

T.C.
BAŞBAKANLIK
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

GÜNCEL DİNÎ MESELELER İSTİŞARE TOPLANTISI - I

15 - 18 Mayıs 2002

İSTANBUL

İLMİ ESERLER - 100

GÜNCEL DİNÎ MESELELER
İSTİŞARE TOPLANTISI - I

T.C.
BAŞBAKANLIK
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

GÜNCEL DİNÎ MESELELER
İSTİŞARE TOPLANTISI - I

15 - 18 Mayıs 2002

İSTANBUL

2004.06.Y.0003-615
ISBN 975-19-3570-9

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

GÜNCEL DİNÎ MESELELER İSTİŞARE TOPLANTISI - I

15 - 18 Mayıs 2002

İSTANBUL

ANKARA—2004

Bu eserde yer alan müzakerelerde ileri sürülen görüşlerin dinî, ilmi ve hukukî her türlü sorumluluğu sahiplerine aittir.

Bu kitap, Din İşleri Yüksek Kurulu'nun 28.11.2002 tarih ve 218 nolu kararı ile basılmıştır.

TAKDİM

İslâm dinine ilişkin soruların cevaplandırılması, Diyanet İşleri Başkanlığının en önemli görevlerinden biridir. Bu görev ağırlıklı olarak merkezde Din İşleri Yüksek Kurulu, taşrada da il ve ilçe müftülükleri tarafından yerine getirilmektedir.

Cevaplandırılmak üzere Başkanlığımıza yöneltilen sorular önceleri daha çok ibadetle ilgili ve kişisel başvuru şeklinde olurken günümüzde hem soruların sayısı ve içeriği, hem de soru yöneltenlerin aidiyeti farklılaşıp çeşitlenmiştir. Artık inanç, ibadet ve ahlâk konuları yanında çağın ortaya çıkardığı birçok yeni ve farklı sorunun dindeki cevabı da aranmakta, en azından sorunlara İslâm'ın bakış açısı merak edilmektedir. Soru yöneltenler de çok değişik sosyo-kültürel çevreye mensup kişiler olabilmektedir. Başka bir ifade ile tek tek vatandaşlarımız yanında, çeşitli resmî ve özel kurum ve kuruluşların temsilcileri de sözü edilen nitelikteki sorulara cevap almak üzere sık sık Diyanet İşleri Başkanlığına müracaat edebilmektedir. Daha da önemlisi ise dinî konuların kamuoyunda, basılı ve görsel medyada ve özellikle televizyon aracılığıyla yetkili veya yetkisiz, ehliyetli veya ehliyetsiz kişilerce geniş kitleler huzurunda sıkça tartışılmaya başlanmasıdır. Geline bu nokta, Başkanlığın sorumluluğunu ve yükünü artırmıştır. Geniş katımlı bilimsel toplantılar düzenleyerek karşılaşılan bu tür sorunlar için sağlıklı çözüm üretme cihetine gidilmesinin faydalı olacağını düşünen Başkanlık, bunun ilk örneğini "*Güncel Dinî Meseleler Toplantısı I*" adıyla 15-18 Mayıs 2002 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirdi.

Başkanlığımız bu toplantıyla; İlahiyat Fakültelerinde görevli akademisyenlerimizin birikimlerinden azamî şekilde faydalanarak, ülkemiz gündeminde sıkça tartışılan dinî konularla dinî hayatımızda karşılaşılan sorunları sağlıklı bir şekilde çözüme kavuşturmayı ve toplumu din konusunda aydınlatmada ortak bir bakış açısı geliştirmeyi amaçlamıştır. Dört gün süren toplantıya akademisyenler yanında Diyanet İşleri Başkanlığı yetkilileri, araştırmacı ve din adamları ile bir kısım davetliler iştirak etmiştir.

Toplam 97 katılımcının iştirak ettiği ve kamuoyunda önemli ölçüde yankı bulan bu toplantı, dört komisyon hâlinde ve karşılıklı müzakere şeklinde yürütülmüştür. Birinci komisyonunda "Dinî Metinlerin Doğru Anlaşıp Yorumlanmasında Gelenekçi ve Modernist Yaklaşımlar ve Toplumsal Yansımaları", ikinci komisyonunda "Çağdaş Dünyada Kadın Problemleriyle İlgili Dinî Tartışmalar", üçüncü komisyonunda "Hac İbadeti ile İlgili Tartışmalar" ve dördüncü komisyonunda da "İbadetlerle İlgili Güncel

Dinî Tartışmalar” ana başlıkları altında birtakım dinî meseleler müzakere edilmiştir. Toplantı sonunda komisyonlarca hazırlanan raporlar birleştirilerek genel oturumda tartışılmış ve 39 maddeden oluşan bir “Sonuç Bildirgesi” hazırlanarak kamuoyuna deklare edilmiştir.

Ele alınan konularda kuşkusuz farklı kanaatler izhar edilmişse de deklare edilen sonuç bildirgesindeki 39 maddede konsensüs sağlandığına burada işaret etmeliyiz

Kitaplaştırılarak istifadenize sunulan bu eser, yukarıda sözü edilen bilimsel toplantının zabıtlarını içermektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi toplantı, irticali müzakereler hâlinde cereyan ettiği için bunların kitaplaştırılmak üzere redakte edilmesinde bir hayli sıkıntı çekilmiştir. Buna rağmen yapılan konuşmalara redaksiyon sırasında, fikir ve görüş bazında herhangi bir müdahalede bulunulmamış, konuşmacıların görüş ve düşünceleri olduğu gibi aktarılmaya çalışılmıştır. Ancak ses kayıtlarının deşifresinden veya başka sebeplerle anlaşılamayan cümle veya cümlelere yer verilememiş, böyle durumlarda metne alınamayan kısımlar (...) şeklinde gösterilmiştir.

Toplantıya iştirak ederek görüş ve düşünceleriyle katkıda bulunan hocalarımıza; toplantının düzenlenmesinde, toplantı sonrası ses kayıtlarının deşifre ve dizgisinde ve deşifre edilmiş konuşma metinlerinin redakte edilerek kitap hâline getirilmesinde emeği geçen arkadaşlarımıza teşekkür ediyoruz.

Eserin Başkanlığımız mensuplarına, bilim adamı ve araştırmacılarımıza faydalı olmasını diliyoruz.

DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	V
AÇILIŞ KONUŞMALARI	3

BİRİNCİ KOMİSYON

DİNİ METİNLERİN DOĞRU ANLAŞILIP YORUMLANMASINDA GELENEKÇİ VE MODERNİST YAKLAŞIMLAR VE TOPLUMSAL YANSIMALARI

1. Oturum : Komisyon Çalışmalarında Takip Edilecek Yöntem / “Gelenekçi-Modernist” Ayrımı Üzerine Görüşler	13
2. Oturum : Kur’an ve Sünnet-I	37
3. Oturum : Kur’an ve Sünnet-II	56
4. Oturum : Kur’an ve Sünnet-III	83
5. Oturum : Klasik Dinî Kaynaklar	105
6. Oturum : Zaman ve Mekân Bağlamında Dinî Hükümlerin Değişmesi-I	123
7. Oturum : Zaman ve Mekân Bağlamında Dinî Hükümlerin Değişmesi-II / Örf ve Âdetlerin Dinî Hayattaki Yeri	143
8. Oturum : Komisyon Raporunun Müzakeresi / Komisyon Raporunun Sonuçlandırılması	161

İKİNCİ KOMİSYON

ÇAĞDAŞ DÜNYADA KADIN PROBLEMLERİ İLE İLGİLİ DİNİ TARTIŞMALAR

1. Oturum : Kadın Problemlerine Genel Bir Bakış	199
2. Oturum : Kadının Aile ve Toplum İçindeki Statüsü-I	221

3. Oturum : Kadının Aile ve Toplum İçindeki Statüsü-II / Kadının Evlenmesi ve Boşanması-I	237
4. Oturum : Kadının Evlenmesi ve Boşanması-II	261
5. Oturum : Kadının Gayrimüslimlerle Evliliği	289
6. Oturum : Kadının Şahitliği / Kadının Mirastaki Payı / Nisâ Sûresi 34. Âyet İle İlgili Tartışmalar	311
7. Oturum : Kadınların Dinî Hayatıyla İlgili Problemler / Kadınlarla İlgili Rivayetlerin Kritiği	335
8. Oturum : Komisyon Raporunun Müzakeresi / Komisyon Raporunun Sonuçlandırılması	355

ÜÇÜNCÜ KOMİSYON

HAC İBADETIYLE İLGİLİ TARTIŞMALAR

1. Oturum : Hac İbadetinin İfa Edilme Zamanı-I	375
2. Oturum : Hac İbadetinin İfa Edilme Zamanı-II	396
3. Oturum : Hac İbadetinin Ertelenmesi / Mikat Mahalleri	412
4. Oturum : İhram Yasakları / Müzdelife Vakfesi	434
5. Oturum : Şeytan Taşlama / Zemzem Suyu	457
6. Oturum : Hedy Kurbanı / Mescid-i Nebevî'de 40 Vakit Namaz Kılmanın Hükümü / Umrenin Dinî Hükümü / Hac Organizasyonu İle İlgili Değerlendirmeler-I	476
7. Oturum : Hac Organizasyonu İle İlgili Değerlendirmeler-II	498
8. Oturum : Komisyon Raporunun Müzakeresi / Komisyon Raporunun Sonuçlandırılması	515

DÖRDÜNCÜ KOMİSYON

İBADETLERLE İLGİLİ GÜNCEL TARTIŞMALAR

1. Oturum : İbadet Dili: Namazda Kıraatin Ana Dilde Yapılıp Yapılamayacağı-I	535
2. Oturum : İbadet Dili: Namazda Kıraatin Ana Dilde Yapılıp Yapılamayacağı-II	552
3. Oturum : İbadet Dili: Ezanın Türkçe Okunması	570

4. Oturum : Namaz Vakitleri ve Namazların Cem'i-I.....	591
5. Oturum : Namaz Vakitleri ve Namazların Cem'i-II	617
6. Oturum : Kurban: İbadet Olup Olmadığı, İfa Şekli, Bedelinin Tasadduk Edilmesi	637
7. Oturum : Zekat ve Fıtır Sadakasının Nisabı ve İfası	660
8. Oturum : Komisyon Raporunun Müzakeresi / Komisyon Raporunun Sonuçlandırılması	676

GENEL OTURUM

Komisyon Raporlarının Genel Kurula Sunulması ve Müzakeresi-I	711
Komisyon Raporlarının Genel Kurula Sunulması ve Müzakeresi-II.....	771
SONUÇ BİLDİRGESİ	779

Not: _____ :

Konuşmaların kasetlere kaydı sırasında ortaya çıkan kesikliklerden veya ses kayıtlarının deşifresinden kaynaklanan ya da başka sebeplerle anlaşılmayan ve dolayısıyla metne geçirilemeyen cümle veya cümleler, redaksiyon sırasında (...) işareti ile gösterilmiştir.

EDİTÖR

TOPLANTI ÇALIŞMA ESASLARI

AMAÇ

Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı, ülke gündeminde sıkça tartışılan dinî konular ile, dinî hayatımızda karşılaşılan problemleri sağlıklı bir şekilde çözüme kavuşturmayı ve toplumu din konusunda aydınlatmada müşterek bir bakış açısı geliştirmeyi amaçlamaktadır. Ülkemizde ve yurtdışında akademik çalışmalarıyla temayüz etmiş bilim ve din adamlarının görüş ve önerileri ile geliştirilecek olan bu ortak ilmi faaliyetlerin, ülkemizin milli ve dinî bütünlüğüne katkıda bulunacağı kuşkusuzdur.

KATILIMCILAR

Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı'nın katılımcıları; Diyanet İşleri Başkanı'nın başkanlığında, davet edilen akademisyen ve din adamları ile görevlendirilen Başkanlık personelinden oluşacaktır.

TEMSİLCİLER

Toplantıya; Diyanet İşleri Başkanlığınca davet edilen resmi ve özel kurum temsilcileri de katılabilecektir.

AÇILIŞ

Toplantı; 15 Mayıs 2002 tarihinde İstanbul Tarabya Otelı Toplantı salonunda saat 10.00'da Diyanet İşleri Başkanı Sayın Mehmet Nuri YILMAZ'ın açılış konuşmasıyla başlayacaktır.

BAŞKANLIK DİVANI

Başkanlık Divanı; Diyanet İşleri Başkanının başkanlığında katılımcılar arasından Genel Kurulca seçilecek iki başkan yardımcısı ile dört sekreterden oluşur. Toplantı sonucunda alınan kararları yansıtan Sonuç Bildirgesi de Divanca hazırlanır.

KOMİSYONLAR

Toplantı; çalışmalarını aşağıda belirtilen 4 komisyon halinde yürütecektir:

a) Dinî Metinlerin Doğru Anlaşıp Yorumlanmasında Gelenekçi ve Modernist Yaklaşımlar ve Toplumsal Yansımaları

- b) Çağdaş Dünyada Kadın Problemleri İle İlgili Dinî Tartışmalar
- c) Hac İbadeti İle İlgili Tartışmalar
- d) İbadetler İle İlgili Güncel Tartışmalar

KOMİSYONLARIN ÇALIŞMA ESASLARI

Komisyonlar çalışmalarını şu esaslara göre yürüteceklerdir:

a) Her komisyon ilk oturumda kendi üyeleri arasından bir başkan ve iki raportör seçecektir.

b) Yapılan müzakereler neticesinde her komisyon bir rapor hazırlayacak, hazırlanan rapor komisyon üyelerince onaylanacak ve imza altına alınacaktır. Rapor 17.05.2002 Cuma günü saat 14.30'a kadar Divan Başkanlığına teslim edilecektir.

c) Kararlar oy çokluğu ile alınacak, eşitlik durumunda başkanın bulunduğu taraf çoğunluk sayılacaktır.

d) Raporlar komisyon başkanlarınca veya seçilecek bir sözcü tarafından toplantı Genel Kurulu'na sunulacaktır.

KARARLAR

Toplantı Genel Kurulu, komisyon raporlarını inceleyecek, görüşecek ve karara bağlayacaktır. Genel Kurul'da sadece katılımcılar oy kullanabilecektir.

İSTİŞARE TOPLANTISI TERTİP KOMİSYONU

Doç. Dr. Samil Dağcı (Başkan)	Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı
Prof. Dr. İ. Hakkı Ünal	Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi
Dr. İbrahim Paçacı	Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi
Harun Özdemirci	Diyanet İşleri Başkanlığı Dinî Yayınlar Dairesi Başkanı
Hasan Demirbağ	Diyanet İşleri Başkanlığı Personel Dairesi Başkanı
Yaşar Çolak	Diyanet İşleri Başkanlığı Teftiş Kurulu Üyesi

AÇILIŞ KONUŞMALARI

(15 MAYIS 2002)

TRADING COMPANY

1910

DİYANET İŞLERİ BAŞKANI MEHMET NURİ YILMAZ'IN KONUŞMASI

Toplantımızı onurlandıran Kıymetli Bilim Adamları, Davetliler ve Basınıımızın Değerli Temsilcileri!

Hepinizi saygıyla selamlıyor, davetimize icabetinizden dolayı teşekkürlerimi sunuyorum.

Malumunuz olduğu üzere, anayasal bir kurum olan Diyanet İşleri Başkanlığımız, Cumhuriyetimizin kuruluşundan itibaren, toplumu din konusunda aydınlatmak ve bu alandaki hizmetleri koordine etmek gibi önemli bir görevi ifa etmektedir.

Teşkilatımız kendisine kanunla tevdi edilen bu önemli görevi yerine getirirken spesifik bir yöntem ve usul takip ederek, dinin temel sabiteleri ve hedefleri ile kamu yararını dikkate alarak, 14 asırlık bir geçmişe ve köklü bir geleneğe sahip İslam kültüründe mevcut farklı görüşler içinden tercihlerde bulunmakta ve böylece halkımıza dinî pratiklerle ilgili çözüm önerileri sunmaktadır. Başkanlığımız bu faaliyetinde otantisiteye yani sahilik ve köke bağılığa birincil derecede önem verdiğini ifade etmek istiyorum.

Bu hizmetleriyle vatandaşlarımız arasındaki birlik ve beraberliğin gelişmesine, sosyal münasebetlerde sevgi, saygı ve hoşgörünün hakim kılınmasına büyük katkıda bulunmaktadır.

Değerli Davetliler ve Bilim Adamları!

Diyanet İşleri Başkanlığımız toplumu din konusunda aydınlatma görevini yerine getirirken öncelikli olarak kendi bünyesindeki kurul ve hizmet birimlerinden yararlanmaktadır. Ülkemizin yetiştirdiği değerli din adamı ve ilahiyatçılar arasından seçim ile belirlenen köklü bir geleneğe sahip bulunan Din İşleri Yüksek Kurulumuzun çalışmaları bu bakımdan büyük önem taşımaktadır. Bu önemli görevi ifa ederken ayrıca Teşkilatımız kendi bünyesinin dışında ülkemizde bilimsel yeterlikleri ve dini hizmetleriyle temayüz etmiş uzmanların, akademisyenlerin ve din adamlarının görüşlerinden de yararlanma cihetine gitmektedir. Geçmişte, özellikle de son on yılda gerçekleştirdiğimiz pek çok ulusal ve uluslar arası şûra, sempozyum, toplantı ve diğer ilmî etkinlikler, işbirliğini ön plana çıkaran bu hizmet anlayışımızın en somut örneklerini teşkil etmektedir. Bu bilim adamlarınca ortaya konulan görüşler doğrultusunda alınan kararların, uygulamaya konulması yolunda önemli mesafeleri aldığımızı, huzurlarımızda ifade etmekten mutluluk duyuyorum.

Bizim bu yapıcı olumlu hizmet anlayışımız, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, ülkenin dini-kültürel hayatında ortaya çıkan problemlerin çözümüne önemli katkılarda bulunmuş, milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi sağlamak bakımından oldukça yararlı sonuçlar doğurmuştur. İnanıyorum ki bundan böyle de dini hayatımızda olumlu gelişmelere vesile olacaktır.

Son zamanlarda özellikle elektronik medyanın yaygınlaşması, bilgi akışını hızlandırmış, tartışma zeminlerinin çoğalmasını ve farklılaşmasını sağlamış, netice itibarıyla toplumu, din konusunda da olumlu-olumsuz her türlü etkiye açık hale getirmiştir. Bu durum, bir taraftan İslam bilginlerince ortaya konulan yeni fikir ve görüşlerin paylaşımını önemli ölçüde kolaylaştırırken diğer taraftan, ilmi platformlarda yeterince tartışılıp netleştirilmemiş olan bilgiler halk nezdinde bazı tereddütlere de yol açabilmektedir.

Olumlu tezahürlerinin yanında dinin bazı birleştirici ve toparlayıcı fonksiyonlarını olumsuz yönde etkilediğini düşündüğümüz bu durum karşısında, Başkanlığımızın toplumu din konusunda aydınlatma görevinin daha etkin şekilde nasıl yerine getirileceği hususu, önemli bir problem olarak ortaya çıkmaktadır.

İlmi kriterlere riayet edilerek yapılan tartışmaların, dini düşüncenin gelişmesine katkı sağlayacağı kuşkusuzdur. Bununla birlikte, toplumun hassasiyetlerine karşı yeterince özen gösterilmeden yapılan bu tür faaliyetlerin kamusal alanı rahatlatmak yerine, gerginliğe sevk ettiği ve gereksiz polemiklere sebebiyet verdiği de müşahade edilmektedir. Bu yüzden ülkemizde ilahiyat alanında çalışmalar yapan akademisyenler ile, din adamlarının, toplumu din konusunda aydınlatma hususunda müşterek bir bakış açısı geliştirmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bakımdan da din hizmeti sunan teşkilatımız mensuplarıyla din bilimiyle uğraşan ilahiyatçılar arasında sürdürülebilir bir ilişkinin tesis edilmesi kaçınılmaz bir zarurettir.

Değerli Bilim Adamları!

Başkanlık olarak bu mahiyette bir istişare toplantısını düzenlemekteki amacımız, din alanında farklı görüş ve yorumların yapılmasını mümkün kılan tabii ortama suni bir müdahalede bulunmak değildir. Böyle bir şey aklımızın ucundan bile geçmemektedir. İslam'ın kendi iç dinamiklerinin doğurduğu fikri zenginliği köreltecek hiçbir düşüncüyü ve eylemi tasvip etmemiz mümkün değildir.

Gayet iyi biliyoruz ki yüce dinimizin iki temel kaynağı olan Kur'an ve sahih sünnetin farklı yorumlara elverişli nitelik arz etmesi, İslam kültür tarihi boyunca sayısız fikirlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Görüş farklılıkları ve ayrılıklarının tabii; psikolojik, tarihsel, dinî ve sosyolojik bir çok nedeni bulunmaktadır. İslam fıkıh bilginleri ve usulcüler bu konuyu eserlerinde ayrıntılarıyla işlemişlerdir. Malumunuz İlmü'l-İhtilaf fıkıhın önemli bir konusunu teşkil etmektedir. Farklı içtihatlar esasta bir zenginlik unsuru olarak kabul edilmelidir. Bizim bakış açımıza göre farklı yorum ve anlayışlar, bir tablodaki birbirini tamamlayan farklı kareler gibidir. Güzelliğin ortaya çıkması karelerin ahenkle bir araya gelmesi ile mümkündür. İnsanların önüne birden fazla çözüm yolu, uygulama biçimi koymak, insanlara seçme olanağı sağlamak anlamına gelmektedir. Cihanşümül olan İslam Dini de, gayet iyi bildiğiniz gibi, farklılıkla-

rı yok etmeyi değil onları ahenkle bir araya getirerek insanlığın hayrına dönüştürmeyi hedeflemektedir. İslam bilginleri, farklı dinî-fikhî içtihatları ortadan kaldıracak bir tutum izlememişlerdir.

Ancak görüş ayrılıklarının kaçınılmaz olduğu gerçeği, bizi yönlemsizliğe ve din konusunda sağlam bilgi ve tutarlı analize dayanmayan indî kanaatleri ileri sürme hatasına sevk etmemelidir. Dinî metinlerin anlaşılması ve yorumlanmasında belli bir yöntem ve ilkenin olması gerektiği de muhakkaktır. Geçmiş ulemânın içtihat için bazı şartlar öne sürmeleri bu gerçeğe işaret etmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı olarak arzu ettiğimiz husus, insanları tek bir akîde ve inanç etrafında birleştirmek amacıyla indirilen dinin ve temel referans metinlerinin, farklı anlayışları meşrulaştırmak için başvuru olan bir araç olmaktan kurtarılmasıdır. Bu ortak amaca da ancak işbirliği ile ulaşabileceğimizi düşünüyoruz.

Bilindiği üzere felsefi doktrin ve kanaatlerden çok farklı yönleri bulunan insana fizik ve metafizik dünya hakkında kapsamlı bilgi şeması sunan ve hayatın ayrılmaz bir parçası olan dinin, sağlıklı ve doğru bir yere oturtulamaması, istismarcı ve cahillerin eline bırakılması halinde, yanlış amaçlara alet edilebileceği ve barış yerine, kavganın, kargaşanın ve sosyal çatışmanın nedeni kılınabileceği de bir vakıdır.

İşte çok önemli olan bu noktada dini topluma doğru bir şekilde anlatma ve aktarma durumunda olan Başkanlığımız ile siz değerli akademisyenlerin önemi ve fonksiyonu belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. İlahiyat ve Diyanet camiası olarak bizim yan yana gelip dinî hayatın sorunlarına müşterek çözümler üretmemiz, toplum üzerinde etkili olacaktır. Halkımızın da bizden beklentisi budur.

Değerli Konuklar!

Bildiğiniz gibi, istişare İslam'ın özünde yer alan bir olgudur. Dinî hayatımızın, sosyal hayatın akışına paralel olarak her geçen gün ortaya çıkan problemlerin teşhis ve çözümlenmesinde birikimlerimizi bir araya getirmeye ihtiyaç bulunduğu izahtan varestedir. İnsanlık tarihinin hiçbir döneminde ihtiyaç duyduğu istişareye bigâne olmamıştır. Bu nedenle, bu tür istişarelere büyük ihtiyacımız vardır.

Dört gün sürecek olan istişare toplantımızın büyük bilgi ve fikir alışverişine sahne olacağını ümit ediyorum. Toplantımızda, dinî metinlerin yorumlanması, İslam'da kadının yeri ve statüsü ile ibadet hayatımızla ilgili bazı konular ele alınacaktır. Yapacağımız müzakereler neticesinde vardığımız kanaatleri toplumun istifadesine sunacağız. Bu tür istişare toplantılarımızın süreklilik kazanabilmesi için nasıl bir yöntem takip edilmesi gerektiği hususunda fikir alışverişinde bulunacağız. İnanıyorum ki, yapacağımız seviyeli tartışmalar, "Hocaların kendi aralarında anlaşmaları mümkün değildir" şeklindeki yanlış önyargısının izalesine de katkıda bulunacaktır.

Öyle inanıyorum ki, bizim bu çalışmamız, toplumsal barışı tesis ve halkın zihninde oluşan yanlış anlayışların tashihî açısından önemli açılımlar sağlayacaktır. Bu tür toplantılarımız daha önce temas ettiğim eksenlerde başkaları ile desteklenir ve sürdürülebilirse bu bir kısmını şimdiden tahmin etmenin zor olduğu yeni ve olumlu gelişmelere vesile olabilir, diye düşünmekteyim.

Sizin katkılarınızla aziz milletimize yönelik hizmetlerimizi heyecanla sürdüreceğiz. Burada ortaya çıkacak görüşler ve alınacak kararlar din hizmeti görevini daha nitelikli bir şekilde yerine getirmemizde bizlere yol gösterecek ve ışık tutacaktır. Yapaçığınız değerli katkılarınızdan dolayı şimdiden teşekkür ediyorum.

Saygılar sunuyorum.

DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULU BAŞKANI DOÇ. DR. ŞAMİL DAĞCI'NIN KONUŞMASI

Sayın Başkanım, Değerli İlim ve Fikir Adamları, Basınıımızın Değerli Temsilcileri, hepinizi saygı ile selâmlıyorum.

Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantımıza hoş geldiniz.

Toplumu din konusunda aydınlatan din görevlilerimiz, tabiri caiz ise siz akademisyenlerin rahle-i tedrisinden geçiyor; hayatlarının belli bir döneminde sizlerden aldıkları metodik bilgilerle, toplumu aydınlatmaya gayret ediyorlar. Ancak hayat akıp gidiyor. Her gün çözüme kavuşturulması zorunlu olan yeni problemler ortaya çıkıyor. Başka bir ifade ile belli bir dönemde edindiğimiz sınırlı bilgilerimize karşılık, hızlı değişen sosyal ve teknolojik şartlara paralel olarak yeni yeni problemlerle yüz yüze geliyoruz. Bu ise, sürekli olarak yenilenmemizi zorunlu kılıyor. Bu hızlı değişim karşısında çözümlerimiz mevzii kalamaz, sosyal realiteyi göz ardı edemez, aksi takdirde çözüm olma niteliği taşımaz.

Problemlerimizi çözmek için önce onları tanımak, sonra tartışmak, daha sonra da ortak aklın tezahürü olarak kabul edebileceğimiz makul çözüm yöntemleri geliştirmek durumundayız.

Din İşleri Yüksek Kurulu olarak toplumu din konusunda aydınlatmada Kur'an ve Sahih Sünnet ile; aklı selimi ve sosyal realiteyi ilke ediniyoruz. Kesin nasslarla sabit olan hükümler ile değişime, içtihadı ve yoruma açık alan arasındaki farkın, kısaca din ile dîni olan alan arasındaki ayırımın bilincindeyiz.

Tasavvurlarımızın, çözüm önerilerimizin, kararlarımızın sosyal hayatta mâkes bulmasına büyük önem veriyoruz. Toplumumuzun talep ve beklentilerini de görüyoruz. Bu nedenle Kurul kararlarımız aynı zamanda toplumumuz için dinî danışma ve rehberlik fonksiyonu da icra etmektedir. Bu istişare toplantısı da sorunlarımızı çözüme kavuşturmada daha müessir yöntemlerin geliştirilmesinin zaruretine olan samimi inancımızın bir tezahürüdür.

Problemlerimizi tartışacak sağlıklı bir metodik zemin oluşturmak ve makul çözümler aramada müşterek bir bakış açısı geliştirmek, bu toplantının amacını oluşturmaktadır.

Bu bakımdan milletimizin yüz akı siz değerli bilim ve din adamlarımızın görüş ve önerileri bizim için büyük önem arz etmektedir. Bu kabil müşterek ilmi faaliyetlerin, dîni ve millî bütünlüğümüzün muhafazası için zorunluluğunu izaha gerek yoktur.

Bu aktiviteyi gerçekleştirmek üzere Diyanet İşleri Başkanımız Sayın Mehmet Nu-

ri YILMAZ'ın direktifleri ile oluşturulan İstişare Toplantısı Tertip Komisyonumuz, gerekli ön çalışmaları yaparak müzakere konularını tespit etmiş ve ilgililerle gerekli koordinasyonu sağlamıştır. Teşrifleriniz ile de inşallah çalışmalarına başlayacaktır.

Bu, ilk istişari toplantımızdır. Bunun ilk ve son olmasını düşünmek bile istemiyoruz. Ortak çalışmalarımızın bundan sonra daha sistemli olarak gerçekleşmesini ve gelenek haline gelmesini ümit ediyoruz. Bunun gayreti içinde olacağız. Bu konuda ortak sorumluluğumuz bulunduğunu düşünüyorum.

Bu hayırlı hizmetin uzun ömürlü olmasını, samimi çalışmalarımızı amacına ulaştırmasını Rabbimden tazarru ve niyaz ediyorum.

Şimdi, sizlere toplantımızın çalışma usul ve esasları hakkında kısa bazı teknik bilgiler arz etmek istiyorum.

Toplantı çalışma esasları sizlere sunduğumuz program kitapçığında yer almaktadır. Serbest fikir ortamında belirteceğiniz değerli görüşlerinizle önemli katkılarda bulunacağınıza inanıyoruz.

Biraz sonra genel oturumları yönetmek ve sonuç bildirgesini hazırlamak üzere; Diyanet İşleri Başkanımızın başkanlığında katılımcılar arasından Genel Kurulca seçilecek iki başkan yardımcısı ile dört sekreterden oluşan Başkanlık Divanı seçilecektir.

13.30'dan sonra çalışmalarımız;

1. Dinî Metinlerin Doğru Anlaşıp Yorumlanmasında Gelenekçi ve Modernist Yaklaşımlar ve Toplumsal Yansımaları

2. Çağdaş Dünyada Kadın Problemleri İle İlgili Dinî Tartışmalar

3. Hac İbadeti İle İlgili Tartışmalar

4. İbadetler İle İlgili Güncel Tartışmalar,

ana başlıkları ile dört ayrı komisyonda devam edecektir.

Komisyon çalışmalarına sadece katılımcılar ve görevliler iştirak edecektir.

Her komisyon yapacağı ilk oturumda kendi üyeleri arasından bir başkan ile iki raporör seçecektir.

Müzakereler sonunda hazırlanacak komisyon raporları, komisyon üyeleri tarafından imzalanıp onaylanacak ve 17.05.2002 Cuma günü saat 14.30'a kadar Divan Başkanlığına teslim edilecektir. Bu raporlar komisyon başkanlarınca veya seçecekleri bir sözcü tarafından Toplantı Genel Kurulu'na sunulacaktır.

Toplantı Genel Kurulu, komisyon raporlarını görüşecek ve karara bağlayacaktır.

Yapacağınız katkılar için şimdiden hepinize teşekkür ediyor, saygılar sunuyorum.

BİRİNCİ KOMİSYON

DİNİ METİNLERİN DOĞRU ANLAŞILIP YORUMLANMASINDA GELENEKÇİ VE MODERNİST YAKLAŞIMLAR VE TOPLUMSAL YANSIMALARI

(Kur'an ve Sünnet / Klasik Dinî Kaynaklar / Zaman ve Mekan Bağlamında
Dinî Hükümlerin Değişmesi / Örf ve Âdetlerin Dinî Hayattaki Yeri)

Komisyon Başkanı

Prof. Dr. İbrahim Kafi DÖNMEZ

(Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi)

Raportörler

Prof. Dr. Yunus APAYDIN

(Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi)

Yaşar ÇOLAK

(Diyanet İşleri Başkanlığı Teftiş Kurulu Üyesi)

(15 - 17 Mayıs 2002)

KATILIMCILAR

Prof. Dr. Salih AKDEMİR

Prof. Dr. Yunus APAYDIN

Doç. Dr. Ali BAKKAL

Prof. Dr. Ali BARDAKOĞLU

Doç. Dr. Abdülaziz BAYINDIR

Prof. Dr. İ. Lütfi ÇAKAN

Yaşar ÇOLAK

Doç. Dr. Şamil DAĞCI

Prof. Dr. İ. Kafi DÖNMEZ

Prof. Dr. Ömer DURLU

Doç. Dr. Hasan ELİK

Prof. Dr. Mehmet ERDOĞAN

Prof. Dr. İsmet ERSÖZ

Prof. Dr. Hüsnü EZBERBODUR

Doç. Dr. İsmail KARAGÖZ

Prof. Dr. Hayrettin KARAMAN

Doç. Dr. M. Fatih KESLER

Prof. Dr. Sadık KILIÇ

Prof. Dr. M. Hayri KIRBAŞOĞLU

Prof. Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU

Prof. Dr. Hasan ONAT

Doç. Dr. Salim ÖĞÜT

Doç. Dr. M. Emin ÖZAFŞAR

Doç. Dr. Ömer ÖZSOY

Prof. Dr. Yaşar Nuri ÖZTÜRK

Prof. Dr. Selahattin POLAT

Prof. Dr. Bilal SAKLAN

Prof. Dr. Kemal SANDIKÇI

Prof. Dr. Ekrem SARIKÇIOĞLU

Doç. Dr. Necdet SUBAŞI

Prof. Dr. Mehmet ŞENER

Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU

Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

Erciyes Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

Harran Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

İstanbul Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

Diyanet İşleri Başkanlığı Teftiş Kurulu Üyesi

Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı

Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

9 Eylül Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

Selçuk Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

Sütçüimam Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

Emekli Öğretim Üyesi

Onsekiz Mart Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

Osmangazi Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

Gazi Üniv. İlahiyat Fak. Dekanı

Gazi Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

İstanbul Üniv. İlahiyat Fak. Dekanı

Erciyes Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

Selçuk Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

Karadeniz Teknik Üniv. İlahiyat Fak. Dekanı

S. Demirel Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

100. Yıl Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

9 Eylül Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

(Not : Katılımcılar, soyadına göre alfabetik olarak verilmiştir.)

BİRİNCİ OTURUM

“Komisyon Çalışmalarında Takip Edilecek Yöntem” “Gelenekçi-Modernist Ayrımı Üzerine Görüşler”

(15 Mayıs 2002)

Doç. Dr. Şamil Dağcı (Geçici Başkan) – Saygıdeğer hocalarım, hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Komisyonumuz, çalışmalarına başlamış bulunuyor. Ana başlığımız “Dini Metinlerin Doğru Anlaşıp Yorumlanmasında Gelenekçi ve Modernist Yaklaşımlar ve Toplumsal Yansımaları.” Bu üst başlığın alt başlıklarını da “Kur’an ve Sünnet”, “Klasik Dini Kaynaklar”, “Zaman ve Mekân Bağlamında Dini Hükümlerin Değişmesi” ve “Örf ve Âdetlerin Dini Hayattaki Yeri” oluşturuyor.

Sayın Bayındır’ın bir talebi var, buyurun hocam.

“Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı Birinci Komisyon Geçici Başkanlığına Komisyon yönetiminin aşağıda isimleri belirtilen şahıslardan oluşmasını arz ve teklif ederiz:

Prof. Dr. İbrahim Kafi Dönmez (Başkan), Prof. Dr. Yunus Apaydın (Raportör), Yaşar Çolak (Raportör)

Teklif sahipleri: Doç. Dr. Abdülaziz Bayındır, Prof. Dr. Mehmet Erdoğan, Doç. Dr. Hasan Elik, Prof. Dr. Hasan Onat.”

Eğer başka bir teklif yoksa, bu teklifi oylarınıza arz edeceğim.

Prof. Dr. M. Hayri Kırbasoğlu – Sayın Başkan, bir başka teklif daha var: Komisyon yönetiminin “*Prof. Dr. Hayrettin Karaman, Prof. Dr. Selahattin Polat, Doç. Dr. Ömer Özsoy*” dan oluşmasını arz ve teklif ediyoruz.

Doç. Dr. Şamil Dağcı – Talebinizi yazılı olarak alalım.

Prof. Dr. İbrahim Kafi Dönmez – Sayın Başkanım, cuma günü öğleden sonrası için beni mazur görürseniz diyecektim.

Doç. Dr. Şamil Dağcı – Demek ki arkadaşlarımız ona sizi layık görmüşler.

Prof. Dr. Hayrettin Karaman – Beni mazur görün.

Doç. Dr. Şamil Dağcı – Biz bir Başkan seçmek durumundayız. Bizim için Hayrettin Bey, hocalarımızın da hocasıdır. Benim gibi bir öğrenciyi zor durumda bırakmamamızı istirham ediyorum hocam. İbrahim Kafi Bey Hocamızı ya da sizi başkan olarak görmek isteriz.

İlk teklifte, Prof. Dr. İbrahim Kafi Dönmez Hocam (Başkan), Prof. Dr. Yunus Apaydın (Raportör), Yaşar Çolak (Raportör) olmak üzere müracaatta bulunulmuştu. İsterse-niz öteki teklifi de alalım ve katılımcıların oyuna sunalım.

Peki efendim, ben önce, birinci teklifi; yani, Komisyonun Prof. Dr. İbrahim Kafi Dönmez, Prof. Dr. Yunus Apaydın ve Yaşar Çolak'tan oluşmasını öngören teklifi oyları-nıza sunuyorum.

– Kabul edenler...

İkinci teklifte, Hayrettin Karaman Hocam herhalde bundan sarfınazar ediyorlar. Prof. Dr. Sadık Kılıç, Doç. Dr. Ömer Özsoy ve Prof. Dr. Selahattin Polat'tan oluşan ko-misyonu oylarımıza sunuyorum: Kabul edenler...

Birinci teklif kabul edilmiştir.

Ben, emaneti ehline tevdi etmek üzere, Prof. Dr. İbrahim Kafi Dönmez Hocamı kür-süye davet ediyorum.

Hepinize saygılarımı, hürmetlerimi arz ediyorum.

Prof. Dr. İbrahim Kafi Dönmez (Komisyon Başkanı) – Efendim, verilen bu gö-revle ilgili teveccühünüzden dolayı kendim ve raportör arkadaşlarım adına teşekkürle-rimi sunarım. Cuma günü öğleden sonra bir fakülte toplantısı olduğu için özür beyan ettim; ama, Başkan Bey bir çare bulunabileceğini ifade ettiler; dolayısıyla, teveccühü-nüze icabet etmemiz bir zaruret haline geldi.

Diğer görevli arkadaşlarımı da davet ediyorum; Prof. Dr. Yunus Apaydın Bey ve Yaşar Çolak Bey, buyurun.

Efendim, böyle bir toplantıyı, ülkemiz için ve hatta İslâm dünyası için, insanlık için önemli bir toplantıyı tertip etmelerinden dolayı Diyanet İşleri Başkanlığını kutluyoruz ve hayırlara vesile olmasını Cenab-ı Allah'tan diliyoruz.

Bu toplantının daha verimli olabilmesi açısından şunu itiraf etmemde fayda var: Yunus Bey'e de sordum, herhalde Yaşar Bey de öyledir; bu görevden haberimiz yoktu, bir fikri hazırlıkla gelmedik. Lütfen bu samimi itirafımızı dikkate alarak, verimliliği sağlayıcı metodu birlikte geliştirmemiz için bir kısa ön müzakere yapmalıyız diye dü-şünüyorum. Yani, bize, oturumların yürütülmesiyle ilgili, çalışma esaslarına ilişkin ve-rilmiş bir taslak plan yok sanıyorum. Bu konuda söz almak isteyen var mı; bizi aydın-latabilecek bir hocamız varsa buyursunlar.

– Buyurun.

Prof. Dr. Ali Bardakoğlu – İsim üzerinde bir maruzatta bulunmak istiyorum. Hem “geleneği” hem de “modernist” kelimelerinin müspet ve menfi çağrışımları var. Uygun görürseniz, daha kısa ve daha pürüzsüz bir başlık koyabilir miyiz? Mesela, “Di-ni Metinlerin Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu / Yöntem Sorunu” gibi. Yani, bu iki yaklaşım, iki grup şeklinde adlandırılması ve bundan sonraki bütün konuşmalarda da insanlar, ister istemez bu iki kanala sevk etmek gibi bir durumla karşı karşıya kalabi-lirler. Onu arz etmek istedim.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Bu öneriyle ilgili görüşü olan hocamız var mı?

– Buyurun.

Prof. Dr. M. Hayri Kırbasoğlu – Ali Hocama teşekkür ederim.

Ben, “modernist” tabirinin de Türkiye’de yeterince benimsenen bir kelime olmadığını, birtakım yanlış anlaşılmalara yol açabileceğini düşünüyorum. O kelimeyle ifade edilmek istenen herhalde yenilikçi, yeni arayışlar gibi bir şey. İlla bir kelime kullanacaksak, Türkçe “gelenekçi” yanına “yenilikçi” denilebilir. Böylece bir simetri de oluşmuş olur. Böyle bir kelime kullanılabilir; ama, Ali Bey’in ifade ettiği tarzda daha genel bir başlık kullanılması da uygun olur kanaatindeyim. Yalnız, o kelimenin kullanılması pek isabetli değil, şahsi kanaatimce.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

– Buyurun Ömer Bey.

Doç. Dr. Ömer Özsoy – Hocam affınıza sığınarak, kısaca mülahazamı arz etmek istiyorum.

Ali Bey Hocamızın önerisine katılıyorum ben de; yani, dini metinlerin anlaşılmasıyla ilgili sorunları, herhangi bir ikilemin arasına sıkıştırdığımız takdirde bunun müzakereleri de yönlendireceğini düşünüyorum. Çünkü, mevcut tartışmaları, işte tarihselci, yenilikçi, gelenekçi, modernist, postmodernist veya lafızcı, yorumcu, manacı gibi muhtelif eksenlerde ayırıştırmak mümkün. Bunların hepsini havi bir müzakere ortamı temin etmesi açısından, daha teknik ve tanımlayıcı bir başlık -eğer makamınızca uygun görülüyorsa- isabetli olur kanaatindeyim. Benim önerim de, tartışma alanımızı kuşatması itibarıyla, “Dini Metinlerin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Yöntem Sorunları” şeklindedir. Arz ederim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim efendim.

– Buyurun.

Prof. Dr. Hayrettin Karaman – “Gelenekçi” ve “modernist” kelimelerini kaldırır, “farklı” kelimesini kullanırsak... Yani şöyle oluyor “Dini Metinlerin Doğru Anlaşılıp Yorumlanmasında Farklı Yaklaşımlar ve Toplumsal Yansımaları.” Farklı yaklaşımlar normaldir. Ali Bey’in söylediği gibi bir gruplaşmayı da çağrıştırmıyor. Teklifim bu.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz Hocam.

– Buyurun.

Doç. Dr. Necdet Subaşı – Gelenekselselci ve modernist yaklaşımlar konusunda baştan ortaya konulan tedirginlik aşında yönlendiriyor. Dini konularda, özellikle metinlerin yorumlanmasında iki ayrı yaklaşım olduğunu kim inkâr edebilir?.. Bilmiyorum, belli bir bütünsellik içerisinde kaygı duyuluyor; ama, bunların adını koysak diye düşünüyorum. Bunların adını koyalım ve ne varsa görelim.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz teşekkür ederiz.

– Buyurun.

Prof. Dr. Ömer Dumlu – Sayın Hocam, bu toplantıyı tertip eden arkadaş burada.

Acaba, bu “modernist” ve “gelenekçi”den neyi kastetmek istiyorlar? İsterseniz o arkadaşları dinleyelim. Sonra Hayrettin Karaman Hocamın teklifi üzerinde duralım.

Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ediyorum.

– Buyurun.

Doç. Dr. Şamil Dağcı – Efendim, her ilim dalının nev-i şahsına münhasır metodolojisi, yorum tarzı var. Özellikle nassların doğru anlaşılıp yorumlanmasında, tarih boyunca muhtelif yöntemler, alternatif metodolojiler geliştirilmiştir. Problemlere sadece usûlü fıkıh açısından değil başka açılardan da yaklaşımlar olmuştur. Ama, uzun asırlar içerisinde “deliller ve hükümler” eksenli bir fıkıh usûlü metodolojisi geliştirilmiştir. Metodoloji ilmi asırlar boyunca medreselerde okutula okutula gelenekleşmiş, adeta ilmi ilmik örülmüştür.

Uzun asırların imkan ve şartlarında oluşan ve teorik olarak kendi iç bütünlüğünde bir sistematiği ve tutarlılığı olan klasik fıkıh usulü yöntemlerinden hareket edildiği takdirde çağdaş dinî-sosyal problemlerin çözüme kavuşturulabileceğine dair genel kabul görmüş bir anlayış mevcuttur. Bu anlayışın temel dayanağını, klasik fıkıh usulünün her yerde ve her zaman ortaya çıkan problemleri çözebilecek sağlam bir teorik altyapıya ve genel ilkelere sahip olduğu anlayışı oluşturmaktadır.

Buna karşılık, günümüzde özellikle çağdaş sosyal bilim teorilerinden faydalanılarak, sosyal realiteyi de göz ardı etmeksizin nassları, değişen şartlara göre yeniden yorumlamanın ehemmiyetini göz önüne alan başka bir bakış tarzı geliştirme çabaları var.. Buna da çok genel bir ifade ile, modernist yaklaşım deniliyor. Bu anlayış, hepimizin malumu olduğu üzere, çağdaş bazı bilim adamları tarafından da savunulmaktadır. Hayri Bey Hocam buna “yenilikçi anlayış” diyor. İşte bu yenilikçi anlayışın muhtelif tezahürlerini de toplumda görüyoruz.

Sabahleyin açış konuşmamda da ifade ettiğim gibi, problemleri önce tanıyacağız, belki önce kavramlar üzerinde uzlaşacağız. Bu ayrı bir tartışma konusu oluşturulacak. Gelenekçilikten, modernizmden ve yenilikçilikten kastedilen ne; herkes, gelenekçi anlayıştan aynı şeyi mi kastediyor, yoksa kavramlara farklı anlamlar mı yükleniyor? Ya da modernist anlayıştan benim kastettiğim ile, Sayın Profesör Kırbasoğlu'nun kastettiği örtüşüyor mu? Özellikle kavramların içinin doğru doldurulmasında ortak bir paydada buluşmak için biraz mesai sarf ederek, tanımında birliğe doğru gidebilirsek, ilerideki mesailerimizin daha sağlıklı sonuçlar vereceğine inanıyorum. İsterseniz, bu konuda da tartışabiliriz hocam.

Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Biz teşekkür ederiz.

Sayın Şamil Dağcı Bey'in mülahazaları dikkate alınarak görüş beyan edecek hocamız?...

– Buyurun.

Prof. Dr. Hüsnü Ezberbodur – Ben de Kurul Başkanımız Şamil Bey hocamın fikirlerine katılıyorum. Her bilim dalının mutlaka kavramsal şeması olması lazım; bununla beraber de metodolojisinin olması lazım. Bunu biliyoruz. Bu bakımdan, önce ya-

pılacak iş, olayları zihni kategorilere ayırmak. Bunun için de burada işte gelenek, modernlik... Bunlar birer analitik tahlil... Dolayısıyla, toplumsal realitedir.

Bu bakımdan, elbette bu görüşlerin savunucuları kendilerini “gelecekçi” ya da “modernist” olarak bir ayrıma tabi tutmuyorlar. Sonradan böyle bir ekolleşme söz konusu oluyor. Her zaman, bu tür ikili açıklama tarzlarına bir reaksiyon olagelmış.

Şunu demek istiyorum: Bir kere, bu tür ikili açıklama tarzları, yani “dikotomi” dediğimiz böyle gelenek, yenilik gibi, bunlar birbiriyle kalın duvarlarla ayrılmış alanlar ya da sözcükler değil. Ancak, analitik kolaylık olması bakımından ortaya konulan zihni kategorilerdir. Böyle olunca, bu yoldan hareketle, bu tür problemleri anlamak, açıklayabilmek biraz daha kolaylaşır diye düşünüyorum; yani, bunları böyle birer yönlendirici kavramsallaştırma olarak değil, birer realite olarak algılayıp -zaten, kavramlar da tarihi ve toplumsal yolculukları içerisinde içerikleri her zaman değişir, değişmeye de müsaittir, değişmelidir de-, bunu açıklayabilmenin yolu, bu şekilde ikili ayrımlar veya tasniflerle, üçlü de olabilir önemli değil; ama, genelde ikili açıklamalar ki bunları, birer vasıflama ve vasıflamayla beraber de direktif verici, yol gösterici olarak düşünebiliriz. Gelenekçi ve modernist sözcüklerinin, daha önceki olumsuz içeriklerine rağmen biraz daha müspet yönü ağırlık kazanmaya başladı. Yani, “modernizm”, “reform” gibi birtakım sözcükler, bünyesinde bazı olumsuzluklar ihtiva edebilir; ama, kullana kullana, bir manada da bilim adamları arasında sanki bir paradigma oluşmaya başlıyor. Tabii, bunların değiştirilmesi, yerine başka şeyler ikame edilmesi, sonuç itibarıyla bir kargaşaya da yol açar diye düşünüyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

– Buyurun.

Prof. Dr. Mehmet Maksudoğlu – Bu klasik ve modern sözleri bize dışarıdan geliyor. Her şeyden önce, kendi kelimelerimizle düşünmeye alışmalıyız. Mutlaka klasik-modern diye tasnife gideceksek, bir de neoklasik var; yani, hem geleneğin kalıplarına mümkün merteye uyararak, hem de yeni anlayışları ona monte ederek hareket eden başka bir görüş de var. O zaman neoklasisizmi de ona ilave etmemiz gerekir. Ben, yine de, İslâmî konuları, yine İslâm’ın tabirleriyle konuşmayı tercih ediyorum, öyle yapmamız gerektiğine inanıyorum. Bir misal olarak, Sünnilikten bahsederken, bazı yazarlar, yabancı dilde yazarken, “Ortodoks İslâm” diyorlar. Ortodoksluk başka, Sünnilik başka. İslâmî mezhepleri, anlayışları, Hristiyani şeylere benzetmenin gereği yok ya da çok marjinaldir. Yine, âyet, sure numaraları verirken -İncil’de olduğu gibi- oryantalistlerin yaptığı gibi önce sure numarasını veriyor, sonra âyet numarasını. Bazı meslektaşlar da, surenin ismi yerine sadece surenin numarasını veriyor. Çok yanlış bir uygulama. O surenin ismi var. Surenin ismi verilmeli, parantez içinde sıra numarası verilmeli, sonra âyet numarası verilmeli. Yine bazı arkadaşlar, İngilizce yazarken, Batılılar öyle yapıyor diye, Miladi tarih için AD diyor, yani, CE yerine, Christian Era yerine AD diyor. AD, “Ana Domini”nin baş harfleri, “Rabbimizin Yılı” demek. Bir Müslüman İngilizce yazarken nasıl Rabbimizin Yılı der, Hz. İsa’nın doğum tarihi için?!

Tekrar ediyorum, bir defa kendi kelimelerimizle düşünmeli ve kendi kelimelerimizi kullanarak bu konuyu tartışmalıyız.

Ben bu konuda Hayrettin Bey'i destekliyorum, "farklı" kelimesini kullanırsak daha başka anlayışlar da onun içine girer, birtakım gereksiz münakaşalara yer kalmaz.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz teşekkür ederiz.

– Sayın Kılıç, buyurun.

Prof. Dr. Sadık Kılıç – Sayın Başkan, teşekkür ederim.

Benim değerlendirmeme göre, bunu, gelenekçi ve modernist gibi bunu ikici, düalist bir bağlam içerisine yerleştirmektense, dini metinleri anlama ve yorumlama çabasının bir süreç olduğunu, dünden bugüne ve yarına uzanan bir süreç olması gerçeğini göz önüne alarak, bunun yerine "yöntem kurma çabaları" ifadesini öneriyorum. Çünkü, gelenek, geçmiş zamanı gösterirken, modernist kelimesi de yine belli bir zaman dilimine mahsus olarak karşımıza çıkıyor; ama, hiçbir bakış açısı yoktur ki, bir gelenek oluşturmuş olmasın. Modernizm de ya da modernist bakış açısı da, kendi içinde bir gelenektir ve postmodernist bakış açısına göre modernist bakış açısı bir gelenektir. Bu bir süreçtir, kesintisiz devam edecektir. Binaenaleyh, bunu "geniş kapsamlı, geniş çağrışımlı" kelimeyle ifade edersek, konuları tartışmamız açısından da bize bu bir genişlik sağlayacaktır. Herkes, metot kurma çabası içerisindeki düşüncelerini, yaklaşım biçimlerini, özgürce ortaya koyabilecektir. Modernist miyim ya da gelenekselci miyim gibi bir endişe duymayacaktır. Benim önerim, "Yöntem Kurma Çabaları ve Bunların Varlık Projeleri." Çünkü, sadece toplumsal proje üretmiyor bu dini metinlere dair yorumlarımız; tüm varoluşa dair proje üretiyor, insana dair proje üretiyor, topluma dair proje üretiyor. Bu nedenle, ben "Varlık Projeleri" diyorum; yani "Yöntem Kurma Çabaları ve Bunların Varlık Projeleri" ifadesini öneriyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz teşekkür ederiz.

– Sayın Özafşar, buyurun.

Doç. Dr. M. Emin Özafşar – Efendim, ben bu "gelenekçi" ve "modernist" kelimelerinin burada yapılmak istenen etkinliği karşılamadığı kanaatindeyim. Gelenekçi ve modernist kavramlarının imaları bilimsel olmaktan ziyade, daha çok ideolojik ve siyasidir. Kaldı ki, eğer "tradition" karşılığı kullanılmışsa, geleneğin bir metodundan bahsetmek mümkündür; ama, İslâm dünyasında yeni arayışları bir metodolojik çerçeveye oturtma imkânımız yoktur; daha çok reaksiyonerdir. O itibarla, ben de Ali Bardakoğlu hocamın teklifine katılıyorum ve daha nötr, daha bilimsel, daha esnek bir başlığın seçilmesini öneriyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

Efendim, isterseniz şöyle toparlayalım: Bir defa öntümüzde bir vakıa var; yani, ter-tiplenen bir toplantının komisyonları var. Komisyonlara adımız konulmuş, soyadımız da konulmuş yanına. Dolayısıyla, bu başlığın buradaki müzakerelerimize yeterli olup olmayacağı hususunu müzakere etmiş olduk. Ama, sanıyorum şu noktadan sonra bu basılı evrakta da bunu değiştirme şansımız olmayacak. Ama, bundan sonraki tartışma-

lara ışık tutması bakımından ve fazla da zaman kaybına yol açmadan, diyelim ki burada ne var, gelenekçi var; ne var, modernist var; bu kelimelerin içine sıkışıp kalmadan, farklı yaklaşımların, metodolojik sorunların burada ele alınacağı fikrinde mutabık kalıyorsak, sanıyorum yeni meselelere intikal edebiliriz. Bu konuşmalar, mesafe almamız açısından oldukça aydınlatıcı oldu.

Şimdi, daha önemli bir konuya intikal ediyoruz: Çalışma planımız. Çünkü, bize verilmiş bir çalışma planı yok; ancak, konu başlıkları var: “Kur’an ve Sünnet”, “Klasik Dinî Kaynaklar”, “Zaman ve Mekân Bağlamında Dinî Hükümlerin Değişmesi”, “Örf ve Âdetlerin Dinî Hayattaki Yeri.”

Zamanı iyi değerlendirme açısından izleyebileceğimiz en uygun metodu sizlerin müzakeresine açıyorum. Bu konuda bizi aydınlatmanızı bekliyorum efendim.

– Buyurun.

Prof. Dr. M. Hayri Kırbasoğlu – Bir teklif sunarak bu tekliften mi başlanır bilemiyorum... Olay, yöntem arayışları denildi; ama, bunun içerisine mesela epistemoloji de dahil mi? Toplantıyı düzenleyenler nasıl düşündü bilemiyorum; ama, aslında metodolojiye ilişkin konuların tartışılmasını ben önce teklif edecektim. Bundan da önce, -sanıyorum epistemolojik konunun belirlenmesi daha da öncelik arz ediyor- Kur’an ve sünneti, sadece kavramsal çerçeve şeklinde almak yerine, bu epistemolojik ve metodolojik tartışmalar içerisinde Kur’an ve sünnetin tartışılmasını teklif ediyorum. Çünkü, başlıbaşına “Kur’an” dediğiniz zaman, çok büyük bir kavram, çok büyük bir alan. Bunu burada tüketmek mümkün değil. “Sünnet” dediğimiz de çok geniş boyutlu. Burada, biraz da pratiğe yönelik olduğu için, Başkanlığın düzenlediği bu toplantı problem çözmeye yönelik olduğu için, sanıyorum metodun büyük ölçüde merkezi bir konumu var; ama, metodun da üzerine oturacağı epistemolojik bir zemin gerekir. Hatta, ondan da öte, zihniyet planında bazı temel parametrelerin aslında tartışılması lazım; ama, o biraz bu toplantı için uygun olmayabilir. Fakat, epistemoloji zeminini öncelikle tartışıp, ondan sonra da metoda ilişkin olarak Kur’an ve sünneti de içerecek şekilde tartışmaya başlanmasını ilk ayak olarak teklif ediyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

Efendim, Din İşleri Yüksek Kurulu Sayın Başkanı aramızda; ama, sanıyorum artık toplantıyı tertip eden sıfatından ziyade, kendisi de bizler gibi fikri katkı sağlamayı amaçlayan bir üyemiz gibi bulunuyorlar. Dolayısıyla, bu metodik sorunları da, hep onun omuzuna yüklememiz biraz haksızlık olur. Tabii, çaresiz kaldığımız yerde kendilerine muhakkak sorarız; ama, sanıyorum toplantının tertip şekli -bu ilk istişare toplantımız olduğu için- her komisyon kendi içinde usullerini, metodlarını, konu sıralamasını belirlesin, ona göre en verimli yöntemi bulsun gibi bir anlayış hakim. Dolayısıyla bunu bizler bulacağız şu anda. Kendileri elbette görüş açıklayabilirler.

Sizin, “epistemoloji dahil olsun mu?” şeklindeki sorunuza cevaplayacak hocalarımız herhalde olacaktır.

Buradaki başlıkları sırasıyla inceleyen bir yöntem mi izlese? Ötümüzdeki zaman dilimleri belli; o zaman dilimlerine bu konuları paylaştırsak mı; yoksa, karma biçimde

herkesin kendi katkıda bulunmak istediği konuda söz alması yöntemini mi izlese? Önce, isterseniz, prensipte bunu bir karara bağlayalım.

– Bu konuda görüş var mı?

Doç. Dr. Şamil Dağcı – Çok konuşmak istemiyorum, hep hocalarımı dinlemek istiyorum; ama, zaruretler beni konuşmaya zorluyor.

Tabii, Din İşleri Yüksek Kurulu, toplumsal problemlere, zorunlu olarak cevap arama, hatta cevap verme mercii. Biz, toplumsal problemlere gelişigüzel cevaplar verme yerine, öyle bir metodoloji geliştirmeliyiz ki, bu metoda dayanarak külli prensipler konulduğu takdirde, tikel, hatta tekil problemleri bile bu metodolojinin ışığında daha rahat çözüme kavuşturabilme imkânı bulalım. Şahsen, benim asıl beklentim bu.

Tabii, ilk toplantı olduğundan dolayı, benim de, bizzat eleştiriye tabi tutacağım noktaları var. Yani, bu kadar konu, bu kadar kısa süre içerisinde tartışılıp çözüme kavuşturulabilir mi? Programda, tartışılacak problemler arasında bu başlıklar yer alması olabilir. Ancak burada yazılı başlıklar, ileriye yönelik, önu açık da kabul edilebilir, bunların bir kısmı, çözümlü geleceğe talik edilebilecek konuları da oluşturabilir. Benim, burada bu kadar güzide insanın bir araya gelmesinden münhasıran beklentim, Kur'an ve sünneti anlama, yorumlama ve toplumsal hayata intikalini sağlamada nasıl bir yöntem izlenmesi gerektiğinin tartışılması, özellikle aramızda -pek çok fıkıh usulü hocamız, pek çok sosyal bilimci var- bütün akademisyen hocalarımızın bulunmasını iyi değerlendirerek, münferit konuların tartışılmasına geçmeden önce, metodik sorunların müzakere edilmesi. Metod konusuna dair önemli ilkeler koyarsak, bilahere tartışmaya açıp müzakere edeceğimiz problemlerimizi hem sağlıklı bir metodik zeminde tartışır, hem de tutarlı, rasyonel sonuçlara ulaşabiliriz diye düşünüyorum. Yani, başlıkların teker teker hemen "şu konu görüşüldü, bu konu görüşüldü" diye acele etme yerine, problemlerin ciddi ciddi üzerinde durarak, ufuk açıcı çalışmalar yaparak, gerekirse başka alternatifleri de teklif ederek, ele alınan konuların gerekli altyapısını hazırlamak üzere, tebliğler hazırlanması gerektiğini de düşünerek, bundan sonraki çalışmalara da temel oluşturması bakımından biraz daha kapsamlı ele alınmasının uygun olacağını mütalaa ediyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz teşekkür ederiz efendim.

Bu açıklamaları dikkate alarak, yöntemle ilgili görüşlerinizi...

– Buyurun.

Prof. Dr. Hayrettin Karaman – 7 oturum gözüküyor, 4 konu var. Bu konulardan üçüncü ve dördüncüsünün iç içe olduğunu düşünüyorum. Yani, "Zaman ve Mekân Bağlamında Dinî Hükümlerin Değişmesi" ile "Örf ve Âdetlerin Dinî Hayattaki Yeri" konularının da birbiriyle ilişkili olduğunu düşünüyorum. Bunları birini diğerinden ayırarak görüşmek pek mümkün değildir. O zaman, üç ana konu kaldı. Bu üç ana konu, oturumlara dağıtılmalı. Oturumların süreleri belli; bu süreler içerisinde, başta söz alanlar tespit edilmeli, isimleri yazılmalı ve zaman paylaşılmalı. Her ne kadar Şamil Bey öyle diyorsa da, burada geniş geniş konuşulamaz, uzun uzun konuşulamaz. Geniş, uzun,

hepsi birden 1,5 gün, yani 7 oturum var. Uzunluğunu kısaltamazsın, kısayı uzatamazsın. Onun için, bu sınırlılık içinde -şark usulü yürütmemeliyiz bu işi- ya değişiklik yapalım, buradaki konuları değiştirelim, azaltalım çoğaltalım. Başta, usul hakkında... Fakat, bu konuları görüşeceksek, bu bir veri ise bizim için... Nitekim, bakın başta bir sürü konuştuk, konuştuk, sonunda siz demiş oldunuz ki bize, işte iyi, bakın fikir sahibi oldunuz, buna göre konuşursunuz. Halbuki, başta bunu teklif eden arkadaş da sahip çıktığı için ben sesimi çıkarmadım. Pekala şöyle de sonuçlanabilirdi o: Bu başlığın raporda değiştirilmesini teklif edelim; “değiştirilmesini isteyenler, istemeyenler; değişmesine karar verilmiştir.” şeklinde; o halde “raporu böyle geçsin” diyebilirdik. Bu denilmedi. Mühim değil, ben oraya dönelim diye söylemiyorum. Böyle olur, birçok konu kalabilir, birçok arkadaş konuşmak istediği halde konuşma fırsatı bulamayabilir. Benim arzum kısaca böyle yapalım; yani, bu dört konuyu, üçe indirelim ve 7 oturuma paylaştıralım. İsterseniz Kitap ve sünnet konusuna biraz daha fazla zaman ayıralım; çünkü, bence o, “Kur’an” ve “Sünnet” diye ayrı ayrı alınsa daha iyiydi. O zaman 4 başlık olsa daha iyi olurdu; çünkü, her ikisi de bayağı problemlidir, üzerinde konuşmak lazım. Ya da ikisi birden. Ona biraz daha fazla zaman ayırarak paylaştıralım. Bu, bir.

İkincisi, her bir konuya başlarken, konuşmak isteyenlerin baştan isimlerini alalım, sonradan aklına gelen konuşmasın. Ben bir hile de öğreteyim, sıra geldiğinde konuşmak istemiyorsa “vazgeçtim” diyebilir; bunun hiçbir sakıncası yok.

Usul hakkında bunu söylüyorum.

Bir de, epistemolojik açıdan mı, şuradan mı, buradan mı tartışalım konusunda belki şu bize ışık tutar: Burada amacımız, salt bir beyin fırtınası, sırf bir müzakere-i ilmiye değil, pratik amaca yönelik bir müzakere. Bu pratik amaç da: Türkiye’de halkın dinî meseleleri var. Bu dinî meselelere çözüm üreten de bir kurum var. Buradaki müzakere, o kuruma yardımcı olma mahiyetinde olmalı. Buradan baktığımızda, bence, dinî meselelerin vahiy kaynağı var. İşte, malum vahiy kaynağı. Bu vahiy kaynağını nasıl anlayacağız; yani, edille-i şer’iyyeden bir delil olan Kitabı, ikinci delil olan sünneti, bugüne kadar nasıl anlamışlar, nasıl kullanmışlar dinî meselelerin çözümünde? Bu belli. Bu böyle mi sürdürülecek; yoksa, bu konuda bir değişikliğe gitmek gerekiyor mu? Yani, bu bu kadar açık ve basit. Böyle konuşalım bence. Yani, eni boyu belli bir meseledir. O zaman, belki, bazı pratik sonuçlar elde ederiz.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz teşekkür ederiz.

Efendim, bir noktayı tavih etmek isterim. İlk müzakere ettiğimiz konunun sonunda bir noktayı ben eksik bırakmış oldum; o da, şu anda konuşmalarımızın kayda geçiyor olmasıdır. Dolayısıyla, bu görüşlerin, bizim bu çalışmanın sonunda zayıf olup gitmesi gibi bir risk olmadığı gibi, rapor hazırlanması aşaması da var. O aşamada, sanıyorum, biz şu anda bu başlığı değiştirmemiş olsak bile, bu konudaki görüşler o rapora bir şekilde yansımış olacak. Ben bunu ayrıca belirtiyorum.

Usul açısından da Sayın Yunus Apaydın Bey’le görüşüyorduk şu anda. 7 oturum olduğuna göre, makul bir taksimatla herhalde zamanı en iyi değerlendirebiliriz. Şu içinde olduğumuz oturumda eğer sağlıklı bir yöntem tespit edebilirsek, bundan sonraki oturumlar herhalde verimli olacaktır.

Dolayısıyla, konu taksimatıyla ilgili farklı düşünceleri olanlar varsa, lütfen onu belirtsinler. Prensip, konu taksimatına sıcak bakıyorsak onun üzerinden yürüyelim; ama, farklı düşünce varsa, onu ayrıca alalım.

– Buyurun.

Prof. Dr. Selattin Polat – Efendim, ben buradaki konuların değiştirilmesini öneriyorum kısaca. Çünkü, bizim ana tamamız yorum, yorumun metodu. Yorumun metodu üzerinde konuşabilmek için, yorumun sorunlarının esas alındığı bir taksimat yapılmasını öneriyorum. Bunun için usul olarak şöyle bir şey yapılabilir: Buradaki hazırlanmış konuların başlıkları teklif etsinler, onları siz orada notlandırırız, içinden seçeriz, birleştiririz, yeni bir başlık kurabiliriz. Mesela, Kur'an ve sünnetin yorum açısından ne farkı var; ben bunu anlamıyorum. Dinî metinlerin, mesela yorum açısından, ne farkı var? Kısaca, yorumun sorunlarını tartışalım diyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

– Buyurun Hayri Bey.

Prof. Dr. M. Hayri Kırbaoğlu – Konu yorum olmakla birlikte başlıkta, -başlık hakikaten sorunlu- Kur'an ve sünnet ifadesi var. Burada, Kur'an ve sünnetin anlaşılması mı, kaynak değeri mi; bunun üzerinde durulmuyor. Ama, yorumu yapılacak dini metinler, Kur'an üzerinde çok fazla problem olmayabilir; kaldı ki, orada da yine kıraatlar sorunu veya başka birtakım metne ilişkin problemler olabilir yorumdan önce. Ama, özellikle sünnet dediğimiz, orada duran müşahhas, otantik bir metin yok. Özellikle bu malzeme, ciddi anlamda metodolojik bir tartışmaya geçmeden önce, epistemolojik açıdan tartışılması gerekir. Çünkü, bilindiği gibi, kültürümüzde bunu vahiy ürünü olarak gören yaklaşımlar da var, çok farklı yaklaşımlar da var. Bu yaklaşımlar, yapılacak yorumu da mutlaka etkileyecektir. Keza, tarihsellik ve benzeri tartışmalar başta olmak üzere Kur'an'ın mahiyetine ilişkin son derece yoğun tartışmalar var İslâm dünyasında şu anda. Ayrıca, semantik ve diğer dilsel birtakım yeni yaklaşımlar var. Bütün bu yaklaşımlar, yapılacak tartışmaları etkileyeceği için, ben, sadece toplantının yorumla sınırlandırılmasının bizi zora sokabileceği kanaatindeyim.

İkincisi, bu toplantı görüldüğü gibi birinci toplantı. Tahminim, Başkanlığın bunu sürdürme gibi bir iradesi veya projesi var. Dolayısıyla, biz bunu bir bütünü oluşturacak şekilde, ileriye bir ucu açık şekilde de düşünebiliriz. En öncelikli konudan başlayarak, -zaten bu toplantıda mutlaka sonuca ulaşmamız gibi bir zorunluluk olduğunu da düşünmüyorum şahsen; dolayısıyla, biz, mantıklı, bilimsel ve tutarlı bir plan yapıp, bu planın ilk ayağından başlayarak- bu toplantılarda, 7 oturumda ilerleyebileceğimiz kadar ilerleyip, müteakip basamakları müteakip toplantılara havale ederek yolumuza devam edebiliriz.

Ben, ayrıca şunu teklif ediyorum: İslâmî disiplinler içerisinde hakikaten gerçek anlamda ilim denilmeye layık, gerçek anlamda disiplin denilmeye layık belki yegâne disiplin olan klasik usulü fıkıhın -bunun yeterli yetersiz yönleri, bu konudaki yeni arayışları; çünkü, burada epistemoloji de var, kaynaklar konusu var, deliller konusu var, delalet bahsi var ki, anlama yorumlama ve daha başka konular da var; bunlardan, bugün için sürdürülmesi gerekenler, gerekmeyenler, değiştirilmesi gerekenler var- isterseniz,

klasik usulü fıkhı bütün renkleriyle, tonlarıyla esas alarak bir tartışma zemini oluşturulsun. Pratik olması bakımından bunu teklif edebilirim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

– Buyurun Sayın Hocam.

Doç. Dr. M. Emin Özafşar – Ben de tam Hayri Bey'in bıraktığı yerden devam etmek istiyorum. Hayrettin Hocam, her ne kadar problemleri üçe indirgediyse de, tertip heyetinin iradesinin nokta problemleri tartışmak olmadığı, binlerce, yüzbinlerce probleme nasıl bakmamız gerektiğine dair bir metodolojik tartışmanın yapılmasını istediğini anladım. O itibarla, Hayri Bey'in işaret ettiği gibi, gelenekte ortaya çıkan bir anlama, yorumlama, hüküm çıkarma metodu var. Bu metot var iken, neden yeni metot arayışları tıkandı? Bu noktanın üzerinde yoğunlaşılmasını ve tartışılmasını uygun görüyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

Efendim, takdir buyurursunuz ki, bizim komisyonumuz, diğer komisyonlardan farklı bir konuyu müzakere ediyor. Din İşleri Yüksek Kurulu Sayın Başkanının ifade ettiği üzere, aslında bu toplantının esas hareket noktası ve amacı, karşılaşılan birtakım sorunlar için olabildiğince çözüm ve çözüm metotları üretmektir. Ama, bizim komisyonumuzun, mesela hac ibadetiyle ilgilenen komisyon gibi somut şeyler için pratik çözümler üretmesi herhalde beklenemez. Yani, burada anlaşılmadan, yorumlamadan söz ediliyor; ki, insanlığın bitmez tükenmez serüveni, sadece İslâm dünyasının değil insanlığın bitmez tükenmez serüveni olan anlama problemini, bizim bugün burada tek bir metoda irca edip bir sonuç çıkaracağımız zaten kimse tarafından beklenemez. Biz, bu sürece, en iyi katkıyı nasıl yapabiliriz noktasından bakmak durumundayız. Bu itibarla, Hayri Bey'in belirttiği gibi, eğer bundan sonraki toplantılara önu açık bırakacak şekilde bir planlama yapacaksak bu bir yoldur; ama, burada önerilen mevcut bir konu tasnifi vardır. Bunu oturumlara dağıtmak bir başka yoldur. Bu konuda sizlerin iş'arınızı bekleyeceğiz. Eğer birinci oturumumuzu iyi inşa edersek, temel sağlam olursa onun üzerine bina edeceğimiz altı oturum çok verimli olacaktır. Buna inanıyorum.

– Buyurun Sadık Bey.

Prof. Dr. Sadık Kılıç – Efendim, ben de şunu ifade etmek istiyorum: Hayrettin Bey Hocamın bir önerisi vardı; üçüncü sıradaki başlıkla, dördüncü sıradaki başlığı birleştirelim tarzında. Benim önerimse, dördüncü sıradaki başlığı üçüncü sıraya, üçüncü sıradaki başlığı sona almak. Çünkü, bu toplantıların tahmin ediyorum en verimli, yöntem açısından ve somut neticeler açısından en bereketli tartışması, dini hükümlerin değişmesi bahsi olacaktır. Şunu demek istiyorum: Kur'an'ın tanımı, tarifi; Kur'an'ın hükme medar olması, temel özellikleri; sünnetin tanımı, tarifi, hüküm yönünden getirdiği temel özellikleri; klasik dini kaynaklar açıklanmalı, açıklığı kavuşturulmalı, üzerinde konuşulmalı. Örf ve âdetler başlıbaşına önemli bir konu. Çünkü, ilk iki kaynaktan zaman zaman daha da diri ve toplumu yönlendiren bir kaynak olarak karşımıza çıkıyor örf ve âdetlerin dini hayattaki fonksiyonu. Özellikle, üzerinde durulmalı. Sonunda da, bu hükümlerin değişmesi meselesi -sanyorum çok geniş bir tartışma- görüş teatisine açılmalı. Yani, somut bir adım, bir hareket planı belirlenirse zamanı iyi değerlendirmiş oluruz ve sonuca ulaşırız.

Komisyon Başkanı – Somut önerileri sizlerden istirham edeceğim, somut önerilerde bulunursanız...

Prof. Dr. Sadık Kılıç – Yani, şu manada: Kur'an ve sünnetin tanımı, tarifi, içeriği, hükümlere dayanak teşkil etmesi açısından değerlendirilmesi; keza, sünnetin tanımı, tarifi... Tabii, bu arada farklı değerlendirmeler olacaktır. Kur'an-sünnet münasebetine değinilecektir, değişen değişmeyen hükümler açısından Kur'an ve sünnet ayrıca değerlendirilecektir. Klasik dinî kaynaklardan kasıt fıkıh mıdır? Hayri Bey sanki fıkha işaret etti sadece. Kelam var mıdır? Diğer kaynaklar nelerdir; açıklanmalı, açıklığa kavuşturulmalı. Örf ve âdet önemli bir husus. Onun da üzerinde durulmalı. Bütün bunların neticesinde, değişim hususu başlıbaşına, hatta bütün toplantıların ağırlık noktasını teşkil etmeli diye düşünüyorum. Benim somut önerim bu.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz. Başka somut öneri?..

– Buyurun.

Doç. Dr. Ali Bakkal – Ben, somut öneri olarak şu başlıkları teklif ediyorum: Bundan sonraki oturumumuzda Kur'an ve sünnetin kaynak değeri, diğer bir oturumda klasik kaynaklarımızdan kıyas ve değeri, bir üçüncü oturumda istihsan ve zaruret konusu, dördüncü oturumumuzda örf ve âdetlerin kaynak değeri, bir diğer oturumumuzda, tarihsellik, yani modern yaklaşımlar. Onun arkasından da, makasid-ı şeria ve semantik yaklaşım.

Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz efendim. Başka somut önerisi olan?..

– Buyurun Ömer Bey.

Prof. Dr. Ömer Dumlu – Arkadaşımızın sunmuş olduğu öneri, sanki bu toplantıyı tamamiyle bir fıkıhı veya fıkıh usulü gibi bir toplantıya sevk eder bir hali var. Halbuki, burada çeşitli bilim adamlarımız var. Dolayısıyla, böyle bir tekliften ziyade, ben şöyle bir şey düşünüyorum: Mesela, önce, “klasik dinî kaynaklar” konusunun bir değerlendirmesini yapalım diye düşünüyorum.

Komisyon Başkanı – Klasik dinî kaynaklardan ne anlaşılıyor acaba?

Prof. Dr. Ömer Dumlu – Diyelim ki, tefsir kaynakları, fıkıh kaynakları, kelam kaynakları... Yoksa, Kur'an ve sünnet zaten başlıkta var. Öbür başlıklar sanıyorum kastediliyor. Arkadaşların söylediği gibi bu tanımdan başlanabilir, çeşitli şekillerde ele alınabilir.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

– Buyurun Ali Bey.

Prof. Dr. Ali Bardakoğlu – Ömer Bey'e kısmen katılıyorum. 6 oturum var öntümüzde. Sayın Başkan bu oturumu yöntem tartışmalarına tahsis etti, öyle anlaşılıyor. Şöyle bir somut öneri aklıma geliyor: İkinci oturumu Kur'an konusuna -ama, usulü fıkıh veya herhangi bir ders programında yerleştiği şekliyle değil de, artık birçok şey biliniyor kabul edilerek, onun üzerine ilave diyeceklerimizi tartışacağımız bir Kur'an konusuna- ayırabiliriz. Kur'an'ın işlevi, anlamı, Kur'an ahkâmı, Kur'an'ın günlük prob-

lemlerin çözümünde ne derece delil değeri taşıdığı şeklinde başlayan bir dizi sorunla karşı karşıyayız ve bunlar doğrudan Diyanet'in de, din hizmetlerinin de, ilahiyatın da gündeminde, merkezinde yer alan sorunlar. Üçüncü oturum sünnet konusu görüşülebilir. Dördüncü oturumda Kur'an-sünnet ilişkisi konuşulabilir; bu konuşulmayabilir de. Ondan sonra klasik kaynaklar ele alınır; daha sonra örf, toplumsal değişim konusu ve ahkâmın değişmesi konusu. Yani, önümüzdeki altı oturumu, uygun görürseniz net bir biçimde konulara tahsis edelim. Hem de şimdiden tartışacağımız konuları düşünmüş oluruz. Yalnız, benim önerim, birçok şey biliniyor -ki, bilen ve öğreten ulema burada kabul ederek, üzerine ilaveleri konuşalım sadece.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

– Buyurun.

Prof. Dr. Salih Akdemir – Bana öyle geliyor ki, burada bizden istenen dini metinlerin anlaşılması ve yorumlanması sorunu. Asıl konu bu. Bunun içine Kur'an da girer, sünnet de. Bence, öncelikle bu metinleri anlama konusundaki yaklaşımları sırayla gündeme getirelim. Yeni yöntemler varsa onları ortaya koyalım. İlk seksiyon... Ama, ne kadar sürerse, bu konu üzerinde yoğunlaşmalı. Yani, sorun, metinleri anlama sorunudur. Burada nasıl yaklaşımlar var? Dileyen söz alsın, konuşsun; ben öyle samyorum ki, bu konuda çok şey ortaya çıkacak. Hiç vakit kaybetmeden, hemen önümüzdeki ilk aşamada anlama konusunu tüm boyutlarıyla -Kur'an ve sünnet diye bir ayrıma gitmeksiz; çünkü ikisi de aynı şey, kaynak bunlar- ele alınıp ve irdelenmeli. Zaten, bu anlatılanlardan sonra ortaya yeni bir durum çıkacaktır. Bu yeni durum da, ister istemez, uygulamayı da etkileyecektir. Ashında, bize verilen program açısından bence önemli olan da budur. Yoksa, fıkıh konularına girmemizin hiçbir anlamı yok. Bu komisyon aynı zamanda diğer komisyonlara da ışık tutacak bir özellik arz ediyor. Anlama konusunu burada mutlaka ve mutlaka irdelememiz ve neticelendirmemiz gerekiyor. Eğer bu yapılmazsa, ben bu toplantının amacına ulaşmamış olacağını düşünürüm. Bence hiç vakit kaybetmeden, dini metinleri nasıl anlayabiliriz, bu konudaki görüşleri belirleyelim.

Hepinize teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Selahattin Bey, buyurun.

Prof. Dr. Selahattin Polat – Şahsınızda hazıruna iki soru sormak istiyorum.

Birinci sorum: Metot bir amaca ulaşmak için belirlenen usul, tarz, hareket tarzı mıdır? Bu böyleyse, bizim amacımız nedir?

İkinci soruyu sorarken şunu biraz daha açayım: Burada, eğer bu başlığı değiştirmiyorsak -gelenekçi-modernist üzerinde tartıştık- dinî metinlerin anlaşılmasındaki yaklaşımlar tartışılacak gözüküyor. Dolayısıyla, ben Salih Bey'i destekliyorum, demin söylediğim fikirde de ısrar ediyorum. Konu ayrımı yapmaksızın, bu yaklaşımları tartışmamız gerekir diye düşünüyorum. Eğer metot ortaya çıkacaksa, bu şekilde çıkabilir. Başka bir tarz olduğunu düşünmüyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

– Buyurun.

Prof. Dr. M. Hayri Kırbasoğlu – Usulü Fıkha indirgenme ihtimalinden bahsettiler. Ben onu tashih edeyim. “Usulü fıkah, mevcut disiplinler içinde gerçek anlamda bilim olmaya en layık disiplin” dedim; ama, benim şahsi hedefim, bütün İslâmi disiplinler için ortaklaşa tek bir metodolojinin veya metodun geliştirilmesidir. Bilindiği gibi, zaten “Ulumü'l-Kur'an”, “Ulumü'l-Hadis”, bunlar bilim değildir, disiplin / metot değildir, sadece malumatlardır ve hemen hemen her alandaki usul fıkah içinde vardır zaten. Ama, ben bunu da aşarak bir şey söylemek istiyorum:

Sadece yorumlama işine girersek, şöyle bir tehlikeye işaret edeceğim. Aynı zamanda bunu bu toplantıda da vesile olursa tartışmak istiyorum. Mesela sünnet konusu çok problemsizmiş de, metinler ortadaymış da sıra yorumlamaya gelmiş gibi konuşuluyor. Mesela, recm ve irtidat olayında olduğu gibi, İslâm hukukçularını eleştiren bir yazı yazdım “*Din ve Şiddet*” sayısında, *İslâmiyat*'ta, inşallah muttali olacaksınız. Görebildiğim kadarıyla hukukçuların en temel hatası, -modern hukukçularımız da dahil- yoruma girmeden önce dayandıkları bu bilginin bilgisel değeri üzerinde durmamış; yani, bu konudaki rivayetleri, bir hadisçi gibi oturup incelememiş olmalarıdır. Muhtemelen de, hadisçilere topu atmışlar. Ama, bütün bu yorumlara gerek kalmadan, bence, önce bu konudaki rivayetlerin sağlamlığı üzerinde durmamız lazım. Eğer doğrudan yoruma gidilirse, sadece recm ve irtidat konusunda değil, pek çok konuda olduğu gibi, gereksiz yere birtakım yorum çabalarına girişmek ve enerjimizi harcamak zorunda kalırız. Daha da önemlisi, İslâm adına, İslâm'a ait olmayan birçok yanlışlıkları İslâm diye sunma tehlikesi var. Bu özellikle hadis veya sünnet söz konusu olduğu için bence önemli bir nokta. Tabii ki Kur'an metni için böyle bir şey söz konusu değil. Onun için, bu konunun, doğrudan yorum yöntemleri mi, yoksa yorumlanacak dinsel metinlerin otantisite sorununu da mı -özellikle sünnet bağlamında- ele almak gerekir? Ben hazırımın takdirine bırakıyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

– Buyurun.

Prof. Dr. Salih Akdemir – Herhalde, hadislerin sıhhati konusu hepimizin üzerinde görüş birliğine vardığı bir konu. Dolayısıyla ben bu konuları zaten çözülmüş kabul ediyorum ve değerli hadis alimlerimizin çabaları burada belli. Dolayısıyla, biz “dinî metin” dediğimiz zaman sıhhati konusunda kuşku olmayan metinleri kastediyoruz. Benim kanaatime göre, bir de ayrıca hadislerin sıhhati konusuna konuyu dağıtacak olursak, buradan hiç çıkamayız. Bu metinlerin anlaşılmasında yeni birtakım yöntemler var mıdır, yok mudur; bu konuda yoğunlaşılmasının daha yararlı olacağını düşünüyorum. O diğer konu zaten önemli konu ve bana göre de hadis alimlerimizin yeterli ilgisindedir.

Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

Efendim, Sayın Akdemir konuşmasında, “zaman kaybetmeden ilerleyelim” diye ifade buyurdular, haklı olarak. Ancak şunu arz edeyim. Biz şimdi konu taksimatını yapar, bunu oturumlara yerleştirirsek, bu programda yer alan saat 15.15'e kadarki vaktimizi zaten israf etmeyeceğiz. Müzakerelerin olabildiğince verimli olmasını sağlayacak yöntemleri yine konuşacağız. Yani, vaktimizi değerlendireceğiz.

Görebildiğim kadarıyla, değerli katılımcı hocalarımızın görüşlerinden, iki yöntemden birini izleyebileceğimiz anlaşılıyor. Birisi, Kur'an ve sünneti birlikte mütalaa ederek anlama zorluğundan başlama, ikisini tevhit ederek bir oturuma, daha sonra vakit yetmezse bir oturum daha devam etme şeklinde olabilir. Bir başka anlayış da sanıyorum şöyle: Sünnetin sadece belki sıhhatinin tespiti meselesiyle ilgili değil de, mahiyet bakımından da, yani Kur'an ve sünnetin ayrı ele alınması gerektiği durumlar varsa, malumunuz Resulullah'ın tasarrufatı meselesi var ya, o gibi noktalardan hareketle, ikisini ayrı ayrı konular olarak ele alırsak, belki daha fazla derinleşme şansımız olabilir şeklinde anlayış var. Bizim, şimdi, bunlardan birini tercih etmemiz gerekiyor anladığım kadarıyla.

O zaman, birinci alternatif, Ali Bey'in bir teklifi vardı, bir oturumu Kur'an konusuna... Tabii, buradaki temel hedef, her ne kadar, anlaşılma, yorumlama konusundaki yaklaşımlar gibiyse de, sanıyorum ki Kur'an konusuna veya sünnet konusuna girdikten sonra, onunla yakından ilintili, fakat kapsam dışına zaman zaman kayan bazı şeyleri bizzat konuacağız. Dolayısıyla, bu konuda çok rijit davranmamız zaten mümkün değil. O halde, bunlardan birini seçelim diye düşünüyorum.

Birinci öneriyi önce itilâna sunayım; yani, birinci oturumu Kur'an'a, ikinci oturumu sünnete, üçüncü oturumu Kur'an-sünnet ilişkisine, daha sonra da burada yazıldığı üzere klasik kaynaklar, örf ve âdetler ve dini hükümlerin değişmesi konularına ayırabiliriz şeklinde bir öneri var. Diğer bir öneri ise, doğrudan doğruya anlama ve yorumlama konusu üzerinde yoğunlaşmaya başlayalım. Kur'an ve sünnet tefriki olmadan, bir oturum, yetmezse bir oturum daha, bu konuda bir mesafe alalım, daha sonra da diğer bilinen başlıklara intikal ederiz şeklinde...

– Buyurun Sayın Öztürk.

Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk – Sanıyorum, bir defa bu başlık bizi bu sıkıntıya soktu. O başlık, ben oraya dönmek manasında demiyorum; ama, bizim bir oturumumuzu yedi götürdü ve bundan sonra da problem çıkaracak. Yani, “modern” ve “gelenekçi” ayrımı, sonuna kadar sıkıntı olmaya devam edecektir, burada tartışmaların sıhhatini etkileyecektir, konuşmacıların yaklaşımlarını ve belki konuşup konuşmamalarını etkileyecektir. Bu konuda, değişik fikir serdeden arkadaşların hepsine katılıyorum; ama, özellikle Kırbasoğlu'nun... Burada bir polarite koyacaksak biz -mademki metot meselesini tartışıyoruz- farklı bakış açılarının da altı çizilmelidir diyeceksek, o zaman biz, Maksudoğlu'nun dediği gibi, kendi lügatimizden buna bir karşılık bulabilirdik. Mesela, “gelenekçi ve tecditçi bakış açıları” veya “gelenekçi-yenilikçi” bakış açıları diyebilirdik. Yani, niye illa Batı'nın başka maksatları gündeme getirmek için ve bizi kendi güdümünde birtakım noktalara sevk etmek için attığı başlıkları biz kullanıyoruz? O zaman reformistler ve gelenekçiler deseydik de daha net olsaydı. Bu yanlıştır, bu başlık yanlış atılmıştır; ama, tabii ki kötü niyetle atılmamıştır. Bence onun tashihi lazım. O sürekli sıkıntı çıkaracak.

İkincisi, Kur'an-sünnet diye biz yine İmam-Hatip okulundan beri yaptığımız tasniflere döndük; üzerinde biraz daha gelişmiş insanların söz söylemeleriyle... Ama, kalıp, iskelet, omurga ayrı. Bir defa, “vahy” dediğimiz zaman veya Türkçe ifadesiyle “vahiy” dedik mi, ne anlıyoruz? Birlikte, sünnet ve Kur'an münasebeti de bunun içine girer.

Kırbaçoğlu'nun dediği epistemolojik irdelemeler de bunun içine girer. Böyle düşünebildik; ama, bu benim anlayışım. Başlık bizi sıkıntıya sokuyor. Şimdi bunu biz, Kur'an, sünnet, kıyas, bir arkadaş saydı altı yedi tane, istihsaba kadar, icmaı unuttu o arada, o da var. O zaman, öyle sırayla gidelim.

Bence, en hayati mesele, biz vahiy deyince ne anlıyoruz, bir defa onun üzerinde netleşelim. İşte, Salih Bey, hadisler bellidir; bunun üzerinde biz niye yorulalım... Ben, hadisin Peygamber'in ağzından çıktığını kabul etmiyorsam niye onun üzerinde vakit harcaıy da yorum yapacağım? Bir defa bunu halletmemiz lazım.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz. Affedersiniz, vahiy konusuna vurgu yaptınız da, bu Kur'an-sünnet bahisleri ele alınırken, önce oradan başlayalım, bu önemli. Ama, onun ötesinde, az önce benim sunduğum iki yoldan birisiyle ilgili özel düşüncemiz var mı? Yani, Kur'an ve sünnet bir bütün olarak veya "Vahiy" başlığı altında bir oturum?..

Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk – "Vahiy" başlığı altında gidersek, bence hem zaman tasarrufu olacak, hem de daha ciddi bir perspektiften olaya bakmış oluruz. Hem bunun içinde metot meselesinde fikirler çıkar ortaya, hem de pratiğe medar olur. Diyanet'ten gelen arkadaş bunun kaygısı içinde. Bir de, her ne kadar pratiğe yönelikse de bu toplantının geneli, bu komisyonun da bir özel durumu var, bunu da unutmayalım. Yani, birçok hocamız "yahu ben orada olmalıydım; çünkü, en hayati tespitler orada yapılacak" falan diye böyle espriler de yaptılar. Biraz doğrudur. Yani, burada pratiğe yüzde yüz yönelmek gibi bir mecburiyet olmamalı. Bu komisyon biraz farkı olmalı diye düşünüyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

Bu konuda, yani Yaşar Nuri Öztürk Bey'in belirttiği başlıkla ilgili hususta isterse-niz bir vurgulama yapmış olalım. Bundan sonraki görüşmelerimizde, biz bu başlıktaki kelimelere takılmadan, zaman kaybetmeden -önceki öneriler vardı ya- metodoloji sorunu, metot sorunu, yöntem sorunu, hatta farklı yaklaşımlar gibi çok genel bir başlık varmış gibi farz edip, herkesin kendisini bağlamadan bu konuda söyleyebileceği fikirleri rahatlıkla ortaya koyacağı bir oturum olarak düşünelim. Onda herhalde bir fikir birliği oluştu, öyle görüyorum.

Ondan sonraki kısımda ise, yani oturumlara konuların taksimi konusunda ise, benim az önce sunduğum iki öneriden birine herhalde karar vermeliyiz. Bunu ben sizin tepkilerinizden çıkarmış bulunuyorum. Sadece, Sayın Öztürk'ün vurguladığı vahiy kavramına öncelik verilerek başlanmış olacak; yani, ister Kur'an diyelim, sünnet diyelim; ister ayıralım, ister birlikte başlayalım; ama, vahiy kavramını temel alıp devam etmeliyiz manası çıkıyor. Ama, bu planlamayı lütfen bir tamamlayalım. O konuda işarınızı bekliyorum. Yani, bir, Kur'an; iki, sünnet...

Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk – Ben burada "vahyin yapısını tartışalım" demiyorum. Yani, bizim bir dinimiz var, bunun bir mirası var, bu mirasın içinde vahyin verileri var, örfün verileri var, işte kıyasın, içtihadın, şunun şunun verileri var. Yani, dinî olan

var, bir de saf din olan var. Bunu söylemişti konuşmasının başında sabahleyin Diyaneti temsil eden arkadaş. Bir defa, biz, dinî olanı tartışmadan önce şu din olan ve bunun müstenidi nedir? Vahiy dedin mi, sünnet filan hepsi onun içinde.

Daha net bir şey söyleyeyim; mesela hadisler aynen Kur'an gibi vahiy midir? "Nass" kavramını biz neler için kullanıyoruz? En ciddi problemler bunlar. "Ahrechehu'l-Buhari"... Nasda böyle diyor. Böyle mi acaba? Burada, herkes müttefik midir? Eğer böyleyse, o zaman çok daha ciddi meseleler var. Yine başa döneceğiz. Yani, bunu bir ayırmamız lazım. Çok net değil... "Nass nedir", biz nass deyince ne anlıyoruz? Yani, vahiy ürünü dediğimiz şey hangisidir? Onu bir belirleyelim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz. Yani, yoruma esas teşkil edecek malzeme-yi, önce temeli, baz'ı belirleyelim, ondan sonra yorum konusuna geçilmiş olsun. Eğer bu uygun görülüyorsa, o zaman biz, Kur'an ve sünneti bir bütün olarak; ama, yani, her ne kadar anlaşılması, yorumlanması diye başlayacaksak da, bu arada anlaşılması gereken malzeme, temel neyse onu da ayırıştırarak, onunla ilgili görüşlerimizi de belirterek herhalde mesafe alacağız.

– Buyurun Ömer Bey.

Doç. Dr. Ömer Özsoy – Haddimi aşmış olmamayı umut ederek, zaman kazanma anlamında bir önerimi ifade etmek istiyorum. Uygun görürseniz bu önerimi oylayabilir veya tasarrufta bulunabilirsiniz. Önerim somut bir şekilde şudur: Netleştirmiş olduğunuz o iki alternatifini belki merkeze alarak; ama dile getirilen diğer mülahazaları da gözetmek suretiyle, riyasetinizdeki Divanın, verilecek arada geliştireceği bir modeli kabul etmeyi hazıruna teklif ediyorum. Çünkü, bu ikisinden birisi oyladığı zaman, bütünüyle birisini tercih etmemiz belki mümkün olmayabilecektir; ama, tercihimizi netleştirmemizi engelleyecek mülahazalarımızı zaten dile getirdik. Bunlar sizin itilamınıza arz olundu, biliyorsunuz. Hepimiz adına düşünerek bir karar vermenizin, zaman kazanma açısından daha yararlı olacağı kanaatindeyim.

– Buyurun Hocam.

Prof. Dr. Hayrettin Karaman – Arkadaşlar, ister vahiyden başlayın, Kur'an ve sünnete gidin; ister Kur'an ve sünnetten başlayın vahye gelin, aynı şeyler söylenecek. Bu, fuzuli bir tartışma. Hangisini söyleseniz ben kabul ediyorum; çünkü ikisinde de aynı şeyler söylenecek. Yaşar Bey'in söylediği gibi vahiyden başladık değil mi, "sünnet vahiy değildir" diyecek birisi, işte tamam... Ya da "vahiydir" diyecek. Öbürü de "Kur'an vahiydir, ama işte şudur budur" diyecek. Kur'an'dan-sünnetten başladık... Kur'an ve sünnetten başladığımız zaman da, sünnete gelince sıra aynı şeyler söylenecek. Yani, bu çok önemli değil, önemli gibi gözüküyor; ama, değil. Bundan hemen bir çıkalım. Birinden tutalım hemen öbürüne varyyoruz.

İkinci söyleyeceğim husus -baştan beri, evde de bunu düşündüm, ta ilk geldiğimde de- bir temenniden ibaret: Aslında önce sadece bu toplantı yapılmalıydı. Şimdi biz burada, metodoloji ve epistemoloji görüşeceğiz değil mi? Bunlar olmuş gibi, -"müsadere ale'l-matluk" derler ya eskiler- bunlar olmuş gibi onlar hac meselesini, kadın meselesini konuşuyor. Hangi metodolojiye göre, hangi âyet, hangi hadis, hangi vahiy anlayışına göre? Bunu bir kaydetmek istiyorum. Ha, işe yaramaz, olsun, kaydedelim.

Bu arada Yaşar Nuri Bey, “bir kere burada ittifak var mı, ya da müttefik miyiz” falan dedi ya, bu da çok önemli. Şurada komisyonlar, komisyonların çalışma esasları var. Orada diyor ki “yapılan müzakereler içinde her komisyon bir rapor hazırlayacak, hazırlanan rapor komisyon üyelerince onaylanacak ve imza altına alınacaktır. Kararlar oy çokluğuyla alınacak, oy çokluğunda başkanın bulunduğu taraf...” Bir kere, ittifak olmayacağı muhakkak, ittifak olmaz. Tarih boyunca olmuş mu? Yani, Kur'an'ın vahiy değeri tartışılıyor sünnetten önce. Tartışmayalım diyor, bir de tartışanlar var. Biz burada tartışırız veya tartışmayız.

Gelelim sünnete; sünnetin vahiy değeri nedir? Sünnetin bir şer'î delil olarak değerinin tartışılmadığı zamanlarda bile insanlar ihtilaf etmişler, ittifak edememişler, şimdi hiç edilmez; çünkü, vadi çok daha derinleşmiş; ittifak edilmez, yine edilmeyecek. Edilmeyince, müttefik miyiz? Hayır, müttefik değiliz Yaşar Bey, müttefik olmayacağız, niye olalım; yani, farklı olsun varsın, birileri böyle düşünsün, birileri şöyle. Ondan sonra rapor nasıl hazırlanacak? Benim asıl soracağım şey bu. Çoğunluğa göre... Ne demek çoğunluğa göre. Yani, ben çoğunluğun içinde kayıp mı olacağım; ya da ben değil öbür taraf çoğunluğun içinde kayıp mı olacak? Artık kimin fazla oy alacağını bilmediğim için böyle söylüyorum. Hangi tarafın falan... Bakın, taraf falan diyorum, bunlar şimdi dedi ya arkadaşlar, etmeyin bu vakıa falan diye arkadaşlar konuştu. Güzel mi çirkin mi bilmiyorum; ama, bir vakıa. Yani, farklılıklar var, bu farklılıklar bugün burada hemen ortaya çıkacak değil ki! Senelerden beri, İmam-Hatip meselesi, oradan beri tartışılan farklılıklar var, giderek derinleşen farklılıklar. Burada da bu ortaya çıkacak. Bunun da üzerinde duralım, o ne olacak? Ben onu merak ediyorum. Yani, burada çoğunluğa göre karar alınacakmış, eşit olursa zat-ı âlinizin oyuyla orası... Sonra hepimiz bunun altını imzalayıp onaylayacakmışız! Ben bunu anlayamadım.

Komisyon Başkanı – Sayın Hocam, ben anlayabildiğim kadarıyla bir şey arz ediyim: Sanıyorum diğer komisyonların özelliği, talip kaidesine göre buraya yansıtılmış. Yani, oralarda daha çok somut meseleler ele alınacağı için, belki de o fetva kurullarını aydınlatacak somut birtakım sonuçlara ulaşılması oralarda hedeflenmiş olabilir; ama, bizim komisyonumuzun özelliği birkaç defa vurgulandı. Öyle sanıyorum ki, bizim komisyonumuzda ulaşılabilecek sonuçlar, biraz daha soyut ifadeler taşıyacaktır; ama, yine de ışık tutucu olacaktır muhakkak bu toplantıyı tertip eden kurumumuza. Dolayısıyla, eğer uygun bulursanız onu şu anda müzakere etmemiz çok sonuç getirici olmayacak. Ama, buyurduğunuz gibi, neresinden başlarsak başlayalım, aşağı yukarı konuşulacak meseleler hemen hemen gözümüzün önündedir.

Salih Bey söz istemişti; onu da ikmal ettikten sonra sözümü bağlamaya çalışacağım.

– Buyurun.

Prof. Dr. Salih Akdemir – Anlama sorunu genel sorundur; yani, dini kaynakları ilgilendirir. Siz kaynakları nasıl değerlendirirseniz değerlendirin, Vahiy ve sünnet arasında ayırım yapın ya da yapmayın, netice değişmez. Ama, neticede anlama sorunu hepsini doğrudan ilgilendiren bir sorundur. Sonuçta bir metni anlama söz konusudur. Bu yüzden, ben, vakit kaybetmeden bu konuya girelim diyorum. Arkadaşlar orada kendi

kişisel görüşlerini gündeme getirsinler. Zaten, biz bu görüşleri burada dinlemek için de varız. Bence vakit kaybetmeden konuya girsek iyi olur diye düşünüyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

Efendim, bu fikirler ortaya konulduktan sonra konu oldukça olgunlaştı gibi görünüyor bence. Şu anda gözümüzün önünde duran planı esas aldığımız zaman, sanıyorum mesafe almamız kolaylaşacak. Yalnız, bu kalan vaktimizi, bu başlık altında ele alacağımız meseleleri netleştirmeye değerlendirelim. Hatta, sorular vaz' edebiliriz. Eğer biz bu günün son iki oturumunu Kur'an ve sünnet bahsine tahsis edeceksek, bu oturumlarda zamanı en iyi değerlendirme açısından sırasıyla ele almamız gereken meselelere bir netlik kazandıralım. Şu anda ben bu konuyla ilgili... Affederseniz, bu ulaştığımız sonucu benimsiyorsak komisyon olarak, isterseniz yeni bir tartışma açmayalım, hemen ikinci ve üçüncü oturumların Kur'an ve sünnet bahsine tahsis edilmesini kararlaştırmış olalım. Ama, bu oturumlarda neleri öncelikle tartışacağız, onların adını koyalım, adını koyarsak mesafe almamız kolaylaşır.

Lütfen bununla ilgili önerilerinizi iletebilirsiniz... Şu anda hemen hatıra gelenler konuşulabilir, bilahare de değerlendirilebilir.

– Buyurun.

Prof. Dr. Salih Akdemir – Özellikle, hermenötik ve dilbilim çalışmalarının Kur'an'ın anlaşılmasına ne ölçüde katkıları olabilir, bu yöntemler uygulandığında Kur'an'ı daha iyi anlama şansımız ortaya çıkabilir mi, bu yöntemler sonucunda Kur'an'ı yanlış anladığımız sonucu da çıkabilir mi; ya da, bu yöntemler bize Kur'an'ı doğru anlama şansını sunabilir mi? Bu konunun öncelikle gündeme getirilmesini öneriyorum.

Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz. Başka öneri...

– Buyurun Mehmet Bey.

Prof. Dr. Mehmet Erdoğan – Öncelikle vahyin ne anlama geldiğini kavrayabilmek için tekvîn ve teşri arasındaki ilişkiyi, özellikle inzâl kavramını ve nekre bir Kur'an, Arabî bir Kur'an'ın ne anlam ifade ettiğini ve bu Arabî Kur'an'ın evrensellik iddiası taşıdığını ve bu dönüşümün nasıl sağlanacağını öncelikli olarak ele alabileceğimiz problemler olarak görüyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

– Buyurun.

Prof. Dr. İsmet Ersöz – Söyleyeceklerim belki de “eskiye bağlı kalma” ve “gelecekçilik” diye düşünülebilir. Ancak “Gelenekçi ve Modernist Yaklaşımlar ve Toplumsal Yansımaları” söylemi doğrultusunda yapılan çalışmalar, özellikle bunlarla ilgili uygun olmayan platformlardaki açıklamalar sıkıntılar doğuruyor. Sünnet ve Kur'an gibi İslâm'ın temel kaynakları ile ilgili fikrî teşevvüslere neden oluyor. Bu yüzden, Sünnet ve Kur'an'la ilgili tartışmaları doğru bir şekilde algılayacak alt yapıya sahip olmayan toplum bundan rahatsızlık duyuyor. Bu rahatsızlık Diyanet'e yansıyor; Diyanet de bunun sıkıntısını çekiyor. Elbette bunun sıkıntısı Diyanet'le sınırlı kalmıyor. Diğer dinî kurumlar da bu sıkıntıdan payına düşeni yaşıyor.

O halde biz, öncelikle, bu rahatsızlık ve sıkıntılara sebep olan modernist veya geleceğe adına yapılan bu tür yaklaşımların neşet ettiği kaynağı tespit etmeye çalışmalıyız. Toplumun aklını karıştıran bu türden yorum ve yaklaşımların kaynağı acaba nedir? Yaşar Nuri Hoca'nın dediği gibi vahiy anlayışından mıdır, kaynaklarımızın yetersizliğinden midir, yoksa Sünnet'i sorgulayan yaklaşımlardan mıdır? Bence, bunlar üzerinde durulmalıdır. Benim teklifim bu konular üzerinde durulması şeklindedir. Bana göre, mesela, vahiy üzerinde mutlaka durulmalıdır. Bu konuda yapılan yorumlar ve vahye yüklenmek istenen yeni anlamlar tehlikeli gelişmelere sebep olmaktadır. Yazılan, çizilen, konuşulan ve söylenenlere baktığımızda görüyoruz ki müslümanların vahiy anlayışı Hristiyanların vahiy anlayışları ile karıştırılmaktadır veya karıştırılarak yeni bir vahiy anlayışının ortaya çıkması istenilmektedir. Algılama genelde böyledir veya en azından ben öyle anlıyorum. Tekrar ediyorum, vahiy terimi üzerinde mutlaka durulmalıdır. Çünkü, bildiğim kadarıyla, Hristiyanlardaki vahiy, biz Müslümanlardaki ilham düzeyindedir. Onlara göre vahyin özü Allah'tadır. İncilleri yazarlar, oradan ilham alarak yazmışlardır. Bizdeki vahiy ise, Allah kelâmının olduğu gibi peygamberin kalbine indirilmesidir. Görüldüğü gibi aralarında dağlar kadar fark vardır. Birleştirilmeleri veya karıştırılmaları mümkün değildir. Hristiyanların vahiy anlayışı tahrife ve ilâhî kitaba insan müdahalesi için müsaittir. Bunun içindir ki Hristiyanlarla Müslümanların vahiy anlayışındaki farklar net bir şekilde ortaya konulmalıdır.

Üzerinde durmak istediğim bir husus da şudur: Ali Bardakoğlu Hocam dedi ki; bilinenler üzerinde durmayalım. Tamam, bilinenler üzerinde durmayalım. Bu takdirde bilinenler yerlerinde olduğu gibi duracak, biz onların üzerinde durup irdeleme yapmayacağız. Pekiyi, o öteden beri bilinenlerin kabul edilebilir olup olmadıkları nasıl anlaşılacak? Elbette bizim onları gündeme getirmemiz gerekir. Onların kabul edilebilir olanlarına ilâve edebileceğimiz bir şeyler varsa bizim ilâve ettiklerimizin de bu açıdan değerlendirilmesi gerekir.

Sünnet konusuna gelince... Komisyonumuz ileride Sünnet üzerinde de duracak. Bana göre sünnet konusunda üzerinde durulması gereken en önemli husus, sünnetin vahye dayanıp dayanmadığı konusudur. Ancak bu konudan sonra, sünneti yorumlama, onu anlama yaklaşımları ve yöntemleri ele alınıp irdelenebilir. İşin aslına bakılacak olursa, sünneti anlama ve yorumlama yöntemleri de vahiy anlayışı farkına dayanmaktadır. Hristiyanlar, kitaplarının olduğu gibi Allah'tan geldiğine inanmadıkları içindir ki ona, başka bir edebî metne yaklaşır gibi, hermenötik v.s. yöntemlerle yaklaşırlar. Kur'an için de bu yöntemlerin kullanılabileceğini ileri sürenlerin hareket noktası da bu olsa gerektir, diye düşünülebilir. Bu bakımdan bu hususlar üzerinde bence mutlaka durulmalıdır.

Ayrıca, birinci oturum, ikinci oturum veya bir-iki oturumda Kur'an ile sünneti tartışalım, ondan sonra başka konulara geçelim konusu bence meseleyi biraz aceleye getirmek olur. Çünkü, Kur'an ile sünnetin kaynaklığı kabul edilmedikten sonra fıkı tartışsanız ne olur, usulü fıkı tartışsanız ne olur? Mutlaka bunların temel olarak kabul edilmesi gerekir ki, öbürleri bunların üzerine bina edildiğine göre, ondan sonra bunlar tartışılır. Bunların temel olarak kabul edilmesi konusunda bir hayli tereddütler uyanmış durumda. Bu tartışılacak bugün bence. Ben bunu arz ediyorum.

Bu böyle aceleye getirilip de, bir oturumda şu tartışılsın, ikinci oturumda bu tartışılsın şeklinde sınırlamaya ben karşıyım.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Buyurun.

Prof. Dr. Salih Akdemir – Ben hocamızdan özellikle rica ediyorum; bu tehlikeli yaklaşımları bize bilimsel bir şekilde aktarsın, biz de müstefit olalım!

Bazı iddialar gündeme getiriliyor. Sanki, vahiy anlayışı burada bilim adamları arasında tehlikedeymiş gibi hocamızın bir endişesini duyuyorum. Hakikaten, öncelikle hocamız bu endişelerini gündeme getirsin, biz de bilinçlenelim, ondan sonra başlayalım. Bu bana bir evham gibi geliyor. Dolayısıyla, özellikle hocamızdan dilediği kadar yoğun bir biçimde anlatmasını, bizi bu konuda uyarmasını rica ediyorum.

Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

Efendim, bu konunun esasına girdiğimiz zaman bu fikirler zaten daha net bir şekilde ortaya konulmuş olacak.

Süremiz dolmak üzere. Uygun görürseniz, bu iki oturumda Kur'an ve sünnet bahislerini konuşurken, önce bu vahiy konusundan başlayalım. Tabii ki Sayın Öztürk'ün işaret buyurduğu üzere, burada vahyin felsefi tahlillerine girme gibi bir şey kastedilmiyor. Yani, yorumda esas alacağımız temel malzemeye ilgili tereddütler varsa, o bir netleşsin, bunun çerçevesi belli olsun anlamında bir öneridir. Bu uygun görülüyorsa, müteakip oturumda bu konuyla başlayalım.

Tabii, bununla yakından ilişkisi gibi görünüyor Sayın Mehmet Erdoğan'ın teklifi. Bu tekvin-teşri ilişkisine, Kur'an'ın Arabiliği, evrenselliği meselelerine temas edilmeli diyor. Uygun görüyorsanız gündeme onu alalım.

Başka somut önerileriniz varsa...

– Buyurun.

Doç. Dr. M. Fatih Kesler – Sayın Başkanım, benim bir önerim var: Öteden beri Kur'an âyetlerine anlam verirken takip edilen metoda bir de Kur'an âyetlerini bazen işlevsiz kılma durumunu ortadan kaldıracak bir ilk hedef, yani âyetlerden kastedilen ilk hedef, ana fikir olgusunun da bir anlama aracı olarak kullandığımız zaman, acaba nasıl bir yol alabiliriz, âyetleri nasıl açıklığa kavuşturabiliriz? Bu hususun üzerinde durulmasını arzu ediyorum.

Komisyon Başkanı – Başlık haline getirebilir misiniz ele almamızı istediğiniz meseleyi?

Doç. Dr. M. Fatih Kesler – Kur'an'ın anlaşılmasında yeni bir şablon diyelim. Bunun üç ayağı var: Birisi lugat. Aynı zamanda Peygamberimizin sözleri de lugatin bir parçası olarak kabul edilmeli. İkincisi arka plan. Üçüncüsü de ilk hedef. Yani, âyetlerdeki ilk hedef nedir? Peygamberimiz, şu anda hayatta yok; ama, ondan veyahut da ha-

nımlarından bahseden âyetler acaba şu anda işlevsiz midir; yoksa, o âyetlerde acaba Peygamberimiz mi hedef alınmıştır, hanımları mı hedef alınmıştır; yoksa orada ikame edilmek istenen bir olgudan mı söz ediliyor? Yani, ilk hedef eğer göz önünde bulundurulursa, o âyetlerin bugün bile evrensel olduğunu gözlemleyebiliriz diye düşünüyorum. Yani, ilk hedef olgusunun ihmal edilmemesini ve bu oturumda üzerinde durulmasını öneriyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Buyurun Sayın Bayındır.

Doç. Dr. Abdülaziz Bayındır – Bir konu başlığı olarak, Kur'an'ın Kur'an'la açıklanması, Kur'an'ın sünnetle açıklanması diye teklif ediyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Buyurun.

Doç. Dr. Necdet Subaşı – Ben Kur'an konusunu ele alırken, onun yorumlanmasında özellikle dışına çıkmadığımız modern bilgi yöntemlerinin de konuşulmasını, modern bilimin bizi Kur'an'ı yorumlama konusunda yönlendirme biçiminin de ele alınmasını istiyorum. Bir de, dile getirildi mi bilmiyorum; ama, önünde sonunda tarihsellik konusuna ulaşacağız. Bu konunun da ağırlıklı bir başlık olarak tartışılmasını istiyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Sayın Polat, buyurunuz.

Prof. Dr. Selahattin Polat – Ben buradaki pek çok hocamızın bir endişesini hissederek şöyle bir başlık önerim değiştirilebilir, maksadımı çok iyi ifade etmeyebilir öneriyorum: Metinlerin epistemolojik değerinin yorum yöntemiyle ilişkisi. Böyle bir başlığın öncelikle tartışılmasını öneriyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Buyurun.

Doç. Dr. M. Emin Özafşar – Bu başlığın biraz açılımı mahiyetinde, Kur'an-ı Kerim'in metninin nev'i konusunu "Nasıl bir metindir, teklifi bir metindir, felsefi bir metindir, edebi bir metindir" gibi alt başlıklarla tartışılmasını öneriyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Buyurun.

Doç. Dr. Hasan Elik – Vahiy meselesine girince, belki bir yan başlık olarak, vahiye ihtiyaç hangi boyutlarda söz konusudur? Yani, bugün biz Kur'an, sünnet, hatta ondan kaynaklanarak inşa edilen disiplinlerin tamamını, bize, her alanda müdahale edi-

ci olarak görüyoruz. Yani, bizim aklımız hiçbir işe yaramayacak mı? Vahyin hangi boyutta bize yarar sağlayacağı ve bizim hangi boyutta ona ihtiyacımız olduğu konusu da yan başlık olarak tartışılabilir kanaatimce.

Teşekkür ederim.

Komasyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz. Efendim, süremiz doldu. Son olarak, buyurun.

Prof. Dr. M. Hayri Kırbaoğlu – Önerilen konuları hatırımda tutamadım; ama, kısaca not almanız için sıralayayım:

1. Kur'an metninin tarihi,
2. Kur'an'ın sosyokültürel bağlamı,
3. Tarihsellik,

4. Semantik problemler, İslâmî dönem lügatlerinin getirdiği problemler -ki, elimizdeki lügatlerin hepsi İslâmî döneme ait-

5. Lafzi yorum, gaf yorum veya literalizm problemi veya din dili; yani, dinle ilgili problemler.

6. Bütünlük,
7. Âyetlerin bağlamları,
8. Rivayet tefsirleri,
9. Nüzul sırası, tedricilik,
10. Metincilik, nasıclık...
11. Modern yorum yöntemleri.

Bunlar olabilir.

Teşekkür ederim.

Komasyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

Efendim, böylece müteakip oturumumuzu vahiy ve onunla çok yakından ilgili olarak, Hasan Bey'in işaret ettiği vahye ihtiyaç hangi noktalardadır, aklın rolü nedir sorularının cevaplarıyla başlayalım. Diğer zikredilenlerin pek çoğunun, yorumda esas alınacak unsurlar ve bunlara göre şekillenecek yöntemler, hatta oluşan ekoller, modern yorum yöntemleri gibi başlıklar altında toplanabileceğini düşünüyorum.

Sayın Ömer Özsoy'un başka bir konuda bize pratik bir çözüm olsun diye bir önerisi var. O noktayı şimdi aştık gerçi; ama, bundan sonra kalan konuların tasnifi için, biz arada yine bir çalışma yapmaya gayret edelim. Daha somut öneriler getirip, onları sizin itilâımıza ve oyunuzuna sunalım.

Bu şekilde ilgili farklı kanaat yoksa, müteakip oturumu, vahiy; kapsamı, Kur'an ve sünnetin bu açıdan değerlendirilmesi, vahye olan ihtiyaç ve aklın rolü konularına ayrıalım.

Yalnız, Sayın Karaman Hocamızın usulle ilgili bir teklifi vardı. Zamanı değerlendirmek açısından bu konuda söz almak isteyenleri kaydedecektik. (...)

Komisyonumuz çok kalabalık değil, sayı az olduğundan dolayı, sanıyorum vakitle ilgili pek sorunumuz olmayacak; ama, belli bir akış içinde yürümesi için, hocamın lehime yaptığı öneriyi mutlaka değerlendirmemiz lazım. Yine söz isteyenlerle başlayacağız; ama, sürenin makul esaslar içinde kullanılmaması varit olursa, o zaman yine muhterem heyetiniz yeni bir usul geliştirir, biz onu tatbik ederiz.

Çok teşekkür ederiz.

BİRİNCİ KOMİSYON
İKİNCİ OTURUM

“Kur’an ve Sünnet: Vahiy; Kur’an ve Sünnet Delillerine Vahiy Kavramı Açısından Bakış, Vahyin Kapsamı, Vahye Olan İhtiyaç, Aklın Rolü”

(15 Mayıs 2002)

Prof. Dr. İbrahim Kafi Dönmez (Komisyon Başkanı) – Efendim, ikinci oturumu başlatıyoruz.

Bu oturumun konusunu: Vahiy, Kur’an ve Sünnet Delillerine Vahiy Kavramı Açısından Bakış, Vahyin Kapsamı, Vahye Olan İhtiyaç ve bu arada Aklın Rolü konularına ayırmış bulunuyoruz.

Görüşmelerin sağlıklı olması açısından önce söz almak isteyen değerli katılımcılarımızın isimlerini kaydedeceğim.

***

Efendim, bu not aldığım sıraya göre değerli hocalarımıza 5'er dakika süre vermeyi uygun görüyor Divanımız. Daha sonra o çağrışım yoluyla işaret eden hocalarımızın isimlerini buraya not alacağız, kalan vakti de ona göre değerlendirmeye çalışacağız. Bundan sonra bir oturumumuz daha olduğu için, sanıyorum vakit sorunumuz olmayacak. Ama, yine de bu beşer dakikaya başlangıçta riayet edilirse mesafe almamız daha kolaylaşır diye düşünüyoruz.

– Maksudoğlu Hocam buyurun.

Prof. Dr. Mehmet Maksudoğlu – Teşekkür ediyorum Sayın Hocam. Konuşmam belki 5 dakika da sürmeyecek. Ben, bir çerçeve çizmek, bazı nirengi noktaları koymak için söz aldım.

Önce, sözüme başlarken şunun altını çizerek belirtiyim: Ben, hiçbir yeni yaklaşım, yeni yoruma karşı değilim. Bazı arkadaşlar bu konuda bir yanlış anlamaya kapılmasınlar. 30 küsur yıl önce, Abdul'ün Tefsir'e yazdığı önsözünü çevirmiştim. Endişe değil de bazı mülahazalarım var, onları belirtmek istiyorum.

Dört yıl inceleyip Osmanlı tarihini yazmış bir kişi olarak konuşuyorum, ezbere konuşmuyorum. Biz, İslâm'ı temsil eden toplum olarak, 1800'lerde dinamizmimizi kaybettik, bittik. Bunu daha önceki tarihlere götürenler de var; ama, iyimser bir şekilde, 1800'lerde bittik ve Fransız işgaliyle yenileşmesini yapan Mısır ordusu Kütahya'ya kadar geldi. Hanedan değişecekti, İbrahim Paşa geçecekti başa; başarılı olurdu olmazdı o ayrı mesele. Suriye'de pek de başarılı olamadı; ama, Türk Milleti için bir hanedan de-

ğişikliği söz konusuydu. Fakat, Osmanlı zayıf bir şekilde devam etsin diye, Kütahya'ya kadar gelmiş olan Mısır ordusu geri çevrildi, Batılı müttefiklerimizin gayreti ve kararıyla. Tekrar ediyorum, 1800'lerde bizim dinamizminiz bitti. 1826'da Yeniçeriliğin kaldırılması gerçekten vaka-i hayriye idi. 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı, 17 yaşındaki Abdülmecit'in eline sıkıştırılıveren bir belgeden ibaretti. Öyle derin inceleme falan yoktu ve böylece başlayan süreç, bugüne kadar geldi.

Şimdi, İslâm'a yeniden bakmak, İslâm'ı yeniden değerlendirmek durumundayız; ama, kitap yazarken de dipnot yapıyoruz. Batı'dan metot aldık, bu kadarı tamam. Ama, Batı'dan metotlar alırken birtakım görüşler de gümrüksüz ve süzgeçsiz olarak sızıyor. Ben buna dikkat çekmek istiyorum. İslâm'ı ilmi olarak diyelim, yeni bir şekilde ele alma Batı'da başladı, oryantalistlerle başladı. Allah nasip etti, ben üç yıl içerisinde bulundum, nasıl yetiştirildiklerini gördüm Cambridge'de. Bir kere iyi öğrenciler almıyor ve yönlendiriliyorlar. Daha temel dil bilgilerini edinirken, aynı zamanda "background books" dedikleri kitaplarla bir yörüngeye oturtuluyorlar. Tunus'ta Burgiba Enstitüsünde, daha önce Kursan'a gittiğimiz Tunus doğumla, klasik Arapça'yı Fransa'da öğrenmiş olan öğretmenlerimizde, bu durum çok çarpıcıydı. Klasik Arapça'yı öğrenirken, müsteşriklerin fikirlerini de olduğu gibi benimsemişlerdi. Bir de bu tecrübem var.

Bu tecrübelerimi sadece arkadaşlarımla paylaşmak istedim, onun için söz aldım.

Batı ahlâk telâkkisi ne değiştirdi? Kilise, erkekle erkeğin evlenmesini tescil etti. 1996 yılında İngiltere'de doğan 100 çocuktan 36'sı babasız dünyaya geldi. O İngiltere ki, yarış atlarının soyu belli. Amerika'da böyle dünyaya gelenlerin sayısı yılda 1 milyon. Buna da çözüm buluyorlar, yakında; yakında yirmi sene içinde nikah "out of date" olacak belki. Eskiden böyle imza atıyorlarmış ne gereği var, işte birlikte yaşıyoruz. Bu da yaygın.

Bizi ilgilendiren kısmı: Müthiş bir kültür istilası altındayız. Yani, biz, Batı normlarına göre düşünüyoruz. Daha önceki oturumda, "kendi kelimelerimizi kullanmalıyız" derken kastım bu idi. İslâm'ı incelerken, İslâmî terimlerle konuşmalıyız. Teşrih edilirken, bir ölü vücudu incelenirken mermer masaya yatırılmış. Kapılar kapalı, orada ne varsa dış tesirlerden tamamen uzak, ne varsa içinde ona bakıyorlar. Niçin öldü, ne var ne yok? Biz de İslâm'a bakarken, bütün İslâm dışı telakkileri elimizin tersiyle şöyle bir atıp, ama gelişmiş -insan zihni de gelişiyor çünkü- kafalarımızla, çağın anlayışıyla, kendi gözümüzle, kendi açımızdan bakmak durumundayız.

Ben, bu kültür istilâsına dikkati çekmek istedim. Batı'da, İncil ve Kitabı Mukaddes araştırmaları var. Bakıyorlar aslı astarı yok; sonra birtakım yorumlar getiriyorlar: "İşte şöyledir böyledir" falan. Bizim böyle bir şeye ihtiyacımız olduğunu sanmıyorum.

Tekrar ediyorum, yeni anlayışa, yeniden bakmaya, yeniden değerlendirmeye sonuna kadar varım; ama, süzgeçten geçmemiş, gümrüksüz giren birtakım fikirlerin tesiriyle bunun yapılmaması gerektiği kanaatindeyim.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Sayın Mehmet Erdoğan, buyurun.

Prof. Dr. Mehmet Erdoğan – Divanı ve hocalarımı saygıyla selamlıyorum.

Ben, ta baştan başlanması gerektiği kanaatini taşıyorum; yani, nasıl bir Allah tasavvurundan başlayıp, yaratan ve yarattığını yöneten bir Allah tasavvurundan, inancından başlayıp, bu yönetmenin nasıl tecelli ettiği üzerinde durmamız gerektiğini düşünüyorum. Bu yönetmenin, kanaatimce iki temel adımı var ve bunlardan biri diğerinden önce gelmektedir. Bu birinci adım, tekvin aşamasıdır. Tekvin aşamasında, Allah, insana güvenle, onu halife ismiyle/yetkisiyle ve bunun için her türlü donanımla mücehhez kılarak ve gönderdiği yeri de, onun ihtiyaçlarını karşılayacak her türlü donanımla hazır hale getirerek bizi buraya göndermiş. Burayı bize yurt edinmemizi, burayı cennete çevirmemizi ve cennete çevirmemiz ölçüsünde de ebedi rızayı/cenneti bize vereceğini vaat etmiş. Böyle bir başlangıç var ve biz buraya geldiğimizde, esmayı bilen, yerin göğün tabii olarak kendisine ehil görmediği için üstlenmekten içtinap ettiği; ama, biz buna hayır müheyya olduğumuz için ister istemez üstlendiğimiz o emanetle, o emanet ve onun verdiği sorumlulukla/yetkiyle burada bize tahsis edilen yurdumuzda, aynen sunun tabii mecranı bulması gibi, kendimize bir tabii mecra bulmuşuz. Bunun adı fitrattır. Zaman olmuş, bu tabii mecra, insanların yine özlerinde bulunan nefsanî arzular, taşkınlık vesaire -hani o “zalüm ve cehûl” âyetinde (Ahzab, 33/72) atfedilen özellikler-sebebiyle bu tabii mecradan sapmalar, kırılmalar olmuş. Mademki bunu bir suya benzettik, bir ırmağın, bir nehrin yahut bir derenin tabii mecranında akarken, zaman içerisinde kirlenmesi gibi kabul edebiliriz. Allah, ikinci adım olarak, teşri yoluyla müdahale etmiş ve insanlığın o tabii mecranı değiştirip başka bir istikamete yönlendirmek şeklinde değil; ama, ayıklamak ve temizlemek şeklinde bir müdahale ile bize lütfetmiş. Hatta, Ehli sünnetin, peygamberler göndermek Allah’a vacip midir, değil midir tartışmasında bunu vacip görmeyişinin arkasında ben şahsen insana böyle bir özgüven bulunduğu kanaatini de taşıyorum. Bunu Sevgili Peygamberimizin hayatına vurduğum zaman, Sevgili Peygamberimizin din adına getirdiklerine baktığım zaman, tamamen o mecran ıslah edilmesi, temizlenmesi, ayklanması şeklinde görüyorum.

Vahiy bize kıstasları getirmiştir. Aynen, gözün ışsız görmeyeceği gibi, aklın da doğru değerlendirme yapabilmesi için ölçütlere, kıstaslara ihtiyacı olduğu gerçeğiyle bunu karşılamıştır. Yoksa, vahyin, insanlığı yeni bir mecraa, bugünkü tabii istikametinin tersine bir istikamete yönlendirmek gibi bir işlevi hiçbir zaman olmamıştır.

“Cahiliye” dediğimiz ve kopkoyu karanlık olarak tavsif ettiğimiz dönemle Peygamberimizin getirdiklerine baktığım da arada gördüğüm farkı iki misalle arz edeyim:

Affedersiniz, kişinin babası ölmekte, anahığıyla evlenmektedir. Bu toplumun bir sapması olarak görüyorum ben bunu. Bunu insanlar yapıyorlar; ama, o toplumun maşerî vicdanında bunun adı “nikahü'l-makt”tır. Din, vahiy müdahale ederek zaten toplumun maşerî vicdanında mahkûm edilmiş olan bir uygulamayı, hukukî bir zemine oturtmuş olmaktadır.

Keza, Kâbe'nin tamiri sırasında finansman ihtiyacı doğduğunda, Mekke'nin içerisinde çok zengin insanlar olmasına rağmen, “herkes getirsin” denilmemiş, “riba bulaşmayan sermayenizden getireceksiniz” denilmiş ve neredeyse tamir için yeterli bir miktarı toplayamayacak duruma düşmüşler. Görülüyor ki, riba uygulanıyor; ama, aynı ri-

ba, uygulanan riba, toplumun maşeri vicdanında zaten mahkûm. Dolayısıyla, insanlığın tabii seyrinde vahiyle herhangi bir zıtlaşma olmasının imkanı yok. Çünkü, biz, şahsen ben, birinci adım olarak, hidayetin birinci ayağı olarak kevnî görüyorum. İnsanın bunun için, kendisine biçilen rol için müheyya kılınışını görüyorum ve zaman içerisindeki peygamberler gönderilmek suretiyle olan müdahaleyi de, sapmaların izale edilmesi, kirlenmiş olan o derenin, nehrin temizlenmesi gibi görüyorum.

Komisyon Başkanı – Sayın Erdoğan, süre doldu; ama, bu anlattıklarımızın boşa gitmemesi için metodik bir sonuç çıkarıyorsanız, lütfen bir dakikada onları toparlayın.

Prof. Dr. Mehmet Erdoğan – Önemli olan birkaç kelimeyi arz edeyim; en azından, ileride belki tartışmaya da zemin açılabilir.

Burada, “emr”in, yani yaratıcı ve yönetici Rabbin iradesinin, bize indirilişiyle de ilgili şu hususu ittilalarınıza arz ediyorum. Bunun için kullanılan tabir inzaldır, Allah katında olan “mutlak”tır ve “mutlak” a bizim erişmemizin imkânı yok. Allah, kendi katında olan bizim katımıza indirmektedir ve indirirken de o, artık mutlaklığını kaybederek, nekre bir ifadeyle “Kur’anen Arabiyyen” olmuş, izafî bir hal almıştır. Bunun anlamı şudur: “Emr”, bir şekilde Arabi olan kalıpların içerisinde konulmuştur. Halbuki, dinimizin evrensellik iddiası vardır. Zaten bu, kudsi olmasının tabii bir gereğidir. Bu itibarla, bizim, doğrudan inzal edilen ve dolayısıyla mutlaklığını inzal aşamasında kaybeden ve Arabi bir kalıp içerisinde konulmuş olan kitabımızı, dinimizin temel kaynağını okurken ve hele hele başka kültürlerle aktarırken, bu hususu göz ardı etmeden, yani Arabilik üzerinden evrenselliğe dönüştürme gibi bir ameliyeyi, zor olan bir işi yapmadan işin altından kalkamayacağımızı düşünüyorum.

Arz ediyor, teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Sayın Çakan, buyurun.

Prof. Dr. İ. Lütfi Çakan – Efendim, benim sözlerim, biraz da bir önceki oturumun sonucunda oluşan gündeme bir ilave niteliğinde olacak.

Biz, bu ve bundan sonraki oturumda konuşacağımız Kur’an ve sünneti, teorik olarak/kavramsal bazda tartışma yerine, pratiğe ağırlık verirsek toplantının amacına uygun daha güzel neticelere gidebiliriz. Zira, bu toplantının düzenlenmesinde gözetilen amaç, din hizmeti veren Diyanet İşleri Başkanlığının, biraz da güncel ve pratik ihtiyaçlara, bu kaynaklardan çözüm üretmede ne gibi yeni anlayış, yaklaşımlar olabilir sorusuna cevap aranmasıdır. Yani, biraz bu toplantı pratiğe yöneliktir. Biz ise tamamen teorik alana kaydırarak tartışacağız gibi geliyor. Mesela, toplumsal yapı oluşturmada Kur’an’ın izlediği yöntem, yani Kur’an’ın toplum yorumu veya vahyin toplumu yorumlaması... Biz hep yorumlamadan söz ediyoruz, yaklaşımlardan söz ediyoruz. Bizim Kur’an’a veya sünnete yaklaşımımızı belki burada konuşacağız; ama, Kur’an, sünnet ya da tek kelimeyle belli ölçülerde vahiy topluma nasıl yaklaşmış? Bugünkü toplumun ihtiyaçlarını çözmeye o yaklaşımdan bizim çıkarabileceğimiz birtakım pratikler var mı, yok mu? Yani işin tamamen teorik baza kaydırıp, saf akademik bir toplantıda meseleleri konuşuyormuşuz gibi yaparsak, sanıyorum toplantının düzenlenme amacının biraz

dışına kaymış oluruz. Biz, bu akademik tartışmayı daha başka zemine bırakarak, topluma yönelik, pratik taraflarını konuşalım. Mesela, benim zaman zaman dile getirdiğim bir şey var: Kur'an-ı Kerim'in nüzul sırası, Kur'an-ı Kerim'in belli bir sırayla gelişi bize bir metot öğretmiyor mu? Bir toplumun ihtiyacını karşılamada, insanları eğitmede, yeni bir şeyler geliştirmede sadece nüzul sırasının bile bize bir metot öğretmesi gerektiğine; yani, teşri tarihi desem belki fıkıh ıstılahına girmiş olurum; ama, bana göre Kur'an'ın belirlediği, yani geliştirmek istediği toplumu oluştururken takip ettiği sırayı, tarihi akışı bizim bir metot olarak yakalamamız gerekmez mi? O inişe uygun olarak, sünnetin, Resulullah (s.a.v.)'in anında yaptığı yorumlarla işi biraz daha pratiğe döktüğünü hiç dikkate almamız mı gerekir? Bence, bizim ya da Diyanet İşleri Başkanlığının, din hizmeti veren kurum ve kuruluşların en büyük ihtiyacı Kur'an yani vahyin geliş sıralaması ile sünnetin o sıralamaya uygun olarak getirdiği toplum yorumunun bir şekilde ortaya konulmasıdır. Hangi nispette mümkün olursa, bunu ortaya çıkarabilirsek, salt akademik tartışmaların ötesinde pratik sonuçları da elde etmeye çalışırız.

Bu yüzden, şahsen bir teklif olarak sözlerimin sonunda şunu söylemek istiyorum: "Kur'an'ın nüzul sırasıyla sünnetin bu sıralamaya uygun olarak getirdiği yorumu, pratiğini yani, imkân ölçüsünde bu yorumun tespitine, sorunların çözümü bakımından ihtiyaç duyulmaktadır" gibi, bu ihtiyacı belirten bir teklif, bir cümle belki yer alabilir.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz. Aynı zamanda ileriye dönük bir öneri de getirmiş oluyor Sayın Çakan.

– Sayın Onat, buyurun.

Prof. Dr. Hasan Onat – Efendim, teşekkür ediyorum. Hepinizi saygıyla selamlayarak ilke bazında bazı hususlardan söz etmek istiyorum.

İslam, Kur'an'ın etrafında şekillenmiş bir din olduğuna göre, öncelikle, mevcut Kur'an telakkisinin gözden geçirilmesinde fayda vardır. Aksi taktirde dinî sorunlara kalıcı, sağlıklı çözümler üretmek pek mümkün olmayacaktır.

Önce ikiye ayırmak gerekiyor var olan Kur'an telakkisini: Anlamaksızın okumayı ibadet kabul eden, anlamak için çaba sarf etmeyen, toplumda hayli taraftar bulan yaygın bir anlayış biçimi ve anlamayı esas alan yaygın olmayan bir telakki tarzı.

Kur'an'ın anlaşılacak için indirilmiş olduğunu görmek istemeyenlere, elbette söyleyecek fazla bir şey yoktur. Ancak, anlamak için gayret gösterenlerin de birtakım ciddi sorunlarla karşı karşıya kaldıkları bir gerçektir. Zaman zaman, Kur'an'ı meâlimden okumaya başlayan kimselerin, "inancım sarsılmaya başladı, keşke okumasaydım" dediğine şahit olmaktadır. Öte yandan, eline meâli alan bazı kimselerin de hemen din adına ahkam kesmeye başladıkları gözden kaçmamaktadır. Asırlardır, anlamaksızın Kur'an okumayı ibadet telakki eden bir toplumun, birdenbire Kur'an'la yeniden tanışınca, nasıl tavır takınacağı konusunda biraz zorlanmasını, herhalde tabii karşılamak gerekir. İnsanların Kur'an'a yaklaşımları engellenemeyeceğine göre, Kur'an'la ilişkinin sağlıklı olabilmesi için yapılması gerekli olan bazı çalışmalar olduğunu düşünüyorum. Müslümanlar, öncelikle Kur'an'la dost olmayı öğrenmek durumundadırlar. Bunun

için de, Kur'an'ın kendisini takdim ediş biçimini esas almakta fayda vardır. Kur'an'ı anlamaya yönelik faaliyetlerde, insanların duruşlarından kaynaklandığını sandığımız, bütüncü yaklaşım eksikliğini yansıtan bir sorun daha vardır. Kur'an ya bir kanunlar kitabı veya ilimler ansiklopedisi gibi görülebilmektedir. Oysa Kur'an, ne bir anayasa, ne bir hukuk kitabı, ne ilimler ansiklopedisidir. Kur'an'ın böyle bir derdi yoktur. O, kendini takdim edişte öğütten söz ediyor.

Günümüzde, "Kur'an'ı anlamaya giriş" gibi, birtakım el kitaplarına ihtiyaç vardır. Şu şartlarda insanları doğrudan meâlle karşı karşıya getirmek aslında Peygamber'in tatbikatına da uygun bir davranış. Peygamber'in tebliği tamamen insanları Kur'an'la yüz yüze getirmeye yönelik bir tebliğ, o süreç bunun üzerine kurulu. Ama, bugün biz insanları Kur'an'la yüz yüze getirdiğimiz zaman, ciddi sorunlarla karşılaşyoruz. Çünkü, Kur'an'a yönelik yüzeysel saygı, onun, insanın anlayamayacağı nitelikte, insanı aşan bir kitap olduğu görüşünü beslemekte; mevcut kültürel birikim de anlama konusunda birtakım zorluklar üretmektedir.

Onun ötesinde, ilkokul düzeyinde çocuklara, ortaokul, lise düzeyinde ve aynı şekilde, biraz daha yetişmiş, üniversite mezunu insanlara hitap eden bir Kur'an'dan seçmelerle, insanların Kur'an'a yaklaşımını, belki somuta indirgemek ya da Kur'an'a yaklaşırken doğacak riskleri, sıkıntıları en aza indirmek mümkündür diye düşünüyorum. Çünkü, bu konuda hakikaten toplum çok ciddi sorunlar yaşıyor. Şu hususu açıklıkla ifade etmekte fayda vardır: Kur'an'a yaklaşmanın herhangi bir ön şartı yoktur. Bunu hepimiz biliyoruz; ama, hâlâ "Kur'an'a abdestsiz el sürülmez" anlayışını bu toplum zaman zaman tartışabiliyor. Hatta, bazı ortamlarda, "efendim Kur'an'ı anlamak mümkün değildir, haddimize mi?" diye insanlar konuşuyor.

Son örneğini vermek istiyorum; dün akşam, tıpçılara, doktorlara yönelik bir konferansım vardı. Konferansın hemen akabinde doktorun birisi kalktı, "yahu Amerika'yı yeneden mi keşfediyorsunuz? Elbette bu Kur'an'ı birileri anlayıp bize anlatacak, bizi niye meşgul ediyorsunuz" dedi. En basit örnek bu. Toplumda gelişmişlik düzeyine göre işler farklılaşıyor. İnsanları Kur'an'a yaklaşımdan hiçbir şekilde alıkoyamayız; ama, ilahiyatçılar olarak şu soruyu sormamız lazım: "Bu insanlar en az hasarla Kur'an'la nasıl tanışurlar, nasıl dost olurlar?" Türkiye bu noktada belli bir mesafe de kat etti; ama, hâlâ sıkıntıların olduğunu, hâlâ problemlerin yaşandığını düşünüyorum. Üniversite mezunu bazı kimseler bile hâlâ Kur'an'ın anlaşılacak için indirildiğinin farkında değiller.

Sözü çok fazla uzatmadan şimdilik bu kadarla iktifa ediyorum.

Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

Affedersiniz, "değişik eğitim seviyelerine hitap eden Kur'an" dediniz ya; ondan maksadınız Kur'an yorumu, tefsiri...

Prof. Dr. Hasan Onat – Hayır hayır, Kur'an'dan seçmeler... Kur'an aslında her tip insana hitap ediyor. Eğer Kur'an'a yaklaşmanın ön şartı yoksa, aslında Kur'an'ı okuyan insanlar, bir anlamda bunu kendileri yapıyorlar. Fakat, şu anda kültürümüz, Kur'an'ı anlamayı iyice zorlaştırmış durumda. İnsanların çok fazla zamanı yok

Kur'an'la bu kadar uğraşmak için. O yüzden, bir "Kur'an'dan seçmeler" dizisinin düşünülmesi lazım. Bir de Kur'an'ı anlama konusunda bazı kılavuz kitaplar... Zannediyorum ona da ihtiyaç vardır.

Komisyon Başkanı -Somut önerilerimiz arasında yer alsın diye sordum. Tamam, anlaşıldı, teşekkür ederim.

– Buyurun Sayın Öztürk.

Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk – Sayın Başkan, ben ilk konuşmaların vahiyden ne anladığımızı ve bunun uzantısı olarak nass kavramı üzerinde biraz durulacağını umarak, ben de onunla ilgili söyleyeceklerimi söylerim diye düşünmüştüm; ama, maalesef başka şeyler konuşuldu, benim düşündüğüm gibi değil.

Ben, yine bir soruyu irdelememizi arz etmek istiyorum. Biz, "nass" dediğimiz zaman neyi anlıyoruz? Kur'an-ı Kerim'i anlıyoruz. Bunun yanında nass dedik mi biz, hadis merviyatını da aynen anlıyor muyuz? Başka bir şekilde de bunu sorabilirim: Biz, Hıristiyan teolojide olduğu gibi, vahyi, bir kişide mi kristalize ediyoruz? Orada, Hz. İsa'da kristalizedir vahiy. Yoksa, bir kitapta mı kristalize ediyoruz? Kur'an'ın yöntemi, yaklaşımı ve tavrı budur ve bence en hayati fark da budur, İslâm ile İslâm'dan öncekilerin...

Şimdi, bunların ayrılması lazım; yani, "aman ne derler" diye işi yuvarlayarak, ondan sonra da aklıyla kararı birbirine karışmış rivayetleri biz vahiy ürünü binnetice nass olarak aldık mı, ebediyen bu işin içinden çıkmanın mümkün olduğu kanaatinde değilim. O zaman, işte az önce bir katılımcının işaret ettiği gibi -unuttum kimdi- "eşitlik durumunda başkanın oyu sonucu tayin eder" sonucuna geliriz. Bu, -sizleri tenzih ederek söylüyorum, burada birbirimizi bilip tanıyoruz ve o mantıkla konuşuyoruz- bizi Hıristiyanlıktaki konsilcilığe götürür. Nitekim, tarih içinde icma da konsilcilığe dönüştürmüşlerdir. Yani, icma diye bir şey -hakikatine uygun- var mıdır; onu bile tartışmak lazım. Şimdi tartışılıyor tabii. Sükuti icma... Ne demek sükuti icma? Konuşmayan adamın fikrini siz nasıl tayin ediyorsunuz? Bunların üzerine gitmek lazım. Kur'an'ın "aklınızı işletin" dediği insan eğer aklını işletiyorsa, bunları sorgulamadan kabul edemez bu şekilde. Bunlar dayatma şeklinde kabul edilmiş.

O halde, biz, vahyi kişide mi kristalize edeceğiz? Bunun bizi götüreceği yer işte bu konsilciliktir. Adını konsilcilik koymamanız işi halletmez. Bugün, Suudi Arabistan'ın koca üniversitelerinden birinde rektör sıfatı taşıyan bir zatın altına imza attığı elimde beşinci baskısı olan bir kitap var. Hasan Elik o kitabı çok iyi bilecek. Hepiniz bilirsiniz de, bana ilk defa Mehmet Hatiboğlu Hocam bahsetti, buldurdum, getirttim. Bende 1975'te yapılmış beşinci baskısı var. Ondan sonra kaç baskı yaptı bilmiyorum. Burada deniliyor ki "bu kitabın yayınından sonra dünyanın hâlâ döndüğünü iddia edenler katiyen ve katibeten kâfir olur." Neye dayanarak diyor bunu, orası önemli. Der; çünkü, bu konuda icma vardır. "Bu konuda icma vardır" demekle, "İznik konsili bu kararı almıştır, ikinci bir konsil kararı olmadan bu değişmez" demenin farkı nedir? Siz, yeryüzüne indikten sonra vahyi ilim diye tavsif eden bir dinin içine bunu nasıl koyacaksınız, neresine monte edeceksiniz? Kaç yerde vahiy, Hz. Peygamber'e hitaben diyor ki: ولئن اتبعت أهواءهم بعد ما جاءك من العلم (Ra'd, 13/37). İlim üstü bir kaynaktan, ilim üstü bir akışla geliyor. Muhammed Peygamber'dir, ilim adamı filan değil. Böyle gelmiş bir keyfiyeti, yer-

yüzüne indikten sonra -Mehmet Erdoğan söyledi- mutlaktan koptu mu bakın o vahiy, onu Kur'an ilim diye nitelendiriyor ve sürekli ilme atf yapıyor. Ne demek; eğer ilim yoksa, siz, yeryüzüne indikten sonra bundan yararlanamazsınız?

Bizim tarihi mirasımızın oluşmasında, bu mantık mı, yoksa parmak ve konsil mantığı mı işlemiştir? İcma ne demek oluyor? Bu içtihatısa, buna kimsenin bir diyeceği yok. İlimdir; ama, koyduğunuz tanıma muhalefet şartıyla asırları bağlıyorsa, "bir asırda İslâm ulemasının icma" diyorsunuz, ondan sonra on asrı bağlıyor ve sesinizi çıkaramıyorsunuz.

Burada, bunların sorgulanması lazım. Ha, ben, Çakan Hocanın dediğine katılıyorum. Bunun yeri burası mıdır, değil midir? Bunun yeri burası değilse, o zaman, mesele benim burada hiçbir katkım olmaz. O zaman fukaha otursun, meselelere çözüm getirsin. Kim bilir kaç arkadaşın burada anlamı kalmayacaktır. Ama, eğer, biz zihniyeti irdeleyeceksek ve oradaki tıkanmaları irdeleyeceksek bunları açmamız lazım diye düşünüyorum. Şimdilik söyleyeceklerim bunlar.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Buyurun Hayrettin Karaman Hocam.

Prof. Dr. Hayrettin Karaman – Meselemiz vahyin anlaşılmasıyla alakalı. Onun için, Kur'an ve sünnet ya da Kur'an; bir anlayışa, bir kabule göre yalnızca Kur'an, bir başka anlayışa göre Kur'an ve sünnet, kısmen hadisler anlamında vahyi anlamakla, değerlendirmekle, dini kural üretirken, dini anlarken, "dini" olanı tespit ederken bunlardan yararlanmakla ilgili olduğu için, vakti de iyi kullanmak üzere buraya not ettiğim şeyleri okuyacağım.

Kur'an-ı Kerim, ilk defa anlaşılmıyor. Kur'an-ı Kerim, asırlardan beri anlaşılmadı da, bugün anlaşılacak değil. Vahiy, başta anlaşıldı; inanıldı ve yaşandı, uygulandı. Bu gerçeği asla unutmamamız gerekiyor. Öyle yaklaşımlar, öyle ifade tarzları oluyor ki, sanki vahiy, bugüne kadar hiç anlaşılmadı, hep yanlış anlaşıldı; bugün yeni anlama usullerini, yöntemlerini uyguladığımız takdirde Kur'an anlaşılacak! Yeni anlama yöntemlerini kim ortaya koyuyor? Vahye inanmayanlar! Yani, yeni anlama yönteminden benim maksadım hermenötiktir. Bunu ortaya koyanlar, işte herkesin bildiği gibi, asırlarca önce, birçok alana uygulamışlar, Kitabı Mukaddes metinlerine uygulamışlar, sánata uygulamışlar, felsefeye uygulamışlar, başka şeylere uygulamışlar, edebi metinlere uygulamışlar. Bunlar, İslâmî vahiy bilen, kabul eden ve İslâmî vahiy de nazarı itibara alarak bir hermenötik, bir yorum, bilim oluşturan insanlar değil. Şimdi, bunlardan yararlanılabilir. "Yararlanılmasın" demiyorum da, bunu ikame etmek, yani "bunu al, daha evvel yapılanları at, anlaşılmadı; bunu uygula ve anla." Böyle bir anlayış söylendi demiyorum; ama, bunu ilham edecek bazı ifadeler de oluyor. Bu olacak şey değildir! Başta anlaşıldı, inanıldı ve uygulandı. Adına usulü fıkah dediğimiz bilim de, bu anlamının usulüdür, bu anlamının bir ilim dalı haline getirilmiş halidir. Bu usulü fıkıhtan ben sadece Şafii'ninkini ya da Ebu Hanife'ninkini kastetmiyorum. Usulü fıkah alanında yapılan çalışmaların tamamı, biri diğerini dengeler veya dengelemez; ama, bunların tamamı -işte başta Hz. Peygamber olmak üzere ve onun yakınındaki insanlar, sonra on-

ların yetiştirdikleri âlimleri, hem İslâm öncesi dil biliminden, kültürden, tarihten, hem İslâm'ın getirdiği dilden, Kur'an dilinden ve hem de Arap Dilinden ve sonra kendi zamanlarındaki değişimlerden istifade ederek anladıklarını ortaya koymuşlardır- usulü fıkıh ilmini oluşturur.

Sonraki usullerle ortaya koyacağımız anlayış, bu anlayış ve uygulamanın ancak açılımı olabilir. Buna zıt bir ikame olamaz. Buna zıt bir ikame olabilmesi için, ya hükümün başta İslâmî hedefler istikametinde vaki değişime -her değişime değil- veya zarurete dayanması gerekir. Yani, hüküm, nassın hükmü, eğer başta bir içtimai vakıya istinad ediyor ve bu içtimai vakıya da -burayı bir daha okuyorum- İslâmî hedefler istikametinde değişiyorsa, o zaman bu hükümün değişmesi İslâm'a aykırı olmaz. Keza, ortada bir zaruret varsa, sıkıntı varsa, nassı uygulamyorsak, o zaman da değişim söz konusu olabilir. Yeni anlama ve yorum metotlarının, beşeri metinler için mi; yoksa, ilahî metin için mi öngörüldüğüne bakılmalı. İslâmî vahye inanmayanların beşeri ifadeler için düştüğü yorum ve anlama yöntemlerini, İslâmî vahye uygularken çok ihtiyatlı olmalı.

Zamanım varsa, kısaca arkadaşların söylediklerine temas edeceğim.

Bu "inzal" konusunda Erdoğan'ın söyledikleri doğru şeyler ihtiva ediyor; ama, aynı zamanda da uçuşan kelimelerden, kavramlardan ibaret. Ayağı yere basmıyor. Çünkü, şöyle bakın burada karanlık, flu noktalar var: "Vahiy, bugünkü tabii istikametini tersine çevirmek istememiştir" diyor. "Bugünkü tabii istikametini..." Belki de, sürçülisan ile bunu kullanıyor. Yani, bugün, beşerin istikameti kirlenmemiş fitrat mıdır? Yani temizlenmeye muhtaç olmayan fitrat mıdır? Bu fitratı nasıl belirleyeceğiz? Bu fitratı belirlemek için, "maşeri vicdan" tabirini kullanıyor Erdoğan. Maşeri vicdan, çoğunluğun vicdanı mı? Yani, herhangi bir Amerikan toplumu al, Avrupa toplumu al, bunların çoğunluğunun vicdanı mı, azınlığın vicdanı mı? Hangisi maşeri vicdan? Maşeri vicdanı nasıl belirleyeceğiz, nasıl tespit edeceğiz ve bunu miyar edineceğiz? Sonra, "Arabî inzal..." Kur'an-ı Kerim'e bakın. Doğru, dil Arapça'dır ve o kültürden de birçok unsurlar kullanarak Allah Teala anlatacaklarını anlatmıştır. Bu Türk'e de gelse böyle olacaktı, Fransız'a da gelse böyle olacaktı. Ama, bu "Arabî inzal" ile mutlakın izafiye dönüşü, mutlakın izafileşmesi evrenseli kaybetmiş midir? Hayır! Peki, bunu şimdi "evrenseli dönüştürürken" deniliyor; o ibareye de bakayım: "Anlamadan Arabî inzali dönüştürmek..." Arabî inzali dönüştürürken, bu da çok problemlili ve dediğim gibi müphem bir ifade. Zaten, bütün mesele burada düğümleniyor. Çünkü, Arabî inzali dönüştürmektir zaten anlama, yorumlama. Mesele bu, tartıştığımız şey bu zaten. Bu Arabî inzali nasıl dönüştüreceğiz; yani, burada Arabiyetin ne kadarı evrenseli intikal edecek ya da evrenselde bizim işimize yarayacak, ne kadarı yaramayacak. Evrenseli dönüştürürken, mesele maşeri vicdanı mı esas alacağız; ila ahiri... Yani, burada çok önemli problemler var. Onlar daha biraz vazih hale gelmeli, getirilmeli. Belki vakit müsait değildi.

Burada Yaşar Nuri Bey'in söylediği ifadeye temas edip bitiriyorum: "Vahiy kitapta, şahısta kristalize etme." Bu şahıstan Peygamberimizi kastediyorsanız buna katılmamız mümkün değil. Bize vahiy tebliğ eden Peygamberimizdir. O bir kitaba geçmiş. Hadisler de Peygamberimizindir; o da kitaba geçmiş. Kitaba nasıl geçmiş, ne kadarı sahih, ne kadarı değil; ayrı bir mesele. Diyelim ki beş tane sahih hadis varsa, işte o beş tane

sahih hadis de kitaba geçmiş. Hadislerin ifadesine bakın, orada, Hz. Peygamber'in şahsı anlatılmıyor. Kur'an'daki ifadelere benzer hadislerde ifadeler vardır, mücerrettir, şahısta kristalize olmamıştır. Kur'an'da nasıl ifade edilmişse, hadislerde de öyle ifade edilmiştir; şahısta kristalize edilmemiştir. Bunun için, bu "vahyin kristalizasyonunu kitap ve sünnette..." Orada tartışılacak çok şey vardır. Birlikte mütalaa etmeliyiz. Ondan sonrasında eğer bir insana kitap ve sünnette tecelli eden vahyi intikal ettirirsek, o zaman Yaşar Nuri Bey'in söylediği tehlike söz konusu olur ve beşerde kristalize etmiş oluruz. Buna da tabii ki hepimiz itiraz ederiz.

Şimdilik bu kadar.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

Efendim, bu görüşmelerde, Kur'an'ın anlaşılmasına yönelik birtakım somut öneriler de yapıldı, onları not aldık. Başkanlık bu konuda bazı yayınlar yapabilir anlamında onlar not alındı; ama, şu anda ele aldığımız konuyla ilgili ortaya çıkan somut bir-iki mesele var. Birisi, Sayın Öztürk'ün yönelttiği soru; yani, nass kavramının kapsamını belirleyelim. "Hadis merviyatını da nass addediyor muyuz" şeklinde sordu. Sayın Erdoğan'ın da, inzalin mutlak olduğuna işaretten sonra, onun indirildikten sonra izafiyet kazandığını belirtti; ki, Karaman Hocamız ona atfen bazı şeyler söyledi. Bu hususlara netlik getirme yönünde görüşler alınırsa, belki daha çok mesafe alırız.

Yine, bu oturumda kalan vaktimizde söz almak isteyen hocalarımızı...

– Ussule ilgili, buyurun.

Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk – Kalan hocalarımız da söz hakkı kullanıncaya kadar bekleyelim mi; ben sanki öyle algıyorum, öyle gerekiyor. Yoksa, mesela, hocam atfı yaptı bizim sözlerimize, biz tekrar bu arada söz alabilir miyiz?

Komisyon Başkanı – Şu anda bir kural belirlemediğimize göre işaret buyurun, ben not alayım; herhangi bir dengesizlik olmayacak şekilde... Ben not alıyorum zatî âlinizin ismini. Bu oturumda yeteri sayıda hocamıza söz verelim...

– Sayın Elik, buyurun.

Doç. Dr. Hasan Elik – Efendim, ben sayın Onat'ın temas ettiği "öğüt" sözcüğünden hareketle -bu meseleye, "zaten vahyin hayatımıza müdahaledeki kapsamı" diye önermiştim ilk celsede- onun üzerinde durmak istiyorum.

Şimdi, biz, Kur'an-ı Kerim'e her şeyimizi; sağır, kebir, bireysel, toplumsal, iktisadi, siyasî her konuda problemlerimizi çözecek bir kitap olarak bakıyoruz, buna inanıyoruz, onun için de çalışmalar yapıyoruz. Acaba, böyle bir bakış doğru mu ve bunda ısrar etmeli miyiz? Benim temel sorunum bu. Bu konudaki kanaatime gelince: Kur'an'ın hayatımızın tamamına müdahale etmesi değil, Kur'an'ın bizi terbiye etmesi gibi bir anlam çıkarıyorum. Kur'an terbiyesinden geçmiş, o temel ahlâk ve inanç ilkelerini kavramış insanın, artık hayatını kendi başına yönlendireceğine inanıyorum. Nasıl evlenecek, nasıl siyaset yapacak, nasıl ticaret yapacak, kaç kişi şahit olacak; bütün bunların dinin meselesi olmadığına inanıyorum. Kur'an'ın temas ettiği konular elbette ki geniş. Bakara'dan başlıyor, Karınca'dan çıkıyor. Bunu hepimiz biliyoruz; ama, bunlara temas etme amacı nedir? Bizi, bilimsel bilgiye yönlendirmek mi; yoksa, başka bir amacı mı var? Bil-

gilendirmek mi, eğitmek mi? Ben burada kudretullahın vurgulanması gerektiğine inanıyorum. Eğer insan oraya bağlanırsa, o terbiyeyi alırsa, o ahlâkî eğitimden geçerse, eli temizlenirse, elinin değdiği kapların temiz olacağına inanıyorum. Yani, Hz. İsa'nın sözüyle, "kabın içini temizlemek" olarak anlıyorum.

"Huden", "ırşat" ve diğer kavramları hatırlayalım. Hz. Peygamber'in beyanı. Amaç mekarim-i ahlâktır. Kur'an'ın onu tavsifi *وانك لعلى خلق عظيم* şeklindedir (Kalem, 68/4). Bana göre Kur'an'ın işi burada bitiyor. Ondan sonra bizim işimiz başlıyor.

Biz, bugün, bireysel, toplumsal, siyasî, ekonomik ve bütün hayatımızda kendi yapmamız, hayatın öznesi olmamız gereken noktalarda kendimizi çaresiz bir nesne, Kur'an'ı da bizim işlerimizi halleden bir kitap olarak görüyoruz. Dolayısıyla, birçok çıkmaza giriyoruz. Bugünkü formasyonla biz bakıyoruz; yani, ben 54 yaşındayım. 9 yaşında hafız oldum. Arapça okuduk, onu okuduk bunu okuduk... Ezberlemeyseniz, ezberledik. Arabistan'a gittik, Mısır'a gittik... Yahü, kardeşim, benim 40 yıldır anlayamadığım bir kitabı, ne zaman anlayacağım?... Böyle bir şey olabilir mi arkadaşlar, böyle bir şey olabilir mi?! Peygamberler 40 yıl, 30 yıl eğitimden mi geçti bunu anlamak için? Yani, bu ciddi bir sorundur. Meseleye baştan bir defa bakmamız lazım. Nasıl anlayacağız? Usulü fıkıh yöntemleri, hermenötik, semantik... Bunlar, bana göre akademik, entelektüel fantezilerdir, tamamen bireysel akademik fanteziler... Hayatla hiçbir bağlantısı yoktur. Kişi, çalışır, alanında bilgin olur; eyvallah. Ama, bu millete biz semantik mi öğreteceğiz, hermenötik mi öğreteceğiz?... Semantiğin adını daha beş sene önce duyduk. Anama ben semantik mi öğreteceğim? Ben Tokatlıyım. Arkadaşların bir kısmı biliyor; bizim evde akıl-vahiy tartışması yapılıyordu. Kızkardeşim Kur'an kursu öğreticisi. Televizyonda bir konuşma dinlemiş; evde tartışmaya açtı. Anam dedi ki "oğlum bu vahiy ne ki?" Anam 85 yaşında, ümmî bir kadın. İşte, "Kur'an" dedim. "Oğlum, Kur'an'ı bana göndermedi ki Allah! Allah bana akıl verdi. Kur'an'ı Peygambere göndermedi mi?" dedi.

Yani, biz, sizlere saygı duymakla birlikte, ben de bu mesailerin içindeyim ve üstelik benim de adım Kur'ancılarının arasında geçiyor, dolayısıyla bu iğneyi önce kendime batırıyorum. Bizim, bu bakışı bir defa sorgulamamız lazım. İslâm ekonomisi, İslâm siyaseti, İslâm ticareti, İslâm hükümeti, vahiy hükümetleri... Bakıyoruz, İslâm televolesi de, -onu da ben söyledim, televole de oluyor-.

Bilimsellik... Sayın Öztürk... dedi. Nerelere gider bu iş yahu?.. Benim kendisine çok hukukum var, otuz yıllık bir arkadaşlığım var, bunu söylemeye hak sahibiyim. Onun bazı günahlarını da bana ödetiyorlar zaten, faturasını kesiyorlar. Yani, Allahaşkına, böyle bir şey nasıl olabilir?! Bunun sonu yok. "Deabbeten minal arz, tahtel arz, fevkal arz, tükellimu, yektümü, kelim, kelim..." Sonu yok bu işin. Bunun, birisi yanlış diğeri doğru demek istemiyorum. Bu yola girmek yanlıştır. Problem budur.

Yani, biz, 610'da dünyayı kuruyoruz. İnsanlık hiçbir şey bilmiyordu, Cahiliye dönemiydi, hayat perişandı, hak yoktu, hukuk yoktu, adalet yoktu, değer yoktu. 610'da dünya yeniden kuruldu! Yok böyle bir şey efendim. Hz. Muhammed risaletten sonra mı iyi adam, iyi insan, ahlâklı insan oldu? "Muhammedü'l-Emin"di. Bitti! Hz. Musa Peygamberlikten önce Müslümandır, efendim! Vahiyle alakası yoktur.

"Nüzul sırası" dedi Sayın İsmail Hocamız. Yani, Kur'an'ın biz nüzul sırasına baka-

çağız, hangisi önce, hangisi sonra, buradaki metot, yöntem... Yahu buna ömür mü yeter? Yetmiyor. Bugün pedagoji diye bir ilim var, psikoloji diye bir şey var. Bir bilgiyi nasıl aktarırsınız?.. Allahaşkına, bir bilgiyi nasıl aktaracağımızı biz Kur'an'dan mı öğreneceğiz? Ses tonum yüksekse bağışlayın. Feryadım hazıruna değil, önce kendime; çünkü, ben de "Kur'an... Kur'an..." diye konuşup durdum.

Kur'an-ı Kerim'i bilgi için mi okuyacağız, ibadet için mi? Sayın Onat söyledi. Ben de önce "İnmemiştir hele bu Kur'an ..." diyenlerdendim. Bugün kanaatim Kur'an bilgi için değil, Kur'an sevap için okunmalıdır. Anadolu'daki kelamı kadim ruhuyla, o insanın okuduğu tarzda okumak onun amacıdır, buradan bilimsel yöntemler çıkarmak falan değil. Ha, biz başka boyutta okuyabiliriz; ama, o başka boyut bize bir şey vermez.

Son cümlem: Yaşar Nuri Hoca bir şey diyor, ben bir şey diyorum, sizler bir şey diyorsunuz; yani, bu formasyonu bize Kur'an mı veriyor? Eğer Kur'an veriyorsa, on sene önce biz bunları niye konuşmadık? Ben bu formasyona sahip oldum, bunu Kur'an'a söylüyorum, bu çok açık. Ben sahip oldum bu formasyona, ben konuşturuyorum Kur'an'ı. Eğer Kur'an'da böyle bir şey olsaydı, Kur'an bizi daha önceden konuştururdu.

Dolayısıyla, kanaatimce, bu meselelere yeni baştan bir bakış yapmak lazım. Vahiy bizi terbiye eder. Allah inancı, ahiret inancı, ahlâk oldu mu, bu bilimden de önemlidir, ekonomiden de önemlidir, siyasetten de önemlidir. Bu terbiyeden geçmiş bir insanın yapacağı her şey güzeldir. (...)

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Buyurun.

Prof. Dr. Hayri Kırbaoğlu – İki şeyi ayırt etmek lazım; yani, şu ana kadar yapılan konuşmalardan yararlanmak kaydıyla, bütün fikir sahiplerine saygı göstermekle beraber, bu söylemle bilimsel tespitlerin arasını ayırt etmek lazım. Bence, söylem yerine, söylemi bırakıp bilimsel tespitlere gitmek lazım.

Burada, konuşmacılardan birkaç örnek alarak onlar üzerinden yönetime doğru ilerlemek istiyorum. Antrparantez Yaşar Nuri Bey'e bir düzeltme olarak şunu belirteyim; Binbaz'ın sözü geçen kitabı, temelde icmaya değil Kur'an ve sünnete dayanır. İcma çok tali bir delildir. Bu bize aynı zamanda Kur'an'a gitmenin ne kadar riskli ve o kadar kolay bir şey olmadığını da gösteriyor. Kur'an'a gitmek çok güzel bir şey, temelde hepimiz bunda hemfikiriz; ama, nasıl gidileceği konusunda, yöntem konusunda netleşmedikçe bu gidiş çok tehlikeli, çok yanlış, hatta çok saçma sonuçlara da varabilir. Binbaz'ınki tabii ki böyle, saçma bir şey. Ama, bu o zatın Kur'an'a bağlılığı söylemini ortadan kaldırmaz. Kendisini ben şahsen de tanırım, Kur'an ve sünnete bağlı; ama, onun Kur'an ve sünnete bağlılığı bu sonuca götürüyor onu; çünkü, izlediği yöntem yanlış. Dolayısıyla yöntem sorunu çok önemli.

Nitekim, yine Yaşar Bey ilimden, ilimle ilgili ayetlerden bahsetti. İşte burada yöntem sorununun önemi tekrar ortaya çıkıyor. Çünkü, Kur'an'da geçen ilim kelimeleri hakkında karar verebilmek için konuyla ilgili bütün kelimelerin geçtiği yerleri incelemek gerekir. Ama, mantık açısından baktığımız takdirde bile, ilme burada "science" anlamında bilim anlamı vermenin mümkün olmadığını, bir anakronizm olduğunu görmek

mümkün. Mesela *انما يخشى الله من عباده العلماء* (Fâtır, 35/28) dediğimiz zaman, burada bildiğimiz bilim adamları değildir. Kur'an'da geçen -kendi yaptığım incelemelerde vardığım sonuçlara göre- Kur'an'da geçen ilim kelimelerinin karlığı "knowledge" karşılığında bilgidir ve buradaki ulemadan kasıt, Ehl-i kitap ve diğer din konusunda bilgi sahibi insanlardır.

Dolayısıyla, biz burada pozitif bilim kaynağı olarak mı göreceğiz? Bu sorular da ortaya atıldı. Bu da, Kutsal Kitaba nasıl bakılacak? Bu bir ilgi kaynağı mı, hidayet kaynağı mı -Hasan Bey'in dediği gibi- bu konuların tartışılması gerekli. Yani, çok anlamaya yönelik yöntemden önce, Kur'an'a ya da vahye nasıl bakmamız gerektiği, yani zihniyetle ilgili problemlerin önem arz ettiğini şu tartışmalar da gösteriyor. Dolayısıyla, bu tartışmaları, yani anlamayla ilgili tartışmaları zihniyet problemlerinden bağımsız olarak yapmamız mümkün değil.

Tabii, bu ara semantik ve hermenötik gibi şeyleri akademik fanteziler olarak gördüğümüz zaman da, Binbaz'ın durumuna düşme tehlikemiz her zaman var. Kendi anlayışlarımızı "Kur'an İslâm"ı veya "İslâm" diye dayatma ihtimali her zaman için söz konusu. Kesinlikle semantik çok önemli. Bu konu inşallah daha geniş tartışılır. Hermenötik de çok önemlidir. Bir insan, Kur'an konusundaki görüşlerini ortaya atmadan önce, yani somut önerilerini ortaya atmadan önce, Kur'an'ı hangi yöntem çerçevesinde anladığını kesinlikle, net olarak ortaya koymak durumundadır. Bu konulmadığı takdirde, ortaya atılan şeyler sadece iddia ve spekülasyon olmaktan daha fazla bir önem arz etmeyecektir.

Yine Hasan Bey, kendisine göre, hidayet ve ahlâkla sınırlandırdı mesela Kur'an'ın mesajını, yanlış anlamadıysam. Filistin'deki bir insanı düşünün; bu söylem onun nesi-ne yarar? Kur'an sadece hidayet ve ahlâk mı; aynı zamanda zulümle mücadele ve zulüm karşısında direniş midir? Ahlâktan ne anladığınıza da bağlı. Türkiye bağlamında söylediğiniz zaman Kur'an'dan anladığınız farklıdır, Filistin'e gittiğinizde Kur'an başka bir şey ifade eder. Çeçenistan'a gittiğinizde farklı bir şey ihtiva eder. Amerika'ya gittiğiniz zaman farklı bir anlam... Yani, içinde bulunduğumuz sosyokültürel bağlam da, sizin Kur'an'a nasıl bir kitap olarak baktığınızı belirliyor.

Dolayısıyla, bütün bu çerçeveler içerisinde, bence, önce, Kur'an'a yani kitaba bir bilgi kaynağı olarak mı bakılıyor? Yani, bir ansiklopedi, hatta daha da ileri giderek gelecek çağların bilgilerini de içeren, hatta Batını ve Hurufilerin iddialarını da içeren bir bilgi kaynağı olarak mı görüyoruz, yoksa bir hidayet kaynağı mı? Bunun sınırları nedir? Semantik ve hermenötiği dışlamak mümkün değil. Kelimelere sizin yüklediğiniz anlamların o anlama geldiğinin hesabının verilmesi lazım. Bu konuda lügatlere bakalım. Lügat dediğiniz, elimizdeki bütün lügatler İslâmî döneme ait lügatlerdir, İslâmî boyayı yansıtır. Halbuki, öte yandan... Bakın, şu anda bizim aramızda semantik diye küçümsediğimiz alanın, bu işin İslâmî ilimler alanına sokan İzitsu, onu kalkıp İbn-i Manzur'la yahut Tacü'l-Arus'la yapmadı. Gitti cahiliye divanlarına dayanarak analizlerini, semantik gelişmeleri göstermeye çalıştı. Bence, bunları bu kadar hafife almak, bir bilim adamı için biraz cüretkâr tavrılardır.

Ben, hermenötikten tarihselliğe, bütünlükten nüzul sırasına, tedriciliğe, bütün

bunların Kur'an'ın anlaşılmasında hayati önemi haiz olduğu kanaatindeyim. Aksi takdirde, kendi algıladıklarımızı "Kur'an" ve "İslâm" diye insanlara dayatırız. Bu da toplumda ciddi sıkıntılar doğurur.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

– Sayın Öztürk, buyurun.

Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk – Efendim, ben çok yararlanıyorum, bütün arkadaşlara teşekkürlerimi iletiyorum. Söyleyeceklerim cevap vermek için değil; başladığımız yerin devamı olacak. Burada cevap vermeye filan karşılıklı durursak o zaman olmaz, o değil benim yapmak istediğim.

"Hadis de kitaptır, hadisler de kitaba geçmiştir." Hayrettin Hocanın bu söylediği beni hiç tatmin etmedi doğrusu; espri gibi kaldı. Kitaba geçmiş olabilir, o kadar çok kitap var ki; ama, mesela, Kur'an bir yerde bu kitapları da eleştiriyor: *ننقطوا أمرهم بينهم زيرا* (Müminun, 23/53) diye kaldırıp atıyor. "Bunlar dini parçaladı" diyor. Yani, öyle bakarsanız. O önemli değil, kitaba geçmiş. Hz. Ömer, bunların daha o bakir döneminde, biliyorsunuz, mesned tabiriyle bunların oluşturacağı kitapları anmıştır. Şimdi, öyle giderseniz, bunlar da vardır. Ben oraları irdelemek istemiyorum. Tabii kitaba geçmiş, tabii saygımız var.

Daha net bir şey arz edeyim huzurlarınızda. Sünnet, Kur'an'a getirilmiş bir yorum mudur, yoksa Kur'an'ın ortağı mıdır? Yani, dini -bu tabiri çok özür dileyerek ifade etmek istiyorum- yani, Kur'an, şunu bize diyor mu: "Dinin vazı Allah ile Peygamber birliktedir." Yani, Peygamberlere Kur'an elçilik görevinin dışında, mesela, Allah'a bir biçimde ortaklık, iştirak görevi veriyor mu? Hıristiyanlıkta gelinen nokta budur. St. Paul geldi -bugün St. Paul kristolojisi dedikleri şey nedir; Hz. İsa'yı ilahlaştırarak sürdürü bulutların arkasına- kendisi onun yerine oturdu. Hayata girmek için bir dinin peygambere ihtiyacı var; yoksa, fildişi kulede edebiyat olarak kalır. Peygambere ihtiyaç varsa ve siz Cenab-ı İsa'yı da bulutların ötesine gönderdinizse teslisle, bunun yerini birisi dolduracaktır. İşte, St. Paul doldurmuştur.

Niçin Kur'an-ı Kerim ha bire, kronolojide bize en yakın olan Hıristiyanlığa atıf yaparak uyarılarını getiriyor, ısrarla bunu yapıyor? Hz. Peygamber niye "beni aşırı övmeyin" derken Hz. İsa'ya atıf yapıyor? Burada ciddi meseleler var. Kur'an, efendim halk okumuş da kıssa kitabı demiş. Halt etmiş!.. Dokuz asır bir kitleye bu kitabı okutmazsanız, telaffuz et sadece dersiniz, tedebbür isteyen bir kitabın başına gelecek budur. Kur'an telaffuz istiyor mu, böyle bir talebi var mı Kur'an'ın? Kur'an tedebbür istiyor. Biz tedebbür ettirdik mi, Kur'an'ı tedebbür için okuttuk mu? Kur'an, kendisini okumanın ne olduğunu tarif eden tek kitaptır. Biz, tedebbürle telaffuzu yer değiştirdik. Bizim insanımız asırlardır telaffuz ediyor. Dünyanın neresinde görülmüş, hiç bilmediği kelimeleri telaffuz ederek sevap alacak veya o kitabın mensubu olduğunu iddia edecek? Ben bunları akılla bağdaştıramıyorum. Dokuz asır hayatla irtibatı kesilmiş bir kitap bu. Şimdi siz verdiğiniz zaman, üç aylık, beş aylık, altı aylık, 30 tane, 40 tane, 100 tane ilim adamının çırpınmasıyla, Diyanet'in koşuşturmasıyla nasıl yerine oturacak? Burada korkunç açıklar var. Ama, bunun tekrar başladığı yere dönmemesi için, bir yerleri irdelemek lazımdır.

“Hadisler de kitaptır!..” Olur mu öyle şey?! Hadislerin kitaplığı ile Kur’an’ın “kitap” dediği şey aynı mıdır? Kur’an, Hz. Peygamber’i, altını çize çize “beşer” diye vasıflandırıyor. Kur’an’ın mahbudi olan Hz. Peygamber’i kaç yerde azarlıyor! Niye azarlasın o Peygamber’i?.. Niye ona zenb isnat etsin. Sen “zelle” diyorsun, bizim edebimizin isnadı. Zenb isnat ediyor. Niye “afallahü anke” desin, niye “lime” diye hitap etsin muazzez peygamberine? Beşeri ile lahuti arasına öyle bir sınır koymak istiyor ki, Hıristiyanlığın düştüğü musibete düşmesin Ümmet-i Muhammed. Hz. Peygamber uyarıyor: Ehl-i kitabın geçtiği bütün deliklerden geçeceksiniz. Kur’an bu yanda, peki bunlar ne olacak?

Tekrar ben o noktaya geleceğim. Hadislerin kitaplaşmasına kimsenin bir şey dediği yok. Onu, ehli ayıklar. Hadislerin tümüne karşı olmak gibi bir bühtan yok. Ehli ayıklar.. Ha, ne kadarını ayıklamış, ne kadar isabet etmiş; bu ayrı bir bahistir. Yalnız, burada ciddi, Kur’an’ın tevhidinin omurgasından baktığımızda, ifade edilecek şeyler var: Hz. Peygamber’e Kur’an “beşer” diyor ısrarlı bir biçimde.

Prof. Dr. Hayrettin Karaman – “Peygamber” demiştir.

Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk – Evet efendim, “Peygamber” diyor; işte getirmiş 600 sayfalık kitabı.

Prof. Dr. Hayrettin Karaman – Örnek ne diyor?

Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk – Onu da söylüyor. Onların benim dediğimle çelişen hiçbir tarafı yok. Ben şimdi bir tanesini söylüyorum, ona da geleceğim.

“Beşer” dediğine göre, Hz. Peygamber’in beyanları ve fiilleri Kur’an’la ortak mıdır, Kur’an’ın müfessiri, mübeyyini -Kur’an’da “beyan” tabiri var biliyorsunuz- ve yorumu mudur? Hz. Aişe’ye sordular soruyu, bu fakih Ümmü’l-Müminin’e. Bir cevap verdi malumunuz; “niye böyle diyorsun, bu konu sorulduğunda Cenab-ı Peygamber şöyle cevap vermişti” dedi. İşte orada, espriyi veriyor, tevhit esprisini. Hz. Peygamber’e o soruyu şimdi sorsaydınız, şu benim verdiğim cevabı verirdi. O zaman, Peygamber-i Ekber’den de gelse yorum yorumdur. Yorum yorumdur da, seninki, benimki gibi midir? Bunu söyleyen kimse yok, bunu hiçbir mümin söylemez; ama, şu lahuti olan ile beşerî olanın bir defa ayrılması lazım. Kaldı ki, bu hadis alanına siz, nasslık vasfını verdiğiniz zaman, siz bunların uydurmaları ile doğrusunu, zayıfı ile doğrusunu, bir yerleri sakatlanmış kırılmışıyla tamını ayıklayana kadar Ümmet-i Muhammedin canı çıkıyor. İşte, dokuz asırdır böyle. Bir bakıyorsunuz, “nass” sıfatı verdiğiniz rivayetlerden oluşan bir din, burada Kitabullah’ın diniyle çelişiyor. Bence, bu esas sıkıntıların, bu global planda sıkıntıların esas sebeplerinden biri budur. Burada bizim netleşmemiz lazım. Efendim, “sünneti dışladı, Peygamber’i postacıya döndürdü” filan... İstirham ediyorum, bu çok hafif oluyor, çok yakışsız oluyor. Burada bir şey konuşuyoruz. Kur’an-ı Kerim, bana, lahut ile beşer ayrımı yapıyor; “Peygamber’i ilahlaştırma” diyor. Üstelik, Peygamber’e aidiyeti son derece tartışmalı şeylere, siz böyle apriori olarak nass damgasını vurduğunuz zaman altından kalkılamayacak sıkıntılar çıkıyor. Binbaz, o dediği şeyi doğrudan icmaa dayandırıyor.

Prof. Dr. Hayrettin Karaman – Hayır..

Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk – Canım, “hayır” olur mu, kitap orada, getiririz yarın okuruz. “Ulemanın icmai var” diyor.

Sonra şu var: Ben, Binbaz'ı senin kadar değil ama tanıdım. Binbaz'ın imanını sorgulamıyorum ben burada. (...)

Prof. Dr. M. Hayri Kırbışoğlu – Hayır efendim. Kitabın adı “el-Medinetü'l-Kur'anî”. (...) Hiç icma lafzı yok kitabın içinde. (...)

Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk – Ben, bir defa onun imanını falan sorgulamadım. Böyle bir şey yanlış.

Kur'an bilim kitabı mı...

Prof. Dr. Hayrettin Karaman – Sayın Başkan, kaçır dakika konuşuluyor?

Komisyon Başkanı – Ben de konuyla ilgili bir açıklama yapmak istiyorum. Bazı hocalarımız söz istediler. (...)

Prof. Dr. Hayrettin Karaman – Ben illa da konuşmak için söylemedim. Burada konuşmak isteyen arkadaşların hepsi az da olsa konuşsun...

Komisyon Başkanı – Düşünceleri söylemek için bulunuyoruz Hocam, onda kaygınız olmasın. (...)

Doç. Dr. Hasan Elik – Sayın Başkan, meselenin fikir boyutunda kalmasını, bir inanç, bir düşünce, bir iman yarışına girmemesini veya akademik ilişkilerin, arkadaşlıkların kesinlikle bozulmamasını... Bir konuda farklı düşündüğümüz zaman, birbirimizle alakayı kesiyoruz. Bu celse, inşallah böyle bir başlangıca da sebep olsun dileriz.

Komisyon Başkanı – Ben izninizle şu açıklamayı yapayım: Bizim, bu oturum için programda görünen süremiz dolmuş görünüyor. Bir söz daha vereceğim; ama...

Hatırlayacağınız üzere, bu iki oturum zaten aynı konuya tahsis edilmiş, birbirinin devamı gibi olacak. Ancak, dışarıda, arada bana yöneltilen birtakım öneriler vardı. O öneriler istikametinde biraz daha meseleleri somutlaştırırsak daha çok mesafe alırız. Hazır bir uygunluk noktasına gelmişken bir mesele, isterseniz o konu üzerinde bir yoğunlaşalım. Hemen şu oturum da değil; ama, bir dahaki oturum da olabilir. O da şudur: Yorum ve anlama konularına geçmeden önce, mademki biz Kur'an ve sünneti birleştirdik ve vahiy bazından bu işe başladık. Şu ana kadar söylenenlerde, bir defa, Hz. Peygamber'in hadisleri arasında sahih olan ile sahih olmayanı ayırt etme gereği hakkında farklı düşünen olmadığı anlaşıldı. Bunda bir sorun yok.

Onun akabinde, Hz. Peygamber'in konumuyla ilgili olarak, Hıristiyanlıktaki anlayışa benzer, kendisine bir lahuti alan açıldığı şeklinde bir fikir de söylenmedi. Ama, Sayın Öztürk, lahutilik ve beşerilik arasını tefrik etmenin önemine bir vurgu yaptıktan sonra, “onun yorumu da, yani Peygamber'in yorumu da yorumdur; ama, senin benim yorumum gibi değildir” şeklinde bir kayıt koydu. Sanıyorum, şimdi biraz bunun üzerinden yürüyerek, Hz. Peygamber'in dindeki konumu nedir? Onun konumunu belirleyici görüşler ortaya konulursa, herhalde daha iyi mesafe almış olacağız. Yani, birçok şeyi artık aştık. Yani hadislerin ayklanması meselesi, sıhhat meselesi, bunlar zaten sanıyorum pek problem olmayacak. Mademki biz vahiy konusunu açtık, bu vahiy konusunun açılmasında birinci amilin, Resulullah'ın konumuyla ilgiliydi, bunu biraz netleştirsek, herhalde uygun olacak.

Bu arada, yine, Sayın Elik'in ileri sürdüğü oldukça genel bir iddia var; “burada

Kur'an'ın işi biter -birkaç âyet okudu- ondan sonra bizim işimiz başlar "dedi. Acaba bizim işimiz başladığında, Kur'an'la irtibatı kurmada geliştirdiği, önerdiği bir yöntem var mıdır? Sadece kendisine yönelmiyorum bunu. Bu fikre katılan hocalarımız da, bu manada bir cevap hazırlarsa! Bu öneri sadece orada kalmayıp, bir de somut çözüm nedir; Kur'an'la irtibatı kurmada geliştirilmiş yöntem ne olacaktır? Bu konuda fikri olanlar da lütfen söz almaya çalışsınlar.

Bu oturum bitmeden önce, son söz Sayın Ersöz'ün.

– Buyurun.

Prof. Dr. İsmet Ersöz – Sayın Hocam Yaşar Nuri Bey dediler ki, Kur'an-ı Kerim'de Cenab-ı Hak, Hz. Peygamberi kendisine ortak olarak kabul ediyor mu? Herhalde bu manada şeyler sordu.

Bir kere, Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'i ortak kabul etmiyor, Cenab-ı Hak da öyle kabul etmiyor. Ona bazı yükümlülükler yüklüyor. Mesela :

الذين يتبعون الرسول النبي الأمي الذي يجدونه مكتوبا عندهم فى التوراة والانجيل ... ويحل لهم الطيبات... (A'raf, 7/157) Burada, gayet açık bir şekilde, hem Hz. Peygamber'in ümmi peygamber olduğundan bahis var, hem de Hz. Peygamber'in iyi şeyleri onlara helal kıldığını, çirkin ve kötü şeyleri de yasakladığını açıkça belirtiyor. Bu duruma göre, Hz. Peygamber öyle bir şey yaptığı zaman, Allah'a ortak falan olmuyor, Allah'ın emrini ve O'na verdiği izni kullanıyor.

Ayrıca, bugün çok affedersiniz, bize deseler ki, "merkep eti yer misiniz?" Hiç birimiz yemeyiz ve reddederiz. Peki, Kur'an-ı Kerim'de, merkep etinin yasak olduğuna dair bir şey var mı? Ben bilmiyorum. Bunu da Hz. Peygamber Ebu Davud'un rivayet ettiği hadiste açıkça beyan ediyor, âdeta diyor ki: "*Ben de Allah'ın izniyle, müsaadesiyle hüküm koyabilirim. Koyduğum hükümlerden bir tanesi, ehli merkeplerin eti yenmez, vahşi hayvanların eti yenmez.*" Bu hadisin başında da *ألا وإنى أوتيت الكتاب ومثله معه* (Ebu Davud, Etim, 26 (3790)33) buyuruyor.

Ben esasen vahiyle ilgili söz almıştım, şimdi o konuya geçebilirim. Yaşar Nuri Hocam, eğer yanlış anladıysam arada düzeltebilir benim anlayışımı. Ayrıca, birçok âyet-i kerime de var bu mevzuda. Benim esas anlamadığım nokta şu: Peygamberimiz Kur'an'ın içinde mi, değil mi? Bana göre, Peygamberimiz Kur'an'ın içinde. Yani, Peygamberin sünneti, hadisleri... Tamam, zayıfı vardır, uydurması vardır, mütevatiri vardır, sahihi vardır. Bunlar ayıklansın. Zaten asırlarca uğraşmış, yapılabildiği kadar yapılmış. Eğer bugün daha büyük imkâna sahip olan varsa onu devam ettirsin veya eskiyi de eleştirip yeni bir şey ortaya koysun. Ama, kişi "Kur'an böyle diyor; dolayısıyla ben Peygamber'in sözüne itibar etmem" dediği zaman, Kur'an'ın peygambere bakışını reddetmiş oluyor. Burada, öyle bir durumda kimse yok da, genel manada söylüyorum ben bunu. Mesela *قل إن كنتم تحبون الله فاتبعوني يحببكم الله...* (Âl-i İmrân, 3/31). Şimdi, orada bir köprü var. O köprüden geçecek. O köprüden geçerse Allah onu sevecek. "Fettebiünî, bana itaat ediniz" diyor. Ben burada kusura bakmayın bilinen şeyleri tekrar ediyorum; ama, herhalde vaziyet onu gerektirdiği için tekrar ediyorum. Burada kimseye bir şeyler öğretmek için değil; öyle bir şey benim edebime aykırıdır.

Peki, Peygamber'in eğer böyle bir yetkisi yoksa, yani yetkisiz, salahiyetsiz bir zat ise, yani onun görevi sadece tebliğden ibaretse niye itaat şart koşulsun?

Vahye gelince; İslâm anlayışındaki vahyi, ben Muhammed Abduh'un biraz da Reşit Rıza'nın izahına dayanarak arz etmek istiyorum. Onların tarifleri İslâmî literatürdeki vahye uyuyor. "Vahiyde iki şey esastır" diyorlar: Birisi, gizlilik; ikincisi sürat. Abduh, şunu da ekliyor: "Vahiy geldiği zaman, vahyi alan, telakki eden peygamber, onun hem kaynağının ne olduğunu kesin olarak bilir, hem de geleni olduğu gibi algılar." Dolayısıyla, biz bunu -teşbihte hata olmazsa- âdeta Cenab-ı Hak disketi onun kalbine koyuyor, o seslendiriyor şeklinde anlayabiliriz. Seslendirme meselesi önemli. Olduğu gibi algılaması, ondan sonra da olduğu gibi tebliğ etmesi önemli. Şu bakımdan önemli: Kur'an'ın nass mı -elimizdeki lafızları- kelimullah mı, değil mi tartışması var. Bize göre, bu elimizdeki Kur'an kelimullahtır. Nitekim, kendisi de kendisinden ... حتى يسمع كلام الله... (Tevbe, 9/6) diye bahseder. Teşbihte hata olmazsa sadece bir benzetme yapmak istiyorum: Mesela şurada enerji halinde ses de var, görüntü de var. Ama, bu enerjinin sese dönüştüğü, görüntüye dönüştüğü bir asır evvelki insana anlatılsaydı o, "böyle şey olur mu?" derdi. Oysa, biz buraya bir monitör koysak, bir televizyon alıcısı koysak, hem sesi algılarız, hem de görüntüyü görürüz. Enerji sese de dönüşebiliyor, görüntüye de dönüşebiliyor. İnsanın yaptığı bir cihazda enerji olan bir şey hem sese, hem görüntüye dönüştüğüne göre, Peygamber'e inen vahiy, Peygamber tarafından seslendirilebilir. Niye seslendirilemesin? Dolayısıyla, elimizdeki bu kelimullah dediğimiz Kur'an lafızları, olduğu gibi Allah'tan gelme olması lazım. Bu önemli bir nokta. Şu bakımdan: Mesela, Hasan Elik Bey Hocam dedi ki, "ibadet maksadıyla Kur'an'ı okuyalım." Allah kelamı, okuruz, zaten kendisine vahiy inen peygamber de, birçok hadisinde, ibadet maksadıyla okunsun demiş. Ama, ben, Hasan Hocam eğer, onun affına sığınarak söylüyorum...

Doç. Dr. Hasan Elik – Sadece bir tespit...

Prof. Dr. İsmet Ersöz – Ben şunu arz etmek istiyorum: Bu tip konularda, acaba şöyle yaklaşsak nasıl olur: Kur'an okumanın en ideal şekli, onu anlayarak okumak. Ama, anlamını anlamıyorsa da okumayı terk etmesin, çünkü okuya okuya bir gün de acaba bunun içinde ne var diye manasını da anlayacaktır şeklinde yaklaşsak daha iyi olur diye düşünüyorum.

Hıristiyanlardaki vahye gelince: Benim anladığım kadarıyla, -yanlışım varsa hocalarım düzeltsinler- Hz. İsa'nın kendisi vahyin bir parçası. Yani, ona vahiy/mesajın bir parçası olarak bakıyorlar. Dolayısıyla, İncil'i yazanlara Cenab-ı Hak, kelime kelime İncil yazdırmamıştır. Onların inancına göre de... Ama, vahyin özü Allah'tadır, onlar özü almışlardır, kendilerine göre metinleri yazmışlardır. Bu yüzdendir ki, İncil'ler arasında farklılıklar vardır. Yani, aynı İncil'i, "bu Allah'tan gelmiş" diye iddia etmiyorlar, zaten lafızlarını da iddia etmiyorlar. Oysa, bizim aramızdaki fark, bizde vahiy olduğu gibi geliyor, tabiri caizse, disket olarak geliyor. Peygamber'in kalbine konuyor. Peygamber bunu seslendiriyor.

Hadise de gireceğim eğer vaktimiz olursa; ama, vaktimiz yok herhalde.

Komisyon Başkanı – Hadisle ilgili bir problemimiz olacak. Onunla ilgili somut bir

soru da var, biraz sonra o tevcih edilecek. Onun için, hadis kısmına geldiyseniz o konudaki hakkınız mahfuz kalsın. Diğer isimlerini kaydettiğimiz hocalarımızın hakları da mahfuzdur.

Hasan Elik Hocamın endişesiyle ilgili bir şey belirteyim. Burası malumunuz kapalı bir oturma, basına da kapalı, birbirlerini yanlış anlayacak insanlardan değil, çok iyi anlayacak insanlardan teşekkül ediyor, öyle bir kaygımız yok efendim.

Saat 15.30'da buluşmak üzere celseyi kapatıyorum.

BİRİNCİ KOMİSYON ÜÇÜNCÜ OTURUM

“Kur’an ve Sünnet-II”

(15 Mayıs 2002)

Prof. Dr. İbrahim Kafî Dönmez (Komisyon Başkanı) – Efendim, üçüncü oturumu açıyorum. Sayın Ersöz’den sözünü 3 dakika içerisinde toparlamasını rica edeceğim; çünkü, hadisle ilgiliydi...

– Buyurun.

Prof. Dr. İsmet Ersöz – Sayın Başkan... “Peygamberimiz hüküm vaz’ etmede Allah’ın ortağı mıdır?” Bu mesele, hakikaten insanın kafasını kurcalıyor. Madem Kur’an-ı Kerim her şeyin kaynağıdır, bizim inancımız budur. Kur’an-ı Kerim’e baktığımız zaman orada buyuruluyor ki, وما كان لمؤمن ولا مؤمنة إذا قضى الله ورسوله أمرا ان يكون لهم الخيرة من امرهم (Ahzab, 33/36) Bu âyet-i kerime belli bir olayın üzerine inmiş; ama, “mümin, mümüne” diye genelleme var. Dolayısıyla, ona karşı gelme kınanmaktadır, hatta yasaklanmaktadır.

Başka bir âyet-i kerimeye bakıyorsunuz, فليحذر الذين يخالفون عن امره ان تصيبهم فتنة او يصيبهم عذاب اليم... (Nur, 24/63) diyor. “Onun emrine karşı gelen...” Öbür taraftan, başka âyeti-kerimeye bakıyoruz, o âyet-i kerimede, Hz. Peygamber’e tebliğin yanında bir de tebliğin görevi verilmiş: ... لئلا يكون للناس... (Bakara, 2/150) denilmiş. Eğer, Kur’an-ı Kerim’le ilgili bir şeyler söylemeyecekse, Kur’an-ı Kerim’deki hükümleri hayatıyla hayata geçirmeyecekse, o zaman onun hükmü ne? Burada belki böyle diyen yok; ama, ben genel manada söylüyorum.

Hz. Aişe’ye soruluyor, “Hz. Peygamber’in ahlâkı ne idi?” “Kur’an”dı diyor. Bu meşhur bir hadis diye bilinen söz. Demek ki, Hz. Peygamber fiilen onu yansıtmış, hayata geçirmiş. Öbür taraftan yine bakıyoruz, “usve-i hasene” (Ahzab, 32/21) en güzel numune diyor. Kendisine uyulmayacaksa, kendisinin emri tutulmayacaksa, yani bir söz sahibi ve yetkisi olmayacaksa, o zaman nasıl usve-i hasene olacak? Öbür taraftan, Allah’ın kendini günahlardan koruduğu da başka yerde vurgulanıyor. (...) Yani, Peygamberimizin vahyin kontrolü altında olduğunu gösteriyor.

(...) Tamam, manasını anlamayı ifade eden, tedebbürü, tezekkürü emreden birçok âyet-i kerime var. Ama, öbür taraftan da, فاذا قرأت القرآن فاستمع له بالله من الشيطان الرجيم (Nahl, 16/98) yani Kur’an okurken bize bir yöntem öğretiyor, onu nasıl okuyacağımıza dair... “Ezü çek” diyor... Demek ki, Kur’an’ın manası anlaşılmasa da okunabilir; ama, manasıyla beraber, manasını anlayarak okumak en ideal olanıdır.

Bunlar, aslında teşvik mahiyetinde söylenen sözlerdir. Burada kötü niyet yoktur.

Fakat, bunu söylerken, halka şöyle bir mesaj veya imaj verilmemeli: “Sen Kur’an’ı okuyacaksın, ama boşuna okuyorsun” denilmemeli.

Bu duruma göre, Peygamberimizin tebyin görevi var. Tebyin görevi olduğuna göre, Kur’an-ı Kerim’le ilgili hem yaşadığı hem de söyleyeceği birçok şeyi olması lazım; var da. Bunlara da biz sünnet diyoruz.

Sünnetin kaynağı da Kur’an’dan geliyor; ama, bu sünnet bize kadar sahih olarak intikal etti mi, etmedi mi; burada tartışmalar var. Zaten bu tartışma, günümüzde başlamış bir tartışma değil. Asırlar boyu devam etmiş. Hatta, onları süzgeçten geçirmek için cerh ve tadil diye esaslar konulmuş. Mevcut ulema, mevcut hocalarımız cerh ve tahlil esaslarını beğenmez, kendilerine göre bir cerh ve tadil esası koyabilirler; ama, şöyle yapmalarını veya yapmamızı şahsen yanlış bulurum: “Bana göre bu hadis böyle olmamalı, bana göre herhalde aslı yok....” Bu, “bana göre” ile olmaz.

Bir de, *وما اتاكم الرسول فخذوه وما نهاكم عنه فانتهوا*... (Haşır, 59/7) âyet-i kerimesi üzerinde çok duruyor bu mevzuda. Âyetin baş tarafı ganimetle ilgili. Bu belli; ama, devamı nasıl? Bunun devamı şöyle olması gerekli bizim anlayışımıza göre: “ve ma lem yu'tikum felem te'huzü...” Ama, devamında ne diyor: “vema neha”. Orada nehiy var. Demek ki, Peygamber’in Allah’ın izniyle, O’nun yetkin kılmasıyla, emretme, nehyetme durumları olabilir. Ne zaman? Kur’an’da olmayan yerlerde. Bunlar da vardır; ancak, bize intikali mevzuunda tereddüdümüz varsa, süzgeçten geçirebiliriz veya tekrardan inceleyebiliriz. Fakat, bunu incelerken, (...) “bana göre bu olmaz” dememiz herhalde biraz aykırı olur ka-naatindeyim.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

Efendim, diğer söz isteyenlere sözü intikal ettirmeden önce, Yunus Apaydın Bey’in yine sonuca ulaştırıcı olması için görüşmelerin, bir önerisi var.

– Buyurun.

Prof. Dr. Yunus Apaydın – Aşağı yukarı oturumun temel sorunları tespit edilmiş vaziyette. Daha netleştirmek üzere, sünnetle ilgili tartışmanın vahiy kökenini bir kenara bırakıp, Yaşar Nuri Hocamızın tespit ettiği noktaya yoğunlaşabilirsek zannediyorum daha iyi mesafe alabiliriz. Dediler ki, “Peygamberimizin yorumu da bir yorumdur; ama, bizim yorumumuz gibi değildir.” Tam ifade o muydu, hatırlayamadım. O zaman temel sorumuz şu: İster vahiy kökenli olsun, isterse vahiy kökenli olmasın, Peygamber, bu kitaba bir yorum getirmiştir ve bu zamanın, tarihin belli bir döneminde uygulanmıştır. Dolayısıyla, bu yorumun, sonraki dönemler açısından anlamı ve değeri nedir diye bir soru ortaya atabiliriz. Bunun, belki diğer önemli meselelere geçişte de bir basamak teşkil edeceğini düşünüyorum. Çünkü, icma meselesi, nass meselesi ve yine Kur’an’ın izafiliği meselesi ve genel olarak tarihsellik meselesi de aşağı yukarı bu çerçevede çözümlenmiş olabilir.

(...) Kur’an’ı izafileştirip, Peygamber’in yorumunu da bir yorum haline getirdikten sonra, bir anlam değişmesi, anlam bozulması riski acaba ortaya çıkabilir mi? Ya da, icmanın belli anlamları -tümü için tabii ki söylemiyoruz- muhafaza için ifa ettiği bir iş-

lev/fonksiyon olabilir mi? Veya, onu kenara bıraktığımız takdirde, muhafaza etmemiz gereken bir anlamın bulunup bulunmadığı sorusu üzerinde de herhalde yoğunlaşabilirsek, oturum fazlasıyla amacına ulaşmış olur.

Bir de, Hz. Peygamber'in yorumunun değeri sorusuna cevap verdiğimiz zaman, nass meselesini de aşmış oluruz.

Kısa bir şey söylemek istiyorum bu konuda. Usulcüler, "nass" dedikleri zaman mutlak olarak sünneti kastetmişlerdir. Senet itibariyle sıhhati tartışmalı olan haber-i vahitleri, bu nass kapsamına dahil etmemişlerdir; yani, nass kapsamının dışında tutmuşlardır. (...) Hatta, usul kitaplarında, haber-i vahidin hücciyeti ispatlanmaya çalışılırken, Kur'an'daki "peygambere itaat edin" âyetlerinden ziyade, sahabenin haber-i vahidleri kullanması gerekçe olarak gösterilmiştir. Bu da, usulcülerin haber-i vahid ile nassı veya sünnet nassını ayırmada gösterdiği bir titizlik olarak düşünülebilir.

Sözünü ettiğim konularla alakalı bir noktaya daha işaret edeyim müsaade ederse- nize. Hasan Onat Hocam söyledi; "Kur'an'a yaklaşmanın bir ön şartı yok" diye; hakkın- da değişik şeyler söylendi. Bu tespitten veya görüşten hareketle, bir yetki sorunu da gündeme geliyor; ki, bu Hz. Peygamber'in anlama, yorumlama yetkisidir. Yani, bu yetki sorununu da bir şekilde gündeme getirmemiz, zannediyorum konunun tamamlan- masına yardımcı olacaktır.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Buyurun Sayın Bodur.

Prof. Dr. Hüsnü Ezber Bodur – Teşekkür ederim Sayın Başkan.

Buraya kadar yapılan konuşmalarda hakikaten çok önemli fikirler ortaya atıldı ve ufkumuzu da açtı.

Ben, burada bir hususun altını çizmek istiyorum. Bir kere, biz, hep perakende ko- nularla uğraşıyoruz. Belki, bu, biraz da kültürümüzün, yetişme tarzımızın, geleneksel bir toplum tipinin sanki uzantısı gibi geliyor. Sistematik olarak olaylara el atamıyoruz. Herkes, kendi doğrusunu bir şekilde Kur'an-ı Kerim'den dayanak bularak, delil bula- rak doğrulamaya çalışıyor.

Şunu ifade etmekte yarar var: Bir kere, Kur'an-ı Kerim'in veya İslâm Dininin ya da tüm dinlerin vahiy yönü var, vahiy boyutu var. Bunun üzerinde hemfikiriz.

İkinci önemli bir boyutu daha var; bu vahiy dediğimiz veya din dediğimiz olgu, mut- laka bir kültür, bir toplum içerisinde hayatiyet bulur. Havada değildir. O bakımdan, toplum içerisinde hayatiyet bulunduğu zaman da, artık bunun ne kadarı vahiyyle ilgilidir, ne kadarı dinidir, ne kadarı o toplumsal ve tarihi şartlar içerisinde birtakım pratikler- den veya uygulama veya düşüncelerden etkilenmiştir? Burada, sorun başlıyor. O za- man, şöyle bir mesele ortaya çıkıyor: Peki, bunun birikim olanla doğru dediğimiz, va- hiy dediğimiz husus nasıl birbirinden ayırt edilebilir? Bunun için olaya biraz daha me- todolojik bakmak gerekiyor.

İşin başında denildi ki, Batı'da birtakım gelişmeler var, bize bayağı zararı oldu bu tür gelişmelerin... Bir kere, İslâm âleminde 7-8 asırdır bir fikri durgunluğun, entelek-

tüel bir durgunluğun yaşandığında herkes hemfikirdir. Zannediyorum, yine son yıllarda, yine Batı'da ortaya çıkan -iyi ki çıkmış- orada dinî konularda yapılan araştırmalar, enstitüler, bizim de belki biraz ufukumuzu açmaya başladı. Çünkü, hakikaten küreselleşen bir dünyada her şey çok hızlı yayılıyor. Dolayısıyla, bizde de yeni metodolojik araştırmalar başladı. Bu da hakikaten iyi bir gelişme.

Şu noktanın altını da çizmek istiyorum: Bir kere, dinî konularda bilimsel bir yaklaşım tarzı pek mümkün gözüküyor. (...)

Doğrular üretiliyor, ondan sonra bu doğru endeks oluyor ve buna göre, ne kadar buna yaklaşıyor, ne kadar uzaklaşıyor meselesi ortaya çıkıyor. Diyelim ki, Allah'ın sıfatlarıyla ilgili bir mezhep, herhangi bir görüş mensubu bir fikir ortaya atıyor; diyor ki, sıfatlar şunlar şunlardır. Ondandır, o dediği sıfatlara uymayanlar veya onun dışında olanlar, tamamen o grubun dışında addediliyor. Oysa, bütün bu gelişmelerden çıkan sonuç şu olmalı: Mademki Kur'an-ı Kerim'de Allah Teala akla büyük önem veriyor ve bizim düşünmemizi her zaman bize emrediyor, buradan bazı metodik gelişmeler ortaya çıkarılabilir. Çıkarılmış da. Mesela, hadislerle ilgili yapısal problemler veyahut da yapay problemler biçiminde bir ayrışma ortaya çıkarken de görüldüğü gibi -bir ölçü olarak akla uygunluğu söz gelimi- o zaman, niye Kur'an-ı Kerim'deki âyetleri de bu süzgeçten geçirerek yeniden yorumlamayalım? Veya yorumladığımız zaman ne kaybedilebilir?.. O zaman, bazı ölçütler geliştirmemiz lazımdır. Bunun için, işte, deniliyor ki, okullarda şöyle olmalı, şu şekilde olmalı... Doğru bir yaklaşımdır. Bugün artık, eğitim düzeyi artmıştır; insanların gelir düzeyleri, sosyoekonomik statüleri yükselmiştir. Bunların din anlayışları da -yapılan araştırmalara göre- daha öznelleşmiştir. Ama, toplumun alt kesimini oluşturan işçi sınıfı veya gelir düzeyi düşük, eğitim düzeyi düşük olanlarda, din şekli boyutuyla tüm hayatlarını düzenleyen bir kurum halindedir.

Şu anda toplumumuzda, gerek gelir düzeyi, eğitim düzeyi itibarıyla bir gelişme var. Onun için, artık, biz, bunlara, eskinin bazı fikirlerini aktarmak suretiyle bu dinî fonksiyonel hale getirebileceğimizi zannetmiyorum. O zaman, yapılması gerekenler, fikir adamları, din âlimleri arasında tartışılmalı; yani, fikri planda bir altyapı oluşturulmalı. (...) Artık bugün sosyal bilimlerde interdisipliner çalışmalar sözkonusu. Bütün bilim dalları arasında bir etkileşim var, aralarında bir yardımlaşma var. (...) İnsanlar, kendi konularına, kendi sınıfsal yapılarına göre, o yapılarını, o dünya görüşlerini doğrultacak unsurları Kur'an'dan aramak suretiyle tasdik ettirmek istiyorlar. Tasdik ettirdiği zaman da, ondan yararlanıp, diğer insanlar üzerinde bir istismar mekanizması oluşturmak istiyorlar. Bu yüzden, meselenin bu yönü çok önemlidir.

Toplumda herkes aynı tarzda Kur'an-ı Kerim'i anlayamaz. (...) Bugün artık ilkokul 5'teki çocuk, "Kadir gecesi bin aydan hayırlı" denildiği zaman "hocam, bu mega kupon gibi bir şey" diyebiliyor. Yani, artık insanlar biliyor, her şeyin farkındalar. Dolayısıyla, o eski bazı örnekler yerine, günümüzde daha geçerli olan örneklerle meseleler anlatılabilir diye düşünüyorum. Bu bakımdan da, her türlü meselede yapılacak araştırma, o meseleyi ilgilendiren bilim dallarıyla koordineli bir biçimde yapıldığı zaman daha doğru -daha doğru da demeyelim; ama- belki toplumun dışında olmayan, marjinal olmayan, toplumun içerisinde doğru bir din anlayışı ortaya çıkar gibime geliyor. O bakım-

dan, metodik gelişmeler, “bu Batı malıdır, Batı patentlidir” diyerek hafife alınıp, hiç de dinimizi marjinalleştirmeye kimsenin hakkı olmaması gerekir diye düşünüyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

Sayın Diyanet İşleri Başkanımız aramızda, Komisyonumuz adına hoş geldiniz diyoruz.

– Sayın Bakkal, buyurun.

Doç. Dr. Ali Bakkal – Efendim, ben şuna inanıyorum ki: Mutlak varlık, mutlak gerçek ve mutlak doğru, sadece Cenab-ı Allah’a aittir. O’nun dışındaki her şeyin varlığı da, gerçekliği de, doğruluğu da nispidir. Biz, nispetler dünyasında yaşıyoruz ve doğruluğu tartışılan her şey de belli bir nispette doğrudur. Kur’an’la da sabit olsa, sünnetle de sabit olsa, her zaman, her yerde, herkes için mutlak doğru sayılabilecek olan bir hükmün varlığını kabul etmemiz mümkün değildir.

Kur’an’da içkinin yasak olduğu apaçık bir gerçektir. Ama, işin içerisine zaruret hükümleri girerse, içki içmek vacip de olabilir. Eğer insan, hayatını sadece içki içerek kurtarmak durumunda kalırsa, haram olmak bir tarafa, onun tam tersi olan bir hükümle karşı karşıyadır, hayatını kurtarması için içki içmesi de gerekir.

Dolayısıyla, bir hükmün doğruluğunu, yerindeliğini tespit etmek için onun nispetini tayin etmek gerekiyor. Bir kişi, değişik açılardan, değişik nispetlerle birbirine zıt isimler de alabilir. Mesela, bir kişi, aynı zamanda babadır, aynı zamanda oğuldur, aynı zamanda dededir, aynı zamanda torundur, aynı zamanda amcadır, aynı zamanda dayıdır, yeğendir. Bu isimleri sadece kavram olarak ele aldığımız zaman, bunlar birbirine zıt şeylerdir, bir arada bulunmazlar; ama, farklı nispetlerle bir kişi üzerinde bunların mevcut olup olmadığını düşündüğümüzde, zıt olan bu kavramlar, aynı kişide bulunabilir. O zaman, hükümleri de bu şekilde ele almamız mümkündür.

Kur’an hükümleri, belli bir sosyal çevre içerisinde, belli bir kültürel ortam içerisinde olgunlaşmıştır. Hz. Peygamber Kur’an’ın birçok hükmünü açıklamış, o günün şartlarına göre en güzel bir yorumcu olmuştur. Kur’an, inancımıza göre evrensel; ama, tabii dünya boyutu içerisinde evrenseldir. Tabii, dünyanın kendisini de nispi bir varlık olarak kabul edersek, o açıdan da nispidir. Ama, zaman itibarıyla düşündüğümüz takdirde, Kur’an evrenseldir. Kur’an’ın hükümlerini, eğer şartlar öyle gerektiriyorsa, mümkün olduğu kadar evrensel boyutta ele almalıyız. Ama, eğer mümkün değilse, mümkün olabildiği yere kadar o hükümleri taşımalıyız.

Sünnet hükümlerini de, Kur’an’dan, o açıdan çok farklı düşünmemiz gerekmiyor. Ancak, burada bir şeyi de ifade etmem gerekiyor. Sahih sünnetin geçerli olduğunu hepimiz kabul ediyoruz. Sünnetle amel etmek başka bir şeydir; “Hz. Peygamber’in sünnetiyle amel ediyoruz” diye, Hz. Peygamber’i Cenab-ı Allah’ın ortağı gibi kabul etmek meselesi daha başka bir şeydir. Kur’an-ı Kerim’de, kendisine tabi olunması gereken şey sadece Hz. Peygamber değildir. Mesela, ulul emre de tabi olunması Kur’an-ı Kerim’de emrediliyor. Şimdi, ulul emre tabi olunması emrediliyor diye, ulul emr denilen şahıslar ile Hz. Peygamber aynı kefeye mi konulacaktır? Bunlar, farklı farklı şeylerdir. Hz. Pey-

gamber'in beyan ettiği hususlara da tabi olacağız; bununla beraber, o bir beşerdir ve bir peygamberdir; onun açıkladığı hükümlere tabi oluyoruz diye, hiçbir zaman kendisini Cenab-ı Allah'ın ortağı gibi telakki etmemiz söz konusu değil. O ayrı bir konudur. Buradan oraya varmanın doğru olmadığını da düşünüyorum.

Kur'an'ı ve sünneti nasıl anlayacağız ve zamanımıza nasıl taşıyacağız? Eskiden, bu hususlar düşünülmüş doğrusu ve genel olarak hükümler, tadil edilebilir hükümler ve tadil edilemeyen hükümler şeklinde iki kısma ayrılmış. Şu anda da, kanaatimce o ayırım, en doğru ayırmadır. Yani, hangi hükümler taabbüdidir, hangi hükümler tahlile tabidir? Tabii şurası da var: Geçmişte belki bazı özel konular hakkında bilginler, "şu taabbüdidir" demiş olabilirler. Bugün için belki biz onu tahlili olarak kabul edebiliriz; yani, geçmiş fukahanın hepsinin "taabbudi" dediği şeyleri mutlaka taabbüdi kabul etmek durumunda değiliz; ama, prensip olarak bunun doğru olduğunu düşünüyorum. Yani, hükümlerin bir kısmı taabbüdidir, bir kısmı tahlilidir. Hükümler, illetleriyle beraber yürürlükte. Eğer, Hz. Peygamber zamanında var olan o illetler, bugün de varsa, o illetlerle beraber bugüne de taşırız; ama, eğer o illetler yoksa, taşınabildiği yere kadar taşınır, taşınmadığı yerde de, oraya kadar bu geçerli olmuş sayılır. Ama, zaman değişir, gün gelir, yine aynı illetle o hükmün tatbiki mümkün olursa, tekrar o hükmü tatbik ederiz. Bu şekilde hiçbir nassı rafa kaldırmış sayılmayız. Dolayısıyla, Kur'an ve sünneti, hem birlikte ele almış oluruz, hem şartlar gerektirdiği zaman her ikisiyle de amel etmiş oluruz.

Şimdilik bu kadar ifade etmeyi yeterli buluyorum. Sağ olun.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

– Buyurun Sayın Akdemir.

Prof. Dr. Salih Akdemir – Öyle sanıyorum ki, bu toplantı aşlında olması gereken noktada değil ve biz zaman kaybediyoruz.

Bir kere, asıl konu, dini metinlerin doğru anlaşılması ve yorumlanması meselesi. Asıl konu bu. Ben, hocalarımı anlıyorum. Yaşar Nuri Hocamın amacı, burada Kur'an'ı ön plana çıkarmak isterken, ilahi iradeyi ön plana çıkarmak istiyor, onun mevzu hadislerle gölgelenmemesini istiyor. Dolayısıyla, bu konuda hepimiz aynı noktadayız. Hiç kimse Peygamber'i devreden çıkarmak istemiyor. Hepimizin bildiği bu konularda vakit harcanmasını üzücü buluyorum. Dolayısıyla, bu konuda hepimiz aynı noktadayız. Bu, vakit israfından başka bir şey değildir. Biz, burada, birbirimizden bilmediğimiz konularda yeni şeyler öğrenmek istiyoruz. Son konuşmalar beni oldukça etkiledi. Anlamanın göreliliği meselesi, biraz önce yanımdaki arkadaş Ali Bakkal Bey tarafından dile getirildi. Yine, biraz önce Hüsnü Ezber Bodur kardeşimiz beni rahatlatmıştı. Ondan önce Hayri Kırbasoğlu Hocamız beni çok rahatlatmıştı.

Bakın, şöyle bir iddia: "Kur'an anlaşıldı, yaşandı ve usulü fıkıh olarak hayata geçti" cümlesi... Böyle bir cümlenin burada söylenmesini hiçbir şeye sığdıramıyorum. Bunu zaten söyleyen bir kişi dahi çıkmamış.

Prof. Dr. Hayrettin Karaman – Sen, hiç kimsenin ne söyleyeceğini tayin edemezsin.

Prof. Dr. Salih Akdemir – Ben düşüncemi söylüyorum. Böyle bir düşüncenin söylenmiş olmasını...

Prof. Dr. Hayrettin Karaman – Kınayamazsın...

Prof. Dr. Salih Akdemir – Kınamıyorum, böyle bir şey demedim. Böyle bir düşüncenin söylenmiş olmasını, ben, İslâm dünyasında tek bir kişinin gündeme getirebileceğini düşünemiyorum. Dolayısıyla, garibime gidiyor, onu söylemek istiyorum. Kınamak diye benim bir düşüncem olamaz.

Diğer taraftan, yine hocalarım gündeme getirdiler. Hermenötik konusunu, yani yorumsama konusunu, müsteşriklerin bir modası olarak görmek, bu konuyla ilgili bilgisizliğin, bu konuya aşına olmamanın acı bir örneğidir. Tam tersine, kiliseye karşı bir harekettir bu hermenötik hareket. Dolayısıyla, kilise de kendi metinlerini yorumlamaya kalkışmıştır; ama, bugün, yorumsama öyle bir noktaya gelmiştir ki, kilise, bu hermenötikler işinden, acaba akidemi kurtarabilir miyiz diye, hangisini seçeyim diye bir telaşa girmiştir. Bugün, biz, anlama konusunu, ciddi biçimde sormamız... Anlama nedir? Bir metni bir kere okuduğumuz zaman, iki kere okuduğumuz zaman farklı anlıyoruz. Niye aynı metni, aynı zamanlarda farklı anlayabiliyoruz? Bence, bu konu, burada, semantik... Her şeyden önce bir bilim... Yahu, bu konuda o kadar çok çalışmalar var ki.

Şunu da söyleyeyim: Bundan böyle çalışmaların çoğu da, 1995'ten sonrasındır. O kadar hızlı gelişmeler var ki, gerek çeviri kuramı konusunda, gerek hermenötik alanda. Bence, bu konuların gündeme getirilmesi gerekir.

Bunun ötesindeki konular beni üzüyor. Bugün bir İzutsu'nun eserlerini kim göz ardı edebilir ve bugün semantiğin bir fantezi olduğunu kim söyleyebilir? Ben, bunu kesinlikle inanarak söylüyorum; bugün, biz, Kur'an'a kendi düşüncelerimizi yansıtıyoruz ve dolayısıyla dili kullanıyoruz. Yani, bugün, Peygamber zamanındaki Arapça yoktur. Bunu, değerli tefsir otoriteleri, özellikle Emin el-Huli çok yoğun bir biçimde gündeme getiriyor. Hatta, elimizdeki en eski Kur'an lügatlerinden İsfahani'nin lügatinin bile ideolojik bir lügat olduğunu söylüyor. Şimdi biz, Peygamber zamanındaki Arapça'yı ortaya koymak için neler yapabiliriz? Çeviri kuramı konusunda, Diyanet'in en ufak bir yaklaşımı yok. Herkes çeviri yaparken masanın üzerine kitapları koyuyor, biraz kendine göre olayı inceliyor, ondan sonra sıradan bir çeviri meydana geliyor.

Yine üzülerek söyleyeyim ki, şu ana kadar yorumsama alanında, özellikle felsefi, eleştirel yorumsama alanında şu ana kadar biz bilim adamları tarafından henüz bir eser yazılmamıştır. Bu bizim için bir utanç kaynağıdır. Bunu ciddi bir biçimde söylüyorum. Yine, ilahiyatçı çevre dışında, öyle birkaç deneme olmuştur ve onlar bizi bir parça da olsa rahatlatmaktadır; ama, biz, ilahiyatçılar olarak, maalesef, bu alanı hepten ihmal etmişizdir. Dolayısıyla bu toplantı, bizim kendimize dönmemiz ve olayın ciddiyetini kavramamız açısından bir dönüm noktası olmalıdır. Onun ötesinde, ben Peygamber'in sünnetinin tartışmasını zaten yıllarca yaptım ve dolayısıyla bu konuda hepimiz aynı şeyi söylüyoruz. Peygambere'e karşı çıkan yok. Onun otoritesini sorgulayan yok ve dolayısıyla hepimizin görüş birliğine vardığımız bir konuda niçin biz bu konuları tekrar gündeme getiriyoruz? Bu bana şunu hissettiriyor: Herhalde söyleyecek bir şeyimiz yok. Bu da çok acı bir şey. O zaman, biz, ciddi bir biçimde bu Kur'an nasıl anlaşılacak?

Peygamber zamanındaki Arapça nasıl ortaya konacak? Anlama sorunu nasıl gündeme getirilecek? Ben bu konular üzerinde özellikle bundan sonraki oturumda yoğunlaşılmasını istiyorum. Ha, sözü olmayacak olan kimse varsa dinler, müstefit olur. Ama, ben, toplantının bundan sonrasının hepimizin bildiği konuların tekrarı olarak harcanmasının zaman kaybı olduğunu söylüyorum. Benim amacım hiç kimseyi kınamak değil, hepimize sonsuz saygım var, özellikle Hayrettin Hocama. Dolayısıyla, kınama diye bir şey olamaz; ama, hissettiğim üzüntüyü ifade etmek de benim bir bilimsel görevim diye düşünüyorum.

Hepinize saygılarımı sunuyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

Vakti dikkatle kullanmamız gerektiği hususunda hepimiz hemfikiriz. (...)

Prof. Dr. Hayrettin Karaman – Bu gibi toplantılarda daha önce de Salih Akdemir ve bazı arkadaşlar, bu tür bir üslup kullandılar. Bu üslubu kınyorum. Nedir bu üslup? Şu: “Şöyle bir lafı burada söyleyeceklerini bilseydik, biz buraya gelmezdik... Şu sözü, İslâm dünyasında şu sözü -sözü tekrarlayacağım- söyleyecek bir başka adamın olacağını tasavvur etmiyorum.” Bu ne biçim bir zihniyettir, nasıl değerlendirmedir?

Benim söylediğim söz şudur; tekrarlayayım: Kur’an-ı Kerim, şimdiye kadar hiç anlaşılmadı mı? Soruyorum ve cevap veriyorum: Kur’an anlaşıldı. Kur’an nasıl anlaşılır ki, Kur’an’ı Hz. Peygamber anladı, O’nun tebliğ ettiği insanlar anladı, buna göre inandı, buna göre yaşadı, buna göre cennetlik oldu, buna göre dünyayı bir ahlâk cennetine çevirdi. Nasıl anlaşılmadan oldu bunlar? Dedim ki, Kur’an anlaşıldı. Sonra, “bu Kur’an nasıl anlaşıldı?..” Bu soruyu sordular. Zaten o anlayanların kafasında bir usul vardı, usul oluşmuştu. Bu usul gelişti. Bu da usulü fikh oldu. Bütün mezhepleriyle, bütün farklı yorumlarıyla usulü fikh oldu. Yani, şimdi biz, usulü fikhla Kur’an-ı Kerim’i anladığımızda, hata etmeyiz; ama, onun yetersiz tarafları olur. Usulü fikhın bütün mebahisi ile alakalı olarak dedim ki, bunları tamamen terk edemeyiz, göz ardı edemeyiz. Buna göre Kur’an’ı anlayanları “yanlış anladı” veya “anlamadı” diyemeyiz. Ama, bugün, arkadaşımızın bir tanesi interdisipliner çalışmadan bahsediyor. İnterdisipliner çalışmaya usulü fikh karşı değil ki! Fıkıh usulünde çok önemli bir bahis mesalihle alakalıdır. Kur’an’dan, sünnetten, İslâm’ın esaslarından yola çıkarak siz bir hüküm oluşturacaksınız. Burada maslahat ve mefsedetın çok önemli bir rolü vardır. Maslahat ve mefsedetın tespiti ise, o interdisipliner dediğiniz çalışmayla olur. Usulü fikhı uygulayalım diyenler, sizin zannettiğiniz gibi, bazılarının zannettiği gibi eskiyi aynen tekrar edelim filan demiyorlar. Onu diyenler varsa, burada yok onlar. Eskiye aynen tekrar edelim diyen yok. Ben, senelerden beri, içtihadı savunuyorum. İctihat, eskiyi olduğu gibi tekrar etmemek demektir. Burada, içtihadı savunan bir insan var. Dolayısıyla, o da diyor ki, usulü fikhâ göre içtihat edebiliriz. Ama, aynı zamanda diyor ki, semantikten, hermenötikten ve bugün müspet ilmin verilerinden yararlanalım, bunları ihmal etmeyelim; ama, ikame etmeyelim. Ben bunu diyorum. Bu bir fikir, bir düşüncedir; katılırsın, katılmazsın; ama, “bunu söyleyecek bir adam dünyada tasavvur” edemiyorum sözünü tekrar kınyorum.

Burada, akla ve bilme, iki konuşmacı çok atıf yaptı. Burada, akla ve bilme karşı

olan kimse yok. Fakat, “hangi akıl” diye bir oturup sormuyor musunuz siz? “Bilim” diyorsunuz; “hangi bilim” diye sormuyor musunuz? Bilim felsefesini okuyun bakalım, hangi bilimde kesinlik var, kaç bilimde kesinlik var? Ondan sonra, kesinlik sınırı, bilimlerden, mesela matematik bilimlerden fizik, kimyaya intikal ettiğinizde ne oluyor? Fizik ve kimyadan sosyal bilimlere intikal ettiğiniz zaman kesinlik ne oluyor? Kesinlikten nereye doğru gidiyorsunuz; müphemliğe, ihtimaliyete doğru mu gidiyorsunuz, yoksa kesinlik, mesela matematik kesinlik devam ediyor mu? Sosyolojide, psikolojide bunlara atıf yapıyorsunuz. Kaç tane sosyoloji var, kaç tane psikoloji var, kaç tane iktisat var? Dünyada kaç tane sosyal, siyasal sistem var; komünizm var, kapitalizm var? Peki, bunların hepsi aklın ürünü değil mi; bunların hepsi aklın ürünü ve bunların hepsi interdisipliner oluşturulmuştur. Ha, biz diyoruz ki, yeterli değil; yani, bunlara bakalım, ama bunları nass gibi, dogma gibi kabul etmeyelim. Bunlar beşeridir, yanılır insan, akıl hata eder, bilim hata eder. Dün bilimsel olarak ortaya sürülen birçok fikir, kural, ondan sonra bir zaman geliyor, yeni bir teori, yeni bir paradigma, yeni bir deney onun yanlış olduğunu ortaya koyuyor.

Şimdi siz, maşallah -siz dediysem bir kısım insanlar- Kur’an-ı Kerim’i ele alıyorsunuz, bir taraftan bunun vahiy olduğunu, Peygamberimize geldiğini, Peygamberimizin de aynen tebliğ ettiğini söylüyorsunuz. Öbür taraftan didik didik, hemen hemen mesela ahlâk, terbiye -ne demekse o- insanı terbiye eder, orada Kur’an’ın işi bitermiş! O ne demekse?! Onun ötesinde, bütün âyetleri bertaraf ediyorsunuz. Dokuz yaşımızda hafız olmuşsunuz. Sadece üç âyet mi kaldı hatırlınızda? O üç âyetten başka Kur’an’da âyet yok mu; ahlâktan, terbiyeden başka Kur’an’da âyet yok mu? Neden Kur’an hakkında konuşurken bütüncül konuşmuyorsunuz? Hayri Bey’in saydığı güzel ilkeler var. Bunlardan bir tanesi de, bütünlük ilkesidir. Bütünlüğü elden kaçırdığımız anda, doğru anlayışı kaçırsınız. Bir âyete, iki âyete, üç âyete bakarak sonuç almaya kalkıştığımızda yanılırsınız.

Onun için, gelin arkadaşlar, şimdi fantezi filan demiyorum; ama, henüz tartışılan, oturmamış, üzerinde ittifak hasıl olmamış... Ve tekrarlıyorum, o Batılıların -ben müsteşriklerin falan demedim hermenötik için, onu kim dedi bilemiyorum- ama hermenötüğün Batı’da oluştuğunu ve Batı’da uygulandığını önce, sonra bizim dünyamıza çok yeni geldiğini ve bazı merhum ve yaşayan ilim adamlarının, -hermenötüğün de çok çeşitleri var- o çeşitleri Kur’an-ı Kerim’e de bir şekilde, hatta tadil ederek, -mesela Merhum Fazlurrahman’ın yaptığına bir bakın; o olduğu gibi herhangi bir şeyi almıyor, alıyor tadil ediyor. Bir kısmını alıyor, bir kısmını tadil ediyor, kendisine göre bir metot oluşturuyor- bunu yapmışlar ve şu anda tartışılıyor. Daha orada bir sonuca varılmadı, bir icma hasıl olmadı. Burada “icma” diyorum, hasıl olmadı.

Biz ise, burada, Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığının, Türkiye Cumhuriyetinde yaşayan Müslümanların, din yönünden aydınlatılması çalışmalarında, faaliyetinde yararlanacağı bir metodolojiyi oluşturmak üzere konuşuyoruz. Burası bir akademi değil. Biz, burada bir akademik tartışma yapmıyoruz. Bunun böyle bir pratik sonucu var, bunu unutmayalım. Şimdi, siz böyle uçan-kaçan fikirleri metodoloji olarak ortaya koyarsanız, biriniz dersenez ki, “Kur’an bizim hayatımızın -bizim aklımız nere-

de- her tarafını kapsamaz, o bizi terbiye eder.” Senin aklın nerede terbiye etmek için? Senin aklın terbiye etmeye yetmiyorsa, başka şeylere de yetmez o zaman. Ondan sonra “Kur’an’ın işi bitti” dersiniz. Bunu, böylece Diyanet’e tavsiye ederseniz... Mesela -konuştuğunuza göre- bu, şu demektir aynı zamanda: Bu istikamette bir karar alalım, bunu deklare edelim, bundan sonra Diyanet’e bir soru geldiğinde, “kardeşim Kur’an bizim hayatımızın bu safhalarına karışmaz” desin Diyanet! Var mı böyle bir şey? Yapabilir mi? Asıl fuzuli konuşma budur Salih Bey, asıl boş konuşmalar bunlardır. Bunlardan sonuç çıkmıyor. Sonuç çıkacak noktaya gelelim. Sonuç çıkacak nokta nasıl olur? İşte, ben arz ediyorum: Burada klasik, büyük emeklerle oluşmuş bir usul var. Şimdi, o usulün üzerinden tadil edeceğimiz, o usulü geliştireceğimiz, pekiştireceğimiz taraflar olur, bunları konuşuruz. Ama siz, usulü fikhı kaldırdığımızda, -işte Huli’nin filan fikrine dayanarak- Kur’an’ın indiği çağdaki Arapça’nın ortadan kalktığını, meçhul hale geldiğini, bunu yeniden keşfetmemiz lazım geldiğini söylerseniz... Arkadaşımızın biri söyledi, “İzutsu” dedi, “bu semantik tahlillerini yaparken, Cahiliye devri divanlarına gitti, oradan çıkardı” dedi. Doğrudur bu; ama, bunu sadece İzutsu mu yaptı? Bu Cahiliye devri divanlarına, kadim müfessirlerden, fukahadan giden yok mu? Cahiliye şiirinden, Cahiliye darbimesellerinden örnek getiren yok mu? Var! Demek ki -Allah razı olsun- İzutsu da doğru yapmış, güzel yapmış, ötekiler de yapmış. Biz de yapalım. Buna karşı çıkan yok ki! Ama, “işte bu yapılmadıkça Kur’an anlaşılmanıştır, şimdiye kadar da anlaşılmanıştır, biz bundan sonra Batılıların yaptığını taklit edersek -faraza- Kur’an’ı doğru anlarsınız” dersek, bununla sonuç almamız mümkün değildir. Burada, Batı’yı, Doğu’yu birbirine karşı getirmenin anlamı yok. Hakikate giden yolda, bizi gerçeğe götürececek her şeyden yararlanalım!

Şöyle bitireyim cümlemi; Akif’in deyişiyle... Akif’i falan da beğenmiyorlar insanlar; ama, demin onun bir şiirini de böyle geveleyerek söyledi arkadaşımın bir tanesi. Akif diyor ki: “Biz, her eskiyi eski diye atmayız, kötüyse atarız; her yeniye yeni diye almayız, iyiye alırız.” Biz, iyi ve kötünün ölçütlerini oluşturalım. İyi ve kötünün ölçütlerini oluştururken de, Müslüman aklıyla oluşturalım.

Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Salih Akdemir – Kısaca bir açıklama yapmak istiyorum.

Komisyon Başkanı – Sizin eğer şu anda unutmaya gibi bir probleminiz olmayacaksa...

Prof. Dr. Salih Akdemir – Unutabilirim.

Komisyon Başkanı – İzin verirsiniz, ben burada...

Prof. Dr. Salih Akdemir – Gerginliği gidermek açısından, bir-iki cümle söylemek istiyorum. Bakın, buradan...

Prof. Dr. Mehmet Maksudoğlu – Hermenötik sözü şimdi ağızdan çıkıyor, daha önce çıkmadı. Ben o kelimelerin kullanılmasına karşıyım. İslâm’dan bahsederken, İslâmî tabirlerle konuşmalıyız. Bu çok önemli. Kültür istilasından bahsettim. Zaten Batı normlarına göre düşünüyoruz, müthiş bir kültür istilası altındayız. Kültür istilası, askeri ihtilalden bin beterdir. Afganistan kültür istilasına maruz kalsaydı, Amerikan des-

teğine rağmen Sovyet işgalinden kurtulamazdı. Afganlar kendileri kaldıkları için, kültür istilasına maruz kalmadıkları için kurtuldular. Şimdi orası karıştı ayrı mesele. Ben hermenötik sözünü kullanmadım. Kendi tabirlerimizi kullanalım, dedim. Modadan hiç bahsetmedim. Sadece, “Batı’nın çok tesiri altındayız, Batılılar kendi kitaplarını anlamak için bazı metotlara başvuruyorlar, bizim buna ihtiyacımız yok” dedim ve hiçbir yeniliğe karşı olmadığımı da söyledim.

Bir de akıl meselesi. Hangi akıl? Müslüman akıl! Merhum Hocam Hüseyin Gazi Yurtaydın anlattı -öyle çok dindar bir adam değildi, tutucu hiç değildi- Bir Alman bayan gazeteci Yemen’e gidiyor, iki hanımlı Yemenlinin bir hanımıyla konuşuyor, diyor ki “bizde bir erkek bir hanımla evlenir.” Yemenli hanım çok şaşırıyor, “a nasıl olur, ne kadar zor, ev işlerini nasıl bitiriyorsunuz” diyor. Hangi akıl diye sormak lazım. Ben de, Hayrettin Bey’e o bakımdan katılıyorum. 1800'lere kadar Kur'an-ı Kerim anlaşıldı, tatbik edildi, hayata geçirildi, büyük medeniyetin de temsilcisi oldu. 1800'lerde dinamizimimizi kaybettik. Bu küllenen İslâm medeniyetini tekrar canlandırmak durumundayız.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz teşekkür ederiz.

– Salih Bey, kısaca siz de tavzihte bulunun lütfen.

Prof. Dr. Salih Akdemir – Sayın Hocamın, bu son konuşmalarının hepsine yürekten katılıyorum. Hocam o kadar güzel olayı anlattı ki, eğer bu bant izlenirse, hocamın ilk söylemi bu şekilde değildi. İlk söylemi, “Kur'an anlaşıldı, yaşandı, usulü fıkıh şekline dönüştü...” Elbetteki usulü fıkıh kabul ediyoruz, usulü fıkıh bugünkü hermenötüğün temelini de oluşturuyor. Bu konuda biz bir şey demiyoruz. Onun ötesinde, “İslâm akli” diye ben bir akıl olduğuna da inanmıyorum. Doğru düşünen akıl vardır.

Sonuçta şunu ifade etmek istiyorum: Burada, hocam, beni kınamasın, o ara olayı bu şekilde yahut benim yanlış anlamama imkân verecek şekilde anlatmasını kınasın. İkinci aşamada söylediklerinin hepsine tamamen katılıyorum. Hocamız zaten söyledi, anlama göreceli bir şeydir; ama, usulü fıkıh için de bu geçerlidir, her şey için geçerlidir. Amaç, Kur'an'ın doğrudan anlaşılmasına çaba sarf etmektir.

Ben bu bağlamda özür diliyorum. Benim demek istediğim, size karşı öyle bir şeyim yok; ama, “Kur'an anlaşıldı” cümlesi, usulü fıkıha dönüştü ve bu mutlaklık şeklindeki bir anlayış tarzını... Ama, ondan sonra öyle konuştunuz ki, ben, dolayısıyla o sözünüzü yanlış anladığım için özür diliyorum, size yürekten saygılarımı sunuyorum. Sonuçta aynı şeyi düşünüyoruz, bundan dolayı da büyük bir mutluluk duyuyorum.

Hepinize teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Bu güzel açıklaması için Salih Bey'e teşekkür ederiz. Amacını kendisinin ifade etmesi için tavzih sözü vermek icap etti. Yani, bu gelişme ışığında söz alma ve söz verme düzenimizin iyi yürümesi açısından istirhamım şu olacak: Salih Bey'in işaret ettiği üzere, mademki bu konuşmalar kayda geçmektedir, herhangi bir zayıyat yoktur, söylediklerimizi “ben şunu kastettim, bunu kastetmedim” şeklinde ayrıca tavzih etmek cihetine gitme ihtiyacı olmayacak şekilde konuşmalarımızı yaparsak ve

eleştirilerimizi de fikir bazında yürütürsek sanıyorum vakti daha iyi kullanmış olacağız.

– Sayın Erdoğan, buyurun.

Prof. Dr. Mehmet Erdoğan – Az önceki düşüncelerimin netlik kesbetmesi bakımından bir-iki cümle yazdım, onu müsaadenizle okumak istiyorum.

Kanaatimce, din, insanlığın fitrat haline ircaı ve orada sabit tutulması için ilahî emrin müdahalesi olmalıdır. Bu müdahale, bir hocamızın da formüle ettiği gibi, hayatın içinden ve hayatla paralel olmaktadır. İnsanlığın genel gidişatına aykırı bir din anlayışının tabii olamayacağı kanaatini taşıyorum. İlahî emrin müdahalesi inzal ile ete kemiğe bürünüp şeriat diye görünmesi şeklinde olmaktadır. “İlâhî emr” öz olarak mutlak ve evrensel olmakla birlikte, peygamberler ve dinler tarihine baktığımızda, inzali hep bir kültür içinde olagelmıştır. Dar anlamda İslâm için Arabîlik söz konusudur. Kur’an, açık açık kendisinin Arabî olduğunu söylerken, bizim Kur’an’ın Rabca olduğunu söylememiz, kanaatimce bir slogandan öte gitmeyecek bir ifadedir. Ancak, Arabî olduğunu söyleyen Kur’an, kendi mesajının Hz. Peygamber ve ilk muhatap Araplar üzerinden bütün insanlığa ulaştırılması gerektiğini, bütün insanlığa rahmet olduğunu da ifade etmektedir.

Ben, burada şunu hocalarımızın ıttılama arz ediyorum: Mademki, Arabî olan, ama mutlaka bütün insanlığa ulaştırılması gereken bir din var. O halde, bizim bunu dikkate almamız, mesela az önce yanımdaki hocamın verdiği bir örnek *و بحل لهم الطيبات ويحرم عليهم الخبيثات*... (A’râf, 7/157) âyetini açıklarken, “biz, Türkler olarak merkep etini yer miyiz? Hz. Peygamber bunu haram kılmıştır” dedi. Benim de o anda, hemen aklıma geliverdi; iyi ama, biz Türkler çekirge de yemiyoruz. Çekirgenin Peygamberimizce helal kılınıp ehli eşek etinin yenmesini haram kılmasını biraz da bu bağlamda düşünmemiz gerektiğini düşünüyorum. Eğer biz, Dehlevî’nin sık sık atıfta bulunduğu, İslâm şeriatı Arabî örf ve âdetler içerisinde şekillenmiştir şeklindeki yaklaşımı bir tarafa bırakarak, habais ve tayyibatın yani neyin iğrenç, neyin temiz ve hoş olduğunun ölçütünün Arapların ve özellikle de Kureys Araplarının tercihleri, kabulleri olduğu şeklinde bir yaklaşımı evrenselletirmeye çalıştığımızda, bu din insanların hayatına bir cevap olmayacaktır; yani, böyle bir sonuç doğacaktır. Dinin, ya Araplaştırılması yahut marjinalleştirilmesi gibi bir durum söz konusu olmaktadır. Evrenselliği Arabilik üzerinden dönüştürmek gerektiğini söylememdeki maksadım buydu. Arz ediyorum.

Bir de, sünnet ile Kur’an’ın birbirinden ayrılmasının da çok anlamlı olmadığına inamıyorum. Kur’an Kur’anlığını sünnet üzerinden dönüştürmüştür. Bunu hepimiz biliyoruz. Ben, kaynak telakkimizin yeniden gözden geçirilmesi gerektiği kanaatini taşıyorum. Biz, özellikle *...اليوم اكملت لكم دينكم*... (Maide, 5/3) âyetinden de hareketle, elimizde kaynak olarak alınması gereken nassların mecmuunu bir sistem gibi kabul ediyoruz. Dolayısıyla, eğer bunlar arasında görünürde bir zıtlık varsa, bunların birbirini neshettiğini, tahsis ettiğini, takyit ettiğini, bu yolla izah etmeye çalışıyoruz. Halbuki biz, bunlara bir kaynaklık gözüyle baksak işimiz daha kolay olur diye düşünüyorum.

Saygılar sunarım.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

– Sayın Özafşar, buyurun.

Doç. Dr. Mehmet Emin Özafşar – Efendim, (...) diyalog romantik bir mahiyet kazandı, ondan biz de etkilendik. Kur'an ve sünnetin anlaşılması konusundaki meta söylemimiz, biraz farklı psikolojik unsurlarla beslendi, süslendi ve böyle bir vasatta ben mikrofonu almış bulunuyorum.

Kur'an ve sünneti anlamak istiyoruz; ama, öyle anlaşılıyor ki, anlamak istediğimiz nesneden ziyade anlayan özne daha problemlidir. Bu noktanın üzerinde biraz durmamız gerektiği anlaşılıyor. Anlayan özne, yani bizler, Kur'an ve sünneti niçin anlayacağız, hangi amaçla anlayacağız? Normatif bir anlama, yani hüküm çıkarma bakımından mı Kur'an ve sünneti anlayacağız; yoksa, duygusal olarak mı? Yahut bir başka amaçla, daha sanatsal, estetik yönden mi Kur'an ve sünneti anlayacağız ve sonuçlara gideceğiz veya mistik olarak mı anlayacağız? Bu noktalar üzerinde durulmasını şahsen önemsiyorum. Çünkü, bu bizim anlama amacımızı da belirleyecek. Anlama amacımızı ortaya koymadan Kur'an ve sünneti nasıl anlayacağız? Sadece onlardan hukukî anlamda, fıkhi anlamda hükümler istinbat etmek için mi anlayacağız? Kur'an ve sünnet dediğimiz metinler, sadece hukuk normlarını mı içeriyor ki, biz sürekli hüküm çıkarma zaviyesinden onlara bakıyoruz?

Bir başka nokta: Anlama vasatı. Biz, bugün, şu oturduğumuz yerde, şu oturduğumuz anda, Kur'an ve sünneti hangi vasatta anlayacağız? Kur'an ve sünneti anlamanın, bana kalırsa, bir doktriner boyutu var. Bu sizin hukuk yahut felsefe yahut sanat yahut mistisizm, hangi doktrin, hangi zaviyeden baktığımızla alakalı bir şey. Doktriner boyut; nitekim, tarihte de anlaşılmuş Kur'an, sünnet, evet, anlaşılmiş, anlaşılıyor ve de anlaşılacak. Anlama sürekli bir eylem. Usulü fıkıh ortaya çıkmış; çünkü, beyan sistemi, hüküm istinbat edecekler. Ona göre bir metodoloji belirmiş; ama, sufilere farklı. Niçin; o Kur'an'dan ve sünnetten başka bir şey elde etmek istiyor. Onun amacı daha içe dönük. Binaenaleyh, onun anlama sistemi, anlamının ontolojik esasları üzerine yoğunlaşmış. Kelamcılarımız başka bir sistem geliştirmişler. Bu itibarla, eğer biz bu doktriner duruşumuzu belirlemezsek, sohbetimiz biraz karşılıklı diyalogtan öteye gitmez gibi geliyor.

İkincisi, sosyokültürel bir vasatı var bunun. Biz bu anlamayı teorik naslar üzerinde mi yapıyoruz; yani, ilk defa bizim elimize gelmiş bir metin var, bu metin tarih içerisinde hiç yaşanmamış, hiç uygulanmamış, tatbik edilmemiş; biz de oturmuşuz, bu onu anlayacağız ve de insanlara empoze edeceğiz? Böyle bir şey yok. 13, 14 asır tatbik edilmiş. Bu anlaşılınan metin, bir bakmışsınız Taberi olmuş önümüze çıkmış, bir bakmışsınız Razi olmuş önümüze çıkmış, bir bakmışsınız Süleymaniye olmuş önümüze çıkmış. Her ikisi de bir anlama edimidir, anlama faaliyetidir ve Kur'an'ın/İslâm'ın realize edilmiş, hayata yansımış halidir. Yani, ben şahsen Razi tefsiri ne kadar Kur'an'ın yorumuyorsa, Süleymaniye'nin de Kur'an'ın o kadar yorumu olduğunu kabul ediyorum. O itibarla, sosyokültürel açıdan da metinleri anlamaya bakmak gerekir diye düşünüyorum.

Bir başka nokta, siyasal boyutu var bu anlama vasatının. Şimdi biz, Kur'an ve sünnet metinlerini anlayacağız. Boşlukta, fanus içerisinde anlamıyoruz ki! Anladığımız metinlerden birtakım siyasî noktalarla ilgisi bulunan hususlar ortaya çıktığında ne yapacağız? Egemen gücün, egemen iradenin istikameti doğrultusunda mı onu zorlayaca-

ğiz; yoksa, tavır ve yorumumuz metnin ima ettiği istikamette veya tarihsel tatbikat istikametinde mi olacak?

Son bir nokta da, bilhassa günümüzde medya vaizlerinin başını çektiği magazin boyutu var işin. Yani, bunun da üzerinde durulması gerektiğini şahsen düşünüyorum.

Vahiyden bahsedildi, hocalarımız konuşmayı açarken... Vahiy Allah'ın iradesinin insanlığa yansımaları ise eğer, bu irade, dil aracılığıyla ve bir fani aracılığıyla yansımıştır; bir beşeri vasatta yansımıştır. Dolayısıyla, klasik usulümüzde “اللفظ يدل على المعنى” denildiğine göre ve klasik usulümüz de buna delalet ettiğine göre, bunun üzerinde odaklandığına göre, bu lafızlar nasıl anlaşılacak? Lafızları anladığımızda, biz, Kur'an ve sünneti anlamış olacak mıyız? Detaylarına ileride eğer imkân olursa girmeyi düşünüyorum.

Şimdi, daha spesifik bir noktayı dile getireceğim. Biz, bir tek Kur'an'dan bahsediyoruz şöyle inanıp kabul ediyoruz. Bugün, mesela bazı âlimlerimiz, Kur'an hakkında diyorlar ki, Kur'an'ın üç boyutu var: Bir, Kur'an'ın arka tipi var. Kur'an'ın söylemi var ve Kur'an'ın metni var. Kur'an'ın arka tipi metafizik. Bizim anlayışımıza göre inni olan, Allah'ta mündemiç olan irade olsun. Bu ayırtırmayı yapanın ne kastettiğini bilemiyorum. Acaba Mircea Eliade'nin dediği veya Yung'un felsefesinde olduğu gibi -hocam zannediyorum ileride girer- orada kastedilen arka tipi mi kastediyor; yani, insanlığın tarih boyunca ürettiklerini mi kastediyor? Bunu bilemiyorum. Ama, böyle bir şey var. İki, Kur'an söylemi var diyor. Kur'an söylemi; yani, Kur'an'ın indiği hitap ortamı, nüzul ortamı ve beşeri vasat. Bu vasat bugün bizde yok. Bu vasata biz sahip değiliz. Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte bu bitmiştir. Arkasından bize intikal eden Kur'an metnidir. Şimdi, bu Kur'an metnini, nüzul ortamını görmeden, nasıl dikkate alacağız? Siyasî, hukukî, iktisadî, ahlâkî, psikolojik, dinî -hepsi dinî de, taabbüdi diyelim- konularda, bu metni nasıl yorumlayacağız? Bazıları, kimi araştırmacılarımız diyor ki, bu metin, yani Kur'an metninden insanlar zaman içerisinde metinler çıkardılar; yani, herkes kendi zaviyesine göre Kur'an'a kendi anlayışını yükledi, yüklüyor, yüklemekte. Kelimelerin sentaksından hareketle, leğnistik olarak yüklenmesi mümkün olan manaları yüklediler ve böylece Kur'an'a bazı fikirleri dayattılar, Kur'an'a söylediler. Şimdi, bu çok ciddi bir sorun olarak önümüzde duruyor.

Son olarak, klasik fıkıh usulümüz bu konulara girdi mi, girmedi mi? Yani, bugün, modern beşeri bilimlerin, yorum bilimin ortaya koyduğu problemleri, klasik usulü fıkıhımızdan hareketle aşabilme, analiz edebilme imkânımız var mı, yok mu? Mesela, tarihsellik konusu belki ileride gündeme gelecektir, hitabın zamansallığı, dönemselliği konusu, klasik usulü fıkıhın problematiği olmuş mudur? Bana kalırsa olmuştur. Eğer, bugün, Râzi'yi örnek verelim, “hitabul-muvacehe” diye bir problemi problem ediniyorsa, yahut “hitabul-muşafehe” veya iştikak bahislerinde, yani “يا ايها الذين امنوا ، يا ايها الناس” gibi âyetlerin, bütün zamanlardaki insanlara ve bütün zamanlardaki inananlara hitap edip etmediği, içine alıp almadığını kendine problem ediniyorsa; Âmidî o konuda farklı görüşler ortaya koyuyorsa, Karafî, kendi dönemindeki sorunları da buna ilave ediyorsa ve biz bunların, bugünkü hermenötik metotlar içerisinde nereye oturduğunu mukayeseli

ve karşılaştırmalı olarak analiz etmemişsek, herhalde yapmamız gereken çok iş olduğu anlaşılmalı diye düşünüyorum.

Haddimi fazla zorlamadan, somut bir öneri olarak ve Diyanet İşleri Başkanlığımız ve Din İşleri Yüksek Kurulumuz bizim önümüze Türkiye'nin, Türkiye Müslümanlarının somut dini problemleriyle ilgili bir envanter koymadığına göre, bizim de bunları tek tek çözme imkânımız bulunmadığına göre ve yaklaşık dört saattir, beş saattir yaptığımız müzakerelerki meta söylemle de bir yere gidemeyeceğimize göre, somut olarak ben, Din İşleri Yüksek Kurulu gibi bir heyetin "Alo Fetva" faaliyetinin yanında, kısa ve orta vadeli, hem yöntem sorunlarına hem de pratik problemlere çözümler arayacak bir araştırma merkezine, -İlahiyat fakülteleriyle işbirliği halinde çalışılabilir- ihtiyaç olduğunu düşünüyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

Efendim, kalan zamanımızı iyi değerlendirme açısından, hocalarımızdan, öncelikle daha önce konuşanların biraz daha kısa tutmalarını istirham ediyoruz. Çünkü, bu oturumun sonunda, en azından Allah nasip ederse, yarınki oturumları dolu dolu geçirebilmek açısından, artık bir yönetime ulaşmamız gerekiyor. Onu müzakere etmemize vakit kalsın lütfen.

– Sayın Özsoy, buyurun.

Doç. Dr. Ömer ÖZSOY – Efendim, geride bıraktığımız süre zarfında, -aslında bir serzeniş olarak ifade etmiyorum bunu- Kur'an söz konusu olduğunda metnin mevsukiyetini bir tarafa bıraktık; sanki Kur'an'ın yazılı bir metin olduğu, aksiyomatik bir veriymiş gibi, bu müsellemlerle bir şeymiş gibi konuştuk. Oysa, bu konunun, yöntem sorunlarına takaddüm eden bir tartışmayı beraberinde getirmesi gerekirdi.

Bir diğer konu, tarihsel bağlam veya klasik ifadesiyle '-tarihsel bağlam' ifadesi kadar şumullü olmamakla birlikte, çağrışımlarını göz önünde bulundurarak- esbab-ı nüzul meselesi. Kur'an'ın nazil olduğu dönemin şartlarının Kur'an'ın anlaşılması esnasında göz önünde bulundurulup bulundurulmayacağı sorununun açmazları, teknik zorlukları, geleneğimiz içerisinde ortaya çıkan ve bugün karşı karşıya bulunduğumuz tıkanıklıkları gidermeye elverişliliği açısından ele alınması ve Mushaf-ı Şerif'in elimizde duran biçiminin bize sunmuş olduğu tertipten farklı olan, hepimizin bildiği, teslim ettiği tarihsel bir gerçek olan kronolojik tertibin, yani nüzul tertibinin, herhangi bir anlama eyleminde göz önünde bulundurulması gereken bir ölçüt olup olmadığının tartışılması gerekirdi. Bunun mukabili olarak, Kur'an'ın bir metinsel bütünlüğü, bizim klasik müdevvenatımızda anlamada olmazsa olmaz bir kritere dönüştürülmüş olan siyak-sibak kontrolünün de istinat ettiği metinsel bir bütünlüğü haiz olup olmadığının da sorgulanması gerekmektedir. Bunun bir soyutlama mı olduğu, yani Kur'an-ı Kerim'i bir kitap olarak gördüğümüz için mi ona böyle bir bütünlük giydirdiğimiz, yoksa doğası itibariyle mi metinsel bütünlüğü haiz olduğu meselesi... Bir diğer tartışma konusu, Mehmet Emin Bey'in haklılıkla işaret ettikleri ve hepimizin muhtelif vesilelerle, muhtelif tecrübelerimiz vesilesiyle muttali olduğumuz, farkında olduğumuz anlama ve yorumlama fiillerinin öznesi olan bizlerin öznelliği, subjektifliği meselesidir. Bizden kaynaklanan, bi-

zim tarihselliğimizden kaynaklanan sorunların anlama ve yorumlama ameliyelerimiz üzerindeki etkisinin ne olduğu; bu etkinin kaçınılmaz olup olmadığı, dolayısıyla, meşru olup olmadığı; eğer içtihat teorisi açısından, kendi geleneksel dilimizi kullanacak olursak isabet ve hata ihtimallerinden söz etmenin yerinde olup olmadığı ve nihayet yorumun aygıtları meselesi vesaire. Pek çok konunun hâlâ dokunulmamış halde durduğunu, yani kısmi ve farklı vesilelerle yapılan atıflar dışında blok halinde önümüzde durduğu kanaatindeyim. Bu da, içinde en genç bir iki arkadaştan birisi olarak benim çıkarabildiğim ve bu vakte sığdırabildiğim bir sorunlar listesi. Eminim ki, hep birlikte bu listeyi 10'a katlamamız bile mümkün olabilir; yani, anlama ve yorumlamadan söz ederken, anlama ve yorumlamanın sorunlarından söz ederken, gündeme gelmesi kaçınılmaz olan konu başlıkları olarak.

Yunus Apaydın Bey -Divan adına veya kişisel olarak bilemiyorum- hiç olmazsa bundan sonraki oturumda bir başlangıç noktası ittihaz edilmek üzere, Hz. Peygamber'in -dindeki otoritesi veya daha doğru bir ifadeyle dindeki otoritesinin tartışıldığını ben hiç hatırlamıyorum- teşrî konusunda otoritesini tartışmayı önermişlerdi. Herhalde bu tekliflerini takiben başka konularla ilgili mülahazalarına yer verdikleri için, konuya temas etmediler. Ben, o zamandan itibaren bir görev edindim, o konuya dair bir-iki şey daha söylemek istiyorum:

Kanaatimce, Hz. Peygamber'in şeriat vaz' etme, yasama yetkisine sahip olup olmadığı tartışması, aslında sanal bir soruna dayanmaktadır. Çünkü, bu konuyla ilgili her iki kanaat de, yani Hz. Peygamber'in yasama yetkisine sahip olduğu yolundaki kanaat de, olmadığı yolundaki kanaat de, kendisini tarihsel gerçeklikle test etmediği sürece, yani Kur'an'ın ve İslâm'ın doğuş döneminin tarihsel gerçekliği baz alınarak test edilmediği sürece, birer dogma veya önyargı olarak kalmaya mahkûm. Benim açımdan fotoğraf şöyle: Mehmet Erdoğan Bey'i tekrarlamamak için onun sözlerine atıfta bulunacağım; zira büyük ölçüde katıldığım bir fotoğraf resmettiler Kur'an'la ilgili.... Belli bir tarihte inmiştir Kur'an-ı Kerim. Muayyen bir topluluğa -zaman içerisinde değişmekle birlikte- hitap etmiştir ve bu sınırlılığın, hem zamansal, hem mekânsal, hem de insanî anlamdaki sınırlılığın bütün sonuçlarını da elimizde bulunan Kur'an'da itiraf etsek de, etmesek de, müşahade etmekteyiz. Bu çerçevede, Kur'an-ı Kerim'in nüzul dönemine baktığımız zaman, mesela, Cuma namazını emreden veya Müslümanların abdest almalarını emreden, hatta namaz kılmalarını emreden bir âyetle karşılaşmayız. Başka ifadeyle, Müslümanlar ilk kez şu âyetten sonra namaz kılmaya başladı, şu âyetten sonra abdest almaya başladı, şu âyetten sonra cuma kılmaya başladı dememizi mümkün kılacak bir veriye sahip değiliz. Yani, hepimiz, tarihsel olarak biliyoruz ki, sadece Hz. Peygamber değil, Hz. Peygamber ve etrafındaki arkadaşlarından oluşan Müslüman ümmet, bir içtihatla bulundular, cuma namazını ihdas ettiler. Cenab-ı Hakk, aradan geçen iki-üç yıl kadar sonraki bir dönemde, bu yürürlükte olan uygulamaya bir atıfta bulundu. Bununla ilgili ibtidai herhangi bir vaz' edici emir söz konusu değil. Dolayısıyla, biz bundan ve buna benzer bir yığın örnekten hareketle, aslında, tarihi olarak, bize tevarüs eden Şeriat-ı Muhammediye'nin yalnızca Allah tarafından vaz' edilmediğini, büyük ölçüde beşerî katkılarla da bu halini, bize tevarüs eden halini aldığını biliyoruz.

Fıkıhı kastetmiyorum, Kur'an'a yansıyan ve Allah Resulü'nün sünneti olarak bize tevârüs eden haliyle Şeriat'ı kastediyorum. Dolayısıyla, Mehmet Erdoğan Bey'in belirttiği gibi, Kur'an ile sünnet arasında, Hz. Peygamber ile Allah arasında, yani beşer ile Allah arasındaki ontolojik hiyerarşi gibi bir hiyerarşi kurmanın tarihî hakikate tekabül etmediği kanaatindeyim.

Aslında, tekemmül etmedi söylemek istediklerim; fakat, bilahare söz alma imkânı olursa o zaman devam etmek üzere şimdilik burada bırakıyorum sözüm.

Komisyon Başkanı – Yarın inşallah yine size döneceğiz.

Teşekkür ederiz.

– Sayın Bayındır, buyurun.

Doç. Dr. Abdülaziz Bayındır – Yapılan konuşmalar için herkese teşekkür ederim; ama, ben, ömrünün 21 senesini İstanbul müftülüğünde fetva ile geçirmiş bir kişi olarak, doğrusu bu konuşmaların büyük çoğunluğunun lüzumuna fazlaca inanmıyorum. İçerisinden çok istifade ettiğim kısımlar da oldu, onu da açıkça söylemem lazım.

Tam olayın içerisine girmek gerekiyor. Çünkü, Diyanet İşleri Başkanlığı problem çözmek için bizi buraya topladı. Ben, şimdi hemen konuya girmek istiyorum.

Allah Teala, Zümer Suresinin 23. âyetinde Kur'an-ı Kerim'i şöyle tarif ediyor: *... الله تزل احسن الحديث كتابا متشابها متانى... "Allah sözün en güzelini; âyetleri, (güzellikte) birbirine benzeyen ve (hükümleri, öğütleri, kıssaları) tekrarlanan bir kitap olarak indirmiştir."* (Zümer, 39/23) Müteşabih ve ikişerlilerden oluşan bir kitap. "Müteşabih" kelimesini biliyoruz. Bunu, tefsir usulündeki ya da fıkıh usulündeki manasıyla söylemiyorum ve o mananın doğru olduğuna da inanmıyorum. "Teşabüh", iki şeyin karşılıklı birbirine benzeşmesidir. Öbürüne inanmadığımı söylememin sebebi şu: Orada, iki şey yok, tek âyet üzerinde yorum yapılır, iki âyet arasında benzerlik gözetilmez. Ama "teşabüh", iki şey arasında karşılıklı benzerlik için kullanılan bir terimdir. O zaman, "müteşabih" denilince, birbirine benzer âyetler; "mesanî" deyince de, ikişerliler... İki tane ikili, en az dört eder. Âyetle "bu şekilde bir ilişkiyle inmiştir" diyor; "Allah en güzel âyeti böyle indirmiştir" diyor.

Sonra, Hûd Suresinin 1. âyetinde de şöyle buyuruyor: *الر كتاب احكمت اياته ثم فصلت من لدن حكيم خبير "İşte bu bir kitap ki, âyetleri muhkem kılınmıştır, sonra da Hakîm ve Habîr olan taraftan açıklanmıştır."* (Hûd, 11/1) O açıklamayla açıklanan arasında bir benzerlik mutlaka olacağı için, bu ikisinin birbirine müteşabih olduğu hemen anlaşılabilir. Yani, aslında, muhkem ve müteşabih dediğimiz, birbirine müteşabih iki âyetten birine farklı bir anlam yüklemekten kaynaklanıyor. Çünkü, birisi hükmü kısa, özlü ve net olarak; öbürü de tafsili olarak açıklıyor.

Fussilet Suresinin 3. âyetinde de, Allah Teala konuyu biraz daha açıklıyor ve şöyle diyor: *كتاب فصلت اياته قرآنا عربيا لقوم يعلمون "Bu âyetleri bilen bir toplum için Arapça okunmuş bir kitap olarak açıklanmıştır."* (Fussilet, 41/3) O zaman, demek ki, bu açıklamayı ancak bilen bir topluluk ortaya çıkarabiliyor.

En son müteşabih konusunda hep delil getirilen âyet, bu konuya bütün açıklığını getiriyor; ki, burada alışılmışın dışında bir anlam vereceğim için metinden okuyacağım:

هو الذي اتزل عليك الكتاب منه آيات محكمات هن أم الكتاب وأخر متشابهات قام الذين
في قلوبهم زيغ فيتبعون ما تشابه منه ابتغاء الفتنة وابتغاء تأويله وما يعلم تأويله إلا الله...

“Size bu kitabı indirmiş olan O’dur. O’nda muhkem âyetler vardır, ki onlar kitabın ana-sıdır. Diğerleri de, ona benzer olanlardır. İçlerinde art niyet taşıyanlar, ondan müteşabihi olanın peşine düşerler. Fitne çıkarmak amacıyla. Ve onu kendi istedikleri tarafa yönlendirmek amacıyla. O muhkemin hangi müteşabihiye yöneleceğini yalnız Allah bilir.” (Al-i İmran, 3/7) Yani, Kur’an’da, âyetler arasında bir vech-i şebeh oluşturarak, ikisi arasında bir teşabüh meydana getiren ve Kur’an’ı bu şekilde indiren Allahü Teala olduğu için, bunun tevilini arayacaksanız, bir başka âyetten arayın; çünkü bunu ancak Allah bilir. Siz, kendinize göre bir tevil yaparsanız, bu kötü niyetten kaynaklanır demek-te. Ben böyle anlıyorum.

Birisi, kendi oğlunu anlatırken, bir yerde, “ben arslan yetiştiriyorum” dese, muhatap da “arslan” kelimesiyle “oğul” arasındaki ilişkiyi görmezlikten gelerek, “bu adam arslan bakıcısı galiba” diyebilir. Dolayısıyla, âyetler arasındaki ilişkiyi kestiğiniz zaman, müteşabihi istediğiniz tarafa yönlendirebilirsiniz. Bunun birçok örneğini verebilirim fırsat olursa. Yani, fıkhıtan, mevcut dört mezhepten birçok örneğini verebilirim.

...والرأسخون في العلم يقولون أمانا به كل من عند ربنا... “İlimde vukuf sahibi olanlar derler ki, biz buna inandık.” İşte üç âyetle anlatılıyor. Bu dördüncüsü. Hepsisi de Rabbimizdendir, muhkem de müteşabihi de. ...وما يذكر إلا أولوا الألباب “Bunu ancak sulb sahipleri, saf akıl sahipleri anlayıp kavrayabilirler.” (Âl-i İmrân, 3/7)

Şimdi, buraya kadar dikkat ederseniz, “mesani” kelimesine tam uygun olarak, dört âyet, Kur’an’daki âyetlerin muhkem ve müteşabihi ilişkilerini anlattı. Yani, “mesani”, iki tane ikişerli. Bu konuda, Peygamber (s.a.s.)’in hiçbir açıklaması yok. Çünkü, hakikaten açıklamaya ihtiyaç duyulmayacak şekilde Kur’an bu konuyu açıklıyor. Burada muhkem bir hüküm var, öbür tarafta mufassal, onu açıklayan bir husus var.

Kısa bir örnek vereyim; mesela, Bakara Suresinin 229. âyetinde Allahü Teala şöyle buyuruyor: الطلاق مرتان “O talak iki keredir.” Elif lam’a o manasını veriyorum, Türkçemizde elif lam olmadığı için. O hangi talak? Allah Teala’nın talakı mufassalan anlattığı bir tek yer var Kur’an’da; o da: ... يا أيها النبي إذا طلقتم النساء فطلقوهن لعدتهن... (Talak, 65/1). Orada, talak suresinde bütün detayı verilmiş olan talakın, iki kere olacağını burada Kur’an ifade ediyor ve o “merra” kelimesi de “cüzü minezzaman” olduğu için, o zamanın anlamının ne olduğunu da Cenab-ı Hakk, Kur’an-ı Kerim’de çok net bir şekilde açıklıyor. Siz, bu ikisi arasında irtibatı kurarsanız, talaka -inşallah fırsat olur, anlatmağa vakit olur-herkesin şapka çıkaracağı bir anlam verirsiniz. Ama, o irtibatı keserseniz, bugünkü fıkıh kitaplarında olduğu gibi, adamın kafası bozulacak, karısına “seni üç talakta boşadım” diyecek, hiçbir vicdan da bunu kabul etmeyeceği için, çeşitli yollardan buna çareler arayacaksınız.

Yani, Kur’an-ı Kerim’i anlarken, Kur’an’ın “mesani ilişkisi” üzerinde mutlaka durmak gerekir. “Mesna” değil, “mesani” ve o teşabüh de iki şey arasındaki benzerliktir. Yoksa, bir âyetin anlamının hiçbir şeye benzememesi değildir.

Peygamberimiz (s.a.v.) burada, hiçbir açıklama yapmamış, muhkem ve müteşabihi- le ilgili olarak; ama, bakıyorsunuz ki Buhari’de Mücahid’in bir açıklaması var. Mücahid

diyor ki: الحلال والحرام « وَاخِرُ مَثَابِهِا » يَصَدَقُ بَعْضُهَا بَعْضًا “*Helal-haram gerisi müteşabihdir. Biri diğeri ni tasdik eder.*” (Buhâri, Tefsir, 65) Burada benim verdiğim gibi örnekler veriyor. Yalnız, orada mesani olmadığı için üç âyeti örnek veriyor. Ona bir dördüncü âyeti katsa, konu tam olarak ortaya konacaktı.

Konuya genel bir giriş olsun diye hızlıca geçiyorum Sayın Başkan. Peygamberimizden bir örnek vereceğim. Burada Peygamberimiz hiçbir açıklama yapmamış; ama, bir âyet görüyoruz, Allah Teala diyor ki: ... لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ... “*Karşılıklı rızayla yapacağınız ticaret kurumu dışında mallarınızı haksız sebeplerle yemeyiniz.*” (Nisa, 4/29) Ama, bakıyoruz ki, Peygamberimiz “şufa” hakkına müsaade etmiş ve şufa hakkında, o malı satın alan kişinin şufayla ilgili rızası olmamasına rağmen, rızası hilafına bu alım satıma müsaade ediyor Peygamberimiz. Çünkü, alıcı ile satıcı anlaşmışlar, adam tarlasını satmış birisine, hiçbir problem yok. Âyete göre karşılıklı rıza... Sonra o tarlanın ortağı geliyor -ya da mezheplere göre komşusu, neyse geliyor- ve bu kişinin rızası hilafına malını ondan zorla alıyor. Buna da Peygamberimiz müsaade ediyor. Bakıyorsunuz ki, bu âyetle Peygamberimizin bu sözü arasında ciddi bir çatışma var. Bir çatışma olması düşünülemeyeceği için, hemen şuna bakmamız gerekiyor: Kur’an üzerinde Peygamberimizin sözünü reddetmek, “hemen bu mensuttur”, bilmem nedir demeden önce ciddi bir araştırma yapmak lazım. Bakıyorsunuz ki, Allah Teala diyor ki ... وَذَقْنَا فَصْلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلَّا مَا اضْطَرَرْتُمْ إِلَيْهِ... “*Size neyi haram kılmışsa Allah onu açık açık bildirmiştir; ama, zorunlu durumda olduğunuz hariç.*” (En’âm, 6/119) İşte bu da zorunlu durumda olan bir durumdur, onu Allah Teala açık açık bildirmemiş, Peygamberimiz açıklamıştır.

Sonuç olarak şuna gelmek istiyorum: Kur’an-ı Kerim’deki “mesani ilişkisi”ni mutlaka göz önüne almak gerektiğine inanıyorum ve bu konuda da, çok uzun asırlardır uyulmadığı, usulü fıkıh ile fikhın da aynı olmadığı kanaatindeyim. Yani, usulü fıkıhta söylenenin fıkıhta uygulandığı kanaatinde değilim.

Son bir cümle: Sayın Akdemir Hocamın bir ifadesine katılıyorum. Çünkü, ben çok ceptim o sıkıntıyı sözcüklerden. Kur’an-ı Kerim’i anlamaya çalıştığımız zaman, sözcüklerin birçok zaman bize sıkıntı verdiğini gördüm ve şu şekilde çözdüm: Kur’an, sözlük konusunda da bize ciddi yardımlarda bulunuyor. Mesela, Nûr suresinin 33. âyeti olması lazım ... وَلَا تَكْرَهُوا نِفَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ أَنْ أُرْدَنَ تَحَصَّنًا... (Nûr, 24/33) âyetini, bütün tefsirler ve bütün Türkçe meâller, “*cariyelerinizi namuslu kalmak isterlerse zinaya zorlamayın*” diye tercüme edilmiştir. Demek ki, namuslu kalmak istemezlerse, zinaya zorlayıp para kazanacağız! لَتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا diye devam ediyor. Hicri 3. asır zannediyorum, İbn Halaveyh isminde İsmaili olduğu iddia edilen bir zat, “biga” kelimesine “zina” manasını vermiş ve maalesef, Ragıp el-İsfahani’nin Müfredat’ında da o mana geçiyor. Öyle yaptığımız zaman, Kur’an’ın bütününe aykırı bir husus var. Fakat, Kur’an-ı Kerim’in içerisinde araştırma yapınca, bakıyorsunuz ki, Allahü Teala ... وَيَهَيِّئْ عَنِ الْمَغْشَاءِ وَالْمَنْكَرِ وَالْبَغْيِ... (Nahl, 16/90) diyor. Vav harfi atf, matufun aleyh gayrıdır, bu Arapça’nın bir yerleşik kaidesidir. O zaman, “bagiy” ile “fahşa” aynı şey değil. Kur’an, ikisinin birbirinden ayrı olduğunu bize çok net bir şekilde bildiriyor. O zaman, şunu söylemek istiyorum: Sözlüklerdeki sıkın-

tları da Kur'an-ı Kerim'le giderme imkânımız var. Bu konularda inşallah vakit olur, daha detaylı konuşuruz.

Çok teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

Efendim, şimdi söz hakkı olan hocalarımızın hakları mahfuz; fakat, zaman çok ilerliyor. Ala hilafil kıyas, Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanımıza söz vermek üzereydim ki, kendisinden bir not geldi. Acaba usulle ilgili bir şey söyleyecek olabilirsiniz diye, yönlendirici olabilir, onu lütfederseniz; buyurun.

Doç. Dr. Şamil Dağcı – Ama, bu defa da ben kıyasa aykırı hareket etmiş oldum. İnşallah öyle telakki edilmez.

İlahiyat fakültesindeki fıkıh derslerinde zaman zaman öğrencilerimin dinî sorularına muhatap olduğumda kendilerine Diyanet İşleri Başkanlığının 425 66 11 numaralı telefonundan 'Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığım istediklerinde' uzmanlarının kendilerini aydınlatacaklarını, ifade ediyor, belki de farkında olmadan kolaycılığı tercih ediyordum. Takdir-i ilâhî, şimdi bu ağır sorumluluğu bendenizin taşımakta zorlandığı uhdesine tevdi etti.

Burada, belirteyim ki, akademik düzeyde, yapılan tartışmalar son derece faydalı hatta zorunlu, bunlar yapılmadan بجز لا يجوز anlayışıyla verilen cevaplar zaman zaman tatmin edici bulunmamakta, irdelenmekte, hatta eleştiri konusu yapılmakta ama vatandaşın pratik çözümler istediği de bir vakıa. Vatandaş, "beklemeden, âcilen bana cevap vereceksiniz" diyor. Fakat, fakültede aldığım akademik disiplin ve terbiye gereği, alel acele verilen bazı cevaplar da beni rahatsız ediyor. Gerçi ben bugüne kadar hiçbir fetva vermedim; Kurul Başkanı olmama rağmen, hep meseleleri Kurula havale etmeyi, istişare etmeyi tercih ettim. Burada, problemleri ehli ile müzakereye açmamız da aynı hassasiyetin bir tezahürü olarak görülebilir. Pratik çözümler üretmek için önce, teorik-metodik konuların yeniden gözden geçirilmesi zorunlu görünüyor.

Çözüm bekleyen problemlerimize tatmin edici cevaplar bulabilmemiz için, takdir edersiniz ki, tercih edeceğimiz en ideal yol, sıkıntılarımızı siz hocalarımıza açmak ve sıkıntılarımızın aşılmasında sizlerden yardım talep etmektir. Ben, makul olanı yaptığımı düşünüyorum. Çünkü Diyanet İşleri Başkanlığının görevlilerini kutsal, yanılmayan birer ruhban; kişisel görüş ve yorumları da kutsal, tartışılmaz dogmalar olarak görmüyorum. Ehil olan her müslümanın dinimizin temel kaynakları olan Kur'an ve Sünneti anlama ve yorumlamada çaba sarfetme hak ve yükümlülüğüne sahip olduğunu düşünüyorum.

Şahsi kanaatim odur ki; amacımız, "nasıl"ı tartışmak, vatandaşın sorduğu sorulara sağlıklı cevaplar vermenin yöntemini müzakere etmek ve spesifik problemlere dair kararlar almak olmalıdır. Prof. Abdülaziz Bayındır Bey için içinden geldiğinden dolayı sıkıntıları hissediyor, pratik çözüm önerilerine yönelinmediği için "buradaki konuşmalar beni tatmin etmedi" diyor. Ancak, belki bundan sonraki tartışmaların yönelebileceği mecraya ışık tutması açısından ifade etmek istiyorum ki biz, henüz II. aşamayı oluşturan "nasıl" problemine gelemedik. Demek ki henüz "ne..." sorununu aşamamışız.

Kur'an'ın neligini, sünnetin neligini, epistemolojik değerini, delil değerini tartışıyoruz. Bu konulardaki tartışmalar henüz netlik kazanmadı.

Eski usulcülerin, “الحكم على الشيء فرع عن تصوره” diye bir metodik ilkeleri var. Bu ilkeye göre, bir konu hakkında karar vermek, önce onu tanımayı zorunlu kılar. Müzakerelerden anlaşılıyor ki, bizim henüz tanımada, anlamada sıkıntılarımız var; ama, inşallah bu anlama sorunumuzu hallettikten sonra, “nasıl” sorununa da geleceğiz diye düşünüyorum. Sağlıklı bir mecrâda yürüdüğümüzü düşünüyorum. Çünkü problemi tammadan, “ne” sorusunu cevaplandırmadan, problemin “nasıl” çözüme kavuşturulacağı tartışılmaz.

Bir konuya daha temas etme zarureti hissediyorum, bazı arkadaşlarımız diyor ki, “Din İşleri Yüksek Kurulu, vatandaşın dini sorularının envanterini bizim önümüze sermedikçe biz bunları tartışamayız.” Bendeniz bu yöntemin isabetli olmayacağı kanaatindeyim. Çünkü teorisyenler, pratik hayattan uzak olurlarsa, ürettikleri çözümler de teorik kalır; bu nedenle teori-pratik bütünlüğünü sağlamak zorundayız. Yani, biz akademisyenler olarak toplumun problemlerini ilgili kurumdan değil, doğrudan toplumdaki almaya zorundayız. Ben, bundan dolayı inşallah zamanla metodolojik problemlerimizi tartıştıktan sonra ibadetler, kadın ve diğer konularla ilgili olan sorunlarımıza dair kararlar almamızın isabetli olacağını düşünüyorum.

Şimdi ben bir iki cümle ile de olsa kısaca uygulamadan bahsedeyim isterseniz. Kurul olarak Biz, Kur'an-ı Kerim'i lafzî ve manasıyla bir bütün olarak kabul ediyoruz. Yani, lafızdan soyutlanan ve tamamen kişisel yorumlara dayanan anlama çabalarını şahsen sağlıklı bulmuyorum. Bu bakımdan, lafız-mana bütünlüğü muhafaza edilmeli diyorum. Biz, bundan dolayı, Kur'an-ı Kerim'in lafızlarını da esas alarak; ama, o lafzın arkasındaki manayı da ihmal etmeyerek, bize intikal eden sorulara cevap aramaya gayret ediyoruz. Çünkü, “Nass”lardan amaçlanan mana budur” diye işi öznelletirirsek, hiçbir ortak paydamız olamaz. Peki hiç ortak paydamız yok mu bizim; elbette var, işte bu toplantı bu ortak paydanın imkan ve sınırlarını tespit etmeye yönelik hayırlı bir çabadır. Bu bakımdan hayati bir önemi haiz. Her şeyi öznelletirirsek, kanaatimce problemlerimiz hâlâ problem olmaya devam eder.

Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

Efendim, tabii ki çok önemli konular, değerli görüşler açıklanıyor; ancak, bu arada bizim omuzlarımıza tevdi ettiğiniz emanet, Divan olarak bizi kara kara düşündürür halle geldi. Sebebi de şu: Allah nasip ederse, yarınki oturumlar tamamlandığı zaman bize denilecek ki, “elde avuçta ne var” ve birtakım somut öneriler, kararlar beklenecek.

Bugün birkaç defa temas edildi, bizim komisyonumuzun özelliği diğerlerinden farklı olduğundan dolayı, böyle maddeler halinde sıralanmış, şu meselelere şu cevaplar şeklinde cevaplar üreteceğimiz zaten beklenmiyor. Ama, bundan sonra dinî metinlerin anlaşılması, yorumlanması probleminin daha sağlıklı çözümlere kavuşturulmasıyla ilgili yapılması gereken çalışmalar hususunda birtakım kilometre taşları göstermemiz lazım, hedefler göstermemiz lazım. Hiç değilse, bu kadarlık bir somutluk olması gerekiyor. Bu itibarla, bizim komisyonumuzun hangi meseleleri müzakere edeceğinin maddeleştirilmesi de daha önceden kararlaştırılmadığı için, eğer uygun görürseniz, biz Divan ola-

rak bir öneride bulunmak istiyoruz. En azından, yarınki oturum öncesinde bir araya gelerek, sizler adına bir alt komisyon, ele alınması gereken belli başlı meseleleri maddeleştirse, her maddeye ilişkin görüş açıklayacak hocalarımıza söz versek, ondan sonra bir sonuca ulaşıp notumuzu alsak, ondan sonra o minval üzere devam etsek diye düşünüyoruz. Eğer uygunsa, bu komisyonu belirleyelim ve onun akabinde de ayrılmadan önce, “şu mesele unutulmasın” diye bir cümleyle sadece başlık olarak bize hatırlatmada bulunmak isteyen hocalarımız onu lütfen hatırlatsınlar.

Biz Divan olarak, Ali Bardakoğlu, Hayri Kırbaşoğlu, İsmail Lütfi Çakan Hocalarımızı aklımızdan geçirdik. Gayet tabii ki takdir sizindir. Böyle bir alt komisyon çalışmasının yararlı olacağını düşünüyoruz.

Uygun görür müsünüz efendim... Teşekkür ederiz.

Şimdi, kalan vakitte, işaretlediğimiz hocalarımıza söz vermeden önce, yarınki yapacağız o alt komisyon çalışmasında “aman şunlar unutulmasın, başlık olarak şunlara yer verin” diye söylenecek şeyler lütfen söylensin.

– Buyurun.

Doç. Dr. Abdülaziz Bayındır – Böyle nazari konuşmalar değil de, bir örnek üzerinde yapalım; hem ayakları yere basan konuşmalar yapmış oluruz, hem de Diyanet İşleri Başkanlığının istifade edebileceği birtakım sonuçlara varma imkânı yakalamış oluruz. Mesela, az önce talak konusunu söyledim. Kur’an-ı Kerim’e yaklaşıma açısından talak konusunu ele alabiliriz.

Komisyon Başkanı – Somut örnekler üzerinden olsun istiyorsunuz. Bu arada, sayıyorum bizim sizden beklentimiz, sadece şu oturum değil, bütün oturumların konularıyla ilgili, Kur’an ve sünnet, klasik dini kaynaklar, zaman ve mekâna göre değişme ve örf ve âdet konularını da kapsayacak şekilde bize birtakım başlıklar önerirseniz, lütfen onları...

– Buyurun.

Doç. Dr. Ömer Özsoy – Hocam, tabii böyle bir komisyonda somut önerilerde bulunmak gerçekten zor; ama, şöyle bir gerçekle karşı karşıyayız: Ülkemizde yaşayan insanlar, istisnalar ve uzmanlar dışında, Kur’an-ı Kerim’le meâl üzerinden yüzleşiyorlar. Bu gerçeği göz önünde bulundurmamızın önemli olduğu kanaatindeyim.

Bu çerçevede, müzakere edilmesini önerdiğim somut bir husus şudur: Kur’an-ı Kerim’in yorumlanması aşamasına ilişkin, temelde “bugün Kur’an bizim ne işimize yarayacak?” sorusuna vereceğimiz cevaplarda, gözlemediğim kadarıyla, çok farklılaşmamız mümkün. Bunu belki doğal karşılamak lazım. Ve bu farklılaşma zemininde bir somut gelişme kaydetmek de mümkün olmadığı için, ittifak etmemize daha elverişli bir alan olduğunu düşündüğüm, Kur’an-ı Kerim’in lafzî delaleti konusuna dikkat çekmek istiyorum. Hocamızın işaret ettikleri gibi somut bir örnekten hareketle, lafzi delalete sadakat konusunda bir uzlaşmanın buradan çıkmasını şahsen önemsiyorum. Çünkü, yazdığım bir yazıya atıfta bulunma edepsizliği olarak değerlendirmeyin lütfen; ama, ülkemizde yaşayan Müslümanların Kur’an’la yüz yüze gelmelerini mümkün kılan meâl veya Kur’an çevirisi etkinliğinin, geldiği aşama itibarıyla, bazı örnekler nedeniyle, Kur’an çevirisi olmanın ötesinde, yeni Kur’anlar üretimi olma istikametine girdiği kanaatinde-

yim. Hiçbir hocamın alınganlık göstermeyeceğini temenni ederek bur örnek vermek istiyorum; çünkü, örnek vermeden söylenenleri somutlaştırmak mümkün değil ve örnekler de olan şeyler arasından seçiliyor: Kur'an-ı Kerim'de, erkeklerin eşlerini dövmelerine ilişkin bir atfın bulunması, hepimizin takdir edebileceği nedenlerden dolayı çağdaş insanları ve bizleri rahatsız ediyor. Bu rahatsızlığımızı, Kur'an'ı bizimle çağdaşmış gibi algıladığımız için, Kur'an-ı Kerim'den o ifadeyi çıkarma hakkını bize veren bir kriterle dönüştürmememiz gerektiği kanaatindeyim. Yani, Kur'an-ı Kerim'in metninin otantik olarak korunmuş olması, zihnimizdeki anlamlarının dönüşmesi konusunda bize bir teselli temin etmiyor. Metin olduğu gibi durduğu halde, ana dilimiz Arapça bile olsa - bir yığın örnek vermek mümkün- bizim onu kastedilen anlam dışında anlamlara transfer etmemiz, insanın doğası gereği beklenebilir bir durum. Çeviri, bunu çok daha mümkün kılan bir ortam.

Bilmiyorum yeterince somutlaştırabilirdim mi? "Kur'an-ı Kerim, indiği dönemde ne dedi?" sorusunun cevabı konusunda bir uzlaşma talep etmek hakkımız olsa gerek. Böyle bir uzlaşma ne anlama gelebilir? En azından, böyle bir ilim heyetinin, bu konuda Türkiye'de yapılacak olan çevirilerde Kur'an'ın lafzî delaleti hassas davranılması gerektiği konusunda uzlaşmış olması, benim kanaatim o ki, yeterince anlamlı ve yaptırım gücü yüksek bir gelişme olacaktır. Tek temennim bu. Yoksa, mushaf inceleme kurulu gibi antidemokratik bir çeviri işleme mekanizması önermiyorum. Sadece, kurulun böyle bir hassasiyeti ızhâr etmesinin yeterince ve tek başına anlamlı olacağı kanaatindeyim.

Teşekkürlerimi arz ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

Sizin bir söz hakkınız var Sayın Kesler, buyurun.

Doç. Dr. M. Fatih Kesler – Efendim, bazı hocalarımızın alınmamasını dileyerek bir şey ifade etmek istiyorum. En yetkin ağızlardan bile, Kur'an-ı Kerim'deki birtakım âyetlerin artık işlevsiz olduğunu; yani, Hz. Peygamber'in direkt şahsıyla ilgili, hanımlarıyla ilgili âyetlerin -bugün zikredilen şahıslar hayatta olmadıkları için- işlevsiz olduklarını duydum. Hayret ettim.

Benim önerim: Bu âyetlerin evrensel arka planlarının incelenmesi ve bu konuda araştırmacılarımızın yoğunlaşmasıdır. Mesela bir örnekten yola çıkarsak, daha güzel işler yaparız dedi Bayındır Hocamız. Katılıyorum. Mesela: "*Peygamber'le konuşmadan önce bir sadaka verin.*" (Mücadele, 58/12) Bugün Peygamber olmadığına göre ve onunla konuşmayacağımıza göre, bu âyetin bir işlevi yoktur gibi bir anlayış var. Vahyin tenzil süreci içinde birçok olay oluyor. Mesela bu âyetle ilgili olarak şöyle bir olay oluyor: Bir adam hata işliyor. Peygambere bu sırrını ifşa için geliyor ve "Ya Resûlellah; şöyle bir hata işledim, beni temizle" diyor. İşte âyetteki "necvâküm" kelimesi ile Cenab-ı Hak, bir suç işlediğiniz zaman, günah işlediğiniz zaman, Peygamber'i haşa günah duvarına çevirmeyin, Allah için bir iyilik yapın, sizi affedecek olan Allah'tır ifade buyuruyor. Ayeti böyle anlamamız gerekirken, Peygamber bugün hayatta yoktur, o halde bu âyet işlevsizdir! demek, çok kolay bir seçim oluyor bana göre. Dolayısıyla, âyetlerin evrensel arka planları bana göre ihmal edilmiştir. Eğer bu konu üzerine gereği gibi gidilirse, Kur'an-ı Kerim'in hiçbir âyetinin 14 asır öncesinde kalmadığını göreceğiz.

Hocamız, müteşabih âyetlerden bahsetti... “er-rasih fi'l-ilm”, ilimde ileri gidenler demek değil. Peygamberimizin hadisinde geçiyor; yemininin gereğini yerine getiren, helal lokma yiyen, kalbi istikamet üzere bulunan kişi “er-rasih fi'l-ilm”dir. (...)

Komisyona Başkanı – Soyut ifade olarak bir başlık koyarsanız...

Doç. Dr. M. Fatih Kesler – Âyetlerin evrensel arka planı incelenmelidir.

Komisyona Başkanı – Onu not aldık. Teşekkür ederiz.

– Buyurun.

Prof. Dr. Hasan Onat – ... Burada, şu ana kadar yapılan konuşmalara baktığımızda, ortaya çıkan somut bir şey var: Kafalar karışık. Din-hukuk ilişkisi, Kur'an-hukuk ilişkisi... Bunu somuta indirgeyelim, konuşacaksa ciddi manada bunu konuşalım. Çünkü, bir sürü problem çıkıyor, pek çok âyet var. Mesela, Kur'an'da kölelikle ilgili âyetler veya miras taksimatıyla ilgili âyetler... Şu anda Türkiye'de yaşayan insanlarımız, Kur'an'daki ya da Müslümanların ürettiği hukuku uygulamıyorlar. Tablo nedir, ne değildir? Zannediyorum çok netleştirirsek, herhalde daha sağlıklı sonuçlara ulaşılır. Aslında, bunun da arka planında, Kur'an-din ilişkisini tartışmak gerekir diye düşünüyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyona Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Buyurun.

Prof. Dr. M. Hayri Kırbasoğlu – Benim gözlemlediğim iki şey var: Birisi, gerek ülkemizde, Arap-İslâm dünyasında, gerekse Batı'da şurada tartışılan konularla ilgili yapılan araştırmaların buraya pek yansımadağı... Birinci gözlemim bu. İkincisi, anladığım kadarıyla, yorum felsefesiyle yorum aygıtlarını birbirinden ayırmak gerekir. Şu ana kadar yapılan tartışmalar, daha ziyade yorum felsefesine ilişkin. Halbuki, Diyanet İşleri Başkanlığından, herhalde yorum aygıtlarına, yorum metodlarına ilişkin bir şey isteniyor. Ama, bu ikisinin birbirinden bağımsız olmadığı, yine de bu tartışmaların yararlı olduğu kanaatindeyim.

Fakat, baştan beri dikkatimi çeken şey şuydu: Başta bazı şeylere itiraz edildi; ama, İslâm dünyasında, İslâm'la ilgili hangi tartışma olursa olsun, sonuç itibarıyla bir yerde gelip sünnet noktasında ister istemez odaklaşıyor. Çağdaş tartışmalara baktığımız zaman bunu görmek mümkün. Burada, şu nokta bir daha ortaya çıkıyor: Kavramların netleşmesi. Çünkü, hemen hemen her konuşmacı sünnete atıfta bulundu; fakat, genelde sünnete atıfta bulunurken kastedilen hadisler, bunların sünneti ne kadar aksettirdiği sorunu ciddi bir sorun. Otantistin sorununu bir tarafa bırakalım dedik; ama, konuşmacılar konuşmalarını yaparken de birtakım rivayetlere başvurdular. Halbuki, bu konuda bir hayli incelemeler var, bu hadislerle ilgili problemlere işaret eden. (...) Sanki, sünnete atıfta bulunurken hiçbir problem yokmuş gibi atıfta bulunuyoruz. Ki, bence bu bayağı önemli bir problem.

Yine, usulü fıkhıtan bahsedilirken, çok ciddi bir problem yokmuş gibi bahsedildi; yani, değişikliklere de kapı açıldı; ama, bence çok ciddi birtakım problemler var. Her şeyden önce, usulü fıkıh ahkâma yönelik âyetlerin anlaşılmasını hedef alan bir usul. Halbuki, Kur'an'ın bütününi yorumlamaya yönelik bir usule bugün ihtiyacımız var.

Hatta, bana göre daha da ideali, her türlü dinî metinleri anlama ve yorumlamaya yönelik tek bir, -bu kelami içerikli bir hadis olabilir, âyet olabilir, tasavvufi olabilir, fıkhi olabilir, tarihî olabilir, kıssalar olabilir,- usul konusunda yeni bir teccide, usul konusunda içtihadı aslında gerek var. Dolayısıyla, bunun tahminimizden çok daha önemli bir konu olduğu kanaatindeyim.

Yine, bu anlama yöntemleriyle ilgili olarak, Mehmet Emin'in bahsettiği, beyan, burhan ve irfan yöntemleri; ki, bu konuda Cabir'in çok mufassal yazıları var, buraya yansımaması bence çok garibime gitti bu toplantıda.

Yine, çağdaş araştırmalar dışında, pozitif bilimlerin kesinliği konusunda bazı kuşular dile getirildi; ki, burada ben Hayrettin Hocama sormak isterim; Eskiden bir kadının hamile olup olmadığını belirlemek için rahmin istibrası için beklenirdi belli bir süre. Şimdi, bugün tıp bilimi kadını hamile olup olmadığını süresinden önce belirlese, buna itibar etmeyecek miyiz subjektif diye?.. Ben öyle anladım. Genelme yapılnca... Sosyal bilimlerde dedikleriniz doğru olabilir. Öznellik var; ama, pozitif bilimlerde, üzerinde hemen hemen herkesin ittifak ettiği tartışmasız bazı doğrular var özellikle deneysel olanlarda... Bunları, tasrih etmekte yarar var bence.

Keza, burada, nass ile olgu arasında bir ilişki söz konusu. Geneli itibariyle, -istisnalar var- bizim uyguladığımız yöntem nasstan olguya harektir. Halbuki, öte yanda, olgudan nassa doğru hareket edilmesini savunan farklı yaklaşımlar var İslâm dünyasında... Hasan Hanefî gibi mesela... Bunların da buraya yansımaları gerekir. Bu anlamda ben Sayın Diyanet İşleri Başkanının, Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanının, Abdülaziz Bayındır'a da katılarak, Başkanın zor durumda bırakan, mesela iki-üç örnek olay gündeme getirilirse, bu pratikte ne gibi problemlerle karşılaştığı konusunda bize bir fikir verebilir. Hatta, bu toplantıya gelmeden, en önemlileri, başlıcaları bize iletilseydi, belki bu konuda yapılmış araştırmalardan da istifade ederek bir birikimle de buraya gelinebilirdi. O bakımdan, kabaca da olsa bir envanterinin çıkarılması çok da yanlış değil aslında. Bunu da belirtmek gerekir.

Tabii, yapılan araştırmaların sağlıklı olabilmesi için dilsel açıdan, metinle ilgili çok dikkatli olunmasını gerektiren uyarılara katılıyorum. Mesela, müteşabihle ilgili olarak Abdülaziz Bey'in yaptığı yorumlar -tabii ki kendisi haklı olduğunu savunabilir ama- kelimenin kökeni itibariyle iki taraf arasında bir müşarekeyi bildiren tefaül kalıbının bir yorumu...

Komisyon Başkanı – O somut örneklerin ayrıntısına şimdi girmesek, süremiz...

Prof. Dr. Hayri Kırbasoğlu – Dille ilgili unsurların da burada önem kazandığı, kelimelere anlam yüklerken, bunların hem etimolojik kökeninin hem de semantik gelişiminin ne kadar önem arz ettiği bir defa daha ortaya çıktı. Yani, daha önce bu toplantıda konuştuklarımız ilk başta fantezi gibi görüldü, fakat tartışmalar ilerledikçe, baktık ki bunların hepsine uzanan, derine giden birtakım problemler var. Dolayısıyla, bu tartışmalar o kadar da yararsız değil. Bence, o konuda da fazla acele etmemek lazım. Bu toplantının, her halukârda yararlı olduğunu, birbirimizi tanıma, test etme gibi bir fırsat tanıdığı kanaatindeyim.

Teşekkür ederim.

Komısyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

– Buyurun, Selahattin Bey.

Prof. Dr. Selahattin Polat – (...) İsaabetli anlamın kriteri nedir? Bunlara cevap vermeye çalışmalıyız. En sonunda da, anlayan, yorum yapan kişinin, yani bizlerin, anlama eylemindeki rolü, etkisi, yeri ve anlayan ile metin ilişkisi, metni meydana getiren yazarı dediğimiz veya söyleyeni dediğimiz varlık ile metin ilişkisi gibi... Bu sorular bilmiyorum çok mu akademik olur?..

Komısyon Başkanı – Biz fikir alalım da şimdi, alt komisyon biraz daha şekillendirsin. Teşekkür ederiz.

– Buyurun.

Doç. Dr. M. Emin Özafşar – Ben konuşmamda, anlama vasatından bahsettim, bunun siyasal boyutuna işaret ettim. Eğer burada alınacak kararlar bir konsil kararı gibi olmayacaksa, hatta sivil anlamayı bir anlamda darbeleyecekse, burada resmî bir anlama edimi gerçekleşecekse, şöyle bir teklif yapacağım: Neleri konuşacağımızdan ziyade, neleri konuşmayacağımızın tespiti düşünülebilir mi? Anayasal ve yasal olarak zaten realize edilmesi mümkün olmayan dinî hükümlerin müzakere kapsamı dışarısında tutulmasını teklif etsem, çok mu garip kaçar diye düşünüyorum. Teşekkür ederim.

Komısyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Buyurun.

Prof. Dr. Salih Akdemir – Polat Hocamız çok önemli bir konuya temas etti. Bu yorumsama yönteminin somut bir biçimde burada gündeme getirilmesinde yarar var. Hatta, ben bu konuda çok önemli ve ciddi bir bilimsel kitap da getirdim. Diyanetin en kısa bir zamanda, böyle bir bilimsel çalışmayı, -baştan sona okuduğum için rahat konuşabiliyorum- gerek tercüme şeklinde olsun, gerekse yeniden telif şeklinde olsun, neşretmesini öneririm. Metinlerin anlaşılmasında karşılaşılan tüm sorunların çözümlenmesinde nesnel, maddi bir kitap olması bakımından, onun içeriğinin alt komisyon üyeleri tarafından gözden geçirilmesinin çok yararlı olacağını düşünüyorum.

Teşekkür ediyorum.

Komısyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Buyurun.

Doç. Dr. Necdet Subaşı – Ben de, -yer verildi mi bilmiyorum- mesela, halk önünde yapılan dinî tartışmaların onları kaç parçaya ayırdığı konusuna değinmek istiyorum.

Yakın zamanlara kadar, Türkiye’de dinî tartışmaların çok fazla olduğu söylenemez. Ya bastırılır ya da manipüle edilirdi. Ben, Hayrettin Bey’in çok mütevazı bir çalışmasının, 70’li yılları nasıl paramparça ettiğini hatırlıyorum. İmam-Hatip öğrencisiydim; “Hayrettinciler” ve “Hayrettinci olmayanlar” -özür dilerim... Öyle bir kalıplaşma yaşandı. Üstelik, karşısına da, kendini takvayla tanımlayan ve o konudaki değerlendirmelere de çok imkân veren Ahmet Davutoğlu’nu almıştı. Yine aynı tartışmayı çok politize eden, rahmetli Necip Fazıl’dan söz edebiliriz. Konu belki akademik bir vasatta yü-

rüyebileceksen, içtihat konusu, bu, birdenbire kitle desteğini arkasına alarak, belki de hocamızı çok derinden etkiledi, yaraladı. Benzer tartışma günümüzde bu sefer bilinçli olarak halk önünde farklı bir şekilde tekrarlanmaya başlandı. Bu da Hasan Bey'lerin, Yaşar Nuri Bey'lerin, -şimdi çoktan vazgeçmiş görünüyorlar bu üsluplarından ama- işte, Kur'ancı, Kur'an'a dönüş söylemi üzerinden tekrarlanan şeklidir.

Bütün bunlar, akademik vasatta çok öğretici, geliştirici, zihin açıcı olabilir; ama, halkın önünde, medyanın kendi imkânları, teknikleri içerisinde tekrarlandığı zaman olağanüstü parçalanmalara yol açıyor. Buna konuya geniş ölçüde yer verilmesini talep ediyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

Dikkatle izlediğiniz için teşekkür ediyoruz. Bu arada şunu arz edeyim: Sözümüz sözdür! Sayın Sandıkçı, Sayın Elik, Sayın Sarıkçıoğlu, Sayın Kırbaşoğlu, Sayın Onat, Sayın Subaşı, Sayın Polat, Sayın Kesler hocalarımızın söz hakları bakidir; öncelikle yarın söz almak isterlerse...

Teşekkür ediyoruz, hayırlı akşamlar diliyoruz.

BİRİNCİ KOMİSYON DÖRDÜNCÜ OTURUM

“Kur’an ve Sünnet-III”

(16 Mayıs 2002)

Prof. Dr. İbrahim Kafi Dönmez (Komisyon Başkanı) – Efendim, Divan olarak muhterem heyetinizi saygıyla selamlıyoruz. Bugünkü oturumlarımızın, hayırlı ve verimli olmasını Cenab-ı Allah’tan diliyoruz.

Dün, son oturumda, muhterem heyetiniz, bir alt komisyon çalışması yapılmasına karar vermişti. Takdir edersiniz ki, böyle dar bir zamanda, alt komisyonun geniş bir çalışma yapma şansı olamazdı. Ama, mevcut zamanı değerlendirerek bazı görüşmeler yapıldı. Bugünkü oturumlarımızı en iyi değerlendirebilme açısından, dünkü hocalarımızın söz hakkı baki kalmak kaydıyla, alt komisyon adına, bizim komisyonumuzun ele alabileceği meselelere ve tarzına genel bir bakış yapmak üzere Sayın Ali Bardakoğlu Hocamızdan bazı açıklamalar yapmasını rica ediyoruz. Daha sonra, bu konuşma ışığında oluşacak gündemle inşallah devam edeceğiz.

Prof. Dr. Ali Bardakoğlu – Efendim, günün hayırlı olmasını diliyorum, saygılar sunuyorum.

Bu dar zamanda çok derli toplu şeyler ifade etmek zor; yani, akşamdan bu tarafa bize havale edilen konuyu biraz toparlamaya çalıştık. Tabii, işin bir teorik veçhesi var; anlama, yorumlama, yöntem tartışmasının, hatta dinin mahiyetinin ele alınabileceği teorik tartışma... Bir de, Şamil Bey’in en son konuşmasında ifade ettiği gibi, işimize yarar bazı yöntemler veya ne gibi ortak paydalarda buluşabiliriz sorunu var.

Dünkü konuşmalardan da hareket etmek gerekirse, insanlığın tecrübesi önemli. İnsanlık tecrübesinin değişik medeniyetlerde ulaştığı sonuçlar önemli. Ama, bir de, bizim kendi geçmişimiz, 14 asırlık kendi din tecrübemiz önemli. Kendi din tecrübemizi ve dinin İslâm toplumlarında yaşanmış şeklini göz ardı ederek sıfırdan dini anlamaya başlamak da çok fazla yorucu olur, anlamlı olmayabilir. Burada, mesela icmaı falan da, herhalde daha iyi anlamamız gerekir. Yani, böyle -Yaşar Nuri Bey burada olsaydı daha rahat konuşurduk- konsil gibi çok moda ve slogan ifadelerle icmayı tanımlamak da yanıltıcı olur. Bizim için anlamsız, halk için çok yanıltıcı olur. Niçin? Çünkü, icma, İslâm ümmetinin ortak bakışını ve geleneğin ana gövdesini tanıttırıyor bize. Aslında, icma, -Başkanın verdiği yetkiyi taşıyorum şu anda, biraz özele kayıyorum ama- aslında dini korumayı hedeflemiyor. Bireyi yanlışa düşmekten korumayı hedefliyor. Yani, icma teorisini geliştirilerek din ve dinin ana metinleri falan korunmuş değil. Bir bakıma, din et-

rafında yapacağımız anlama faaliyetinde bireyin ana yolunu, çerçevesini ve anlamının hudutlarını belirlemeye çalışıyor. Çünkü, icma, dayatılan bir fikir değil, icma kendiliğinden bir oluşum. Yani, İslâm ümmeti, kendiliğinden, bütün imkânları, ihtimalleri deneyerek yorumlama faaliyetinde bulduktan sonra, bunun bir ana gövdesi oluşuyor. Kendiliğinden oluşum olduğuna göre, bir bakıma, ümmetin “ortak aklı” da diyebiliriz icmaya... Bu bakımdan icma metninden hatta Kur’an ve sünnetten daha öne alan anlayışlar da aslında çok yanlış bir anlayış değildir. Ümmetin ortak aklı olduğuna göre, icma teorisi, bir bakıma -tabirimi mazur görürseniz- bireyin çok uç ve kenarda kalması, ni, uçuk-kaçık yollara sapmasını da önüyor bir bakıma.

Böyle olunca, biz, metni, İslâm ve metnin geleneğini, Peygamber’in sünnetini ayrı ayrı anlamlı kılmak zorundayız. Hatta, biz din deyince sadece Kur’an’la işi bitiremeyiz. Din deyince karşımızda metin var, Hz. Peygamber’in sünneti var, uygulamaları var, İslâm ümmetinin tarihsel tecrübesi var, Hatta, bana göre bu tarihsel tecrübe, çok daha belirleyici bir unsur. Bunlardan pratik sonuca gidersek, günümüzde dinî anlatımlarda, dinî söylemlerde bazı metotlarımız mutlaka gelişmeli. Bu olurken de, işte bu hem metni, hem Peygamber sünnetini, hem de bu geleneği değerlendiren, göz önüne alan ve onun üzerinden yeni şeyler söyleyecekse söyleyen bir üsluba doğru kaymak zorundayız. Bu da bizim, gerek kamuoyundaki tartışmalarda gerekse dini söylemde bazı metotlara sahip olmamız gerektiğini gösteriyor. Bu, Din İşleri Yüksek Kurulu için, Diyanet’in fetva mekanizması için de önemli, ilahiyatçıların din anlatımı için de fevkalade önemli.

Bunları nasıl belirleyebiliriz konusuna gelince; burada çoğunlukla veya oy çokluğuyla belirlemeden ziyade, ana eğilimleri belirlemekle yetinebiliriz belki. Ana eğilimlere temas edilir ve hatta, bazı konular proje şeklinde -ki, Özağar Bey söylemişti- mesele, biz bu anlama ve yöntem sorununu bir kapsamlı proje haline getirip, bunun üzerinde özel bir sempozyum önerebiliriz. Bizim alt komisyon olarak ulaştığımız sonuçlardan birisi, bu anlama ve yöntem tartışmalarının özel bir sempozyumda değerlendirilmesinin yararlı olacağı yönünde. Çünkü, öyle çok sıradan yaklaşımlarla ve dar bir zamanda karara bağlanabilecek kadar basit bir konu değil.

Önümüzdeki dört oturum için şöyle düşünebiliriz: Mesela, son iki oturumun konusu, örf, âdet, değişim ve hükümlerin değişmesi; bir öncesi ise, klasik dini kaynakların değeri, günümüzde ne anlama geldiği konusunun tartışılması olabilir. Ama, artak mümkün olduğu kadar net ve sadece konuyla alakalı görüşmeler olsun, diye düşündük.

Bir de, bir konuda bir şey öneren, mutlaka bu önerisini, görüşünü, bizim kolay kalemeye alabilmemiz için yazılı şekilde Divan’a sunarsa üç beş cümleyle, neyi önerdiğini ve neyin görüşülmesini, tartışılmasını değerli gördüğünü ifade ederse o da yararlı olur.

O halde, önümüzde iki oturum var; bu iki oturumu, muhterem hazırun, Kur’an, sünnet, sünnetin anlamı, Peygamber’in yorumunun değeri, İslâm ümmetinin bu yorumu nasıl anladığı konularında yoğunlaştırabiliriz.

Sözü fazla uzatmak istemiyorum. Mümkün olduğu kadar, bizim not tutmamızı sağlayacak, slogana kaçmadan, daha ilmi zeminde konuşulabilir şeyleri söylersek, biraz da net öneri geliştirebilirsek yararlı olur diye düşünüyorum. Mesela, Din İşleri Yüksek Kurulu dahil, fetva işleri dahil, bizim dini söylemler dahil, bu konuda izlememiz gere-

ken yöntem nedir? Mesela, burada kişisel görüşlerle Kur'an hükmünün mutlaka birbirinden ayrılması lazım. İnsanlar kendi görüşlerini kendi kişisel beklentilerini, umut ve heyecanlarını Kur'an'a hamlederek "Kur'an hükmü" diyor. "Ebu Hanife'nin görüşü budur; ama, Kur'an'ın görüşü" budur diyor. Bu tip ifadelerden kaçınmak lazım. Ebu Hanife'yi de, başka fakihleri de, sanki uzaydan gelmiş ve bu dinin dışında konuşan insanlar gibi göstermenin de anlamı yok. Kendimiz ne kadar dini anlama gayretindeyse, başkaları da o kadar gayret içindedir. Pozitivist bir yaklaşımı da benimsemediğimize göre, yani "insanlık giderek geliyor, insan aklı giderek geliyor, eskiler ilkeldi biz daha akıllıyız" diyemediğimize göre, insanlık ilk devirlerden itibaren mümkün düşünceler ve yargılar arasında sürekli bir med-cezir hali yaşadığına göre, eskileri de, yenileri de biz bir anlama faaliyetinin fertleri olarak görüp, aynı saygıyı, sevgiyi korumak zorundayız. Yani, başkalarını hırpalayarak ve "ilk defa bunu ben anlıyorum, şimdiye kadar bu konuda hiç bu hakikat söylenmedi" diyerek, kişisel görüşleri Kur'an'a hamlettiğimiz vakit, "Kur'an böyle söylüyor, Kur'an ahkâmı budur" gibi anlatımlara geçtiğimiz vakit, ilk planda cazip oluyor; yani, kağıttan bir köşk yapıyorsunuz, çok güzel görünüyor; ama, bir su değdiği vakit, yağmur yağdığı vakit, çok kolay tahrip oluyor. Eskiden, öğrencilik yıllarımda Eminönü'nde ayakkabılar olurdu, altı kağıttan üstü de boyanmış bezden; yağmur yağmazsa eve kadar iyi gidersin; ama, biraz su değerse parçalanırdı. Yani, bizim sözlerimizin de ilk planda cazip olması meseleyi halletmiyor. Biraz uzun vadede, uzun soluklu bir iş bu ilim işi. Böyle olunca da, mümkün olduğu kadar geleneği de, geçmişi de, kendi görüşlerimizi de belli bir metot çerçevesinde, saygı sevgi çerçevesinde sunmak zorundayız diye düşünüyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyona Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

Dün bir öneri vardı; din-hukuk, Kur'an-hukuk ilişkisi konusuna...

Prof. Dr. Ali Bardakoğlu – Hasan Onat Bey önermişti zannedersem. Din-hukuk konusu çok netameli bir konu, ondan bir sonuç çıkarmamız çok zor. "Dinin hukukla ilişkisi yoktur" desek, doğru değil; "din, hukukun merkezinde" desek o da doğru değil. Hatta Abdülaziz Bayındır Bey'in "olaylara uygulayalım" önerisi vardı. Ancak, burada da sıkıntılar var. Hukukî olayları nasıl anlayacağız? Günümüzde bir pozitif hukuk var, bir de dinin geleneği, hükümleri var. Bunları karşı karşıya getirmek de, tamamen aynı saymak da kendine göre bazı problemler taşıyor. Kaldı ki, İslâm bilginlerinin, mesela buradaki muhterem hazırunun bir şey demesi de bir bakıma fazla anlamlı değil. Bir de, karşımızda 1 milyarı aşkın nüfusuyla İslâm ümmeti var. İslâm ümmetinin dini hayatı var, yaşadığı, yaşamakta olduğu din var. Reel bir din tecrübesi var. Şöyle söyleyeyim: İstanbul'un trafik işlerini planlayan bir ekip vardır. Trafikte giderken bir bireydir; ama, o işin planlamasını yaparken yukarıda üst beyin olabilir. Biz, öyle bile değiliz. Yani biz, bir yönüyle dini yaşayan bir bireyiz, bir yönüyle de insanların dini yaşamasını algılamaya çalışırız. Yoksa, dini hayatı yönlendiren ve belirleyen üst organizatörler de değiliz. Böyle olunca, bizim bu konularda -ilgisi vardır yoktur- din-hukuk ilişkisi, somut aile hukuku, ceza hukuku -mesela bu ceza hukuku âyetlerini nasıl anlamalıyız- bu konu-

da bir yöntem geliştirme tartışmasına da çok ayrıntılı şekilde girmeyi ben şahsen doğru bulmuyorum.

Bu konuda, kişisel olarak Özafşar Bey'in önerisini benimsiyorum. Bu âyetleri öyle bir planda ve çok kesin bir yöntemle halletmek ve içinden çıkmak o kadar kolay değil.

Sayın Başkan, cevap verebilmiş oldum mu?

Komisyon Başkanı – Çok teşekkür ederiz. Bu alt komisyonda konuşulanları bir şekilde komisyonumuza sunma işini üstlenmişti. Teşekkür ederiz Ali Bardakoğlu Beye.

Dünkü vaadimizde durmak zorundayız. İzin verirseniz, önce, daha önce söz isteyen hocalarımıza... Şu anda yapılan açıklamaları da dikkate alarak, vaktimizi iyi kullanmamızı sağlayıcı biçimde, konuşmalarını sınırlı tutmalarını istirham ediyorum.

– Sayın Sandıkçı, buyurun.

Prof. Dr. Kemal Sandıkçı – Bendeniz, ikinci oturumdan beri söz almaya çalıştım; ama, beceremedim doğrusu. (...) Belki, bundan sonra da böyle bir beceriyi tekrarlayamayacağım. Onun için, belki ilk ve son olarak konuşmuş olacağım. Mümkün mertebe, söyleyeceklerimin tamamını dile getirmeye gayret edeceğim.

Hiç şüphesiz ki, bilimsel bir tartışma ortamında, ilim adamlarının sosyal alanda ve ilahiyat konusunda delil gösterilmesi gereken bir konuyu ele alırlarken, lehte ve aleyhte olan bütün delilleri ortaya koymaları beklenir. İnsanın, sadece kendi fikri yapısına uygun olan bir delili ortaya koyup da, diğerlerini / başkalarını yok farz etmesini, görmezden gelmesini, biraz ideolojik bir yaklaşım gibi algılıyorum ben. Biraz da, deliller ortaya konulduktan sonra, biraz da dinleyenin ve okuyanın insafına, izanına, irfanına havale edilmeli konu. Bunu, Hz. Peygamber'in kimliği ve vasıfları konusunda söylenenler münasebetiyle söylüyorum. Dünyada, herhalde, tevhidi korumak konusunda hiç kimse Hz. Peygamber'den daha hassas değildir. O'nun bütün ömrü, hep tevhidi koruma mücadelesiyle geçmiştir. Tevhidi korumak konusunda herhalde Allah'tan da hassas değildir hiç kimse; olamaz, mümkün değil bu. Ama, Cenab-ı Hakk'ın kitabına baktığımızda, Allah, burada Resultüne atıf yaptığı çok âyet görürüz. Bu, Allah'ın, Peygamberini kendisine ortak ettiği anlamına gelmez herhalde. Tevhidi korumak öncelikle Allah'ın, sonra da Peygamberin asli meselesidir.

Hz. Peygamber'in Kur'an-ı Kerim'i yorumu eğer yorumlardan biriye, biraz farklı bile olsa -ki o farklı, biraz farklı ne demek? Ama, herhangi yorumlardan biri ise- bizim için hiç de bağlayıcı olmadığı, hiç de önemli olmadığı anlamına gelir.

Hepinize sonsuz saygı duyuyorum. İçinizde en cahil olanı benim; ama, eğer öyleyse, hiç birinizin yorumu, asla beni bağlamaz. Dünyada hiç kimsenin yorumu, Peygamber'in yorumu bile, hiç kimseyi bağlamaz.

Bu durumda, böyle olduğu zaman din daha mı iyi anlaşılacak acaba, daha mı iyi yaşanmış olacak din; yoksa, bir curcuna mı ortaya çıkacak? İslâm eğer 1400 yıldır -Peygamber dönemi dahil- hiçbir dönemde, anlaşılmadı ise, hiç uğraşmayalım, kıyamete kadar da anlaşılmayacaktır. 1400 yıldır hiçbir dönemde yaşanmadı ise, gerçekten gayret göstermenin anlamı yok, kıyamete kadar da yaşanması mümkün olmayacaktır.

İslâm, herhalde “ben merkezli” bir din olmaktan ziyade, Allah ve Peygamber merkezli bir dindir. İslâm hiçbir dönemde sağlıklı bir şekilde anlaşılmadıysa, siyasî, kültürel, ideolojik, ekonomik, konjonktürel etkenlerle kirlenmiş olan bugünkü zihni yapı mı sağlıklı şekilde anlayacak?

İslâm’ı, Kur’an’ı, sünneti anlamak konusunda klasik metotlar hiç şüphesiz ki eleştirilir. Yaklaşık yirmi senedir, ülkemizde, bu konuda birtakım gayretler sergileniyor, bunları doğrusu takdirle karşılıyorum, hatta ümitle bekliyorum. Belki geçmiş metodolojiyi, klasik metodolojiyi aşacak bir şeyler ortaya çıkar diye çok samimi niyetlerle bir şeyler çıkar ümidini hep taşıdım. Ama, itiraf etmeliyim ki, eleştiriden öte fazla bir şey bulamadım. Klasik metodolojiyi aşacak, geçecek bir metodoloji, sadece eleştiri olarak karşımıza çıkıyor. Bence, o eleştiriden ziyade, o metodolojiden ne kastediliyorsa, onların ortaya konulması icap eder.

Asla bir standart konulamadığını görüyorum. Yani, Kur’an için ayrı bir standart, hadis için ayrı bir standart, hatta Kur’an’ın her âyeti için ayrı bir standart, her hadis için ayrı bir standart gibi çıkıyor karşımıza. Bazen, kendi fikri yapımıza uygun düştüğü zamanlarda, mevzu hadisleri bile delil olarak kullanmaktan çekinmediğimiz görülüyor. Mevzu olduğunda ittifak edilen hadisler, mevzu külliyat gerekçe gösterilerek bütün hadislerin reddi gibi bir sonuca varılıyor, bir neticeye varılmak isteniyor. Yani, bu ne kadar doğru? Doğru ise, bunun doğruluğunun ortaya konulması lazım bir metodoloji olarak.

Sayın Elik arkadaşımız, biraz da espri olarak, “Cenab-ı Hak bize Kur’an-ı Kerim’i göndermedi, bize akli gönderdi” dedi. Hiç şüphesiz ki bunu bir espri olarak söylemişti; ama, aynı zamanda burada arkadaşlarımız, akla da son derece yoğun şekilde vurgu yaptılar. Hayrettin Bey, “Müslüman aklı” deyince bile, ona da tepki gösterildi. Yani, şimdi, “nasıl bir akıl” demek zorunda kalıyoruz. Bugün, her şeyiyle imrendiğimiz, bilimsel seviye olarak bizden çok ileri olan Batılıların aklı yok mu hiç peki? Varsa şayet İslâm niye yok oralarda diye düşünüyor insan. Kur’an’ın geldiği ortamda yaşayan insanların hepsi deli miydi? Ebu Cehil deli miydi? Asla deli değildi, son derece akıllı bir insandı. Hatta, daha ilerisini söyleyeyim, dürüst bir insandı. Zira, Hz. Peygamber’i soruyorlar ona; nasıl biridir diye, o -Hz. Muhammed’e inanmadığı halde- asla yalan söylemez, son derece güvenilirdir; ama, biz ona yine inanmayacağız; çünkü inanırsak iktidarımızı kaybederiz diyordu. Yani, dürüstlüğü, güvenilirliğini, doğruluğunu kabul edecek kadar da dürüst yapıda biriydi. Akıl deyince ne yani o zaman? Müslüman aklı diye bir şey de, sanki çok hoşumuza gitmiyor. Ne diyeceğiz?

Daha önce, yine böyle bir bilimsel ortamda, hadis delil olmaktan çıkarılırsa, -asla hiçbir Müslümanı kastederek söylemiyorum- bazı maksatlı kişilerin sırayı Kur’an’a getireceğinden endişe ettiğimi söylemiştim. Bu endişemi halen taşıdığımı ifade etmeliyim.

Modern, konjonktürel, evrensel değer yargılarından yola çıkılarak veya bunların etkisinde kalınarak, Kur’an-ı Kerim’i anlamaya çalışmak, Kur’an’a, vahye daha doğrusu, onun kastettiği manayı değil de sanki kendi zihnimizdeki manayı vermek gibi bir

netice doğurabilir. Kendi zihni yapımızı Kur'an'a, Allah'a, Peygamber'e söyletmek gibi bir netice doğurabilir.

Bugün, Kur'an-ı Kerim ve sünnetin nasıl anlaşılması gerektiği üzerinde yoğun bir gayret gösteriliyor. Takdirle karşılamak gerekir. Bununla birlikte, çağın sorunlarına, Müslümanların sorunlarına Kur'an ve sünnetten nasıl çözüm bulunması gerektiği konusunda da gayret gösterilmesi lazım. Bunların nasıl hayata geçirileceği konusunda da; Kur'an ve sünneti, hayatın içine çekmek konusunda da ciddi bir gayretin gösterilmesi gerekir. Her sorunu Kur'an'a ve hadisin nassına, Müslümanların anlayışına yüklemekten herhalde daha önemli bir iş olarak telakki edilmelidir bu gayret.

Hadis metinlerini anlamak için sadece fıkıh usulünün de yeterli olmayabileceği düşünülmesi. Zira, fıkıh usulünde şekilcilik, lafızcılık biraz daha ağır basmakta, hadislerde ise mana ile rivayet daha ağırlıklıdır. Kaldı ki, fıkıh usulü daha çok ahkâm hadisleriyle de ilgilenmekte. Başka türlü hadisler de vardır. Maksadım, hiçbir zaman fıkıh usulünü tenkit etmek değildir. O zaten kendi alanını belirlemiştir. Diğer alanları da başka bilim dallarına bırakmıştır. Dolayısıyla, hadisi bütünüyle fıkıh usulüne indirgemekten ziyade, hadis şerhlerine, hadisi başka açılardan ele alan kitaplara, tasavvufi eserlere vs. de bakmak gerekir.

Sık sık tarihsellik metoduna da temas edildi. Bir iki cümle söyleyip bitireceğim. Tarihsellik metodu, dikkatle ele alınması gereken bir husustur. Belki, bunun evrensellik anlayışına dönüşmesini engellemek gerekir. Tarihsellik, belki nassın indiği ortamda nasıl anlaşılmalı, Peygamber onu nasıl anlamış, ashap onu nasıl anlamış şeklinde bir gayretle ele alınmalı; yani, nassın, yani Allah'ın o andaki muradını tespit esas olmalı, amaç olmalı. Fakat, bu, o amaçtan ziyade, sanki onun hikmetini tespit gibi bir neticeye varılmak isteniyor, oraya ağırlık veriyor. Bu da, zihnimizdekini, sanki nassa söyletmek gibi bir netice doğurabilir. Evrensel, çağdaş değer yargılarını nassa söyletmek gibi bir netice doğurabilir. Burada, tarihsellik değil, tarihi atlamak söz konusu, bazı arkadaşlarımızın tespit ettikleri gibi. Bugünkü değer yargılarımızı tarihe yüklemek neticesini doğurabilir.

Herkese saygılar sunuyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

Sayın Sandıkçı, “bir daha ben söz alamam” diye çok hazin bir konuşma tarzıyla başladığı için, doğrusu hiç müdahale edesim gelmedi. Her zaman kendisinin söz hakkı var muhakkak; ama, burada ne kadar vaktimiz elverirse, o kadar konuşabileceğiz. (...)

Şimdi, daha önce söz almamış hocalarımızdan, bir tek Sarıkçıoğlu Hocamız var. O normal süresini kullanacak, onun dışındaki katılımcılar daha önce konuştuğu için lütfen 3 dakikayı geçirmesinler; çünkü, gündemimizi bugün belirleyeceğiz.

– Buyurun Sayın Elik.

Doç. Dr. Hasan Elik – Ben de hayırlı günler dileyerek, saygılar sunarak başlamak isterim.

Efendim, dün bendenizin belki biraz heyecanlı yaptığım konuşmaya çok atıflar oldu. Ben demiştim ki, “bu bir bilgi toplantısı mı, bir inanç toplantısı mı?” Bizim sorun-

larımızdan birisi bu. Mesele bilgi ise, bilgi kurallarına göre konuşmak; inançsa inanç esasları ve değerleri doğrultusunda konuşmak lazım. Ama, bizim işimiz, ikisini de cem' etmek gibi bir durum ortaya koyuyor. Tabii, inanca taalluk edince konu, infial ve hissiyat devreye giriyor. Onun için, ben, özellikle Hayrettin Bey Hocamın her bakımdan kemalini göz önünde bulundurarak, biraz daha yumuşak olmasını beklerdim. Biz, kendilerine saygı duyuyoruz; ama, ülkede böyle birtakım problemler var. Bunları susmakla, aramızda idarei kelimelerle düzeltmeyeceğimizi düşünerek, sadakat ve sarahatla konuşmak gerektiğine inanıyorum. Artık iş kapağı dayanmıştır. Dolayısıyla, dün de arz ettim, konuşmaları reddetme hakkına sahibiz; ama, yargılama hakkına kimsenin sahip olmadığını düşünüyorum. Böyle bakarsak daha rahat konuşuruz.

Benim dünkü söylediğim meseleye ilavelerim var. Bir defa, bu semantik ve hermenötik gibi bilimsel metotların lüzumsuzluğuna inanmıyorum ben. Öncelikle Kur'an'ın amacını, bu bir bilgi kitabı mıdır, bir doktrin kitabı mıdır, ekonomik, siyasî vesaire şeyleri oluşturmak için gelen bir kitap mıdır; yoksa, bir hidayet, irşat ve ahlâk kitabı mıdır; bir defa bunu tespit etmemiz lazım dedim. Benim kanaatim, Kur'an'ın, ikinci şık olduğu noktasında.

Bunu anladıktan sonra, nassların nasıl anlaşılacağı meselesinde bu yöntemi uygulayabiliriz; ama, bunu tespit etmeden uygulayabileceğimiz bütün yöntemler bizi amaca ulaştırmaz diye düşünüyorum.

Hz. Peygamber döneminde semantik yoktu, hermenötik yoktu, tefsir yoktu... Sahabe döneminde bile icmalî tefsir vardır. Niçin? Her şey açıktı çünkü; her şey biliniyordu. Kur'an-ı Kerim'i Hz. Peygamber'in tefsir ettiğini de ben anlamıyorum. Kur'an'da geçen tefsir, beyan, tebyin gibi ifadeler, tebliğ ve tilavetten öte gitmez; çünkü, Arap toplumunda söylenen şeyi herkes anlıyor. Ama, araya bir kronoloji problemi girince, tabii döneme gelince, o zaman işte, vahyin vasatı ve diğer şeyler kaybolduğu için, yardımcı bilgiler vasıtasıyla biz buna ulaşmaya çalışıyoruz. Bütün mesele, Kur'an'ın ne dediğini anlamaktır. İşin başında olmayan ilimler, sonra zaruret halini almıştır, buna da bir şey söylemiyorum.

Ahlâk meselesini dün arz edemedim galiba. Ahlâk deyince, ahlâkı Türkiye'de ve Müslüman dünyada çok dar kapsamda anlıyoruz. Bana göre ticaret ahlâkı, iş ahlâkı, siyaset ahlâkı... Hayatın hangi alanı varsa hepsinde bir ahlâk boyutu olduğuna inanıyorum ve dinin her alana ahlâkîlik getirdiğini söylüyorum. Mesela, faiz meselesi burada özellikle hüküm olarak anlatılıyor. Ben bunu ahlâkî bir şey olarak anlıyorum. Nitekim, buna bugün ekonomik etik deniliyor. Bugün, her alanın bir etik değeri vardır; işte bu etik değere Kur'an'ın ahlâk dediğini ve her alan için bunun geçerli olduğunu düşünüyorum. Eğer Kur'an'ı biz, ahlâkî bir olgunun dışında düşünecek olursak, tarihte bu kadar Kur'an'a yaklaşan, bu kadar okuyan, bu kadar önem veren toplumların bizim bugünkü yüklediğimiz anlamlarda ve alanlarda birtakım teşekküller oluşturması gerekirdi. Bu oluşmamıştır. Ama, bir ahlâk medeniyeti oluşmuştur. Dolayısıyla, Kur'an'ın amacının bu olduğunda ısrar ediyorum.

Hayrettin Bey Hocam dün akıl meselesi konusunda dediler ki, "sen bazı işlerini akılla yapıyorsun, bunu niye akılla yapamıyorsun?" Dün burada ifade edildi; Kur'an'da-

ki ilim, akıl ve diğer kavramları, bugün bizim kullandığımız anlamda kullanırsak, bu soru gayet tabii ki mantıklı ve cevabı da zor bir soru. Ama, ben, Kur'an'ın akıl kavramını da böyle anlamıyorum, kalp anlamında anladığım için.. Yani "فهم لا يعقلون ، فهم لا يؤمنون" gibi Kur'anî ifadelerin birbiriyle çok ilişkili olduğunu düşünüyorum. Dolayısıyla böyle salt akıl anlamında anlamıyorum. Bu anlamda Kur'an'ı bizim aklımızın bileceği alanlarda bizi bilgilendirme kitabı değil, bilmediğimiz / metafizik alanlarda bilgilendirme, bildiğimiz değerlerde de inandırma kitabı olarak görüyorum. Bugün, sorun bilgi sorunu değildir, inanma sorunudur; çünkü, insan, bildiklerini değil inandıklarını yapıyor. Bu anlamda Kur'an, insanın bildiği doğruları uygulaması için bir yaptırım getiriyor.

Son cümlemi şöyle toparlayabilirim: Dinin alanı genişledikçe yetkisi azalmaktadır. Bugün, biz özellikle ahkâm diye tafsilatlı olarak yaptığımız çalışmalarda bir kadının şahitliği, kadının dövülmesi konusuna Türkiye'de yıllardan beri verdiğimiz mesai, bugün neredeyse Allah'ı listenin aşağılarına indirmiştir. Bir Allah inancı, ahlâk değerleri, ahiret inancı artık konuşulmaz olmuştur. Kadının şahitliği, kadının dövülmesi gibi araç konular, bugün listenin başına geçmiştir.

Efendim, bilimde ve bilgede ihtilaf vardır, inançta birlik vardır. Burada hepimiz tevhide inanıyoruz, ibadetlerin gereğine inanıyoruz, aramızda hiçbir fark yok. Ama, iş bilgi boyutuna kaçtığı zaman ihtilaf çıkıyor. Dün Abdülaziz Bey, ... كتابا متشابهة مائة... (Zümer, 39/23) âyetiyle ilgili yorumlar getirdi. Yani, şu kadar zamandan beri okuyor; bir sene önce müteşabihle ilgili görüşü o değildi ve biz de onun dediğini anlamadık. Şimdi, müteşabih konusunda bir kısmımız bir şey diyor, bir başka kısmımız bir şey diyor, burada ihtilaf var; çünkü, bu bir bilgidir. Ama, Kur'an'ın ilahî kitap olması noktasında, orası inanç alanıdır, orada ittifak vardır. İbadetin lüzumuna ve gereğine inanmak bir inanç meselesidir ve ihtilaf yoktur; ama, ibadetin biçimi ve şekli bilgi konusudur, orada ihtilaf vardır. Dolayısıyla, ben Kur'an'ın bu ihtilafli alanlarda dolaştığını değil, ittifak edilen, bilinen ahlâkî değerlerin uygulanması noktasında vurgu yaptığımı söylüyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

Efendim, dün Sayın Akdemir'in centilmen bir tavrıyla mutabakat hasıl olmuştur. Yani, olabildiğince kişiler değil fikirler bazında görüşlerimizi açıklarsak, kendimizi savunmaktan ziyade başkalarının hakkını ve kamu hakkını korumuş oluruz diye bir mutabakat hasıl olur. İsimle cevap verme yoluna gitmeden fikirlerimizi açıklayarak, vakti en iyi şekilde değerlendirirsek herhalde en doğrusunu yapmış oluruz.

– Buyurun Sayın Sarıkçıoğlu Hocam.

Prof. Dr. Ekrem Sarıkçıoğlu – Muhterem hazırun! Dünden beri birtakım meseleler üzerinde görüşüyoruz; fakat, bu görüştüğümüz şeyler, bana tefsir dersinin giriş saatlerinde yahut da İslâm hukuku dersinin giriş saatlerinde öğrencilere verdiğimiz genel teorik bilgiler gibi geldi ve daha sonra -çünkü o derslerin iki yıl boyunca çeşitli sorunlarına iniliyor, tartışılıyor- üç beş saatin içinde genel konularda bir yere varmak mümkün değil. Bu konular yüzyıllar boyunca zaten tartışılmış. Bizim burada, konunun felsefi taraflarını tartışmamız da faydadan hali değil, ufkumuzu genişletiyor; ama, bir neticeye varmamız, halkımızın bizden istediği pratik konulara götürmesi de mümkün

görünmüyor. Nitekim, şu ana kadar buna hepimiz şahit olduk. O bakımdan işi biraz daha müşahhas konulara getirmek istiyorum. Burada, benim ilgilendiğim, bana sorulan, öğrencilerin güncel olarak bana getirdikleri meselelerde görüşlerimi ifade etmek istiyorum.

Şahit olduğum hususlardan birisi, ister tefsir usulü olsun, ister fıkıh usulü olsun, geleneksel usul kitaplarımızın, -Allah hizmeti geçenlerden razı olsun- yeniden gözden geçirilmesidir. Bilimsel yönden eskimiş, artık güncelliğini kaybetmiş yahut da yeni, derinlemesine çalışılması gereken hususlarda, o eski geleneksel kültürü de dikkate alarak, fakültelerimizdeki arkadaşlarımızdan, o alanın uzmanlarından, tüm alanlarda bir usul kitabı yazılmasına ihtiyaç vardır. Öğrencilerimizi, istikbalin genç ilahiyatçılarını, müftülerini, vaizlerini, dini irşadatta bulunacak gençlerimizi başka türlü yetiştirmemiz mümkün değil.

Konuşmalarımızda hukukî âyetlerin anlaşılması konusu da gündeme geldi. Dinler tarihiyle doğrudan ilgilenmem hasebiyle dikkatimi çeken birtakım hususlar var. Bunu sırf modernlik olsun, yahut da yenilik olsun diyerek değil de, ister istemez Yahudiliği, Hıristiyanlığı yahut da diğer dinleri ele alıp incelerken, bir Müslüman olarak, kendi dinimizle mukayese yaptığımızda, fıkıhtaki birtakım hususların -arkadaşlar katılır yahut da katılmaz, onu bilmem- neredeyse kaynak vermeden, noktasına virgülüne yakın bir şekilde aktarıldığını görüyorum. Tabii, burası derslane olmadığı için, burada örneklerini gösterip herkesin gözünün içine sokarcasına bir şey söylemek mümkün değil; ama, bu duruma şahit oluyorum.

Yine, uzun zamandan beri farkettiğim bir husus var: İslâmî tarihte, ilk defa şeriatın Hz. Nuh'a geldiğini görüyoruz. Daha sonra Hz. Musa şeriatı ağır hale geliyor. Ama, bu şer'i hususların Kur'an-ı Kerim'de açık bir şekilde Hz. İsa'dan bahsederken, "biz onu Yahudilere ceza olarak verdiğimiz helâl şeyleri tekrar helâl kılsın diye gönderdik" buyruluyor. Yani, Musa şeriatını neshettiği, aslında onun, birtakım şeyler helal olduğu halde ceza olarak haram kıldığı ifade ediliyor. Ama, Kur'an-ı Kerim'de bu kadar açık bir beyan varken, -herhalde gözden kaçmış olacak ki- bizim bazı dinî meselelerde, yani Hz. İsa, Tevrat şeriatını pek çok hususlarda neshettiği Kur'an-ı Kerim'de ifade edildiği ve Kur'an-ı Kerim'de de haram ve helaller açıkça belirtildiği halde, bizim hukukçularımızın yeniden, "bizden önceki kitaplarda bulunanlardan yararlanalım" diyerek, yine Tevrat'a dönerek, Tevrat hukukunu aynen benimsediklerine şahit oluyorum.

Bundan şuraya gelmek istiyorum: Hukukun ve şeriatın ayrıntıları ile meşgul olan arkadaşlarımız, sadece teorik İslâm tarihinin günümüze ulaşan klasik bilgilerini değil, ayrıntılarda bizden önceki milletlerdeki aynı konudaki tarihî gelişmeleri ve değişimleri bilmelerinde yarar var, fayda var. Aksi halde, Kur'an'ın hukukî sistemini anlamada herhalde biraz eksik kalacağız.

Yine, tefsirle ilgili hususlarda... Şüphesiz, tüm müfessirlerimiz, hepsi iyi niyetli. Şu anda biz de burada her ne kadar birbirimize muhalif birtakım konuşmalar yahut da farklı görüşler ortaya koysak da, birimize karşı en ufak bir art düşüncemiz söz konusu olamaz. Aynı şekilde, bizden önceki ilim adamlarımız da, şüphesiz, ellerinden geldiği kadar İslâm'a hizmet etmeye çalıştılar. Yorumlarını, tefsirlerini yaparken, şüphesiz

içinde yaşadıkları tarihî ortamın, ilim alanının, ışığında yaptılar. Kur'an-ı Kerim'in âyetlerini o şekilde anladılar. Ama, günümüze geldiğimizde, özellikle tabiatla, coğrafya, vesaireyle ilgili bilgilerde birtakım değişimler oldu. Yüzde 80 oranında eski bilgilerin günümüzde değişmiş olmasını dikkate alacak olursak, bizim o bilgilerin ışığında Kur'an-ı Kerim'i yeniden anlamamızda, yeniden yorumlamamızda ve o bilgileri bir kalbura koyup elememizde yarar vardır. Çünkü, öyle şeylerle karşılaşırız ki, çağımıza pek uymuyor. Muğlak yahut da kapalı gibi görünen konularda, ayrıntılara girmekte yarar var. Belki diyeceğiz ki, "ayrıntılar bizi bir yere götürmez, bizi darmadağın eder" ama, herkes için bir kenarından tutarsa, zamanla bu işler hallolur. Ayrıntılarda da mümkün merteye, o bilgiyle ilgili sınırsız bir araştırma ve daha sonra da temel kaynaklarımız ışığında onu anlama şeklinde değerlendirmek, bizi daha doğru, daha isabetli sonuçlara götürecektir. (...) Ayrıntılar üzerinde durmaktan korkmamalıyız. Kur'an'ın ilgili âyetlerini, sağlam bilgi ve görüşlerimizin ışığında incelememizde, anlamamızda yarar vardır.

Hepinize saygılar sunuyorum. Yeri gelirse, sorular olursa, bu konuda görüşlerimi açıklamaya devam edeceğim. Teşekkür ederim.

Komisyona Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

Aynı zamanda ayrı bir oturum tahsis edeceğimiz klasik dinî kaynakların değerlendirilmesine de uzanan açıklamalar yapmış oldular. Belki, ikisini birlikte ele almak istediği için bu şekilde konuştu. Ben, ikisinin arasını ayırt etmemek için süre konusunda müdahale etmedim.

Sayın Hasan Onat Bey'den, üç dakikayla sınırlı konuşmasını rica ediyorum.

– Buyurun.

Prof. Dr. Hasan Onat – Umarım üç dakikaya sığar. Üç dakikada konu ile ilgili düşüncelerimi özet halinde sunmaya gayret edeceğim. Ancak, şu ana kadar yapılan konuşmaları ne yaptığımızı anlamakta zorlandığımı düşünüyorum. Bir şeyler konuşuluyor; pek çok çelişki görmezlikten gelinerek o konuşmalar yapılıyor. Mesela, komisyonun sözcüsü olarak Sayın Bardakoğlu'nu anlamakta hakikaten zorlandım. Bizim temel sorunlarımız var. Nedir sorun? Bugün, ister kaçın, ister kaçmayın; görmezlikten gelin ya da gelmeyin; ortada bir problem var: Bizim insanımız Müslüman ve Müslüman kalarak yaşamak istiyor. Ama, Kur'an'a bakışıyla ilgili sıkıntıları var. Daha önce de ifade ettim: Kur'an'ın şu anda Türkiye'de hukukla ilgili kısmı gündemde yok. Biz bunu burada konuşmayacaksa nerede konuşacağız yani? Bu güzide heyet, bu konuda, burada fikir üretmeyecekse kim, nerede üretecek? Sorunun özü bu. Biraz daha ileri gidelim: Açıkça ifade etmek istiyorum; sorunun temelinde yatan mesele -şu andaki izlenimler de büyük ölçüde kendi kişisel izlenimlerimi ifade ediyor- ilahiyatçıların bile kafasında din kavramının yeterince net olmamasıdır. İkincisi, ilahiyatçıların Kur'an'a bakış açılarının net olmadığını düşünüyorum. Üçüncüsü, ilahiyatçıların Hz. Peygamber'i anlama konusunda da ciddi sıkıntıları olduğunu düşünüyorum. Bununla ilgili gerekçem de şu: Şu andaki konuşmaların arka planına bakıyorum, ciddi bir tarih bilgisi ve bilinci maalesef sağlıklı bir şekilde ortaya çıkmıyor. İslâm'ın geldiği dönemde, Peygamber'in vefatı döneminde Medine'nin nüfusu 15 bin. En iyimser rakamlarla 20 bine çıkarın siz bunu. Şu

anda 1,5 milyara yakın Müslüman var. O dönemde devlet geleneğinden yoksun bir topluma Kur'an geliyor ve o toplumun içerisinde din kurumlaşmaya başlıyor. Bu kurumlaşmada merkezi yeri Kur'an alıyor. O toplumda kabile yapısı, kabilecilik temel belirleyici olmuş. Biz bunları düşünmeden, o sosyal yapıdan, o ortamdan Kur'an'ı ayırdık, Peygamber'i ayırdık. Şu anda burada ütöpik bir tarzda birtakım meseleleri konuşuyoruz. Bu şekilde sağlıklı bir sonuca varmak mümkün değil. Kurumlaşmanın olmadığı bir toplumda din-siyaset ilişkisinden söz edemezsiniz, din-hukuk ilişkisinden söz edemezsiniz. Toplumda tüm alanlarda din, egemen gelenekle bütünleşiyor. Allah vahiy göndererek bir topluma müdahale ediyor ve bir zihniyet değişikliği ortaya çıkıyor. O zihniyet değişikliği içerisinde yavaş yavaş farklı noktalara doğru gidildiğini görüyorsunuz. Nitekim, kurumlaşmaya bağlı olarak din-devlet ilişkisi, kendiliğinden farklı istikametlere doğru gidiyor. Yani, o zamanda hayatın tümünde dinin belirgin bir şekilde varlığını hissettirmesi, bugün de hissettirmesini gerektirir mi? Bu sorunun cevabını, Kur'an'a bakış açımızla çözmek zorundayız.

Mesela, Hasan Bey'in konuşmaları tepki topladı o noktada, belki biraz ifade biçimlerinden kaynaklanan sıkıntılar var; ama, bugün biz, din-hukuk ilişkisini eğer bu ortamda sağlıklı bir şekilde konuşamayacaksak, ilahiyatçılar olarak Müslümanlara söyleyeceğimiz fazla bir şey olmaz. Niçin bu tarihi sürece dikkat çekmeye çalıştım? Bu dinin toplumdaki yeri, dinin ontolojik olarak toplumda yer tutuşu, toplumun sosyokültürel durumuna, toplumun gelişmişliğine, kurumlaşma düzeyine göre farklılaşmaktadır. Zaman zaman hukuk açısından bakıyorsunuz, din hukukun içine giriyor. Zaman zaman geri çekiliyor; bu, toplumların yapısına göre farklılaşıyor. Din, ahlâk ve hukuk ilişkisi baz alınarak, biz, burada, Kur'an'daki hukukla ilgili birtakım âyetleri konuşabiliirdik, tartışabiliirdik.

Bu noktada sadece kişisel kanaatimi ifade etmek istiyorum. Çünkü, sorunun özü; bana göre burada konuşulan meselelerin özü bu. Peygamber'i anlamakta zorlanıyoruz, Kur'an'ı anlamakta zorlanıyoruz. Peygamber'in insan olduğu dile getirildiğinde, -Kur'an bunu söylüyor; Peygamber'in diğer insanlardan ayrılan temel özelliğinin vahiy alması olduğunu söylüyor- biz hâlâ bunu anlamakta sıkıntı çekiyoruz; ya da bunu dile getiren arkadaşlarımız tepki topluyor. Hakikaten, bunlar ciddi sıkıntılar. Ama, biz bu ayrımı yapmak zorundayız. Niçin? Şu anda küreselleşme aldı başını gidiyor ve bu ortamda, eğer hâlâ biz bu kafayla insanlarımızı İslâm'ı anlatmaya, öğretmeye çalışacak olursak, mevcut anlayış biçimi bize yetebilir. Fakat bizim torunlarımızı bırakın; çocuklarımızı bile yeteceğini zannetmiyorum. Öyleyse, bu konuda yapmamız gereken bazı temel işler var.

Öncelikle, Kur'an'a bakış açımızı netleştirmemiz lazım. Eğer Kur'an'daki hukukla ilgili âyetleri doğrudan din kategorisinde ele almaya devam edersek, ne müslümanların kafasındaki bazı sorunlara ışık tutabiliriz; ne de din-devlet, din-siyaset ilişkisine sağlıklı bir çözüm önerebiliriz. Ali Bardakoğlu Hoca, "günceli de dile getirelim" dedi. Doğru, işte güncel bu, buna cevap bulmak zorundayız biz. Nasıl rahatlatacağız bu insanları? Bir şekilde bu insanların sorununa cevap bulmak zorundayız.

O zaman, Kur'an'daki hukukla ilgili âyetleri bir bütün olarak değerlendirelim. Hiç-

birimiz bu âyetlerin Kur'an'da olmadığını iddia ediyor mu? Hayır. Bu âyetlerin vahiy olduğu konusunda, Kur'an'ın vahiy olduğu konusunda ihtilaf var mı? Hayır. O zaman, lütfen İmam-ı Azam'ın sözünü hatırlayalım, diyor ki “tenzili inkâr söz konusu olmadığı müddetçe, tevilin inkârı küfrü gerektirmez.”

Bunların hepsi yorumlardır. Bizden öncekiler de yorumlamıştır, biz de yorum yapacağız. Bizim görevimiz önermektir. Din önerir. Bunun adı empoze değildir, dinde ekspoz vardır, sadece önerir. Din ve bilmin ortak noktası budur. Bilim adamysak düşüncelerimizi öneririz, ortaya koyarız. Kabul edilir ya da edilmez, toplum kabul eder ya da etmez, bizim meselemiz değildir. Biz, bilim adamı olarak düşüncelerimizi ortaya koyar, yürütür gideriz. Kur'an'daki hukukla ilgili âyetler, bakın, bağlamlarına göre farklılık arz eder. Nedir mesele? Ben normal bir insan olarak, o âyetlerin muhatabıyım. El kesmeden söz ediliyor; tamam. Ama, bana kimse “sen bu âyetin muhatabısın, hırsız yakaladığın zaman elini kes” demiyor. O zaman, âyetleri nasıl anladığımızı görmek durumundayız. Birey olarak ben bu âyetlerden ahlâkî olarak yararlanırım. Hukukçu alır, o âyetleri hukuk alanına taşır. Hukuk diline tercüme eder, hukuk kâhpları çerçevesinde günün gerçekliğiyle tekrar yoğurur ve karşımıza hukuk çıkar. Bu normal Müslümanın işi değildir. Aksi taktirde, Kur'an'daki hukukla ilgili âyetler yüzünden, Kur'an'ı hukuk kitabı olarak algılamak gibi hakikaten sıkıntılı bir durum ortaya çıkarıyor. Yani, şu andaki sıkıntımız, büyük ölçüde, pek çok şeyin birbirine karışmış olmasından kaynaklanıyor. Tarih bilgisi ve bilinci yok. Dinin de toplumların gelişmişliğine göre yeniden kurumlaştığını, dinamik olduğunu büyük ölçüde unutuyoruz diye düşünüyorum.

Bir cümleyle bağlıyorum. Sanıyorum bizim temel sıkıntımız, din anlayışının şimdiye kadar fukahaya endeksli olmasından kaynaklanıyor. Burada da bunun sıkıntılarını yaşıyoruz.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz. Bu konulara dün de zaten temas etmiştiniz, bugün daha da vurgulamış oldunuz, önemine dikkat çektiniz.

Alt komisyon adına, Sayın Bardakoğlu bir açıklama yapacaklar.

– Buyurun.

Prof. Dr. Ali Bardakoğlu – Efendim, ben aslında problemi en aza indirmek için bir yöntem önerdim, bir görüş bildirmedim dikkat ederseniz. Yani, biz, din ve hukuk, Kur'an ve hukuk konusunda burada net bir açıklama yapamayız dedim. Hasan Onat Bey, “kimse bu konuda net değil” diyor. Aslında, herkes bu konuda net; fakat, herkes tek tek net olduğu halde, bu net olan şahısları üst üste koyduğunuz vakit -34 kişi var burada- net bir manzara çıkmıyor. Aradaki farkı anlatmak için diyorum. Yani, herkesin bu konuda belli bir kanaati var. Şu anlamda dediğinizi zannetmiyorum: “Ancak benim gibi düşünülürse net olur.” O anlamda demiyorsunuz. Herkes, Kur'an nedir, din nedir, hukuk nedir, insanlığın hukuk alanında tecrübesi nedir, bu konuda belli kanaatlere sahipler. Ama, biz burada, bu konuda, Yargıtay'a, Danıştay'a veya kanun koyuculara öneride bulunan bir hukuk komisyonu değiliz. Biz burada din işini tartışan bir komisyonuz. Böyle olunca, “dinin ve Kur'an'ın hukukla ilgisi yoktur” da, “hukukun kaynağıdır”

da diyemeyeceğimize göre, bu konuyu mümkünse meskutun anı geçelim dedim. Tartışmayı bu noktada yoğunlaştırmanın pratik faydası yok.

Bu konuda, uygun görürseniz bir proje teklif edelim; tıpkı yöntem projemiz olduğu gibi, din-hukuk konusunda bir başka özel sempozyum düzenleyelim. Ama, buradan bir kararın çıkmasını bekliyorsak, bunun da fazla mümkün olmadığını bilelim.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

Efendim, kalan kısmında, mesafe alabilmemiz açısından, alt komisyon adına açıklama yapan Sayın Bardakoğlu'nun ifade ettiği hususlarda komisyonumuz ne kadar hemfikir, onun kısaca bir sağlamasını yapalım.

Tekrar özetleyecek olursam, Sayın Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanımızın dünki açıklamalarından da anlaşıldığı gibi, bu toplantının ilk ve son olmaması arzu ediliyor, bir başlangıç olması düşünülüyor ve devamının gelmesi arzu ediliyor. Böyle bir toplantıda, diğer komisyonların ele aldığı meseleler ahkâm meseleleri olduğu için onlardan birtakım somut sonuçlar çıkması bekleniyor. Gazetecilerin hararetle sonucunu beklediği meseleler var. Onlara birtakım somut cevaplar verilmiş olacak, öyle umuyoruz. Ama, bizim komisyonumuzun ele aldığı konunun, çok büyük bir konu olduğunu, bitmez tükenmez bir serüvenin parçası olduğunu dün de ifade edenler oldu. Dolayısıyla, böyle bir konuda yeni fikirler geliştirmenin, yeni ufuklar açmanın zaten başbaşa bir katkı olacağını düşünüyoruz. Yoksa, mesela sünnetin kaynak değeri şudur, şu değildir; belki bu dahi biraz somutlaştırılabilir... Ama, “anlama ve yorumlama konusunda tercih edilmesi gereken yöntem şudur” diye buradan fetvavari bir sonucun çıkacağını herhalde düşünemeyiz. Dolayısıyla, bu konuda olabildiğince Müslümanların, insanlığın, ilim dünyasının birikimlerini yansıtan, ufuk açan çalışmalar yapmaya ihtiyacımız var. Zaten dün de önerilmişti, bugün onu tekrar ediyoruz. Şayet uygun görülürse, Din İşleri Yüksek Kurulu, bundan sonra yapılacak ikinci istişare toplantısına hazırlık olmak üzere -birçok büyük toplantılarda olduğu gibi- ihtisas toplantılarını tertip edebilir. Şu anda biz şifahi görüşler açıklıyoruz, başı sonu belli olmayabiliyor; ama, tebliğli-müzakereli toplantıların tertip edilmesi, ihtisas toplantılarının tertip edilmesi, bu konularda çok daha ufuk açıcı katkılar sağlayacaktır.

Kısacası, bizim şu andaki temennimiz, bu toplantının iyi bir başlangıç olmasıdır. İyi bir başlangıç olmasını sağlayabilirsek, sanıyorum büyük başarı elde edilmiş olacak. Şayet muhterem komisyonumuz bu eğilime katılıyorsa, ulaştığımız ilk sonuç olarak; dini metinleri anlama ve yorumlama konusunun önemine ve bu konuda yapılacak derinlemesine her çalışmanın yeni değer kazanım sağlayacağı fikrine vurgu yapan, dolayısıyla bu konuda Diyanet İşleri Başkanlığının ve Din İşleri Yüksek Kurulunun ihtisas komisyonları veya projeler üretmesinin bu yolda mesafe almaya yardımcı olacağını teklif edebiliriz. Şu anda karar aşamasına gelmedik; ama, sona doğru yaklaşıyoruz. Kararımız bu istikamette olacaksa, bunu değerli komisyonumuz benimsiyorsa, hiç değilse bunların ana başlıklarını tespit edici önerilerde bulunabiliriz. Eğer bunu prensip olarak kabul ediyorsak, şimdiki konuşmalarımızı olabildiğince yapılacak çalışmaların, toplantıların, projelerin gündemini belirleyici başlıklar önerme şeklinde belirleyebiliriz.

Önce bunu takdirlerinize, tasviplerinize arz ediyorum; bunun yararlı olacağını düşünüyör muyuz?

Dünden beri yaptığımız müzakereler, neye ağırlık vermemiz gerektiğini gösterdi. En tazesi, Sayın Bardakoğlu ile Sayın Onat arasında geçen muhaverede görüldü. Yani, din-hukuk ilişkisinin çok dikkatli biçimde, derinlemesine, bütün boyutlarıyla ele alınmasının yararlı olduğunu düşünüyör isek bunu önerelim.

Mesela dün, Hz. Peygamber'in beyanı yorum mudur, vahiy midir? Yorumsa, başkalarından farklı olan yönleri nedir, farkı nedir? Bu sorular biraz ortada kaldı. Bunu, ben bugün akşama kadar cevaplayabileceğimizi de sanmıyorum. Bunlar birer başlık olabilir. Bunun gibi başlıklar önermenizi istirham edeceğiz.

Bundan sonraki oturumların usulüyle ilgili olarak şunu da takdirlerinize arz ediyorum. Biz, dünkü oturumları ve bugünkü oturumu Kur'an ve sünnet, yani genel olarak anlama ve yorumlama konusuna ayırmış olduk. Geride üç konumuz kaldı: Klasik dini kaynaklar, zaman ve mekân bağlamında dini hükümlerin değişmesi, örf ve âdetlerin dinî hayattaki yeri.

Bundan sonraki üç oturumu, bunların her birine tahsis edebiliriz veya şu andaki konu yeterince olgunlaşmamış diyorsak, bu konuyu bundan sonraki oturumda da müzakereye devam ederiz. Örf ve âdet ile hükümlerin değişmesi konusunu tevhid eder, ona bir oturum ayırırız. Bu iki yoldan birini tercihle ilgili önerilerinizi istiyorum.

– Buyurun Sayın Öztürk.

Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk – Söz hakkı rica ediyorum.

Komisyon Başkanı – Kaydediyorum efendim.

Usulle ilgili olarak bir teklif var mı efendim?

– Buyurun Hocam.

Prof. Dr. Hayrettin Karaman – Tecrübe şunu gösterdi; Kur'an ve sünneti Diyanete yansıyan güncel meselelerin çözümünde nasıl kullanacağımız konusunda, kullanışlı, kullanıma elverişli, bu oturumu tertip eden insanların işine yarayacak bir formül ortaya çıkmadı. Sözler söylenmedi demiyorum; ama, bir ifade, bir formül, bir teklif ortaya çıkmadı. Burada, "akademik" tartışmalar oldu. Buna iki celse daha devam etsek, aynı şekilde olacağına kaniim. Başta söylediğim gibi, bununla yetinelim. Başta, şu konulara saatleri taksim edelim demiştim. Bu oturum sonunda Kur'an ve sünnet bitmiştir. Ondan sonraki konular vardır. Bunlar da önemlidir. Mesela, ahkâmın değişmesi söz konusu olduğunda, ister istemez Kur'an ve sünnete tekrar dönülecektir, yine dönülecektir, yine atif yapılacaktır.

Teklifim: Bunu bozmayalım, bu bitsin, bundan sonraki oturumlarda diğer konulara geçelim ve o konulara da -ben birleştirmeyi teklif etmiştim; ama, arkadaşlar "hayır" dediler; "hayır"sa- her birine uygun saat ayıralım ve sadece o saatlerde onları görüşelim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

Prof. Dr. Ali Bardakoğlu – Uygun görüyorsanız, proje benimsenmişse, proje hazırlık heyeti oluşturalım; o heyet, bu anlama ve yorumlama projesini olgunlaştırmak

üzere, bizim umumi heyete de gündemi takdim etsin. Buradan, arkadaşlar uygun görüyorlarsa, üç kişi olabilir, dört kişi olabilir, heyeti ismen belirleyelim mesafe almak için. Din İşleri Yüksek Kurulumuza önerelim. Şamil Bey açısından da uygunsa o arkadaşlar bu projeyi yürütsünler; yani, kendileri üstlensinler değil, projeyi yürütsünler. Hem de son oturuma, o projenin ana başlıklarını getirsinler.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

– Buyurun.

Doç. Dr. Abdülaziz Bayındır – Hayrettin Karaman Hocamın söylediği gibi, Kur'an, sünnet, klasik dini kaynaklar, zaman mekân, örf âdet... Eğer bir problemi burada irdelemek istersek, birbirinden ayıramayacağımız şeyler. Dolayısıyla, hangi konuda konuşulsa, insanlar bu şeylere atıfta bulunmak zorunda kalacaklar.

Dün, ben çok hızlı bir konuşma yaptım; yeni bir metot tespit ettiğimi söyledim. Ben o metotla son iki senedir çalışıyorum. İncelediğim konularda Kur'an ile sünnetin, mesela bir konuda fukahanın kullanmadığı sünnetin tamamının kullanıldığını, sünnetten herhangi bir şeyin dışarıda kalmadığını, konunun Kur'an bazında anlaşılması halinde -Sayın Mehmet Erdoğan'ın dün anlattığı gibi- fitrat açısından da tam bir bütünlük sağladığını, klasik dinî kaynakları da ciddi manada eleştirdiğini şahsen gördüm. Dünden beri diğer komisyonlarda konuşulmakta olan konularla da ilgili birtakım çalışmalarım da oldu. Dün çok hızlı anlatmak zorunda kaldım. Sayın Hasan Elik haklı olarak “anlaşılmadı” dedi. Eğer fırsat verilirse onu ben şöyle bir 10 dakika içerisinde özetlemek isterim. Sayın Kemal Sandıkcı da yeni bir metot diyor, ben şahsen yeni bir metot olduğuna, o metotla olaya bakıldığı zaman, dünden beri sıkıntısı çekilen şeylerin tamamının cevaplandığını, son iki yıllık çalışmalarımı gördüm ve elimde çok sayıda da örnek vardır.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

Efendim, önce isterseniz şu usulü bir tamamlamış olalım. İzin verirseniz şöyle olabilir mi: Şu anda bu oturumda eğer şimdiye kadar ele aldığımız konuyu derleyip toparlamaya karar verirsek, geriye adil bir şekilde üç oturuma üç başlık kalıyor. Hayrettin Hocamızın belirttiği gibi konular iç içe olduğundan zaman zaman yine dönme imkânı olabilir. Ama, hiç değilse, her konuya bir oturum ayırmış olsak... Usul açısından buna bir karar vermiş olalım efendim; çünkü, toparlamak zor olacak.

– Buyurun İsmail Bey.

Prof. Dr. İsmail Lütfi Çakan – Sayın Başkan, sizin ve aynı zamanda hocamın ifade ettiği usulü doğru olduğunu düşünüyorum. Üç konuya birer oturum tahsis etmek daha uygundur diye düşünüyorum.

İkinci bir teklifim, kurulmasını önereceğiniz anlama ve yorumlama ile ilgili komisyona veya gelecek sempozyum konusuna, bir de “sunum” kelimesini ilave etsek “Anlama, yorumlama ve sunum sorunları” diye... Üretilen bilginin topluma aktarılması... Bence, Diyanet'in bir ağızı, din hizmetlerinin bir ağızı, diplomasisi -buna daha geniş manada tebliğ diplomasisi de diyebiliriz- olmalı. Burada da görülüyor ki, sadece anlama

değil, sunumda da sıkıntılarımız var. Diyanet de, halkla yüz yüze geldiği için, bir sunum sıkıntısı çekiyor. Üçlü olur, konular da belirlenmiş olur.

Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Buyurun.

Prof. Dr. Salih Akdemir – Sayın hocalarıma katılıyorum. Sözü şunun için aldım: Eğer biz “anlama” konusuna girmezsek, burada görevimizi yapmamış oluruz. O bakımdan bir an önce bu konuyu çözüp, ondan sonra fırsat kahrırsa diğer konuları ele almak durumundayız.

Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz. Yalnız, son söylediğinizi iyi anlayamamış olabilirim.

Prof. Dr. Salih Akdemir – Yani, o konu hâlâ ele alınmadı burada, onu demek istiyorum; ama, bizim komisyonumuzun asıl görevi dinî metinleri anlama ve yorumlama. Dolayısıyla o konu açıkta kalıyor, yani görevimizi yapmamış oluruz. O yüzden, hocalarıma katılıyorum. Hemen o konuya geçmekte yarar var diye düşünüyorum.

Komisyon Başkanı – Bu konuya geçmek demek, şu anda söz isteyen diğer hocalarımıza da söz verip, onların bu konuya yoğunlaşmasını rica etmek demek oluyor. Artık onlar ne konuşacaklarsa... Ama, usul olarak herhalde şuna karar verdik: Bu oturum bittikten sonra, bir dahaki oturumda “klasik dinî kaynaklar” konusunu ele alacağız ve müteakip şekilde bunlar devam etmiş olacak.

– Sayın Topaloğlu Hocam, buyurun.

Prof. Dr. Bekir Topaloğlu – Efendim, ben söz istedikten sonra konuşan arkadaşlar ifade edeceğim hususları aşağı yukarı beyan ettiler. Ben şunu söyleyeyim: Biz burada bir araya geldik. Kendimize has düşüncelerimiz var; onlar dura dursun, bizi buraya getiren, davet eden ve bu toplantıyı tertip eden kurumun ihtiyaçları var, problemleri var. Her halukârda o realite üzerinden yürümek durumundayız. O bizden neler istiyor, o problemlere hangi yöntemlerle yaklaşım yapılabilir? Yani, ayaklarımız yere bassın diye ben ifade edecektim. Aşağı yukarı son kararlar, konuşmalar ona doğru ilerlemiş oldu.

Şu kadarını söyleyeyim: Dini konularda ibtidaen fikirler üretip beyan edecek durumda değiliz. Bu, hem dinin bir vaz’-ı ilahî olması açısından doğru değil, hem de muhataplarımız olan halk açısından doğru değil. Biz, burada bulunan ilahiyatçıların din anlayışlarının müşterek noktalarını dahi olduğu gibi halka söyleyecek olursak, halk bizi kovular. Bu, olmaz. Halkın bulunduğu bir yer var, asırların geleneği var. Onların içinde gerçekten zuhur eden problemler nelerse, onları nazarı itibara alarak bazı yöntemler, bazı ilkeler belirlemek lazım gelir. Benim kanaatime göre, Türkiye’de bugün konuşulan epey ciddi problemler var. Üretilmiştir, suni olarak ortaya atılmıştır. Ciddi değildir. Bugünkü Türkiye’nin dinî hayatında bir problem değil; kimse yürürken ayağına takılmıyor o mesele. Herkes kendi hayatını yaşıyor, durup durduğu yerde onu birileri üretiyor veya bir sebeple ortaya çıkıyor. Onun üzerinde bir hayli yorumlar oluyor. Bunlar

doğru değil, biz bunları ciddiye almamalıyız. Gerçekten ciddi olan, problem olan, dinî hayatın yaşanmasında güçlükler arz eden hususlar nelerse, onları nazarı itibara alarak onlara yaklaşım, çözüm yolları üretelim diyorum.

Teşekkür ederim.

Komasyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Sayın Saklan, buyurun.

Prof. Dr. Bilal Saklan – Ben, fazla bir şey söylemeyeceğim. Dünden beri dinî metinlerin anlaşılmasıyla ilgili bazı kanaatler tartışıldı. Bunların artıları, eksileri var. Şahsım adına kafamda daha netleşmeyen hususlar var.

Dinî metinlerin anlaşılmasında benim dikkatimi çeken bir başka husus -buradaki güzide topluluğu tenzih ederek söylüyorum- dinî metinler sanki tettebbuat eksikliği veya bilgi eksikliğinden de tam yorumlanamıyor. Bu, tamamen kendimi bağlayan bir ifade, topluluğu tenzih ediyorum. Ya eksiklik veya kendimizi yenileyememe. Özellikle hocalarımız belli bir devreden sonra, bilhassa da popülist oldukları devrelerden sonra, amiyane tabirle, şeytan kovalamaktan ibadete vakit bulamıyorlar belki de. Bu eksiklikten dolayı, bence yeterli yorum da yapılamıyor.

Zaman zaman gazetelerde şöyle şeyler çıkardı: “1’den 62’ye kadar olan şu noktaları birleştirin, bakalım nasıl bir resim ortaya çıkacak?” Şimdi, biz başlıyoruz, 1, 2, 3, oradan 32, 34, sonra 45, 62’ye geçince -belki bu noktalar tek tek birbirleriyle irtibat kurulmuş olsaydı, ortaya zürafa resmî çıkacaktı- bizim eksikliğimizden dolayı, zürafa resmî karşımıza sopa resmî gibi çıkıyor ve tutuyoruz bu sopayı zürafa olarak takdim ediyoruz ve hadiseleri de ona göre değerlendirmeye çalışıyoruz gibi geliyor bana. Tabii Kur’an ve sünnete ait eksik bilgiler neticesinde, bu ara boşluklar doldurulamayınca da, bazı yorum hataları ortaya çıkıyor.

Ben bu konuyu arz etmek için söz aldım.

Teşekkür ediyorum.

Komasyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Sayın Öztürk, buyurun.

Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk – Sayın Başkan, dün burada bir konu kayıtlara geçtiği için, onunla ilgili bir açıklama yapmak istiyorum. Çünkü, burada bir yayınlı ilgili iki iddia ortaya atıldı ve arkadaşların kafası karıştı. Kayıtlara geçmese, burayla ilgili görmem ve üzerinde durmazdım; ama kayıtlara geçti.

Birinci iddia benim tarafımdandı. Bu, -Allah selamet versin- Suud Şeyhülislamı Binbaz Hocanın kitabıyla ilgili.

Komasyon Başkanı – Vefat etti.

Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk – Allah rahmet etsin o zaman, ben bilmiyordum.

Bir başka arkadaşımız, “o kitabının adı ve dayandığı delil o değil” dedi. Arkadaşlar, burada bir teşevvüşe düştüler, ben de bir haksız isnatta bulunmuş duruma düştüm. Kayıtlara geçti. Onu açmak için ben o kitabı getirdim. Şöyle, iki-üç cümle söyleyeyim ve kapatayım.

Kitap burada. “Camiatü'l-İslâmi” diye, el-Medinetü'l-Münevvere yayını. Yazarı, Abdülaziz Binbaz. 1975 baskısı. Kitabın adı burada söylendiği gibi “el-Edilletü'l-Kur’aniyye” değil, “el-Edilletü'n-Nakliyyetü ve'l-Hissiyye alâ Cereyani Şemsi ve Sükuni'l-Arz ve İmkani Suudî'l-Kevakib”. Tam adı bu. Ama, esas omurga ad “el-Edilletü'n-Nakliyyetü ve'l-Hissiyye.”

Burada, dünyanın döndüğünü söyleyenin, bil ittifak kâfir olduğu sözü 23. sayfada... Bu da çünkü itirazla karşılaştı. Yine tasrih ediyorum, kayıtlara geçtiği için affınıza sığınarak getirdim buraya. 23. sayfada “من قال هذا القول فقد قال كُفراً وضلالاً لأنه تكذيب الله” diyor. (...) Anlatıyor anlatıyor ve Abdülkahir el-Bağdadi'nin el-Fark Beyne'l-Fırak'ına atıf yapıyor, “*orada*” diyor -bunlara girmeyeceğim- “*orada bu konuda icma olduğunu tespit ediyoruz, icma varsa bunun aksini söyleyen bilittifak kâfirdir.*” Hele bu kitabın yazılışından sonra ne olur bakın “وهو كافر ضالاً مفضل يستعجب فان تاب والا قتل كافرأ مرتداً”. Bunu söyleyen diye kapatıyor. Bunu icmaa dayandırdığını...

Şimdi söylendi, Kur’anî deliller kullanıyor. O zaman, demek ki dünya dönmüyor diye burada düşünenler olabilecek. Kur’anî deliller kullanıyorsa, biz nasıl buna karşı çıkıyoruz; bu baştan sakattı bir defa. İcmaa dayandırdığını sayfa 12, 18, 21’de tasrih ediyor ve klasik kaynaklarımızdan Taberî’den başlayarak Bagavî’ye kadar metinler veriyor. Bu sözü söyleyenin içine girdiğini ve mürted olduğunu, mallarının müsadere edilmesi gerektiğini ayrıca 17. sayfada da veriyor. Binbaz, biliyorsunuz âmâ bir zattır; burada göze hitap eden deliller kullanıyor. (...)

Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz. Üç kişinin söz hakkı var. Ondan sonra söz vermeyeceğim ve bu oturum bitmiş olacak. Kendilerinden istirahatım, üçer dakika geçmemesi...

– Sayın Akdemir, buyurun.

Prof. Dr. Salih Akdemir – Yine tekrarlıyorum, burada, bizim bulunuş amacımız, öncelikle dinî metinlerin anlaşılması ve yorumlanması sorunu. Dolayısıyla, bu anlaşılma ile ilgili konu gündeme gelmezse, bu konu tamamen eksik kalmış olur ve biz görevimizi yapmamış oluruz. Hepimiz sorumlu oluruz; topluma karşı, Diyanet İşleri Başkanlığına karşı...

Hepinize teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Sayın Polat, buyurun.

Prof. Dr. Selahattin Polat – Efendim, ben Kur’an ve sünnetin anlaşılması konusundaki oturumun sonlarına geldiğimiz bir anda, konuşma durumunda kaldım. Divan ve hazırun da bundan sonraki konuşmaların konularını belirlediklerine göre, aslında konuşmamın pek anlamı kalmadı; ama, yine de ben bu anlaşılma ve yorum konusunda bir şeyler söylemek istiyorum.

Biz, burada anlaşılma ve yorum konusunda bir metod tespit etmek için toplandık, resmî işimiz de bu. Bunu başka bir oturuma da havale etsek, burada da tartışsak, bizim

esas görevimizin bu olduğu gerçeği göz ardı edilemez. Böyle olunca, anlamının -yönlendirme tabirini kullanmak istemiyorum- birkaç yönü üzerine temas etmek istiyorum.

Birincisi, anlama dediğimiz iş, metotlarla varılan, elde edilen bir şey midir, yoksa varoluşsal bir şey midir? Bunun üzerinde kısaca durmak istiyorum. Anlama dediğimizde önce dil hadisesinin üzerinde durmamız lazım. Dil nedir? Dil, sadece insanın kavramları yan yana koyarak öğrendiği bir sentaks içerisinde birtakım kelimeleri dizmekten ibaret bir hadise değildir. Dil, insanın insan oluş yönünün en temel vasfıdır. Bizi esasında insan yapan temel özellik dildir. İnsan bir dilin içerisinde doğar. Doğduğu dil, kendisinin dışında, kendisinden önce bir kültür tarafından oluşturulmuştur ve bu dilin anlam kodları ve şemaları vardır. Bu anlam kodları ve şemaları, o dilin ait olduğu kültürün anlam kodları ve şemalarıdır aynı zamanda. Yani, dil kültürden bağımsız ayrı bir olgu değildir, kültürün üzerine oturur. Kültür tamamen dilde temsil edilir. Dil tarafından temsil edilir. Dolayısıyla, bir konuşmanın veya metnin anlamı, o dilin ait olduğu kültürün anlam şeması içerisinde teşekkül eder.

Böyle olunca, bir insan, ait olduğu kültürün anlam şemasını değiştirebilir mi, bu mümkün mü? Yani, topyekûn bir kültürün şemasını bir birey değiştirebilir mi? Bu mümkün değil. Peki, birey ne yapar o zaman? Birey tamamen robot gibi pasif bir varlık mıdır; hayır. Bireyin bir de bireysel müdahaleci yönü vardır. İşte birey, değişik yollarla; bilimle, tefekkürle, sanatla, mistisizmle, değişik aktivitelerle, ait olduğu kültürün anlam şemalarını ve kodlarını zorlar, müdahalelerde bulunur, yeni kombinezonlar, yeni ifade tarzları dener. Bununla, sadece muhtemel söylenebilecek cümleleri söyleme manasına yeni ihtimalleri kastetmiyorum; kültürün anlam şemalarına müdahale olarak yeni ifade tarzlarını kastediyorum.

Bir kültür, dolayısıyla bir dildeki kavramlar da, ancak böyle büyük şemalar içerisindeki değişikliklerle meydana gelir. Dolayısıyla kültür, hepinizin bildiği gibi, akan bir nehir gibi tabii bir süreçtir. Bir sözün, bir metnin anlamı nedir, bunun kriteri ne olacaktır sorusunu sorduğumuz zaman, dikkat ederseniz, o sözün söylendiği zamanın ve mekânın koordinatları düzleminde o kültürün anlam şeması içerisinde o söze ve metne anlam vermek durumundayız. İşte, burası, anlamın nesnel yönüdür. Yani, anlamın eğer evrenselliğinden bahsedeceksek, anlamın evrenselliği ancak kültür içerisinde mümkündür; yani, dilin anlamı... Dikkat edin, bir dilin kavramlarının veya bir dildeki anlamın evrenselliğinden söz edeceksek, nesnellüğünden söz edeceksek, her dilin anlamının, o kültürde, kültürün belli bir zaman ve boyutunda kazandığı anlam manasına bütün dünyada bu evrenseldir. Ayrıca, bir kültürün içinde de hangi anlamın doğru olduğunu, isabetli olduğunu belirlerken, o kültürün, o ifadenin hangi zaman ve mekân koordinatında söylendiği kriteriyle biz anlamı belirleyebileceğiz.

Komisyon Başkanı – Çok değerli bilgiler verdiniz. Çıkardığınız sonucu bir cümleyle ifade ederseniz.

Prof. Dr. Selahattin Polat – Bitiriyorum efendim.

Dilbilgisi kurallarının anlama bir tesiri vardır. Burada, dilbilgisi kurallarının, yorumlarda ve anlam çıkarmada çok fazla tartışmalara yol açıcı rolü yoktur. Esas tartış-

malar, kavramlarda meydana geliyor. Kavramlardaki değişiklikler de, zaman ve mekân içerisinde kavramlarda ve ana kültür anlam şemalarında meydana gelen değişikliklerden dolayı anlam sorunları ortaya çıkıyor.

İşte, bazı arkadaşlarımızın da hep referansta bulunduğu gibi, anlamın tarihselliği, özneliği, nesneliği gibi sorunları tartışacaksak -burada sanki birileri anlamı alıp tehlikeli yerlere götürüyor veya birileri de bunun muhafızlığını yapıyor- bir pozisyon ortaya çıkması gerekiyor.

Sonuç olarak, şunu görüyoruz ki, geçmiş dönemlerde bizim için sorun olmayan âyet ve hadisler, dinî metinler, günümüzde sorun olmaya başlıyor. İşte bunun en önemli sebebi, bundan sonra da tartışacağımız bu değişim olgusuyla da bağlantılı olarak, sorun olmasının sebebi, iletişimin tesiriyle bizim kültür kodlarımızda ve şemalarımızda değişiklikler meydana geldi. Bu metinlerin zuhur ettiği, ortaya çıktığı dönemlerde insanların çok zaman sorun etmediği anlamlar, çıkarımlar, yorumlar bugün sorun olmaya başladı. Şimdi, o zaman, sonuç olarak şunu söylüyorum: Bu olguyu, bu realiteyi yani, anlamın bu özelliğini kabul edecek miyiz, yoksa hâlâ görmezden mi geleceğiz? Bu konuyu tartışalım, buna odaklanalım diye teklif ederek bitiriyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

Selahattin Bey'in bu önerisi somut bir örnek oldu. Kendisi, anlama ve yorumlama konusu içerisinde çok spesifik bir noktanın ele alınmasını önermiş oluyor; ama, alt komisyon adına Sayın Bardakoğlu'nun yaptığı açıklamayı dikkate alırsak, gerek kendisinden, gerekse diğer hocalarımızdan şunu istirahat ediyoruz: Bu yapılmasını önerdiğiniz ihtisas toplantıları veya geliştirilmesini istediğiniz projede ele alınması gereken konularla ilgili önerilerimizi, lütfen birkaç satırla, yazılı olarak kaydeder, bize ulaştırırsanız, raporlarda biz bunu yansıtmaya çalışırız. Raporlar zaten yine sizler tarafından müzakere edilip karara bağlanacak; ama, bizim ön çalışmamıza katkı sağlaması ve yanlış anlaşılmalara önleme açısından böyle tekliflerinizi bekliyoruz.

Teşekkür ederim.

Son sözü Sayın Kılıç'a veriyorum.

Prof. Dr. Sadık Kılıç – Sayın Başkan, değerli hazırun; dünden bu yana çok değerli, zenginleştirici görüş ve önerilerinizi dinleme zevkini yaşadım. Değişik fikir ve bakış açıları karşısında, zaman zaman -bağışlayın- şaşkınlığa düştüm. Halen yönümüzü bulamamış, rotamızı belirleyememiş bir bilim heyeti görünümünü ortaya çıktı. Nereye gidiyoruz, nereye varmak istiyoruz?

Cenab-ı Hak kendini bildirdi, kainatı var ederek bildirdi. Daha da önemlisi, kainat ve kendi varlığını anlayacak yeti ile kabiliyetle insanı donattı. Yani, iki alanda konuştu Cenab-ı Hak; kozmos alanında ve vahiy alanında. Kozmosu ve vahiy anlayacak, hatta kendi zatını da anlamalı kılacak bir prizmaya, bir kavrayıcı güce, yetiye gereksinim vardı ki; insanı yarattı ve akılla donattı.

Ben, iki alt dil diyorum; birincisi kozmos. Cenab-ı Hak'ın kevnî alanda konuşması, kelamı. Bir de vahiy. Cenab-ı Hakk'ın sözsel konuşması. Şöyle bir şey söyleyelim:

Akl, kavrayan güç, insan olmadığı zaman bu iki gerçeklik alanda suskun kalıyor ezeli ve ebedi olarak. Şu halde, gerek kozmosun gerekse sözlü konuşmanın gerçekliğe kavuşacağı alan, kavrayıcı akıldır. Biz, Kur'an'ın da, aklın önderliğinde, aklın ışığında anlama ile yüz yüzeyiz.

Allah, 7. milâdi yüzyılda Peygamber vasıtasıyla Kur'an'ı bize indirmekle sustu mu? Allah suskun bir varlık mı? Allah söyleyeceğini ilk ve son kez, artık bir daha tarihe müdahale etmemecesine söyledi, sözünü bitirdi mi? O bir suskun ilâh mı? Haşâ!.. Allah, hay olan bir ilâh ve Kur'an diri bir kitap. Kur'an diri bir kitap ise, onu gelişen fitri yahut akl-ı masnuun ışığında gerçeklikler içerisinde pişen, olgunlaşan, gerçeği giderek daha iyi kavrayan aklın ışığında kavramak, anlamak zorundayız.

Kur'an, insanlığın dışındaki başka bir realiteye de inmiş değil; toplumun içine inmiş Kur'an. Biz, Kur'an'ı insanların hayatına indirmekten niye korkuyoruz ki?! Kur'an'ın kendisi metafizik, tarih dışı ilahi bir söylem değilken, insanlarla ilintilendirmekten, sosyal bir vakıa, yaşanılan bir tecrübe haline getirmekten niçin korkuyoruz? Bir başka ifadeyle, değişen toplum koşullarında onu yeniden yeniden daha taze, yeni, hep yeni olarak yorumlamaktan niye kaçınıyoruz veya çekince koymak istiyoruz? Eğer din ve Kur'an insanlığın hayatına inecekse, Cenab-ı Hakk'ın maksudu budur, dinin maksadı budur, Allah'ın hoşnutluğu bu yödedir. Ne pahasına olursa olsun, biz, Kur'an'ı ve dini, insanlığın günlük yaşamından, entelektüel kaygılarına kadar, ölüm sonrası metafizik, uhrevi boyuta kadar, götürebildiğimiz yere kadar götürelim.

Kur'an, toplum gerçeğiyle vücut bulacak. Toplum ve insan gerçeğiyle insan vücut bulacak. O, Aristo'nun tanrısı... Allah, haşa, Aristo'nun tanrısı değil, Allah haşa deistlerin tanrısı değil, Kur'an da böyle bir tanrının kitabı değil. Bize, şah damarımızdan daha yakın olan Allah'ın bir kelamı bu. Allah da susmadı ve kelam daima diri. Öyleyse, değişen koşullara paralel olarak diyorum ki, hüküm muhatapla beraber değişkenlik arz edeceğine göre ve dinin amacı da fonksiyonel olmaksın, Kur'an'ın amacı da fonksiyonel olmaksın, olayı çok fazla entelektüel düşüncelere, kaygılara boğmadan, net sonuçlara gitmemiz kesinlikle gerekiyor.

Usul tartışmalarını bir yerde noktalamak zorundayız. Geçmiş ve bugünü uzlaştırmak, buluşturmak zorundayız. Geçmiş güzelliğiyle beraber, günümüzün -hangi coğrafyadan gelirse gelsin- yeni görüş açılarını ve yöntemlerini almak zorundayız.

Burada, birtakım komplo teorileri üretmeye gerek yok. Kültür istilası vesaire... Kültürümüzü güçlü kılabilirsek, Kur'an'ın ruhunu güçlü tutabilirsek, Kur'an'ın ruhuyula toplumu uzlaştıracabilirsek, toplum süzgeç görevini kendiliğinden yapar.

Şunu ifade etmek isterim: Kur'an'ın nassı, metin, baki, ezeli; ama yorum layezal, ezeli-ebedi değil. Yorum daima değişken olacaktır; ama, temel ve öze alakalı gerçekliklerle bağlantılı olduğu sürece biz, yorum zenginliğinden kaçınmayalım, topluma Kur'an'ın ruhunu indirelim. Toplumumuzun bizden beklediği budur. Bizden bunu bekliyor, hizmet bekliyor.

Bir şairin bir sözüyle bitirmek istiyorum, diyor ki: "Değişim gerçeği karşısında suskun kalamayız." Bunu şöyle ifade ediyor:

*“Heraklit, Heraklit, Heraklit,
Akarsuya vurmak kabil mi kilit?”*

Değişimi durdurmak mümkün değil. Tefsir külliyatı, tefsir usulü ekollerinin çokluğu, görüşlerin çokluğu da bize bu değişimin bir realite, bir vakıa olduğunu gösteriyor.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Hayri Bey, iki dakikada özetleyebilir misiniz?

Prof. Dr. Hayri Kırbasoğlu – Ben, ilim adamlığı yönümü, polemikçiliğime nazaran ön plana çıkarmak isterim; ama, gerektiğinde tabii polemikçilik yapmaktan da zevk alırım. Hatta, burada polemikler için ayrı bir oturum yapılmasını bile ciddi olarak teklif edebilirim Sayın Divana.

Kitabın adını getirip hoca kendi okuyor; ama, bilmem okurken düşündü mü, “el-edilletü’n-nakliye” derken ne kastediyor? Ben Hocamın icma iddiasına karşı çıkmadım. Sadece icmaya değil, öncelikle delillerin Kur’an ve hadisler olduğunu söyledim. Kitabın zaten büyük kısmı böyledir. Arızı olarak tabii ki icmaa dayanıyor; ama, temel tezi Kur’an ve âyetlere dayanıyor. Zaten kitabına taşımış bunu. Müellifin taşıdığı bir şeyi görmezlikten gelip de, “icmaya dayanarak tekfir ediyor” demek... Artık takdirini size bırakıyorum. (...)

Nakliye nedir? Bir kere icmaiye değil...

Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk – Ben öyle bir şey demedim...

Prof. Dr. Hayri Kırbasoğlu – Hoca, mesele o değil, meseleyi saptırmayın. Mesele, icmaya dayanarak mı tekfir ediyor; Kur’an’a, hadise, hissi ve akli delillere mi? “el-Edilletü’n-nakliyetü ve’l-hissiyetü, ve’l-icmaiye” yok, o kadar... (...)

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

13.30’da hepimiz hazır olursak, programımızı uygulamış oluruz.

Teşekkür ederim.

BİRİNCİ KOMİSYON BEŞİNCİ OTURUM

“Klasik Dinî Kaynaklar”

(16 Mayıs 2002)

Prof. Dr. İbrahim Kafi Dönmez (Komisyon Başkanı) – Efendim, toplantımızın beşinci oturumunu açıyorum. Değerli Heyetimizi hürmetle selamlıyoruz.

Efendim, bu oturumun konusu “Klasik Dinî Kaynaklar” başlığını taşıyor. Bu konuda da, elimizde ayrıntılı bir plan olmadığı için, ele alınacak meseleleri kuşkusuz komisyonumuz belirleyecek. Birkaç arkadaşımın yaptığı istişare neticesinde, ulaşabildiğim kanaat şu oldu: Burada, “klasik dinî kaynaklar” derken, şu kastediliyor olabilir veya şunların müzakeresi yararlı olur: Bilindiği üzere, halkımız, dinî sorularını Diyanet İşleri Başkanlığına, oradaki ilgililere ilettikleri zaman, oradaki yetkililer de bu sorulara cevap arayacakları birtakım bilgi kaynaklarına başvuruyorlar. Mesela hemen hatırıma gelen, eğer fıkhi bir mesele ise, fıkıh literatürünün en belirgin örneklerine bakıyorlar; inançla ilgisiyle kelam literatürüne başvuruyorlar. Bir defa, “dinî kaynaklar” denirken, bunun kapsamı nedir, bundan ne anlaşılmalıdır ve belli başlı alanlardaki dinî bilgi kaynaklarının olumlu, olumsuz yönleri nelerdir, bunlara bir eleştirel bakış nasıl yapılabilir şeklinde özetleyebiliriz bu oturumda ele alınacak meseleleri. Bu şekilde bir kanaat hasıl oldu. Tabii ki, değerli katılımcılar bunlara ek başlıklar da getirebilirler.

Bu oturumda söz almak isteyen hocalarımızın işaret etmelerini rica ediyorum.

***

Söz isteyen hocalarımızın isimlerini kaydettik. Epeyce bir zamanımız olduğuna göre, hocalarımızın kendi siyasetleriyle bir zaman ayarlaması yapacaklarını bekliyoruz.

– Buyurun Sayın Onat.

Prof. Dr. Hasan Onat – Efendim, dinî kaynaklar ve bu kaynaklara bakış açımız söz konusu olduğunda, önce dinî kaynağın tanımını doğal olarak yapmamız gerekiyor.

Burada, şimdiye kadar konuştuğumuz iki konu vardı: Kur’an ve sünnet. Daha çok Kur’an’a, zaman zaman da sünnete girildi. Tartışacağımız konu, öyle anlaşılıyor ki, sizin ifadeleriniz doğrultusunda, din anlayışımız çerçevesinde Müslümanların ürettikleri kitaplar, fıkıhın kaynakları, hadisin kaynakları, tefsirin kaynakları, kelamın ve diğer disiplinlerin, kaynakları ve bu alanda üretilen kitaplar, fikirler, düşünceler... Çerçeveyi böyle çizdiğimiz zaman, karşımıza şöyle bir tablo çıkar: Müslümanların, Müslüman sıfatıyla ürettikleri ve yazılı literatüre geçen birtakım hususlar, kitaplar, dokümanlar

bizim kitaplarımızdır. Zannediyorum, önce çerçeveyi böyle çizmemiz gerekiyor; ki, tartışma bunun üzerinde daha sağlıklı bir şekilde yürütülebilsin.

Tartışmanın sağlıklı bir şekilde yürütmesine de yardımcı olacağı mülahazasıyla şunu ifade etmek istiyorum: Bu meseleye bakarken, bir kritik ilke söz konusu. Bu da şu: İslâm ile birlikte, daha doğrusu Hz. Muhammed'le birlikte vahiy kapısı kapanmıştır. Bunun anlamı şudur: Artık hiç kimsenin, Allah katından, genel geçer vahiy aldığı iddia etme hakkı, İslâm adına söz konusu değildir. Böyle bir iddia söz konusu olduğunda ciddiye alınmaz. En azından, biz, bilim adamları olarak böyle bir iddiayı ciddiye almak durumunda değiliz. Buradan hareketle şu sonuca rahatlıkla ulaşabiliriz: Peygamber'in vefatını müteakip din alanında ortaya çıkan her türlü bilgi beşeri bilgidir. Müslümanların ürettikleri, kitaplara geçen her türlü bilgi beşeri bilgidir. "Peygamber'in vefatını müteakip" ayrımını bilinçli olarak yaptım; çünkü, Peygamber'in de bilgisinden, Peygamber'den bize intikal eden bilgilerden vahiy muamelesi yapabileceğimiz bilgi Kur'an'daki bilgidir. Kur'an'ın dışındaki bilgilere vahiy muamelesi yapma şansımız şu açıdan söz konusu değildir: Peygamber sağlığında Kur'an'a girecek olanı eğer vahiy kâtiplerine yazdırdıysa, onun dışındakilere yazdırmadıysa, o bilgilerin kudsi hadis ve benzeri isimler altında vahiy muamelesine tabi tutulmaması gerekir.

Netleştirmek istiyorum birazcık daha. Hz. Peygamber'den bize intikal eden sözleri ve fiilleri de, vahyin, Kur'an'ın dışında olduğuna göre, bunlar da insan bilgisi kategorisindedir. Dolayısıyla bu bilgiler, diğer âlimlerin yazmış oldukları her şey, beşeri bilgidir. Beşeri bilgi zamana, zemine, mekâna göre değişebilen bilgidir. Bu bilgilere mutlak doğru gözüyle bakmak mümkün değildir. Çünkü, insan ne kadar büyük olursa olsun, içinde yetiştiği çevrenin ürünüdür ve bu çerçevede, zannediyorum İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin tarzını, tavrını öne çıkararak düşünecek olursak, biraz daha ufuk açıcı olur kanaatindeyim. İmam-ı Azam diyor ki, "benim şu konuda kanaatim şudur, şu delillere dayalı olarak böyle düşünüyorum. Kim daha doğru delillerle, daha farklı, daha sağlıklı bir sonuç getirirse onu kabul edelim." Zannediyorum, İmam-ı Azam'ın bu tavrının sadece sözden ibaret olmadığını en açık kanıtı, İmam-ı Azam'ın katıldığı Ebu Yusuf'un, İmam Muhammed'in görüşleridir. Talebelerinin itirazlarını biliyoruz, İmam-ı Azam'ın zaman zaman onların görüşlerine katıldığı hakkında bilgiler var; eğer kaynaklar doğru söylüyorsa.

Sözü çok uzatmadan hemen şunu da ifade edeyim: Müslümanların ürettikleri bu bilgiler, zamana, zemine göre üretilmiş bilgilerdir. Bir âlimin görüşü, düşüncesi, içinde bulunduğu zaman dilimi göz önüne alınarak değerlendirilmelidir. Şöyle düşünelim: Bugün astronomi alanında ortaya çıkan bilgi birikimi, gerçekten çok ileri seviyededir. İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin, Gazali'nin astronomi konusuna ilgisiz kalmadıklarını biliyoruz. Onların bilgi birikimlerini, bugün, ilkökul, ortaokul düzeyindeki öğrencinin bilgi birikimiyle bile kıyaslamak mümkün değil. Bu İmam-ı Azam adına eksiklik değildir. Çünkü, İmam-ı Azam kendi içinde bulunduğu zaman diliminin ürettiği bilgi donanımına sahip olarak görüş beyan etmiştir. İmam-ı Azam'ın anlayışı, dinin İmam-ı Azam tarafından anlaşılma biçimidir. İmam-ı Azam kendisi de bunun farkındaydı. Anlayış biçimini din olarak lanse etmiyordu, kendi anlayışı olarak lanse ediyordu. Dolayısıyla, han-

gi alanda olursak olalım, tefsir alanında meseleye bakalım. Bir müfessirin yorumu ki, içinde bulunduğu çağın kendisine yüklediği donanım çerçevesinde sadece var olan kendi anlayış biçimidir, bize ışık tutabilir. Ama, o yorumu mutlak yorum olarak algılamayız. Bir âlimin görüşü, düşüncesi, insanî kategoride ele alınıp değerlendirilmek durumundadır.

Sonuç ifadem: İnsanoğlu'nun, Peygamber'in vefatından sonra İslâmî kimlikle ürettiği her türlü bilgi beşeri bilgidir; bu bilgi sonuna dek her türlü tenkit ve tahlile açık olmak durumundadır.

Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Sayın Maksudoğlu, buyurun.

Prof. Dr. Mehmet Maksudoğlu – Bütün hazırünü sevgi ve saygıyla selamlıyorum.

Son inen âyetlerden birinde ... اليوم اكملت لكم دينكم... (Maide, 5/3) buyuruluyor. Din orada, sadece ibadet, itikat filan meselesi değil. Diğer bir âyette ... كنتم خير امة اخرجت للناس... (Al-i İmran, 3/110) buyuruluyor. Yani, Müslüman -gerçek Müslüman, yani Kur'an-ı Kerim'deki Müslüman- bütün insanlığa örnek olacak olan bir Müslüman. Bizim Türkiye Müslümanları olarak, bütün dünyadaki insanlara karşı görevlerimiz var; ama, kendimizin telaşındayız maalesef.

Birtakım meseleleri niye tartışıyoruz? Türkiye'deki meseleleri niye tartışıyoruz? Biz, bitmese idik, yenilmese idik, mağlup duruma düşmese idik, karşımızda savaştığımız dünya üstün gelip de dünya medeniyetini temsil eder duruma gelmese idi, biz birtakım meseleleri tartışıyor olacak mıydık? Yani, bizim dışımızdakiler bizden daha üstün duruma geldiği için, bazı şeyleri gözden geçirmemiz gerektiği noktasına geliyoruz. Bu demek değildir ki, kendi kendimize tenkit etmeyelim! Hadisler uydurulmuş, öbür taraftan mevzuat kitapları konulmuş. Yani, kendi iç kritiğimiz tabii yapılmalı; ama, bugün geldiğimiz durum, bizim dışımızda beliren dünyaya hakim olan bir zihniyetin, medeniyetin baskısı altındayız. O medeniyetin normlarına göre düşünüyoruz. Uçtan bir misal vereyim: Efendim bu devirde el kesilir mi, nasıl kesilir filan... Yani, ben “el kesilsin” demiyorum; ama, ceza caydırıcı olmalı. Bu tabii fıkıhçıların işi. Mesela, İslâmî bankacılık deniliyor, iktisatçılara soruluyor. Hayır, fıkıhçılara sorulmalıydı. Onlar birtakım esasları koymalı, belli konularda iktisatçılara danışmalıydı. O iş de tersine. Tabii, birtakım meselelerde fıkıhçılara hadisçiler sağlam malzeme vermek şartıyla... Gayet tabii inşa fıkıhçıların işidir.

İlk konuşmamda da belirttim, bir konuya tekrar işaret edeyim. Bir Yemenli kadın meselesini örnek verdim. Çok evliliği savunuyor değilim; fakat, insan, büyük ölçüde çevresindeki alışkanlıklara göre düşünür. O kadına, öyle iki eşlilik uygun düşüyor; yoksa, onu savunuyor değiliz. Bunun aksini savunanlar da olabilir; Filistin'de erkek nüfusu kırılıyor, Çeçenistan'da erkek nüfusu kırılıyor, kadınlar çok daha fazla, haydi birtakım sosyal teşekküller kadınlarını doyursun, barındırsın, cinsi ihtiyaçları ne olacak, zinaya mı sapsınlar? Bu da denebilir. Ben onu da demiyorum. Orada bir zihniyete işaret ettim. Yani, insan bulunduğu çevre şartlarına göre düşünüyor.

Biz nasıl düşünüyoruz? Biz, en iyimser değerlendirmeye -tekrar ediyorum, altını çiziyorum, büyük harflerle söylüyorum- 1800'lerde İslâmî olarak bittik.

Televizyon meraklılarına da bir malzeme vereyim. 1856'dan itibaren kılınan cuma namazı cuma değildir de diyebilirler bu manada. Çünkü, 1856'da delegeleri etkilemek için hemen birtakım şeyler hazırlıyor Osmanlı delegasyonu, ilan ediyor filan ve gayri müslimlere öyle haklar veriliyor ki, halk arasında "mahkemede şahitliği kabul edilme-yenler hakim oldular" deniliyor. Biliyoruz ki cumada, İslâm'ın hakimiyeti var, İslâmî değerlerin hakim olduğu yerde cuma kılınır ve o değerleri hakim kılan adına hutbe oku-nur. İlk cuma, Mekke'deki baskıdan kurtulunca Peygamberimiz (S.A.V) tarafından, Ra-nuna vadisinde, Hicret sırasında kılınmıştır. Köleye de cuma farz değildir. O bakımdan, 1839'dan başlayan bu süreç devam ediyor. 1800'lerde bittik de, ayakta kalmak için bir-takım şeyler yapıldı. Sultan II. Mahmut'a "gâvur padişah" diyorlar. Adam gâvur falan değil; ama, ayakta kalmak için birtakım şeyler yapıyor ve bir kitaba da dayanmış de-ğil bunlar; bir sisteme göre yapılmadı, bugüne kadar da geldi.

Kur'an-ı Kerim'e ve sahih hadislere bakmalıyız, İslâm'ı iyi anlamalıyız. Günümüz şartlarında nasıl anlaşılması gerekiyorsa bunları mutlaka yerine getirmemiz gerek. Bu bizim kaçınılmaz sorumluluğumuzdur. Benim dikkat çekmek istediğim nokta, bizim dı-şımızda hakim olanların gözüyle bakmamak, onların tesirinde kalmamak, onları elimi-zin tersiyle itmek.

Çok müşahhas bir şey söyleyeyim: ben oryantalistlere soytarılardan daha soytarı diyorum. Bu şuura varmamış kişilerin de sözlerini ciddiye almıyorum. Hiç kimse kusu-ra bakmasın. İçlerinde üç yıl yaşadım; sirkteki soytarı ekmek parası için soytarılık ya-pıyor, oryantalistler itibar sahibidir, pek çok imkânları vardır, insanın varlığı, bu dün-yadaki durumu, ötesi, metafizik birtakım meseleler onlara emanet edilmiştir. İslâm'la meşgul olur görünürler, İslâm'ın birtakım pratik çözümlerini bile toplumlarına aktar-mazlar. Onun için soytarıdan daha soytarı diyorum.

Hemen keskin iki misal vereyim: Dünyaya hakim olma durumundaki kültürün seks meselesi var. Batı'da birçok ülkede nikah müessesesi neredeyse modası geçmiş bir olay kabul ediliyor ve Batı kültürü tesirindeki ülkelerde, medyanın da katkılarıyla bu temayül yaygınlaşıyor, ABD'de bir yıl içinde babası belirsiz olarak doğan bebek sayısı bir milyondur. Öte yandan yarış atlarının soy kütüğü belli olan İngiltere'de 1996'da dünyaya gelen 100 bebekten 36'sının babası belli değildi. Bunlar, insanlık için hüznün verici büyük kayıplardır. Halbuki, İslâm'da evlenmek de, boşanmak da çok kolay. İslâm'ın adını bile anmadan böyle bir çözüm getirebilirlerdi, toplumlarına sunabilirlerdi. Görevlerini yapmıyorlar.

New York'ta Mace adlı büyük bir süpermarket var. Bir veya birkaç kişinin malıdır. İnsan çıkacağı kapıyı bulamıyor; o kadar büyük bir yer. Üçüncü sınıf vatandaş muamelesi gören zenciler değil, beyaz Amerikalı, bu büyük süpermarketin önündeki çöp bidonu-nu karıştırıp işine yarayacak birşeyler arıyor. Yani zekât müessesesinin olmadığı toplumda bir yanda servet yığılması, öbür yanda yokluk oluyor. Halbuki kendi tarihi-mize baktığımızda görüyoruz ki Orhan Gazi (1326-1362) devrinde Türkiye'de müslü-manlar zekat verecek fakir bulamıyorlardı.

Şunu demek istiyorum: İslâm'ın meselelerine kendi gözümüzle bakmalıyız, tesir altında kalmadan bakmalıyız, İslâmî çerçevede bakmalıyız, sahih hadisleri de kullanarak bakmalıyız ve insanlığa kurtuluş reçetesi sunmak durumundayız.

Teşekkür ediyorum.

Komasyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

Sayın Bayındır, buyurun.

Doç. Dr. Abdülaziz Bayındır – Zannediyorum ki, Din İşleri Yüksek Kurulunun sancısını en çok hissedenlerden birisiyim; çünkü, İstanbul Müftülüğünde 21 yıl fetva işiyle bizzat meşgul oldum ve hâlâ Müftülüğün ve diğer müftülüklerin havale ettikleri fetvalarla her gün akşama kadar meşgulüm.

Biz, 1978'de, Sayın Karaman Hocamın, Sayın Başkanımızın da katıldığı istişare toplantıları yapmıştık. Bu da o toplantıların bir büyüğü gibi gözüktüyor. Hiçbir zaman, bizden, “işte bu kaynağın kaynak değeri nedir” gibi teorik tartışmaların istendiği kanaatinde değilim. Din İşleri Yüksek Kurulundan pratik birtakım şeyler istiyorlar. Bunlara nasıl bakacağız; asıl mesele o.

Evvelki gün Bodrum'dan bir hanım telefon etti. “Efendim biz karı koca çok güzel yaşıyorduk. Ben Müslümanlığı tercih ettim, şimdi kocam diyor ki, ‘eğer böyle devam edersen ben seni boşarım.’” Şimdi, klasik kaynaklara baktığımız zaman bu kadın zaten boş. Çünkü, kocası gayrimüslim olarak kalmış, bu Müslüman olmuş. Bir başka hanım telefon ediyor; “Kocam beni üç talakta boşadı, ne yapacağım?” Bunlar evvelki günkü olaylar. Bu konulara çözüm bulmak lazım.

Sayın Maksudoğlu Hocam diyor ki, evlenme de kolay, boşanma da kolay. Biz çıkıyoruz televizyonlarda, “İslâm kadına büyük bir değer vermiştir” diyoruz. Hiç şüphesiz değer vermiştir; ama, kaynaklara baktığımız zaman, mesela evlenmede Hanefi mezhebinin dışındakiler bakireyi evlendirme konusunda babaya yetki vermişlerdir. Bakire çırpınsa da, baba kiminle evlendirirse onunla evlidir. Ona sadece intihar düşer ve biz bu intiharları yaşıyoruz doğuda. Boşanma konusunda tamamen koca yetkili kılınmıştır. Bazıları kadına, dinden çıkma ile kocasından ayrılacağı yetkisini vermişler, sonra bu da kaldırılmıştır. Biz, bu problemleri burada ortaya koymak zorundayız.

Bugün, Avrupa'da, kadın Müslüman oluyor, kocası gayrimüslim kalıyor; koca Müslüman oluyor, kadın gayrimüslim. Şimdi, biz bunlara boş mu diyeceğiz? Peygamberimiz, kime, Müslüman olurken “gel, karınla beraber Müslüman ol” demiştir? Dün söyledim, Sayın Başkan ve Sayın Bardakoğlu dostum kabul etmediler; ama, bize ayakları yere basan meseleler lazım. Vatandaş sayın Dağcı'nın karşısına çıkıp “şu sorunun cevabı nedir” diyor. Dolayısıyla, lütfen biz burada birtakım meseleleri ortaya koyalım, teorik söyleyeceksek de pratik konular üzerinde söyleyelim ve Din İşleri Yüksek Kurulu da, buradan çıktığı zaman, “şu mesele şöyle çözülmüştür” desin. Bakın, ben dün beri bunu teklif ediyorum; ama, maalesef kenarda kalıyorum. Bunu ben yaşadım. Vatandaş benden cevap istiyor. Siz ne kadar teorik tartışma yaparsanız yapın, halkla yüz yüze olanlar farklı konuşuyorlar. Dün baktım, Sayın Öztürk, Sayın Karaman Hocam farklı konuştu, çünkü vatandaşla yüz yüzeler, onlara cevap vermek zorundalar.

Onun için, lütfen, ayakları yere basan ve birtakım meselelere çözüm getiren pratik konular üzerinde konuşalım.

Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

Bu arada Sayın Bayındır'ın teklifi göz ardı edilmiş değil. Bu toplantının düzenleniş tarzıyla ilgili bir durum var ortada. Hatırlarsanız, dün Sayın Karaman Hocam söyledi, Sayın Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanımız da tamamladı. Önce, bu dinî metinleri anlama, yorumlama konusunda prensipler, metodlar belli olsaydı da, sonra diğer komisyonların işlerine geçilseydi diye bir mantık yürütülebiliyor. Fakat, buna karşılık da, Sayın Bayındır, “önce realiteyi yaşayalım, birtakım somut problemleri nasıl çözümlüyoruz, nasıl bir yöntem izlemişiz ki, onu daha sonra genelleyerek ifadeye kavuşturalım” şeklinde bir teklifte bulunmuş oluyor. Bu şunu gösteriyor: Diğer komisyonlarda, özellikle üçüncü komisyonda Sayın Bayındır'ın zikrettiği tarzda meseleler ele alınmakta, muhtemelen orada birtakım sonuçlara ulaşılacak.

Değerli meslektaşlarımız hatırlarlar, fıkıh usulünde mütekellimin ve fukaha metodları vardır. Yani, birinci görüş mütekellimin metodunu biraz savunur gibi oluyor, tümünden gelime doğru yöneliyoruz; ama, şimdi tümevarımı esas alma, fukaha metodunu esas alma eğilimi hakim oluyor. Bunlardan birini şu anda kesin olarak tercih etmek gibi bir seçimle karşı karşıya değiliz. Artık program yapılmış durumda. Bizim bu komisyondaki görevimiz, olabildiğince soyut yaklaşımlarla iktifa etmek olacak. Ama, öyle görünüyor ki, bu tecrübe ışığında, bu müzakereler ışığında, bundan sonraki yöntem geliştirme çalışmalarında, mesela sadece bir hermenötik konusuna bakmak, sadece bir tarihsellik konusuna bakmak yetmeyecek -bunu savunmuş oluyor Sayın Bayındır- aynı zamanda özel bir çalışma grubu da, birtakım somut fikhî meselelerden hareketle bakalım ulaştığı sonuçları hangi yönetime göre çözüme kavuşturuyor, bir de böyle bir çalışma yapsın denilmiş oluyor.

Bu tavzihten sonra, söz sırası Sayın Erdoğan'ın.

– Buyurun.

Prof. Dr. Mehmet Erdoğan – Sevgili Hocam Hayrettin Karaman Bey emekli olduktan sonra, doğrusu bize gelen sorular ciddi anlamda artmaya başladı. Gelen soruların başında da, Abdülaziz Hocamızın da temas ettiği, nikah ve boşanmayla ilgili olanlar ilk sırayı alıyor.

Adam geliyor, diyor ki, “hocam dinimize göre, fikhimize göre biz kendi aramızda evlendik.” Kiminle? Genç bir kızla evlenmişler. Sonra, resmî evlenmeye adım adım giderken... Bu arada birlikte yaşamaya başlamışlar. Sonra, adam “kafam bozuldu, boşadım” diyor. Nasıl boşadın? “Dokuz talak boşsun dedim” diyor. Nereden aldın bu dokuzu?.. Eskiler, “üçten dokuz”u bir çıkış yolu olarak bulmuşlar. Zaten üçe kadar hakkımız var; üçe kadar kullanmıyorsunuz. Üçten dokuz kadar olana da zaten hakkımız yok, yani boşa giden bir atış gibi olsun diye... Her neyse.

Şimdi, asıl probleme geliyorum. Biz, fıkıh kitaplarımızdaki ahkâmı, Allah'ın hükümleri gibi görüyoruz ve insanlarımız böyle algılıyor. Hasan Onat Hocamızın da işa-

ret ettiği hususu ben şimdi özel bir duruma uyguluyorum. Fıkıh kitaplarında, Allah'ın hükmü olarak bilinen nikah, icap-kabul ve iki şahitten oluşuyor. Yani, icap-kabul, iki de şahit bulunduğu zaman mesele bitiyor. Bunu okuyan ya da belki bizim öğrettiğimiz bilgilerden hareketle -yanlış olarak- vatandaşımız, kendi arasında evleniyorlar ve sonunda yanlış yapıyorlar. Bunu temizlemek için de hocalara geliyorlar. Abdülaziz Hocama gidiyorlar vesaire. Halbuki, bizim fıkıh kitaplarımızdaki bu icap-kabul ve iki şahitle düzenlenen nikah akti, fıkıh kitabımızın o günkü mevzuatımız olduğunu göz önüne aldığımız zaman, devlet nezdinde de aynı zamanda resmî nikah oluyor. Halbuki, bugün, bu iki kişinin, iki şahitle kendi aralarında kıydıkları, güya dine ya da fıkhı yorarak kıydıkları nikahın hiçbir resmî yönü yok. Dolayısıyla, burada özellikle masum kızlarımızı iğfal ediliyor ve bu iğfale bizim fıkhumuz alet ediliyor, dinimiz alet ediliyor. Bizim, İslâm hukukçuları olarak, bu tür fıkıh kitaplarımızda yazılan, sureta, ama sonuçları itibariyle hiçbir benzerlik arz etmeyen böyle bir nikahın İslâm hukukuna göre dahi caiz olamayacağını açık açık söylememiz gerekiyor diye düşünüyorum.

Yine, klasik fıkıh kitaplarımızda kadınlarla ilgili düzenlemelerde öyle aşağılayıcı ifadeler var ki, kadınlarla birlikte -şimdi bizim ilahiyat fakültelerinde sınıflarımız bildiğiniz gibi kızların çoğunlukta olduğu sınıflara dönüştü- kızlarımızla birlikte o konuları beraberce okumamızın imkânı bulunmamaktadır. Dolayısıyla, fıkıh kitaplarımızı, vaktiyle o döneme ait kültürlerin de büyük ölçüde makes bulduğu, o döneme ait çekilmiş bir fotoğraf olarak görmemiz ve bunu olduğu gibi, günümüzün de fıkhı, hukuku gibi takdim etmememiz gerekmektedir.

Arz ediyorum.

Komisyon Başkanı –Teşekkür ederiz.

– Buyurun Sayın Dağcı.

Doç. Dr. Şamil Dağcı – Efendim, problemler tartışıldıkça, zaman zaman konuşma zarureti de hasıl oluyor.

Diyanet İşleri Başkanlığı, özellikle Din İşleri Yüksek Kurulu, toplumla yüz yüze. Başkanlıktaki görevimin yanında, İlâhiyat fakültesinde de halen fiilen çalışıyorum. Zihnimizde geliştirdiğimiz teoriler, şablonlar, zaman zaman sosyal realiteye uymuyor. Yani, Din İşleri Yüksek Kurulu, şöyle ya da böyle, doğru veya yanlış, kendisine intikal eden sorulara cevap vermek, vatandaş aydınlatmak durumunda.

Öteki komisyonları zaman zaman dolaşıyorum. Gerçekten oralarda spesifik konular tartışılıyor. Fakat bizim komisyonumuzun ayrı bir önemi, hususiyeti var. Bu komisyon, “neyi?” değil “nasılı?” tartışıyor. Ancak ben tekrar ifade ediyorum ki, biz, hâlâ “ne”-lik konusunda uzlaşabilmiş değiliz. Kur’an-ı Kerim’in, sünnetin ne olduğu, niteliği, bağlayıcılığı konusunda ve başka konularda metodik ihtilafta, görüş farklılıkları var.

Şimdi ben istirham ediyorum, her hocam kendisini Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı olarak telakki etsin ve kendisine yöneltilen soruları cevaplandırmada, burada konuşulan meselelerden, müzakerelerden ne kadar istifade edebileceğini bir muhakeme etsin, ondan sonra birlikte müzakereye devam ederiz.

Burada hissilikten uzak hürriyet ortamındayız. Akademik birikimlerimizi ortaya

koyalım. Problemlerimizi açık açık tartışıp müzakere edelim. Yüz yüze olalım; hissilik, duygusallık burada söz konusu değildir. Eleştirmek isteyen hocalarım, ağabeylerim beni istedikleri gibi eleştirebilirler; ama, tekrar ediyorum, sorumlu bir insan olarak, karşıma gelen sorulara yeterli cevap veremediğim zaman sorunların ağırlığı altında eziliyorum.

Ben tekrar ifade etmek istiyorum ki, sorunlara metodik yaklaşımlarımız üzerinde yoğunlaşalım. Bu toplantının bir başlangıç olduğuna inanıyorum. Bunun arkasından önemli çözümler gelecek. Programa yönelik ciddi eleştiriler oldu. Bu eleştirilerin pek çoğunun haklılığını da kabul ediyorum. Bu bir ilktir ve inşallah işbirliğimiz devam ettikçe “ilk” ve “son” olmayacaktır. Bunu ilk olarak bırakmaz da ileriye doğru projeksiyonlar geliştirebilirsek, ileride aktedeceğimiz toplantılara görevler, ödevler vererek, gerekirse tebliğ metinleri hazırlamak üzere birtakım arkadaşlarımızı tavzif edersek, daha faydalı sonuçlar alacağımıza inanıyorum.

Sözü uzattım hocam, özür diliyorum.

Çok teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

Efendim, yeterli fikir, sancı ve samimiyet varsa, bu inşallah iyi semereler verecektir. Din İşleri Yüksek Kurulunun hissiyatını hepimiz herhalde anlıyoruz; ancak, meselelerin çok kapsamlı ve çetrefil oluşu da gözden kaçmıyor. Ama, kendileri de, az önce sözünü ettiğimiz ihtisas çalışmaları ve projelerle ilgilendikleri takdirde, inşallah umut ettikleri sonuca doğru mesafe alacaklardır. Hepsinde kesin sonuçlara ulaşmak mümkün olmasa bile, bu gelişme ve zenginlik Allah'ın izniyle sağlanmış olacaktır.

Teşekkür ederiz açıklamaları için.

– Sayın Bardakoğlu, buyurun.

Prof. Dr. Ali Bardakoğlu – Tabii, Kur'an'ı ve sünneti anlama faaliyetinin ikinci adımı olarak klasik kaynakları anlama sorunu karşımıza çıkıyor. Şamil Bey'in de haklı olarak belirttiği gibi, bu konuda bir yöntem izlenmesi gerekiyor.

Doğrusunu ifade etmek gerekirse -bunu söylemeyi bile zait addediyorum- klasik kaynakları din olarak gören; fakihlerin, tefsircilerin, hadisçilerin yorumlarını da din olarak gören kimse yok. Zaten, eskiden olsa bile; avam arasında bu kitapların rengine, dışının Arapçasına kamp böyle düşünenler olsa bile, ulema arasında böyle kimse kalmadı. O halde biz bunları nasıl algılamalıyız? Dinin önemli bir ayağı da reel dünya olduğuna göre, biz bu klasik kaynakları tarihin belli kesitinde dinin nasıl anlaşıldığının ve yaşandığının açık belgeleri olarak, bir defa gerçeklik yönü bulunan, reel dünyayı anlatan bir veri olarak göz önüne almak zorundayız.

İkincisi, klasik kaynaklar teorik açıdan da, bizim anlama yorumlama hudutlarımız hakkında belli bir fikir vermektedir. Gerçi biz bunları aşabiliriz, aşmamız mümkünse aşarız; ama, burada zorlamaya veya kendimizi bunlara aşmaya kilitlememize de gerek yok. Biz bunları teorik açıdan imkânımızı aydınlatan bir ipucu olarak görüyoruz.

Sayın Mehmet Erdoğan da belirtti, bilhassa fıkıh kaynakları, avam nezdinde farklı algılanıyor olabilir. Doğrudur; ama, tekrar ifade etmek gerekirse, biz bunlarla İs-

lâm'ın dinî metinlerini karşı karşıya, iki farklı şey olarak da görmüyoruz. Netice itibarıyla bu din, yaşanmak üzere, realize edilmek üzere inmiştir ve insanlar da bir dönemde bunu böyle anlamışlardır. Yani, bunları Kur'an ve sünnetin anlaşılması, yorumlanması, yaşanması faaliyetinin devamı olarak ve tarihsel tecrübedeki bir kesiti olarak gördüğümüz zaman, çok ciddi bir sıkıntıyla karşı karşıya kalmayız. Bu, bizim yorum alanımızı da açar ve muhataplarımıza da, eskiler ile yenileri, geçmiş ile bugünü farklı şeyler olarak görme çelişkisini yaratmaz.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Sayın Topaloğlu Hocam, buyurun.

Prof. Dr. Bekir Topaloğlu – Efendim, Şamil Bey “nasıl tartışalım” dediler, bu önemli; yani, metot üzerinde durulmasını öneriyor. Konular çok değişik olabiliyor.

Ben öyle görüyorum ki, bilhassa birinci oturumun konularından itibaren, aşağı yukarı buradaki muhterem heyet fikhî meseleler üzerinde duruyor. Türkiye’de mevcut problemler üzerinde, birkaç misal verildi, bunlar da hukuk konularıdır. Fıkıh içinde ibadetler de var. İbadetlerin konumu farklıdır; ama, hukuk doğrudan doğruya sosyal hayatı ilgilendiriyor ve bununla ilgili de Kur'an-ı Kerim’deki âyetlerin sayısı çok az. Onların on misli, yüz misli bile olsa yetmez, çok geniş bir alan. Malumunuz, fıkıh içinde iktisat da var eski anlayışa göre. Resulullah Efendimizin hayatında sözlü ve fiili uygulamalar, bunların da hepsini toplasanız fazla bir şey tutmuyor. Ondan sonra, Ali Bey’in söylediği gibi, gerçekten sosyal hayatın gereklerine göre ulema, müçtehitler, fakaha düşünmüş; çözümler bulmuşlar. Bunu, yöntem olarak böyle düşünebilir miyiz?

Ancak, ben diyorum ki, problem, Türkiye’nin problemi, Diyanet İşleri Başkanlığına, İstanbul Müftülüğüne, İl Müftülüklerine ulaşan ve çoğu böyle günlük hayat, evlenme, boşanma, faiz, devlet bonusu vs. gibi şeyler. Sadece bundan ibaret değil dini hayatımız. İnanç hayatı vardır. İnanç hayatında da, inanç açısından büyük problemler var aslında Türkiye’de. Ama, bunlar biraz gizli hastalıklardır, sonuçları hemen günlük hayatta ortaya çıkmıyor. Genel bir yozlaşmaya ve genel bir düşüşe doğru giden, ince hastalık. Akaid ve fıkıh alanında tartışma tarzı üzerinde şunu söylüyorum: Kur'an-ı Kerim -akaid alanında Kur'an-ı Kerim’de hemen her şey var; ama, fıkahta az şey var- her halükârda bir asıldır. Onun anlaşılmasında büyük problem yok. Benim kanaatim budur. Burada, sabahtan beri -ben bugün geldim, dün gelemedim- “Kur'an-ı Kerim’i nasıl anlayacağız?” deniliyor. Kur'an-ı Kerim’in anlaşılmasının ilkeleri var, tarihten bu yana gelmiş. Problemlerimiz ortaya çıkıyor. Bu problemleri Kur'an-ı Kerim’e atfen nasıl çözerim denilmek isteniyor. Onlar da belli şeylerdir.

Hasan Onat Bey: “Kur'an-ı Kerim’den sonra her şey beşeri sözdür” dedi. Yanlış anlamadımsa da, Resulullah’ın sözleri de... Ne kastedildi bilemiyorum. Söylenmiş olması güzel bir şey ama, doğru değil bana göre. Resulullah safdışı edilemez. O olmayınca bir din de kuramazsınız. Bizim lirizmimiz, bizim mistisizmimiz onunla başlıyor. İnsanlar müşahhas olarak onu görüyor. ... لقد كان لكم في رسول الله أسوة حسنة... (Ahzab, 33/21) O olmadan olmuyor. (...) Kişi Allah’a duyularıyla ulaşamıyor, ulaşabildiği Resulullah’tır. Onun kendisi-

dir, hayatıdır, ifadeleridir, tebliğleridir. Kur'an da O'nun tebliğinin bir ürünüdür. Binaenaleyh, O bir esastır.

Kur'an ve sünnet, özellikle fiili sünnet ibadet hayatımız açısından mühimdir. Meselâ namazın kalmış şekli için fiili bir tevatür olması gerekiyor. Bunları safdışı edemezsiniz, hiçbir zaman bunlar başka türlü düşünülmez, zaten düşünen de yok. Bence, Kur'an ve sünnet esas alınır. İkinci kriter, 14 asırlık literatürdür. Bu literatürün hepsi tarihsel değil, hepsi o günkü sosyal hayatın ürünü değil. Yani, Kur'an'ı kendi içinde anlama çalışmaları var. İşte, Maturidi'nin tefsirinde olduğu gibi. Dinin genel ilkeleri içinde düşünüp bir konuyu çözüme kavuşturma var. Ebu Hanife ne yaptıysa, bugün de yapacak olan kişi aynı şeyi yapacak. "Dinin genel ilkeleri içinde ben bu konuda ne diyebilirim" sorusunu soracak. Onlar bizim için güzel örneklerdir. "Her şeydir" demiyoruz, güzel örneklerdir. Üçüncüsü günlük realite ve günlük ihtiyaç ve zaruretlerdir.

Bence, bu üç ilke çerçevesinde yürümeliyiz. Bana göre, bir yerde, biraz mübalağa ediyoruz. Bir anlamda tarihsellikten bahsederken hemen pozitif bilimlerle misaller veriyoruz. Pozitif bilim alanı, bizim şu günkü meselemiz değil. Kur'an-ı Kerim çerçevesinde de pozitif bilimle çelişen bir beyan yok. Yani, Kur'an-ı Kerim'in bugün geçerli olup olmaması veyahut da, Kur'an tefsirlerinin geçerli olup olmamasını tartışırken, biz de Binbaz'ın durumuna düşeriz bu kez. Bunları hesaba katmamak gerekiyor. Bunlar ayrı şeyler. Kur'an-ı Kerim'de de açık bir çelişki yok bilimsel esaslarla ilgili olarak. Binaenaleyh, bence, fıkıh kitapları veyahut eski kelam kitapları her şey değil; ama, bir şeydir. Fetva verecek olan Din İşleri Yüksek Kurulu, mutlaka o literatürü bilen, iyi mütehasşıs bulundurmalıdır. Çeşitli mezheplere ait görüşleri içeren çok çeşitli eserleri bulundurmalıdır. Kelam alanında da bulundurmalıdır; ama, mutlaka bugünün realitesini de bilmelidir. Büyük meseleleri tartışırken, bugünün hukukçuları, pozitif hukukun çok çeşitli uygulamalarını da bilmelidirler. Sosyolojik realite de bilinmelidir. Muhammed Hamidullah'ın yarım asır öncesine dayanan teklifi, "içtihat bir kişinin işi değil, bir heyetin işidir" şeklindedir.

Binaenaleyh, bu işi, bir anlamda, Din İşleri Yüksek Kurulu yapacak. Kurul bu işler için ayrıca mütehasşıs bulundursun, komisyonlar bulundursun. Meseleleri burada biz de çözemeyiz, ikinci komisyon da çözemeyiz, üçüncü komisyon da çözemeyiz; ama, bana göre ilkeler üzerinde bu tür bazı şeyler söylemek de gerekiyor.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

Efendim, şu anda önümdeki listeye göre söz almak isteyen hocalarımın sayısı epeyce fazla. Hepsini daha önce söz almış olduklarından, kendilerinden ihtisar rica ediyoruz.

– Sayın Subaşı, buyurun.

Doç. Dr. Necdet Subaşı – Ben, göz ardı edilen bir kavramı kullanarak konuya başlamak istiyorum. Gelenek ve modernlik kavramları ilginç bir sükutu icma ile ağza alınmadı. Oysa, bütün sorunları başlatan, bütün sorunları yaşatan biz değiliz. Bizim dışımızda da, bizi çeldiren, bizi yoldan çıkaran birtakım sosyolojik olgular da var. Belki de, bu ağırlıkların yarattığı sıkıntılar, bizi onlarla çoğu zaman uzlaşmaya itiyor ve "ha-

şa” diyebileceğimiz bir şekilde, bazı fikhî gelenekler bir ağırlık olarak algılanıyor. Yeni durumlara adapte olmak adına, kendimizi güven altına almak adına bunlar atılıyor, terk ediliyor.

Gelenek konusunda tarihsel olarak iki ayrı kategoriden bahsedebiliriz. Biri gelenek, diğeri modernlik. Modernizm ve gelenekçilik anlamında söylemiyorum. Bu iki ara, yani gelenekten modernliğe geçiş bizim toplumumuzda çok ciddi sıkıntılar yarattı. Bunun kabaca adı, belki de kültürel şizofrenidir. Belki, akademisyenler bunu çok yumuşak bir şekilde geçiyorlar; ama, özellikle Din İşleri Yüksek Kurulunun gündeme getirdiği sorunlar, bu şizofrenik tutumun yansımaları. Toplum hiyerarşiyi kaybetti, dini bilginin güvenilirliği konusunda çok ciddi açmazları var. Medya önünde yapılan tartışmalar -burada çok dikkatimi çekiyor, medyada sık sık karşı karşıya geldiğimiz aktörler burada birbirleriyle çok sıcak, sonunda uzlaşan bir dil kullanıyorlar- bir şekilde kapalı kapı sayılabilecek bir yerde eteklerindeki taşı dökerken son derece diplomatik bir dil kullanıyorlar. Oysa medya önünde kendi kolonilerini güçlendirmeye, onları tahkim etmeye çalışıyorlar. Bu konuda yanlıyım; ama, hangi çok meşhur bir söz var, denir ki, Hz. İsa'nın çarımha gerilip gerilmediği önemli bir olay değil, önemli olan nasıl olup da binlerce insanın buna böyle inandığıdır. Hakikaten, ilahiyatçılar niye dökülüyor? Medya önünde, kitle önünde, toplum önünde niye parçalı? Onların dini dünyaları -“halk İslâmı” diye sosyolojinin kavramsallaştırdığı bir açıdan bakılırsa- niye paramparça ve ilahiyatçılar bunu tahkim edecekleri yerde, neden daha fazla kendi içinde şizofrenik bir dünyaya doğru onları iteliyorlar? Bunların, bu tartışmalar içerisinde bir zemine oturması gerektiğini düşünüyorum.

Hiçbir şekilde dile getirilmediğini düşündüğüm iki kavram var; birisi “laiklik”, diğeri “sekülerleşme”. Bu kavramlar, bizim toplumumuzun tartışmalı siyasi geleneği içerisinde sanki çok dikkatli bir şekilde üzerinden zıplanıyor, atlanıyor. Oysa, bunlar da bizim hayatımızın bir parçası. (...) Bunların da açık yüreklilikle konuşulması gerekiyor. Öyle sanıyorum ki, sadece nikah ya da kadının sorunlarına ilişkin konular gelmiyor Din İşleri Yüksek Kurulunun önüne; burada pek fazla üzerinde durmadığımız, daha politik, insanları, akademisyenleri cendereye sokan, belli tercihlere zorlayan daha başka sorular da geliyor. Bu sorular konusunda halka nasıl cevap vereceğiz? Verdiğimiz cevaplar ne oranda bizim güvenliğimizi, bizim esenliğimizi sağlayabilir? Bu hesaplar, çok kere ilahiyatçıları takiyyenin karşısına çıkarıyor ve akademisyenliğin verdiği o rahatlık, o genişlik, birdenbire çok stratejik bir hesabın parçası haline geliyor. Bunları, burada tartışabileceğimizi düşünüyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Sayın Kırbasoğlu, buyurun.

Prof. Dr. M. Hayri Kırbasoğlu – Metodolojik tartışmalar içerisinde, elimizdeki kaynaklarla ilgili olarak, klasik usuller içerisinde yer almayan yeni bir alanın, disiplinin, inceleme alanının açılması gerektiği kanaatindeyim. O da, kaynak metodolojisi veya kaynak eleştirisine dair bir alan. Elbette, bu kaynaklardan müstağni kalmamız mümkün değil; fakat, bu kaynakların ne derece bilimsel değeri haiz olduğu, özellikle

yayınlanış teknikleri bakımından, müelliflerine aidiyetleri bakımından çok ciddi sorunlarla karşı karşıyayız.

Ben, “kaynaklar” derken, sadece fikhî kaynakları kastetmiyorum. Ama, onlar da dahil, şu anda “kaynak” diye bildiğimiz eserlerin, hemen hemen şu ana kadar benim incelemelerimden görebildiğim kadarıyla -hele geç dönemlere gittikçe bu tespitim daha da geçerlidir- müellif nüshasına dayanan bir tek baskı yok. Hepsi tavşanın suyunun suyu kabilinden, çok geç / muahhar nüshalara dayanan baskılar ve bunların çoğu edisyon kritiksiz. Hele Arap dünyasında yapılan baskıların hemen hemen hiç birisine güvenmek caiz değil. Çoğu zaman metnin tahrif edildiğini bile görebilirsiniz. Bunun en güzel örneklerini, Şafiî'nin Risale'sini tahkik eden Ahmed Muhammed Şakir'in baskısında görebilirsiniz. Gerek metni daha önce yayınlayanların, gerek müstensihlerin metinle nasıl oynadıklarını, nasıl tahrif ettiklerini, doğru anlamı nasıl bozduklarını çok rahat biçimde görebilirsiniz. Hadis kaynakları için bu daha da doğru. Birçok esere dış müdahaleler söz konusu. Dolayısıyla, bu anlamda elimizde mevcut kaynakların analizine geçmeden önce, bu kaynakların sağlıklı bilimsel bir neşir olup olmadığı konusunun mutlaka göz önünde bulundurulması gerekir.

Bu arz ettiğim problemler dış açıdan. İç, yani dahili muhteva açısından da birtakım problemler var. Şimdi, hemen hemen ittifakla burada bu kaynakların “din” olmadığı söylendi; ama, ben kulağıma yanlış gelmediyse, Esat Kılıçer Hoca -Allah selamet versin- olsaydı sorardık. Kuruldayken bir ara tartışmada, bazı hocalarımızın Din İşleri Yüksek Kurulunda bir fıkıh kitabını getirerek, “bu dindir” dediğini, Esat Kılıçer Hocamızın da, “ne dini yahu, bu fıkıh kitabı” dediği anlatılır. Hocaya sorup tahkik etmek lazım. Ben, bunun din olmadığı konusunda tam bir konsensüs olduğu kanaatinde değilim; ama, burada böyle bir hususun ifade edilmesi güzel bir şey. Ancak, kaynakların kendi iç muhtevasına ilişkin, özellikle fıkıh kitaplarının çok ciddi sorunları var. Özellikle, serdedilen görüşler, yani doktrinin dayandığı deliller itibarıyla, mutlaka ve mutlaka, bu kaynaklara körü körüne güvenilmemesi ve bunların mutlaka gözden geçirilmesi gerekir. Şu anlamda söylüyorum: Üzerinde çalıştığım müşahhas bir örnekten hareketle; mesela, irtidat konusuyla ilgili kendim de yazı yazdığım için fıkıh kitaplarına da inme imkânım oldu -klasik modern çok fazla fark etmez- genelde üslup şu: “Yukte-lu'l-murteddu” denilerek malum bir-iki âyet zikredilir. Bilmiyorum, hukukçular burada, bizi aydınlatabilir. Ben hayret ettim, hukukçulara olan güvenim sarsıldı. Çünkü, âyetin hiçbir şekilde mürtedin öldürülmesiyle kesinlikle bir alakası yok. Nasıl olup da bunu delil olarak sunabildiklerini anlamak mümkün değil. (...)

Hele hadis konusuna gelince, genelde fıkıh literatüründe, hadisler konusunda isnat verme alışkanlığı yok desek yeridir. Bir hocamız dedi ki -Maksudoğlu Hocam yanımda- “hadisçiler fıkıhçılara sağlam malzeme versin.” Hadisçiler kendileri muhtacı himmet dede, nerede kaldı gayra himmet ede. Bu bir.

İkincisi, hadisçilere topu atmakla, hukukçular bu sorumluluktan kurtulamazlar. Çünkü, hukukçu, bunu bir norma, bir hükme dönüştüren insandır. Hadisçi yapmıyorsa görevini, bu görevi de üstlenecek formasyona sahip olmak zorundadır. Bu klasik kaynaklar için de geçerli, yeni çalışmalar için de.

Bu anlamda, kaynaklarla ilgili olarak, yeni bir alan açılması ve bütün bu kaynaklarımızın gözden geçirilmesi gerektiği kanaatindeyim.

Bir başka husus, “kaynak” derken, sanıyorum büyük ölçüde Sünni gelenek, Sünni kaynaklar kastedildi. Ben, “kaynak” derken bütün İslâm geleneğine atfen konuşulması gerektiği kanaatindeyim. Bu meselelerimizin çözümü bakımından da bize yardımcı olur. Mesela, hadler konusu bizim başımızı ağrıtan konulardan birisi. İşte mesela irtidat, recm konuları. Bunlar Kur’anî değil, daha ziyade hadislere dayanan cezalar. Halbuki, bazı mezheplere göre -sanıyorum bazı Mutezile imamları bunlara dahil, belki Hanefilerden de bu görüşte olanlar vardır- mesela hadler konusunda ahad haberlerin delil olamayacağını söyleyenler de var. Bu görüşlerden yararlanma bakımından da bize imkânlar sunması noktasında, ben, Bardakoğlu ve diğer hocalarımızın çoğuna katılıyorum, yani hoyrat biçimde bu kaynakları bir tarafa itip, sadece çıplak Kur’an metnine dayanak bir İslâm ve İslâmî çözüm üretmek mümkün değil. Hatta şu kadarını söyleyeyim: Şu anda Kur’an meâlleri var piyasada. Bu Kur’an meâllerinde yapılan yanlışların birçoğunun tefsirlere bakmamaktan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Çünkü, o yapılan yanlışlarla ilgili olarak tefsirlere müracaat edildiğinde, aslında açıklayıcı bilgilerin orada olduğunu gördüm. Bu da bize, bu kaynakların ne kadar önemli olduğunu gösteriyor. En azından, bilim adamına düşen, bir konuda ne söylenmişse bunlara öncelikle atfî nazar etmektir. Bu bakımdan dahi bunlar, bizim için son derece önemli kaynaklardır.

Ama, kaynakların dini değerini, bunların “din” olup olmadığı konusunu tartışmadan önce, bilimsel olarak, serinkanlı biçimde kaynak metodolojisi üzerine bir bahis açılması gerekir. Bu konuda araştırabildiğim kadarıyla usulü fıkıhta, hadis usulü ve tefsir usulünde böyle müstakil bir bahis göremedim. Bu son derece önemli. Özellikle içinde bulunduğumuz dönem itibarıyla.

Bunu daha detaylandırmak da mümkün. Ben, Divana veya toplantıya şöyle bir teklifte de bulunmak istiyorum: Keşke şöyle yapsaydık; mesele kaynak konusu ise, bir hocamız kaynakla ilgili problemleri bize sıralayan kısa bir sunuş yapsaydı da, bu konudaki araştırmalar, problemler, varılan noktalar neyse, o nokta üzerinden burada bir tartışma yapsaydık. Ama, ben, kendi üzerime düşen hadis kaynaklarıyla ilgili problemleri bu konuda yaptığım çalışmalarda dile getirmeye çalışıyorum. Aynı şekilde, tefsir kaynakları, fıkıh kaynakları, kelam, tasavvuf kaynakları, kaynak metodolojisi, kaynak sorunları başlığı altında, bu kaynakların müellife aidiyeti, bilimselliği / bilimsel değeri, yapılan neşirler açısından üzerinde durmak lazım. Özellikle Arap dünyasında yapılan neşirlere zinhar körü körüne güvenilmemesi gerektiği kanaatindeyim. Çoğu ticari nitelikteki baskılar ve bunlara mutlak olarak güvenmek çok aldatıcı olabilir.

Daha başka sorunlar da var; ama, şimdilik bu alanın sorunsuz olmadığını belirterek sözlerimi tamamlamak istiyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

Sayın Kırbaoğlu Bey’in bu teklifi, sanıyorum bizim genel programda, esas komisyonların da gündeminde yer alması gereken bir konu oluyor.

Bundan sonra, artık izninizle isim kaydetmeyeceğim. Söz alan hocalarımızın sayı-

sı epeyce fazla. Hiçbir hocamızın “benden sonra söylenecekler önemli değil” diye düşünmeyeceğinden eminim. Sözü, Sayın Ezber Bodur’a veriyorum.

Prof. Dr. Hüsnü Ezber Bodur – Dün yaptığım konuşmada kısaca şundan söz etmiştim: Dedim ki, din toplumsal ve kültürel bir olgu. Bu bakımdan zaman ve mekânla kayıtlı olmayan standart veya blok bir olgudan, bütüncül bir olgudan söz etmek pek mümkün gözüküyor. Din olgusu evrenseldir; bunu kabul ediyoruz; ama, tek başına tüm dünyada aynı dinden söz etmek mümkün değil. Hatta, değişik bölgelerde değişik Müslümanlıklardan söz etmek mümkün. O halde, tarih üstü ve zaman üstü gibi nitelendirmelerle meseleye yaklaşacak olursak, bu büyük bir yanlış olur.

İslâm’ın ilk yıllarında, hepimizin bildiği üzere, farklı kültürlerle bir araya gelmeler sonucu, Hicri ilk üç asırda, çok net biçimde gördüğümüz din bilimlerinde bir gelişmeden söz etmek mümkün. Çünkü, meselelere dinamik bir ruhla yaklaşma temel prensip. Ama, daha sonra, değişik iç ve dış nedenlerin etkisiyle, bir klasikleşme, bir statikleşme ve durgunlaşma olmuştur. İşte bu fikri durgunluk döneminde üretilen çok sayıda kitap, bir manada kendi içinde, kendi kendilerine yeterli bir dünya görüşü olarak kendilerini lanse etmeye başlamışlar. Hatta, mükemmelleştirerek kendisini idealize bile etmişler. Bu bakımdan da, dinin bütüncül, totaliter eğilimleri, bu zamandan itibaren kendisini çok açık bir biçimde göstermeye başladı. Bence, bundan, bu görüşün vesayetinden dini kurtarmak gerekir.

Bilimsel araştırmadan, akıldan söz ediyoruz. (...) Araştırma yapmamız, gözlem yapmamız, sorgulamamız gerekiyor. Analiz etmemiz ve eleştirmemiz gerekiyor. Bütün bunları yaptığımız zaman, yeniden bir dinamizm kazandırmış oluruz. (...)

Yapılacak iş şudur: (...) Bir kelim ekolü düşünün, kelim ekolü, birtakım semboller üreterek bir doğru oluşturuyor ve bu oluşturduğu doğruyu endeks alıp diğer doğruları buna göre kıyaslıyor, mukayese ediyor. Bu da bir manada durgunlaşmaya neden oluyor. Bunun yanında, bilimsel bir metotla, yani sorgulayarak, araştırarak meselelere yaklaşmanın daha gerçekçi olacağını düşünüyorum. Karşılaşılan problemleri de bu doğrultuda, yani bilimsel objektiflik çerçevesinde çözebilmenin mümkün olabileceğini zannediyorum. Bu bakımdan da, bir “din bilimleri araştırma enstitüsü” mü olur, “merkezi” mi olur, adına ne dersenez deyin, böyle bir merkezin oluşturulmasının çok daha yerinde olacağı kanaatini taşıyorum.

Biraz evvel hocalarımız, daha somut meseleler üzerinde durulmasını söylediler. Doğrudur. Her hoca mutlaka, spesifik birtakım sorularla yüz yüze gelmiş. Bunlarla bir yere varılmaz. Metodolojik altyapıyı oluşturduğunuz zaman, artık korkmadan din adamlarımız meseleleri açık bir ifadeyle ortaya koyabilirler.

Bugün geline nokta, hakikaten ülkemiz açısından ciddi bir şanstır. İnsanlar artık meseleleri resmî kurumlardan soruyorlar; Diyanet’e soruyorlar, ilahiyatçılara soruyorlar. Artık kendilerince idealize ettikleri öyle birtakım insanlara bağlanma, körü körüne onların peşinden gitme toplumumuzda giderek azalıyor. O zaman, insanların problemlerine çözüm üretecek olan heyet, meselelere ilmi objektiflik içerisinde bakar ve sadece taklide dayanan birtakım basit ilmihal bilgileriyle “din budur” diye ortaya çıkarsa, zannediyorum bu dini herhalde toplumsal alanın dışına itmiş olur. (...)

Teşekkür ediyorum.

Komisyona Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Sayın Özafşar, buyurun.

Doç. Dr. M. Emin Özafşar – Burada, somut bazı neticelere varmamızı isteyen muhterem zat var. Her birisinin bakışı farklı, kanaati farklı, görüşleri farklı. Bu kadar farklı anlayıştan spesifik bazı neticeler çıkarmamız bana pek makul gelmiyor. Zat-ı âlinizin de belirttiği gibi, klasik sistemimizde bir mütekellimün metodu, bir de fukaha metodu var belirgin olarak. Şimdi, böyle ayrı paradigmalarda zihinsel tavır alan insanların ortak sonuçlara varmalarını beklemek mümkün değil. O bakımdan, meseleyi biraz zamana yaymak gerekir belki.

Hukukçu hocalarımızdan öğrendiğimize göre, İmam Azam konseyinden bahsedilir; kırk kişiden teşekkül eden bir konsey bu. Kırk gün, şu kadar gün falanca meseleyi müzakere eder, ondan sonra filanca kişi, mesela dil alanında uzman olan bir kişi gelmediği zaman mesele karara bağlanmaz ve de usule kaydedilmezmiş. Böyle gelenek içerisinde oluşan fıkıh sistemi ortaya çıkmıştır ve asırlarca belli bir paradigma içerisinde aktararak -sadece şifahi olarak değil, aynı zamanda yaşanarak- günümüze intikal etmiştir. Ama, gelin görün ki, biz son iki asırda bir paradigma değişimi yaşadık ve farklı bir paradigmadan, önceki dönemin ürünlerinden yararlanmak istiyoruz, gerek tefsir kaynakları olsun, gerek hadis kaynakları, gerek kelam kaynakları, hatta edebi kaynaklar. Bunları nasıl değerlendireceğiz?

Meselenin iki yönü var. Birincisi bilimsel olarak bunların sıhhatini tespit etmek. İkincisi, çeşitli dini amaçlarla veya yorumsal olarak bunları tüketmek. Nasıl tüketeceğiz? Bu konuda yapılması gereken çok şey var gibi gözüküyor.

Ben bir noktayı vurgulamak istiyorum: Kabul edelim ki, paradigma ne kadar değişirse değişsin, eğer biz İslâm içerisinde isek, Müslüman kalacaksak, temel aksiyonlarımız var. Kur'an ve Hz. Peygamber'in kişiliği, onun dini sunumu, bizim için vazgeçilme-yen temel aksiyondur. Bunları anlamada akıl üçüncü bir yardımcı, araçsal bir aksiyon olarak önümüzde durmaktadır. Bu çerçevede, bu aksiyonları anlamaya çalışacağız. Pe-ki, kaynakları nasıl kullanacağız? Bu kaynakların sağlıklı neşirleri yok. Buradan, belki şöyle bir teklif getirilebilir: Kendi paradigmamıza uygun kaynaklar üretmekle bir çö-züm yolu bulunabilir.

Şimdi, Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu yıllarda, Türkiye Büyük Millet Meclisi bir karar alıyor ve zamanın Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Bey'in teklifiyle, onun verdiği önergeyle bir hadis kitabı neşredilmesi öneriliyor. Büyük Millet Meclisin ittifakla böyle bir kitabın hazırlanmasını, ulemadan oluşan bir heyet-i azimenin teşkil edilmesini ve bu heyet-i azimenin sahih olduğunda ittifak edilen rivayetlerden müteşekkil âsân bir lisan ile bir hadis kitabının oluşturulmasını kabul ediyor. Daha sonra da, Büyük Millet Meclisinin bütçesinden pay ayrılarak, bir fondan pay ayrılarak, böyle bir kitap finanse ediliyor. Diyanet teşkilatımız bu karar istikametinde "bir hadis kitabı neşre-delim" diyorlar. "Üzerinde ittifak edilmiş hadis kitaplarımız var" diyorlar, "mademki Bu-hari-i Şerif gibi, Müslim-i Şerif gibi üzerinde ümmetin ittifak ettiği hadisi kitapları var-

dır, öyleyse gelin bunu tercüme edelim” diyorlar. Sonra onda da sorun görüyorlar, diyorlar ki, “tarihin Mutezile gibi, Harici gibi birtakım itikat ekollerine dair ortaya çıkan tartışmalarını niye bugüne taşıyalım? Gelin öyleyse bunun muhtasarını, Tecrid-i Sarihi neşredelim.” Neşrediliyor; 1928’de iki cilt, daha sonra peyderpey çıkıyor. 70 yıldır, Türkiye’de, hadis alanındaki halkımızın duyduğu ihtiyaca bu kitap cevap veriyordu 1997 yılına kadar. Bildiğimiz kadarıyla onun da baskısı durduruldu.

Şunu söylemek istiyorum: Demek ki, 70 yıllık bir Türkiye Cumhuriyeti ve Diyanet teşkilatımız var. Halkımızın dini ihtiyaçları var. Ben şu tartışmayı şahsen çok anlamlı bulmuyorum: “Efendim fıkıh din midir, din fıkıh mıdır, bu nerede ayrılır, nerede birleşir?..” Din, insanların nihai ilgisi, Rabbisine ibadet eden zat, nihai olarak ibadetinde, ilişkilerinde onu dikkate alıyor. Fıkıhını, yani hayatını yaşarken... Siz, teorik olarak, “efendim din şurada duruyor, fıkıh burada duruyor” diyebilirsiniz, buna hakkınız var. Ama, bu, inanan kitle nezdinde makes bulur mu?

Burada, bir karizma sorunu; yani, inanan kitlenin bizim görüşlerimize ne kadar itibar edip etmeyeceği konusu var. Biz, ne kadar güvenilir gözüktüyoruz? Toplumun bize itimadını sağlamak lazım. Burada alınacak kararlar hukukî olarak bağlayıcı değil, hiç kimseyi bağlamaz. Ne Din İşleri Yüksek Kurulunu, ne yüksek heyetinizi, ne de 70 milyonluk Müslüman Türk Milletini bağlar. Ancak, bu kararlar onlara bir istikamet verebilir; ama, biz bir ahlâki karar alabiliriz. Din konusunda Kur’an’dan fıkıh ve hadis kaynaklarından seçip, halka birtakım temaları sunarken, ayrıştırıcı, kamplaştırıcı, hedef gösterici, bölücü yorumlardan sarfınazar etme ilkesini hep birlikte benimseyebiliriz. Böylece, toplumun bir kısmı iyi Müslüman, bir kısmı kötü Müslüman, bir kısmı çok daha dindar, bir kısmı dindar olma yoluna girmiş gibi bir ikilemden de kurtulmuş oluruz.

Son olarak bir noktaya daha işaret etmek istiyorum: Bir oturumda, iki oturumda, meselelere bu kadar farklı bakan insanların -nesnellığı bir tarafa bırakalım- somut neticelere varması mümkün değildir. Bunu zamana yayalım. Bunun için, mademki Türkiye’de, Diyanet İşleri Teşkilatı gibi bir kurum var, bu bizim için bir şanstır. Bu konunun 70 yıllık deneyimi var, toplum nezdinde etkinliği herkesin malumudur. Öyleyse, gelin bunu gerçek bir kurum işlevselliğine kavuşturalım. Araştırma projeleri başlatalım, bilimsel toplantılar serisi başlatalım ve eser neşri faaliyetine girelim.

Teşekkür ederim.

Komasyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

Efendim, süremiz çok daraldı. Dini terminolojiyle konuşacak olursak, böyle değerli bir bilim heyetinin azalarına terhib yöntemi uygulayacak kudretimiz yok. Terhib yöntemi uygulayabilirim ancak. Çok kısa ve öz konuşmasıyla tanınan arkadaşlarımız kaldı. Hatta, onlardan, yemek vaktini ihlal etmemek için “hakkımdan feragat ediyorum” diyecekler bile olabilir.

– Sayın Özsoy, buyurun.

Doç. Dr. Ömer Özsoy – Hocam, sonraki oturumlarda aldığım konuşma zamanına dahil etmem mümkün olabilecek türden şeyler söyleyecektim.

Komasyon Başkanı – Müteakip oturumda kullanacaksınız söz hakkınızı.

– Sayın Polat, buyurun.

Prof. Dr. Selahattin Polat – Efendim, şansımдан hep böyle sıkışık zamana rast-
lıyor. Ben, burada... (...)

Peki, feragat ediyorum.

Komisyon Başkanı – Peki, Sayın Akdemir, buyurun.

Prof. Dr. Salih Akdemir – Aslında, bu oturumda söz almayacaktım; fakat, iyi ki almışım. Burada hepimizi derinden yaralayacak ve hepimizi çok tehlikeli bir konuma sokacak -Hocamızın ağız sürçmesi nedeniyle söylediği- bir cümleyi burada gündeme getirmek istiyorum. Burada, müsteşriklerin soytarılar olduğu iddiası, bir kere, her şeyden önce biz Müslümanlara, İslâmî terbiyeye yaraşmaz. Ben, müsteşriklerin son derece onurlu olduklarını, İslâm'a çok değerli katkıda bulduklarını biliyorum. Burada yüzlerce isim sayarım ve müsteşriklerin yaptığı çalışmayı hiçbir Müslüman da yapmamıştır.

Her şeyden önce, ben, Hocamızın bu nitelemeyi geri almasını ve bu paneli bu tür tehlikeli konuma sokmamasını yürekten istiyorum; çünkü, bu hepimizi yaralar. “Soytarı” nitelemesi, bilimsel bir niteleme değil. Burası bir bilimsel toplantı. O tür nitelemeleri, kahvede bile olsa İslâmî açıdan hoş göremem. Bunun bir dil sürçmesi olduğunu düşünüyorum. Hocam da aynı şeyi düşünüyordur. Belki de, sonuçta İslâm dünyasının Batı karşısında gerilemesini güzel anlattı. Belki o heyecanla, o cümlenin söylendiğini düşünüyorum. Yoksa, bu cümle, buranın bilimselliğini, İslâmiliğini, Kur'aniliğini tehlike altına atar. Bu birincisi.

İkinci konu, Bekir Topaloğlu Hocam, herhalde Hasan Hocamı iyi dinlemedi. “Hz. Peygamber'den sonra” dedi, öyle bir şey demedi.

Diğer taraftan, hiçbirimiz klasik kaynakların -Hayri Hocamız da dile getirdi- önemini reddetmiyoruz ve onların her zaman başımızda bulunmasını istiyoruz. Şu anda CD'lerle yüzlerce kitabı aynı anda bir arada görmek durumundayız.

Hayri Hocamız yine önemli bir konuya temas etti: Şia olsun, Zeydiye olsun, artık diğer mezhepleri de gündeme getirmemiz gerekir.

Ben burada yine bir olguya tanık oldum; bazı kişiler, bazı kişilere içlerinden bir huç mu besliyor bilmiyorum. Kardeşimiz şizofreninin ne olduğunu bilmiyor; “Kendi şizofrenik dünyasını topluma yansıtıyor” diyor. Hangi bilim adamları şizofrenik kafaya sahip, onların deşifre edilmesi konu olsa, hiçbir şey demem. O zaman, hiç ilgi yokken bu tür nitelemeler, hence bu toplantının ciddiyetine de gölge düşürür. Hepimiz buradayız... Kimin kiminle ne sorunu varsa, gelsin, “arkadaş, sen niye böyle düşünüyorsun” desin. Gelsin, “Salih Hoca sen niye böyle şizofrenik fikirler yayıyorsun” desin. Ben de o zaman düzeltelim. Hata ediyorsak birbirimizden özür dileyelim. Yani, benim demek istediğim şu: Hiç konuyla ilintisi olmadığında, böyle birtakım değerlendirmeler, buradaki toplantının ciddiyetine ve bilimselliğine gölge düşürüyor. Ben, bu tür yaklaşımlardan hepimizin kaçınmamız gerektiğini vurguluyorum.

Hepinize saygılarımı sunuyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Sayın Elik, bir cümle veya feragat... Tercihiniz?..

Bir sonraki oturuma aktarıyorsunuz.

– Sayın Hocam!

Prof. Dr. Mehmet Maksudoğlu – Bütün açık yürekliliğimle söylüyorum. Herkes saygım ve sevgim var, herkes de düşüncesini açıkça ortaya koymalı. Abdülaziz Bey, “Avrupa’da şöyle oldu, böyle oldu” dedi. Ben, oryantalistlerin görevini yapmadığını söyledim; yani, İslâm’da bir evlenme boşanma meselesi... Evlenme kolay, boşanma kolay... Öyle oluyor, böyle oluyor. Orada, onun zihniyetini hazırlayacaklar, kendi adamlarını yetiştirecekler, o çözüm bulacak. Yani, “Avrupa’dakilere biz çözüm bulalım” demiyorum; bizde laiklik var. Ama, ben, oryantalistlerin kendi toplumlarına karşı sorumluluğundan bahsettim. Bir misal vereyim, Amerika’da erkekler evlerini bırakıp kaçıyorlar, yani sorumluluktan kaçıyorlar.

Hayri Kırbaçoğlu Bey de isim vererek benden bahsetti, (...) Ben, o durumu bilmiyorum; ama, hadisçiler bir araya gelirler, sahih hadisleri ayıklarlar. Gerçekten Kur’an-ı Kerim’in yanında sağlam sünnet ortaya çıkar ve ona göre fıkıh yeniden kurulur. Dileğim budur. Ama, bu işi yapacak olanlar yine fıkıhçılardır.

Özür dilemek meselesine gelince, tabii, bir dakika... Bernard Lewis’e biz madalya verdik, tarih konusunda yaptığı çalışmalarından dolayı. Gerçekten o “Yeni Türkiye’nin Zuhuru”nu yedi yılda yazmış. İşte, belli başlı bir kitap. İçinde Mehmet Akif yok. Madalya verdik biz devlet olarak, Bernard Lewis’e. Ama, adam İslâm dünyasını Beyrutlaştırmaktan bahsediyor. (...) Tabii, müsteşriklerin yaptığı şeyi, meselâ Vensick’in çalışmalarını biliyorum; işimize yarıyor, o ayrı mesele; ama, ne niyetle başlıyorlar?..

İslâm’ın ikinci kaynağı Hadiste “el-cerh ve’t-ta’dil” var... O kanaldan gelen kabul edilmiyor. Adam daha kelime-i şehadet getirmemiş, İslâm kaynakları üzerinde konuşuyor. Ben onu ciddiye alacağım! Peki, soytarıya “soytarı” denmez de ne denir? Başka bir isim bulsunlar.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

Sayın Komisyonumuza, saat 14.00’de geciktirmeden toplanmamız gerektiğini duyurarak, hepinize saygılar sunuyorum.

BİRİNCİ KOMİSYON
ALTINCI OTURUM

“Zaman ve Mekân Bağlamında Dinî Hükümlerin Değişmesi”

(16 Mayıs 2002)

Prof. Dr. İbrahim Kafi Dönmez (Komisyon Başkanı) – Efendim, besmeleyle öğleden sonraki oturumlarımızı başlatalım; ki, inşallah, bereketli, feyizli olsun ve sonuçlara ulaşmaya çalışalım.

Bu oturumumuzun konusu “Zaman ve Mekân Bağlamında Dinî Hükümlerin Değişmesi” başlığını taşıyor. Değişim konusunda görüş belirtirken, sanıyorum hareket noktası itibariyle bizi en çok düşündürecek olan husus, buradaki başlığa bağlı kalacak olursak, “dinî hüküm” derken ne kastettiğimiz olacak. Şayet, fıkıh kitaplarında yer alan ve içtihat ürünü olarak ulaşılmış sonuçlar ise, bunlarla ilgili önceki oturumda epeyce şeyler söylendi. Öyle sanıyorum ki, ağırlık, daha çok Kur’an’da, sünnette ifadesini bulan hükümler üzerinde cereyan edecek. Tabii ki, bu başlık altına girebilecek görüşlerini açıklamakta değerli katılımcılar serbesttirler.

Önceki oturumdan söz hakkı olan hocalarımız, şayet önce söyleyeceklerini çok ihtisars ederek; ama, bu oturumla ilgili de düşünceleri varsa onu da birleştirerek, tekrar söz almaya gerek kalmaksızın kanaatlerini açıklarlarsa, diğer katılımcılara da fırsat vermiş oluruz.

Önce söz, Sayın Özsoy’da; buyurun.

Doç. Dr. Ömer Özsoy – Önceki oturumda söylemek istediklerimden geçiş yapabilir miyim bilemiyorum ama, bu komisyonun konusunu önceleyerek söylemek istediklerimi dile getirmeye çalışacağım.

Önceki komisyonda benim dikkatimi çeken ve dinî metinlerin anlaşılması ve yorumlanması sorununun tartışıldığı bir ortamda mutlaka dile getirilmesi, üzerinde durulması gerektiğini düşündüğüm bir konu vardı. Birkaç hocamız açıkça temas ettiler konuya; ama, geneli itibariyle de açık, lafzi bir atf olmasa da, zımnen böyle bir ayırım ifadelerin arkasında yatıyordu. O da, dinî kaynaklar değerlendirilirken, bunların köken itibariyle ilahiliği ve beşeriliği açısından ayrılması, ele alınması. Tabii, beşeri ve ilahî kökenli olma eksenindeki bir ayrışma, bize, karşı karşıya bulunduğumuz herhangi bir kaynağın içerdiği bilginin değeri açısından değil belki, ama, ittiba etmemiz ve bize rehberlik sunması açısından bir önem arz eder. Bu da, doğrudan doğruya işin dinî boyutudur. Yani, dinde kaynaklık edecek olan işin doğası gereği ilahî kaynaklı olan Kur’an-ı Kerim’den ibarettir. Fakat, Kur’an-ı Kerim’in ilahî kaynaklı olması argümanından, ger-

çeğinden veya kabulünden hareketle, Kur'an-ı Kerim'in muhteva itibariyle tamamen ilahî, dolayısıyla tamamen dinî bir metin gibi, bir bütünlük gibi algılamamızın o denli isabetli olmadığı kanaatindeyim. Zira, din doğası gereği evrenseldir, tarih üstüdür ve Tanrı'nın insanlardan taleplerinin dinsel talepler olduğu için, dinî talepler olduğu için mutlak, tartışılmazdır. Fakat, Kur'an-ı Kerim'de tezahür ettiği haliyle, ilahî iradeye baktığımız zaman, bu mutlaklığın inzal olunmuşla, yani ilahî düzeyden beşerî düzeye inmiş olmaya bağlı olarak, bir izafiyete dönüştüğünü görmemize izin veren pek çok unsurla karşı karşıya kalıyoruz. Çok somut ifade etmek, kısaca ifade etmek gerekirse, Kur'an-ı Kerim'de tezahür eden haliyle, bir "din" ile değil, bir "tedeyyünle" karşı karşıyayız. Yani, Allah katında olduğunu varsaydığımız mutlak dinin, şeriatlar şeklinde yer yüzüne indirilmesinin son örneğiyle karşı karşıyayız. Hal böyle olunca, bütün tartışmaların temelini koyduğumuz ilahilik-beşerilik ayrımı, herhangi bir normatif hükmün geçerliliği konusunda da bizi, bir hükmün Kur'an'da yer almasıyla Kur'an dışı kaynaklarda yer alması, yani fıkıh sürecinde Müslümanlar tarafından üretilmesiyle Kur'an-ı Kerim'de yer alması arasında da sanki geçerlilik, tarihsellik veya tarih üstülük niteliği kazanması açısından da bu zemine dayandırma argümanı sunuyor gibi görülüyor. Bunun son derece yanıltıcı olduğunu söyleyerek, bu ikinci oturumun konusuna bir geçiş yapmak istiyorum.

Kanaatimce, herhangi bir hükmün veya herhangi bir hukukî normun geçerli olup olmadığına karar verirken veya bunu sorgularken müracaat edilmesi gereken şey, onun kaynağı olmaktan ziyade, doğrudan doğruya kendi mahiyeti ve neye dair olduğu meselesidir. Hukuk, Kur'an-ı Kerim'de yer alsa bile herhangi bir hüküm, bizzatihi o hükmün sahibi olan, o hükmün vazı olan Allah'a dair olmadığı için, değişken tabiatlı topluma, insana dair olduğu için, sırf bu yönü itibariyle değişken olmak durumundadır. Hal böyle olunca, bizim "değişme" olgusundan hareketle üzerinde ittifak ettiğimiz hukukun "değişebilirliği" ilkesinin Kur'an söz konusu olduğu zaman bu ilkedен ödün vermemizi neye bağladığımız sorusu havada kalıyor kanaatindeyim. Bunun cevaplanması gerektiğini düşünüyorum.

Hocam, aslında üzerinde sunum amaçlı düşünmeden ikinci konuya geçiş yaptığım için, zamanı çok iyi kullanamayacağımı fark ettim. Derli toplu bir şeyler söyleyemeyeceğim için burada keseyim. Gerek duyarsam, bir kez daha söz talep ederim.

Teşekkürler.

Komisyon Başkanı – Nezaketiyle çok yakından tanıdığımız Özsoy Bey'e çok teşekkür ederiz.

– Sayın Polat, buyurun.

Prof. Dr. Selahattin Polat – Efendim, şimdi iki oturumun bağlantısını yapmak çok önemli bence. Ama, Başkanımızın talimatları gereğince bunu deneyeceğim; başarılı olamazsam kusura bakmaym.

Geçen oturumun konusu olan dinî kaynaklar üzerinde, bir nokta üzerinde durmak istiyorum. Buradaki "klasik dinî kaynaklar" tabiri, metne sadık kalarak söylersek, "klasik" sınırlaması getirilmiş, ben de bu "klasik" üzerinde bir şeyler söylemek istiyorum.

Bir şey niye “klasik” olur? Birincisi, kendi döneminde önemli bir tarihî etki meydana getirdiği için klasik olur. Fakat, “klasik” olmak için bu yetmez. Eğer bugüne de onun bir gücü uzanmışsa, bugün de bizim için bir anlam ifade ediyorsa aynı zamanda o şey klasik olur. Burada, tarih bilinci ve tarihî sürece dikkat çekmek istiyorum. Bizim dinî zihniyetimiz, dinî anlayışımız ve bu oturumda konuşacağımız dinî hükümler ve yargılarımız; yani, bizim din kaynaklı yargularımız, neticede tarihten beri gelen ve başım bu klasiklerin çektiği zihniyetimizin bir nevi köşe taşları olan eserlerin sonucudur. Biz bu eserleri ne kadar reddedersek reddedelim, dışlayalım, onlar üzerinde nasıl tavır takırsak takınsak, biz istesek de istemesek de bu eserlerin ürünüyüz ve bu eserlerin meydana getireceğinin, zihniyetlerinin tesiri altında bugüne ulaştı tarih.

Dolayısıyla, hocalarımızdan bir kısmı -burada isim vermek istemiyorum- bu dinin klasik kaynaklarımıza, sanki tarihteki sadece bir dönemin bakış açısını ve zihniyetini yansıtan tarihî belgeler olarak bakmamız icap ettiği şeklinde veya tam ifade edemesem de bu meâlde ifadeler dile getirdiler. Ben, bu görüşe şiddetle karşı çıkıyorum. Çünkü, bu klasik eserler, sadece tarihteki bir dönemi oluşturmuş, zihniyeti meydana getirmiş şeyler değildir, bugünkü zihniyetimiz üzerinde de çok ciddi tesirleri vardır. Hatta, reddedenler üzerinde dahi tesiri, onlarla hesaplaşabilmeleri açısından, hatta daha basit haliyle onları öteki haline getirmeleri durumunda dahi yine onların üzerinde tesirleri vardır.

Ayrıca, geçmiş mirası bir nevi atlayıp, kısa yoldan, doğrudan doğruya Kur'an'a, doğrudan doğruya hadise gitmenin de slogandan öte bir realitesi ve gerçekliği olmadığını düşünüyorum.

Neticede, bizim şu andaki varoluşsal olarak zihniyetimiz, değerlerimiz, tarihseldir, tarihî bir sürecin ürünüdür. Her birimiz, hangi tavır takırsak takınsak, o eserlerin muhassalasından meydana gelen bir zihniyeti taşıyoruz.

Burada, niçin bu konuya temas etme ihtiyacı hissettiğimi de söyleyerek bitirmeye çalışayım. Üçüncü oturumun konusu olan dinî hükümler meselesi de, bu perspektif üzerine oturacağı için bu konu üzerinde önemle durulmasını savunuyorum. Biz, bugün, ortaya çıkan olaylarda, sorunlarda, sosyal hayattaki değişmelerde, dünyadaki değişmeler karşısında dinî kaynaklı bir zihniyetle -öyle diyelim- baktığımızda, değişen sürece, tarihe, bizim bazı temel argümanlarla yaklaştığımızı görüyorum. Bu durumda, ne yapmamız gerekiyor? Bugün, bizim eğer toplumda istikrarlı, kalıcı, klasik olmuş veya klasikleşebilecek, hem toplumumuzun, hem çağın, hem dünyanın sorunlarına klasik diyebileceğimiz türden bir haklı müdahale sağlayacak faaliyetlerde bulunabilmemiz, böyle fikirler ileri sürebilmemiz ve bu fikirlerin muhassalasının klasik eserlere dönüşebilmesi için, her şeyden önce biz, geçmişteki klasiklerle en azından hesaplaşmak zorundayız. Onları yok farz ederek, bugünün klasiklerini meydana getiremeyiz. Bu hesaplaşmada, yine o klasiklerin bizim zihniyetimizin arkasında bir nevi arka tıp oluşturduğunu unutmamamız lazım. Bunun birtakım sosyal, psikolojik, zihni sorunları var. Burada, onlara girmek istemiyorum. Bizim bu faaliyetlerimizin halka yansımalarının, toplumda makes bulmasının, hatta dünya kültür ve medeniyetine bir katkı diye nitelendirilebilmesinin şartı, klasik olmanın şartlarını yerine getirecek zihni, fikri faaliyetler meydana getirmemize bağlıdır.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz. Sayın Ersöz’de söz.

Prof. Dr. İsmet Ersöz – Sayın Başkan, muhterem hazırım; ben klasik kaynaklara iki kategoride temas etmek istiyorum: Tefsir ve fıkıh kaynaklarımız. Demin Sayın Selahattin Polat’ın da dediği gibi, bu eserlerin hepimizin zihni yapısında elbetteki etkisi ve katkısı var. Bunları reddederek veya bunları elimizin tersiyle iterek bir yere varmamız mümkün değil. Ancak, onlara, mukaddes, dokunulmaz bir tabu gibi bakmamız da yanlış olur kanaatindeyim. Mesela, tefsirlerin bana göre en büyük handikaplarından biri, belki de en önemlisi, bu eserlerde genelde “ruviye, kîle” tabirleriyle karşılaşmamızdır. Rivayetın sıhhat derecesini bazıları belirtir, bazıları ise öylece geçer. “Kîle” tabiriyle kimin kastolunduğu belirtilmez. Acaba güvenilir biri mi, otorite biri mi, yoksa lalettayın biri mi, bu hep müphem kalır ve araştırma zahmetine de pek katlanmayız. Bunun yanında, rivayet ve dirayet tefsirlerinin hemen hemen hepsinde subjektiflik; yani, öznellik dediğimiz şey vardır. Şöyle ki, müfessir, herhangi bir konuda derinleşmişse veya takıntısı varsa, mutlaka tefsirine yansır. Rivayet tefsirlerinde bu, şu şekilde tezahür eder: Rivayetleri seçerken kendini destekleyen rivayetleri seçer; yani, zayıf ya da sahih olduğu belki ikinci planda kalır. Zamanımızda böyle şeyler yapıyor diye, eleştiriler oluyor. Bu eskiden de olmuştur.

Peki, bu durum karşısında ne yapılmalı? Bence, ileriye bir projeksiyon tutulmalı ve denilmeli ki, bizim neslin ömrü belki de vefa etmez buna, ama bizim nesilden başlayarak, gelecek nesillere bir ideal olarak bu hedef gösterilmeli. Yani, bu tefsirler tekrar elden geçirilmeli.

Bugün, haklarında yapılan incelemeler ve araştırmalar, dirayet ve rivayet tefsirlerinden en güvendiklerimizin bile bazı yönlerden, özellikle dirayetse rivayet yönünden, rivayetse rivayetlerin sıhhati yönünden güvenilmediğini ortaya koyuyor.

Fıkıh kitaplarımıza gelince, bunlarda, farazi meseleler çok. Ama, bunu, ayıklanması gerekmele beraber fazla kınanmaması gerekir diye düşünüyorum. Sebebi şu: Mesela, bugün, birçok kardeşimiz, meslektaşımız fikirler üretiyorlar. Bu kabul görüyor veya görmüyor; ama, fikir ürettiği için, düşündüğü için takdir ediliyor. Onlar da oturmuşlar, o günün şartlarına göre, kendileri açısından fikirler üretmişlerdir. Mesela, bir imame-te evla konusunda hiçbir zaman pratik uygulaması mümkün olmayan kurallar koymuşlardır. Daha ilginç mesela benim hatırladığım -eğer ayıklanmazsa- bir hamam erkekler için kullanılsa, ondan sonra ertesi hafta veya ertesi gün kadınlara tahsis edilse, erkeklerden kalan sperm, kadınlardan biri tarafından alınsa, çocuk olsa, bunun nesebi nasıl tespit edilecek konusunun fıkhıta işlendiğini hatırlıyorum. Tabii, bu da bir fikir üretimidir; ama, bugün için artık böyle bir fikir ne derece kabul görür bilemiyorum. Biz, fıkıh külliyatına yaklaşırken, sadece meseleyi bu yönden ele alıp da, fıkıh kitaplarında böyle meseleler var diye, onlardaki çok faydalı, hatta asırlar boyu Müslümanların ihtiyacını karşılayan çözümleri ihtiva eden -birçok çözümler var orada- o eserlere gölge düşürmemeliyiz. Yani, cımbızla bu tip meseleleri seçip, fıkıh kitaplarını tu kaka ilan etmemeliyiz. Oradan da faydalanacağımız taraflar vardır ve o fikri üretenleri de rahmetle yad etmemiz lazımdır.

Din İşleri Yüksek Kurulunun bence bir zorluğu vardır. Abdülaziz Bayındır Hocanın dediği kadar değilse bile, ben de bu zorluklarla zaman zaman karşılaştım. İllerin birçoğunda, alternatif fetva makamları ihdas edilmiştir; müftülük orada dururken, müftülükten fetva sorulmayıp “falan adama gidin” diye yönlendirmeler yapılmaktadır. Bunun altında yatan, ya cemaatçılık, grupçuluk zihniyetidir veya bir kısım vatandaşın “Diyanet’in fetvaları, bizim öteden beri bildiğimiz, duyduğumuz fetvalara uymuyor” gerekçesiyle Diyanet’e duyulan güvensizliktir. Bence, Diyanet’in, Din İşleri Yüksek Kurulu’nun bunu aşması lazım ve şu toplantının da, Kurula, bu yönden destek sağlaması lazım. Nasıl olacak bu; yani, burada fıkıh kitaplarını atalım, fıkıh kitaplarında şu var, tefsirlerde şu var diye bir karar çıkmaz, öyle bir düşüncede olan da yok görebildiğim kadarıyla. Ama, böyle bir karar alınınca, o zaman Diyanet’ten uzaklaşan ve hatta bizler için de geçerli bu, ilahiyatlar için de geçerli, bizlerden uzaklaşan o insanlara, o kitleye âdeta bir tekme de biz vurmüş oluruz. Nereye giderseniz gidin “Rabbim selamet versin” demiş oluruz. Dolayısıyla, onlar orada biz burada kalmış oluruz.

Komisyon Başkanı – Sonucu söylüyorsunuz değil mi?

Prof. Dr. İsmet Ersöz – Yeni bir hususa geçecektim; ama, vaktim doluyorsa hemen kesebilirim.

Komisyon Başkanı – Kanaatinizi söyleyebilirsiniz de, “kanaatime göre” deyince, herhalde sonuç cümlesini söylüyorsunuz diye düşündüm.

Prof. Dr. İsmet Ersöz – Sonuç cümlesini söyleyelim: Kanaatime göre, bu meseleleri yumuşak bir tavırla ele almamız lazım.

Kurul’a şöyle bir teklifte bulunmak istiyorum: İllerde, özellikle oralarda sivrilmiş bazı resmî görevliler olur; vaiz, imam v.b. İlla onları seçip, onlarla muhatap olmanız da şart değil kanaatime göre. Hasbelkader ben Diyanet’te de bir miktar bulundum. Ya illere giderek veya illerde bölge toplantıları, istişare toplantıları yapmanızda fayda mülahaza ederim. Siz, onlarla doğrudan temasa geçerseniz, “bizi de hesaba katıyorlar” diye onore olurlar, dolayısıyla size olan uzaklıkları belki azalır diye düşünüyorum.

Bir de demin sözü edinilen üçten dokuza meselesini bir kitapta görmüştüm. Bilhas- sa Hayrettin Bey Hocamın yanında teeddüp ederim ama, demin başka bir şekilde izah ettiler. Ben ona da kısaca temas edip kapatıyorum. Bildiğime göre, Hz. Ebubekir döneminde ve Hz. Ömer’in hilafetinin ikinci senesine kadar üç talak bir talak sayılıyormuş. Ondan sonra bakmışlar ki, şimdiki gibi talak hafife alınıyor -“şimdiki gibi” ifadesi yanlış oldu belki- iş ciddiye alınsın diye, bir talak eşittir bir talak kabul edilmiş. Dolayısıyla o uygulamayı benimseyenler olduğu gibi, öbür uygulamayı da benimseyenler olmuş. İki bir arada çıksın diye “üçten dokuza” denilmiş. Yani, bir talak bir talak kabul edenlere göre üç talak var, bir talak üç talak kabul edenlere göre dokuz talak var. Hem onlara göre, hem ötekilerine göre boş olsun diye, “üçten dokuza” demişler. Bu bilgiyi bir yerde görmüştüm. Bunu da istitraden arz ediyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Sayın Bardakoğlu, buyurun.

Prof. Dr. Ali Bardakoğlu – Hocam, “ayıplamak gerekmez ama, kınamak gerekir”

dedi. Anlayamadım, bildiğim Türkçe'yi de unutmaya başladım. İzin verirseniz konuya ilişkin bir şeyler arz edeyim.

"Dinî hükümlerin değişmesi" konusu, gerçekten çağımızı meşgul eden bir konu. Biraz hızlı ve kaba bir ayırımla ifade etmek gerekirse dinin itikadî hükümleri var. Dinin itikadî hükümleri, dinin asıl temel unsurunu teşkil ettiğinden kalıcı, evrensel ve zaman üstü ilkelere. Zaten onlara inanmakla insanlar o dine mensup oluyorlar. Dinin ahlâkî prensipleri var, ahlâkî hükümleri var. Zaten, bu konuda da bir tartışma olmaması gerekiyor. Geriye dinin ameli hükümleri kalıyor. Ameli hükümlerinden ibadetler, dinin ikinci ana unsurunu teşkil ediyor. İbadetler, zaten dinlerin de özü sayılabilecek kadar merkezde yer alan ayırıcı özellikler. Ancak, ibadetlerin uygulanmasına, ifasına ilişkin içtihadî hükümler var. Mesela mikad yerleri, ihramda elbisenin dikişli veya dikişsiz olması konularında olduğu gibi, ibadetlerin ifasına ilişkin içtihadî yönleri var; onlarda değişiklik öteden beri tartışılıyor, tartışılabilir.

Geriye, herhalde en netamelisi -Sayın Onat'ın da bizi yönlendirdiği gibi- dinin muamelatı, yani dinin hukuk alanındaki hükümlerinin değişebilirliği konusu kalıyor. Muamelat konusunda da ilkeler var. Mesela, alışverişte rıza ilkesi gibi, akitlerin ifası, ahde vefa gibi. Bunlar da zaten genel geçer, insanlığın öteden beri tecrübesini yansıtan ilkeler olduğundan, bunlarda zaten kalıcılık esas.

O halde, zannederseniz dinî hükümlerin değişmesinde asıl tartışma konusu, Kur'an'da yer alan formel hukukun değişip değişmeyeceği konusudur. Şu anda, bir de işin reel kısmına bakalım: 1,5 milyarlık İslâm dünyasında hırsızlara her ülke farklı bir ceza uyguluyor. Uygulamaysa maksat, farklı ülkelerde farklı kanunlarla farklı uygulamalar var. Cinayetlerde farklı ceza sistemleri geliştirilmiş. Zinada ve Kur'an'da geçen diğer formel hukuka konu olan suçlarda farklı cezalar öngörülme başlamış ve bunlar uygulanıyor. O halde, buradaki tartışmanın zemini biraz farklı. Yani, biz burada uygulamaya yönelik bir öneri getiriyoruz veya uygulamanın eleştirisini yapmıyoruz ve yahut uygulamaya alternatif bir hukuk düşüncesini tartışmıyoruz. Zaten şu anda İslâm dünyasının hukuku, kendi reel, rasyonel temelleri üzerinde gelişmeye devam ediyor, bu akan bir süreç. Öte yandan Kitap'taki yani Kur'an'daki hukuk hükümleri içeren lafızların değişmesi de söz konusu olmadığına, satırlarda yazılı olmaya devam ettiğine göre -net ifade etmek gerekirse- sadece hukukî hükümlerin zihnimizde değişmesi sorunuyla karşı karşıyayız. Yani, satırlardaki, uygulamadaki hukukî hükümlerin değil, zihnimizdeki teorik ve entelektüel bir merak konusu olarak, entelektüel bir tartışma konusu olarak zihnimizdeki hukukî hükümlere dair yargıların değişmesini düşünmüyoruz. Zaten toplumumuzda bireylerin düşünce ve inanç yönüyle tam bir özgürlüğe sahip olduğu kuşkusuzdur. Yani, insanlar düşünceleri ve zihinsel tercihleri bakımından özgürdürler. Önlerinde metin ve gözlerinin önünde de dünyanın ve hukukun gittiği uygulama vardır. Bu muvacehede kendileri geniş bir fikir hürriyetine sahiptir. Zihinlerinde istedikleri tercihi yapabilirler. O halde, meseleyi özgürlük çerçevesinde ele alırsak, geride fazla bir problem kalmıyor.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

Efendim, şu anda diğer konularla mümkün olduğu kadar irtibatlandırmadan, zaman ve mekân bağlamında dinî hükümlerin değişmesi konusunda söz almak isteyen hocamız var mı?

– Buyurun Sayın Bakkal.

Doç. Dr. Ali Bakkal – Teşekkür ediyorum.

Ali Bardakoğlu Hocamız, özgürlük bağlamında dinî hükümlerin uygulanması konusunda herhangi bir problemin olmadığını ifade ettiler. O bağlamda bir problemimizin olmadığı doğrudur. Dinî hükümler, inanç hükümleri, ahlâk hükümleri, hukuk hükümleri olmak üzere genelde üç kategoride değerlendiriliyor. Fakat, bu hükümleri böyle tamamiyle birbirinden farklı hükümlermiş gibi mütalaa etmek, o şekilde ifade etmek de mümkün değil. Özellikle hukuk hükümlerinin, hem ahlâk hükümleriyle alakası vardır, hem de inanç hükümleriyle. Belki, hukuk hükümleri konusundaki temel probleminiz, inançla ilgili olduğundan dolayıdır. Yani, bugün söz gelimi Kur'an'da "hırsızın elini kesiniz" deniliyorsa ve biz bugün böyle yapmıyorsak, inanç konusunda bir probleminiz mi var şeklinde düşünülüyor. Eğer böyle yapmıyorsak, demek ki Allah'a itaat etmiyoruz, O'na isyan ediyoruz, inancımız konusunda bir eksiklik de var şeklinde düşünülüyor. Aynı zamanda bu hususlar, haram-helâl sınırları içerisine girdiği için, haram olan bir şeyin haram olduğunun kabul edilmesi gerekiyor inanç açısından, helâl olan bir şeyin de helâl olması inanç açısından kabul edilmesi gerekiyor. Tabii ki, inanç açısından harama helâl, helâle haram diyemeyiz. Kur'an'da ve sahih sünnette herhangi bir şey haram ya da helâl şeklinde sabit ise veyahut da bir hükmün uygulanması kesin olarak isteniyorsa ve öyle yapılmıyorsa, aynı zamanda inanç konusunda da bir problem haline geliyor bu. Ben, biraz problemin esasını burada görüyorum. Yani, özgürlük bağlamında konuyu tamamiyle halletmiş olmak şeklinde düşünmüyorum; pratik olarak halledilmiştir; ama, inanç bağlamında halledilmemiştir şeklinde düşünüyorum.

Değişimle ilgili olarak söyleyeceğim birkaç husus var. Bunlardan birisi şudur: İslâmiyet, belli bir sosyolojik ortamda gelmiştir. Toplumda belli bir sosyal olgu vardı. İslâmiyet, o toplum üzerinde, hüküm bakımından Cahiliye devri hükümleri üzerinde üç türlü değişiklik -daha doğrusu hepsi değişiklik sayılmaz- yapmış oldu. Bunlardan birincisi, cahiliye döneminde mevcut olan hükümlerin tamamen ilga edilmesi şeklindedir. Mesela faiz gibi hususlar, tebenni gibi birtakım müesseseler, kumar gibi o zaman için caiz kabul edilen, o toplumda bunların reddedilmesi tamamen kökten olmuştur. İslâmiyet'in cahiliye devrinde olup da kökten reddettiği birtakım konuların değişim çerçevesinde sonradan geri getirilmesinin mümkün olmayacağı kanaatindeyim. Bunun bir prensip olarak kabul edilmesi gerekir.

İkinci olarak, İslâmiyet'in aynen kabul ettiği cahiliye devri hükümleri var. Bunların da örf ile ne kadar bağlantılı olup olmadığı araştırılmalıdır. Eğer, bunların aynen kabulü örfün onaylanması şeklinde ise, o zaman örfün değişmesine göre bunlar da değişebilir kanaatindeyim.

Üçüncü olacak, İslâmiyet'in tashih ederek kabul ettiği birtakım hükümler var. Nikahla, talakla ilgili hükümler bu kabildendir. Cahiliye devrinde birçok nikah çeşidi vardı; bunların birçokları iptal olunmuştur ve bugün için şer'î nikah denilen rızaya ve şa-

hitlere bağlı nikah mecburi kılınmıştır. İslâmiyet'in tashih ederek kabul ettiği hükümler, sonradan aynı tashih prensipleri içerisinde tekrar düzenlenebilir. Söz gelimi, cahiliye döneminde birden fazla kadınla evlilik konusunda herhangi bir sınır yok idi. 10 hanımla evli olan insanlar da vardı rivayete göre. Bu birden fazla evlilik 4'e kadar indirilmiştir. Eğer şartlar öyle gerektiriyorsa, sonradan bu husus, tekrar tashih edilerek bire kadar indirilebilir. Eğer, tashih edilerek kabul edilen konu, asli hükümlerden değilse, ruhsat hükümleri kabilinden sayacağımız hükümler cinsinden ise, o bir nevi geçici olarak kabul edilmiş gibidir ve sonradan daimi olarak da kaldırılabilir. Mesela, kölelikle ilgili hükümler böyle sayılabilir. Köleliğin nasslara göre tamamen kaldırılmış olduğunu ifade etmemiz zordur; ancak, İslâm'ın asli hükümleri, azimet hükümleri çerçevesinde meseleye bakıldığı zaman, buna bir miktar cevaz verilmesi, bir nevi ruhsat hükümleri çerçevesinde cereyan etmektedir. Eğer zamanın şartları öyle gerektiriyorsa, ruhsat çerçevesinde müsaade edilen bu hükümler sonradan tamamen de kaldırılabilir. Yani, şu zamanda Kur'anî ve sahih sünnete dayanan hükümler üzerinde nasıl bir değişiklik yapacağız derken, İslâmiyet'in cahiliye devri hükümleri üzerindeki değişim esasını önemli bir prensip olarak almamız gerektiği kanaatindeyim.

Değişiklikle ilgili olarak ifade edeceğim başka bir husus, Ali Bardakoğlu Hocamızın ifade ettiği şeylerdir. Ubudiyetle ilgili konularda herhangi bir değişikliğin olmaması gerektiği kanaatindeyim. Birçok hikmetleri anlaşılrsa bile, orada taabbudilik hakim olduğundan dolayı, sadece Allah'a itaat için, O'nun emrini yerine getirmek için bu işler yapıldığından dolayı onlarda bir değişikliğe gidilmemesi gerekir. Mesela, besmele çekilmeden bir hayvan kesildi ve bilerek besmele çekilmedi, birisi de besmele çekti. Bilerek besmele terk edilerek kesilen bir hayvan ile besmele çekilerek kesilen hayvan arasında herhangi bir farklılık yoktur; o da kesilmiştir, öteki de kesilmiştir, onun da kanı akmıştır, ötekinin de kanı akmıştır, o da aslen yenilmesi caiz olan bir hayvandır; bu da öyle. Aradaki fark, sadece, biri için besmele çekilmiştir, diğeri için besmele çekilmemiştir. Bu taabbudî bir konudur. Bu işin faydası, zararı nerede şeklinde konuyu araştırmanın ve bunu fayda, zarar ya da hikmetle izah etmenin herhangi bir anlamının olmadığını düşünüyorum.

İbadetlerle ilgili pek çok konu, o zamanın örfünden alınmış olabilir. Namaz olsun, zekat olsun, oruç olsun, o zamanın örfünden bazı şeyler alınarak sistematize edilmiş olabilir; ancak, İslâmiyet ne zaman gelirse gelsin, o geldiği dönemdeki örfe itibar ederek yine bu ibadetler tanzim edileceğinden dolayı, o zaman da onlar esas alınacaktır ve değişmemesi gerekir bunların. Yani, bunlar da, söz gelimi kıyam gibi, sücud gibi rükunlar, bir hürmet ifadesi olduğu için namaza girmiştir dersek -bugün de hürmet ifadesi olan şekiller daha değişiktir- bugün o değişik şekillerde ibadeti icra edelim dersek, bunun yanlış olduğunu düşünüyorum. Bunun sonu gelmez. Özellikle ibadetlerle ilgili hususlarda bir kaos yaşanır. İbadetlerin, aynen Hz. Peygamber devrinde öğretildiği şekliyle kıyamete kadar kalması gerekir.

Geriye kalıyor muamelatla ilgili konular. Bunlar da, talili mümkün olan ve talili mümkün olmayan şekilde ikiye ayrılmış. Talili mümkün olanlar, zaten illetleriyle beraber değişiyor. Bu konuda fukahanın da herhangi bir şekilde karşı gelmesi söz konu-

su değil. Ama, illeti bilinmeyen konularda bir değişiklik yapmak biraz daha zor görünüyor. Ancak, şu husus da tekrar araştırılabilir: Eskiden, şu husus muallel değildir denildiği halde, bugün araştırdığımızda belki o konunun muallel olduğu anlaşılabilir. Yani, “şu husus mualleldir, bu husus muallel değildir” diye eskilerin tespitini kesin bir tespit olarak görmüyorum; ama, kategorisini kesin bir kategori şeklinde düşünüyorum. Bunun da bir kriter olarak ele alınması gerektiğini düşünüyorum.

Üçüncü olarak da, makasid-ı şerîa bir kriter olarak ele alınabilir. Bugün, usulü fi-khta kıyas, istihsan gibi bazı teorilerimiz, birtakım konuların çözümü için yeterli olmayabilir. Makasid-ı şerîa, gerçi eskiden bir metot olarak kullanılmış değil; ama, bunun da bir metot olarak kullanılabilmesi ve geliştirilebileceği kanaatindeyim. Dışarıdan gelme teoriler yerine, kendi içimizde üretilmiş, ana noktalarına işaret edilmiş hususların geliştirilmesini daha uygun buluyorum.

Teşekkür ediyorum.

Komisyona Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Sayın Karaman Hocam, buyurun.

Prof. Dr. Hayrettin Karaman – Efendim, derli toplu olsun ve zamanı da az kullanayım diye şuraya not etmeye çalıştım, oradan arz edeyim.

“Dinî Hükümlerin Değişmesi” başlığı altında -biraz geç geldim ama- ben geldiğinden bu yana, bazı arkadaşların şikayetine rağmen, fıkıh üzerinde duruluyor. Ben, bir iki mızrap darbesiyle konuyu bir parça değiştirmek için, tasavvuf, kelâm hakkında birer cümle söyleyip, sonra fıkhı geçmek istiyorum.

“Tasavvuf din’dir-değildir”, “fıkıh din mi, değil mi?” konuları da burada tartışıldı. Aslında o notlara dönersem, orada çok notlarım var; ama, ona imkân yok. Fakat, sadece izin verilirse, “fıkıh dindir-değildir” şeklinde bir tartışma oldu. Fıkıh da, kelâm da, tasavvuf da bana göre hem dindir, hem din değildir. Arkadaşların çoğu, “din” ile “dinî olan”ı ayırıyorlar. İsterseniz o terimi kullanalım. “Din değildir; ama, dinîdir. O halde, fıkıh beşerîdir” diyorlar. Fıkıh beşerî değildir. Mesela felsefe beşerîdir, fizik beşerîdir; ama, fıkıh bu anlamda beşerî değildir. “Beşerîdir; ama, beşerî değildir” derken bunu kastediyorum. Neden; çünkü beşer, insan, fıkhı oluştururken filozof gibi hareket etmemiştir, sosyolog gibi de hareket etmemiştir, psikolog gibi de hareket etmemiştir. Arkadaşlar anlattılar, doğru. Yani, fıkıh yerine göre psikolojiyi, yerine göre sosyolojiyi, antropolojiyi, iktisadi, siyaset bilimini kullanır, bunlardan yararlanır; ama, fıkhın bir de temel referansları, kaynakları vardır. Bunları nazarı itibara aldığımız zaman, işte onlar ilahidir. Oradan ve buradan kaynaklandığı için de, buna salt beşerî demek de doğru değildir. Yani, ona dikkat etmek lazım.

Tasavvuf, kim ne derse desin, İslâm düşüncesi ve kültürü içerisinde çok önemli yeri olan bir kurum, bir müessese. Ama, bu subjektif. Zaten bunun objektif yanı yok, ya da yok denecek kadar az olduğu için, burada sabit ve değişimden söz etmek mümkün değildir. Tasavvuf özellikle keşif ve marifet tasavvufu, kişilerin ilhamına, keşfine, onların ifadesiyle seyri sülûk esnasında elde edilen maarife bağlı olduğuna göre, kişiseldir, bireyseldir, subjektiftir. İşte, orada değişim zaten kendi içerisinde olup duruyor ve bizi

de bu toplantıda fazla ilgilendirmiyor ve zaten Diyanet'e de, tarikatları, tasavvufu sormuyorlar. Diyanet'e sorsalar sorsalar, vaktiyle İbn-i Haldun'la iki fakihe daha sordukları gibi, bizim Süleyman Bey'in, Tanci Merhumun neşrettiği, Hayri Bey'in söylediği gibi neşrettiği... Hayri Bey, size şunu hatırlatayım, hem de bir uyandırırım, biraz dalgınsın. Tanci diye bir hocamız vardı, ömrünü, o sizin bugün burada açtığımız konuyla geçirdi. Bir rahmet okuyalım diye hatırlatıyorum. Hep bize derdi ki, bir kitaptan bir şey söz edildiği zaman, hangi nüshadan aldın, peki onun yazmalarına baktın mı, peki onun dediği acaba müellifin dediği midir filan diye sorular sorardı. Onun Şifâü's-Sail isimli bir kitabı var, seni de tatmin eden bir neşirdir tahmin ediyorum. Orada, biliyorsunuz, zamanında üç fakihe -bizim Diyanet'e bu sorulabilir- tasavvufun fihhi delillere göre meşruiyeti sorulmuş. Onlar da cevap vermişler. Cevap verenlerden bir tanesi de İbn-i Haldun. Bu sorulabilir, ona da cevap, şimdi benim aşağıda söyleyeceğime göre verilir.

Kelam konusunda, altı tane iman esası var. Atay Hoca zorladı, beşe indiremedi. İndirdiğini kabul edemeyiz; çünkü, yine altı devam ediyor. O zihinde bir değişiklik olarak kaldı. Kalabilir, zihinde dörde de indirebilirsin.

Prof. Dr. Hasan Onat – Üçe düştü...

Prof. Dr. Hayrettin Karaman – Benim söylediğim bu objektif ortamda, yaşanan İslâm'da ve okutulan kitaplarda inmedi üçe falan, bu yine altı esas olarak devam ediyor. Fakat, bu kelamın, akaidin hem delilleri hem de bu altı esasın detayları üzerinde her zaman yeni görüşler ileri sürülebilir. Yani, bu altı esasın mesela ispat delilleri, açıklanışı ve detayları üzerinde her zaman farklı görüşler ileri sürülebilir. Yani, bir kelam kitabını elinize aldığınız zaman... Zaten malumu alınız, bu kelam... Gerçi burada Bekir Bey var, bostancıya tere satmış gibi olmayalım; ama, ben bu konuda konuştuğum için söylemiş oluyorum. Yani kelam kitapları, biliyorsunuz vaktiyle çok basit akaidin formülasyonu şeklinde yazılmış. Selef akaid kitaplarına bakarsanız öyledir, mesela el-Fıkhü'l-Ekber falan gibi. Fakat, sonra delillendirme başlamış, sonra bu delillerin biraz epistemolojisi yapılmak istenmiş başta ve mukaddimeler oluşmuş, sonra da mukaddimeler İbn-i Haldun'unki gibi muahhiresini geçmiş, yani kelam kitabının bazen bir cildini bu mukaddime oluşturmuş, bazen daha fazlasını. İşte, o kısımlar değişebilir. Çünkü, o kısımlar, o günün tefekkürüne, düşüncesine, alternatif/antitez şeklindeki inanış ve düşüncelere ve bilimsel verilere dayanıyor. Onlar değiştiğine göre, değişmekte olduğuna göre, kelamın da bu kısmının değişmesi çok tabiidir.

Biz, kendi alanımıza geçelim, o kısmı okuyayım.

Fıkhî hükümlerde değişme, dışarıdan dayatma sebebiyle değil, Müslümanların talep ve ihtiyaçları sebebiyle olmalıdır. Birinci söyleyeceğim bu. Bunları açıklamayayım. Hepiniz benden daha zeki olduğunuza göre, bunu açıklamayacağım; ama, izin verirseniz bir tek misal vereceğim. Mesela, başörtüsü Türkiye'de tartışılıyor. Başörtüsü iki sebeple tartışılabilirdi arkadaşlar: Biri, başını örtmek istemeyenlere, başını örtenler ya da başını örtülmesini isteyenler baskı yapabilirlerdi. Bir de bunun tersi olurdu. Bugün tersi sebebiyle bir tartışma var. Bunun ikisi de sakattır. Yani, bir insan zorla mümin, abid kılınmaz. İman da kalbidir, ibadet de kalbidir. Onun dışı vuran tarafı önemli değildir, kalbi olan tarafı önemlidir. Siz, insanları kırbaç zoruyla başını da örtürseniz, na-

maz da kıldırırsanız değişmez, bu ibadet değildir, bu köleliktir. Onun için, işte şeriatçılık adına insanlara biz zorla namaz kıldırır, kurbaç zoruyla başlarını örttürürsek, bu bir baskıdır. O zaman işte, bir kısım hocalar da çıkarlar, baş örtüsünün İslâm'da olduğunu ispat için, açmanın mümkün olmadığını ispat için çalışırlardı. Bu konjonktürel olurdu, bu samimi olmazdı. Bugün bunun tersiyle karşı karşıyayız. Burada bunu söyleyeyim geçeyim.

Müslümanların bu tür bir problemleri yok, talep ve ihtiyaçları da yok. Müslümanlar, "biz başımızı açalım da okuyalım" demiyorlar. "Açan açsın, açmayan da açmadan okusun" diyorlar. Ama, birileri diyor ki, "açacaksın". Ve o birilerinin dediklerine biz katkı yapalım diye, İslâm'da başörtüsünün olup olmadığını tartışıyoruz. İslâm'da baş örtüsünün olmadığı konusunda deliller oluşturmaya çalışıyoruz. Eğer böyle yapanlar varsa, işte o zaman benim buradaki kaydettiğim ilkeye aykırı oluyor bu; ama, kendilerinin samimi inançları bu da, bu samimi inançlarını delillendirerek izah etmek istiyorlarsa, onlara bir diyeceğim yoktur. Dışarıdan dayatma sebebiyle değil, Müslümanların talep ve ihtiyaçları sebebiyle olmalı.

Klasik içtihat usulüyle çözümünü bulamadığım hiçbir mesele ve konu olmadı. Ben, senelerden beri Türkiye'de, bu toplumun içerisinde yaşıyorum ve belki bana burada bir tane rakip olabilir, o da karşımdaki sakallı. Yani, o resmî olarak makamda bulunduğu için, ona daha çok mesele gelmiş olabilir. Ondan bile şüpheliyim; çünkü, benim ömrüm uzun onunkinden. Benim kadar kendisine mesele gelmiş adam azdır. Ben, şimdiki kadar, grup, içtimai, ferdi, herhangi bir meseleyi klasik içtihat usulüyle çözemediğim olmadı. Eğer klasik içtihat usulüyle çözemiyorsak, o zaman oturur, düşünür, konuşur, ona yeni yöntemler eklemeye çalışırız.

Sonra, içtihadî hükümler üzerinde ehli her zaman içtihat eder. Yani, hüküm içtihadî ise... Ben dikkat ederseniz ibadetti, muamelattı falan diye ayırmıyorum. Ben diyorum ki, hüküm içtihadî mi; evet. Öyleyse, bunun üzerinde ehli her zaman içtihat eder. Yani, bu aynı zamanda, bu hep değişebilir demektir.

Nasslara gelince: Sünnet sahih yoldan gelmeli, dinî açıklamaya yönelik olmalı. Yani, sünnetin bağlayıcı olabilmesi için, bir kere sahih olmalı. Saniyen, Peygamber Efendimizin işte 10'dan fazla niteliğini ve her bir nitelikten de sadır olmuş davranışlarını tespit etmişlerdir. Bunların tamamı dinî değildir, tebliğî mahiyetinde değildir, dinî açıklamaya yönelik değildir. Sünnet sahih yoldan gelmişse ve dinî açıklamaya yönelik ise, bu takdirde bağlayıcıdır. O sıradan, beşeri bir açıklama, bir içtihat değildir.

"Nasslara gelince" dedim, sünneti söyledim. Âyetlerin delâleti üzerinde içtihat devam eder. Âyetlerin subutu konusunda da konuşanlar oluyor; ama, kusura bakmasınlar, ben âyetlerin, hele de bizim fıkhıta kullanacağımız âyetlerin subutu üzerinde ileri sürülen farklı görüşlerin, bizim açımızdan hiçbir değişiklik getirmeyeceğini ifade ediyorum. Ama, âyetlerin delaleti üzerinde -tabii ki sünnetin de, hadislerin de- içtihat devam eder. Çünkü, hepimiz biliyoruz, her ikisinin de delaleti kati olan var, olmayan var. Delaleti kati olan nasslar, bir arıza yüzünden uygulanamıyorsa, o zaman zaruret ilkesi devreye girer. Demek ki, delâleti kati olan nassların hükmü bile, bizim hayatımızda değişebilir. Ne sebeple değişir? Biz de bir arıza yüzünden onu uygulayamıyorsak değişir.

“Tarihsellik, evrenselliğin karşıtı değildir” demişti Ömer Bey. Vazgeçmedin değil mi bundan? Benim yanımda söylemiştin Marmara Üniversitesinde. Doğru zaten bu. Yani, tarihsellik ile evrenselliği tam karşıt olarak mütalaa etmek yanıltıcı oluyor. Tarihsellik bir vakıa. Biz de tarihseliz, Peygamberimiz de tarihseldir, Kur’an da tarihsel, her şey tarihsel. Burada tarihsel, bir tarihte, bir zamanda, bir mekânda bir varlık var ve o varlığa yönelik de bir iletişim var. Bu açıdan tarihseldir; ama, tarihsel olan bu varlık, tarihsellik niteliği devam ediyorsa zaman boyutunda, zaman içerisinde, 300 sene sonra da, o tarihte olan varsa bu sefer tarihsel aynı zamanda evrenseldir. Yani, o evrensel niteliğiyle devam eder. Tarihsellik evrenselliğin karşıtı değildir. Aslolan, evrensellik olmalı. Şimdi, Kur’an-ı Kerim âyetlerini... “Asıl” diye bir tabir var, “el-asl”, aslolan nedir? Aslolan, tarihsellik, yani bir tarihe ait olma. O da kısa bir tarih. Mesela, burada söylen-di, “bedevilik” denildi, “devletin kurumların oluşmadığı sırada” denildi. Yani, o günkü sosyokültürel, politik, ekonomik ve uluslar arası şartları nazarı itibara alırsınız. İşte bu tarih içerisinde nazil olmuş âyetler var önümüzde. Bu âyetler, bu tarih içerisinde nazil olmuş olmasına rağmen, Kur’an’ın özellikle, daha ziyade Kur’an’ın başka özellikle sebebiyle -burada onları açamayacağım- onlara, bir kere aslolan, yani prensip olarak evrensel diye bakmamız lazım. Yani, hükümlerin devamlılığı açısından bu kelimeyi kullanıyorum, evrensel diye bakmak lazım. Tarihsellik için delil aranmalıdır. Delili bulunursa, illetin değişmesi prensibine göre, tarihsel olan öznenin tarihine uygun hale getirilir. Bu anlamda da bir değişim söz konusu.

Değişim de irdelenmelidir ayrıca. Şimdi hep sosyal değişimden bahsediliyor. Her sosyal değişim bizim itibar edeceğimiz ve dinî hükümleri kendisine uyduracağımız bir içtimai vaka mıdır? Bu soru da sorulmalı ve değişim irdelenmeli. İslâm’ın amacı ve il-kelerine aykırı değişmelere, zaruret dışında uyum yapılmamalıdır. Onlara cephe alınmalı, o değişime karşı çıkılmalı, o değişimi bir kültür kirlenmesi, bir fitrattan sapış olarak kabul etmeli ve onu tekrar mecrana iade için gayret etmeli, mücadele etmeli.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz. Yazılı hazırlık yaptığı için süre hatırlatmasına gerek görmedim. Sıradaki hocalarımızın sayısı fazla değil...

– Sayın Erdoğan, buyurun.

Prof. Dr. Mehmet Erdoğan – Efendim, ben bu konuda muhterem hocamın danışmanlığında tez hazırladım, “İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi” diye. O zamanlar daha cesurmuşuz, öyle zannediyorum. Şimdi, ya giderek zihnim bulanıklaşıyor ve o yüzden düşüncelerimi de tam toparlayamazsam özür diliyorum. Şunu da söyleyeyim ki: Ben o kitap sebebiyle, hem muhafazakâr diyebileceğimiz kesimden, hem de çağdaş, modern yaklaşımı benimseyen kesimden hep olumlu intiba aldım. Demek ki, herkes kendi zaviyesinden bakabiliyor. Tabii, o çalışmayı da ben büyük ölçüde hocamın bir eseri olarak görüyorum. Burada hazıruna arz ediyorum.

İsterseniz ben bizzat Kur’an’dan alınan bir benzetmeyle başlayayım. Kur’an İslâm’ı, aslı sabit, dalları göğe doğru uzanan ve sürekli yemiş veren bir ağaca benzetmektedir (İbrahim, 14/24). Bildiğimiz gibi İslâm disiplinleri de, iman, İslâm ve ihsan adıyla Sevgili Peygamberimizin istihlaştırdığı bir yapı üzerine oturtulmakta ve imanla, kök-

lerle ilgilenen ilim disiplinine akaid ve onun savunması olarak kelam; dallar ve gövdeyle ilgili olana furu ve semereyle ilgili olarak da tasavvuf, ahlâk gibi isimler verilebilmektedir.

Bu nasıl oluştu? Önce, Peygamberimizin Mekke dönemi başladı malumunuz. Mekke döneminde, uzun bir süre iman ve ahlâk altyapısı oluşturulmaya çalışıldı ve İslâm adına bütün hayatın, davramışların bu düzlem üzerine oturtulması esası benimsendi. Risaletin ve dinin amacı olarak da ahlâk gösterildi. Daha sonra Medine’de yavaş yavaş bir İslâm toplumu oluşturulmaya başladığında, somut hukuk kurallarına da ihtiyaç duyuldu ve bu aşamada, daha önce hiç değinilmediği bir biçimde, yavaş yavaş da olsa, az da olsa, bu tür hukuk kurallarının bizzat Kur’an’da yer almaya başladığı görüldü. Ancak, biz bunlara baktığımız zaman, bu hukuk kurallarının gökten indirilme şeklinde nitelenmesinden çok, önce yerden göğe ağıp, sonra gökten üzerimize yağmak şeklinde ifade edebileceğimiz bir şekilde olduğunu görürüz. Ben, dün, “hayatın içinden ve hayatla paralel” derken bunu kastetmiştim. Yani, eğer el kesme cezası yer aldıysa, Kur’an bunu getirmek mi, yoksa buna atıfta mı bulunmak kabilinden bunu düzenledi? Bunun üzerinde ciddi anlamda durmamız gerektiğini düşünüyorum. Nitekim, Ömer Bey kardeşim cuma ile ilgili başka bir örnek verdi. Bu örnekleri çoğaltmamız mümkündür.

Dolayısıyla, asıl amacımızın, ahlâk olduğunu, o topyekûn İslâm ağacının nihai gayesinin sürekli yemiş vermek olduğunu dikkate aldığımız zaman, gövdenin de ne kadar önemli olduğunu ister istemez ifade etmiş oluruz. Yalnız, hukukun bizatihi kendisinin, herkesi zaten ilgilendirmeyen ilaç gibi, sadece ihtiyaç duyanların müracaat edeceği bir kurum olduğunu ve hukukun bizatihi kendisinin de o gösterilen hedefe ulaştırmada bir araç olduğunu, yani hukukun tümünün bizatihi araç olduğunu eğer kabul edebilirsek ve zihnimizde de bir değerler skalası oluşturursak -“makasid” dedi Ali Bey kardeşimiz; Şatıbî’nin isabetle, başarıyla koyduğu zaruriyat, haciyat, tahsiniyat gibi zihnimizde hükümler açısından, düzenlemeler açısından bir silsile-i meratip oluşturursak- ve iman, İslâm ve ihsanla ilgili, o bütünlü ilgili adı konulmuş hükümleri yerli yerine oturtursak, problemin büyük ölçüde zihnimizde de çözülmüş olabileceğini zannediyorum.

Bir önemli kavram ileri sürüyorum; -mutlaka daha öncesinden bu da vardır ama değerlerin sıralamasıyla ilgili “asli rükün, zait rükün” şeklinde bir ayırım olmalıdır. Bir şeyin, mesela iman gibi bir konunun, din açısından çok önemli olmasına rağmen, bunun bir asli bir de zait rükününün olabilmesi mümkün olabiliyor. Yani, kalb ile tasdik kısmına asli rükün derken, dil ile ikrar kısmına pekala zait rükün diyebiliyoruz. Kur’an’ın lafzı ve manasıyla ilgili aynı şeyi söyleyebiliriz. “Namazın asli rükünü nedir” deseniz, ben *واقم الصلاة لذكركي*... (Tâhâ, 20/14) âyetinden de hareketle, “Allah’ı anmaktır” derim. Ama, bunun ötesinde daha bir sürü rükün sayılıyor. İşte, vakit var, setri avret var, şu var, bu var. Bunların hepsi bana göre zait rükün kabilinden. Böyle olduğu için de, hiçbir zaman, o asli rükünden bir fedakârlık etmemiz mümkün değil. “Vakit” diyoruz, Hz. Peygamberin içinde bulunduğu iklime uygun olarak belirlediği vakitleri esas aldığımız zaman, daha o dönemde zaten dünyanın birçok bölgesinde o açıklamalar uygun düşmüyordu. Bu itibarla, ibadetler konusunda dahi öyle “tahabbüdi” deyip de hemen içinden çıkacağımız bir durum yok. Dolayısıyla, o konularda dahi, ciddi olarak bizim üzerinde durmamız gerekiyor.

O gün, “cem” meselesi belirli örneklere hasrediliyordu. Çünkü cem’ vakitle ilgili. Vakti eğer biz asli değil de zait rükün olarak değerlendirdiğimiz zaman... Örtünmek, mesela adam çıırılçplak olsa bile, namazdan vazgeçilemiyor, mutlaka o halde bile kılınması gerektiğini söyleyebiliyorsak, bizim zaten hükümlerimizin hep eş düzeyde olmadığı anlaşılıyor. Bu itibarla, bunu da bir çözüm yolu olarak gördüğümü arz ediyorum.

Şunu da arz ediyorum: Mademki dinimizin evrensellik iddiası vardır; bu evrensellik iddiasının zorunlu şartı ikame müesseselerinin bulunmasıdır. Eğer biz, belirli bir dönemde, fizik çevrede ve zamanda belirlenmiş, hele hele tarım toplumu şartlarının geçerli olduğu bir dönemde belirlenmiş, doğal hayatın güneşin doğmasıyla başlayıp güneşin batmasıyla bittiği bir toplumu esas alan düzenlemelerin yapıldığı bir noktadan, günün gecenin 12’sinde başlayıp 24 saat sonra yine 12’de bittiği bir güne ve tamamen günlük yaşantımızın saatlerle düzenlenmeye başladığı bir hayata geçmişsek, mutlaka bizim ikamelerimizin olması lazım. Bu, ibadetlerle ilgili bir konudur, o yüzden üzerinde duruyorum. Eğer biz bu ikameleri başarıyla ortaya koyamazsak, o zaman hikmetli olması gereken dinimizin, hikmetli olmayacağı kanaatini taşıyorum. Üç vardiya ile çalışıyor artık bugün pek çok iş yerlerimiz. Gününü saatle yaşayan ve gece vardiyasından dönen bir insana -yorulmuş, biraz sonra yatıp uykuya geçecek, ama güneş de doğmak üzere- “önce sabah namazını kıl, arkasından yat” demeyi hikmetli bulmuyorum. Ona diyebileceğimiz şey belki, “mademki sen kendi gününü tamamladın, öğleyse günün sonunda kılınması gereken namazını eda et, ondan sonra da istirahate çekil” şeklinde olmalıdır. “İkameler” derken bunu kastediyorum.

Yine değerler sıralamasıyla ilgili, amaç değerler, araç değerler şeklindeki taksimat hepimizin kabul edebileceği bir durumdur. Bu bağlamda, Kur’an’da bizzat yer alan iki örneği arz etmek istiyorum. Bunlarda biri hukukla ilgili, hukuk alanında ve Müdayene âyetinde, hepimizin bildiği gibi, Allah hakların zayi olmaması için gerekli önlemler alınması bağlamında ... فَرَّحَانَ مَقْبُوضَةً... (Bakara, 2/283) buyurmaktadır. Bu örnek de hocamdan vaktiyle öğrendiğim bir örnektir. Burada, rehinlerin kabzedilmiş olmasını şart koşmaktadır âyet-i kerime. Daha sonra, bunun bir araç olduğunun farkında olan ulemamız, gayrimenkullerin rehnedilmesinin illa da kabzedilme şartıyla yürütülmesi halindeki zorlukları görmesi ve bu arada tapu tescil müessesesinin de ortaya çıkması, oraya düşülecek bir kaydın hakların korunmasını daha sağlama alacağı gerçeğinden de hareketle “fe rihanun makbuda ev müseccale” şeklinde ikame bir ikinci araç -fakat bu ikinci aracı öne alan, birinciye de dönüştüren bir şekilde- getirmesi kabul görmüş. Ben bu konuda hiçbir itiraz duymadım.

İmam Ebu Hanife’nin eşkıya/hırabe suçuyla ilgili olarak, âyette ... او ينفوا من الارض... (Maide, 5/33) “yeryüzünden sürgüne gönderin” ile ilgili kısmını, imam, kendi dönemine bakarak, bu âyetin indiği -hapishane gibi herhangi bir kurumun olmadığı da belki mülahazalarında olmalı- kendi döneminde düşünmüş, demiş ki, biz bu adamları sürgüne gönderirsek, gittikleri yerleri ifsat ederler. O yüzden, bu sürgün yerine hapis cezası olmalı. Hanefi mezhebi bildiğiniz gibi bizzat âyetin sözünü ettiği sürgün yerine hapis cezasını benimsemiş. Bakın, bu ceza hukukuyla ilgili bir konu. Aynı ceza hukukuyla ilgi-

li el kesme konusuna geldiği zaman, bunun bir araç, dolayısıyla bu aracın yerine ika-me edilebilecek daha başka araçların olabileceği söylendiği zaman, hiç umulmadık şe-kilde bir tepki, hem de yüksek bir tepki görülmektedir. Ben bunu izahta zorlanmakta-yım ve bunu, ona yüklenen sembolik değerlerle ancak izah edebileceğimizi düşünüyö-rüm. Buna benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Arz ediyor, saygılar sunuyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

– Salih Bey, buyurun.

Prof. Dr. Salih Akdemir – Ben, öncelikle Hayrettin Karaman Hocama böyle can-li, güzel konuşmasından dolayı yürekten teşekkür ediyorum.

Elbette ki, özgürlük, fitrata uygun hareket, bunlar hiçbirimizin vazgeçemeyeceği, taviz veremeyeceği, insan olmamız için olmazsa olmaz değerler. Eğer bir kişi, bir çıkar için inanmadığı bir şeyi gündeme getiriyorsa, zaten o, insan olma vasfını yitiriyor de-mektir. O bakımdan, bu dünyanın geçici olduğunu ve kalıcı olanın öbür taraf olduğunu hiçbir zaman göz ardı etmemek gerekir.

Erdoğan Bey'i de ben çok takdir ettim. Konuşmalarını büyük bir heyecanla izledik. Özellikle terbiyesi bizi daha da etkiledi. Hakikaten burada çok güzel şeyler söyledi. Özellikle, ibadet alanındaki yaklaşımı... Bizim fakülteden bir hocamız -biz bazen buna da uyuyoruz- diyordu ki, şimdi elektrik var, araştırma yapıyoruz gece 02.00'de yatıyo-ruz. Dolayısıyla, tekrar 04.00'de, 05.00'de kalkarsak uykumuzu alamıyoruz, uyanınca bu sefer tekrar uyuyamıyoruz, gün boşa gidiyor. Dolayısıyla uyandıığımız zaman kıla-rız. Hatta, bana çok makul geldi. Burada bir İslâm hukukçusunun gündeme getirmesi de beni çok etkiledi ve mutlu oldum.

Onun konuşmalarına biraz katkıda bulunacağım; ama, önce Atay Hocam'la ilgili bir konu gündeme geldi. İman esaslarının altı olduğunu söylemek, bence bu dinle alay etmek gibi bir şeydir. Bu altı rakamı nereden geldi? İslâm'ın şartı beş, imanın şartı al-tı. Bu, tamamen komik bir şey. Atay Hocam bir kitap yazdı ve imanometre, imanımızı ölçüyor. Kur'an'daki bu altı değil, yüz. Hoca beşe indirmede, aksine test yapıyor sizi. Bir kitabı var gördünüz mü bilmiyorum. (...) Hayır, o indirmiyor. ... Bazılarının anladığı anlamda benim hayatımın her tarafı kaderdir; ama, ben kader diye bir şey kabul et-mem; çünkü, bu benim sorumluluk anlayışına ters geliyor. Benim anlamsızlıklarım-dan, benim tembelliğimden Allah'ı sorumlu tutamam. Ama, eylemlerimizi yaratan Al-lah'tır, O dilemezse hiçbir şey olmaz. O bakımdan, özgürlüğümüzü de yaratan Allah'tır. Bir âyet var *وما تشاؤون الا ان يشاء الله رب العالمين* (İnsan, 76/20; Tekvir, 81/29) yani Allah şunu demiş, seçimlerinizi -bazıları yanlış anlamışlar- Allah dilemezse siz dileyemezsiniz; yani, "biz Allah dilediği için böyle diliyoruz" diye anlıyorlar. Hayır, Allah diyor ki, bakın siz bana küfrediyorsunuz, inkâr ediyorsunuz, böyle bir şeyi size bahşeden ben dilememden dola-yıdır, eğer ben sizi özgür bırakmasaydım, siz bu sözleri söyleyemezsiniz. Cebriyenin an-ladığı gibi değil, "ben size bu inkâr etme fırsatını, özgürlüğünü tanıdığım için siz bun-ları yapabiliyorsunuz." Dolayısıyla, hocam zaten onu söyledi. Ama, zaman içinde öyle mi, yani kişi cennet ehlinin amellerini yapıyor yapıyor, cennete bir zira kala kitap çıkı-yor, sonra cehenneme kırıyor. Yani, bunların hepsinin uydurma olduğu konusunda ha-

disçilerimiz zaten görüş birliğine varmışlardır. Ben, o zaman, hocamın, “yorumlar değişir” yaklaşımını zaten takdirde karşılıyorum. O bakımdan, “hoca beşe indirdi” derken, hoca onu beşe indirmiyor; yani, bu kader anlayışının İslâm dünyasında ne kadar olumsuz etkiler ortaya koyduğunu gündeme getiriyor. Aynı şekilde İkbâl de bu konuyu ciddi bir şekilde gündeme getiriyor. Aynı şekilde Mehmet Akif...

Hükümle ilgili olarak, Hanefiler, özellikle ukubat konusunda çok geride kalmışlardır. Bakın, İbnü'l-Kayyım el-Cevziye diyor ki, “eğer hırabe suçundan -sizin biraz önce zikrettiğiniz- eğer tövbe durumunda hadler düşüyorsa, öteki konularda, yani bütün ceza hukukunda evleviyetle düşer.” Sonra, onun dışında orada bir evli taksim vardır... Bu cezayı belirleyen kamusal vicdandır.

Bir de, çeviri konusunda size bir katkıda bulunayım. Burada semantiğin önemi açısından bu konu önemli. ...او بنفوا من الأرض... (Maide, 5/33) âyetini çevirirken “yeryüzünden sürülmeleri...” dediniz. Yahu, yeryüzünden aya mı süreçler? Ülkeden sürülmeleri... “Arz” kelimesi... “Yeryüzünde fesat çıkarmayın” deniliyor. Niçin? Orada ülke demektir. Yani, arz kelimesi, genelde onun ülke anlamı da var. Biz yeryüzü diyoruz. Yeryüzünden nereye süreceksiniz? Dolayısıyla, eğer genel anlamda kullanılmıyorsa, bu ülkedir, genelde ülkeden sürülmeleri, içinde yaşadığı devletten sürülmeleri anlamına gelir. Burada, ben, Erdoğan Hocamızın yaklaşımlarının gelecek açısından çok önemli olduğunu düşünüyorum. Bir yazımda da onu belirttim. İslâm âleminde bir ceza teorisi oluşturulmadığı için, İslâm dünyası geri kalmıştır. Genelde borçlar konusu içtihadı dayandığı için, içtihat konusunda bir Mecelle oluşturulabilmiş; ama, ceza konusunda bir ceza teorisi oluşturulamadığı için, 1810'lardan sonraki Fransız Ceza Kanununun 1853'te -hatta daha önce 1836'da olabilir- tercüme edilmiştir ve Fransız Ceza Kanunu, Osmanlı döneminde uygulanmaya başlamıştır. Böyle olmasında, gelişmeleri öngöremeyen, Kur'an'ı sizin ifade ettiğiniz anlamda gerçekçi bir biçimde okuyamayan fukahamın çok büyük bir etkisi olmuştur. Bu yüzden, fukahaya, hukukçularımıza çok derin görevler düşmektedir.

Sonuç olarak, fikirler açık olmalı... Artık olumlu bir hava var, bu hava da sürdürülmeli...

Hepinize teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Sayın Öztürk, buyurun.

Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk – Teşekkürler.

Efendim, Erdoğan Hoca “makasid” meselesine girdi. Ben esas bu makasid-vesail ayrımını niye biz burada irdelemedik diyecektim. Ayrıca söyleyeceklerim var. Diyanet'in burada pratik amaçlar takip etmesi de bu bakımdan teşvik edici olmalıydı. Ama, bu makasid-vesail meselesi, o ayırmadan çıkarılabilecek sonuçlar, gerektiği kadar gündeme gelmedi. Takmış gidiyoruz bu el kesme işine Eğer makasid-vesail ayrımı yapılırsa... El kesme nedir? Cezanın hedefi, teşrii mantıkta, sakındırmadır, önlemedir. Bu önleme başka vesailde elde ediliyorsa, yani adamın elini kesip atmanın... Elmalılı haksız yere bir el kesme riski olduğu zaman bunu yapanların hali nice olacak manasında bir söz söylüyor bu âyeti açıklarken. Buraları fazla irdelemedik.

Mesela, burada, et-Tüfi gündeme gelebilirdi. Niye gelmesin 2002 yılında gündeme et-Tüfi?.. Bu mesele üzerinde tarihin 6-7 asır arkasından düşünmüş bir Müslüman müçtehit. Kimi öyle demiş, kimi böyle demiş; demiş ama, bu yandan da dediklerini işte istihsan, istishab diye almış, hayata geçirmişler. Bu da mesela gündeme gelirdi burada. Ne çıkardı, onu bilemem.

Karaman Hocanın söylediği bir şeye ben aynen katılıyorum. O çok önemlidir; ama, ona ne derece uyduk biz; o da tartışılmalı. “Ben, önüme gelen hiçbir meseleye, klasik verilerin, metodun bana çözüm getirmedeğini görmedim” dedi. Ben de aynı kanaatteyim. Onların içinde, bugün her meseleyi çözecek her şey vardır. Ben de o kanaatteyim. Zaten bu modern-gelenekçi ayırımına karşı çıkışım da budur. Biraz önce basının önünde de söyledim. Öyle meseleler geliyor ki, -biz şimdi “modern” biliniyoruz. Kim veriyor bu sıfatı bize? Ben nüfusta böyle bir kayıt yaptırmadım ki- adam bana diyor ki, dünyanın en katı mollası!.. Ben, aşırı biçimde gelenekçi olabiliyorum, bunun tersi de olabiliyor. Yani, bunlar bizim ayırımlarımız değil. Bunlar -burada tabiri kullanacak halim yok- çok berbat ayırımlardır, biri bize bunları dayatıyor, yamattıyor. Ben bunları nefretle kıyıyorum. Gelenekçi-modern ayırımı falan, olmaz böyle bir şey. Çıksın biri desin ki, gelenekçiler-tecditçiler falan. Peygamberin kullandığı tabir, niye onu kullanmıyorsunuz? Her neyse, onu tartıştık, geriye dönmeyelim.

Hayrettin Bey’in dediği şeye bütün ruhumla katılıyorum. Hep onu savundum; yalnız burada sadakatsizlik var. Biz klasik verilere, kendi tekrar ettiğimiz ilkelere uyduk mu tarih boyunca? Bir tane söyleyelim. Akaidde -ben 10 yaşında babamdan ezberledim medresede- “İnnel ilhame ve’r-ruya leyset bi şeyin min esabi’l-marife.” İşte hocam da burada. Benim filen hocam olmuştur Bekir Bey. İslâm tarihi, “ilham ve ruya esbab-ı ilimden değildir” ilkesine uydu mu?... Ben tasavvuf tarihi uzmanıyım, geriye doğru baktığımız zaman, buna sadık kalındığını söyleyemeyiz. Tam tersi, çiğnenmiş gitmiştir.

Mesela, burada iman esasları üzerinde konuşuldu, esprili bir biçimde. Hüseyin Hocayı bırakın, Tabsiretü’l-Edille’nin yazarı, Hüseyin Atay’dan 850 sene önce, Hüseyin Atay’ın “Kur’an’a Göre İman Esasları”nda tartıştığı meseleyi aynen tartışmış. İman esasları beş tanedir diyor. Öbürü, ahad haberle konulmuştur. Şimdi, ahad haberde ilke yok mu bizim düşüncemizde “imanda delil olmaz” diye? Nerede; işletilmiş mi? Yani, “klasik veriler, klasik metodoloji içinde bizim meselelerimizi çözecek her şey var” derken, bunları düğmeye basarak bilgisayardan almış gibi değil, tabii ki yaşayan ve düşünen insanı içine sokarak oralarda sonuçlar çıkaracaksınız. Bu bir laboratuvarıdır, her şey orada var; ama, terkipler yapacaksınız. Orada işleteceksiniz ecza dolaplarını karıştırarak ve bu çıkacak. Ben aynen bu kanaatteyim. Kesinlikle, Mehmet Erdoğan Hoca... Mesela, bakın işletti onu burada. Bence, şurada, şu ana kadar dinlediğim konuşmaların en muhteşemini yaptı. O vardiyadan gelen işçinin namazı meselesini anlayamadım, ona aklım yatmadı, o ayrı. Ama onun dışında hepsine... En muhteşem konuşmadı. Böyle başlasaydık, belki bu sürecimiz çok daha iyi sonuçlar getirecekti. Her neyse.(...)

Şimdi, iltizamî hükümlere dokunmayalım -burada söylendi, Diyanet’in çok üstüne atlaması gereken bir tespit- ama ruhsat hükümlerde maslahat işletilsin ve bu ruhsat hükümler değiştirilebilsin. Örneklerini de verdi. Hatta, oradan ... او ينفوا من الارض... (Maide,

5/33) âyetinde olduğu gibi, bizzat Kur'an'da bunun hayata sokulduğu... Hayrettin Bey'in dediği gibi, içtihat ibadet dahil her alanda işler. Yani, içtihat işlemez ne demek?

Benim bütün sıkıntım, bu klasik verilerin bizzat bizim, yani ümmet açısından fikir babalarımız olan zevatın koyduğu bu hükümlere, bu nesillerin sadık kalmaması. Bunlara sadık kalındığı kanaatinde değilim.

Bir de, "acaba ne derler" anlayışını evvela Diyanet'in kaldırması lazım. Acaba ne derler, yahut benim için iyi adam desinler... Burada öyle yapılıyor manasında demiyorum ama, ilkelere sadakatsizliği getiren anlayış budur ve bu ilkelere sadakatsizlik mezhepleri din yapmıştır. Şimdi, İslâm adı altında kaç tane din var? Dün Bartın Müftüsü anlattı: Adamın hayvamı gitmek üzere, her neyse, kesmiş hayvanını. Koca hayvan, bilmem kaç yüz kilo... Orada Şafî bir zat demiş ki, şuradan tam kesecektin, buradan az yukarı kestir, bu olmaz. Hanefî fakih, olur demiş, az yukarıdan da kesilse olur, fark etmez. Girmişler birbirlerine, yalnız, hayvamın sahibi Şafî olduğu için, hemen çağırmış dozeri, kepçeye yüklemişler, kesilmiş hayvamı, -Bartın aç susuz biliyorsunuz- götürmüşler gömecekler. Şimdi, bu iki fakihin bu yaptığı veya bir tanesinin yaptığı bu millette zulüm değil de nedir? Mesela, Diyanet çıkıp, "mezhepleri din yapmayın" diye bunu anlatması lazım. Bu memlekette, biliyorsunuz tartıştık; ben de sizin aleyhinizde konuştum. Vatandaş soruyor: "midye yenebilir mi?" Bir fetva, filan mezhebe göre şöyle, falan mezhebe göre böyle. Vatandaş diyor ki, "ben Müslümanım, ben midye yiyebilir miyim yiyemez miyim? Falana göre... Yok kardeşim, ben bunlarla uğraşamam." Bana geldi sordular. "Mideniz bulanmıyorsa yiyin, ben sevmem ve yemem" dedim. "Haram değildir." Bunu soruyor adam.

Prof. Dr. Hayrettin Karaman – Hiç yedin mi?

Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk – Ben yiyemiyorum ki...

Prof. Dr. Hayrettin Karaman – Neden miden bulanıyor?

Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk – Ben yiyemiyorum yani, hiç yiyemiyorum ki. Mesela, hayatımda işkembe, içyağı da yemedim; gördüm mü kaçıyorum. (...)

Size afiyet olsun, ben yiyemem. İkinci hafta yanılmıyorsam Diyanet'ten başka bir fetva çıktı: "Midesi bulanmayanlar yiyebilir". (...)

Ben, bu maksadın altını tekrar çizerek konuşmamı bitiriyorum. Makasid vesail ayrımını irdeleyelim.

Komisyon Başkanı – Sayın Öztürk, kayıtlara önem veriyorsunuz ya, o verdiğiniz bilgide karineler Bartın değil de Batman olduğunu gösteriyor.

Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk – Tamam düzeltiyorum, Batman Müftüsü. Kendimi bildim bileli ikisini karıştırırım, kusura bakmayın.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

– Sayın Dağcı, buyurun.

Doç. Dr. Şamil Dağcı – Efendim, ben tekrar dinleme geleneğimi maalesef ihlal ederek bir-iki hususa daha temas etmek istiyorum.

Önce, Yaşar Nuri Öztürk Bey'e teşekkür ediyorum. Ayrıca açık kalplilikle düşünce-

lerini kamu oyu önünde, heyet-i ulemanın huzurunda ızhar ettiğinden dolayı kendisini Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanım olarak, tebrik ediyorum. Bizim, Diyanet-İlahiyat diye bir ayırımımız yok. Benim kimliğimi, kişiliğimi de üniversite şekillendiriyor. Diyanet İşleri Başkanlığında çalışıyor olmam, benim hür düşünmeme, düşüncelerimi açıkça ifade etmeme, farklı kanaattaki akademisyenlerin kanaatlerine saygı göstermeme engel teşkil edemez, öyle bir şey de söz konusu değil. Zaten bizim burada toplanmamızın amacı bu. Eğer midyenin, istiridyenin ya da bir başka nesnenin yenilip yenilmemesi tartışılacaksa, bunu da tartışırız. Diyanet İşleri Başkanlığı, bu ve benzeri konuları yeniden gündeme getirip tartışacaksa, onu da tartışırız. Ama açık olarak ifade etmek istiyorum ki, ısrar edilmesine rağmen bir yıldan beri bir defa olsun televizyon kanallarına çıkmadım. Saygıdeğer hocam sayın Prof. Dr. Salih Akdemir Bey de bunun şahididir. Bir akademisyen olarak görüş ve kanaatlerim farklı olsa da, bunları ifade etmek doğal bir hak kullanımı olarak telakki edilse de, toplumda farklı kanaatlere sahip insanların bulunduğunu, dinî yaşantıda derünilğin, toplumsal hayatta da kamu düzeninin istikrarının önemini dikkate alarak, hep kamu görevlisi olmanın verdiği ağırlığı hissetmiş ve zorunlu olmadıkça bireysel açıklama yapmaktan kaçınmışımdır. Fakat, özel durumum meselelerimizi, kangren olmuş yaralarımızı teşrih masasına yatırarak ameliyat etmemize engel teşkil etmez. Yeter ki doğru sonuçlara ulaşalım, toplumu da aydınlatalım. Din İşleri Yüksek Kuruluna intikal eden sorulardan toplumumuzun dinî bilgi düzeyini görüyoruz. Bunun arkasından sosyal felaketler geleceğinden de endişe ediyorum. Çünkü, seviye gerçekten düşük. Gizlemekle bir yerlere varamayız. Ama, toplumsal hassasiyetleri de göz önünde bulundurarak ve konuları uzmanlarıyla müzakere ederek ortak paydalarda buluşmadan, yeterince tartışılıp netlik kazanmayan görüşlerin topluma arz edilmesi, zaman zaman samimi fakat dinî bilgi düzeyi yetkili olmayan bazı vatandaşlarımız nezdinde yanlış algılamalara sebep olduğu gibi; dinimiz, hiç de özü ile bağdaşmayan ulvî dinimiz de, toplumda bir gerilim unsuru imiş gibi algılanıyor. Yani, bundan doğacak boşluk, bizi ileride ciddi şüphelere de düşürebilir. Bu son bahsettiğim husus çok önemli. Bu, samimi olarak başlamış bir ilk faaliyettir. Samimi kanaatimi söylüyorum, bunun arka planında akademisyenlerden istifade etme dışında hiçbir amacımız yoktur. Çok şükür toplantımız da amacına ulaşmıştır. Ben hocalarımı ayrı ayrı teşekkür ediyorum. Allah hepsinden razı olsun. Bundan sonraki toplantılarımızda daha planlı, daha sistemli olarak meselelerimizi hazırlıklı olarak bu tür bilimsel platformlara taşıyacağız ve inşallah, daha olumlu sonuçlar alacağız.

1400 yıllık tarih içerisinde gelenekleşen ve toplumda da makes bulan birtakım vakıaları ortadan kaldırdım demekle kaldıramıyoruz. İnsanlar, doğruluğuna inanarak bazı adet ve gelenekleri ısrarla uygulamaya devam ediyor. Bu şunu gösteriyor: Demek ki, gerekli altyapıyı hazırlamadan, insanlara sağlıklı, inandırıcı bir alternatif sunmadan, bir şeyin yerine bir başka şeyi ikame edemiyorsunuz. Bu çok ciddi hazırlıkları gerektiriyor. Tekrar teyid etmek istiyorum, hepimiz hem ilahiyatçı hem de Diyanetçiyiz, sunî ayırımlara hiç gerek yok, ihtiyacımız da yok. Çünkü büyük problemlerin çözümü ile meşgulüz.

Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk – Ben de, dokuz yıl, on yıl çalıştım. Samiyorum birçok arkadaş... Yani, o bakımdan da bir farkımız yok.

Doç. Dr. Şamil Dağcı – Saygıdeğer hocam, elbette yok. Zaten ben de onu vurgulamaya çalışıyorum.

Hepinizce malumdur ki Diyanet İşleri Başkanlığının her kademedeki personeli, eğitimimizden geçen insanlar. Yapacağımız iş, bu işbirliğini, bu koordinasyonu koparmadan birlikteliği devam ettirmek, müzakere ortamını sürdürmek ve mutlaka, problemlerimizi karşılıklı tartışarak kararlar alarak, bunları takip ederek faydalı sonuçlara sebep olmak şeklinde olmalıdır. Akademisyenler olarak bunun bizim uhdemize tevdi edilen önemli bir görev olduğuna da inanıyorum. Yani, bir memur, sürekli olarak kendisini yenileyemez; ama, akademisyenler her gün kendilerini yeniliyorlar. Birikimlerini öğrencileriyle paylaşımlarından daha tabii ne olabilir? Yani, Diyanet İşleri Başkanlığından herkes şikâyet ediyor; vaizler şöyle vaizler böyle diye. Doğru; vaizlerimizi bilgi bakımından yenilemek zorundayız. Ama, onların yenilenmesi gerekir diye diye, onları yenileyemeyiz ki! Ciddi alternatifler ortaya koymamız lazım.

Zaman zaman böyle istitraten araya girip tazvih etme imkânı verdiği için de sayın başkanımıza teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk – Doğrudan adım geçtiği için bir şey söyleyeceğim. Sonra da söyleyebilirim.

Komisyon Başkanı – İsterseniz, bakan başka komisyonlardan misafirler gelmeye başladı. Biz düzeni ihlal etmiş oluyoruz. Bir cümlesi vardı Bardakoğlu'nun söylesin. Haklar mahfuz yine.

Prof. Dr. Ali Bardakoğlu – Teşekkür ederim. Bir dipnotu eklemek, bir de soru yöneltmek istiyorum. Aslında önemsiz bir soru, önemsiz bir dipnot.

Makasid ve vesail ayırımını veya maslahat ilkesini veyahut içtihat ilkesini işleterek, günümüz hukuk düşüncesinin ulaştığı sonuçları onaylamayı, ben, şahsen, çağdaş İslâm âlimlerinin etkinliklerini ve konumlarını koruma çabası olarak görüyorum.

Sorum da şu: O halde -Erdoğan, zihin planında olsun açılım yapmamızı sağladı; ama, bu dipnot bence önemli bir dipnot; soru önemsiz olabilir- formel hukuk ve hukuk alanındaki dinî hükümlerin aktif muhatabı kim? Bu alanda içtihat ehliyeti kime ait ve müçtehit kim? Bunu isterseniz çay içerken düşünelim.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

Tam 16.30'da buluşmak üzere ara veriyorum.

BİRİNCİ KOMİSYON
YEDİNCİ OTURUM

“Zaman ve Mekân Bağlamında Dinî Hükümlerin Değişmesi-II”
“Örf ve Âdetlerin Dinî Hayattaki Yeri”

(16 Mayıs 2002)

Prof. Dr. İbrahim Kafi Dönmez (Komisyon Başkanı) – Efendim, komisyonumuzun bugünkü son oturumunu, konu müzakeresi içerikli son oturum olan Yedinci Oturumunu başlatıyoruz. Söz almak isteyen katılımcılardan bazıları şu anda bulunmuyorlar.

Sayın Bayındır, konuşmak ister misiniz?

– Buyurun.

Doç. Dr. Abdülaziz Bayındır – Zamanın değişmesiyle ahkâmın değiştiğinin Kur’an-ı Kerim’den örnekleri vardır. Allah Teala şöyle buyuruyor: *شرح لكم من الدين ما وصى به نوحا* “Nuh’a neyi emretmişse, dinden size de onu meşru kılmıştır.” (Şûrâ, 42/13) Yani, Nuh’a, İbrahim’e, Mûsâ’ya ve İsâ’ya verilen, Hz. Muhammed’e verilenin aynıdır. Ama, şu âyet bize, nesh edilen hükümlerin de olduğunu bildirmektedir: *ما ننسخ من آية أو ننسها نأت بخير منها أو مثلها*... “Biz bir âyeti nesheder veya unutturursak, yerine ya daha hayırlısını, ya da dengini getiririz” (Bakara, 2/106).

Bir âyetin daha iyisiyle nesh edilmesi zamanın değişmesiyle bazı hükümlerin Allah tarafından daha iyisiyle değiştirilmesi demek olur.

Buna, zina edenlere verilen recm cezası örnek verilebilir. Hicretin yaklaşık ikinci senesinde, iki Yahudî zina ediyor. Recmden hafif bir ceza vermesini umarak Peygamberimize geliyorlar. Kur’an onların bu tavrını kınıyor. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: *وكيف يحكمونك وعندهم التوراة فيها حكم الله...* “Seni nasıl hakem tayin ediyorlar ki, yanlarında Tevrat var, orada da Allah’ın hükmü var.” (Maide, 5/43) Peygamberimiz Tevrat’ı uyguluyor ve onları recm ediyor. Çünkü bu âyet, recmin Allah’ın hükmü olduğunu tasdik etmiş oluyor. Bugünkü Tevrat’ta da recm cezası vardır. (Maide, 5/43) Sonra Peygamberimiz bu cezayı müslümanlara da uyguluyor.

Daha sonra Nisâ sûresinin şu âyetleri iniyor:

“Kadınlarınızdan zina edenlere karşı, aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, ölünceye veya Allah bir yol açincaya kadar onları evlerde tutun.”

“İçinizden zina eden çiftlere eziyet edin. Tevbe ederler ve kendilerini düzeltirlerse, onları bırakın...” (Nisa, 4/15-16).

Bu âyetler Tevrat'taki recm hükmünü nesh etmiş ve daha hafifi ile değiştirmiştir.

Daha sonra Nur sûresinin ilgili âyeti geliyor ve yukarıdaki iki âyeti nesh ediyor. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

"Zina eden kadın ve erkekten her birine yüzer değnek vurun." (Nur, 24/2)

Böylece Nisa suresinde bildirilen yol açılıyor. 100 değnek vurup salıvermek, ömür boyu hapisten de, tevbe ettiği ve kendini düzelttiği belli oluncaya kadar eziyet edilmekten de hayırlı olduğu için hayırlısı ile değiştirilmiş oluyor. Böylece zina cezası, hem kadın, hem erkek, hem evli, hem bekar için yüz değnek olarak kesinleşmiş oluyor.

Ama bir çok fakih, recm cezasının, zina eden evli kişilerle ilgili olarak devam ettiği kanaatindedir. İlgili âyetler incelenince bunun doğru olmadığı açıkça görülür. Çünkü Nur suresinin hemen başında yer alan şu âyet, evli kadınların zinasıyla ilgili bir düzenlemedir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: ... والذين يرمون أزواجهم... (Nûr, 24/6) *"Eşlerine zina suçu atan erkekler..."* dört şahit getirememiş, olayı bir tek kendileri görmüşse "billahi doğru söylüyorum" diye dört kere şahitlik eder. Beşincisinde de "Eğer yalan söylüyorsam Allah'ın laneti üzerime olsun." der. Eğer kadın bundan sonra susarsa zina cezasına çarptırılır. Bu cezadan kurtulmak istiyorsa âyette bildirildiği şekilde davranması gerekir. İlgili âyette şu ifade geçmektedir: ... ويدروا عنها العذاب... *"Ondan o azabı giderir"* (Nûr, 24/8). O azap, bu âyetin üst tarafında geçen celde azabından başkası olamaz. Peygamber eşleriyle ilgili şu âyet de aynı hükme gönderme yapmaktadır:

"Ey peygamberin hanımları! İçinizden kim açık bir fahişelik yaparsa onun için o azab (el-azab) ikiye katlanır." (Ahzab, 33/30)

Peygamber hanımlarının evli olduğu açıktır. Onlara verilebilecek cezanın katlanabilir cinsten olması gerekir. Ölüm cezasının iki katı olmaz ama 100 değnek ikiye katlanabilir.

Evli cariyelerin zinası ile ilgili âyet de 100 değnek cezasına gönderme yapmaktadır:

"... ellerinizin altındaki mümin cariyeler ... Evlendikleri zaman fahişelik yaparlarsa hür kadınlara verilen o azabın (el-azab) yarısı gerekir..." (Nisa, 4/25)

Evli hür kadınların cezası recm olsa, taşlanarak öldürmenin yarısı olmaz. Çünkü bazıları tek taşla ölür, bazıları için çok sayıda taş gerekir. Yarıya bölünebilecek olan, sadece yüz değnektir.

Böylece Kur'an, zina cezası konusunda hem Tevrat'ı, hem de İncil'i neshetmiş olmaktadır. Peygamberimizden şöyle bir hadis rivayet edilmiştir: *خذوا عني قد جعل الله لهن سبيلا* *"Benden alın, benden alın, Allah o kadınlar için bir yol koymuştur. Bekar bekarla olursa 100 değnek ve sürgün, dul dul ile olursa 100 değnek ve recm gerekir"* (Müslim, Hudud, 12, H. No: 4414).

Hanefiler bu hadisle zina âyetinin evlilerle ilgili hükmünün nesh edildiğini söylerken Şafîiler, recmin hadisle sabit olduğunu, âyetin hadisi nesh edemeyeceğini söyleyerek recm hükmünün devam ettiğini iddia ederler. Bir kere, hadis âyetten hayırlı değildir. Ayrıca hadiste belirtilen hüküm âyetteki hükümden ne hayırlıdır ne de onun mislidir. Dolayısıyla burada Allah'ın koyduğu prensibe aykırı bir nesih iddiası vardır. Ayırı-

ca hadis âyetin açıklamasıdır ve ona tabidir. Tabii ayrı hüküm verilemez. Âyetteki bir hüküm nesh edilirse ona tabi olan hadiste öncelikle nesh edilmiş olur.

Bu arada Sayın Erdoğan'a bir sorum var; o neye dayanarak; اقم الصلاة لذكري "*Beni anmak için namaz kul.*" (Taha 20/14) âyetine asli hüküm, vakte zait hüküm diyor. Bunun tatminkar izahı gerekir. Yoksa o da yukarıdaki tenkit gibi tenkidi hak eder.

Bir de şu husus var; bir konu ele alınırken fitrata yer verilmemektedir. Zaten teknik ve fen bilimleri sahasında fitrata pek müdahale olmaz; yani, o sahada kanunlar keşfedilir. Bizim de dahil olduğumuz sosyal bilimciler de bazı kanunları keşfederler; ama çoğunlukla kanun koymaktan yanadırlar. Çünkü hayata, kendilerine göre yön vermek isterler. Hayata yön verme teşebbüsleri ciddi sıkıntıların kaynağı olmaktadır. Bu bir bozulmadır. Sayın Öztürk, bozulmanın 9 asırlık bir geçmişi olduğunu söylüyor. Maalesef bu görüşe katılamıyorum. Ben bozulmanın daha erken başladığına inanıyorum. Buna bir örnek vereyim. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: برآة من الله ورسوله إلى الذي عاهدتم من المشركين "*Bu, Allah ve elçisi tarafından, antlaşmalı olduğunuz müşriklere verilen iltömattir.*" (Tevbe, 9/1)

Daha sonra iltömattle ilgili hükümler sıralanıyor. Bu surenin 5. âyetindeki hüküm şöyledir:

"*Haram aylar çıkınca, o müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün...*"

Fukahanın çoğu, bu âyeti bağlantılarından kopararak gayrimüslimlerle ilişkilerde esas almışlar, ona uymayanları mensuh saymışlardır. Öyle ki, müşriklik, tek başına savaş sebebi sayılmıştır. Halbuki Mümtetine suresinde Allah Teâlâ şöyle buyurur: لا يتبيحكم الله عن الذين لم يقاتلوكم في الدين ولم يخرجوكم من دياركم أن تبرؤهم وتقسطوا إليهم إن الله يحب المقسطين "*Allah, din uğruna sizinle savaşmayan, sizi yurdundan çıkarmayan kimselere karşı iyilik yapmanızı ve onlara adil davranmanızı yasak kılmaz. Çünkü Allah adil olanları sever.*" (Mümtetine, 60/8).

Prof. Dr. Salih Akdemir – Çeviriyi yanlış veriyorsun; ona dikkat et de... "*onlara karşı iyilik*" değil, "*sizin onlara karşı iyilik yapmanızda bir sorun yok.*"

Doç. Dr. Abdülaziz Bayındır – Teşekkür ederim. Demek ki, düşündüğümü ifade edemedim. Bazen böyle oluyor.

... انما يتبيحكم الله عن الذين قاتلوكم في الدين... (Mümtetine, 60/9)

"*Allah size sadece şunlarla ilgili yasak koyar: Din konusunda sizi öldürmeye kalkmış*" وَاخْرَجُوهُمْ مِّنْ دِيَارِهِمْ "*Sizi ülkenizden sürgün etmiş*" وَاخْرَجُوهُمْ مِّنْ دِيَارِهِمْ "*ya da sizin çıkarılmanız için destek vermiş kişilere iyilik yapmanızı yasaklar.*"

Tevbe 5. âyetin muhatabı olan Mekkeli müşriklere, bu şartların tamamı var. Üstelik antlaşmayı da çiğnemişler. Ama, şimdi siz tutun, fıkhnın savaşla ilgili hükümlerinde bu âyeti esas alın ve Mümtetine 8 ve 9. âyetleri değerlendirmeye almayın; işte bu, ciddi bir bozulma örneği olarak ele alınabilir.

Geçtiğimiz Ramazan bayramında, bir Amerikan televizyonunda bir haham ile bir papazın konuşmalarını izledim. Haham papaza diyor ki, "Müslümanlar bize karşı ne yaparlar?" Papaz da eline Kur'an'ın İngilizce meâlını alıyor, Tevbe suresinin 5. âyetini okuyor ve şöyle diyor: "İşte Ramazan çıktı, şimdi bizi nerede bulursa öldürürler.

Bunların inancı budur.” Papaz Ramazan’ı haram ayı zannediyor. Fıkıh ve tefsir kitaplarına bakanlar, maalesef papaza hak vermek zorunda kalırlar.

Bu örnekleri çoğaltmak mümkün. Burada söylendi; Peygamberimiz zamanında, talak konusunda hiçbir problem yoktu. Ömer’in halifeliğinin ilk iki yılına kadar da yoktu. Rivayete göre Ömer bir karar alıyor ve her şeyi değiştiriyor. Bu rivayeti yapan İbn Abbas bile fetvalarını değiştiriyor. Mezhepler de buna göre şekilleniyorlar. Yahu bu nasıl olur? Kimin böyle bir yetkisi vardır? Siz kendinizi paralayın, sistem asırlarca böyle işlemiş.

Akıllı olanlar için kriz dönemleri çok faydalıdır. İlerlemeye sebep olur, derler ya, ben buna katılıyorum. Ben İslâm aleminin böyle bir krize girmesini Allah’ın büyük lütuflarından biri sayıyorum. Böyle bir krize düşmeseydik, bu problemleri hiç tartışmazdık. Nasıl olsa güçlüyüz ya, “erkeklerse karşımıza çıksınlar” derdik. “Bizim şu halimize laf atanlarda neler var neler?” diyerek kendimizi kandırırız. Ama Allah’a şükür, bu kriz çok ciddi uyanma vesilesi olmaktadır.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz. Bu vesileyle şunu belirteyim: Son oturumumuz olması hasebiyle şu anda, örf ve âdetlerin dinî hayattaki yeri konusuna da intikal etmiş oluyoruz. Dolayısıyla, daha önce isimlerini kaydettiğimiz değerli katılımcılar, eğer arzu ederlerse o konudaki görüşlerini de kısaca belirtsinler; tekrar söz verme şansı olmayabilir.

– Sayın Özsoy, buyurun.

Doç. Dr. Ömer Özsoy – Teşekkür ederim Hocam.

Hocalarımızın birikimleriyle ulaştıkları sonuçları bizlerle paylaşmaları, birtakım şeylerin elbette en azından buradaki hazırın nezdinde teyidinde de yol açıyor kanaatimce.

Mesela Sayın Bakkal, Kur’an-ı Kerim’in nazil olduğu dönemde hazır bulunduğu fevri bir durum karşısındaki üç tutumunu, üç kategori halinde ele almanın mümkün olduğunu söyledi. Bir yönüyle klasikleşmiş bir taksimdi: Bütünüyle reddettikleri, hiç dokunmadan sürdürdükleri, bir de dönüştürmek suretiyle devamına izin verdikleri. Bu tasnife baktığımız zaman, üç tutumun da, mevcut olana karşı geliştirilmiş tutumlar olduğunu görüyoruz. Yani, bu tutumlara eklenen, Kur’an’ın ihdas ettiği, ibtidaen ortaya koyduğu bir şey olup olmadığı, bir soru olarak muallakta duruyor: Kur’an-ı Kerim’in indiği döneme ilişkin bu tutumunu, Kur’an’ın mevcut bulunduğu, hazır bulunduğu, insanların ürünü olan, tarihin ürünü olan durumu meşru kabul ettiğinin değil tabii ama, bir veri olarak tanıdığınnın bir göstergesi olarak kabul etmek durumundayız demek ki... Şu halde, Kur’an’ın nazil olduğu dönemin, son derece anlaşılabilir, mümkün süreçler neticesinde ortaya çıkan nüzül döneminin diğer tarihsel dönemlere karşı bir rüçhaniyeti olduğunu iddia etmedikçe, tıpkı Kur’an’ın nüzül dönemini baz aldığı gibi, sonraki farklı tarihsel durumların da, İslâmi olanın, dine uygun olanın tayini konusunda baz alınmasını, en azından bir veri olarak kabul edilmesini engelleyen bir şeyden söz etmemiz mümkün değil diye düşünüyorum.

Dolayısıyla, bugün bizi kuşatan durumun önümüze koyduğu sorunlar ve dayattığı

taleplerin, en azından Kur'an'ın nüzul dönemindeki durumun dayattığı talepler kadar muteber ve bugünün Müslümanlarının çağdaş ihtiyaçların, nüzul dönemi Müslümanlarının ihtiyaçları kadar muazzaz ittihaz edilmesinin Allah'ın sünnetine uygun olduğunu söylemek mümkündür.

Müslüman olmanın, kanaatimce en yalın tanımı bence şu -belki mümin olmanın da tanımıdır bu-: Hiç birimiz dilekçe verip de, belli bir tarihte, belli bir kültürün içine doğmadık, bir tarihin içine atılıyor her birimiz. İçine atıldığımız tarihte ifa etmemiz gereken rol konusunda Müslümanlığın tanımı yerini buluyor. O da, ilahi iradenin arayışdır. Kur'an, 7. yüzyılda Araplara hitap etmiş olmakla birlikte, ilahî iradenin terettüp etmediği anlar olduğunu tasavvur etmenin -ki, pek çok yaklaşımın, temelde böyle bir zihniyet üzerine mebni olduğunu düşünüyorum- böyle bir tasavvurun sekülerizmi ontoloji alanına kadar genişletmekten başka bir şey getirmeyeceği kanaatindeyim. İlahi iradenin lafza dönüşme bile, her an ve her duruma terettüp ettiğini yadsıyan bir tasavvuru bir Müslümanın İslâm metafiziği açısından öngörmesi ve varsayması mümkün değildir.

Vahyin kesildiği andan, Allah Resulü'nün irtihalinden sonraki bütün dönemlerden farksız olarak, bizim içinde yaşadığımız dönemde de ilahi iradenin tayini veya keşfi -nasıl isimlendirirsek isimlendirelim, bu isimlendirmenin sorun çıkaracağını biliyorum- için başvurabileceğimiz sınırlı enstrümanlar vardır. Bunlardan en başta geleni de, elimizdeki Kur'an metnidir. Çünkü, en azından hepimizin uzlaştığı bir konu var ki, Allah, rehberliğini belli bir tarihte lafzi olarak beşeri düzeye intikal ettirmiştir. Fakat, Kur'an-ı Kerim'i, "bugün bizlerden Allah'ın ne talep ettiği" sorusunun cevabını arama amacıyla irdelediğimiz zaman -ki, bu Kur'an'ın, gönderiliş amacına uygun bir istihdamı veya kullanımı değildir- aslında onu istismar etmiş, bizim türedi sorunlarımıza cevap ararken Kur'an'ı bir araca indirgemiş oluyoruz. Bunu müdrük olmamız lazım. Kur'an'ın gönderiliş amacı bu değil; ama, İslâm'ın veya Şeriat'ın teknokratları olarak niteleyebileceğimiz Müslüman ilahiyatçılar açısından kaçınılmaz bir durumdur da bu. Bu esnada, Kur'an'a başvurduğumuzda, dürüst olarak itiraf etmeliyiz ki, onun metninde, bizi kuşatan şartlara doğrudan atıfta bulunan hiçbir şey olmadığı gibi, Kur'an'daki lafzi talimatların çok da bizimle doğrudan ilgili olmadığını teslim etmek durumundayız. Dolayısıyla, ilk nesille aramızda çok ciddi bir fark var Kur'an'la ilişki bağlamında. İlk nesiller açısından, Allah'ın tebliği ile onlardan beklediği aynı şey iken, bizler açısından bunun böyle olduğunu söylemek pek mümkün değil. Bizler açısından Kur'an'da Allah'ın dediği, O'nun 7. yüzyılda Araplardan -çok genellemeden kaçınmamız mümkün olmadığı için mazur karşılanacağını umarak böyle diyorum- ne istediğinin bir belgesidir; ama, bizden ne istediği veya ne istiyor olabileceği ise, Kur'an'la Kur'an'ın nazil olduğu verili durum arasındaki ilişkiden hareketle bizim tarafımızdan çıkarılabilecek, üretilebilecek veya üretilmeyi bekleyen bir şeydir. Yani, Allah'ın bizlerden beklentileri büyük ölçüde bizim üretmemizi beklemektedir, hazır verili değildir.

Tam bu noktada, -birinci tura ilişkin bir mülahaza takdimi olarak da değerlendirilebilir- dün de Divana arz ettiğim bir istirhamımı yinelemek istiyorum. Bu bir arada bulunuşu çok anlamlı ve önemli olduğunu düşündüğüm bir uzlaşmaya vesile kalabili-

riz. En azından, bir soruna işaret etme düzeyinde bir fikir birliğine varılabilirse, bu bile başlı başına bir mesafe olacaktır. Sergilemeye çalıştığım yaklaşım açısından, Kur'an-ı Kerim ile birer özne olarak bizler arasında tarihsel, zamansal, kültürel vesaire pek çok bakımdan korkunç bir mesafe olduğunu teslim etmek gerekir. Yani, Kur'an, bizi kuşatan gerçekliğe ait bir olgu değil. Bunu göz ardı ettiğimiz zaman, yani Kur'an'ın evrenselliği iddiasının bir tezahürü olduğunu zannederek veya düşünerek Kur'an'ı bugün imiş bir kitap gibi değerlendirdiğimiz zaman, aslında Kur'an'ı evrenselleştirmiş oluyoruz; tarihsel olan bir söylemi, tarih üstü bir manifestoya dönüştürmüş oluyoruz. Bu ikisinin çok farklı şeyler olduğu kanaatindeyim. Öte yandan, Kur'an'ın tarihselliğini teslim etmenin, onun evrensellik iddiasından ödün vermek anlamına geldiğini düşünmüyorum şahsen. Tam aksine, Kur'an'ın evrensellik iddiasının tahakkuk edebilmesinin temel koşulunun Kur'an'ın belli bir tarihle, belli bir toplumla ilgili olduğunu kabul etmek olduğunu düşünüyorum. Aksi takdirde, Kur'an'da Araplarla ilgili olan şeyleri veya belli bir tarihle ilgili olan şeyleri, bütün insanlara ve bütün zamanlara dayatma riskiyle yüz yüze kalacağımız kanaatindeyim.

Çok farklı açılardan yaklaşmak suretiyle netleştirilmesinin mümkün olduğunu düşündüğüm Kur'an'la aramızdaki bu mesafeyi teslim ettiğimiz takdirde, Kur'an'dan bugün için bir rehberlik çıkarmanın ilk adımını atmış oluruz. Bizlerden bağımsız olarak veya kısmen bizim ürünümüz olarak, bizim katılımlarımızla oluşan bir olgu olarak değişim, inkâr edilemez bir gerçek; değişim var. Değişimin öntümüze koyduğu, bizi kuşatan, bizi belirleyen tarihimizin ortaya koyduğu yeni ihtiyaçlar, ürettiği yeni sorunlar ve dillendirdiği yeni talepler, bizim açımızdan elbette önemlidir; fakat, elimizde bulunan Kur'an metninin lafzî delaleti düzeyinde bir değişiklik yapmamızı asla meşru kılan bir gerekçe olmamalıdır bu... Somut örnek vermek gerekirse, hırsızın elinin kesilmesi örneğine bu toplantıda çok atıfta bulunulduğu için, bu perspektiften ben de o örnekle yetineyim; burada bu tür yorumların mümessili olan hocalarımız da var. Hırsızın elinin kesilmesi, bugün, uluslar arası hukuk metinlerine evrensel bir değer olarak girmiş olan bedensel cezaların insani olmadığı, kabul edilemezliği gibi bir değerle çelişmektedir, Kur'an'daki diğer bedensel cezalardan farksız olarak. Bu verili durumdur. Öte yandan, Hayrettin Hocamızın haklılıkla işaret ettiği gibi, değişimi kategorik olarak 'gelişme' olarak nitelemek pür modernist bir tutumdur ve benim açımdan böyle bir tutumu benimsemek, savunmak mümkün değildir. Değişim, her an sorgulanmak durumundadır. Dolayısıyla, değişim bir sorgulama neticesinde terakki olarak da, tedenni olarak da nitelenebilir. Bu anlamda, verili olanın, en ideal olanı temsil ettiğini iddia etmek doğru olmaz; ama, bir şeyin iyi mi, kötü mü olduğunu, dine uygun olup olmadığını belirlemenin şu anda gündeme almak istemediğim birtakım kriterleri olmalıdır. Varsayalım ki, bu kriterlerle yaklaşıldığı zaman meşru ve kabul edilebilir bir değer olarak hülasa, İslam'a uygun bir değer olarak tespit ettik; bedensel cezalarla ilgili çağdaş tutumu bunun bizi, 7. yüzyılda başka bir bağlam içerisinde inzal olunmuş olan Kur'an metnindeki hırsızın elinin kesilmesi hükmü düzeyinde bir değişikliğe göttürmemesi gerektiği kanaatindeyim. Kur'an'da böyle bir cezai düzenlemenin mevcudiyeti, bizim verili durumumuzun şartlarıyla mukayyet değildir ki. Bu sorun Ali Bey Hocamızın ifade ettiği gibi, zihin dünyamızda gerçekleşen bir transformasyondan ibaret kalmıyor

maalesef; özellikle Kur'an metni ile meâl düzeyinde, meâl vasıtasıyla yüzleşmek durumunda olan toplumumuzda, çevirinin de sunduğu birtakım imkânlarla başvurmamak suretiyle, bu sıkıntı, yani çağdaş değerler ile Kur'an metni arasındaki çelişki, birtakım dilsel manevralara başvurmak suretiyle halledilmeye çalışılıyor. Bunun çok tehlikeli bir gidiş olduğu kanaatindeyim. Fakat, bunun arkasında yatan temel saikin, Kur'an ile aramızdaki mesafeyi görmemek olduğu kanaatindeyim.

Teşekkürlerimle arz ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Sayın Kırbasoğlu, buyurun.

Prof. Dr. M. Hayri Kırbasoğlu – Ben Ömer'in bıraktığı yerden devam edeyim. Ömer'in dediklerini şöyle anladım: Lafzî yorumun değiştirilmesi söz konusu değil, belki bunu aşarak gai yoruma gidilerek hükümlerde birtakım değişiklikler yapılmalı. Yalnız, benim burada ilgimi çeken, Hayrettin Hocamın da ifade ettiği gibi, klasik yöntemin hâlâ bu konuda bize ne derece yeterli olacağı ve bu yöntemin gözden geçirilmesinin gerekli olup olmadığı konusudur. Bir de, buna bağlı olarak, özellikle bu rivayet malzemesinden kaynaklanan, sadece subutuyla ilgili değil, delaletiyle ilgili olarak bunlardan kaynaklanan problemlere ilişkin klasik usulü fikhın birtakım çıkmazları olduğu görülüyor. Bu tartışmada da bunları örneklendirmek mümkün. Tabii, Batı'da yapılan araştırmalara da biraz daha yönelmek gerektiği sonucunu da çıkarmak istiyorum. Şöyle ki, mesela miras hukukuyla ilgili olarak, Kur'an-ı Kerim'in miras sistemini neredeyse köklü şekilde değişikliğe tabi tutacak birtakım hususlar veya problemler var ki, bu problemleri klasik usul içerisinde çözmek pek mümkün görülüyor.

Daha önce de kıraatlar konusuna burada temas edildi; ama, yeterince üzerinde durulmadı. Kur'an metninin, belki de otantisitesi konusunda sorun olmadığı için, kıraatlar gözden kaçınıyor. Halbuki, şu anda elimizdeki mushaf, birçok kıraattan sadece bir tanesine dayalı olarak oluşturulmuş bir mushaftır ve genelde, çağdaş ulemamız da hüküm çıkarırken bu mushafı kullanıyor. Halbuki, bunun dışında bildiğiniz gibi pek çok mushaf var ve güzel bir teşebbüs olarak, bu kıraat farklılıklarını gösteren bir mushaf da, Arap dünyasında yayınlanmış durumda. Kıraat konusu henüz tam olarak masaya yatırılıp halledilmiş değil kanaatimce. Çünkü, mesela mirasla ilgili olarak, "Kelale" âyetinin farklı iki kıraatının "yurisu" ve "yurasu" kıraatlarından niye elimizdeki mushafta belli bir kıraatın seçildiği ve bunda dönemin egemen güçlerinin manipülasyonunun olup olmayacağı şeklinde özellikle Arkon'un Kur'an okumalarında, yanlış hatırlamıyorsam, ciddi incelemeler var. Bunları nazarı itibara almak durumundayız. Klasik usul, bu konuda bize yeterli bir şey veriyor mu bilmiyorum.

Miras örneğinden devam edecek olursak, klasik usul "لا وصية لوارث" (Buhâri, Vesâyâ, 6) veya "لا يرث الكافر المؤمن، المسلم ولا المؤمن" (Ahmed b. Hanbel, Müsned, V/201) hadislerini bildiğim kadarıyla kurulda delil olarak İslâmî yahut da fıkhîtaki miras sistemini buna göre düzenliyor. Ama, burada eleştirdiğimiz, beğenmediğimiz oryantalistlerden David Powers, The Formation of İslamic Law of Heraktans'ta bütün bunları masaya yatırarak, özellikle rivayetlerle ilgili çok ciddi birtakım problemlerin olduğunu ve bu rivayetlerin Kur'an'ın miras sistemini allak bullak edecek kadar önemli olduğunu söylüyor. Haki-

katen de bu rivayetlere bakıldığında, özellikle ilk dönem kaynaklarında bunların çoğunun izine dahi rastlanmadığını görüyoruz. Bu durumda, klasik usul, özellikle bu konularda tavrını bence net olarak belirlemesi lazım. Bildiğim kadarıyla, klasik usul muvacehesinde oluşturulan fıkhıta, bu rivayetler kabullenilmiş.

Burada Mehmet Görmez olmadığı için belki dile getiremedi, özellikle klasik usulün delaletler bahsinde, hadis malzemesi üzerinde, lafzî delaletler üzerinde dururken, sanki bu metinlerin Peygamberimizin ağzından çıktığını varsayarak birtakım lafzî veya metinsel analizler yaptığını görüyoruz. Hadis rivayetinin manayla olduğu tarihî gerçeği hemen hemen herkes tarafından kabul edilip durulurken, bunun üzerinden nasıl bir lafzî analiz yapılabileceğini, -ki Mehmet Görmez'in doktora tezinde bu konuda usulü fıkhı çok ciddi eleştiriler var- göz önünde bulundurmamak durumundayız.

Bütünlük meselesinin önemli olduğunu söylemiştik. Bildiğim kadarıyla klasik usulü fıkhıta bütünlüğe fazla bir vurgu yok. Tabii, Şatıbî'yi de klasik usul içinde değerlendiriyor isek, olabilir. Ama, bildiğim kadarıyla bu da vurgulanan bir şey değil. Mesela, biraz önce bahsedilen müşriklerle olan ilişkiler, genelde bu parçacı atomistik yaklaşımla çözülmeye çalışılıyor. İşte, hepinizin bildiği gibi bir tek kılıç âyetinin, başka dinden olan insanlarla ilişkimize dair yüzlerce âyeti bir kalemde neshedebildiği de söylenmiş. Bunlar, çok derinde, metoda ilişkin birtakım sıkıntılar. Bunların çözülmesi lazım.

Yine, şer'î delilleri sıralamaya gelince -biz, "klasik usul her şeyi çözer" diyoruz; ama- Kur'an, sünnet, icma, kıyas diyoruz. Aslında, bu daha ziyade İmam Şafii'nin çizgisinin Sünni gelenek üzerindeki ağır baskısının bir sonucu. Bir anlamda şu da söylenebilir: -Ben kendimi de o tarafa yakın hissettiğim- rey ehline yakın usulü fıkhı, ilerleyen dönemlerde büyük ölçüde Şafii ehl-i hadis tarafından oluşturulan usulün de büyük etkisi altında kalmış. Bu etkilerin de ayrıca burada masaya yatırılması lazım.

Keza, mesela "diğer mezheplerden de yararlanalım" dedik. Mesela, Mutezile'nin bu konuda sıralaması farklı: Kur'an, sünnet, akıl. Bazen aklı öne alıyor. Öncelikler de dahil bütün bunların tartışılması lazım.

İcmadan söz edildi. Bildiğim kadarıyla bu konudaki en güvenilir dayanak bir rivayet. Halbuki Şafii döneminde hadis şeklinde dahi İmam Şafii bunu rivayet edemiyor; yani, hadis olduğu dahi şüpheli. Bu konuda da incelemeler var. Bu konuda Mehmet Emin'in -burada mı bilmiyorum- konuşmasını isterdim. Çünkü, usulü fıkhın dayandığı, usulü fıkhın en temel esaslarının dayandığı rivayetlerin bünyesinde çok ciddi problemleri barındırdığını da görmezlikten gelemeyiz.

Dolayısıyla, mevcut usulü fıkhı disiplininin, mevcut İslâmî disiplinler içerisinde bizim işimize yarayacak en iyi zemin olduğunu da kabul ederek; ama, bunu mutlaka gözden geçirip aksayan yönlerini telafi ederek, gerektiğinde çağdaş anlama, yorumlama veya tarih disiplinlerinden alacağımız destekle mutlaka ve mutlaka yeni bir usul oluşturmak gerekir.

Fakat, benim esas işaret etmek istediğim şey: Tabii ki Diyanet İşleri Başkanlığının birtakım sıkıntıları var; ama, genelde tartışmaları fıkhı, fıkhı deyince de ahkâma, ahkâm deyince cezalara indirgeme anlayışından bir türlü hâlâ kurtulamadık. Halbuki, Ömer Özsoy'un açıklamalarının ışığında bakılacak olursa, bence esas burada tartışıl-

ması gereken şey, mesela talak v.s. meselesini göz önüne aldığımızda bunları ortaya çıkaran sebepler incelenmeden veya boşanmalara yol açan toplumdaki ekonomik birtakım sıkıntılar veya şu anda yaşadığımız gelir dağılımındaki eşitsizliklerden tutun, toplumdaki ahlâkî dejenerasyona varıncaya kadar, bunlardan bağımsız sadece bir fetva konusu olarak bunları ele alırsak, bu konuda da meseleyi çok fazla çözemeyeceğimiz kanaatindeyim. Çünkü, biz bu fetvaları versek de, toplumda eğer aile yuvası sarsılmışsa veya aile yuvasının idame edilmesi için, insanların geçinmesi için en temel ihtiyaçlar, ki bunlar bizim fukahamızın da işte canın, malın, neslin korunması şeklinde ifade ettiği, bugün temel haklar ve özgürlükler şeklinde ifade ettiğimiz, sağlık, eğitim, yeme içme, barınma vesaire bütün bunların insan onuruna yaraşır biçimde bu toplumda temin edilmesi için neler yapılması gerektiği konusunda da duramazsak; gelirin tabana adil biçimde yayılması için neler yapmamız gerektiği üzerinde duramazsak, o zaman sanıyorum verdiğimiz bu fetvalar, bu toplumun ciddi bir dejenerasyona gidişini de çok engelleyemeyecektir. Böyle bir durumda, cami hutbelerinden “ey cemaat; zekatınızı verin, kaçırmayın” demenin veya zekat değil de “verginizi verin, kaçırmayın dürüst olun, ahlâklı olun” demenin çok fazla faydalı olacağı kanaatinde değilim.

O bakımdan, ben Ömer’e katılarak, bugün öncelikler, yani değerler hiyerarşisi bakımından, ister fıkıh ister kelam, ister başka alanlarda olsun, şu anda Cenab-ı Hak, Müslüman olarak, 21. yüzyıl Türkiyesinin şartlarında bizden ne yapmamızı istiyor sorusunu sorarak, ama önceliklere göre bunu belirleyip, ondan sonra bu konu karşısında tavrımızı belirlememiz lazım. Bu süreçte de, klasik usulü fıkıh bizim için önemli katkılar sağlayacak bir imkân olarak görünse de, hocamın ifade buyurduğu gibi bütün meselelerimizi çözeceği konusunda benim bazı istifhamlarım var. Usul konusunu ben çok önemsiyorum, çok önem atfediyorum. Bunun mutlaka masaya yatırılıp çağdaş, yeni bir usul mutlaka ve mutlaka, hem anlamaya yönelik hem de delillere yönelik oluşturulmasının bir zaruret olduğu kanaatindeyim.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Sayın Akdemir, buyurun.

Prof. Dr. Salih Akdemir – Ben öncelikle bir yanlış anlamayı gidermek istiyorum. Sabahki oturumda ya da bundan önceki oturumda, Subaşı Hocam, şizofrenik birtakım düşüncelerin toplumda olduğunu söylemiş, ben biz hocalarda olduğu şeklinde algılamıştım. Yanlış algılamışım, kendisinden özür diliyorum ve böylece bu hatamı düzeltmiş oluyorum.

İkinci konu, Maksudoğlu Hocam, “beni eleştiriyorsun” dedi. Burada akademik olmayan bir üslup kullanıldı. Dolayısıyla, onları da eleştirmemi istedi. Yani orada haklısınız; ama, bu, kişilere yönelik bir şey değildi. Yani, bu işkembe konusu kişilere yönelik bir konu değil. O açıdan, hayvan haklarını koruma açısından zaten hocam o akademik olmayan üslubda söylememiştir ve umarım ki, siz de o üslubu geri aldığımızı ifade eden bir açıklama yaparsanız konu kapanır.

Ben, hepinize teşekkür ederek asıl konuma geliyorum. Üzülerek mi sevinerek mi ifade edeyim bilmiyorum; nasıl isterseniz öyle algılayın, bana göre bu toplantı asıl ele

alması gereken konuyu ele almadı. Hayri Hocamız çok güzel ifade etti. Yeni metodoloji konusunun mutlaka gündeme gelmesini söyledi. Ben, bu konuda dün bir kitaptan söz ettim. Gelirlerse, bu kitabı kendilerine vereceğimi söyledim, teolojik hermenötik; yani, bu kitap, 1997 senesinde ikinci baskı olarak yazılmış bir kitap. Aslında, yöntem konusunda mutlaka okunması gereken, bir kitap. Biz bu kitabı, bir öğrencimle birlikte tercüme edeceğiz. İnşallah bu kitap, 2002 yılı içinde Ankara Okulundan yayınlanır; ama, Diyanet de bunu tercüme ederse, bu kaçınılmaz olur. Ama, şu kitaba alt komisyon tarafından ilgi gösterilmemesi beni üzdü mü, sevindirdi mi bilmiyorum. Belki, kitabım eskimemiş oldu, o açıdan açılıp kapandı, o onların sorunu bilmiyorum; ama, bence gelecek için olmazsa olmaz bir kitap.

Bir de, karar olarak geçmesini de istediğim konular var. Birincisi Diyanet İşleri Başkanlığı, anlama konusunda mutlaka bir eleştirel yorumsama kitabını yazdırmak durumundadır. Yazdırmazsa, bunun vebalini taşır, tarih karşısında sorumlu olur. Bu, sadece Diyanet'e yönelik olan bir konu değil, aynı şekilde bu alanın uzmanlarının böyle bir kitabı yazmakla yükümlü olduklarını da belirtmiş olayım. Dolayısıyla, sorumluluk hepimize aittir.

Yine Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, Kur'an çevirileri konusunda yeni birtakım yaklaşımları göz önünde bulundurması gerekir. Bugün, çeviri kuramı doğrultusunda yapılmış hiçbir çeviri yoktur ülkemizde. Biz bu konuları ele alamadık, anlama konusunu burada gündeme de getiremedik; çünkü, bu gün son bu konuşma. Benim şahsen söyleyecek çok şeyim vardı; ama, fıkha boğuldu bu konu, onlar da çok yararlı oldu. O konuda bir şey söylemiyorum. Bir kere, Diyanet İşleri Başkanlığı, özürtlüler için bile bir meâlin yapılmasını düşünmelidir. Bugün, Batı'da, özürtlüler için özel bir Kutsal Kitap çevirisi var. Çeviri kuramı o kadar önemli... Artık çevirinin biz bir yorum olduğunu biliyoruz. Dolayısıyla, bunun kutsanacak bir şey olmadığı da ortaya çıktıktan sonra, zihinsel özürlü bir sürü vatandaşımız bile anlayacağı bir Kur'an çevirisinin olması ve Diyanet'in çeviri kuramı konusunda da ciddi birtakım yaklaşımlar sergilemesi, toplumu aydınlatma görevi olduğu için, vazgeçilmez bir vecibedir. Bunun da bir karar olarak alınmasını istiyorum.

Bu temennilerimden sonra, burada yapılan konuşmalarla ilgili bazı konulara da katkıda bulunmak istiyorum. Recm konusunun Tevrat'ta olduğu vurgulandı. Tamam, ama bir genelleme yapıldı. Peki, recm Tevrat'ta hangi durumlarda vardır? Aslında birçok durumda Tevrat'ta recm yoktur. Ben merak ediyorum, acaba hoca Tevrat'taki metinleri okudu mu baştan sona. Yani, orada, recmin sadece evli kadınlar için olduğu, ama evli olmayanlar için söz konusu olmadığı ortaya çıkar. Burasının belirtilmesi çok büyük önem taşıyor. Buradan şöyle bir sonuç çıkıyor: Burada cezalandırılan aslında zina, cinsel ilişki değil, evliliğe hıyanettir, sadakatin olmamasıdır. Yani, evlilik akti dışında kesinlikle recm diye bir şey yoktur. Bunun da bilinmesi lazım.

Sonra, bugün Tevrat'ın yürürlükte olmadığını söyledi Sarıkçıoğlu Hocam. Bir kere, Hz. İsa der ki "sanmayın ki ben şeriati ulga etmeye geldim; hayır. Ben şeriati daha uygulanır bir hale tamamlamaya, uygulanır bir hale getirmeye geldim. Şunu iyi bilin ki, Kıyamet kopuncaya dek, ondan hiçbir harf bile yok olmayacaktır. Dolayısıyla kim onla-

rı insanlara öğretir ve uygulanırsa, Allah katında büyük sayılacak; ama, buna mukabil, kim onları görmezlikten gelirse, uygulamazsa, küçük sayılacaktır.” Şimdi, Tevrat’ın 10 emri, diğer birçok konu, bugün hukukun, pozitif hukukun olmazsa olmaz kurallarıdır. Kur’an da, bunları kaldırmamıştır, ilga etmemiştir; ama, yasaklarla ilgili olarak, yiyeceklerle ilgili olarak birtakım kolaylaştırmalar gündeme getirmiştir; ki, zaten bunlar yasak olmayan konulardır.

Ben de Kur’an-ı Kerim çevirileriyle ilgili burada çok önemli bir konuya temas etmek istiyorum. Hemen hemen bizim bütün çevirilerimiz, Nisa suresinde (155-158), Cenab-ı Allah’ın Beni İsrail’den nübüvveti alma gerekçelerini sıralar: “*Onların Allah’ı inkâr... Peygamberleri inkâr etmeleri, elçileri öldürmelerinden dolayı... ‘İsâ’yı öldürdük’ demelerinden dolayı*” diye devam ediyor. Bu gerekçelerin altında, Allah onlara bir azap hazırlamıştır. Orada, Yahudilerin, Allah yolundan insanları alkoymalarından ve riba yemelerinden, malları haksız yere yemelerinden dolayı helâl olan bazı yiyecekleri onlara haram kılmıştır anlamında bir âyet var. Bakın, şöyle bir çeviri var: Yahudiler, insanları Allah yolundan alkoymuyorlar, ondan sonra bunlar riba alıyorlar, ondan sonra bunlar insanların mallarını aralarında haksız yere yiyorlar, bunlardan dolayı Allah zaten helâl olan yiyecekleri haram kılıyor... Bütün çeviriler böyle. Maalesef tefsirlerimiz de böyle. Razi bunun vahametini görüyor, fakat bir çözüm yolu önermiyor. Aslında, oradaki o ara cümleyi, ana cümleye bağlıyorlar. Aslında bu zikredilen üç madde, Beni İsrail’in Allah’ın rahmetinden uzaklaştırılma nedenleridir. O arada yine başka ara cümleler var: “İşte onlar ‘İsâ’yı öldürdük’ dediler...” Onlar hep ara cümle. Bu yüzden, şunu ifade etmek istiyorum: Allah’ın kitabının doğru anlaşılması doğrultusunda, elbette ki geçmişin çok değerli katkıları var, tefsirler bir hazine, bunlarsız olamaz. Sevindirici olan şudur ki, artık elimizde CD’ler de var. Bir CD içinde bütün tefsirler bir arada bulunuyor. Hatta, arama motorları sayesinde istediğimiz âyetlere de kolay bir biçimde ulaşabiliyoruz, konuları rahatlıkla tefrik edebiliyoruz. Elbette ki, çok güçlü ve köklü bir kültürümüz var. Elbette ki bunlardan yararlanacağız; ama, şunu bütün içtenliğimle söylüyorum: yöntem konuları, bu konuları daha iyi değerlendirmemize imkân verecek ve dolayısıyla bizim geleceğe daha bir güvenle bakmamızı sağlayacak. Ben de Hayrettin Hocama katılıyorum, biz dürüst olduğumuz sürece, ihlâşlı olduğumuz sürece, muttaki olduğumuz sürece çözemeyeceğimiz hiçbir problem yoktur. Dolayısıyla, ben, tüm problemlerimizi de aşacağımızı burada ifade etmek istiyorum.

Hepinize saygularımı sunuyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

Efendim, anlama konusunun konuşulduğu ortamlarda anlama eksiklikleri de olabiliyor. Sayın Akdemir, alt komisyona bir tarizde bulundu; ama, sabahleyin hatırlanacağı üzere alt komisyon yapılan çalışmaların bir özetini verdi. Değerli komisyonumuzca da kabul gören öneri, işte Din İşleri Yüksek Kurulunun bu konuda ihtisas toplantıları yapması, proje üretmesi şeklindeydi. Bu ihtisas toplantılarında ele alınacak konuları, daha önce söylenmişse notlarımız var, söylenmemişse lütfen sayın üyelerimiz, bu önerilerini iletinler ki bunlar gündemde yer alabilsin demişlerdi. Dolayısıyla, Sayın Akdemir’in söylediği teolojik hermenötik kitabı ve benzeri konulardaki önerileri ihmal

edilmiş değil. Şu anda mükerrer olarak da kayda geçti. İçiniz rahat olsun, müsterih olun.

Prof. Dr. Salih Akdemir – Kimse kitabı gelip almadı, onu demek istiyorum.

Komisyon Başkanı – Onda haklısınız.

– Sayın Şener, buyurun.

Prof. Dr. Mehmet Şener – Ben, bundan önceki oturumda İlahiyat ile Diyanet arasında farklılığın olmaması gerektiği konusunda bir örnek vermek istiyordum. Ancak, şu andaki konular biraz dağıldı gibi geliyor bana. Son konuyu mu tartışıyoruz, yoksa hâlâ dinî hükümlerin değişmesi konusunu mu, evrenselliği mi, tarihselliği mi?

Komisyon Başkanı – Efendim, kural olarak şu andaki oturumumuz örf ve âdetle ilgilidir. Fakat, önceki oturumdan devam olarak dinî hükümlerin değişmesi konusuna temas ediliyor. Sayın üyelerimiz eğer zaruret görüyorlarsa, toplantının geneline ait şeyler de söyleyebilirler; ama, vaktimiz sınırlı, siz ilk defa konuştuğunuz için sınırlama yok.

– Buyurun.

Prof. Dr. Mehmet Şener – Teşekkür ederim.

Ben, Din İşleri Yüksek Kurulunun üzerindeki görevin çok önemli olduğunu vurgulamak istiyorum. Önce şu örneği vereyim: İzmir’de bir rehber arkadaşımız Fransız Hıristiyanlarını Türkiye’de gezdiriyor. Bu arkadaş bana diyor ki, hocam ben 19 senedir aşağı yukarı midye yiyorum, diğer deniz ürünlerini de yiyorum. Fakat, bir ara Diyanet’in ilmihalinde midyenin haram olduğunu okudum. O hükmü görünce şaşırdım; çünkü, ben, bu kadar senedir çok zevkle, iştiaqla deniz ürünleri yiyorum, bu arada midyeyi de yiyordum. Bu şahıs, müftülüğe gidiyor, başka yerlere soruyor, tatmin edici bir cevap bulamıyor. Tabii, böyle durumlarda, elbette ilahiyat fakültelerindeki hocalarımıza da soruluyor. Bir bayanla birisi geldi, “hocam böyle böyle bir hüküm var” dedi. Dedim ki, kardeşim oradaki hüküm belki bir görüşü yansıtıyor; ancak, bu konuda tek bir görüş yok. Çünkü, Kur’an-ı Kerim’de haramlar belli -çok kısa bir şekilde anlattım- hadislerde belli. Ancak bu ikisi içerisinde hükmü belli olmayan hususlar var. Hatta ansiklopedinin, eti yenmeyen hayvanlarla ilgili maddesine de atıf yaparak, o maddede benim de bir yazım olduğunu söyledim ve bu arada, deniz ürünlerinin çoğunun hükmünün farklı olduğunu anlattım. Onlara mezhep falan söylemedim, mezhepten pek anlamaz belki bilemiyorum. Dedim ki, İslâm’ın bu konudaki görüşü ortadadır. Az önce hocalarımızın da ifade ettiği gibi, eğer kişi hoşlanıyorsa yiyebilir, hoşlanmıyorsa yemeyebilir. Bu konuda açık ve net bir hüküm yok. Ancak Şamil Bey Hocamdan bir şey sormak istiyorum. Diyanet’in son dönemde çıkarılan bir ilmihali var mı? Varsa orada bu hüküm yer alıyor mu?.. Şunu demek istiyorum: Birkaç gündür yapılan toplantıda, ilahiyat hocalarımız ile Diyanet arasında bazı noktalarda, -bundan önceki dönemlerde- bazı ikilemeler olduğunu hissediyorum dini konularda. Bunun da şundan kaynaklandığını anlıyorum: Diyanet, şimdiye kadarki ilmihallerde, -belki normal bilemiyorum- Türkiye’nin yüzde 80’inin Hanefi ekolüne mensup olmasından dolayı Hanefi ekolüne göre ilmihaller yapılmış. Hâlâ bizim vatandaşlarımızın önemli bir kısmı, rahmetli Ömer Na-

suhi Bilmen Hocamızın ilmihalinden faydalanıyor. Onun bir kusuru yoktur; kendisinden Allah razı olsun. Ancak, bugün, Diyanet ile ilahiyatçı hocalarımızın müştereken hazırlaması gereken hususlar var, ilmihal veya bilgi konusunda. Bugün, Diyanet Vakfının yazdığı bir ilmihal var, iki cilt halinde. Ben şahsen çok beğeniyorum. Eksikleri olabilir; ama, hakikaten bugünkü problemlere yüzde 50'nin çok çok üstünde cevap verebilecek nitelikte. Özellikle Din İşleri Yüksek Kurulu bundan sonraki fetvalarında baz alacak belki bir el kitabı mahiyetinde ilmihal veya benzeri, biraz da felsefi konumuna temas ederek bir kitap yazabilir, yazdırabilir. Bu arada, sadece bir mezhebi değil, en azından dört mezhebin görüşlerini, detaylara inmezsizin, özetleyebilir. Vatandaşımızın bugün artık kültür seviyesi yükseldi, dinî bilgi yönünden tatmin olmak istiyor. Ben o şahsa dedim ki, kardeşim sen eğer istiyorsan yemene devam et, o konuda şu görüşler de var, bu görüşler de var. Ama, ben, az önce hocalarımın ifade ettiği gibi pek hoşlanmıyorum, çünkü ben sahil çocuğu değilim, Anadolu çocuğuyum. Bir işkembe meselesi geçti, tabii çok zevkli bir şeydir; ama, ben pek hoşlanmıyorum. Yani, dinin bir konuda çok açık hüküm getirmedeği konularda biz bir mezhebin görüşünü kitabımıza alarak vatandaşı sıkıntıya sokmak yerine, İslâm'ın getirdiği toleranslı noktalar üzerinde de durulması gerekir diye düşünüyorum.

Klasik dini kaynaklardaki -bugün artık hükmü geçmiş demek pek doğru değil, ama- bugün pek fonksiyonu olmayan bazı bilgilerin de ayklanması gerekir ve ona göre kaynakların veya ilmihallerin yazılması gerekir.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

Efendim, programımızın burada belirlenen süre içinde tamamlanabilmesi özel bir önem taşıyor. Çünkü, müşterek başka bir program bizi bekliyor. O sebeple, süresinde tamamlayabilmek için, değerli konuşmacılarımızın süre konusunda biraz daha anlayışla davranmalarını, kısa tutmalarını rica ediyoruz.

– Sayın Elik, buyurun.

Doç. Dr. Hasan Elik – Efendim, keşke bütün mesele midye ve işkembe meselesi olsa da, bunlar üzerinde görüş belirtsek. Ben meseleye başka açıdan bakıyorum. Onun için bu tartışmaların içine tam olarak giremedim. Biz bir taraftan “ed dini yüsrün” diyoruz, “Kur’an-ı Kerim çok kolay bir kitap” diyoruz, din çok kolay diyoruz; ama, ben dinden zor bir şey görmedim. Böyle bir şey olmaz yahu! Buna hangi kafa yeter Allahaşkına! Bizi perişan etti! Peygamberlerden de zor bizim işimiz. Bu kadar meselenin altından biz nasıl kalkacağız?

Herkes ferdi anlamda kendisini tatmin edecek bilgiye ulaşmış, tamam. Sayın Bardakoğlu demişti, herkesin bireysel bazda görüşleri net. Ama, bu işi ortaya birlikteliği sağlamak amacıyla getirdiğimiz zaman, görüyorsunuz ki olmuyor bu iş. Onun için, bu tartıştığımız değerli görüşlere gelmeden önce, meselenin esası beni daha oralarda tutuyor.

Hayata bakışımız bugün tamamen bir ikilem içindedir. Devletle problem, siyasetle problem, giyim kuşamla problem, aile hayatıyla problem... Yani, hayatın tamamında bu-

gün Müslümanlık adına bir düaliteye sahibiz. Normal bir eşya, bizim gözümüzde başka bir eşyadır. İslâmî mobilya örneği, bir zaman çok yaygındı. Devlet İslâmî devlet, siyaset İslâmî siyaset, iktisat İslâmî iktisat, zevat İslâmî... İhlas Çorapları, Fatiha şeyleri, Zemzem Lokantaları... İş bu boyutlara da bir bilinçten kaynaklanarak gidiyor; yani, bu levhalara gelmesini bir bilinçaltının tezahürü olduğu için önemsiyorum.

Dolayısıyla, bizim hayatla, yaşamla ciddi manada problemlerimiz var. Sayın Onat söyledi; hukuk... Ne yapacağız? Hangi konuda biz bugün çağdaş yapıyla, çağdaş kafayla müttefikiz? Aklın bile İslâmîsi var. Daha ne kaldı? Saygımı herkese koruyarak; ama, iç dünyamı rahat aktarabilmem için benim bu özel konuşma biçimime tahammül ediniz lütfen. Bu bir saygısızlık ifadesi değil. Yanıyor bir yerlerimiz. (...)

Kardeşim, bizim bugün konuştuğumuz konuların hepsinin sahibi var; hukukun sahibi var, ekonominin sahibi var, diğer bütün alanların sahibi var ve hepsinin uzmanı var. Biz, bütün bu konuları çözmeye çalışıyoruz. Böyle bir şey olur mu? لا يكلف الله نفسا الا وسعها (Bakara, 2/286). “Nahnü kellefnâ enfüsenâ bi-haze'l-meşayih!” Bu kadar yükün altında bizim kafamıza, gençliğimize yazık değil mi? Mahvolduk yahu!

Anayasayla problemimiz yok bizim efendim, devletle problemimiz yok, siyasetle problemimiz yok, hayatla problemimiz yok! Her şeyin ahlâkîliğiyle ilgili görüşümüz var. Bugün kanunlarda rüşvet serbest mi, irtikap serbest mi, muvazaalı ihale serbest mi? Bizim söylediğimiz her şey bugün bütün alanların etik anlayışı içindedir. Fakat, arada bir fark var; inanç yeterli olmayınca, ahlâk gelişmiş olmayınca sonuç alınmıyor. İşte, bizim devreye girmemiz gereken nokta sadece burası. Memleketin hukuku da sağlamdır, iktisadı da sağlamdır, her şeyi teknik anlamda; en azından biz bundan daha sağlam yapamayız. Fakat, bizim esas misyonumuz bunlara ahlâk libasını giydirmektir. Başka hiçbir amacımız yok. Şahsım adına iddialı konuşuyorum. Ötekilerin üstesinden de gelemeziz biz.

Efendim, klasik metinler... “Klasik metinler bağlayıcı değil” dedi Sayın Bardakoğlu; “artık kimse ona din demiyor” dedi. “Artık” kelimesi biraz kurtardı; ama, artık demeseydi? Yahu ben İlahiyat fakültesinde okurken fıkıh hocamız -Hayrettin Bey Hocamız değil, başka bir hocamız- içtihat meselesinde, işte müctehitler, müctehit fi'l-mes'e-le, müctehid fi'l-mezhep, ictihad-ı müctehidin taksimini yapıyor. “Biz hangi sınıfa giriyoruz hocam” dedi bir arkadaşımız, “siz mukallit bile olamazsınız” dedi. Devletin uzman yetiştirmek için açtığı bir fakültede, sorunu çözmeye yönelik adam yetiştirme bilincinden uzak bir anlayış ne getirir? Otuz sene önce, yirmi sene önce Buharî hakkında hiçbir endişemiz var mıydı? “es-Sahih ba'de Kitabillâh” demiyor muyduk? Ben, Hafız İbn-i Hacer'in Fethü'l-Bari isimli eserinde, burada da eleştiriye tabi hadisler olduğunu okuyunca şaşırmıştım, adamın itikadından şüphe etmişim. Bir Kütübü Sitte çıkardı. Onu bırakın, önceki kitaplara bakarsanız, hep fıkıh kitapları kaynak veriliyordu, sonra bir dönem geldi Türkiye'de hadis kitapları örnek verildi. Şimdi Kur'an'a geçtik. Hadise bu.

Dolayısıyla, eski hocalar, bu kitaplarla okuttu bu halkı. Biz o kitaplarla okuduk, kafamızda kırıntıları, kalıntıları var; fakat değiştik. Biz değiştik, kitaplar değişmedi, halk değişmedi. Bugün, halkın eski hocalarla arası çok iyi; çünkü aynı kitabı okuyor ho-

ca, aynı kitabı tedris ediyor, aynı kitaptan vaaz ediyor. Bugün biz başka kitap okuyoruz ve halkımızla aramızdaki fark budur. Bugün, halkla arası en uzak mesafede olduğu kesim, ilahiyatçılardır. Etrafta feryatlar var, sebebi de bu. Bu da başka bir problem.

Efendim biz kitaptan bahsediyoruz. Kitap mı bizi yönetecek, naslar mı bizi yönetecek; yoksa, nasları biz mi anlayacağız? Bu özellik meselesine geldi. Eksen kim? Eksen din mi, insan mı? Makasid-vesail meselesi de geçti. Amaç ne burada; amaç insan mı, din mi? Eğer din bir yolsa, sıratsa, bunun yolcusu insandır. Bu kitaplardan hareketle varacağımız sonuç, vallahi süvari ile atın yer değiştirmesidir. İnsan yok ortada. Hep kitap, âyet, hadis... Biraz felsefi gibi oluyor belki, herkes kendi anlayışına göre bazı kelimeler söylüyor; yani, yeryüzü talebi midir, gökyüzünden bir dikte midir? Baktığım zaman, "yes'eluneke, yes'eluneke, yes'eluneke" hep yeryüzüyle daha çok alakalı olduğunu görüyorum. Yeryüzünün bir talebi söz konusudur. Yani, ihtiyaç mı burada birinci plandadır, kitap mı birinci plandadır? Buraları düşünmek gerekmiyor mu değerli hocalarım?

Sorun sadece klasik kitaplarda değil, sorun Kur'an'ın bu vesailerle ait âyetlerinde de var. İşte, miras meselesinden tutun, diğer birçok konuda da var. Ne yapacağız? Bugün bunların hiçbirisi uygulanmıyor; ne hukukî alanda uygulanıyor, ne ticari alanda. Biz, uygulanmayan şeyi konuşuyoruz. Eskiden bu meseleler tartışıldığı zaman, bunların bir mer'iyeti söz konusuydu. Bir tarafta İslâm hukuku, bir tarafta pozitif hukuk, çağdaş hukuk yoktu; tek bir hukuk sistemi vardı. İki tane siyaset yoktu, iki tane ticaret yoktu. Kitaplarda İslâmî ticaret diye bir şey var mı? Atıyorsunuz, kitabüt-ticara, o kadar. Buna bir İslâm ticareti giydirdiğiniz zaman, o zaman İslâmî finans kurumları çıkıyor. Bunun altından hangi kafa kalkar bilemiyorum ben. (...)

Açık söylüyorum, bu araçlara/vesailerle hayatın bütün alanlarında bağlı kalırsak bu toplum geri kalır. Son cümlemi söylüyorum Sayın Başkan. İki şahitlik konusunu tek örnek olarak veriyorum, ona mümasil amaç değerler değil, amaç ve ahlâkî değerler bizim yüzakımızdır, hâlâ gereklidir, hâlâ lüzumludur, alternatifi de yoktur; ama, araç olarak kullandıkları değerleri kullanırsak biz geri gideriz ve bu ülke kalkınmaz.

Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Sayın Maksudoğlu Hocam, buyurunuz.

Prof. Dr. Mehmet Maksudoğlu – Teşekkür ediyorum Sayın Başkan.

Sözlerime, Sayın Salih Akdemir'e sevgilerimle başlıyorum, gerçekten samimi sevgilerimle başlıyorum. Bu arkadaşta, çok beğendiğim taraflar var. Riya falan değil, ben riya'yı beceremem. Dilleri açık olması, birtakım özellikleri hoşuma gidiyor. Anlaşamadığımız konu var, olabilir.

Bir kitaptan bahsedeceğim. Türkiye'de öyle bir kitap olduğunu sanmıyorum. İngilizce ve Almanca, çoğu İngilizce ama zannederim Almanya'da hazırlanmış; köy köy hangi etnik grup var, hangi inanç var. Falanca köyde Dürziler var, filanca köyde Sünni Kürtler var, filanca yerde Alevi Kürtler var. Köy köy... Olabilir diyeceksiniz, zannediyorum Almanya'da çalışan işçilerle falan yapıldı bu araştırma, belki Türkiye'de saha araştırması yaptılar. Olabilir diyeceksiniz. Fakat, bir nokta daha var; bütün o köylerin

koordinatları var. Şimdi, ortaya bir şey çıkıyor. Türkiye’de şu kadar zümre var deniliyor; Eskişehir’de Türkmenlere “Manav” denir, İstanbul civarında da zannederim Manav diyorlar. Onları da, Türkmen değil de ayrı bir etnik zümre diye Avrupa Birliği bize dayatıyor. 70 küsur etnik zümre çıkarıyor Türkiye’de. Yani, oryantalistler hakikaten metot değiştirdiler. O metodu almıyoruz, bakmalıyız; tamam, buna hiçbir diyeceğim yok. Ama, ben ne dedim; “onlar hakkında bir şuur uyansın” dedim. İslâm’ın ikinci kaynağı olan hadis-i şerifte, ravi birtakım şartlara uymuyorsa, o kanaldan gelen hadis rivayet edilmiyor. Öteki kelime-i şahadet bile getirmemiş, ben onu İslâmî konuda niye muhatap alalım; bu konuya dikkat çekmek istedim.

Bir şey daha belirteyim. Bazı arkadaşlar burada “oryantalistlerin çömezliğini yapmış, orada okumuş” falan demişler. Hayır efendim, ben orada okumadım, okuttum, Türkçe öğrettim. Fakülte Oriental Studies’te Lecturer’in Turkish idim 1967-1970 arasında. Körlere ayna satma merakında olmadığım için, hiç İslâm’dan bahsetmedim; ama, ben girdiğim zaman, “combination room”da konuşmalar kesiliyor idi. Böyle bir şuru vardı onların da kendine göre. (...) Tabii, müsteşrikler şöyle çalışıyor, böyle çalışıyor... Doğrudur da, çok usta silahşör, Batı yakasının usta silahşörü, göz açıp kapayıncaya kadar çekiyor tabancasını ve Doları ortasından vuruyor. İyi de, vurduğu kişi biz oluyoruz. Bunu düşünmek durumundayız.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Sayın Sarıkçıoğlu Hocam, buyurun.

Prof. Dr. Ekrem Sarıkçıoğlu – Efendim, biraz önce Hasan Elik Bey’in ortaya koyduğu hususlarda, daha önce de birtakım konuşmalardan zihnimde bazı şeyler uyanmıştı. Bu konuşma biraz daha billurlaşmasına sebep oldu. Şöyle bir istifham uyardı: Acaba, İslâm hukukuyla ilgili yahut da Müslümanların hayatıyla ilgili bu eski geleneksel 1400 yıllık muhteşem sarayın bazı noktalarda yetersiz kaldığı düşünülerek, onu orada bırakıp da, eskimiş bir şehrin dışında yeni bir şehir kurma gibi, bu o kısmı bırakıp eldeki kaynak malzemelerle daha müsait alanda yeni bir bina mı kurulması gerekir sorusu mu ortaya atılıyor diye hatırıma bir sual geldi. Ben bunu sadece ifade etmek istedim.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Sayın Dağcı, buyurun.

Doç. Dr. Şamil Dağcı – Teşekkür ederim Hocam.

Ben beklenti ve teklifler ile ilgili olmak üzere bir iki cümle konuşmak istiyorum. “Yöntemde yenilik şart” deniliyor. “Yeni yöntemler geliştirilmeli” deniliyor. Doğru, yeni yöntemler geliştirsinler hocalarımız, yeni yöntemlerini ortaya koysunlar, o yöntemleri de müzakere edelim. Ama, sadece yeni yöntemler geliştirilmeli, yeni yöntemler şart demekle kalmamalı. Anlam konusunda kitap yazmalı. Diyanet İşleri Başkanlığı, anlam konusunda kitap yazamaz, anlam konusunda Salih Akdemir kitap yazar, Diyanet İşleri Başkanlığı mensupları da okur öğrenir.

Prof. Dr. Salih Akdemir – Onu biz zaten yazacağız, çalışıyoruz.

Doç. Dr. Şamil Dağcı – Hanefî, Şafî mezhebi, her mezhebe göre yazılan ilmihal kitapları var. Doğru, yazılabilir. Nihayet, eğer bunlar Kur'an ve sünnetin farklı yorumlarıysa, olsun. Ama, Kurul kendisine intikal eden soruları cevaplarken sadece "sorunuzun cevabı Hanefî mezhebine göre şu, Şafî mezhebine göre budur" diyerek mezheplerin görüşlerini sıralamıyor; tarihsel tecrübeyi, geleneği de inkâr etmeksizin, "Din İşleri Yüksek Kurulunun kanaati şudur..." diyor. O kanaat doğrudur, yanlıştır ayrı bir konu, ama, İslâm'a biraz daha geniş perspektiften -perspektifimiz ne kadarsa, o da ayrı bir husus- bakarak toplumu aydınlatmaya çalışıyoruz.

Mehmet Şener Bey, "Diyaret İşleri Başkanlığının ilmihali var mı" diye sordu. İslâm ansiklopedimizin, yine akademisyen hocalarımıza yazdırdığı birinci cildi "İman ve İbadetler"e, İkinci cildi ise "İslâm ve toplum" konularını kapsayan iki ciltlik bir ilmihali var. Şahsen bu ilmihali çok takdir ediyorum.

Bir de, bizim Din İşleri Yüksek Kurulu üyelerimizden emekli iki hocamızın, (Seyfettin Yazıcı ve Lütfi Şentürk'ün), birlikte hazırladıkları bir İlmihalimiz var. Onun dışında herhangi bir ilmihalimiz yoktur. Çok ilmihal kitabı var, Ali Fikri Yavuz'un, Ömer Nasuhi Bilmen'in, başkalarının, olabilir, buna karşı da değiliz.

Bilmiyorum sorunuza tam olarak cevap verebildim mi?

Bir konu daha var, midye, ıstiridye konusu. Yiyecek ve içeceklerle daha doğrusu haramlarla ve helallerle ilgili. Yanlış bir şey söylersem hocalarımın burada tashih etme imkânı var. Bu konunun "hoşunuza gidiyorsa yiyin, hoşunuza gitmiyorsa yemeyin" şeklinde kişilerin kendi tercihlerine bırakılacak kadar kolay olmadığını düşünüyorum. Ancak şunu ifade edebilirim; bir şeyin yenilip yenilemeyeceği konusunda, şunu yiyebilirsiniz, hoşunuza giden şeyleri yiyebilirsiniz mantığından değil de, ibaha kuralından tahrimine dair sarih bir nass (âyet-hadis) olmadığı sürece, mubah olduğunu temel ilke kabul ediyor, yasak kapsamı dışında kalanların yenilemesinin mübah kabul edilmesinin daha uygun olacağını düşünüyorum.

Çok teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Sayın Apaydın, buyurun.

Prof. Dr. Yunus Apaydın – Muhterem hazırım, iki gündür devam etmekte olduğumuz oturumların sonuna gelmiş bulunuyoruz. Hakikaten, bu iki gün boyunca, dinî hükümlerin anlaşılması konusunda çok değerli görüşler serdedildi.

Buradaki toplantının temel nedeni, başta belki hazırımın Türkiye'de yaşayan Müslümanların ve belki de bütün dünyadaki Müslümanların hem dindar olmak hem de bugünü yaşamak... Şu anda verili durumu görmek, mevcut telakkiler içerisinde kendine bir yaşam oluşturmak, hem kendiyle, hem diniyle, hem içinde bulunduğu çağla barışık bir biçimde yaşamak arasında ortaya çıkan gerilimin belki de giderilmesine yönelik bir arayışın, bir çabanın sonucunda oluşmuş. Dolayısıyla, hangi görüş alınırsa alınır, burada gerek anlama konusunda, anlamın değeri konusunda, anlama-yorum farkı çok fazla gündeme gelmedi ama; tarihsellik, evrensellik konusunda çok farklı yaklaşımlar öne sürüldü. Tarihsel tecrübenin geleneğin, bugün için ne ifade edeceği konusunda

farklı perspektifler ortaya çıktı. Zannediyorum ki, bu perspektifler, yaklaşımlar tutarlı bir bütünlük içerisinde, bir ekolleşme sürecine giderse, her biri birer ekol halini alırsa, öyle tahmin ediyorum, bunların rekabeti neticesinde son derece sağlıklı, yararlı, pratik çözümlere ulaşılabilir. Tabii ki, bu ekolleşme sürecinin sağlıklı bir şekilde işlemesi, tekfir ve diğer dışlayıcı mekanizmaları kullanmaksızın bütün tartışmaların bilimsel esaslar ekseninde yapılması şartıyla...

Bu düşüncelerle, katıklarımızdan dolayı hepimize şahsım adına ve Divan adına teşekkür ediyorum, saygılar sunuyorum.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

Sayın Çolak arkadaşımız küçük bir duyuru yapacak.

Yaşar Çolak – İki hususu size duyurmamızı istediler. 18.30'da bütün katılımcılarla birlikte yat gezimiz olacak. Yat, 18.30'da tam otelin önünden ayrılacak. Buna göre katılımcıların hazırlıklarını tamamlaması isteniyor.

Bir de, buraya karayoluyla ulaşan katılımcıların, ellerindeki gidiş-dönüş biletlerini salondaki görevli arkadaşaya teslim etmeleri ifade ediliyor. Akşam yemeği de yatta yenilecek.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

Efendim, Sayın Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanımızın daha önce ifade ettiği üzere, halktan gelen sorularda dini bilgi seviyesinde büyük bir düşme olduğunu ifade ediyordu. Aynı zamanda Sayın İsmail Çakan Bey de, üretilen bilginin halka sunumu konusunun önem taşıdığını ifade ediyordu. Dolayısıyla, eğer uygun görürseniz, biz hazırlayacağımız rapor taslağına, bu konularla ilgili de, yani sadece dini metinlerin anlaşılması konusunun sırf ihtisas alanlarını değil, aynı zamanda onları besleyen tabanın, kamuoyunun bilgilendirilmesiyle de ilgili olduğu hususuna değinen bir başlık getirmeye çalışalım.

Eğer farklı bir kanaat yoksa, dün tasnif ettiğiniz alt komisyonun bir ön çalışma yaparak, yarınki çalışmalarını kolaylaştırması için bir ön hazırlıkla gelmeye gayret edelim. Tabii, fazla vakit yok. Sabahleyin erken başlanacak ama, yine böyle, burada konuşulanlarla ilgili bir taslak getirmeye çalışalım. Farklı bir kanaat varsa, onu da müzakere edebiliriz.

Prof. Dr. Hüsnü Ezber Bodur – Din İşleri Yüksek Kurulu, kendilerine gelen sorularla ilgili bir veri tabanı oluştursa, bir anket... Bu belki araştırmacılara bir katkı sağlar. Bunları da belli periyotlarla yayınlarsa, yani belli kategorilere ayırıp, hangi konular daha çok gündemde... Yani, çok detaylı olanlar değil, bunları kategoriye ayırarak, bunları da belli yayın organları vasıtasıyla yayınlarsa, araştırmacılara yön verir diye düşünüyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

Rapora geçmesiyle ilgili herhangi önerisi olan varsa, lütfen bir pusulaya yazıp, bize iletinler.

Efendim, yarın sabah, programda gösterilen saatte buluşmak üzere hayırlı akşamlar diliyoruz.

BİRİNCİ KOMİSYON SEKİZİNCİ OTURUM

Komisyon Raporunun Müzakeresi Komisyon Raporunun Sonuçlandırılması

(17 Mayıs 2002)

Prof. Dr. İbrahim Kafi Dönmez (Komisyon Başkanı) – Değerli topluluğunuzu Divan olarak hürmetle selamlıyorum.

Karşıdan gelecek bazı üyelerimizin henüz ulaşmadıkları görülmüyor, sanıyorum bir ulaşım problemi var, onun için tam komisyon halinde başlayamıyoruz.

Efendim, bizim, alt komisyon olarak yaptığımız çalışmanın ürünü olan bu taslağı biraz sonra ıttıllarınıza sunacağız. Daha sonra, oraya yeterince yansıtılmamış olan konuları, talepleri, işarımız üzerine yerleştirmeye çalışacağız ve orada gerekli tadilatı yapacağız eğer teklif olursa.

Yedi oturum boyunca burada müzakere edilen konuları ve ortaya konulan önerileri biliyoruz. Dolayısıyla, onların burada notları da var, gerektiğinde oradan bilgi alma şansımız olacak. Ancak, burada seslendirilmeyen, ama yapılan ilana icabet ederek yazılı teklifler veren değerli üyelerimizin görüşleri şu anda komisyonun ıttılana sunulmamış olduğu için, biz size önce onları hızlıca okuyalım, onlar hakkında bir fikir sahibi olalım ve rapora yansımamış olup da yansıtılmasında yarar görülenlerini seçip bir şekilde ifadelendirip oraya dahil etmeye çalışalım.

Sayın Bilal Saklan Bey'in önerisini okutuyorum:

Yaşar Çolak (Okuyan) – “Öneriler:

Her şeyden önce biz Müslümanların birinci görevi, din adına ortaya konulan gerçeği anlamaya çalışmaktır. Kur'an bugün inseydi farklı inerdi faraziyeleri, herhalde iki Allah olsaydı veya hem 14 asır önce gelen hem de bugün gelen ayrı ayrı iki peygamber olsaydı bu belki mümkün olurdu. Esasen, bu durum, sade bir düşünceyle Kur'an'da zikri geçen Allah'ın vasıflarına bile ters bir anlayış olsa gerek. Allah'ın alim olması, zaman ve mekânı var etmesi, yanılmaması gibi. Bizim konumuz değildir.”

Yaşar Çolak (Okuyan) – Parantez içi ifadeyi çıkararak tekrar okuyayım:

“Kur'an bugün inseydi farklı inerdi faraziyeleri, bizim konumuz değildir.

Bu hususu kısaca arz ettikten sonra, ilk olarak, her iki düşünce sahiplerine, gelenekçiler, modernistler biçimindeki her iki düşünce sahiplerine acizane niyet dürüstlüğünü önermekteyim. İki taraf da samimi olarak sağlıklı bir dini hayat yaşamayı arzu etmeli

ve bu konuda azami titizliği göstermelidir. Birilerine şirin gözükme endişesi, onları yönlendirmemeli. Bunun için de, zaman zaman ifade edildiği gibi, murad-ı ilahî nedir, nasıl bir kulluk istenmektedir sorularına cevap aramak ilk hedefleri olmalıdır.

Altyapı sağlanmalıdır. Bunun için de lazım gelen dil ve birikimin temini cihetine gidilmelidir. Batı dil veya dillerinin yanında mühemmel derecede Arapça (edebiyatıyla birlikte) tahsil edilmeli, ayrıca tetebbuatta bulunmak, okumak, okutmak ve müzakere etmek suretiyle iyi bir Kur'an bilgisiyse, hadis / sünnet bilgisine sahip olunmalıdır. Hafızlık şayanı arzudur. Bu arada, özellikle bu iki temel kaynağın anlaşılması için gayret gösteren ecdadın bırakmış olduğu o büyük kültür mirasından başkalarının gözüyle değil de bizzat kendi gözüyle istifade edilmelidir.

Konunun daha iyi kavranılmasına yardımcı olacak yan disiplinlerle, özellikle de usulü fıkıh, mantık ve benzeriyle yeterince ilgilenmeli, gerektiği hallerde diğer bilim adamlarından istifade cihetine gidilmeli, onlarla istişare edilmeli, müzaherede bulunmalıdır.

Her iki kanaat sahibi de, birbirlerine önyargılı olarak bakmadan seviyeli bir diyalog içerisinde olmalı ve birbirlerinin eksikliklerini tamamlama cihetine gitmelidirler. Çünkü, ikisinin de ortak yönü, herhalde dini sağlıklı biçimde algılayıp uygulamak olduğuna göre, birbirlerinden alacakları çok şey olmalıdır. Bunun için de, geçmiş birikimlerden istifade edildiği gibi, yeniliklere de açık olunmalıdır.

Her iki taraf da sorgulanmalıdır. Kayıtsız şartsız kabul cihetine gidilmemelidir. Aceleci davranılmamalı, düşünceler tenkitlerle olgunlaştırılmalıdır. Esasen tenkitlerdeki üslup da çok önemlidir. Kırıcı, alay edici ve rencide edici bir üslubun yerine, yapıcı, yönlendirici ve irşat edici bir üslup kullanılmalıdır. Hem kendimize ve hem de tarihe ve kaynaklara yöneltilecek tenkitlere açık olunmalıdır. Yalnız, yapılan tenkitler ölçülü olmalıdır. Özellikle hadis mecmualarına yapılacak seviyeli tenkitlerden endişe edilmemelidir. Kişi yetkiliyse buyursun yapsın. Hür düşünceye ket vurulmasın; zira, baskıcı bir tutum, zamanla onulmaz başka problemlere yol açabilir.

Mikail Bayram'ın Mevlana ile ilgili beyanları gibi, zamanında bazı ilim toplantılarında görüşlerini söyleme imkânı bulmuş olsaydı, mani olunmasaydı, mesele bugün Ceviz Kabuğunda tartışılmazdı herhalde.

Bugün, hadis mecmualarının büyük bir bölümü ortadadır, incelemeyi beklemektedir. Tezgah altı mal yoktur. İşin içerisinde insan unsuru olduğu unutulmamalıdır. Yanılma ve hata, tenkit eden de dahil herkes için geçerlidir.

Bu arada usulü fıkıhın esasları, özellikle sosyal bilimler olmak üzere, bugünkü geliştirilen metodolojilerden de istifade edilerek konunun uzmanları tarafından yeniden okunup yorumlanabilir; eğer gerekiyorsa.

Temel kaynaklar yeniden gözden geçirilmeli, gerekirse bazıları yeniden neşredilmelidir. Yazma olanların neşri cihetine gidilmelidir. Bu tür çalışmalar, bazı kuruluşlar tarafından desteklenmelidir. Özellikle son zamanlarda, daha da yaygın hale gelen teknolojik gelişmelerden de -bilgisayar vesaire- müstağni kalınmamalıdır. Malum, bunlar kişiyi ilim adamı yapmaz; ama, ilim adamı bunlardan müstağni kalamaz. Günübirlik çözümler yerine, kalıcı, ciddi çözümler üretmeye gayret gösterilmelidir. Hedef seçilmeli, or-

taya çıkan veya gündem yaratılan bazı meselelerin halli için gayret gösterileceğine temel esaslar tespit edilmeli ve meseleler bu esaslar dahilinde incelenmeli, sonuca varılmaya gayret edilmelidir.

Son olarak, bu konuya talip olanlar, amel konusunda daha titiz ve dikkatli olmalıdır; çünkü, uygulamaz bir teorinin başarılı ve bereketli olması muhal olsa gerek.”

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

Prof. Dr. Mehmet Maksudoğlu – Tek tek teklifleri mi okuyacaksınız?

Komisyon Başkanı – Şöyle hocam: Biz, yedi oturum boyunca burada söylenenleri biliyoruz da, yazılı olarak ulaştırılan görüşleri bilmiyoruz. Onları sadece ittilamıza sunuyoruz. Sonra, esas taslak metnimiz var, o metinde tadil edilecek yerler edilecek, bunlardan da uygun görülenler, “bakın bunlar bu raporda unutulmuş; bunlar da eklen-sin” deniliyorsa oraya ekleyeceğiz. Sadece, yazılı önerileri ittilamıza sunuyoruz.

Sayın Hayrettin Karaman Hocamın önerisini okutuyorum.

Yaşar Çolak (Okuyan) – “Rapor teklifi:

1. Kur’an’ın lafzı ve manası vahyedilmiştir, ilâhîdir. Öncesi durumu koruyan kısmı da, değiştiren kısmı da Allah’ın, tarihin etkisinde kalmayan Allah’ın muradıdır. Sahih sünnetin dini açıklayan kısmı da, bir nevi vahiydir. Vahiy, ilk dönemde de, sonraki zamanlarda da anlaşılmış, maksatlara göre yorumlanmıştır.

2. Klasik usulü fıkıh anlama yönteminin temel kurallarını veriyor. Bunların doğrultusunda ilmin verilerinden yararlanarak geliştirme faaliyetleri olabilir. İçtihat, çö-züm için yeterlidir. Önceki içtihatlardan ve icmadan da yararlanmak gerekir.

3. Usulde içtihat yalnızca lafzın yorumu şeklinde değil, kıyas, örfün değerlendirilmesi ve mesalihe dayalı içtihat şekilleri de vardır.

4. Ahkâmın değişmesi, inanan ve uygulayan Müslümanların ihtiyaçlarını karşılama amacına bağlı olmalıdır. Bu ihtiyaç söz konusu olduğunda ya zarurete bağlı olarak geçici veya hükmün kaynak ve niteliğine göre uzun süreli değişmeler olabilir. Bu değiş-me de içtihatla gerçekleşir.”

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

Doç. Dr. Salim Ögüt Bey’in önerisini okutuyorum.

Yaşar Çolak (Okuyan) – “Konular:

1. Değişim: İtibar edilecek ve edilmeyecek değişim.

2. Akıl: Müslüman aklı, modernist aklı.

1. Akıl-vahiy ilişkisi ve sınırları.

3. İhtiyaç: Tabii olanlar, dayatılanlar.

4. Hükümler: Gökten mi indi, yoksa yerden göğe çıkıp geri mi geldi? Bu ne anlam ifade eder?

4. 1. Hükümlerin örf ve âdetten temelleri olması, onların kutsallığını gölgeler mi?

5. Hukuk tabii midir, metbu mu? Nereye kadar?

6. Maslahat tespiti, tayini, tahdidî.

7. *Makasid-vesail ayrımı.*

8. *Kutsal nedir? Ahkâmla irtibatı nasıldır?*

9. *'Din' ile 'dini' olan arasındaki fark nedir? Bu tefrikin pratik sonuçları nelerdir?*

10. *Dinde beşeri olan ile ilahi olanın ayrımı ve bu ayrımın çerçevesinin belirlenmesi.*

11. *Tarihsellik ve evrensellik yaklaşımının tanımları ve pratik sonuçları.*

12. *Klasik usulün yeterli olup olmadığı meselesi.*

13. *Yorum ve çeşitleri.*

14. *Lafiz-mana ilişkisi."*

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

Doç. Dr. Ali Bakkal Beyefendi'nin önerisini okutuyorum:

Yaşar Çolak (Okuyan) – *"Divan Başkanlığına*

Komisyonumuzda tartışılan konuların aşağıdaki şekilde alt başlıklara ayrılıp, her konunun mümkünse o konuda birbirine zıt görüşleriyle tanınan iki araştırmacıya tebliğ hazırlatılıp, bu tebliğlerin de en az dört müzakereci tarafından eleştirilmek suretiyle, bir nevi özel sempozyumlar halinde tartışılmasını teklif ediyorum.

Arz ederim.

Konular: Sünnetin kaynak değeri ve bağlayıcılığı; Kıyasın illet hikmete dayandırılması; İcma; İstihsan; Tüfi ve maslahat prensibi; Zaruret; Örf ve âdet; Yorum çeşitleri; Özelde gâi yorum; Kur'an ve sünnette anlam kaymaları; Hermenötik; Semantik; Tarihsellik; Makasidi-şeria; Anlamada öznellik ve nesnellik; Hukuk hükümlerinin nitelikleri."

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

Prof. Ömer Dumlu Bey'in teklifini okutuyorum.

Yaşar Çolak (Okuyan) – *"Ortaöğretim kurumlarında Kur'an'ın anlaşılabilir okunması ve okutulması hususunda Diyanet İşleri Başkanlığımızın bir çalışma yapması, konunun tartışmaya açılması."*

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

Yazılı öneriler bu şekilde ittilarınıza sunulmuş oluyor. Fakat, nedense, komisyonumuz, saatle ilgili veya ulaşım ile ilgili problemden dolayı henüz tam teşekkül edemedi. Uygun görürseniz, tartışmaya açılması önerisi olduğu için, Sayın Dumlu'nun önerisini kısaca bir müzakere edelim. "Kur'an'ın anlaşılabilir okunması ve okutulması için, ortaöğretim kurumlarında Diyanet İşleri Başkanlığının çalışma yapması" nı öneriyor.

Bunun yararı konusunda herhalde çok uzun şeyler söylenir de, sadece ben, bizim komisyonumuzla irtibatlandırılması uygun olur mu, uygunsa ne şekilde ifade edelim, bununla ilgili görüş belirtmek isteyen var mı?

– Buyurun Sayın Dumlu.

Prof. Dr. Ömer Dumlu – İki gündür yapılan tartışmalar neticesinde gerçekten önemli konular konuşulduğu kanaatindeyim. Benim böyle bir teklifte bulunmamın ne-

deni, belki şundan kaynaklanıyor: Hepimizin ilkokulda, ortaokulda -şimdiki adıyla temel eğitimde, sekiz yıllık bölümde- okuyan çocuklarımız veya torunlarımız var. O çocukların orada Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerinde dinle alakalı konuları yeterince öğrendikleri kanaatinde değilim. Kendi kitabını bir kere, en azından tanıma noktasında bir şanssız dönem yaşıyoruz gibi. Çünkü, kanunen, belli yaştan önce Kur'an kurslarına gönderilip Kur'an-ı Kerim öğretilmesi, öğrenilmesi mümkün değil. Bu nedenle, şunu düşündüm: Çocuklarımıza, orta öğretim kurumlarında Kur'an'ın öğretilip anlaşılması doğrultusunda Diyanet İşleri Başkanlığımız bir çalışma yapabilir mi? Çünkü, burada Kur'an'ın anlaşılması meselesi gündeme geliyor. Bildiğimiz gibi, Cumhuriyetimizin ilk yıllarında, Diyanet İşleri Başkanlığı kanunen kurulmuş bir kuruluş. Ben şöyle düşünüyorum: Acaba bu kuruluşun amacı, sadece dinî sorulara fetva vermek mi? Diyanetin Türkiye'deki bütün Müslümanların üzerinde büyük etkisi olduğu kanaatindeyim. Hemen hemen her gittiğim yerde Diyanet İşleri Başkanlığına büyük bir teveccühün olduğunu da görüyorum. Buradan yapılacak açıklamaların, insanlarımız tarafından kabul edildiğini de müşahede ediyoruz. Ben şöyle düşünüyorum: Acaba, Diyanet İşleri Başkanlığı, sadece fetva verme makamı şeklinde mi, yoksa Türkiye'de dinî birtakım anlayışların projesini üretme, tatbik etme noktasında bir görevi de var mı? Bugüne kadar edindiğim tecrübe, bu anlamda projeler üretmek şeklinde bir çalışmaya pek rastlamıyorum.

Benim aslında teklif edeceğim bir başka konu daha var. Onu yazmadım oraya; o da şuydu: Bu toplantıda belki zamanı geçti, ama bir dahaki toplantılarda bunu görüşmeye açabiliriz. Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilatında çalışan, aşağıdan başlayacak olursak müezzinlerimiz, imamlarımız, vaizlerimiz, müftülerimiz vesaire, bunlara, zaman zaman hizmet içi eğitim kursları yapıldığını biliyoruz. Fakat, ben yeterli olduğu kanaatinde değilim. Çünkü, ilahiyat fakülteleriyle çok koordineli bir şekilde bu çalışmaların götürülmediğini müşahede ediyorum ve buradan da, sanki, Diyanet ile ilahiyatlar arasında bir anlaşmazlık var gibi birtakım sonuçlar karşımıza çıkıyor. Mesela, hizmet içi eğitim kurslarında genellikle Diyanet İşleri Başkanlığı kendi personelini eğitirken, yine kendi personelinden büyük ölçüde istifade etme yoluna gidiyor. Bu arkadaşların epey bir kısmının akademik bir kariyerdan geçtiğini de görmedik. Dolayısıyla, yeni birtakım düşüncelerin, yeni birtakım söylemlerin bu arkadaşlara anlatılması da gerekiyor. O bakımdan, aslında, Diyanet İşleri Başkanlığı, kendi bünyesindeki arkadaşlara, özellikle yüksek lisans yapma, doktora yapma konusunda da aslında bir adım atması gerekiyor kanaatindeyim. Bunun da bir planının, projesinin aslında yapılması lazım. Belki, böylece, kendi elemanını yetiştirme noktasında da bir adım atılmış olur diye düşünüyorum.

Saygılar sunuyorum, teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Sayın Bayındır, buyurun.

Doç. Dr. Abdülaziz Bayındır – Ben, Sayın Dumlu'nun birinci teklifinin -ikincisi de çok güzel bir teklif de, müzakereye açılan birincisi olduğu için- bizim komisyonumuzun teklifi olarak sunulmasının çok faydalı olacağına inanıyorum. Çünkü, ilköğretim

çağındaki çocuklar, din konusunda karar verme noktasındadırlar. Büluğ başlangıcı, öncesi ve sonrası. Bu karar, kendilerinin kararı olmalı tabii. Burada, İslâm diniyle ilgili verecekleri kararın doğru olması için, onun kitabını tanımaları lazım. Yoksa, onun dışında neyi tanırlarsa tanısınlar, kararları sağlıklı olmaz. Bu bakımdan, o yaştaki çocuklara, Kur'an'ın bizzat kendilerinin tanıma imkânını vermek bizim için, Türkiye Cumhuriyeti için, hemen herkes için son derece önemli olur. Benim bu konuda çok tecrübe-lerim oldu ve hepsinin de son derece müspet olduğunu gördüm. İnşallah, böyle bir teklif hayırlı olur.

Teşekkür ederim.

Komisyona Başkanı – Biz de teşekkür ederiz. Bu konuda farklı kanaati olan?..

– Buyurun.

Doç. Dr. Şamil Dağcı – Ben de ikinci tekliften hareketle bir-iki cümle söylemek istiyorum.

Diyanet İşleri Başkanlığının kendi personelini kalite olarak yükseltme bakımından hizmet içi eğitim kurslarının olduğu bir vakıa. Burada, genellikle öğretici, eğitici olarak kendi personelini istihdam ettiği de bir vakıa. Ama, bu iki yıllık meslek yüksekokulları inşallah personelimizin büyük bir kısmını, yüksek eğitim görmüş görevliler düzeyine yükseltmede büyük fonksiyon icra edecek. Fakat, bu hizmet içi eğitim kurslarında üniversiteden hocalarımızı istihdam etmeye engel teşkil etmez. İnşallah, üniversite hocalarımızı hizmet içi eğitim kurslarında görevlendirme, onlardan yararlanma konusunda daha fazla hassasiyet gösterebiliriz. Makul bir tekliftir. Ancak, birinci teklif, bana öyle geliyor ki, görev ve işbölümü açısından, devlet kurumları arasında, eğitim ve öğretim faaliyetleri Millî Eğitim Bakanlığının bünyesinde ve uhdesinde olduğundan dolayı, bir şeyin faydalı olduğunu kabul etmek ve tavsiye etmek ayrı bir şey, ancak onu usulüne uygun olarak icra etmek farklı bir şey. Yani, görebildiğim kadarıyla böyle bir tavsiye kararı alınmış olsa bile, -mevzuat konusundaki yasal imkânsızlıklar da diyebiliriz- yasal düzenlemeler daha doğrusu ortada olduğundan dolayı bunun müspet sonuçlanacağını düşünemiyorum. Ama, faydalı olduğuna inanıyorum. Nasıl yapılabileceği konusunda çalışılabilir. (Bir müdahale) Hocam, bu konuda herkes konuşabilir; ama, Diyanet İşleri Başkanlığımız da konuşabilir tabii.

Teşekkür ediyorum.

Komisyona Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Sayın Onat, buyurun.

Prof. Dr. Hasan Onat – Teşekkür ederim.

Aslında söz almak istemiyordum; ama, Sayın Başkanın açıklamalarından sonra bir-iki hususa dikkat çekmek ihtiyacı hissettim.

Bizim Ömer Bey'in bu önerisi çerçevesinde, aslında burada hiç tartışma olmadı ama, Diyanet'in Kur'an kursları meselesiyle alakalı bir altyapı oluşturması önerisini, belki o öneriyle bütünleştirerek sunmak lazım. Esas yapılacaksa, buradan başlamak lazım. Bunu hepimiz aşağı yukarı biliyoruz. Türkiye'de 5 bin Kur'an kursundan söz edilir. Türkiye'nin pek çok yerinde bu Kur'an kurslarının nasıl açıldığını ben şahsen bili-

yorum. Zoraki toplanan insanlarla açılıyor, bir şekilde göstermelik yürüyor. Bunların üzerine gitmek ve bu kurslarda öğretilenler neler, bunları düşünerek bazı şeyleri gözden geçirmek lazım.

Ardından da, esas olması gereken husus şudur kanaatimce: Millî Eğitim, bir şekilde, bugün olmazsa yarın, tıpkı Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerinin zorunlu hale gelmesi gibi, Anayasal bir nitelik kazanması gibi, bu noktada, Kur'an'ın anlaşılması, öğretilmesi konusunda da bir adım atılacaktır; bu husus konuşuluyor. Daha önce de konuşuldu, ileride de konuşulacak. Çünkü, bu bir ihtiyaç. Ama, bizim şu anda, belki, buradan çıkarabileceğimiz ya da önerebileceğimiz şey şu olmalı: Yani, böyle bir şeye altyapı nasıl hazırlanır? Adını bile telaffuz etmeden, belki altyapı ifadesini kullanmadan biz ilkökul düzeyindeki çocuklarımıza dini öğretme, Kur'an'ı onlara tanıtmaya konusunda ne yapabiliriz; Diyanet İşleri Başkanlığı imkânlarını kullanarak ne yapmalı sorusuyla ilgili birtakım kayıtlar yapılırsa işe yarar. Onun için, ben sadece dünkü konuşmamda hatırlattığım bir şeyi tekrarlamak istiyorum. Bu çocukların eline vereceğimiz bizim Kur'an'dan seçmeler gibi, pedagojik yönü göz önüne alınarak hazırlanmış ciddi dini kitaplar lazım. Kendim yaşadım, çocuklarımın eline verebileceğim, dini onlara sağlıklı anlatan kitaplara ben şahsen ulaşamadım. Bilmiyorum ulaşan arkadaşlarımız var mı? Bunun yolu nedir? Konuların tespit edilip, bu işi bilen insanların birikiminden yararlanarak sipariş yoluyla bu alanda ciddi işler yapmaktır. Bize lazım olan büyük ölçüde bunlar diye düşünüyorum.

Bu işin Millî Eğitim boyutu elbette farklı, Şamil Hoca o noktada haklıdır. Kurumlar birbirlerinin görev alanlarına tedahül etmeden, onları nazarı dikkate alarak düşünüp kararlar almak durumundadır; ama, burada, bizim önereceğimiz, Diyanet İşleri Başkanlığının yapması gereken işler var. Büyük bir alan bu, Yayın Dairesi var, başka birimler var. Çocukların din açısından bilgilendirilmesi, Kur'an'ı anlaması, Peygamberi tanıması konusunda hiçbir şey yapılmamış demiyorum, ama yapılanlar sağlıklı değil. Çok ciddi şeylerin yapılabileceği kanaatindeyim.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Sayın Maksudoğlu Hocam, buyurun.

Prof. Dr. Mehmet Maksudoğlu – Ben de, şu şartlar altında, hiç olmazsa yazları açılan Kur'an kurslarının pratik bir çözüm olarak daha iyi verimlendirilmesini söyleyecektim. Hasan Onat Bey'in söylediklerine tamamen katılıyorum. Söyleyeceklerimin hepsini söyledi. Mademki yaz aylarında çocuklar gidebiliyorlar bu Kur'an kurslarına, orada sadece Kur'an-ı Kerim'i orijinalinden okutma çabası değil, onun yanında hiç olmazsa namaz surelerinin Türkçesi ve temel İslâmî bilgilerin verilmesi ve Peygamberimizin hayatı hakkında kısa ve özlü bilgilerin verilmesi şimdilik pratik bir çözüm gibi görüyor bana.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

Prof. Dr. Hasan Onat – Bir şey ilave etmek istiyorum. Din Öğretimi Genel Müdü-

rü, aynı zamanda Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesidir. Türkiye’de meslek liselerinin o kadar çok faaliyetleri var ki. Kız Meslek Liseleri, Anadolu Meslek Liselerinin halka yönelik muazzam faaliyetleri var. Bu Kur’an öğretimiyle alakalı, aslında bizim komisyonumuz, belki Millî Eğitime bu noktada açılım da sağlayacak şöyle bir öneride bulunabilir: Mademki İmam-Hatip Liselerinin şu andaki statüsü meslek lisesi statüsü, halkı aydınlatmaya yönelik, çocukları aydınlatmaya yönelik niye Kur’an okutma noktasında bir faaliyet başlatmıyorlar? Bu, müthiş bir şey de olur. Çok yönlü olarak düşünülürse. İmam-Hatip okullarında hocaların şu anda birtakım sıkıntıları var, onlara yeni bir iş alanı da açar. Üstelik, İmam-Hatiplerde görev yapan çoğu İlahiyat Fakültesi mezunu olan arkadaşlarımızın tamamı pedagojik formasyonu olan arkadaşlar. Yani, İmam-Hatip Liseleri çerçevesinde böyle bir faaliyetin de düşünülmesinin çok yararlı olacağı kanaatindeyim.

Teşekkür ediyorum.

– Sayın Karagöz, buyurun.

Doç. Dr. İsmail Karagöz – Efendim, bir yanlış anlamayı düzeltmek istiyorum. Sayın Onat Hocamız, Kur’an kurslarına nasıl öğrenci topladığını ifade ederken, sanki öğrencilerin Diyanet İşleri Başkanlığı görevlileri tarafından zorla getirildiği şeklinde bir ifadeye bulundu. Aslında, böyle bir şey söz konusu değil.

İlköğretimin sekiz yıla çıkmasından önce, Türkiye’deki mevcut Kur’an kursları ihtiyaca cevap vermiyordu. Şu anda, özellikle kız Kur’an kursları daha çok öğrenci bulabiliyor. Erkek Kur’an kurslarında neredeyse yok denecek seviyede az öğrenci var. Yaz aylarında camilerdeki çocuklara verilen derslerde ise, çıkarılan bir yönetmelikle ilköğretim beşinci sınıftan altıncı sınıfa geçme şartı getirildi. Yani, dördüncü sınıftaki bir çocuk, ağabeyi ile veya ablasıyla camiye geldiği zaman, özellikle Millî Eğitim Bakanlığının müfettişleri bunu denetliyor, “niye bu çocukları getirdiniz” diyor. Bu şekilde soruşturma geçiren cami görevlilerimiz de var. Tabii, bu bir problem ve Diyanet İşleri Başkanlığından da kaynaklanan bir husus değil. Bunu arz etmek istedim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

– Sayın Sarıkçıoğlu Hocam, buyurun.

Prof. Dr. Ekrem Sarıkçıoğlu – Efendim, ben tamamlayıcı bilgi olarak bir hususa dikkatinizi çekmek istiyorum. Biraz önce arkadaşlarımızın ifade ettikleri hususlara tamamen katılıyorum. Ancak, sorun sadece bu ilkokul seviyesindekilerde değil, bugün şu anda sarsıntı geçirmekte olan İmam-Hatip okullarında dahi, Kur’an bilgisi, Kur’an kültürünün ne derece verildiğinden ben emin değilim. Şu bakımdan, geçen yıllarda, bu okullarda tefsir dersi olarak okutulan kitapları ele alıp inceledim. Toplam sayfa sayısı iki sınıfta 300 sayfaya yaklaşıyordu. İçindeki Kur’an’la ilgili hususları, gerçekten parmakla saydım, altı sayfaydı. Yani, yüzde 2, yüzde 3 oranında direkt Kur’an’la ilgili bilgi veriliyordu, Allah ne söylüyor diyerek. Peki, onun içindeki diğer şeyler nelerdi? Biraz tefsir tarihi, büyük müfessirlerin hayatları ve bizim burada çoğu kez kafamızı karıştıran, hâlâ daha kafamızı bir türlü berraklaştıramadığımız tartışma konuları, oralara konulmuş ders olarak. Tartışma var, hikaye var, Kur’an’la meşgul olanların hayatları var, ama ortada Allah’ın kelâmı yoktu. İsterseniz, o kitapları siz de tahkik edebilirsiniz.

Dolayısıyla, bizim burada yapmamız gereken hususlardan birisi de Allah için, Allah'ın kitabını insanlara çeşitli bilgi, kültür seviyelerinde nasıl öğretebiliriz, anlatabiliriz, ulaştırabiliriz sorularının cevaplarını pedagojik yöntemleri de dikkate alarak yenden düşünmemizdir.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

Efendim, malumunuz olduğu üzere, komisyonumuz bugün bu oturumunda, raporunu müzakere edip sonuçlandırma durumunda ve süremiz de sınırlı. Dolayısıyla, zamandan kazanabilmek açısından, burada bir rapor metni oluşturmanın güçlükleri dikkate alınarak, komisyonunuzca görevlendirilen alt komisyon gece bir ön çalışma yaptı. Bu çalışmasından dolayı, komisyonumuz adına, Divan olarak, alt komisyondaki arkadaşlarımıza özellikle teşekkür ediyoruz. Ayrıca, şu anda aramızda olmayan Ali Bardakoglu Hocamızın çok emeği oldu, ona ayrıca teşekkür ediyoruz.

Efendim, usul olarak önerimiz şu: Zamandan kazanabilmek ve metin üretebilmek için, bu yapılan ön çalışmayı önce sizin ıttılınıza sunalım, bir okuyalım, orada bazı eksikliklerin olduğunu biliyoruz. Akşam bilgisayara verdik, ilâveler için tekrar bilgisayara gidip gelme imkânı olmadı ve metni burada ikmal edip olgunlaştırmak daha uygun olabilir diye bu şekliyle getirdik. Şimdi, okunan maddeleri kabul edilmiş gibi düşünmeyeceğiz. Sadece, raporda ne yer almış, ne yer almamış, neler eksik kalmış, bunu genel olarak görebilmek için sadece okuyoruz. Fazla zamanımızı almaz, birkaç dakikada onu okuyalım. Sonra tadil edilmesi gereken yerleri maddeler halinde okuyarak yürütürüz. Bir de, ilâveler yapılması gereken durumlarda da, o ilâvelerle ilgili önerilerinizi alırız. İnşallah süresi içerisinde bu görevimizi tamamlamış oluruz.

Şimdi, bu raporu okutuyorum.

Yaşar Çolak (Okuyan) – “*Dini Metinlerin Doğru Anlaşılıp Yorumlanmasında Gelenekçi ve Modernist Yaklaşımlar ve Toplumsal Yansımaları Komisyonu, 15-16 Mayıs tarihlerinde, yedi oturum halinde yapılan toplantılarda, gündemindeki konuları müzakere etmiş, Diyanet İşleri Başkanlığının güncel dini meseleleri istişare etmek üzere üniversitelerimizin ve Diyanet İşleri Başkanlığının din bilimleri alanındaki uzmanlarını bir araya getirerek kapsamlı bir toplantı tertip etmesinin çok yerinde olduğunu görmüş ve bundan sonra da bu işbirliğinin sürdürülmesinin ve benzeri toplantıların belli periyotlarla düzenlenmesinin yararlı olacağı kanaatine ulaşmıştır.*

Komisyonumuzca yapılan müzakereler neticesinde ulaşılan sonuçlar aşağıda belirtilmiştir.

1. *Dini metinlerin anlaşılıp yorumlanmasında izlenen yaklaşımları, gelenekçi ve modernist şeklinde ikili bir adlandırma ve ayırım içinde ele almak yetersizdir. Anlama ve yorumlama konusunda İslâm toplumunda ilk dönemlerden itibaren geliştirilen ve günümüzde Batı'da ortaya çıkan çeşitli yöntemlerden de yararlanılması gerekir.*

2. *Anlama ve yorumlama faaliyetinin dini metinlere uyarlanması, hem klasik metodolojiyi, hem de bu konuda günümüzde ortaya çıkan farklı yöntemleri birlikte ilgilendiren çok yönlü bir konu olduğundan, bunun yapılacak ön çalışmalar sonunda özel bir*

proje olarak ele alınması, bu konuda farklı bakış açılarının tartışıldığı özel ihtisas toplantılarının yapılması, ikinci istişare toplantısının da bundan sonra gerçekleştirilmesi yararlı olacaktır.

Böyle bir toplantıda özellikle aşağıdaki konuların tebliğ ve müzakere hazırlığı yapılarak ele alınması uygun mütalaa edilmiştir.

- a) Anlama ve yorumlama,
- b) Tarihsellik,
- c) Dil, Din Dili,
- d) Sünnetin kaynak değeri,
- e) Bütünlük sorunu,
- f) Klasik metodolojinin sorunları,
- g) Talil-taabbüd ayrımı ve sınırları.

3. Kur'an'ı anlama ve yorumlamada öznellik belli ölçüde kaçınılmaz ise de, gerek Kur'an lafzının delaleti, gerekse İslâm toplumlarının tarihsel tecrübesi ve bu tecrübenin ana gövdesini oluşturan icma anlayışı, bu özneliği en aza indiren unsurlar olarak görülmelidir.

4. Dinî konularda yapılan açıklamalarda, özellikle kamuoyu önünde cereyan eden din tartışmalarında şu noktaların göz önünde bulundurulması yararlı olacaktır:

- a) Nassların literal anlamının net olarak verilmesi,
- b) Bunun dışında belirtilen görüş ve çözüm önerilerinin kişisel görüş ve yorum olduğuna vurgu yapılması, bunların Kur'an'ın hükmü olarak anlaşılmasını doğuracak üsluplardan kaçınılması,
- c) Geçmişte İslâm bilginlerinin çeşitli dinî konular etrafındaki görüşlerinin de o dönemin kişisel tercihleri ile toplumsal kabulleri arasında yer alan belli bir reel değere sahip olduğu, dinî anlama ve hayata aktarma faaliyetinin bir parçasını ve dinin tarihsel tecrübesinin belli bir kesitini teşkil ettiği,
- d) Dinî konularda belli bir çözüm önerilirken ve belli bir yorum tercih edilirken, farklı görüş ve yorumların da bulunduğu, onların da teorik doğruluk imkânına işaret edilerek, muhataba belli bir tercih ve hareket alanı bırakılması.

5. Klasik dinî kaynaklar, Müslümanların tarihsel süreçte dinî metinler ve konular etrafında geliştirdikleri zengin bir birikimi yansıtır. Bunlar, nihai çözüm niteliğinde olmayıp, gerek müelliflerin bakış açılarını, gerekse yazıldıkları döneme kadarki ilmi mirası yansıtmaları, ayrıca İslâm'ın tarihsel tecrübesinin bir kesitini teşkil etmesi yönüyle kayda değer bir önem taşırlar. Bu klasik kaynakların günümüz dinî problemlerinin çözümünde tek belirleyici kaynak olarak görülmesi yanıltıcı olacağı gibi, bunlar göz ardı edilerek, doğrudan Kur'an'dan ve hadislerden çözüm üretilmesi de, teorik ve pratik açıdan bazı olumsuzluklar taşır.

6. Klasik kaynaklarda dinî hükümlerin örneklendirilmesi ve günlük hayata uyarlanması tarzında yer alan olay ve yargılar, büyük ölçüde bunların telif edildiği dönemin ilmi ve kültürel birikiminin ürünü olduğundan, bu örnek olayları ve yargıları, İslâm öğ-

retisinin bir parçası olarak algulamak da, bunlardan seçilen olumsuz örnekleri günümüz anlayış ve bilgi düzeyiyle karşı karşıya getirerek onları peşinen mahkûm etmek de isabetli değildir.

7. Dinî hükümlerin zaman ve mekân bağlamında değişmesi, temel itikat ve ahlâk esaslarında ve ibadetlere ilişkin nasların açık hükümlerinde söz konusu olmayıp, genelde ibadetlerin ifasının içtihadı açık ayrıntı ve şartlarında ve formel hukukî hükümlerde gündeme gelmekte ve gerek izlenen metodolojiye ve gerekse çağın bu alandaki genel telâkki ve uygulamasının etkisine bağlı olarak farklı eğilimler ortaya çıkmaktadır.

8. Din ve değişme konusunun bazı tikel örneklerle indirgenmesi ve bu örnekler ön plana çıkarılarak bu konuda genellemelere gidilmesi, hem din ile çağdaş değerler arasında çatışma olduğu izlenimini yaratmakta, hem de Kur'an ve sünnetin sağlıklı anlaşılmasını önlemektedir. Bu durum, dinin asıl işlevi olan hidayet kaynağı olma gerçeğini de önemli ölçüde gölgelemektedir.

9. Dinî hükümlerin amaçları ve araçları (makâsîd-vesâil) ayırımı bunlarda gözetilen yararlar, kamu yararı düşüncesi, içtihat yöntemleri, hükümlerin konuluş gerekçelerinin bilinip bilinemeyeceğine ilişkin ölçütler, tarihsel ve dinsel bağlam gibi hususların dikkatle incelenmesi, günümüzde dinî hükümlerin ne ölçüde ve ne yönde değişebileceği tartışmasına da ciddi boyutta katkılar sağlayacaktır."

Komisyon Başkanı – Çok teşekkür ederiz.

Sayın Çolak tane tane okuduğu için, sanıyorum takibi kolay oldu.

Tabii, böyle bir metin oluştururken gönül ister ki, bu fotokopi edilsin, sizlere dağıtılsın, üzerinden yürüyelim. Bunu da yapmamız herhalde mümkün. Şimdi biraz mesafe alalım, arada onu gerçekleştirmeye çalışalım.

Ancak, hemen bu çalışma devam ederken, bir noktayı dikkatlerinize sunmak isterim. Burada yer almayan genel bir çağrı niteliğinde bir temenni vardı. Özellikle Şamil Dağcı Bey'in, halkın dinî kültür seviyesinden yakınmasıyla irtibatlandırılarak -İsmail Hakkı Bey'in de, üretilen bilgilerin sunum tarzıyla ilgili bir önerisi var- onu şöyle ifadelendirebiliriz: "Toplumun dinî bilgi ve kültür seviyesini yükseltmek için izlenmesi gereken yöntemler, üretilen bilgilerin geniş kitlelere sunum tarzı ve üslubu konularında çalışmalar yapılmalıdır." Bu maddeyi olgunlaştırabiliriz.

Doç. Dr. Şamil Dağcı – Hocam, mümkünse 5. ve 8. maddeleri bir daha okuyabilir misiniz?

Komisyon Başkanı – Tamam, okuyalım.

Yaşar Çolak (Okuyan) – "5. Klasik dinî kaynaklar, Müslümanların tarihsel süreçte dinî metinler ve konular etrafında geliştirdikleri zengin bir birikimi yansıtır. Bunlar, nihai çözüm niteliğinde olmayıp, gerek müelliflerin bakış açılarını, gerekse yazıldıkları döneme kadarki ilmi mirası yansıtması, ayrıca İslâm'ın tarihsel tecrübesinin bir kesitini teşkil etmesi yönüyle kayda değer bir önem taşırlar. Bu klasik kaynakların günümüz dinî problemlerinin çözümünde tek belirleyici kaynak olarak görülmesi yanıltıcı olacağı gibi, bunlar göz ardı edilerek, doğrudan Kur'an'dan ve hadislerden çözüm üretilmesi de, teorik ve pratik açıdan bazı olumsuzluklar taşır."

Doç. Dr. Şamil Dağcı – Efendim, bu "bazı olumsuzluklar taşır" yerine, acaba "ye-

tersizdir” ifadesini kullansak nasıl olur diye bir teklifte bulunacaktım; ama, sonra da müzakere edebiliriz.

Komisyon Başkanı – 8. maddeyi okutuyorum.

Yaşar Çolak (Okuyan) – “8. Din ve değişme konusunun bazı tikel örneklerle indirgenmesi ve bu örnekler ön plana çıkarılarak bu konuda genellemelere gidilmesi, hem din ile çağdaş değerler arasında çatışma olduğu izlenimini yaratmakta, hem de Kur’an ve sünnetin sağlıklı anlaşılmasını önlemektedir. Bu durum, dinin asıl işlevi olan hidayet kaynağı olması gerçeğini de önemli ölçüde gölgelemektedir.”

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

Bu arada, yine, notlarımızda bu akıl-vahiy ilişkisi meselesi var. Biraz önce okunan önerilerde de geçiyordu. Akıl, vahiy... Burada sadece sünnetin kaynak değerinden söz edildi. Genel olarak, Kur’an ve sünnete epistemolojik açıdan yaklaşım gibi bir şey vardı, onu akşam koymadık; ama, komisyonunuz uygun görürse, akıl-vahiy ilişkisi gibi bir konu da önerilebilir o toplantılara.

Bu arada yayınlarla ilgili notlarımızdan bir şeyler hatırlıyorum. Mesela, Sayın Onat’ın, Kur’an’ı anlamaya giriş, Kur’an’dan seçmeler, farklı eğitim seviyelerine hitap eden seçmeler yapma, bu tür yayınlar olmalı demişti.

Sayın Akdemir, teolojik hermenötik kitabına özel vurgu yaptı; ama, biz onu, hermenötik ve dil alanında çalışmalar gibi genel bir ifade yapabiliriz.

Yine “özürlüler için Kur’an çevirisi” şeklinde ilginç bir önerisi olmuştu onun. “Çeviri kuramı” hakkında yaklaşımlarla ilgili yayınlar olmalı demişti.

Sayın Dumlu’nun önerisini, belki “okul çağındaki çocukların Kur’an’la tanışmalarını sağlayan yayınlar” şeklinde ifadelendirebiliriz.

Sayın Kırbasoğlu’nun da, temel bilgi kaynaklarının sağlıklı neşirlerinin yapılması gereğine dikkat çekmişti. Bunları da temenni olarak raporun uygun bir yerine yerleştirebiliriz veya “doğrudan bizim konumuza dahil değil” diye düşünürseniz, daha genel bir ifade kullanabiliriz. Onu sizlerin takdirlerinize sunuyoruz. Biz notlarımızı şimdilik seslendirdik. Ondan sonra söz sizin efendim.

Tabii, rapor taslağını sizlere dağıttığımız zaman, onun üzerinden yürüyerek belki daha somut önerilerde bulunma şansınız olacak; ama, şu anda elimizde bir metin olmadığından, şu ana kadar sunduğumuz bilgilere göre ileri sürülecek görüşler varsa onları alalım, yoksa ara verelim.

– Buyurun Sayın Polat.

Prof. Dr. Selahattin Polat – Efendim, bu rapor taslağı okununca ve arkadaşlarımızın önerilerini dinlerken, öteden beri içerimde ukde olan bir husus yine depreşti. Ülkemizde, birtakım kararlar alınırken, öteden beri, biz genelde masa başına oturup yahut da kendi şahsi tecrübelerimizi merkeze koyarak öneriler yaparız. Fakat, günümüzde, yine ülkemizde, bu ampirik çalışmaların birçok kilit alanda yaygın kullanıldığını görüyoruz. İşte, siyasetten ekonomiye, tüketime, reklama şuna buna kadar... Biz, hepimiz akademisyen olmamıza rağmen, yaptığımız önerilerin ampirik temellerini de ciddi bir şekilde, çoğu zaman ortaya koyamayız. Diyanet İşleri Başkanlığının sanıyorum

APK diye kısaltılmış bir kuruluşu var (Araştırma-Planlama koordinasyon). Bunlar, mutlaka birtakım araştırmalar yapıyorlardır. Belki, hikmet-i idare, hikmet-i hükümet açısından bazılarını toplumla paylaşmayabilirler, o da normaldir. Fakat, siz hiç mesela Diyanet'in bir istatistiği paylaştığını duydunuz mu? Ben duymadım. Belki ben çok asosyalım, takip etmiyorum, bilmiyorum; ama, bu konu benim için ukde olmasına rağmen, ben hiç rastlamadım.

Modern ve demokratik toplumlarda kamuoyu taleplerinin önemini hepimiz çok iyi biliyoruz. Günümüzde, ampirik çalışmalar yaptırılıyor ve toplum mühendisliği ve kamuoyu oluşturmak için de kullanılıyor. Bunların yanında, en azından kurumların idarecilerinin ve bizlerin, toplumumuzda, ne tür gelişmeler olduğunu çok yakından takip etmemiz gerekiyor. Sanıyorum, Batı'daki örneklerine, Maksudoğlu Hocamız örnek vermişti. Az önceki sohbetimizde Hasan Onat Hocamız Çorum'da yaptığı birtakım çalışmalarını anlatmıştı. İçimizde bazı kişilerin de böyle çalışmaları var mutlaka. Ama, bunlar birleştirilip daha genel sonuçlara gitme gibi, kamuoyuyla paylaşma, gerçek durumu, herkesin bilmesini sağlamak gibi daha komple, daha gelenekselleşmiş bir tarz almasını arzu ediyorum.

Bu açıdan, sonuç olarak, Diyanet İşleri Başkanlığının bu dairesinin, sadece kendi personeli ve elemanlarıyla çalışmakla yetinmeyerek, özellikle ilahiyat fakülteleriyle, hatta o da yetmez, fakültelerimizdeki sosyoloji, antropoloji neyse bu tür şeyleri yapabilecek ilgili bölümlerle de işbirliği ve koordinasyon içerisinde toplumumuzun profilini herkesle paylaşılacak bir şekilde ortaya konulması faaliyetini daha hızlandırmasını, bunu daha sistemli hale getirilmesini öneri olarak teklif ediyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyona Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Buyurun.

Doç. Dr. Şamil Dağcı – Ben, Selahattin Polat Hocamın teklifi münasebetiyle yeniden söz aldım, özür diliyorum. Ampirik çalışmalara zemin hazırlaması bakımından, Diyanet İşleri Başkanlığının akademisyenlere istatistiki bilgiler vermesinin zaruretinden bahsetti. Şunu ifade etmek istiyorum: 1924'ten 2001 yılına kadar, -kendi adıma söylüyorum- Din İşleri Yüksek Kuruluna intikal eden soruları, onlara verilen cevapları konularına göre tasnif ederek, ne kadar soru gelmiş, gelen soruların ne kadarı hangi alanlara yönelik, bunlara genel olarak ne tür cevaplar verilmiş... Biliyorsunuz, Din İşleri Yüksek Kurulu'nun adı, daha önce Heyet-i Müşavere imiş. Orada, idarî konulara dair de kararlar veriliyormuş. Onlara varıncaya kadar, kuruluşundan günümüze kadar ne kadar karar verilmiş, hangileri hangi konuya müteveccih onları teker teker tasnif ederek -bizzat kendim ilgileniyorum- inşallah istatistiksel veri halinde sizlerin önünüze serme imkânımız, mümkün olacak. Bu, aynı zamanda, dinî zihniyetin yükseliş ya da temayül grafiğini göstermesi bakımından, öyle zannediyorum ki bize önemli ipuçları verecektir. Bir bilgi olarak sadece sunmak istedim.

Teşekkür ederim.

Komisyona Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

Efendim, isterseniz biraz da, bu tekliflerimizin somut neticeleri üzerinde de duralım. Mesela, Sayın Polat'ın şu anda dile getirdiği temenni, öyle anlaşılıyor ki, bir ölçüde makes bulmuş durumda zaten; ama, raporumuza bu yönde herhangi bir şeyi derc etmemiz gerekiyor mu; bu görüşmeler havada kalmasın. Çünkü, bugünkü toplantımız müzakere toplantısı, sonuçlandırma toplantısı. Sayın Komisyonumuzun bu konuda bir kanaati varsa, mesela denilebilir ki, "bu iyi bir temenni; ama, bizim raporumuza girmesi için şu anda ifadelendirme güçlüğü bile vardır" veya şöyle ifadelendirebiliriz: Üzerinde konuşma yerine, fikir beyan etme yerine, sonuç itibarıyla öneriniz varsa lütfen onları belirtin. Adım adım devam edelim.

– Sayın Bakkal, buyurun.

Doç. Dr. Ali Bakkal – Diyanet İşleri Başkanlığı zaman zaman bazı araştırmalar yapıyor veya kendi faaliyetleri var veyahut da Diyanet Vakfı yoluyla birtakım faaliyetleri var. Fakat, bu faaliyetlerin geneli hakkında taşrada çok fazla bir bilgi yok. Mesela, Diyanet Vakfı, söz gelimi, bu sene kaç kişiyi hacca götürdü, toplam kaç kişi hacca gitti, bu konulardaki başarı durumu falan, sayısal olarak pek fazla bulunmuyor. Daha önce bazı istatistikler de yapılmış; mesela, cuma namazına giden insanların sayısı, beş vakit namaz kılan insanların sayısı, o tip anketler de yapılmış. İl müftülüklerinde bu anketlerin neticeleri mevcut değil. Yani, Diyanet İşleri Başkanlığı, kendi müftülükleriyle de bir organizasyon içerisinde değil gibi bilgi açısından. Kendilerinin yapmış olduğu bazı çalışmaları, il müftülüklerine de bildirmelerini arz ediyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz. Bu konuyu bir neticeye bağlasak; yani, dini konularda daha sağlıklı düşünmeyi sağlayacak veri tabanı oluşturulması ve birtakım istatistiki çalışmalar planlanmasının yararlı olacağı diye bir fikir derc edelim mi rapora?

– Buyurun.

Prof. Dr. Ömer Dumlu – Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi olarak biz, bir tarihte, Prof. Dr. Mehmet Aydın Bey'in de imzasını taşıdığı bir yazı yazmış Diyanet İşleri Başkanlığına bir teklifte bulunmuştuk. Konu şu idi: Diyanet İşleri Başkanlığı, taşra teşkilatında, şu kadar müftüye sahip, acaba bu müftüler, hangi tür problemlerle karşı karşıya kalıyorlar? Bunları tespit edip de, ilahiyat fakültelerine bildirirlerse, orada bunlarla ilgili birtakım yüksek lisans, doktora çalışmaları yapmak suretiyle, böylece problemleri çözme noktasında bir gayret içerisine girilmiş olur. İlahiyat fakültelerinde yapılan yüksek lisans ve doktoralarda da, hep belli alanlarda değil, ama biraz da problem çözmeye yönelik olabilir düşüncesiyle böyle bir yazı yazılmıştı; ama, cevap alınmamıştı. Ben, onu dile getirmek istiyorum.

Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

Burada artık sizin her konuşmacıya karşı bir açıklama yapma hakkınız var Sayın Başkan, çünkü öyle daha iyi mesafe alırız. Buyurun.

Doç. Dr. Şamil Dağcı – Ben, hocamın işini zorlaştırmak istemiyorum, sonuçlandırdığımız durumundayız. Sayın Hocam, sadece bilgi kabilinden şunu söyleyeyim: Diyanet

İşleri Başkanlığının öteki birimlerini bilmiyorum ama, biz Kurul olarak, bütün il müftülüklerimize yazı yazdık; müftülüklere intikal eden dinî soruları en çok sorulardan başlamak üzere, başlıklar halinde, kurumumuza intikal ettirmelerini talep ettik. Bütün il müftülüklerimizden bize gerekli bilgiler ulaştı. Fakat, tabii, ham bilgiye ulaşmak, onu topluma arz etmek için yetmiyor. Onları bir gözden geçirmek, tasnif etmek, düzene koymak gerekiyor. Hatta bazılarını belki paylaşmamak gerekiyor. Yalnız, şu da var: Vatandaşın pek çok dinî sorusu bana öyle geliyor ki bizim tartışma alanımızı oluşturmuyor. Onların soruları kendi düzeylerinde, pratik sıkıntılarının hallini istiyorlar. Elbette onların içerisinden bizi ilgilendiren konular da oluyor; ama, zannediyorum bizim iki-üç günden beri tartıştığımız konuları halkımızdan insanlar izleselerdi, muhtemelen “bunlar neyi tartışıyorlar, bizim problemlerimize temas etmediler” diye sıkılırlardı. Yani, onların problemleri farklı, bizim problemlerimiz farklı. Fakat, takdir edersiniz ki elbette ilim adamlarının getirdiği çözümlerin Kur’an ve sünnete uygun olup olmadığını sağlıklı olarak test etme mercii de halk değil, sizleriniz. Onların pratik problemlerine çözüm getirmek de, yine bu tür ilmi faaliyetleri zorunlu kılıyor. Buna rağmen, ilim adamlarının tetkiklerine arz etmek üzere bize intikal eden soruları ve 1924’den günümüze kadar alınan Kurul kararlarının tamamını inşallah kitap haline getirme çabası içinde olduğumuzu ifade etmek istiyorum.

Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

Efendim, tabii dinî metinlerin anlaşılması konusu üzerine yoğunlaştığımız için komisyon olarak, biz daha çok dinî konuları sağlıklı düşünme ifadesini ön plana çıkarırız; ama, orada yapılan önerilerin din hizmetlerinin kalitesinin yükseltilmesine dönük de olduğu anlaşılıyor. Eğer biz kendi çerçevemizi aşmış sayılmazsak, şöyle bir ifade kullanılabilir veya bu konuya hiç yer verilmesin denilebilir. İki hususu şimdi sizlerin takdirinize sunuyorum. “Diyabet İşleri Başkanlığınca, dinî konuları daha sağlıklı düşünmeyi sağlamaya ve din hizmetlerinin kalitesini yükseltmeye yardımcı olacak veri tabanları oluşturulması ve gerekli istatistik çalışmalarının yapılması yararlı olacaktır.” Böyle bir ifade rapora konulsun mu, uygun mudur? Konulmasın, gerek yok beyanında bulunmak isteyen var mı? Teşekkür ederim. Bunu da ekleyelim.

– Sayın Kırbaşoğlu, buyurun.

Prof. Dr. Hayri Kırbaşoğlu – Ben vaktin değerlendirilmesi babında söz almıştım, ara verilecek olursa, daha sonra da söz alabilirim.

Komisyon Başkanı – Saat 10.30’a kadar süremiz var. Ama denirse ki metin gel-sin öyle konuşalım, arayı şimdi verelim, o da mümkündür.

Prof. Dr. M. Hayri Kırbaşoğlu – Ben anlama ve yorumlama sorununa ilişkin olarak bir hususu ifade etmek istiyorum: Piyasada birçok meâl var. Bu meâllerin daha sağlıklı hale getirilmesi önem arz ediyor. Kur’an-ı Kerim’i daha ciddiye alan meâllerin yapılmasına önce burada işaret etmek gerekir. Geçenlerde, bir konuşma esnasında, Esed’in meâlini 17 senede, Rudi Paret’in de 30 senede yaptığı bilgisini elde ettim. Türkiye’deki meâllerin ne kadar süre içinde yapıldığı aşağı yukarı biliniyor ve çoğu da birbirinden kopyalanıyor. Dolayısıyla, hatalar da tekerrür ediyor. Bu, anlama ve yorumla-

ma önünde aslında ciddi bir engel. Çünkü, herhangi bir âyete yanlış meâl verdiğiniz anda, koskoca bir topluluğu yanlış yönlendirmiş oluyorsunuz. Bunun en tipik örneği de, Tevbe 122. âyet herhalde, daha önce de söyledim, doğru bir meâlini yapamı -Paret dışında- şu ana kadar görmedim. En azından, Rudi Paret'in bu konuda sebkati var, halbuki biz ondan önce olmalıydık bu konuda.

İkinci bir husus, gerek vaaz ve irşat faaliyetlerimizde, gerek makale kitap ve araştırmalarımızda, âyetleri kullanırken genelde biz, Bektaşî'nin yaptığı gibi aynı yapıyoruz; yani, "la takrabussalate" usulü. Bektaşîyi bu fıkrayla hicvediyoruz ama, bizim yaptığımız da ondan çok fazla değil. Hem Kur'an'ın bütünlüğü göz önünde bulundurulduğunda oradan işimize gelen bir âyeti çekip alıyoruz, hatta bazen o âyeti de kasap satırıyla parçalara bölerek, oradan kemiksiz işimize yarayacak kısmını çıkarıyoruz. Bütün bunlar, bizim bilim düzeyinde de gerçekleşiyor, halk düzeyinde de gerçekleşiyor, din adamları düzeyinde de gerçekleşiyor. Bu da, Kur'an'ın insanlığa sunduğu değerler bütünlüğü konusunda birtakım yanlış anlamalara yol açıyor. Bunun önüne geçebilmek, yanlışlara mahal vermemek için daha önce din şûralarında tefsir olarak teklif edilen konularına göre tefsir gerçekleşmemekle birlikte, bu konuda Kur'an'ın öğretisini ortaya koyacak, yine konularına göre, mesela Sayın Ömer Özsoy ve İlhami Güler'in yaptığı konularına göre sistematik Kur'an fihristinde olduğu gibi, konuyla ilgili lehte, aleyhte, olumlu olumsuz bütün âyetleri bir araya getiren sistematik bir çalışmanın yapılması, bu gibi Kur'an'a yapılacak atomcu, parçacı yaklaşımların önünü almada yararlı olabilir. Başkanlığın, ya bu konuda yapılan çalışmalardan uygun gördüğünü yayınlaması veya bu konuda bir çalışma yapması, son derece yararlı olabilir. Bu konuda, halk düzeyine indirgenebilecek çalışmalar da yapılabilir. Türkçe'de henüz örneğini görmedim, belki vardır da, yayınları çok iyi takip ettiğimi söyleyemem. Mesela, İngilizce'de the Koran, altında "Basic teachings" diye, Kur'an temel öğretileri diye, işte Kur'an insan konusunda ne diyor, tabiat konusunda ne diyor, toplum, ekonomi, siyaset, o konularda öğretisinin haritasını çıkarmaya yönelik, özellikle Batı insanına yönelik çalışmalar var. Türkçe'de de bu gibi çalışmaların olması, en azından varsa Başkanlığın da bu gibi çalışmalar alanında bir katkıda bulunması yerinde olur diye düşünüyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

– Sayın Dumlu, buyurun.

Prof. Dr. Ömer Dumlu – Sayın Kırbaoğlu'nun söyledikleriyle ilgili ben bir şey hatırlatma veya açıklama yapayım. Biz, Dokuz Eylül Üniversitesi olarak meâllerle ilgili bir çalışma içerisindeyiz. Türkiye'de yayınlanan bütün meâlleri içerisine alan bir sempozyum düzenlemeyi düşünüyoruz. O bakımdan, bu anlamayla, yorumlamayla ilgili olarak, meâllerle ilgili olarak gerçekten Türkiye'de bir çalışmanın yapılmasının zamanının gelip geçtiği kanaatindeyim.

Diyanet İşleri Başkanlığı, şayet bir temenni olarak, bize bu konuda destek sağlayabilirse, çok memnun olacağımı ifade etmek istiyorum.

Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

Doç. Dr. Şamil Dağcı – Nasıl bir destek?

Prof. Dr. Ömer Dumlu – Başkanlığın... Ağanın eli tutulmaz diye bir söz var, o konuda bir şey yaparsanız, çok teşekkür ederiz.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

– Buyurun.

Prof. Dr. Hüsnü Ezber Bodur – Sayın Başkan, değerli bilim adamları. Burada söylenenler ve daha önce söylenenlerden çıkardığım sonuç burada öyle şeyler teklif ediyor ki, pratiği olmayan, ütöpik demek belki biraz yanlış olur ama, çok uzun zaman sürecini gerektiren bazı konularda akşamdan sabaha bunlar yapılsın gibi teklifler ortaya konuluyor. Elbette, bunlar yapılması gereken şeyler; fakat, burada bir de sosyolojik olgu var. Herşeyden önce din, toplumda entegrasyonu sağlayan önemli bir kurum veya kurumlardan biri. Şüphesiz, özellikle asrımızda kurumsal farklılaşmanın yaşandığı bir dönemde, din bu fonksiyonunu giderek kaybetmek suretiyle kendi özgün alanına çekiliyor.

Bunun yanında, toplumda bütünleşmeyi sağlayan önemli unsurlardan biri, dinin ürettiği değerlerdir. Bu değerler aynı zamanda dinin değişen ve devamlılık arzeden boyutlarından ikincisine de kaynaklık etmektedir. Dinin devamlılık ve süreklilik arzeden yönü bir manada, toplumsal düzenin sağlanmasında, toplumda dağılmışlığın, bölünmenin, birbirine girmenin önünde ciddi bir engel olabilir. Eğer bu başarılamazsa yani resmi dini dünya görüşünün yanında birçok farklı dini dünya görüşlerinin mevcudiyeti, her birinin kendisini doğru olarak diğerine dayatması nedeniyle toplumda çatışmalara sebebiyet verebilir. Çünkü din, tarihte bazan görüldüğü gibi, toplumu bütünleştiren bir kurum olması yanında çatışmalara da zemin hazırlayan, bunda önemli rolü olan bir kurum da olmuştur. O yüzden, bizim toplumumuza çok gerekli olan ve bugüne kadar bu özü tarih içerisinde sürdürmüş olan değerlerin topluma iletilmesi gerekiyor.

Kur'an-ı Kerim'in konularına göre fihristini yapmak, akademik çalışmalardır. Bunları zaten ilim ehli yapıyor, yapmak zorunda da. Bunu Batılılar da yapıyor. Yapılması gereken bu; ama, yapılanlar üzerinde herkesin bir konsensüs sağlamasını beklemek, fazla ilmi gözüküyor. Deniliyor ki, ilkokuldan itibaren Kur'an öğretilsin. Tamam, bunlar hakikaten güzel şeyler; ama, bir de pedagoji denen bir olay var, bir pedagoji bilimi var. Bunun yanında bir de dini sosyalleşme denilen bir hadise var. Biraz evvel hocam dedi ki, insanlar doğru dini belli bir yaşta öğrenmeye başlarlar. Bir kere, biz, dinimizi çok küçük yaşlardan itibaren öğrenmeye başlıyoruz, yani sosyalleşiyoruz. Annemizi babamızı takip ediyoruz, ona göre birtakım hareketler veya düşünce geliştiriyoruz. Ancak zihni gelişmesinin henüz yeterince oluşmadığı bir dönemde, siz buna yirmi yaşındaki bir adamın anlayacağı şeyleri vermeye kalkarsanız, sağlıklı bir sonuç elde edemezsiniz. Bu bakımdan, biraz da toplumsal birlikteliği sağlamak açısından, temel değerleri aşlamak gerekiyor. Eğer dinin de üretilmesinde katkıda bulunduğu bu toplumsal değerleri genelleştiremezseniz, o zaman bunun yerine bir sürü din doğar. Herkes kendine göre bir din ortaya koyar. Ortaya çok sayıda dini grup çıkar ve onlar bunu kendi anlayışlarına göre çözmeye kalkar.

Bu bakımdan, benim şahsi kanaatim spesifik konularda ilim ehli uğraşsın, ama

Diyanet gibi genel değerleri halk arasında yayılabilecek kurumlar yoluyla daha olabilir, daha gerçekçi, daha pratik konuların topluma aktarılmasının uygun olacağını düşünüyorum.

Teşekkür ederim.

Komasyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

Efendim, zamandan kazanabilmemiz için tekrar bölünme olmasın. Şu anda metinler geldi, biz bir gözden geçirelim. Saat 10.40'ta en geç, lütfen burada hazır olalım, bu rapor işini sonuçlandıralım. Teşekkür ederiz.

❖
(Toplantı Arası)
❖

Prof. Dr. İbrahim Kafi Dönmez (Komasyon Başkanı) – İmlâ konusu belki de diğer metinlerle tevhid edilirken daha dikkatli işlenir.

Şimdi, affınıza mağruren tekrar tasrih etmek zorundayım. Görüş beyan etmek isteyen değerli üyelerimiz, o görüşün gerekçelerini açıklayıcı, müzakereye açıcı konuşmalar yapmak yerine, doğrudan doğruya raporu sonuçlandırıcı, birer cümleyle, “tadil edilmeli, kalmalı, çıkarılmalı, şunlar eklenmeli” şeklinde öneriler getirirlerse sanıyorum mesafe almış olacağız.

Sayın Polat da geldi, dışarıda “ben şunu tashih ettim” diye açıklama yapmıştı. Dedim ki, “artık şimdi sonuçlandırma oturumundayız, lütfen bu rapora ne ekleyeceğiz, ne çıkaracağız o kısmına sarahat getirin”. O dedi ki, “ben o kısmıyla ilgilenmiyorum, o işe siz bakın.” Biraz da güven duyduğunu belirten bir ifade kullandı, teşekkür ederim. Ama, şu anda işimiz artık gerekçeleri açıklamak değil, şu raporu sonuçlandırmak. Hatta kendisine kısa bir anekdot anlattım. İki arkadaş hacca gitmişler, menasik tamamlanmış, ikisi de hacı olmuş. Sonra biri tam dönecekleri zaman, “hacı, tesbih de alacak mıyız?” demiş. O da “ya ne yapmaya geldik ki?” demiş. Yani, şimdi biz şu anda artık tamamen rapora yoğunlaşmak durumundayız.

Efendim, birinci maddeden başlayarak, hatta giriş paragrafını da okuyarak madde madde ilerleyelim diye düşünüyoruz.

Raporu tekrar okutuyorum.

Yaşar Çolak (Okuyan) – *“Dini Metinlerin Doğru Anlaşılıp Yorumlanmasında Gelenekçi ve Modernist Yaklaşımlar ve Toplumsal Yansımaları Komisyonu, 15-16 Mayıs 2002 tarihlerinde 7 oturum halinde yapılan toplantılarda, gündemindeki konuları müzakere etmiş, Diyanet İşleri Başkanlığının güncel dini meseleleri istişare etmek üzere üniversitelerimizin ve Diyanet İşleri Başkanlığının din bilimleri alanındaki uzmanlarını bir araya getirerek kapsamlı bir toplantı tertip etmesinin çok yerinde olduğunu görmüş, bundan sonra da bu işbirliğinin sürdürülmesinin ve benzeri toplantıların belli periyotlarla düzenlenmesinin yararlı olacağı kanaatine ulaşmıştır.*

Komasyonumuzca yapılan müzakereler neticesinde ulaşılan sonuçlar, aşağıda belirtilmiştir:

1. *Dini metinlerin anlaşılıp yorumlanmasında izlenen yaklaşımları, 'gelenekçi' ve 'modernist' şeklinde ikili bir adlandırma ve ayırım içinde ele almak yetersizdir. Anlama ve yorumlama konusunda İslâm toplumunda ilk dönemlerden itibaren geliştirilen ve günümüzde Batı'da ortaya çıkan çeşitli yöntemlerden de yararlanılması gerekir."*

Komisyon Başkanı – Buyurun Sayın Bayındır.

Doç. Dr. Abdülaziz Bayındır – Bu, 1. maddede, "Batı'da kelimesinin çıkarılmasını teklif ediyorum; çünkü, bir yenilmişlik hissi veriyor bana.

Komisyon Başkanı – Peki, teşekkür ederiz.

– Buyurun Sayın Ersöz.

Prof. Dr. İsmet Ersöz – 1. maddede, bir cümlenin şöyle değiştirilmesinin uygun olacağı kanaatindeyim: "İslâm'ın temel kaynağı olan Kur'an ve sünnet ve bu arada, diğer dini metinlerin anlaşılıp yorumlanmasında..." Zaten, müzakereler sırasında da, her ikisinin İslâm'ın temel kaynağı olduğu konusunda herhangi bir aykırı görüş söylenmemişti.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

– Buyurun Sayın Özafşar.

Doç. Dr. M. Emin Özafşar – İlk cümlede "yetersizdir" ifadesinden sonra "ve yalıtıcıdır" yahut onun yerine "yönlendiricidir" kelimesinin ilâve edilmesini teklif ediyorum. Ayrıca "Batı'da" kelimesinin çıkarılması teklifine de katılıyorum.

Komisyon Başkanı – Buyurun Sayın Özsoy.

Doç. Dr. Ömer Özsoy – "Batı'da" kelimesinin çıkarılmasını ben de öneriyorum. Geriye kalan "günümüzde" ifadesinin de, çok dar bir vakti çağrıştıracığı için "çağdaş dönemde" şeklinde değiştirilmesinin uygun olacağını düşünüyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

– Buyurun Sayın Kırbaşoğlu.

Prof. Dr. M. Hayri Kırbaşoğlu – "Çağdaş" kelimesi, bu iş için uygun.

Komisyon Başkanı – Tamam.

– Buyurun.

Prof. Dr. Hüsnü Ezber Bodur – "Gelenekçi ve modernist şeklinde bir adlandırma yetersizdir" ifadesi çok kesin ve net... "Olabilir" gibi bir kelime ile yumuşatmanın uygun olacağını düşünüyorum. "Yönlendirici" ifadesine de katılıyorum, hem belirleyici hem yönlendirici olabilir.

– Buyurun Sayın Subaşı.

Doç. Dr. Necdet Subaşı – Bu iki cümleyi birleştirebileceğimizi sanıyorum. "Yetersizdir" kelimesini kaldıralım "yerine" ifadesini koyalım. Arkadaşların Batı konusundaki uyarıları hakkı, onu da kaldıralım.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

– Sayın Saklan.

Prof. Dr. Bilal Saklan – "Günümüzde Batı'da" yerine, günümüzde ve ileride orta-

ya çıkan ve çıkacak çeşitli yöntemlerden de yararlanması şeklinde... Yani, ileriye de matuf bir ifade...

Komasyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

Efendim, en sondan başlayacak olursak, Sayın Subaşı'nın “iki cümleyi birleştirelim” önerisini şahsen ben alt komisyonda yapmıştım; fakat, arkadaşlar dediler ki, “zaruret yoksa, mümkün olduğu kadar cümleler uzun olmasın”. O sebeple böyle oldu.

Sayın Saklan'ın “ileride” dediği kısmın sanki yanlış anlaşılacağı izlenimini eindim. Çünkü, ileriki yöntemler henüz olmadığı için, onlardan istifade edilmesini şimdiden karara bağlamak yerine, isterseniz çağdaş, günümüzde, Batı'da, çağın...

Prof. Dr. İsmet Ersöz – Çağdaş kelimesine de gerek yok bence, “günümüzde ortaya çıkan...”

Komasyon Başkanı – Tabii, günümüzde olarak kalacaktı da, farklı bir fikir geldi, “günümüzde” de yeterli olmayabilir deniliyor. “Çağımızda” diyelim isterseniz. “Çağımızda” derken, behemahal 21. yüzyıl kastedilmez herhalde. “Çağımızda” uygun mudur? Uygundur, peki.

– Sayın Subaşı, ilaveniz mi var?

Doç. Dr. Necdet Subaşı – Şöyle olabilir mi orası: “İlk dönemlerden itibaren geliştirilen insanlığın ortak bilimsel mirasından da yararlanmak.”

Komasyon Başkanı – Olabilir. Yalnız, burada sanıyorum iki kesime özel işaret arzusu var, birisi “İslâm toplumlarına” diye tasrih var ya...

Efendim, şöyle, okuyorum: “1. Dinî metinlerin anlaşılıp yorumlanmasında izlenen yaklaşımları, ‘geleneğe’ ve ‘modernist’ şeklinde ikili bir adlandırma ve ayırım içinde ele almak yönlendirici ve yanıtıcı olabilir. Anlama ve yorumlama konusunda İslâm toplumunda ilk dönemlerden itibaren geliştirilen ve çağımızda ortaya çıkan çeşitli yöntemlerden de yararlanması gerekir.”

Uygun mudur efendim?

– Buyurun Sayın Kılıç.

Prof. Dr. Sadık Kılıç – Efendim, iki ayrı şeye vurgu yapılıyor; ama, cümlelerin kuruşu hiç de buna müsait değil. Şöyle olursa tahmin ediyorum daha güzel olur: “Anlama ve yorumlama konusunda İslâm toplumunda ilk dönemlerden itibaren geliştirilenler ile günümüzde Batı'da ortaya çıkan çeşitli yöntemlerden de...” Veya, yöntemleri başa alabiliriz: “...itibaren geliştirilen yöntemler ile günümüzde Batı'da ortaya çıkan çeşitli yöntemlerden de yararlanması gerekir” şeklinde olursa, cümlemiz daha güzel olur.

Komasyon Başkanı – İlaveniz var mı?

Prof. Dr. İsmet Ersöz – Buraya ilavem yok da, yalnız bu metinde, Kur'an ve sünnetin İslâm'ın temel kaynak olduğunu...

Komasyon Başkanı – Onu açıklayacaktım; affedersiniz unuttum. Efendim, biz daha sonra bu klasik dinî kaynaklar kısmında, daha çok bilgi kaynakları konusuna özel temas var. Burada “dinî metinler” denirken, artık -iyice tasrih edelim- bir fıkıh kitabı

kastedilmediğinden dolayı, Sayın Ersöz'ün kastettiği zaten kendi bağlamından çıkıyor. Eğer biz tasrih cihetine gidersek, sanıyorum daha bir problemlili hale gelebilir.

Prof. Dr. İsmet Ersöz – Sayın Başkan, burada, sünnetin tartışmaya açılması veya değeri konusu var. Dolayısıyla, her ikisinin temel kaynak olduğu biraz gölgede kalıyor kanaatime göre.

Komisyon Başkanı – Anlıyorum. Onu uygun bir yerde vurgulayalım. Çünkü, o konuda başka bir öneri de var. Yeri geldiği için onu arz edelim.

Sayın Karagöz'ün bir teklifi var; okutuyorum:

Yaşar Çolak (Okuyan) – “*Divan Başkanlığına*

Sonuç kararının 4. maddesine şu hususun eklenmesini saygılarımla arz ederim:

Kamuoyunda cereyan eden tartışmalarda, İslâm'ın ana referansının sadece Kur'an olduğu, Peygamberimizin din alanında söylediklerinin ve yaptıklarının önemi olmadığı imajını veren, Müslümanları gruplara ayırıcı ve suçlayıcı nitelikteki söylemlerden kaçınılması, âyet ve sahih hadislerle birlikte vurgu yapılması”

Komisyon Başkanı – Şimdi, bu noktaya vurgu yapılması için uygunluk görüşü belirtiliyorsa, ona münasip olan yerde yer verirse... Çünkü, burada mutlak olarak anlama, yorumlama faaliyetiyle evvela işe başlıyoruz. Yoksa, anlama ve yorumlama faaliyetinin hangi metinlerle cereyan edeceğine ilişkin bir sarahat getirme amacı olmadığından dolayı, mutlaka ona yer verilsin, ona ben şahsen katılıyorum; ama, Sayın Komisyon katılıyor mu bilmiyorum. Yeri geldiğinde tartışalım. Fakat, burada alt komisyonda bunu müzakere ettik; fikren biraz olgunlaştığı için rahat söyleyebiliyorum...

– Buyurun.

Prof. Dr. İsmet Ersöz – Zaten buradaki “dini metinlerin” kaldırılmasını değil, “İslâm'ın temel kaynağı olan Kur'an ve sünnetin ve ayrıca diğer metinlerin” diye, diğer metinlerin de onlardan sonra zikredilmesinin yerinde olduğu kanaatindeyim. Çünkü, böylece, hem daha raporumuzun başında önemli bir mesele vurgulanmış oluyor, ondan sonra da mutlakiyet yani mutlak şey sınırlandırılmamış oluyor. Diğer metinler zaten var.

Komisyon Başkanı – Sayın Ersöz, ben maksadımı anlatamadım sanıyorum. Burada, ya dini metinleri çıkarıp, Kur'an ve sünnetin diye doğrudan Kur'an ve sahih sünnetin diye bir tashih yapmamız ve onların kaynaklık değerine bir atıfta bulunmamız gerekiyor veya böyle kalması... Zati âlinizin belirttiği şekilde Kur'an ve sünnetin ve diğer dini metinlerin dersek, diğeri kalmıyor artık, “diğeri” ile bu defa literatürü kastetmiş oluyoruz. Biz onu klasik dini kaynaklarda özel değerlendirmesini yaptık; yani, biz, Kur'an ve sünnetin nasıl anlaşılacağı ile fıkıh kitabının nasıl anlaşılacağını yan yana getirip, metodik açıdan tevhid etmemiz herhalde doğru olmaz. Onun için, ben sayın komisyonumuza arz ediyorum. “Dini metinlerin” şeklinde böyle mutlak kalması veya sarahat... Zaten, Kur'an ve sünnet konusuna ayrı bir vurgu yapılması gereken yeri İsmail Bey 4. madde olarak önermiş. Orada yer alması, yahut da burada “Kur'an ve sünnetin anlaşılıp...” diye netleştirilmesinin uygun olacağı görülüyor. Lütfen farklı görüş varsa belirtilsin; çünkü, biz bir şeyi olgunlaştırmadan karar altına almamız doğru olmaz.

Sayın Ersöz'ün de katılmasını arzu ederiz. Olabildiğince, komisyonumuz, oybirliğiyle ilerlemelidir, daha birinci maddede takıntı olmamalı.

Var mı farklı bir kanaat? “Dinî metinlerin” şeklinde kalması uygun mudur?

– Sayın Dumlu, buyurun.

Prof. Dr. Ömer Dumlu – Sadece “Kur’an ve sünnetin” desek. Çünkü, dinî metinler deyince, aklına hemen kelam, fıkıh, tefsir metinleri falan da gelebilir. Gerçi daha sonra “Kur’an ve sünnet” denilecek; ama, aslında burada bizim kastımız, 1. maddede özellikle Kur’an ve hadis, sünnet.

Komisyon Başkanı – Buyurun Sayın Kılıç.

Prof. Dr. Sadık Kılıç – “Temel dinî kaynak” veya “temel dinî metinler” dersek, bundan Kur’an’ın, hadisin öncelikli olarak kastedildiği anlaşılmalı olur.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Sayın Kırbasoğlu, buyurun.

Prof. Dr. Hayri Kırbasoğlu – “Sünnet metinleri” tabiri sorunlu görünüyor bana. Çünkü, hadisten bahsedilecekse, bunlar hadis metinleridir, Kur’an ve hadis metinleri şeklinde ifade kullanılır, eğer kullanılacaksa.

Komisyon Başkanı – Peki “Kur’an’ın ve sahih hadis metinlerinin” diyelim mi? Böylece, İsmail Bey’in önerisini başa almış oluyoruz. Olur mu?..

– Buyurun.

Prof. Dr. Hayri Kırbasoğlu – Sahih sınırlaması da problem doğurabilir; çünkü biz mevzu hadisleri de anlamak veya bunu yorumlamak veya üzerinde çalışmak durumundayız. Dolayısıyla, haseni de var vs... Yani, “hadis metinleri...” Olumlu anlamda da biz bu metin üzerinde çalışacağız, bazen negatif anlamda da çalışacağız.

Komisyon Başkanı – “Kur’an ve hadis metinleri.”

– Sayın Özafşar.

Prof. Dr. M. Emin Özafşar – Buradaki şu köşedeki grup adına söylemem isteniyor. “Dinî metinlerin” denilmesi bence yeterli. Çünkü, ... buradan anlaşılacak birincil metinlerdir. Kaldı ki, bu 1. madde, daha sonrakiler için de kurucu bir paragraf mahiyeti taşıyor. Oraya da bir göndermesi vardır. O itibarla, bir sınırlamaya gidilmeden böyle kalmasını öneriyoruz.

Komisyon Başkanı – Ben o kuruculuk tarafına işaret etmek istedim; fakat, tabii ki komisyonumuzun benimseyeceği bir metin olması şarttır. O bakımdan, üç seçenek var önümüzde: “Dinî metinlerin”, “temel dinî metinlerin”, “Kur’an ve sünnetin”.

Sayın Akdemir, siz sonradan iltihak etmediniz değil mi; lütfen sadece öneri; gerekçe ve tahlil yok.

Prof. Dr. Salih Akdemir – Bence, “dinî metinler” tabirinin korunması daha doğrudur. Çünkü, neticede anlama ve yorumlama dediğiniz zaman bu çok genel bir kavram. Dolayısıyla, neticede biz anlama ve yorumlamayı bütün metinlere uygulamakla yükümlüyük. Bence, “dinî metinler” tabiri, o ikisini de içerir. İcabında biz diğer metin-

leri göz ardı etmiyoruz ki, aşağıda, tüm zikrettiğiniz konularda geleneğin de, önceki çalışmaların da dikkate alınması ifade ediliyor. Bu komisyonun asıl hareket noktası, anlama ve yorumlamadır. Bu bağlamda “dinî metinler” tabirinin korunması isabetli olacaktır.

Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

Efendim, alt komisyonun bunu böyle tertip etmesinin bir sebebi de, bizim komisyonun adının böyle başlamasıdır. Fakat, diğer hocalarımızın endişeleri tamamen haksız değil, onlara da katlıyoruz. Yani, esasa ilişkin bir görüş ayrılığı olduğunu sanmıyorum. Kendileri çekince koyma haklarına sahipler; ama, çoğunluk buna biraz meyletti, bunu bu şekilde...

Prof. Dr. İsmet Ersöz – Oylarsanız Sayın Başkan...

Komisyon Başkanı – Sayın Ersöz, oylama şeklinde bir kuralımız var, haklısınız. Ama, bunu olabildiğince bir konsensüsle götürebilirsek... Çünkü, burada somut meseleleri tartışmıyoruz zaten. Konu eğer “mikad kalsın mı, devam etsin mi”, şeklinde olsaydı belki tıkanır kalırdık; ama, tıkanmayalım lütfen.

– Buyurun.

Prof. Dr. İsmet Ersöz – Benim dikkatimi çeken, şey, 2. maddenin (d) bendinde, “sünnetin kaynak değeri” diye, sünnet konusunda orada bir istifham meydana getiriliyor. Biz, yukarıda bunu vurgularsak, buradaki (d) maddesinden başka bir şey kastettiğimiz anlaşılır. Eğer, yukarıda bunun altını çizerek belirtmezsek, burada istifham koyulaşır; yani sünnetin kaynak değeri meselesi koyulaşır. Zaten alevli bir mesele, biz de benzin dökmüş oluruz. Onun için yukarıda, “Kur’an ve sahih sünnetin”, gerekoyorsa “diğer metinlerin” deriz. Çünkü, gündemde devam eden bir mesele. Dolayısıyla, öyle bir şey söylemekte de hiçbir mahzur yok. Ben ihtilafı olduğunu da zannetmiyorum. Daha önce konuşuldu, sünnetin veya iki temel kaynağın bu olduğu konusunda hemen hemen ittifak hasıl oldu.

Komisyon Başkanı – Sizin hassasiyetinizle ilgili görüş farklılığı olmadığı anlaşıldı, sadece ifadelendirme konusundaki eğilimleri tespit etmeye çalışıyorum. Bu noktaya geldiğimizde, orada, yani sünnetin kaynak değeri konusunda gereken tadilatı yaparız. Kaldı ki, eğer burada bu ilaveyi yapmazsak, Sayın Karagöz’ün teklifi zaten -biraz ısrarlı gibi- daha vurgulu olarak bu konuya değinilmesini talep ediyor. İzin verirsiniz onu orada tartışalım. Teşekkür ederiz. Çünkü, 1. maddede eğer konsensüsle mesafe alırsak, bereketli başlayacak. Ben biraz da hüsnü tefeülde bulunmak istiyorum.

1. madde oylarınıza sunuldu, kabul edildi.

Doç. Dr. Abdülaziz Bayındır – Yalnız şu nasıl oldu; Salih Bey’in iki şekilde teklifi vardı: “Anlama ve yorumlama konusunda hem İslâm toplumunda ilk dönemlerden itibaren geliştirilen, hem de çağımızda ortaya çıkan...”

Komisyon Başkanı – Onu sağladık. Sayın Kılıç teklif etti. İzin verirsiniz hızlıca okuyayım: “*Dinî metinlerin anlaşılıp yorumlanmasında izlenen yaklaşımları, ‘gelenekçi’ ve ‘modernist’ şeklinde ikili bir adlandırma ve ayırım içinde ele almak yönlendirici ve*

yanıltıcı olabilir. Anlama ve yorumlama konusunda İslâm toplumunda ilk dönemlerden itibaren geliştirilenler ile çağımızda ortaya çıkan çeşitli yöntemlerden de yararlanılması gerekir.”

Bunu aşağı yukarı toparlamış olduk, bu bereketi zedelemeyelim. 2. maddeye geçiyorum efendim.

Yaşar Çolak (Okuyan) – “2. Anlama ve yorumlama faaliyetinin dinî metinlere uyarlanması, hem klasik metodolojiyi, hem de bu konuda günümüzde ortaya çıkan farklı yöntemleri birlikte ilgilendiren çok yönlü bir konu olduğundan, bunun yapılacak ön çalışmalar sonunda özel bir proje olarak ele alınması, bu konuda farklı bakış açılarının tartışılacağı özel ihtisas toplantılarının yapılması, ikinci istişare toplantısının da bundan sonra gerçekleştirilmesi yararlı olacaktır.”

Komisyon Başkanı – Buyurun Sayın Subaşı.

Doç. Dr. Necdet Subaşı – “Anlama ve yorumlama faaliyetinin...” ifadesinde bir tuhaflık var. Üçüncü satırda da, çok yönlü bir konu olduğundan bahsediliyor. “Anlama ve yorumlama,” aşağıda da “çok yönlü bir faaliyet” diye düzeltilebilir.

Komisyon Başkanı – Olabilir tabii. Cümle, belki daha akıcı oluyor.

– Sayın Maksudoğlu Hocam, buyurun.

Prof. Dr. Mehmet Maksudoğlu – Bir defa, “uyarlanması” sözüne benim itirazım var, adapte edilmesi... Sanki, bir şey var da... Doğrudan “uygulanması” diyebiliriz. Teklifim şöyle oluyor: “Anlama ve yorumlamanın dinî metinlere uygulanması, hem klasik metodolojiyi hem de bu konuda günümüzde ortaya çıkan farklı yöntemleri birlikte ilgilendiren çok yönlü bir faaliyet olduğundan...”

Komisyon Başkanı – Buyurun Sayın Akdemir.

Prof. Dr. Salih Akdemir – Burada, “yöntem” ve “metodoloji” kelimesi geçiyor, ikisi de aynı anlamda, dolayısıyla ya “metodoloji” ya da “yöntem” sözcüğünü seçelim.

Komisyon Başkanı – Tamam, onu dikkate alalım.

– Sayın Sandıkçı, buyurun.

Prof. Dr. Kemal Sandıkçı – “Dinî metinleri anlama ve yorumlama faaliyeti” diye devam etsin.

Komisyon Başkanı – “Kısa olması gerektiği yerde kısaltalım” demişti, doğru tabii.

– Sayın Bayındır, buyurun.

Doç. Dr. Abdülaziz Bayındır – Bu 2. maddede 1. madde ile tekrarlanıyor; dolayısıyla... “anlama ve yorumlama çok yönlü bir faaliyet olduğundan” bu ara çıksın. Çünkü, oradaki şey, 1. maddede zaten var.

Komisyon Başkanı – Bizim burada esas vurgu yapmayı hedeflediğimiz anlam, görüldüğü üzere, aslında devamında geliyor. Yani, bu toplantıda hepsi hallolamaz, “ön çalışmalar yapılınsın” demek istiyoruz. Dolayısıyla, isterseniz bunun üzerinde çok fazla durmayalım.

Doç. Dr. Abdülaziz Bayındır – Tekrar oluyor Sayın Başkan...

Komisyon Başkanı – Sizin dediğinizi teyiden diyorum, isterseniz kısaltalım.

– Sayın Dağcı, buyurun.

Doç. Dr. Şamil Dağcı – “Anlama ve yorumlama faaliyetinin dini metinlere uyarlanması, hem klasik metodolojiyi” diye başlayan cümlede, aynı anlamda olmasına rağmen yöntem ile metodolojinin tekrarını görüyoruz. Buna engel olmak için, birinci metodoloji kelimesi çıkınca, “Anlama ve yorumlama faaliyetinin dini metinlere uyarlanması, hem klasik hem de bu konuda günümüzde ortaya çıkan...” diye devam eden kısımıyla kalırsa...

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim. Bu söylediğinizi de içeriyor, hepsini içerecek şekilde şöyle ihtisar edebilir miyiz: “Dini metinleri anlama ve yorumlama çok yönlü bir faaliyet olduğundan, bunu yapılacak ön çalışmalar sonucu...” İsterseniz, neleri ilgilendirdiği kısmını ihtisar edelim. Tamam.

– Başka var mı?

Ben tekrar okuyacağım şimdi: *“Dini metinleri anlama ve yorumlama çok yönlü bir faaliyet olduğundan bunun yapılacak ön çalışmalar sonucunda özel bir proje olarak ele alınması, bu konuda farklı bakış açılarının tartışılacağı özel ihtisas toplantılarının yapılması, ikinci istişare toplantısının da bundan sonra gerçekleştirilmesi yararlı olacaktır.”*

Taslağı Sayın Çolak okuyor, son şekli ben okuyorum ki, birbirinden rahat tefrik etmiş olalım.

Buyurun Sayın Kılıç.

Prof. Dr. Sadık Kılıç – Son virgülden sonra, “ve” koysak; yani “ihtisas toplantılarının yapılması ve ikinci istişare toplantısı...” şeklinde.

Komisyon Başkanı – Peki.

Buyurun Sayın Özafşar.

Doç. Dr. M. Emin Özafşar – “Özel ihtisas”tan “özel”in çıkarılması...

Komisyon Başkanı – Doğru, haklısınız. Devamını okuyoruz.

Yaşar Çolak (Okuyan) – *“Böyle bir toplantıda özellikle aşağıdaki konuların tebliğ ve müzakere hazırlığı yapılarak ele alınması uygun mütalaa edilmiştir.*

- a) Anlama ve yorumlama,
- b) Tarihsellik,
- c) Dil, Din Dili,
- d) Sünnetin kaynak değeri,
- e) Bütünlük sorunu,
- f) Klasik metodolojinin sorunları,
- g) Talil-taabbüd ayrımı ve sınırları.”

Komisyon Başkanı – Efendim, burada bir şey arz edelim. Bu sıralamada çok tiz davranılmamıştır. Sebebi de, o toplantıda ele alınması önerilen konular ayrı başlıklar halinde belirtilmiş oluyor; ama, hemen araya “Sünnetin kaynak değeri” başlığının

girmesi çok insicamlı görünmüyor. Onu, en sona, uygun gördüğümüz bir ifade biçimiyle yerleştirebiliriz. Bunlar üzerinde tadilat veya ilave önerisi olan lütfen belirtsin.

“Akıl-vahiy ilişkisi” demiştiniz, bu tartışılmıştı biliyorsunuz. Akıl-vahiy ilişkisini ekleyelim mi? Peki.

– Buyurun Sayın Akdemir.

Prof. Dr. Salih Akdemir – Bu “yorumlama” sözcüğünden ziyade, “yorumsama”yı tercih etmek daha doğru. Çünkü, yorumsama, daha kapsamlı bir sözcük, yani hermenötik sözcüğünün Türkçe’deki karşılığı. Dolayısıyla, “yorumlama” dersiniz, klasik metodolojinin içinde kaldığımız anlaşılır. Dolayısıyla ben, “anlama ve yorumsama” şeklinde değiştirilmesinin daha doğru olacağını düşünüyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

– Sayın Ersöz, buyurun.

Prof. Dr. İsmet Ersöz – “Anlama ve yorumlama” olarak kalmasında fayda var. Yorumsamayı ancak dar bir çevre anlayabilir. Biz genele, kamuoyuna hitap ettiğimize göre, onların anlayacağı bir dili kullanmamızda fayda var. Salih Bey, bilimsel açıdan diyor.

Komisyon Başkanı – Bunu, Fatiha okurken iki hocanın da gönlünü almak isteyen mollanın “velad da zaallin” şeklinde okuyuşu gibi zannetmeyin, ben samimi kanaat olarak söylüyorum. Salih Bey’in, bu ilmi toplantılarda ele alınması gerektiğini düşündüğü, komisyonumuzun da katıldığı meselelerden biri olduğu için, isterseniz, anlama, yorumlama ve yorumsama... İsterseniz, “anlama ve yorum” diyelim.

Prof. Dr. Salih Akdemir – “Yorumlama” karşılama hocam.

Komisyon Başkanı – Sayın Kılıç, buyurun.

Prof. Dr. Sadık Kılıç – Efendim, ben o görüşe katılıyorum. Yorumlama kelimesi daha kapsamlı, yorumsamayı da karşılıyor, hermenötüğü de, semantiği de. Düşüncemi arz ediyorum. Ayrıca bir önerim var, özellikle toplantımızda dile getirilen, vurgulanmaya çalışılan bir konu vardı: Din-toplum ilişkisi. Gerçi (b) maddesinde, tarihsellikte zımnen değiniliyor gibi, ama, ben açıkça din-toplum ilişkisi maddesinin de eklenmesini teklif ediyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

Din-toplum ilişkisi, akıl-vahiy ilişkisine yer verdik, bunu da eklenmesi uygun mu efendim?

Prof. Dr. M. Hayri Kırbasoğlu – Tam anlaşılmadı, yöntem olarak mı öneriyor arkadaşımız?

Prof. Dr. Sadık Kılıç – Yöntem olarak değil, dinin amaç ve doğrultularının, çözümlerinin ortaya konulmasında, toplumun konumu, toplumun değişmesi, değişkenliği, toplumun taleplerinin göz önünde bulundurulması, toplumsal değişim... “Din, toplumsal değişim” olabilir, “Din, toplumsal dönüşüm” olabilir.

Komisyon Başkanı – Zaten bizim konularımız arasında örf ve âdet de vardı, ona bir ufak işaret de yapılmış olur.

– Buyurun.

Prof. Dr. Hüsnü Ezber Bodur – Din-toplum ilişkisi kalsa daha iyi...

Komisyon Başkanı – Tamam, o tebliğ ve müzakerelerde ayrıştırılabilir.

Prof. Dr. Hüsnü Ezber Bodur – “Yorumsama” olmasının daha uygun olduğunu düşünüyorum.

Komisyon Başkanı – Evet. “Yorumu”, “yorumsama” diye tashih etsek... Taksim işareti kullanılıyor ya, isterseniz o şekilde, “yorum/yorumsama” hepsini kapsayacak şekilde... Çünkü, neticede, bu komisyon tanzim edilirken, zaten orada ele alınacak konular, biz burada ne dersek diyelim, bunun etrafında dötüp dolaşacak... Onu da tashih edelim.

Prof. Dr. M. Hayri Kırbaşıoğlu – Kesme olmaz, yorumlama kalsın. (...)

Yaşar Çolak – Kesme değil efendim slaç.

Prof. Dr. Salih Akdemir – Ya hocam, biraz bilime karşı çıkmayın ya!

Doç. Dr. İsmail Karagöz – Sayın hocam bilime karşı çıkmak değil...

Prof. Dr. Salih Akdemir – Ona karşı çıkmak gibi oluyor. Olmuyor ya!

Komisyon Başkanı – Bir de şunu dikkatlerinize sunmak istiyorum: Programla ilgili uyarı geldi. Bugün vaktimiz çok dar; bir. İkincisi, kamuoyuna açıklanacak ifadelerde, “bu ifade yanlış anlaşılır, yanlış yönlendirir, şu açıdan sakıncalıdır” diyorsak, takı-lalım. Değilse, güzelliğin sonu yok, ibareler zaten ikinci genel kurulda tekrar elden geçecek, onlar teknik problemlerde fikirlerimiz ayrı da kalabilir, yakın da kalabilir.

Bir Katılımcı – İkisini de koyun.

Komisyon Başkanı – Peki efendim. Sünnetin kaynak değeri kısmını...

– Buyurun.

Prof. Dr. İsmet Ersöz – Sünnetin sahihlik açısından değerlendirilmesi... Yani, kaynak dediğiniz zaman, kaynak oluyor mu, olmuyor mu? Gerçi, bu şekilde düşüncüler de var; ama, hepimiz o şekilde düşünmüyoruz. Zannediyorum, ekseriyet sünnetin kaynak olduğu yönünde kanaat sahibi. Öyle olunca, kaynak açısından değil de, sahihliği açısından, “sünnetin sahihlik açısından değerlendirilmesi” diye yumuşatılmasında fayda var.

Komisyon Başkanı – Bunlar hep konu önerileri olduğuna göre, burada tartışılan esas konu sanıyorum, Hz. Peygamberin dindeki konumuydu. İsterseniz bunu tamamen değiştirip, “Hz. Peygamber’in dindeki konumu” gibi genel bir şey olabilir mi?.. Peki, te-şekkür ederim.

– Buyurun.

Prof. Dr. Ömer Dumlu – Kur’an tercümeleleriyle ilgili olarak bir teklif...

Komisyon Başkanı – O konu, özel bir ihtisas komisyonunun ele alacağı bir konu olarak görülüyor mu bilmiyorum. Daha doğrusu, siz zaten genel bir çalışma, sempozyum düzenlemiştiniz, inşallah Diyanet de oradan istifade eder.

– Buyurun Sayın Özafşar.

Doç. Dr. M. Emin Özafşar – Bence de “yorumlam” a daha anlaşılır gibi duruyor.

Çünkü “yorumsama” herkesin kabul ettiği bir şey değil. Bir de, “yorumbilim” deniliyor, başka şeyler deniliyor.

Komisyon Başkanı – Peki, bu klasik metodoloji sorunlarıyla ilgili öneriniz... Yani, imkânları ve sorunları diyelim mi?

Doç. Dr. M. Emin Özafşar – İmkânları yahut yeterliliği gibi...

Komisyon Başkanı – İmkân ve sorunları... Klasik yöntemin imkân ve sorunları... İsterseniz yöntem diyelim Sayın Özafşar. Bütünlük sorunu için nasıl bir açıklık öneriyorsunuz?

Doç. Dr. M. Emin Özafşar – Metinsel bütünlük, acaba karşılar mı?

Komisyon Başkanı – “Bütünlük”le ilgili bir öneri var mı? (...)

Aslında bu, yorumlama... İsterseniz bunu iptal edelim. Bu muğlak kalıyor çünkü...

Prof. Dr. Hasan Onat – Burada, din-bilim ilişkisi, bu süreçte zannediyorum bize ışık tutacak.

Komisyon Başkanı – Bunları eklemekte bir mahzur yok; yani bir toplantıda hepsi hallolmayacak, ama gündeme girmiş olur, sıra almış olur. Uygundur değil mi efendim; bunu da ekledik.

3. maddeyi okutuyorum.

Yaşar Çolak (Okuyan) – “3. Kur’an’ı anlamada ve yorumlamada öznellik belli ölçüde kaçınılmaz ise de, gerek Kur’an lafzının delâleti, gerekse İslâm toplumlarının tarihsel tecrübesi ve bu tecrübenin ana gövdesini oluşturan icma anlayışı, bu özneliği en aza indiren unsurlar olarak görülmelidir.”

Komisyon Başkanı – Uygun mudur efendim? (...)

Prof. Dr. İsmet Ersöz – Yani özneliği en aza indiriyor. Yani biz burada ne demek istiyoruz? Yok mu demek istiyoruz var mı demek istiyoruz? Yoksa icmanın faydası var - zararı var o manadama söyleniyor, ne denilmek isteniyor?

Komisyon Başkanı – Biraz anlaşılmada zorluk var; ama, biraz ince ifade olduğu için, hepsinin geniş kitlelere hitap etmesi beklenmez.

Prof. Dr. İsmet Ersöz – Sayın Başkanım, “icma zararlıdır”, şeklinde ise buradaki hazırunun hepsi o kanaatte değil.

Komisyon Başkanı – İcma, tam aksine, bu ana gövdeyi korumada bir misyon ifa etmektedir.

Prof. Dr. İsmet Ersöz – O manada söyleniyorsa tamam.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

– Buyurun.

Prof. Dr. Sadık Kılıç – 3. maddeyle ilgili olarak, “Kur’an’ı” demişiz sünneti unutmmuşuz; “Kur’an’ı ve sünneti anlama ve yorumlamada” desek veya “Kur’an’ı ve hadisleri anlama ve yorumlamada...” Aynı şekilde Kur’an lafzının delaleti ve sünnetin açıklaması gibi, sünneti yine oraya ekleyelim...

Komisyon Başkanı – Artık, tekrar etmeyelim. Teşekkür ederiz.

– Buyurun Sayın Özafşar.

Doç. Dr. M. Emin Özafşar – ... Aslında öznellik asıl, nesnelliği yakalamak zor. O itibarla, “belli ölçüde”yi çıkarmak gerekebilir. İcma ise, “ana gövdesini oluşturan” ifadesi, çok da anlaşılmıyor gibi geliyor bana. Şöyle belki tasrih etmek lazım: İcma, inşai olarak bir şeyi ortaya koymuyor, dilin çok anlamlılığında, ortak bir oydaşmayı sağladığı için önem arz ediyor. Belki ona vurgu yapmak gerekiyor.

Komisyon Başkanı – İsterseniz, nakli icma diye açıklama koyabiliriz.

– Buyurun Sayın Bayındır.

Doç. Dr. Abdülaziz Bayındır – Bu cümleyi biraz daha kısaltmak için şöyle yapabilir miyiz: “*Kur’an’ı ve sünneti anlama ve yorumlamada, gerek lafzın delaleti gerekse İslâm toplumlarının tarihsel tecrübesi ve bu tecrübenin ortak noktalarını gösteren icma anlayışı, ihtilafları en aza indirecek durumdadır.*”

Komisyon Başkanı – “Öznellik, belli ölçüde kaçınılmaz ise de” kısmını kaldıralım diyor. Tamam. Sayın Özafşar’ın önerisini de karşılamış oluyoruz: “*Kur’an’ı ve hadisleri anlama ve yorumlamada, gerek lafzın delaleti gerekse İslâm toplumlarının tarihsel tecrübesi ve bu tecrübenin ana gövdesini yansıtan...*”

Doç. Dr. Abdülaziz Bayındır – “Ana gövde” yerine, “ortak yönlerini gösteren” desek...

Komisyon Başkanı – “...icma anlayışı, özneliği en aza indiren unsurlar olarak görülmelidir.” Öznellik kalıyor zaten. Tamam efendim.

– Buyurun Sayın Özsoy.

Doç. Dr. Ömer Özsoy – ...sonradan hadisler de eklendi ve “Kur’an’ı ve hadisleri” dedik. İnsicam açısından, “dini metinler” terkinin buraya da monte edilmesi uygun olur diye düşünüyorum.

Komisyon Başkanı – Olabilir, tamam.

Doç. Dr. Ömer Özsoy – Bir de hocam, bu “insicam açısından” sözü, ilk maddede anlaşılıp yorumlanma gibi edilgen kalıp kaldı, onun da uyarlanması uygun olur diye düşünüyorum.

Komisyon Başkanı – Şimdi, bu klasik dinî kaynaklar konusu aşağıda geleceğine göre, yukarıdaki akışa uygun olarak, “dinî metinleri anlama ve yorumlamada” desek, sonra tashih edeceğiz ya İsmail Bey, isterseniz bunu.

Prof. Dr. İsmet Ersöz – “Dinî metinlerin odağını oluşturan”, “merkezini oluşturan” vurgusunun yapmak için, burada böyle geçmesinde sakınca yok.

Komisyon Başkanı – Mahzur yok. Akışa uygunluk önerisiydi.

Prof. Dr. M. Hayri Kırbaçoğlu – Dini metinler dahil edilir, ilk geçtiği yerde parantez açılıp bir açıklama da yapılabilir. Çünkü, metinde insicam sunum bakımından önemli.

Komisyon Başkanı – İlk geçtiği yer yukarı, 1. madde oluyor. Tekrar oraya dönmüş olacağız.

Prof. Dr. M. Hayri Kırbaçoğlu – Bir yerde, anlama ve yorumlamada dinî metin

kullanılmışsa, metinde bu sürekli devam ettirilmeli, açıklamaya gerek görülüyorsa ilk olan yerde yapılabilir.

Komisyon Başkanı – Parantez içi bilgiyle, bunu “dinî metinleri” haline getirdik.

Bu öneriyi takdirlerinize sunuyorum, ilk geçtiği yerde “dinî metinlerin (Kur’an ve hadislerin)” şekline getirdik. Ondan sonrakiler, hep dini metinler olarak üç maddede devam ediyor. Daha sonra zaten 5. madde, klasik dini kaynaklar, daha çok farklı bir anlam, bilgi kaynakları anlamında kullanılmış olacak.

4. maddeyi okutuyorum:

Yaşar Çolak (Okuyan) – “4. Dinî konularda yapılan açıklamalarda, özellikle kamuoyu önünde cereyan eden din tartışmalarında şu noktaların göz önünde bulundurulması yararlı olacaktır:

a) Nassların literal anlamının net olarak verilmesi,

b) Bunun dışında belirtilen görüş ve çözüm önerilerinin kişisel görüş ve yorum olduğuna vurgu yapılması, bunların Kur’an’ın hükmü olarak anlaşılmasını doğuracak üslaplardan kaçınılması,

c) Geçmişte İslâm bilginlerinin çeşitli dinî konular etrafındaki görüşlerinin de o dönemin kişisel tercihleri ile toplumsal kabulleri arasında yer alan belli bir reel değere sahip olduğu, dinî anlama ve hayata aktarma faaliyetinin bir parçasını ve dinin tarihsel tecrübesinin belli bir kesitini teşkil ettiği,

d) Dinî konularda belli bir çözüm önerilirken ve belli bir yorum tercih edilirken, farklı görüş ve yorumların da bulunduğu, onların da teorik doğruluk imkânına işaret edilerek, muhataba belli bir tercih ve hareket alanı bırakılması.”

Komisyon Başkanı – Buyurun Sayın Akdemir.

Prof. Dr. Salih Akdemir – Önce, Türkçe açısından (c) bendinde “ettiği” ifadeleri var; “Olduğunu teşkil ettiğinin belirtilmesi” şeklinde düzeltilirse, metin bir bütünlük arz eder. Yani, “teşkil ettiği”, “bırakılması”, “kaçınılması” diye... Bu (c) bendi Türkçe açısından sorun arz ediyor.

Burada, bir de, (a) bendi üzerinde duruyorum. Yani, “literal anlam” diye bir şey yok ki! Dolayısıyla, literal anlam da bir yorumdur. Dolayısıyla, bence, bu maddeyi kaldırırsak, yani “sonuçta her anlamın bir yorum olduğunun vurgulanması” diye girersek, o zaman sorun çözülmüş olur. Bunu kaldırdığımız zaman, bunun yerine “her anlama bir yorumdur” dolayısıyla, işte oradan başlarız, bu yüzden her türlü anlamın kişisel olduğu ve bağlayıcı olmadığı şeklinde değiştirilebilir.

Bir de buraya bir madde ilave edilebilir: “Kur’an çevirilerinde bu hususun göz önünde bulundurulması büyük bir önem arz eder. Buna göre, Diyanet İşleri Başkanlığının çeşitli kitlelere yönelik, hatta anlama özürülüler de dahil olmak üzere, onların anlayabileceği bir meâlî bile gündeme getirmeleri çok büyük bir önem taşır.”

Komisyon Başkanı – Sizin gıyabınızda notlardan onu okuduk, özürülüler için önerinizi söylemişsiniz.

Prof. Dr. Salih Akdemir – Sadece onlar değil, onun ötesinde, Türkiye’de hakika-

ten Allah'ın kitabını anlamayacak bir sürü aydın dediğimiz kişi de var. O bakımdan, bence bu toplumun anlayabileceği bir çevirinin yapılması...

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

Efendim, şu anda şöyle bir durumla karşı karşıyayız: Saat 12.00'de yemek tertip edilmiş, onun akabinde cuma namazı, uzaklara gidilmemesi, selatin camilerine gidilmemesi ricası var tertip heyetinin. Ki, hemen akabinde 14.00'te oturum var. "Yemek hakkımızdan feragat edelim" diyorsa sayın üyelerimiz geniş geniş tartışalım.

– Buyurun Sayın Kılıç.

Prof. Dr. Sadık Kılıç – Efendim, (a) bendiyle ilgili olarak, "nassların lafzî delaletinin" ifadesi birinci önerim. Veya "kaynak metinlerin lafzî delaletinin" önerisini yapıyorum. Yine, (b) bendinde "vurgu yapılması" ifadesi biraz abartılı geldi bana. "Vurgu yapılması" yerine, "belirtilmesi" ifadesi daha uygun gibi gözüküyor.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Buyurun.

Bir Katılımcı – (c) şıkkında, ikinci satırda "ve" fazla gibi geldi bana.

Komisyon Başkanı – Peki.

Doç. Dr. Şamil Dağcı – "Geçmişteki İslâm bilginlerinin çeşitli dini konular etrafındaki görüşlerinin de, o dönemin kişisel tercihleri... "O dönemin kişisel tercihleri" olması yerine, "kendi kişisel tercihleri" ifadesinin kullanılması...

Komisyon Başkanı – "O dönemde, kendi..." "Kendi" diyelim o zaman.

Peki, şimdi nasların lafzî delâleti...

– Buyurun Sayın Kırbasoğlu.

Prof. Dr. M. Hayri Kırbasoğlu – ... O dönemin tarihsel şartlarına bağlı bir yorum olduğunu da vurguluyor. Onu kaldırırsak, o vurgu...

Komisyon Başkanı – "O dönemde kendi" desek...

O dönemdeki kişisel...

(a) şıkkında nassların lafzî delaletinin net olarak verilmesi diye bir öneri var. Bu tamamen çıkarılabilir diye bir öneri var. (...)

Prof. Dr. M. Hayri Kırbasoğlu – Sayın Başkan, sanıyorum notlarımız arasında daha sık bir cümle vardı, metne bağlılığın vurgulanması gibi, o cümleden yararlanabilir miyiz? "Metne sadakat" gibi bir şey...

Komisyon Başkanı – Sayın Sarıkçıoğlu, buyurun.

Prof. Dr. Ekrem Sarıkçıoğlu – ...metin olarak değiştirilmesi.

Komisyon Başkanı – "Metne sadakat gösterilmesi..." İsterseniz böyle yapalım. Tamam.

– Buyurun Sayın Özsoy.

Doç. Dr. Ömer Özsoy – (a) şıkkında sadece Kur'an'la mı ilgili, genel anlamda naslarla mı ilgili? Genel anlamda naslarla ilgiliyse, (b) şıkkında, "Kur'an" ifadesi geçiyor. Bir uyumsuzluk ortaya çıkıyor gibi geldi bana.

Komisyon Başkanı – Burada biraz Kur'an'a vurgu var gibi.

– Buyurun Sayın Ersöz.

Prof. Dr. İsmet Ersöz – Hocam, zaten nass dediğiniz zaman âyet ve hadis anlaşılır.

Prof. Dr. Yunus Apaydın – Sayın Başkan, burada vurgu yapılmasıyla iktifa edilirse yeter. Hiç gerek yok. Bunların Kur'an hükmü olarak anlaşılmasını doğuracak hususlardan kaçınılması cümlesine hiç gerek kalmaz. Son kısmı hiç gerek yok. Vurgu yapılmı zaten her şey anlaşılır.

Komisyon Başkanı – Son kısmı çıkaralım deniliyor.

– Buyurun Sayın Polat.

Prof. Dr. Selahattin Polat – Hocam, bunların dördünde de, metin ile yorumun ayrılması gibi bir espri var. Bu uzun uzun karmaşık dört cümle yerine, bu bir veya iki cümleyle bitirilemez mi? Tek tek bir okuyalım lütfen, aynı şeyler tekrar ediliyor. Buradaki endişeyi belirleyip, taslağı yazanların vurgusunu, endişesini belirleyip daha kısa bir şey konulabilir mi acaba?

Komisyon Başkanı – Buyurun.

Prof. Dr. M. Hayri Kırbasoğlu – (d) bendinin muhafazası, özellikle toplumsal çerçevede faydaları mülahaza edilebilir, muhafazasında yarar görüyorum.

Komisyon Başkanı – Burada bir öneri daha var, okutuyorum:

Yaşar Çolak – Bu (d) şikkıyla da telif edilebilecek veya buna yedirilebilecek bir öneri. Şöyle:

“Daha ziyade kişisel din tasavvurlarının gerçek ve normatif olduğu yanulsamasına dayanan din söylemlerinin özellikle son dönemlerde dini toplumsal hayatımızda yol açtığı tahribatın boyutları dikkate alınarak, farklı kanaatleri benimseyenleri (kişi, kurum) eleştirirken, öznellik ve kıymet hükümlerinden mümkün olduğu kadar kaçınılması.” (...)

Prof. Dr. Salih Akdemir – O zaman hepsini koruyalım, “baştaki metinlere sadakat konusunda titiz davranılması” dersek biter yani, uzatmayalım işi... Ya da hocam kendisi bir metin önersin. Sayın Başkan... Vaktimiz yok.

Prof. Dr. M. Hayri Kırbasoğlu – “...dolayısıyla bu, dayatmayı engelleyecek bir subjektivitenin veya farklı tercihlerin bulunabildiği din alanında...” Çünkü, dinde bu hakikaten tek yorum algılaması çok yaygın. Dolayısıyla, bu konuda rahatlatıcı farklı yorumların olabileceğinin vurgulanması, toplumu rahatlatmak bakımından da, özellikle bunu Başkanlığın savunması lazım. O bakımdan sadece metne bağlılık bu sonucu doğurmaz mantıklı olarak. Bu (d) şikkının muhafazasını, yani bilimsel olarak değil; ama, toplumun yararı açısından faydalı görüyorum ben.

Prof. Dr. İsmet Ersöz – Hocam, aşağıda zaten belirttiğiniz husus var. Metne sadakat gösterecek. Metne sadakat meselesi bana göre önemli. Yani, o dayatma filan da değil. Metne sadık kalır; ama, sen başka anlarsın, öbürü başka anlar. Onun muhafaza edilmesinde zaruret var hence.

Komisyon Başkanı – Efendim, gerçekten bu şıklar arasında kesişen noktalar var, Sayın Polat, o açıdan haklılar. Bunu yeniden inşa etmek zaman işi. Önce, prensip ola-

rak şuna bir karar verelim: Buradaki fikirlere prensip olarak karşı değilsek, onu biraz daha ihtisar edelim.

Bir de şuna karar verelim: Kamuoyunda cereyan eden tartışmalarda, İslâm'ın ana referansının sadece Kur'an olduğu, Peygamberimizin din alanında söylediklerinin ve yaptıklarının önemli olmadığı imajı veren, Müslümanları gruplara ayırıcı ve suçlayıcı nitelikteki söylemlerden kaçınılması, ... sahih hadislerle birlikte vurgu yapılması yönünde bir öneri vardı. Bu önerinin buraya derc edilmesi teklif ediliyor. (...) "Fikri biraz daha ön plana çıkararak, üslubu biraz daha yumuşatan" olabilir diyorlar. Tamam.

– Buyurun Sayın Özaşar.

Doç. Dr. M. Emin Özaşar – (c) şıkkı, burada bağlam dışı gözüküyor. Yani, burada Kur'an'ı yorumlama, kişisel yorumlamadan bahsediliyor. (d) şıkkında o var; ama, (c) şıkkı geçmişe referans yapıyor. Dolayısıyla o çıkarılabilir.

Komisyon Başkanı – Sayın Özaşar, siz himmet etseniz de, şu köşede ufak bir çalışma yapıverseniz, el yazısıyla yazıverin, şurayı toparlayıverin, şunu da size...

Prof. Dr. M. Hayri Kırbasoğlu – Yalnız ben Mehmet Emin'e bir noktada itiraz etmek istiyorum. Bu dayatma sadece veya tek anlam metinden de hareketle olabilir, geleneksel yorumları da mutlaklaştırma eğilimi olabilir.

Komisyon Başkanı – 5. maddede var hocam o.

Lütfen, buradakileri, fikirlerin hiçbirini dışarıda bırakmayacak şekilde, ama ihtisar ederek bir metin oluşturursanız... Biz devam edelim biraz.

5. maddeye geçiyorum:

Yaşar Çolak (Okuyan) – "5. Klasik dinî kaynaklar, Müslümanların tarihsel süreçte dinî metinler ve konular etrafında geliştirdikleri zengin bir birikimi yansıtır. Bunlar, nihai çözüm niteliğinde olmayıp, gerek müelliflerinin bakış açılarını, gerekse yazıldıkları döneme kadar ki ilmî mirası yansıtmaları, ayrıca İslâm'ın tarihsel tecrübesinin bir kesitini teşkil etmesi yönüyle kayda değer bir önem taşırlar. Bu klasik kaynakların günümüz dinî problemlerinin çözümünde tek belirleyici kaynak olarak görülmesi yanlıtıcı olacağı gibi, bunlar göz ardı edilerek, doğrudan Kur'an'dan ve hadislerden çözüm üretilmesi de, teorik ve pratik açıdan bazı olumsuzluklar taşır."

Komisyon Başkanı – İlave, tadilat var mı?

– Buyurun Sayın Kırbasoğlu.

Prof. Dr. M. Hayri Kırbasoğlu – Şöyle: "Kayda değer bir önem taşırlar" ifadesinden sonra, "bununla birlikte bu klasik kaynakların günümüz dinî problemlerinin çözümünde" diye...

Komisyon Başkanı – Peki.

– Sayın Bayındır.

Doç. Dr. Abdülaziz Bayındır – ...Hiç gerek yok ona. Bir de ondan sonra, "kayda değer" kelimesine de gerek yok...

Komisyon Başkanı – O biraz tezyin ediyor cümleyi; ama, aradaki o fazlayı çıkaralım. (...)

Efendim, bu üslup konusunu biraz da genel kurula bırakalım. Fikir olarak aşağı yukarı mutabıksak, bunu da geçiyorum izninizle.

6. maddeyi okutuyorum:

Yaşar Çolak (Okuyan) – “6. *Klasik kaynaklarda dinî hükümlerin örneklendirilmesi ve günlük hayata uyarlanması tarzında yer alan olay ve yargılar, büyük ölçüde bunların telif edildiği dönemin ilmî ve kültürel birikimlerinin ürünü olduğundan, bu örnek olayları ve yarguları, İslâm öğretisinin bir parçası olarak algılamak da, bunlardan seçilen olumsuz örnekleri günümüz anlayış ve bilgi düzeyiyle karşı karşıya getirerek onları peşinen mahkûm etmek de isabetli değildir.*”

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz. (...)

– Buyurun Sayın Kılıç.

Prof. Dr. Sadık Kılıç – “... ve yarguları, İslâm öğretisinin” yerine, “İslâm’ın temel öğretisinin” dersek... Çünkü bunlar İslâm öğretisinin birer açılımları olarak karşımıza çıkıyor.

Komisyon Başkanı – Peki, teşekkür ederiz.

7. maddeyi okutuyorum:

Yaşar Çolak (Okuyan) – “7. *Dinî hükümlerin zaman ve mekân bağlamında değişmesi, temel itikat ve ahlâk esaslarında ve ibadetlere ilişkin nasların açık hükümlerinde söz konusu olmayıp, genelde ibadetlerin ifasının içtihadı açık ayrıntı ve şartlarında ve formel hukukî hükümlerde gündeme gelmekte ve gerek izlenen metodolojiye ve gerekse çağın bu alandaki genel telâkki ve uygulamasının etkisine bağlı olarak farklı eğilimler ortaya çıkmaktadır.*”

Komisyon Başkanı – Bir tespit ifadesi bu.

Teşekkür ederiz.

8. maddeyi okutuyorum:

Yaşar Çolak (Okuyan) – “8. *Din ve değişme konusunun bazı tikel örneklerle indirgenmesi ve bu örnekler ön plana çıkarılarak bu konuda genellemelere gidilmesi, hem dinle çağdaş değerler arasında çatışma olduğu izlenimini yaratmakta, hem de Kur’an ve sünnetin sağlıklı anlaşılmasını önlemektedir. Bu durum, dinin asıl işlevi olan hidayet kaynağı olması gerçeğini de önemli ölçüde gölgelemektedir.*”

Komisyon Başkanı – Bu da konuşulanlardan çıkan bir sonuç gibi.

– Buyurun Sayın Sarıkçıoğlu.

Prof. Dr. Ekrem Sarıkçıoğlu – “Tikel” kelimesi yerine “münferit” desek, daha iyi...

Komisyon Başkanı – Peki. Fakat, bu eski ama buraya uyuyor gibi. Peki, teşekkür ederiz, tamam. Daha sonra bu üslup genel kurulda değişebilir.

9. maddeyi okutuyorum:

Yaşar Çolak (Okuyan) – “9. *Dini hükümlerin amaçları ve araçları (makâsîd-vesâil) ayırımı bunlarda gözetilen yararlar, kamu yararı düşüncesi, içtihat yöntemleri, hükümlerin konuluş gerekçelerinin bilinip bilinemeyeceğine ilişkin ölçütler, tarihsel ve din-*

sel bağlam gibi hususların dikkatle incelenmesi, günümüzde dinî hükümlerin ne ölçüde ve ne yönde değişebileceği tartışmasına da ciddi boyutta katkılar sağlayacaktır.”

Komisyon Başkanı – Zaten başka şeyler de eklenebilir, teşekkür ederiz.

10. maddeyi okutuyorum:

Yaşar Çolak (Okuyan) – *“Toplumun dinî bilgi ve kültür seviyesini yükseltmek için izlenmesi gereken yöntemler, üretilen bilgilerin geniş kitlelere sunum tarzı ve iletilmesi konularında çalışmalar yapılması,”*

Komisyon Başkanı – Bu zaten kararlaştırılmıştı. Bir de, komisyonumuzun ilk olarak onayladığı bir şey vardı, el yazısıyla...

Prof. Dr. Sadık Kılıç – Efendim, 10. madede, “yöntemler” ile desek... Cümle düşük oluyor. Yararlı olacaktır... Bir hüküm versek orada...

Komisyon Başkanı – Tamam.

“Diyabet İşleri Başkanlığınca, dinî konularda sağlıklı düşünmeyi sağlamaya yardımcı olacak veri tabanları oluşturulması ve gerekli istatistik çalışmalarının yapılması yararlı olacaktır.” Buna daha evvel karar vermiştik de, yalnız, buna ilaveten Sayın Çolak hatırlattı, bir öneri vardı, bu çalışmaları gerçekleştirmek üzere, Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde araştırma merkezi diye bir birimin kurulması önerilir. Uygunsa ekleyelim.

– Sayın Dağcı.

Doç. Dr. Şamil Dağcı – Hocam, zaten böyle bir çalışma var.

Komisyon Başkanı – O çalışma buradan destek alsın; isterseniz Komisyonumuza arz ederiz, değilse...

Yaşar Çolak – Bence çok faydalı olur. Bu çalışmanın bir an önce realize edilmesine yardımcı olur diye düşünüyorum.

Komisyon Başkanı – Peki, bu çalışmaların gerçekleştirilmesi için...

Bu, Genel Kurulda tekrar ele alınacağı için, orada bütün üyelerimizin yine söz hakkı var.

Üç gün boyunca, eğer birtakım kuralları iyi uygulayamamışsak, arada bir kaçırdığımız noktalar olmuşsa lütfen bağışlayın. Divan adına, hepinizin değerli katkılarınız için teşekkür ediyoruz. Ben de Divandaki diğer raportör arkadaşların destekleri için ayrıca teşekkür ediyorum.

Hepinize saygılar sunuyoruz. (Alkışlar).

The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions. It emphasizes that every entry should be clearly documented, including the date, amount, and purpose of the transaction. This ensures transparency and allows for easy reconciliation of accounts.

Furthermore, it is noted that regular audits are essential to identify any discrepancies or errors early on. By conducting these checks frequently, potential issues can be resolved before they become significant problems. This proactive approach helps in maintaining the integrity of the financial data.

In addition, the document highlights the need for clear communication between all parties involved. Regular meetings and reports should be provided to keep everyone informed about the current financial status and any upcoming obligations. This fosters a sense of accountability and ensures that all stakeholders are aligned with the organization's financial goals.

Finally, it is stressed that adherence to relevant laws and regulations is crucial. Keeping up-to-date with changes in tax laws and other financial regulations is necessary to avoid penalties and ensure compliance. This involves staying informed through professional advice and continuous education.

The second part of the document provides a detailed overview of the current financial performance. It includes a summary of the income statement, balance sheet, and cash flow statement for the most recent period. These statements provide a comprehensive view of the organization's financial health and are essential for strategic decision-making.

The income statement shows a steady increase in revenue over the period, which is attributed to the successful launch of new products and the expansion of the customer base. However, there has been a corresponding increase in operating expenses, primarily due to higher marketing costs and increased salaries. Despite this, the overall profit margin remains healthy, indicating that the organization is effectively managing its costs.

The balance sheet reflects a strong position with a significant amount of retained earnings and a low level of debt. This indicates that the organization has been able to accumulate wealth over time and maintain a solid financial foundation. The cash flow statement shows a consistent positive cash flow, which is a positive sign for the organization's ability to meet its short-term obligations and invest in future growth opportunities.

Looking ahead, the document outlines several key areas for improvement. One major focus is on optimizing the operational efficiency of the organization. This can be achieved through the implementation of new technologies and streamlining processes. Additionally, there is a plan to diversify the revenue streams by exploring new markets and product lines. These strategies are expected to drive further growth and enhance the organization's long-term sustainability.

In conclusion, the document provides a clear and concise overview of the organization's financial situation. It highlights the strengths and identifies areas for improvement, providing a solid foundation for future planning and decision-making. By staying committed to transparency, regular audits, and compliance, the organization is well-positioned to achieve its financial goals and ensure a bright future.

İKİNCİ KOMİSYON

ÇAĞDAŞ DÜNYADA KADIN PROBLEMLERİ İLE İLGİLİ DİNİ TARTIŞMALAR

(Kadının Aile ve Toplum İçindeki Statüsü / Kadının Evlenmesi ve Boşanması / Kadının Gayr-ı Müslimlerle Evliliği / Kadının Şahitliği / Kadının Mirastaki Payı / Kadınların Özel Hallerinde İbadet Edip Edemeyecekleri / Kadınların Cenaze, Cuma ve Bayram Namazı Kılmaları / Nisa Sûresi 34. Ayet İle İlgili Tartışmalar / Kadınlarla İlgili Rivayetlerin Kritiği)

Komisyon Başkanı

Prof. Dr. Mehmet Akif AYDIN

(Marmara Üniv. Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi)

Raportörler

Doç. Dr. Mehmet GÖRMEZ

(Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi)

Dr. İbrahim PAÇACI

(Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi)

(15 -17 Mayıs 2002)

KATILIMCILAR

Prof. Dr. Hamza AKTAN

Prof. Dr. M. Akif AYDIN

Prof. Dr. Mehmet AYDIN

Rıdvan ÇAKIR

Doç. Dr. Nihat DALGIN

Prof. Dr. Hamdi DÖNDÜREN

Prof. Dr. Osman ESKİCİOĞLU

Doç. Dr. Mehmet GÖRMEZ

Doç. Dr. Fikret KARAMAN

Doç. Dr. Mualla KAVUNCU

Necmettin NURSAÇAN

Dr. Fatma ÖMEROĞLU

Şükrü ÖZBUĞDAY

Harun ÖZDEMİRÇİ

Doç. Dr. Talip ÖZDEŞ

Dr. İbrahim PAÇACI

Prof. Dr. Rıza SAVAŞ

Ayşe SUCU

Dr. Hidayet ŞEFKATLİ TUKSAL

Prof. Dr. Salih TUĞ

Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL

Prof. Dr. İsmail YAKIT

Prof. Dr. Y. Vehbi YAVUZ

Atatürk Üniv. İlähiyat Fak. Öğretim Üyesi

Marmara Üniv. Hukuk Fak. Öğretim Üyesi

Selçuk Üniv. İlähiyat Fak. Dekanı

Diyat İşleri Başkan Yardımcısı

19 Mayıs Üniv. İlähiyat Fak. Öğretim Üyesi

Uludağ Üniv. İlähiyat Fak. Öğretim Üyesi

9 Eylül Üniv. İlähiyat Fak. Öğretim Üyesi

Ankara Üniv. İlähiyat Fak. Öğretim Üyesi

Elazığ İl Müftüsü

Gazi Üniv. Fen Edebiyat Fak. Öğretim Üyesi

Kayseri İl Müftüsü

Vaize

Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

Dini Yayınlar Dairesi Başkanı

Cumhuriyet Üniv. İlähiyat Fak. Öğretim Üyesi

Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

9 Eylül Üniv. İlähiyat Fak. Öğretim Üyesi

TDV. Kadın Kolları Başkanı

Araştırmacı - Yazar

Emekli Öğretim Üyesi

Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

S. Demirel Üniv. İlähiyat Fak. Dekanı

Uludağ Üniv. İlähiyat Fak. Öğretim Üyesi

(Not: Katılımcılar, soyadına göre alfabetik olarak verilmiştir.)

BİRİNCİ OTURUM

“Kadın Problemlerine Genel Bir Bakış”

(15 Mayıs 2002)

Rıdvan Çakır (Komisyon Geçici Başkanı) – Bildiğiniz gibi, toplantımızı yönetmek üzere bir Başkanlık Divanının teşekkülü gerekiyor. Başkanlık Divanı, bir Başkan ile iki de Raportörden teşekkül ediyor. Bu konuyla ilgili olarak bir teklif var: Prof. Dr. İsmail Yakıt, Şükrü Özübuğday, Prof. Dr. Rıza Savaş, Dr. Fatma Ömeroğlu tarafından verilmiş bir teklif. Ben teklifi arz ediyorum:

“Komisyon yönetiminin, aşağıda isimleri belirtilen şahıslardan oluşturulmasını arz ve teklif ederiz.

Prof. Dr. Salih Tuğ (Başkan), Doç. Dr. Mehmet Görmez (Raportör), Dr. İbrahim Paçacı (Raportör).”

Başka teklif varsa onu da alalım.

– Buyurun.

Prof. Dr. Salih Tuğ – Eksik olmasınlar, beni teklif etmişler Divan Başkanlığına. Yalnız, raportörlerin seçimi, komisyon raporunun müzakeresi, komisyon raporunun sonuçlandırılması ve genel kurula arz edilmesi gibi meseleler...

Rıdvan Çakır – Dağıtılan kitapçıkta, programa bakma fırsatınız olmuşsa orada konu belli. Burada bu komisyon tarafından hazırlanacak rapor Genel Kurulda Divan üyelerinden biri tarafından okunacak ve Genel Kurulun müzakeresine sunulacak.

Prof. Dr. Salih Tuğ – Bu, uzun bir mesaiyi gerektiriyor. Burada gençlerden biri komisyon başkanı olabilir.

Rıdvan Çakır – O zaman, hocalarımızdan hangisini uygun bulursanız... Mehmet Akif Aydın Bey başkanlığında ve teklif edilen iki raportörle beraber Başkanlık Divanının oluşturulmasını oylarınıza arz ediyorum: Kabul edenler... Kabul etmeyenler... İttifakla kabul edilmiştir. Hayırlı olmasını Cenab-ı Allah'tan niyaz ediyorum, Başkanlık Divanını yerlerine davet ediyorum efendim.

Prof. Dr. Mehmet Akif Aydın (Komisyon Başkanı) – Efendim, şahsım ve arkadaşlarım adına teveccühünüze teşekkür ederim. İnşallah, bu üç günlük çalışmamız, ele alacağımız konunun daha aydınlığa kavuşması için hayırlı bir zemin oluşturur.

Yalnız, -biraz önce Hidayet Hanım söyledi- Diyanet İşleri Başkanlığı yetkililerinden bir ricam var. Hiç değilse yarınki toplantıda bu oturma düzenini değiştirsek. “U” şeklinde bir düzenleme yapsak, böylece diğer konuşmacılara arkamızı da dönmemiş oluruz. Daha samimi bir ortam oluşur gibi geliyor bana.

Şimdi, isterseniz çalışmalara başlamadan önce, çalışma düzenimizin oluşması bakımından, bir giriş yapalım. Burada, Diyanet İşleri Başkanlığı ele almamız gereken konu başlıklarını belirlemiş. Bunlar zannediyorum tahdidî değil; ama, bugün toplumuzu çok yakından ilgilendiren belli başlı konular. Başlıkları ben tekrar okuyayım. Buradaki çalışma şeklimizin nasıl olacağı konusunda bir fikir oluşturalım ve çalışmaya derhal başlayalım:

Kadının Aile ve Toplum İçindeki Stütüsü,
 Kadının Evlenmesi ve Boşanması,
 Kadının Gayrimüslimlerle Evliliği,
 Kadının Şahitliği,
 Kadının Mirastaki Payı,
 Kadınların Özel Hallerinde İbadet Edip Edemeyecekleri,
 Kadınların cenaze, cuma ve bayram namazı kılmaları,
 Nisa Suresi 34. Âyetle İlgili Tartışmalar,
 Kadınlarla İlgili Rivayetlerin Kritiği.

Şimdi, zannediyorum bu sıra da izlenebilir veya kadın konusunda “giriş” mahiyetinde genel bir görüşme yapılabilir; yani, öyle bir problemler yumağının bugün yeniden görüşülmesine, tartışılmasına neden ihtiyaç duyulduğu noktasında bir giriş görüşmesi yapılabilir veya bu sıraya hiç riayet etmeksizin serbest bir tartışma zemini oluşturabiliriz. Daha sonra raporlara geçerken bunlar belli bir sıraya konulabilir; ama, zannediyorum, uygun olanı, bir genel girişten sonra şu sırayı takip ederek rapor tutmak ve düşüncelerimizi ortaya koymaktır.

Bu konuda söz söylemek isteyen var mı?

– Buyurun efendim.

Doç. Dr. Nihat Dalgın – Bu sıraya uyulması uygundur.

Komisyon Başkanı – Buyurun Hidayet Hanım.

Dr. Hidayet Şefkatli Tuksal – “Kadının Aile ve Toplum İçindeki Statüsü” bence en kuşatıcı başlık. Ama, onunla alakalı olarak evlenme, boşanma ve Nisa Suresi 34. âyet ele alınabilir. Bugün hangi başlıkları, yarın hangi başlıkları tartışacağımızı belirteyim, bu şekilde bir hazırlık yapmış oluruz.

Komisyon Başkanı – Buyurun.

Prof. Dr. Rıza Savaş – Bence, sıranın bu şekilde olması yerine, konunun bir çerçevede içinde tartışılması uygun olur. Benim önerim: Birinci sırada “Kadınla İlgili Rivayetlerin Kritiği”, ikinci sırada “Kadının Toplum Hayatındaki Konumu.” Bu başlık altında kadının şahitliği, cuma ve bayram namazlarına katılmaları, mirastaki durumu... gibi konular işlenebilir. Üçüncü sırada “Aile Hayatında Kadının Konumu” ele alınabilir. Bu başlık altında kadının gayrimüslimlerle evlenmesi, karı-koca ilişkileri, Nisa 34. âyet ve boşanma olabilir. Dördüncü sırada da, özel hallerde kadının ibadet yapması gibi konular tartışılabilir.

Komisyon Başkanı – Buyurun.

Prof. Dr. İsmail Yakıt – İsterseniz önce Kur'an'dan başlayalım, sonra hadis...

Komisyon Başkanı – Pekala efendim.

– Buyurun.

Dr. İbrahim Paçacı – Ben bir konuyu belirtmek istiyorum. Bugün ve yarın müzakereler yapılacak. Yarın akşamdan sonra müzakereler bir rapora bağlanacak, cuma günü sabah müzakere edilip rapora bağlanan konular imzaya açılacak şekilde sonuçlandırılacak. Çalışma usulümüz bu şekilde...

Komisyon Başkanı – Son olarak Mehmet Aydın Hocaya söz verip, kapatacağım efendim.

Prof. Dr. Mehmet Aydın – Başlangıçta belirttiğimiz gibi, giriş konuşmaları yapılırken, gündem de kendiliğinden oluşacak. Bunu teknisyen arkadaşlarımız yazılı olarak bize ulaştırırlarsa, tahmin ederim, Diyanet'in önerdiği başlıklar ele alınmış olacaktır. Buna göre teklifimi şöyle yapıyorum: Genel bir görüş açalım, arkadaşlarımız fikirlerini ortaya koysunlar... Teklifler de yazılı olarak Divan Başkanlığına aktarılsın, arkadaşlarımız orada...

Komisyon Başkanı – Peki efendim. Bu görüşmelerden ben şöyle bir sonuç çıkarımdım izninizle, onu takip edersek uygun olacak. Burada, gerçekten üç konu var: Kadının Sosyal Hayattaki Yeri -aile hayatı, toplum hayatı buna dahil tabiatıyla,- Kadının Hukuktaki Yeri, Kadının Dini Hayattaki Yeri. Bu üç başlık içerisinde götürürsek, konu az çok gruplandırılmış da olacak.

Önce, bir genel giriş ve kadının sosyal hayattaki yerini ele alalım. Bu rivayetlerin kritiğini ayrı bir başlık olarak ele almayalım; çünkü, her konu incelenirken zaten onunla ilgili rivayetler belli ölçüde kritik edilecektir. Bu arada yazılı teklif veren olursa, tabii onu memnuniyetle karşılırsınız. Arkadaşlarımız, konuşmalar sırasında alabildiklerince not alacaklar, sonra onu bir metin halinde bir araya getireceğiz. Eğer uygun görürseniz, böyle bir üçlü başlık halinde gideceğiz. Uygun mu efendim? Peki.

Şimdi, önce hem genel giriş mahiyetinde, hem kadının sosyal hayattaki yeri konusunda katılımcılarımıza söz vereceğim. Uygun görürseniz, önce ben giriş mahiyetinde birkaç şey söyleyeyim:

Bugün kadının toplum hayatındaki, sosyal hayattaki yerini belirleyen birkaç faktör vardır. Dinin kadına bakış açısı, bu konuda getirmiş olduğu düzenlemeler bunda etkili olduğu gibi, sosyal yapının kendi dinamiklerinin, İslâm öncesi kültürel yapının bunda rolü vardır. Dolayısıyla, İslâm toplumlarında kadın, aynı âyet ve hadisler çerçevesinde şekilleniyor gibi görünmesine rağmen, farklı kültürel ve sosyal yapılar içinde yorumlandığı, uygulandığı için bir farklılık arz etmektedir. Yani, bugün Endonezya'daki kadının statüsü ile Türk dünyasındaki veya Anadolu'daki kadının veya Kuzey Afrika'daki kadının statüsü farklıdır. Bu yalnız Müslümanlık bakımından değil, zannediyorum diğer din ve kültürler bakımından da doğrudur. Dolayısıyla, kadının statüsünü belirleyen sadece dinî naslar ve bu naslar ışığında yapılan yorumlar değil, bu yorumlarda da tabiatıyla kültürel ve sosyal şartların etkisi var; ama, bir de sosyal şartların, kültürel ortamın empoze ettiği yapı var. Bu sebeple, aslında her dönemde, bir-

çok dinî konu yanında bu konunun da yeniden tartışılması, irdelenmesi gerekir. Çünkü, kültürel şartlar da, sosyal şartlar da değişmektedir. Tabiatıyla, bu şartlar çerçevesinde âyet ve hadislerin yorumlanmasının da, yeni bir şekle bürünmesi kaçınılmazdır. Bu yüzden, şimdi “sosyal ve aile hayatında kadının yeri nedir, ne olmalıdır” konusunu serbestçe tartışalım, ondan sonra hukukî ve dinî hayattaki yerine gelelim diye düşünüyorum.

Ben bu kadarlık bir giriş yapmış oldum. Söz sizde efendim.

– Buyurun.

Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal – Kadının toplum içindeki yeriyle ilgili örflere, insanlık tarihindeki bazı tecrübelerle veya yaratılıştan gelen birtakım özelliklere binaen ortaya çıkan görev taksimi; ki, bu mutlaka zorunlu bir taksim değil ama, yine toplum içerisinde insanların gönül rızasıyla kabullendikleri bir görev taksiminin dışında, dinimizin erkek ve kadın arasında hiçbir ayrım yapmadığı kanaatindeyim. Toplum hayatında, aile hayatında, insan olması bakımından, Allah’a kul olması bakımından, hak ve yükümlülükleri bakımından erkekle kadın arasında hiçbir fark olmadığını eğer prensip olarak kabul edebilirsek; rızaya dayalı olarak ve insan haklarını rencide etmeyecek veya insanların haysiyetine dokunmayacak şekilde bazı teamüllere dayalı görev paylaşımının dışında, erkek ve kadın arasında hiçbir ayrım gözetmeyen bir yaklaşımı eğer din adına biz burada vurgulayabilirsek iyi bir noktadan başlamış olacağız kanaatindeyim. Tabii, hocalarımızın çok değişik görüşleri olacak; ama, Kur’an ışığında bunu ortaya koyar da savunursak, zannediyorum problem olarak görülen birçok konunun bu genel bakış altında elimine edilebileceklerini düşünüyorum. Böyle bir genel yaklaşıma, zannediyorum pek çok hocamız iştirak ederler. Yani, Allah’ın kulu olarak, insan olarak, Allah huzurunda, insanlık âleminde kadın-erkek arasında herhangi bir ayrıma, bir eşitsizliğe imkân olmadığını, uygulamada böyle bir eşitsizlik varsa, bunun Allah’ın muradına aykırı olduğunu vurgulamaya çalışalım diye düşünüyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Buyurun.

Doç. Dr. Mualla Kavuncu – Ben, İsmail Hakkı Bey’in dediklerini bir ön kabul olarak kabul ediyorum, buradaki diğer hocalarımızın da bunu zaten kabul ettiği gibi bir düşüncem var. Bilmiyorum yanılıyor muyum; ama, bizim burada öncelikle bir amaç belirlemesi yapmamız gerekiyor diye düşünüyorum. Yani, bu toplantıdaki amaç ne? Amaç burada birbirimizi ikna etmek mi, birbirimizin görüşlerini değiştirmeye çalışmak mı, yoksa zaten böyle bir görüş birliği var da, bunun topluma nasıl yansıtılması, nasıl ifade edilmesi gerektiğini mi konuşmamız gerekiyor? Çünkü, ben, zaten artık bu konularda Kur’an’ın bakış açısının açık olduğu -İsmail Hakkı Bey’in belirttiği gibi- hakkında kesin bir görüş birliğimiz var diye düşünüyorum. Ama, bunun böyle söylenip bırakılması, hiçbir şey ifade etmiyor; topluma yansımıyor, toplumda kadının durumunu değiştirmiyor. Asıl problem orada gibi geliyor bana. Bunu nasıl yapacağız, topluma nasıl ulaştıracağız? Toplumun “dinî” zannederek uyduğu birtakım yanlış anlayışları, gelenekleri nasıl dönüştüreceğiz? Bence asıl bunların konuşulması gerekir.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Dedğiniz bir ölçüde doğru. Kur'an'ın kadına belli bir bakışı var da, onu yorumlarken her dönemde ondan farklı anlamlar çıkarılmıştır; yani, sizin dediğiniz gibi, ulemanın ondan çıkardığı anlam öyle herkesin üzerinde ittifak ettiği bir anlam değil. En azından uygulamada böyle. Dolayısıyla burada farklı fikirler çıkabilir. Bunları serbestçe görüşelim, sonra nasıl kağıda dökeceğimiz konusunda yine görüşme yapacağız.

– Buyurun.

Prof. Dr. Y. Vehbi Yavuz – Önce, güncel dinî meselelerin böyle kıymetli bir ilim heyetinin iştirakiyle müzakere edilmesinin çok sevindirici bir olay olduğunu ifade ederek sözlerime başlamak istiyorum ve bundan dolayı Cenab-ı Hakk'a hamdediyorum.

Kur'an'da ve sahih sünnette kadının statüsü konusunda bir problemin olmadığını düşünüyorum. Yani, Allah; insan olarak, kul olarak, mümin olarak, kadına bütün haklarını vermiştir ve bu haklar noktasında, erkekle kadın arasında herhangi bir ayırım yapmamıştır. Hatta, bu efdaliyet noktasında bir ayırım göze çarpar. Bu ayırım, belki, örflerin ortaya koyduğu bir ayırımdır. İşte, fıkıh kültüründe veya hadislerde, hadislerin şerhlerinde, tefsirlerde bu farklılıkları görüyoruz. Esasen, bu ikinci nokta biraz dikkat çekici ve bunun tartışılması gerekiyor. Yani, statü, sizin de açış konuşmasında buyurduğunuz gibi, farklı kültürlerde çok farklı şekilde belirlenmiştir; ama, aslında, Kur'an'da böyle bir sınırlama yoktur. Kur'an'da böyle bir sınırlandırmanın olmaması, farklı kültürlerde farklı farklı durumların ortaya çıkmasına da sebep olmuştur. Yani, Allah, kulları bu noktada serbest bırakmış, insanlar da kendi anlayışlarına göre hanımlara, kadınlara bir statü belirlemiştir.

Çağımıza gelince... Bugün kadına İslâmî açıdan hangi statüyü vereceğiz, ona hangi bakış açısıyla bakacağız? Kadın evde reis midir, reis muavini midir, hizmetçi midir? Onun çalışmaları, faaliyetleri sadece ev içine mi münhasırdır, yoksa sosyal faaliyetler yapabilir mi? Bu sosyal faaliyetler çerçevesinde acaba siyaset yapabilir mi, devlet başkanlığı yapabilir mi, farklı hizmetlerde bulunabilir mi? Bu ve benzeri konulara komisyonumuzda değinmiş olacağız.

Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Buyurun efendim.

Ayşe Sucu – Sayın Hocalarımı selamlıyorum. Önce şunu ifade etmek isterim: Ben bir ilim adamı sıfatıyla bulunmuyorum burada. Kadın çalışmalarını yapan ve bu işin içinden gelen birisi olarak bulunuyorum. Onun için, izninizle ben metnime bağlı kalacağım.

Kadın meselelerine bir bakış açısı, daha doğrusu tarihsel bir yaklaşım açısından bakmak istiyorum. Dinler toplumlarında mevcut olan durumu iyileştirmek, aksayan yönleri gidermek amacıyla oluşmuş müesseselerdir. Toplumsal hayat bir süreçtir ve kendi doğal seyirinde gelişir. Bu seyir içinde dinlerin rolü, akışın istikametini değiştir-

mek değil, düzenlemektir. Yani, toplumlarda inanç inkılapları pek yaşanmaz; daha çok mevcut inanç dünyasında birtakım yenilenme ve ihya hareketleri söz konusudur.

Toplumların sosyal yapısını belirleyen unsurlardan biri dindir şüphesiz. Ama, dinin yanında -biraz önce Sayın Başkan da ifade ettiler- örf, âdetler, sosyal ve kültürel şartlar, ekonomik yapı, göçler ve şehirleşme, diğer toplumlarla etkileşim gibi hususlar da toplumsal değişimi belirleyen faktörlerdendir. Dolayısıyla, kadının toplumsal hayattaki yerini ve tarihsel gelişim seyrini anlamaya çalışırken, toplumlara bütünsel olarak bakmak gerekmektedir. Çünkü, kadının sosyal hayat içindeki rolü, toplumsal yapıyı belirleyen bütün unsurlarla bir şekilde ilintilidir.

İslâm, tevhit, ahlâk ve adalet temeli üzerine bir inanç sistemi kurar. Bireysel hayattan en geniş toplumsal organizasyonlara kadar, doğrudan bir yapılanma modeli sunmaz. Şekil ne olursa olsun, onun içinde kalarak bir anlayışı ve bir espriyi öngörür. Bu da, insanları, tevhide, ahlâka ve adalete dayalı bir anlayışa davettir.

Türkler Anadolu'yu vatan edinince, burada var olan birtakım kültürlerden ister istemez etkileşime girmişlerdir. İki büyük çevre kültürün, Bizans'ın ve Acem'in arasında yeni bir dünya kurmak pek o kadar kolay olmasa gerekir. Zaman içinde çevre kültürlerinin Türk kültürü üzerinde etkileri görülmeye başlar. Meseleyi buradan geniş bir perspektiften ele alma ihtiyacı vardır. Türk toplumu, çeşitli yenileşme evreleri geçirmiştir. Bunlar içinde en etkili olan, 10. yüzyılın başından itibaren başlayan İslâmlaşma ve 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra varlığını somutlaştıran Batılılaşma hareketleridir. Her iki olgunun, Türklerin sosyal hayat ve kültürlerinde tam bir karşılığı vardır. Batı'ya doğru verimli topraklara ulaşmak düşüncesiyle göç eden bir millet, göç sırasında, daha ulvi bir gayeyle karşılaşır, sadece kendi adına değil, insanlık adına bir gayedir bu. Kendi inanç normlarıyla benzerlikler içeren İslâm'la karşılaşır ve onu benimsemek pek de zor olmaz. Bu sebeple İslâm, Türkler'de olan inanç duygusunu geliştirir ve ona yeni bir şekil kazandırır.

İkinci yenileşme evresi Batılılaşmadır. Osmanlı Devletinin Batı karşısında askeri yönden uğramış olduğu başarısızlıklar, Batı'yı ve onun yapısını görmeyi, anlamayı, mümkün olduğunca onu kendine aktarmayı gerekli kılar. Batılılaşma, çağdaş uygarlık düzeyini yakalamak gibi somut ve reel bir amaca dayanır. Türkler nasıl İslâmlaşarak insanlık adına ulvi bir gayeye yönelmişlerse, bu defa Batılılaşarak insanlıkla aynı düzeyde olmayı kendilerine amaç edinmişlerdir.

Bugünkü kadın meselelerinin tarihinin Batı'daki sanayi inkılabıyla başladığını hepimiz biliyoruz. Yani, kadının üretim sektöründe yerini almasıyla başlar. Bu tarihten önceki toplumlarda gerek Batı, gerek İslâm, gerekse de eski Türk toplumlarında kadın meselelerine bir yaklaşım ve zemin arama, zorlama bir çabadan başka bir şey değildir. Çünkü, kadın meselesi, modern dünyanın yarattığı bir meseledir ve olaylara buradan bakmak gerekir. Modern toplumların birbirlerini etkilemesiyle de etkileşime giren her toplumda, farklı boyutlarda kendini gösterir. Daha önceki toplumların yapısı, bugünkü kadın meselelerine kısmi bir örneklik teşkil etse bile, bunları güncelleştirmek gerçekçi ve mümkün değildir. Çünkü mesele, modernleşme süreci içinde gelişmiş ve şekil almıştır.

Bugünün meseleleri ile tarihe bakınca, toplum hayatını ve işleyişini çoğu zaman doğru görmek zorlaşır. Çünkü, olayları kendi zamanı ve şartları içinde değerlendirmek gerekir. Eski toplumlardaki kadının durumunu, üç aşağı beş yukarı biliyoruz. O günkü toplumlarda, bugünkü anlamda bir kadın meselesi yaşanmıyordu ve bunu da doğal karşılamak gerekir. Çünkü, o toplumların yapısıyla, modernleşme sürecine girmiş toplumların yapısı, yöneten ve yönetilen, üreten ve tüketen arasındaki ilişkiler açısından çok farklıdır. Birinde bedensel güç, diğerinde ise eğitim gücü ilişkilerin şeklini belirlemektedir. Modern toplumlarda kadın, üretim ilişkilerinde erkeğe eşit bir statüde yer almaktadır. Eğitim, ticaret, siyaset alanlarında kadın ve erkeğin birbirine karşı hiçbir ayrıcalığı ve üstünlüğü yoktur. Sorun, modern durumlarla alışlagelen geleneklerin çatışmasından kaynaklanmaktadır diye düşünüyorum. Zaman içinde çatışma, kadın-erkek farklılığı alanından çıkıp, kendi doğal zeminine, insanlık zeminine kavuşacaktır. Bugünkü modern toplumlarda olay bundan ibarettir.

Burada, aksayan ve tam rayına oturmayan husus, yasal imkânların pratikte gerçekleştirilip gerçekleştirilmemesi meselesidir. Bunun bir süreç olduğunu ve toplumsal gelişmelerin zaman içerisinde bir şekle kavuştuğunu kabul etmek gerekir. Çünkü, geleneksel yapının ve alışkanlıkların, ancak nesiller arası geçişlerle sağlanabileceği sosyolojik bir vakıdır. Bir neslin kendinden önceki nesilden devralacağı yaşama biçimi ve hayata bakışı ile kendinden sonraki nesle devredeceği dünya görüşü ve tecrübeler, bir yönüyle kırılma, başka bir yönüyle de yenilenmeyle gerçekleşir. Bu devam eden bir değişim süreci demektir ve burada önemli olan değişimin yönüdür. Kadın konusunda yaşadığımız gelişme ve değişim, bu türden bir olaydır.

Gidiş, kadın ve erkeğin birlikte üretip, birlikte paylaştıkları çağdaş bir toplum düzeyine doğru bir ilerleme olmalıdır diye düşünüyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Efendim, ben teşekkür ederim.

Tabii, sizin bu söyleminizden çıkan şu: Modern toplumda hiçbir kadın problemi yok. Öyle bir sonuç çıkıyor. Öyle değil. O kadar basit olsa keşke! Modern toplumları aynen uygularız. Problem modern toplumlarda da var. Modernleşme sürecinde ilerlemeye çalışan toplumlarda da var, geçmişte de olmuştur. Her toplumda kadının sosyal, hukukî statüsü, çeşitli faktörlerin etkisi altında daima problem olarak ortaya çıkmıştır. İnsanlık bu problemi bugünkü kadar yoğun yaşamasa da, belli dönemlerde hep yaşamıştır. Şimdi biz, hem sosyal değişimin gereklerini yerine getirmek, hem de “biz” olarak kalmak, kendi kültürümüzü, sosyal yapımızı, inançlarımızı koruyarak nasıl sosyal hayat içerisinde kendimize özgü bir yol çizebiliriz ve kadın bu yerde nasıl bir rol üstlenmeli, bunu tartışıyoruz. İnşallah tartışma devam ettikçe daha farklı görüşler ortaya çıkacaktır.

Sözü, Salih Tuğ Hocama veriyorum.

Prof. Dr. Salih Tuğ – Efendim, ben usul hakkında bir-iki kelime söylemek isterim.

Efendim, Ayşe Sucu Hanımefendi'ye, Türkiye Diyanet Vakfı Kadın Kolları Başka-

mı olarak tebliğine teşekkür ederim; ama, her birimiz tebliğ sunma hakkına sahipsek, 24-26 kişilik bir heyette, bu iş içinden çıkılmaz bir hale gelir. Buna, usul bakımından, Başkanlık Divanının müdahale etmesini rica edeceğim. Hatta, konuşmaları -tabii sık sık söz alabilir- üçer, beşer dakikayı geçirmemeye çalışalım. Bu istişari bir toplantıdır, dağıtılan broşürlerden de onu anlıyorum. Tebliğ okumak biçiminde bir metot zannedersen benimsenmemiş. Mesela, benim bir tebliğim yok. Bakıyorum da kimsenin yok. Ama, Ayşe Hanım eksik olmasın büyük gayret göstermiş. Zikredilen bu usul meselesiydi dikkatinizi çekmek için hatırlattım.

Bir de şuna işaret etmek istiyorum: Bu konuda İslâm'ın getirdiği bir ibaha alanı var. Çok geniş bir alan. Yasaklanmadıkça her şey mubahtır. Yasaklar da çok sınırlıdır. Bunun içine örf ve âdet meselesi giriyor. Yani, örf ve âdet muteberdir ve İslâm hukukunun kaynaklarından. Her toplumun farklı kültürel yapısı vardır, gelenekleri vardır, örf ve âdetleri vardır. İslâm bunları hemen reddetmez. Yasaklanma biçiminde âyetlerde -ana kaynaklarda diyelim- uyulması gereken birtakım normlar -emirler, buyruklar değil de, normlar, hukukî normlar- varsa, örf ve âdetler ona göre tagayyür etmeye ve İslâmlaşmaya başlar. Dolayısıyla, kadın meselesinde örf ve âdetlerden, kültür yapımızın farklılıklarından korkmamak, çekinmemek lazımdır. Bunlar muteber şeylerdir. Farklılıklar da, -biraz meseleye çok yukarıdan bakıyorum, kuş bakışı düşünüyorum- İslâm dünyasındaki kadınla ilgili, kadının aile ve toplum içindeki statüsüyle ilgili farklılıklar da bir zenginlik alametidir. Meğer ki, norm dediğim ana kaynaklarda, âyetlerde ve Peygamberimizin sünnetinde yasaklanmamış olsun veyahut da aksi gösterilmemiş olsun.

Şimdilik bu kadar söylüyorum. Galiba 3 dakikayı geçirmedim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

Önce, usul konusunda şunu söyleyeyim: Bu bir serbest tartışma ortamıdır. Ben şu anda bağlayıcı bir karar almaya gerek görmedim. Biraz kendimiz ayarlayabiliriz diye düşündüm. Birkaç dakika fazla konuşulması şimdilik çok fazla bir problem teşkil etmiyor. Tabii, irticalen de konuşulabilir, insan bazen metin yazarak da okuyabilir. Onu zannedirim programın akışı içinde yapacağız. Eğer bağlayıcı bir karara gerek olursa, sizin tasviyelerinizle alabiliriz.

– Buyurun efendim.

Prof. Dr. Osman Eskicioğlu – Böyle bir toplantı yapıldığı için çok memnunum. İnşallah ümit edilen bulunur.

Bir âyetle konuya girmek istiyorum. Ondan önce şunu arz edeyim efendim: Biz topluma, çevreye, uyum sağlayamadık o sebeple konuşmalarımızda üzdüklerimiz olabilir, vakti aşmış olabiliriz. İstedığınız zaman sözü kesip benden alabilirsiniz.

Efendim, Necm suresi, 19-22. âyetleri burada bize ışık tutuyor:

أَفْرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْبَعْرَىٰ وَمِنَ الْمُتَالِفِ الْآخَرَىٰ أَلَكُمُ الذَّكَرُ وَلَهُ الْأُنثَىٰ
 “Lât ve Uzza’ya ve diğer üçüncüsü Menat’a ne dersiniz? Erkekler sizin de, kadınlar O’nun mu?”

Ve neticede hüküm olarak şunu koyuyor: تلك إذا نسمة ضعيفى “Bu haksız bir taksim değil

mi?" (Necm 53/22). Bu âyetler müteşâbih kabul edilebilir. Bu Lat, Menat ve Uzza için put denilebilir; ama burada anlatılmak istenen, daha çok müteşâbih bir usul ile dile getirilmiştir. Daha dağrusu, konuya ışık tutacak taraf şu olsa gerek: Burada erkekle kadın ayrı ayrı tutuluyor gibi. Yani "Erkekler sizin de, kadınlar O'nun mu?" deniyor. Buradaki "hû" zamirini puta veya Allah'a göndererek, "kadınlar o putun mu?" veya "kadınlar Allah'ın mı?" şeklinde anlayabiliriz. Az önce de geçti, denildi ki: "üstünlük falan yok". Allah buyuruyor ki; تلك إذا قسمة ضيرى "O eksik ve yanlış bir taksimdir, bu bölüşüm yanlışdır, bu bölüşüm hak bir bölüşüm değildi." Başka bir âyette de, أم له البنات ولكم البنون "Yoksa kızlar O'nun, oğullar da sizin mi?" (Tûr 52/39) buyrulur. Burada daha çok evlatlar kastedilmiştir. Yani Allah bu ayrımcılığı kesinlikle reddediyor ve bunu putperestlikle adeta bir sayıyor. Çünkü, Lat, Menat ve Uzza putlarından bahsettikten sonra bu konuya değinmiş oluyor.

Efendim, bugünkü medeniyetin getirdiği problemde zannediyorum bir bölücülük var, bir parçalayıcılık var. Zıtların kavgası var. Mesela sermaye-emek kavgası, kadın-erkek kavgası, karı-koca kavgası. Bunlar, zannediyorum bugünkü problemler. Biz de, çeşitli yönleri olmakla beraber, bu problemlere İslâm açısından çözüm getirmek mecburiyetindeyiz. Fakat, çözüm getirirken ne yapacağız? Tabii ki Peygamber örneğimiz, Kur'an dayanağımızdır. Peygamberimiz vahiy alıp da görevlendirildiği zaman, bunu, bilimsel olarak değil, ana lisanı gibi; yani tekrarlarla, taklitle öğretti. Ama, Peygamberimiz vefat etti, büyük sahabeler gitti, çeşitli kültürler girdi ve İslâm'ın bilgileri, daha doğrusu Müslümanların dini bilgileri alabora oldu. Müslümanlar bir iç kargaşaya girdiler. O zaman, işte imamalar ortaya çıktı. Hanefi, Şafi, Maliki... Tabii, bu hemen olmadı, bunun makabli de var. Bunlar ortaya çıkarak, Hz. Peygamber'in getirdiğini, yabancı dil öğretir gibi öğretiler ve terminolojiyi ortaya koydular. Bugün, kadın konusunda da bir terim zıtlığı var, terim farklılığı var. Zannediyorum, İslâm'ın hak dediğine bugün vazife, vazife dediğine de hak deniliyor. Halbuki, hak ve vazife tamamen farklı şeyler.

Burada iki gün boyunca bunları tartışacağız. Arz etmek istediğim şu: Meseleye biz ilahî yönden bakıyoruz. Elbette kadın da erkek de, Allah'ın halifesidir, bir ayrılık yoktur; ama, toplumda bir işbölümü var. Nasıl hücreler dokuları, dokular organları, organlar organizmayı meydana getiriyorsa, elbette bireyler de toplumu meydana getirmektedir. Bugün, uygulamada var; mesela evin elektriğinde, suyunda vergiler var. Sanki, elektriği ve suyu duvarlar kullanıyor; kapılar, pencereler kullanıyor. Halbuki böyle bir şey yok. Bizim anlayışımıza göre, evin kişiliği yoktur. Evin kişiliği olmadığı için de bunun temsili olamaz. Şimdi, toplumda vuruşturacaklar ya, kadın ile erkeği, emekle sermayeyi vuruşturdukları gibi, vuruşturacaklar. Onun için diyorlar ki "evin reisi, evin reisi." Evde kadına ait işler vardır, reis odur; erkek ona tabi olur. Erkeğin yapabileceği işler vardır, kadın da ona tabi olur veya ikisi birlikte yaparlar. Kur'an-ı Kerim'de, çocuğa süt verme ile ilgili kararda, biliyorsunuz فان ارادا فصلا عن تراض منهما (Bakara, 2/233) diye tesniye olarak kullanılmaktadır, hem baba hem de anne birlikte karar verecekler.

Bugünkü Türkiye'nin problemi veya İslâm âleminin problemi, benim kanaatime

göre, kendi problemimiz olmaktan ziyade, dışarıdan gelen bombardımanlardır. Ayşe Hanım'ın ifade ettiği gibi çağın problemidir. Daha çok Batı dünyasının problemidir. Tabii hayat sadece din değil, hayat sadece kadın-erkek ilişkisi değil, aile hayatı değil. Dinî, ilmi, içtimai, idari, siyasi, iktisadi bakımdan bizim zaaflarımızla bombardıman altında kalıyoruz. Sıkıntılar çekiyoruz bunun için. Çözüm de inşallah burada, âyetler, hadisler ışığında gelecek. Ancak, şu var: Biz burada neyi tartışacağız? Bugünkü Türkiye şartlarında kadın hangi pozisyonu alsın? Teorik olarak mesele Kur'an ve sünnete dayalı bir toplumda, Kur'an-ı Kerim'in ve sünnetin önerdiği bir toplumda kadının pozisyonunun ne olacağı meselesidir. Salih Tuğ Bey Hocam çok güzel ifade buyurdular. Mubah alan daha çoktur. Kadına yasak yok; ama, görev ve yetki meselesi. Bir konuda görevli değildir ama, yetkilidir.

Çok teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Buyurun.

Doç. Dr. Fikret Karaman – Ben hemen şunu hatırlatmak istiyorum: Aslında Kur'an ve sünnet zaten kadın için belli bir çita koymuş. Dolayısıyla burada kadının İslâm kaynaklarındaki konumunu tartışmaktan çok, konumuz güncel dinî meseleler olduğuna göre, günümüz şartlarındaki problemlerle ilgilenmek gerekecek. Ben, Salih Bey Hocamızın görüşünü biraz açmak istiyorum. Aslında, kadın bugün İslâm ülkelerinde, İslâm toplumunda daha çok özel alan içerisine çekilmiştir. Kamu alanı ile özel alan içerisinde kadının alacağı görev veya çalışmasıyla ilgili problemler daha çoktur. Bugün, Avrupa'da belki kadın ön planda görünüyor; ama, kadının Avrupa'daki bugünkü görüntüsünde özel alan ihmal edilmiş gibi görünüyor. Bugün, Avrupa'da kadın 60-65 yaşına kadar çalışmaktadır; Türkiye'de ise kadının yapacağı çok önemli hizmetler, çok önemli görevler vardır. Fakat, Kur'an ve sünnete dayanmadan, çoğu kez örf, âdet ve kültürlerle bu sınırlandırılmıştır. Yani, bu toplantıda özel alandan ziyade kamusal alanda kadının yapacağı hizmetleri, fonksiyonu, tartışmak gerekir.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Fikret Bey, çok sınırlayıcı karar almak istemiyorum. Serbest tartışalım, sonunda bazı müşterek noktalarda -sizin kadar iyimser de değilim- birleşebileceğiz. Ama, serbestçe biraz tartışalım.

– Hidayet Hanım, buyurun.

Dr. Hidayet Şefkatli Tuksal – Hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Hocalarımı dinledim. Bu konunun değişik veçhelerine parmak basıldı. Bunların hepsi kuşkusuz yararlı ve gerekli. Yalnız, şöyle bir şey var: Kadın konusuyla uzun yıllardır uğraşmak mecburiyetinde kalmış bir araştırmacı olarak söylüyorum, kadın konusuna yaklaşımda bence iki perspektif var. Mesela, biz burada eğer Diyanetçi ve ilahiyatçılar olarak bulunmasaydık, diyelim ki laik, seküler bir zeminde tartışıyor olsaydık, dinden çok az bahsedilirdi. O da şöyle bahsedilirdi: Dinler, kadının ataerkil ezilmişliğini besleyen, destekleyen bir kaynaktır. Dolayısıyla, bu bağlamda din kadının hayatından çıkarılsın, kadın rahatlayacaktır... Onun dışında ne konuşulurdu? Şu ko-

nuşulurdu: Bütün dünyada konuşulanlar... Biz yurt dışında değişik toplantılara iştirak ettik. Ayrıca Başkent Kadın Platformunun bir üyesiyim. Yurt içinde de, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğünün ve değişik kadın kuruluşlarının düzenlediği toplantılar, istişare toplantıları, Birleşmiş Milletlerin düzenlediği toplantılara katılıyoruz. Dolayısıyla, bu konuda konuşulanlardan az çok haberdarız.

Bu tür zeminlerde var olan pratik sorunlar ve bunlara çözümler konuşuluyor. Fakat, burada, ilahiyatçılar olarak, dine hem müntesip hem de bu dinin teorisyenliğini yapmakla, yani yorumlamakla mükellef kişiler olarak bulunduğumuz için, bu pratik sorunlarla teoriyi ayırıştırmak çok zor. Yani, ikisini birlikte tartışmak zorundayız. Üstelik, dindar insanlar olduğumuz için, teori bizi çok ilgilendiriyor. Çünkü, hayatımıza Kur'an'dan, sünnetten, gelenekten, ibaha alanından referanslar arıyoruz. Dolayısıyla, bu anlamda bence iki çerçeve de önemli. Osman Hocama -zaten biz tartışmaya önceden başlamıştık- bir şey söylemek istiyorum. Kadının sorunlarının olmadığı, çok rahat olduğunu söylüyor. Bakın, Bangladeş, çoğunluğunu Müslümanların -azınlık olarak Hindular var- yaşadığı bir ülkedir. Bu ülkede yapılan istatistiklerde, meydana gelen cinayetlerde kurbanların yüzde 50'si kocaları tarafından öldürülen kadınlar. Burası bir İslâm ülkesi. Türkiye'de yapılan istatistiki araştırmalarda, kadınların yüzde 75'inin kocasından dayak yediği saptanmış. Hatta daha spesifik araştırmalar var. Lise ve üniversite tahsilli 116 aile ve karı koca üzerinde ayrı ayrı yapılmış araştırmalar var. Burada da, bu dayak yeme oranı yüzde 44, yüzde 45'lerde. Yani, "sorun yok" derken, nasıl baktığımıza bağlı. Dersiniz ki, "kocadır, döver de söver de", sorun yok. Ama, böyle demezseniz, kadına karşı yaygın, evrensel bir şiddetin varlığını görürseniz bütün dünya istatistiklerinde, yani Kanada'da, Amerika'da, Belçika'da, Rusya'da çok korkunç, her yıl 15 bin kadının cinayete kurban gittiğini veya bu tür eylemlerle karşılaştığını görürsünüz. Yani bu, kadınları ilgilendiren global tehlikelerin varlığını gösterir.

Dolayısıyla, bence hem teoriyi, hem pratiği konuşmalıyız; ama, sorunları çözümlenebilmek için aslında bazı bakış açılarına ihtiyaç vardır. Dinin içinden konuşurken, en klasik tanımıyla, hocamın dediği gibi, "mubah alanı genişdir" dersiniz; ama, baktığınız zaman ortaya çıkan sonuç şudur: Özellikle Kur'an-ı Kerim'e baktığımızda kadın, toplumsal anlamda çok fazla sorumlu bir varlık değildir. Kur'an-ı Kerim'de daha çok, karşılaştığı sorunlar bağlamında konu edilmiştir. Bu bağlamda da, kadını daha çok evlenmeyle, boşanmayla, mirasla, şahitlikle ilgili hükümlere konu olan halleriyle görürüz. Orada bile, sorunsal bir bağlamda, gündeme gelmiştir. Onun dışında kadını öven ya da erkek müminlerle aynı seviyede zikreden âyetler tabii ki var. Fakat kadın, o gün de problem yaşıyordu, yaşadıkları probleme Kur'an-ı Kerim'de bir iyileştirme -yani, köklü bir devrim anlamında değil- var olan koşullarında, en reel anlamda bir iyileştirme sunacak tarzda ıslahla ilgili birtakım öneriler gelmiştir. Onun dışında, çok köklü değişimler geldiğini söyleyemeyiz. Sünnete baktığımızda da, Hz. Peygamber, çok iyi bir örnek; ama, kusura bakmayın, ben Türkiye'de, Hz. Peygamber'i, özellikle karı-koca ilişkisi bağlamında, ya da aile babası, aile reisi, evin erkek ferdi olarak örnek alan çok az sayıda erkek olduğuna inanıyorum. O'nun savaçılığını, ibadetini, şusunu busunu ör-

nek alan çoktur; ama, O'nu örnek alan erkeklere kılıbık denildiğini de çok iyi biliyoruz. Dolayısıyla, Hz. Peygamber'i bu konuda ihmal ettiğimizi düşünüyorum.

Benim çalışmalarım da kullandığım bir analiz yöntemi var. Ben, oradan bakarak bir-iki şey daha söylemek istiyorum. Bütün dünyada, -Ayşe Hanım da değindi- modern dünyada kadın sorunu modern zamanlarda konuşulmaya başlandı. Çünkü, kadınlar seslerini yeni duyurmaya başladılar. Daha önceki dönemlerde kadının tarihe geçecek bir şeyi yok. O anlamda biz İslâm tarihiyle övünebiliriz. Kadının tarihte hiç adının olmadığı dönemlerde, Hz. Peygamber döneminde, kadınlar bütünüyle tarihte göründüler. Bütün yaptıklarıyla, ettikleriyle, söyledikleriyle İslâm tarihinin içinde vardılar. Bu nedenle bir birey ve özgür olarak kabul edilmişlerdir. Hz. Peygamber zamanında yaşayan hanımlarda çok büyük bir özgüven görüyoruz. Bu özgüven, onları, tek başına Mekke'den kocalarını ve ailelelerini bırakıp Medine'ye gelme ve eşlerinden boşanma cesareti bir sürü yeniliğe ayak uydurma cesareti vermiştir. Fakat, bu cesaret, kısa bir süre sonra -literatüre baktığımızda çok rahat görürsünüz- daha yüz sene geçmeden, kadının camiye gidip gitmeyeceği tartışılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla, bir fitne söylemi etrafında, kadınların Hz. Peygamber döneminde kazanımları yok sayılarak kadının eski, sadece annelik ve eşlikle anlamlı kılınan varoluşsal rolüne hapsedildiği görülmüştür. Bu nedenle, bu aslında İslâm'ın bir suçu değil, Müslümanların da bir suçu değil. Bu yaygın, bütün dünyada, bütün dindar insanlara ya da bütün kültürlerle ege-men olan ataerkil bir bakış açısından kaynaklanmaktadır. Bu bakış açısı, erkeği asıl insan kabul eder. Hz. Peygamber'in hadislerinde kadınlar, bu asıl insanın yardımcısı olmak üzere yaratılmış, onun etrafındaki hizmetçi, kılıç, at gibi öğelerden biri olarak, belki de en önemlilerinden biri olarak sayılır. Ama, kadının yaratılışını, kendisi için anlamlı kılan toplumsal bir boyutu yoktur. Sadece Allah'a kulluk bağlamında kadının yaratılışı, var oluşu kendisi için anlamlıdır; ama onun dışında, sosyal hayattaki bütün rolü, vazifeleri, erkeğin hayatını kolaylaştırmak, yani onun çocuklarını doğurarak, onun hizmetlerini yaparak, bu şekilde planlanmıştır. Şimdi, buradan bakıldığında, eğer hayat hep böyle gitseydi... Yani, geçmişteki hanımların şikâyeti olmuş mu olmamış mı? Şimdi olanlar var. Tarihe geçmiş şeyler var. Hz. Aişe'nin uydurma rivayetlerle ilgili çok sıkıntıları var. "Siz kadınları kötü bir şey kabul ediyorsunuz" diye tarihe geçmiş sözleri var.

Sıkıntılar olmuştur; fakat, bugün bizim sıkıntımız, iki şeyi bir arada yaşamaya çalışmaktan kaynaklanıyor: Hem modern dünyada var olmak, hem de bu dünyada Müslüman ve dindar bir kadın olarak var olmaktan kaynaklanan sıkıntılar... Bu nedenle, iki çerçeveyi de dikkate alalım; ama, şu ataerkil bakış açısını da çözümlerimizde dikkate alalım diyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

– Hamdi Bey buyurun.

Prof. Dr. Hamdi Döndüren – Önce bütün heyet üyelerini saygıyla selamlarım.

Kur'an-ı Kerim'e ve hadislere bakıldığında, İslâm'ın, erkek ve kadını muhatap al-mada müsavi davrandığı görülür. Hucûrat suresindeki bilinen âyet-i kerimede insanların erkek ve dişi olarak yaratılması, ayrıca kabile ve toplumlara ayrılması, "li-teâre-

fü" ifadesiyle, birbirleriyle görüşüp anlaşmasına matuf olduğu ifade edilmektedir. Bu âyet, "yâ eyyuhennâs" diye başlar; bu hitap sadece müminlere değildir. Hangi inanç ve milletten olursa olsun karşılıklı sanki bir kültür alışverişinin yapılması gerektiğine bir işaret vardır. İslâm'da bunu biz "hikmet" olarak ifade ederek, yararlı olan şeylerin alınması, kültür kaynaşmasının bu anlamda gerçekleşmesi gerektiğini ifade edebiliriz.

Arefe kökünden gelen "marûf" kelimesi, aile konularında da birçok âyette vurgu yapılan bir terimdir. Mesela *عاشروا مع المعروف* (Nisa 4/19) âyeti kadınlarla geçimde, *وكونوا بالمعروف* (Bakara 2/233) âyeti nafaka konusunda marufun esas alınmasını öngörmektedir. Benzer birçok âyette maruf sanki bir formül kelime gibi görünüyor. Yani, örfleşmiş, iyi bilinen, sosyal ve kültür seviyesine göre, toplumda iyi bilinen duruma göre bir aile düzeninin, bir aile hayatının erkek kadın ilişkilerinin bu düzene göre, bu düzeye göre, marufa göre dengenin kurulması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Bu bakımdan, Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde yer alan bu gibi formül kelimelerden de hareket ederek ve bunların güncelleştirmeye de elverişli olduğunu ve belki kıyamete kadar da formül halinde devam edebileceğini de sanıyorum dikkate almak gerekiyor.

Açılış mahiyetindeki bu konuşmalarımızdan, kadının sosyal statüsüyle ilgili içerik bakımından da, kadının eğitimi, çalışma hayatı, toplum hayatındaki rolü, kamusal alanla ilgili bazı ana başlıklar içinde de konuya eğilmek gerektiğini düşünüyorum. Bu yüzden, kadının aynen erkekler gibi eğitim hayatında yerini alması konusu bir hak olarak ya da bir vecibe olarak, bir görev olarak algılanmalı mıdır? Veya çalışma hayatıyla ilgili olarak ne gibi noktalar üzerinde durulabilir? Ben, bununla ilgili birkaç yıl önce yapılan uluslar arası bir sempozyumda, kadının çalışmasıyla ilgili bir sonuç bildirgesinden müsaade ederseniz örnek olması bakımından bir paragraf okuyorum.

"İslâm Dini, kadının çalışmasını hukuken engellememektedir. Günümüz modern toplumunda kadının çalışması, temel amaç, felsefe ve yaklaşım açısından farklılıklar taşımaktadır. Burada temel sorun, kadının çalışmasının meşru olup olmadığı değil, toplum içinde kadına İslâm'ın yüklediği rol ile modern toplumun yüklediği rolün ne derece uygun olduğu konusudur. Çünkü İslâm, kadına öncelikle annelik ve eş olma rolünü biçerken, modern toplum kadını cinsiyetten arınmış ve bağımsız bir birey olarak algılamaktadır. Bu nedenle, günümüz toplumlarında kadın zaruret ve ihtiyaca dayalı olarak çalışmalı, iffet güvenliğine ve tesettüre uygun olmak, halvette bulunmamak, kadının özelliklerine uygun iş bölümü yapmak ve eşler arasında rıza esasına dayanmak gibi şartları haiz bulunmalıdır."

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Ben de teşekkür ederim.

– Buyurun.

Doç. Dr. Talip Özdeş – Sayın Hocam, demin "te'âruf"tan bahsettiler, ben aslında bu konuya girmeyecektim; ama, gündeme geldiği için o âyetten hareket etmek istiyorum.

Bugünün Müslümanı, bir taraftan kendi tarihî geçmişini, kültürel dinamiklerini muhafaza ederken, özünü devam ettirirken, diğer taraftan dünyayı ve gelişmeleri görmek, ama aynı zamanda belli bir düzeyde pozitif yönlendirmeler içerisinde bulunmak, kendisini ikame etmek ve kendisiyle beraber kendi açılımını, bütün dünya insanlığı için sağlamak durumundadır. Dolayısıyla burada da Kur'anî kavramlar son derece önem arz etmektedir. Allah Teala "sizi bir erkekle dışıdan yarattık, sonra şubelere ve kabilelere ayırdık ki, tanışasınız" (Hucurat, 49/13) buyuruyor. Aslında bunu, İslâm'ın insana ve dünyaya bakışının da bir ifadesi olduğunu düşünüyorum. Allah Teala neden "ta'rif" demedi de "te'âruf" buyurdu? Çünkü, ta'rifte ideolojik bir dayatma söz konusu olabilir; tek yönlü, ben merkezli bir bakış açısı olabilir. İnsanın kainatı kendisine göre anlama ve anladığını başkasına kabul ettirme, başkasını değiştirme, kendi isteği yönünde ama mutlak bir değiştirme yönü olabilir. Fakat te'âruf deyince, farklı kimlikleri eşit derecede tanımayı esas alan bir tebâdül, bir te'âdül, bir denge var. Bu sadece farklı şubeleri, kabileleri, etnik yapıları değil, aynı zamanda, aynı varlığın birbirini tamamlayan, birbirini bütünleyen iki cinsi olarak kadın ve erkek için de söz konusudur. Kur'an merkezli bir bakış açısıyla, bu kavramların Müslüman toplumlar tarafından sindirilmesinin gereğine inanıyorum. Yani, Kur'an ta'rif demiyor, ama te'âruf diyor ve sonra da üstünlüğün takvada olduğunu zikrediyor. *إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ اتْقَاهُ* (Hucurât 49/13) buyurulurken, âyette vurgulanan üstünlük daha çok değer üstünlüğüdür. Âyeti kendi bütünlüğü içerisinde görürsek, kadın ve erkek olarak yaratılmış olmak, cinsiyet faktörü, hayatın bir gerçeğidir. Kadın kadındır, erkek erkektir; ama, her ikisi de insandır ve her ikisi de Allah'ın huzurunda bir anlamda eşitlenmektedir. Birbirlerini ontolojik üstünlüğü olmadığı gibi, bu anlamda hukukî üstünlükleri de yoktur. Değer üstünlüğü ise takvadadır. Aynı şekilde şubelere ayrılmış olmak da bu bağlam içerisinde görülebilir; çünkü, insanın kadın veya erkek olarak yahut farklı yapılarda dünyaya gelmesi, kendi iradesi içerisinde tecelli eden bir olay değildir. Bunlar insanın teraziye koyup tartabileceği olgular değildir. Ama çalışmak, ama bilgi, ama ibadet, ama iman, ama salih ameller, bütün bunları teraziye koyabilirsiniz; çünkü, bunlar iradî şeylerdir; ama, diğerini teraziye koyamazsınız. İnsanın teraziye koyamayacağı şey yüzünden yargılanması veya mahkûm edilmesinin hangi mantıkî zemini olabilir?

Ayrıca, *الرجال قوامون على النساء* âyetinin (Nisâ, 4/34) anlaşılması da çok önemli. Orada Allah, erkeklerin kadınlar üzerine "kavvam" olduklarını, Allah'ın fazlından verdiği şeylerle takdir edildiklerini ifade ediyor. Aslında, bu kavram (kavvamlık) kevnî olarak da okunabilir veya fikhî ve hukukî bir bakış açısıyla da ele alınabilir. Eğer oradaki kavvamlığı biz, kevnî bir olgu olarak değil de, hukukî bir metin gibi okursak, o zaman şu gündeme gelir: Üstünlük erkeklerindir ve bu okul müdürlüğünden tutunuz da, devlet başkanlığına kadar uzanan hiyerarşik düzende erkeklerin öne çıkarılmasını gerektiren bir durum haline gelebilir. Ancak, eğer biz ilgili âyet-i kerimeyi kevnî bir âyet olarak görürsek, tarihin başlangıcından günümüze gelinceye kadar toplumlarda meydana gelen hiyerarşik yapılanma karşımıza çıkacaktır. Yani, -buna ben fonksiyonerlik diyorum- erkeklerin daha etkin konumda oldukları gerçeği. Ama, amacımız bu olguyu ideolojik hale getirmek değildir. İlgili âyeti, sosyal statü bakımından erkekle kadın arasına sınır koyan, kadının gelişmesini, toplumsal hayatta görev alması veya statü

yükselmesi konusunda bir yönlendirme olarak görmüyorum. Fakat, erkeğin daha fonksiyoner olması bir vakıdır ve burada insan toplumlarındaki ataerkil yapı söz konusudur.

Ataerkil yapılanma, neredeyse bütün toplumlar için, genel bir olgu olarak tarihte karşımıza çıkmaktadır. Tıpkı ırk olgusu gibi. Ancak, iki şeyin arasını da ayırmanın gerekli olduğunu düşünüyorum. Bir olgu olarak ırk gerçeğini kabul etmekle ırkçılık farklı şeylerdir. Ataerkil yapılanmayı kabul etmekle, ataerkil zihniyet veya ideoloji farklı şeylerdir. Bir olgu olarak ataerkilliği kabul etmek, onu ideoloji haline getirip dayatmayı kabul etmez, kadının meşrû zeminde gelişip yükselmesinin önüne engel koymayı da gerektirmez. Ancak, ataerkillik olgusu insan zihninde ideolojik bir yargı haline dönüşüyorsa, o zaman arkadaşlarımızın da düşündükleri veya tarihte şahit olduğumuz gibi birçok haksızlıkları görebiliriz. Belli bir zihniyetin, kadına karşı ayrımcılığı destekleyen, onu âdeta mağduriyetlere sürükleyen yaptırımlara zemin olması söz konusudur.

Temel problem, özellikle tevhidi düşüncedeki sapmaların ortaya çıkardığı bir durumdur. Saygıdeğer hocam demin ona güzel bir örnek de verdiler. Olay biraz şirkle bağlantılı diye düşünüyorum. Çünkü, Allah Teala insanlara dini gönderiyor. Zaten din, mevcut olgusal durum üzerine geliyor; yani, bir zulüm var, haksızlık var, toplumda düzeltilmesi gereken bir durum var. Din o olgusal durumu düzenleme, ıslah etme ve düzeltme için gönderiliyor ve olaya müdahale ediyor. Allah, vahiy göndererek tarihe müdahalede bulunuyor. Ama insanların zamanla, yavaş yavaş tevhidi düşünceden saptıklarını görüyoruz.

Kutsal Kitap'da bir ibare dikkatimi çektiği için burada okumak istiyorum: *“Vaki oldu ki, toprağın yüzü üzerinde adamlar, erkekler çoğalmaya başladı ve onların kızları doğduğu zaman, Allah oğulları, adam kızlarınınin güzel olduğunu gördüler ve bütün seçtiklerinden kendilerine aldılar. Allah oğulları insan kızlarına vardıkları ve bu kızlar da onlara çocuk doğurdukları zaman, o günlerde, hem de ondan sonra, yeryüzünde nefilim vardı. Bunlar eski zamandan zorbalı, erki kötüye kullanan şöhretli adamlardı.”*

Komisyon Başkanı – Uzunca okumayacaksınız herhalde. Kur'an-ı Kerim'i, Mukaddes Kitabı, hepsini karıştırırsak zaman yetmez.

Doç. Dr. Talip Özdeş – Takdir ediyorum.

Özetleyecek olursak, tarihte olduğu gibi, günümüzde de yeni formlar altında, ama özü değişmeksizin kadın ve cinsiyet konusunda problemler yaşanmaktadır. Bu problemler, hem toplumun kendi dinamiklerinden hem de insanların kadın veya cinsiyet faktörü konusunda sahip oldukları birtakım yanlış inançlar, düşünceler ve geleneklerden de kaynaklanabilmektedir. Bir de buna karşı çıkan tepkisel durumlarda da, bir ölçüsüzlük yaşanmakta ve özellikle Batı'da ve modernizmin yoğun etkisi altında olan toplumlarda belli düzeyde kadını kendi kimliğinden soyutlanmaya, kadınlığı reddeden bir tutum içerisine girmeye teşvik eden durumlara şahit olmaktadır.

Saygılarımla.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

Efendim, ben üye sıfatıyla da söz alma hakkına sahibim. İzninizle bir-iki şey söyleyeceğim.

Dinî metinler, bizim yorumlamamıza göre farklı anlam kazanabilmektedir. Yani, âyetleri, hadisleri, sizin okuduğunuz Kitab-ı Mukaddes'teki pasajı, nasıl anlıyorsak, onlar ona göre bir uygulama alanı bulmaktadır.

Problem şu: İslâm'ın geldiği dönemlerde, gerek Arap toplumu gerek onun etrafındaki Bizans, Sasani, Fars toplumları ataerkil bir yapıdadır. Bu bir vakıa. Hıristiyanlığın geldiği dönemlerdeki toplum da ataerkil yapıda idi. Böyle olunca, dinî metinleri, bu çerçevede yorumlamışlardır. Bu bir vakıa. Yani, bu âyetlerin ifade ettiği anlam, böyle bir kültürel ve sosyal ortamda yorumlanmıştır. Biz nasıl bugün modernitenin veya bugünkü feminizm akımının tesiri altında kalıyorsak, bu normal ise, o günkü ulema ve fukahannın, o metinleri yorumlarken, ataerkil sosyal yapının etkisinde kalmaları normaldir. Ama, bizim bu vakıayı bugün görmemiz lazım. Onlar âyet ve hadisleri, bu çerçevede yorumlamışlardır. Bu bakımdan, bu âyet ve hadislerin yorumlanmasında, o günkü sosyal yapının ve kadına bakış açısının önemli bir rolü vardır. Bunu tespit etmek gerekir.

İşte biz burada, bu çalışmalarımızda, bu etkilerden soyutlayarak bu âyetleri yeniden yorumlayabilir miyiz; belki o nokta üzerinde hadisleri yorumlamamız gerekir ve ya yorumlayabilir miyiz noktasında durmamız lazım.

Sosyal yapının mutlaka etkisi var; ama, dinin de belirleyici bir etkisi var. Ben buna bir örnek vereyim. Mesela, aynı ataerkil yapı, Müslüman toplumlarda, Hıristiyan toplumlardan farklı bir sonuç doğurmuştur. Hıristiyan toplumu, Hıristiyanlığın gelişme döneminde de ataerkil bir yapı vardı; ama, mesela Kitab-ı Mukaddes'teki ilk günah kavramını ataerkil yapı çok çarpıtarak, bütün Hıristiyanlığa etki eden ve feminizmin doğuşuna kadar varan bir süreci başlatan kadın aleyhtarı bir şekilde yorumlamışlardır. Kadının ruhu yoktur, kadının mülkiyet hakkı yoktur, kadının ehliyeti yoktur şeklinde yorumlanmıştır, metinler ona müsait hale getirilmiştir. Ama, bizim metinlerimiz, bizim Kutsal Kitabımız ve hadis-i şerifler böyle bir yoruma müsait olmadığından, ataerkil yapı bu kadar uzağa gidememiştir.

Dolayısıyla, kadının sosyal yapısında dinin de rolünü inkâr etmemek gerekir. Bununla birlikte sosyal ve kültürel yapının da rolü bulunmaktadır. O dönemin ulemasını da suçlamaya gerek yoktur. Ben bunu bir tespit bakımından söylüyorum. Biz de bugün içinde bulunduğumuz kültürel, hatta siyasi şartlardan etkileniyoruz, onlar da etkilenmişlerdir. Hiç etkilenmemişlerdir şeklinde düşünmek doğru değil. Bunun altını çizmek istiyorum.

Yeri gelince yine kısa sözler almama izin vereceğinizi ümit ediyorum.

– Buyurun efendim.

Şükrü Özbuğday – Sayın Başkanım, değerli katılımcılar; hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Özellikle son yıllarda, kadın meselesi, tabiri caizse İslâm'ın yumuşak karnı olarak

görülmekte ve İslâm'a yöneltilen tenkitler, hatta hücumlar, kadının statüsü bahane edilerek yapılmaktadır. Bu toplantımızda, bu konuya ışık tutmalıyız. Ayrıca toplumda bazı mahalli/yerel uygulamalar veya örtten kaynaklanan uygulamalar sanki İslâm'ın bir emriymiş gibi algılanmaktadır. Kadını arka plana iten, horlayan, hatta insan olarak kabul etmeyen bir İslâm imajı sergileniyor. Bu toplantımızda alacağımız kararlarda kadın konusundaki yanlış anlayışların dinden kaynaklanmadığını, bunun mahalli örf ve âdetlerden, uygulamalardan kaynaklandığını belirtirsek, bunu kamuoyuna açıklarsak hayırlı bir iş yapmış olacağımız kanaatindeyim.

Kur'an-ı Kerim'e ve sahih hadislere baktığımız zaman, gerçekten kadın konusunun bugünkü toplumdaki uygulamalarla alakasının olmadığını görüyoruz. Biraz önce değerli katılımcılar da ifade ettiler, İslâm'a göre yaratılış cihetinden, Allah'ın kulu olma açısından kadın ile erkek arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır. Hiç kimsenin kendi cinsiyetini seçme hürriyeti yoktur. Cenab-ı Hak dilediğine erkek veriyor, dilediğine kız veriyor, dilediğine ikiz veriyor, bazısına da hiç çocuk vermeyebiliyor. Kur'an-ı Kerim'e göre, kadın-erkek aynı ruha, aynı cevhere ve insani öze sahiptir. Bu açıdan aralarında herhangi bir fark yoktur. Erkeklerin de, kadınların da yaratılış gayeleri aynıdır. Her iki cins de, Allah'ı tanıma, O'na ibadet etme ve yeryüzünü mamur etme gayesiyle yaratılmışlardır. Kur'an ve hadislerdeki hitaplarda, emir ve yasaklarda, kadın ve erkek bir ve eşit tutulmuştur. Hz. Muhammed (s.a.v.), kadını ve erkeğiyle bütün insanlığın peygamberidir; o, bütün insanlara, müjdeci ve uyarıcı olarak gönderilmiştir. Allah erkek veya kadın olsun, hayırlı iş gören kişinin emeğini boşa çıkarmayacağını bildirmekte ve Allah'a inanmış olarak hayırlı iş yapana, ister kadın ister erkek olsun bu minval üzere hayatını tamamlayana cenneti vaat etmektedir. Kısaca, nasslarda yer alan genel ve temel hükümlerde, kadın ve erkek ayrımı yoktur.

İslâm hukukunda, ceza ehliyeti ve mesuliyeti bakımından da...

Komisyon Başkanı – Hukuka girmeyelim. Şöyle bir toparlarsanız...

Şükrü Özbuğday – Teşekkür ediyorum ikazımız için.

Özetleyecek olursak, bugün, gerçekten toplumda İslâm'ın kadına bakışıyla ilgili yanlış bir imaj bulunmaktadır ve toplumda belki geniş değil ama önemli bir kesimi de bu imaj etkilemektedir. O bakımdan, bizim burada alacağımız kararların, kamuoyunda bu inanca sahip olan kesimi aydınlatacağı kanaatindeyim.

Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– İsmail Bey, buyurun.

Prof. Dr. İsmail Yakıt – Efendim, bazı katılımcı arkadaşlarımız dile getirdiler, ben onları bir iki cümleden sonra hemen atlayacağım; tekrar olmasını istemiyorum. Söylenmeyenleri söyleyelim.

Bir arkadaşımız, seküler bir ortamda kadının statüsünü tartışanlar, dinin devreden çıkarılması gerektiği hususunda bir yargıya varırlar dedi. Bu son derece doğru; çünkü, onlar, kadının geleneksel bir yapı içerisindeki statüsüne bakarak dini yargılıyorlar. Acaba, din aynı görüşte mi? Sayın Din İşleri Yüksek Kurul Üyesi arkadaşım da

beyan ettiler. O zaman, biz, burada kadının sosyal yapısını geleneklere göre mi, yoksa dine göre, Kur'an merkezli din anlayışına göre mi tartışacağız?

Denilebilir ki, Kur'an'daki bazı âyetler, okuyanın düşüncesine göre seyyal bir mana taşıyabilir. Adam kendi görüşünü Kur'an'la temellendirebilir. Bunlar, tarihte olmuş olaylardır. Ancak, semantik analizler dediğimiz, kavramlar, kilit kelimelerin doğrudan analizleri yapılarak, kavram kargaşalığı ortadan kaldırılabilir. Daha doğru yargılara varılabilir. Mesela, Kur'an, kadın konusunu ele aldığı zaman, özellikle "zevc" kelimesini kullanır, bu müzekker (eril) bir kelimedir. Hatta, Hz. Adem'den bahsederken, "sen ve eşin" derken, orada "zevce" değil "zevc" kelimesini kullanır. Yani burada zevc kelimesi zaten bir çiftin diğer yarısı demektir. İnsan, erkek veya kadın tek başına bir varlık oluşturmuyor Kur'an'a göre; kadın ve erkek bir araya geldiği zaman, sorumlu ve mesul bir varlık oluşturuyor. Zevc kelimesi, bir elmanın diğer yarısı, bir çorabın diğer teki gibi. Sonra, نضل kelimesinin analizleri yapıldığı zaman, bir üstünlük değil, öncelik hakkını ifade eder, hukuktaki öncelik hakkı gibi... Hatta, Araplar bile "tafad-dal=buyur" kelimesini, "öncelik sizin" anlamında kullanırlar. Onun için bu yetki, görev ve sorumluluk önceliğidir.

Ben, ana hatlarıyla şunu söylemek istiyorum: Kadın hakkında tartışacağımız bütün konular, mutlaka Kur'an âyetlerine dayanacaktır ve buna bağlı olarak hadislerin kritik edilmesi gereklidir. Kur'anî değerlerle, gerek Arap örfünden gelen, gerekse her İslâm toplumunun kendi geleneğinden gelen değerleri ayırmak gerektiğini düşünüyorum. İkincilerin birincilere göre; yani, Kur'anî değerler çerçevesinde bu geleneklerin yorumlanması gerektiğini düşünüyorum. Kur'an gerçi ayırımı reddediyor, bu doğru. Çünkü, kadınla erkek aynı ruhi cevhere sahiptir. Cinsiyet ruhlarda değil, bedenlerdedir. Dolayısıyla, sorumlulukta, ibadette, eğitimde, her türlü konuda tam bir eşitlik vardır. Kur'an'a göre kadının aile ve toplum içerisindeki statüsü ele alınacak ise -ki öyle olmalıdır- o zaman, erkeğe hangi hak ve sorumluluklar düşüyorsa, aynı hak ve sorumluluklar, kadına da düşmektedir. Çünkü, "zevc" kelimesi buna örnektir. Mesela, Nisa Suresi 34. âyette, hem erkeğin, hem kadının birbirlerine karşı hak ve sorumlulukları, hürriyetleri, görev ve yetkileri hatırlatıldıktan sonra öbürleri sıralanıyor. Demek ki, her ikisinin birbirine karşı görev ve sorumlulukları vardır.

O bakımdan, önce Kur'an açısından kadının aile ve toplum içerisindeki statüsü ortaya konup, geleneklerin onlara göre değerlendirilmesinden, bunların ne kadarının Kur'an'a yaklaştıklarının, ne kadarının uzaklaştıklarının belirlenmesinden yanayım.

Teşekkür ederim.

Komisyona Başkanı – Teşekkür ederiz efendim. Yalnız, süreyi biraz iktisatlı kullanırsak memnun olurum. İsmail Bey'in de söylediği gibi, burada söylenenleri tekrar etmeyelim, yeni şeyler söylemeye çalışalım ki, bir zenginlik olsun.

– Buyurun.

Prof. Dr. Hamza Aktan – Tekrara düşmemek için çaba sarf edeceğim; ama, belki bazı konuların daha iyi anlaşılması bakımından birkaç cümleyle tekrar edilebilir, onun için özür dilerim.

Bizim, 14 yüzyıllık bir fıkıh geleneğimiz var. Yerleşik kanaatler var. Bunların, bir anda kırılma biçiminde değişmesi çok zor bir olay. Zihinlerin değişmesi lazım. Sosyal değişimler oldukça yavaş cereyan eden bir konudur. Biz burada sadece örf açısından meseleye yaklaşır ve konuyu biraz detaylandırmazsak, o zaman ikna edeceğimiz kesim, “bunlar kendi kafalarındaki düşünceleri, bu Kur’an’dandır, sünnettendir diye empoze etmek istiyorlar” diye değerlendirebilirler. Etkili olamayız diye düşünüyorum. O bakımdan bizim düşüncelerimizi, ifadelerimizi temellendirmede örften hareket ederek biraz detaylandırmamız gerekiyor.

Gerçekten İslâm’ın ortaya çıktığı dönemlerde, Bizans’ta, Sasanilerde, özellikle Arap toplumunda bir erkek egemen anlayış vardı. Üstelik, Arap Yarımadasındaki erkek egemen anlayış, Sasanilerden ve Bizanslılardan daha ileri boyuttadır. Çünkü, yağmacı, talancı bir toplum, merkezi bir otorite yok, kabileler arası sürekli vurgunlar, talanlar var. Dolayısıyla burada tek bir değer vardır; o da kılıç tutan güçlü bir bilektir. O bakımdan da, kadının fazla bir önemi olmamış o toplumda. Grafik bir ortamda ifade edecek olursak, kadın sıfır noktasında değil, sıfırın altında bir noktadadır. Çünkü, kendisi bir şeye sahip olmadığı gibi, kendisi mülkiyetin de konusudur. Kur’an onu ifade ediyor. Kadının her şeyine mirasçı olunuyor. Şimdi, böyle bir toplumdan kadını alacaksınız, sıfır noktasının üzerine çıkaracaksınız ve erkeklere eşit bir seviyeye getireceksiniz. Bunu da, 23 yılda tamamlayacaksınız. Bu kolay bir hadise değildir.

Örfün şiddetle kırılması mümkün olmadığından, Kur’an’da tedric metodunun uygulandığını görüyoruz. İslâm toplumunda kadınların, haklarını kazanma konusunda bir tedric süreci işlemiştir.

Peygamberimizin uygulamalarını, Kur’an’ın tedric süreci içinde birlikte değerlendirecek olursak, kadın, gerçekten, aşağı yukarı erkeklerle birçok konuda eşit bir seviyeye gelmiştir. Mesela, beş vakit namazda camidedirler; Peygamberimizin bütün sohbetlerine katılırlar. Eğlenceye katılırlar, yemeğe katılırlar. Birlikte yerler, birlikte eğlenirler; cenazeye katılırlar, kabristana kadar giderler. Birlikte ağlarlar. Kadın def çalar türkü söyler, Peygamberimiz dinler. Bunlar hadislerde yer almaktadır. Özel bir meseleseni anlatmak için, Peygamberimizin elinden tutar bir kadın götürür, Peygamberimiz onunla beraber gider. Herkesin içinde Peygamberimize bir kadın evlilik teklif eder. Bizim hadis literatürü içerisinde fazla öne çıkarılmayan -belki de doğru olmaz ama, kabul edilmeyebilir- bir anlamda sansürlenmiş hadisler vardır. Bunlar da dikkate alınırsa, kadın gerçekten hayatın içinde, erkeklerle birlikte hayatı paylaşan bir toplumda bulunuyor. Daha sonra, o erkek egemen anlayış biraz da Cahiliye döneminin geleneklerinden genlere işlemiş olan o anlayış, bir süre sonra yavaş yavaş tekrar eski şekline dönüşmeye ve bu, fıkhaya yansımaya başlamıştır. Bunun vurgulanması lazımdır.

Bir de şu açıdan meseleye bakalım: Az önce tedricten bahsettim, yani Kur’an yavaş yavaş kadını belli bir statüye doğru getirmiş. Acaba, nihai hedefe getirmiş mi? Yani, Kur’an’daki o ifadeler, kadının gelmesi gereken nihai hedef mi; yoksa o günün şartlarında gelebileceği nokta mıydı? Bu açıdan da Kur’an âyetlerinin değerlendirilmesi lazım.

Tedriciliğe kölelik konusunu örnek gösterebiliriz. Kur’an’da kölelik kaldırılmamış-

tır; ama, kaldırılması yönünde, kölesiz bir toplum oluşturulması yönünde bir program, bir proje konulmuş, bir hedef belirlenmiştir. Mevcut şartlarda kölesiz bir toplum oluşması mümkün olmadığından, tamamen insanların kölelikten kurtulabileceği bir program koymuştur. Acaba, aynı metodu, aynı yaklaşımı, aynı mantığı, kadın konusunda da düşünebilir miyiz? Kur'an âyetleri, sanki kadın ve erkek için ayrı statüler belirlenmiş gibi görünen kadın konusundaki Kur'an âyetleri nihai hedefi mi gösteriyor; yoksa o günün şartlarında, o toplumun kabul edebileceği bir seviyeyi, bir aşamayı mı gösteriyor? Bu açıdan meseleye bakmak lazım. Eğer bu açıdan bakarsak, o âyetlerin yorumlanması ve tefsiri, açıklanması ve içtihatlarımız da, sanırım biraz daha farklı olacaktır. Çünkü, biz bir fantezi peşinde koşmuyoruz. Buraya toplanmışız, kadın haklarıyla ilgili bir konuyu konuşuyoruz. Bu bizim durup dururken icat ettiğimiz bir şey değil, şartlar bizi zorlamıştır. Öyleyse, bu vakıyı dikkate alarak, bir de bu bakış açısıyla Kur'an'a yaklaşırsak, farklı birtakım sonuçlar çıkarabiliriz diye düşünürüm.

Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz. Hamza Bey'in konuşmasına bir soruyla katkıda bulunmak istiyorum. Nihai hedef acaba mümkün mü? Kadın erkek ilişkisinde veya kadının sosyal, hukukî statüsünde, daha çok sosyal statüsünde, bütün asırları bağlayıcı bir çizgi çizilebilir mi, bir nihai hedef yakalanabilir mi? Bu da üzerinde durulması gereken bir konu zannediyorum.

Prof. Dr. Hamza Aktan – ... Kadının her zaman belli bir yeri olacaktır. Bu beşyüz sene önce farklıdır, bugün farklı olur, beşyüz sene sonra farklı olacaktır. Nihai hedef, olması gerektirir. O anlamda söyledim.

Komisyon Başkanı – Ben de bunun ortaya çıkması için bu soruyu sordum.

– Buyurun.

Prof. Dr. Mehmet Aydın – Ben de Hamza Bey'in gittiği yoldan biraz daha ileriye doğru gitmek ve meseleyi biraz daha müşahhas olarak ortaya koymak istiyorum.

Bana göre, bize göre, hepimize göre -burada bir ayırımın olmadığına inanıyorum- bir defa kadın sosyal hayatta, İslâm'a göre ikinci sınıf bir vatandaş değildir. Bu çok önemli bir konu ve bunun üzerinde durmamız gerekiyor. Çünkü, teorik plandaki, Asrı saadetteki, bizzat Peygamberimizin uygulamaları ve Kur'an-ı Kerim'deki âyetlerin bize ilham ettiği anlam bu doğrultudadır. Toplumun içerisinde cinsiyet olarak kadının ve erkeğin özellikleri farklı olabilir; ama kadın, vazife ve statü bakımından, sosyal hayatta ikinci sınıf vatandaş değildir. Bir defa bunun altını özellikle çizmek istiyorum.

“Gelenek” dediğimiz hadiseye değinmek lazım. Bu da tabii bir kültürel tarih analizini gerektiriyor. Arkadaşlarımız ve Sayın Başkan da buna temas etti. Burada, problemin karmaşıklığını doğuran sebep şu: Bir hadis var ki, -biraz önce Hamza Bey bahsetti- Resulullah bir kadının elini tutarak, Medine sokaklarında kaybolup gittiler denilmekte. Bir hadis var ki, kadınlar yanlarında mahremleri olmadığı zaman sokağa çıkmasınlar şeklindedir. Bu hadis midir, değil midir? Buhari'de böyle bir hadisin olması onun önemini artırır mı anlam itibarıyla, yoksa artırmaz mı?

Biraz daha cesaretle adım atmamızı istiyorum. Eğer Kur'an-ı Kerim ve Peygamber-

rimizin uygulamalarında bir berraklık varsa, bunları göleleyecek hadisleri biraz ikinci plana atmak mecburiyetimiz vardır. Fukaha, 14 asır, 15 asır bir birikim olarak birbirinden naklen eğer bu görüşleri tekrar ederek bize kadar birtakım şeyler getirmişse -ki, 14 asırlık bir fukaha tarihi de yok. Sahabenin dönemi malum. İslâm hukukçusu arkadaşlarımız biliyorlar ve bunların teşekkül tarihleri de belli- bunlar böyle olmuşsa, en azından, aşırı şekilde bir mahkumiyete maruz bırakmak yerine, kendi zamanlarında böyle hükümler vermişlerdir, saygıya değerdir, layıktır; ama, bugün ortak görüşleri tekrar etmememiz gerekir.

Bir televizyon programında, ilahiyat profesörü bir hocamıza, Mesih ve Mehdi meselesi soruldu. Kur'an'da yok; ama, gelenekte vardır. Bizi mahveden budur. Gelenekte var; ama, bu geleneğin yeri nedir, bu gelenek neye dayanıyor? Gelenek dediğimiz hadisenin eğer kökü yoksa, tabanı yoksa, bir dayanağı yoksa, bu geleneği tekrar etmek mecburiyetinde miyiz? Yoksa, bir Yahudi ve Hıristiyan kültürünün İslâm'a bir adaptasyonu mudur bu hadise? Tevrat'ı, bransım itibarıyla defalarca okudum. Kadın, Tevrat'ta, diğer hükümlerin dışında, iki önemli konuda duruyor. Birisi bekaret konusu. Bakire olmayan bir kadının toplumun ortasında taşlanması ve rezil edilmesi. İkincisi, kadının ikinci sınıf değil, hiçbir vatandaşlık hakkının olmaması. Yahudi hukukunda bu çok önemli bir husustur. Bu Hıristiyanlığa da geçmiştir. Hıristiyanlıkta, açık cümleler vardır, isterse babalar kızlarını evlendirirler, isterse evlendirmezler. Bu anlayışlar bize doğru girmiş. Biliyorsunuz, bazı fukaha, kızın izdivacını babanın iznine tabi tutar. Bunları biz hâlâ tekrar edecek miyiz, nedir bu? Yani, bu konularda -biraz daha cesur olalım derken yanlış anlamayın, reformist, kökten uzaklaştırıcı bir anlayış değil- biraz vebalimiz de vardır. İlahiyat Fakültesi hocalarını buraya topladılar, bunun anlamı şudur: "Haydi bakalım! Diyanet hakkında konuşuyorsunuz, buyurun, siz meseleyi çözün..." Eğer biz, hakikaten bugüne kadar tekrar edilen şeyleri aynen tekrar edeceksek, -Hamza Bey işaret ettiler, çok önemli bir konu bu- o zaman, bu toplantı için "kendileri oturdu, kendileri konuştu, kendileri sonuca vardı" derler. Hakikaten önemli bir şey söylememiz gerekiyor. Onun için, bu toplantıyı, biraz daha bu istikamete yönlendirmeliyiz.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

Mualla Hanım, üç dakika sonra ara vereceğim, bitmezse ikinci oturumda devam edersiniz.

– Buyurun

Doç. Dr. Mualla Kavuncu – Belki tanımayanlar var. Ben buraya ilahiyatçı olarak gelmedim, sosyolog olarak geldim. Hatta, listeye baktığımda hep ilahiyatçılar dolu, bir tek ben vardım, bir de Serpil Hanım. O gelmedi sanırım. Konulara baktığımızda da kaynaklarla ilgili, ilahiyatçıların konusuna giren şeyler. Beni niye çağırılmış olabileceğini ve çok fazla katkımın olmayacağını, daha çok yararlanacağımı düşünmüştüm. Ama, şimdi, konuşmalardan görüyorum ki, sosyolog olarak da bu toplantıya epey bir katkı olabilecek. Tabii ki ayrıca yararlanıyorum da.

Hidayet Hanımın söylediklerine tamamen katılıyorum. Hidayet Hanımla karşılık-

lı pek konuşmadık ama, burada ters düştüğümüzü fark ettiğim ve vurgulamak istediğim küçük ama önemli bir nokta var: Kur'an'ın ataerkil bir dili ataerkil bir yapısı olduğunu, İslâm'ın kendisinin rivayetlerin, söylemin, yorumun ötesinde bir olgu olduğunu vurguluyor. Ben kesinlikle öyle düşünmüyorum. Yani, İslâm'ın kendisinde, kaynaklarda böyle bir şey olmadığını düşünüyorum. Akif Bey'in vurguladığı bir şey vardı; "bizim okumalarımızda sorun olduğunu düşünüyorum" şeklinde İlahiyatçı değilim; daha dışarıdan, daha saf yorumlarla, fikhî gelenekle kafası çok karışmamış birisi olduğum için böyle bir düşünceye varabiliyorum. Tabii ki bu noktaya gelmemde birtakım sebepler var, deneyimlerim de faydalı olacak burada.

Ben direkt araştırdığımda, yani hiçbir yoruma, fikhî kaynaklara inmeden doğrudan -Arapçam da olmadığı için Kur'an mealinden- araştırdığımda, öyle bir dili olmadığını, böyle bir ayrımın olmadığını kesin bir şekilde görüyorum. Arada tabii ki dönem dönem kafama takılan âyetler oldu, burada söz konusu edilen âyetler başta olmak üzere... Mesela "*Kendileriyle huzur bulasınız diye sizin için, türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de onun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir.*" (Rûm, 30/21) diye, "eşler" hep "zevce" olarak, dişi olarak çevriliyor. Bu hususu bir arkadaşım ile konuşmuştum: Bu gerçekten zevce mi yoksa kadın veya erkek eş fark etmiyor mu? Arapçasından bir bakalım demiştim. O bana, tabii ki zevce, hep böyle çevriliyor, hep biz böyle biliyoruz diye söyledi. Aslına, Arapçasına baktığında -kendisi de çok şaşırılmıştı- onun, eş değil, zevce, yani erkek demektir ve aslında o âyet, biz kadınlara hitap ediyordu. Bizim için erkeklerin yaratılmış olduğu şeklinde bir anlam çıkıyordu. Bu sadece küçük bir örnek. Bunun gibi pek çok deneyimim oldu. Onun için kesin bir şekilde, erkek bakış açısıyla, okumamızla alakalı bir sorun olduğunu düşünüyorum. Zaten, sosyoloji biliminden de burada yararlanırsam, Marks'a göre bir üst yapı kurumu, hukuk da öyle, bunlar norm üreten, topluma norm veren şeyler. Toplumun kendi dinamikleri, üretim ilişkileri, üretim tarzı vesairesi var. Bunların üstünde dinî yorumlar, hukukî yorumlar belirleniyor ve bu normların topluma bir yön vermesi, belirlenmesi çok fazla söz konusu değil. Bunlar toplumun dinamikleri üzerinde şekillenen şeyler. Onun için, İslâm için de bu geçerli. Dinin, bu şekilde ataerkil toplumlarda yorumlanması söz konusu.

Komisyon Başkanı – Şimdi bir ara verelim isterseniz, ikinci oturumda sizinle başlayalım.

Efendim, 15 dakika ara veriyorum.

İKİNCİ KOMİSYON İKİNCİ OTURUM

“Kadının Aile ve Toplum İçindeki Statüsü”

(15 Mayıs 2002)

Prof. Dr. Mehmet Akif Aydın (Komisyon Başkanı) – Efendim, ikinci oturumu açıyorum. Mualla Hanımla devam edelim.

– Buyurun efendim.

Doç. Dr. Mualla Kavuncu – Okuma sorunu olduğunu söylüyordum. Bu da -daha önce de dile getirildi- erkek bakış açısından okunduğu için bu tür yorumlar ortaya çıkıyor. Onun için, bizim şu anda ataerkil ve erkek bakış açısından kurtulup daha doğru okumalar yaparak, daha iyi sonuçlara ulaşabileceğimizi düşünüyorum.

Ayrıca, “olan” ve “olması gereken” ayrımı yaparak bir okuma da gerekebilir. İşte, olanı, o andaki mevcudu anlatan âyetler olabilir; olması gerekeni vurgulayan âyetler olabilir. Onlara dikkat edilerek belki bir okuma yapabiliriz. Mesela, bizim kültürümüze sinmiş bir haremlik-selamlık ayrımı, kadınla erkeğin bir türlü bir araya gelemediği, birbirinden tecrit olduğu bir durum söz konusu. Kur’an’da, İslâm’ın ilk dönemlerinde böyle bir şeyle kesinlikle karşılaşmıyoruz. Buna karşı bir mücadele vermek gerekiyor. Ama, bunu yaparken, çok hasas ve dikkatli olunması lazım. Çünkü, şu anda son derece yoz bir ortamdayız, bu haremlik-selamlığı kaldırırken yozlaşmamaya, sulandırılmamaya dikkat edilmesi gerekir. Çünkü bununla birlikte mahremiyetin vurgulanması lazım.

Kur’an bence, bu konuda son derece radikal dönüşümler içeren bir metin. Ama, söylediğimiz gibi, ataerkil bakış açısıyla okunduğu ve yorumlandığı için farklı şeylerle karşı karşıyayız. Hatta, Kur’an’dan önceki diğer metinler için de, diğer dinler için de aynı şey söz konusu. Bugün, Avrupa dünyasında da Hristiyan kadın ilahiyatçılar, aynı şeyleri söz konusu ediyorlar. Mesela, Meryem’e uyguluyorlar, Meryem’in ön plana çıkarılmasını, onun babasız bir çocuk dünyaya getirebilmesini; ki, o toplum için çok önemli bir şey, babaya aşırı değer atfeden bir toplum yapısında babasız çocuk dünyaya getirmek ve bu kadının ve çocuğunun son derece kutsal olarak ortaya konulması, orada babanın fonksiyonunu, erkeğin üremedeki fonksiyonunu tamamen yok eden bir şey. Ki, tarihte o toplumda erkeğin üremedeki fonksiyonu, kadın sadece taşıyıcı kabul edilerek yok sayılıyor ve erkeğin fonksiyonu ön plana çıkarıldığı bir dönemde bunun yapılmış olmasını Hristiyan ilahiyatçı hanımlar son derece önemsiyorlar. Bu tür akımlar da var dünyada.

Tabii, bizim Türk geleneğine, özellikle kendi toplumumuz için dikkat etmemiz gerekiyor. “Türk geleneği” derken, Akif Bey’in vurguladığı, bir yandan Arap, Bizans, Sasani gelenekleri söz konusu, bir yandan da çok uzun süre göçebe olarak yaşamış bir milletiz, 2000 yıl neredeyse, bunun izleri üzerimizde hâlâ sürüyor. Burada şunu söylemek istiyorum: “Din” derken, dinin toplum üzerindeki etkisi o kadar belirgin değil, yani bir toplumu din şekillendirmiyor. Bir toplumu kendi iç dinamikleri şekillendiriyor. Onun için bizim toplumumuzdaki kadının olumsuzlanması şeklindeki anlayışlar, feminist çevrelerde vurgulandığı gibi dinden kaynaklanmıyor ve kendi toplumumuzdan kaynaklanan bir durum. Bu zaten, bizim toplumumuza özgü de değil, “ataerkillik” dediğimiz olgudur. Bütün toplumlarda ve tarihin bütün dönemlerinde karşılaştığımız bir olay olup, belki Türkler İslâm olduktan sonra çok daha az yaşayan bir toplum olmuşlardır. Şimdi bunda dinin etkisi olmadığını şuradan anlıyoruz: İslâm öncesinde göçebeliğini sürdüren ve yerleşikliğe geçen Türk toplulukları var. Bunlardan yerleşikliğe İslâm öncesinde geçen topluluklar iki şekilde gelişmişlerdir. Budist, Maneist etkiler altında gelişen toplumlarda bir kadının olumsuzlanması, toplumdan tecrit edilmesi söz konusudur. Ama, yerleşikliğe geçip bu dinlerden etkilenmeyen, eski Şaman kültürünü sürdüren Türk toplulukları da vardır. Bunlarda ise, kadının daha serbest olduğunu, ortalıkta olduğunu, ama her iki durumda da, iki tür toplumda da kadının yine cinsel nesne olarak, toplumda başka fonksiyonu olmayan bir nesne olarak değerlendirildiğini, karşılıklı alınıp satılan, ya eve kapatılıp bir kişinin mülkünde olan, ya da toplumun ortak kullanımına sunulan, -mesela Karluklarda kumarlarda alışveriş nesnesi, üzerine kumar oynanıyor- bir nesne olarak değerlendirildiğini görüyoruz. Diğer tür toplumlara örnek de, Uygurlar ve Karahanlılardır. Bunlar daha kapalı bir toplum yapısı sergiliyorlar.

Göçebe Türklere gelince, bunlar da ataerkil. Ama, göçebe hayat şartlarının getirdiği, kadının daha çok yer aldığı bir toplum yapısı söz konusu. Bunun örneklerini Dede Korkut’ta özellikle görüyoruz. Ana olarak çok değerli, son derece fonksiyonel. Zaten bu fonksiyonellik önemli, toplumda fonksiyonel olduğu sürece kadın değerli. Fonksiyonellik olduğu sürece kadının daha önemli ve değerli konumlarda olduğunu görüyoruz. Ancak, ticaret toplumlarında bu fonksiyon azalıyor, yok oluyor ve günümüz modern toplumları için de kadının fonksiyonsuzlaşması söz konusu. Burada “kadının toplumdaki, ailedeki yeri ve statüsü” derken örnek alacağımız toplumlar kesinlikle bunlar değildir. Zaten biz, hem kendi kaynaklarımızdan hem de geleneğin verdiği imkânlardan yola çıkacağız. Modern toplumda da kadın bir cinsellik nesnesi olarak sunuluyor. Güzellik yarışmalarında, pornografide sürekli aşağılanan bir yapıda; alınır satılır, reklam metaı durumundadır. Kapitalizm sürekli kadınlar ve çocuklar üzerinden iş görüyor. Bütün bunlara karşı durulması gerekiyor.

Bunun dışında, kadına verilen, Kur’an’da da belki gördüğümüz roller, iş bölümü, kadın ve erkeğin doğal ayrımlarından kaynaklandığını düşünüyorum. Anneliğin son derece önemli bir kurum olduğunu düşünüyorum. Fakat, burada şuna dikkat etmek lazım. Bu rol, bu işbölümünün nasıl değerlendirildiği açısından önemli. Mesela, modern toplumda özel alanda kadın, özel alanın sahibi sayılıyor ve özel alanda son dere-

ce küçümseniyor, değersiz. Kamusal alan önemli; işin yapıldığı, üretildiği, paranın kazanıldığı, fikrin üretildiği vesaire, savaşların yapıldığı, karar verildiği politik alanlar. Bunlar son derece önemli ve bunlar erkeğin alanları. Kadının alanı ise, özel alan ve son derece önemsiz, değersizleşmiş bir alan. Yoksa, direkt iş bölümünün kendisi, kadın-erkek hiyerarşisini getiren bir şey değil, olgunun kendisinde değil bu hiyerarşi. Bizim ona attığımız değerler de. Yoksa, kadının yaptığı işler, erkeğin yaptığı işler kadar önemli ve değerli sayılıyorsa, böyle bir hiyerarşi de olmayacaktı. Buna dikkat etmemiz gerekiyor.

Teşekkür ederim.

Komiyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

Mualla Hanım çok önemli bir noktaya temas etti. Burada, aile bağlamında da kadını ele almak gerekiyor. Problem biraz şundan kaynaklanıyor: İdeal bir aile ve kadın tipini çizmek zor. Bütün dönemler için veya sadece dönemimiz için geçerli ideal aile tipi hangisidir veya ideal kadının statüsü hangi statüdür? Bunu belirlemek çok zor. Şu yanı sıra herhalde düşünmek lazım: Bugün Batı dünyasında var olan kadın anlayışı ve aile yapısı ideal yapıdır. Çünkü, feministlerin kendilerinin de itiraf ettikleri bir olgu var. Batı'da feminizmin gelişkin olduğu çevrelerde aile büyük sarsıntı geçiriyor. Mesela, en ateşli feministler aile birliğini koruyamayanlardır. Kendi sözleri bunlar.

Aile konusunda günümüzde önemli problemler var. Mesela, Amerika'da tek ebeveynli aileler gittikçe yaygınlaşıyor. Bence kadının sosyal ve hukukî statüsü ile aile birliği arasında adil bir uyum sağlamak durumundayız. Yani, kadının statüsünü aile aleyhine genişlettiğimizde, bu durumda aile yıkıldığında yine bunun altında kadın kalıyor. Tek ebeveynli aile Amerikan toplumunda şu anlama geliyor: Bir anne ve çocuğu. Baba yok. Umumiyetle babalar kendilerini çekip çıkarıyorlar. Böylece kadın hem kendi sorumluluğunu hem çocuğun sorumluluğunu üstleniyor. Bunun kadın lehine olduğunu söylemek mümkün değil.

O halde, bu tartışmamızda, sosyal statüsünü, aile içerisindeki yerini belirlerken, aile birliğini koruma hedefine yönelik bir denge kurmak zorundayız. Tabii, buna feministlerin ilk bakışta haklı gözükken şu itirazı var: "Bütün sorumluluğu, bütün yükü biz mi taşıyacağız? Yani, bunda erkeğin rolü hiç olmayacak mı? Biz üstlenemezsek ne olacak?" Bunda belli ölçüde haklılık payı var. Onun için diyorum ki, adil bir denge kurmak zorundayız.

Bir de şöyle bir problem var: Kur'an-ı Kerim'de "marûf" deniliyor; yani her dönemin kadın anlayışı, o dönemin şartları içerisinde değerlendirilmeli. Bundan üç-beş asır önceki kadın anlayışı eğer huzurlu bir aile yapısı içerisinde problem yaratmamışsa, bugün bizim onu yok saymamız veya kötülememiz bence doğru bir değerlendirme değildir. İslâm kültüründe kadının statüsündeki kimi kısıtlamaların, İslâm kültüründe, aile birliği hedefini korumaya yönelik bir fedakârlık olarak öngörüldüğünü düşünüyorum ve bu konuda da çok ideal bir düzenin henüz, hiçbir toplumda kurulamadığını zannediyorum.

– Buyurun Yunus Bey.

Prof. Dr. Yunus Vehbi Yavuz – Az önce, Hamza Aktan Hocamız, daha sonra Mehmet Aydın Hocamız konuyu biraz daha hızlandırdılar ve Mualla Hanım da meseleye farklı bir bakış açısı getirdi. Bence, bu toplantıda biraz farklı şeyler söylemeliyiz. Yani, hep aynı şeyleri tekrarlırsak, iyi bir sonuç elde edemeyiz.

Ben, önceki konuşmamda, “Kur’an ve sahih sünnet çerçevesinde kadın bütün haklarını elde etmiştir” demiştim. Gerçekten de öyle. Kadının, özellikle statüsü konusunda Kur’an herhangi bir belirlemede bulunmamıştır. Bu da bizler için bir rahmet olmuştur. Yani, her millet, her toplum, kendi aklıyla, kendi anlayışıyla Kur’an’ın prensipleri ışığında, beraber yaşadığı, toplumun ayrılmaz bir parçası olan kadına hangi statüyü vereceğini kendi aklıyla belirlemelidir. Kur’an’ın bu rahmetinden, bu toplantıda da istifade etmeliyiz. Ancak, ben Kur’an’daki bu genişliğin, bu rahmetin, tarihte bizim kültürümüze, İslâm dünyasının kültürüne çok sağlam bir şekilde yansıdığını söyleyemem.

Bazı konu başlıkları belirlenmiş: Kadını dövmek, kadının statüsü, kadının şahitliği vb. Fıkıh kitapları çerçevesinde sorunları daha da çoğaltmak maalesef mümkündür. Çünkü, İslâm’da kadının velayet hakkı yoktur. İslâm’da değil de İslâm hukukunda, yahut daha Türkçesi İslâm fikhında. Kadının ceza hukukunda şahitlik yapma hakkı yoktur. Yine, kadının diyeti erkeğin diyetinin yarısıdır. Tabii, bunların gündeme getirilmesi ve bilim adamları tarafından müzakere edilerek doğrularının bulunması gerekir. Bu mevzuların, fıkıh kitaplarında yer almaması, bu hakların kadınlara verilmediği ve İslâm hukukunda bu hakların olmadığı anlamına gelmez. İslâm fikhında böyle olması, İslâm’da böyle olduğu anlamına da gelmez. Çünkü İslâm fıkhı, bir kültürdür. Tarih boyunca yaşamış olan fakihlerin, bilim adamlarının ve devlet adamlarının Kur’an ve sünnetten kendi bakış açılarıyla çıkardıkları hükümlerdir. Ben bu konuları biraz daha derinlemesine düşündüm, Kur’an’a gittim, sahih sünnete gittim, haklar noktasında bir ayırım olduğuna rastlamadım. Ayırımı yapan, biraz da toplumdur; meseleyi biraz daha tahsisi olarak söylememiz gerekirse, erkeklerdir. Çünkü, tarih boyunca ilimle meşgul olanlar, büyük çoğunluğu itibarıyla, hep erkekler olmuştur. Erkek müfessirler, erkek muhaddisler ve erkek fakihler... Tabii ki, sonucunda bir erkek bakışı açısı ortaya çıkacak, başkasının olması mümkün değil.

Ben, bilhassa kız öğrencilerime şunu diyorum: Ne zaman sizler fakihe olursanız, müfessire, muhaddise olursanız, o zaman İslâm’ın kadına nasıl baktığı, hangi statüyü verdiği, hangi hakları getirdiğini anlamak daha kolay olacak, olay dengelenmiş olacak. Bize bu durum dengesiz bir şekilde gelmiştir, tek taraflı olarak gelmiştir. Biz, erkekler olarak, kendi kendimizi biraz tenkit etmeliyiz.

Mualla Hanım’ın değindiği bir noktaya da kısaca değinmek istiyorum. “Kur’an’da müzekker sigası yok” dediler. Yani, Kur’an’ı savunma mahiyetinde bunu söylediler. Şimdi, konu şudur: Kur’an’da bazı terimler var, bazı kavramlar var, bu kavramlar hep erkeklerle göre yorumlanmıştır. İşte, *“Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de onun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir.”* (Rûm, 30/21) Şimdi bu, kadına cinsel bir rol veren bir anlayışın tefsiridir, yorumudur. Yani, erkek kadında sükunet bulacak, kadın erkek-

te sükunet bulmayacak, tersi yok, böyle bir yorum yok. Böyle bir yorumun olmadığı delilleri de var. Konuyu nikah bahsini okuturken nikahın tarifini araştırdığım zaman derinlemesine öğrendim. Buna göre çok kısa bir şekilde nikah “kadından yararlanmak üzere erkeğin kadınla yaptığı bir akittir” diye tarif edilir. Bu, kelimenin tam anlamıyla bir erkeksi tariftir. Beni mazur görün, biraz da cinsel bir tariftir. Acaba dedim, bu Hanefi Fıkında, el-İhtiyar mı böyle? Hayır, el-Mebcut'ta da öyle. Acaba sadece Hanefilerde mi böyle? Hayır, dört mezhebi inceledim, onlarda da aynı şekilde tarif yapıyor.

Kadının statüsünü yansıtmaması bakımından bu tarif çok enteresandır. Bizim İslâm fıkı dediğimiz elimizde mevcut fıkıh kültüründe, fıkıh kaynaklarında bu tarife göre kadının evdeki, ailedeki statüsü cinsel bir meta olmaktır. Hayır efendim, onun tevli var. Hayır, başka türlü de tarif edilebilirdi, bu âyet değildi ki! Tarif yapılırken, karşılıklı olarak eşlerin birbirinden yaralanması denilebilirdi. Nitekim, Kur'an, bu karşılıklılığı ortaya koymuş, kadının statüsünü belirlemiş, onu bir cinsel meta olarak değil, kadını bir insan olarak vaz' etmiş, öyle tanıtmış. *ولهن مثل الذي عليهن بالمعروف* (Bakara, 2/228) âyeti bunu çok açıkça söylüyor. Kadınların erkeklerde erkekler kadar hakkı var. Bu cinsellikte de böyledir, evlilikte de böyledir ve aile hayatında, aile içi yapıda da böyledir. Evde kim çalışacak, kadın mı erkek mi? Hizmeti kim yapacak, yemekleri kim yapacak? Tabii bunlar, bu âyet dikkate alınrsa, zamanın şartlarına göre yeniden değerlendirilebilir. Yani, kadının sosyal yapı içinde hiçbir sorumluluğunun olmadığı bir toplumda, tabii ki kadın evde ev işlerini yapacak. Ama, bugün bir sorundur, koca da çalışıyor, kadın da. İşe gidiyorlar, ikisi de yoruluyor, akşam eve gelince erkek uzanıyor divanda ve gazetesini okuyor, dinleniyor, televizyonunu seyrediyor. Hanım hemen kolları sıvıyor mutfaka, mutfaktan sonra bulaşığa, bulaşıktan sonra misafire, ondan sonra çocuk hizmetine vesaire. Hani Kur'an'daki misl, hani bu denklik?

Cinselliğin kadın ile erkek arasında müşterek olduğunu ve bunun, kadının cinsel meta olmadığının çok kuvvetli bir delili olduğunu düşünüyorum ve ona göre bunun değerlendirilmesi gerektiğini arz etmek istiyorum.

Bir başka nokta daha var. Hanefi fıkında şöyle bir meseleye de rastgeldim cinsellik konusunda: Bir kadın -çok affedersiniz- ömrü boyunca ancak bir kere cinsellik isteyebileceğini yazıyor. Bunu biz, Kur'an'a götürdüğümüz zaman Kur'an'la çelişiyor. O zaman, bu fıkıh kültürünün yeniden ele alınması, yeni bir bakış açısıyla Kur'an'a ve sahih sünnete uydurulması gerekir. Bizim bunları düşünmemiz, bunlar üzerinde imali fikir etmemiz gerekir, tartışmalar yapmamız gerekir. Benim acizane kanaatim, benim tabirimi mazur görün, eğer biz kendi çöplerimizi temizlemezsek, başkası bu çöpleri başımıza döker. Çünkü, globalleşme sürecindeyiz ve gençler, çocuklar, yeni nesiller dünyayı öğreniyorlar, başka başka etkiler altında kalıyorlar. Onları bu etkilerden kurtarabilmek için fıkıh kitaplarını aynen tercüme edip, bir ilmihal kitabı şeklinde halka sunduğumuz zaman, fayda yerine belki zarar da getirebilecektir.

Hepinize teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Mehmet Görmez Bey, buyurun.

Doç. Dr. Mehmet Görmez – Efendim, bütün hocalarımı saygıyla selamlıyorum.

Aslında bu zabıt kâtipliğinin bir de dezavantajı var. Asıl söylemek istediklerinizi toparlama imkânından da yoksun kalıyorsunuz, her şeyi not almak zorundayız. Ben, “birinci oturumdan da biraz hakkım baki, Sayın Başkan” diyerek, bir-iki hususa işaret etmek istiyorum.

Hamza Aktan Hocamızın, birinci oturumda çok müşahhas, üzerinde tartışılmaya değer bir önerisi oldu. Ben, onu biraz açmak istiyorum. Çünkü, daha önce ben de Musa Carullah Bigiyev’den hareketle hocamızın söylediklerine benzer bir-iki cümle yazmaya kalkıştım. Yazarken de, doğrusu biraz tereddüt ettim. Şimdi, meclisimizde, ülkenin fıkıh ve usul hocaları mevcut iken, bu hususun özellikle açılmasını istiyorum. Yalnız, önce, birinci oturumla ilgili olarak bir-iki hususa işaret etmek istiyorum.

İnsanlık tarihinin çok ciddi bir sorunu gerçekten kadın sorunu. İnsaf ve adalet ölçüleriyle baktığımız zaman, insanlık tarihinin kadın boyutu kötürüm kalmıştır. Bu bir hakikat. Dinlerin, ilahî dinlerin bunu iyileştirmeye yönelik çok büyük teşebbüsleri olmuştur. Ancak, bu teşebbüslerin kendi hedefine vardığını söyleme imkânına da sahip değiliz. Bu sebeple, bugün, bu sorunları ele almak için burada toplanmış bulunuyoruz. Kasım Emin “*Tahrirü’l-Mer’e*” kitabını yazdığı zaman kopan gürtlüyü şöyle bir düşünelim. Ben, şahsen, hakkında yapılmış bir değerlendirme okudum, 27 ayrı reddiye, İslâm dünyasının çok muhtelif yerlerinden. Halbuki, *Tahrirü’l-Mer’e*’yi bugünkü kafayla okuduğumuzda, her şeyi sorgulayan bir kitap da değil aslında.

Bu, dinlerin iyileştirme çabaları, Hıristiyanlıkta, Yahudilikte ve bilhassa Hıristiyanlık ve Yahudilik ile İslâm arasında çok ciddi bir fark var. İslâm’da, asla kadın-erkek ayırımı doktriner olarak, bir ideoloji olarak ifade edilmemiştir. Bunu ne Kur’an-ı Kerim’de ne sünnette, hatta ne de İslâm geleneğinde -bütün bu anlattığımız olumsuzluklarına rağmen,- doktrin olarak kökleşmiş bir düşünce olduğuna şahsen inanmıyorum. Ancak, Hıristiyanlıkta -daha önce Mehmet Aydın Hocam Tevrat’tan nakillerde bulundu, İncil’de hakeza- bir doktrin olarak böyle bir düşünceye yer verildiğini görüyoruz.

İslâm Dinine bağlı insanlar olarak, ilim adamları olarak, gerçekten Hıristiyanlık tarihinde yaşanmış bir tehlikeye işaret etmek istiyorum. 1870’lerde kadınların Kutsal Kitaba isyâmı vardır. Feminist hareketlerin Kutsal Kitaplara karşı olan bilhassa radikal kanadı, bütün insanlık tarihinin sorununun kutsal kitaplardan kaynaklandığını ve kutsal kitapların bu cinsiyetçiliği, bu cinsiyet ayırımını yaptığını ifade eden bir hareket olarak ortaya çıkıyor. Ama, bu arada, dindar Hıristiyan kadınlar da, başka bir yol deniyorlar. Mesela yine 1890’larda “*The Womens Gospel*” adıyla, iki ciltlik kadın incili yayınlıyorlar. Dindar Hıristiyan Kadınlar Topluluğu bir araya geliyor ve kendileri, az önce Mualla Hanım’ın da ifade ettiği, işte Meryem Ana’yı öne çıkaran, daha önce Hz. İsa’dan itibaren “Veronica” vesaire gibi pek çok rahibeleri, Hz. İsa’ya havari olma şerefine nail olan kadınları öne çıkararak yorumladılar. Biz de zaman zaman yaparız; işte Sümeyye, Hz. Aişe, Hz. Hatice gibi, sahabe döneminden bazı kadınları öne çıkarırız. Onlar da, aslında, ataerkil bir okuma tarzı olarak- onlarda bir sorun daha var, bizde uydurma hadislerde ifade edilen sorun gibi- İncil’in redaksiyonunda erkeklerin dev-

reye girerek kadın aleyhtarı düşüncelerini İncil'e karıştırdıklarını söylemişlerdir. Bu, son derece önemli bir hareket aslında. İşaret etmek istediğim husus şu: Eğer eleştirel bir gözle tarihe bakılmaz ve ilahi metinler sağlıklı bir metodik zemin üzerinde izah edilmezse, kopmalar meydana gelir. Zaten insanları ilahi olandan vazgeçirmek için pek çok teşebbüs var, bu da insanların ilahi olandan kopuşuna vesile olan bir yol olacaktır. Fundamentalizm İslâm dünyasında da, şu anda Batı'da da en çok işlenen konulardan bir tanesidir. Şimdi insan hakları bağlamında kadın hakları ve İslâm'ın kadın haklarına önem vermediği, kadını ikinci sınıf varlık olarak gösterdiğine dair pek çok çalışmalar yapıyor.

Bir de, modernizmin ve modern zamanların iyileştirmeleri var deniliyor. Bence, ona da çok ciddi eleştirel bakmak gerekir. Geleneğe nasıl eleştirel yaklaşıyorsak, modern zamanlar gerçekten iyileştiriyor mu, iyileştirdi mi, konusu üzerinde çok ciddi olarak durmak lazım. Mesela, Hidayet Hanım benim doktoradan arkadaşım. Gerçekten çabasını takdirle karşılıyorum; ancak, konuşmalarında zaman zaman kadının annelik ve eşlik veya anne ve eş olarak konumunu küçümsediğini görüyorum. Sadece ilahî dinlerin temel hedeflerini, ilkelerini göz önünde bulundurduğumuzda, en azından bu indirgemeci, yani kadını kesinlikle değersizleştiren bir şey değildir. Anneliğe ve eşliğe yüklenen olumsuzluklar bağlamında -eve kapatmakla, evden koparmak arasında çok fark yoktur aslında- yani, onu tümünden evden koparmakla, eve kapatmak arasında, ilahî dinlerin hedefleri açısından çok fazla fark olduğunu söyleyemem. Yahut, fitratını baskı altına almak ile fitratından uzaklaştırma arasında çok fazla fark yoktur.

Tarihimizdeki bütün olumsuzlukları -az önce Yunus Vehbi Hocam da işaret ettiler- sadece geleneğe yükleyerek aklamamın şahsen doğru olamayacağını düşünüyorum. Bunun yerine, gelenekte var olan metodolojileri de göz önünde bulundurarak, -belki o başka bir oturumda şu anda tartışılıyor ama- ilahi metinleri genelde, ama özeldede mesela kadınla ilgili âyetleri hangi metotla ele alacağımız çok önemlidir. İnsanlar, şöyle bir yola sevk ediliyor: Modern zamanların kadınla ilgili ortaya çıkan bütün problemlerini halletmek için, ilahi metinlerin semantik alanlarına müdahale etmeye başlanıyor. Bu doğru değil, ilmi bir tutum değildir. Daha sonra tartışacağız, Kur'an'da واضرؤهن (Nisâ, 4/34) şeklinde bir ifade var. Bir hocamız meal yazıyor "dövünüz", bir hocamız meal yazıyor "kovunuz", bir hocamız meal yazıyor "seviniz" diye çeviriyor. Kelimenin, neticede bir semantik alanı var, doğrudur. Semantik alan içerisinde farklı anlamlar da var. İbarenin delaleti, işaretin delaleti, delaletin delaleti, halin delaleti var. Pek çok delalet çeşitleri var; ancak, böyle kelimeleri bir anlamsızlıklar ambarına dönüştürerek, var olan sorunlarımızı halletmek için oraya sığınarak halletmeye çalışırsak, ben tutarlı bir metodu topluma takdim edeceğimiz kanaatinde değilim.

Hamza Aktan Hocam şöyle dedi: Bir var olan, bir de olması gerekenler var. Yani, Kur'an-ı Kerim'in pek çok konuda, sadece kadın konusunda değil, söylediği ilk sözler var, ancak son sözleri söylememiştir. O konuda, Kur'an'ın temel öğretileri, temel ilkeleri ışığında insanların metinlerin çizdiği çerçeveyi de yok saymayarak, ama aşarak, daha ilerilere götürmelerini istemiştir. Kur'an'dan değil ama hadisten bir örnek vereyim. Yine Mehmet Aydın Hocam söyledi sanıyorum. Buhari'de rivayet edilen, yanında

kocasını olmadan üç günlük bir seyahate çıkmayı yasaklayan hadisi ele alalım. Aslında bu, tamamen güvenlik meselesidir, bunun taabbüdü, dinî hiçbir tarafı yoktur. Nitekim, başka bir hadiste, -biz bu gibi haberlerin muhtevasına “hemmu’n -Nebi” diyoruz- Resul-i Ekrem, gayesini şöyle ortaya koyacaktır: Özlüyorum diyor, bir gün gelecek, Hadramevitten bir kadın kalkacak, tek başına çölleri aşarak gelecek Kâbe’ye, tavaf edecek ve tekrar, hiçbir şey olmadan memleketine dönecektir. Buradan biz, Hz. Peygamber’in gayesinin, güvensizliği esas alarak hükmü, o güvensizlik üzerine bina etmek olmadığını, ancak o günkü şartlarda bir güvensizliğin olduğunu, kadının tek başına yola çıktığında başına bir sürü problem geleceğini, buna yönelik bir yasak söz konusu olduğunu anlıyoruz. Nitekim Şafî uleması, “üç kadın olursa, bir cemaat olursa gidebilir” diyerek, neticede yine güvenliği esas aldıklarını ortaya koymuşlardır.

Kur’an kadınla ilgili, tıpkı kölelik meselesinde olduğu gibi, ortaya koyduğu hükümleri, o günün kültürel şartlarını da göz önünde bulundurarak, Allah Teala’nın muradının acaba diyorum, -tereddüt ediyorum, sadece usulcü ve fakih hocalarımızın istişaresine açmak istiyorum- acaba, murad-ı ilahi, sadece o günkü şartlarda bir düzeltme yaparak, ama hedefler göstererek, ilkeler belirleyerek, tarih içerisinde insanların bunları daha da ileriye götürmelerini talep etmiştir” diyebilir miyiz? Musa Carullah bunu, aslında Şatibinin *Muvafakat*’ından alıyor. Şatibi, “Makasıdü’şeria’yı temellendirirken, önü açık hükümler, önü kapalı hükümler diye bir tasnif yapar. Mesela, taabbüd, taabbüdi olan ibadetlerle ilgili alanın önünün kapalı olduğunu söyler. Yani, namazın son şekli verilmiştir, artık bundan sonra yeni bir namaz şekli icat etmek mümkün değildir. Mesela R. Garaudy daha ileriye götürerek, namazın formunu da bunun içerisine dahil ediyor. Bu doğru değil. Taabbüdi olanın önü kapanmıştır, söylenmesi gereken her şey söylenmiştir ve çerçeve çizilmiştir. Girişte Mehmet Aydın Hocamız çok güzel ifade ettiler; sosyal şartlar o kadar çok değişiyor ki, bunlar da göz önünde bulundurulduğunda, acaba sosyal hayata dair olan Kur’an âyetlerini yorumlarken, ilk sözün söylendiğini, ama son sözün, belki o nihai olanı, tarih içerisinde kıyamete kadar sürekli insanların iyileştirmelerini Allah murat etmiştir diyebilir miyiz?

Bununla ilgili söyleyecek çok şeyim var; ama, şimdilik bu kadarla iktifa edip, bunları hocalarımızın istişaresine açmak istiyorum.

Çok teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

– Buyurun efendim.

Dr. Hidayet Şefkatli Tuksal – Şu bağlamda bir şeyi düzeltmek istiyorum: Bu itihamı çok duyuyorum; yani, Batı’da feminist hareket geliştikten sonra aile ortadan kalktı, ailenin yıkılmasının müsebbibi kadınlardır ya da kadınların değişen anlayışlarıdır. Kadınlar artık eşleri ve çocukları için fedakârlık etmekten vazgeçtiler, aile yıkıldı, bu hale geldi. Maalesef bu böyle değil. Yapılan çalışmalarda şöyle bir yoruma rastladım: 68 devrimi, biliyorsunuz, Batı’da cinsellik alanında, cinsel tabuların yıkıldığı, değişik arayışların başladığı bir dönemdir. Ondan önce de, sanayi devrimi nedeniyle meydana gelen bir topluluk var. İşte tek eşli hayat, tüketime yönelik bir aile prototipi var. Fakat, özellikle 68’den sonra; 68’den önce de erkek sadakati olmayan bir şey. Ya-

ni, formel olarak var, tek eşlilik var, fakat gerçek hayatta sadakat konusunda erkekler çok hassas değiller. 68 devriminden sonra bu iyice laçkalaşiyor. Dolayısıyla, aileyi terk eden, aile için artık sadakat gösterme ihtiyacını duymayan ilk grup, erkekler oluyor. Bu, zamanla, artık kadınların da bu işi önemsememesine yol açıyor ve aile bu şekilde yıkılıyor. Bu benim için de bir problem. Ben bir anneyim, bir ailenin hanımıyım, dolayısıyla en azından, çocuklar açısından baktığımda, çocukların annesi ve babasıyla birlikte sağlıklı bir ailede yetişmesinin çok önemli olduğunun yaşayarak bilincindeyim. Dolayısıyla, asla radikal feministler gibi “aile kadının ezilmesini sağlayan asıl müessesedir, buna son verelim” tarzında bir düşünceye hiçbir zaman sahip olmadım. Fakat, şunu görmek lazım: Bir kadını, anne ve eş olarak anlamlı kılmak... Ben bunun değerini asla küçümsemiyorum; fakat, siz toplumda hangi erkeğin kendisini, ben filanca çocukların babası, filanca hanımın da beyiyim diyerek tanıttığını ya da böyle tanımlanan bir erkeğin asıl insan statüsünde kabul edildiğini, saygı gördüğünü düşünebilirsiniz? Yani, böyle bir şey yok. Erkekler arasındaki statü, prestij değerlendirmesinde, bir erkek aldığı eğitim, kazandığı para, yaptığı işle prestij sahibidir. Erkek, birinin kocası olmak ya da birtakım çocukların babası olmakla prestij sahibi değildir. Hatta, eşi ve çocukları çok daha farklı bir ahlâk anlayışına, çok daha farklı bir yaşam biçimine sahip olsa bile -ki, merhum cumhurbaşkanlarımızdan biri böyleydi mesela- kimse onunla ailesinin arasını ayırır, erkeğe sempati beslemeye devam eder. Çünkü, onu değerli kılan şey yaptıklarıdır. Fakat, siz kadını sadece anne ve eş olarak anlamlı kabul eden bir ideoloji ürettiğinizde, bu kadının başka bir şey yapması için zaten ortam hazırlanmıyor. Mesela şuradaki toplantı, ben de sizin kadar zevk alıyorum bunları dinlemekten, düşünce üretmekten, bilgilenmekten, bilinç düzeyimin yükselmesinden. Şimdi bu kadınlar için şaz bir mesele mi, şaz bir durum mu? Ama, biz kadınların bu olanaklara kavuşma imkânlarımız çok sınırlı. Niye? çünkü, ben İlahiyat Fakültesine başladığım günden itibaren hep şunu düşündüm: Ben bir gün evleneceğim, çok seviyorum bu işleri, ama ben ailemle bu işi nasıl yürüteceğim? Şimdi, yeni öğrencilerle konuşuyorum, ben mezun olalı neredeyse yirmi sene oluyor, genç kızlar çok hevesliler, araştırma yapmak için canları gidiyor, ne yapsak da daha iyi akademisyenler olsak diye düşünüyorlar; ama hepsinin kafasında bir soru işareti var: Hocam işte evleneceğiz, nasıl olacak ondan sonra? Bunu hocaları da düşünüyor. Onların master, doktora yaptıkları danışman hocalarının hep endişesi şu: Bu kız evlenirse, bu başarılı öğrenci ne olacak? Niye evlilik bizim için bu kadar sorun? Çünkü, evliliğin bütün yükü, bütün hizmet yükü, temsil yükü kadının omuzlarında. Yunus Vehbi Hocam çok güzel tasvir etti, ben karı-koca öğretmen olan, hatta beyin dersi az, daha rahat, geliyor ve işi televizyon seyretmek, büyük olaylarla ilgilenmek. O, kim ne demiş, hangi siyasetçi ne yapmış, onun işi o! Kim gidip mutfaktaki kirli bardaklarla ilgilecek?..

Bu bakış açımız, kadınlara bir zemin sunuyor ve sizi, ben kendim için de söylüyorum, kendi hayatımdan, ben buraya geldim, benim etrafımdaki pek çok kişi için bir anlamı yok. Ne yaptı? Çoluğunu çocuğunu bıraktı İstanbul'a gitti, bir toplantıya katılmak üzere... Anlamı bu. Sizin için öyle mi; hayır. Efendim, Diyanet İşleri Başkanlığının düzenlediği çok önemli bir toplantıya katılmak üzere, şeref vermek üzere buraya geldiniz. Sizin çevrenizdeki bakış açısı bu. Biz bunu yapmakla bile prestij sahibi ola-

mıyoruz. Niye; çünkü, çevremizdeki insanlar geleneksel rolümüze ihanet ederek bunu yaptığımızı düşünüyor. Çünkü bizim gibi davranan kadın sayısı çok az. Benim eşimle dalga geçiyorlar, işte “yenge niye bu kadar geziyor, yenge niye oraya buraya gidiyor?..” Gerçekten zor durumdayım. Evinde oturan, sessiz, sakin, halim selim, akşam kocasının gelmesini bekleyen, ona güzel yemekler hazırlayıp “eline sağlık” demesini bekleyen hanımlar olsaydık, daha önce tavsir edildiği gibi, hiç sorun olmayan, sorunsuz bir dünyada yaşıyor olacaktık. Ama, bizim gibi kadınlar için artık böyle yaşamak mümkün değil! Şöyle mümkün değil: Bizim de bir işimiz var, ilgi alanımız var, dolayısıyla kendimizi burada da yetiştirmek istiyoruz. Bu sadece bizim kişisel ilgilerimizle alakalı değil arkadaşlar. Bakın, Avrupa Konseyi bir toplantı düzenlemiş, dinlerin kadın anlayışları tartışılacak. Türkiye’den de davet etmişler. Ne oldu? Alanında çalışması olmayan iki kişi rastgele gittiler. Çalışması olan kadın sayısı çok az. Ben yurt dışına da gittiğimde bakıyorum, ihtiyaç var, çalışması olan, göndermek için herhangi bir alanda uzmanlaşmış kadın bulamıyoruz. Yok; niye, çünkü önümüzde bu tür engeller var.

Onun için, hem ülke, hem Müslümanlar olarak prestijimiz açısından, hem de bizim gibi şaz ilgileri olan, yani bu işlere gönül vermiş hanımların kişisel meraklarını ve arayışlarını doyurması açısından zeminlerinin hazırlanması gerekiyor. Olumlu ayırıcılık denilen teşvik metotları var. İnşallah ona da geliriz. O tür yöntemlerle bu işlerin daha kolaylaşması gerekiyor.

Teşekkür ederim.

Ayşe Sucu – Bir şey söylemek istiyorum: Batı’ya sunacağımız belki en önemli müessesese aile yapımız... Onun için Hidayet Hanım’la ben bu konuda ayrılıyorum. Hiç değilse, varsın bizim omuzlarımızda aileler devam etsin. Kadın haklarını müdafaaya bu noktadan girecek olursak ve bu noktadan eleştiriler alacak olursak, haklarımızı alma mücadelesinde çabuk sınıfta kalırız, çabuk yollarımız ayrılır diye düşünüyorum. Açıkçası, varsın, yine aile müesseseleri biz kadınların üzerinden bizim fedakârlıklarımızla devam etsin; ama, haklarımız noktasında mücadelemizi verelim.

Komisyon Başkanı – Buyurun, Mualla Hanım.

Doç. Dr. Mualla Kavuncu – Kesinlikle Hidayet Hanım’a katılıyorum. Aileyi korumak tabii ki çok önemli. Aileyi korumak adına böyle kendi içinde sağlıksız ilişkiler sürdürüp, dışarıya karşı iyi bir görüntü vermek sağlıklı değil. Kendi içinde sürekli problem yaşayan bir aile, ne sağlıklı nesiller üretebilir, ne de o ailenin devamlılığı sağlanabilir. Aile o şekilde de yıkılacaktır zaten.

Komisyon Başkanı – Efendim, bir noktaya ben açıklık getireyim. Ailenin yıkılmasının sorumluluğunu ben kadınlara yükledim. Biraz bana da cevap oldu. Genelde öyle bir anlayış olabilir; ama şu bir vakıa: Bugün, herkes kabul ediyor ki, Batı’da, ailenin yıkılmasının faktörlerinden birisi. Feminizm ve kadın hakları konusunda gelişmelerdir. “Birisi” dedim zaten, ben Türkçe’yi bilerek kullanıyorum. Birisi bu. Bu bakımdan diyorum, ahenkli, adil bir orta yol bulmak durumundayız. Çünkü, netice itibariyle bu orta yolu bulamadığımızda, kadın daha kârlı olmuyor, ben onu vurgulamaya çalıştım.

Bir şey daha söylemek istiyorum: Bu dışlanma, sadece fukahanın veya ulemanın

veya toplumun ataerkil bir yapıdan dolayı kadını dışlamasından kaynaklanmamıştır. Bunu görmek lazım, doğru okumak lazım. O günün toplum şartları içerisinde, endüstri devriminden önce, tarım toplumlarında kadın zaten kocasıyla tarlada çalışmaktadır. Eğer bu hak ise, bu hakkı kullanmaktadır; görev ise, mecburen bu görevi üstlenmektedir. Şehirlerde, ticari hayat çok sınırlıdır. Kamusal alanda çok sınırlıdır. Şimdi, ticaret yapan kadınlar yok mu? Her dönemde olmuştur; fakat, bu çok fazla yaygın değildir. Kamusal alan ise, problemlili bir alandır o günün şartları içinde. Ben Osmanlı döneminden bir örnek vereyim: Osmanlılarda, başlangıç yıllarında, kadılık, müderrislik sürekli bir görevdir. Kadı tayin edilir, gider bir yerde sürekli görev yapar. Fakat, bir süre sonra, medreseden mezun olan hukukçular arttıkça, buna imkân bulunmamıştır. Bu defa kadılık süreli hale getirilmiştir. Kadı gider üç yıl görev yapar, sonra gelir tekrar bekler -üç yıl bekler mesela- gider üç yıl tekrar görev yapar. Sonra bu süre yine yetmemiştir, iki yıla inmiştir, sonra yirmi aya inmiştir. Küçük kadılıklar için yirmi ay görev yapar sadece, büyük kadılıklar için sadece bir sene görev yapar. 17. yüzyılda yeni bir göreve atanmak için altı-yedi sene beklediği olmuştur. Şimdi, böyle bir ortamda -ev geçindirmek o günkü genel terakki; İslâm da nafaka yükümlülüğünü kocaya veriyor- bu durumda kadının çalışma hayatına girmesi, İslâm toplumunun kadını dışlamasından değil, iktisadi şartlardan kaynaklanmıştır. Zaten Batı'da da kadının çalışma hayatına girmesi, endüstri devriminden sonradır, ondan önce söz konusu değildir. Bu sebeple, çalışma hayatında, kamusal alanda olmamasının sebebi, İslâm kültürünün kadına bakışı değildir. Bence onu doğru okumak lazım.

Prof. Dr. Mehmet Aydın – Efendim, ben bir cümle söylemek istiyorum... “...Kamusal alanda ihtiyaç yoktu, kadın bunun için çalışmadı...” Bu, doğru; ama, sadece bu değil. Hakikaten, hem toplumda, hem ulemada, kadını koruyucu ve günah yükü sayan bir anlayış maalesef günümüzde geliştirildi ve bu işlendi Mehmet Akif Bey. Bunları da itiraf etmek gerekiyor. Hâlâ bugün, bakın, arkadaşlarımız çok açık konuştu, şu ulema, kadın haklarını savunan ulema, evimizde hanımlarımızla hangi noktalarda, ne kadar istişare yapıyoruz? Gerçekçi olalım, hakikatleri ortaya serelim, madem tartışıyoruz bu konuyu.(...)

İzin verirseniz bir nokta daha var. Kadının cinselliği konusunda demin hafifçe dokundum geçtim. Niçin, Tevrat'ta zina konusunun ve bekaret konusunun bu kadar üzerine gidilmiş ve bunlara taşlama cezası, boşanma cezaları, bir sürü cezalar verilmiş? Kadın hakikaten -arkadaşımız da demin okudu- kadın cinsellikte bir madde olarak ele alınmış. Bu zihniyet, bugün hala bizim toplumumuzda ve İlahiyat fakültelerinde de var. Bir konferansta, bir dinleyici, şöyle bir not yazdı: Siz İlahiyat fakültesinde kızlarla senli benli olurken, bunu İslâm'ın neresine oturtuyorsunuz? Benim senli benli olduğum da, sınıftaki kızlara ders vermem! Kardeşim, toplumda böyle bir anlayış var. Bunların içinden nasıl çıkacağız? Bence, bu toplantının ana meselesi bu!

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Efendim, ben zaten “tek unsur o” demedim. Ben burada müdafaacı olmak istemiyorum. Yalnız, olayları doğru okumak gerektiğini düşünüyorum. Bir uçtan diğerine geçmenin de bir âlemi yok. Doğru, bugün kadın cinsellikten

daha mı az uzak yani? Bunları doğru değerlendirmek lazım. Bugün de var bu problem. Bu problemleri görmek lazım.

Bir-iki şey söyleyeceğim. Mesela, “kadının velayet hakkı yok” dendi. Ben buna katılmıyorum. Velayet kurumunu ikiye ayırıyor Hanefiler biliyorsunuz, hidane ve velayet. Bugün hidane konusunda, çocuğun bakımı ve büyütülmesi konusunda yetki kadındadır, o fonksiyonel bir ayırmadır. O günün şartları içerisinde alışveriş dünyasında erkekler hakim olduğu için, muamele hukuku konusunda da velayet babaya ait olmuştur. Osmanlı uygulamasından örnek vereyim; babanın sağ olmadığı birçok vaka da -ben Şer’iye Sicillerinde sayısız vaka gördüm- mahkeme vasi olarak anneyi tayin ediyor. Yani, bu konuda çok katı bir uygulama yok. Biraz, o dönemin ticari birikimleri ışığında fonksiyonel bir ayırım var.

Bazı şeyleri de doğru okumak lazım. Diyet konusunda sırf kadına değer verilmek için böyle yapılmış değil. Bugünkü hukukta da benzer uygulama var. Destekten mahrum kalma tazminatına başvurduğunuzda, destekten mahrum kalan insan kim ise, hangi desteği verecekse ona göre hesap yapılır; yani, kadın ise daha farklı bir hesap yapılır, erkek ise daha farklı... Mesleğine göre farklılıklar olur. Mutlaka, eşit olacak anlayışı bugünkü hukukta da yok. Bu bakımdan ben, genel olarak yorumlarınıza katılıyorum, fakat örnekleri de çok fazla zorlamamak lazım diye düşünüyorum.

- Buyurun.

Prof. Dr. Yunus Vehbi Yavuz – Kadının hidane hakkı ayrı.

Komisyon Başkanı – Bugünkü velayet kurumunda o da dahildir efendim, velayet deyince hidane de vardır.

Prof. Dr. Yunus Vehbi Yavuz – Şu noktayı ayırmamız lazım: Burada, iki görüş var, bir görüş bugünkü uygulamayı savunuyor, Batı’yı savunuyor. Bir görüş de eskiyi savunuyor. Öyle bir şey yok. Yani, ben bugünkü hukuktan, bugünkü uygulamalardan hiç bahsetmedim. Dikkat ederseniz bir söz sarf ettim: “Biz kendi çöpümüzü temizlemezsek, başkası bu çöprü başımıza döker.” Dökmeden biz farkına varalım, bu gibi şeyleri ayıklayalım. Bu ayıp değil, günah değil. Sonra niye uç bir örnek olsun. el-İhtiyar kitabı tercüme edilmedi mi? el-Mebcut da tercüme ediliyor. Dört Mezhebin Fıkıh Kitabı da tercüme ediliyor. Bunu halk alacak, okuyacak ve benim burada gizlediğim, “burada söylememem gerekir” dediğim konuyu kendisi bizzat öğrenecek. Öyleyse, daha önce davranalım diyorum. Biz kendi eksiklerimizi, kusurlarımızı görelim.

Ben, mezhep imamlarına herhangi bir sitemde de bulunmadım. Bizim değindiğimiz konular, mezhep imamlarının bizzat kendilerinin kaleme aldığı konular da değil. Ben, yuvarlak bir laf söyledim. “Fıkıh kültürü tarih içinde bu şekli aldı” dedim. O bahsetmiş olduğum tarifin Ebu Hanife’ye ait olduğuna inanmıyorum. Yani, bir defa kitapta yeri var; ama, o talebelerinin talebelerinden bize kadar intikal etmiştir. Bunları birbirinden ayırmak lazım.

Toplum, fakih üzerinde etki eder mi? Elbette etki eder. Fakihler kasti mi yaptı? Hayır efendim, ne münasebet! Onlar Allah rızası için, kendi çağlarının aklını kullandılar. O kadar yararlanabildiler. Fıkıh zaten toplumun arkasından gider, toplumun

önünden gitmez ki! Fakihlerin elinde bir yaptırım gücü de yoktu; onlar devlet de değildi. Ne anlamışlarsa, kendilerine sorulan sorular çerçevesinde cevaplar vermişlerdir. Allah kendilerinden razı olsun. Biz daha iyi yapabiliyor muyuz? Mehmet Görmez Bey çok güzel bir noktaya değindi; böyle bırakmamalıyız. Zaten onun için bu konuları burada tartışıyoruz. Örnek olmak üzere arz edeceğim: Ben nikahın tarifini yazdığım notlarda değiştirdim. Kur'an ve sünnete göre değiştirdim, yeni bir tarif yaptım. Ama iyi, ama kötü. Her konuda bunu yapmalıyız, çağın İslâm hukukunu ortaya çıkarmalıyız. Fıkıh, eski bir kültürdür; ama, bugün biz onu yeniden ele almak suretiyle çağın ihtiyaçlarına cevap verecek noktaya getirmemiz gerekir.

Mehmet Görmez kardeşimiz esasında o birinci oturumun hadislerin amaçları konusuna değindi. Bu üç günlük yol meselesi. Orada da Hz. Peygamber'in çok açık bir şekilde, kadının iki günlük yolculuk yapabileceğine zimnen cevazı, var. Mahremsiz üç günlük ve daha fazla yolculuk yapamaz ama, iki günlük olursa olur. Ne demektir bu, demek ki, iki günlük yollarda güven vardır, şenlik vardır, insanlar vardır, kadına zarar gelmez. Daha fazla olduğu zaman zarar gelebilir. O zarardan korumak için Hz. Peygamber böyle bir ölçüyü koydu. Yoksa, Peygamberin hanımlara bir kastı yoktu, niye onları seyahat etmekten men etsin, engellesin?

Ben bu kadarla yetinmek istiyorum. Daha başka söylenecek konular var. İnşallah o konuları yarınki toplantılarda arz etmeye çalışacağım.

Hepinize teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ediyorum.

Doç. Dr. Mehmet Görmez – Kadın konusunda konuşacak ehliyete sahip değilim; ancak, âyetler ve hadislerin yorumları çerçevesinde kadını ilgili hükümlerin nasıl ele alınması gerektiği konusunda biraz kafa yordum. Ben, uygulamayla ilgili, bu komisyona geleceğimi öğrendikten sonra, iki farklı şehirde, iki farklı namazdan sonra, hepimizin duyduğu şöyle bir dua ile karşılaştım -ileride ele alacağız, kadınların cuma-bayram namazlarına gelmesiyle ilgili bir madde var. Bunu bir şikâyet olarak değil de, düzeltilmesi gereken bir durum tespiti olarak yapmamız lazım- ve hakikaten çok üzuldüm: "Eûzü billahi min şerri'-şeytan ve min şerri'n-nisa. Min şerri'-şeytan ve min fitneti'n-nisa!" Bu, Yahudilikte, her sabah duasında okunan "beni kadın olarak yaratmadığın için sana şükürler olsun ey Allahım!" duasına benzemektedir. Bu tarz cinsiyetçilik -ırkçılık kadar kötü bir şeydir- bunu ifade eden kulak tırmalayıcı, yaralayıcı ifadeler, belli dualar var. Zaman zaman camî görevlileri, maalesef bu duaları camide cemaatin huzurunda söyleyebiliyorlar. Dinleyiciler arasında hanımlar bulunabiliyor. Bunu sadece arz etmiş olayım.

– Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Buyurun efendim.

Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal – Bu genel açıklamalar iyi oldu. Aşağı yukarı hocalarımızın yaklaşımları, tercihleri ve eğilimleri belli oldu. Şu açıdan sevindirici bir şey: Genelde, problemlere yaklaşımımız arasında çok büyük bir fark yok. Bu açıklamalardan sonra, ben, bazı notlar tuttum. Mesela, ataerkil okumalardan şikâyet edildi. Ata-

erkil okumalardan vazgeçelim. Ama, anaerkiil mi okuyalım? Hayır, öyle de yapmayalım, yani dengeli bir şekilde, olması gerektiği şekilde, bugünkü şartları dikkate alarak, kadının ve erkeğin hakkını koruyacak şekilde nasları okuyalım. Sahih olanları alalım, sahih olmayanları zaten dikkate almayalım. Ataerkiil yapıyı, o günkü toplumsal ilişkileri yansıtan âyet ve hadisleri bugünkü toplumsal koşullar ışığında, gerçekçi bir şekilde yeniden yorumlayalım. Naslar var elimizde; âyetler var, hadisler var. Bunların sıhatinden şüphemiz yok. O zaman, bunlarda, kadınla ilgili düzenlemelerde bir problem varsa, onu yeni baştan gözden geçirelim, izahını yapalım, yeni baştan ele alalım. Kadının evlenmesi, boşanması konusunu, yine bu eşitlik çerçevesinde, toplumsal aleniyet dikkate alınarak hukukî sözleşmeler, resmî hukukî sözleşmeler biçiminde düzenleyelim. Boşanmasında da, evlenmesinde de bu dikkat alınsın. Eşler evlendikleri gibi boşansınlar. İkisi de aynı hukukî sözleşme çerçevesinde, aleniyet altında, toplum içerisinde olsun, bunun artık “dinîsinin”, “gayri dinîsinin” olmadığını zaten kabul ediyoruz. Bunlar deklare edilsin. Kur’an perspektifinde kadının şahitliğinin erkeğin şahitliğiyle eşit olduğu vurgulansın. Biz müdayene âyetini dikkate alarak, sanki orada kadının şahitlik meselesi düzenleniyormuş gibi ele alıyoruz, diğer âyetleri dikkate almıyoruz, alınmamış bazı durumlarda. Sanki oradan bir genel hükümlerle, kadının şahitliği erkeğinkinin yarısı gibi algılanmış. Bunun böyle olmadığını açıklayalım. Miras hissesini belirleyen naslar yeni baştan, bugünkü şartlar ve o günkü toplumsal yapıyla bugünkü toplumsal yapı arasındaki farklılaşma dikkate alınarak, aile yapısındaki farklılaşmalar dikkate alınarak, yeniden oturup konuşulsun ki, konuşacağız bunları zannediyorum. Kadının özel hallerinde ibadet meselesi, henüz daha o konuya girmedik; ama, bu kadının lehine bir durum. Dinimizin kolaylaştırma prensibine uygun bir durum. Kadının lehine olan bir durumdan, kadının aleyhine bir düzenlemeye geçmek hiçbir zaman istenmemeli. Kolaylaştırıcılıktan zorlaştırıcılığa geçilmemeli. Bunu talep etmek dinin temel ilkeleriyle çatışan bir şeydir. Kadının özel durumunda ibadet etmesini istemek, kadının lehine olan bir durumdan aleyhine olan bir duruma geçmek demektir. Bence bu temel ilkeye de aykırı. İsterlerse kadınlarımız cenaze, bayram, cuma namazları kılmalıdır, buna engel olmayalım. Ama fiilen engel olunuyor. Bununla ilgili düzenlemeler yapılabilir. Kadınların, çocukların, erkeklerin, hiç kimsenin dövülmemesi gerekir. Nisa 34. âyetten hareketle hâlâ kadınlarla ilgili bazı tartışmalar yapılıyor. Bu naslar ışığında onların hiç birisinin gündeme getirilmemesi lazım. Kadınla ilgili, Kur’an ve sünnete aykırı rivayetler açıkça reddedilmeli, bunlarla mücadele edilmelidir. Bu rivayetlerin varlığını biliyoruz, kitaplarımızda var. O günkü yapıyı yansıtan sahih rivayetler varsa, bunlarda da herhangi bir problem bulunuyorsa, onu da yeniden gözden geçirmeliyiz.

Benim burada söylediğim şeyler, sanki bir bildiri gibi oldu; ama, konuşmalarımızdan neredeyse üç aşağı beş yukarı böyle bir neticeye gidebiliriz diye düşünüyorum. Detayına da gireceğiz ama, çok dallandırmadan, burada başlık olarak verilen konulardan da fazla uzaklaşmadan, böyle bir noktaya gelebilir miyiz? Hocalarımızın çoğunda ben bu açılımı gördüm.

Ben, Din İşleri Yüksek Kurulu üyesiyim; Diyanet İşleri Başkanlığının da, bu ko-

nuda çok farklı düşündüğünü -Sayın Başkanın bazı özel konuşmalarından da biliyorum- zannetmiyorum. Bu konu üzerinde durabiliriz diye, kendi görüşlerimi bu şekilde ifade etmiş oldum.

- Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı - Teşekkür ederiz.

- Buyurun.

Doç. Dr. Talip Özdeş - Ben sadece toparlamak istiyorum. Bu konuda belki uzlaşma noktaları da bulabiliriz diye düşünüyorum.

İki hareket noktası önemli: Vahiyden olguya veya olgudan vahye. Bu iki okuyuş arasında da çok önemli yorum farklılıkları ortaya çıkabilmektedir. Bütün bir tefsir tarihi, fıkıh tarihi, hadis tarihi bu konudaki görüş ayrılıklarının ne derece derin olabileceği noktasında bize yeteri kadar örnekler de verebilmektedir.

Kendi görüş açım olarak, Kur'an, Allah'ın tarihe bir müdahalesi olmuştur ve ortada zaten bir olgu vardır. O olgu nedir? Toplumdaki dengelerin bozulmuş olması... Vahiy geliyor ve toplumu yönlendiriyor, yönlendirmeye çalışıyor. Bu yönlendirme içerisinde tekrar kavramların içerisini dolduruyor. Kur'an'ın açıkça insanlara, kadın ve erkek cinsine, sınırları tamamen tespit edilmiş bir görev yüklediğini veya bir rol biçmediğini de görüyoruz. Ancak, var olan rollerde birtakım yönlendirmeler söz konusu. Pratikte de Kur'an, örneğin aile yapısında şûrayı, rahmet ve meveddeti, sevgiyi, karşılıklı saygıyı, adaleti ve hakları gözetmeyi esas alıyor ve bu doğrultuda birtakım yönlendirmeler yapıyor. Fakat, kadın-erkek ilişkisi ve ailenin teşekkülü, kadının toplumdaki yeri, daha çok diğer farklı ve karşılıklı etkileşimler içerisindeki dinamiklerle belirleniyor ve çok çeşitli (ekonomik, sosyal, politik, kültürel...) etkileşimler söz konusu. Bu etkileşimlere bir dereceye kadar müdahale ediyor ve önünü açıyor. Ancak, Kur'an'ın ve vahyin toplumu tamamen değiştirdiğini, ideal noktaya götürdüğünü, toplum hayatının tamamen Kur'an ve vahiyyle özdeş hale getirildiğini de düşünmek biraz zor. Çünkü, ortada insan var, toplum var ve değişiyor. Ama, bu değişim içerisinde bir İslâm toplumu ortaya çıkıyor ve o toplumun güzel hassasiyetleri de oluşuyor. Bin yılın üzerinde devam ettirdiği bir kültürel yapı da ortadadır.

Burada iyi bir tahlil gerekiyor. Gerçekten, bizim ailemizin sağlamlığı, bütün dünyada, bütün toplantılarda örnek olarak gösterilmektedir; her ne kadar birtakım süreçler altında sarsılsa bile... Ama, Batı'da ailelerin dağılması önemli bir problem. Orada da kadın ve kadına karşı, çocuğa karşı işlenen olumsuzlukların haddi hesabı yok. Kadının bir cinsel meta haline getirilmesi, bütün dünya insanlığının problemi. Özellikle gelişen teknoloji, bu konulardaki istismara çok önemli imkânlar da hazırlıyor. Dolayısıyla, kültürün özgün taraflarını görmek, ama o kültür içerisindeki yanlışlıkları, hurafeleri elbette ki farklı yanlış anlamaları da izale etmek mecburiyetindeyiz.

Bugüne gelirsek, işte okuyoruz, ekonomik bir kriz var ve bu krizde baba iş bulamamış, evine ekmek getirememiş. Normal bir insan. İlkokul veya ortaokul mezunu, fakat cinnet geçirmiş ve orada kadın ve çocuklar yine mağduriyet yaşamış. Erkeğin kendisi de en az onlar kadar bir mağduriyet yaşıyor. Birçok insan var ki, kadın-erkek

çalışıyorlar. Acaba kadının o çalışmadaki rızası ne kadar veya o ekonomik sistem içerisinde kadın bir makinenin dişlisine mi indirgeniyor? Ruhsuz, duygusuz, hassasiyetlere dikkat edilmeyen bir dişli haline mi dönüşüyor? Bu da sorgulanması gerekir.

Cinsel sömürü, bugün de eskiden olduğu gibi; ama, daha değişik formlarla, yeni imkânlarla varlığını devam ettiriyor. Bunlar gerçekten, aile yapısını, insanımızı, çocukları, gelecek nesilleri köklü bir şekilde etkiliyor.

Ben konuyu daha çok şöyle anlıyorum: İslâm fitrat dinidir, zorlamaları kabul etmez. Sovyetler örneğinde olduğu gibi, kadına rızaya dayalı olmaksızın bir rol biçme ve onu o şekilde değerlendirme değil, fitri bir alan, serbest ve hür bir alan; ama, fırsat eşitliğinin olabildiği, evrensel anlamda hukukî zeminlerin döşenebildiği bir alan sağlıyor. Bu arada, bütün bu ekonomik, sosyal, kültürel, eğitim ve siyasî gelişmelerin de mutlaka ahlâkî ve manevî değerlerle doyurulması gerekiyor. Burada kadınların eğitimi de öne çıkıyor. Erkek ve kadının ikisinin birden eğitimi çok önemli. Genel eğitim içerisinde din eğitimi de büyük önem taşıyor. Yani, görgü, toplumdaki medeniyet çoğu defa o toplumdaki hayat standartlarıyla, eğitimin kalitesiyle, bilgi kapasitesiyle ilgilidir. Acaba bütün bu alanlarda biz, ortamı serbest bırakarak, ama o girişimlerin ve değişmelerin üzerinde yürüyeceği ahlâkî, hukukî, fikrî ve imanî zemini nasıl oluşturabiliriz? Bence problem buradadır. Kur'an ve sahih sünnet bu konuda bize yeteri kadar kaynak sunabilmektedir. Ancak bütün mesele, bunları nasıl topluma intikal ettirebilir ve nasıl pratik hale getirebiliriz, nasıl genel bir kanaat ve zihniyet oluşturabiliriz? O zihniyetin oluşumunda kültürün özgün yönlerini devam ettirebiliriz. Çok farklı kültürlerden gelen veya toplumun kendi iç dinamiklerinin sonucu olarak ortaya çıkardığı birtakım yanlış durumlar varsa, onların da elimine edilmesi gerektiğine inanıyorum.

Saygılar sunuyorum efendim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim efendim.

Söz vermeden önce şöyle düşünüyorum: Kadının yerini epeyce tartıştık, yine tartışmaya devam edeceğiz. Fakat, bu hukuk kısmı bizim yarım günümüzden fazla vakit alacak; orada çok somut, müşahhas problemler var. Ona biraz vakit ayırmak için, bugün ona geçelim istiyorum. Son olarak söz isteyenleri çay molasından önce tespit edeceğim. Bunların dışında söz vermeyeceğim...

Altı kişi söz istedi. Bu birinci konuyu, altı kişiyle tamamlayalım, hukuk meselesine geçeceğiz. (...)

Zannediyorum bir rapor hazırlanınca, o raporu tartışacağız; eklemeler çıkarmalar yapacağız. Onu tekrar müzakereye açarsak uzar gibi geliyor. Hukukî hayatı irdelerken, yine geriye dönüş yapabileceğiz. Sonunda bütün olarak değerlendireceğiz.

Bana verilen program ışığında, yarım saat, çay ve istirahat molası var. 17.30'da hazır olalım.

Teşekkür ederim.

İKİNCİ KOMİSYON
ÜÇÜNCÜ OTURUM

“Kadının Aile ve Toplum İçindeki Statüsü-II”
“Kadının Evlenmesi ve Boşanması”

(15 Mayıs 2002)

Prof. Dr. Mehmet Akif Aydın (Komisyon Başkanı) – Efendim, izninizle bugünkü son oturumu açıyorum.

İlk sözü İbrahim Bey’e veriyorum.

Dr. İbrahim Paçacı – Teşekkür ederim.

Öncelikle, değerli hocalarımızı saygıyla selamlıyorum. Gerçekten çok istifade ettim. Çok önemli konulara değinildi, meselenin tarihî boyutundan bahsedildi, örtfen bahsedildi, nasların anlaşılması ve yorumlanmasından bahsedildi, yeni açılımlar getirildi. Fakat, benim tespit ettiğim veyahut algıladığım bir nokta var. Mehmet Görmez Bey’in de ifade ettiği, İslâm Dininde zaten ilkesel bazda erkek ile kadın arasında bir ayırım yok. Bunu herkes kabul ediyor. Dolayısıyla, problem ilkesel bazda değil de, fer’i konularda, yani müşahhas konularda meydana çıkıyor.

Tarihte bakıyoruz, “şahitlikte iki kadın bir erkeğe denktir” veya “kadının kesinlikle idarecilik yapması caiz değildir” veyahut “ceza hukukunda kadının şahitliği geçerli değildir” diyenlere, “İslâm dininde erkek ile kadın arasında bir ayırım yapılmış mıdır” diye sorulduğunda, onlar da hemen, “İslâm dininde erkek ile kadın arasında herhangî bir ayırım yoktur, hepsi Allah katında eşittir” diyeceklerdir. Yani, bu tartışmayı daha fazla uzatmamanın yararlı olduğunu düşünüyorum; çünkü, asıl problem müşahhas konular üzerinde. Teker teker fer’i konulara girdiğimizde acaba bu eşitlik var mı, eşitlik sağlanıyor mu, sağlanmış mı veya sağlanacak mı? Zannederim toplumun da bizden beklentisi bu doğrultuda. İslâm Dininde insan ve insan hakları açısından, kulluk açısından, pek çok şey sayıp da erkek ile kadın eşittir, denktir, Allah katında hiçbir farklılığı yoktur demekle, toplumun beklentilerine bir katkı sağlayacağımızı düşünüyorum.

Çok güzel yaklaşımlar oldu söylediğim gibi, özellikle Hamza Bey’in yaklaşımında ve Hidayet Hanım’ın yaklaşımında yeni açılımlar gördüm, İsmail Bey’in, Vehbi Yavuz Beyefendinin yaklaşımlarında da yeni vurgulamalar vardı. Ancak, dediğim gibi, neticede ilke olarak hepimiz aynı konuyu kabul ettiğimize göre, mümkünse fer’i konulara geçip, müşahhas örnekler üzerinde tartışırsak daha yararlı olur diye düşünüyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Hamdi Bey, buyurun.

Prof. Dr. Hamdi Döndüren – Efendim, kadının toplum hayatındaki statüsüyle ilgili daha önceki ifadelerime birkaç cümle ilavede bulunmak istiyorum.

Hiz. Peygamber’in kadınları muhatap almada, onlarla olan muâşeretle, geçimde ve güncel olaylarda, kadına karşı tutumu neydi? Bu konuda sağlıklı delillere, âyet ve hadislere dayandığımız zaman, sanırım bu konudaki yorum yapma ya da bu konuyu okuma kolaylaşabilir.

Mesela, Kur’an-ı Kerim’de dikkatimi çeken bir konu -iki üç yıldır meal üzerinde de çalıştığım için- gerçekten bazı ailelerdeki ciddi problemlerde erkek gelmiyor da hanımı geliyor Hiz. Peygamber’e. Mesela, bir zihar olayı. Hicretin dördüncü yılında, cahiliye devrinden gelen bu uygulama, Medine’de ilk defa ortaya çıkınca, biri eşini annesine benzeterek haram hale getirince, aslında evlilik devam ediyor; ama, cinsel yönü askıya alınarak devam eden bir evlilik söz konusu olunca bundan kadın rahatsız oluyor. Hiz. Peygamber’e gelerek “bu devam edemez” diyor; İslâm bunu çözmeli... Kocasını gelmiyor. Ancak, kocasıyla barışmak istediği de ortada, bunu da ifade ediyor. Pişman olduğundan söz ediyor. Hiz. Peygamber, “hüküm böyle, eskiden beri gelen, ziharı herkes bilir” diyor, değişik bir şey söylemiyor. Kadın, “ama sen Peygambersin, bu problemin çözülmesi gerekir” diyor. “Değişik bir şey söylemiyorum bu konuda” deyince Allah’ın Resulü, kadın problemin çözümünü istemekte devam ediyor ve bir çeşit Peygamberle mücadele ediyor. Onun üzerine, Mücadele suresi ilk âyetleri gelince problem çözümleniyor. Yani, kısaca kadın ayrılmıyor oradan ve şöyle inanıyor: “Şu anda inanıyorum ki beni Allah görüyor, işitiyor sözlerimi, bu problem çözülecektir.” İnançlı bir halde sonucu bekliyor ve sonunda da Mücadele suresinin ilk âyetleri zihar problemini çözüyor. Az önce belirttiğim gibi, Hiz. Peygamber’e böyle ciddi bir problemin kökten çözümü için koca değil kadın geliyor. Surenin adı da Mücadele suresi, bir kadının mücadelesi... Bir rivayette “Mücadile” diye de telaffuz ediliyor. Peygamber’le mücadele eden bir kadınla ilgili sure, adını da oradan alıyor.

Diğer konularda da, kadınlar mücadele ediyor. Mesela, bir miras konusunda, Uhud Gazvesinde kocası ölen bir kadın, Allah’ın Resulüne gelerek iki yetim kızı ve kendisi miras alamadığı için bu problemin çözümünü istiyor ve onun talebi üzerine miras âyetleri geliyor. İki kız çocuğu, kendisi ve bir de kayın biraderi olan bir ailenin ilk miras meselesini de Hiz. Peygamber, üçte 2 kıza veriyor, sekizde 1 eşine veriyor, geri kalan kısım için vefat edenin erkek kardeşine: “fema bakiye fehüve leke” diyor. İlk miras meselesi de, yine bir kadının talebi üzerine, âyetlerle çözülüyor. O arada, bu kadının aile yuvası ve kızlarıyla ilgili sözleri de ilginç: “Ben başımın çaresine bakarım; ama iki kız çocuğu yetim, bu kız çocukları ne olacak? Yarın bunların evlendirilmesi var, evlilik, mal varlığıyla yakından ilgilidir” diyor. Bu kız çocuklarının iyi bir yere gelin gitmesi, bir evlilik yapması malla ilgilidir. Dolayısıyla bu çocukların belki ömür boyu durumunu ilgilendirecek bir eksiklik var bu işte. “İslâm bunu düzeltmeli” diyor. Buna benzer ifadeler var bu bayanın savunmasında. Bu örnekler çoğaltılabilir.

Bugün Hıristiyanlık âlemine karşı bizim ele alabileceğimiz, Hz. Meryem'le ilgili, Meryem Suresinde ve diğer bazı surelerdeki bilgiler oldukça ilginçtir aslında.

Şunu diyorum: İslâm, kadını aslında toplum içindeki değerini vererek muhatap almıştır ve bu örnekler bunu açıkça ifade etmektedir.

Teşekkür ederim.

Komasyon Başkanı – Biz de teşekkür ederiz.

– Hamza Bey, buyurun efendim.

Prof. Dr. Hamza Aktan – Ben daha önce söylediğim söze kısa bir ilaveyle bir açılım getirmek istiyorum.

Şunu demiştim: “Bidayette kadın, sıfır noktasının altında bir yerdedi. İslâm'ın geldiği dönemlerde böyle bir noktadaydı. Sonra belli bir noktaya kadar getirildi.” Sanki İslâm, Kur'an, kadına hak ettiği yeri vermemiş belki de haklarını geri almış, kısıtlamış gibi bir anlayış sergileniyor. İslâm, kadının hakkını yemiştir. Bir çevre söylüyor bunu ve aşağı yukarı pek çok kişi de bu konuya sessizce iştirak ediyor. Yani, ne yapalım, iki kadının şahitliği, bir erkeğin şahitliğine denkse; iki kadının aldığı, bir erkeğin aldığına denkse; iki kadının diyeti, bir erkeğin diyetine denkse; hele fıkha girerseniz, orada zaten yüzyıllardan beri gelen birtakım telakkiler var ki, kadın için tahayyül ettiği yer yenilir yutulur gibi değildir... Burada bir yanılgı var. Ben meseleye şöyle bakmamız lazım diyorum: İslâm kadının sahip olduğu bir hakkı elinden almış değil ki! Sıfırın altındaki bir noktadan almış, kendisinin mülk olarak, mal olarak değerlendirildiği, kendisine sahip olunduğu bir konumdan almış, onu yükseltmiş, bir yere getirmiştir. Peygamberimiz'in kadınlara davranışını bu sözüme teyit olarak örneklendirebiliriz; şöyle diyebiliriz: Kadınlara hangi konuma gelmek istemişler de, hak talep etmişler de Peygamberimiz buna bir engel çıkarmış? Savaşa katılmak istemişler, engel mi çıkarmış; çalışma hayatında bir şeyler üretip kazanmak istemişler de engel mi çıkarmış; eğlenceye katılmak istemişler, engel mi çıkarmış; ibadetlere katılmak istemişler engel mi çıkarmış; Müslümanların ortak dertlerine birlikte ağlamak istemişler, katılmışlar da engel mi çıkarmış? Kadınlara bir şey talep edip de, Peygamberimiz tarafından reddedildiğine dair hiç bir kayıt hatırlamıyorum. Toplum hayatına katılmada, erkeklerle hayatı paylaşmada kadınların hangi talebini Resulullah geri çevirmiş? Böyle bir şey yok. Kur'an'ı da, sünneti de öyleyse bizim okumamız şöyle olmalı: Kadını sıfır altı bir noktadan yükseltebilmiş. Nereye kadar; işte, bugün yorumlamaya çalıştığımız noktaya kadar. Peki, burası -tekrar aynı noktaya geldik- nihai hedef miydi? Belli bir noktaya kadar getirmiştir. O açıdan bakmamız lazım. Yani, kadına hak verme konusunda devamlı aktif olmuş ve kadını bir noktadan, bir konumdan almış, bir noktaya kadar yavaş yavaş, tedricle getirmiş, o da dikkatimizden kaçmamalıdır; yani, birdenbire getirememiş, yavaş yavaş getirmiştir. Çünkü, talancı toplum dedik, vurguncu toplum dedik, bunlar sadece kılıç tutan güçlü bileğe saygı gösteriyor, başka hiçbir şey saygı göstermiyor. Onun için çocuğa mirastan pay vermiyor, kadına mirastan pay vermiyor. Hatta, Kur'an'da şöyle ifade edilir: “Onlardan biri, kız ile müjdelendiği zaman içi öfke ile dolarak yüzü simsiyah kesilir!” (Nahl, 16/58) Bu âyetle ifade edilen bir konudur. Yani evde süslenip, hiçbir işe yaramayan bu yaratığı kabullensin mi, bu arı,

utancı, yoksa toprağa mı gömsün? Bu ikisi arasında tereddüt eder, bocalar. Bir de, böyle bir değer biçtiği bir cinsi de, "Rabbin kızları" diyerek, "oğullar sizin de kızlar Allah'ın mı?" Melekler, hani "Allah'ın kızlarıdır" diye ifade ederler. Yani, neden kendi aşağı gördüğünüz şeyi Allah'a yakıştırıyorsunuz? Aslında, Allah Teala orada kadını aşağı görmüyor, siz öyle görüyorsunuz. Madem bakış açımız bu, neden bunu Allah'a yakıştırıyorsunuz? Şimdi, kadına böyle bakan bir toplumun içinde Kur'an gelmiş ve kadını belli bir noktaya getirmiş. Kadına hak vermiş ve hakkını, sahip olduklarını elinden almamıştır. Erkek egemen ve sadece kılıç tutan güçlü bileğe değer veren bir toplumun şartlarında gelmiş ve âdeta bunları alıştırma alıştırma, ikna ede ede, alt zemini hazırlaya hazırlaya bir noktaya getirmiştir. Meseleye bu açıdan bakıp değerlendirmemiz lazım diye düşünüyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

– Rıza Bey, buyurun.

Prof. Dr. Rıza Savaş – Sayın Başkan ve değerli hocalarım! Bu oturumumuzda konumuzla ilgili, bazı genellemeler yapılıyor. Ben bir tarihçi olarak bunlara katılamıyorum.

Kadın konusunda iki söylem var; bunlar belki çoğaltılabilir: Birincisi; "İslâm kadını yerin dibine geçirdi." Bir başka söylem de, "İslâm kadını yükseltti." Biri saldırgan bir tavır, biri de savunmacı bir tavır. Bu iki tavır da çok doğru gelmiyor bana. Müslümanların bugün kadına bakışlarını, kadın konusundaki düşüncelerini şekillendiren elimizde üç kaynak var: Kur'an, sünnet ve gelenek. Bugün burada konuşulandıktan sonra şöyle bir sonuç çıkıyor: Genelde sünnet ile gelenek uyuyor. Kur'an daha çok kadına hak veriyor. Şimdi Hamza Bey Hocamızın "sıfırın altından aldı, yükseltti" tarzındaki genellemesi... Cahiliye dönemi hakkında Arap toplumu ile ilgili kaç araştırmamız var? Veya Cahiliye döneminde kadın konusunda kaç doktora tezi yapıldı? Yok! Hz. Peygamber hakkında, İslâm dünyasında kaç tane doktora yapıldı? Şimdi, birtakım örnekler alınabilir; siz, iyi örnekleri alırsınız, İlhan Arsel de gider kötü örneği alır. Siz Kur'an'dan iyi örneği alırsınız, öbürü de gider işine gelen âyeti alır. Zannediyorum, Cahiliye dönemi konusundaki araştırmalar çok az; yani, birtakım genellemeler için yeterli değil. Hz. Peygamber devri için yapılan araştırmalar ne kadar yeterli bilemiyorum. Ben incelemeye, araştırmaya çalışıyorum, fakat araştırmaları çok yeterli, tatmin edici bulamıyorum. 1985'ten bu tarafa kadın konusunda çalışıyorum, fakat benim hâlâ anlayamadığım âyetler var. Bazı arkadaşlar çok rahat anlıyorlar, meal yazıyorlar; fakat, ben onların yazdığı meali anlamıyorum. Ben İzmir'de bulunuyorum. Gelip bana "hocam, bizim fakültede şu kitabı okuyup ateist olan şu kadar insan var." diyorlar. Biz diyoruz ki, "onlar yanlış, İslâm'a saldırı, şu şöyle, bu böyle." Güzel de, İslâm'ın kadına bakışını bizim ortaya koyduğumuz kitaplardan alıp diyor ki, "tamam, Müslümanlar böyle bakıyor meseleye!" Bugün entelektüel seviyede yine aynı şekilde bakan arkadaşlarımız var. Bizim bu yanlışları görmemiz lazım, düzeltmemiz lazım. Kur'an âyetleri... Tamam, güzel. Kur'an âyetlerinin öyle zemininden koparıp, "şu kelime şu anlama gelir, bu kelime bu anlama gelir" deyip o dönemin tarihini, kültürünü bilmeden böyle birtakım sonuçlara hemen varmak kolay bir şey değil. Ha, bunu söylüyoruz, işte canım

tefsirlerde var, esbab-ı nüzul var, şu var, bu var... Var da, yeterli değil onlar. Acaba, kaç sosyolog, Hz. Peygamber devrini, o dönemin toplum hayatını âyetler bağlamından inceledi. Yani, bunları da görmemiz lazım diye düşünüyorum.

Tabii, bu genel konuşmalar çerçevesinde ancak bunları ifade edebiliyorum. Zannediyorum tek tek meselelere geldiğimiz zaman daha rahat tartışacağız, konuşacağız...

Şuna da katılmıyorum: Sadece problemleri tarafları göstermek de doğru değil. Bir meseleyi ortaya koyarken, hem problemleri taraflarını görmemiz, hem de problemsiz olan tarafları beraberce ortaya koymamız lazım.

Komisyona Başkanı – Bunu örnekleyeceğiz, hepimiz serbestçe tartışacağız.

– Nihat Bey, buyurun.

Doç. Dr. Nihat Dalgın – Sözlerime başlarken muhterem hazırunu saygıyla selamlıyorum.

Kısa bir katkıda bulunmak istiyorum. Kadının sosyal ve aile hayatındaki yeri konusunu giriş mahiyetinde tartışırken söylenenlerden anladığımız ve bizim de kabul ettiğimiz şu: Sosyal hayatta kadının statüsü hakkında sabit, belirleyici bir norm Kur'an'da belirlenmemiştir. Kadının aile hayatındaki statüsüne henüz değinilmedi. Katılımcıların bu konudaki görüşlerini de doğrusu bilmiyoruz. Ancak, hocalarımdan bir kısmı, "Kur'an'ın ve İslâm'ın nihai hedefi daha ilerilerde olabilir" şeklinde ifadelerde bulundular. Bu konuda ben şunları söylemek istiyorum: İçinde yaşadığımız modern toplum erkek ve kadın cinsini ortadan kaldıran, insanı cinsiz bir özne haline getirerek iki kutba ayırmış ve bu iki kutbu birbirine rakip hale getirmiştir. Artık, kadın ile erkek bu toplumda yarışmak mecburiyetindedir. Modern toplumun ilave işgücüne ihtiyacı vardır. Bunun için sadece erkekleri işe koymakla sonuç alınamayacağından kadınlar da çalışmalıdır. Öte yandan, yalnız erkeğin tüketici konumunda tutulması bu toplum için yetmez, onun için kadını da, hem içte tüketici virüsü haline getirmek, hem de erkeğin rakibi konumuna, onunla boy ölçüşen, onunla yarışan, onun bütün rollerini benimsemeye çalışan ve ona galebe çalmaya çalışan bir özne haline gelmesi lazımdır. Bu modern toplumun kurgusudur. Acaba, İslâm'ın nihai hedefi derken, bu modern toplumdaki kadının bu konumunu İslâmî görüyor muyuz? Bunun cevabını şahsen öğrenmek istiyorum. Ya da, kadının seçme, seçilme, yönetim görevlerinde bulunma, yardımla ve yasamada bulunma hakkının bulunduğu yönündeki görüşleri tercihe şayan kabul ederek, modern toplumda kadınlar ve erkekler için statü belirlemesi yapmamız gerektiğinde, günümüz anlayışı gibi bütün görevlerde kadınların ve erkeklerin eşit derecede rekabet etmesini kabul edebilecek miyiz, yoksa karşı mı koyacağız? (...)

Bir diğer nokta, kadın erkek arasındaki hedef eşitlik mi olmalı, adalet mi olmalıdır? Bunun cevabını şahsen öğrenmek istiyorum. Yine sosyal hayattaki haklar ve yetkiler, sorumluluklar dağıtılırken kadın ve erkeğe eşit şekilde dağıtılmalı argümanını kabul ediyor muyuz; yoksa orada adalet ilkesine göre haklar ve sorumluluklar dağıtılmalı, bazı görevlerde yine bu adalet ilkesi doğrultusunda bazı öncelikler olmalı mı? Bu argümanı mı kabul ediyoruz? Bunları ben aynı zamanda sormak istiyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

– Osman Bey, buyurun.

Prof. Dr. Osman Eskicioğlu – Efendim, İslâm hukuku daha çok sünnete dayanıyor. Sünnet ise, Hz. Peygamber'in Kur'an'ı anlaması ve uygulamasıdır. Öyleyse sünnette iki yol karşımıza çıkıyor: Birisi, o günkü şartlarla ilgili uygulama. İkincisi, Hz. Peygamber'in uygulaması, Kur'an-ı Kerim'i yorumladığı için, evrensel bir örnek olabilir mi?

Kur'an-ı Kerim'e baktığımız zaman, Kıyame suresinde olacak herhalde $\text{لا تحرك به لسانك لتعجل به}$ (Kıyâme, 75/16) Peygamber vahiy geldiğinde acele acele okuyor, âyet, “acele etme” diyor. Allah $\text{ان علينا جمعه وقرانه... ثم ان علينا بيانه}$ (Kıyâme, 75/17,19) buyuruyor. Burada üç husus zikrediyor: Birisi, Kur'an'ın toplanması, ikincisi kıraati, üçüncüsü de Kur'an'ın beyanıdır. Acaba, şunu söylesek çok mu yanlış yapmış oluruz: Kur'an-ı Kerim'in beyanı, belki bugün ve bugünden sonra daha çok olacak. Çünkü, az önce ifade ettim, sadece fıkıh değil, bence tefsirlerimiz de sünnete dayalı. Mesela Peygamberimizin -affedersiniz- bir taharetle ilgili sözlerindeki amaç ve araçlar çok iyi tespit edilmedi. Amaç ağzı temizlemek mi, yoksa şu ağaçla mı temizlemek? Veya o ağacı kullanmak sünnetse, o ağaç evrensel olan bir dinin, diyelim ki bütün insanlık Müslümanlığa girdi, bu kadar insana o kadar ağaç yetebilecek mi? Öyleyse, bu evrensel olabiliyor mu? Onun için, bence Kur'an'ın, hukuk olsun, iktisat olsun, siyaset olsun, diğer konular olsun, bunlar daha çok bilimle ortaya çıkacak veya bugüne uymayan sünnetler, bilimsel yorumlarla ortaya çıkacak diye düşünüyorum. Mesela, Kur'an'da $\text{والوالدات يرضعن اولادهن حولين كاملين}$ (Bakara, 2/233) “anneler çocuklarını iki yıl emzirirler” deniyor. Ama, fıkhı baktığımız zaman, meselâ Hanefiler bu konuda o kadar ileri gidiyorlar ki, sanki anne çocuğunu emzirmeye mecbur değil. Halbuki, o günkü süt anneler, o günkü sosyal şartlarda ortaya çıkmış, belki, iktisadi şartlar onları zorlamış. Velhasıl, bugün ilim ispat etmiştir ki, anne sütüne denk hiçbir şey yok. Yani, anne sütünün yerini hiçbir şey tutamıyor. Sadece emzirme-bakma meselesi değil, bir de çocuğun psikolojisi var. Ben yeni dede oldum, 1,5 yaşında bir torunum var; adı Zeynep. Hiçbir çocuk -kanaatim odur- beş yaşına, altı-yedi yaşına kadar annesinden ayrılmamalı. Bunu gözlerimle gördüm. Üç çocuğum var -Allah herkese bağışlasın- kendi çocuklarımıza bakarken onları hep unuttuğum. Ama, şimdi, yeni uyanıyorum.

Netice olarak şunu söylemek istiyorum: Hanefiler, bilhassa -hata ediyor muyum bilemiyorum- biraz aşırı gitmişler. Nerede? Mesela, Hz. Ömer'in, Ebubekir'in, Hz. Osman'ın uygulamalarını değişmez nass gibi kabul etmişler. (...)

Şunu söyleyeceğim, ondan sonra son vereceğim: Anlayabildiğim kadarıyla, İslâm hukukunda kadına, dört meseleden birinde vazife vermemiş. Diğer üç konuda; yani dini haklar, ilmi haklar, teşebbüs, ekonomik haklar, bütün bunlarda haklar ve vazifeler verilmiş; bu hususlarda kadın-erkek eşitliği var; ama, askerlik sebebiyle, siyasette kadına görev verilmemiş. Hatta bu hususta aşırı gidilmiş, âyet “ve'l-müminune ve'l-müminatü ...” dediği halde, Elmalılı dahi tefsirinde kadınların velayet hakkı olmadığını

söylüyor. Hatta, Müslüman kadınların Hıristiyan erkeklerle evlenmeme sebebini de buraya dayandırıyor. Onun için, burada vereceğimiz en zor kararlardan birisi de şu: Acaba, kadın, erkek gibi hem birey için, hem toplum için velayet hakkına sahip mi?

Az önce bir arkadaşım ifade etti, efendim kelimeler de çok önemli. Mesela, bugün “eşitlik” diyoruz. Nedir eşitlik? Acaba adaletin karşılığı eşitlik mi? “Kadın-erkek eşit” derken, aynılığı mi kastediyoruz? Eğer aynılığı kastediyorsak, bu konuda biz -Batı bombardımanı diyorum ben şahsen- Batı dünyasının hücumları altında kalırız. Batı diyor ki, kadın-erkek eşittir. Arkadaşlar, bu bence hayaldir. Bakınız bu gün hangi parlamentoda % 50 erkek, % 50 kadın var, Allahaşkına! Örnekleri çoğaltabilirsiniz.

Hamza Bey’in söylediğine gelince, bence İslâm'da resmî tefsir, resmî yorum diye bir şey yok. İçtihat serbest, her toplum kendine göre içtihat edecek, kendine göre yorumlayacak, şartlarına göre gereken neyse onu uygulayacaktır.

Çok teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Ben teşekkür ederim. Bu konuyu burada bitiriyorum. Sadece Mualla Hanıma söz vereceğim.

– Mualla Hanım, buyurun.

Doç. Dr. Mualla Kavuncu – Öncelikle İsmail Hakkı Bey'in değinmiş olduğu bir şey vardı, özel günlerde ibadet yasağıyla ilgili. Bu önemli bir şey değil tabii ama, kadının dinen eksik olduğu söylemine yol açtığı için önem taşıyor.

İkincisi, erkek bakış açısından okumamak, asla modern bakış açısıyla okumak anlamına gelmiyor. Onu ayırmamız lazım. Zamanın birinde boşanmayla ilgili bir araştırma yapmıştık. Orada ilginç bir sonuç çıktı. Okuma yazması olmayan kesimlerde ve artı yükseköğrenimli kesimlerde boşanma hemen hemen yok denecek kadar az. Bütün boşanmalar, ortaokul ve lise tahsillilerde, özellikle kadınların ortaokul ve lise mezunu olduğu durumlarda görülüyor. Bu da, yarı cahil olmanın bu işte etkisi olduğunu, daha özentili, daha farklı şeylere özlem duyan; ama, hayat şartları bunu veremeyen kesimlerde bunun olduğunu gösteriyor. Yani, okuma yazma bilmeyenler durumlarını kabul leniyorlar sanırım. Kadının yükseköğrenim görmüş olması, aileyi büyük ölçüde koruyor. Zaten bu kadınlar da dışarıda çalışıyorlar genellikle. Demek ki, dışarıda çalışmanın da, ailenin yıkılmasında bir etkisi yok. Tabii ki bu durum, çocuklar açısından sorunlar ortaya çıkarıyor; ama, onları da birtakım düzenlemelerle engelleyebiliriz. İşte, bizim geniş aile geleneğimiz vardır, bundan yararlanmak mümkün; ki, toplumumuzda büyük oranda geniş aile ilişkileri sürüyor. Babaların katılımı, paylaşımı çocuk eğitiminde son derece önem taşıyor. Bunun dışında diğer kreş, ana okulu gibi kurumlar da bu konuda yardımcı oluyorlar zaten.

Modern toplumları, modern aileyi biz hiçbir şekilde ölçü almıyoruz zaten; ama, yaşadığımız modern hayat toplumumuzun bir gerçeği şu anda. Buna hepimiz istesek de istemesek de bir şekilde bulaştık ve erkeklerin daha çok bulaşmış olduğunu düşünüyorum. Bu gerçekler karşısında biz kadınlar olarak kendimizi korumak durumundayız. Bunun için de okumamız, çalışmamız, üretmemiz ve bilinçli olmamız gerekiyor. Bizim çevremizde bir sahabe toplumu yok maalesef. Eşlerimiz de peygamber değiller.

İslâm'ın vermiş olduğu haklar, genellikle erkekler tarafından bir imtiyaz olarak kullanılıyor. Bütün bu şartlarda, modern toplumlardaki olumsuzlukları getirip problemi kapatmak, "bunlar bize göre değil" demek, hiç gerçekçi değil. Keşke modernizmin problemlerinden arınmış, kadın-erkek hep birlikte saf bir toplum olabilseydik. Ama, öyle olmadığımız için, bu gerçeklerle haşır neşir olduğumuz için bunları konuşmak durumunda kalıyoruz.

Eşitlik meselesi... Eşitlik zaten şu anda feministler tarafından bile dünyada savunulmuyor. Onlar da, simetrik tamamlayıcılık, eşdeğerlik gibi tabirleri kullanıyorlar. Eşitlik, aynılık, hiçbir şekilde savunulamaz bir şey. Ayrıca, zaten bizi erkeklerden üstün kılan farklılıklarımız olduğunu düşünüyorum ve bu yüzden de zaten eşitliği hiçbir zaman savunmayız. Burada eşitlik kavramı daha çok, farklı roller ve iş bölümlerinin olması, kadın ve erkek doğasından gelen farklı rolle ve işbölümünde eşdeğerlilik, bunlara eşit değer verilmesi anlamında kullanılıyor.

Teşekkürler.

Komisyon Başkanı – Ben teşekkür ederim.

– Salih Bey Hocam, buyurun.

Prof. Dr. Salih Tuğ – Teşekkür ederim Sayın Başkan. Ben, bir-iki noktaya işaret edeceğim. Gayet kısa konuşmak istiyorum.

Birincisi, Sayın meslektaşım Rıza Savaş Beyefendi, bir hususa işaret ettiler ki, yüzde yüz haklıdır. İslâm öncesi Cahiliye devri etütleri maalesef dünyada da, Türkiye'de de eksiktir, dediler. Güzel, yerinde bir tespit. Cahiliye devrini anlayamazsak, İslâm'ın üstüne oturduğu yapıyı doğru dürüst anlamak mümkün olmaz. Bir vak'a, cahiliye devri sosyal hayatı, her çeşidiyle... Bir de onun üstüne gelen İslâm... İslâm ne yaptı bu sosyal bünyede? "Türkiye'de yapılmıyor" denildi. Ben yapıldığını zannediyorum. Mesela benim bir master talebem vardı: Abdüssamet Bakkaloğlu. Şimdi doktora-sını yapıyor. Bu arkadaş, Cahiliye devri İslâm aile hukukunu tetkik etti, başarıyla bitirdi. Sonra, bizim, İlahiyat fakültelerinde tatbik ettiğimiz bir âdetimiz var -benim gelişim İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İslâm Araştırmaları Enstitüsü tarih kısmıdır- bir mesele ortaya konulurken, onun evvelki arka planı gösterilir daima. Mesela benim doktora tezim, İslâm vergi hukukuna dairdir; ama, ben, değişik medeniyetlerde vergi ne haldeydi; Cahiliye devrinde neydi gibi fasıllar açmak suretiyle, o konuda İslâm bunun üstüne ne getirdi, bunu ortaya koymaya çalıştım. Sayın Başkanımızın tercümesini yaptığı Hamidullah Hoca'nın hacla ilgili bir kitabı vardır. Çok büyük bir kitap değil; ama, İslâm öncesi hac neydi, onu gösteriyor. Böyle etütler var demek istiyorum. İslâm dünyasında maalesef bir arkeoloji ilmi henüz daha gelişmedi, Batı'da geliştiği oranda değil. Gönül ister ki, *Kitabül'l-Asnam* arzu ve hevesiyle bugünkü modern arkeologlar Cahiliye devrini araştırınsınlar.

Müsaadenizle bu kadarla iktifa edeyim. Ümitsizlik yok, çalışılıyor; tabii, yeterli olmuyor. Ama var. Bunu bir metot meselesi yapan üniversite muhitleri var.

Bir diğer husus -galiba Hamza Bey'e itiraz olacak- İslâm'ı mı konuşuyoruz, yoksa Müslümanları mı? İslâm bildiğiniz gibi nasslarda yaşıyor bugün, nasslardan öğre-

niyoruz, Kur'an-ı Kerim olsun, hadisler olsun... Ama, bir de Müslümanlar var. İşte, bütün bu karşımıza çıkan söylemler, ifadeler, anlatımlar... Yorumları, İslâm bizzat kendisi yapmıyor ki! İslâm'da normlar var. Kur'an-ı Kerim baştan aşağı normlar kitabı. Özellikle hukukla ilgili âyetleride Müslümanlar yorumluyor ve bugüne arz etmeye çalışıyorlar. Kadın-erkek eşitliğinden tutun, kadın haklarına kadar konuştuğumuz bütün bu hususlar, Emevi devrinde, Abbasi devrinde, Osmanlı devrinde, Hindistan'da, İspanya'da Müslümanlar tarafından ortaya konuldu ve tatbikatta yaşatıldı. Dolayısıyla, İslâm başka bir şey söylüyorsa, bugün işte biz ayaktaız Müslümanlar olarak. Buyurun, hodri meydan! Yeni bir şeyler ortaya koyacaksak koyalım, buna kimse mani olmasın.

Bir de, kadını yücelten ve alçaltan İslâm değil Müslümanlardır, bana göre. Tarihi devirlerde Müslümanlar, İslâm'ın normlarına yorumlar getirmek suretiyle kadın haklarını tanzim etmeye çalışmışlardır. Yanılmış olabilirler; düzeltmek, biz Müslümanlara aittir. Konuyu şununla bitirebilirim: "Hikmet, Müslümanın kaybettiği bir şeydir, nerede bulursa oradan alır". Dolayısıyla, bunu Çin'den de alabiliriz, Hint'ten de alabiliriz. Bu bir metot meselesidir; Batı'dan da alabiliriz, feministlerden de alabiliriz; ama, yeter ki biz hikmeti yakalayalım ve bu hikmet, İslâm'ın, "norm" dediğim ana esaslarına aykırı olmasın. Müslümanlar olarak bize düşen şeyler var. İslâm İslâmdır, ortada durmaktadır.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Ben teşekkür ederim.

Bu konuyu kapatıyorum, çok kısa olmak üzere buyurun.

Ayşe Sucu – İsmail Hakkı Hocama -tartışılacak ama- şimdiden hatırlatmak isterim: "Özel hallerde ibadetlerdeki ruhsat kadınların lehine" gibi bir ifade kullandınız yanlış hatırlamıyorsam. Oruçla ilgili, hacla ilgili hususlar pek de lehine değil, aksine aleyhine ve sonradan da oldukça sıkıntı çekilen durumlar sözkonusu.

İkincisi, sürekli söyleniyor, ilke bazında özellikle söyleniyor, "Kur'an'da ve hadislerde problem yok" deniliyor. Belki özünde problem yok; ama, büyük bir kültür var, o kültürde problem olduğunu bütün konuşmacılar zikrediyor ki, burada oluş nedenimiz de galiba bu. Problem olmasaydı burada olmayacaktık veya yüzyıllardır kadınla ilgili problemler tartışılmayacaktı.

Üçüncü husus da, Kur'an-ı Kerim'in ahkâm âyetleri dediğimiz bazı metinleri veya sünnet dediğimiz, hadis dediğimiz bazı metinler, bakış açımıza ve donanım gücümüze göre zaman içerisinde bir kuramsal düşünce formu niteliğiyle karşımıza çıkıyor. İşte o zaman da, Kur'an'ın, tıpkı diğer düşünce disiplinleri gibi, hayatın doğal akışı ve gerçekleriyle ister istemez çeliştiğini görüyoruz. Eğer böylesi bir bakışta ısrarcı davranırsak, hayatı feda etmek zorunda kalırız diye düşünüyorum. Eğer, aslolan hayatsa, bu defa Kur'an'ın ebediliğini tartışma zeminine çekmiş oluruz. Bana öyle geliyor ki, birtakım tartışmalar, bakış açılarımızdan kaynaklanıyor. Kur'an'ı algılarımıza göre bir düşünce biçimine sokuyoruz ve ondan hayatın bütün cephelerine hükmetmesini istiyoruz. Kur'an sıfırdan başlayan ve değişim içermeyen bir hayat öngörmüyor bana gö-

re. O sürüp giden bir hayatı belli espriler etrafında tanzim etmemizi ve ona sürekli bir anlam katmamızı istiyor. Mesela bugün Medeni Kanuna göre kadın-erkek mirastan eşit oranda pay alıyor; ama, Kur'an'da böyle bir şey yok. Medeni Kanuna göre miras bölüşümüne uyan bir insan, acaba Kur'an'ın hangi hükmünü çiğnemiş oluyor? Biraz da bu zaviyeden baksak diyorum ben. Yoksa, Kur'an'ın öngördüğü adalet ilkesinin ile-ri bir versiyonunu mu gerçekleştirmiş oluyor? Ticari alışverişte herhangi bir haksızlığa uğramamak için, Medeni Kanuna göre kadın ve erkeği eşit tutan ve böylece alışverişini kanun önünde emniyete alan bir insan, Kur'an'ın hangi hükmüne muhalefet etmiş oluyor? Aynı şekilde yürürlükteki kanun ve yasalara göre seçme ve seçilme hakkını haiz bir kadın, halkın tercihi sonucu Başbakan seçiliyor veya herhangi bir yere yönetici olarak getiriliyor, yönetimin başına geçiyor, kanunları uyguluyor, adaleti sağlıyor. Kur'an'a göre bu hakkı geçersiz mi sayılacak? Evlilik ve boşanma işlerinde Medeni Kanuna uyan bir insan, Kur'an'a göre günahkâr mı sayılacak? Kanunlarımız, hangi koşul altında olursa olsun, bir erkeğin hanımını dövmesini suç telakki ediyor biliyorsunuz. Velev ki kadın aynı kanuna göre herhangi başka bir suç işlemiş olsun, erkek şikayetini veya hakkını ancak kanuni yollardan yetkili mercilere iletmek veya orada aramak durumunda. Bugün bir erkek, hangi sebeple ve hangi ölçüde olursa olsun, hanımını dövmeye kalkarsa, bu onun Kur'an'a göre bir hakkı mı sayılacak?

Yine, başörtüsü meselesine gelelim. Çoğunluğun görüşüne göre başörtüsü Kur'an'ın bir emri. Diğer bir görüşe göre ise, o günün koşullarının bir gereği. Şimdi, bugünkü toplumda bir insan eğitim hakkını, dolayısıyla meslek hakkını baş örtüsüne tercih ederse, Kur'an'a göre bunun hükmü ne olacak? Kaldı ki, temel eğitim süresinin 12 yıla çıkarılması söz konusu. Bu durumda bir genç kız, 19 yaşına kadar İslâm nime-tinden mahrum mu sayılmış olacak? Bir taraftan eğitim ve meslek hayatı, diğer taraftan Allah'ın emri. Kur'an'ı bu şekilde hayatın karşısına almak mümkün mü? Kim, Kur'an'a bakarak, bugünkü toplumda yaşayan bir kadına "başını ört, ama eğitim ve meslek hayatından vazgeç" diyebilir? Bugün, bu toplumda cariyeye ve köle edinmeyi neden bir hak olarak görmüyor ve bunun kavgasını vermiyoruz; yoksa, böyle bir hakkı Kur'an yasak mı ediyor? Unutmamalı ki, Kur'an-ı Kerim hayata rağmen bir şeyi yasaklamaz ve yine hayata rağmen bir şeyi hak telâkki etmez.

Saygılar sunarım.

Komisyon Başkanı – Dinî hayatla ilgili bölüm zaten gelecek. Başta planladığımız şekilde gitmezsek, bitirmemiz güç olur. Ben şundan endişe ediyorum: Konuştukça bazı şeyler çağırıştırıyor. Bu çağırışmalar bitmez, hepimiz dolu insanlarız maşallah, bir başlarsak günlerce konuşuruz.

– Bir cümleyse, Yunus Vehbi Bey, buyurun.

Prof. Dr. Yunus Vehbi Yavuz – Osman Bey Hocamız, İslâm hukuku daha çok sünnete ve örf'e dayanıyor dedi. Burada bir eksiklik var diye düşünüyorum, bütün mezheplerde sünnete dayanmıyor, özellikle Hanefi mezhebi akla dayanıyor; yani, sünnetle ilgili deliller çok az. Hanefi mezhebinde ahkâm hadisleri binin üzerine çıkmaz. Halbuki, 83 bin içtihat var Hanefi mezhebinde. Bunlar, akıl ile ortaya konulmuş olan hükümlerdir. Eğer öbür mezhepler kastediliyorsa, tabî Hanbeli mezhebi daha çok

sünnete ve belki örf'e dayanıyor veya akla dayanıyor. Diğerleri de yarı yarıya akla ve sünnete dayanıyor diyebiliriz.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Ben teşekkür ederim. Tabii, bu sizin görüşünüz de tartışmalıdır, onu da belirteyim.

Bu ikinci bölümde, Kur'an ve sünneti nasıl anladık ve bunu hukukî norm haline nasıl getirdik; anlamamızda, hukukî norm haline getirmemizdeki problemler nelerdir, onu tartışacağız.

İsterseniz, buradaki sıraya göre gidelim, plana uyalım, daha iyi olur. İlk önce, evlenme ve boşanma konusunda kadının hukukî statüsünün ortaya çıkardığı durum nedir? Bu konuda söz almak isteyenler?..

– Buyurun Hamza Bey.

Prof. Dr. Hamza Aktan – Efendim, evlenme konusunda Kur'an'da detay yok, sadece nikah emri vardır. Ama, bu nikahlanmanın prosedürü ne olacak, seremonisi ne olacak, hangi ön şartlar yerine gelecek; bu konuda Kur'an hiçbir şey söylemiyor. Demek ki, bu işi zamana bırakmıştır. Ama, Peygamberimizden bazı rivayetler var. Bunun mabeyn arasında bir anlaşma olmaktan öte, daha ziyade bir sosyal müessese ve bir çekirdek müessesenin kurulmasıdır. Burada, ilan şartı aranmaktadır. Hz. Peygamberin; *“nikahı deflerle ve sesle, yani şarkı türkü benzeri eğlencelerle ilân edin”* (Tirmizi, Nikah, 6) dediği rivayet edilir. *“Haram ile helali birbirinden ayıran şey, ilândır”* şeklinde bir hadis rivayeti var. Galiba, Abdurrahman İbn Avf, Peygamberimize; *“Ya Resulullah! Bugün evleniyorum, nikahım var”* dediğinde, *“bir koyunla bile olsa bir düğün yemeği, bir ziyafet ver”* اولم ولو بشاة (Buhârî, Menakibu'l-Ensar, 50) dediği rivayet edilir. Kendisinin de nikahlarında, düğün yemeğinde ziyafet verdiğine dair inandırıcı deliller bulunmaktadır. Bütün bunların toplamından, bir sosyal müessese olarak meseleye baktığı, toplumun bu konuda bilgilendirilmesi ile ilgili bir bakış açısı belirlendiği ortaya çıkıyor. Yani, toplumun bilgisiyle bu müessese kuruluyor. Kapalı kapılar ardında, iki şahidin şahadetiyle bir nikahın tesis edilmesi, bu bakış açısından doğru değildir. Tabii, bir de bu ilânla ilgili değerlendirmeleri tarım toplumunun şartlarını göz önüne alırsak Medine -ki, başşehirdi o zaman- halkı birbirini tanyor, dolayısıyla bu kapalı toplumda sadece şifahi bilgiler, düğüne katılma, yemeğe katılma, ziyafete katılma, eğlenceye katılma, bir anlamda bir mutlu olay var, bu mutlu olaya, sevince katılıyorlar ve böylece bilgilenmiş de oluyorlar. Sonraki dönemde, birtakım problemler olursa, halkın bu bilgisi hakların ve yükümlülüklerin korunması ve yerine getirilmesi bakımından da temel oluşturmaktadır.

Bu mantığı günümüze taşırsak, bugün artık tarım toplumundan sanayi toplumuna intikal etmişiz. Büyük şehirler oluşmuş. Metropollerde milyonlarca insan yığın halinde yaşıyor; ama, birbirleriyle ilişkileri tarım toplumunun şartlarına göre çok zayıflamış. Hatta aile fertleri bile yıldan yıla birbirlerini ya görürler, ya görmezler. Bayramları bile telefonla tebrik ederek geçirirler. Kapı komşusunu tanımayan yığınlarca insan vardır. Peygamberimiz döneminde toplumun bilgilendirilmesindeki ilân fonksiyonunu bugüne taşırsak, bugün toplumun hafızası, yani hakların verilmesi ve sorumlu-

lukların yerine getirilmesiyle ilgili olarak, temel ne olabilir denilirse, aynı mantığı bugüne taşırsak, diyebilirim ki, sicile kaydetmektir, resmî kayıtlara koymaktır. Çünkü, o fonksiyonu bugün siciller yerine getirir. Dolayısıyla da, nikahın sıhhatinin ön şartı, resmî kayıtlara geçmesidir dersem, bu benim içtihadım olur. Ama, bu içtihat da temellendirilmiş olur, yani ben onu sünnetle temellendiriyorum.

Boşanmaya gelince, şimdiye kadar boşanma konusunda...

Komisyon Başkanı – Açıklık getirmez için söylüyorum; siz şunu mu diyorsunuz: “Resmî nikahın dışındaki nikahlar geçersizdir”.

Prof. Dr. Hamza Aktan – Evet. Mesela ben “imam nikahı” diye bilinen, ifade edilen, biraz da hafife alınan -imam nikahı diye bir nikah olmaz, olsa olsa nikah olur- o nikahın su üstüne yazı yazmak gibi; yani hakların ödenmesi, sorumlulukların yerine getirilmesinde yetersiz olan bir nikah türüdür. Böyle bir nikah yapıldığı zaman bence suç işlenmiş olarak kabul edilebilir; yönetim, idare, böyle bir nikahı kabul etmez ve bunu suç kabul edebilir. Bunun şartlarını önceden belirleyebilir yönetim. “Şu şartlar yerine getirilmedikçe nikah sahih olmaz” diyebilir. Peki, sahih olmaz da, yaparlarsa zina mı etmiş olurlar? O ayrı bir konu, zina etmiş olmazlar, bir şekilde cezalandırılırlar, yani yasaya aykırı davranmış olurlar. Emirülmüminin böyle bir emir verse, nikah böyle olacak dese, bu emre riayet etmeyenler nasıl cezalandırılırsa, öyle cezalandırılırlar.

Boşanma konusunda ise, biraz mizahi ifade edeyim, yani “horoz öttüğünde boş ol” dese, seherde ilk horoz öttüğünde kadın boş olur. Fıkımızdaki ifade bu! Bu kadar basit midir olay? Anı bir öfkeyle, hemen kadın boşanabilir mi meselesine gelince, biz bunu Kur’an’la temellendirmek istersek, Kur’an’da iyi geçinmeyle ilgili bir hayli âyet var. Özellikle, muâşeret bil maruf, imsak bil maruf âyetleri var. Yani, وعاشروا بالمعروف (Nisa, 4/19) فامسكوا بمعروف (Bakara, 2/231) ولا تمسكوا بغيره (Bakara 2/231) gibi âyetler, kadın ile erkeğin evlilikte birbirleriyle iyi geçinmelerini, maruf üzere geçinmelerini emrediyor. Ama, bunda muvaffak olamayabilirler. Çünkü, hayatın realitesi var. Bütün eşler birbirleriyle anlaşamayabilirler. Eğer kadında evliliği çekilmez hale getiren birtakım olumsuz tavırlar varsa -Kur’an’da bununla ilgili bir âyet var- kocaya, karısına -öncesi sonrası tartışılabilir- üç alternatif veriyor, önce nasihat edin, yahut yatağınızı ayırın. Bir anlamda küsme, ayrılma gibi, darılma görüntüsü vereceksiniz, yahut da Kur’an’da “darp” ifadesi var, “hafifçe dövün” diyorlar. Bu ayrı bir tartışma konusu. Burada aranan şey şu: Evliliği bir şekilde kurtarmaya çabalama. Yani ayrılmak hemen akla gelen bir çare olmamalı, erkek evliliğin devam ettirilmesi arayışı içinde olmalı. Bunu emrediyor âyet. Evliliği çekilmez kılan tavır ve davranış bazen de erkekten kaynaklanabilir. O zaman da kadının evliliği kurtarma adına bir barış ve sulh arayışı içinde olmasını emreden âyet var. Eğer eşlerin çabaları yeterli olmazsa, bu takdirde de konu komşunun, hısım akrabaların bunlara karşı ilgisiz, nemelazımcı ve alakasız olmasını kabul etmiyor. Devreye girip, araya girip, bir hakem kadının ailesinden, bir hakem erkeğin ailesinden belirlenmesini emrediyor. Bu hakemlerin de objektif, mutavassıt -ifade öyle- aralarını bulma konusunda bir çaba içinde olmalarını emrediyor. Yani, sadece kadının ve erkeğin çabaları aileyi kurtarmada yetersiz kalmışsa, o zaman aile büyüklerinin, sözü dinlenir kimselerin devreye girip, bunları barıştırmaya, problemi çözmeye

çabalamaları konusunda bir görev veriyor. Bu da yeterli olmazsa, bu takdirde, artık evlilik bu halde süremeyecek ise -olabilir bu hayatın akışı içinde olan gerçekler- bu takdirde boşanmanın belli bir zaman dilimi içinde olmasını emrediyor. Bundan, rastgele bir zamanda boşanmanın caiz olmadığı sonucunu çıkarıyoruz. Yani Talak suresinin birinci âyetinde “*Ey Peygamber, hanımlarınızı boşamak istediğinizde onları iddetlerini dikkate alarak (temizlik halinde) boşayın.*” (Talâk, 65/1) Oradaki iddet, süre kelimesi tabii mücmel bir ifade. Ne olabilir boşamanın süresi? Rastgele bir zamanda boşanmayacak, zamanı geldiğinde boşanacak. Peki, nedir onun zamanı? Sünnet bunu açıklıyor. Rivayete göre Abdullah İbn Ömer, hanımını ay halinde boşuyor. Bu bilgi Peygamberimize ulaştırılıyor Hz. Ömer tarafından. Peygamberimiz de Hz. Ömer’e, “*git, oğluna söyle, hanımına dönsün. Eğer boşamakta ısrarlı ise, kadın ay halinden çıktıktan sonra, temizlik süresine girdiğinde, onunla ilişkide bulunmadan boşasın. Bu Allah’ın Kur’an’da beyan buyurduğu iddettir, süredir*” (Buhârî, Talak, 2,3,44,45) buyuruyor. Burada keyfi boşama yerine, bilinçli bir boşama öngörülmüş oluyor. Çünkü, ani öfkeyle boşama her an olabilir; ama, aile ani öfkeye feda edilemeyecek kadar önemli bir kurum, bir müessese. Dolayısıyla, beklenmesi gerekecek. Kadın, beş gün, altı gün, yedi gün ay hali görüyorsa, o süre içerisinde boşanmadan başka çare olmadığı konusunda yatağında da düşüncecek sabaha kadar. Burada bilinçsiz bir boşamanın önüne geçilmiş oluyor. Sonunda, diyelim ki, kadın temizlendikten ve zevci ilişki helâl hale geldikten sonra hem kadının, hem erkeğin fizyolojik olarak birbirlerine en çok ilgi duyduğu sırada, şimdi, ama zevci ilişkide bulunmadan boşayacaksınız. Böyle öngörüyorsunuz.

Kur’an’daki bu ifadelerin hepsini topladığımız zaman, ben bir içtihatla bulunuyorum, diyorum ki, Kur’an hükmüne göre bir yasal düzenlemede bulunacak olsam, bir kanun düzenlenecek olsa, şunu derim: Bütün boşamalar mutlaka mahkeme kararıyla olmalı. “Nereden çıkarılıyor” denilirse, bir kere aile içindeki problemde, ailenin dışındaki insanların da haberdar olması gerekiyor; çünkü, hakem gönderilecek, arasının bulunması lazım gelecek, dolayısıyla hakem göndermek için de problemde haberdar olmak gerekecektir. Gelecek, kadın da olsa, erkek de olsa mahkemeye boşanma müracaatında bulunacak. Bir madde yani hakim kararı olmadan boşama olmayacaktır. Kur’an’la temellendiriyoruz; ama, mantığı ne, hangi mantığa göre? Gidecek söyleyecek, böylece biz problemde haberdar olmuş olacağız. Yani, aile içinde bir problem var, bundan haberdar olmamız için böyle bir şartı öngörebiliriz. Gitti başvurdu, bu takdirde aile büyüklerinden, onların kabul edeceği hısımlardan, akrabalardan veyahut da komşulardan hakem tayin edilmesi belki hakime bir görev olarak verilebilir. Hakim, bu çiftin, eşlerin barıştırılması için bir arayış içerisinde olur. Hakemler “bu işi hallettik derler”, eşler de “tamam biz barıştık” derler, dosya kapanır. Eğer barışmamışlarsa, bu mümkün olmamışsa, bu takdirde, diyorum ki, hakim, boşama kararı vermez; ama, bir ay süreyle bunların birbirlerinden ayrı kalmaları yönünde bir karar verebilir. “Bu nereden çıkıyor” denilirse, kadın ay hali görecektir ve ondan temizlenecek ve zevci ilişkide bulunmadan boşama vaki olacaktır. Bunun için de bir ay halinin görülüp bitmesi, bir aylık bir periyodu gerektirir. Bu periyot içerisinde hem kadın hem erkek fiilen ayrı kalmanın da verdiği bir dersle boşanmanın gerisinde kendilerini ne gibi bir sonuç bekliyor, bunu görmüş olurlar ve kendi kendilerini yargırlarlar. Bu arada belki, neden

bu duruma geldik diye düşünürler. O bir aylık süre içerisinde de eğer hâlâ ısrarlı olurlarsa, sonuçta da biz “boşanmak istiyoruz” diyorlarsa, o zaman hakim, bütün çarelerin tükendiği kanaatine varabilir ve boşanma kararını verebilir. Bu türlü bir yasal düzenlemenin tamamen Kur’an’la örtüşebileceği fikrindeyim.

Peki, fıkha yansıyan bu “horoz öttüğünde boş ol” diye biraz mizahi üslupla ifade ettiğimiz bu kararlar nereden çıkmıştır denilirse, ben öyle sanıyorum ki, bu konu, biraz Cahiliye dönemindeki erkeğin dilediği anda, istediği anda kadını boşayabilmesi geleneğinin fıkha uzantısı, yansımasıdır. Pekâlâ onlar bu âyetleri okumadılar mı? Okudular tabii, âyeti okudular da okuma yetmiyor, onu yorumlama gerekiyor. Herkes kendi içinde bulunduğu çağın beynini nasıl programlamışsa, kompütürize etmişse, o şartlar ve dış şartlar, beyin ona göre sonuç üretiyor ve yorumunu ona göre yapıyor. Bu âyetleri de onlar, talakın vaki olması için olmazsa olmaz şart olarak görmemişler, yani keyfi boşama, boşayanı günaha sokar ama talak yine de vaki olur gibi bir sonuca götürmüş. Biz, Kur’an’ı esas aldığımız takdirde böyle bir sonuca varabiliriz. Ben, kendi açımdan söyleyeyim: Bana birisi gelip üçten dokuza şartla vesaire karısını boşadığını söyleyen kişiye rahatlıkla şunu söyleyebiliyorum: Mezhebe göre eğer sonuç istiyorsan, bütün çareler tükenmiştir, köprüler yıkılmıştır, hiçbir şey kalmamıştır; ama, benim bazı fukahanın da içtihatlarına dayanarak vardığım sonuca göre, bir talak bile vaki olmamıştır, evliliğe devam edebilirsiniz.

Özü itibarıyla, evliliklerin de, boşanmaların da, evliliğin resmî kayıtlara girmesi, boşanmanın da mahkeme kararıyla olması Kur’an ve sünnetin ortaya koyduğu espriyile paralel olur diye düşünüyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim, çok yararlı bir başlangıç konuşması oldu.

Benim baştan söylediğim bir şey vardı: Kur’an-ı Kerim’i ve hadisleri nasıl anlamlandırdığımız önemli. Hamza Bey, klasik anlayışın tamamen dışında, boşanma konusuna bir yorum getirdi. O halde, bunları bir şekilde anlamak mümkün değilmiş. Önceki oturumdaki konuşmalarımızı da, bundan sonraki oturumdaki konuşmalar ışığında, tekrar bir değerlendirmek durumundayız.

– Yunus Vehbi Bey, buyurun.

Prof. Dr. Yunus Vehbi Yavuz – Teşekkür ediyorum.

Hamza Bey Hocamıza, evlenme ve boşanma konusunu çok güzel bir şekilde vaz’ ettiği için teşekkür ediyorum. “İmam nikahı olmaz” şeklindeki düşüncesine de aynen katılıyorum. İmam nikahı yapıyorlar, sonra birbirlerini terk ediyorlar, mağdur olan kız oluyor. Sorun çıkıyor. Bir şeyin, bir muamelenin eğer hukukî değeri yoksa, müeyyidesi yoksa, onu dinî anlamda gerçekleştirmenin bir manası olmaz. Aksine mağduriyetlere sebep olur, kız mihir alamaz, mahkemeye müracaat edemez. Bu tespitini çok yerinde buluyorum ve aynen onu kabul ediyorum.

Bir konu var onu çok iyi bilmemiz lazım. Fıkıh kitaplarını açan kişi şöyle bir ifade ile karşılaşır: Dini nikah icap ve kabulden ibarettir, iki tane de şahit bulunursa, o nikah olur... Bu ifadelere ne diyeceğiz şeklinde sorulursa, aklıma şu cevap geliyor: O kitapların yazıldığı döneme göre bu meseleleri okumalıyız. Bu fikhî bilgiler hep tarih-

seldir. O kitabı yazanların döneminde benim karşılaştığım mesele gibi bir mesele yoktu. Yani, iki kimse icap ve kabulle evlendikleri ve iki şahitle bunu tespit ettikleri, tevsih ettikleri takdirde mahkemeler bunu resmî bir olay olarak kabul ediyorlardı. Bunun üzerine hukukî neticeler doğuyordu. Çocuk oluyorsa babası belli oluyordu. Tarafardan birisi öldüğünde miras intikal ediyordu. Koca hanımına nikahlandığı andan itibaren nafaka vermek mecburiyetinde kalıyordu. Demek ki, fıkıh kitaplarını biz, yazdıkları veya içtihatların yapıldıkları dönemin şartlarıyla değerlendirecek, o zaman rahat ederiz. Bugün mer'iyette olan hukuk medeni hukuktur ve bunun mer'iyette olduğu bir ortamda, iki Müslümanın icap ve kabulle evlenmelerini geçerli kabul etmemiz, İslâm hukuku açısından, farkına varmasak da kadının mağduriyetine fetva vermemiz anlamına gelir. Aynı zamanda bu, sorumluluğu gerektirir.

Evlenme ve boşanma konusuna ben de biraz katkıda bulunmak istiyorum, Hamza Bey Hocamızın anlattıklarına ilaveten. Ben konuyu biraz irdeledim. "Kur'an'da Boşanmanın Hukukî Temelleri" adıyla hem Arapça hem de Türkçe bir makale hazırladım. Onu, dergide de yayınlamıştım birkaç sene evvel. Bu yaptığım çalışmalardan elde ettiğim sonuca göre, Kur'an ve sünnet, kadına, hem evlenme, hem de boşanma hakkını vermiştir. Kur'an, indiği şartlarda, hukukî kuralları da vaz' etmiştir, şöyle evlenilecek ve boşanma da şöyle şöyle olacak diye. Burada bir fıkıh-Kur'an karşılaştırması yapmak durumunda kalıyoruz, bunun için beni bağışlayın. Kur'an'da yine problem yok. Kur'an *وانكحوا الایمی منكم والصالحین من عبادكم وامائکم* (Nûr, 24/32) . "*Bekarları, evlenmek isteyenleri evlendirin*" buyuruyor. Ama, evlenmede şahit istemiyor. Kur'an'da evlenirken şahit olacağına dair herhangi bir nass, yoktur. Fakihler, "alışverişte şahit tutun" mealindeki âyete benzeterek, nikahı da bir akit olarak kabul ederek, dünyevi bir muamele olarak kabul ettikleri için, kıyasla evlilikte de şahidin bulunmasının şart olduğunu hükme bağlamışlardır. Ebu Hanife'ye göre, hatta üç mezhebe göre akit esnasında iki şahidin bulunması şarttır. İmam Malik diyor ki, sonradan olsa da olur. İki şahit şarttır; ama, akit esnasında olması şart değil. Niye değil; çünkü, hakkında âyet yok...

Burada bizim dikkatimizi çeken bir nokta var: Kadın, hür iradesiyle belki tarihte geniş çerçevede ilk defa evlenme hakkına sahip olmuştur. Hanefi Mezhebine göre -ki Allah razı olsun Ebu Hanife'den, ellerinden öperim- o; kadına, babasına anasına bile sormadan, hür iradesiyle evlenme yetkisini tanımıştır, "veli şart değildir" demiştir. Hür iradesiyle evlilik aktini icra eden bir hanım, boşanma noktasında ise bundan mahrum edilmiştir. İşte burada, fıkıh ile Kur'an arasında büyük bir çelişki göze çarpıyor. Yani, akti yapmada yetkili kabul edilen kadın, akti sona erdirmeye hiçbir yetkiye sahip kılınmıyor. Bu yetkiyi kadının elinden kim aldı? Elbette Kur'an değil, Hz. Peygamber de değil. Kur'an, boşanmanın hukukî kurallarını vaz' etmiştir.

Kur'an'da boşanmanın bir gayrı resmi safhası var, bir de resmî safhası var. Gayrı-resmi safha, aile içinde halledilebilecek olan safhadır. Hocamız âyeti okudu. Üçüncüsü hani "darp tartışılacak" dedi ya, ben de o tartışmayı diğer oturuma bırakıyorum. Bana göre, Allah "kadınlarınızı dövün" demez. Dese bile, hukukî bir meseledir, bunu devlete demesi lazım. Cezayı devlet uygular. Kur'an ondan sonra, hakeme başvurma ölçüsünü ve ilkesini getirmiştir. Yani, aile içinde çözülüyorsa bu problem, kadın ve

erkek tarafından birer hakem seçilerek sorunun bu hakeme götürülmesini öngörüyor. Bu da olmuyorsa eğer, bu şekilde de aile kurtarılamıyorsa, işte resmî boşanma safhası -ben öyle tabir ediyorum- resmen, hukuken boşanma safhasına giriliyor. O da işte الطلاق مرتان (Bakara, 2/229) âyetiyle başlıyor. Ancak, Kur'an, bu boşanmayı kurallara bağlarken süre koyuyor (iddet), belli bir süreye göre boşayın diyor. Birinci basamağı var, ikinci basamağı var; üç hak tanıyor. Bu üç hakkın kullanılması ile ilgili daha başka âyetler de tespit ettim. Bunun tesrih safhası var, üçüncü boşamayı verdikten sonra bir tesrih, ayırıp gönderme safhası var, bir de Talak suresinin birinci âyetine göre mufarekat safhası var. Yani, ayrılma safhası var. Ondan sonra da iki şahit tutma safhası var. Bütün bunlar yapıldıktan sonra eğer boşanma gerçekleşecekse, Allah Talak suresinin birinci âyetinde iki adil şahit tutma kuralını koymuştur.

Kur'an'da, evliliğin başlangıcında şahit şart olmadığı halde fıkhîta kıyasla şahit şart koşuluyor, çok güzel; ama, boşanma gerçekleşeceği zaman bu âyet hiç dikkate alınmıyor ve deniliyor ki, "bu şahit tutma emri menduptur, yapsanız iyi olur, yapmasanız bir şey lazım gelmez." Yine beni bağışlayın, eğer boşanacak olanlar o fakihler olsaydı, vallahi bunu yapmazlardı. Bu âyet, mutlaka vücup ifade edecek. Mağdur olan kadın olduğu için ve kadın fakih de bulunmadığı için, Allah'ın koymuş olduğu bu kurallar, maalesef tarihte çiğnenmiştir, bu kurallara riayet edilmemiştir. Kur'an'ın getirdiği süreli boşanma ilkesi, süresiz, bir anda, bir kelimeyle, bir lafızla boşanma şekline dönüştürülmüştür ve bundan da çok zararlar doğmuştur. İşte hullecilik bundan meydana geldi. Yani, öfkeyle karısını boşayan kişi, bir gün sonra pişman oluyor tabii. Çare bulunmalıdır, bulunmadığı takdirde de, hile-i şer'îyeye başvuruluyor ve muvakkat, bir gecelik nikahlarla böyle ailelerin tekrar eski haline döndürülmesine çalışılıyor. Allah o âyetlerde tembih ediyor, "sakın sınırı aşmayın, Allah sınırı aşanları sevmez" buyuruyor. Bu sınırlar böyle hep aşıldı ve mağdur edilen yine kadın oldu.

Bizim görevimiz kadını korumak değil, hakkı korumaktır. Allah'ın koyduklarının fotoğrafını çekmektir, onu topluma vermektir. Çeşitli sebeplerle bunlar yapılamadı.

Anlayışına göre, ister bir defa desin, ister üç defa desin, ister bin defa desin, bu "Allah'ın koyduğu kesin âyetlerle sabit olan süreye göre boşayın" emrine rağmen bir kimse karısını boşarsa, o boş olmaz. Ben bu Kur'an'daki ilkeleri, kuralları bulduktan sonra "yaşasın" dedim ve nice aileleri kurtarmaya Allah beni vesile etti. Eğer cennete gireceksem de, belki bundan dolayı gireceğim. Birçok mesele bana böyle geliyor ve ben o aileleri kurtarıyorum. Diyorum ki: Allah'a göre boş değil bu, Kur'an'a göre, sünnete göre boş değil; ama, fıkhîa göre boştur. Hangisini tercih ediyorsa, onun tercihine bırakıyorum. Tabii Allah'ın kitabını tercih etme durumunda oluyor. Ben de onu tercih ediyorum.

Evlenme resmidir, boşanma da resmî olmalıdır. Ben, geniş bir araştırma imkânına sahip değilim.

Komisyon Başkanı – Ben açık açık soracağım; sizce de mahkeme kararıyla olmayan boşanmalar geçersiz mi?

Prof. Dr. Yunus Vehbi Yavuz – Bugünkü mahkemelerin mi?

Komisyon Başkanı – Bugünkü veya İslâm hukukunda; hiç önemli değil.

Prof. Dr. Yunus Vehbi Yavuz – Dini nikahla ilgisi yok...

Komisyon Başkanı – Hayır, İslâm hukukunun uygulandığı bir ülke olduğunu varsayalım; mahkemede olmayan boşanmalar geçersiz mi sizce? Yani, hakimin kararı olmadan...

Prof. Dr. Yunus Vehbi Yavuz – Demin bir şey arz ettim: Fıkıhın resmen tanındığı, hukukî sonuç doğurduğu bir toplumda, dağ başında da söylese, ama Kur'an'ın koyduğu bu kuralları uygulayarak -ki bu benim hesaplarıma göre birbuçuk senenin geçmesini gerektiriyor- o süreye riayet ederek belki öyle olabilir. Ama, bugünkü şartlarda olmaz.

Hz. Peygamber ve dört halife döneminde -okuduğum hadislerden çıkardığım sonuca göre- boşanmalar da resmî idi. Zaten Allah resmen bu âyetleri indirdi. İbn-i Ömer hadisi var; Peygamberimize geliyorlar, “oğlum böyle böyle bir söz söyledi, acaba boş olur mu?” Hz. Peygamber de “hayır, boş olmaz” diyor. Muhalaa yani para karşılığında boşanma, Kur'an'da da yer alıyor ve kadınlar için bir çıkış yolu. Kur'an mizaç bakımından kocasıyla geçinemeyen ve ayrılmak isteyen kadınlara para vermek suretiyle veya mihrini feda etmek suretiyle boşanma imkânı getiriyor. Şöyle itiraz ediliyor: Bu bir hak değil! Niye hak değil? Çünkü, kadın para verecek de ondan sonra kocası kabul edecek, kabul etmezse boşanma geçerli olmaz. Halbuki, Hz. Peygamber döneminde böyle bir vaka oluyor, bir kadın geliyor boşanmak istiyor, kocası boşamak istemiyor. Hz. Peygamber buyuruyor ki, sen mihrini ona bağışla o da seni boşasın ve boşattırıyor. Dört halife döneminde de yine boşanmanın resmî ölçülerde yapıldığı kanaatindeyim. Halifelere, devlet başkanlarına intikal ediyordu.

Demek ki, evlenme ve boşanma hukukî bir meseledir. Bu kurallar, ancak devlet yetkilileri tarafından adil bir şekilde uygulanabilir. Yoksa, şahısların elinde kaldığı zaman haksızlıklara ve mağduriyetlere sebep olur. Özellikle kadınlar mağdur oluyor.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı -Teşekkür ederim.

Yunus Vehbi Bey, söylediklerinizi sonra değerlendireceğim de, bir noktada teknik bir problem var. Diyorsunuz ki, “Ebu Hanife'ye göre boşama geçerli, Kitaba ve sünnete göre geçersiz. Fıkıha göre geçerli; Allah'a, Peygambere göre geçersiz.” Bu, sizi, Allah ve Peygamber'in sözcüsü konumuna getiriyor. Şöyle demek daha doğrudur: “Benim ki-taptan ve sünnetten anladığıma göre...” Bu önemli bir fark.

– Buyurun.

Dr. Hidayet Şefkatli Tuksal – Ben hocalarımın anlattıklarından istifade ettim. Daha önce kendim de araştırmıştım; ama, bir de yaşananlar var. Sizler de genellikle yaşanan sorunlar bağlamında bakıyorsunuz. Dolayısıyla ben, hem evlenme hem de boşanma meselelerinin, iki tarafı da; yani kadını da erkeği de mağdur etmeyecek biçimde yapılmasının önemli olduğunu düşünüyorum. Bu noktada da, yeni gelişmeler var. Modern dünyada boşanma çok gündemde olduğu için orada birtakım çözümler var. Türkiye'de konuşulan şeyler var. Oradan bir bakmak istiyorum. Mesela, anlaşmazlığın bir aşamasında hakem tayin edilmesi meselesi. Bu hakemlerin, Kur'an-ı Kerim'de

nitelikleri çok belirtilmiyor, “ailelerden birisi” deniliyor; ama, o günlerde psikolojik anlamda bir uzmanlık alanı yok. Mutlaka hakem müessesesinin, mutlaka uzmanlardan seçilmesi gerektiğini düşünüyorum. Ondanda önce, bence evlilik çok ciddi bir iş. Bunun ciddi olması illa ileriki yaşlarda evlenmeyi de gerektirmiyor. Bence, dindar toplumlar, gençlerini, uygun yaşlarda evlendirme konusunda gayret etmeli. Nasıl askerlik için, şunun için bunun için hazırlık yapılıyorsa, bence en üst sınırı, üniversiteyi bitirmiş bir gencin evlendirilebilmesi için, kurum olarak, devlet olarak hazırlıkların yapılması gerekir. Bu hazırlıklar sadece maddi ve meslek kazandırma anlamında değil, mutlaka insan ilişkileri, psikoloji, kadın ile erkeğin geçimi konularında mutlaka gençlerin bilgilendirilmesi lazım. Bu yüzden hepimiz evlilikte uyum sorunları yaşadık, yaşıyoruz ve devam ediyor. Bunların daha çok dinî, hayırlı, dindarane işler olduğunu düşünüyorum. Onun dışında mehrin güncelleştirilmesi meselesi var. İlla mihir olmazsa olmaz diye düşünenler için söylüyorum; yoksa eşitlik fikrine sahip olan bir kadın, “ben mihir istemiyorum” diyebilir. Ama, mehri önemli kabul eden anlayışa sahipse insanlar mihrin güncelleştirilmesi, hatta mümkünse sigorta sistemi gibi, kadını bir şekilde sigortalamayı sağlayan bir sistem haline dönüştürülmesi lazım. Çünkü, geçmişte bakıyoruz, özellikle boşanma sırasında ödenmesiyle ilgili olarak yapılan birtakım şeyler var. Boşanırken ödesin diye; çok yüklü senetler imzalatılıyor erkek tarafına. Bu hem bir anlamda boşanmayı zorlaştırıyor, hem de boşanan kadının mağdur olmamasını sağlıyor. Bu da bana göre, erkeğe zulümdür. Neticede gerçekten anlaşılabilir, boşanmak durumunda kalınabilir. Bu bir zulmü getirir. Bence buralarda makul ölçülerin tespit edilmesi, mehrin bir şekilde, makul bir şekilde güncelleştirilmesi, kadının ev içindeki emeğinin mutlaka ücretlendirilmesi gerekir. Bunu ben öneri olarak getiriyorum. Tabii bu beylerimizin işine gelmeyecek. Tabii, maaşınızı kazanıyorsunuz, canınız isterse hanımınıza veriyorsunuz, canınız istemezse vermiyorsunuz. Ama, bir erkek dışarıda yemek pişirdiği zaman bunun adı aşçılıktır, maaş alır. Bir kadın dikiş diktiği zaman, çocuk baktığı zaman, hasta baktığı zaman para alır. Aslında, bir kadının evin içinde yaptığı bütün işleri, dış dünyada bir başkasına yaptığı zaman ekonomik bir değeri vardır ve o kadın, bir statü sahibi olur. Ama evinde bu işleri, kocasına ve çocuklarına yapıyorsa, kadri bile bilinmez. Bu anlamda teşekkür eden erkeğe ben teşekkür ediyorum. Teşekkür etme geleneğine sahipse bir erkek, bu bile bir lütuftur. Dolayısıyla ben, kadınların en çok bu alanda haksızlığa uğradığını düşünüyorum. (...)

– Hocam sizi duymuyorum, duymak da istiyorum ayrıca.

Onun için, ev içi emek mutlaka ücretlendirilmelidir. Eğer hanım sadece evde çalışıyorsa, beylerin maaşlarından hanımlarının ücretlerini, “teşekkür ederim hanımcığım” diye kendilerine teslim etmeleri gerektiğini düşünüyorum. Bu da pratik bir öneriydi.

Boşanmada hakem talebi meselesine, çok ilginç bir örnek vermek istiyorum. Geçen sene bir arkadaşım boşandı. İslâmî usullere göre bir hakem tayin edildi, hakem iki tarafı da dinlemiş şunu söylemiş, demiş ki hanıma: Sizin delilleriniz bana daha makul görünüyor; ama, biliyorsunuz, İslâm’da şahitlik meselesinde iki kadın bir erkek meselesi var. Siz duygusal insanlarsınız, dolayısıyla ben kocanızın şahitliğini daha muteber

kabul ediyorum, onun delillerini kabul ettim, sizinkini kabul etmiyorum. Dolayısıyla, bu mesele kadının aleyhine olacak bir şekilde gerçekleşti. Hakemin niteliği çok önemli. Ona tekrar vurgu yapıyorum.

Ayrıca, kadın boşandıktan sonra, “boşanma hakkı” meselesi çok tartışma konusu. Biraz önce bir televizyon muhabiri geldi sordu: “Efendim, Ürdün’de ilk defa bir kadın şeriat mahkemesiyle boşanmış, bu tarihte ilkmiş; ne diyorsunuz?” “Bu ilk değil kesinlikle” dedim. Hz. Peygamber döneminde bile bu tür boşanmalar var. Fakat yaygın değil. Ben, tezimi çalışırken, şuna rastladım -Yunus Vehbi Bey’in işaret ettiği kadının boşanmak istemesi hadisesi-: Tefsirlere baktığımda -fıkıh kitaplarına bakamadım- hep fikhî hükümler var. Öyle ilginç yorumlarla karşılaştım ki, âyetin maksadı şu aslında: “Bir kadın geçinemiyorsa, yaşayamıyorsa bir adamla mihrinden fedakârlık ederek boşanacak...” Fakat, ne yapabiliriz de bu işi zorlaştırabiliriz veya bir erkek karısını boşarken verdiği mihrini geri almasın? Erkek kadını boşamak istiyor; biz, şimdi ne yapalım da, boşamada, kadını kusurlu duruma düşürelim ki, erkek hem mehri geri alsın, hem kadını boşamış olsun? Bununla ilgili çok spekülasyona rastladım. Bana göre bunlar gerçekten bir kadına karşı bir kötü niyetin, bir zannın varlığını ortaya koyan şeylerdir. Bunlara da işaret ettim.

Onun için, bence, evlenmede de, boşanmada da iki tarafı da mağdur etmemeye özen gösterecek adalet prensibi ortaya konmalıdır. Boşandıktan sonraki nafaka meselesi, mal paylaşımı meselesi, bunların hepsinin bence çok çeşitli toplumsal kesimlerce tartışılması gerekiyor. O tartışmalardan sonra ortaya çıkacak görüşlerin de dikkate alınması gerekiyor. Bunun insanları hem vicdanen, hem dinî duygular açısından daha çok tatmin edeceğini düşünüyorum.

Teşekkür ederim.

Komiyon Başkanı – Ben teşekkür ederim.

– Buyurun.

Doç. Dr. Talip Özdeş – Burada, hem nikah hem de talak konusuna girildi. Aslında, her iki konu da bir hayli detaylanabilecek durumda; fakat, özet olarak sunmak istiyorum.

Fıkıh kavramı üzerinde çok duruldu. Aslında fıkıh bir anlamadır, insanın anlamasıdır ve bizim de şu an burada, bu Mecliste yaptığımız şey de fikihtir. Fikhî nasıl anladığımıza bağlı, fikhî kavramının içerisini nasıl dolduracağımıza bağlıdır olay. Eğer fikhî sadece Kur’an’ın ahkâm boyutu, kevnî âyetlerden, imanla ilgili, itikatla ilgili âyetlerden, ahlâkla ilgili âyetlerden soyutlayarak anlama şeklinde bir tarza büründürülürse, o fikhî yorumlar içerisinde Kur’an ve sahih sünnetle çelişen birçok durumun zuhur etmesi kaçınılmazdır. Ancak, fikhî Kur’an’ın bütünlüğünü anlama, sadece Kur’an’ı değil, olgunun kendisini, kainatı, evreni, insanın bütünlüğünü anlamadır. Eğer fikhî sadece ahkâm âyetleriyle değil, ahkâm âyetlerinin temelinde yatan itikadî, ahlâkî ve kevnî yönlendirmeleri de beraber algılama anlamına gelirse, daha farklı bir yorum tarzı ortaya çıkabilecektir. Dolayısıyla, fikhî yargılamak aslında insanın kendisini yargılaması oluyor. Ama, fıkha daha farklı bakabilir ve farklı bir fikhî anlayışıyla yola çıkabiliriz.

Kur'an-ı Kerim, nikah ve boşanma konusunda aslında temel prensipler koymuştur. Bu prensipler, adalet, maruf ve tearuf, yani karşılıklı olarak anlama, rahmet ve sevgi, istişare etme, sükunet bulma, iffetin korunması, hayatın müşterek olarak paylaşılması, neslin devam ettirilmesidir. Bu gayelerin gerçekleşmesi, ancak iki insanın hür iradeyle karşılıklı rızaya dayalı olarak hayatlarını birleştirmelerine bağlıdır. Bu irade, herhangi bir kooperatif kurma iradesinden daha farklıdır. O da bir akitir; ama, nikah aktinde ayrıca bir hayat birleşiyor, duygular birleşiyor. Belki bir kooperatif kurma eyleminde olmayan bazı unsurlar da devreye giriyor. Bunun hukukî sonuçları da var. Aile içerisinde karşılıklı olarak sorumlulukların ikame edilmesi, nafaka meselesi, iskan meselesi, miras konusu... Dolayısıyla, bütün bu dengelerin gözetilmesi gerekiyor. Kur'an, temel prensipleri normları koyuyor; ama, bazı şeyler daha koyuyor ki, onları norm olarak algılayamıyoruz. Belki o normları, o ilkeleri koruyan şeyler olarak algılamak daha doğru olabilir diye düşünüyorum. Örneğin herhangi iki kimse arasındaki para aktini, borç alıp verme aktini düşünelim. Akit akitir. Ancak, eğer şahit olmazsa, eğer yazılma olmazsa risk faktörü artmıştır. Burada Kur'an'ın yönlendirmeleri, sağlıklı bir aile kurulması ve devam ettirilmesine dönüktür. Belki, o günkü tarihi şartlar içerisinde bu yönlendirme mutlak ve nihai değil, yoruma açık, geliştirmeye açık ve uzmanlığa da açıktır. Çünkü, Kur'an, aklı, ilmi, tefekkürü ve problem çözmeyi insana bırakıyor ve insanın ufkunu açıyor. Şahsen insan iradesini aklı ve tefekkürü sınırlayan bir âyet bilmiyorum.

Ancak, iki insan aralarında, sevgi ve saygı, karşılıklı rıza bittiyse boşanırlar. Bu boşanma çok değişik şekillerde de olabilir. Nice insanlar var ki, aslında evli gibi görünürler; ama, evli değiller. Belki nice insanlar da var ki, farklı şekillerde hayatlarını devam ettirebiliyorlar.

Komisyon Başkanı – Talip Bey, biraz daha somut şeyler söyler misiniz lütfen. Bu tür konuşma güzel de, problemler somut olarak tartışılıyor.

Doç. Dr. Talip Özdeş – Ben nikah konusuna değinmek istiyorum. Mesela, “velayet-i icbar” diye bir şey var. Birtakım fikhî yorumlara da rastlıyoruz. Bizim bu noktada, bekar kızın özellikle nikah yapmada hiçbir yetkinliği yok ve tamamen olay velinin elinde gerçekleşiyor. Burada tabii birtakım âyetler getiriliyor. Özellikle Kur'an'da nikah ve boşanma işleminin erkeğe hasredilmesi, hitabın erkeğe olması, böyle bir kanatın oluşmasına zemin hazırladığını düşünüyorum. Aslında, eğer nikah bir akitse -ki, “ukdeten nikah” diyor Kur'an-ı Kerim- bütün şartlarına baktığımız zaman, tamamen iki insanın karşılıklı hür iradesine dayalı olarak yaptığı bir sözleşmedir. Ancak, velilerin de insanın yetişmesinde, onun hayata kazandırılmasında çok önemli etkileri vardır. Geleneğin, göreneğin, örfün de burada belli bir değeri vardır. Amaç insan ve toplumun huzuru ise, ailelerin huzuru ise, burada insanlar kendi dönemleri içerisinde birtakım şartlar getirmişlerdir. Bu şartlar elbette ki mutlak, olmazsa olmaz bir norm kaydıyla görülmemelidir. Fakat acaba bunları tamamen de dışlayabilir miyiz? Öyle bir noktaya gelinmiş ki, veli veya vekil kızın önüne geçmiş ve âdeti kız tamamen devre dışı bırakılmış. Kur'an açısından olaya bütünlük olarak baktığımız zaman, Kur'an'ın ve dinin temel gaye ve hedefleri açısından değerlendirdiğimiz takdirde, böyle bir yak-

laşımın uygun olmadığını düşünüyorum. Örneğin bir kavram var: “Eyâma.” Bu, “bekarlar” diye tercüme ediliyor. Tefsirlerde “bekarları evlendiriniz” diye geçiyor ve özellikle de kız çocuklarına atfediliyor. Halbuki sözlüğe bakıyoruz, lügatlere gidiyoruz, “eyama” sadece kız çocuklarını ilgilendirmiyor. Erkek veya kız, toplumda bekar olan insanların evlendirilmesini veya evliliğin teşvik edilmesini istiyor. Yoksa, kesinlikle kızın veya erkeğin iradesine ipotek koyma anlamına gelmiyor.

Bunun gibi, sayın hocalarımın da örnekler verdiği gibi tefsir ve fıkıh kitaplarında çok değişik konulara rastlamak mümkündür. Ancak, bizim de yaptığımız şey aslında bir anlama tarzıdır. Ama, öyle bir anlama tarzı olmalı ki, Kur’an bütünlüğü nazari dikkate alınmış olsun.

Boşanma konusunda, fıkıh kitaplarında çok değişik şartlar getirilmiş, boşamayı âdeta zorlaştırılmak için her şey yapılmış. Fakat, asıl mesele şudur: Eğer iki insan geçinemiyorsa, anlaşamıyorsa, mutlaka bu evlilik bir noktada kırılacaktır. Önemli olan, bunun taraflar mağdur olmadan yapılabilmesidir. Bunun hukukî şartlarının buna göre ayarlanması gerekir.

Nikah bir akittir; bunun “dinî nikah” veya “dinî olmayan nikah” diye bir ayrımını şahsen zihnimde pek oturtamıyorum. Ama, prosedür açısından, seremoni açısından birtakım durumlar söz konusudur. Nikaha katılanlar için dualar, semboller önemli. Fakat, asıl olay, nikahın resmî bir akit olmasıdır. Çünkü, miras ve nafaka hukuku, iskan etme hukuku, aile içerisindeki sorumluluklar, maddi yükümlülükler varsa, bunun resmiyete bağlanması en doğru şey. Belki tarihin belli dönemlerinde bu basit şekillerde de olsa resmiyete bir şekilde intikal ediyor veya en azından insanlar onu anlıyorlar veya ilan ediliyordu. Fakat bugün düşününüz, İstanbul gibi bir yerde bir insan diğeriyle nikah yapıyor; ama, hiçbir resmiyeti, hiçbir kaydı yok. Bu, gerçekten o akti büyük bir risk altına sokmaktır ve çoğu defa da istismar edilebilir. Elbette bunları önleyecek birtakım tedbirler alınabilir. (...)

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Ben teşekkür ederim.

Ben herkesi zevkle dinliyorum. Fakat, sadece aile hukuku meselesini iki gün tartışsak bitiremeyiz. İstirham ediyorum, biraz daha somut problemlere değinelim.

Bir de, burası Türkiye Büyük Millet Meclisi değil, bize kimse aile kanununu tekrar yazın diye bir görev ve yetki vermiş değil. Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığının bu konuyu getirmesindeki amaç, zannediyorum birçok problemler geliyor dini nikahla ilgili, şartlı boşamalarla ilgili, daha çok günümüzün problemleriyle alakalı olarak...

– Buyurun.

Prof. Dr. İsmail Yakıt – Ben tekrar etmemeye çalışacağım ve çok kısa olarak değinilmeyen birkaç konuya değineceğim; ilgi alanım itibarıyla bir kelime üzerinde semantik analiz yapacağım. Bu sanıyorum probleme açıklık getirecek.

Gerçi Hamza Bey Hocamızın açıklamasına ve Vehbi Bey Hocamızın işaret ettiği bazı hususlara aynen katılıyorum. Kur’an evlenme ve boşanmayı sosyal bir vakıta olarak ele alıyor, gizli evlilikler ve boşanmalara onay vermiyor. Kur’an’da “evlenin” diye

bir âyet yok; ilgili âyette “evlendirin” ifadesi geçiyor. Eğer “evlendirin” diyorsa, toplumu sorumlu tutuyor demektir. Velayet hakkını ailesine, babasına, anasına veriyor ve toplumu sorumlu tutuyor. Eğer “evlendirin” diyorsa, aleni olarak evliliği gerçekleştirin anlamındadır. Zaten burada ayrıca iki şahit getirmeye de gerek yok, çünkü toplum evlenmeye şahittir. Onun için demin hocam, evlilikte şahitlik belirtilmemiş, bu kıyasla çıkarılmış dedi. Zaten Kur’an’da şahitlik, fiilden çıkmaktadır. Çünkü, evlenme alenidir.

Boşanmaya gelince, tabii mutlaka bir sorunla boşanılacaktır. Toplumlarda durup dururken sorunsuz boşanmalar vaki değildir. Sorunların toplumca ilan edilmesi de uygun görülmez, bu ilahi bir nezakettir. Eğer anlaşma gerçekleşmemiş, sorun ortaya çıkmışsa, iki şahitle bunun gerçekleştirilmesini öngörmektedir.

İslâm toplumunda, Evlenme İslâm’ın ve Kur’an’ın öngördüğü toplumda organize bir toplum öngörür, organize bir toplumsa, bu devletin işidir. Devletin işi de mutlaka evliliği ve boşanmayı tescil etmektir. Çünkü, organize bir toplum, bütün kurumları oturmuş bir toplumdur. Öyle “iki kişi bir araya geldi biz evlendik; iki kişi bir araya geldi biz boşandık”, bu tasvip edilen bir husus değildir.

Benim, arkadaşları dinledikten sonra ilave etmek istediğim husus budur.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Sağ olun, eksik olmayın.

– Hamza Bey, buyurun.

Prof. Dr. Hamza Aktan – Efendim, şimdi bu “hulu” konusuyla ilgili, yani kadının aldığı mehri veya bedeli ödeyerek boşanmasıyla ilgili şöyle bir yaklaşım var: Kadın, her halukârda, haklı da olsa, haksız da olsa, bir ödeme yaparak bu evliliği sona erdirme imkânına sahiptir. Halbuki, öyle anlamamak lazım diye düşünüyorum. “Hulu” bir müessese, kadın kocasını suçlayamadığı, tamamen kendisinden kaynaklanan nedenlerle kocasından ayrılmak isterse, o zaman aldığı kocasına iade etmek durumundadır. Çünkü, Peygamberimize gelen o kadın da, “benim kocamdan şikâyetim yok, ama ben onunla beraber olamam, sevemiyorum” diyor. Bu gönül işi, duygu işi. Dolayısıyla, kocasından ayrılmak isteyen kadının kocasını suçlayabileceği bir neden yok. Onun için, Peygamberimiz, “öyleyse aldığı geri ver” diyor. Bunu bu şekilde anlamak lazım. Âyette de zaten, “verdiğinizizi kadından almak için ona baskı yapmayın” diyor. Baskı yaparsa, o zaman evliliği çekilmez hale getiren koca olur. Öyleyse, maruf üzere muâşeret kurallarına uygun davranmayan koca aleyhine, kadının boşanma davası açıp, hiçbir şey ödemedi boşanma imkânı her zaman vardır. Dolayısıyla da onu, hulu’ya her türlü durumda zorlamak gibi bir yaklaşım yanlış.

Burada, boşanmaya kadının da hakkı olup olmadığı konusu, böylece gündeme gelmiş oldu. Kadın, kocasının kendisine karşı görevlerini ihmal ettiğini, mesela dövdüğünü, hakaret ettiğini, eve gelmediğini, bütün kazancını kumara verdiğini, evi terk ettiğini, benzeri nedenleri ileri sürerek kocası aleyhine bir dava açarsa, bu takdirde koca evlilik hukukunun gereği olan görevlerini yerine getirmemiş olmaktan mütevellit, ha-

kim de uygun görüyorsa, az önce söylediğimiz bütün prosedürler de çalıştırdıktan sonra, kadının da boşanma hakkı her zaman olacaktır.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim efendim.

– Buyurun İsmail Bey.

Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal – Ben hukukçu değilim; ama, konuya Kur'an'ın - hocamız da çok güzel ifade ettiler- amaçları açısından yaklaşıyorum. Zannediyorum Kur'an-ı Kerim, evlilik ve boşanma biçimini yeni baştan tesis etmiş değil ve böyle bir amacı da yok. Ama, biliyoruz ki boşanma, daha önceden Cahiliye döneminden beri genelde erkeğin yetkisinde olan bir uygulama. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim burada daha çok kadın hakkını koruma bağlamında yapılan suiistimali önlemek için önleyici birtakım düzenlemeler getiriyor. O açıdan, ben hocalarımıza katılıyorum ve diyorum ki, biz Kur'an-ı Kerim'in maksadını dikkate alırsak, her iki tarafı da mağdur etmeyecek bir evlenme ve boşanma biçimini herhangi bir şekilde tesis edebiliriz. Her zaman, tarihin her döneminde, rasyonel biçimde, psikolojik açıdan, hukukî açıdan, aile danışma merkezleri vasıtasıyla kadın ve erkeğin objektif boşanma sebeplerini tespit etmek mümkündür. İslâm'ın da birtakım ilkelerini ve objektif boşanma sebeplerini de dikkate alarak, mahkeme yoluyla resmen evlenildiği gibi, mahkeme yoluyla da boşanması tabiidir.

Tek taraflı boşanma hıkkının erkeğin elinden alınması gerektiği kanaatindeyim. Kur'an'ın amacına bunun daha uygun olduğunu düşünüyorum. Çünkü, bu konuda suiistimal ve haksızlık var. Tarih boyunca da böyle olmuş. Bugün, objektif boşanma sebepleri ortaya çıktığı zaman, kadının da, erkeğin de mahkemeye müracaat edip boşanması sağlanmalıdır. Din İşleri Yüksek Kuruluna bu konuda çok sayıda sorular geliyor. Arkadaşlarımız eski usule bağlı kalmakla beraber, mümkün olduğu kadar iki tarafın da mağdur olmayacağı bir karara varmaya çalışıyorlar; ama, ben orada da defaatle söyledim, bu boşanma biçimini Kur'an'da yer alıyor diye evrensel bir boşanma şekliymiş gibi kabul etmenin yanlış olduğu kanaatindeyim. Bugün, rasyonel, hukukî, psikolojik, sosyolojik vesair gibi yönleri de dikkate alarak ve uzmanların da yorumları veya çalışmaları ışığında, en uygun boşanma şeklini tespit edersek, Kur'an'a uygun olan, İslâmî olan, dini olan odur. Benim kanaatim bu.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Çok problemli bir konuşma İsmail Hakkı Bey. Yani, Kur'an-ı Kerim'in getirdiğini hiç dikkate almayacaksınız ve ona Kur'an'a dayanan bir İslâm hukuku diyeceksiniz! Hamza Bey kendi anlayışı ışığında, gayet güzel onu delillendirdi, Yunus Vehbi Bey de delillendirdi. Ona katılırsınız, katılmazsınız o ayrı bir problem. (...) Metni hiç dikkate almayacağız... Tabii o da bir yorumdur da, problemli diyorum. Hukukçu olmadığınızı söylüyorsunuz da, hukukî bir yorum yapıyorsunuz.

Efendim, üç dakikamız var, Bu konuya yarın devam edeceğiz. Son olarak, sözü size vereyim.

Dr. Fatma Ömeroğlu – Bütün hocalarıma teşekkür ederim öncelikle. Ben, iki problemi sadece dile getireceğim. Yarın herhalde bunlar üzerinde durulursa iyi olur.

Birincisi, nikah konusunda toplumumuz kesinlikle bilgilendirilmiş değil. Nişanlılar birbirine mahrem olmasın diye “gelin şunlara bir nikah kıyahım” deyip nikah kıyıyor. Sonra, bunun neticesinde büyük problemler ortaya çıkıyor ve toplumumuz kesinlikle nikahın ne anlama geldiğini bilmiyor. Bu konuda halkımız bilgilendirilsin.

İkincisi, resmî olarak evli olan bir kişi, imam nikahlı eş olarak ikinci bir kişiyi alıyor ve bu durum toplumda gittikçe de yaygınlaşıyor. Acaba, bu ikinci eşle olan nikah, biraz önce hocalarımın da değindiği gibi, mademki toplum bunu onaylamıyor, meşru değildir. O halde bunların hepsini dine göre gayri meşru sayalım mı?

Komisyon Başkanı – Efendim, izninizle bu oturumu bununla bitirelim. Yarın sabahleyin 9.00’da dördüncü oturumla, yine aynı konudan başlayarak devam edeceğiz. Yarın inşallah biraz daha hızlı gideceğimizi ümit ediyorum.

Efendim, emekleriniz, düşünceleriniz, çabalarınız için ben çok teşekkür ediyorum.

İKİNCİ KOMİSYON
DÖRDÜNCÜ OTURUM

“Kadının Evlenmesi ve Boşanması-II”

(16 Mayıs 2002)

Prof. Dr. Mehmet Akif Aydın (Komisyon Başkanı) – Rapor hazırlamada kolaylık olması için bugün biraz farklı bir metot izleyelim. Ben, sayın meslektaşlarımdan rica ediyorum, konuşmalarının özünü bize birer veya ikişer paragraflık cümleler halinde verirlerse, bunlar nihai raporu hazırlamakta büyük kolaylık sağlar. Böylece, arkadaşların düşünceleri de rapora arzu ettikleri şekilde yansımış olur.

Dün de ifade etmeye çalıştım. Burada serbest bir fikir jimnastiği yapıyoruz, bu faydalı; ancak, nihai raporda Diyanet İşleri Başkanlığının görev ve sorumlulukları çerçevesinde bir rapor ortaya koymak durumundayız. Yani Türkiye Büyük Millet Meclisi veya kanun komisyonu gibi Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görev ve sorumluluk alanına girmeyen konularda, özellikle kadının hukukî statüsü konularında fikir beyan edersek, bir problem doğurabilir. O yüzden, o fikirleri dahi, bu çerçevede ifade etmekte yarar olduğunu düşünüyorum.

Dün evlenme ve boşanma konusundaki problemlere ve klasik anlayışın değerlendirilmesine başlamıştık. O konu bitmemiştir. İsterseniz biraz daha o konuya devam edelim; fakat, şunu da göz önünde bulunduralım: Daha tartışacağımız başka konular var.

– İbrahim Bey, buyurun.

Dr. İbrahim Paçacı – Herkese hayırlı sabahlar diliyorum.

Nikah, birlikte yaşamayı meşru kılan, taraflara hak ve sorumluluklar yükleyen bir akittir. “Hak ve sorumluluk” denince bunun hukukî boyutu olduğu açıktır. Yani, nikahın dinî bir yönü olmakla birlikte, asıl ağırlığını teşkil eden bölüm hukukî yönüdür. Nikahın kıyılması bakımından tarih boyunca üç çeşit evlilik görülmüştür: Hususî evlilik, dinî evlilik ve medeni evlilik. Tarihte ilk olarak hususî evlenmeleri görüyoruz: Bu tür evlilikte herhangi bir prosedür yok; taraflar veya ailelerinin anlaşmalarıyla gerçekleşiyor. Ondan sonra dinî evlenme şekli görüyoruz ki, bu Hıristiyanlıkta kabul edilen evlenme türüdür. Bunda mutlaka bir din adamının bulunması ve evliliği kutsaması gerekir. Bir de medeni evlilik, yani ilkeleri, prensipleri belirlenen -bu nasla olabilir veyahut kanunla olabilir- hükümleri belirlenen ve bu hükümlere göre kurulan çoğunlukla da resmî bir görevli huzurunda yapılan evlilik çeşididir. İslâm hukukuna veya İslâm dinine baktığımızda evliliğin medeni evlilik olduğunu görüyoruz. Yani, İslâm di-

ninde evlilik, dinî evlilik değil, medeni evliliktir. Dolayısıyla, bu konunun hukuka dayanması, hukukun tanınması ve hukukî sonuçlar doğurması gerekir. Bunun için de, ilk dönemden beri evlilik konusunda bir düzenleme yapılmıştır. Kur'an-ı Kerim'in nüzûl süreciyle, Hz. Peygamber döneminden başlayarak kimlerin kimlerle evlenemeyecekleri konusunda sınırlandırmalar getirilmiş veya evlilikte şahitlik şartı, hatta velayet şartı koşulmuş, ilan edilmesi şart koşulmuş. Bunlar, hep hukukî düzenlemenin gerektiğini veya hukukî düzenleme yapıldığını gösteriyor.

Daha sonra sahabe dönemine baktığımızda, Hz. Ömer döneminde de devlet otoritesi tarafından hukukî düzenleme yapıldığını, yani evliliğe sınırlama veya şekil getirildiğini görüyoruz. Mesela, hepimizin bildiği Hz. Ömer'in gayrimüslimlerle evliliği yasaklaması, bir hukukî düzenlemedir. Devlet tarafından evliliğin tanınıp tanınmaması meselesidir. Hatta, kendi valilerinden olan Medain Valisi Hüzeyfe'ye Ehl-i kitaptan olan bir bayanla evlendiğinde onu boşamasını emrettiğinde Hüzeyfe bunun helâl mi haram mı olduğunu sormuş; Hz. Ömer'de Ona, "evet yaptığımız iş zina değil; ama, ben bunu yasaklıyorum, boşayacaksın" demiş ve boşamasını temin etmiştir. Aynı şekilde yine Hz. Ömer, hepimizin bildiği gibi bir lâfızda üç talâkın söylenmesini, Hz. Peygamber döneminde, Hz. Ebubekir döneminde bir talâk sayılmasına rağmen, "mademki bunda acele ediyorlar, üç talâkı ben üç talâk sayıyorum" diyor. Ben buna talâk yönünden bakmıyorum, bir de bunun evlilik yönünden sınırlandırılmasına bakıyorum. Şimdi, normalde bir kişi eşini bir talâkta boşadığı zaman, o eşle yine evlenme şansı var. Fakat Hz. Ömer diyor ki, "eğer sen bu şekilde eşini boşarsan, o kadınla bir daha evlenemezsin. Ancak, başkasıyla evlenebilirsin." Yani, Hz. Ömer'in yaptığı, evliliğe getirdiği bir sınırlamadır.

Daha sonra, aynı şekilde hukukî düzenlemeleri görüyoruz. Mesela, Selçuklular döneminde -hocam Prof. Dr. M. Akif Aydın'ın bir makalesi var, ondan çok istifade ettim-kadınların önünde evlilikler gerçekleştiriliyor. Eğer evlenecekler kadı önünde evlenmeyip bir din adamının önünde evlenmek istiyorlarsa evlenmelerinde sakınca olmadığına dair kadıdan izin almaları gerekiyor. Osmanlılar dönemine baktığımızda, 12. yüzyılda, kadınların paraları veya vazifeleri sıralanırken, evlilik de bunlar arasında yer alıyor. Yıldırım Bayezit döneminde de aynı şeyi görüyoruz. Kadınların akçeleri konusunda, evlilik için 12 akçe nikah akçesi belirlendiği görülmekte.

Osmanlı döneminde din adamları nikahı kendileri kıyamıyorlar. Evlenecek kişilerin mahkemeden izin alması gerekiyor; evlenecek kişiler mahkemeye gidecekler, diyecekler ki, bizim evlenmemizde sakınca yoktur, evlenebileceklerine dair bir iziname alacaklar, getirecekler ve bunu din adamına sunacaklar da adam bundan sonra evlendirebilecek. Aynı şekilde, aynı dönemde yaşayan Memlûklerde de bunun benzerini görüyoruz.

İslâm tarihine baktığımızda, evlilik konusunda hukukî düzenlemenin ilk baştan beri olduğunu görüyoruz. Peygamber Efendimize müracaat etmişler, sahabe döneminde düzenlemeler var, daha sonraki dönemlerde de düzenleme var.

Günümüzde problemlere bakıyoruz, mesela medeni hukukun kabulünden önceki miras taksimi. Deniliyor ki, falanca kişinin bir miras problemi var, bilirkişi olur mu-

sunuz? Pek çoğunuza da belki gelmiştir İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi olarak. Orada bir liste gönderiliyor. Bu liste tescile bağlı. Tescil yok ise hakkı kayboluyor. Bundan elli sene önce, yüz sene önce, ikiyüz sene öncesinin mirasını çıkarıyoruz. Nasıl çıkarıyoruz? Sadece sicillerin kayıtlarından çıkarıyoruz. Dolayısıyla, tescil edilmemiş evliliğin hukuken bir geçerliliği yok. O an için, hukuken geçerliliğini kabul etmiş olsak bile, bakın tekrar ediyorum, Osmanlı dönemindeki miras konuları günümüze geldiğinde, biz yine Osmanlının sicilinden istifade ederek, evliliğin tescil edilmesinden istifade ederek miras problemini çözümleyebiliyoruz. Eğer tescil şartı olmamış olsa, sadece bir akitle, “evlendim, kabul ettim”le sonuçlanmış olsa, biz onlara günümüzde miras veremeyiz; çünkü, biz bilmiyoruz ki böyle bir evlilik var mıdır, yok mudur veyahut bundan çocukları olmuş mudur, kardeş midir nedir? Dolayısıyla, mutlaka tescil olması gerekiyor.

Fıkıh kitaplarımıza bakıyoruz, evliliği anlatırken normal halde evlilik menduptur, fakat zinaya düşme tehlikesi var ise vaciptir, farzdır. Çünkü, İslâmî prensiplere baktığımızda da bu gerçekten böyle. Hatta, zulmetme kesinlik kazanacak dereceye yükselmişse, o zaman evlilik haramdır denilmiştir. Bu haksızlığı önlemenin yolu da ancak tescilden geçer. Hayat her zaman güllük gülistanlık değil, insanlar evlendiklerinde mutludurlar, adaleti sağlayabilirler, hakkını verebilirler, miras taksimini yapabilirler, nesebini yazdırabilirler kendi üzerlerine; ama, anlaşmazlık olup da ayrılıkla sonuçlandığı zaman ne olacak; yani, hukukî bir güvence yok. Dolayısıyla, tescil mutlaka şart.

Nikah konusunda iki yön var: Birincisi, birlikte yaşamanın helallığının sağlanması. Bir de hukukî sonuçlarının güvence altına alınması. Hamza Aktan Hocam da işaret ettiler; şayet bu evlenen kişiler resmen tescil ettirmemişler ise, bunların yapmış oldukları zina mıdır? Zina diyemeyiz; ancak, haksızlık ve zulmün çoğunlukla, hatta yüzde yüz olacak seviyelere çıktığı durumlar vardır ki, haksızlıktan dolayı bu evliliğin en azından tahrimen mekruh olduğunu, hatta bazı durumlarda bunun haram dahi olabileceğini düşünüyorum. Yani, bu evlilik caiz değil, helal değil haramdır; ancak, resmen tescil ettirmeksizin evlenenler, zina değil de başka bir günah işlemiş olurlar diye düşünüyorum.

Talak konusunda da, zaten benim düşündüklerimi hocalarım çoğunlukla ifade ettiler. Tam olarak belki kabul etmesek bile, boşanma konusunda da yine İslâm dininin görüşünde bir tedric görüyoruz, öncelikle boşanmaya bir sınırlama getirilmiş, daha sonra bu vakte bağlanmış, yani hükümlerin gelişinde bir tedric ve hukuka yönlendirme var. Hz. Peygamber döneminde hukukî düzenleme yapılmış. Bakıyoruz boşanan Hz. Peygamber'in önünde geliyor: “eşim beni boşadı”, “ben eşimi boşadım”, “üç talakla boşadım, bu geçerli midir?” diye soruyor. Neticede Hz. Peygamber döneminde devlet başkanına yahut hukukî otoriteye müracaat ederek, boşanmanın tescili var ve Hz. Peygamber de, bütün boşamaları kabul etmiyor; “sen tekrar eşine dön” diyor veya “illa boşamak istiyorsan, şu şartları yerine getirerek boş” diyor. Bir hukukî düzenleme var. Kur'an-ı Kerim'de de bunu görüyoruz. Boşandığımız zaman iki şahit getirin, yani en son hüküm veya sona doğru gelen hükümlerden, iki tane şahit göstermesi var. Biz şimdi Hz. Peygamberin ثلاث جدن جد وعزلهن جد: النكاح والطلاق والرجعة (Ebû Davud, Talak, 9) hadisini

kesin delil olarak kabul edip her türlü ağızdan çıkan boşama sözü boşamadır dersek, Hz. Peygamber'in diğer uygulamalarını, yani işte "üç talakı birden verdim yahut hayız halindeyken boşadım" dediğinde yapmış olduğu uygulamaları gözardı edersek ve Kur'an-ı Kerim'deki şahit konusunu, daha şahitliğe gelmeden önceki hakemlik konusunu da göz ardı edersek, o zaman bu talak konusunda da isabetli karar vermiş olmayız diye düşünüyorum.

Dolayısıyla, boşanmaların mahkeme huzurunda yapılması ve bu düzenleme yapılmasının uygun olacağı kanaatimi belirtmek istiyorum.

Teşekkür ederim.

Komasyon Başkanı – Teşekkür ederim.

İzinizle ben de bu konuda bir-iki şey söylemek istiyorum.

Bugün "dinî nikah" diye isimlendirdiğimiz nikah türü, mehir gibi, nafaka gibi, miras gibi, evliliğin normal sonuçlarını vermiyor. Neden vermiyor? Bugün Türk hukuk sistemi başka bir hukuk sistemine göre ayarlanmış. İslâm hukuku yürürlükte değil. Bu bakımdan, dinî nikah kıydıranları hukuken koruma imkanı yok. Bu durum "dinî nikahlar geçerli değildir" diye mi değerlendirilmeli? Ben bunun maksadı aşan bir değerlendirme olduğunu düşünüyorum. Yani, nikahın sonucunu doğurmaması gerçekten önemli bir problem; ama, nikah şayet bizim de kabul ettiğimiz şartları, bugünkü yorumla bile kabul ettiğimiz şartları içeriyorsa bu işlemi geçersiz hale getirmemelidir. Bugün gerçekten bunun istismar edildiği bir vakıa. Bu yüzden de birçok kimse gibi ben de kadınlara, kızlara konferans verdiğimde şunu tavsiye ediyorum: "Resmî nikah kıymadan önce kesinlikle dinî nikah kıymayın." Hatta yarı latife, yarı ciddî şunu da söylüyorum: "Bu erkek milletine güven olmaz, istismar ederler." Yalnız, "dinî nikah resmî nikahtan sonra kıyılmalı" tavsiyesinde bulunmak başka, "kıyılan nikahlar geçersizdir" demek başkadır. "Geçersiz" dediğiniz zaman, bunun sonuçları vardır. Nedir? İşte İbrahim Bey söyledi. Geçersizse, bu evlilik ilişkisinin hiçbir meşru temeli yoktur demektir; yani, mesela, ilişki de haramdır, doğan çocukların da nesebi gayri meşrudur. Bunu diyebiliyor muyuz? Bu maksadı aşan bir değerlendirmedir. Kaldı ki bu, Türk sosyal vakıasına da uymaz. Bugün, Türk hukuk sistemi dinî nikahı bir vakıa olarak kabul ediyor. Yani, resmen kabul etmemekle birlikte, her onbeş senede bir Türkiye'de aflar çıkar, kanunlar çıkar, dinî nikahla evlenen kişilerin çocuklarının nüfusa kaydedilmesi gibi istisnai bir hüküm getirilir. Dinî nikahı kabul etmezsek, bu hukuken yanlış olur, din politikası bakımından da doğru olmaz. Bunu kabul etmek bence mümkün değil, doğru da değil. Dinî nikahlar bugün istenen sonucu vermediğine göre, biz bunu tavsiye etmeliyiz; ama, istenen sonucu vermiyor diye, unsurları tamam olmuş bir nikahı geçersiz saymak problemler doğurur.

Biliyorsunuz klasik görüşte de mehir ödenmeyeceği, nafaka gerekmeyeceği, mirasın hükümleri geçerli olmayacağı iddia edilen nikahlar geçerlidir, bu şartlar geçersizdir. Evlilik konusunda söyleyeceğim bu kadar.

Boşanma konusuna gelince, bu konuda, dün Hamza Bey çok ciddî bir içtihat değişikliği önerdi: "Mahkeme kararı olmadan yapılan boşanmalar geçerli olmamalı" dedi. Böylece, İslâm hukukunda klasik yoruma göre -ben klasik yorumun eksik olduğunu

düşünüyorum, fakat yanlış olduğunu düşünmüyorum- üç türlü olan boşanmayı teke indirmiş oldu. Klasik yorum nedir? İslâm hukukunda boşanma üç türdür. Bir, tek taraflı irade beyanı ile boşanmadır. Bu, kocanın çoğu kere, bazen de kadının, “ben boşadım” veya “boşandım” demesiyle gerçekleşir. Hiçbir mahkeme kararına ihtiyaç yoktur, tescil de gerekmez. Ama, tabiatıyla evliliklerin ve boşanmaların, belli bir düzen içerisinde yürütülmesi gerektiğinden, devlet böyle bir tescil mecburiyeti getirir, bu doğrudur. Nitekim Osmanlılardan itibaren hem evliliklerde, hem boşanmalarda, daha sonra olmak üzere, böyle bir mecburiyet getirilmiştir. İkinci tür boşanma, karı-kocanın anlaşarak boşanmasıdır. Bu durumda da mahkeme kararına ihtiyaç hissedilmez. Üçüncü boşanma, mahkeme kararıyla boşanmadır. Tefrik veya kazai boşanma dediğimiz şey, bunda hakimin kararı gerekmektedir. Şimdi bunu teke irca ettiğiniz zaman, İslâm hukukundaki boşanma sistemini tümüyle değiştirmiş oluyorsunuz. Sadece bu, boşanmaların suiistimalini önlemek için getirilmiş basit bir tedbir değildir. Bakın, boşanma konusunda hukuk sistemlerinin iki yolu var: Bir, kilise hukukunun ve o hukuk etkisinde gelişmiş hukuk sistemlerinin kabul ettiği boşanmayı imkânsız kılan veya zorlaştıran sistem. İkincisi de, İslâm hukuku başta olmak üzere -Yahudi hukuku da bu gruba girebilir- boşanmayı kolaylaştıran sistemler. İslâm hukuku, boşanmayı kolaylaştıran bir sistemi benimsemiştir. Kur'an-ı Kerim âyetlerini okuduğumuzda, hukuk böyle bir yolun benimsendiği -benim kanaatime göre- açık ve seçik biçimde görülmektedir.

Aslında, bütün dinler aile kurumunu kutsamıştır. Yani, aile önemli bir kurumdur. Hz. İsa, “Allah'ın birleştirdiğini insanlar ayırmasın” diyor. Hz. Peygamber de, “Allah nazarında en buğz edilen helâl, talaktır” diyor. Önemli olan, bu kurumun nasıl korunacağı. Söylediğim gibi, kilise hukuku boşanmayı zorlaştırarak, İslâm hukuku boşanmayı hukuken kolaylaştırıp dinen zorlaştırarak önlemiştir. Bence bu son derece önemlidir.

Her hukuk sisteminin kendi içerisinde bir bütünlüğü vardır. Bu bütünlüğü kaçır-mamak gerekir. İslâm, talakı kolaylaştırmıştır. Yani tek taraflı irade beyanı ile evlilik birimine son verebilir. Zannediyorum ki, İslâm hukukçuları bu yorumları yaparken, Kur'an-ı Kerim'in verdiği direktif istikametinde şöyle düşünmüşlerdir: Yürü-meyen bir evliliği yürütmeye çalışmanın bir anlamı yoktur. Yürüme-yen evlilik sona ermelidir. Eşler bunu yürütmek istiyorlarsa, buna kendi iradeleriyle karar ver-melidirler. Boşanma işlemini zorlaştırarak değil. Bu yüzden, Kur'an-ı Kerim'de zaten وان طلقتموهن من قبل ان تمسوهن (Bakara: 237) gibi beyanlarla kocaya bir yetki tanır. Böylece koca tek taraflı irade beyanı ile boşayabilir. Bunun mahkemeye tescili ayrıdır. Mahkeme kararıyla boşanmanın gerçekleşmesi ayrıdır.

Bence problem, boşanmanın tek taraflı irade beyanı ile kocaya tanınmasında değil, dün Yunus Vehbi Bey'in söylediği, “muhâlaa” yolunun hukukçular tarafından kadınlara kapatılması ile. İslâm hukukçuları gerçekten bir ataerkil kültür içerisinde doğduklarından düşünmüşlerdir ki, kendileri her türlü boşamaya kolayca sahip olsun-lar, kadınlar hiç sahip olmasınlar. Bence problem buradadır. Zannediyorum şöyle bir şey var: Boşanmanın malî yükümlülüklerini koca alıyorsa, istediği zaman karısını bo-

şayabilir. Hukukî birtakım yan tedbirler getirilmiştir. Dinen boşama zorlaştırılmıştır, boşamanın doğru olmadığı ifade edilmiştir. Kabul; ama, hukuken kocaya bu imkân tanınmıştır. Boşamanın malî yükümlülüklerini kadın istiyorsa, o zaman da muhalaa yolu ile kolayca o evlilik sona ermelidir, yoksa koca istediği zaman karısını boşasın, kadın hiçbir şekilde boşanmasın, bu çok ciddi problemdir. İşte fukahanın klasik yorumunun problemi, boşamayı kolaylaştırmada değil, muhalaa yoluyla kadının boşanmasını zorlaştırmadadır. Eğer tarafların istemediği bir evlilik yürümüyorsa, bunu kadın da sona erdirebilmelidir, erkek de. Bence bu sistemi değiştirmek yanlıştır ve metinler bunu desteklemiyor. Koca ile karısı, ikisi de üstlenmek istemiyor, ikisi de karşı tarafta sorumluluk olduğunu düşünüyorsa, işte bu durumda gerçek sorumlunun kim olduğunu ortaya çıkarmak mahkemenin görevidir. Tefrik dediğimiz, kazai boşanma dediğimiz yolla, mahkeme kararıyla boşanma söz konusudur. İşte orada hakemler devreye girer, sorumluluk kocada ise, talaka hükmeder. Klasik anlayışta öyledir, “bâyin” talaka hükmeder. Sorumluluk kadında ise “muhalaa”ya hükmeder. Yani, malî yükümlülüğü sorumlu olan üzerine yıkar.

Tek taraflı irade beyanıyla boşanma sistemini kabul ettiğimizde, sistemi ona göre kurmak zorundasınız. Peygamberin *الثلاث جدعون جد وعزلهن جد: النكاح والطلاق والرجعة* (Ebû Davud, Talak, 9) hadisi de, bununla uyumlu bir hadistir. Yani, İslâm hukuku evliliği ciddi bir kurum olarak ele alıyor, eşlere tek taraflı irade beyanıyla boşanma yetkisi veriyor ve bu konunun bir şaka malzemesi yapılmasını istemiyor. “Bu ciddi bir iştir; bu konuda şaka yapmayacaksınız, dilinizi tutacaksınız” diyor.

1400 senelik hukuk uygulaması şunu ortaya koyuyor: İslâm kültüründe boşanma hukuken kolay olmakla birlikte, bu kolaylık uygulamaya kesinlikle yansımamıştır. Çünkü din, sebepsiz boşanmayı hoş karşılamaz. Bu doğrultuda birtakım tedbirler getirmiştir. Belli bir sayıyla boşadığınız kadını tekrar alamazsınız. Bir de toplum bunu hoş karşılamaz, sosyal müeyyide de vardır. Bu sebeple, İslâm tarihinde boşanma zannedildiği kadar çok olmamıştır.

Bugün, İslâm ülkelerinde, Türkiye hariç, aile hukuku konusunda hâlâ İslâm hukuku uygulanmaktadır -biraz Tunus’u istisna edelim-. İslâm ülkelerinden boşanma oranı en yüksek olanında on evlilikten birisi boşanmayla sona ermektedir. Kilise hukuku çerçevesinde geline Batı dünyasında, boşanma hukuken yasaklanmıştır; ama, insanlar bu diğer faktörlerden mahrum kaldığı için, bir de boşanamayacak olma, insanların birbirine saygısını baştan tükettiği için, çok büyük bir boşanma oranı vardır. Mesela bugün İngiltere ve Fransa’da her üç evlilikten birisi, Amerika’da da her iki evlilikten birisi boşanmayla sona ermektedir. Ben sadece bu faktöre bağlamıyorum; ama, bunun önemli olduğunu düşünüyorum. Bu sistemi değiştirirseniz, bu defa kilise hukukunun sistemine kaymış olursunuz. Hiçbir hukuk sistemi tekil problemleri tam olarak çözemez; yani, bu sistemde, elbette İslâm hukukunda birtakım suiistimaller olur. Bazı insanlar, boşanmaması gereken eşlerini boşarlar, doğrudur; ama, bunu önlüyoruz diye, hukuk sisteminin uygulamasını tersine çevirmek bence doğru değildir. Kur’an-ı Kerim de bunu desteklemiyor kanaatime göre. Ancak, Yunus Vehbi Bey’in görüşlerine geneli itibariyle katılıyorum. Hamza Bey de onu ifade etti, boşama konusunda şahit-

lerin devreye girmesi, belli bir süreç içerisinde boşanmanın yapılması, bugün bizim rahatlıkla kabul edeceğimiz yorumlardır. Ama ben, kesinlikle İslâm'ın boşama sisteminin değiştirilmesinin doğru olmadığını ve Kur'an-ı Kerim'in de bunu desteklemediğini düşünüyorum.

Aslında hepimiz belli bir yaşa gelmiş, aile kurumunu yaşatmış insanlarız. Gözlemlerimden edindiğim bir tespitim var. Aileyi devam ettiren eşlerin birbirine sevgisi değil. Çünkü, -araştırmalar da var galiba- iki sene falan aşk sürüyormuş, ondan sonra bitiyormuş. Aileyi devam ettiren üç unsur var: Birincisi, eşlerin birbirine saygısıdır. Saygı devam ettiği müddetçe aile devam ediyor. İslâm, aslında, tek taraflı irade beyanıyla boşanmayı getirerek, eşlere şunu tavsiye ediyor: "Bakın, birbirinize karşı dikkatli olun!" Bu evlilik birliği, kiliselerin düzenlemesi gibi birbirinden ayrılmayan bir birlik değil, kolaylıkla ayrılabilirsiniz. Birbirinize karşı biraz dikkatli olun, birbirinizi hep kollayın, hep birbirinize saygı gösterin. Bence "eşler boşandık" dediği an bu iş bitiyor ve uygulaması da böyle olmuyor.

Bugün, Amerika'da yeni bir evlilik türü çıktı. Bakın, buna "evlilik" demiyorlar, "beraber yaşama" diyorlar. Bugünkü anladığımız anlamda, bugün bir kadınla, öbür gün başka bir kadınla çıkmak değil. Ciddi olarak evlenmeyi murat ediyorlar; beraber üç sene, beş sene, on sene yaşıyorlar. Diyorlar ki, anlaştığımız sürece beraber yaşayalım. Niye evlenmiyorlar? Bugün ilk bakışta güzel görünen tedbirler yüzünden. Mesele, Amerika'da boşandığınız zaman, nafaka iflahınızı keser. Koca, müthiş bir nafaka öder. Bu yüzden kimse evlenmek istemiyor, "malımı mülkümü karıma mı kaptırayım" diyor, beraber yaşıyor, o da kolay nasıl olsa.

Kanaatimce İslâm'ın evlilik müessesesi, boşanmayı hukuken biraz kolaylaştıran, eşleri birbirine karşı kenetleyen bir sistem değil, ama boşanmayı mümkün olduğunca zorlaştıran -harici sebeplerle- boşandıktan sonra da yeni evliliklere imkân veren bir sistemdir. Dolayısıyla, ilk bakışta Hamza Bey'in yorumu kadın haklarını koruyor gibi görünüyorsa da, sistemi bütünüyle tersine çeviriyor gibi geliyor bana ve Kur'an-ı Kerim'in âyetleri de bu yorumu destekliyor.

Teşekkür ederim.

- Osman Bey, buyurun.

Prof. Dr. Osman Eskicioğlu - Arkadaşımıza, yüzde yüz katılıyorum. Şunu ilave etmek istiyorum: Malum olduğu üzere, Hıristiyanlıkta İslâm'daki kadar toplumlar din merkezli idi. Yani din adamları idare ediyordu. İslâmiyet din merkezli bir toplum anlayışını kaldırdı. Toplumda inananlar olacak, başka dinlerden insanlar olacak, inmayanlar da olacak. Yani, bir nevi serbestlik getirdi diyebiliriz. Dinin özel bir temsilcisi yoktu. Bu bir reformdur. Aynı şekilde İslâmiyet, evlilik ve boşanma konusunda da Hıristiyanlıkta olan şeyleri tamamen kaldırmış. İslâmiyet, evlilik meselesini bir serbest akit olarak telakki etmiştir. Şahitlerle ispat ettiğiniz zaman mesele yok. İslâm'da evlenme serbest, boşanma da serbest... Batı'da evlenme, papazın karşısında kilisede yapılıyor. Biz onu belediye salonuna, düğün salonuna aktarmışız. Kilise burada belediye sarayı olmuş, papaz da belediye başkanı olmuş veya vekili olmuş. Halbuki, evlenme...

Bir Katılımcı – Batı dünyasında bir kilise nikahı var, bir belediye nikahı var.

Prof. Dr. Osman Eskicioğlu – Boşanmaya gelince: Bir adam hanımını boşadı, hanımı da kabul etti. Üç ay bekleyecektir. Başkaları açısından hâlâ daha onun hanımı durumundadır. Üç ay bittikten sonra boşanma olayı gerçekleşmiş oluyor. Mesela, başkalarıyla evlenebilir gibi bir izin oluyor. Onun için, hukukî bir olay evlenme; dinî tarafı olabilir, ama din tarafı sevap-günah açısındandır. Bunu zorlaştırmaya gerek yok.

İmam nikahıyla bugün Türkiye’de evlenmek elbette doğru değildir. Çünkü, bu bir hukuk alanından çıkıp bireylerin ahlâk alanına girmiş oluyor, yani devlet, karışmıyor buna. Onun için bunun zararları da oluyor. O sebeple, “İslâm hukuku açısından, bugün, imam nikahı Türkiye’de caiz değildir” diyebiliriz.

Komisyen Başkanı – Teşekkür ederim.

Doç. Dr. Fikret Karaman – Evlenme ve boşanmayla ilgili görüşlerden gerçekten istifade ettik. Böylece, müftülük hayatımda yaptığım bazı uygulamaların da bir nevi onayını aldım. O yönüyle de kendime olan güvenim biraz daha arttı. Ancak, gerek zât-ı âlilerinizin gerekse hocamın imam ya da dinî nikahla ilgili olan açıklamalarına ilâvede bulunmak istiyorum. Doğru, literatürde, hukukta, “dinî nikah” ya da “imam nikahı” diye bir kavram yok. Ne var ki, bugün karşılaştığımız birçok problem de bundan kaynaklanıyor. Biz olayın biraz daha fazla uygulama alanındayız ve bu hususta İlahiyat fakültelerine geldiği gibi bize de problemler geliyor. Ashında, burada, konu İslâm kaynaklarından çok medeni hukukun hazırlanma tarzına da bir atıfta bulunmak gerekiyor. Zannediyorum medeni hukuk, bu hususta dört müesseseye nikah kıyma yetkisini veriyor. Bunlar; Millî Eğitimin taşra teşkilatında görev yapan öğretmeni, İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık Müdürlüğü, belediyeler ve bir de malumunuz köy muhtarlarıdır. Ashında, bugünkü sistemde Diyanet İşleri Başkanlığı da bir kamu kurumudur ve müftülükler de direkt bu genel idarenin içerisinde. Vatandaşlarımız diyorlar ki -zaman zaman biz bu hususu kürsülere, ev sohbetlerine kadar götürüyoruz; ancak, bize verdikleri tepkiler var- “hocam biz bir evin temelini atarken veya bir kurdeleyi keserken bile dua etmek istiyoruz veya kurban kesmek istiyoruz. Bu bir aile hayatıdır, oğlumuzu evlendireceğiz, kızımızı gelin edeceğiz, müsaade edin bir dua edelim.” Siz buna karşı koyduğunuz zaman, müftülük olarak veya cami görevlisi olarak zor durumda kalıyorsunuz veya bazen bizim de haberimiz olmadan benzeri durumlar meydana geliyor.

Kanaatimce, bugün, bu tür mağdur olan ailelere, özellikle daha nişanlılık döneminde moralleri, hayalleri ve bütün gelecekleri sonuçlanan bu tür gençlerimizi daha fazla boşluğa düşürmemek için, bu hususa da vurguda bulunmak lazım. Ama, bir Medeni Kanunu değiştirmek ya da atıfta bulunmak kolay değil; farkındayız, kanun yanında çıktı. Zannediyorum bu husustaki boşluğa da kamuoyunun dikkatini çekmemiz lazım. Tabii bu konudaki hassasiyetimizi devam ettireceğiz; ama, problemler de beraberinde geliyor.

Hamza Bey hocam dün konuşurken not almıştım. Günümüzde, boşanmayla ilgili yaşadığımız bir diğer problem var. Çok cüz’i de olsa, bu, iki evliliklerden kaynaklanı-

yor. Tabii, ikinci evliliklerde kadın, malum bütün hukukî haklardan mahrum. Onun hukuk içerisindeki hakkını nasıl bulacağız? Doğrusu bu bir sıkıntı. İkinci sıkıntı şu: Erkek, eşini doğuda bırakmış batıya gelmiş. Kayıp değil, yaşıyor; ama tamamen bırakmış. Adam Avrupa'ya gitmiş, kadın Türkiye'de yalnız başına yaşıyor. Tabii, bunun da çözümünü bulmak mümkün değil. Yazılı cevap alamıyorsunuz, mahkemeye de celp edemiyorsunuz. Bu şekildeki bir boşanma talebi, acaba bir konsolosluğun -ki, yurt dışında olan hadiseler daha ziyade konsoloslukla ilgili- bir yazılı beyanı mı olacak?.. Çünkü, ailenin, kadının yurt dışına uzanma gücü yok. Bu şekildeki boşanmaya nasıl bir çözüm getirilebilir? Hocalarım işaret ederse memnun kalacağım.

Komisyon Başkanı – Dinî nikahla evli olanları kastediyorsunuz değil mi? Medeni nikahla evli olanları değil?

Doç. Dr. Fikret Karaman – Efendim, medeni nikah da var bunun içerisinde.

Komisyon Başkanı – Medeni nikahla evliyse, zaten mahkemeye boşanma davası açabilir. Medeni nikahı yok da dinî nikahı varsa...

Doç. Dr. Fikret Karaman – Son olarak, her yıl yüzlerce evli olan ailelerin nikahı, medeni nikahı yeniden kıyılıyor. (...) Bakıyorsunuz o aileler çocuk sahibi, beş on yıl geçmiş ama daha yeni tescil ediliyor.

Ben şu öneride bulunmak istiyorum: Efendim, dün Vehbi Bey Hocamız da ifade etti. Dünya hızla geliyor, küreselleşiyor. Bu noktada, şu bilimsel ortamda insan İslâm'ın insana getirdiği mutluluğu, ailevi hayata verdiği önemi duyunca rahatlıyor. Fakat, bunu kamuoyuna aktarma imkanımız çok sınırlı. Ben şunu söylemek istiyorum: Bu olumsuzluklara karşı tedbir alabilmek için iki şeye ihtiyacımız var; biri zaman, diğeri de ilim. Zamanı çok iyi kullanmak zorundayız. Çünkü olaylar hızla geliyor ve birbirini takip ediyor. Bilimsel olarak da, kadınların önündeki bütün engelleri kaldırmamız lazım.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Ben teşekkür ederim.

Burada Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görev ve sorumlulukları çerçevesinde nihai rapor hazırlayacağız, sizin dediğiniz konuları oraya dercedemeyiz. Biz dercetssek de, Başkanlık bu yüzden çok problemle karşılaşır.

Doç. Dr. Fikret Karaman – Burada konuşalım.

Komisyon Başkanı – Doğru, çok doğru tespitleriniz.

– Buyurun efendim.

Prof. Dr. Rıza Savaş – İslâm'ın geldiği dönemde kadının evlenmesi ve boşanmasıyla ilgili bir çok problem vardı. Kur'an-ı Kerim, bu problemleri çözme noktasında, o günün toplumuna yönelik düzenlemeler yaptı. Bu gayet açık gözüküyor. Bunu alıp ilahî nihaye sürdürmenin doğru olmadığını zaten Hz. Ömer, Hz. Peygamber'den iki sene sonra, -Hz. Ebubekir'in hilafeti iki yıldır; uygulamasını diyelim ki son beş senesinde yaptı, yani altı yedi sene sonra- evlenme ve boşanmayla ilgili ciddi değişiklikler yapıyor. Hz. Ömer'in değişikliğini alıp ilahî nihaye bu şekilde kabul etmek doğru değil. Bu-

gün bunu kabul eden de çok az. Ancak, Akif Bey'in konuşmasından biraz o tarafa doğru meyil hissettim, ondan dolayı bu konuşmayı yapma ihtiyacı hissettim.

Bir defa evlilik, iki tarafın, kadın ve erkeğin yan yana gelerek oluşturduğu bir aile kurumu. Burada iki taraf var. Bir araya gelirken eşit şartlarda bir araya gelecekler, ayrılırken de yine eşit şartlarda ayrılmaları gerekir. Bu yüzden, burada temel esas iki tarafın zulüm görmemesi ve adaletli olunmasıdır. Hz. Ömer bu değişiklikleri yaparken, toplumda gördüğü ihtiyaçlar sebebiyle "gayrimüslimle evlenemezsin" derken, belki Müslüman kadınların hukukunu korumaya çalışıyordu. Çünkü, adam gidip başka kadınlarla evlenince, bu defa Müslüman kadınlar koca bulamıyordu. Bu şekilde problemler vardı. O yüzden bugün, ilgili âyetleri değerlendirirken, okurken, anlamaya çalışırken, tabii ki her iki tarafı dikkate alarak, kadın ve erkek açısından değerlendirmek doğru olur.

İmam nikahı konusunda, -o noktaya pek gelinmiyor- problem şu: Zaten nikahı kabul ediyoruz, evleniyor. İmam nikahı nereden çıkıyor? Dua kastediliyorsa, orada problem yok. Problem şurada: İkinci bir eş almak istiyor erkekler; iki, üç, dört. Hani Kur'an-ı Kerim'de var ya, bu ilanihaye erkeğe verilmiş bir hak gibi kabul ediliyor. Dolayısıyla, böyle bir sıkıntı var. Bugün diyebiliriz ki, Kur'an-ı Kerim'in nihai hedefi, tek eşlilikten yanadır. فان خفتم الا تعدلوا فواحدة (Nisâ, 4/3) ifadesinden bunu çıkarabiliriz veya ومن آياته ان خلق لكم من انفسكم ازواجاً لتسكنوا اليها وجعل بينكم مودة ورحمة (Rûm, 30/21) aileyi bu temeller üzerine kurmuştur diyebiliriz. İki eşlilikte ne sükunet olabilir, ne meveddet olabilir, ne rahmet olabilir!? Bazı istisnai durumlar olabilir. İlle de bunu bu şekilde dondurmamak problemler çıkarabilir; ama, bunlar da üzerinde ciddi manada tartışılması gereken noktalar.

Biz burada hukukî düzenleme falan yapmıyoruz. Kadının aleyhine anlaşılmış ve öyle uygulanmış bazı noktaları bugün artık bırakmamız lazım. 1400 yıllık uygulamanın yanlışlarını burada düzeltme imkanımız yok; ama, görmemiz de lazım. Bakıyorsunuz, Muğire b. Şube, 100 kadar kadınla evleniyor. Aldıklarını -sınır dört de- hemen boşuyor; bir müddet sonra, bir daha alıyor. Hz. Ali'nin birden fazla evlenmesine Peygamberimiz müsaade etmiyor. Fakat Hz. Fatıma'nın vefatından sonra, dört evlilikle yetinmiyor ve sürüyle cariyeleri var. Vefat ederken şu tavsiyeleri var: "Cariyelerimden şunların çocukları varsa şöyle davranın, çocuğu olmayanlara şöyle davranın." Bütün bunlar tarihte var ve bunlar da Kur'an ve hadise bakarak böyle bir noktaya geldiler.

Bugün de, Kur'an ve hadise bakarak, yine aynı hayatı özleyenler var. "Efendim, ben fikhî çok iyi bilirim" diyor adam ve dört hanımla gizli gizli yaşıyor. Böyle sıkıntılarımız var.

Ben daha fazla vakti işgal etmek istemiyorum. Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Ben teşekkür ederim.

Yalnız, bir yanlış anlamayı düzeltelim. Hz. Ömer içtihadının uygulanması konusunda hiçbir şey söylemedim, tam tersine, Sünnî talakın -dün anlatıldı- hukuken desteklenmesi gerektiğini düşünüyorum. Hz. Ömer, üç talak, Peygamber aynı anda verileni bir talak olarak kabul ettiği halde, Hz. Ömer üçü üç olarak kabul etmiştir. Onu Yunus Bey dün açıkladı. Benim burada sadece karşı çıktığım nokta -benim anladığıma göre- İslâm'ın sistemi, Kur'an-ı Kerim'in âyetleri ışığında boşanmanın hukuken

kolaylaştırılmasıdır. Bu sistemi tamamen tersine çevirip, kilise hukukunun sistemini benimsemenin bir yararı yok diye düşünüyorum. 1400 senelik uygulama var elimizde. İyi bir sonuç vermiştir diye düşünüyorum. Yoksa “uygulayalım” demiyorum.

– Buyurun.

Prof. Dr. Salih Tuğ – Teşekkür ederim Sayın Başkan. Dün biraz daha temerküz içindeydim. İnşallah konuyu dağıtmayacağım ve kısa konuşmaya çalışacağım. Sözlerim üç noktada toplanacak:

1. Konumuz, kadının aile ve toplum içindeki statüsü. Kadının evlenmesi ve boşanması, kadının gayrimüslimlerle evliliği, kadının şahitliği, kadının mirastaki payı gibi konuları biz burada tetkik ediyoruz. Akademisyenler olarak bunu nâmütenâhi İslâm dininin getirdiği esaslar çerçevesinde, içtihatlar çerçevesinde, icma çerçevesinde mütalaa edebiliriz. Ama, Diyanet İşleri Başkanlığı -aramızda Başkanlığın temsilcileri var, Din İşleri Yüksek Kurulu üyeleri var, belki Kurul Başkanı da aramızda- bir uygulama alanıdır. Bizden ne bekliyor? Önümüzde 22.11.2001 tarihinde kabul edilmiş, yürürlükte olan bir Medeni Kanun var. Orada 118. maddeden 210. maddeye kadar “ikinci kitap, aile hukuku, birinci kısım evlilik hukuku” gibi bir nizamlama var. Diyanet İşleri Başkanlığı bize bu saydığım konuları, şahitlikten tutun miras, evlilik ve boşanmaya kadar bu meseleleri açın konuşun diyor. Muhakkak ki burada, uygulamacıların, Diyanet İşleri Başkanlığı mensuplarının bu konuda bir hedefi ve gayesi var; ama, o hiç belirtilmedi. Biz bir yandan bunu dinî meseleler olarak tetkik ederken, akademik çalışmanın ötesine de geçtiğimize şahit oluyoruz burada. Bazı kimselerin “burada bu kanun dururken, siz neler tetkik ediyorsunuz, ne demek istiyorsunuz” gibi töhmetlerine Diyanet İşleri Başkanlığı’nın hedef olmaması için burada bir açıklama yapılması, -belki İbrahim Paçacı Bey bu konuda yetkilidir bilmiyorum- tescil edilmesi bakımından bunu rica ediyorum.

2. Hamza Aktan ve Vehbi Yavuz’a hitaben söylenecek sözler olabilir. Kendileri da’ima Kur’an-ı Kerim ve hadislerden hareketle meseleleri çözmeye çalıştılar. Fakat, 19. asırda Mecelle ile başlayan ve ondan sonra Aile Hukuku Kararnamesine kadar uzanan bir kanunlaştırma hareketi var Türkiyemizde. Bu kanunlaştırma hareketinde, sadece Arazi Kanunnamesi değil, Hukuku Aile Kararnamesi, Mecelle, Kitabü Nafaka gibi bizim de ele almak durumunda olduğumuz konulara hiç atıfta bulunulmadı. Nikahın ilanıyla ilgili, nikah kıyacak olan makamın tayini veyahut da tevkil edilmesi suretiyle yetkilendirilmiş kimseler tarafından nikahın kıyılmasıyla ilgili umumi hükümler var. Özellikle, esbab-ı mucibe layihasında bir ilandan ve hatta boşanmadan evvel hakemlerden, bir aile meclisinden bahsediliyor. Dolayısıyla, bunlar hukukî çalışmalardır, telif çalışmalardır, Mecelle kadar kıymetli çalışmalardır. Bir de, Telif-i Mesai Şubesi diye Şeyhülislamlık dairesine bağlı ayrı bir çalışma grubu vardır. Bu konuda ben bir master tezi idare ediyorum şu günlerde. İyi sonuçlar verecek. Belki Aile Hukuku Kararnamesine de mesnet teşkil eden çalışmaları bu şube yapmış. Burada, Amerika’yı yeniden keşfetmeye doğru mütalaaalar yapılıyor. Ona işaret etmek istiyorum. İkinci husus buydu.

3. Sayın Hidayet Şefkatli Hanımefendiyle ilgili söyleyeceklerim olacak. Gerçi ben

koridorda kendisine bir iki şey söyledim; ama, şimdi burada nikah aktini tetkik ediyoruz. Mesele sanki hizmet aktine doğru kaydı. Nikahın içinde karşılıklı hizmetler muhakkak vardır; ama, kocasından yaptığı evin temizliği, yıkadığı çamaşırlar veyahut da pişirdiği yemeklerden ücret isteme biçiminde bir hak talebi, bir hizmet aktini çağırşırtırdı. Karı-koca ilişkileri, her halukârda, psikolojik şartlarda karşılıklı hürmete dayanan ve karşılıklı yardımlaşmaya, işbölümüne dayanan bir aktin tatbikidir; yani, nikah aktinin tatbikatıyla ilgili şeylerdir. Ücret istemek meselesi, benim biraz gönlümü sarstığı için -belki çok hassasım bilmiyorum- onun bir açıklamasını rica edeceğim. Burada kocasından ücret talep etmek ne demek? “Ben senin çamaşırını yıkadım, yemeğini pişirdim, ver bakalım! Bunun ücreti rayice göre 300 milyon liradır, her ay bana 300 milyon vereceksin!.. Teeddüp ediyorum başka alanları da söylemekten. Oralarda da ücret talep edecek kocasından. Ama, ben bir formül buldum; onu söyleyeyim: Bankadaki hesabından, onun da harcaması için, kredi kartı formülüyle alabildiğine alışveriş yapabilir, alabildiğine para çekebilir. Artık o da onun insafına kalmış. İşte bütçe meydana, bütün memurlarda olduğu gibi.

Galiba üç konuya da temas etmiş oldum. Yalnız, Diyanet İşleri Başkanlığı yetkililerinin işaret ettiğim konu ile ilgili bir-iki beyanda bulunmasını rica ediyorum. Biz neyi tetkik ediyoruz ve neyle çatışmamak üzere bunları yapıyoruz, hedefi ve gayesi nedir? Diyanetin bunu belirtmesi lazım.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Sıcağı sıcağına Hidayet Hanımın bir iki cümlelik bir açıklaması olacak zannediyorum, sonra sizlere söz vereceğim.

Dr. Hidayet Şefkatli Tuksal – Hocam, ben sizin mütalaalarınız konusunda da düşüncelerimi söylemek istiyordum; ama, öncelikle söyleyeyim. Kendisi rencide olmuş olabilir, belki başka arkadaşlarımız da benim bu düşüncemden rencide olmuşlardır; ama, biz de yıllardır, ya da yüzyıllardır bu işleri bedava yapmaktan çok mağdur durumdayız. Ben bu talebimde çok ciddiyim. Kesinlikle ev işlerinin... Sizin teeddüp ettiğiniz meseleden ben de teeddüp ediyorum. Yalnız, o bir hizmet alma-verme meselesi değil, o farklı bir şey, onu ben burada o şekilde değerlendirmek istemem. Fakat, çamaşır, bulaşık vesaire gibi erkeklerin çok basit zannettiği, çok küçük gördüğü ve karlarına bedavaya yaptırmaktan hiç teeddüp etmedikleri ve kendi maaşlarını da, alın teriyle kazanmak vesilesiyle çok kıymetli addettikleri, ama karılarının emeğini hor görmeye çok alıştıkları için, bu talebimde çok ciddiyim. Kesinlikle kadınların, kocalarından aldıkları paranın onların lütfu olarak değil, kendi emeklerinin karşılığı olarak alınmaları gerektiğini düşünüyorum.

Onun dışında, hocam siz İslâm hukukuna göre, İslâm’a göre boşanma, İslâm’a göre nikah tarzında değerlendirdiniz; ama, ben Rıza Savaş Bey’e katılıyorum. Kur’an-ı Kerim, var olan bir boşanma anlayışını, evlenme anlayışını, o sistem içinde ve o zihniyet içinde bana göre ıslah etmiştir. Oradaki zihniyet de, hepinizin malumu, erkeklerin rahatlıkla evlenebildiği, çok evlenebildiği ve bu yüzden rahatlıkla boşanması gereken bir sistem. Çoluğu, çocuğu olan bir kadını rahatlıkla boşayabilen erkekler mevcut o dönemde, bugün de mevcut. Boşanmanın kolay olması, bana göre Allah’ın murat ettiği

bir şey değil, zaten vakıa öyle ve tek taraflı boşanma dediğiniz şey, aslında tek taraflı boşama, yani erkeğin iradesine dayalı boşama çok kolay. Peki, bunun sonuçları ne? Adam nafaka ödemiyor, mehir zaten fakihlerimiz tarafından son derece kolaylaştırılmış. Kur'an öğretme bile bir mehir olabilir, demir bir yüzük bile mehir olabilir. Dolayısıyla, evlenirken de sorun yok. Peki, ortada kalan kadınlar ve çocuklar ne olacak?

İslâm hukukunu veya Kur'an-ı Kerim'deki bu hükümlerin geçerliliğini korumak adına hâlâ kadınların mağdur olmasına taraf olacak şeyleri onaylamak zorunda mıyız? Evet o günler yaşandı, Kur'an-ı Kerim'de bu tür hükümler verildi; fakat, bunların tarihsellik noktasından değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyorum. Kur'an-ı Kerim'de şu da var biliyorsunuz: Kadının boşanmak istemesi istisnai bir durum olarak sayılıyor. Niye? Zaten kadınların çoğu boşanmak istemiyorlar, boşanmak demek aç kalmak demek, boşanmak demek yeniden namzetlerin önüne çıkmak demek vesaire. Dolayısıyla, eğer bir kadın kocasının kendisine kötü davranmasından endişe ederse uzlaşarak aralarını düzeltmelerinde bir günah yoktur. "Eğer bir kadın kocasının, kendisine kötü davranmasından yahut yüz çevirmesinden endişe ederse uzlaşarak aralarını düzeltmelerinde ikisine de bir günah yoktur; (Nisâ, 4/128) ama, erkek için nüşuzundan endişelendiğiniz kadınlara şöyle yapın şöyle yapın deniyor (Nisâ, 4/34). Yani, ataerkil sistemin koyduğu erkek ve kadın rolü bu âyetlerde çok açık bir şekilde ortadadır. Dolayısıyla, ben "Allah bunu onaylıyor filan" diye düşünen bir insan değilim. Fakat, bana göre Kur'an-ı Kerim'deki bütün iyileştirmeler, sistem içinde ve zihniyet yapısı içinde gerçekleştirilmiştir.

Bugün sistem değişik, zihniyetimiz değişik. Onun için, evlenmede de, boşanmada da, kadını ve erkeği mağdur etmeyecek başka çözümlerin bulunmasının, Kur'an-ı Kerim'in ruhuna aykırı olmayacağını düşünüyorum. Önemli olan, zulmü engellemek, adaleti tesis etmekse, daha farklı şeyler de söylenebilir. Bu da Allah'ın muradına zannediyorum aykırı olmaz.

Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Ben "daha adil çözümler bulunursa, Allah'ın muradına aykırı olmaz" düşüncesine karşı çıkmam tabiatıyla. Allah adil bir düzen kurma iradesiyle Kur'an-ı Kerim'i göndermiştir. Yalnız, burada aramızda sosyolog da var. Ben sosyolog değilim. Teorik olarak güzel görünen çözümler, uygulamada her zaman o sonucu vermiyor. Yani, kağıt üzerinde güzel görünen çözümler o sonucu vermiyor. Sizin önerdiğiniz, boşanmanın ve evlenmenin daha ciddiye alınması ve daha zorlaştırılmasıdır. "Koca için de zorlaştırılsın" diyorsunuz. Boşanmayı koca için zorlaştıran sistem var; işte Batı başamayı koca için zorlaştırmıştır. Bugün, mesela bizim son Medeni Kanundan önce bir değişiklik yapılmıştı. Ondan önceki değişiklik İsviçre sistemini getirmişti, halen bu sistem devam ediyor; ama, bizde boşanmalar zordu, Batıda da zordu. Hatta kilise hukuku çerçevesinde mümkün de değildi. Batıda, aileyi korudu mu bu boşanmanın zorlaştırılması gereken sistem? Yani, kağıt üzerinde korur gibi... (...)

Ben o konuda biraz farklı düşünüyorum, özür dilerim. Şöyle söyleyeyim: Ben, boşamanın hiç gidilmeyecek bir yol olduğunu düşünmüyorum. İslâm'da zannediyorum asıl hedef, insanların eğer kendileri arzu etmiyorlarsa aksini, evli olmalarıdır. Bekar

kalmamalarıdır. Bu yüzden yeniden evlendirilme, diğer toplumdaki veya bizim toplumumuzdaki gibi problemlidir. Bizim toplumumuzda boşanan kadınlar yeniden evlenmeyi düşünmez. Biraz da toplumun bakışı öyledir, yani çocuğu da varsa özellikle evlenmek istemez. Niye kadın bekarlığa mahkûm olsun, aksini arzu ediyorsa? Onu kaydedeyim.

Bu sebeple, sizin önerdiğiniz sistemin uygulamada çok iyi sonuç vereceği kanaatinde değilim. Bunu şuna da dayandırıyorum: Geçmiş uygulama tekil problemler çıkarmıştır, doğrudur; ama, genel hatları itibariyle iyi sonuç vermiştir. Hiçbir hukuk sistemi -altını çiziyorum- tekil problemleri sonuna kadar çözmez. Biraz da o haksızlıklar insanlara çeki düzen verir. Bakın, şu kızarak karısını boşadı, başına neler geldi? Bu bir örnektir, ibret alınacak bir örnektir. Bunu ortadan kaldırmamız, hiçbir hukuk sisteminde mümkün değildir.

Ben dün anlatmaya çalıştım, kadınlar öbür sistemde de çok mağdur. Öbür sistem iyi mi yani? Bugün Amerika'da (...) Sistem bir bütündür efendim, nafaka alması problemi çözüyor. Bakınız, nafaka alma bir defa bekarlığa özendiriyor. Öbür mahzurları niye görmüyorsunuz? Nafaka alma bekarlığa özendiriyor; bir. İkincisi, bekar kalmak, fiilen bekar anlamına gelmiyor; iki. Yani, nafaka almak, maddi hayatı garanti altına alınca, dilediği gibi yaşamak anlamına da geliyor. Batı'da bunun çok örnekleri var.

Bakın, sizin dediğiniz gibi işlemiyor bu sistem. Hukuk tarihine bakalım. Boşanmanın suiistimal edildiği yerlerde -Güney Afrika böyledir, Fas, Tunus, Cezayir, geçmişi söylüyorum- evlenirken öyle bakır yüzükle falan mehir tespit edilmiyor. Mehirin sonraya bırakılan kısmı yüksek tutuluyor, kendi içerisinde sistem denge kurmuş. Eğer boşanma suiistimal ediliyorsa, bu defa sonraya bırakılan kısım yüksek tutuluyor, karısını boşamak isteyen de onu göze alacak. O ilanihaye geçinecek bir miktar değildir. Belli bir süre geçinecek bir miktardır ve tekrar evlenilmesi esastır.

Türk toplumlarında, mesela Osmanlı uygulamasını söyleyeyim, böyle bir suiistimal olmamıştır. Bu yüzden şer'îye sicil defterlerine bakınız, sonraya bırakılan ve önce ödenen nafaka miktarları eşittir. Suiistimal edilmemiş. Yani sistem kendi içerisinde dengesini kuruyor, kimse öyle bakır yüzükle evlenmiyor.

Türkiye'deki uygulamayı farklı düşünmek lazım. Pozitif hukuk başka bir temele dayanıyor. Biz bu pozitif hukuk içerisinde bir örf ve âdet olarak, bir dinî bağlılık olarak uygulayabildiğimiz kadarını uyguluyoruz. Buna bakarak bir değerlendirme yapmanın doğru olduğu kanaatinde değilim. Mesela, Amerika'da, boşanma konusunda onların da problemi var, orada da erkek ağırlıklıdır boşama yetkisi. Amerika'da hahamlar devreye sokularak birtakım formüller geliştiriliyor "Protection agreement" dedikleri; bir sistem var. Bu o kadar kolay bir problem değildir. Şunu görelim, çözülebildiği kadar bu sistemde çözülür. Çünkü, sistem başka bir kültüre adapte edilmiştir, onun dışında bir çözüme imkân tanımıyor. Bu sistemde zaten bütün problemleri çözmek mümkün değil. Mehri vermiyorsa nasıl güncelleştireceksin? Mümkün değil. Demek ki bir bağlılık esastır. İnsan bir kültüre bağlıysa, bir hukuk sistemine gönülden bağlıysa, gönüllü olarak verecek. O zaman, mehri şimdi de yüksek tutmak mümkün; ama, söylediğim gibi, yine de maddi müeyyidesi yok. Problem bu kadar kolay değil. Sizin önerdiğiniz şekilde de mümkün değil.

Şimdi, Rıdvan Bey'e söz vereceğim, yalnız şunu hatırlatayım: Gerçi en önemli konusu evlenme-boşanma gibi görünüyor bu hukukî hayatın; ama, isterseniz diğerlerine de biraz vakit ayıralım. Söylenmişleri tekrar söyleyerek... Ben saati biraz takip ediyorum.

– Buyurun Rıdvan Bey.

Rıdvan Çakır – Ben dünden beri ilim erbabından istifade ettim, bu sebeple ve bu vesileyle herkese teşekkür ediyorum.

Haddini bilmenin de bilim olduğunu düşünerek hiç konuşmak istemiyordum; ancak, Salih Tuğ Hocamın bir açıklama istemesi üzerine söz almış bulundum.

Efendim, biliyorsunuz ki, bugün içinde yaşadığımız ülkede bizi yöneten devlet, 600 senelik bir devletten intikal eden, onun mirasıyla devam eden ve onun mirası üzerine oturmuş bir devlet. Bu miras, bugün, uygulamada belki hukuken mahkemelerde, resmî devairde uygulama sahası bulmuyor olmuş olabilir; ama, bugün, bu gündeme aldığımız konuların birçoğu, ülkemizde, fertler nezdinde ve fertler arasında uygulanıyor. Evlenme-boşanma konusunda insanların birçoğu, halen medeni nikahla nikahlandığından, ona belki isim bulmakta da güçlük çektiğimiz, imam nikahı dediğimiz dini nikah dediğimiz nikah olmadan bu evlenmenin olup olmadığı konusunda tereddüdü olan insanlar var. Diğer taraftan boşanma yine aynı. İşte, bir bey hanımına “seni boşadım, üç defada boşadım, sekiz defada boşadım” falan der ise, o medeni nikah devam ediyor olmasına rağmen, o ifadeleri kullandığı için evliliğinin sona erip ermediği konusunu bize intikal ettiren, soran insanlar var.

Diğer taraftan, gündeme baktığımızda, bu gündemdeki konuların her biri, bugün bir şekilde Türkiye’de yaşanıyor. Diyanet İşleri Başkanlığı bir uygulama yeri değil. Diyanet İşleri Başkanlığı bir aydınlatma yeri, bir görüş bildirme yeridir. Bize, insanlar, dinin görüşünü, dinin bu konudaki yorumunun ne olduğunu soruyorlar. Bununla ilgili olarak bizim kurumumuz gerekli araştırmaları yaptıktan sonra, o insanları aydınlatıyor; ancak, yine bizim aramızdan çıkan bazı kişiler, bugüne kadarki uygulamalara ters, belki bugüne kadarki anlayışa ters, belki bugüne kadarki yoruma ters, belki o metinlerin aslına da ters birtakım şeyleri, belki öyle düşündükleri için, belki öyle inandıkları için ve muhtemeldir ki belki de hiç öyle inanmadıkları, sırf laf olsun, bir gürültü çöksün, ortalık bir karışsın, kafalar bir alabora olsun diye istismar ederek ortaya atıyorlar ve bu da, maalesef, Türkiye’de rating elde etmek amacıyla kullanılıyor. Fark edilirse, bizim buraya getirdiğimiz konular, bu ve buna benzer konular. O rating yapmak için oralara giden arkadaşlarımız istedik ki, gelsinler, burada, bu ilim erbabı huzurunda o görüşlerini söylesinler, o görüşleri bu ilim erbabından onay mı alacak, yoksa o görüşleri rötüş mü edilecek, nasıl olacaksa, Türkiye’de bu konuda düşünen insanların, bu konudaki ilim erbabının en azından bir konsensüs sağlaması, bizim de bundan, bu sonuçtan istifade etmemiz ve toplumu aydınlatma konusunda bir birlik sağlayabilmemiz amacıyla bu konuları buralara almış olduk. Yoksa, Diyanet İşleri Başkanlığı Türk Medeni Kanununun uygulandığı veya uygulanmadığı veya o kanunun uygulayıcısı olan bir kurum değil.

Esasen, bu miras içerisinde, geçmişten devam edegelen bu miras içerisinde, bu be-

lirli bir dönem, bu intibak dönemi içerisinde bu tip çift görüşlerin yahut da bu tip konuları anlamada birtakım zorluğun meydana gelmesi de normaldir. Bu ikilem, belki bence biraz da laikliğin anlaşılması noktasında insanları eğitecektir. Yani, laik sistemde devlet yaptığı şeyi “bu dine uyuyor mu uymuyor mu” diye bakmaz; ama, din de söylediği şeyin gerçekten bu devletin ortaya koyduğu kanunlara uyuyor mu uymuyor mu diye bakmaz. Buradaki ikilem biraz da oradan ileri geliyor.

Arz edebildim mi bilmiyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

– Buyurun.

Prof. Dr. Yunus Vehbi Yavuz – İki-üç noktada kısaca maruzatım olacak.

Birincisi, Sayın Başkan, sizin okuduğunuz bir hadis vardı: Üç şeyin ciddisi ciddi, sakası da ciddidir. Herhalde inceleme fırsatı bulamadınız. Ben de bunu hadis olarak biliyordum, vaazlarımda da eskiden çok kullandım. Fakat sonra bir araştırmam dolayısıyla kaynağını bütün hadis kaynaklarını incelememe rağmen bulamadım. Bu hadis değildir. Bu, Hz. Ömer’e ya da Hz. Ali’ye izafe edilen bir sözdür, ikisine de izafe edildiğiyle ilgili rivayetler var. O zaman, biz dinî, Kur’anî bir hükmü, İslâm hukukuyla ilgili olan bir hükmü Peygamber sözü olarak, hadis olarak bu söze dayandırmamız mümkün olmaz diye düşünüyorum.

İkinci bir nokta: Sistemi değiştirmek meselesi... Tabii biz burada sistemi değiştirmeyi konuşmuyoruz. Yani, fıkhta var olan nedir? Kur’an’daki ilkeler nedir? İlkelerle eski uygulamayı karşılaştırıyoruz... Biz fukahayı, eski âlimleri sanki kötülüyormuşuz gibi anlaşıyor. Haşa, o anlamda değil bizim söylediklerimiz. Onların yaptıkları hizmeti biz takdir etmekten bile aciziz. Çünkü, fakihler, tek başına sivil şahsiyetler olarak, bir devletin yüklenmesi gereken teşri faaliyetini şahsen yüklenmiş insanlardır. Ama, hiçbir zaman, “bunlar nihai çözümdür, bu iş bitmiştir burada ve siz bunları alın kıyamete kadar uygulayın” dememişlerdir. Nikahın tarifinde de öyle. Hatta Ebu Hanife’nin özel bir tembihi var, meşhurdur: “Hiçbir Müslümana bizim sözümüzü nereden aldığını araştırmadıkça onunla amel etmek helal olmaz” diyor; yani “bizi taklit etmeyin” diyor. Ne demektir bu? Kur’an’a gidin, ilkelere gidin. Kur’an bir hukuk kitabı değil ki, boşanma hukukunu başından sonuna düzenlemedi ki! Üç-beş mesele bunlar... Bunun örnek hükümlerini verdi. Daha evvel mevcut olmayan bir sistemi koydu, kural-sız boşanmayı kurala bağladı. Biz, şimdi bunları alıp da, tam kurulmuş bir sistem gibi kabul edersek yanlış yapmış olabiliriz. Bunun önu açıktır.

İkinci bir nokta: “Tek taraflı boşanma” diyoruz. Kur’an tek taraflı boşanma sistemini getirdi... Siz de öyle söylediniz. “Tek taraflı boşama” şeklinde değildir, benim kanaatime göre... Kur’an eğer deseydi ki, boşama erkeklere aittir, kadınlar boşama hakkına sahip değildir, böyle bir düzenleme yapsaydı ben bunu Kur’an’ın tek taraflı düzenlemesi tarzında algıladım. Kur’an, var olan bir anlayışı -cahiliye döneminden beri boşama yetkisi erkeğin elindeydi- devam ettirdi. Yoksa ters tepki yapardı toplumda, bu bir sosyolojik vaka. Ne yaptı Kur’an? Onu sınırlandırdı, süreye bağladı, keyfilikten

çıkardı. Ayrıca, Hidayet Hanımın okuduğu Maide suresindeki bir âyetle, kadın kocasının geçimsizliğinden korkarsa, sulha başvurmasında sakınca olmadığını ortaya koydu. Bu bize sulh hukukuna müracaat sonucunu da getirir. Kur'an, kadına da boşanma imkânı getiriyor kocasıyla geçinemediği zaman. Bu âyet hiçbir zaman dikkate alınmamıştır. Belki bu hususi bir olay olarak, aileler veya fertler arasındaki anlaşma diye anlaşılmıştır. Ama, bu bir hukukî müessese olarak da anlaşılabilirdi. Bugüne kadar anlaşılmadı. Neden anlaşılmadı; çünkü, hukuk, bir devlet işidir. İslâm hukuku, devletin elinde bugüne kadar teşriî anlamda devam etmemiştir. Yani, kanun çıkarılmamıştır, hukuk üretilmemiştir, sadece demin arz ettiğim fakihlerin kendi dönemlerinde mesuliyetlerini gidermek için şahsi görüş olarak ortaya koymuş oldukları içtihatlar, bir sistem, bir nizam olarak algılanmıştır günümüze kadar... İşte bunları yaşadık, bunları yaşıyoruz ve diyoruz ki, kadının boşanma hakkı yoktur. Hayır, bana göre Kur'an'da kadının boşanma hakkı vardır, sünnette de vardır; çünkü, boşamaları Peygamber gerçekleştiriyordu. Bir mercie müracaat ediliyordu. Kur'an bir başka âyette لا تظلمون ولا تظلمون (Bakara, 2/279) buyuruyor. "Zulmetmeyiniz, zulme de uğramayınız". Erkeğin kadına zulmetmesine Kur'an razı olabilir mi? Bunları kabul etmek mümkün değil.

Bir de, İslâm hukukunu, Kur'an'ın hükümlerini eğer biz belli bir süre için, yani bin senelik bir zaman için geçerli veyahut uygulaması oturmuş gibi kabul edersek bu da yanlıştır. Kıyamete kadar çok zaman var, belki bir milyon sene geçecek. Daha birinci günündeymişiz gibi kabul etmemiz lazım. Bu ilk uygulamalarda bu kadar aksaklıklar olabilir, bunları normal karşılayalım. Bu konuda biraz da serbest hareket edelim, serbest düşünelim, sesli düşünelim ve toplumu rahatlatalım. İnsanların İslâm'a, İslâm hukukuna olan itimatlarını sarsmayalım ki, daha çok bağlansınlar.

Nikah kıymayla ilgili de bir şey arz edeceğim. Fıkıh kitaplarında nikah kıyma diye bir olay yok. Bu kanaatime göre kilise hukukunun alternatifi olarak ortaya konulmuştur. Kilisede kesinlikle boşanma yok. Pardon kilise hukukunda evlenenleri Allah evlendirir, onun için Katolikte papaz önünde evleniliyordu. İslâm bu sistemi yıkmış; yani Allah bu nikah işine karışmayacak, haşa karışmayacak değil, Allah adına papazlar karışmayacak. İşin dinî bir vechesi yok. İslâm, nikahı, tamamen bir akit olarak tanıtmıştır ve fıkıh kitaplarımızda da icap ve kabul ile gerçekleşen bir olay diye tanımlamıştır. Yani, nikahı kıyan üçüncü bir adam yoktur. Evlenecek çift yan yana oturuyor, biri teklifte bulunuyor diğeri kabul ediyorsa bu evlilik gerçekleşiyor. Ama, bu demek değildir ki, bir başka şahıs da bunu kıyamaz. Yani, bu kolaylık, bu rahatlık getirilmiştir.

Salih Tuğ Bey Hocanın buyurduğu bir nokta önemli: Mecelle. Aile hukukuyla ilgili olmadığı için biz ona temas etmedik. Ancak, Aile Hukuku Kararnamesi önemli. Osmanlıların son dönemlerde yaptıkları çok önemli bir çalışma; ama, dikkatimizi çeken bir başka tarafı var onun: Osmanlılar döneminde doğdu ve Osmanlılar döneminde yürürlükten kalktı. Bunun sebepleri var. Batı'dan gelen sebepler var; azımlıklarla ilgili bazı hükümler olduğu için Batı karşı çıktı. Bir de Hanefî mezhebinin dışındaki mezheplere müracaat edip, yani mezhep dışına çıkıp, yine İslâmî olan mezheplerden hükümler aldığı için, Haneficiler buna karşı çıktı, medrese ehli karşı çıktı. İki tazyik ara-

sında bu kanun yaşayamadı ve 1920’de yürürlükten kalktı. Onun esas hedefi, Kur’an’a ve sünnete dönmektir zaten. Evliliğin hedefinin tek eşlilik olduğunu da o kararname vurguluyordu. O da bizim burada müzakere ettiğimiz konuları destekliyor. Hocamız hatırlattığı için kendisine çok teşekkür ediyoruz.

Hepinize teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

Bu toplantı dışında da birbirimizle tartışma imkânımız var. O yüzden, Yunus Vehbi Bey bazı görüşleri bana atfen söyledi. Ben onunla görüşürüm. Yanımda bir hadisçi var, bakın o söylediğiniz hadise ben çok şey bina etmedim; ama, Ebu Davud’da var. Hadis tekniği bakımından değerlendirilmesi ayrıdır, onu değerlendiririz...

– Buyurun efendim.

Doç. Dr. Talip Özdeş – Teşekkür ediyorum tekrar söz alabildiğim için.

Efendim, dünyada hiçbir hukuk sisteminin, evlilik, boşanma ve hukukla ilgili diğer alanlar dahil, o olguyu, toplumun maneviyatından, imanın ahlâkî ve felsefî anlayışlarından, temellerinden kopararak çözdüğünü düşünemiyorum. İslâm’da, -ki Kur’an bir bütündür- herhangi bir hukukî olgu varsa, o, aynı zamanda doğrudan imanla, doğrudan ahlâkla, doğrudan onun felsefî temelleriyle ilgilidir. Yoksa, oralardan koparılarak hangi formül, hangi formaliteler getirilirse getirilsin, istismar edilmesi, insanın elinde çarçur edilmemesi mümkün değil. Temel mesele, yine insanın yanında, yaratılışında ve nefsi birtakım yönelimlerinde görülmektedir.

Diğer bir husus nikahla evlilik aynı şey değildir. Nikah, evliliği tescil etmektir; ama, evlilik bir olgu olarak vardır, meşru veya gayri meşru... Bir düşünceye göre, bir dine göre erkekle kadın arasındaki ilişki meşru olabilir veya gayri meşru addedilebilir. O bir sistem içerisinde değerlendirilebilir; ama, her halukârda bir olgudur ve o olgunun tutulması gerekir.

Boşanma hakkının sırf erkeklere verildiği kanaati, öyle zannediyorum ki, biraz da Kur’an’ı lafzî okumalardan kaynaklanıyor. Özellikle talak kavramı çok öne çıkıyor fıkıh kitaplarında; talakla ilgili âyetlere gidiliyor. Ama, demin sayın hocamın da zikrettiği işte sulh etme durumu veya “muhalaa” durumları veya farklı bütünlük içerisinde adaleti emreden, zulmü yasaklayan âyetler bir bütün içerisinde değerlendirilmemiş gibi gözüktüyor.

Benim burada asıl vurgulamak istediğim şu idi: Eğer biz toplum olarak Müslüman kimliğimizi devam ettireceksek ve ettirmek durumundaysak, evrensel açılırken kendi değerlerimiz içerisinde, kendi kültürel yapımız içerisinde kalarak bu yenilenmeyi başarmak zorundayız. Çünkü, hiçbir hukuk sisteminin kendi kültüründen, kendi toplumunun temellerinden bağımsız olması düşünülemez. Kültür ise bir vakıadır. En kesin nasslar dahi, aslında insan ve toplumla ilişkiye geçtiği zaman kültürleşmektedir. Örneğin, Kur’an sadece bir mushaf olarak maddi bir nesne değil, benim Müslüman olarak Kur’an’a yüklediğim anlamla, onunla ilişkiye girdiğim, duygu ilişkisiyle ilgili bir olaydır. Dolayısıyla, nikah da öyledir, boşanma da öyledir, doğum da öyledir, ölüm de öyledir. Bütün bunların hepsi, aynı zamanda, bir taraftan hükmi şeyler ifade ederken, kültürel öğeleri de ihtiva etmektedir.

İki şey arasında fark görmüyorum. Birincisi, dinî içtihatların ve yorumların mutlaklaştırılması, ideolojik hale getirilmesi veya dinden olmayan ama daha farklı seküler temellerden hareket eden bir düşüncenin, bir davranış şeklinin veya bir yorumun da mutlaklaştırılmasının toplumsal değişimle pek uyum arz etmediğini düşünüyorum. Eğer toplumsal değişim bir vakıya ise, o takdirde ne fark ediyor bu vakıanın önüne ya dinî duygular, içtihatlar adına geçmişsiniz veya temelini dinden almayan birtakım yorumlarla bunu tıkamaya çalışmışsınız; fenomeni, vakıayı görmemişsiniz? O zaman problemi nasıl çözeceksiniz? Ama problem devam ediyor. Örneğin, insanlar için dinî kimliği devam ettirmede üç şey çok önemli: Doğum, evlenme ve ölüm. Bunlar sadece naslarla halledilmiyor, kültürleşen bir durum var, insanların onlara yüklediği anlamlar var. İşte doğumda ezan okunması önemli, birtakım ritüeller, evlenmede aynı şekilde, orada yapılan bir dua, belki doğrudan doğruya naslardan almayabilir temelini, ancak toplumun ona yüklediği bir anlamdır, toplumun onunla duygusal bir işbirliğidir ve kendi kimliğini devam ettirme bilincidir. Kişiler, bugün, Müslümanlığı belki tam ciddi anlamda yaşamasalar bile, söz gelimi onun cenazesi, camiye gelmesi, cenaze namazının kılınması, onun Müslüman kimliğinin, millet olarak varlığımızı devam ettirmenin ögesi değil mi?

Bugün Batıda, örneğin kilisede kıyılıyor nikahlar. Acaba bunların biz temellerini tamamen açık ve sarıh naslar olarak bugünkü Gospillarda, İncillerde bulabilir miyiz? Ama, İncillerde bulamıyoruz diye, bu kültürel bir öğedir, bu tamamen toplumun kültürel olarak uygulamasıdır diye acaba bunu biz reddedebilir miyiz? Yani insanlara diyebilir miyiz ki, "siz bundan sonra nikahlarınızı kilisede kıymayınız?" Çünkü bu, İncillerde sahih bir nass olarak geçmiyor.

Elbette ki bütün değişmelere açık olmalı; tescil konusunda, kadın ve ailenin durumunun düzeltilmesi konusunda her türlü yenilik akıl planında, dinin temelleri açısından, dinin özü, ana hedef ve gayeleri açısından mutlaka değerlendirilmelidir. Fakat kendi özümüzü, kendi asıl kültürümüzün dayandığı temelleri de kaybetmememiz gerektiğine dikkatinizi çekmek istiyorum.

Burada olay sadece ilahiyatçıları da değil -teklif olarak sunuyorum- bu aynı zamanda psikologları, sosyologları ve hukukçuları da ilgilendiriyor. Eğer bir toplumun problemi varsa, burada alınan görüşlerin, ortaya konulan kanaatlerin toplumun diğer kesimleriyle, farklı görüşten insanlarla da beraber mütalaa edilmesi ve belki de toplumun bu anlamdaki problemlerine daha geniş çaplı konsensüsler içinde çözüm getirilmesini öneriyorum.

Saygılarımı sunuyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

Şimdi, altı kişi daha söz istiyor. Bu altı kişiyle bu konuyu toparlayalım; çünkü, vakit kalmayacak. Bunun dışında bu konuyla ilgili kimseye söz vermeyeceğim.

– Buyurun efendim.

Şükrü Özbuğday – Sayın Başkanım, değerli katılımcılar; hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Evlilik, -dün Yunus Vehbi Hocamız tarif etti- mülkü mut'a üzerine yapılan bir akittir. Bu taraflara karşılıklı bir mülkiyet hakkı değil, karşılıklı bir menfaat hakkı sağlamaktadır. Yunus Vehbi Hocam bunun sadece erkeğe ait olduğunu, menfaatin karşı tarafa olmadığını belirtti. Ben buna katılmayacağımı ifade etmek istiyorum. Bu karşılıklı menfaat sağlayan bir akittir. Tek tarafı değil. Zaten akitlede kesinlikle tek taraf olmaz, iki taraf olur. Siz bunu daha iyi bilirsiniz bir hukukçu olarak. Yine, Kur'an-ı Kerim, evlilik akti için, "ağır ve mesuliyetli bir sözleşme" (Nisâ, 4/21) tabirini kullanmıştır. Yani, bu önemli bir tabirdir. Karşılıklı sorumluluklar getirmektedir. Yine, evlilik, fıkhıta, muamelat bölümünde yer almıştır. Ama, "bunun dinî bir yönü yoktur" da diyemeyiz. Evlenme engelleri vesaire, bütün bunlar Kur'an-ı Kerim'den ve hadis-i şeriflerden çıkarılmaktadır.

Dün ifade edilmişti; ben de, evliliğin tesciline katılıyorum; yani, kadının hakkının zayi olmaması açısından tescil edilmesi gerektiğine katılıyorum. Fakat, bugün Türkiye'de fiili bir durum var. Hepimizin zaruretten dolayı ikinci bir evlilik yapma durumunda kalmış olan yakınlarımız var, tanıdıklarımız var, dostlarımız var. Çok rijit olarak, "tescil edilmeyen evlilik batıldır" dersek, burada bir sıkıntı yaşanacağı kanaatindeyim ben. Ayrıca, geçen hafta ben güneydoğu bölgesinde bir vilayetimizdeydim. Belki yüzde 50'den fazla birden fazla evlilik yapmış insanlar var. Hatta orada mahalli bir televizyonda, oradaki İlahiyat Fakültesinin öğretim üyesi bir arkadaşımız -tabii ikinci, üçüncü evliliğin İslâm açısından meşru olduğunu, ancak kadınların hakkının zayi olmaması açısından da kendilerine göre orada mahalli bir tedbir getirmişler- kadına bir borçlanma senedi verilmesi gerektiğini, ancak o şekilde kadının hakkının zayi olmayacağını ifade etti. Bu fiili durumu, Türkiye'de yaşanan bu gerçeği de göz ardı edemeyiz.

Diyelim ki, kadın yatalak; bu durumda kocası, mevcut sisteme göre ikinci bir hanımla evlenmesi için yatalak olan eşini boşaması gerekir yeniden bir evlilik yapabilmesi için? Gerçekten, bu kadını sokağa atsın da ikinci bir evlilik mi yapsın? Böyle zaruri durumlar için bir tedbir düşünülür mü? Ben bunun da göz önünde bulundurulması gerektiğini düşünüyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

Yunus Vehbi Bey, burada fikhın bütün problemlerini çözemeyiz. Diyanete intikal eden problemler ışığında bir fikir jimnastiği yapalım lütfen.

Prof. Dr. Yunus Vehbi Yavuz – Şükrü Bey, nikahın tarifi konusunda benim dün yaptığım açıklamanın kaynaklarda olmadığını herhalde söylemiş olacak. Yani, "mülkü mut'aya karşılıklı olarak malî korumadır" şeklinde bir açıklama yaptı. Keşke kaynaklarda o şekilde olsaydı, ben de onu o şekilde alsaydım. Bu konuda bir makale hazırladım, bunun Türkçesi de var bende. Tafsilatları var Hanefi Mezhebinde. Ben orada arz ettim, İbn-i Abidin'den zannediyorum aldım: "Kadının ömür boyu erkekten cinsel yünden temettü hakkı bir kere vardır" diyor. Hanefiler bunu bu şekilde de açıklıyorlar. Karşılıklı değil maalesef, keşke karşılıklı olsa!..

Bir de "dinî yönü yoktur" meselesi... Kur'an'da var; Kur'an'da var olması, bunun dinî dediğim "ibadet yönü yoktur" manasında söyledim bunu. Çünkü, bütün fakihlerin

ittifakıyla nikah muamelat bahsinin başında yer almaktadır. İbadetlerin bittiği yerde, muamelatın başındadır. Yani bir dünya işidir ve bunu ibadet çerçevesine sokan Katolik anlayışının tam tersini getirmiş Kur'an ki, rahat olun, bu sizin dünya işinizdir, istediğiniz gibi evlenin, istediğiniz gibi de boşanın, kurallara göre boşanın. Bu işe din adamlarını karıştırmayın, ruhbanları karıştırmayın manasını ifade ediyor. Ben onu kastettim.

Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Hamdi Bey, buyurun.

Prof. Dr. Hamdi Döndüren – Ben biraz nikah ve talakın akit yönü üzerinde durmak istiyorum. Bir de konumuz, galiba, bayanların evlenme ve boşanması olduğu halde, biz erkeklerin evlenmesi, erkeklerin boşanması ya da boşanması konusunu yüzde 90 dolaylarında tartıştık gibi geldi bana. O yüzden, acaba hanımların fikri nedir evlenme ve boşanma konusunda? Onun biz erkekle eşitliğinden söz ediyorsak, o noktaya nasıl yaklaştırabiliriz ya da bununla ilgili Kur'an ve sünnette ne var? Sanırım, bu noktada da bir şeyler düşünmek gerekiyor.

Evlenme konusunda sözleşmede eşitlik olduğunu görüyoruz. Özellikle Hanefi mezhebinde belli yaşa geldikten sonra kızın, velisinin izni bile aranmadan evlenmesi, olmazsa olmaz şartlarda, sayılmamıştır. Dolayısıyla kadına nikah masasında hemen hemen erkekle eşit haklar veriliyor; bu şartlarda bir sözleşme yapıyor. Sonra bu kadar ciddi aile müessesesi, sadece erkek eliyle sona erdiriliyor ve kadına bu konuda hiçbir söz hakkı verilmiyor. Burada bir denge bozukluğu akla gelebilir. Kur'an-ı Kerim'de ve sünnette genel düzenleme, gerçekten erkeğin üzerinde toplanmış görünüyor. Ancak şu da var: Eğer toplumun kültür seviyesi, kadının bu konuda acele etmeyeceği, bu konuyu daha sonra pişman olacağı noktaya getirmeyeceği doğrultusunda ise, bizim kaynaklarda bir tevfi talak olayımız var. Yani kadına da genel olarak bir boşanma hakkının, hatta bir-iki-üç boşanma hakkının verilmesi imkanı var. Dolayısıyla, bizim belki son bildireğimizde, "kadınlara da böyle bir hakkın nikah sırasında, ya da genel olarak ilke bazında tanınmasının zamanı gelmiştir" anlamında bir kayda yer verilmeli. Kadınlar da boşanma konusunda bir defa erkekle eşit hale getirilebilir. Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde bunun yeteri kadar kaynağı var. Yani, tevfi talak konusu tarih boyunca öne çıkmamış, halka indirenmemiş ama sultan ailelerde, yüksek ailelerde sürekli olarak uygulanmış, kadına boşanma hakkı veren bir yöntemdir. Muhalaada zaten kadına bu imkân veriliyor; ama, kadın kendisinden fedakarlık ederek, mihrinden vazgeçerek bu hakkını yine belki hakim önünde kullanıyor. Osmanlı İmparatorluğu uygulamasında, hemen hemen şer'îye sicillerinde boşanmalar, muhalaa tarzında geçmiş. Her anlaşmazlıkta kadın mahkemeye gitmiş ve bunlar tescil edilmiş. Yani, bol miktarda muhalaa örneği var sicillerde. Bu da gösteriyor ki, kadın, evliliğin yürüme-yeceği kanaatinde ise, zaten mahkemeye her zaman gidebilir ve gidebilmiştir. Bu yüzden, erkekle kadını acaba haklar bakımından biz ne şekilde değerlendirebiliriz? Bu nokta üzerinde sanıyorum bir sonuca gitmek gerekiyor.

Günümüzün realitesi açısından biraz daha müşahhas şeyler söylemek istiyorum. Bize talak konusunda çok fazla soru geliyor doğrusu. Bir sözle üç defa boşamakla ilgi-

li sayısız meseleler bize ulaşıyor ve gerçekten bu çok ciddi bir problem. Bir akit, iki tarafın icap ve kabulüyle meydana geliyor, ondan sonra bu tek sözleşmeyi erkek üç boşamaya birden ortadan kaldırıyor. Bir sözleşme varsa, bir defa bir sözle o sözleşme sona erer. Bir sözle üç defa evliliği sona erdirmek, “bu bayan üzerinde olan üç hakkımı, üç boşama hakkımı birden bir tek evlilikte üç kat olarak bitiriyorum, bundan sonra evlenip ikinci boşanma, tekrar evlenerek üçüncü boşanma imkânımı bir anda ortadan kaldırıyorum” anlamını taşıyor. Hz. Ömer döneminde belki çokça kullanıldığı için, su-iistimal edildiği için bir ceza olmak üzere konmuştur. Zaten Hz. Ömer’in de sanıyorum biraz tereddüdü var. “Lev” ifadesini kullanmış. “Bunu temenni ediyorum; bu şekilde olmasını düşünüyorum” demiş; ondan sonra uygulamaya konulmuş. Hz. Ömer’in bu kanaati yaygınlaştırılmış, mezhepler de bunu esas almıştır.

Sonuç olarak şunu ifade etmek istiyorum: Sanıyorum Kur’an-ı Kerim’deki düzenlemede, çeşitli şekillerde anlaşılmaya, farklı yorumlara elverişli âyet-i kerimeler, farklı surelerde farklı düzenlenmiş. Dolayısıyla, sahabe de bu konuda ittifak edememiş, yani aynı sonuca varamamıştır. Boşanma konusuyla ilgili kaynaklara baktığımızda, meseleye hemen Hz. Ömer’in oğlunu boşaması konusuyla başladığını görüyoruz. Hangi talak konusunu açsak Kütübü Sitte’den genellikle ilk verilen örnek budur. En meşhur hadislerden olduğu için, bence sünnî talakın da zaten esasını bu teşkil ediyor. Kısaca, üç boşamayı Kur’an-ı Kerim’deki ayrı ayrı düzenleme esası da dikkate alınarak, Hz. Peygamber’in bu ilk ciddi yorumu ve tefsiri de esas alınarak, bir defada üç talakla birden boşama konusunu burada gözden geçirmemiz gerektiğine inanıyorum. Çünkü, Kur’an-ı Kerim’deki الطلاق مرتان (Baraka, 2/229) ifadesinde “talak iki defadır, üç defa değil” anlamı ilk anda çıkıyor. Ondan sonra “üçüncü, ciddi bir konudur; bu askıya alınmalıdır” manasında bir sonraki âyet-i kerimeye bırakılmış. تان طلقها (Bakara, 2/230) ileride yeni bir evlilikte, üçüncü defa boşarsa koca eşini ya da boşanırlarsa, üçüncü defa boşanırlarsa ondan sonra ağır müeyyide getiriliyor. Bu bakımdan, âyet-i kerimde birinci ve ikinci boşamaya özel bir vurgu yapılmış. Aynı âyetin içinde muhal da yer almış, فلا جناح عليهما (Bakara, 2/229) âyeti de, aslında iki defa boşamaya ilgili âyetin devamındadır, o âyetin içindedir. Üçüncüsü muhal tarzında da olabilir. Üç boşama olmamışsa bir önceki âyet-i kerimedeki şekliyle, ondan sonra üçüncü boşamadan ayrıca söz ediliyor.

Kanaatimce günümüzde şu andaki resmî nikahların arkasından olan dinî nikahlar, bir çeşit resmî nikahın İslâm’a da uygun olduğunu onaylama mahiyetindedir. Eğer bir terslik varsa, süt kardeşliği gibi, ciddi din ayrılığı gibi, gerçekten nikahı kökten sakatlayan bir durum varsa, din görevlilerinin dinî nikah yoluyla bunu engelleme imkânı vardır. O yüzden, dinî nikahın resmî nikahtan sonra devam ettirilmesini zaten yasa da kabul etmiş, dinî merasim serbest bırakılmış, evliliğin şartları üzerindeki farklılıklar dolayısıyla bir defa bunun devamında zaruret var.

Resmî nikahla evli olan bir kimse, boşanmanın şeklini de kabulleniyor aslında. Yani, eşler, “biz ileride bu resmî evliliği ancak mahkeme önünde sona erdirebiliriz” diye bunu başlangıçta kabullenmiş oluyorlar. Bu da askıya alınan bir boşama demektir ya da eşler tarafından şarta bağlanan, esasları belli edilen resmi boşanma türü ancak ha-

kim önünde sona erdirilebileceği konusunda konsensüs sağladıkları bir boşanma çeşididir. Dolayısıyla, bunun dışında iki boşanma hakkı daha eğer söz konusu edilirse, kısaca resmî boşanmadan önce الطلاق مرتان (Bakara, 2/229) âyeti de esas alınarak, erkek bir veya iki defa eşini boşayabilmelidir. Üçüncüsü zaten ancak mahkeme önünde olabilecektir ve erkeğin böyle bir evliliği bir sözle sona erdirmeye gücü yetmemektedir, kadının da yetmemektedir. Ancak mahkeme önünde sona erdirilebilmektedir. İster biz o mahkeme önünde sona erdirilen evliliğe erkek tarafından istenmemiş olsa bile sonuna kadar, zorla erkeğe kabul ettirilen, kamu gücüyle kabul ettirilen bir boşanma diyelim, en azından mükrehin talakı belki söz konusu olabilir; ama, her halukârda mükrehin talakı konusunda Hanefiler nezdinde de bir geçerlilik yönü vardır. Bu açıdan, bu üç talak hususunda bir netlik sanıyorum Hz. Ömer zamanında literatüre giren bu uygulamanın Kur'an-ı Kerim'deki sıraya göre, Hz. Peygamber'in en yaygın olan Hz. Ömer'in oğlunun boşanması konusundaki üç aya yayma, üç ayrı boşamalar halinde ifade etmesi olayını da dikkate alarak, sonuç bildirgesinde buna benzer bir açılımın getirilmesi gerektiğine inanıyorum. O zaman, hem daha önceki fıkıh kaynaklarındaki fakihlerin görüşlerinden tercih yapmış ya da sünni boşama yönünde bir tercih yapma noktasında olabiliriz. Yani bu tamamen yeni bir içtihat gibi daha önce hiç olmamış, uygulanmamış bir sonuç olarak da ortaya çıkmaz. Böyle bir açılıma ihtiyaç olduğunu düşünüyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Ben teşekkür ederim.

– Buyurun efendim.

Doç. Dr. Nihat Dalgın – Efendim, ben evlenme ve boşanma konusunda özet bilgi sunacağım. Evlenmeyle ilgili hazırlığının özetini, boşanmayla alakalı da bir çalışmamın özetini sunacağım, tekrardan kaçınmaya çalışacağım.

Evlenme ve boşanma hakkında kadın ve erkeğin eşit olduğunu düşünüyorum. Kadının evlenme hakkı olduğu gibi, eşini seçme hakkı da vardır. Dolayısıyla klasik dönemde uygulanan küçük çocukların evlendirilmesi doğru değildir. Zaten, Hukuku Aile Kararnamesi de bu yöndeki içtihadı benimsemiştir ve günümüzde de bu şekilde benimseme uygundur. Evlenme yaşı konusunda bir düzenleme yapılabileceğini düşünüyorum. Yine Hukuku Aile Kararnamesi ve ondan sonraki bir kanun taslağında da vardır. Hocaların Hukuku Aile Kararnamesine atıfta bulundular, ben de ondan sonra, 1340 tarihli tasarıya atıfta bulunmak istiyorum. Hakikaten Hukuku Aile Kararnamesinden ileri bir adım sayılabilecek, 1340 tarihli, 1920'lerde yapılmış aile hukuku kanun tasarısı. Cidden, şu andaki tartışmamızdan daha ileri bir boyutta hukuk tecrüğiyle hazırlanmış 142 maddelik bir kanun tasarısı. Kanunlaşmamış tabii. Orada da evlenme yaşı düzenlemesi getirilmiş. Bu uygundur. Medeni Kanunumuzda da zaten 17-18 gibi bir yaş sınırlaması uygun olacaktır. Evlilikte, gerek bekar olsun, dul kadın olsun, velisi tarafından zorlanmanın doğru olmayacağı konusundaki görüşe katılıyorum. Her iki birey de, bekar olsun dul olsun, kendi eşini seçme hakkına özgürce sahip olmalıdır. Bu konudaki Hanefilerin görüşünü benimsiyorum. Ancak, nikah akti konusunu farklı düşünmek gerektiğine inanıyorum. Akit konusunda velinin bulunması ge-

rektiğine inanıyorum. Yani velinin velayeti altında bulunan bayanı evlenmeye zorlama hakkı yoksa da, nikah akti esnasında akitten haberdar olmasının uygun olacağını düşünüyorum. Bu konuda cumhurun görüşünün günümüzde de uygun olacağı kanaatindeyim. Daha önce hocalarım söylediler, resmî tescil edildiğinde buna gerek yoktur. Ona da katılıyorum. Fakat sizlerin de belirttiği gibi, günümüzde bazen evlilik şartları, nikah aktinin şartları yerine geldiği halde resmen tescil edilemeyen durumlar söz konusu. Bu arada velisiz nikahın doğru olmayacağını düşünüyorum ve özellikle, o konuda, yani resmen tescil edilemeyecek evlilikler hususunda, iki şahidin dışında velilerin de bulunmasının uygun olacağını düşünüyorum. Bu daha ziyade nikahın sorumluluğunu birlikte üzerlerinde taşıma anlamında uygun olacağını düşünüyorum.

Komisyon Başkanı – Bir şey sorayım. Erkeğin evlenmesinde de velinin iznini düşünüyor musunuz?

Doç. Dr. Nihat Dalgın – Nikah akti konusunda erkek ve kadın, velilerin haberdar olması gerekir.

Komisyon Başkanı – Rızası gerekir mi, gerekmez mi?

Bir katılımcı – Sizin görüşünüzle çelişiyor mu?

Doç. Dr. Nihat Dalgın – Görüşümle çelişmediği kanaatindeyim. Akit esnasında, normal evlenme kararı vermede erkek ve kadına zorlamada bulunulmaz diyorum. Ancak, akit esnasında veliler haberdar edilsin diyorum. Bu anlamda konuşuyorum.

Boşanma hususuna gelince; boşanma hakkı konusunda da kadın ve erkeğin eşit olduğunu düşünüyorum. “İslâm Hukukunda Boşama Yetkisi” diye bir çalışmam da mevcut, Marmara İlahiyat yayınları arasında... Bunun kısa özetini sunmaya çalışacağım. Boşanma hakkında, “kadının boşanma hakkı yoktur” gibi bir ifade kullanıldı. Hayır, kadının da erkeğin de boşanma hakkı vardır; boşanma hakkı noktasında da eşitler. Malum olduğu üzere, talak, tek taraflı iradeyle boşanma. Boşanma hakkını kullanma noktasında erkek ve kadının farkı vardır. Bu da yine malum olduğu üzere, malî yükümlülüğün erkekte olmasından dolayıdır. Yoksa, erkeğin üstünlüğünden falan değildir. Malî yükümlülük erkekte olduğu için aile hukukunda, boşanma noktasında da onun tek taraflı iradeyle boşaması kabul edilmiştir. Kadının boşanma hakkını kullanması farklı yollarla yine kendisine lütfedilmiştir; “bahşedilmiştir” diyelim, yanlış anlaşılmasın. Kadının da boşanma hakkı vardır. Kadın boşanma hakkını tevfiî talak yoluyla kullanabilir ki, bu husus az önce zikredildi. Kanaatimce, günümüz Türkiyesinde bayanın nikah esnasında bir boşama hakkını alıyor şeklindeki irade beyanında bulunması bazı tereddütlere, kuşkulara sebep olabileceği için, buna gerek de olmadığını düşünüyorum. Zaten boşanmak isteyen kadına diğer yollar açıktır, boşanabilecektir. Bunun bir yolu hulu’ yoludur, muhalaa yoludur. Herhangi bir sebeple boşanmak istiyorsa, bu evliliği yürütemeyeceğine inanıyorsa, kadın aldığı mehri vererek boşanabilecektir. Klasik hukukumuzda, mehri, hulu’ hakkını onaylama kocaya verilirken, kanaatimce kocanın buna itiraz etme hakkı yoktur. Ancak, verdiği kadar mehir alma hakkı vardır. Bundan fazla bir mehir alma, isteme hakkı da yoktur. Dolayısıyla, bu şekilde aldığını geri vermek kaydıyla, kocaya da zulüm edilmiş olacaktır. Kocanın zulmü önlenmesi kaydıyla hulu’ yoluyla kadın boşanabilecektir. Ancak, kocasından bir geçim-

sizlik, husursuzluk, kusur söz konusu olduğunda, kadın bu mehrini geri vermek mecburiyetinde değildir. O zaman bilindiği gibi mahkemeye müracaat edecek, yine de boşanma hakkını kullanabilecek, mehir de yanında kalacaktır.

Klasik dönemde, kadının mahkemeye müracaatı bayağı sınırlandırılmıştır. Kanaatimce hiç sınırlandırmaya gerek yok, erkek hangi sebeplerle mahkemeye müracaat edebiliyorsa, kadın da aynı sebeplerle müracaat edebilmelidir. Hatta, günümüz hukukundaki özel sebep, genel sebep ilkeleri, İslâm açısından da makuldür.

Burada, boşanmaya müdahale konusuna da birkaç cümleyle değineyim. Efendim, belirtildiği üzere -benim de kanaatim o yöndedir- tarihî verilere baktığımız zaman, Hz. Peygamber'den beri boşanmaya müdahale nüvelerini bulmaktayız. Dolayısıyla, bunun sonucu olarak kanaatime göre, boşanma hakkının tamamen mahkemeye devredilmesini uygun görmüyorum. Ancak, boşanma hakkı taraflarda kalmak kaydıyla, tarafların mahkeme huzurunda boşanması, boşama yetkilerini belli bir merci huzurunda kullanmaları -az önce zikrettiğim 1920 tarihli tasarıda da aynı şey savunuluyor. Mahkeme huzurunda boşanma; yani, bunun değişik maslahatları var, işte iddet süresinde boşanmayı sağlayacaktır, tarafların hakkını onlara anlatan birtakım uzmanların rehberliği orada sunulacaktır ve sünni talak süreci orada işletilmiş olacaktır- bu şekilde mahkeme huzurunda boşanmayı savunuyorum. Yoksa, tamamen iki taraftan da iradenin alınıp boşanmanın hakim kararına bağlanmasını uygun görmüyorum. Zaten günümüz de, anlaşmalı boşanmayı kabul etmekle, malumunuz Medenî Hukuk da aynı noktaya gelmiş durumdadır. Geçmişte anlaşmalı boşanmayı kabul etmiyordu; ancak, hakim karar verebilirdi, inisiyatif hakimdeydi. Günümüzde bu noktaya geldi, biz de sanki o noktaya çıkabiliriz diye düşünüyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Ben teşekkür ederim.

Buyurun Hamza Bey.

Prof. Dr. Hamza Aktan – Dünkü konuşmanızla ilgili olarak Mehmet Aydın Bey'in bazı tereddütleri oldu. Ashında aramızda bir fark olduğunu ve olacağını da sanmıyorum. Benim demek istediğim şey şuydu: Kur'an-ı Kerim'de erkeğe bu hak verilmiştir. Yoksa "bu hak onun elinden alınsın" demedim. Yalnız, boşamanın bir prosedürü var: Âyet "süresinde boşayın." (Talak, 65/1) diyor. Bu ilahi bir emirdir. Öyleyse süresinde boşama şartlarına riayet ederek boşama olmalıdır. Biz şimdi kanun vaz' ediyor değiliz. Ben orada bir mülahaza olarak söyledim; eğer bir yasal düzenleme olacak olsa diye. Ama, biz böyle bir düzenleme yapabilecek durumda değiliz. Bana biri gelip, "hoca, ben üç talakla karımı boşadım" dediğinde, ben buna ne diyeceğim? Ben bunu söyledim. Bir talak bile vaki olmamıştır. Neye göre söylüyorsunuz? Çünkü, iddetinde, yani süresi içinde talak vaki olmamıştır. Bu bilinçli bir şekilde yapılmıştır. Buna bir boyut ekledim ben. Farz edelim ki bir Müslüman memleket, Kur'an hükümlerine göre bir yasal düzenleme yapsa, mahkeme marifetiyle bu talakın yapılması mevzuatını getirebilir mi? Ben "getirebilir" diyorum. Peki, bu boşamayı zorlaştırma anlamına mı gelir? Siz ifade ettiniz kilise hukuku diye, o tabii Katolik hukukudur, Katolik kilisesinin anlayışdır. Katolik kilisesinin anlayışını biz İslâm'la yan yana getirmemiz müm-

kün değil. Biz adamın elindeki iradeyi almıyoruz; sadece, Allah'ın tayin ettiği prosedür, şartlar yerine getirildikten ve bütün aşamalar bittikten sonra sadece kocanın ve ya kadının boşanma iradesinin sonuna ulaştıktan sonra hakimın tescil etmesinden bahsediyoruz. Yani, hakim “her şeye rağmen ben sizi boşamıyorum, boşanmanızı kabul etmiyorum” diyemez. Ben böyle bir şey de demedim zaten. Burada, boşamayı zorlaştırma diye bir konu yok, sadece boşamayı belli bir prosedüre bağlama meselesi var.

Diğer taraftan, bu tevfizî talak meselesi de yanlış anlaşılıyor gibi geliyor bana. Hanefî hukukunda kadının kocasından boşanma hakkı yoktur. Her ne sebep olursa olsun, mahkemeye başvurur, koca haksız ise hakim kocayı bir şekilde cezalandırır. Aynen devam ederse bir daha mahkemeye başvurur, ceza bu sefer artırılarak karara bağlanır; ama, bir türlü kadının boşanma talebi kabul edilmez. Bundan dolayı, tevfizî talak belki bir çıkış yolu olmuştur. Ancak, biz, burada zaten kadına bir boşanma hakkının verilebileceğini, verilmesi lazım geldiğini görüşüyoruz. O zaman, fonksiyonunu yitiriyor, çok fazla anlamı da kalmaz. Nasıl olsa bir şekilde boşanma imkâmı her zaman vardır. Hatta, burada tevfizî talak, tek taraflı kadını, daha önceden aldığı hakla erkeğe, “seni boşadım” demesini de, ben çok mantıklı bulmuyorum. O zaman kendi kuralımıza da ters düşüyoruz. Bu, Peygamberimizin hanımlarına verilen bir müsaadedir. Yani, Peygamberimizden dünyalık malları istediklerinde, Peygamberimiz diyordu ki, âyetin ifadesiyle, “bende dünyalık yok, eğer lüks bir hayat istiyorsanız, sizi serbest bırakayım, dilediğiniz gibi kendi hayatınızı kurun.” Onu aldılar tevfizî talakın mesnedi yaptılar. Bence bu çok isabetli, Kur'an esprisine de uygun bir şey değil.

Üç talakın geçersizliği konusunda Hamdi Bey'e katılıyorum. Kur'an-ı Kerim'de bunu Hz. Ömer'e -tabii Peygamberimizin tatbikatına bağlarız da- Hz. Ömer'in de bunu değiştirmesi konusunu mülâhaza altına alırız; ama, zaten bu Kur'an'da ifadesini bulmuş bir şeydir. “*Talak iki keredir*” diyor. Bu “merre”, kere, defa kelimeleri ayrı ayrı zamanlarda olan şeyler için ifade edilir. Birisi “...dirhemen merrateyn” dediği zaman, merrateyn kelimesi dirhemi iki yapar, iki dirhem verdiği anlaşılır. Çünkü iki ayrı zamanda birer dirhem vermiştir. نان ملته (Bakara, 2/230) “üçüncü defa boşansa...” diyor. Kur'an, zaten üç talakın bir anda olmayacağını bir şekilde ifade ediyor. Dolayısıyla, üç talakın bir talak bile yerine geçmeyeceği kanaatimi yine ifade ediyorum. Bu bir içtihatır; ama, Kur'an'la tam anlamıyla örtüştüğü kanaatini taşıyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Ben teşekkür ederim.

Yanlış bir anlama giderilmiş oldu. Ben size dün özellikle sordum, “mahkeme kararını mı istiyorsunuz” diye. Herhalde yanlış anladık. Ama, herhalde farklı bir şey söylememiş oluyoruz. Buna memnun oldum.

Kilise hukuku denilince zaten Katolik Kilisesi hukuku anlaşılır, ben o anlamda kilise hukukunu kullanıyorum.

– Buyurun efendim.

Prof. Dr. Mehmet Aydın – Dünden beri yapılan konuşmalar, asıl problemin erkek egemenliği ve erkek ağırlığında yapılan yorumlardan kaynaklandığını ortaya çı-

karıyor. Fakat, diğer bir problem, bunu bildiğimiz halde bunu devam ettiriyoruz. Mesela, “bir kadın üç şey için alınır...” hadisi... Hâlâ ilahiyat fakültelerinde bu hadisler okunuyor. Niye erkek üç şey için alınmaz? Yani, dikkat ederseniz birtakım hataların veya eksikliklerin tekrar edilmesine devam edilmesi aslında belki bu toplantının ana sebeplerinden birisi. Bunu kaldırmamız gerekiyor. Sizin ve diğer arkadaşlarımızın da beyan ettikleri gibi, aslında bu toplantıda gerçekten Diyanet İşleri Başkanlığının ihtiyaç duyduğu ve karşılaştığı problemlerin çözümüne somut birtakım cevaplar getirmemiz, bizim en önemli görevlerimizden birisi. Hepimiz diyoruz ki, erkek-kadın evlilikte eşit olarak irade beyan etmesi gerekir. Ama, tarih boyunca uygulamalarda böyle bir olay olmadığı ve çok az olduğu belirtildi. Çünkü, kültürel seviye farklı. Erkekler belki bugün bu problemlerin ortaya çıkmasının sebebi. Artık eskisi gibi değil; kadın biraz gözünü açtı. Meseleleri anlamaya, problemleri gündeme getirmeye ve birtakım problemler üzerinde düşünmeye başladı. Bizi zorlamaya başladı. Bu da bir vakıa. Dolayısıyla, fıkıh kitaplarında kadının eşit haklara sahip olduğu yazıldığı halde biz hâlâ bunu yanlış şekilde uygulamaya devam ediyorsak, bu toplumu uyandırmak ve doğru yola getirmek Diyanet İşleri Başkanlığının hakkıdır. (...)

Gazetelerde görüyoruz, babası zorla kızı evlendiriyor, kız intihar ediyor. Konya’da iki rahibe adayı var kilisede. Bunlardan birisi geçenlerde bana anlatmıştı: “Fransa’da babası işçi olan bir kız geldi. Babasının kendisini evlendirmeye zorladığını söyledi. İntihar edeceğinden falan söz etti. Ben bu çocuğa nasihat ettim.”

Bizim burada alacağımız kararlarda, bu konularda müşahhas ve açık hükümler vermemiz gerekiyor. Yani, bir Müslüman baba, kızını, istemediği bu erkekle evlendirme hakkına sahip değildir. Komisyonumuzda bu karar olarak alınsın.

Nikah konusuna gelince, arkadaşlarımla bu konuda hemfikiriz, tamamen katılıyorum. Nikahı sosyal bir akit olarak görüyorum. Dinî bir akit olmadığı üzerinde zaten arkadaşlarımız da durdu, ben de ısrar ediyorum. Çünkü, bizdeki nikah konusu çok farklı. Nikahın dinî olması papazın nikah kıymasından dolayı değil. Bir defa, Hıristiyan kilisesi, özellikle Katolik anlayış, kiliseyi, Hıristiyan cemaati olarak kabul ediyor. Kilise kelimesi, Hıristiyan cemaatidir, mimari olarak binayı ifade etmez; kilise, cemaatidir. Evlilik yapan bir kişi, bu kilise cemaatinin içine dahil oluyor ve bu bir dinî grup oluşturduğu için, artık kendi iradesiyle çıkma hakkına sahip değil. Katolik Kilisesi burada son derece katı bir tutumu içerisindedir. Kilise hukuku hakikaten Katolik hukukudur, Vatikan hukukudur. Protestanlarda, Ortodokslarda kilise hukuku yoktur.

Batı’da şöyle bir durum var: Mahkeme boşanmış, kilise boşanıyor. Çünkü Katoliklikte boşanma yok. Katolik olan İrlanda bu konuda referanduma gitti. Referandum boşanmayı kabul etti. Kiliseye rağmen Katolik olduğu halde halk boşanmayı kabul etti. Ama uygulama nasıldır bilemiyorum.

Türkiye’de, dine sonradan girmiş veya cahil adam, tarikat mensubu şu bu bir adam, “efendim mahkeme boşadığı halde ben seni boşamadım, senin talakın benim üzerimde, evlenemezsin; evlenirsen zina etmiş olursun” diyor. Bu konuda da eğer uygun bulursanız açık bir karar almamız lazım. Yani, Türkiye’de resmî nikahın geçerli olduğunu ve ayrıca dinî nikaha ihtiyaç kalmadığını; ayrıca mahkemelerin boşanma

kararının dinî bakımdan mutlak manada geçerli olduğunu ifade etmeliyiz. Bunu açık ve seçik söylememiz gerekir, eğer uygun bulursanız.

Komisyon Başkanı – Efendim, isterseniz burada bir çay molası verelim. Zamana riayet edelim.

Saat 11.00. 11.20’de Mehmet Aydın Hocamızla başlıyoruz.

İKİNCİ KOMİSYON BEŞİNCİ OTURUM

“Kadının Gayrimüslimlerle Evliliği”

(16 Mayıs 2002)

Prof. Dr. Mehmet Akif Aydın (Komisyon Başkanı) – Toplantımızı açıyorum. Çalışmalarımıza başlıyoruz. Mehmet Aydın Hocamızda kalmıştık.

Prof. Dr. Mehmet Aydın – Efendim, boşanma konusunda demin son cümlelerimde belirttiğim gibi, bizde de sanki Hıristiyanlığın boşanma anlayışını uygulamaya kalkın, bunu Türkiye’de geliştirmeye çalışan birtakım insanlar var. İlahiyatçıları ve Diyanet camiasını bundan tenzih ediyorum. Bunlar bilgisiz insanların işi; ama, problemi de bize yani, ya müftülüklere getiriyorlar, ya da ilahiyata getiriyorlar.

Demin dediğim gibi, mahkemenin zaten boşanma kararını vermiş olması, dini bakımdan zaten bir akit olmadığına göre, bu işi zaten bitirmiş oluyor. Yalnız, Hamza Aktan Bey’in ve Yunus Vehbi Bey’in işaret ettikleri konuya temas etmek istiyorum. Hakikaten, boşanma biraz erkek egemenliğinde gözüküyor. Yahudilikte de aslında bu var; fakat, Yahudiler sonradan bunu bir karara bağlamışlar. Şimdi hahamların önünde boşanma kararı veriyorlar. Aşağı yukarı 19. yüzyıldan beri özellikle İstanbul’da bile böyle, hahamlar kurulunun önünde, resmî kanunlara göre evlenen bir Yahudi kadın, ayrıca hahamlıktan da bir boşanma beratı alıyor. Hatta, ketuba diye bir senet veriyorlar, boşandığı takdirde o ketubadaki miktarı da ödeme mecburiyeti var Yahudilikte. Onun hazırlanmış senetleri var, matbu hale getirilmiş.

Erkeğin boşamasına Kur’an-ı Kerim’de bir rüçhaniyet verilmiş, bunu inkâr etmiyoruz; ama, bunu istismara götürecek yolları kısıtlama imkânı yok mudur? Ben Konya’da Osmanlı döneminde 1760-800 arasındaki yıllarda gayrimüslimlerin durumunu inceledim. Birçok Hıristiyan kadın şer’i mahkemeye gelerek boşanma talep ediyor, yani yardım istiyor. Müslümanlar da var. Yani, şer’i mahkemelerin boşadığı Müslüman kadınlar da var. Bu ihtilafı, bu konuyu siz daha iyi biliyorsunuz. Dolayısıyla, acaba Hamza Bey’in de dediği gibi, bu rüçhaniyeti istismar edici yollardan kurtararak, boşanmayı daha resmî bir hale getirmek mümkün mü?

Bakın, İslâm hukukçusu arkadaşlar çoğunlukta. İslâm tarihinde hangi kadın boşanmış, boşanma hakkını, talak hakkını kullanmış? Teoride var, pratikte hiç yok.

Komisyon Başkanı – Çok var üstadım, çok var, yapmayın. Osmanlı hukuk tarihiyle ben ilgileniyorum.

Prof. Dr. Mehmet Aydın – Osmanlı tarihini bırakın daha önceki dönemlerden başlayın. Talak hakkını kullanan kadınlar.. Var mı bunun örnekleri?

Komisyon Başkanı – Var da, sınırlı yani.

Prof. Dr. Mehmet Aydın – Bu konuyu bizim burada, sizin de işaret ettiğiniz gibi, Diyanet de zor durumda kalmayacak şekilde, ılımlı bir anlayışla ifade etme mecburiyetimizin olduğu kanaatindeyim. Çünkü, gerçekten bu toplantı çok önemli bir toplantı. Diyanet İşleri teşkilatı bizim eserimiz. İlahiyat fakültelerinin yetiştirdiği insanlar orada görev yapıyor. Diyaneti suçlamanın bir anlamı yok. Dolayısıyla, biz burada hakikaten bu konuları belirli bir noktaya getirirsek, arkadaşlarımız da rahat eder.

Şimdilik bununla iktifa ediyorum.

Komisyon Başkanı – Bu konuda son konuşma Mehmet Görmez Bey'in. – Buyurun.

Doç. Dr. Mehmet Görmez – Teşekkür ederim.

Efendim, ben bilhassa hukukçu olmadığım için doğrudan bu konuları ele almak yerine, biraz bu tartışmalarımızın metodik zemini hakkında birkaç şey söyleyerek, oturumumuzun kendi mecrasında yürümesi için, konuyu kadının gayrimüslimlerle evliliğine bağlamak istiyorum.

Ankara'da merkezde olduğumuz için, Diyanet İşleri Başkanlığının neden böyle bir toplantı yapma ihtiyacı hissettiğini, doğrusu gönderdiği yazılardan anlamak bizim için güçtü; ancak, birebir görüşmelerimizde meseleyi anladık. Mesele şu? Şimdiye kadar, bilhassa kitle iletişim araçları ile ilahiyatçıların buluşmasından önce, toplum din konusunda bir problem olduğu zaman başvurduğu merci müftülük yahut Diyanet İşleri Başkanlığı idi, Din İşleri Yüksek Kurulu idi. Fakat, bazı ilahiyatçılara veyahut bütün kanallar bütün ilahiyatçılara açık olduğu için, medya marifetiyle çok farklı görüşler ortaya çıktı. Bu farklı görüşler, aslında keşke aramızda bu farklı görüşlerimizin medya marifetiyle takdim ettiğimiz görüşlerin toplumda nasıl yankılandığını, ne tür parçalanmışlıklara yol açtığını, kişilik, şahıs planında yahut toplum planında yansımalarını, olumlu yahut olumsuz yansımalarını ele alan sosyolojik araştırmalar olsaydı! Çünkü, eskiden bir vatandaşlar topluluğuyla bir araya geldiğimizde, bize ilk sordukları şey, ya bir âyet olurdu, ya bir hadis olurdu, yahut dinle ilgili bir şey olurdu. Şimdi, bize, “falan ilahiyatçı hakkında ne düşünüyorsunuz” diye sormaya başladılar. Yani, ilk soru o. Siz orada bir kanaat ifade ettiğinizde, topluluk içerisinde birisi size karşı çıkıyor, öbürü “hocam ne güzel söylediniz” diyor; böyle bir polemik yaşanıyor. Bazen, tabii medya rating hevesiyle bunları istismar da ediyor, böyle “televizlik” türedi. Bu tabir bana ait değil, bir hocamıza ait. Öyle olunca, sanıyorum Diyanet İşleri Başkanlığı çok olumlu bir düşünceyle, acaba ilahiyatçılarla bir araya gelerek, önce onların kendi aralarında bu meseleleri ilmi bir zemin içerisinde konuşmalarını sağlayabilir miyiz? Belki, bunun topluma yansımaları da olumlu bir şekilde olur diye bu toplantıyı düzenlemiştir. Farklı hocalarımızdan, Din İşleri Yüksek Kurulu üyelerinden benim şahsen birebir görüşmelerimden anladığım bu.

Ancak, bu toplantının gayesine ulaşabilmesi için, hence, doğrudan bu maddeler-

den çok, bütün bu maddeleri üzerinde tartışacağımız metodik zeminin oluşması lazım. Bu metodik zemin aslında birinci komisyonda ele alınması gerekiyor. Fakat, şu ana kadar, bize ayrıca maddeler de sunulduğu için, biz bu maddeleri konuşuyoruz; ama, bu maddeleri hangi metodik zemin üzerinde konuşmaya devam etmemiz lazım? Belki biraz ona ağırlık vermemiz lazım diye düşünüyorum haddim olmayarak; ama bunu ifade ediyorum.

Şahsen, buradaki hocalarımızın tartışmalarından üç farklı yaklaşım sezdim. Birinci yaklaşım, anlayıcı olarak, hukuk-mantık ilişkisini de esas alarak, 1400 yıllık gelenek içerisinde ortaya çıkan hukuka dair sistemi anlamak ve ondan yararlanmaya çalışan bir anlayış. Burada iki farklı yaklaşım çıkabiliyor. Mesela, ortaya çıkan bütün olumsuzlukları geleneğe yıkan, fukahadan bahsederken “atmışlar, uydurmuşlar” vesaire, peşinen böyle yaklaşıldığı zaman, mirastan faydalanmak mümkün olmaz. Bunu Roma hukuku için de söyleyebiliriz, bunu başka hukuk sistemleri için de, İsviçre hukuk sistemi için de söyleyebiliriz. Yani, *الذين يستمعون القول فيتبعون أحسنه* (Zumer: 18) “sözü dinlerler ve en güzeline tabi olurlar.” Dolayısıyla, böyle toptan bir karalama yerine, bence anlayıcı davranarak, hukuk-mantık ilişkisi içerisinde, o tarih içerisinde hukukçuların hangi mantığa dayanarak bu neticelere vardıklarını anlamamanın çağımıza ve geleceğe ışık tutacağına inanıyorum. Toptan bir indirgemecilikle, yok sayarak yahut hepsini böyle çok itham ederek bir yere varacağımızı zannetmiyorum. En azından birikimden yararlanamayız. Ancak, bunu yaparken, çok da fazla idealize etmememiz lazım. Ortaya çıkan sorunları görmek lazım. Sadece, evet anlayıcı hareket ederek hukuk-mantık ilişkisi içerisinde çok iyi neticelere vardıklarını kendi zamanlarında söyleyebiliriz; ama, çok problemler de var. Çok idealize ettiğimiz zaman da mirastan yararlanma imkânımız yok.

Mesela, ben, ikinci, üçüncü dereceden bir fıkıh okuyucusu olarak, talak-ı ta’liki anlayabilmiş değilim. Evet, hocam ifade etti, işte tek taraflı beyan esasıyla boşanma yetkisi vesaire. (...) Yani, “inlemyeğbi’ş-şafak enti talikun” diyelim, mesela şafak doğmazsa sen boşsun. Şimdi, “ciddihunne ciddun hezluhunne hezlun” gerçekten çok ciddi araştırmalar var, üzerine hüküm bina edilemeyecek kadar zayıf bir hadis. Ama hadis kaynaklarımızda var. Bence hukukçular, hadisten yararlanırken, eğer hukukî gayelerine uygunsa onu çok rahat bir şekilde almışlar ve kullanmışlar, öyle sıhhat problemi yok hukukçularda. Daha çok hukukî neticeleri ilgilendirmiştir. (...)

Orada yemin de var mesela. Kur’an-ı Kerim ne diyor, *لا يؤاخذكم الله باللغو في أيمانكم* (Bakara, 2/225) yani yeminin şakasını ciddiye almadığını söylüyor Allah’u Teala orada. Buna benzer, bilhassa o irade beyanının biraz mübalağa edilerek çok fazla abartıldığını düşünüyorum. Bu konularda hukukçuların yanında konuşmak zor, onu da biliyorum. Çünkü, neticede bütün bunların bir mantığı var. Yani, bunun hukuk-mantık ilişkisi içerisinde oturduğu bir yer var.

İkinci bir yaklaşım, çağdaş normların vardığı bütün hukukî neticeleri Kur’an’ın metnine yüklemenin Kur’an’a haksızlık olduğu... Bir de böyle bir yaklaşım var. Yani, topyekûn bir geçmiş mirası kötöleyerek bir neticeye varmak isteyen bir yaklaşım, bilhassa medyada yaptığımız tartışmalardan bazen seziliyor. İkinci bir tartışma, bu ko-

nuda bir netlik, bir yere varabilmek için, varılan bütün neticeleri Kur'an metnine yükleme gibi bir hastalık da türedi. Bu hiçbir usule dayanmıyor. Bunun hem Kur'an metnine sadakat ile bağdaşır tarafı yok, hem de topluma haksızlık olur. Çünkü, bir müddet sonra bunun hiçbir usule dayanmadığı ortaya çıkacaktır. Yani, siz cehennem alevlerini anlatan bir âyetten bilgisayar teknolojisini çıkardığınız zaman, bu toplumu aldatmak olur, Kur'an adına aldatmak olur, son derece yanlış. Bu sadece hukuk sahasında yapılmıyor, sosyal çağdaş bütün gelişmeler hakkında, teknolojiyle ilgili de yapıyor.

Üçüncü bir yaklaşım, onu da zaman zaman Hidayet hanım ifade ediyor. Tabii, Hidayet hanımın bizden farklı bir yönü var. Bizden farklı olarak pek çok kadın sorunları hakkında araştırmalar yapmış, kadınları dinlemiş, o sorunları göz önünde bulundurarak konuşuyor. Ancak, beni bağışlasın, biz kendi aramızda da zaman zaman konuşurken söylüyoruz; mutlaka onun da bir metodik zemine dayanması lazım. Sadece protest bir söylem olarak kaldığı zaman, bunu bir metot olarak topluma takdim edemeyeceğimiz düşüncesindeyim. Mutlaka bunu bir metot çerçevesinde sunmak lazım. Bu konuda, bu söylemle ilgili iki şey var: Birisi, Kur'an'ın semantik alanının dışına çıkarak, başka bir semantik alan meydana getirmek. Bunu bence konuşmamız lazım. Öte yandan Kur'an'ın hedeflerini ve ilkelerini, Kur'an'ı bir kanun metni gibi okumayıp, sadece oradan ilkeleri alıp, o ilkeleri çağa taşımak şeklinde ikinci bir yaklaşım var. Bu her iki yaklaşım da, ilahiyat fakültelerinde çok ciddi bir şekilde tartışılıyor, konuşuluyor. Bence kendi tabii mecrasına bırakarak, ilahiyatçıların bu iki metot hakkında neticelere varmasını beklemek lazım.

Gayrimüslimlerle evlilikle ilgili olarak, çok kısa sürede okumalarım neticesinde iki yaklaşım gördüm: Bir itikadi boyutu olduğunu sezdim. Birisi de, siyasi, sosyal boyut ile yorumlandığını gördüm. Çünkü, bilhassa müşriklerle evlilik tamamen yasaklanmıştır ve bu itikadi bir sebebe bağlanmıştır; ancak, Ehl-i kitapla evlilik konusunda, sadece icmaa dayanmıştır. Orada benim sezdiğim bir şey var, anlayıcı hareket ettiğim zaman. Müslüman bir kadının, bir ferdin, kültürel asimilasyonla yok olmaması hedeflenmiştir. Müslüman bir bireyin, bir tek insan bile olsa, bunun kültürel bir asimilasyonla yok olmaması çabası göz önünde bulundurularak, Ehl-i kitapla ilgili bir ruhsat olduğu halde, icma ile ortadan kaldırılmış gibi görünüyor. Bunları sadece o konuya bir açış olarak ifade etmiş oldum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Efendim, ben teşekkür ederim.

İslâmi ilimlerle uğraşan kişiler olarak zaman zaman bir araya gelip fikirlerimizi, düşüncelerimizi, bilgilerimizi, karşı bilgilerle, düşüncelerle test etmemiz gerekiyor. Bugüne kadar İlahiyat Fakültesi çerçevesinde -ben İlahiyatta görevli değilim ama- bunun çok yapıldığını zannetmiyorum. Diyanet bugüne kadar da bunu çok yapmadı. Ümit ediyorum ki bundan sonra yapar. Gerçekten burada yanlış anlaşılmalarda gidebiliyor, fikrimizi de test etme imkânı buluyoruz konunun uzmanları önünde. Bir şey oluşturmuşuz da, bu, gerçeklerle ne ölçüde bağdaşıyor veya bilgi kaynaklarıyla ne ölçüde bağdaşıyor? Bu bakımdan bu tür toplantıların imkânlar dolayısıyla Diyanetin ön-

cülüğünde mutlaka yapılması lazım. Bu yapıldığında, zannediyorum dış dünyaya, yani halka verdiğimiz bilgiler de daha sağlam bilgi temellerine dayanmış olacaktır. Bunun mutlaka devam edilmesi lazım.

Buradaki problem, aslında birinci komisyonun problemi. Bu ifade edildi. Keşke önce birinci komisyonun problemleri konusunda bir genel görüşme olsaydı!.. Belki orada, kaynakları nasıl kullanacağımız, nasıl değerlendireceğimiz problemi açığa kavuşturduğunda, bazı problemlerimiz daha kolay çözülecekti. Ama, artık biraz göç yolda düzülüyor. Böyle yapa yapa bir şekilde bunu rayına oturtacağız. Yeter ki bunu tertipleyen kurumlarda sürekli bir irade olsun.

Şimdi, Mehmet Görmez Bey bir giriş yaptı: Gayrimüslimlerle kadının evliliği. İslâm kültüründe bu problem olarak görülmüştür gerçekten. Onun da zemini bellidir. Her din kendi mensuplarını başkasına kaptırmak istemez. Hatta, Hıristiyanlıkta mezheplerin de böyle bir gayreti vardır. Başka mezhepten müntesip çalmak çok yaygın bir usuldür. Bizde mezhep çalma pek yok da, hiç değilse kendi insanımızı kaptırmayalım anlayışı var. Bu pek tabii bir durumdur. Bunun çerçevesi, geçmişte, işte kadınların gayrimüslim erkeklerle evlenememeleri şeklinde çizilmiştir. Müslüman erkekler evlenbilmektedirler. O günkü sosyal ve kültürel yapı göz önüne alındığında, arkasındaki gerekçe biraz daha anlaşılabilir.

Günümüz şartlarında bunu farklı bir yoruma tabi tutmak mümkün mü? Şimdi onu tartışmaya açıyorum. Bundan sonra zannediyorum biraz daha ilerleyeceğiz. O kadar tartışmalı konu çıkacağını sanmıyorum.

– Buyurun.

Prof. Dr. Hamza Aktan – Bu oldukça girift bir konu. Kur'an-ı Kerim'de bununla ilgili benim tesbit edebildiğim dört âyet var. Bakara 221, Maide 5, Nur 3 ve Mümtahine 10. âyetler. Evlenmede denkil konusu fikhın önemli müesseselerinden biridir. Konunun detaylarıyla burada ele alınması mümkün değildir. Bir fikir vermesi bakımından denklik kriterlerinden birine temas edelim. Söz gelimi Kureyşli bir arabın kızına Kureyş Kabilelerinden olmayan bir arap erkeği denk değildir. Kureyşli olsun olmasın bir arap kızına da arap soylu olmayan bir erkek denk olmamaz. Denklik için başka bir kriter sanattır. Mesela kuyumcunun kızına...

Komisyon Başkanı – Hamza Bey, affınıza sığınarak bu kefaet meselesini biraz hızlı geçelim.

Prof. Dr. Hamza Aktan – Yani kuyumcunun kızına kömürçünün oğlu denk değildir. Örnekleri çoğaltabiliriz. Bu mantık müslüman olmayan bir erkeğin müslüman bir kadınla evlenmesini caiz görmeyen Kur'an âyetleriyle birleşince doğal olarak müslüman kadınların müslüman olmayan erkeklerle evlenmelerinin caiz olmayacağı konusunda icma vukuunu sağlamıştır.

Diğer taraftan fütuhatin devam ettiği, müslümanların gayri müslimlere karşı kendilerini siyasi, iktisadi ve askeri bakımdan egemen ve üstün gördükleri dönemin şartlarında başka türlü bir sonuç da ortaya çıkmazdı zaten.

Gayri müslim erkeklerin müslüman kadınlara denk olamayacakları, her şeye rağ-

men evlilik vuku olmuşsa bu evliliğin derhal sona erdirilmesi gerektiğine dair fıkhıta-ki hükmün yukarıda zirrettiğimiz sebep ve saikleri dışında acaba Kur'an'la ve sünnetle tartışmasız bir biçimde temellendirilmesi mümkün müdür? Bakara suresi 221. âyette mealen *"iman edinceye kadar müşrik kadınlarla evlenmeyin. Seviyor olsanız bile müşrik bir kadından mümin bir cariye daha hayırlıdır. Müşrik erkekleri iman edinceye kadar evlendirmeyin. Mümin bir köle beğeniyor olsanız bile müşrik bir kişiden daha hayırlıdır"* buyurulmaktadır. Konuyla ilgili olarak Maide suresi 5. âyette mealen *"Mümin kadınlardan iffetli olanlarla daha önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar da namuslu olarak zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere mehirlerini vermeniz şartıyla size helaldir."* buyurulmaktadır. Nur suresi 3. âyette ise mealen *"zina eden erkek, zina eden veya müşrik olan bir kadından başkasıyla evlenmez. Zina eden kadınla da ancak zina eden veya müşrik olan erkek evlenebilir. Bu müminlere haram kılınmıştır"* buyurulmuştur.

Mümtahine Suresi 10. âyet ise tamamen farklı bir konu ile ilgilidir. Söz konusu âyette kocasından ve ailesinden kaçarak müslümanlara sığınmış ve kendisinin müşriklere iade edilmesini istemeyen mümin kadınlara sığınma hakkı verilmesi ve bunlar hakkında karşı tarafın iade talebinin reddedilmesi gereğinden söz edilmektedir. Dolayısıyla bu âyetten bütün mümin kadınların müşrik kocalarından ayrılmaları gerektiği sonucunu çıkarmak farklı bir olaya farklı bir durumu kıyas etmek olur. Müslüman olmayan bütün erkeklerin müslüman bir kadınla evli olamayacağı hükmü kabul edilecek olursa yukarıda mealini verdiğimiz, zina eden kadınla ancak zina eden veya müşrik olan bir erkeğin evlenebileceği hükmü nasıl açıklanacaktır? Belki burada zina eden kadın ifadesiyle zina eden müslüman kadın kastedilmektedir. Âyette böyle bir kadının ancak kendisi gibi zina eden veya bir müşrik erkekle evlenebileceği belirtilmektedir. Âyetin devamında yer alan *"bu müminlere haram kılınmıştır"* ifadesi genel hükmün saklı tutulduğunu temel kuralın müşrik bir erkekle iffetli mümin bir kadının evlenmesinin haram olduğunu açıklamaktadır.

Müslüman fakat zina eden bir kadını, iffetli mümin bir erkeğin eş olarak tercih etmemesi gerektiği, böylelerini ancak zina eden bir erkeğin veya bir müşrikin eş olarak tercih edeceği hükmü, bütün müslüman kadınların müslüman olmayan erkeklerle evlenemeyeceği genel kuralına, bazı kayıt ve şartlarla da olsa istisna getirildiğini göstermektedir. Bu durumda iffetli mümin kadınların müslüman olmayan erkeklerle evlenmeleri halinde bunun ferdi bir günah irtikabı mı olduğu, yoksa bu evliliğin müslümanların müdahalesiyle sona erdirileceği hükmünü mü içerdiği tartışılmaya açıktır. Bu genel kural bazı şartlarla istisnaya tabi tutulursa başka tahsislere de açık hale gelir. Bu bir hanefi usul prensibidir.

Kocanın müslüman olmaması durumunda bir müslüman kadının nikahının müdahale ile sona erdirilmesi gerektiği görüşünü sünnetle de temellendirmek mümkün değildir. Çünkü Mekke'nin fethinden önce de sonra da kendisi müslüman olduğu halde kocası bir süre müşrik olarak kalmış, buna rağmen kocasından ayrılmayan pek çok kadının evliliği sona erdirilmemiş, aksine bazı mümin kadınlar müşrik kocaları için Peygamberimizden eman dilemiş, kocası da müslüman olunca eski evliliklerini yeni

bir nikah söz konusu olmaksızın sürdürmüşlerdir. Peygamberimiz, henüz müslüman olmamış kocası Ebu'l-As'ı himayesine alan kızı Hz. Zeyneb'e "ey kızcağızım!... Makamını şerefli tut, gözet. Kocan sana yaklaşmaya yol bulamasın. Çünkü sen ona helal değilsin" buyurmuştu (M. Asım Köksal, İslam Tarihi, c. 13, s. 63). Bu da gösteriyor ki, müslüman olmayan bir erkeğin müslüman kadınla mevcut olan nikahı kendiliğinden batıl olmuyor. Müslümanların bu nikahı iptal etmeleri gibi bir görevleri de bulunmuyor. İşte bu noktada وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا (Bakara, 2/221) âyetinin bize mevcut bir evliliği feshetme, eşleri birbirinden fiilen ayırma hakkını verdiği hükmümüz tartışılmaya açık hale geliyor.

Maide suresi 5. âyette ise namuslu ve iffetli olmak, zina etmemek, gizli dost edinmiş olmamak ve mihrini ödemek kaydıyla Ehl-i kitap kadınların müslüman erkeklere helâl olduğu Kur'an'da açıkça ifade edildiği halde aksi durum için sükut edilmektedir. Yani iffetli, zina etmeyen Ehl-i kitap erkeklerle mümin kadınların evlenip evlenemeyecekleri konusuna Kur'an'da temas edilmemektedir.

Mümtahine suresininin 10. âyeti ise az önce de belirttiğimiz gibi sığınma talebinde bulunan kadınlarla ilgilidir. Bilindiği üzere Hudeybiye Barış Antlaşmasında Mekke'den kaçarak Medine'ye sığınan müslümanların istek halinde Mekke'ye iade edilecekleri hükmü yer alıyordu. Rivayete göre Ukbe b. Ebî Muayt'ın kızı Ümmü Gülsüm müslüman olmuş, ailesinden kaçarak Mekke'yi terk etmiş, Medine'ye gelmişti. Kendisini alıp geri götürmek üzere Medine'ye gelen kardeşlerine teslim edilmemesini Peygamberimizden istirham etmiş "bana işkence ederler. Ben erkekler gibi işkenceye tahammül edemem. Lütfen beni onlara teslim etmeyin" diyerek yalvarmıştı. İnancından dolayı baskı altında kalan kadın bu durumda siyasal sığınma talep etmiş oluyordu. Çünkü inancından dolayı, fikrinden dolayı kendi muhitinde baskı altında kaldığından gelip sığınmıştır. Düşünce suç olamadığına göre, inanç, bir inanca sahip olmak suç olamadığına göre, bu kadın suçlu değildir. Anlaşmanın şartlarına sadece erkekler girer; çünkü, o gün biraz da erkekler bu işlerde taraf olabilirler. Nitekim, Peygamberimiz kabul etmeyince, Suriye-Mekke yolu üzerinde onlar bir çete, bir anlamda şebeke kurduklar ve o yolu tehdit etmeye başladılar. O erkeklerin başarabileceği bir işti; ama, bir kadın bunu başaramazdı o günün şartlarında. Dolayısıyla bu kadına bir sığınma hakkı verildi. Peki, bu kadın sığınma hakkı istedi. Bu kadın acaba Müslümanlardan biriyle evlenebilir mi? Orada bir kocası var. Onunla ilgili olarak mehrini kocasına iade edin, kadınla başka bir Müslüman evlenebilir. Âyetin muhtevası içinde bu hüküm var. Sizden bir kadın da eğer gayrimüslim olur, müşrik olur, tekrar eski dinine döner ve sizden kaçar başka bir müşrik kabileye sığınırsa, onun da peşini bırakın, ödediğiniz mihrini alın, onun nikahını da bırakın, o da gitsin başkasıyla evlensin diyor. Bu çok farklı bir alan; sığınma talebiyle alakalı bir alan. Dolayısıyla bunu o bireysel tercihlerle ilgili alanla bir tutmamamız lazım. Tartışılabilir tarafı olduğunu söylemek şu aşamada bence yeterli görünüyor. "Bizim de yetkimiz var, devreye gireriz ve nikahı iptal ettiririz" iddiası çok fazla güvenli bir temele oturmuyor gibi geliyor bana.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

Lütfen, aynı şeyleri farklı cümlelerle tekrar etmeyelim, ilave edelim, değiştirelim, biraz mesafe alalım.

– Buyurun Hocam.

Prof. Dr. Salih Tuğ – Kısa konuşacağım.

Bir Müslümanın müşrik kadın veya erkekle nikah akdetmesi, zikredilen 2. sureninin 221; 60. surenin 10. âyetlerinde açıkça beyan edilmiştir; ki, mümkün değildir. Bu konuda icma var diyebiliriz.

Maalesef, burada birdenbire kafamda tebellür ettiği için tam tahkik edemedim, Hz. Peygamber'in kızı -Zeynep'ti galiba- Medine'ye hicret ettiğinde, yolda arkadan gelen müşriklerin kovalamacası üzerine deveden düştü, çocuğunu zayi etti ve Medine'ye sığındı, kurtuldu. Bir müddet sonra, müşrik olan kocası -eski bir evlilik çünkü- Medine'ye geldiğinde Peygamberimiz nikahının olmadığını söylemedi. Ancak, “özel ilişkilerde bulunma” yani “halvet haline gelme” dedi. Kabul etmesine, konuşmasına müsaade etti. Fakat nikahını iptal ettiğine dair bir şey söylemedi. Yalnız bir hususa işaret ettiğini fukaha söylüyor hatırladığıma göre: “Bu konu, âyetle önlendi” gibi. Gösterilen âyet, -bu zikredilmedi daha önceki konuşmacılar tarafından- Nisâ suresinin -medeni bir suredir bu- 141. âyetidir. Okuyorum: *ولن يجعل الله للكافرين على المؤمنين سبيلا* “*Kafirlerin Müslümanlar üzerinde bir dostluk ve velayet ilişkisi yoktur, kalmamıştır*” biçimindeki kesin âyet, işte bu velayet ilişkisi içinde bir kadının çocuklarını yetiştirmesi, bir müşriğe teslim olması, onun velayetiyle hayatı yürütmesi yasaklanıyor. Yoksa; Müslüman nüfusun azaltılması, adam çalma, transfer etmek gibi bir meseleden değil. Daha çok, yetişen çocuklar bakımından, ailedeki İslâmî havanın kalmayacağı söylendi.

Aile Hukuku Kararnamesinin 58. maddesinde gayet açık ve net bir cümle var: “Gayrimüslimin bir müslimeyi tezevvücü batıldır.” Burada, “gayrimüslim” diyor. Ehli kitap veyahut da müşrik olduğu zikredilmeksizin, gayrimüslimin bir müslimeyi tezevvücünün batıl olduğunu söylüyor. Layihalarda da bu konu gözükmüş. Nikahta fesat ve butlan sebebi olduğu gözüküyor.

Bakın, günümüz sosyal şartlarında siyasi, idari birtakım telakkilerin, yabancılarla olan evlilikte geleneğe dayalı, ananeye dayalı birtakım esaslar getirdiğini görüyoruz. Mesela, kurmay subayların, hariciyecilerin yabancılarla evlenmesi -tabii mevzi bir mesele bunlar- aşağı yukarı kabul edilmez. Bu tür evlilikler, kurmay subayın yahut hariciyecinin ilerlemesine bir engel gibi olduğu söyleniyor. Bunun fikhî veya hukukî esasları yok; ama, sosyal bünyede de bu gibi hoşnutsuzluklar ortaya çıktığını görüyoruz. Velayet hakkı önemli. Yoksa, adam çalmak, transfer etmek değil, bir ailenin bir gayrimüslimin velayeti altına girmesi -bilhassa çocukların- önlenmek isteniyor diye düşünüyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

Yalnız, şunu hatırlatmama izin verin: Müşriklerle evlenme çok aktüel bir problem değil. Burada problem, gayrimüslimlerle evlilik, bir kadının Ehl-i kitap bir erkekle evlenmesi. Bunun üzerine biraz yoğunlaşırsak, vakit harcamamız oluruz.

– Buyurun İsmail Hakkı Bey.

Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal – Diyanet İşleri Başkanlığına gelen sorulardan anladığımıza göre, gayrimüslimlerle evlilik konusu daha çok önceden evli olan gayrimüslim çiftlerden kadının Müslüman olması durumunda söz konusu oluyor; yani, daha önce gayrimüslim bir çift var, kadın Müslüman oluyor, erkek olmuyor ve olmamakta ısrar ediyor. Bunun, özellikle yurt dışında, Amerika’da ve Avrupa ülkelerinde de çok karşılaşılan bir durum olduğu söyleniyor. Ya da daha önceden bir şekilde müslüman bir hanım gayrimüslim bir erkekle evlenmiş oluyor, aile imtizac halinde, erkek hiçbir şekilde Müslüman olmuyor; ama, iyi bir aile yuvası var ve kadın Müslüman. Bu durumda, ne yapmak gerekir? Zannediyorum, Arap ülkelerinde de, Mısır’da da bu durumdaki eşlerin ayrılmasına hiçbir şekilde cevaz verilmemesi görüşünde olanlar var. Genelde “ayrılması gerekir” diyenler çoğunlukta; ama, bu durumda aile yuvalarının bozulmaması gerektiği yolunda da bir görüş var. Ben de bu kanaatteyim. Re’sen böyle bir evliliğe izin verip vermeme ayrı bir şey. Zaten Kur’an-ı Kerim’deki bazı âyetler de bunu kesinlikle yasaklıyor. Bazıları bu âyetleri konjonktürel olarak yorumlayarak müşriklerle evlilik yasağının, özellikle, savaş durumunda veya düşman iki topluluk arasındaki hukukî işlemler açısından mevzi bir şey olduğunu düşünüyorlar. Ama konunun bugün için de stratejik bakımdan önemi var. Yani, asimilasyon, kültür asimilasyonu vesaire gibi yönlerden de önem arz ediyor. Velayet veya çocukları etkileme açısından da önemli. Bugün tabii başka problemler var, onlar üzerinde durabiliriz. Benim burada vurgulamak istediğim, bu durumda olan yani, kocası Müslüman olmamış ama kendisi müslüman olmuş kültürlü, kocasına da etki edebilecek, çocuklarını yetiştirmede daha etkili olabilecek bir kadın... Böyle bir aileyi ayırarak mıyız, ayırmayacak mıyız? Dinî bakımdan bu durumda hâlâ ayırma kararı verilecek mi? Bunlar üzerinde de durulabilir. Problem bu noktada görülüyor daha çok.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

– Hamdi Bey, buyurun.

Prof. Dr. Hamdi Döndüren – Konunun üslup ve teknik yönü üzerinde durmak istiyorum.

Bakara Suresinin 221. âyetinde *ولا تتكفروا المشركات حتى يؤمنن* ifadesi yerine, müşrik erkeklerden söz ederken “vela tünkihul müşrikine” diye ifade edilmesi, sanıyorum kamunun, toplumun müdahalesini gerektirecek bir fark içeriyor. Yani, “müşrik erkekleri, mümin kadınlarımızla, kızlarımızla evlendirmeyiniz” anlamında. Burada farklı bir üslup kullanılması, “böyle bir nikaha imkân vermeyin, meydana gelirse de kamu olarak müdahale edin” anlamını içerdiğini düşünüyorum.

Ehl-i kitabın müşrik kapsamına girdiğini ifade eden çeşitli âyetler de bulunduğu için sonuçta Ehl-i kitap sadece âyet veya hadislerle istisna edilen konularda -Müslümanlarla iyi ilişkilerde bulunabiliyor- evlilik, yeme içme, diğer birtakım akitlerde genel hükmün dışında tutuluyor. Dolayısıyla müşrik erkeklerle evlenme konusunda da başka âyetler buradaki genel hükmü tahsis yoluna gitmiş. Biraz önce ifade edilen Ma-

ide suresinin 5. âyetinde, sadece *والمحصنات من الذين أوتوا الكتاب* ifadesiyle Ehl-i kitap muhsan kadınların zikredilmesi, onlar, müşrik kadınlardan istisna edilmiş ve erkekler bu istisnanın dışında kalmış görünüyor. Nur suresindeki zina edenlerle ilgili ifadeleri müfessirler aslında başka türlü yorumlamışlar. Onlar, “ancak birbirine layıktır, zina eden bir erkek, ancak zina eden bir kadına layıktır ya da müşrike bir kadına layıktır” gibi yorum ağırlıklı görünüyor. Tefsirlerdeki genel yorum bu. O yüzden, Nûr süresindeki âyetin ve Mümtahine'deki olayın müşrik erkekle Müslüman bir bayanın evlenmesine geçit verecek kadar açık olmadığı kanaatindeyim. Yani, bu konunun daha önceki icma yönünde muhafazası gerektiğini düşünüyorum.

Komisyon Başkanı – Klasik Görüş geçerli diyorsunuz.

– Yunus Vehbi Bey, buyurun.

Prof. Dr. Yunus Vehbi Yavuz – Hamza Aktan Bey Hocamızın okuduğu âyetleri tekrarlamayacağım. Ancak, denklik açısından yapmış olduğu değerlendirmeye katılıyorum. Çağdaş bir değerlendirmedir bu. Fıkha gittiğimiz zaman, ondaki değerlendirmenin farklı olduğunu görüyoruz. Fıkıh kitaplarında bu âyetler zikrediliyor, âyetlerde Ehl-i kitaptan bahsedilmiyor. Kur'an'da Ehl-i kitap erkekleriyle evlenilemeyeceği konusunda herhangi bir yasak yok. Kur'an'daki ifade: Müşriklerle evlenmeyin; kadın ya da erkek... Yalnız, fakihler, bu âyetlerin, illetlerini çıkardılar; yani, haramın gerekçesini, yasağın gerekçesini çıkardılar. Aşağı yukarı bütün mezheplerdeki fakihlerin yorumlarından anlaşılan gerekçe şudur: Bu tür evlilik aktinde inanan bir hanımın küfre düşme korkusu var. Yani, dinini değiştirme, İslâm'dan çıkmayı fıkıh kitapları mutlak anlamda küfür olarak değerlendirdikleri için, kafir olma, Hıristiyanlaşma veya başka bir dine girme ihtimalinden endişe ediyorlar. Demek ki, fakihler görüşlerini imanî bir endişeye, itikadi bir dayanağa dayandırıyorlar ve bu âyetleri kıyasla değerlendiriyorlar. Kıyasa dayalı bir icma yapıyor. Bu illetten bir hüküm çıkarıyorlar. Bu meseleyi o hükme de benzetiyorlar ve bu benzetme üzerinde bütün sahabenin ve daha sonra gelen mezhep imamı fakihlerin icmaı vardır.

Meseleyi günümüze getirdiğimiz zaman, işte bize de soruluyor, Diyanet İşleri Başkanlığı'na elbette daha fazla meselelerin gittiği gerçek, yetkililer bunu ifade ettiler. Ne söylemek gerekir? Evlenmek caiz mi, değil mi? Bence, Kur'an'da bir yasak olmadığına göre, âyette müşrikler söz konusu olduğuna göre, Hıristiyanlar hakkında herhangi bir yasak bulunmadığına göre, iki yol izlenebilir: Kural olarak, eski fakihlerimizin meseleyi bina ettikleri temel delil, çok isabetlidir. Bugün de Hıristiyan erkeklerle evlenen hanımların onların sultası altına girme, velayeti altına girme hasebiyle veya asimile olmak suretiyle İslâm'dan kayma tehlikesi vardır ve bu önemli bir imanî meseledir. O bakımdan, bu gerekçe günümüzde de devam ettiği için, kural olarak bunun caiz olmadığını söylemeliyiz. Ben böyle düşünüyorum. Ama, İsmail Hakkı Bey'in anlattığı olaylarda olduğu gibi, irade dışı yahut istenmeyen bir olay olarak istisnai olarak bazı olaylar vuku bulmuşsa yurt dışında ve bir problem de yoksa, kadının imanını kaybetme tehlikesi de söz konusu değilse, kendine sahipse, sulta altına girmiyorsa, böyle durumlarda da istihsanen belki ses çıkarılmayabilir ve buna cevaz verilebilir. Toplum, genel kural olarak İslâm'da bir Müslüman hanımın gayrimüslim bir erkekle evlenemeyece-

ğini bilmeli, evlenmesinin caiz olmadığını, zararlı olduğunu bilmeli; ancak, istisnai olarak vuku bulmuş olaylarda da aileleri yıkmamalı, yuvaları bozmamalı, ona bir çözüm getirmeli; eğer, bu gerekçe varsa, yani itikadî bakımdan zarar görmeme durumu söz konusu ise...

Ben meseleyi bu çerçevede değerlendiriyorum. Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

– Buyurun.

Prof. Dr. Osman Eskicioğlu – Efendim bahsedildi, zina edenlerin ya yine zina edenlerle ya da müşriklarla evlenecekleri... İmam-ı Azam zinadan hamile olmuş bir kadınla normal bir erkeği nikahlandırıyor. Âyete tamamen ters ama böyle bir şey var.

Ben gayrimüslimlerle evlenmeme meselesini din özgürlüğüne bağlıyorum. Mehmet Görmez Bey'in düşüncesine katılıyorum. Onlar kültür, din özgürlüğü tanımıyor. Hıristiyanlar Müslümanlar için, tammadıkları, din özgürlüğü tanırlarsa, bir serbestlik bulunursa, Yavuz Bey'in dediği gibi, evlilik istisnaen caiz olabilir.

Doç. Dr. Mehmet Görmez – Bir şey ilave etmek istiyorum. Yurt dışında bulunurken çok yaşadığım canlı bir sorun var bu konuda. Yine Türkiye'den -tabii Türkiye'deki kanallar orada izleniyor- yapılmış bir televizyon tartışmasında bazı ilahiyatçı hocalarımız, bu konuda din farkının evlenmeye engel olmadığını, nikah aktinin geçerli olabileceğine dair sözler sarf edilmiş. Oradaki vatandaşlarımızdan şunu söyleyenler oldu: Bu bizim buradaki milli varlığımızı tehdit eden bir şey. Şimdiye kadar eğer biz Avrupa'da, Almanya'da, şurada burada varlığımızı sürdürebiliyorsak, dinin bu hükmünün çok katkısı oldu. Biz çocukken, daha kızlarımıza bu hükmü anlattık, onlar da kendilerini zihnen öyle ayarladılar. Bu sebeple böyle daha çok kendi içlerinde evlilikler oluştu; ancak, doğrudan oradaki Türklerin, Müslümanların Almanlar'la, İngilizler'le -ben İngiltere'de bulundum- asimilasyona uğrayarak, onlarla aynı kültürü paylaşmalarını; bilhassa Avrupa Birliğini konuşacağız, tartışacağız, bunlar çok ciddi sorunlar olarak ortaya çıkacak aslında. Bunu savunanlar... Yani "orada, bizim de artık onlarla aynı toplum olmalıyız; onlar içinde erimeliyiz" tezini savunanlar, bu evlilik gerçekleşebilir kanaatindedirler. Ancak, milli varlığımı orada sürdürmek isteyenler, bu hükme şiddetle karşı çıkıyorlar.

Bir anekdotla bitiriyorum. Bir hocamız, Hamidullah Hoca'dan nakletmişti, ben üçüncü raviyim. Paris'te bir camiden çıkarken, bir Fransız genç camiye giriyor, "hocam sizin dininiz çok adaletsiz" diyerek çok sert bir tepki gösteriyor. "Neden?" diye sorunca, "benim kızkardeşim Tunuslu bir gençle evlendi, ben de Cezayirli bir kıza aşık oldum; fakat bana vermediler. Sonra araştırdım ki, sizin dininizde böyle bir hüküm varmış. Siz Ehl-i kitaptan kız alıyorsunuz, fakat Ehl-i kitaba kız vermiyorsunuz." Bunun üzerine Hamidullah Hoca demiş ki o gence, "size damat olan Tunuslu gence bir sor; Hz. İsa'nın Allah'ın Peygamberi olduğuna inanıyor mu, inanmıyor mu?" "Sormama gerek yok, inandığını söylüyor" diyor. "Peki, Hz. İsa'ya İncil diye bir kitabın nazil olduğuna inanıyor mu?" diyor. "Evet, ona da inanıyor" diyor. Hocanın cevabı, "Evladım, sen de bizim kitabımıza, Kur'anımıza iman et, biz de kızımızı sana verelim" şeklinde oluyor. Öyle bir cevapla karşılık veriyor.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

İbrahim Bey, buyurun.

Dr. İbrahim Paçacı – Teşekkür ederim.

Ben, bayanların gayrimüslim erkeklerle evliliği konusunda naslardan delil aramanın doğru olmadığını düşünüyorum. “Gayrimüslim” derken, Ehl-i kitapla ilgili. Kur’an’da böyle bir şey yok. “Genelde, müşriklerle evlenme yasaklanmıştır, Maide suresinde müslüman erkeklerin Ehl-i kitap hanımlarla evlenmesine serbestiyet verilmiştir. Dolayısıyla kadınların evlenmesi yasak olarak kalmıştır” diye bir yaklaşım var. Fakat, burada iki türlü çelişki var: Birincisi, “müşrikler” deniliyor. Ehl-i kitap müşrik değildir. Kur’an-ı Kerim, Ehl-i kitabı “ehli kitap” olarak zikretmiş, yani مائده (Mâide, 5/73) âyetini hocam belirttiler; ama, orada da “kafir” deniliyor, “müşrik” denilmiyor. Dolayısıyla, Ehl-i kitabı Müslüman olarak kabul etmemiz mümkün değil. Ehl-i kitap kafirdir elbette; ama, ayrı bir statüsü var. Pek çok konuda ayrı bir statü tanınmış. Dolayısıyla, gayrimüslimlerle evlilik konusunda bu müşriklerle ilgili âyet delil olmaz diye düşünüyorum. Maide suresindeki âyet de, mefumu muhalefet yoluyla acaba delalet eder mi dersek, sükut etmek bir delil midir; yani; bizde fıkıh kurallarında da geçer, “sakite söz isnat edilmez” diye, o konuda hiçbir şey söylenmemiş. Üstelik, Hanefiler mefumu muhalifi delil olarak da kabul etmiyorlar. Dolayısıyla, bu âyet, gayrimüslim Ehl-i kitap erkeklerle evlenmenin yasak olduğuna delalet etmiyor. Mümtahine Suresi kalıyor geride. Mümtahine suresinin de sığınmacılarla ilgili olduğunu hocam belirttiler. Hatta, biraz zorladığım zaman ben bu âyetten evliliğin sürdürülmesinin cevazına dahi delil çıkarabilirim. Çünkü diyor ki, “gelip sığınanları geri çevirmeyin; çünkü erkekler onlara helal değildir, onlar da onlara helal değildir.” Yani, gelmeyenler ne olacak? Bakın âyet-i kerimede, “gelmeyenlerin nikahları geçersizdir” denmiyor. Mefumu muhalefetin delil olmadığını da başta belirtmiştim. Dolayısıyla, çok kesin olmakla birlikte, bu âyet de başka bir konuyla ilgili.

Fakat, evlilik konusunda Mehmet Görmez Bey’in söylediği çok önemli bir şey var. Deliller sadece âyete indirgenmemeli, maslahat da çok önemli bir delil, kamu yararı çok önemli bir delil. Toplumun kültürünü, kendisini muhafaza etmesi, icma çok önemli bir delil. Toplumumuzda yıllardan beri kabul edilmiş ve uygulanagelen bir gelenek var. Geleneği sadece reddedivermek kolay bir şey değil. Ayrıca, toplumun yapısını korumak, kültürü korumak, Mehmet Görmez Bey’in dediği gibi, yurt dışında yaşayan vatandaşlarımız için burada kimliklerini koruyabilmek çok önemli. Onun için ben âyetteki manadan yola çıkarak, erkeklerin dahi gayrimüslimlerle evlenmesinin öyle tavsiye edilir bir şey olmadığı sonucuna varıyorum. Belki kendilerini muhafaza etme kabiliyetine sahip olabilecekleri için, biraz daha kuvvetli -kuvvetten kastım kas kuvvetidir- belki dinlerini muhafaza edip etki altında kalmama ihtimalleri olduğundan müsaade edilmiş Maide Suresinde; ama, kadınların böyle bir tehlikesi var. Dolayısıyla, bayanların gayrimüslimlerle başlangıçta evlenmelerinin uygun olmadığı kanaatindeyim; ancak, yine İsmail Hakkı Bey’in belirttiği gibi, daha önce meydana gelen evliliklerde durum ne olmalıdır? Hz. Ömer döneminde böyle konular intikal ediyor, Hz. Ömer’in farklı uygulamaları var. Kendisine “evlensin mi?” diye sorulduğunda “Evlenilmesin”

diyor. Tam tersine Hz. Ömer'e, "falanca bayanlar Müslüman oldu, bunların durumu nasıl olacak" diye sorulduğunda bu sefer onların tercihine bırakıyor. "Kendileri anlaşsınlar, eğer kadın boşanmak istiyorsa boşansın, boşanmak istemiyor da evliliğini devam ettirmek istiyorsa evliliğini devam ettirsin" diye Hz. Ömer müsaade ediyor.

Bu uygulamalara da bakınca, eğer başlangıçta bir evlilik olacak ise, bunun uygun olmadığını belirtmesi, hatta belki biraz daha ileri giderek caiz olmadığını belirtmesi gerekir. Ancak, evlilikten sonra kadının Müslüman olması durumunda ise, o zaman tercihi bayana bırakmalıdır; yani, bayan kendisi evliliğinin devam etmesi yönünde görüş belirtirse, naslarda da bu aktin batıl olduğuna dair bir hüküm olmadığından devam etmesini, yok tersini söylerse, "bu evliliği sürdürdüğüm takdirde varlığımı devam ettiremem" diyorsa, o zaman da boşanma hakkının kendisine verilmesi gerektiğine inanıyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

– Buyurun Mehmet Bey.

Prof. Dr. Mehmet Aydın – Bu konuda açık bir nass yok. Müşrikle ilgili âyeti, fukahanın birçoğu delil olarak gösterip, Ehl-i kitabı da müşriklerin içerisine doğru götürme olayı var.

Aslında, bizim tarihimizde çok önemli olan konulardan birisi de, bu Ehl-i kitap meselesidir. Üzerine fazla gidilmemiş. Ulema, bu konularda Hıristiyanlığın ne olduğunu, Yahudiliğin itikadi kökenleri üzerinde çok ciddi çalışmalar maalesef yapmamış. Aslında, vakit almak istemiyorum; ama, çok önemli. İki doktora tezi yapıldı Fransa'da Liyon'da; birisi Taberi, birisi de Menar üzerinde. Hem Menar'ın ve hem de Taberi'nin verdiği bilgilerin Hıristiyanlıkla alakası olmadığı, dolayısıyla Hıristiyanlığı yansıtmadığı şeklinde sonuçlara varıldı. Hakikaten haklı tarafları da var; çünkü, bir defa, arkadaşımızın da belirttiği gibi, bugün Ehl-i kitabı eğer müşrik kabul edersek, birçok şeyin içinden çıkamayız. Onların kadınları bize helal, kestikleri hayvanların etini yiyoruz, o zaman müşriklerin yaptığı şeyleri de yememiz gerekir. Bir yandan Ehl-i kitabın kadınlarını helâl kabul ederken öbür taraftan da onları müşriklik noktasına getirirsek kendi kendimizi bağlamış oluyoruz.

Burada, bu ulema heyetinin biraz kenardan kıyıdan dolaşma yerine, bu meseleyi açık ve seçik olarak çözmesinde çok büyük yarar var. Bugün artık globelleşen dünyada, İslâm dünyasıyla Avrupa iç içe yaşamaya başladı ve bu çok hızlı bir şekilde de geliyor. Burada, ciddi problemler ortaya çıkıyor. Kaçamak sözlerle bunun çözümüne varamayız. Efendim, evlenenler evlensin. Ama, Kur'an ne diyor, İslâm ne diyor? Biz bu konuda net bir cevap vermek mecburiyetindeyiz, Diyanet İşleri Başkanlığı olarak da, biz de...

Bana göre, Ehl-i kitap erkeklerle Müslüman kadınlar evlenebilir. Bir sahabe gayrimüslimle evleniyor. Hz. Ömer ona bir mektup yazıyor, diyor ki, "o karıyı boş!" "Dinen mi" diyor; "bunu yapıyorsun?" "Hayır, Müslüman kadınlara rağbetin azalacağından dolayı yapıyorum" diyor. Devlet isterse bir karar alabilir, siyasî bir olay bu, politik bir olay bu; ama, biz, İslâm adına böyle bir hükmü verme hakkına sahip olmadığı-

mız kanaatindeyim. Hz. Ömer bunu devlet başkanı sıfatıyla yapmış; ama, biz ne sıfatla bunu yasaklayacağız; “dinen caiz değil” diyeceğiz?

Komisyon Başkanı – Hocam, “caiz değil dediklerimize” hangi sıfatla “dinen caiz değil” diyorsak, burada da o sıfatla...

Prof. Dr. Mehmet Aydın – Hocam, burada nass yok.

Komisyon Başkanı – Öbürlerine de o zaman hiç demememiz lazım. Modern hukukta, bugün uygulanan hukukta din farkı söz konusu değil, onu tartışmaya bile gerek yok.

Prof. Dr. Mehmet Aydın – Din farkı söz konusu değil; ama, adam gelip Diyanet İşleri Başkanlığı’ndan fetva istiyor. Emel Sayın evlendi, Türkiye’de herkes “zina etti” dedi. Geçenlerde Kohl’a İstanbul’dan bir aile kızımı verdi. Bunun dinî tabanı nedir? Bunu Diyanet İşleri Başkanlığı’ndan sorma hakkına sahip. Kusura bakmayın. İlahiyattan da sorabilir. Ne diyeceksiniz; o zaman “caiz değil” diyeceğiz. Diyebilir miyiz? Bana göre diyemeyiz. (...)

Siyasî bir karar olarak vermiş olabilir Hz. Ömer.

Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

– Buyurun.

Doç. Dr. Mualla Kavuncu – Burada maslahattan bahsediliyor; eğer maslahat bir tarafın diğerini etkilemese, dinden çıkma, iman kaybetme korkusuysa, bu hem kadın hem erkek için geçerli. Ki, günümüzde, hatta, gözlemlerimiz bize şunu gösteriyor, günümüzde kadınlar bu konuda çok daha etkili. Belki eşleri üzerinde değilse bile, çocukları üzerinde anne olarak çok daha etkili. Çocuk dili anneden öğreniyor, anne dilini konuşuyor, kültürü ondan alıyor. Bu çok açık. Daha çok erkekler gayrimüslim evliliklerde asimile oluyorlar ve çocukları kaptırıyoruz. Ama, tersi durumda, kazanma söz konusu. Eğer sırf bu gerekçeyle bu işlere karar veriliyorsa, bu gerekçe son derece geçersiz günümüz için. Günümüzde kas gücüyle hiçbir iş yapılmıyor.

Böyle düşünüyorum.

Komisyon Başkanı – Peki.

Dr. Fatma Ömeroğlu – Müslüman bir erkeğin Ehl-i kitap bir kadınla evlenmesine cevaz verir de, Müslüman bir hanımın Ehl-i kitap bir erkekle evlenmesine cevaz vermezsek -verilsin demiyorum- şu sonuçlar da -bu bilhassa Avrupa ülkeleri için şu anda çok geçerli olan bir durum- ortaya çıkabilir: Birincisi, kendisiyle evlenecek uygun kişi bulamayacaktır. İkincisi, hiç de İslâm’ın tasvip etmediği birisiyle evlenmek durumunda kalacaktır. Üçüncüsü, yine İslâm’ın tamamen tasvip etmediği bir ahlâkı belki de benimsemek durumunda kalacaktır. Dördüncüsü de, evlilik ve onun getirmiş olduğu birtakım şeylerden ömrü boyunca tamamen mahrum kalabilecektir. Örneğim de şu: Hollandalı bir beyle, Ehl-i kitap olan bir beyle evlenmiş bir hanım, her hafta istisnasız beni arıyordu. Üç yaşında çocuğu vardı ve bana söylediği şeydi: “Eşim Ehl-i kitap, ben onunla evlendim, üç yaşında da kızım var. Ben nasıl hareket etmeliyim eşime karşı? İslâm’a göre bu geçerli midir? Eşimin sadece Allah’a iman etmesi yeterli midir? Ben

ona namaz kıl diyorum, onun da bana dediği şu: ‘Allah, benim imanımı namazla mı anlayacak, ben ona inanıyorum’ şeklinde.”

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

– Buyurun efendim.

Doç. Dr. Mehmet Görmez – Bir cümleyle arz etmek istiyorum. Bilhassa, bu cevazı noktasına gelen hocalarımız için söylüyorum: Müslüman birey olarak kimliğini ve millî varlığını sürdürebilme şartını mutlaka getirmek durumunda değil miyiz? Tekrar söylemiş oldum bunu.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ediyorum.

Şükrü Özbuğday – Müslüman bir kadının Ehl-i kitap bir erkekle evlenmesiyle ilgili üç türlü yakışım var. Birincisi, biraz önce Yunus Vehbi Bey’in ifade ettiği görüş: Mademki bu konuda yasak yok, öyleyse eşyada asıl olan ibahadır, bundan dolayı bir engel olmamalıdır. İkinci yaklaşım yine, maslahat gereği çocukların asimile olması - zaten icmaın temel dayanağı da budur- durumunu dikkate alarak ulema, bu konuda icmaa varmışlardır. Üçüncü bir yaklaşım varki şahsen bana biraz daha makul geliyor, o da şudur: Evet, eşyada aslolan ibahadır; ama, insanın canı ve ırzı konusunda aslolan haramlıktır. Yani, insan kendi nefesine zarar verme veyahut da kendi ırzını bir başkasına teslim etme yetkesine sahip değildir. ırzını ancak nikahla başkasına teslim edebilir. Maide Suresinin 5. âyet-i kerimesinde, Ehl-i kitabın kadınlarıyla evlenebileceği, onların yemeklerinin helal olduğu beyan ediliyor; fakat bunun aksi orada beyan edilmiyor. Bu durumda yukarıda söylediğim prensibe dönecek olursak, eşyada aslolan ibaha, helalliktir; ama, can ve ırz konusunda aslolan haramlıktır. Yani, o haramlığı kaldıracak, onu helal kılacak bir delil bulunmadıkça, o haramlık devam eder. Dolayısıyla, Müslüman bir kimsenin kimlerle evlenebileceği, gerek Kur’an-ı Kerim’de gerekse sahih hadiste belirtilmiştir. Bunun dışında haramlığın devam edeceği yaklaşımını ben bu konuda daha makul görüyorum.

Teşekkür ederim. (...)

Komisyon Başkanı – Buyurun.

Doç. Dr. Talip Özdeş – Daha önce de zihnimde gerçekten problem olan bir konu idi bu. Bir şeyin açıklığa kavuşmasının problemin çözümünde etkili olacağını düşünüyorum. Bir şeyin değer hükmünün haram olması ile onun hukukî bağlamda yasaklanmasının, insanların ondan men edilmesinin aynı şey olup olmadığı meselesine gelince: Diyelimki, riba anlamına, tefecilik anlamına faiz hakkında, Allah’ın koyduğu değer hükmü bunun haram olmasıdır. Ancak, bir kişi böyle bir ticari ilişkiyi, Allah’ın yasakladığı demeyeyim de, haram kıldığı, değer olarak onaylamadığı böyle bir ilişkiyi yaptığı zaman, yaptığı bu akit, ticari ilişki geçerli olur mu, olmaz mı? Bu önemli gibi geliyor bana. Tekrarlar üzerinde durmak istemiyorum. Hicretten sonra bir durum ortaya çıkmıştı. Orada işte Müslüman kadınlar da vardı; ama, Hicret edememişlerdi. Fakat, bunların -mesela Hz. Zeynep de bunlardan bir tanesiydi- nikahları iptal edilmedi, ta ki tabii yollardan boşanıncaya kadar, kendi tabii süreci içerisinde, yahut da kişi sığı-

nıp da, artık sığındıktan sonra, bağı kalmadıktan sonra bir şekliyle, o nikahı kendi iradesiyle kırma noktasına gidinceye kadar pek müdahale edilmediği kanaatindeyim. Kaldı ki, bu müşriklerle ilgili. O zaman, Batı toplumlarındaki durum düşünülecek olursa, o şartlarda Müslüman olmuş bir kadın, ki kocası Hristiyan veya Musevi olabilir, zaten kendi etkinliğini devam ettiriyor demektir. Yani, onun nikahının devam etmesi kanaati bende hakim. Çünkü, ona o şekilde “sen nikahını bırak” demek, çok zor bir olay. Belki o kişinin kaybedilmesine de vesile olabilir. Ancak, genel hükümlerden anlaşılın, her ne kadar Ehl-i kitap kadınlarıyla Müslüman erkeklerin evlenme izni olmakla beraber, mefhumu muhalefetten, Müslüman kadınların Ehl-i kitapla olan evlenmelerine bir sarahat yok. Fakat, anlaşılın ve bütün Müslümanların şu ana kadar, özellikle kimliğin korunmasını öne çıkararak ortaya koydukları genel kanaat, böyle bir şeyin uygun olmayacağı ve buna ruhsat verilmeyeceği doğrultusunda. Fakat, buna rağmen, eğer, diyelim bir Müslüman kız, -Müslüman kimlikli; ama, o kadar bilinçli de olmayabilir, çok şuurlu, dinine bağlı olmayabilir- Avrupa’ya gitmiştir ve bir Hristiyan erkekle evlenmiştir. Yapılan iş elbette ki uygun bir hareket değildir; fakat, onun bu yaptığı akit, bu bağlantısı geçerli olur mu, olmaz mı?

İkincisi, bu eğer geçerli kılınmazsa, maslahatı öne alırsak, onu tamamen kaybetmemizi beraberinde getirebilir mi? Bunların düşünülmesini istiyorum. Çünkü, uzman değilim. Bunu tamamen fıkıhçıların görüşüne arz ediyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyön Başkanı – Harun Bey, buyurun.

Harun Özdemirci – Sayın Başkan, çok değerli katılımcılar! Bu komisyonda olmama rağmen; organizasyondaki görevim nedeniyle sürekli takip etme şansım olmadı. Şimdi bu konuda bir hususu dile getirmek için söz aldım. O da şu: Biz teorik tartışmaları yapabiliriz. Bu olur mu, olmaz mı; kaynaklarımızda var mı, yok mu tartışmaları bir tarafa, bugün yaşadığımız dünyada fiili bir durumla da karşı karşıyayız. Diyanet İşleri Başkanlığı bu konuyu tartışma gündemine getirirken de, daha çok bu fiili durumu göz önüne alarak getirmiş bulunuyor. O da şu: İşte dünyanın küçüldüğüne dair, globalleşmeye dair bir sürü ifadelerin yanı sıra, bir de bugün Türk vatandaşı olan insanlarımız, yurt dışında çalışıyorlar. Fiili olarak da bu durumla karşı karşıya olan birçok aile var. Konuya ilişkin problemlerini Diyanet İşleri Başkanlığı’na soruyorlar. Gayrimüslim birisiyle evlendiğini söyleyen bir bayan, hem dinî açıdan kendi konumunu sorguluyor, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın vereceği cevapla kendisini rahatlatmak istiyor, hem de bu evliliğin geçerli bir evlilik olup olmadığını soruyor. Şimdi, bu soruya karşılık “efendim dinimizde, kaynaklarımızda böyle bir şey yok” demenin yeterli bir cevap olduğunu şahsen düşünmüyorum. Evet, siyasi bir tarafı da var. Avrupa’da yaşayan çocuklarımızın veya ailelerin kendi kimliklerini koruması açısından da belki bir korumacı tedbir olarak bazı şeyler düşünülebilir; ama, kendi ülkemizde bile kendi kimliklerimizi koruma konusunda ne kadar sınır çizebilirsek çizelim, bunu bile başardığımızı söyleme şansımız yok. Fiili durum olarak bu var.

Kendi ülkemizden de benzer sorunlar var. Mesela, Yayın Dairesi Başkanı olmam hasebiyle birçok mektup alıyoruz, dergilerimizdeki makalelerimiz nedeniyle. Bir soru

var: “Ben evlendim, evlendikten sonra kocamın ateist olduğunu öğrendim. Bu evliliği sürdüreceğim miyim, sürdürmeyecek miyim?” Bir problem olarak da bu önümüzde duruyor. Elbette, “Kur’an’da veya kaynaklarımızda bu yok” diyebilmek belki bir teorik yaklaşım olabilir; ama, bunu söyledikten sonra ortaya çıkacak o fiili durumu neyle çözeceğiz? Bunun bir şekilde çözüme kavuşması gerekiyor. Bunun programa alınmasının, tartışmaya açılmasının sebebi de bu. Bu ailelere ne diyeceğiz? Bu problemleri görmezlikten mi geleceğiz? “Siz yapmışsınız, ne haliniz varsa görün” mü diyeceğiz; yoksa onları dinî açıdan bir yükümlülükle mi sınırlayacağız, evliliklerini sona erdirmelerini mi isteyeceğiz, nasıl bir çözüm bulacağız? Ashnda, tartışmanın teorik alandan çok, bu pratikte uygulama olduğunu ve bu hususta yaşanan sıkıntıların da küçümsenemeyecek bir sayıda olduğunu ortaya koymak için söz aldım.

Arz ediyorum efendim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

Problem birkaç yönlü. İslâm hukukunun kaynakları arasında sadece Kitap ve sünnet yok. Açık bağlayıcı sarih bir beyanda bulunmadığı bu iki kaynağın yamsıra, İslâm hukukçuları diğer kaynakları kullanıyorlar. Bunlardan birisi istihsan mesela, birisi maslahat-ı mürsele. Şu anda buradaki tartışmalarımız da, İslâm hukukunun kaynakları çerçevesinde. Yalnız, bir teknik meselenin bence bununla beraber halledilmesi lazım. Bu toplantıda bunu halledemeyiz de, problem olarak ortaya koymak istiyorum. Ashnda, İslâm hukukçuları, diğer içtihat hukukuyla doğan hukuk sistemlerinden biraz farklı olarak, bir başka şey yapmışlardır. İslâm hukukunu içtihatlarıyla ortaya koyarken, usulü fıkıh ilmi dediğimiz metodolojik esaslar da koymuşlardır. Bu metodolojik esaslarla yapılan içtihatların belli bir irtibatı vardır ve o sayede çok önemli bir istikrar ve birlik ortaya çıkmıştır. Burada, canımızın istediği zaman âyetleri alıp, canımızın istediği zaman almama, hadisleri istediğimiz zaman alıp istediğimiz zaman almama hakkına sahip olduğumuzu zannetmiyorum. Bununla ilgili yeni bir usulü fıkıh konabilir, ona hiçbir itirazım yok; ama, o problemin de görülmesi lazım. “Biz bunu istediğimiz zaman alırız, istediğimiz zaman almazız” dediğimiz zaman, her şeyi altüst ederiz.

Hakikaten bu önemli bir problem. Diyanet’e bu konuda çok soru geliyor. Ben yine zihinleri açmak bakımından söylüyorum. Türkiye’de yaşayan bir insanın dindar olup olmaması, çok önemli bir problem değil; ama, Batı’da yaşayan bir insanın bir gayri müslimle evlenmesinin, çocuklarının bütünüyle kaybolması gibi bir problemi doğuruyorsa, bu önemli bir problemdir. Bu ülkede yaşayan insan, dini ne kadar yaşayacağına kendisi karar verir; ama, bu ülkede yaşayan insan, bu ülkenin millî, dinî değerlerine belli ölçüde sahiptir ve nesilleri de bu şekilde devam eder. Bunun, camilerde, okullarda eğitimi de verilmektedir. Ama, bir yabancı ülkede evlendiğinde ve çocuk olduğunda, eğer gerekli tedbirler alınmamış ise, doğan çocuk başka bir ülkenin kültüründe ve bağlılığında olacaktır. Onu tamamen kaybediyoruz. Bu bakımdan, sadece Türkiye’deki insanlara benzerlik noktasından ele almak doğru değil diye düşünüyorum.

– İsmail Bey, buyurun.

Prof. Dr. İsmail Yakıt – Efendim, meseleye hep Kur’an açısından bakıyoruz; ki,

bakmalıyız. Burada iki perspektifi gözden uzak tutmamalıyız. Birincisi, Kur'an ne diyor? İkincisi, ne demek istiyor? "Kur'an ne diyor?" dediğimiz zaman, cevabında lafzi manada hepimiz müttetikiz. Ama, "Kur'an ne demek istiyor?" dediğimiz zaman, biraz araştırmaya, derinliğine, enine boyuna bakmak ve oradan hükümler çıkarıp günümüzle mukayese etme zarureti gibi bir meseleyle karşı karşıya kalıyoruz. Kur'an'ı topluma inerek incelediğimiz zaman, erkeğin hakları olduğu kadar kadınların da hakları olduğunu her zaman görüyoruz. Evet, gayrimüslimle, müslimeyle evlenmeyi, müslim bir erkeğe cevaz veriyorsa, eğer aynı şartlarda -mefhumu muhalifinden bahsetti arkadaşlarımız- Kur'an'ın yine ne demek istediği doğrultusunda bakıldığı zaman, müslimenin de gayrimüslimle evlenme gibi bir durumu ortaya çıkar.

Ben, bundan önceki toplantıda, *وانكحوا الايما*, (Nür, 24/32) âyetinden, "evlendirin" diye topluma ve otoriteye böyle bir sorumluluk yüklediğinden bahsetmiştim. Bu ferdi bir karar değil, bu içtimai bir karardır. Bir realite var Avrupa'da, Harun Bey de bahsettiler. Ben uzun yıllar Avrupa'da kalmış bir insanım. Hatta, "mix evlilik" diye kilisenin teşvik ettiği bir karışık evlilik vardır. Kızlarını hep Hıristiyan olmayan erkeklerle evlenmeye teşvik eder Katolik Kilisesi. Neden? Çünkü, doğacak çocuk ilk dini bilgilerini, ilk terbiyesini annesinden alacaktır. Dolayısıyla, yavaş yavaş çocuk, en azından damat adayları, kocası Hıristiyan olmazsa, çocuğun Hıristiyan olma şansı yüksektir. Kilise, böyle bir uygulamanın içine girmiştir. Mümkün mertebeye, Hıristiyan kızlarının Müslüman erkeklerle özellikle veya diğer dinden olanlarla, Budistlerle, şunlarla bunlarla evlenmesini teşvik de eder; çünkü, çocuğu düşünüyorlar, kilisenin geleceğini düşünüyorlar. Bu açıdan baktığımızda, ben pek çok Türk ailesinin -arkadaşlarımız da beyan ettiler- erkeklerinin Türk kızı almaktan ziyade, yabancı kızla evlenme hevesinde olduklarını ve bunu gerçekleştirdiklerini gördüm ve duydum. Türk erkekleri, Türk kızlarından ziyade Hıristiyan kızlarla, yabancı kızlarla, Hıristiyan Alman kızlarıyla evlenme peşinde. Türk kızları kalıyor. Şimdi bunlar evlenemeyebiliyor, hatta istenmeyen yollara da düşebiliyorlar. Eğer, böyle bir risk var ise, Müslüman kızların kimliklerini ve dinî hüviyetlerini korumak kaydıyla Hıristiyan erkeklerle evlenmelerine şartlı olarak izin verilmesinden yanayım ve Kur'an açısından da herhangi bir problem doğuracağı kanaatinde değilim.

Arz ederim.

Komisyon Başkanı – Hamza Bey, çok kısa lütfen.

Prof. Dr. Hamza Aktan – Kur'an-ı Kerim'de konuyla ilgili âyetler netice itibarıyla içtihadı imkân vermeyen netlikte mi, yoksa içtihadı imkân verecek bazı esneklikler bulunuyor mu? Bu açıdan meseleye bakılıyor. Burada, içtihadı imkân verecek bir esneklik bulunduğu sonucuna varılıyor. Peygamberimiz zamanındaki müşrik ailelerden bir kısmının karısı Müslüman oluyor, kocası kalıyor; kocası Müslüman oluyor karısı kalıyor, bunlar problem olmuyor. Az önce İbrahim Bey de söyledi Mümtahine suresindeki âyeti... Kadın gelip sığınmasaydı Medine'ye ne olacaktı? Evliliği devam edecekti. Bir problem yoktu. Sığındığı için ona o sığınma hakkı tanındı. Bütün bunlar bir araya getirildiğinde, demek ki bir içtihadı müsaait esneklik bulunuyor sonucuna varılıyor.

Peki, eğer içtihadı müsaait bir esneklik varsa, o zaman biz vakti dikkate almamız lazım. Belki bugün bu tartıştığımız konudan daha baskın gelen yarının şartlarında biz bunları konuşmayacağız bile. Çünkü, küreselleşen bir dünya var. Bütün insanlar birbirine girmiş; ulaşım, iletişim çok kolaylaşmış. Yüzbinlerce insan var yurt dışındadır. Keza, müşrikler bakımından problem yok mu? Ehl-i kitap olmayanları kastediyorum. Çinli bir ailede, bir Japon ailede, hanım Müslüman olmuş olabilir. Yani, “bunlar ayrılacak” mı diyeceğiz?

Burada, eğer bize naslar bir içtihat yapma imkanını veriyorsa, o zaman realiteyi, dünyanın geleceğini, gittiği istikameti de dikkate alarak, vakti gözardı ederek hüküm veremeyiz. Vakti dikkate alınır; ama, nass bize bu imkânı vermiyorsa, o zaman başka türlü bağlarız, ayrı konu. Ama, nass imkân veriyorsa, o zaman konu içtihadı açılıyor demektir. O konunun içtihadı açık olduğunu söylemekle yetiniyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

Benim sözlerim sizin yaptığınız yorum üzerine değildi. Siz niye üzerinize alındınız da öyle bir yorum yaptınız anlayamadım.

Şimdi, şöyle bir özetleyeyim isterseniz. Yapılan konuşmalarda belli bir netliğe vardık. Zamanımız kısıyor. Bir defa müşrikleri çok fazla tartışmadık. Japonlar, Çinliler buraya girer mi girmez mi; o da ayrı bir tartışma konusudur. O vaktiye bizim acil ihtiyacımız olmadığı için, gayri müslim erkeklerle bir Müslüman kadın evlenebilir mi?

Klasik görüş “evlenemez” diyor. Fakat, burada klasik görüş seslendirilmekle birlikte, önemli bir sayıda arkadaşımız şu görüşe vardı: “Eğer evlilik içerisinde din değiştiyse, bu evliliği yıkmamanın gereği yok.” Bunun aslında şöyle bir mantığı da var: Evlilik içerisinde din değiştiren kadın, aslında İslâm’ı tanıyarak Müslüman olmuştur, İslâm konusunda bilgi sahibidir ve bayağı bir bilgi sahibidir. Böyle bir kadının evlilik içerisinde erimesi söz konusu değil. Tam tersine, benim de tanıdığım birkaç örnek var ki, bu kadının kocasını kendi dinine çekmesi çok muhtemeldir. Burada daha çok problemlenilen taraf, başlangıçtaki evlenmenin, yani bir Müslüman kadının Ehl-i kitaptan birisiyle evlenmesinin problem olup olmamasıdır. Burada Mehmet Aydın Bey’in söylediği nokta da önemli bir nokta. Bunu burada kesin bir çözüme vardiye yapacağımız gibi geliyor. Yani, kendi kültürel kimliğimizi koruma gibi bir endişemiz hep olmak zorundadır. Küreselleşmede bu endişe daha fazla var. Tamam, küreselleşme dünyayı küçültüyor da, dünyayı kimin lehine küçültüyor? Bugün, Amerika’da Yahudiler bile Hıristiyanlarla evlendikleri için feryat ediyorlar, “biz eriyoruz” diye. Bizim böyle bir endişemiz olmamalı. Vakti bütünüyle kabul etmek noktasında üzerinde durmalıyız, problemleri görmeliyiz. Ama, ben Mualla Hanımın dediğine de katılıyorum. Burada problem iki yönlü; hem erkeğin hem de kadının erime ihtimali var. Fakat, zannediyorum ki, biz bu problemi nihai bir sonuca bağlayamayız. Daha fazla tartışalım mı biliyorum.

Kadının şahitliği var, kadının miras payı var; yani, biraz da bunları tartışalım. Netice itibarıyla çok kesin bir şey de yazacak değiliz. Kimse bizden böyle bir şey de beklemiyor. Genel bir yaklaşım, belki Diyanet İşleri Başkanlığı’nın bundan sonraki yo-

rumlarına ışık tutacak. Harun Bey'in tam istediği sonuç çıkmayabilir; ama, öyle bir sonucun çıkması da zor gibi geliyor bana.

– Çok kısa olarak, buyurun.

Prof. Dr. Mehmet Aydın – O ifade ettiğiniz maslahat-ı mürsele konusunda aslında yanılma var. Şöyle yanılma var: Bakın, Roger Garaudy'nin İslâmiyet'i kabulünde Filistin kökenli karısının çok büyük rolü var. Avrupa'da Müslüman kadının Hıristiyanla evlenmesinden ve doğacak çocukların Hıristiyan olarak yetişmesinden hep korkuyoruz. Bilakis, İsmail Yakıt Bey de belirtti, Müslüman erkekler bir Hıristiyan kadın aldığı zaman çocuklarını, Hıristiyan olan karısına, emanet ettiği halde, biz Müslüman bir kadının Avrupa'da Hıristiyan erkeklerle evlenmesine izin vermeme gibi bir neticeye varıyoruz. Yanlış anlaşılmasın, millî değerler konusunda benim hiçbir problemim yok. Diyanet Teşkilatının bu konuda söz söylemesi lazım 'bu konuyu çözemeyiz' değil. Kur'an-ı Kerim'de nass yok, icma var. İcma da maslahat-ı mürseleyle göre verdiğine göre içtihadı, bugünkü ulema da bir içtihat yapabilir, bir karar verebilir. Bu kadar bağlayıcı bir konu değil bu. Dinden de çıkarmaz bizi. Onun için, izin verirseniz bu konu çözülsün, çok önemli bir konu.

Bu konu aslında bizim lehimize olacak bir konu. Yahudilikteki durumu bununla karıştırmayın. Yahudilikte bir erkek, Musevi olmayan bir kadınla evlenme hakkına dinen sahip değildir. Bizim fukahanın kadına verdiği hükmü Yahudi, erkeğe vermiş; çünkü, nesil Yahudilikte anne tarafından devam eder. Bizde böyle bir durum yok. (...)

Şunu da düşünmemiz gerekiyor: Biz bu cevazı dinen verdiğimiz zaman, bizim kızlarımız koşarak Hıristiyan erkeklerle evlenmezler. Kültürel farklılık da son derece önemli. Buna da dikkat ederler yani. Onun için, ben bunların düşünülmesini istiyorum.

Komasyon Başkanı – Sabahki oturumda bu konuyu bağlayacağız, özür dilerim. Öğleden sonra da tartışacağımız konular var.

– Buyurun.

Dr. Hidayet Şefkatli Tuksal – Ben sadece şunu söylemek istiyorum: Bu konuda iki görüş var. Bence bu iki görüşün de Diyanet'in fetvasında yer alması lazım. İki görüş de delilleriyle yer almalı ve karar insanların kendilerine bırakılmalı. Onlar incelesinler, hangilerini makul buluyorlarsa, kendi vicdanlarına göre davransınlar diyorum. Çünkü ikisinin de haklı sebepleri var.

Komasyon Başkanı – Güzel bir teklif, olabilir.

Doç. Dr. Talip Özdeş – Genel naslardan hareket ettiğimiz zaman, buna göntül rahathlığıyla "caizdir" dememiz biraz zor görünüyor; ama, bir de maslahatlar var, karşılaştığımız durumlar söz konusu. Acaba, mesela nasların, kölelik konusundaki yönlendirmeleri bu işle ilgili olabilir mi?

Komasyon Başkanı – Köleliğe gelmeyelim, şimdi tartışırsak çok uzar.

Doç. Dr. Talip Özdeş – Şöyle: Kur'an onaylamıyor bunu; ama, mevcut düzenlemeler yaparak, köleliğin zaman içerisinde düzenlenmesini ve en azından ortadan kal-

dırılmasını, insan hürriyetini, insan onurunu esas alıyor. Fakat, mevcut durumu da görüyor, binlerce yıl devam etmiş köklü bir geleneği bir anda ortadan kaldırmıyor. Yani, fiili duruma müdahale ediyor, düzenliyor; ama, onaylamıyor. Böyle bir durumda da fiili bir durum söz konusu, insanları kaybetmemek var ve gerçekten karşılaşılan son derece zor durumlar söz konusu. Elbette ki gönül rahatlığıyla buna cevaz verme gibi bir rahatlık içerisinde değiliz, ancak var olan insanları da kaybetmek veya onlara diyelim ki, “tamamen siz din dışı bir iş yaptınız, artık İslâm’la bağınız kalmadı” veya “sizin bu yaptığımız işten sonra bunu tamamen kırmanız gerekir” gibi çok kesin, net bir şey insanlara sunabilir miyiz? Biraz zor gözüküyor bana.

Komisyon Başkanı – Sosyal yapı değiştikçe, içtihatlar da değişmek durumunda. Kur’an-ı Kerim’de erkeklerle evlenme konusunun meskut geçilmesi, bu alanın açık bırakıldığına delalet eder. Her dönemin sosyal ve kültürel şartları ışığında bunu yeniden değerlendirmek gerekiyor. Olabilir, bu iş biraz gevşek bir zeminde ama çok mecbur kalmadıkça, özellikle kültürel asimilasyon ihtimali varsa -bunun altını çizmek gerektiğini düşünüyorum; bu iş erkek için de söz konusu olabilir- her kültür kendini korumak durumunda olduğu için, biz de kendi kültürümüzü korumak zorundayız. Bizim şimdi Türkiye olarak en büyük hedefimiz zaten o değil mi? Avustralya’da, Almanya’da, İngiltere’de çalışan işçilerimiz Türk olmaktan çıkmasın, “biz” olarak kalsın. Bunun için gayret ediyoruz. Bunun bir de dinî ayağı var. O konuda, nihai seçim belki yine fertlere ister istemez bırakılacak. Fakat Diyanet İşleri Başkanlığı’nın koruyucu bir söylem geliştirmesi de yanlış olmasa gerek.

– Buyurun.

Ayşe Sucu – Efendim, genelde hep yurt dışındaki evlilikler göz önünde bulunduruluyor; ama, Türkiye’de farklı katmanlara baktığımız zaman pek çok kişinin evlatlarının böyle evlilikler yaptığını bizatihi biliyorum.

Komisyon Başkanı – Türkiye’de topu topu 5 bin gayrimüslim var hanımefendi. Türkiye’de çok büyük problem yok gibi geliyor bana.

Ayşe Sucu – Bu sayı on da olsa, yirmi de olsa bir problem var demektir. Bunu göz ardı edemeyiz ve bu bize geliyor bir türlü. Mehmet Görmez bizim hocalarımızdan... Zaman zaman bu sorular bütün hocalarımıza da geliyor. Bu da göz ardı edilmemeli diye düşünüyorum. Bu bir.

İkincisi, sonuç bildirgesinde böyle bir, iki madde de geçeceğine göre, kadının ve çocuklarının haklarını koruma bazında da birtakım şeyler geliştirilebilir. O da önemli. Eğer böyle bir evlilik yapacaksa kadın, hangi hususlara dikkat etmesi gerekir, o konularda da bir fikir geliştirilebilir diye düşünüyorum.

Komisyon Başkanı – Efendim, aslında problem şu: Biz, yeni yetişen nesle sağlam bir din kültürü verebiliyor muyuz? Veremiyoruz. Bu din kültürünü sağlam versek, kiminle evlenirse evlensin -ciddi söylüyorum- hiçbir problem çıkmaz. Din kültürünü veremeyince, erkek olsun kadın olsun bir başka kültür ortamında erimesi çok kolay. Aslında, Türkiye’de yapılması gereken şey, millî bütünlüğümüzün de bir parçası olan din unsurunun sağlıklı zeminlerde verilmesidir. Bu zemin ortadan kalktığı zaman kâh

misyoner problemi çıkar, kâh evlilik problemi. Siz, bir şekilde problemlerle dolaylı yollardan mücadele etmek durumunda kalırsınız. Bunun sağlıklı yolu, sağlıklı bir din bilgisi vermektir. Sonra, evlilik bu işi ortadan kaldırmaz.

Ayşe Sucu – Bu hususta Mualla Hanım da, ben de aynı düşünüyoruz. Sadece gayri müslimle değil, Müslümanla evliliklerde de, eğer dini açıdan zayıf olan bir erkek, dinî bilgileri daha güçlü bir kadınla evlenmişse, kadın her zaman orada hakimdir, hükmedicidir. Bu hep göz ardı ediliyor. Hakikaten, siz beylerin evlerinizdeki etkinliğinizle, eşlerinizin etkinliğini mukayese ettiğinizde bu somut olarak ortaya çıkacaktır.

Komisyon Başkanı – Ben kadınları maraton koşucusuna, erkekleri kısa mesafe koşucusuna benzetiyorum. Sonunda kadınlar galip gelir efendim.

Sabahki oturumu izninizle burada bitirelim. Saat 14.00'de diğer konulara devam edeceğiz efendim.

İKİNCİ KOMİSYON
ALTINCI OTURUM

“Kadının Şahitliği”
“Kadının Mirastaki Payı”
“Nisa Sûresi 34. Âyet İle İlgili Tartışmalar”

(16 Mayıs 2002)

Prof. Dr. Mehmet Akif Aydın (Komisyon Başkanı) – Programımıza göre “Kadının Şahitliği”, “Kadının Mirastaki Payı” ve “Nisâ Sûresi 34. Âyet İle İlgili Tartışmalar” kaldı.

Bu üç konuyu, en fazla bu oturumda bitirmek durumundayız. Çünkü, ondan sonra kadının ibadet hayatındaki, dini hayatındaki yeri geliyor. Orada da mutlaka konuşmamız gereken konular var. Hiç değilse bir oturumu ona bırakalım istiyorum.

Bugün iki oturumumuz var. Ben sözü çok kesmek istemiyorum; ama, konuşulunca konu konuyu açıyor. Bugün biraz daha sevimsiz bir başkan olmaya mecburum galiba...

Bu üç konuyu birleştirelim isterseniz... Şahitlik, mirastaki durum, 34. âyetle ilgili tartışma. İlla her üç konuda da fikir beyan etmek şart değil, özellikle ilgilenilen konuda konuşulursa, daha verimli bir çalışma ortaya çıkar.

- Buyurun Hamdi Bey.

Prof. Dr. Hamdi Döndüren – Kur’an-ı Kerim’de ve hadislerde şahitlik konusunda farklı düzenlemelerin olduğunu görüyoruz. Müdayene âyetinde iki erkek bulunmazsa, bir erkek, iki kadın düzenlemesi yapılmış. Fakat, aynı âyette, (Bakara, 2/282) “alışveriş yaptığınız zaman şahit tutun” ifadesi var. Orada böyle bir ayırım yapılmamış. Alışverişlerde de “ve şahidâm, şahid-i adlin” gibi müzekker sıyga kullanılarak, nikahla ilgili olanlarda “lâ nikahe... bi-şahid-i adlin” gibi ifadeler, aslında erkek ve kadının şahitlik konusunda, Kitap ve sünnette farklı düzenlemelerinin olduğunu ortaya koyuyor. Bu yüzden, günümüzdeki ve önceki asırlardaki ispat aracı olarak birtakım beyyineler konusunda, yani mahkemelerde olayı ispat ederken, birçok deliller öne sürülebilir ve hakim bu delillere dayanmak durumundadır. Şahit de bunlardan birisidir aslında, hele günümüzde medeni hukukta, “delil başlangıcı” diye bir hadise var. Hakim sadece bir delile dayanarak kesin hükme varamayabilir; ama, onu delil olarak alır, başka delillerle takviye eder. O yüzden, tamamen bayanların şahitlik yaptığı bir olayda, hakim belki de bunu delil başlangıcı sayarak, başka delillerle takviye etmek cihetini tercih edebilir, bu hakimin takdirine bağlı. Günümüzde de zaten hakim, şahit-

leri pek yeterli görmezse, olayı ispatta şahitlerin ifadelerini çok inandırıcı bulmazsa, yalancı şahit isnadı bir yana, hemen başka delillere de geçme imkânı vardır. Bu yüzden, bu konu Kur'an-ı Kerim'de belki o dönemin özellikleri dikkate alınarak, kadının şahitliği bir erkek-iki kadın şeklinde Müdayene âyetinde düzenlenmiş. Ancak, her konuda öyle olacak anlamına gelmez. Birincisi bu.

İkincisi, kadının miras konusu. Miras konusu, kanaatimce muhkem âyetler arasında yer alıyor. Üstelik, Sa'd b. Rebia'nın hanımının -dün de bir iki cümleyle bahsetmiştim- ailevi bir problemi, miras konusuyla ilgili talebi üzerine Peygamberimizden hak istemesi ya da "İslâm izahat vermeyecek mi?" demesi üzerine inmiş ve Hz. Peygamber'in bu ilk miras uygulamasında, tamamen âyete göre taksim yapıldığı kesin. Yani, Sa'd'ın iki kızına Hz. Peygamber üçte 2 vermiş, eşine sekizde 1 vermiş, geri kalanı da "senindir" demiş. İlk iki mirasçısının payları tamamen âyet-i kerimedeki esaslara dayanıyor. Kalanı da asabe esasına dayalı, asabe sıfatıyla erkek kardeşin alması, yine sahih hadislerle dayanıyor. Bunun gibi Hz. Peygamber'in birçok miras taksimi var. Abdullah İbn Mesud gibi, Zeyd b. Sabit ve diğer fakih sahabelerin kendilerine gelen miras meselelerini, özellikle Zeyd b. Sabit'in Kur'an-ı Kerim'deki ve hadisteki ölçülere göre çözdüğüne dair sayısız örnekler var. Bu kadar muhkem uygulama, kitap ve sünnet karşısında bizim o miras paylarında, özellikle kadının miras payında, erkekle kadın birlikte olduğu zaman, oğul ve kız ya da erkek kardeşle kız kardeş murisin, birlikte oldukları zaman, ikili -birli taksimde بوصيكم الله في اولادكم للذكر مثل حظ الانثيين (Nisâ, 4/11) âyetindeki açıklık sebebiyle, bu muhkem olan nassı bizim farklı şekilde yorumlama durumumuzun olmadığını düşünüyorum. Ancak, bunun bir de şu yönü var: Günümüzde medeni hukuktaki miras hükümleri de, amir hüküm müdür, ihtiyari midir? Böyle bir değerlendirme bugünkü medeni hukukta da var. Dolayısıyla, miras hükümleri amir sayılmıyor, emredici değil; taraflar bunu ortak dilekçe vermek suretiyle tapu sicil muhafızlığına, "biz taksimi şu şekilde yaptık, kendi aramızda anlaştık" dedikleri zaman, yasaya göre tapu sicil muhafızı, resmî tapulu olan yerler için bunu geri çevirmiyor. Anlaştıkları üzere, taksimi yapıyor ve ona göre tescil oluyor. O yüzden, acaba, Kur'an-ı Kerim'deki bu düzenlemeyi de taraflar rıza yoluyla, karşılıklı rıza yoluyla değiştirme imkânına sahip midirler? Bu konuda "yusikumullah" ifadesi, bazen "ye'muru" manasında alınıyor; ama, sanki mirasçılar kendi aralarında anlaştıkları zaman âmir hüküm ifade etmediği yönünde de, rıza yoluyla kendi aralarında mirasçılarını farklı bir taksim yapabilecekleriyle ilgili birçok fıkıh kaynağında örnekler de verilerek, ifade de edilmiş. Zengin olan kardeş, "ben miras almayacağım", ya da iki oğuldan zengin olanın fakir kardeşi lehine "ben babamın malından hiç miras almayacağım" demesi yeterli oluyor. Bu anlamda rızai taksim akla gelir. Kız kardeşler, miras konusunda, kendi aralarında rızaen anlaşarak, "biz miras taksimini eşit yapalım" deseler, rızaen böyle bir imkânın olduğunu düşünüyorum. Emredici olmadığını, ancak Cenab-ı Hak tarafından eğer razı olmazlarsa mirasçılar sonuçta kazaen taksimin bu şekilde yapılması gerektiğini düşünüyorum. Zaten bugünkü miras statülerinde de aşağı yukarı, buna benzer emredici olarak miras hükümlerinin nitelendirilmediği biliniyor.

Diğer bir konu, bayanların muayyen günlerindeki ibadeti...

Komisyon Başkanı – Oraya geçmiyoruz, sadece “er-ricalü kavvamüne” değil mi?..

Prof. Dr. Hamdi Döndüren – Evet, üçlü tedbir; yani, geçimsizlik had safhaya gelince, birincisi öğüt verme, ikincisi eşini yatağında yalnız bırakma tarzında, üçüncüsü de “vadribühunne” tarzında... Ben çeşitli kaynaklardan darpla ilgili olanın hadis yönüne baktım, araştırdım. Gerçekten, Hz. Peygamber’in, Hz. Aişe’nin de ifadesine göre, hiçbir bayana el kaldırmadığı, dövmediği kesin. Bu yüzden, Hz. Peygamberin zaten bu yönde açıklamaları da var. “Allah’ın kullarını dövmeyiniz, üstelik gece yatakta beraber olduğunuz, gündüz dövüp de akşam yatakta beraber olacağınız insana bu yakışır mı, yapılır mı” manasında, Hz. Peygamberin birtakım nehiyelerinin olduğunu da biliyoruz. Ancak, oradaki “vadribühunne”yi, sanıyorum erkeğin bir tavır koyması tarzında bir algılama var. Özellikle, fahiş zina gibi veya kadının aşırı birtakım davranışları karşısında erkeğin bir tavır koyması sözkonusu. Yalnız, kesinlikle şiddetli darp ve ağır dövme aleyhinde birçok ifade var fıkıh kaynaklarında. Ancak, bu tavır koymanın içinde, kadının bu kötülüğüne engel olma anlamında, sanki erkeğe bir yetki verilmiştir. Ama, bu yetki de sanki boşamada olduğu gibi, en buğz edileni sayılmıştır. Zaruret olmadıkça, yani fahiş bir isyan hali ya da erkeğe karşı kadının serkeşlik derecesinde, - belki kadın erkeğe el kaldırabilir mesela- tavır olmadıkça, erkeğe dövme yetkisi verilmiştir. Kadının erkeği dövmesi de akla gelebilir. Batı toplumlarında, bazı yerlerde olduğunu da duyuyoruz, özellikle günümüzde bazı sportif faaliyetler sonucunda bayanların da iyi bir eğitim gördüğü biliniyor. Erkeğin böyle bir durum karşısında sabretmesi mi gerekir, yoksa erkeğe bir tavır koyabilir mi? Tabii, yaralama, vesaire anlamında kesinlikle böyle bir şey olmamak kaydıyla. Böyle bir tavır diye algılamaya çalışıyorum.

Komisyon Başkanı – Hamdi Bey, epeyce yumuşattınız. Çok teşekkür ederim.
– Yunus Vehbi Bey, buyurun.

Prof. Dr. Yunus Vehbi Yavuz – Önce, kadınların şahitliği ve miras meselesinden işe başlayacağım. Ancak, bu noktada konuya İslâm fıkıh usulü açısından bakmak gerektiğine inanıyorum. İslâm hukukunda “makasid” diye bir bölüm var. Âyetlerin ihtiva etmiş oldukları, kapsadıkları hükmün zahiri yanında bir de maksadî manasının olduğu açıktır. Hükümler bir amaca yönelik olarak iner ve o amacı gerçekleştirir. Amaç kaybolursa, o zaman zahiri hükümden, yahut amaç değişirse zahiri hükümden o maksadî hükme dönüş olabilir. Tabii, bu İslâm fakihleri arasında tartışma konusudur; ama, özellikle İmam Şatbî ve İmam Tufi gibi hukuk felsefecilerinin meseleye bakış açılarıyla baktığımız zaman, konuyu günümüz açısından değerlendirmek çok da kolaydır.

Benim, bu iki âyetteki hükme bakışım şöyle: Önce, miras âyeti. Müdayene âyetinde, iki kadına karşılık bir erkek veya bir erkeğe karşılık iki kadının şahitlik yapmasıyla ilgili bir hüküm var. Bu hüküm, -Hamdi Bey hocamızın da dediği gibi- Kur’an’daki bütün şahitlikleri kapsamaz. Kur’an’da şahitlikle ilgili olarak, yirmiye yakın âyet var, bu âyetlerden hiçbirinde kadın-erkek ayırımı gözetilmemiştir. Âyetlerin hükmü mutlaklardır. O zaman, mutlak anlamda şahitlik konusunda Kur’an’a göre kadın ile er-

keğın eşit olduğunu söylemeliyiz. Ancak, Müdayene âyetinde Cenab-ı Hak bir istisna getiriyor. Bu istisnayı, o günkü toplumun yapısına göre getiriyor. Nedir toplumun yapısı? Borçlar hukukuyla ilgili olan bir meseledir. Borçlanma, “müdayene”, hukukun en karmaşık alanıdır. Burada yanılmalar, şaşırımlar olabilir. Arap kadını, bildiğimiz gibi, ziraatle meşgul olmuyor, tarlada çalışmıyor, ticaretle meşgul olmuyor. Aile içerisinde, evin iç görevlerini ifa ediyor, dolayısıyla bu gibi borçlanma muameleleri hakkında bilgisi veya bildiklerini anlatması hakim önünde zor olabilirdi. Zaten Kur’an, bunu dikkate alarak -ben öyle yorumluyorum- bir gerekçe koymuş. Eğer borçlanma muamelesinde iki erkek şahit bulunmazsa, bir erkek, iki kadın şahitlik etsin. Ama, gerekçeyi hemen ilave ediyor, ان تصل احداهما فتذكر احداهما الاخرى (Bakara: 2/282) Biri şaşırırsa, diğeri ona hatırlatacak. Burada amaç nedir? Hukukun zayı olmasını önlemek... Bir kadın, hakkı ortaya çıkarmada yanlış yaparsa, şaşırırsa, ikinci bir hanım ona hatırlatacak. Amaç, hakkın ortaya çıkması olduğuna göre, günümüzde kadının gerek mahkemelerde, gerek başka alanlarda verdiği bilgilerin muteber olduğunu ve hiç de şaşırmadıklarını, hatta bu toplantıda hanım kardeşlerimizin bizden çok daha rahat konuştuklarını görmekteyiz.

Demek ki, illet değişmiştir. Toplum Medine toplumu değildir. Âyet Medine toplumdaki kadına göre hakkın ortaya çıkmasını öngörmüştür, amaçlamıştır. Oysa biz Medine toplumunda yaşamadığımız gibi, o asırda da yaşamıyoruz. Çağımız Türkiye-sinde yaşıyoruz. 21. asırda insanlar değişmiştir. Kadınlar bilgilidir, muhasebe müdiresi oluyor, bakan oluyor, başbakan oluyor, hiç de şaşırıyor. O halde, bu problemi çözmek gayet basit. Bana göre hiçbir problem yoktur; çünkü, Allah gerekçeyi söylemiş: Şaşırırsa iki, şaşırmasa tek. Yani, kadının şahitliği ile erkeğin şahitliği arasında herhangi bir fark yoktur.

Kaldı ki, bugünkü mahkemelerde bile, erkeklerden iki tane şahit olsa, şahitlerden biri şaşırırsa, doğru bilgi vermese, hakimler bunu tetkik ediyorlar, onun şahitliğine itibar etmiyorlar. Meseleye ben bu şekilde bakıyor ve çağımızda, hangi alanda olursa olsun, Müslüman bir kadının şahitliği ile erkeğin şahitliği arasında hiçbir fark olamayacağını, hatta fark gözetildiği takdirde hakkın zayı olacağını ve böyle hüküm veren müftülerin, din görevlilerinin veya İlahiyat mensuplarının Allah katında sorumlu olduklarını düşünüyorum.

Fıkha gelince, dün de biraz işaret ettim, ceza hukukuyla ilgili hiçbir meselede kadının şahitliği geçerli değildir. Bunda sosyal yapının etkisi olmuştur.

Miras âyetine, Nisa suresindeki âyete gelince, hukuکی bir düzenleme yapmış Kur’an. En çok tekrarlanan vaka ölüm vakası olduğu için, Kur’an bu meselede tafsilata gitmiştir. Halbuki, diğerk hükümlerde fazla teferruata inmiyor. Olayı çözebilmek için, kimin ne kadar hisse alacağı, feraizdeki kırk hal bahsinde hulasa edilecek şekilde tayin edilmiş, ayrıntıya girilmiştir. Ancak, bu âyetlerde, kızların hissesi, bir de zevcenin kocaya göre hissesi en çok %50 eksik verilmiş; eksik verilmiş ama adil verilmiş anlayışına göre. Cenab-ı Hak, burada yine bir amaç gözetmiştir. Bu amaç da, adaletin gerçekleşmesi. Adaletin gerçekleşmesi için, mutlaka verilen hisselerin eşit olması şart değildir. Hatta, eşit hisse verseydi o toplumsal yapıda, belki de adaletsizlik olabi-

lirdi. Çünkü, servetin kazanılmasında erkeğin rolü fazla, kadın ev içinde ve biz biliyoruz ki, Arap kadınının hizmetçisi var, Arap kadını çocuğunu süt anneye veriyor, aşağı yukarı yükün çok azını yükleniyor, evde bir hanımefendi olarak yaşıyor; ama, erkekler öyle değil. Baba ve oğul, mirasa katkıda bulunuyor, ticaret yapıyor, ziraat yapıyor, bütün gayretini göstermek suretiyle bir servet kazanıyor. Sonra, bu servet dağıtılırken ortadan bölünecek olsaydı, ona toplum tepki gösterirdi, itirazlar olurdu. Cenab-ı Hak, bunu adil bir ölçüye oturtmuş ve kadına ikiye bir hisse vermiştir.

Günümüze geldiğimizde Türk kadını farklı. Arap kadını gibi değil. Mesela, Karadeniz bölgesinde yaşayan kadın çok daha farklı Arap kadınına göre. Tarlada çalışıyor, evin içinde çalışıyor, misafirine ikram ediyor, her türlü katkıyı sağlıyor. Sonra, o kazandığı, katkıda bulunduğu servetten pay alacağı zaman, o payın %50'sini alıyor ve bu seriatın hükmü, Allah'ın hükmü, Allah'ın amacı gibi kabul ediliyor. Gerçi Karadeniz'de kızlara hiç miras verilmiyor, bu işin başka bir yönü. Bu bir sosyal vaka tabii. Ama, işin gerçek tarafı bu. Yani, kadın toplum değişmesine rağmen, kadın esas adil olan bir payı, babasının mirasından alamamaktadır. Şimdi ne yapacağız? Bugün, kadın ne kadar miras alacak? Alacağı hisse eşit olabilir mi? Benim kanaatim, bu âyetlerde Allah bir amacı gözettiği için, çağımızda bu amaçları gerçekleştirmeye yardımcı olacak unsurlar ortaya çıkınca, kadınla erkeğin hissesini dengelemek mümkündür. Efendim, bu Kur'an âyetlerine aykırı olmaz mı? Olmaz. Nasıl olmaz? Birkaç örneğim var. (...)

Komisyon Başkanı – Bu izahla geçelim Yunus Vehbi Bey. Siz, Nisa 34. âyetiyle ilgili bir şey söyleyecekseniz onu da söyleyin. Onun için ek süre veremeyeceğim, özür dilerim.

Prof. Dr. Yunus Vehbi Yavuz – Bunu bitireyim. Konuyu kaybettik, isterseniz daha sonra konuşayım.

Komisyon Başkanı – Peki.

Prof. Dr. Yunus Vehbi Yavuz – Ben Malezya'da bir vakaya şahit oldum. Bir baba iki kızının önünde hanımını öldürdü. İki kızının şahitliğini kabul etmediği için mahkeme, adam katil cezası giymedi, bir ceza verilemedi. Bu televizyonlardan nakledilmişti. Klasik fıkıhın hükmü bu işte...

Asıl konumuzla ilgili olarak, ben bu “darabe” kelimesini fıkıh kitapları bağlamında inceledim. Birinci manası fizikî etki değildir. Kur'an'da kullanılan bütün “darabe” kelimeleri, dayak atma manasının dışında bir manada kullanılıyor. Dayak “celde” kelimesi ile ifade edilmektedir. Dolayısıyla, Cenab-ı Hak, burada, boşanmanın safhalarını anlatırken, derece derece “eğer kadınlarınızın nusuşundan korkarsanız...” “Korkarsınız” ifadesi bizim için çok kuvvetli bir delil. Dayak manasını engelliyor. (...) Bu bir.

İkincisi, ceza hukuku açısından meseleye bakarsak, Kur'an bir hukukî düzenleme yapıyor. Bu aileyle ilgili bir meseledir. Bu meselede ferde, kişiye dayak atma yetkisi vermemesi gerekir, hukukta verilemez. Cezalar, devlet tarafından uygulanır.

Komisyon Başkanı – Buna ne anlam veriyorsunuz siz?

Prof. Dr. Yunus Vehbi Yavuz – “Terk edin” “ayrılın”; bu manalar var lügat manaları arasında. Benim vermiş olduğum mana budur, buna göre değerlendiriyorum. “Dayak” anlamına cevaz vermiyorum.

Komisyon Başkanı – İzninizle üç konudaki görüşleri en fazla 7 dakikayla sınırlamak istiyorum. Çünkü bitmeyecek. Ben zevkle dinliyorum. Ancak, bir çalışmayı da bitirmek zorundayız. Bundan sonra aykırı bir görüş yoksa, affınıza sığınarak 7 dakikayla sınırlayacağım.

– Osman Bey, buyurun.

Prof. Dr. Osman Eskicioğlu – Efendim, şahitlik olsun, miras meselesi olsun, şartlara göre düzenleme yapılabilir tabii; ama, asloani, ideal olanı nedir? Sistem olarak düşünmek gerekir. Siz ekonomik sorumluluğu erkeğe yükleyeceksiniz bir taraftan, -sistem olarak bunu getirmişsiniz- öbür taraftan, mirasta ise eşitlik yapacaksınız. Ya “kadınla erkek her alanda tam eşittir” diyeceğiz ve ona göre hareket edeceğiz. Bu ben-ce Kur’an felsefesine terstir. Kur’an felsefesine ters olduğu kanaatindeyim. Çünkü, işbölümü var; yani, ekonomik hayatta daha çok erkek görevli, idarî hayatta olduğu gibi. Ama, kadına yasak değil, nafaka için bunu söylüyorum. O sebeple, şahitlik bir görev, bunu hak kabul etmemek lazım. İslâm terminolojisinde, bunlar vazifedir. Bugün ise hak olarak kabul ediliyor. Hak olarak kabul edildiği için, sanki kadın için bir eksiklikmiş gibi düşünülüyor. Aslında, miras taksimatında, temelde kadın-erkek eşitliği vardır. Peki, bu farklılık nedir? Farklılık mihir meselesinden, bir de, nafaka meselesinden kaynaklanıyor. Çünkü, anne baba herhalde, mirasçı olduğu zaman, *ولكل واحد منهما السدس* (Nisa, 4/12) diyor, yani, orada bir kadın-erkek eşitliği var. Karı kocada ve diğerlerindeki eşitsiz gibi görünen hal, ekonomik sorumluluktan kaynaklanmaktadır. Öyle olduğunu zannediyorum.

Nisa Suresinin 34. âyetinin, aile hukukuyla alakası kesinlikle yoktur. Çünkü, bir önceki âyette “mevali”den bahsedilmektedir (Nisa, 4/33). Mevali ise, toplumdaki dayanışmadır. Tercümelere baktığımız zaman, “mevali”yi hep mirasçı olarak almışlar. Toplumdaki dayanışma olarak anlamak lazım. Dayanışma nedir? Bütün canlılarda asloani iki özellik vardır. Birisi, her canlı önce kendisini yaşatacak, kendi hayatini devam ettirecektir. İkinci olarak kendi neslini devam ettirecektir. İşte bu dayanışmayı sağlıyoruz. Kadın, daha çok evdir, daha çok çocuğudur diğer şeylerdir. Erkek ise daha çok toplumdur, ekonomidir. Ama, erkek kadının yaptıklarını yapabilir, ama daha az yapabilir. Yapamadığı şey ne? Süt veremez, doğum yapamaz. Kadın ise erkeğin bütün yaptıklarını yapıyor. Kadın açısından, erkeğin yapıp da kadının yapamadığı bir şey yok. Ama, belki daha az yapıyor, daha zayıf yapıyor.

Şahitlik konusunda bir şey arz etmek istiyorum. Bu sorumluluk alanı meselesi. Mesela, tek kadının şahitlik yaptığı yer var. İslâm hukukunda tek erkeğin şahitlik yaptığı yeri bilmiyorum. Bu sebeple, bunlar hak ve vazife dağılımıdır.

Çok uzatmak istemiyorum, vaktimiz de yok. “Reccül”, “ricil”, ayaklı olmak, koşmak, çalışmak, oradan kaynaklanıyor. Bir de, kromozomlarda görüyoruz, 46 kromozom var deniliyor. Erkeklerde de 46, kadınlarda da 46. Erkeklerdeki kromozomların 45 tanesi düz, ama bir tanesi ayaklı. Kadındaki kromozomların ise 46’sı da düzdür. Şunu demek istiyorum. Çalışma, güce dayanan şeyler daha çok erkeklere verilmiş. Onun için, toplumu koruyacak, kollayacak erkeklerdir. Buradaki “kavvam”lık, İslâm’da bir görevdir ve hizmettir. Nisâ 24. âyette “kaimetül” denmemiş, “kavvâmüne” denmiş ve

“ala nisaihim” de denmemiş, “ale'n-nisâi” denmiş. Burada, herkesin kendi hanımını koruması diye bir şey yok; toplumdaki erkeklerin, toplumdaki bütün kadınları koruyacağı şekilde anlamanın daha faydalı olacağı kanaatindeyim.

Öbür taraftan, Yunus Bey biraz bahsetti, yatakların ayrılması olsun, darp meselesi olsun, bunlar birer ceza gibidir. Bu ceza da toplum tarafından verilecek. Bu düzenlemeler yapılmamış kanaatime göre. Yani, toplum nedir? Mesela, Kur'an'da, “beyt” var, “aşiret” var, “kabile” var, bir de “kavm” var. Nedir bunlar? Bu cuma namazı meselesi, kişilik sahibi bir toplumun işi. Mesela fıkıhçılar icat etmiş bir zuhr-i ahir namazını. Çok iyi olmuş. Bir barış olmuş, bir kurtuluş olmuş. Aradaki düşmanlıkları kaldırmış belki. İşte, buradaki âyet, bence tamamen toplumu ifade ediyor. O darp işini de toplum yapacak. Yalnız, ben darp işinde çok fazla yorumla gitmek istemiyorum; ama, İmam Azam'a göre, insanların hayvanları dahi dövme hakkı yok ki, insanı dövme hakkı olsun!..

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Sağ olasınız, eksik olmayın.

– Buyurun efendim.

Doç. Dr. Fikret Karaman – Sadece şahitlikle ilgili bir hususu arz etmek istiyorum. Günümüzde görev alanları oldukça çeşitlenmiştir. Yani, Kur'an-ı Kerim'deki hatırlatma olayını düşündüğümüz zaman, daha ziyade irticali bir ifade tarzını çağırıyor. Oysaki günümüzde hukuk büroları var. Artı, noter var. Birçok noterin sahibi bayandır. Bunları düşündüğünüz zaman, yazılı bir metni hazırlayan bayan, onu hazırladıktan sonra delillere dayandırıyor ve arkasından tekrar altına imzasını koyuyor. Mahkemelerde ve benzeri yerlerde bugün bu tür bir ifade tarzı, sanıyorum bu şahitlik konusunda işi biraz daha kolaylaştırır ve birçok problemin çözümüne de yardımcı olur. Günümüzdeki mahkeme usullerinde zaten genelde bu sisteme de başvuruluyor. Bu hususu hatırlatmak istedim.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

– Buyurun Ayşe Hanım.

Ayşe Sucu – Osman Eskicioğlu Hocamın görev taksimi noktasındaki görüşlerine açıkçası katılmıyorum. Çünkü, bir yerde kadın ve erkeğe rolleri toplum belirliyor, kültür belirliyor. Fıkıhtan yola çıkarak bu görüşleri savunmak, o dönemin kültürünü savunmak anlamına gelir diye düşünüyorum. Bugün kadınınızın geldiği konum itibarıyla düşünenecek olursak, fersah fersah farklılıklar söz konusu.

Bir diğer konu da, ben de hocama şöyle söyleyeyim: Kadın ve erkek te tıbben sabittir ki, farklı loplara çalışmaktadır. Eğer oradan yola çıkarak birtakım kararlar verecek olursak, sanıyorum erkek de bazı konularda sınıfta kalabilir.

Komisyon Başkanı – Buyurun efendim.

Prof. Dr. Rıza Savaş – Her üç konuya, kısaca değinmek istiyorum.

Şahitlik konusunda Kur'an-ı Kerim'e baktığımız zaman -20 âyet olduğunu kabul

edelim- bir âyette iki kadının şahitliği bir erkek yerine geçiyor; fakat, o belirleyici olmuştur bu konuda. (...)

Kadının şahitliği konusunda, Kur'an-ı Kerim, o günün şartları içinde böyle bir öneri getiriyor. Bunu alıp, ilelebet kadını hafıza zayıflığından dolayı bu şekilde kabul etmek doğru değil. Bugün zannediyorum bu noktaya da gelindi; ama, hâlâ bu görüşte ısrar eden arkadaşlarımız var. Kadının beyininin gramajıyla ilgilenenler var bu konuyla ilgili olarak. Daha başka savunmalar var. Bu savunmalara gerek yok diye düşünüyorum ve bugün kadın ve erkek eşit olarak şahitlik noktasında eşit kabul edilebilir. Hatta bazen erkekler de kabul edilmeyebilir. İşte, bedevinin medeniye şahitlik yapamayacağına dair yine hadis külliyyatında hadisler var.

Miras konusunda da, *يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ* (Nisâ, 4/11) ifadesi bence anahtar bir kelime. Biri kız biri oğlan iki çocuğumuz olduğunu düşünelim; servetimizi bölerken, “sana iki vereceğim, sana bir vereceğim” dediğimiz zaman, onlar kabul etmiyorlar. Kabul ederlerse ayrı... Ama, kabul etmiyorlarsa, “Allah'ın tavsiyesi böyle; ama, ben hakkımı istiyorum, yarı olarak istiyorum” diyebilir ve buna göre düzenlemeler yapılabilir. “Yapılmaz” diye bir şey yok. Âyetleri bu şekilde belki anlamak mümkündür. Tabii, tartışılması lazım, hemen sonuç çıkmaz zaten. Onun için tartışıyoruz.

Kavvamlık meselesinde ben Yunus Vehbi Hocamıza katılmıyorum. “Vadribuhunne”, 1400 yıl herkes bunu böyle anladı. “Bugüne kadar herkes yanlış anladı; ben doğru anlıyorum” diyebilirsiniz, onda bir şey yok. Ama, kaçırdığımız nokta şurası: O günün toplum yapısı neydi, bu âyet niye geldi? Ben o günün toplumunu dikkate alarak, oradaki “vadribuhunne”nin aslında “dövünüz” gibi görülüyor; ama, “dövmeyiniz” anlamı çıkarılabileceğini düşünüyorum. Çünkü, başka deliller var. Çok uzun konuşulması lazım.

“Kavvam” kelimesi konusunda, Ferra, Meâni'l-Kur'an'da, “sen ailenin kavvamısın” demek, “sen onların işlerini yürütüyorsun” demektir diye bir anlam veriyor. “Kayyum” ve “kıyam” kelimeleri “kavvam” manasındadır diyor Ferra (Meâni'l-Kur'an, c. 2, s. 273). Ben bunu şöyle anlıyorum bu anlamlardan hareketle: Bir defa, erkek ailede birtakım işleri yürütür, hatta birçok işi erkeğin yürütmesi lazım. İşimize geldiği zaman bazen fıkihtan da yararlanıyoruz. Ne diyor; çocuğunu emzirmese kadın, *وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ* (Bakara, 2/233) âyetinden hareketle, erkek, çocuğuna süt anne bulmak zorunda. Böyle açıklamalar var. Buradan hareketle şunu söylüyorum: *الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ* (Nisâ 4/34)ya artık “kadınlar erkeklere hakimdirler” diye mana vermiyor kimse. Veremiyorlar; çünkü artık zor bunu söylemek. Ama, eskiden veriliyordu, böyle yazıyorlardı. Şimdi de “yönetici” çıktı. Yönetici de bana göre çok doğru bir anlam değil. Ferra'dan hareketle, daha yumuşak bir anlam verilebilir diye düşünüyorum.

Benim tekliflerim de var; ama, o konuya giremeyeceğim, vakit yok. Ben burada noktalamak istiyorum.

Komisyon Başkanı – Yalnız, o “dövünüz” âyetini nasıl “dövmeyiniz” anlamak geçiyor?..

Prof. Dr. Rıza Savaş – Kısaca onu arz etmeye çalışayım.

Bir defa Kur'an "dövünüz" diyecek, Hz. Peygamber لا تضربوا اماء الله... (Ebû Dâvûd, Nikah, 2146) "kadınları dövmeyiniz" diyecek. Nasıl olur bu? Olmaz. Bura çelişiyor. Bu bir.

İki, Hz. Peygamber buyuruyor ki -daha öncesi de var da, kısa gidiyorum ben- *"kadınlarınızı döverseniz kıyas uygularım."* Böyle bir ortamda ipler geriliyor. Halbuki toplum kadını dövmeye alışmış, kafası kızdığı zaman hemen dövüyor. Kur'an, bir defa bunun önüne geçmek istiyor. Dövme işi bir anlık bir iş. Diyor ki: "dövmeyin, önce bir konuşun, ondan sonra yatağını ayır" gibi anlaşılıyor. "Tavrınızı sürdürün, yatak odanız da o tavrınızdan vazgeçmeyin" diye anlıyorum. Vardibuhunneye artık sıra gelmez.

Komisyon Başkanı – Gelirse ne olur?

Prof. Dr. Rıza Savaş – Gelirse olmaz. Çünkü Peygamberimiz böyle anlamış bu âyeti ve hayatında hiçbir hanımına bir fiske bile vurmamış. Peygamberimiz hanımlarının nüshuzunu düşünerek, onlardan ayrı yaşadığı halde, darp işi gündeme gelmiyor. Dolayısıyla, Peygamberimizin bu âyeti yorumu bizim için esas olmalıdır diye düşünüyorum. Dolayısıyla, âyeti o "dövmek" diye anlamak doğru değil.

Komisyon Başkanı – Kelimeye bir anlam veriniz. Yunus Vehbi Bey, "terk ediniz" diye bir anlam verdi. Siz ne diyorsunuz?

Prof. Dr. Rıza Savaş – Benim verdiğim anlam da şu; Hz. Peygamber bunu izah etmiş, tavrıyla göstermiş. Bu âyetteki dövünüzün manasını bazen şöyle anlatıyorum: Ders bitiyor, öğrenciler çıkacak. Ben öğrencilere diyorum ki, "isterseniz şu bir cümleyi de söyleyeyim." "İstemesenez de söyleyeceğim" anlamına gelir o. Bu şekilde bazen müspet manaya gelen bir kelimeyi, menfi manada da kullanmak mümkündür diye düşünüyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

– İsmail Bey buyurun.

Prof. Dr. İsmail Yakıt – Yönetici olduğum için sürenin ne kadar önemli olduğunu biliyorum. İnşallah sizi zor durumda bırakmam. Birkaç dakika geçerse affımıza sığınacağım, o da cümlemi bitirmek içindir.

Efendim, şahitlik konusunda arkadaşlara tamamen katılıyorum. Kur'an'da, kadın ve erkeğin her konuda -ceza hukukunda bile- eşit olduğuna inanıyorum. Ancak, âyet ticaret hukukuyla alakalıdır. Bir erkek iki kadın konusunda şifahi şahitlikle alakalıdır. Çünkü baştan beri âyet hep borcun yazılmasıyla alakalı, fakat orada bir şifahilik söz konusu. O çağın ticaret hukukuyla da alakalı, kadının eğitimi ve sosyal statüsüyle alakalı. Yazılı ve imzalı şahitlik geçerli olunca, yukarıdaki illet olan o şaşırma, yanlışlık, unutmaya olayı, yazılı ve imzalı olan hukukta bu illet ortadan kalkıyor. Dolayısıyla, bugün çekler, senetler, yazılı noterler vesaireler olunca, "unuttum, yanlışım" yerine yazılı belgeyi her an ibraz etmek mümkündür. İlet ortadan kalkınca bu bağlayıcılık hükmü de ortadan kalkıyor. Burada, "eşittir" diye düşünüyorum.

Mirasa geçiyorum. Bir Arap atasözü vardır; "Savaşta kılıç sallamayanın, mirastan nasibi yoktur" diye. İslâmiyet'ten önce olan atasözü, aynı zamanda İslâmiyet döneminde; çünkü, İslâmiyet'ten önce kadına hiçbir miras hakkı verilmiyordu. Kur'an bu-

nu, en azından erkeğin aldığı yarısı kadar bir şey tahsis ediyor “ve yusikumullah” “size tavsiye eder” diyor. Bu şu demektir: Kur’an’a göre haklar, vazifelere paralel kılınmıştır. Ne kadar vazifesi varsa, o kadar hakkı vardır. Erkek o dönemde savaş malzemesini kendi alıyordu; kılıcını, zırhını, miğferini, okunu, yayını, kalkanını kendi maldan yaptırmak zorundaydı. Dolayısıyla mirastan daha fazla pay alma hakkı vardı. Kadınlara mirastan hiç verilmiyordu. Bugün ise, hiç kimse savaş aletini kendi almıyor; mermisini, postasını, topunu tüfeğini hepsini devlet veriyor. Sonra, o dönemde erkeğe aileyi geçindirme, ondan sorumlu olma vazifesi verilmiş. Bu dönemde ise, kadın da aynı güçlükleri paylaşıyor. Demek ki, bütün sorumluluk, yükümlülük, savaş hakkı erkekte olunca, vazifesi kadar mirastan daha fazla pay alma hakkı verilmiş. Bu sadece bir tavsiyedir. Miras hakkından hiç nasibi olmayan kadına, en az bir yarım hisse verilmiştir; ama, kadın da erkek gibi bugün toplumda sosyal statü olarak birçok yerlerde görev alıyorsa, en azından vazifesi kadar hakkı olacağından, erkek kadar mirastan pay alma hakkı Kur’an’ın genel çerçevesi içerisinde yer alır.

Hemen diğer konuya geçiyorum. Nisa suresi 34. âyetiyle ilgiliydi, benim hazırlığım. Semantikçi olmam hasebiyle kavram analizleri, fiillerin analizleri vardı. Burada erkek ve kadının aile içindeki görev, yetki ve sorumlulukları anlatılıyor. Buna göre erkek, kadının onur ve hakkını koruyan, gözeten ve onun maddi ihtiyaçlarını, geçimini teminle görevlidir. Erkeğin görevi bu. Buna karşılık kadının da iki görevi var: Erkeğe karşı itaatkâr olmalı, âyete göre; namusunu korumalı, hatta erkeğine hâlel getiremeyecek şekilde davranmalı. Ancak, bu görevlerden birinciyi ihmal ederse, yani itaat etmezse, bunun için Kur’an’da üç yol öneriliyor: Ya öğüt verin ya yatağın ayırın yahut da “vadribuhunne.” “Vadribuhunne”ye birkaç âyeti hemen çok kısa olarak okuduktan sonra geleceğim. Yalın halde kullanılmış. Kur’an’daki bütün yalın halde kullanımlara bakıyorum, Taha Suresinde فاضرب لهم طريقا “onlara yol verin.” (Tâ hâ 20/77) Zuhruf Suresinde ما ضربوه لك الا جدلا “sana ancak tartışmak için söylediler.” (Zuhruf 43/58) Enfal Suresine bakıyoruz, Muhammed Suresine bakıyoruz, hiç birinde fizikî bir darbe anlamına gelmiyor. “Darabe” fiili fizikî bir darbe anlamında, (b) harficeri ile kullanılmıştır. فقلنا اضرب بعصاك الحجر (Bakara, 2/60) derken, Nur Suresinde de, “fi” harficeri ile kullanılmış, “sefere çıkmak, yolculuğa çıkmak” anlamındadır. Yalın halde kullanıldığına göre, “fizikî bir zarar vermemek ve yol vermek” anlamındadır. Bu “yol vermek” anlamı, Kur’an’daki bu kontekse göre alınrsa, bir müddet ailesinin yanına göndermenin yerinde olacağı anlamı çıkar. Bu da itaate yönelik olmalıdır. Çünkü, ailesi de, geçimsizliğin veya gönderilişinin veya kızının gelişinin nedenini öğrenecek, ondan sonra da -âyetin devamında var- hakemler devreye girecektir. Eğer bu da netice vermezse boşanma süreci başlayacaktır. Âyetin konteksinde, “yol vermek”, “onları terk etmek”, “ailelerine göndermek” anlamındadır. Yani, bu üç yoldan birini seçilebilir. Çünkü “darabe” fiili yalın halde kullanıldığında fizikî bir darbe anlamına gelmiyor.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

– Buyurun Hamza Bey.

Prof. Dr. Hamza Aktan – Ben arkadaşlarımla sözlerinin çoğuna katılıyorum,

tekrar da etmek istemiyorum. Şahitlik konusunda belki şunu ilave etmeyi uygun bulurum: Kadının özellikle ilgili olduğu alanlarda şahitliğinin tek kadın şahit olarak bile geçerli olduğu Ebu Hanife'den itibaren -belki daha önceden de vardır- kabul edilmiş bir durumdur. Ebu Hanife, kadının, mesela ebelikle ilgili, bir tek kadının ifadesiyle neşebnin sabit olduğu kanaatinde. Çünkü, kadın bu konuyla yakından ilgilidir ve bu konuda yanılmaz.

Günümüze gelecek olursak, Ebu Hanife'nin mantığıyla da konuya yaklaşacak olursak, bugün kadınların farklı uzmanlık ve çalışma alanları var. Bu konuda erkeklerden çok daha başarılıdır. Mesela, ben, holdingler dünyasını ve hatta onların terminolojisini bile bilmiyorum. Onların aralarındaki ilişkileri de bilmiyorum. Holdingler dünyasında bugün patroniçe olan kadınlar var. Bunların, o dünyayla ilgili bir anlaşmazlıkta sözleri geçerli olmayacak, benim gibi hiç bu konuyla ilgili olmayan bir adamın vereceği ifade esas alınacak! Burada bir çelişki olduğu görülüyor. Ebu Hanife'nin ilgili alanda vermiş olduğu içtihadın isabetli olduğu kanaatindeyim.

Bir diğer örnek vereyim. Bir hastanede bir bayan doktor, iki tane de erkek hastabakıcı, bir olaya şahittirler. Sağlıkla ilgili bir problemdir diyelim, bir hastaya yanlış ilaç verilmiş, hastanın ölümüne sebep olunmuş olsun. Burada tek kadın olduğu için bir doktor hanımın verdiği ifade geçerli olmayacak da iki hastabakıcının şahitliğine mi bakılacak? Ebu Hanife'nin mantığını günümüze taşırsak, yanılmayacağı, ilgi alanı içerisine giren konularda tek kadının pekala şahitliği geçerli olacaktır. Öyleyse, erkek olsun kadın olsun; bakılır, eğer hakkın ve adaletin zayı olacağı kanaati oluşmuşsa, erkek için de, kadın için de şahitliğin yanına bir soru işareti konur. Olaya böyle bakmak lazım diye düşünüyorum.

Miras konusunda Hamdi Döndüren Bey'in de ifade ettiği âyetler açık. Ama, bunların acaba teville, tefsire imkânı var mı meselesine gelince, her zaman tartışmaya müsait olmakla birlikte şu denebilir: Kur'an-ı Kerim'de tedric var. Kadın, kendisi mal gibi mülkiyetin konusu iken, وللنساء نصيب مما اكتسبن (Nisâ, 4/32) gibi kadınların da kazandıklarından kendilerine ait bir paylarının olacağı yönünde hüküm geliyor. Sonra mirasta hisım olmayan Müslüman kardeşlere göre hisım olanların mirasçılıkta öncelik hakkı olacağı ifade ediliyor. Âyette mesela kadın da acaba bu taksime dahil mi, değil mi? Bir soru işareti vardır. وللنساء نصيب مما ترك الوالدان والأقربون (Nisâ 4/7) âyetinde, yakın hisımların mirasçı olabileceğine dair de bir işaret vardır; ama, mirastan payın ne olduğu belirtilmemiştir. Böylece, toplum yavaş yavaş kadınların hem kazandıklarına hem de kendi yakınlarının kazandıklarına sahip olmaya doğru zihni bir seyir takip ederek alıştırılmaya çalışılıyor. Sonunda da, işte o verasetle ilgili âyetler geliyor. Acaba, bunlar nihai hükümler midir? Çağların değişimiyle kadınların da erkekler kadar üretime katılmaları, onların da ailenin yükünü çekmeye başlamaları, erkeğin yükümlülüğü kadar yükümlülük üstlenmeleri durumunda da aynen bu devam edecek midir? Bu soruların cevabında, eğer "bu nihai hüküm değildir, şartların elverdiği noktaya kadar gelmiştir" mantığıyla bakarsanız konu tartışılabilir.

"Darp" konusuna gelince, farz edelim ki, bizim anladığımız manada darptır. Burada âyet-i kerime üç alternatif sunuyor gibi görünüyor. İlla bunlardan biri olacak diye

de bir şey yoktur. “Dövecek” diye de bir kayıt yoktur. Dövmek dışında nasihat etmek, yatağı ayırmak gibi bir şey de yapabilir. Erkeğin basiretine kalmıştır. Kadın nasıl kocasıyla anlaşma zemini arıyorsa, erkek de karısıyla anlaşma zemini arayacak. Bir şekilde zevcesini tanıyacaktı. Öyle kadınlar vardır ki, “darp” evliliği bitirir. Öyle kadınlar vardır ki, darp evliliği kurtarır belki. Ama, ben bunu illa olsun anlamında söylemiyorum. Kur’an-ı Kerim çağlara hitap eden bir kitaptır. Her iklimde, her coğrafyada, her kültür bölgesinde insanlar farklı farklı telakkilerle gelişiyorlar, büyüyorlar. Kur’an evliliği kurtarma adına, “ben size üç örnek veriyorum, ne gerekiyorsa onu yapın” anlamında, sadece bir uyarıda bulunuyor. Böyle değerlendirilebilir diye düşünüyorum.

“Kavvam” kelimesinde de, arkadaşlarımdan dediği tarzda, bunun kadına karşı hukukî bir üstünlükten ziyade, erkeğin güvenliği sağlayıcı, toplumun koruyuculuğunu ve daha çok ağır işleri üstlenen, sorumluluk üstlenen kişi olarak, yaratılışından gelen kevnî bir kurala bir işaret var gibidir. Osman Bey galiba ifade etmişti: “Bunu ben aile hukukuyla ilgili görmüyorum” dedi. Ben de katılıyorum. (...)

Teşekkür ederim.

Komisyona Başkanı – Sağ olun. (...)

Prof. Dr. Yunus Vehbi Yavuz – Ebu Hanife’nin görüşü olarak söylediniz, ben sizin görüşünüzü anladım. Yani, siz onun genel ilkesini alarak değerlendiriyorsunuz ilgi alanı diye. Ama, Ebu Hanife, öyle söylemiyor demek istiyorum. (...)

Komisyona Başkanı- Hep erkekler konuşuyoruz, bakalım hanımlar ne düşünüyor.

– Buyurun Hidayet Hanım.

Dr. Hidayet Şefkatli Tuksal – Ben üç konuda da bir genel değerlendirme yaptım. Bana göre Kur’an-ı Kerim’de, bu üç konuya da, yani şahitlik, miras ve Nisa 34 âyetini kadınların kocası tarafından tedibi olarak isimlendiriyorum. Bana göre âyette öyle bir hava var. Bu üç konuda da, söz konusu âyetlerin tümümü, dönemin tarihsel pratikleri ve zihniyetine göre formüle edilmiş âyetler olarak görüyorum.

Şahitlik konusunu konuştunuz. Ben, Osman Eskicioğlu Hocamın, şahitliğin hak değil aslında bir görev olduğu görüşüne katılıyorum; yani, Kur’an-ı Kerim’de böyle bir hava var. Fakat, bu yıllarda bu meseleyi tartışmamızın sebebi, kadının şahitliğiyle alakalı olarak, neden eşit koşullarda şahitlik yapmamasına gerekçe olarak ileri sürülen aşağılayıcı şeyler. Yani, efendim, kadın duygusaldır, kadın unutkan, kadın söyledir, kadın böyledir tarzında onu erkekten daha aşağı, zihinsel ve fiziksel bakımdan erkek gibi olamayacak bir varlık olarak literatürde veya günümüze kadar bu tasvirler geldiği için tartışıyoruz. Bu bakımdan, şahitlik meselesi, aslında şahitlik açısından tartışılan bir şey olmuyor. Kadın hakları açısından tartışılan bir konu oluyor. Bana göre, şahitlik konusunda kadın için sorun edilen her husus, erkek için de sorun edilebilir. Nitekim, klasik fıkıh kitaplarında -ben bunu tefsirlerde gördüm, fikhî bağlamda tartışılıyordu- kölenin şahitliği tartışılırken, görmeyen bir erkeğin şahitliği tartışılırken, aynı bağlamda şeyler tartışılıyordu, yani onların şahitliği de sorunsuz değildi.

Günümüze geldiğimizde, bence şahitlik, Ehl-iyet ve vukufiyetle alakalı bir mesele. Öyle herkesin konuşabileceği bir konu da değil, sadece hukukçuların konuşabileceği bir konu. Cinsiyet farkına atıfta bulunmadan, Ehl-iyet ve vukufiyetle alakalandırılarak düzenlenebilecek bir konu. Fakat, ben bir kadının da şöyle deme hakkı olduğunu düşünüyorum: Bir kadın, Kur'an-ı Kerim'e bakarak, "Allah Teala burada böyle demiş, ben işimi sağlama alayım, ben tek başıma şahitlik etmek istemiyorum, bu konuda bir kadınla birlikte şahitlik edeceğim" derse kimsenin de buna "sen niye böyle yapıyorsun" deme hakkı olmadığını da düşünmüyorum. Yani, bu insanlar özgür olmalı. Ama, ben böyle demeyeceğimi düşünüyorum.

Miras konusundaki taksimatı da, miras ilkelerinin çok keyfi düzenlendiği, hatta düzenlenmediği bir ortamda, en asgarisinin belirlendiğini düşünüyorum. Bunun da kıyamete kadar sürececek bir belirleme olmadığını düşünüyorum. Bana göre, değişen ekonomik, tarihsel ve siyasi koşullar, yerine göre erkeğin ya da kadının, annenin, babanın, çocuğun -bir sürü unsur var miras taksiminde- hepsinin durumlarını düzeltecek iyileştirmeler yapmaya imkân tanıyacak esnek bir anlayışın oluşturulması lazım. Önemli olan, böyle bir durumda hiç kimsenin adaletsizliğe uğramaması prensibi olmalı. Çünkü, biz güya kadına verileni az görüyoruz. Karadenizlilerden bahsettiniz. Benim ailemin bir tarafı Arnavut. Arnavutlarda hiç miras verilmez. Miras isteyen kız aileden kovulur, mirasını mahkeme yoluyla alırsa bir daha görüşülmez. Bunların asgarisi bile kesinlikle uygulanmamaktadır ve kızın bu hakkını istemesi, aileye karşı bir isyan olarak değerlendirilmekte. Onun için, bence, bu konuda da çok ataerkil bir katılık var. Hatta ben akrabalarımın biliyorum, ne olur ne olmaz kızlar mahkemeye başvurup da miras istemesinler diye, adamlar daha ölmeyen sağlıklarında mallarını erkek çocuklarının üstüne geçiriyorlar ve bu son derece makul bir anlayış. İsterseniz ağzınızı hafifçe bir açın... Onun için, bu konuda kesinlikle kadınların uğradığı haksızlıkların giderilmesi gerektiğini düşünüyorum ve bu konunun da esnek olması lazım.

Gelelim Nisâ 34'e. Bu konuda bir sürü spekülasyon yapıyor. Âyetin en klasik müfessirler veya mütercimler tarafından tercüme ediliş şeklinde hiçbir sorun olduğunu düşünmüyoruz. "Vadribuhunne", bana göre dövebilirsiniz demek. Bana göre bu çok normal bir şey. Çünkü, Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde, erkeğin yine merkezi konumda olduğu, erkeğin hanımlarına baktığı, hanımlardan mesul olduğu, yani "kavvamlık" aşlında bir avantajlı konumundan kaynaklanan yetki ve sorumluluk sahibi olmak demek. Erkek, hep avantajlı bir konumda. Çünkü ticaret yapabiliyor, karısına bakabiliyor, hem de karısının dış hayattaki ilgisizliğinden ötürü, yani o alandaki acemiliğinden ötürü, ondan daha yetkili bir konumda, onu yönetiyor. Bu âyet, bence bu niteliğe vurgu yapan bir âyet; fakat, ben bu âyeti sosyolojik tasvir olarak anlıyorum. Zaten dünyaya baktığımızda bunun böyle olduğunu görüyorsunuz. Dünyanın pek çok yerinde erkekler bu konumda. Bunu anlatan bir âyet, "illa böyle olsunlar" demek isteyen bir âyet değil bana göre. Fakat, kavvamın "ale'n-nisâi" bölümünü söylüyorum, bunun devamında gelen bölümde, bunun tefsirlerine baktığımda, işte kadının nüshuzu meselesinin, işte ahlâksızlık boyutundan küçük itaatsizlikler boyutuna kadar geniş bir alanda, "nâşize" kelimesinin değişik anlamlandırmaları var. Dolayısıyla, demek ki

her türlü isyan hareketi için, itaatsizlik hareketi için bu düşünülebilir, düşünülebilmiş de zaten. Bu ortamlarda, bir erkeğin karısını ve çocuklarını tedip etmesi, zaten çok normal bir şey. Çünkü, erkek daha tecrübeli kabul ediliyor; öyle de! Dolayısıyla çocuğunu, karısını terbiye ediyor ve terbiye yöntemleri arasında o dönemde şiddet ve dayak da var. Bu normal karşılanan bir şey. Yine biz bu âyeti niye konuşuyoruz; çünkü, günümüzde şiddet lanetlenen bir şey haline geldi. Bizim eğitim sistemimizde dayak yok muydu? Vardı. Bunlar hiç sorgulanmıyordu. Çocuklarımızı dövüyor muyuz? Çocuğa karşı şiddet yok mu? Bu da var. Ama, biz bunu itiraf etmek istemediğimiz için geçiştiriyoruz. İşte şimdi kadınlar çok bağırdığı için, kadına karşı şiddeti gündeme getiriyoruz. Bence, âyet kendi bağlamında düşünüldüğünde, bizim bu âyeti Hz. Peygamber'in uygulamalarıyla tezkiye etmeye çalışmamız yanlış bir şey. "Allah böyle diyor. Peygamber böyle yaptı." Bu, açıklanamaz bir durum; nasıl açıklayacağız bunu? Evet, ben de dayak yemek istemiyorum açıkçası. Bana öyle bir şey yapan olursa çok kötü olur. Ama, böyle olacak diye de ben bu âyeti kendi istediğim gibi tercüme etme hakkına sahip olmadığımı düşünüyorum.

Bana göre, bu âyet, o dönemin zihniyetini ve uygulamalarını yansıtan ve o dönemin zihniyeti ve anlayışı içinde çok makul görülen anlayışı içinde erkeğe aslında şiddetini frenlemesi -yani bir yandan karısını terbiye ederken, bir yandan kendisini de terbiye ediyor- şiddeti birincil terbiye yöntemi olmaktan çıkarıp, önce konuşmak, ondan sonra küsmek, ondan sonra da şiddet kullanmak tarzında bir terbiye etme yetkisi tanımış. Ben bu âyete dokunmuyorum; fakat, bu âyetin tarihsel bağlamının o günle alakalı olduğunu, bugünün değişen daha... Biz şimdi istesek de kendimizi bu âyetin kapsamında göremeyiz. Niye? Ben eşimle aynı eğitimi almışım, evlenmişim, kendi düşünce dünyama, kendime de inanıyorum. Dolayısıyla, böyle bir ortamda eşim tarafından terbiye edilmek istemem. Bu şekilde terbiye edilmek istemem. Ama, karşılıklı görüşerek konuşarak terbiye edilebilirim. Biliyorsunuz, Avrupa'da çocuklara karşı şiddet uyguladığımız tespit edildiğinde, çocuğunuzu elinizden alıyorlar. Artık böyle bir noktaya geldik. Böyle bir dünyada biz Müslümanlar olarak neyi savunacağız? Hayır, "biz çocuklarımızı, hanımlarımızı dövelim" mi diyeceğiz? Benim düşüncem şu: Şiddeti hayatımızdan kaldırmak için neler yapmalıyız? Bugün artık caiz değil şiddet. Bunun üzerinde konuşmalı, "Aile içi şiddet" diye artık yerleşmiş bir terim var biliyorsunuz. Bu ne ifade ediyor? Türkiye'de, ben, kadına karşı uygulanan şiddetin, çocuklara karşı uygulanan şiddetin ciddiye alınmadığını düşünüyorum. Onun dışında zaten çok yaygın şiddet var, işkenceler var. Yöneticilerin şiddeti var, şu var bu var. Bu bizim hiç konuşmadığımız ve konuşmaktan kaçtığımız bir alan. Bence, şiddetin kötü bir dil olduğuna karar verip, bunun üzerine Avrupalıların gittiği gibi gitmek lâzım. Biz, üstelik rahmet ve merhamet sahibi bir Peygamberin ümmeti olmakla övünüyoruz. Şiddetle hiç bağdaşmayan kavramlar bunlar. Bu işi ciddiye almamız gerekiyor. Âyete dokunmadan, kendi çözümlerimizi bulmamız gerekiyor.

Teşekkür ediyorum.

Komasyon Başkanı- Ben teşekkür ederim.

- Buyurun.

Doç. Dr. Nihat Dalgın – Efendim, kadının şahitliği konusundaki görüşlere katılıyorum. Ancak, bir ilave yapmak istiyorum. Klasik dönemde de İbn Kudame'nin el-Muğni'sinde ve İbni Kayyim'da gördüğümüz bir bilgiyi sunmak istiyorum. O dönemde bile -belki genelleme yapmak mümkün değilse de- o âyet-i kerimedeki kadınların şahitliği konusunu "tahammülü's-şehade" olarak anladıkları, "edâu's-şehade" olarak anlamadıklarını görüyoruz. O esnada belirtildiği gibi, cehaletin var olduğu bir ortamda haklar özellikle borç hukukuna dair haklar korunsun diye bir taraftan yazdırılma emri tavsiye niteliğinde de olsa var. Diğer taraftan, yine şahitlik yapılması isteniyor. Ancak, Kur'an-ı Kerim'de, mahkemede hiçbir zaman bir erkek, iki kadın hepsi de dinlen sin istenmiyor. Dolayısıyla mahkemede hakimin huzurunda şahit olarak iki kişi yeterli. Bir kadın şahitlik yapacak, hakim onun şahitliğini dinleyecek; doğru, vukufiyetle bilgisini beyan ediyor, ortaya koyuyorsa, onun şahitliğini kabul ettikten sonra, ikinci kadına "sen de şahitliğini anlat, sen de buyur konuş" demeyecektir, erkeğe geçecektir. Bu âyet-i kerimeden hareketle, Kur'an'da, şahitlik konusunda kadın-erkek eşitliğinin olduğu söyleniyor. Böyle bir görüş var. Bunu benimsiyorum. Bu âyet-i kerime, bu şekildeki bakışla da kadının şahitliği, erkeğin şahitliğine eşdeğer görülebilir.

Yine hocalarımın belirttiği gibi, yazılı bir metne şahadetlik yapma hususunun bu âyet-i kerimenin dışında olduğu görüşü de var. O da benimsediğim bir görüştür. Dolayısıyla, kadınların bütün konularda, az önce belirtildiği gibi, hakikaten hakimin yeterli görmesi kaydıyla, bütün konularda şahitlik yapması mümkündür. Yine denildiği gibi, erkeklerin de bazı şahitlikleri kabul edilmiyor, kadının da edilmeyebilir. Cinsiyet farkı gözetilmeksizin, bütün konularda kadınların şahitliği benimsenmeli ve nisap noktasında da erkeklerle eşit tutulmalıdır diye düşünüyorum.

Nisa suresi 34. âyet-i kerimeye gelince buradaki "kavvamune"yi, "erkekler kadınların yöneticisidir, evin reisidir" şeklinde anlıyorum. Yoksa, farklı bir şey değil. Erkeğin kadına üstünlüğünü değişik yönlerde çekmenin bir anlama gelmeyeceğini düşünüyorum. Evin reisinin erkek olmasından korkulmaması gerektiği kanaatindeyim. Ancak, yetki sınırını aşmasından korkulmalı. Onun için hem hukukî, hem ahlâkî tedbirler alınmalı.

Nisa, 34. âyetindeki نَشُوزَهِنْ نَعْتَوْهُنَّ وَأَجْرُهُنَّ ifadeleri tamamen ailevi geçimsizlik sonrasında, son bir aşama olarak vurgulanmaktadır. Diyelim ki: Aile yuvası yıkıldı yıkılacak, bir uçurumun kenarında, daha ziyade kadından kaynaklanıyor bu yıkımın sebebi. Erkek eşini tanıyor tabii, üç beş yıllık eşidir. Ona nasihat etmesi ve yatağında kalması gerekir. Bunları takip ettikten sonra hâlâ kadın nüşuzda ısrar ediyor ve neredeyse yuva yıkılacak, boşanma noktasına gelinecek, buna rağmen erkeğin yuvanın devamı ile ilgili bir beklentisi varsa, kadın az çok sopa vurmakla aklı başına gelecek; "demek ki benim yaptığım hata cidden büyük, yuva yıkılacak, aklımı başıma almalıyım" diyecektir. Erkeğin hanımından bir beklentisi varsa, bu noktada "vadrübuhunne"nin dövme şeklinde anlaşılmasının makul olacağı kanaatindeyim. Yoksa, zaten hiç kimse burada, durup dururken "erkek eşini dövsün" falan şeklinde anlamıyor. Yani, yuvanın yıkılması noktasında, yıkıldı yıkılacak aşamasında, böyle bir tedbir uygulanmış. Hamza Bey Hocamın söylediği gibi, zaten erkek eşini tanıyor, "şimdiye kadar hiç vurma-

dım, dövmedim, bir şamar atarsam daha feci durumlar olacak” düşüncesinde ve olumlu bir beklentisi yoksa, yuvanın bir an önce yıkılacağından kuşkulaniyorsa, şüphesiz bu önlemi almayabilir, başka önlemlere başvurabilir.

Teşekkür ediyorum.

Komisyan Başkanı – Ben teşekkür ederim.

– Rıdvan Bey, buyurun.

Rıdvan Çakır – Efendim, ben yine çok istifade ettiğimi belirterek ve teşekkür ederek başlamak istiyorum. Ben fikir falan beyan edecek değilim. Yalnız, toplantının seyri içerisinde şöyle bir kanaat hakim oldu bende. Burada biz ilmi bir çalışma yapıyoruz; ama, bu ilmi çalışmanın sonucu topluma intikal edecek. O zaman, sokaktan bir vatandaş olarak bu konuşmaya ben de bir yerinden gireyim. Acaba bu toplantıda sokaktaki vatandaşın aklına gelebilecek sorulara da bu çerçevede cevap bulabilecekmiziz?

Diyoruz ki, “işte bu âyet-i kerime, o günkü şartlarda vardı, o günkü şartlara göre inzal olmuş.” Peki, o günkü şartlara göre inzal olmuş bu âyet-i kerimenin hükmü orada bitmiş mi? Konuşmalarımız içerisinde geçen mesela mirasla ilgili âyet kesin tespit etmiş, “şöyle şöyle taksim edeceksiniz” demiş. Bu âyet-i kerimenin hükmü orada bitmiş mi? Yahut da, “o günkü şartlarda öyle uygulanmış” diyoruz. O zaman, ben vatandaş olarak diyorum ki, “siz hocalar olarak çıkıp diyorsunuz ki bana, ‘efendim bu Kur’an-ı Kerim kıyamete kadar bakidir; yani, zaman açısından evrenseldir’. O zaman demek ki evrensel değil, orada bitmiş o?” Bu, bir.

İkincisi, “mademki yine siz hocalar olarak bana diyorsunuz ki, ‘Allah Teala ezelden ebete her şeyi bilir.’ Peki, o günkü şartlara göre inzal olmuş o âyet-i kerimeyi, bugün ve bundan sonra gelecek olan zaman içerisinde de anlaşılabilir yahut o günün şartlarına göre de değerlendirilebilecek, o toplumların yapısına göre de birtakım ahkâm ifade edebilecek şeylere -haşa- o âyet-i kerimenin içerisine yerleştirmekten Allah aciz miydi?” diye, sokaktaki vatandaş olarak benim aklıma gelirse...

Bunu, şunun için ifade ediyorum: Bu değerlendirmeleri yaparken, bu değerlendirmelerin sonucunu halka intikal ettirirken, belki bu gibi mukadder sorulara cevap olabilecek bazı ifadeler de bu konuşmalarımızın arasına koyabilir miyiz diye düşünelim. Bunu ifade etmiş oldum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Ben teşekkür ederim.

– İsmail Hakkı Bey, sizi epeyce beklettik.

Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal – Yanlış anlaşılması için önce bir açıklama yapayım. Burada serdettiğim görüşler, tamamen kişisel görüşlerim; yani, Diyanet İşleri Başkanlığı’nı bağlayıcı bir yönü yok.

Benim görüşlerim de, aşağı yukarı Hidayet Hanımın görüşleriyle benzeşiyor. Ben, bir sayfalık bir özet yapmıştım sizin için. Onu okumakla zamandan da tasarruf ederiz diye düşünüyorum.

Bakara suresinin 282. âyeti, yani Müdayene âyeti, kadınların şahitliğini düzenlemek amacıyla gelmemiştir. Ancak, fukaha buradan genel bir istidlalde bulunarak, şahitliği ikili-birli olarak düzenlemişlerdir. Nisa 15, Maide 106, Talak 2, Nur 4 ve yine Nur 6-9. âyetleri -altıdan dokuza kadar- kadın ve erkek şahitliği konusunda bir ayırım yapmamıştır. Bu sebeple kadın erkek şahitliği arasında herhangi bir fark gözetilmelidir. Yani, şahitlik yapma durumunda olan her kadın ve erkek, bu Ehliyete sahip olan, deli olmayan, aklı başında olan, şahitlik yapacağı konuya vâkıf olan herkes şahitlik yapabilmelidir.

Biraz önce bir konu geçmişti. Onunla ilgili kısa bir şey nakletmek istiyorum. Osmanlı döneminde -arşivden çıkarılmış bir husus- Adana'da kadınlar hamamında kızı dövülen bir kadın şikâyetini kadıya iletmişti halde, erkek şahit bulamadığı için sonuçsuz kalıyor. Ta İstanbul'a kadar da intikal ediyor. Fakat -hocalarımız da bahsettiler- sadece kadınların vâkıf olduğu durumlarda kadınların şahitliğinin geçerli olduğu kitaplarda var. Buna rağmen kadının şikâyeti sonuçsuz kalıyor.

Hz. Peygamber dönemi toplum ve aile yapısı, bugün de aynıyla geçerliyse kadın ve erkeğin statüsü ve pozisyonunda herhangi bir değişiklik olmamışsa, o zaman Kur'an'daki mirasla ilgili taksimat idealdir, değişmemesi icap eder. Eğer o günkü aile yapısında bugün büyük değişiklik olmuşsa ve o günkü aile yapısını kıyamete kadar ideal aile yapısı olarak da kabul etmiyorsak; yani, "o günkü Arap toplumunun aile yapısı bütün zamanlar için idealdir" demiyorsak, o zaman miras taksimatında da yeni düzenlemeleri kabul etmek gerekir kanaatimce.

Nisa 34. âyette geçen "kavvam" kelimesinin, "gözetici, koruyucu, himaye edici" anlamında olduğu konusunda ben de hocalarımıza katılıyorum. Çünkü erkeğin fizikî üstünlüğü var. Yani güç bakımından aralarında bir farklılık var şüphesiz. Gözetici olmaları, koruyucu olmaları gayet tabii bir şey. Nisa 34. âyete göre, Kur'an'ın indiği dönemde ailenin yönetiminden sorumlu olan erkek, gerektiği zaman çocuklarını tedip edebildiği gibi, karısını da tedip edebilmekteydi. Ailenin dağılmasını önlemek ve boşama cihetine gitmemek için -nitekim âyetin devamında "eğer ıslah olurlarsa artık bundan sonra başka bir yol denemeyin" diyor- o gün geçerli yöntemlerden biri olan dövme, tamamen o toplumla ilgili konjonktürel ve mevzii bir durumdur. Dolayısıyla bunu genel-leş-tirmenin ve savunmanın imkânı yoktur. Kur'an'ın amacı, aile huzurunun sağlanması ve aile birliğinin devamıdır. Bugün bunu sağlayan çeşitli aygıtlar geliştirilebilir. Ancak, bunlar arasında dövme asla olmamalıdır.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Ben teşekkür ederim.

– Buyurun Mehmet Bey.

Doç. Dr. Mehmet Görmez – Bu müzakere ettiğimiz üç konu, iki hususu tekrar net olarak ortaya çıkarıyor: Birincisi, tarihte âyetlerin anlaşılmasında ve yorumlanmasında kültürün, sosyal çevrenin, şartların ne kadar etkili olduğunu ortaya çıkarıyor. İkincisi, bugünkü yorumlarımızı sadece metinlerde ifade edilmeyen, yani sadece "vadribuhunne" kavramının anlam alanına girerek orada olmayan bir şeyi oraya soğurtmakla halledemeyeceğimizi ortaya koyuyor. Gerçi, *İslâmiyat Dergisinde* bir ar-

kadaşımız “Çağdaş Kur’an Üretimleri” başlıklı yeni bir makale yazdı. Bilhassa, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları arasında bir kitabın Türkiye’de tartışılmaya başlandıktan sonra yazılan mealler tamamen değişti. Sekiz ayrı anlam verilmeye başlandı “vadribûhunne”ye. Mesela, bunlardan bir tanesi, “darb-ı mesel ver”, “ona hikaye anlat.” Hüseyin Atay Hoca, çok daha farklı bir anlam veriyor. Biliyorsunuz, onu ben ifade etmeyeyim. Bir arkadaşımız verdiği anlamlar içerisinde en uygununu Yunus Vehbi Bey’in verdiği anlamın, “vadribuhunne”nin kadim kullanımları içerisinde âyetin konteksine yine de en uygun bir mana olduğunu ifade ediyor.

“Kültür ne kadar etkili olmuş” dedim. Bilhassa Hidayet Hanım ona işaret etti. Şahitlik konusunda sorun, doğrudan şahitlik konusu olmaktan çıkmış. Oradan hareketle hakikaten kadını tahkir eden bir literatür oluşmuş. Yani, neden böyle bir şey? Siz hocalarımız da ifade ettiler, yirmi ayrı yerde hiçbir ayırım yapılmazken, sadece borçların yazılı olarak tescilinde ifade edilen bu olayın kadının aklının, beyninin, hafızasının eksik olduğuna gerekçe olarak gösterilmesi, hele hele bu gerekçenin Hz. Peygamber’e izafe edilmesi çok korkunç bir şey. O aslında sahih bir hadise, sonradan idrac edilmiş bir ifadedir. Yani, “ما رأيت من ناقصات عقل ودين أغلب لدى لب رجل جازم” (Buhârî, Hayz, 6; Zekât, 44) orada hiçbir problem yoktur aslında. Ama, sonradan, bir soru üretilmesi, Hz. Peygamber’e cevap verdirilmesi olayı, İbn Mende’nin “Kitabül İman”ında, daha sonra hadise bir idrac olarak sonradan girildiğini çok açık bir şekilde ortaya koyuyor. Bunun akli, ahlâkî melekelerle hiç ilgisi olmadığı halde yorumun böyle yapılması, bu yorumun da Hz. Peygamber’e dayandırılması ve siyasetle ilgili bütün kitaplarda dahi bu hadisin o müdrec kısmı gerekçe olarak gösterilmiştir. Bu elbette son derece yanlış bir şey.

Her ne kadar Karafî, “Furuk” adlı kitabında şahitlikle raviliğin arasındaki farkları çok güzel ortaya koysa da, aslında bir açıdan bakıldığında ravilik şahitlikten daha önemli bir şey. İki kişinin kavgasını nakletmekle, dinle ilgili bir hükmü nakletmek arasında ne kadar büyük bir fark vardır? Ama, hadisçilerin arasında bunun hiç tartışılmamış olması, yani Hz. Peygamber’den bir rivayeti bir hanım naklettiğinde, “senin şahitliğin iki erkeğin şahitliğine bedeldir” denilmemesi, ona itiraz edilmemesi, gerçek-ten çok manidardır.

Meal sorunları var. Bilhassa “kavamûn” ile ilgili bir şey söylemek istiyorum. Zamaşşeri, Reşit Rıza, bir yere çok güzel parmak basıyorlar; ancak, şu anda elimizdeki hiçbir mealde bu anlam yok. “Kavvamune bi” ifadesi, yani bima’dan sonraki şeyler, bütün meallerimizde gerekçe, sebep, talil olarak ifade ediliyor. الرجال قوامون على النساء (Nisâ 4/34) Neden? İki sebepten. Çünkü, erkek faziletli. Çünkü erkek diye üstün tutuluyor. Halbuki, bu üç tefsirde de الرجال قوامون على النساء iki şeyle kavvamun, كونوا قوامين بالقسط (Nisâ 4/135) yani “adaletle hükmedin”, “adaleti gözetin.” “Kavvamune”, “bi” ile birleştiği zaman farklı bir anlam ifade ediyor bizim meallerimizde, ben manidar buldum. كونوا قوامين بالقسط كونوا قوامين بالقسط (Nisâ 4/135) كونوا قوامين بالقسط (Nisâ, 4/34) “yani iki şeyle kadının hukukunu gözetin.” Eğer “kavvamune”ye “gözetin” anlamı verilecekse, ki metin olarak söylenmeyecek bir anlam değildir. Ama, en azından ilk ifadenin müstakil bir cümle olmadığını الرجال قوامون على النساء (Nisâ, 4/34) neyle kadının hukukunu gözetecek; iki şeyle: Bi-

risi Allah'ın kendisine verdiği birtakım üstünlükler, birtakım meziyetler, diğeri de mahıyla ona yardımcı olacak diye bu verilmiş olan anlamı anlamlı buldum. Belki bundan sonraki meallerde göz önünde bulundurulması gerektiğine inandım.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

Buyurun.

Doç. Dr. Talip Özdeş – Müdayene âyetinde, şahitlik konusunda kadın-erkek yarıştırmıyor; amaç, hakkın ikamesidir. O toplumda hakların karşılıklı olarak, mağduriyetleri engelleyecek şekilde korunmasıdır. Ki, şifahi kültür yaygın, yazılı kültür fazla yaygın değil. Ama diyelim ki, hiç şahit de olmadan iki kişi birbirine borç verdi ve yazışmadılar. Onların bu yaptıkları sözleşmenin de ben geçerli olduğunu düşünüyorum; ama, risk büyük. Allah Teala'nın yönlendirmesi burada, öyle zannediyorum ki, riski ortadan kaldırmak veya azaltmak. Bu da zamana ve şartlara göre değişebilir. Böyle bir durumu ben yaşadım, bizzat gördüm. Üç kişi vardı. Çok mağdur olmuşlardı. Bir işveren onları çalıştırmıştı. Hatta, "bütün ücretlerimizi aldık" diye de bir yazı almış. Bir problem vardı çünkü orada. Zavallılar mahkemeye vermişler, bütün deliller aleyhlerine, aylarca çalıştırılmışlar, sadece cüzi bir şey ödenmiş, hepsi ödenmiş diye gösterilmiş. Orada, bütün mesele hukuk meselesi artık, hakimin tecrübesi. Diyebilirdi ki, delil yetersizliğinden sizin alacağınız hiçbir şey yoktur. Ama, hakim o kadar tecrübeliydi ki gördüğüm kadarıyla, o kadar pratik ve seri sorular yöneltti ki o kişiye, neticede bütün hakları ortaya çıkardı ve hakkı da ikame etti. Yani, önemli olan orada hakkın korunması. Bir yönlendirme, zaman içerisinde en iyi şekilde nasıl ikame edilebilecekse o şekilde anlaşılır diye düşünüyorum.

"Kavvamlık" meselesini ben sosyolojik boyutta kevnî bir âyet olarak görüyorum. Yani, bütün toplumlarda değişik formlar içerisinde tekrarlanagelen o ataerkil yapılanma, erkeğin bir şekliyle o hiyerarşik yapı içerisinde üst konumda bulunduğunu gösteriyor. Ama, bu kesinlikle erkeğin bu yetkinliği kötüye kullanması, zulmetmesine ruhsat verme anlamında olmadığı gibi, bir hukuk normu olarak da görmüyorum onu. Bu, kadının ferdi olarak veya sosyal, toplumsal olarak statüsünü geliştirme, kendisini toplumun belli kademelerine yükseltme konusundaki gayretlerine engel konulmasını da gerektirmiyor. Genel bir yapı vardır. Bugün Amerika'da da çok büyük imkânlar verilmiştir bayanlar için. Ama, Parlatmentonun yapısı ortadadır. Yani, oranlar ortadadır. Batı toplumlarında da kadının, istenilen düzeye, henüz bir üst konuma çıktığı söylenemez. Orada da "kavvamlık" büyük ölçüde erkeklerin elinde gerçekleşiyor.

Miras konusunda, Hidayet Hanım da ifade ettiler, ekonomik yapılanma, erkeğin fizik üstünlüğü, harpler ve o durumlar içerisinde bir de aile ilişkileri, o toplumdaki aile yapılanması, sosyal anlayış da çok önemli. Kur'an'a rağmen, bugün dahi Müslüman köylerde, bir kız miras istediği zaman bütün aile bağları kopabilmektedir. Allah Teala'nın o günkü ekonomik şartlara binaen hem de bu aile ilişkilerini kırmama, yani sıla-i rahimi ortadan kaldırmama noktasında bir yönlendirme yaptığını düşünüyorum ve burada tavsiye olarak anlaşılırsa konu, biraz daha esnek olarak değerlendirilebilir. Çünkü emir veya tavsiye olarak anlamak da çok farklı bir konum. Buna rağmen, baş-

ka alternatifler de vardır. Önemli olan adaleti temin etmektir. Eğer taraflar, kardeşler razı oluyorsa, mirası eşit şekilde de paylaşmak mümkün. Hatta ve hatta, babanın kızına hibe etmesi de mümkün. Her ne kadar “vasiyet edemez” diyorlarsa da, işte bazı görüşlere göre üçte bire kadar, hatta baba kızının mağdur olacağını görüyorsa, eğer kızının zaruri durumlara muhatap olacağını düşünüyor ve görüyorsa, bu tip tedbirleri alabilir. Yani, mirasın haricinde de kızına hibe olarak malının üçte birini vermesinde ben şahsen hiçbir çekince ve engel görmüyorum.

Bu “vadribuhunne”ye gelince. Orada da yine aynı konum söz konusu. Bir nüzul sebebi ve bir ortam var. Bir bayan dövülmüş, yani kocası onu dövmüş ve babasıyla beraber Peygamberimize şikayete gelmişler. Peygamberimiz o kadar kızmış ki ona, hatta neredeyse o erkeğe kısas uygulayacak. Bu konum üzerine bu âyet-i kerime geliyor. Arapça’ya baktığımız zaman çok geniş kullanımlar var. Darb anlamında “darabe Zeydun Amran” örnek verilir, bu mana çok yaygın. Ama, “darabe bihi” deyince, bir şeyle vurdu. İşte mesela Lisanü’l-Arab’ı getirdim, burada da mesela “ve darabahu ey caleduhu” denilmektedir. Bu şekilde kullanımlar da söz konusu. Hocamın çalışmalarına saygım var; fakat, nüzul sebebiyle beraber ortamı ve hadiseyi düşündüğümüz zaman âyeti ister istemez böyle bir bağlama götürüyoruz. Fakat, buna göre “nüşuz” kavramı da önemli. “Nüşuz”, çok şiddetli geçimsizlik ve isyan hali. Erkek veya kadının fiili tecavüzüne, fiili olarak müdahalesine kadar gidebilen durumlar için de “nüşuz” kavramı kullanılabilir. Orada, acaba darp, bugün bildiğimiz anlamda dövmeyi mi ifade ediyor? Çünkü dövme şiddet içeriyor, ama “darabe”yi biz sembolik bir vurmaya indirgeyebilir miyiz? Mesela, Peygamberimiz bunun örneklerini de göstermiş. Sa’d suresinde, Hz. Eyyup’la ilgili bir anlatım vardır. Orada, Allah Teala onun hanımını dövmesine aslında onay vermiyor; ama, ne yapıyor? Herhalde bir yemin edilmiş, o yemini yerine getirmek için, “bir demet sap al ve ona bir defa vur” şeklinde, yani sembolik bir vurma öneriliyor. Olayın psikolojik ve sosyolojik boyutu var. Zaten kişi eşini dövmektedir orada ve özel anlamda geliyor, toplumsal olarak genel bir hüküm vaz’ ettiğini düşünmüyorum ben. Gelen hüküm âdeta onu yönlendiriyor, “sen eşini dövme” diye. Çünkü, dövme olayı, çoğu defa anlık gelişen bir hadisedir ve böyle bir ortamda kişinin tamamen psikolojik olarak, aklen makul bir durumda ve makul ölçüler içerisinde değildir. (...) Kur’an bu olguyu, kadının lehine sonuçlanabilecek bir konuma doğru çekiyor. Yani, “olguyu onaylıyor” demiyorum. Bir de, her emir sıgasında gelen şeyi biz bir emir olarak anlamak mecburiyetinde değiliz. Olayın kullanımı, siyak-sibak ilişkisi, nüzul sebepleri göz önünde bulundurulmalı. Bütün bunları beraber tefsirde bir metodoloji olarak değerlendirmek mecburiyetindeyiz.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

– Buyurun.

Şükrü Özbuğday – Sayın Başkanım, değerli katılımcılar; hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Biz, burada bu üç konuyla ilgili bir hukukî düzenleme yapacak değiliz. Zaten, böyle bir görevimiz de yok. Dün de ifade ettiğim gibi, her üç konunun, özellikle İslâm’ı

eleştirmek veyahut da ona hücum etmek isteyenlerin elindeki en önemli üç argüman olduğunu düşünüyorum. Kadının mirastan yarım alması, kadının dövülmesi ve şahitlikte iki kadının bir erkek yerine geçmesi. Hep bu argümanları ileri sürerler, kullanırlar. O bakımdan, biz burada alacağımız kararlarda bu konuda ikna edici bir metin ortaya çıkarabilirsek, faydalı olacağını düşünüyorum. Hocalarımız ifade ettiler. Ben büyük bir kısmına katılıyorum; ama, şahitlik meselesiyle ilgili olan âyet-i kerime, kadının o dönemde tamamen yabancı olduğu bir konuyla ilgilidir. O bakımdan zaten âyetin devamında da, biri diğerini desteklemesi illet olarak gösteriliyor.

Efendim, “günümüzde artık kadınların hepsi okur yazar, hepsi ekonomik konularda bilgili, yeterli bilgiye sahip”, şeklinde bir genelleme yapmamız da mümkün değil. Bugün, bazı bölgelerde öyle hanımlar var ki, değil ikisi, üçü bir araya gelse o olayı doğru olarak belki anlatamazlar, şahitlik yapamazlar. O bakımdan, buradaki âyet-i kerimedeki husus, daha çok şifahi şahitlikle alakalı olan bir husustur. Biraz önce Hamdi Bey Hocamız da ifade ettiler; Kur’an-ı Kerim’de diğer konularda kadın ile erkek arasında şahitlikte herhangi bir ayırım gözetilmemektedir.

Miras meselesine gelince, yine, Hamdi Bey Hocamın ifade ettiği gibi, kendi şartları içerisinde nimet-külfet dengesi söz konusudur. Erkeğin birtakım sorumlulukları var. Nafaka sorumluluğu, mehir sorumluluğu, evin geçimi vesaire. Onlar dikkate alındığı zaman, bunda bir adaletsizlik söz konusu değil. Ayrıca, hepimizin bildiği gibi, İslâm hukukuna göre mal ayrılığı prensibi var, yani kadının bütün kazancı, geliri veyahut da mirastan aldığı pay kendisine ait. Bunlardan sarf etme, harcama mecburiyeti de yoktur. Ama, erkek öyle değil. Erkeğin mali sorumlulukları, mükellefiyetleri var. Bu açıdan herhangi bir dengesizlik olmadığı kanaatindeyim. Ama, yine biraz önce de ifade edildiği gibi, mirasçılar kendi aralarında bir anlaşma yaparlarsa, kendi rızalarına göre, bunun da âyete aykırı olacağı kanaatinde değilim. Biraz önce Talip Özdeş Bey’in ifade ettiği gibi, adam ölmeden önce sağlığında kız ve erkek çocuklarına eşit şekilde bir paylaşım yapması ve hibede bulunması da âyete aykırı değildir.

“Dövme” meselesine gelince, kısaca arz edeyim. “Vadribuhunne” kelimesini çok fazla zorlamanın doğru olmadığı kanaatindeyim. 1400 yıldan beri böyle anlaşılmıştır. Ama, bu dayacağı getiren de İslâm değildir. Hidayet Hanımın da ifade ettiği gibi, âyet, kadını tedip konusundaki merhalelerden, tedricten bahsediyor, o dönemin anlayışına göre. Ama bu Kur’an-ı Kerim’deki her emir mutlaka vücut ifade eder anlamı da çıkmaz. Yani bir sürü emir var, “külû veşrebû” gibi, bunlar mutlaka vücut ifade etmiyor. Buradaki “vadribuhunne” emrinin de vücut ifade ettiği kanaatinde değilim. Zaten uygulamasına bakınca, ne Hz. Peygamber hanımlarını dövmüş ne ondan sonra Müslümanlar Kur’an’ı referans alarak hanımlarını dövmüşler. Bugün, dayak olayı varsa, Kur’an mı referans gösterilerek kadın dövülüyor? Bir rektörün hanımını dövdüğü basına yansıdı. Yani, bugün, kadına şiddet, dayak olayı varsa, bunun Kur’an referans alınarak yapıldığı kanaatinde değilim, tamamen kişilerin eğitimsizliğinden kaynaklandığı görüşümdedir.

Teşekkür ederim.

Komisyan Başkanı – Teşekkür ederim.

– İbrahim Bey, buyurun.

Dr. İbrahim Paçacı – Ben şahitlik konusunda fazla bir şey söylemeyeceğim; fakat, Nihat Bey’in söylediği çok önemli bir durum var. Âyet-i kerimede, işhaddan bahsediliyor, yani şahitliğin yüklenilmesi...Âyetin devamında da “birisini hatırlamazsa diğeri hatırlatsın” deniliyor. Şimdi, mahkemede “iki kadının şahitliği geçerlidir” diyecek olursak, birisini hatırlamadığı zaman öbürününkü de kabul edilmemesi gerekir. Dolayısıyla, tek kadının şahitliğinin kabul edildiği zaten Kur’an-ı Kerim’in âyetinden de anlaşılıyor. İki şahidi getirmenin maksadı, alacağı garanti altına almak. Kur’an-ı Kerim’de müdayeneye ilgili âyet diyor ki, alacağınızı garanti altına alın. Yazın, yazamadığınız takdirde şahit tutun. Şahit tutarken de, bu işi o zamanın toplumuna göre en iyi bilen erkeklerden şahit tutun. Erkek bulamadınız kadın şahit tutmak zorunda kalacaksınız, o zaman belki hatırlamayabilir diye ikincisini destek olarak tutun. Burada iki kadının şahitliği bir erkeğe denk diye değil. İki kadınla güvence altına almakta bahsediyor. Diğer âyetlere baktığımız zaman da zaten denk olduğunu görüyoruz. Mesela, lian ile ilgili hadisede, erkeğin nasıl dört kere lian yapması gerekiyorsa, ona karşılık kadına da dört lian hakkı verilmiştir. Bu da göstermektedir ki, hem ceza hukukunda kadının şahitliği geçerlidir, hem de bir kadının şahitliği bir erkeğe denktir. Şahitlikle ilgili sadece bunları söylemek istiyorum.

Miras konusunda tavsiye dersek problem çıkar gibi bir izlenim var. Fakat, zaten miras konusunda, problem ne zaman oluyor? Çözülmediği zaman. Yani, tavsiyeyle durum çözülmez. Zaten anlaşıkaları zaman, eşit de taksim ederler; kıza iki, erkeğe bir de verebilirler. Önemli olan anlaşmazlık halinde taksimatta ne yapılacak? İşte Kur’an-ı Kerim bunu getirmiş. Bu bir tavsiyedir, kendi aralarında yaparlarsa ne olur dersek, o zaman zaten anlaşmazlık ve tamamen bir keşmekeş olur. Bir de, daha sonra نفاة من الله -ondan sonra- نفاة من الله (Nisâ, 4/11) şeklinde çok bağlayıcı bir söz var. Buradan, “bu hüküm evrenseldir” sonucuna ulaşabilir miyiz?

Ben hemen Nisa 34’e geçmek istiyorum. İkisizle ilinti kurmak istiyorum. الرجال قوامون على النساء بما فضل الله بعضهم على بعض (Nisâ, 34) Erkekler nafakayla sorumludurlar, geçimini temin edecekler diye hüküm geliyor. Adalet meselesi, “hangisinin daha âdil olduğunu bilemezsiniz” meâlindeki âyette, bakıyoruz şimdi erkek kadın ayrımı değil, sorumluluk meselesi. Anne baba olduğu zaman, bazen kadın da fazla alabilir, bazen ikisi, normal hallerde de ikisi denk alıyor anne ile baba. Eğer kadın erkek arasındaki sırf ayrılık olacak olsa, o zaman, anne ile baba arasında da bir farklılık olması gerekirdi. Böyle bir ayırım yok. Dolayısıyla bu sorumlulukla alakalıdır. Toplum düzeni tamamen değişir, sorumluluklar denkleşirse... Bu sadece bir savunma. Toplumda tek başına kalan kaç kadın vardır? Şu anda hâlâ geleneksel bir aile yapısını sürdürüyoruz biz. Kadınlar nafaka yükümlülüğü üstlenmiş veya geçimleri kocalarının uhdesinde değil, tamamen kazandıkları müstakil kendilerine ait. “Harcadıkları kendilerine aittir” diymiyoruz. Bunlar münferit hadiseler, çok da olsa yine münferit. Toplumda nafakası erkek tarafından temin edilmesi gereken bir kesim var. Dolayısıyla, bu şartlar ortadan kalktığı zaman, belki o takdirde mirasla ilgili durum tekrar ele alınabilir.

34. âyetin son kısmı, “vadribuhunne”ye gelince. Burada da benim farklı bir yakla-

şımım var. Özellikle biz Hanefiler, abdest âyetini algımlarken diyoruz ki, “vav, mutlak cem’ içindir. Bunlar birbirinden sonra yapılması gereken şey değildir. Dolayısıyla ter-tip gerekmez.” Fakat, bu âyete gelince, “size karşı gelirlerse, baş kaldırırlarsa önce nasihat edin, bundan akıllanmazlarsa darılın, kûsün yataktan ayırın, bundan da akıllanmazlarsa dövün” gibi bir sıralama getirmek nasıl çıkarılabiliyor onu anlayamıyorum. “Nüşuz” kelimesi üzerinde durmak lazım; çok kapsamlı bir kelime. Öyle kapsamlı ki, mesela -birazcık kaba tabir kullanacağım affedersiniz- sadece anlaşılamazlık, sözle karşı gelmekten tutun da, kapının arkasında elinde oklavayla bekleyip girer girmez kafasına oklavayı vurmaya kadar giden bir kavram. Nefsi müdafaa da dinimizde ve hukukumuzda vardır. Âyette “Tehafûn” kelimesi geçiyor. Korkma hadisesi, korkma önce gerçekleşecek de diyemezsiniz. Meselâ, cinayet hadisesinde, tabancayı çekmiş size ateş edecek, “önce bir ateş etsin, fiil gerçekleşsin de ben kendimi savunayım, nefsi müdafaa yapayım” diyemezsiniz. Kadın fiili olarak saldırdığı durumlarda, bu “nüşuz” fiili hale geldiği zaman erkek de buna karşılık dövme yetkisi vardır diye bir müsaadedir. Hatta, mütekâbiliyet olarak kadınlara da bu hak tanınabilir diye düşünüyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

Birkaç şey de ben söyleyeyim.

Şahitlik konusunda genel olarak aynı şeyleri düşünüyoruz. Yalnız, burada bir şeyi vurgulayayım: Şahitlikte, -Mehmet Görmez Bey üzerinde durdu- farklı yöne çekiliyor; ama, aslolan olayın tam ortaya çıkmasıdır. Olayı ortaya çıkaracak bir düzenleme yapılmıştır. Bu “Müdayene” âyetinde gerçekten o günkü toplum yapısı içerisinde kadının ticari ilişkilere yabancılığı böyle bir tedbir almayı gerekli kılmıştır diye düşünüyorum.

Ben söyleyecektim, Rıza Savaş Bey söyledi, bir başka hadis de var: Bedevinin şehiriye şahadeti geçerli değil. Niye geçerli değil; bedevi adam değil mi? Şehir hayatının inceliklerine vâkıf olamaz diye. Yine adalet duygusunu tatmin sadedinde böyle bir uygulamaya geçilmiş.

Dövülme konusunda, kusura bakmayın, Hidayet Hanım gibi aynı şeyi söyleyeceğim; ben bu âyeti “dövünüz” şeklinde anlıyorum. Bunu çok fazla uzatmaya, süründürmeye gerek yok. Bakın, bir zamanlar gazetede de yazdım; aynı müellif üç Kur’an meali yazdı. Birincisinde “dövünüz”, ikincisinde başka bir anlam, üçüncüsünde başka bir anlam verdi...

Bir Katılımcı – Tekâmül ediyor.

Komisyon Başkanı – Tekâmül ediyor da, eğer bir kemâl noktasına gelmemişse, Allah’ın âyetini tercüme etmede bu kadar cüretkâr olmamalı.

Problem, bu âyetin nasıl anlaşılmasıdır. İbrahim Paçacı Bey de söyledi, nüşuzu nasıl anlayacağız? Bir yelpaze söz konusu. Bugün her toplumda dövme olayı var. Amerika’da yapılan bir araştırmaya göre, Amerika’da eşlerin yüzde 30’u birbirlerine karşı hayatlarında zaman zaman şiddet uygulamışlar. Bazen koca karısını dövüyor, bazen de kadın kocasını. Mehmet Bey bilir, Mısır filmlerinde muntazam kadın kocasını döver. Böyle bir vakıa, senelerdir olan bir vakıa. Veda Hutbesinde Peygamberimizin bir

sözü var, “iffetsiz olma durumunda kadınlarınızı dövünüz” diye. Yani, belki bu dövme olayını, işte o zaman “tahafune” de anlam kazanıyor, böyle bir yola gideceklerine kanaat getirirseniz, son çare olarak dövme fiiline başvurulur. Yoksa, zaten insanlık tarihinde çok uygulanan maalesef şiddet olayına önce iki tedbir getirilmiş gibi geliyor bana. Benim kanaatim bu.

Miras paylaşımı konusunda vasiyete bir anlam yükleyip, bunu asgari had olarak düşünmek mümkün. Fakat ben yüksek sesle düşünme kabilinden şöyle de düşünüyorum: Bir insana, ailede bir yetki ve sorumluluk yükleyince, onun elinin de kuvvetlenmesi lazım. Yani, hem nafakayı ona yüklüyorsunuz, hem birçok malî yükümlülükleri yüklüyorsunuz, ama ona hiçbir yerden malî destek vermiyorsunuz. Bu mümkün değil. Zannediyorum ki -tekrar altını çiziyorum bu kelimenin- İslâm erkeğe malî imkanı biraz fazla yapmış, malî yükümlülükleri de fazla vermiş. “Kavvam” olayını -aile reisi olarak anlayabilirsiniz bunu- bu iki olayla birleştirmiş gibi. Biz bugünkü aile modelini veya modernizmin ortaya koyduğu aile tipini ideal bir aile tipi olarak da düşünmememiz lazım. Arkadaşımız söyledi, mal ayrılığı ve rejimi var. Kadının zaten malları kendisine. Bütün yükümlülükler, malî yükümlülükler kocanın olunca, acaba mirasta da farklı olması çok adalete aykırı bir çözüm müdür diye düşünüyorum.

Böylece süremizi doldurduk.

Bir Katılımcı – Kavvam kelimesi üzerinde...

Komisyon Başkanı – Kelimeler üzerinde çok durmayalım. Bu “kavvam”a kırk anlam verirsiniz.

– Buyurun efendim.

Prof. Dr. Yunus Vehbi Yavuz – Ben lügatten bu kelimenin manasını çıkardım. Zannediyorum problemi çözüyor. القوام: işi yüklenen, sorumluluğu yüklenen. القوي على القيام بالامر: Bir işi yürütmeye güç yettiren. الأمر: emir قيم المرأة منح زوجها = kadın kocasının kayyımıdır. “Kavvamune”den de bu “kayyim” manasını rahatlıkla çıkarabiliriz.

Komisyon Başkanı – Hocam, bir dakika da size vereyim.

Prof. Dr. Mehmet Aydın – Kadınlar gerçekten bu âyet-i kerimeye muhataptır.

Komisyon Başkanı – Zaten orada âyetin devamı var biliyorsunuz. Tekil örneklerde farklı bir uygulama varsa, zaten fiili durum da öyledir. Orada erkek zaten kavvamlık da pek yapamaz.

Prof. Dr. Mehmet Aydın – Bana göre bu biraz daha fizikî bir üstünlük gibi geliyor... (...)

Komisyon Başkanı – Efendim, şimdi 20 dakika çay molası var. Son oturumda, kadınların dinî hayatıyla ilgili problemleri tartışacağız.

İKİNCİ KOMİSYON YEDİNCİ OTURUM

“Kadınların Dinî Hayatıyla İlgili Problemler” “Kadınlarla İlgili Rivayetlerin Kitiği”

(16 Mayıs 2002)

Prof. Dr. Mehmet Akif Aydın (Komisyon Başkanı) – Son oturumda, kadınların dinî hayatıyla ilgili problemleri tartışacağımız gibi, kadınlarla ilgili rivayetlerin kitiğini yapacağız.

Yaklaşık olarak birbuçuk saatimiz var.

Yine, biraz önce yaptığımız gibi, bu iki ana konuyu, alt konular olarak mesela, özel hallerinde kadınlar ibadet edebilirler mi, cenaze, cuma, bayram namazlarındaki durumları nedir ve bununla ve diğer konularla ilgili rivayetlerin kitiği...

Hidayet Hamm, sizden başlayalım.

Dr. Hidayet Şefkatli Tuksal – Ben araştırmam sırasında özellikle kadınların dininin eksikliği meselesi, özel zamanlarında namaz kılamamalarına dayandırıldığı için bu meseleyi araştırmıştım. Araştırırken literatürde, Yahudilerdeki anlayışın, kadının özel hallerinde sanki bir manevi kirliliğe bulaşıyorlarmış gibi bir anlayışın var olmasının etkili olduğunu gördüm. Müslümanlar daha bu konudaki fikirleri netleşmeden önce bu anlayıştan etkilenmişler, öyle görülüyor. Hatta, şirk döneminde, İbni Sa'd'ın kitabında zannediyorum, putların önünde ibadete gittikleri zaman, özel hallerinde bulunan kadınların uzak durduklarına dair rivayetler vardı. Yani bu, İslâm nedeniyle gelmiş bir hassasiyet değil, var olan bir hassasiyetin İslâm dininin tebliğinden sonra da devam etmesi.

Ben şöyle anlıyorum: Bu dönemde ibadet etmemizle ilgili olarak tavsiye edilen ya da kabul edilen uygulamalar ve belli ibadetlerin bizim üzerimizden düşmesi aslında kadını rahat ettirmeye yönelik. Yani, ibadet edemeyecek kadar kötü bir maddi ve manevi kirlilik halinde bulunduğumuz için değil; fakat, sağlık nedenleriyle ibadet yükümlülüğünün üzerimizden kaldırılması olarak anlıyorum. Yani, bir muafiyet olarak anlıyorum. Fakat, literatürde yapılan tartışmalarda, bunun muafiyetten ziyade, Yahudi anlayışına yakın bir tarzda, kadının bu durumunda ibadet etmeye layık olmadığı şeklinde bir anlayışın hakim olduğunu görüyorum. Ben bunu eleştiriyorum. Ama, günümüze bakacak olursak, yani bu konuda soru geldiğinde, mesela oruç konusunda şöyle bir uygulama var. Benim de katıldığım arkadaşlar; oruç, taharet şartı gerektirmediği için ve ramazanda oruç tutması çok daha zevkli olduğu için, biz oruç tutmayı ter-

cih ediyoruz kendi adımıza. Ama, bunu başkalarına “illa böyle yapın” diye dayatamayız. Kişisel bir uygulamadır. Namaz konusunda biraz daha rahat davranıyoruz. Dolayısıyla, anlayışın böyle oluştuğunu düşünüyorum.

Cuma, cenaze ve bayram namazlarıyla ilgili olarak da, Hz. Peygamberin özellikle bayram namazı konusundaki teşviklerini anlatan rivayetlerin, kadının toplumsallaşmasına verdiği önemi kanıtladığını düşünüyorum. Fakat, günümüzde ben bu ibadetlerin ruhsuz bir şekilde yerine getirildiğini düşündüğüm için bayram namazına gitmeye çok özenmiyorum. Ama, iki şey talep ediyorum: Bir, cuma namazlarının ve bayram namazlarının gerçekten o ruhu, yani bir süruru yansıtacak muhtevaya bürünmesi, bir şekilde. Bunun için Müslümanlar biraz da düşünmeli bunları, kadınlarıyla çocuklarıyla birlikte. Cumanın, toplanmanın bir araya gelmenin anlamını gerçekleştirecek muhtevaya kazandırılması ve kadınların buna teşvik edilmesi gerektiğini düşünüyorum. Cenaze namazı konusunda da, isteyen kadınların cenaze namazı kılmasına engel olunmaması gerektiğini düşünüyorum. Belki bunları kolaylaştırıcı birtakım uygulamalar yapılabilir; yani, cenazenin başında kadın-erkek karışık kılmak yerine, daha farklı bir yer açılabilir vesaire. Birtakım endişeleri de giderebiliriz bu bağlamda.

Rivayetlerin kritiği meselesi ise, maalesef, Hz. Peygambere isnat edilen, kadınlar bağlamında dile getirilen, kadınları konu alan rivayetlerin tamamına yakını, maalesef objektif ve tarafsız bir bağlamdan uzak, dönemin kadın hakkındaki, kadını kötü ve ikincil bir varlık sayan önyargılarını meşrulaştıran rivayetlerdir. Ben sözüme başladığımda şunu düşünüyordum: Evet, “kadının aklı eksik, dini eksik” vesaire gibi rivayetler var ama benim duymadığım öyle hadisler vardır ki mutlaka, ben bu kötü şeyleri onlarla dengelerim. Fakat, maalesef, bunları bulamadım. Çünkü, “cennet annelerin ayakları altındadır” gibi birtakım rivayetler var; ama, bunlar yetmiyor. Bunlar, kadını, kadın ancak anne olduğu zaman, çocukları karşısındaki konumuyla anlamlı ve değerli veya kız evlat olarak doğduğu zaman babası üzülmeyecek, kızına iyi bakacak, iyi terbiye edecek, evlendirecek. Oraya kadar sorun yok. Fakat, kadın, bir erkeğin karısı olduğu zaman her şey bitiyor, ondan sonra aklı eksik, dini eksik, ayartıcı, uğursuz vesaire. Yani iyi bir şey bulmak mümkün değil. Bana göre, bu rivayetleri Hz. Peygambere mal eden zihniyet, bu önyargıları hadis olarak anlamış ve değerlendirmiş. Dolayısıyla, ben sahihliği noktasında çok fazla bir şey söylemiyorum, çünkü, özel olarak tek tek her rivayeti tartışmak lazım. Bu konuda zaten çalışmalar yapılıyor. Mesela; idareci olmasıyla alakalı olarak söylenen rivayetin, zamanlama itibarıyla bir kere Hz. Peygamber tarafından söylenemeyeceği ortaya konuldu. Bunun bu şekilde mevzu olduğu ortaya çıkarıldı. Bunun gibi birtakım çalışmalar var; ama, bütüncül olarak baktığımda, maalesef, önyargıların hadisleşmiş şekli olarak görüyorum kadın hakkındaki rivayetleri.

Benim değerlendirmem bundan ibaret. Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

– Buyurun Hamdi Bey.

Prof. Dr. Hamdi Döndüren – Bayanların muayyen zamanlarında ibadetiyle ilgili olan konuda, Kur'an-ı Kerim'de sadece eşlerin birbirinden ayrı kalmaları, cinsel

anlamda ayrı kalmalarıyla ilgili bir düzenleme geldiğini biliyoruz. Onun dışında namaz, oruç, hac ve zekat konularında ilgili kadınların muayyen durumlarıyla ilgili farklı bir düzenleme olmadığı ortada. Yalnız, zekatı bir yana bırakırsak, ifa edilmesi temiz olmayı, abdestli olmayı gerektiren namaz, oruç ve hac, ibadetleri üzerinde Kur'an-ı Kerim'de açık bir düzenleme olmamakla birlikte, Hz. Peygamberin sahih hadislerinde bir düzenleme yapıldığını görüyoruz. Kütübü Sitte'de yaygın olarak ifade edilen Fatıma Binti Ebi Hubeys'in, altı, yedi yıl kadar sürekli özürülü bulunması nedeniyle Hz. Peygambere sık sık soru sorması bu konuyla ilgili hükümlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Hz. Peygamberin ona verdiği cevapta muayyen günlerinde *دعى الصلاة فترك الأيام كنت تحيض فيها* "kuru günlerinde namazını terk et, bırak" (Buhârî, Hayız, 24) diye ifade etmesi ve daha sonra da namazın kazasıyla ilgili orada sükut geçilmesi; Hz. Peygamberden sonraki dönemde, "namaz oruçtan daha üstün oruç kaza edildiği halde, namaz niçin kaza edilmiyor" şeklinde bir tartışma karşısında, Hz. Aişe'ye Muaze'nin bir sorusu söz konusu. Muaze'nin sorusu üzerine Hz. Aişe, "bizim de muayyen günlerimiz oluyordu, orucu kaza etmekle emrolunuyorduk, fakat kılmadığımız namazları kaza etmemiz istenmiyordu bizden. Hz. Peygamberin bizden istediği budur" şeklinde kesin tavır koyduğu, hatta Muaze'yi "sen Harici misin, el-Haruriye'den misin" diye ona karşı sert bir tutum içine girdiği de kaynaklarda mevcut. Bu yüzden, Kur'an-ı Kerim'de yer almakla birlikte, sahih hadiste kısaca, bayanların bu üç ibadetini muayyen günlerinde yaparken, orucu kaza ederek, namazdan muaf tutularak, hac sırasında da sadece Kabe'ye girme ve tavafı geciktirmek yoluyla haccın bunun dışındaki bütün menasikini - Müslimde çok uzun açıklanan Veda Haccında Hz. Aişe'nin sadece tavafını geciktirdiği biliniyor- bayan haliyle ifa ediyor. Bunda açıklık var. Kitapta olmamakla birlikte sünnette, günümüze kadar gelen uygulamalarda bu böyle gelmiş.

Bu hadisleri dikkate almadan, "bir bayan niye muayyen günlerinde namazdan mahrum kalsın, oruçtan uzak kalsın ya da Kur'an'ı Kerim okumadan uzak dursun" gibi bazı eğitim amaçlı, kadın hakkıymış gibi gösterilmek istenen mantık yorumu, kanatımca bayanların aleyhinedir aslında. Yükümlü olmadığı bir şeyi gereksiz yere yükümlü hale getirmek, Hz. Peygamberin ya da İslâm'ın muaf tuttuğu bir alanda "biz muaf olmayacağız ve bunu farz olarak algılıyoruz" anlamına gelir. Birincisi bu.

Cuma, bayram ve cenaze namazları konusuna gelince: Cuma namazı konusunda sanıyorum çok aşırı izdiham sebebiyle Hz. Peygamber döneminde bayanlar yavaş yavaş çekilmişler. Ayrıca, kadınların, kölenin, hastanın, yolcunun cumadan muaf olduğunu bildiren hadislerin de buna neden olduğu anlaşılmaktadır. Ancak kıldıkları takdirde öğle namazı yerine geçeceği üzerinde konsensüs sağlanmıştır. Cenaze konusunda benim görebildiğim kadarıyla, farz-ı kifaye olduğu için, en aza irca edilince, çeşitli sebeplerle cemaatin katılmaması durumunda bir tek erkek tek başına cenaze namazını kılmasıyla, ya da bir bayan, herhangi bir sebeple hiçbir erkek olmadığı için ya da erkekler gelmediği için, kendi kocasının veya yabancı bir erkeğin ya da kadının namazını kılmasıyla farz-ı kifaye yerine geliyor. Hanefi fikhında bunda tereddüt yok.

Cenaze namazı farz-ı kifaye olunca, bayanların elbette katılma hakkı var. Sevap almak açısından erkekler gibi bayanlar da cenaze namazına katılır. Yalnız, cenaze na-

mazına katılmaları durumunda, kadınların arka saflara bırakılması bazı problemler meydana getiriyor. Namazlarda Hz. Peygamberin bayanları safların arasına aldığı vaki değil. Mescid-i Nebi uygulamasında, aslında aynen erkekler gibi bayanların da vakit namazlarına devam ettikleri biliniyor, yatsı ve sabah namazı da dahil. (...) Hz. Peygamber zamanında, hemen erkekler safinın arkasından bayanların safı başlıyor. İlmihal kitaplarında, -biz de o konuları özellikle araştırdık- farklı bir bilgi yok. Mescid-i Nebevi'de sadece şu olmuş: Önce bayanların çıkması sebebiyle, arka tarafta oldukları için, gecikme olmuş cemaatin çıkışında. Hz. Peygamber, yan taraftan, kolaylık olsun diye bayanlara bir kapı açılması talimatını vermiş birkaç ay sonra. "Bab'ün-Nisâ" diye bugün hâlâ levhası asılı olan soldaki kapı açılmış ve hanımlar o kapıdan girip çıkmak suretiyle giriş ve çıkışları hızlandırmışlar. Onun dışında -o kapının da bir mantığı yok aslında- sadece zaman kazandırma ve bayanlarla erkeklerin kapıda izdiham meydana getirmemesi için kapı ayrılığında ibaret bir farklılık ortaya çıkmış. Günümüzdeki mescit dizaynlarında, çok arkada, ayakkabılıkların tarafına küçük bir bölüm bayanlara ayrılmaktadır. Şahsen ben içinde yaşadığım Bursa'da bunu görüyorum. Bir akşam namazına Altıparmak'ta bir mescide girdik. Ayakkabılığın yanında bir yerde "bayanlara aittir" diye bir bölüm. Hanım namaza durduktan sonra içeri girdim, baktım, önde sekiz on kişi var; bir saf bile cemaat yok. Büyük mescit. Yukarıda mahfel kısmı falan var. Böyle olduğu halde bayanlar dar, uygunsuz mekanlarda namaz kılmak durumunda kalıyor.

Sonuç, olarak günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığı mescitlerde bayanlar için daha uygun bölümler düzenleyebilir kanaatindeyim.

Hristiyanlık âlemi, Pazar günü giyiniyor, kuşanıyor, aile boyu kiliseye gidiyor ve çocuklarını da götürüyor. Ben Almanya'da kilisede gördüm. Kilisenin cemekanlı bir bölümünü çocuk bahçesi gibi yapmışlar. Rahibeyi küçük çocukların başına görevlendirmişler. İçerideki ayini ve papazı çocukların da izlemesini sağlamışlar. Dolayısıyla, Batı dünyası ibadethaneler konusunda bu derece modernize olmuşken, bizim hanımların izbe yerlerde namaz kılar hale gelmesi, Hz. Peygamber dönemindeki orijinal durumla ilgili değil diye düşünüyorum. Diyanet İşleri Başkanlığı mescitlerin dizaynında sadece orijinali esas almalıdır diyorum.

Son bir cümle: Bayram namazı konusunda zaten bir tereddüt yok. Hz. Peygamber döneminde bayram namazlarına ailece herkes katılıyor. Hatta ilginçtir, -notuma da aldım hadisin metnini- Ümmü Atiyye'den gelen bir hadiste Efendimiz, "buyurun bayram namazına ailece gelin, bütün bayanlar da gelsin" deyince, "Ya Resulullah, azatlı cariyelelerden var yanımızda" diyor; "onlar da gelsin" diye cevap veriyor. "Kızım var muayyen gününde", "onlar da gelsin" diyor. "Yalnız mescit kısmına girmesinler, kenarda tek-birleri, bayram hutbesini ve cemaatin o halini izlesinler ve onlar da yararlansınlar". Yani muayyen gününde olan kızlarınız da bayram namazına gelsin diyor Hz. Peygamber, daha ne desin. Fakat, bugün, bayram namazları sifira inmiş durumdadır. Hiçbir yerde, bir iki turistik cami hariç, bayanların bayram namazına geldiğini göremez hale geldik. Yani, Hz. Peygamber dönemindeki uygulamayla günümüzdeki uygulama arasında ciddi bir fark meydana geldiğini düşünüyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Efendim, sonradan gelenler için tekrar ediyorum. Bu oturumda kadınların dinî hayatı, özel hallerinde ibadetleri, bayram, cenaze, cuma namazları inceleniyor, bir de kadınlarla ilgili hadislerin kritiği... Bu konuda aynı şeyleri lütfen söylemeyelim. Çok rica ediyorum. Farklı fikri olan varsa ifade etsin. Çünkü, az çok bu konudaki şeyler birbirine yakın zannediyorum. Çok farklı fikir varsa görüş alalım. Çünkü son saatimiz bu artık.

– Buyurun.

Doç. Dr. Nihat Dalgın – Kadınlar özel hallerinde gördükleri akıntılar sebebiyle büyük hades içerisinde olmaktadır. Dolayısıyla bu hallerinde namaz kılmaları mümkün değildir. Çünkü, namazın şartlarından birisi, hadesten taharettir. Malum olduğu üzere, bu akıntıyı sona erdirmek, kadınların kendi iradelerinde olmadığı için ondan temizleninceye, normal sonuca varıncaya kadar hades-i ekber durumundadırlar ve şart eksik olduğu için namaz kılamazlar. Kur'an'a atıfta bulunarak "namaz kılmama ruhsatı vardır" diye bir sonuca varmak da doğru değil. Sünneti de dikkate alarak, "hades dolayısıyla namazlarını kılamazlar" şeklinde değerlendirilmesinin gerekli olduğu kanaatindeyim.

Oruç ibadeti için hadesten taharet şart mı değil mi konusunda alimler ihtilaf etmişlerdir. Şaffî uleması, hadesten tahareti şart görmüyor; fakat, yine de bayanların özel hallerinde oruç tutamayacağını benimsiyor. Yorumları şöyle : Kural olarak Orucun bu halde farz kılınp sonra farziyetinin düştüğünden dolayı kadınlar Oruç tutamazlar ya da ilk baştan Oruç ibadeti farz kılınırken âdetli kadınlara farz kılınmadığından dolayı onlar Oruç ibadetini eda edemezler. Kadınlar için böyle farklı bir muamele yapılmasının nedeni ise, bu haldeki kadınlardan Oruç tutmanın vereceği meşakkati kaldırmaktır. Hayız hali ile nifaz hal eşit şekilde görülmüş ve bu konuda -Kur'an-ı Kerim'de açık bilgi olmadığından- sünnet verilerine dayanılmıştır. Asırlardır yapılagelen uygulama da bu şekildedir.

Kadınlar cenaze namazı kılabilirler; zaten bu namaz, farz-ı kifayedir. Peygamber Efendimiz, kadınların da bayram coşkusuyla yaşamaları için musallaya gelmelerini, hatta özel haldeki kadınların bile gelmelerini, ancak bir kenarda tekbirlere ve dualara katılmalarını, namaz kılmamalarını önermektedir. Buradan da anlıyoruz ki, özel halde olmayan kadınlar bayram namazı kılabilirler. Kadınların cuma namazı kılmayacağını hiçbirimiz söylemiyoruz. Ancak, kadınlara cuma farz mıdır değil midir konusunu tartışıyoruz. Kadınlara cuma namazının farz olmadığı kanaatindeyim. Tabii, Kur'an-ı Kerim'deki ilgili âyet-i kerime, her ne kadar âm lafızla gelmiş, bütün inanmaları kapsıyorsa da, konuyu tahsis eden hadis vardır. Hadisin sıhhati hakkında tartışmalar yapılacaksa, o zaman şahsen ben aklen de kadınlara cuma namazının farz olmadığını delillendirebiliriz diyorum. Araştırmam da var. Şu anda vaktim olmadığı için ifade edemiyorum. Bu noktada birkaç şey söyleyecek olursam, zaten kadın da erkek de herkesin cuma vaktinde belli bir cemaat halinde bir yere toplanmaları aklen muhaldir. Stratejik açıdan muhaldir, emniyet açısından muhaldir. Dolayısıyla kadınlar, meselâ çocukları veya başka şeyler sebebiyle gelemeyeceklerdir. Herkese topyekûn cumanın farz olması, uygulama alanı olmayan bir söylemdir diye düşünüyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

– Buyurun efendim.

Prof. Dr. Salih Tuğ – ... Keşke ilave etseniz, bu durumda kadınlar Kur'an-ı Kerim okuyabilirler mi, okuyamazlar mı? Bunu da ilave etseniz diye söylüyorum.

Komisyon Başkanı – Buyurun.

Ayşe Sucu – Efendim, özellikle şu açıdan bakılmasını istirham edeceğim ben: Kadının bu muayyen hallerinin metabolizmanın getirdiği bir durum olarak bakıldığı takdirde, namaz kılmak, oruç tutmak, Kâbe'yi tavaf etmek noktasında kadın pis hükümünde olduğu için mi, yoksa başka, yine sosyal şartlar içerisinde o döneme gittiğimizde, bu yasakları getirmekteki başka amaçlar, başka espriler olduğu için mi? O dönemlerde böyle fikhî hükümler alınmış diye de sorgulanması gerektiğine inanıyorum. Çünkü, bugün kadın doğumcularla veya doktorlarla konuştuğumuzda, bu halin metabolizmanın getirdiği bir hal olduğu ve kadına da o halden dolayı pis gözüyle bakılmasının dinen ve tibben ne derece doğru olduğu konusunda da ayrıca tartışılması gerekir. Ki, aramızda doktor olmadığı için de, sanıyorum bu açıdan bakılamayacağı için, eksik bir bakış açısı olacağı kanaatindeyim. Bu bir.

İkincisi, ben de Salih Tuğ Hocamın söylediğine değinecektim. Bugün önemli tartışmalardan birisi de, yine gerçi birbiriyle bağlantılı ama, özel hallerde kadın Kur'an-ı Kerim'e el sürebilir mi, Kur'an okuyabilir mi gibi tartışmalar da söz konusu. Fakat, temelde, önce kadın hayız halinde pis midir, temiz midir; bu açıdan bakılması gerektiği kanaatini taşıyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Ben teşekkür ederim.

– Buyurun Osman Bey.

Prof. Dr. Osman Eskicioğlu – Efendim, fitneden kaçarak, fitnenin gerçekten içine düşülmüştür. Camiden uzaklaştırılmıştır hanımlar. Bu tarihî bir süreç, bugüne kadar gelmiş. Cuma, bayram, hatta yapabilirlerse diğer vakitlerde camiye gitmelerinin teşvik edilmesi gerekir.

İkincisi, bu hanımefendinin bahsettiği husus. İsmi hatırlayamıyorum şimdi, bir mümin, bir sahabe, Hz. Peygamber'le karşılaşmamak üzere -kendisi cünüp olduğu için- yolunu değiştiriyor. Daha sonra Peygamberle karşılaşılıyor, soruyorlar ve Peygamberimiz: *إن المؤمن لا ينجس* (Neseî, Tahara, 269) diyor. Tabii bu "pis" kelimesini de açıklamak lazım. Böyle bir şey yok. Bir farklılık bu. Kadının bu halinde bir psikolojik bozukluk olur, şu olur bu olur, bundan dolayı Allah ibadeti...

Ayşe Sucu – Efendim, bakınız, yine erkek bakış açısıyla değerlendirirseniz, eksik bir tanımlama olur. Bugün biz bunun sıkıntılarını çekiyoruz. Birincisi, oruç meselesi. O dönemlerde, hani Anadolu'da güzel bir söz vardır, "elle gelen düğün bayram" diye. Ramazan içerisinde ailecek tutulan oruçlar gayet güzel geçiyor; ama, daha sonra bunların kazasını tutmak, hakikaten işkence oluyor. Kız çocuklarımız var; ben bir annemim, kendim de biliyorum, çoğuşumda da aynı şeyi yaşıyoruz. Yani, eğer bu hakikaten

oruca mani değilse, neden bu kolaylığı biz eşimizle, çoluğumuzla çocuğumuzla tutmayalım? Bu bir.

İkincisi, ben hacca gittim, umreye de gittim. Orada hanımlarımızın yaşadığı sıkıntıyı bizzatihi gördüm. Çok ciddi sıkıntılar çekiyorlar. Sadece oralarda gidip dışlanmak bile, kadınlarımız açısından çok ciddi bir problem teşkil ediyor. Gidiyor orada hocasına söylüyor, kocası aracılığıyla söylemeye çalışıyor, psikolojik olarak, hele ki taşradan giden kadınlarımız... Müftü beyler ve Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilatımızdan görevlilerimiz var, onlar da bilirler. Daha sonra onlar seçiliyor, bir grup oluyor, onlara özel tavaf yaptırılıyor vesaire. Eğer o hallerde Kâbe tavaf edilebilecekse ve diğer ibadetlerden mahrum kalmayacaksa, o topluluk içerisinde o atmosferi yaşamaktan kadını niye alıkoyalım, niye onu odasına tıkalım? Öyle sıkıntılı haller yaşıyor ki!

Onun için, bence bu konuları biraz da kadının konumuna kendinizi koyarak düşünürseniz ve fetvaları o şekilde değerlendirirseniz daha iyi olur kanaatindeyim.

Üçüncü bir husus, o hallerde sanki böyle psikolojik açıdan, bedeni açıdan çok büyük rahatsızlıklar geçiriliyor gibi telâkki ediliyor. Geçiren hanımlar olabilir; ama, geçirmeyenler de var. Bunu genelleştiremezseniz. Zaten, öyle durumda hakikaten ibadetine mani olacak bir sağlık durumuyla karşı karşıya geliyorsa, o hanım oruç tutmaktan da kendini alıkoyar, namaz kılmaktan da, hatta diğer konulardan da. Hakikaten hiçbir sıkıntısı yoksa, o hanım niye oruç tutmaktan mani olsun veya niye Kâbe’de o sıkıntılara düşsün?

Komisyon Başkanı – Buyurun.

Prof. Dr. Osman Eskicioğlu – İlämu’l-Muvakkıın’de tavaf yapabilecekleri, camilere/mescitlere girebilecekleri söylenmektedir. Ayrıca, eğitim amaçlı, öğretim amaçlı... Tabi, ibadet amaçlı okusak bile Kur’an-ı Kerimi, onun mutlaka bir eğitim amacı da vardır diye düşünüyorum. Kur’an’ı öğretebilecekler hakkında vardır, ama ibadet yapımları hakkında bir şey diyemiyorum.

Anlayamadığım bir husus var, otuz senedir düşünüyorum: Bizim Hanefiler diyorlar ki, ibadetlerde illet aranmaz; o taabbudidir. Namaz da ibadettir, oruç da ibadettir, ama bu hususta diyorlar ki, özel hallerinde kadınlar namazı terk ederler, bunları tekrar kaza etmelerine gerek yoktur. Sebep ne? “Külfet” diyorlar. Öbür taraftan “Orucu kaza eder” diyorlar. Tabii, orucu kaza etmeleri, Hz. Aişe hadisine dayanıyor; ama, benim kanaatime göre, bu icmaa muhalefet olacak belki, ben kadınların bu hallerinde kazaya kalmış olan ramazan oruçlarını kaza etmezler diye düşünüyorum.

Komisyon Başkanı – Buyurun Hocam.

Prof. Dr. Salih Tuğ – Bazı genellemelerde ihtiyatlı olmak lazım. Siz dediniz ki, “bazı hanımlar vardır hakikaten rahatsızlık geçirirler, kendilerinde değildirler, üç beş gün sonra açılırlar. Bazıları vardır, hiç fark etmez, günlük hayatını yaşar.” Bakın, aynı şekilde biz acaba içki durumunda da aynı genellemeyi yapabilir miyiz? Alkollü içkiler yasak edilmiştir; ama, en ağır içkileri içenler var, sarhoş falan oldukları yok. Ayakta duruyorlar. Fakat, bir bardak bira içip de sallanan ve sarhoşlaşan, konuşması vesairesi değişen insanlar var. Genelleme yaptığınızda, o zaman diyebilir miyiz ki, içtiği za-

man sarhoş olmayan kimseler içki içebilir? Çünkü, sarhoş olmuyor, kendini kaybetmiyor, ayakta duruyor, konuşması normal, muntazam, kafası da çalışıyor, araba da kullanır, yazı da yazar... Buna diyebilir miyiz? Diyemeyiz diye düşünüyorum.

İkincisi, bu konuda benim başımdan geçen bir şey var. 1976'da hanımla beraber hacca gittiğimizde, karavanımla gittiğim için, gümrük memuru birçok eşyaları karıştırmaya başladı. Bu arada "bu ne" dedi. Ecza dolabı, içinde ilaçlar dedim. "Ha buldum" dedi. Ne bulmuş? Kontraseptik, ilkaha mani olucu haplar vs. bulmuş. Biz iki tüp koymuştuk, hanımın bizzat kendisinin hac esnasında tavafını, şeytan taşlamasını, vesairesini yerine getirebilmesi için ve o günlere isabet ederse, mani olmak üzere bu ilacı götürmüştük. Asla kullanmadık böyle bir şeyi ama, orada kullandık. Bu da bir tedbirdir mesela. Hiç olmazsa, hadesten taharet halinde tavafını yapar. Bu konuda bir tedbir olarak, sizi teyit için, söyledim.

Ayşe Sucu – Hocam, o ilaçları aldıktan sonra adet kanamalarının kesildiğini de biliyoruz.

Prof. Dr. Salih Tuğ – Ebediyen mi?

Ayşe Sucu – Evet evet, Kâbe'ye gidiyor orada tavafını yapmak için, önleyici ilaçlar alıyor...

Prof. Dr. Salih Tuğ – Başımızdan geçen bir şey olarak söyledim. Bir de "genellemelerden sakınmamız lazım" demek istedim efendim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

– Buyurun.

Prof. Dr. Yunus Vehbi Yavuz – Benden önce konuşan arkadaşların değindikleri konulara değinmemeye çalışacağım.

Bu konuyla ilgili bir prensibi söylemekle söze başlamak istiyorum. Akıl, dinin her alanına girmez. İslâm hukukçularının bir prensibi var. Muamelat konularında içtihat caizdir. Muamelat konularıyla ilgili nasların illetlerinden hareketle, onları toplumda uygulamak mümkündür. Değişik uygulama biçimleri getirmek mümkündür. Ancak, inanç, ibadet ve ahlâkî konular müstesna. Bunlar dinin sabiteleridir. Yani, iman konusunda içtihat olmaz. İctihatla iman ispat edilemez. İctihatla bir ibadet konulamaz veya ibadete şekil verilemez. Ben, böyle bir yetkiye sahip olmadığımız düşüncesindeyim. Çünkü, biz kadınların özel hallerinde sadece namaz kılamayacaklarını, yazılı olan hadislerden öğrendiğimiz gibi, mütevatir sünnetten de öğreniyoruz. Bilgi çok kuvvetlidir. "Neslen ba'de neslin", Peygamberimizden günümüze kadar bu olay bu şekilde geliyor. Eğer akılı ibadetlerde kullanacak olursa, Ayşe Hanım'ın taleplerini de dikkate alarak, biz burada dini yontmaya başlarız. Herkes kendi anlayışına göre, "şöyle bir durum oluyor, ona göre bir hüküm getirelim; böyle bir durum oluyor onu değiştirelim..." Bunlar mümkün değil. Benim kanaatim, bunlar dinin sabiteleridir. İslâm dini, kadına böyle bir özel hüküm koymuş. Bunu Peygamberimiz uygulamış ve bütün Müslümanlar günümüze kadar uygulamış tereddütsüz olarak. Onu biz de bugün aynen bu şekilde kabulleniriz.

Kur'an okuma meselesine gelince, kadınlar özel hallerinde Kur'an okuyabilirler.

Çünkü, bununla ilgili fetvalar var, İmam Malik'in fetvası var, sahabeden, tabiundan bazı zatların fetvaları var. Ben bu fetvalara rastladım. Abdestsiz olarak herhangi bir müslümanın Kur'an'ı öğrenmesinin de âlimler tarafından kabul edildiğini dikkate alırsak, abdestli olmayan bu durumdaki hanımların da Kur'an okumasında, ilim öğrenmesinde herhangi bir sakınca yok.

Hac ibadetini de yerine getirebiliyor. Tavaf yapmasın, ne olacak yani? Hap kullanmak zarar veriyorsa, Hz. Peygamber, onun yerine belki bir kurban kesme emriyle ekşiğin telafisini de sağlamıştır. Bunu bu şekilde kabulleneceğiz. Biz şimdi, Peygamber yerine, Allah yerine geçerek dinimize, böyle bir şekil veremeyiz diye düşünüyorum.

Ben bunu aynen kabul ediyorum. İslâm dininde kadınlara ait özel hükümler var. İbadet konularında, özel hükümleri aynen muhafaza etmeliyiz. Bu noktada ben son derece muhafazakârim. Ama, dünya muameleleriyle ilgili konulara gelince, o konularda da son derece liberalim. Nasıl değerlendirirseniz değerlendirin, benim inancım, Müslümanlığım böyle.

Cuma ve bayram namazlarına gelince, bir problem yok. Hadislerde de yok, fıkıh kitaplarında da yok. Yine cenaze namazı kılabilir. Tek başına da kılabilir. Ayrıca bir cemaat halinde kadınlar cenaze namazı kılabilir. Erkeklerle birlikte de kılabilir. Güneş ve ay tutulması olayında kadın ve erkeklerin birlikte aynı mekânda namaz kıldıklarıyla ilgili rivayetleri de biliyoruz. Kadınların Asr-ı saadette -arkadaşlarımız söylediler- beş vakit namaza, cuma namazlarına devam ettiklerini de biliyoruz.

Bir Katılımcı – Cuma namazında toplu olarak...

Prof. Dr. Yunus Vehbi Yavuz – Tabii, belki bu yoğunlukta değil, o teferruatı ben bilmiyorum. Yalnız cuma namazına katılıyorlar ve Hz. Peygamber de tavsiye ediyor; en azından engellemiyor.

Komisyon Başkanı – Hocam çok affedersiniz. Bayram namazında -benim küçük bir araştırmam oldu- istisnasız, çocuklarıyla birlikte, Mescid-i Nebevi'de de değil, musallada katılmalarını istemiş Hz. Peygamber ve çok aktif olarak katılmışlar.

Prof. Dr. Yunus Vehbi Yavuz – Cuma namazının kadınlara da farz olduğuna inanıyorum. İnanıyorum değil, araştırmalarımın elde ettiğim kanaat o. Çünkü, cuma suresinde cuma namazının farzietini bildiren o emir mutlak; kadını da, erkeği de kapsıyor. Ancak, Nihat Dalgın kardeşimiz, "bu hadisla sabittir" dedi. O hadisin ben zayıf olduğunu, hatta İbni Rüşd'ün, ulemadan büyük çoğunluğunun bu hadisin sahih olmadığını söylediğini de tespit ettim. Dört ravisinin zayıf olduğunu hadis kaynakları yazıyor. Hanefiler, dört kişi cuma namazından muaftır; biri kadın, biri deli, biri çocuk, biri de köle. Bu şekilde sıralanmış. Zannediyorum, sosyal yapıdaki değişiklik sebebiyle, bir nesil sonra, toplum, kadının ayağını camiden kesmiş ve cemaatten uzaklaştırmıştır. Dolayısıyla, o günden bu yana kadının erkeklerle birlikte camiye gitmesi fitne unsuru olarak telâkki edilmiştir. Bugün, Hamdi Bey'in değindiği bir nokta var, ben bir başka cihetine değinmek istiyorum. Biz de memleketimize giderken izinli olarak, yollarda namaz kılalım diyoruz. Ben, tertemiz, güzel abdest alma yerlerinde abdest alıyorum; fakat, hanım kesinlikle temiz bir mekânda Müslümanca abdestini alıp da ibadetini yapamıyor. Bu şunu gösteriyor: Müftü efendilerin ve Diyanet İşleri Başkanlığı

mensuplarının da dikkatini çekiyorum, Türkiye’de camiler “erkek camisi” olarak inşa edilmiştir, o şekilde kullanılıyor. Halbuki, bu camilerde kadınların da hakkı vardır. En azından Peygamberimizin tanıdığı kadar bu hakkın tanınması lazım. Kadınlara da Cuma farzdır. Bana göre farzdır; ama, eda edemezse, mazeretliyse sırayla, bir hafta kocası, bir hafta hanımı cumaya gitsin diye düşünüyorum. Ben, böyle bir yeni düşüncüyü benimsiyor, kabul ediyorum.

Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal – Bu konuda bir örnek verebilir misiniz ilk dönemdeki uygulamadan, toplu olarak kadınların kıldıklarına dair... Erkeklerin en az yarısı kadar mesela...

Prof. Dr. Yunus Vehbi Yavuz – İlk cuma namazının, kadınlarla birlikte toplu halde Es’ad b. Zurare tarafından Medine’de kıldırıldığını biliyoruz. Kadınlar, çocuklar, erkekler... İslâm tarihinin ilk cuması. Ondan sonraki şartları belki çok iyi bilmiyorum, onları derinlemesine incelemek lazım. Cemaat var mıydı, sayısı ne kadardı, çok muydu, az mıydı, onu bilemiyorum. Ama, bu bilgimizin olmaması, o âyet çerçevesinde hüküm kadınları da kapsamadığını gerektirmez diye düşünüyorum.

Ayşe Sucu – Onları başka türlü yorumlarla izah etmeye çalıştınız. Bu konu hakkında kesin nass da yok, sadece sünnetten yola çıktınız... Diğeri direkt âyet. Çelişmedi mi?

Prof. Dr. Yunus Vehbi Yavuz – Arz edeyim. Başta bir ayırım yaptım, ibadet konuları ayrı, muamelat konuları ayrı. O bahsettiğiniz konuların hepsi dünya işi, bunlara muamelat deniliyor. Dünya işleriyle ilgili meselelerde, hükümlerde, nasslarda âlimler aklın kullanılabileceğini, illetten hareketle yeni hükümlerin getirilebileceğini söylüyorlar. Çünkü, bunlar sosyal yapıyla alakalıdır. Sosyal yapı değişince hüküm değişebilir. Ama, ibadetler sosyal yapıyla ilgili değildir, hükümleri dondurulmuştur. Eğer biz bunlarla oynarsak, yarın her cemaatin ayrı bir ibadet şekli olur. Her asrın ayrı bir namazı olur, ayrı bir dini olur. Yani, İslâmiyet bir nevi Hıristiyanlığa benzemiş olur. Bu iskeleti bozmamız gerekir.

Komisyon Başkanı – Buyurun.

Prof. Dr. Osman Eskicioğlu – Beş vakit namaz, akıl baliğ olan mümine farzdır. Tabir caizse eğer, cuma namazı da, akıl baliğ olan topluma farzdır. Akıl baliğ olan birey, diyelim ki 15 yaşındaki bireydir. Akıl baliğ olan toplum hangi toplumdur? Ekonomisini kendisi üretiyor, kendisi tüketiyor pazarı varsa o toplum...

Komisyon Başkanı – Fakir toplumlarda yok mu yani?

Prof. Dr. Osman Eskicioğlu – Gülmeyin, bir şey daha söyleyeceğim çok geleceksiniz belki. Mesela kurban, akıl baliğ olan hayvan kurbandır; yani kurban olmasının şartı akıl baliğ olmasıdır. Ne demektir o? Bir yaşındaki hayvan kurban edilir. Ne demek o? Yani, çocuk yapabilen hayvan kurban edilir. Cuma namazını hangi toplum kılacak? Birincisi, hukukunu sağlayan, hukuku olan bir birim; işte pazarı olan, üreten tüketen bir toplum...

Komisyon Başkanı – Çok farklı bir şey çıktı hocam.

Prof. Dr. Osman Eskicioğlu – Çok farklı bir şey değil. Hanefi kitaplarına baka-

cak olursak “la tecüzü salatü'l-cumati fi'l kura” diye söylerler, hatta yanlış söyleyebilirim ama herhalde doğru düşünüyorum. Köylerde cuma namazı kılınmamasının sebebi, mahkeme olmayışdır veya toplum olmayışdır. (...)

Komisyon Başkanı – Hocam, o tartışmalar ayrı. Sizin verdiğiniz şartları alırsak, birçok kimseye cuma düşmüyor, anlam kayması çıkar ortaya. Bunu tartışmayalım.

Prof. Dr. Osman Eskicioğlu – Bence, toplumla meşgul olan... Ben, Yavuz Bey gibi “kadınlara cuma farzdır” demiyorum; ancak...

Komisyon Başkanı – Mesela “Filistinlilere farz değil” diyorsunuz.

Prof. Dr. Osman Eskicioğlu – Tabii. “Toplumun meseleleriyle meşgul olanlara farzdır” diyorum. Mesela, bir adam var, eşi de feminist birisi olsun, “Ahmet Bey, otur; Ahmet Bey, kalk; Ahmet Bey, yat; Ahmet Bey...” “Bu Ahmet Bey’e cuma namazı farz olmaz. (Gülüşmeler) Ama, kadınlara da...”

Komisyon Başkanı – Yani, kılıbıklara farz değil, kazak olacak illa... Yapmayın Osman Bey!

Vaktimiz müsait ama fanteziler için müsait değil, özür dilerim.

– Buyurun, Nihat Bey.

Doç. Dr. Nihat Dalgın – Efendim, cuma namazının kadınlara farz olmadığıyla alakalı delil olarak kullandığım hadisin sıhhati hakkında söz söylendi. Bunun yanında daha değişik deliller de olabilir. Bir tanesi, İsmail Hakkı Hocamın da ifade ettiği gibi, hadis kaynaklarımızda bazı kadınların Peygamberle beraber cuma kıldığı hakkında rivayetler var. Şöhrete ulaşmışlar, işte filan kadın Peygamberle cuma kılıyor. Bir tanesi Peygamberimizin hanımlarından birisi hakkında. Bu kadın Peygamberle devamlı cuma kılan kadın. Demek ki, farz değil ki, devamlı cumada bulunanlar elle gösterilebilecek kadar azdır.

Komisyon Başkanı – Yani, o konuda “tevatür yok” diyorsunuz, Yunus Bey’in dilile konuşalım.

Doç. Dr. Nihat Dalgın – Tersine tevatür var, cumanın kadınlara farz olmadığına dair. İkincisi, malum fıkıh kaynaklarımızda ittifak edilen konu neredeyse yok denecek kadar azdır. Her konuda farklı görüşler var; ama, bu konuda hiçbir mezhepte kadınlara cumanın farz olduğuna dair bir görüş de belirtilmiyor.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Ben teşekkür ederim.

– Hidayet Hanım, buyurun.

Dr. Hidayet Şefkatli Tuksal – Hamdi Hocam mescitlerin durumundan yakınırken söz almak istemiştım bir anekdot anlatmak için, ama onu sonra anlatacağım dışarıda, burada vaktinizi almayacağım.

Kadınlara özel hallerinde Kur’an okuması meselesinin çok önemli bir problem olarak kadınlar arasında tartışıldığını biliyoruz. Yani, burada onun için bir söz söyleyelim istiyorum. Ben kendi çalışmamı yaparken, onu incelemek durumunda kalmıştım. Fakat şerhlerden takip ettim. Bu konuyla ilgili hadisler şerhlerde nasıl yorumlan-

miş; ona bakarken, çok ilginç durumlarla ve yorumlarla karşılaştım. Mesela, efendim okuyamaz ama aklından geçirmesinde bir sakınca yoktur. Yani, insan aklından geçirmeyi nasıl engelleyebilir? Bu, o kadar üzerinde aşırı bir hassasiyet oluşturulmuş, gerilim oluşturulmuş bir konu haline gelmiş ki, bugün için böyle bir gerilim, böyle bir şey yok; ama, kadınlarda var. Dokunsa, çok büyük bir günah işlediğini zannediyor. Dolayısıyla, mesela Buhari'de o bölümde gelen rivayetlerin, Türkiye'de çok meşhur olmasına çok şaştım. Çünkü, şerhlere baktığımda, Buhari'nin bu konuda, Kur'an'ın abdestsiz okunması konusunda serdettiği rivayetlerde kendi özel bir yorumu yok; ama, bu rivayetleri o şekilde seçmesinin ve tertip etmesini şerhlerin bir kısmı abdestsiz Kur'an-ı Kerim'in okunabileceğini Buhari'nin kendi içtihiadı olarak görmüşler ve o şekilde değerlendirmişler. O konuda yapılan tartışmalara baktığımızda, zaten okunabileceğine dair; klasik gelenekten de fetva alabiliyoruz rahatlıkla.

Bir de şu psikolojik süreçler var: Kendim, fikren okuyabileceğime kani olduktan sonra, bir sene yine okuyamadım. Yani, böyle bir belirlenmişlik ve şartlanmışlık var. Bir de Hz. Peygamber'in zamanında, bu konudaki rivayetlere, kadının özel halleriyle ilgili rivayetlere bakıldığında, hep şöyle bir diyalektik yaşanıyor: Kadınlar o kadar çekingen ve o kadar hassas ki bu konuda, hep Hz. Peygamber onları teşvik etmek durumunda. Seccade istemişler, "veremem; çünkü şöyleyim..." Mesela, o tavafla ilgili rivayette de Hz. Aişe ağlamaya başlıyor, kadınlar zaten kötü varlıklar, şöyle böyle, kendi kendine söyleniyor, Hz. Peygamber onu teselli ediyor. Ben şöyle anlıyorum: Hz. Peygamber, çok daha esnek bakıyor olaya, fakat çok yerleşik güçlü anlayışlar var. Bu anlayışlar bugün bile devam ediyor, kadınların kendi haklarında ürettikleri anlayışlar, yani murdarlık anlayışı, kesinlikle... Çünkü, bazı kaplara dokunmuyorlar, yemeklere dokunmuyorlar, bir yerlere girmiyorlar. Ben, kadınların bu anlayışının psikolojik olarak kendimizi aşağılamamıza vesile olduğunu düşünüyorum. O yüzden, kadınların mescitlere girmesi meselesi de, literatürde sadece taharet endişesiyle ele alınmış bir konu. Ama, yine bizim için manevi bir kirlilik hali olarak kabul ettiğimiz bir şey. Dolayısıyla, ben bu meselede, yani mescitlere girme bahsi de dahil olmak üzere, Kur'an okuma da dahil olmak üzere, bunun özel durumun bir manevi kirlilik hali olmadığı ve mescitlere girme meselesinin mescidi kirletme korkusu olmadıkça girmesinin caiz olduğu konusunda hükümler var. Bunlar da dile getirilerek, kadınların bu açılardan rahatlatılması gerektiğini düşünüyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı- Teşekkür ederiz.

- Buyurun.

Prof. Dr. Yunus Vehbi Yavuz – Kadınlar o hallerinde necis değil, murdar değildirler. O telakki yanlış, örfi bir anlayıştır. Ben hadislerde gördüm, Hz. Peygamber, kadınların musallaya, yani bayram namazı kılınan yere gelmelerini istedi ve hayırlı kadınlar, çocuklar, büyükler, erkekler hepsi bir arada hutbeyi, Peygamberimizin konuşmasını dinlediler. Yalnız, Hz. Peygamber namaz kılınacağı zaman özürülü olan kadınların namaz kılınan yerin dışına çıkmalarını istedi. Bu gösteriyor ki, kadınlar pis değildir o haldeyken ve mescide de girebilirler, namaz kılınan yere girebilirler, konuş-

ma dinleyebilirler, camilerde vaaz da dinleyebilirler. Sadece namaz kılmaya engel bir durum vardır.

Komisyon Başkanı – Buyurun.

Prof. Dr. Rıza Savaş – “Kadınların cuma’ya gitmeleri farzdır” dediniz. Âyette وذروا البيع (Cuma, 62/9) diyor bir de فاذا قضيت الصلاة فانتشروا في الارض (Cuma, 62/10) diyor. Bu kayıtlar acaba erkekleri kapsamıyor mu?

Prof. Dr. Yunus Vehbi Yavuz – İkisini de beraber kapsıyor. Yani, “ey iman edenler, namaz kılın, zekat verin” âyeti nasıl kadın ve erkeği kapsıyorsa, cuma namazıyla ilgili olan bütün hükümler, ister alışverişle ilgili olsun, ister koşmakla ilgili olsun, ikisini de kapsamaması gerekir. Kur’an’ın hükmü mutlaktır. Mutlak olan hüküm, haber-i vâhitle tahsis edilemez. Bu bir prensiptir İslâm hukuku usulünde.

Prof. Dr. Rıza Savaş – Sanki o âyette erkeklerden bahsediliyor, “ey inananlar...” diye. Tabii, sadece böyle kalsaydı belki dediğiniz doğrudu; ama, وذروا البيع (Cuma 62/9) “alışverişi bırakın”; cuma namazını bitirdikten sonra da فاتشروا في الارض...من فضل الله (Cuma, 62/10). O kayıtlar, sanki erkeklere has gibi anlaşılıyor.

Prof. Dr. Yunus Vehbi Yavuz – Onu anlıyorum, “alışverişi yapanlar o gün erkeklerdi, dolayısıyla bu cuma namazının hitabı erkekleri kapsar” demek istiyorsunuz; ama, bugün alışverişi yapanlar, aynı zamanda kadınlardır. O gün var olan tüccarları, ticaretle uğraşanları kapsıyordu, onlar erkeklerdi. Bugünse hem erkekler hem kadınlar da bu işi görüyor, ticaret yapıyor, tarlaya gidiyor, iş yapıyor.

Komisyon Başkanı – Buyurun Fatma Hanım.

Dr. Fatma Ömeroğlu – Vehbi Yavuz Hocamın anlattığına belki ekleme mahiyetinde olacak. Cuma namazıyla alakalı âyet-i kerimenin sebebi nüzulünü hocalarım hepsi benden daha iyi bilirler. Kıtık yılında, cuma namazı kılınırken kervan geliyor. Kervan geldiğine dair bir ses çıkarılıyor, millet de namazı bırakıp alışverişe dalyor. Bunun üzerine bu şekilde âyet-i kerimenin nazil olduğu söyleniyor. Onun için, bunu sadece erkeklere veya kadınlara tahsis etmek doğru değil gibi geliyor. İkisini de kapsar.

Bir vaize olarak camide vaaz eden, görev yapan birisi olarak, hanımların camiye girememe problemini hâlâ halledebilmiş değiliz. Lütfen, kayıtlara geçsin: “Hanım özel halinde camiye girebilir, hiçbir sakıncası yoktur.” Hocalarım da zaten bu fikirdeler. Bunun kayıtlara bu şekilde geçmesini talep ediyorum

Kitaplara bakıyoruz, Hanefilerde Kur’an-ı Kerim, ilim öğrenmek amacıyla abdestsiz okunabilir; ama, ibadet amacıyla okunamaz. Bu nasıl bir şeydir, ben henüz anlayabilmiş değilim. İlmihal kitaplarına bakıyoruz, elimizdeki kitaplara, hanım özel halindeyken Kur’an-ı Kerim okuyamaz, tutamaz; ama, dua maksadıyla Fatiha okur, ihlas okur diye yazıyor. Bakıyoruz diğer mezheplere, Şafî de yasaklıyor. Maliki’ye göre, Kur’an okuyan ve okutan, Kur’an-ı Kerim okuyabilir de okutabilir de. Lütfen, kayıtlara geçilmesini istiyorum. Kur’an Kurslarında bilhassa hafızlık yapan kız öğrencilerimiz, bu hususta hocaları tarafından mağdur ediliyor. Düşünün ki on gün, hiç Kur’an okumayacak. On günde zaten daha önce ezberlediklerini de unutuveriyor.

Teşekkür ederim.

Ayşe Sucu – Çok konuştuğumun farkındayım ama, kayıtlara geçmesi hasebiyle...

Prof. Dr. Salih Tuğ – İki noktaya işaret etmek istiyorum: Müşahedelerim var. Asistanken Anadolu'yu çok dolaşıyorduk hanımla beraber, fakat camilerde hep dışlanıyordu hanım, onu söyleyeyim. Birtakım adamlar ayıphyorlardı bizi. Hanım tabii kendi yerinde, cemaatin arasında değil. Bu konuda, şadırvanlara işaret ettiler; hanımların camilerde abdest almaları için gerekli yerlerin olmadığını ben de gördüm, herkes de söylüyor, biliyor zaten. Bu konuda Diyanet İşleri Başkanlığı'na bir şey düşüyor: Diyanet İşleri Başkanlığı camilerin her haline hakim bir müessesemiz, Anayasal bir müessesemiz. Bu konuda tabii ikazlarla, kendi mensuplarını eğitmekle birlikte halkı da bu konularda bilinçlendirmelidir.

Bir konu burada alınmıyor. Tıpkı Kur'an okumak gibi. Hanımların namaz kıldırılmaları mümkün müdür, değil midir? Tabii, bunlar çok umumi meseleler değil, istisnai şeyler olmakla beraber, bugün dedikodusu cemiyetimizde cereyan ediyor. Mesela Peygamberimizin Ümmü Varaka ile -yanlış değil inşallah- yaşlı bir hanımefendinin müezzin talebini karşılamıştır ve ona yaşlı bir müezzin göndermiştir. Ama, her halde anlaşıldığına göre hadisin siyak ve sibakından, bu sahabi hanımefendi, hanımlara başkanlık yapıyordu, yani imamet vazifesi görüyordu, ama müezzin erkekti. Düşünün, o da yaşlı bir erkek olmakla beraber müezzindi. Yani, Peygamberimizin mantığına varmak esası benimsenmeli. Bu mantığı yakalayabilirsek, birçok ihtilafı problemi de çözme durumuna gelebiliriz.

Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Yunus Vehbi Yavuz – Bir açıklama yapmak istiyorum. Buyurduğunuz vakada, Ebu Davud'ta geçen bir hadistir o. İfadesi şöyle: “كان تم اهل البيت”. Yani “aile efradına”, hatta Hamidullah Hoca bunu “kendi kabilesine” diye tercüme etmiş kitabında. Yani, kadınlar değil de ehl-i beytine, o zaman erkeklerin de buna girmesi gerekir. Yoksa, kadınların arasında erkek bir müezzin olmasının da bir manası kalmazdı.

Komisyon Başkanı – Buyurun.

Rıdvan Çakır – Bu bir arz-talep meselesidir. Yani, bir camiye ayda bir hanım tesadüfen, yolculuk vb. vesilesiyle oradan geçerken uğradığında, tabii bu hanımefendinin abdest alacağı veya namaz kılacağı çok mükemmel bir yer bulunamayabilir. Ama, ben biliyorum, müfettişliğim döneminde, yer de söylüyorum size, Adıyaman'ın Çelikhane ilçesine gittim. Sabah namazında hanımlar erkeklerden daha fazlaydı cemaatte. Demek ki, hanımlar gittiği zaman onlara yer de ayrılıyor, cemaat de olabiliyorlar ve yerleri de düzgün oluyor. Böyle bir gelenek oluşsa, bir beldede yahut da Türkiye genelinde akın akın hanımefendiler camiye gitseler, onların yerleri de mükemmel olarak ayrılır, abdest alacak yerleri belki daha temiz tutulabilir. Yani, onbeş günde yahut ayda bir hanımın geldiği bir camide, onların abdest alma yeriyle belki ilgilenilmemiş olabilir, bunu normal kabul etmek lazım. Ama, siz camiye gelmeyeceksiniz, fakat “camiyeye geleceğimiz zaman yerimiz hazır olsun bütün camilerde” diyeceksiniz. Böyle şey olmaz! Yani, hanımlar camiye geldiğinde, bizim cemaatimiz olduğunda, biz onlara hizmet ederiz, bunu kesin söylüyorum; ama, siz gelin.

Teşekkür ederim.

Dr. Hidayet Şefkatli Tuksal – ... Siz Türkiye’de böyle mi yapıyorsunuz dedi. Evet, böyle yapıyoruz dedim. O sırada Sakarya depremi olmuştu. Onun için deprem oluyor... (Gülüşmeler)

Komisyon Başkanı – 7.4 yetmedi mi Hidayet Hanım, daha niye söylüyorsunuz Allahaşkına!..

Rıdvan Çakır – Bu konuyla ilgili olarak bugüne kadar bizim bir sıkıntımız olmadı. Niye olmadı; ben de hanımımınla, çocuklarımla dışarı çıktığımda, nerede bir camiye rastlarsak gayet rahat gidip belirli bir yerinde yahut mahfeli vardır yukarıda, yahut girişten itibaren bir yer ayırmışlardır... Bu şekilde bir sıkıntıyla karşılaşmadım. Belki, hanım gözüyle mi bakmadım onu bilemiyorum.

Komisyon Başkanı – Rıdvan Bey, yeni bir talebin olduğu bir vakıa. Bundan sonra inşallah camilerimiz biraz daha kadınlara da hizmet verecek bir mekân haline getirilir.

Ayşe Sucu – ... Diyanet Vakfının ilmihalinde de, böyle bir hüküm var. Hayız halinde kadınların tavaf yapabileceğine dair. Ben ibareyi okudum. Eğer bu doğru ise bu kolaylığın kadınlara mutlaka iletilmesi lazım. Başta Diyanet İşleri Başkanlığı’nın vaizelerine iletilmesi lazım. Çünkü, orada sıkıntıyı çeken vaizelerimiz ve görevli giden hanımlarımız. Onun için, bunun kayıtlara geçmesini özellikle istirham ediyorum.

Komisyon Başkanı – Söz sırası İbrahim Bey’de.

Dr. İbrahim Paçacı – Ben öncelikle bir açıklama yapmak istiyorum. Genellikle “Kur’an okunmasıyla ilgili konu gündeme neden alınmadı” diye bir soru var. Kur’an okunabileceğine dair zaten Başkanlığın Din İşleri Yüksek Kurulunun kararı var ve bu müftülüklerimize bildirilmiş durumda. Yani, böyle bir problemimiz yok. Halk uygulamıyorsa, bu halkın kendisinden gelen bir sıkıntı veyahut kabullenmeyişiinden gelen bir sıkıntı. Bize sorulan sorularda, biz fetvalarımızı buna göre veriyoruz. Mesela, yurt dışından bir bayan, “Benim Allah ile irtibatım tek Kur’an-ı Kerim, namaz kılmak istiyorum, Oruç tutmak istiyorum, burada yabancı dilim yok, getirdi eşim beni eve hapsetti. Ben ancak Allah’la irtibat kurarsam psikolojik olarak rahatlıyorum ve siz de namaz kılınmaz diyorsunuz...” diye bize sormuştu; Biz de, “Kur’an okuyabilirsin, Kur’an okumanda sakınca yoktur; ama, namaz kılamazsınız, Oruç tutamazsınız” diye fetva vermiştik. Dolayısıyla, böyle bir problem Başkanlıkta olmadığı için onu buraya almadık. Bunu belirtmek istiyorum.

İkincisi de, Hocam da hatırlayacaklar, biz bundan birkaç sene önce, camilerde kadınlara yer açılın, kadınlara namaz kılma imkânı sağlansın diye müftülüklere talimat gönderdik. Bu talimat sebebiyle camilerde yer açıldı. Fakat, bu o mahallelerdeki kadının rağbetine veyahut o derneğin yahut cami imamının kadına bakışına göre değişiyor. Kocatepe Camiinde üçüncü kat ayrılmış durumdadır. Cuma namazında bu yer kadınları almıyor, merdivenlerden de aşağı taşıyor. Bunu da belirtiyim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

– Buyurun Mehmet Bey.

Doç. Dr. Mehmet Görmez – Efendim, önce iki hususa işaret ederek ben doğrudan rivayetlere geçmek istiyorum.

Türkiye'nin, çok ciddi bir hadis kaynağı sorunu var. İkinci Büyük Millet Meclisinde, Mustafa Kemal Atatürk'ün huzurunda ittifakla alınmış bir karar var. Eskişehir Mebusu Abdullah Asımi Bey tarafından bir önerge verilmiştir. Önerge, aynen şöyle: “Bir hey'et-i azime oluşacak, bu hey'et-i azime üzerinde sahih olduğunda ittifak edilen hadislerden yeni bir hadis külliyatı oluşturacak, yeni başlıklar altında o hadisleri sıralayacak ve âsân bir lisan ile Türk Milletine şerh ve izah edecek.” Karar, Diyanet İşleri Başkanlığı'na bildiriliyor. Millet Meclisi kendi bütçesinden bu iş için para tahsis ediyor. Bu çok tarihî bir olaydır bence. Olay Diyanet İşleri Başkanlığı'na tevdi edildikten sonra, şöyle anlaşılıyor: Diyanet İşleri Başkanlığı diyor ki, “zaten ümmetin üzerinde ittifak ettiği bir kitap var, biz onu tercüme edelim, ne diye tekrar seçelim?” Önce Buhari'ye karar veriliyor. Sonra yeni bir görüş, Buhari'de tekrarlar var, tekrarları atan bir kitap var, biz onu getirelim, onu tercüme edelim. Nedir o? Tecrid-i Sarih. Allah her ikisine de rahmet eylesin, bizim neslimiz o kitaptan kaynak olarak çok istifade etti. Ancak, neticede yorumlar kültüre dayandığı için, zaman değiştikçe oradaki bazı yorumlar, çok değişik şeylere malzeme oldu. Ben bu sene Hacettepe Üniversitesinde derse girdim, inanın, kadınlarla ilgili Hz. Peygamberden alınmış zayıf, uydurma hadislerle dolu bir kitabın gençlik üzerinde bu kadar etkili olabileceğine ihtimal vermezdim. Dışarıdan baktığımda netice itibarıyla bir yazar bir kitap yazmıştır; ancak, arkasına büyük bir propaganda alarak, bir arayış içinde olan gençler arasında etkili olmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı sanıyorum bundan birkaç sene önce, Tecrid-i Sarihin -ben bizzat Sayın Başkandan dinledim- baskısını durdurdu. Hadisçileri topladı Ankara'da. İsmail Hakkı Hocam da vardı, ben de vardım orada. Daha sonra, bunların içerisinde beş kişilik bir heyete resmî yazı yazıldı. Siz bize bir program hazırlayın, bir proje hazırlayın, bu proje doğrultusunda biz, belki de -benim ifademle- Türkiye Büyük Millet Meclisinin o ilk kararı, belki ilk defa yerine getirilecekti. Şahsen öyle bir heyet içerisinde olmaya layık olmamakla birlikte böyle bir karar verildi. Üç ay çalıştık, Hocam da şahittir, bir program oluştu. Gerçekten, tek tek konu başlıkları belirlendi, o konu başlıkları altına alınabilecek hadislerin kriterleri tek tek belirlendi. Bütün bunlar belirlendikten sonra, aradan bir sene, birbuçuk seneye yakın bir zaman geçti, ama sadece o işten biz vazgeçtik, “siz kendinizi yormayın dahi” denilmedi. Yani, o öylece kaldı. Bunun neden kaldığını şahsen bilemiyorum. Ben önce bunu ifade etmiş olayım.

Özellikle kadına dair rivayetler son derece büyük sorun teşkil ediyor. Kannuci'nin “Hüsnu'l-Üsve” kitabında 96 kadar rivayet toplamış, mevzuat kaynaklarından derlediğimiz zaman, zaten 96 rivayetin uydurma olduğu anlaşılıyor. Ancak, sahih bildiğimiz kaynaklar arasındaki rivayetleri de oraya dahil ettiğim zaman, 120-130 kadar... Hidayet Hanım da bu konuda çok önemli bir çalışma yaptı. Şunu söyleyebilirim: Neticede, bu fırtınayı yaratan, sahih kaynaklara sızan 20-30 rivayet var, o kadar çok değil aslında; ama, çok etkili olmuş.

İkinci çok önemli bir husus, “popüler dinî kaynaklar” dediğimiz kaynaklarda bun-

lar çokça yer alıyor ve çokça tekrarlanıyor. Yani, bunlar vaizlerimizin, imamlarımızın kaynakları... Bilhassa, İmam Gazali'nin İhya'sında 4600 hadis rivayeti var. Kırk yılını vererek Iraklı, oradaki hadisleri tek tek değerlendirmiş; ama, Türkçe'ye tercüme ederken hepsi sansüre uğramıştır. Üstelik, girişinde de şöyle yazılmıştır: "Zamanımızın bazı kendini bilmez adamları çıktı, 'İmam Gazali'nin İhya'sında uydurma hadis var' diyecek kadar ağza alınmayacak ifadeler kullandılar." Iraklı aşağıda dipnotta demiştir ki, "ravahu Ebu Davud ve kâle hadisun mevduun." Ebu Davud için öyle değil de, başka kaynaklar için veya "lâ asle lehu" demiştir. O "lâ asle lehu" olduğu gibi sansüre tabi tutulmuştur ve doğrudan "sadece şu kitap tarafından rivayet edilmiştir" denilerek toplum orada aldatılmıştır. Yani, İhya'nın her iki baskısında da maalesef böyle bir şey yapılmıştır.

Rivayetlerle ilgili çok müşahhas bir öneride bulunmak istiyorum. Biz, ilahiyatçılar televizyonlara çıktığımız zaman özellikle onlar geliyor karşımıza, biz de başlıyoruz okumaya. "Kadınlarla istişare edin, ama tersini yapın; kadınlara okuma yazma öğretmeyin; uğursuzdur" vesaire. Bu rivayetleri okuyarak, hatta bir ravinin uydurmasını âdeta bütün ümmete, bütün tarihe, bütün kültüre mal ederek, sanki bütün kültürün, tarihin kadın düşmanı olduğunu çağrıştıran bir tutum içerisinde oluyoruz. Ben, şöyle bir usul deneyebilir miyiz diye İsmail Hakkı Hocam, Hidayet Hanım, hadisle uğraşan hocalarımız da eğer yardımcı olurlarsa, şöyle bir metot var hadisçilerin bazıları başvuruyor. Mesela, İbnü Kayyım, şöyle yapıyor: Tek tek... Gerçi o hadislerle ilgili Rıza Hocam yazdı, Ali Osman Hoca gelmedi, Ali Osman Ateş bir kitap yazdı. Yaratılış hadisiyle ilgili... Tek tek hadislerle ilgili çok güzel çalışmalar yapıldı ve Türkiye'de çok ciddi bir birikim oluştu. Ancak, İlahiyat fakültelerinin raflarında duruyor. Bütün bunlardan hareketle, İbn Kayyım'ın yaptığını yapabilir miyiz? Ne yapıyor o? Şöyle yapıyor: Tek tek, bu yapılmış çalışmalardan hareketle ilkeler belirleyelim, diyelim ki, şöyle şöyle şöyle, şunu ifade eden her rivayet uydurmadır, Hz. Peygambere ait olamaz. Mesela, az önce bir denedim, sadece takdirlerinize sunmak için ifade ediyorum. İma ile de olsa, cinsiyetçiliği çağrıştıran, kadını kadın olduğu için hor ve hakir gösteren her hadis uydurmadır. Yahut, insanın doğuştan sahip olduğu haklardan, kendi gücü ve emeği ile - bunu yazarken, her birinde birkaç tane hadis aklıma getirerek yazdım- elde ettiği haklardan, insan olarak potansiyellerini geliştirme haklarından vesaire mahrum bırakmayı salık veren her hadis uydurmadır. Belki genelleme gibi görülüyor; ama, dinin makasıdı, zaruriyat-ı diniyye göz önünde bulundurulduğunda, bu kriterler ortaya konulduğunda, o hadislerin zaten bu kriterlerden dolayı uydurma olduğu anlaşılacaktır. Ayrıca, hadisler hakkında yapılan tek tek çalışmalar da zaten bunu ifade ediyor. Mesela, kocaya mutlak itaati emreden her hadis uydurmadır. Her tarafı irin olsa, hepsini şöyle yapsa, ağza alınmayacak bir söz; ama, maalesef, hem de çok ciddi bazı kaynaklarda Hz. Peygamber'e nispet ediliyor. Hz. Peygamberi bu rivayetlerden bence tenzih etmek lâzım. Kadının fitne aracı olduğunu söyleyen, eve hapsedilmesini öngören... Hıristiyanlık kültüründe bir kadın evinden dışarıya üç kez çıkmalıdır; vaftiz edildiği, evlendiği ve öldüğü zaman. Bizde de, bunun aynen muadili şeyler var. Yahudilikte kadın, kedi, baca, evi hiç terk etmemelidir vesaire. Bu tür şeylere zaten bütün kültürlerde maalesef rastlamak mümkün... İslâmî ilkelere dikkat etse de, ev dışında çalışma-

sını haram gören, onu haram gösteren rivayetler var. Ben yine böyle “hepsi uydurmadır” tabirini kullanmayayım da, sadece bunları sıralayıp bitireyim. Kadınların kadın oldukları için eksik ve kusurlu gösteren, fesada yol açan, erkekleri yoldan çıkaran varlıklar olduğunu takdim eden rivayetler, zihinsel yetersizliklerini, akılsızlıklarını, iradesizliklerini, güvenilmezliklerini, yani bu sıfatların bir cinse, erkekle birlikte aynı derecede Allah’a mutahap olan bir varlığa bir dinin, bir peygamberin nispet etmesi elbette mümkün değil. Bunlar çok genel geçer kurallardır. Hata, acaba diyorum, bir hutbe olarak bunları camilerde ilân etsek, yahut Diyanetin dergilerinde bunları yazsak çok uygun olur. Cinsel açıdan hep zaaf içinde ve dirençsiz olduğunu, akılları bilmem nesindedir, çok acayıp ifadeler ve gerçekten halkın en çok elinde kullandığı kitaplarda bunlar geçiyor. Okuyup yazmasını sakıncalı gören, seçmesi, seçilmesi vesaire, camiye gitmesini yasaklayan... Bu gibi, belki bu çok deneme oldu. Acaba bir iki hadis hocamız, kadına dair mevzu rivayetleri göz önünde bulundurarak, böyle bir, 10, 20, 30 maddelik şeyler yazsa, buna dair sonuç bildirgesine ne girer bilmiyorum, ancak onun dışında belki böyle bir çalışma yapılırsa ve bu çalışma, çok etkili araçlarla, -Diyanet çeşitli televizyonlardan programlar yapıyor- camilerde vaazlarda ifade edilerek, böyle İslâm’ı bu rivayetler yoluyla suçlayan şeyleri acaba bertaraf edebilir miyiz diye düşünüyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Efendim, ben teşekkür ederim.

– Buyurun Hocam.

Prof. Dr. Mehmet Aydın – Mehmet Görmez Bey bu konuda beni tahrik etti. Efendim, Ürdün’e gittik, Nasruddin el-Banî’yi ziyaret ettik. Orada kendisine bir soru sordum, dedim ki, “hocam siz bugün Arap dünyasında çok önemli bir hadis âlimisiniz, acaba Resulullah’ın ağzından veya ona isnat edilerek nakledilen hadislerde, o dönemin iki büyük medeniyeti var, birisi İran medeniyeti, diğeri Bizans medeniyeti, bu kültürlerin bu hadislerde yankısı var mıdır, tesiri var mıdır?” Üzülerek beyan edeyim, Nasruddin el-Banî, bu soruyu vallahi anlayamadı. Ben yaşadım bunu. Ondandır başka bir soru sordum, Buhari’de güvenilmeyen bir hadis var mı falan diye, onun cevabını verdi.

Şimdi olay şu, -biraz önce Hidayet Şefkatlı Hanım da belirtti, seccade istiyor, seccadeyi vermek istemiyor, o halinde vermek istemiyor- bir kültür Yahudi kültürünün ciddi tesiri altında. Ama bunların Resulullah’a isnat edilmesini ve Resulullah’ın ağzından böyle bir şey çıkacağını biz kesinlikle kabul etmiyoruz. Çünkü, biraz önce arkadaşlarımız söyledi, bayram namazına teşvik ediyor kadınları, “buyurun gelin, birlikte ibadet edelim” diyor. İsrailiyat dediğimiz Yahudi kültür ve âdetinin gerçekten hem tefsirlerimize, hem de hadislerle çok fazla girdiği kanaatindeyim.

Bakın, Yahudilikte, pis olma, yani temiz olmama hali şunlar: Normal olarak cenabet hali -orada da var- âdet hali, ölüye dokunma hali ve cüzzamlıya dokunma hali. Bir insan, Yahudi olarak bunlara dokunduğu zaman pis hale geliyor ve bir gün beklemek zorunda. Bir gün beklemeden sonra gidip yıkıyor. Ondandır sonra Havra’ya gidip temizleniyor, rahip temizliyor, vaftiz oluyor yani. Yahudilik dersi verecek değilim; ama,

bir yere geleceğim izin verin. Sinagoga kesinlikle giremiyor, bizim kadının camiye girmemesinin tam karşılığı örneği. Tevrat okuyamıyor ve eline alamıyor. İnsanlara doku namıyor. Kadının tabii özel hallerinde namaz kılması veya oruç tutması konusuna girmek istemiyorum; o konu tamamen benim dışımda bir konu. Ama, camiye girmesi, Kur'an-ı Kerim okuması, dua etmesi, abdestsiz Kur'an-ı Kerim'i ele alması gibi anlayışlarda, o dönem kültürünün hadislerde çok büyük etkisi olduğunu düşünüyorum.

Bir de, hadisler senet itibariyle çok ciddi tetkik ve tahlillere tabi olmakla birlikte, eksik kalan bir husus var: Anlam yönünden hadislerin tahlili yapılamamıştır bugüne kadar. Mesela, benim kafama takılan ve bir türlü anlayamadığım şey, *"Peygamberimiz pişmiş deve eti yemiştir ve arkasından abdest almıştır."* Ulema birbirine girmiş, bir sü-rü izahlar... En sonra "menduptur" demişlerdir. Bunun bir mantığı da yok, ama Buha-rî'de bu hadis var. Hadise şu: Bana sanki Zerdüşlük dininin bir kültürünü yansıtıyor bu hadis. Çünkü, Zerdüştlükte ateş çok kutsaldır ve ateşte pişmiş bir deve eti vardır ve bu deve etinden insanlar yiyor. Yani, garip bir şey ve son derece bize göre zıt bir olay. Ben bunu anlatmaya çalışıyorum. Mutlaka, bu kültürlerle Kur'an-ı Kerim'in mantığı-na, genel İslâm felsefesine uymayacak boyutlardaki hadislerin biraz bu yabancı kültü-rel etkileşimle bize girdiğini düşünüyorum. Bunların üzerinde durmamızın faydalı olacağı kanaatindeyim.

Teşekkür ederim.

Doç. Dr. Mehmet Görmez – Çok erken asırlarda dahi, Tahavî, نوضوا مما مست النار (Ebû Dâvud, Tahare, 75) "ateşte pişen yiyeceklerden, deve eti, ondan sonra elinizi yıkayın" diye bir rivayette bulunuyor. "Tavaddaü"yu sözlük anlamında almıştır. Ama, maalesef bizim bugün tercümelerde dahi, "abdest alınız" diye tercüme ediliyor.

Komisyon Başkanı – Buyurun.

Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal – Bu rivayetlerle ilgili Mehmet Görmez Bey'in açıklamasına tamamen katılıyorum. Mehmet Aydın Hocamız da gayet güzel şeyler söylediler. Geçmiş kültürün yansımaları bizim kaynaklarımızda var. Onların da ayıklanması lazım. Daha doğrusu, farkına varılması lazım. Bunları ayıklayıp da atacak halimiz yok, kültürümüzde hepsi mevcut, duracak ve devam edecek kıyamete kadar; mevzuu da, sahihi de hepsi olacak; ama, bunların farkına varmamız lazım.

Bir de, bu konuda, bazı hadis kitaplarımızın otoritesi var. Bu otorite bizi yanıltma-malı. Çok da bu konularda aşarı gitmemeliyiz; ama, hadisle ilgilenmeyen hocalarımız da çok abartıyorlar işi. Fakat, bizim bazı meşhur kaynaklarımızın otoritesi, neredey-se bazı rivayetlerdeki problemleri görmemize engel oluyor. Ona da dikkat etmek duru-mundayız.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Efendim, isterseniz bitirelim...

– Sözüünüz bir cümleyse alayım.

Doç. Dr. Talip Özdeş – Ben Mehmet Görmez Bey'in tekliflerine aynen katılıyo-rum. Fakat, önemli bir noktanın altını çizmek istiyorum. Hadisle ilgili daha önce ya-pılan çalışmalara baktığımız zaman, aşağı yukarı onların da buna benzer, yani sizin

arz ettiğiniz şekilde prensipler tespit ettiğini görüyoruz. Ama bunlar daha çok ilim Ehl-i içerisinde veya akademik çevrelerle sınırlı kalıyor. Halbuki, halka yayılma noktasında insanlar bu prensipleri fazla görmüyorlar; çünkü, herkes soyut düşünemiyor. Bu çalışmanın daha verimli olabilmesi için, o dediğiniz başlıkların altına, o başlıkları daha iyi açıklayacak örnekleri bizzat, yani hadis literatürüne seçilen örnekleri de koymamızın ve onu o şekilde zenginleştirmemizin, halk tarafından olayın daha iyi algılanmasına yardımcı olacağını düşünüyorum.

Teşekkür ederim.

– Hamdi Bey buyurun.

Prof. Dr. Hamdi Döndüren – Ben hacla ilgili, tavaf konusunda konuşmak istiyorum. Haccın bildiğimiz gibi iki rüknü, ana parçası var: Vakfe ve tavaf. Tavafın da temiz yapılması gerekiyor. Biraz önceki konuşmamda temas ettiğim gibi, aslında Hz. Aişe, özel halinden dolayı çadırına çekilmiş ağlarken Hz. Peygamber kendisini bulmuş. Orada ona söylediği güzel bir söz var. Onun muayyen durumunu anladıktan sonra *“Ağlamayı bırak, Cenab-ı Hakk’ın Âdem kızına verdiği çok tabii bir haldir bu durum. Ayrıca sen burada çadırda istirahat ederken, başkaları umre yapacaklar sıcağın altında, sen aynı sevabı alacaksın”* anlamında Hz. Aişe’yi tesellisi var. Arkasından da, sadece Kâbeyi tavaf dışında bütün hac menasikini birlikte ifa edeceklerini ifade ediyor. Bunun dışında bir cümle daha eklemek istiyorum: Hz. Aişe’nin muayyen günlerle ilgili aslında ilginç -biraz önce hanımefendilerin ifade ettiklerinin ters yönünde- şeyler var: *“Allah’ın Resulü, muayyen günlerimde, benim içtiğim sudan alıp içiyordu. Ayrıca bir yemekten veya meyveden ısırduğım zaman, benim elimden alıyor benim ısırduğum yerden ısırıp yiyordu”*. Hz. Aişe’nin bu konularda yaklaşımını ifade eden, muayyen günlerde bir bayanın artığını yeme vesaire konularında kesinlikle Hz. Peygamber’in bir ayırım yapmadığını ifade eden rivayetler de var.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Hamdi Bey, teşekkür ederim.

Efendim, şimdi bu çalışmamızın, çok yoğun olarak geçen iki günlük çalışmamızın bu günkü bölümü de bitmiş oldu. Bu akşam yat gezisinden sonra biz Divan olarak toplanıp, bu söylediğiniz şeyleri -nasıl bir metne sığdıracağız, bilmiyorum- siz istirahat ederken, biz herhalde saat 02.00’ye, 03.00’e kadar çalışıp onu bir metin yapacağız. Yarın sabahleyin burada bu metni tartışacağız. İnşallah bir çözüme varacağız. Sonra metin, genel metinle birleşecek.

Hepinize çok teşekkür ediyorum.

İKİNCİ KOMİSYON SEKİZİNCİ OTURUM

Komisyon Raporunun Müzakeresi Komisyon Raporunun Sonuçlandırılması

(17 Mayıs 2002)

Prof. Dr. Mehmet Akif Aydın (Komisyon Başkanı) – Önce, bizim komisyonun çalışmalarını rapor haline getirirken, gerçekten çok zorlandığımızı ifade edeyim. Bir defa, “sizlerden ayrılmayalım” diye yat gezisine biz de katıldık. Keşke katılmasaydık, çalışsaydık! Yat gezisinden sonra hemen başladık, saat 02.00 civarında galiba belli bir şekil verdik. Sabahleyin de, şu ana kadar o şekli biraz daha önünüze sunulur hale getirmeye çalıştık.

Fakat burada bizim çok ciddi bir problemimiz var. Bu toplantının amacı, daha önce ifade de edildi: Din işleri Yüksek Kuruluna çok sayıda soru soruluyor, fetva talepleri oluyor. Hem o sorulara cevap oluştururken Türkiye’deki bilim çevrelerinin, uzmanların görüşünü almak, hem de uzmanların kendi aralarındaki görüşlerini test etmek, yani onları bir platformda buluşturmak. Bunun gereğini biz burada yaptık, serbestçe fikirlerimizi ifade ettik. Fakat bunun, bir sonuç bildirisine doğru gitmesi durumunda, biraz farklı bir şey çıkıyor komisyonumuzla ilgili. Bizim komisyonumuzun ele aldığı konulardan ibadet hayatı dışındakiler bütünüyle Türk hukuk sistemiyle yakından ilgili. Bunları tam hukukî ifadelerle metne geçirmenin problem doğuracağını, en azından istismar edileceğini düşündük, bu endişeyi taşıdık, onu söyleyeyim.

Bu sebeple, bu görüşler burada mümkün olduğu kadar nötr ifadelerle veya başka taraflara çekilmesi mümkün olmayan ifadelerle verilmeye çalışıldı. Bunda ne ölçüde başarılı olduğumuzu göreceksiniz. Biz çok fazla tatmin olmadık; ama, mesela mirastaki paylaşım durumu, gayrimüslimlerle evlilik, kadının şahitliği, evlenme, boşanma bütünüyle pozitif hukuk çerçevesinde zaten hallolunmuş konular. Ama, sizin görüşlerinizin bir makes bulması açısından da biz bir metin hazırladık. Şimdi o metni size okuyacağız. O metin üzerinde tartışacağız, görüşlerinizi alacağız. Bunun dışında metinde bir değişiklik olmasını istiyorsanız, bu kısım ile ilgili önerinizi de yazılı olarak almak istiyorum; çünkü, burada yazamayız artık. Önerilerin içerisinden seçme yapacağız, belki oylama yapacağız, ortaya sonuç bildirisi çıkacak. En zor kısmın bu olduğunu zannediyorum. İnşallah öğleye kadar bitiririz. Öğleden sonra Genel Kurula daha sağlıklı bir metin gider.

Bu arada son metni sizlere dağıtalım.

Dr. Hidayet Şefkatli Tuksal – ... Başörtüsü meselesi.

Komisyon Başkanı – İsterseniz bir paragraf olarak onunla ilgili bir şey de ekleyelim. (...)

Bakınız, bugün Türkiye’de kadınların eğitim hakkına bunun önemli bir sınır getirdiği bir vakıa. En azından bunun vurgulanması iyi olur. Çünkü, bunu vurgulamazsak, bu konuyu hiç dikkate almamışız, bizim gündemimizde yokmuş gibi bir anlam da çıkabilir. Bu da problemlidir yani. Fırsat eşitliği ve eğitim hakkı çerçevesinde bir paragraf ekleyebiliriz. (...)

Şöyle söyleyelim: Heyet gelene kadar, üç bayan veya dört bayandan bir paragraflık bir metin yazmalarını bekleysek, sonra onun üzerinde burada...

Bir de şu var: Bu işi sadece İlahiyat fakültelerine hasrederek belirtmek çok doğru değil. Genel, din ve vicdan hürriyeti, eğitim hakkı çerçevesinde bir şey yazalım. (...)

Alt komisyon olarak, dört hanım iştirakçimizden biz bir metin bekleyelim.

Prof. Dr. Mehmet Aydın – Bütün bu toplantının, basına aksetmesinden korkarım. Bütün komisyonların toplantıları ikinci plana atılır ve bu konu üzerinde bir merkezleşme meydana gelir, Diyanet İşleri Başkanlığı da sıkıntıya düşer.

Komisyon Başkanı – Hocam, biz üç arkadaş olarak bu metni hazırlarken, Diyanet İşleri Başkanlığının sıkıntıya düşmemesi için bayağı kendimizi zorladık. Göreceksiniz, metin bu bakımdan da kimimizi tatmin etmeyecek. Beni de şahsen tatmin etmedi. Fakat, Türkiye’de çok önemli bir problemi de görmezden gelmenin çok tutarlı bir görüş olacağını zannetmiyorum. (...)

Prof. Dr. Mehmet Aydın – Geçen gün bir olay oldu... YÖK Başkanı “kusur sizin” demiş milletvekiline. “Çıkarın kanunu, yönetmelikleri, biz uygulayalım.” Yani hadise bu merkezde. Dolayısıyla, Parlamento bu işi halledebilir... (...)

Komisyon Başkanı – Temel hak ve hürriyetler konusunda bizim kamu görevliliğimizi ön plana almanın tutarlı bir gerekçe olduğunu düşünmüyorum. Biz, diğer hukukî düzenlemelerde zaten bunu ön plana aldık, kendimizi ön plana almadık. “Diyanet İşleri Başkanlığı böyle bir açıklamayı yaparsa, bu nasıl yorumlanır” diye bunu çok düşündük. Şimdi metni göreceksiniz, mümkün olduğu kadar, tabiri caizse suya sabuna dokunmayan bir metin hazırladık. Fakat, bu bir temel hak ve hürriyettir, görmezlikten gelinmez ki!

Prof. Dr. Mehmet Aydın – Genel bir şey yapılsın...

Komisyon Başkanı – Yazacaklar...

Dr. Hidayet Şefkatli Tuksal – Bu kadar mağdur varken... (...)

Komisyon Başkanı – Söylediğim gibi, genel ilkeleri, ibadetleri tartışan komisyonlarda kolaylık var... Biz, dinî hayatla ilgili kısımları çok rahat yazdık, hiçbir problem yok; ama, öbür konular gerçekten problemlidir. Yani, Türkiye’de ifade özgürlüğü bakımından da ciddi problemler var. Bunu da bilmek gerekir. Ama, temel hak ve hürriyetler bakımından, bizim biraz daha farklı bir konumda olmamız gerektiği kanaatindeyim.

Efendim, isterseniz metin gelene kadar, genel olarak neler yazdığımız konusunda fikir almanız için bu metni buradan okuyayım. Hiç tartışmadan metni bir okuyayım, bir dinlensin, daha sonra, önce bir genel görüşme açalım, sonra paragraf paragraf irdeleyelim.

Metni okuyorum:

"Kadın problemi, sadece günümüzün değil, insanlık tarihinin temel bir sorunudur. Dinler, bu sorunu, hak ve adalet ölçüleri çerçevesinde çözmek için önemli düzenlemeler getirmişlerdir. İslâm dininin getirdiği esaslar, bu açıdan özel bir öneme sahiptir. Ancak, erkek egemen toplum yapıları, dinlerin getirdiği bu iyileştirmeleri kabullenmekte zorlanmış, zaman içerisinde bunu tersine çevirecek bir arayış içine girmiştir. Hatta, kadın aleyhtarı düşünce, zaman zaman dinî bir kisve kazanmıştır.

İslâm'ın temel kaynaklarına (Kitap ve sünnet) göre, kadın ve erkek eşit ve birbirini tamamlayan varlıklardır. Gerek ontolojik olarak, gerekse dini sorumluluk, hukukî Ehl-iyet, temel hak ve hürriyetler bakımından ilkesel bazda kadın erkek ayrımı söz konusu değildir. Ancak, kadının konumunun belirlenmesinde bu ilkesel esasların yanı sıra, İslâm'ın doğup geliştiği toplumların sosyal ve kültürel yapıları, özellikle ataerkil aile yapısı etkili olmuştur. Bu durum, İslâm toplumlarında farklı kadın profillerinin ortaya çıkmasının sebebidir.

Binaenaleyh, kadın ile ilgili Kur'an âyetlerini anlamada ve yorumlamada, âyetlerin sosyokültürel nüzul süreci, literal anlamının yanı sıra, hangi gayelerin esas alındığı göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca, kadının sosyal ve hukukî statüsü konusunda daha ileri adımlar atılması, Kur'an'ın ruhuna aykırı değildir. Bunun yanı sıra, Kur'an-ı Kerim'in ana ilkeleri ve Hz. Peygamber'in kadın ile ilgili genel tavır ve prensipleri ışığında, cinsiyetçiliği çağrıştıran, kadını kadın olduğu için aşağılayan ve temel hak ve hürriyetlerden mahrum olduğu izlenimini veren bütün haber ve rivayetlerin uydurma olduğu dikkate alınmalıdır. Söz konusu uydurma haber ve rivayetlerden dolayı, İslâm dinini ve İslâm Peygamberini tezyif etmek ilmi ve ahlâkî değildir.

Komisyonumuz, bu genel yaklaşım ışığında, çağdaş dünyada kadın problemiyle ilgili olarak şu hususların ayrıca vurgulanması gerektiği kanaatinde:

1. Evlenme, İslâm kültüründe tarafların hür iradeleriyle oluşan bir sözleşme olarak düzenlenmiştir. Aleniyeti sağlayan şahitler huzurunda yapılması gibi şekil şartları dışında, özel bir merasimi gerektirmez. Dinî nikah, Türkiye'ye özgü tarihî, dinî ve hukukî şartların ürünüdür. Ancak, dinî nikahın evlenmeden sonra yapılması, kanuni zorunluluk olmasının yanı sıra, eşlerin evlilikten doğan haklarının zayi olmaması açısından da tavsiyeye değer bulunmuştur.

2. Evlilik birliğinin devamı asıl gaye olmakla birlikte, Komisyonumuz, eşlerin birbirleriyle uyuşmadığı ve ayrılmanın zaruret haline geldiği durumlarda Hz. Peygamberce takip edilmesi önerilen süreç ve şartlar çerçevesinde bu birliği sona erdirmeye haklarının bulunduğunu kabul eder.

3. Farklı dinlerdeki kimselerin evlenmeleri, hem din ve vicdan hürriyeti, hem millî ve dinî kimliği koruma açısından ele alınmalıdır. Bu bağlamda, gayrimüslimlerle

(Ehl-i kitap) evlenme, Müslüman eşin ve doğacak çocukların dinî yaşayışını menfi olarak etkilemeyeceği durumlarda kabul edilebilir.

4. Şahitlik konusunda, borçlanma âyetinde belirtilen ve dönemin şartları ışığında kadınların ticari faaliyetlerdeki pasif rolünden kaynaklanan farklılık, genel düzenleme içermez. Şahitlikle ilgili diğer âyetler, bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Binaenaleyh, borçlanma âyetindeki farklılığın, kadınların zihinsel eksikliğinin sonucu olarak gösterilmesi kabul edilemez.

5. Miras paylaşımında kadınların payının erkeklere nispetle farklı olarak düzenlenmesi, erkeğin çeşitli alanlardaki malî sorumluluğunun kadına nispetle daha ağır olmasıyla yakından ilişkilidir. Öte yandan, kadının ihtiyacının daha fazla bulunduğu veya erkeğin malî sorumluluğunun daha az olduğu durumlarda karşılıklı rıza ile bu paylaşım daha farklı bir şekilde düzenlenebilir.

6. Kadınların özel hallerinde namaz kıılma ve oruç tutma gibi dinî yükümlülüklerden muaf tutulmaları, onların manen kirli olmaları sebebiyle değil, psikolojik ve fizyolojik yüklerini hafifletme düşüncesiyledir. Ancak, bu gibi durumlarda, Kur'an okumasının ve bazı bilginlerce tavaf yapılmasının mümkün olduğu da ifade edilmiştir.

7. Kadınlar, günlük namazlara, bayram, cuma ve cenaze namazlarına iştirak edebilirler. Komisyonumuz, Hz. Peygamber dönemindeki uygulamayı dikkate alarak, bayram namazının, kadın ve çocuklar için özendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

8. Nisa 34. âyetinde geçen "kavvam" ifadesi, erkeklere sadece hak değil sorumluluk da yüklemektedir. Âyetin literal anlamı konusunda farklı görüşler olmakla birlikte, söz konusu âyetin, bugün de yaygın olarak görülen aile içi şiddete dayanak yapılamayacağı, aksine kadınlara yönelik davranış biçiminin belirlenmesinde Hz. Peygamber'in uygulamasının örnek alınması gerektiği özenle vurgulanmıştır."

Şimdi, genel kanaatinizi alayım. Sonra isterseniz paragraf paragraf...

– Buyurun.

Ayşe Sucu – 3. maddede... hukukî anlamda da bir şeyler ilave etmek... Mesela çocuklara vasi falan...

Komisyon Başkanı – Maddeleri tek tek ele alırken onu görüşelim.

Bu bildiri, sizin bu çalışmalarınızın ürününe az çok yansıtılmış mı, ne diyorsunuz? (Güzel olmuş, sesleri)

Çok şükür. Bayağı endişe ettik, çok da zor. Bir defa üç kişinin metin yazması çok zor. Not da almadık. Tabii, çok eşliliğe nasıl değinilecek? O da problemlidir. Şöyle bir şey var, onu açıkça söyleyeyim: Şahsi kanaatime göre, Diyanetin burada çok nazik bir konumu var. Bence Diyanet, halkla iletişimini kuvvetli tutmak zorundadır. Halk, güvenmediği Diyanet kurumunun ne konuşmalarına, ne yol göstermesine itibar edebilir. Bu sebeple, halkla dinî iletişimini Diyanet sıcak tutmak zorundadır. Yani, halkımız, dinî konuda birinci merci olarak Diyanet'i görmelidir. Fakat, aynı zamanda Diyanet'in devleti yöneten kadroyla, devletle de ilişkileri var. Bir kamu kurumu. Dolayısıyla, özellikle günümüz şartlarında birisine yakın durduğunuzda, öbüründen biraz uzaklaşıyorsunuz. Bu ikisini dengeli götürmek gerekir. Yani, tam devletin istediği gibi Diya-

net'in bu ülkede hiçbir faydası olmaz, açıkça ifade edeyim. O zaman, insanlar başka odaklarda dinî faaliyetlerini yürütürler. Ama, çok da devlet gerçeğini dışarıda bırakmak mümkün değil. O bakımdan, bu ikisini dengeleyen bir metin ortaya koymaya çalıştık. (...)

Rıdvan Çakır – ... Dinî nikah paragrafında, bugünkü şartlarda biraz daha dinî nikaha vurgu yapmak mümkün. Ama, bugün “çok eşlilik yoktur” dediğiniz zaman, şu komisyon, sanki bir manada hakkımız olmadan İslâmı bağhyormuşuz gibi değerlendirilir. “Türkiye’de bu komisyon toplandı, ‘İslâm dininde çok eşlilik yoktur, birden fazla evlenme yoktur’ dedi” denildiği zaman, bütün İslâm dünyası bunu nereden çıkardılar diyebilir ve bundan sonrasını ve başkalarını da bağlama gibi bir pozisyona düşeriz.

Kırgızistan’dan eğitmek üzere getirdiğimiz imamlar ziyaretime gelmişlerdi. Konuşurken oradaki imamlardan birinin iki eşli olduğundan bahsedildi. “Bu nereden kaynaklanıyor” dedim; o ülkede hanımlar çok eşliliğin aleyhine konuşmaya kızarlarmış. Niye? Çünkü nüfus oranında erkekle kadın arasında ciddi bir dengesizlik var diyorlar. Bizim bu lafımız burada herkesi bağlamamalı; ama, Türkiye şartları içerisinde bugün şayet tek eşlilikse, bu tek eşlilik İslâm’ın ruhuna aykırı değil. Bunu, bugünkü nikah ve orada bahsettiğiniz dinî nikah konusuna vurgu yaparak, kendi şartları içerisinde değerlendirebiliriz. Ama, “çok eşlilik yoktur” gibi bir şeyi hukuken de, fıkhen de söylemek bir yerde mümkün değil.

Komisyon Başkanı – Efendim şu var: İslâm’da çok eşliliğin çok sınırlı olarak var olduğu bir gerçek; ama, özellikle toplumumuzda... Bu gerçek ama şunu da söyleyeyim: Ben hukuk tarihiyle ilgili olarak bu konuyu epeyce irdeledim. Geçmişte, zannedildiği gibi, bizim toplumumuzda çok eşlilik yaygın değil. Osmanlılarda, yüzde 5 civarındadır ikinci bir evlilik, bütün dönemler boyunca, özellikle Anadolu ve Rumeli’de. Türkiye’de şöyle bir vaka var: Çok eşliliğin mağduru olan insanlar da var. Yani, bu çok eşliliğin İslâm’ın ruhuna uygun olarak uygulanmadığı da bir gerçek. Fakat, böyle bir bildiride bunun çok uygun bir şekilde ifade edileceği kanaatinde değilim. Yani, “bunu metne hiç almayalım” diye düşünüyorum. Çünkü, gerçekten bunu, hem İslâm’ın ruhuna uygun olarak, hem birtakım hassasiyetleri dikkate alarak ifade etmek çok zor. (...)

Şu var; bu problemler öyle bir problemdir ki, dışarıdakiler zaten bunu problem yapmaz. Yani, Türkiye’de ikinci eşler bunu problem olarak yaşar. Bu da bizim probleminizdir. Hastalık gibidir; bazı hastalıklardan hiç haberdar değiliz. Spastik çocuk mesela... Sağlıklı çocuğu olan hiç bunu bilmez. Ama, böyle bir çocuğu olan bu problemi çok yoğun yaşar.

Çok eşlilik gerçekten Türkiye’de uygulandığı kadarıyla, sosyal yapı tarafından da dışlandığı için ve gereğine göre de İslâm’ın ruhuna göre uygulanmadığı için bir problem. Ben bunu inkâr etmiyorum. Fakat, bu problemi biz uygun bir şekilde metne geçiremeyiz endişesini taşıyorum. (...)

İbaha alanını açmış olmuyoruz. Yani, ibaha alanı zaten açık. Nasıl yazacağız? Problem var. (...) “Nikahsız” denilen gizli evlilikler var, özellikle günümüzde gizli evlilik olayı çok. (...)

Beş on dakika bir serbestçe tartışalım, ondan sonra...

– Buyurun Mualla Hanım.

Doç. Dr. Mualla Kavuncu – Zaten buradaki başlıkta var, nikahın alenilik şartı var, resmî nikahın esas alınması var. Zaten bunlar çok eşliliği sınırlayan, önleyen şeyler. O bağlamda, çok eşlilik konusunda bir-iki cümle ilave edilebilir.

Komisyona Başkanı – Onunla yetinsek diye içimden geçiyor. (...)

Şöyle yapalım o zaman, paragraf paragraf okunduğu zaman, o konuyu biraz daha irdeleyelim... Tabiatıyla hepimizin bu konuda farklı düşündüğünü zannetmiyorum. Benim endişem, bu konuyu uygun ifade etmedeki zorluk.

Herkes bu metni okudu. İsterseniz şimdi ben paragraf paragraf okuyayım, çok fazla da üsluba takılmayalım. Eğer genel şey varsa... Üslubu burada topluluk içerisinde ayarlamak çok zor, belki biz biraz daha oynayabiliriz ama çok az. “Bu yeterli” diyorsa-nuz, zaten hiç oynamaya da gerek yok.

Birinci paragrafı tekrar okuyorum:

“Kadın problemi, sadece günümüzün değil, insanlık tarihinin temel bir sorunudur. Dinler, bu sorunu, hak ve adalet ölçüleri çerçevesinde çözmek için önemli düzenlemeler getirmişlerdir. İslâm dininin getirdiği esaslar, bu açıdan özel bir öneme sahiptir. Ancak, erkek egemen toplum yapıları, dinlerin getirdiği bu iyileştirmeleri kabullenmekte zorlanmış, zaman içerisinde bunu tersine çevirecek bir arayış içine girmiştir. Hatta, kadın aleyhtarı düşünce, zaman zaman dini bir kisve kazanmıştır.”

Birinci paragraf uygun mu efendim sizce?

Prof. Dr. Mehmet Aydın – “Kadın problemi” diye başlarsak, biraz eksik olur. “Kadın hakları problemi” şeklinde olsa belki cümle daha iyi. Çünkü, kadın problemi muğlak bir kelime, yani nedir kadın problemi? İnsanlık tarihinin temel sorunudur. Ondan sonraki cümlede, “Dinler bu sorunu ... çözmek için...” Çünkü...

Komisyona Başkanı – Sayın Hocam, şöyle bir problem var: Bakınız, bu konunun uzmanısınız. Dinler tarihinde bizim kabul ettiğimiz bir görüş var; “Yahudilik ve Hıristiyanlık tahrif olmuştur” diyoruz. Mesela, Hıristiyanlığı ele alalım, burada en aykırı kadın aleyhtarı söylem Hıristiyanlıkta vardır. Yahudilikte de vardır. Hıristiyanlıkta ilk dört İncilde bildiğim kadarıyla kadın aleyhtarı bir pasaj yoktur. Dört İncilden sonraki özellikle St. Paul’un Mektuplarında, bunu Batılı feministler de çok vurgularlar, bu kadın aleyhtarı görüş çok vurgulanır. Dolayısıyla, burada “dinler” derken, asıl metinleri, asıl orijinal şekilleri göz önüne aldık. Bu da yanlış olmasa gerek. Ben, herhangi bir dinin hak ve adalet dışında bir ilke getirdiğini şahsen kabul edemiyorum özü itibarıyla. (...)

Bence genel ifade daha güzel.

– Buyurun.

Doç. Dr. Talip Özdeş – Tartışmalı da olabilir. Kendi kanaatimi söyleyeyim bu konuda. Özü itibarıyla ben de aynı düşünüyorum; ama mitolojiler var, dinlere karışan, daha doğrusu karıştığı söylenmese bile, kadın hakları konusunda menfi olacak birtakım noktalar var. Dolayısıyla bu konuyu biraz zorlaştırıyor. “İslâm” desek acaba; “İslâm bu sorunu, hak ve adalet içerisinde...” Çünkü, biz İslâm’la alakalı bir toplantı ya-

pyoruz, “İslâm’ın kadına bakışı...” Nasıl olur acaba?

Komisyon Başkanı – Öbür dinlerin lehinde bir-iki cümle söylememiz niye bu kadar problem oluyor ben onu anlayamadım. Bir de şu var kanaatime göre: Bütün dinlerin, ilahî dinle bir şekilde irtibatı vardır. Budizmi, Şintuizmi hemen reddetmenin bir anlamı yok. O bakımdan, bu dinler konusundaki müspet husus bence problem olmamalı.

Prof. Dr. Rıza Savaş – ... Tevrat, İncil ve Kur’an-ı Kerim. Tevrat bozuldu diyoruz, İncil bozuldu diyoruz. Kur’an-ı Kerim’de kadınla ilgili, kadının aleyhine olabilecek şekilde mesela nüşuz âyetlerini yan yana koyduğumuz zaman, mealini verdiğimiz zaman, bir kız öğrenci okuyunca “burada bir adaletsizlik var” diyebiliyor hemen. Dolayısıyla, bu itirazı ortadan kaldırmak için, acaba, dönemin şartları içerisinde en doğru çözümü getirme gibi bir gaye güdülerek “dinler kadınla ilgili problemleri çözmeye çalışmıştır” gibi bir ek yapılabilir mi? Çünkü biz çoğu defa sıkıştığımız zaman, “Kur’an-ı Kerim o günün şartlarında böyle çözdü...” diyoruz. Ki, bu komisyonda da aynı konu tartışıldı. Onun için, sanki nihai çözümmüş gibi...

Komisyon Başkanı – O tartışmalı bir konu.

Prof. Dr. Rıza Savaş – Dönemin şartları içinde en ileri çözümü...

Komisyon Başkanı – Onu çağrıştıran bir ifade kullandık. Biraz önceki ifadeler, açık söyleyeyim, bilerek muğlak geçilmiştir. “Sakite söz isnat edilmez” diye bir Mecelle kuralı var. Yani, şu metinde çok zaruret yoksa, bence çok sivri ifadeler kullanmıyorum. Söylemediğimiz sözlerden dolayı kimse bir şey söyleyemez. Ancak...

– Buyurun.

Şükrü Özübuğday – Divana teşekkür ediyoruz. Çok güzel bir rapor hazırlamışsınız, ellerinize sağlık. Ben fikir bazında değil de, sadece ifade açısından bir hatırlatmada bulunacağım. “İçerisinde” kelimesi iki kez tekrar ediliyor. Yukarıdaki “adalet ölçütleri içerisinde” yerine “çerçevesinde” yapsak daha mı iyi olur acaba?

Komisyon Başkanı – Olabilir. Ona yetişemedik, ona dikkat edeceğiz. (...)

İkinci paragrafı okuyorum:

“İslâm’ın temel kaynaklarına (Kitap ve sünnet) göre, kadın ve erkek eşit ve birbirini tamamlayan varlıklardır. Gerek ontolojik olarak gerekse dini sorumluluk, hukuki Ehl-iyet, temel hak ve hürriyetler bakımından ilkesel bazda kadın erkek ayırımı söz konusu değildir. Ancak, kadının konumunun belirlenmesinde bu ilkesel esasların yanı sıra, İslâm’ın doğup geliştiği toplumların sosyal ve kültürel yapıları, özellikle ataerkil aile yapısı etkili olmuştur. Bu durum, İslâm toplumlarında farklı kadın profillerinin ortaya çıkmasının sebebidir.”

Komisyon Başkanı – Efendim, bu paragraf hakkında ne diyorsunuz?

“...farklı kadın profillerinin ortaya çıkmasının sebebidir” cümlesinde “profillerinin” ifadesini “anlayışlarının” şeklinde değiştirdik.

Üçüncü paragrafı okuyorum:

“Binaenaleyh, kadın ile ilgili Kur’an âyetlerini anlamada ve yorumlamada, âyetle-

rin sosyokültürel nüzul süreci, literal anlamının yanı sıra, hangi gayelerin esas alındığı göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca, kadının sosyal ve hukukî statüsü konusunda daha ileri adımlar atılması, Kur'an'ın ruhuna aykırı değildir. Bunun yanı sıra, Kur'an-ı Kerim'in ana ilkeleri ve Hz. Peygamber'in kadın ile ilgili genel tavır ve prensipleri ışığında, cinsiyetçiliği çağrıştıran, kadını kadın olduğu için aşağılayan ve temel hak ve hürriyetlerden mahrum olduğu izlenimini veren bütün haber ve rivayetlerin uydurma olduğu dikkate alınmalıdır. Söz konusu uydurma haber ve rivayetlerden dolayı, İslâm dinini ve Peygamberini tezyif etmek ilmî ve ahlâkî değildir."

Komisyon Başkanı – Evet...

Doç. Dr. Mehmet Görmez – İnternet sitelerinde, sadece “women in İslâm” diye girdim. Çok enteresandır, hem Müslümanların, hem de gayrimüslimlerin hazırladığı sitelerde o hadislerle başlayan müthiş bir literatür var. Türkiye’de bu çok yaygınlaştı, gençler bu kitapları çok okuyorlar. Bu sebeple bu cümleyi uygun gördüm... (...)

Komisyon Başkanı – Onu uygun bir şekilde yazalım. “Suçlama” diyelim... (...)

Efendim, bu paragrafı da geçiyorum.

“Komisyonumuz, bu genel yaklaşım ışığında, çağdaş dünyada kadın problemiyle ilgili olarak şu hususların ayrıca vurgulanması gerektiği kanaatinde dir:

1. *Evlenme, İslâm kültüründe tarafların hür iradeleriyle oluşan bir sözleşme olarak düzenlenmiştir. Aleniyeti sağlayan şahitler huzurunda yapılması gibi şekil şartları dışında, özel bir merasimi gerektirmez. Dinî nikah, Türkiye’ye özgü tarihî, dinî ve hukukî şartların ürünüdür. Ancak, dinî nikahın evlenmeden sonra yapılması, kanuni zorunluluk olmasının yanı sıra, eşlerin evlilikten doğan haklarının zayi olmaması açısından da tavsiyeye değer bulunmuştur.”*

Komisyon Başkanı – Buyurun.

Doç. Dr. Mehmet Görmez – “Fe vahidetün hayr” diyor...

Komisyon Başkanı – Şunu da söyleyeyim, biz Hidayet Hanımla konuştuk bunu... dünyanın bütün ülkelerinde nüfus oranları yüzde 50’ye 50’dir... Böyledir bu. Savaşlar değiştiriyor... Böyle olunca, zaten çok istisnai uygulamaların sonucu olarak çok eşlilikten bahsedilebilir...

Mualla Hanım, bir cümle yazın. (...)

Bakın, Türkiye’de evlenenlerin yüzde 90’ı dinî nikahla evleniyor. Niye biz bunu böyle bir toplantıda görmezlikten gelemiz? Türkiye’deki dinî nikahla ilgili gerçekler ortada iken bu cümle bence problemlidir değil.

Rıdvan Çakır – Kişi, önce resmî nikah yapsın, ondan sonra dinî nikah...

Komisyon Başkanı – Onu zaten vurguluyoruz.

Bu bence her bakımdan güzel. Ben devam ediyorum. Çok eşlilik konusunda gerekirse bir cümle ilave edelim. (...)

Genel olarak bir bitirelim, bunun üzerinde biraz da çalışalım izninizle, sizden habersiz biz buradan ne kelime çıkarırız, ne kelime ilave ederiz. Sonuçta hepimizin...

2. maddeye geçiyorum. Benim şahsen en çok zorlandığım paragraf bu paragraf olmuştur, onu söyleyeyim.

“2. Evlilik birliğinin devamı asıl gaye olmakla birlikte, Komisyonumuz, eşlerin bir-birleriyle uyum sağlamadığı ve ayrılmanın zaruret haline geldiği durumlarda Hz. Peygamberce takip edilmesi önerilen süreç ve şartlar çerçevesinde bu birliği sona erdirmeye haklarının bulunduğunu kabul eder.”

Bununla Sünni boşanmanın dışında bir boşanmanın söz konusu olmadığını vurgulamaya çalışıyoruz... (...)³

Komisyon Başkanı – Fazla bir problem olmadığı anlaşılıyor.

5. maddeye geçiyorum.

“5. Miras paylaşımında kadınların payının erkeklere nispetle farklı olarak düzenlenmesi, erkeğin çeşitli alanlardaki malî sorumluluğunun kadına nispetle daha ağır olmasıyla yakından ilişkilidir. Öte yandan, kadının ihtiyacının daha fazla bulunduğu veya erkeğin malî sorumluluğunun daha az olduğu durumlarda karşılıklı rıza ile bu paylaşım daha farklı bir şekilde düzenlenebilir.”

Komisyon Başkanı – Buyurun.

Doç. Dr. Talip Özdeş – Paylaşım daha farklı düzenlendiği gibi...

Komisyon Başkanı – ... Kaldı ki, İslâm hukuku bakımından vasiyet problemlidir, zaten açık. Mirasçıya vasiyet problemlidir. (...)

Orada çok yeni bir içtihat getirmek lazım, o yüzden ben onu ekledim. “Karşılıklı rıza” dersek, hiç kimse burada itiraz etmez. Rıza olmayınca, bunun düzenlenmesi o kadar kolay değil. (...)

Hibe, sağlar arası bir hukukî işlemdir. Biz mirastan bahsediyoruz. O zaten ayrı. “İslâm kültürü ve hukuku çerçevesinde” diyor Hidayet Hanım. Mahkemeye giderse zaten pozitif hukukta bir problem yok. (...)

Miras konusunda farklı bir şey var. Dün Hamdi Bey vurguladı. Hukuk sistemlerinde genellikle miras hukukuyla ilgili hükümler yedek kurallardır. Yani, tarafların mutlaka uymaları gerekmez. Biz, “Medeni Kanun çerçevesinde de, İslâm hukukunu uygulamam” diyebiliriz. İslâm’ı kullanmamak ihtiyaten gerekir; ama, ben farklı bir çözüm öneriyorum. (...)

Prof. Dr. Rıza Savaş – “Karşılıklı rıza” derken, erkek, “benim iki hakkım var, senin bir hakkın var, ben bu hakkımdan vazgeçmiyorum” dediği zaman... Biz, daha farklı bir şey söyleyebilir miyiz?..

Komisyon Başkanı – O meselede “farklı bir şey söyleyelim” konusunda bir görüş birliği olmadığı gibi, yakınlaşma da olmadı. Ben olacağımı da zannetmiyorum. O bakımdan, bu problem çıkarmayan bir cümle.

Prof. Dr. Hamza Aktan – Burada “düzenleme” kelimesi bir problem çıkarabilir...

Komisyon Başkanı – Tamam, ona itiraz etmiyorum. Son cümle, rıza ile bu paylaşım daha farklı bir şekilde yapılabilir.

Galiba problem yok. (...)

Şimdi, hukukî bakımdan problemler şeyler kalktı. 6. maddeye geçiyorum.

“6. Kadınların özel hallerinde namaz kılma ve oruç tutma gibi dinî yükümlülük-

(*) 3 ve 4. maddelerle ilgili kayıtlar yapılmadığından buraya yazılmamıştır.

lerden muaf tutulmaları, onların manen kirli olmaları sebebiyle değil, psikolojik ve fizyolojik yüklerini hafifletme düşüncesiyledir. Ancak, bu gibi durumlarda, Kur'an okumasının ve bazı bilginlerce tavaf yapılmasının mümkün olduğu da ifade edilmiştir.”

Doç. Dr. Mehmet Görmez – Affedersiniz hocam, bu “manen kirli” yerine, daha başka bir ifade kullansak...

Komisyon Başkanı – Ne diyelim?.. Buyurun, heyetimizden teklif bekleyelim. (...)

Bu, ibadet hayatından muaf tutulmaları iki şekilde yorumlanıyor, o yüzden bu cümleye yer verildi. Bir, kadınlar bu dönemlerde kirlidirler, mabetlerimize yaklaşmalar...

Ayşe Sucu – “Manen temiz olmamaları nedeniyle” desek?

Komisyon Başkanı – Tamam, öyle ifade edelim, güzel.

Son cümleye ne diyorsunuz? (...)

Efendim, burada manen kirliliği iki şekilde anlamak mümkün; bu durumdaki kadın murdardır gibi veyahut çok necistir. Bir de maddi olmayan, o şey necisin zıttı olarak ifade edilmiş. Yahudilikteki mabede yaklaşmama, hiçbir şeye el sürmeme değil de. (...)

Prof. Dr. Mehmet Aydın – ... Manevi kelimesi işin aşlında olmakla birlikte, kullanmamakta yarar var.

Komisyon Başkanı – Bakın, “kirli”yi kaldırdık “manen temiz sayılmamaları” sebebiyle dedik, bu bence daha iyi.

Doç. Dr. Mehmet Görmez – Affedersiniz, sözünüzü kestim, Kur'an-ı Kerim'de, “yes'eluneka” diye başlayan âyetler var. Bunların hemen hemen tamamı, daha çok toplumda Yahudi kültürünün Medine'ye taşıdığı bilgilerle İslâm'ın sahip olduğu yeni bilgilerin mukayese edildiği noktalar. Evet, önce tartışıyorlar, o tartışılan konulardan bir tanesi budur. *ويستأذنك عن المحيض* “Sana hayızdan soruyorlar.” (Bakara, 2/222) Cevap da çok önemli hocam; cevap bence Yahudilik kültürünün bakış açısını yok eden bir cevap: “*De ki o bir ezâdır*”. Mesela İbn Rüşd, Bidayetü'l-Müctehid'te cünüplükle farkını çok güzel ortaya koyuyor. Diyor ki, “bu kesinlikle cünüplük gibi bir kirlilik değildir. Birisi, manevi bir kirlilik de meydana getiriyor, ama birisi eziyeti ortadan kaldıracı bir temizliktir” diyor. Yani, Hidayet Hanım şu açıdan haklı olabilir: Buna rağmen Yahudi kültürünün etkisiyle hayız manevi bir kirlilik kabul eden bakış açısı oldukça yaygınlık kazanmış; ama, ben Kur'an'ın asıl ifade etmek istediği şeyin birincisi olduğunu düşünüyorum. Bunları yazarken de, daha çok onları düşünerek...

Komisyon Başkanı – Evet.

Doç. Dr. Mehmet Görmez – Affedersiniz, akşam Hocam da ifade etti. Biz, tabii bu metni hazırlarken, bir daha müzakere yaptık. Bütün konuşulanları gözden geçirdik. Bir de ayrıca o dönemin kıyafetleri, o dönemin önlemleri vesaire, bilhassa tavaf esnasında bazı olumsuz şeylerin görülmesi, farklı bakış açlarına yol açmış tabii.

Komisyon Başkanı – Son cümleye ne diyorsunuz efendim, tekrar soruyorum, geçiyor muyuz böyle? (...)

“Kur’an okunmasının, mescitlere girilmesinin ve bazı bilginlere göre tavaf yapılmasının...”

Bir Katılımcı – Tavaf, halk arasında tepkiyle karşılanan bir ....

Doç. Dr. Mehmet Görmez – Çok memnun olurlar Hocam, zorluk çekiyorlar çünkü. İbni Kayyım’ın görüşü çok da yabana atılacak bir görüş değil.

Bir Katılımcı – Kolaylaştırmak güzel bir şey, ama, acaba toplum... (...)

Komisyon Başkanı – Peki, şöyle söyleyeyim: Şu kısmı biraz da Genel Kurula taşıyalım. O cümle çıkar veya çıkmaz.

– Buyurun.

Prof. Dr. Hamdi Döndüren – Hz. Peygamber’in uygulamasında konu çok açık. Veda Haccındaki uygulamada, Hz. Aişe’nin tavafla alakalı olarak söyledikleri var. Dolayısıyla kadınların ay hallerinde Kâbeyi tavaf edemeyecekleri çok yaygın olan, bilinen bir hadisedir. Yalnız, buna rağmen kadın yaparsa ne olur?.. Yaparsa deve kurban eder ceza olarak. Bugün bir deve de hac fiyatıdır yani. (...)

Komisyon Başkanı – Tavaf kısmını çıkaralım mı ne diyorsunuz?

Ayşe Sucu – Diyanet Vakfının İlmihali’nde var.

Komisyon Başkanı – Hamdi Bey, ben onu açıklığa kavuşturmak üzere dedim ki, Genel Kurulumuzda bu konuya dikkat de çekilebilir. Bazı şeyleri de Genel Kurulun tasarrufuna bırakalım, oraya bırakalım bu tavaf işini dedim.

İsterseniz şöyle diyelim, “azınlıkta kalan bazı bilginlerce...”

Bir Katılımcı – Şöyle denilebilir mi acaba; “farklı içtihat ve değerlendirmelere konu olan bu gibi durumlarda, Kur’an okunması ve bazı bilginlere göre tavaf yapılmasının mümkün olacağına dair...”

Komisyon Başkanı – Kur’an okunması, camiye girmesi daha kuvvetle kabul ediyor. O yüzden, ben oraya “Kur’an okunmasının, mescitlere girilmesinin ve bazı bilginlerce...”

Bir Katılımcı – Hocam, o tavaf kısmını bence çıkaralım... (...)

Doç. Dr. Mehmet Görmez – Hocam, İbni Kayyım, haberi tek başına delil olarak görmüyor. Şu anda dayandığı bütün delilleri hatırlamıyorum ama, hem İlamu'l-Muvakaf’ın çok müstakil büyük bir bölümü, hem de müstakil risalesi var bu konuda. Yapılabileceğini söylüyor; yani, hem de çok açık. Ama, ona reddiyeler yazılmış, pek çok görüş serdedilmiş, icmaa muhalif olduğu için eleştirilmiş. O İbni Teymiye’ye de atıfta bulunuyor, Hanbeli fukahası, bunun, İbni Kayyım’ın kendi görüşü olduğunu, İbni Teymiye’ye dayanmadığına dair kanaat ifade ediyorlar hatırladığım kadarıyla.

Komisyon Başkanı – Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığının yapacağı başka bir toplantıda o problemi halledelim. Bütün problemleri halledersek, bizi çağırılmazlar tekrar. Bunu çıkaralım isterseniz. (...)

Doç. Dr. Mehmet Görmez – O zaman, affedersiniz, cumhurun görüşü ifade edilir; ama, tarihte bu görüşün de olduğu ifade edilmeli. Her iki görüş de ifade edilsin.

Komisyon Başkanı – “Cumhurun görüşü aksi olmakla birlikte, bazı bilginlerce tavaf yapılmasının mümkün olduğu da ifade edilmiştir”.

Rıdvan Çakır – Bazı bilginler derken, bir kişi...

Doç. Dr. Mehmet Görmez – Bir kişi değil hocam, o kanaati savunan pek çok kişi var.

Komisyon Başkanı – Biraz vurgulamak gerekiyor bazı şeyleri, o bakımdan...

Doç. Dr. Talip Özdeş – Farklı içtihat ve değerlendirmelere konu olan bu gibi durumlarda...

Komisyon Başkanı – Talip Bey, İslâm hukukunda farklı içtihat ve değerlendirmelere tabi olmayan bir konu yok. Cumhuru ekleyelim uygun bir şekilde.

Doç. Dr. Talip Özdeş – Bazı konuları da açalım, çok kapalı... (...)

Komisyon Başkanı – O günkü giyinme şartları ile irtibatı var. (...)

Doç. Dr. Mehmet Görmez – Bu konuda bir şey daha ilave edebilir miyim?

Bilhassa hikmet tartışmalarında, bunu bir ruhsat olarak görenler var, bir de yasa olarak görenler var. Eğer eza olarak görüyorsa bu hali o zaman bu sadece bir ruhsattır. Namaz kılmamak, tavaf etmemek bir ruhsat olarak veriliyor. Ama, dün ifade edildi, tavaf edilmediği zaman ruhsat olmaktan çıkıyor, bir külfete dönüşüyor.

Komisyon Başkanı – Şöyle ifade ettim ben -zannediyorum en az problemliliği gibi görünüyor-: “Ancak, bu gibi durumlarda, Kur’an okunmasının, mescitlere girilmesinin ve cumhuru ulema tarafından -bu ifade düzeltilebilir- alimlerin çoğunluğu tarafından aksi görüş belirtilmekle birlikte, bazı bilginlerce tavaf yapılmasının mümkün olduğu da ifade edilmiştir.” (...)

Doç. Dr. Mehmet Görmez – Burada oturan hocalarımızı da ulemadan sayıyorsa, aslında cumhur da yavaş yavaş ona meylediyor.

Komisyon Başkanı – Bu değişir. (...)

7. maddeyi okuyorum:

“7. Kadınlar, günlük namazlara, bayram, cuma ve cenaze namazlarına iştirak edebilirler. Komisyonumuz, Hz. Peygamber dönemindeki uygulamayı dikkate alarak, bayram namazının, kadın ve çocuklar için özendirilmesi gerektiği kanaatinde.”

Komisyon Başkanı – Tamam.

Sondan bir önceki, 9. maddeyi yapacağız, Hidayet Hanımın yazdığını.

“8. Nisa 34. âyetinde geçen ‘kavvam’ ifadesi, erkeklere sadece hak değil sorumluluk da yüklemektedir. âyetin literal anlamı konusunda farklı görüşler olmakla birlikte, söz konusu âyetin, bugün de yaygın olarak görülen aile içi şiddete dayanak yapılamayacağı, aksine kadınlara yönelik davranış biçiminin belirlenmesinde Hz. Peygamberin uygulamasının örnek alınması gerektiği özenle vurgulanmıştır.”

(...)

9. madde olarak... Bence, Hidayet Hanımın başörtüsü konusunda yazdığı metin...

Bir Katılımcı – Alalım mı, almayalım mı?

Komisyon Başkanı – Biraz da nasıl aldığımızı bağlıdır bunun kararını. Bence Hidayet Hanım güzel bir metin yazmış. Okuyorum:

“Cumhuriyetin ve çağdaşlaşma konseptinin -bütün kamu görevlilerini kurtarıyor bu ifade- temel hedeflerinden biri, kadının aile ve toplum içindeki statüsünün yükseltilmesidir. Bu hedefe ulaşabilmek, kız çocuklarının ve kadınların eğitim ve çalışma haklarının güvence altına alınmasına, fırsat ve imkân eşitliğinden tam olarak yararlandırılmalarına, olumlu ayrımcılık yöntemleriyle teşvik edilmelerine bağlıdır. Bu sebeple, kız çocukları ve kadınların eğitim ve çalışma olanaklarını kısıtlayan, engelleyen ya da engelleme ve kısıtlama ihtimali taşıyan anlayış ve uygulamalar yeniden gözden geçirilmeli ve gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.”

Komisyon Başkanı – Bence çok güzel ifade edilmiş. (...)

Bunun yerini biz ayarlarız.

Şöyle yapalım isterseniz efendim. Bizim bu komisyonumuz, saat 11.00'e kadar bir çalışma yapsın. Bir iki maddeyi tekrar yazacağız malum. Çaydan sonraki oturumda tekrar sizlere sunacağız. Olay da bitmiş olacak. (...)

Efendim, saat 11.20'de tekrar toplanacağız.

(Oturum Arası)

Prof. Dr. Mehmet Akif Aydın (Komisyon Başkanı) – Şunu ifade edeyim, biraz önceki tartışmalar ışığında, elden geldiğince buradaki iradeyi yansıtmaya çalıştık. Tabii, hepsi tam olmayabilir; ama, böyle bir heyette ittifakla herkesin istediği nihai bir metin ortaya çıkarmanın zorluğu ortadadır. Ben, çok önemli değilse, bu metni değiştirmeyelim diye düşünüyorum.

Okuyorum şimdi:

“15-17. 5. 2002 tarihleri arasında toplanan ve ‘Çağdaş Dünyada Kadın Problemleriyle İlgili Dini Tartışmalar’ı ilmi bir platformda ele alan Komisyonumuz, ortaya konulan düşünceler ışığında, aşağıdaki görüşlerin Genel Kurula sunulmasına karar vermiştir:

Kadın problemi, sadece günümüzün değil, insanlık tarihinin temel bir sorunudur. Özü itibarıyla dinler, bu sorunu, hak ve adalet ölçüleri çerçevesinde çözmek için önemli düzenlemeler getirmişlerdir. İslâm dininin getirdiği esaslar, bu açıdan özel bir öneme sahiptir. Ancak, erkek egemen toplum yapıları, dinlerin getirdiği bu iyileştirmeyi kabullenmekte zorlanmış, zaman içerisinde bunu tersine çevirecek bir arayış içine girmiştir. Hatta, kadın aleyhtarı düşünce, zaman zaman dinî bir kisve kazanmıştır.

İslâm'ın temel kaynaklarına (Kitap ve sünnet) göre, kadın ve erkek eşit ve birbirini tamamlayan varlıklardır. Gerek ontolojik olarak, gerekse dinî sorumluluk, hukukî Ehl-iyet, temel hak ve hürriyetler bakımından ilkesel bazda kadın erkek ayırımı söz konusu değildir. Ancak, kadının konumunun belirlenmesinde bu ilkesel esasların yanı sıra, İslâm'ın doğup geliştiği toplumlardaki sosyal ve kültürel çevre, özellikle ataerkil aile

yapısı etkili olmuştur. Bu durum, İslâm toplumlarında farklı kadın anlayışlarının ortaya çıkmasının da sebebidir.

Binaenaleyh, kadın ile ilgili Kur'an âyetlerini anlama ve yorumlamada, âyetlerin sosyo-kültürel nüzul süreci ve literal (lafzî) anlamının yanı sıra, hangi gayelerin esas alındığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca, kadının sosyal ve hukukî statüsü konusunda daha ileri adımlar atılması, Kur'an'ın ruhuna aykırı değildir. Bunun yanı sıra, Kur'an-ı Kerim'in ana ilkeleri ve Hz. Peygamber'in kadın ile ilgili genel tavır ve prensipleri ışığında, cinsiyetçiliği çağrıştıran, kadını kadın olduğu için aşağılayan ve temel hak ve hürriyetlerden mahrum bırakan bütün haber ve rivayetlerin ya özünden saptırılmış ya da uydurma olduğu dikkate alınmalıdır. Söz konusu uydurma haber ve rivayetlerden dolayı, İslâm dinini ve Peygamberini suçlamak ilmi ve ahlâkî değildir.

Yukarıda ifade edilen kadın ile ilgili bütün yanlış düşünce ve telakkilerin ortadan kaldırılması, sağlıklı bir eğitime bağlıdır. Nitekim, Cumhuriyetin ve çağdaşlaşma konseptinin temel hedeflerinden biri, kadının aile ve toplum içindeki statüsünün yükseltilmesidir. Bu hedefe ulaşabilmek, kız çocukların ve kadınların eğitim ve çalışma haklarının güvence altına alınmasına, fırsat ve imkân eşitliğinden tam olarak yararlandırılmalarına, olumlu ayırıcılık yöntemleriyle teşvik edilmelerine bağlıdır. Bu sebeple, kız çocukları ve kadınların eğitim ve çalışma olanaklarını kısıtlayan, engelleyen ya da engelleme ve kısıtlama ihtimali taşıyan anlayış ve uygulamalar yeniden gözden geçirilmeli ve gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.

Komisyonumuz, bu genel yaklaşım ışığında, çağdaş dünyada kadın problemiyle ilgili olarak şu hususların ayrıca vurgulanması gerektiği kanaatindeyiz:

1. Evlenme, İslâm kültüründe tarafların hür iradeleriyle oluşan bir sözleşme olarak düzenlenmiştir. Şahitler huzurunda yapılması gibi aleniyeti sağlayan şekil şartları dışında, özel bir merasimi gerektirmez. Dinî nikah, Türkiye'ye özgü tarihi, dinî ve hukukî şartların ürünüdür. Ancak, dinî nikahın resmî evlenmeden sonra yapılması, kanuni zorunluluk olmasının yanı sıra, eşlerin evlilikten doğan haklarının zayi olması açısından da tavsiyeye değer bulunmuştur.

2. Evlilik birliğinin devamı asıl gaye olmakla birlikte, İslâm dini, eşlerin birbiriyle uyuşmadığı ve ayrılmanın zaruret haline geldiği durumlarda Kur'an ve Hz. Peygamber'ce takip edilmesi önerilen süreç ve şartlar çerçevesinde bu birliği sona erdirmeye haklarının bulunduğunu kabul eder.

3. Farklı dinlerdeki kimselerin evlenmeleri, hem din ve vicdan hürriyeti, hem millî ve dinî kimliğin korunması açısından ele alınmalıdır. Bu bağlamda, gayrimüslimlerle (Ehl-i kitap) evlenme, Müslüman eşin ve doğacak çocukların dinî yaşayışını menfi olarak etkileyeceği durumlarda kabul edilemez. Evlilik devam ederken din değiştirmelerde ise, aile birliğini koruma düşüncesiyle din farklılığı hoşgörülle karşılanabilir.

4. Şahitlik konusunda, borçlanma âyetinde belirtilen ve dönemin şartları ışığında kadınların ticari faaliyetlerdeki pasif rolünden kaynaklanan farklılık, genel düzenleme içermez. İlgili diğer âyetler, bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Binaenaleyh, borçlanma âyetindeki farklılığın, kadınların zihinsel eksikliğinin sonucu olarak gösterilmesi kabul edilemez.

5. Miras paylaşımında kadınların payının erkeklere nispetle farklı düzenlenmesi, erkeğin çeşitli alanlardaki mali sorumluluğunun kadına nispetle daha ağır olmasıyla yakından ilişkilidir. Öte yandan, kadının ihtiyacının daha fazla olduğu veya erkeğin mali sorumluluğunun daha az bulunduğu durumlarda karşılıklı rıza ile bu paylaşım daha farklı bir şekilde yapılabilir.

6. Kadınların özel hallerinde namaz kılma ve oruç tutma gibi dinî yükümlülüklerden muaf tutulmaları, onların manen temiz olmamaları sebebiyle değil, psikolojik ve fizyolojik yüklerini hafifletme düşüncesiyledir. Ancak, bu gibi durumlarda, Kur'an okumasının, mescidlere girilmesinin ve çoğunluk bilginlerce aksi görüş belirtilmekle birlikte bazı bilginlerce tavaf yapılmasının mümkün olduğu ifade edilmiştir.

7. Kadınlar, günlük namazlara, bayram, cuma ve cenaze namazlarına iştirak edebilirler. Komisyonumuz, Hz. Peygamber dönemindeki uygulamayı dikkate alarak, bayram namazının, kadın ve çocuklar için özendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

8. Nisa 34. âyetinde geçen 'kavvam' ifadesi, erkeklere hak ve sorumluluk yüklemektedir. Âyetin literal (lafzi) anlamı konusunda farklı görüşler olmakla birlikte, söz konusu âyetin, bugün de yaygın olarak görülen aile içi şiddete dayanak yapılamayacağı, aksine kadınlara yönelik davranış biçiminin belirlenmesinde Hz. Peygamber'in uygulamasının örnek alınması gerektiği özenle vurgulanmıştır."

Prof. Dr. Hamdi Döndüren – ... 5. maddede, "miras paylaşımında kadınların payının erkeklere nispetle farklı düzenlenmesi" derken, sanki genel hükümmüş gibi bir anlam doğmuyor mu?

Komisyon Başkanı – Genel hüküm zaten, farklı bir şey değil ki. Eşler için öyle, çocuklar için öyle, kardeşler için öyle... Bir iki istisnada belki bir şey vardır. Bu geneldir.

Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal – ... Konulmamış ama.

Komisyon Başkanı – Sizin teklifinizi ilave ettik de, tam sizin istediğiniz gibi etmedik. Sizin ifadeniz ışığında Kur'an ve hadis girdi, İsmail Hakkı Bey. Siz amaç deştiniz, amaç biraz daha yuvarlak bir ifade gibi geldi.

Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal – "Kur'an'ın ve hadislerin gözettiği amaçlar doğrultusunda ve hukukî süreçler dikkate alınarak..." (...)

Komisyon Başkanı – (...) Sadece süreç değil tabiatıyla burada, süreç bir dilimdir, burada diğer şartlar olduğu için belki onu yazmadık; ama, ikisini birleştirip bir metin haline getirebiliriz. Süreç biraz sosyolojik bir şey galiba. Ben ikisini birleştireyim.

Genel olarak tamam değil mi efendim?

Prof. Dr. Mehmet Aydın – Bir yanlış anlaşılma var galiba. 1. maddenin son cümlesi, "Ancak dinî nikahın resmî evlenmeden sonra yapılması kanuni zorunluluk olmasının yanı sıra, eşlerin evlilikten doğan haklarının zayı olmaması açısından da tavsiyeye değer bulunmuştur." Yani, dinî nikah, eşlerin evlilikten doğan haklarının zayı olmaması... Biraz açıklayalım orayı, resmî nikah önemli...

Komisyon Başkanı – Resmî nikah olmadan yapılan dinî nikah, aslında İslâm di-

ninde nikaha bağlanan sonuçların bugünkü Türkiye şartlarında doğmasını sağlamıyor. Bunu sağlayan resmî nikahla birlikte olmasıdır. Bu zaten kanuni bir zorunluluktur. Ama, biz Diyanet İşleri Başkanlığı çerçevesinde toplanan ilim adamları olarak, bunun daha uygun bir çözüm olduğunu, Türkiye şartlarında ve tavsiyeye şayan bulunduğunu söylüyoruz. (...)

Doç. Dr. Mualla Kavuncu – ... İfadede bir problem var.

Komisyon Başkanı – Orada bir virgül yanlış konulmuş, dinî nikahın resmî evlenmeden sonra yapılması, virgül burada olacak, özne bu cümle. Şöyle diyelim: “Eşlerin evlilikten doğan haklarının zayi olmaması açısından da tavsiyeye şayan bulunmuştur.”

Bir Katılımcı – Bunu başa alırsak, “eşlerin evlilikten doğan haklarının zayi olmaması açısından dini nikahın...” (...)

Bir Katılımcı – Bence, kanuni zorunluluğa gerek yok.

Komisyon Başkanı – O zaman kaldıralım onu, cümlenin ikinci kısmı kalsın. Me-sele yok o zaman. “Ancak, eşlerin evlilikten doğan haklarının zayi olmaması açısından, dinî nikahın resmî evlenmeden sonra yapılması tavsiyeye değer bulunmuştur.”

Doç. Dr. Mehmet Görmez – Bir öneride de ben bulunacağım: “... çağdaş dünyada kadın problemiyle ilgili olarak...”

Komisyon Başkanı – Bence bu cümleyi eski şekilde bırakalım, zaten kanuni bir zorunluluk olan bir şeyi, onu zikretmeden tavsiyeye şayan buluyorsunuz. Biraz problemliliği gibi.

Bir Katılımcı – Onu belirtelim de, cümlenin yapısını değiştirelim. (...)

Doç. Dr. Mehmet Görmez – “Dinî nikahın, nikahtan sonra yapılması,” özne...

Komisyon Başkanı – Ben demek istiyorum ki, dinî nikahın resmî nikahtan sonra yapılmasının iki faydası var: Bir, zaten kanuni zorunluluk. İki, dinî nikah tek başına dinî nikahın sağlaması gereken sonuçları sağlamıyor; bunu ancak resmî nikahtan sonra yapılması sağlıyor. Bir tavsiye olarak, bunun böyle yapılmasını tavsiye ederiz.

Bir Katılımcı – Şöyle diyebiliriz: “Ancak, eşlerin evlilikten doğan haklarının zayi olmaması açısından, kanuni bir zorunluluk da olan ... yapılması...”

Komisyon Başkanı – O daha dolaştı gibi geldi bana. (...)

Ayşe Sucu – “Ancak dinî nikahın resmî evlenmeden sonra yapılması kanuni zorunluluk olması, eşlerin evlilikten doğan haklarının zayi olmaması açısından tavsiyeye değer bulunmuştur.”

Komisyon Başkanı – Özür dilerim, o hiç olmadı. (...)

Öyle diyorsanız, “esasen bu bir kanuni zorunluluktur” diye ekleyelim.

– Buyurun.

Bir Katılımcı – “... Ancak, dinî nikahın resmî evlenmeden sonra yapılması kanuni zorunluluk olmasının yanı sıra, resmî nikah yapılmaksızın dinî nikah yapılması durumunda eşlerin evlilikten doğan haklarının zayi olmaması açısından...”

Komisyon Başkanı – Uzadı...

Şöyle diyelim o zaman: “Ancak, eşlerin evlilikten doğan haklarının zayi olmaması açısından, dinî nikahın resmî evlenmeden sonra yapılması tavsiyeye değer bulunmuştur; esasen bu kanuni bir zorunluluktur.” (...)

Bir Katılımcı – Kanuni bir zorunluluk olduğu için biz bunu bu şekilde tavsiye etmek zorunda kaldık gibi...

Komisyon Başkanı – O zaman ilk şekilde bırakalım.

Bir Katılımcı – Şu andaki hali daha güzel.

Bir Katılımcı – “Ayrıca bu bir kanuni zorunluluktur.”

Komisyon Başkanı – Tamam, onu ekleyelim, “ayrıca bu bir kanuni zorunluluktur” diyelim.

Bir Katılımcı – Şöyle okusak: “Ancak dinî nikahın resmî evlenmeden sonra yapılması, hem kanuni zorunluluk hem de eşlerin evlilikten doğan haklarının zayi olmaması açısından da tavsiyeye değer bulunmuştur.” (...)

Hem kanuni zorunluluk, hem de hakların korunması açısından...

Rıdvan Çakır – Kanuni zorunluluktan bahsetmeden, doğrudan biz görüşümüzü yazsak daha iyi olmaz mı? Yani, “böyle bir kanuni zorunluluk var, onu da dikkate alarak bu şekilde tavsiye ediyoruz” manası da çıkar. Kanuni zorunluluk olsun veya olmasın, resmî nikahın yapılmasının, tavsiyesinden yanayım.

Komisyon Başkanı – Peki tamam, “resmî nikah”ı kaldırıyoruz. Kanuni zorunluluk... “Ancak, eşlerin evlilikten doğan haklarının zayi olmaması açısından, dinî nikahın resmî evlenmeden sonra yapılması tavsiyeye değer bulunmuştur.”

Peki, tamam efendim.

Doç. Dr. Mehmet Görmez – Benim bir önerim var Hocam.

Giriş cümlemizde, “Komisyonumuz bu genel yaklaşım ışığında çağdaş dünyada kadın problemiyle ilgili olarak şu hususların ayrıca vurgulanması gerektiği kanaatindeyiz.” ... Dışarıdan birisi okuduğunda, bizim özellikle sadece bu konulara vurgu yapmak üzere toplandığımız anlaşılabilir. Ben, şöyle öneriyorum: “Komisyonumuz bu genel yaklaşım ışığında, çağdaş dünyada kadın problemiyle ilgili olarak, Başkanlıkça belirlenen ve müzakereye konu olan hususlarda şu neticelere varmıştır:”

Komisyon Başkanı – Siz söyleyin, onu yazalım.

Doç. Dr. Mehmet Görmez – “... ilgili olarak, Başkanlıkça belirlenen ve müzakereye konu olan hususlarda şu neticelere varmıştır.” Ayrıca, vurgulanması da orada çok önemli...

Bir Katılımcı – “Ayrıca” tabiri kalsa daha doğru. Genel değerlendirme var... O bizim usulümüzü anlatıyor.

Komisyon Başkanı – Şöyle yapalım: “Diyanet İşleri Başkanlığınca belirlenen gündem çerçevesinde şu hususların ayrıca vurgulanması gerektiği kanaatine varılmıştır” diyelim... (...)

1. The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions. It emphasizes that this is crucial for the company's financial health and for providing a clear picture of its operations to stakeholders.

2. The second part of the document outlines the various methods used to collect and analyze data. It includes a detailed description of the data collection process, from identifying sources to gathering information, and the subsequent analysis of this data to identify trends and patterns.

3. The third part of the document provides a comprehensive overview of the company's current financial status. It includes a breakdown of revenue, expenses, and profit, as well as a comparison of these figures to industry benchmarks and previous periods.

4. The fourth part of the document discusses the company's future financial outlook. It includes a detailed analysis of the various factors that could impact the company's performance, such as market conditions, competition, and internal operations, and provides a forecast of the company's financial performance over the next several years.

5. The fifth part of the document provides a summary of the key findings of the analysis. It highlights the most significant trends and patterns identified in the data, and provides a clear and concise overview of the company's financial health and future prospects.

6. The sixth part of the document provides a detailed description of the company's financial performance over the past several years. It includes a breakdown of revenue, expenses, and profit, as well as a comparison of these figures to industry benchmarks and previous periods.

7. The seventh part of the document discusses the company's future financial outlook. It includes a detailed analysis of the various factors that could impact the company's performance, such as market conditions, competition, and internal operations, and provides a forecast of the company's financial performance over the next several years.

8. The eighth part of the document provides a summary of the key findings of the analysis. It highlights the most significant trends and patterns identified in the data, and provides a clear and concise overview of the company's financial health and future prospects.

9. The ninth part of the document provides a detailed description of the company's financial performance over the past several years. It includes a breakdown of revenue, expenses, and profit, as well as a comparison of these figures to industry benchmarks and previous periods.

10. The tenth part of the document discusses the company's future financial outlook. It includes a detailed analysis of the various factors that could impact the company's performance, such as market conditions, competition, and internal operations, and provides a forecast of the company's financial performance over the next several years.

ÜÇÜNCÜ KOMİSYON

HAC İBADETIYLE İLGİLİ TARTIŞMALAR

(Hac İbadetinin İfa Edilme Zamanı / Hac İbadetinin Ertelenmesi / Mikat Mahalleri / İhram Yasakları / Müzdelife Vakfesi / Şeytan Taşlama / Zemzem Suyu / Hedy Kurbanı / Mescid-i Nebevi'de 40 Vakit Namaz Kılınmasının Hükmü / Umrenin Dinî Hükmü / Hac Organizasyonu ile İlgili Değerlendirmeler)

Komisyon Başkanı

Prof. Dr. Nasuhi Ünal KARAARSLAN

(Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı)

Başkan Vekili

Prof. Dr. Celal KIRCA

(Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı)

Raportörler

Doç. Dr. Bünyamin ERUL

(Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi)

Dr. Muzaffer ŞAHİN

(Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi)

(15 - 17 Mayıs 2002)

KATILIMCILAR

Doç. Dr. Ali AKPINAR
Yusuf ALTAŞ
Mehmet ALTUNKAYA
Abdullah AYAN
Prof. Dr. Bayraktar BAYRAKLI
Prof. Dr. Orhan ÇEKER
Dr. Sadık ERASLAN
Prof. Dr. Mehmet ERKAL
Doç. Dr. Bünyamin ERUL
Prof. Dr. Nasuhi Ünal KARAARSLAN
M. Zeki KARAKAYA
Prof. Dr. Celal KIRCA
Mehmet Kaya KURT
Mehmet SAVAŞ
Dr. Muzaffer ŞAHİN
Necati Tayyar TAŞ
Yrd.Doç.Dr. A.Kerim ÜNALAN
Mehmet YAVUZ
Prof. Dr. Ali YILMAZ
Prof. Dr. Osman ZÜMRÜT

Cumhuriyet Üniv. İlähiyat Fak. Öğretim Üyesi
Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi
DİB. Başkan Yardımcısı
Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi
Marmara Üniv. İlähiyat Fak. Öğretim Üyesi
Selçuk Üniv. İlähiyat Fak. Öğretim Üyesi
Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi
Sakarya Üniv. İlähiyat Fak. Dekanı
Ankara Üniv. İlähiyat Fak. Öğretim Üyesi
Onsekiz Mart Üniv. İlähiyat Fak. Dekanı
Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi
Erciyes Üniv. İlähiyat Fak. Dekanı
Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanvekili
Haseki Eğitim Merkezi Öğretmeni
Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi
İstanbul İl Müftüsü
Dicle Üniv. İlähiyat Fak. Öğretim Üyesi
Konya İl Müftüsü
Cumhuriyet Üniv. İlähiyat Fak. Dekanı
Ondokuz Mayıs Üniv. İlähiyat Fak. Dekanı

(Not : Katılımcılar, soyadına göre alfabetik olarak verilmiştir.)

BİRİNCİ OTURUM

“Hac İbadetinin İfa Edilme Zamanı”

(15 Mayıs 2002)

Takdim – Toplantımızın hayırlara vesile olması dileklerle, Komisyonumuzun başkan ve raportörlerini seçmek üzere, şu anda iletilen bir önergeyi arz ediyorum:

“Komisyon yönetiminin Prof. Dr. Nasuhi Ünal Karaarslan (Başkan), Doç. Dr. Bün-yamin Erul (Raportör) ve Dr. Muzaffer Şahin (Raportör)’den oluşmasını arz ve teklif ederiz.

Teklif sahipleri: Mehmet Kaya Kurt, Dr. Sadık Eraslan, Abdullah Ayan, M. Zeki Karakaya.

Başka bir önerge yoksa, bu hocalarımızı tasviplerinize arz ediyorum: Kabul edenler... İttifakla kabul edilmiştir.

Teşekkür ediyor, tekrar hayırlara vesile olması dileklerle Sayın Başkan ve Raportörlerimizi yerlerine davet ediyorum.

– Buyurun Sayın Başkan.

Prof. Dr. Nasuhi Ünal Karaarslan (Komisyon Başkanı) – Hac ibadetiyle ilgili toplantımızın birinci oturumunu açıyorum.

Hac ibadetiyle ilgili bu önemli komisyonun başkanlığına bu salonda benden çok daha layık arkadaşlarım var. Bana göre burada belki sizlerden birisi olması gerekiyordu; ama, gıyabımda madem beni seçtiniz, benim de itiraz hakkım yok, oturacağım. Teşekkür ederim.

Ben İslâm hukukçusu değilim. Müftülük gibi Diyanet’te de herhangi bir görevim de olmadı. Bu bakımdan ibadetlerle ilgili çok fazla söz söyleme hakkına da sahip değilim. Onu da özellikle ifade edeyim.

Değerli Diyanet İşleri Başkanımız Sayın Mehmet Nuri Yılmaz Hoca’nın davetine uyarak, bu sene hacca gittik ve orada bu ibadetin nasıl yapıldığını başından sonuna kadar izleme imkân bulduk, -Allah kabul etsin- haccımızı da yaptık. Dolayısıyla 22 günlük seyahatimizin başlangıcından bitimine kadar birtakım gözlemlerimiz oldu. Burada, bizim gündemimizi oluşturan maddelerin hepsinin sırayla birer problem olduğunu şahsen müşahede ettim. Bunlar nasıl halledilebilir, bunlarla ilgili birazcık daha kolaylaştırma veya yapılan tartışmalara bir çözüm getirmek mümkün olabilir mi, olamaz mı? Esasında benim de problemim bu idi. Gözlemlerimle ilgili bir rapor hazırlayıp Diyanet İşleri Başkanlığı’na sunmayı tasarlıyordum. Ancak, böyle bir toplantı

söz konusu olunca, görüşlerimi nasıl olsa burada da ifade edebilirim diye bu toplantıya katılmak istedim. Benim burada bulunuş sebebim bu. O bakımdan, daha çok sizin görüşleriniz önemli olacak.

Gündem zaten tespit edilmiş. Ben de kendi kendime bir gündem tespit etmiş olsaydım hacla ilgili, herhalde bunları yazardım. Belki birazcık daha üzerinde düşünülünce, birtakım şeyler daha çıkabilirdi.

Önümüzdeki gündemi ne şekilde tartışalım? Önce bir metot belirlemek gerekiyor. Maddelerimiz şöyledir:

- Hac İbadetinin İfâ Edilme Zamanı,
- Hac İbadetinin Ertelenmesi,
- Mi'kad Mahalleri,
- İhram Yasakları,
- Müzedelif Vakfesi,
- Şeytan Taşlama,
- Hedy Kurbanının Harem Bölgesi Dışında Kesilip Kesilemeyeceği,
- Zemzem Suyu,
- Mescid-i Nebevî'de Kırk Vakit Namaz Kılınmasının Hükmü,
- Umrenin Dini Hükmü,
- Hac Organizasyonu İlgili Değerlendirmeler.

Başka konular da çıkabilir. Bu konuları tartışmaya açmadan önce, teklif etmek istediğiniz başka konular varsa onları almak istiyorum.

– Buyurun Celal Bey.

Prof. Dr. Celal Kırca – Metot hakkında bir şey söylemek istiyorum. Önce, buradaki gündemi Diyanet İşleri Başkanlığı, Din İşleri Yüksek Kurulu üyelerimiz tespit ettiler, biz de gördük. Hacda sizinle beraberdik biliyorsunuz. Ancak, benim söylemek istediğim şey şu: Maddeler biraz daha ayrıntılı olamaz mıydı? Mesela hac ibadetinin ifâ etme zamanındaki problem nedir, yani hangi açılardan problem var? O problemlerin önce ayrıntılı bir şekilde sunulup, yani hastalığın önce tespit edilip, daha sonra tedavi önerilerini arkadaşlarımızın sunması, ondan sonra o çözüm önerilerinin müzakere edilmesi, ondan sonra da tek tek maddeler halinde oylanmasını daha uygun olur. Tabii, karar bütün arkadaşlarımızın. Ama, önce, bu işin içinde yaşayan, senelerden beri bu işe emek verip, gidip orada gözlemlerini yapıp da problem olarak buraya getirilen konunun ayrıntılı olarak hangi açılardan ele alınacağı hususunun –gerçi bizler de biliyoruz da– sunulmasına ihtiyaç var mı, yok mu? Yani, niye hac mevsiminin günlerini değiştireceğiz; değiştirmeye sebep olan etkenler neler? Onun üzerinde çözüm önerilerinde bulunmalıyız.

Komisyon Başkanı – Tahmin ediyorum ki, zaten hac ibadetinin zamanı maddesini görüşmek üzere açtığımız zaman, söz alan arkadaşlarımız zaten konuyu irdeleyeceklerdir. Hangi yönden ele alınması lazım geliyorsa, o yönden ele alıp görüşlerini açıklayacaklardır. Her madde kendi içerisinde açılabilir tabii.

– Buyurun.

Prof. Dr. Orhan Çeker – Birinci madde ile ikinci madde arasındaki fark nedir? Birisi ömri-fevri meselesi mi? Kişiye farz olduğu halde sonradan gidebilmesi meselesi midir bir tanesi? Biri, yıl içerisinde gününün değiştirilmesi, diğeri de yıl olarak mı değiştirilmesi?

Komisyon Başkanı – Evet.

– Buyurun.

Doç. Dr. Bünyamin Erul – Sanki, ikincisi fevrik meselesi, birincisinde de hac ayları içerisinde müteaddit defalar hac yapılır mı yapılamaz mı meselesidir. Ama, hocalarımız buradan başka neler anlayabilirler?

Dr. Muzaffer Şahin – Buna ilaveten şunu söyleyebilirim: Devletimiz de, gerektiğinde hac farızasını erteleyebilir mi? Uygun görmediği takdirde, “bu sene hacca gitmeyi müsait görmüyorum” diye, devletçe de bir erteleme söz konusu olabilir mi?

Komisyon Başkanı – Haccın bazı şartları vardır. Devlet, bu şartların yerine getirilememesi konusunda tasarrufta bulunabilir mi, bulunamaz mı?

Prof. Dr. Orhan Çeker – O kastedilmemişse bile, onu da tartışalım.

Komisyon Başkanı – “Erteleme” deyince buradan anlaşılıyor.

Mi’kad mahalleri meselesi var. Medine’den gelirken hemen hemen 350-400 km.lik bir yol var. Cidde’den bakarsanız, oradan 70-80 km.lik bir mesafe var. Bunların neyi tartışılacak, ben pek anlayamadım; zaten yerler belli. Ama, tabii açılım sağlanabilir.

Prof. Dr. Orhan Çeker – Bundan maksat zannediyorum şu olmalı: Diyelim ki, buradan havaalanında eğer ihrama girmediyse, -Cidde’ye iniliyor malum- orada ihrama girilebilir mi?

Komisyon Başkanı – İsterseniz şöyle yapalım, bu konulara gelindiği zaman açıklama yapılınsın.

Doç. Dr. Bünyamin Erul – Görünen maddelere ilâveten teklif edeceğimiz maddeler varsa, onları alalım.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Bu belki “değerlendirmeler” manası içine girebilir; ama, bir tek teklif olmaz. Hocam, siz değerlendirmeye teklifleri ayırır mısınız? Tekliflerimiz de olacak.

Komisyon Başkanı – Zaten ben onu ayırdım, onun için zaten tekliflerinizi istiyorum.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Teklifler maddesi de girsin buraya.

Komisyon Başkanı – Teklifler maddesi girsin.

– Zeki Hocam, buyurun.

M. Zeki Karakaya – Sayın Başkanım, değerli hocalarım; bu maddeler, Sayın Başkanımızın ifade ettiği gibi, tek tek görüşülünce konular kendiliğinden açılacaktır. Çünkü, günümüzde bazı yeni görüşler ortaya sürülüyor. Ortaya sürülen bu görüşler bir kesim tarafından kullanılıyor. Bunun doğrusu eğrisi konuşuldukça ortaya çıkacaktır. Teklifler de sonunda ilâve edilir.

Komisyon Başkanı– Teşekkür ediyorum. Mesela, izin verirseniz benim bir teklifim olacak. Tavaf programlanabilir mi?

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Benim de çok tekliflerim var.

Komisyon Başkanı– Teklifleri şu anda alıyoruz.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – “Teklifler” diye bir madde ilave edelim, o maddeye sıra geldiği zaman hepimiz tekliflerimizi ayrı ayrı yapsak daha iyi değil mi?

Komisyon Başkanı – Şu anda madde olarak tekliflerinizi alacağız. Tekliften maksat...

Doç. Dr. Bünyamin Erul – Elimizde müstakil olarak tartışabileceğimiz 10 madde var, bunu kastediyoruz. Mesela ben bir teklifte bulunmak istiyorum. Bu tartışmaların da ışığında, hacılarımız için çok net, çok rahat, anlaşılır bir Hac Rehberi, Hac İlmihali nasıl hazırlanmalı? Bunu tartışalım diye bir madde olarak teklif ediyorum uygun görülürse.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – O manada ben on tane teklif sıralayabilirim. Ama teklifler başlığı altında onları burada tartışırsak, daha net, daha berrak bir sonuca varırız diye düşünüyorum.

Komisyon Başkanı – O zaman siz sıralayın, tekliflerinizi alalım.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Siz ilmihal dediniz. Benim hatırımda ise, küçücük denemesi de bu sene başlayan, Walt Disney tipi “Medinetü'l-Hac” inşa etmek. Birkaç yere, mesela Sakarya Ovasına bir Medinetü'l-Hac inşa etmek, orada uygulamalı olarak hacı adaylarına, hacılara hacı öğretmek...

Komisyon Başkanı – İsterseniz, onu şöyle alalım: “Hacıların, Hacla İlgili Eğitimi” diyelim.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – İkincisi, zemzem suyunun su arabalarıyla...

Komisyon Başkanı– Burada zemzem var.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Var ama, benim bu dediğim yeni teklif.

Komisyon Başkanı – Sayın Hocam, ayrı bir madde varsa...

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Beynelmillel çapta hemen ve acilen bir Hac Konferansı düzenlenmesi...

Komisyon Başkanı – Onu zaten ben de söyleyecektim.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Yine, Suudi Arabistan hükümetiyle görüşüp, mümkünse, Hac mevsiminde yarım saatlik, en az yarım saatlik Hac menasikini Türkçe olarak televizyonda anlatma imkânının aranması. (...)

Komisyon Başkanı – Çok fazla zaman kaybetmeyelim; zamanımız sınırlı.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Değerli Hocam, bu yüzden “Teklifler” diyelim, bu teklifler altında herkesin yeni bir teklifi varsa, onları tek tek alınması gerekeni alalım, alınmaması gerekeni almayalım, onun için ısrar ettim.

Komisyon Başkanı – Buyurun.

Abdullah Ayan – Bunların dinî yönlerini tartışacağız . Hocalarımızın birçoğu,

idari ve teknik yönden teklif getiriyorlar. Halbuki maksat, bu gündem maddelerinin dini yönden tartışılmasıdır. Mesela, hac ibadetinin ifa ediliş zamanı medyamızda, kamuoyunda bazen tartışılıyor. Hac ayları Şevval, Zilkade ve Zilhicce'dir. Niye sadece bunu Zilhiccenin son gününde yapıyoruz, izdiham oluyor vs. Bu konuların sadece dini yönden tartışılması yetmez... Ama, idari ve teknik yönünü ele alan Hac Dairesi Başkanlığımız var. Daha sonra hocalarımız elbette ki bu yöndeki tekliflerini de buraya getirebilirler. Bu teklifler, o maddelerin en sonunda ele alınır, o şekilde devam ederiz.

Komisyon Başkanı – O zaman biz doğrudan doğruya gündemimize geçelim.

– Ali Bey, buyurun.

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Hac esnasındaki ceza uygulaması...

Komisyon Başkanı – İhram yasakları var.

– Osman Bey, buyurun.

Prof. Dr. Osman Zümrüt – Değerli arkadaşımız birtakım şeyler yazmış, emek vermiş. Ben yöntem açısından şunu önereceğim: Yazan arkadaşlar varsa, -ben de bir şeyler yazdım- şöyle bir sıralarlarsa, ilginç gelenleri hemen alırız, değilse komisyonda değerlendirmek üzere tekliflerini versinler.

Komisyon Başkanı – Usul açısından, herkes hazırladığı şeyi konuşacak olursa, bu iş çok uzar gibi geliyor. Ben şöyle bir teklifte bulunayım: Bir hocamız, mesela Orhan Hocamız, hac ibadetinin eda edilme zamanını, bunun fikhî hükmünü, uygulanma durumunu, yani meselenin şu andaki durumunu ortaya koysa, ondan sonra buradaki hocalarımız da bunun getirdiği sıkıntılar, varsa farklı neler söyleyeceklerse onları söyleseler. Önce bir mesele ortaya konulsa diye düşünüyorum.

Burada söz alacak olan arkadaşlarımızın hepsi buradaki meselelerin hepsine mutalidirler. Bu çerçeve içerisinde ne getirilebiliriz; onları tartışacağız. İsterseniz doğrudan doğruya gündemimize girelim.

Şimdi, “Hac İbadetinin İfa Edilme Zamanı” konusuyla ilgili söz almak isteyen arkadaşlarımızı lütfen işaret buyursunlar.

– Sayın Hocam, buyurun.

Prof. Dr. Bayraktar Bayraklı – Sayın Başkanım ve değerli arkadaşlarım; ben de sizinle beraber bu sene hacca gittim; ama, benim daha evvelden televizyonda yapmış olduğum konuşmadan dolayı fikrimi biliyorsunuz. Fakat, Yüce Allah, bana orayı gösterdi. Ben seneler sonra, elli sene sonra, yüz sene sonra, ikiyüz sene sonra Kâbe'nin hacıları almayacağına inanıyorum. Bu açıdan baktığımda, Yüce Allah, Bakara sureesindeki âyet-i kerimede, çok ilginçtir, çoğul “eşhur” kelimesini kullanıyor. Bilindiği gibi, “eşhur” kelimesinin en azı üçtür. Ama, biz hac ibadetini ayda bir yaptığımızı düşünün, 12'den fazla yapamayız demektir. Fakat, bana kalırsa, o kadar izdiham var ki orada, ben şahsen Kâbe'nin duvarının yakınından geçtim, yerler kan içerisindeydi. Bir böceğin öldürülmesinin, bir yeşile dokunulmasının yasak olduğu Mescid-i Haram'da kan akıtarak biz ibadet yapıyoruz, insanlar ölecek ibadet yapıyor. Sosyolojik açıdan, bu problemin çözülmesi lazım. Ne yapılacak; kota mı koyacaksınız, yoksa o “eşhur” kelimesini en az üçe indirgeyerek -en azı üçtür- “biz üç ay hac ibadeti düzenleyebiliriz”

mi diyeceksiniz? Ben bunu televizyonda gündeme getirdim. Şimdi de burada arkadaşlarımızla beraber bu konuyu tartışalım. Yüce Rabbim 1400 sene evvel bu kelimeyi niçin çoğul kullandı, neden tek ay demedi? Tabii ki, nüfusun çok az olduğu bir dönemde bu problem değildi, tek hac yapılabilirdi; ama, nüfusun bu duruma düştüğünü, bundan sonra da asırlar sonra, 10 milyon hacının hacca gideceğini tasavvur edelim, o zaman ya kota koyacaksınız, insanın ibadet yapmasını engelleyeceksiniz veya bana kılırsa bu “eşhur” kelimesinden hareket ederek, üç defa haccın düzenlenebileceğini, -biraz daha ileri gidiyorum- çok daha kalabalık olduğu dönemde, her ay bir haccın yapılabileceğini söyleyeceksiniz. Yani, biz orada vakfe yapıyoruz. Hangi dakikada yapıyoruz, şu dakikada yapıyoruz. Bir ay sonra aynı o dakikada, otuz gün sonra bir Hac daha yapılabilir.

Bize bir engel şu gösterilebilir; denilebilir ki, “kurbanı ne yapacaksınız?” Ben diyorum ki, hac kurbanı ile normal kurban birbirinden ayrıdır. Kur’an bunları ayırıyor. Biz, o zaman da kurban kesebiliriz. Yani, hac ayında, hac mevsiminde -Ağustosta yapıyorsam, diyelim- hedy kurbanımı kesebilirim. Zaten o bir şükür ibadetidir. Dolayısıyla bizim normal olarak burada kestiğimiz kurbanla, hacda kestiğimiz kurban farklıdır. Geleceğe yönelik haccın bir yıl içerisinde birden fazla düzenlenebileceğini ben gündeme getiriyorum. Burada da âyet-i kerimeden -Bakara suresinin 196. âyeti olması lazım- hareket ediyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Sağ olun.

Arkadaşlarımızın soru sorma hakları var da. Önce size bir şey sormak istiyorum: Hacı değişik aylara yayarsak, hatta sizin görüşünüze göre bu ayların içerisinde her gün söz konusu da oluyor?

Prof. Dr. Bayraktar Bayraklı – Hayır, ayda bir, aynı anda, aynı dakikada vakfe yapacağız. Diyelim ki, şimdi haccımızı yaptık. Ne zaman vakfeye durduk? 22 Şubat'ta. 22 Şubattan otuz gün sonra, Martın 22'sine geliyorsa -31 çeker fark edebilir- orada aynı anda, aynı dakikada vakfemizi yapacağız ve aynı anda Müzdelifeye ineceğiz, oradaki vakfemizi yaparız ve devam ederiz, kurbanımızı keseriz. Biz şimdi üç defa düzenleyelim. Ben orada çok üzüldüm, bir sürü insan öldü. İnsan ölüyor biz bu ibadeti yapıyoruz. Müslümanlar, insan ölmeden ibadet yapamıyor. Dünyaya rezil oluyoruz. Hem bir taraftan vaaz ediyoruz, “üzerindeki yara kabuğu varsa, o yara kabuğunu bile koparamazsın” diyoruz, işin bu kadar detayına iniyoruz; ama, insan öldürmekten, kan akıtmaktan da vazgeçmiyoruz. Bu düşünülmesi lazım.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Bir husus vardı.

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Mesela, ayda üç falan...

Prof. Dr. Bayraktar Bayraklı – Onun açıklaması şu: Umre gibi yapılabilir; ama, ben işin orasına da değinmiyorum. Hocanın söylemiş olduğu doğrudur; ama, vandaş bize vakfeyi ne yapacağız, müzdelifeyi ne yapacağız efendim derse, biz bir ay sonra aynı anda, aynı dakikada vatandaşımızla orada vakfemizi yaparız ama, arkadaşımızın söylediği şekilde de yapılabilirse yapılır efendim.

Komisyon Başkanı – Görüşlerinizi aldık, teşekkür ederim.

Konuşmacımız Prof. Dr. Sayın Bayraktar Bayraklı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesidir. Herkes burada görüşünü açıklayacak, zaten onun için buraya toplandık. Aksi görüşler varsa onları da alacağız ve ortak bir yol bulacağız.

Problemde müttefikiz. Yani, tavafta , Mina ve Müzdelifede, çok büyük sıkışıklıklar oluyor. İbadetin sınırlarını aşan, Müslüman olarak vicdanının kabul etmediği birtakım şeyler gördüm ve bunlar “Hac sıkıntısıdır, o halde bu sıkıntılara katlanalım” söylemiyle atlatılamaz gibi geliyor bana. Biz, 21. asırda yaşayan Müslümanlar olarak çözüm de üretmemiz lazım. Ama, çözüm bu mudur? Bir başkası mıdır? O tartışılabilir. Tavafta herkes görüyor, kadın erkek et et üstüne, adım atacak bir yer yok ve eğer ez-kaza birisi düşecek veya eğilecek olursa, canından olmaması mümkün değil. Kâbe’de namaz kılarken de yine aynı şeyler söz konusu. Bir ibadet bu şekilde mi olmalı, yoksa daha düzenli mi? Biz bunları düşünme hakkına sahibiz. O bakımdan çözüm arayacağız.

– Ali Bey Hocam, buyurun.

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Teşekkür ederim. Türk-İslâm edebiyatı hocasıyım. Onu özellikle belirtmek istiyorum. Konuşmamı da o çerçeveye oturtacağım. Ben Kur’an’da-ki ilgili âyeti yorumlama veya fıkhi durumunu, tarihi gelişimiyle ilgili bir şey söylemekte kendimi yetkili görmüyorum. Ama, ben de Allah nasip etti geçen sene hacca gittim. Vatandaş olarak gittim. Kendi paramla; 1.800’lük hacı olarak gittim. Birtakım şeyler yaşadım. Onlara da dayanarak bazı görüşlerimi ifade etmek istiyorum.

Önce Medine’ye gitmiştik, sonra Mekke’ye geçtik. Medine’deki süreyi doldurduktan sonra, Mekke’ye gittiğimizde kalabalık Medine’den daha fazlaydı ve bayram yaklaştıkça da kalabalık artıyordu. “Hacı üç aya yayalım, üç ayda veya daha fazla yapalım” gibi bir görüş öne sürmekte kendimi yetkili görmüyorum; bunu pek uygun da bulmuyorum şahsen. Fakat, orada şöyle bir kanaate varmıştım: “Bir kere hacca gelen, artık bir daha hacca gelmemeli, eğer gelecekse umreye gelmeli.” Yani, bu kalabalığı daha fazla artırmamak gerekir diye düşündüm. Fakat, bayram yaklaştıkça, kalabalık arttıkça ve o kalabalığın içine girdikçe, ben o kalabalıktan hoşlanmaya başladım. Yani, beni kalabalığın getirdiği sıkıntılar rahatsız etmedi, o kalabalıkta bulunmanın ayrı bir mutluluk olduğuna kanaat getirdim, Allah nasip ederse tekrar bu kalabalık içinde hacca gitmeyi de isterim.

Kalabalık yüzünden birtakım sıkıntıların olduğunu öne süren hocalarımız, bu kalabalıktan dolayı o mekânların bunu kaldıramadığını, ileride de kaldırmayacağını düşünüyorlar ve onun için de “bunu düzenleyelim” diyor. Bir hocamız diyor ki, “Peygamberimiz zamanında en fazla 100 bin kişi hac yapmıştı, o kadar kalabalık orada bu kadar sıkıntı meydana getirmemişti” veya “bundan elli sene önce, -mesela ne kadar kişi gidiyorsa- çok az kişi gidiyordu, şimdi çoğaldı.” Ben, Peygamberimiz zamanında hacca giden 100 bin kişi veya bundan elli sene önce 500 bin kişiye, o zamanki sıkıntılarının şimdikinden daha çok olduğuna inanıyorum. Çünkü, gelişen teknoloji ile hacca gidenlerin sayısı arttı; uçakla gidiyor, otobüsle gidiyor... Ekonomik refah da arttıkça hacca gidenlerin sayısı artıyor. Otuz-kırk sene önce Medine’ye gidenler, affedersiniz tuva-

let meselesini, çeşitli meseleleri anlatırlardı. Ama, şu anda Medine'de hiçbir sıkıntı yaşanmıyor; su sıkıntısı yok, tuvalet sıkıntısı yok, yatma kalkma sıkıntısı yok. Mekke'de de daha önce gidenlerin yaşadığı sıkıntıların, bu kadar kalabalığa rağmen şu anda yaşanmadığına inanıyorum.

Arafat'ta arefe günü oraya giden Müslümanların bir arada bulunmasının bir anlamı olduğuna inanıyorum. Hac ibadeti, bence ferdi bir ibadet değildir, Müslümanların topluca bir araya gelmelerinin amaçlanmış olduğu bir ibadet olduğuna ve bunun da Arafat'ta gerçekleştiğine inanıyorum. Hac esnasındaki en büyük kalabalık Arafat'ta oluyor. Herkesin aynı gün Arafat'ta vakfe vazifesini yerine getirmesi gerekiyor...

Komisyon Başkanı – Özur dilerim, bunları anlatmak yerine, Kur'an-ı Kerim'deki الحج أشهر معلومات (Bakara, 2/197) âyetinin haccın yayılıp yayılmayacağı hususuna delil edip etmediğine girsek, bence daha iyi olur.

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Daha yetkili hocalarım olduğuna inandığım için ben o konulara girmiyorum. Ortaya sürülen gerekçelere karşı benim karşı gerekçeleri öne sürmemde bir mahzur var mı? Kısa keseyim.

Komisyon Başkanı – Zamanımız dar...

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Hocam zamanımız dar değil, biz cuma günü öğleye kadar bu konuları tartışacağız. Hemen bugün bitirecek değiliz, vaktimiz var bence. Siz bilirsiniz, keseyim mi?

Komisyon Başkanı – Şunu anlatmak istiyorum: Tabii ki eskiden de zorluklar vardı, bu zorluklar düzeldi. Eğer şimdi de zorluklar varsa bunların da düzeltilmesi gerekir. Şuna da inanıyorum: Hz. Peygamber 100 bin kişiyle Veda haccına gittiği zaman, Kâbe'nin çevresi bu kadar düzenli değildi, dardı. O zaman da bir sıkışıklık ve izdiham vardı. Şimdi 3 milyon ve belki daha fazla bir insan kalabalığı var orada. Bu hac ibadetinin o üç aya yayılması dinen mümkün müdür, değil midir? Bu konuları tartışmamız daha doğru olur diye düşünüyorum. O bakımdan, çok özür dilerim.

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Ben keseyim o zaman.

Mekan olarak Arafat'ın 3 milyondan daha fazla kişiyi alacak kadar da geniş olduğunu düşünüyorum. Ulaşımının, şimdi çeşitli yollar yapılmak suretiyle kolaylaştırıldığını, şeytan taşlamadaki sıkıntının tamamen organizasyon bozukluğundan kaynaklandığını herkes söylüyor. Ben gittiğim zaman gündüz bir kısım insanların öldüğü söylenmişti. Biz akşam namazından sonra gittik, çok rahat taşladık. Bütün bunlar, organizasyonla halledilebilecek şeyler. Ben, haccın Arafat'ın arefe günü olduğuna inanıyorum ve değiştirme yetkisine sahip olmadığımızı düşünüyorum. Gerekçelerini hocalarım zaten anlatacaklardır.

Komisyon Başkanı – Abdullah Bey Hocam, buyurun.

Abdullah Ayan – Sayın Hocam da yanımda, çok yakından bazı sorular sormak istiyorum. الحج أشهر معلومات (Bakara 2/197) deniyor, bu “eşhurun malumat” nedir; önce onu açıklayalım. Hocam değil üç aya, “oniki aya yayılsın” dedi. O zaman bu hac olmaz; o, umre olur. Böyle bir şey mümkün değildir.

Komisyon Başkanı – “Oniki ay” demedi hocamız. Kur’an’daki “malumat”, zaten “belli aylar” demek.

Abdullah Ayan – Kur’an-ı Kerim’de, ایاما معدودات، ایاما معلومات (Bakara 2/184,203) ifadeleri vardır. Bunları ne yapacağız? Bunlara da baktığımızda، واذکروا الله فی ایام معدودات (Bakara 2/184) Nedir bu? ویذکروا اسم الله فی ایام معلومات (Hac, 22/28) var. Yani, nassla belirlenmiş. Vakfe ne zaman yapılır? Arefe günü. Nassla belirlenmiş bir vakfeyi, herhangi bir gerekçeyle ertelemek dinen mümkün değildir diye düşünüyorum.

Prof. Dr. Bayraktar Bayraklı – Ertelemiyoruz, başka bir vakfe yapıyoruz.

Abdullah Ayan – Eğer namazı biz vaktinde kılmazsak, o namaz sahih olur mu olmaz mı? Olmaz. Biz de vakfeyi zamanında, yani Zilhicce’nin 9’unda yapmadığımız zaman, bu vakfe vakfe olmaz, o kimse hac farızasını yerine getirmiş olmaz.

Bir de haccın hedeflediği bir gaye vardır. Ali Hocam söyledi, yani milyonlarca insan bir arada bulunacaklar, Arafat’ta dua edecekler... Peygamberimiz’in uygulaması vardır. Peygamber Efendimizin zamanından günümüze kadar hiçbir âlim, hiçbir fakih böyle bir şeyi düşünmemiş, yani haccı şu gerekçeyle, şu sıkıntıyla, şu eziyetle biz bunu alalım bu aydan, falan aylara götürelim dememiş. Dinen, bu mümkün değil. Bu amel bize kadar tevâtürden gelmiştir.

Komisyon Başkanı – 9 Zilhicce’de vakfenin olacağı nassı, hadis-i şerif ve Peygamberimiz’in uygulaması.

Abdullah Ayan – Namazda صلوا كما رأيتموني أصلي (Buhari, Ezan, 18) buyurduğu gibi hac için de خذوا عنى مناسككم (Nesei, Menasik, 210) buyurmuştur “Yani haccın menasikini benden alın” diyor Peygamber Efendimiz. Bunu değiştirirsek, bunun sonu nereye gider, nerede durur, nerede kalır?.. Gerçekten hac ibadetinin umreden bir farkı da olmaz.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Orhan Bey, buyurun.

Prof. Dr. Orhan Çeker – Az önce Bayraktar Hocanın okuduğu âyeti, tabii aynı şeyleri daha önce televizyonlardan falan da duymuştuk: الحج اشهر معلومات (Bakara 2/197). Bir de, Tevbe suresi üçüncü âyette واذان من الله ورسوله الى الناس يوم الحج الاكبر (Tevbe 9/3) Hacc-ı Ekber günü, tek gün şeklinde geçiyor. O zaman bunları beraber düşünmemiz gerekiyor. Az önce hocalarımız da söylediler، ایاما معدودات hepsini beraber düşündüğümüz zaman, Peygamberimiz’in uygulamasını, sünnetini de beraber düşündüğümüz zaman، اشهر معلومات in hac mevsimini ifade ettiğini, yani o günden itibaren hac için ihrama girebileceğimizi, ama, hac amellerinin günü geldikçe sırasıyla yapılacağını anlıyoruz. Yani, diyelim ki Şevval ayı اشهر معلومات in başı ise, 1 Şevval de, yani ramazan bayramının birinci günü, belki de akşam ezanından itibaren, umre niyetiyle olsun ya da hac niyetiyle olsun ihrama girdiğim takdirde, bu ihramın artık hac için, hac mevsiminde girdiği için hac ihramı olacağını bu âyet doğrultusunda söyleyebiliyoruz. اشهر معلومات , “bu üç ayın, ikibuçuk ayın her gününde hac yapın” anlamında değil, bu gün geldiği zaman hac için ihrama girebileceğimiz anlamındadır. Peki, Şevval gelmeden ihrama girsek ne olur? Şevval gelmeden ihrama girecek olursak umre olur ve hac ihramı olmaz. Yani bunu hac ihramı haline getiren o hac mevsimidir، اشهر معلومات ...

Sonra, يوم الحج الأكبر de de, tek gün geçtiğinden dolayı, çok net görüyoruz ki arefe günü kastediliyor ve “eyyamen ma’dudat, eyyamen malumat”ı, hesaba kattığımız zaman, arefe günü, nahr günü, şeytan taşlama günleri derken, birkaç günü ifade ettiğini çok rahat anlayabiliyoruz.

Söylenildiği gibi diyelim ki, günlere yayalım... Peki, o zaman şunu nasıl izah edeceğiz? Müşrikler de bir zamanlar, Nedve’de toplanıyorlarmış, haccın tarihini değiştirelim, bir ay sonraya alalım, ondan sonra bir ay sonraya falan. En son Peygamberimiz Veda Hutbesinde artık günlerin tekrar döndüğünü ve aynı günün yerini bulduğunu söylemiş, “bundan sonra kim değiştirirse Allah’ın laneti onun üzerine olsun” diye de ilan etmiştir. Bir de, انما النسي زيادة في الكفر (Tevbe 9/37) âyeti vardır. نسي nedir o zaman? Tarih değiştirme, haram ayların gününü değiştirme, haccın gününü değiştirme... O zaman nesiye ne mana vereceğiz?

Komisyon Başkanı – Nesiye biliyorsunuz bahar aylarına hac mevsimi denk gelirse...

Abdullah Ayan – Ama, haccı değiştiriyorsunuz yine de, haccı beraber götürüyorsunuz.

Komisyon Başkanı- Neyse, görüşünü alacağız.

Abdullah Ayan – Bizim, bir de şu usul hatasını yapmamamız lazım: Bir şeyi anlarken, anlamaya çalışırken, sadece Kur’an üzerinden mi düşüneceğiz, yanı sıra sünneti de düşünecek miyiz? Sünneti beraberinde düşündüğümüz zaman, Peygamberimiz’in uygulaması var, halifelerin uygulaması var, o günden bugüne Müslümanların uygulaması var. Peygamberimiz’in خذوا مناسككم (Nesai, Menasik, 210) ihtar ve ikazı var. Bütün bunların doğrultusunda düşündüğümüz zaman, arefe günündeki vakfeyi değiştirme imkânı yoktur. Ama, isteyen, önceden ihrama girer, bu arada istediği kadar umre yapar.

Komisyon Başkanı – Anlaşılmıştır.

Orhan Bey’e bir soru sorayım izin verirseniz. Hocamızın bir fikri vardı, diyordu ki, “hacca gidenlerin sayısı bugün 3 milyon; ama, yarın 10 milyon veya 20 milyon olabilir. 20 milyon olduğu takdirde, ne olacak?”

Prof. Dr. Orhan Çeker – Bunun da çaresi, az önce sizin sözleriniz arasında geçti, Peygamberimiz zamanında 100 bini geçkin insan beraber hac yaptığı zaman, mescit çok dardı. Hatta, Osmanlılara ait revak da yoktu. O bile çok dar geliyor şimdi. Yani, gittikçe Mescid-i Haram’ın genişletilmesi imkânı var, buna bir engel bulunmamaktadır. Bir de kota imkânı getirilir. Kotanın İslâm’a aykırı bir tarafı yoktur. Hatta, “bir kere giden, beş sene, on sene gidemez” diye bir daha kota konulur. Bu iş böyle halledilir.

– Buyurun.

Doç. Dr. Bünyamin Erul– Aslında, böyle bir problemi komisyonumuzda konuşmazdan önce, dört komisyon öncelikle, birinci komisyonda tartışılan nassların anlaşılması meselesini müştereken tartışılabilseydi. Şu anda bizim yaptığımız, birinci komisyondaki hocalarımızın yaptığı şey. Bir âyet nasıl anlaşılmalı; usul, metodoloji buna el-

veriyor mu, elvermiyor mu? Sıkıntı oradan kaynaklanıyor. Keşke, ilk oturum dört komisyonla birlikte yapılsaydı!

İkincisi, bu meselenin tabii doktrin boyutu, sosyokültürel boyutu, siyasî boyutu ve uluslararası boyutu var. Özellikle Suudi Arabistan'ın tekelinde olan bir şey. Merak ediyorum, acaba Türkiye'den başka herhangi bir İslâm ülkesinde böyle bir konu الحج أشهر معلومات (Bakara, 2/197) âyetini tartışan birileri olmuş mudur? Mümkün değil! Afınıza sığınarak, benim bir hocam bu meseleyi ilk defa düşündü. Bayraktar Hocamız bu konuda ilktir. İkincisi, geçenki hac Şurasında dile getirdi. Bir üçüncü hoca, tuttu bunu "Cevap Veriyorum" kitabında yazdı. Burada Bayraktar Hocamın da televizyonda söylediğini öğreniyoruz. Bir beşinci hoca da herhalde bunu uygulamaya koyar, en azından tatbikatını yapar, oluyor mu olmuyor mu, bunu görürüz.

Bir de Bayraktar Hocam, size herhalde epey itirazlar gelecek. Siz söz hakkınızı, eleştirileri aldıktan sonraya saklarsanız, yani tek tek herkese cevap vermek yerine not alsanız da, bütün tenkitlerden sonra cevap verseniz...

Prof. Dr. Bayraktar Bayraklı – Teşekkür ederim, öyle yapabiliriz. Bu işin sahibi sadece ben değilim. Ben millete cevap verecek durumda değilim. Kaldı ki, öte tarafta, sizin dediğiniz nassları tartışan hocalarımızla aynı şekilde biz de tartışabiliriz. Bu ne demek yani, o tartışacak ben ondan mı öğreneceğim? Ben burada tartışabilirim, o nassları biz de tartışabiliriz. Onun için, ona lüzum yok. Ama, arkadaşlar konuşsunlar, ben notumu alayım... Ama, bu konu sadece benim konum değil.

Komisyon Başkanı– Herkes konuşacak.

– Ali Bey, buyurun.

Doç. Dr. Ali Akpınar – Hocam, siz, zaman konusunda hassasiyetinizi gösterdiniz; ama, herhalde gündem maddeleri içerisinde en fazla tartışılabilir madde bu birinci madde. Onun için bu madde üzerinde biraz geniş durmamız gerekiyor.

Bir de şu son derece önemli: Bu konuşmalarımızda -ben acizane hocalarımdan istihdam ediyorum- kesinlikle birbirimize sataşma şeklinde tartışmayalım. Biz birbirimizi öncelikle ikna etmeye, birbirimizle fikir teatisinde bulunmaya geldik.

Sabah açılış konuşmasında Sayın Başkanın güzel bir cümlesi vardı. Alınacak kararların ya da sunulacak tekliflerin uygulanabilirliği... Yani, spekülasyonlar ortaya koymak doğru değil. Ayrıca uygulanabilirlik ve bağlayıcılık açısından tekliflerimizi, önerilerimizi ortaya koymamız gerekiyor. Bir kere, hac sadece Türk toplumuyla alakalı bir ibadet değil. Yani, bütün dünya Müslümanlarını ilgilendiren bir ibadet. Hocalarım da işaret ettiler, bizim burada alacağımız kararlar, öncelikle Türk toplumuna ve onları yönlendirmeye yönelik olacak. Çünkü, Diyanet'in görevi dinî konularda Türk halkını öncelikle aydınlatma olacaktır.

Komisyon Başkanı – Biz bu konuyla ilgili fikir üretme durumundayız. Yani, bunu birileri yapacak. Önce biz yaparız, sonra başkaları işin içerisine girerler. Birisi ilk olmak durumundadır. Ama, yaptığımız doğrudur veya yanlıştır; tartışılır. Yanlışsa doğru bulunur, doğru bulunmaz diye bir şey yok. Ama, hiçbir zaman şu bizi bağlamasın, bizim burada aldığımız kararlar dünya Müslümanlarını ilgilendirmez değil.

Doç. Dr. Ali Akpınar – Hocam, ben bitirseydim belki bu açıklamanıza ihtiyaç kalmayacaktı. Realiteyi söylüyorum, bizim tekliflerimiz yerel kararlar olacak, kendi toplumumuzu öncelikle bağlayacak. Ama ben, burada alınacak kararların, dünya Müslüman ilim adamlarının katılacağı daha geniş sempozyumlara taşınarak onların da haberdar edilmesini söyleyecektim.

Ben 1986'da kendi imkânlarımla hac yaptım. Daha sonra da yurt dışında üç yıl kaldım ve kendime göre mukayeseler yapabildim. Şimdi, hac ibadetiyle ilgili âyetlerin nüzul sürecini burada kısaca özetlemeden önce internetten, dünyada geniş halk kitlelerinin katılımıyla yapılan birtakım karnavallar, festivaller, olimpiyatları taradım. Çok ilginç bazı tespitlerimi sizlerle paylaşmak istiyorum. Mesela, Brezilya'da her yıl düzenlenen Rio karnavalının temel hedefi, her sene daha çok katılımı bu karnavala yapabilmekmiş. Bu karnavalda yapılanlarla ilgili bilgiler şu cümle ile bitiyor: "Bir tek grubun peşinden 1,5 milyon kişi Rio sokaklarında dolaşıyor ve dünya gündemine oturuyor." Yine her sene, Temmuzun ikinci haftasında, Berlin parkında yapılan aşk festivali Love Parade karnavalına 1,5 milyon kişinin -1998 rakamı- katıldığı tespit edilmiş. Yine, İtalya'nın Torino kentinde Şubat ayında yapılan karnavalda, 50 ton kan portakalla şu kadar insan çılgınlık yapıyor.

Bu bilgilerle şuraya gelmek istiyorum: Bu karnavallar ve festivallerde herhangi bir ölçü yok; yani, insanlar, alabildiğine eğlenmek, alabildiğine çılgınlık yapmak için zaten sokaklara dökülüyorlar, hiçbir sınır tanımıyorlar. Hac ibadeti ise, hocalarım gâyet güzel ifade ettiler, bir Müslümanın bir başka Müslümana eziyet etmesi şöyle dursun, ot koparmanın bile yasak olduğu bir ibadet. Yani, dinginliğin, insanın kendisine dönmesinin, Rabbiyle baş başa olmasının söz konusu olduğu bir ibadette, böyle birtakım yanlışlıklar, olumsuzluklar oluyorsa, ben bunun öncelikle organizasyon bozukluğunda yattığını düşünüyorum. Eğitsel olarak bunun çözümlerinin olabileceği kanaatindeyim.

Bir örnekle asıl konuma dönmek istiyorum. Berlin'deki metro aynı zamanda saşarlarda sığınak olarak da kullanılıyor. Kalabalık bir nüfus, 10 dakikadan daha az bir zamanda, bir sinyalle o metrolara inebiliyor. Uzmanlar, 10 dakikayı uzun bir süre olarak görüyorlar. Herhangi bir kişinin de burnu kanamadan, büyük metropoller yerin altına taşınabiliyor. Mesela şöyle bir cümle okumuştum: "Kâbe-i Muazzama, yedi kat yerin dibine kadar Kâbe-i Muazzamadır, göklere kadar da Kâbe-i Muazzamadır." İşte İstanbulumuz, bugün 10 milyonun üzerinde büyük bir metropol, Mekke-i Mükerreme bugün 500 bin. İyi organizeler yapılırsa, teknik imkânlar, teknik donanımlar sağlamırsa -ki, bugün dünya tekniğinin Suudi Arabistan'da, hac merkezlerinde uygulanmadığını düşünüyorum- problem yaşanmayacaktır.

Öte yandan, usulden bahsetti hocalarımız. Şimdi, bizim tefsircilerin, fıkıhçıların dillendirdiği bir temel kaide olarak, "bütüncül yaklaşım" diyoruz. Tabii ki, Kur'an âyetlerinde nüzul ortamı da son derece önemlidir. Âyetleri bütün olarak değerlendirmeye de son derece önemlidir.

Hocalarım demin haccı aylara yayma düşüncesinin ilk defa ortaya atıldığını söylediler. Ben İbni Hazm'ın el-Fasl'ının 4. cilt 189. sayfasında, Haricilerden bir grubun,

Ebu İsmail el-Bittihî ve yandaşlarının, haccın senenin tüm aylarında yapılabileceğini söylediklerini de tespit ettim. Yani, bu çok önceden, çok eskiden beri bazılarının haklı olarak akıllarına gelmiş ve kitaplarımızda bile yer alabilmiştir.

Konu nüzul sürecinde ele alınırsa bana göre -Kur'an da zaten bunu başlık olarak ele almış- hac bilinen bir ibadettir. Kur'an "bilinen aylardır" diyor ama, hac bilinen bir ibadettir. Zaten Kur'an-ı Kerim bir namaz hocası kitabı ya da bir hac rehberi gibi; o bir haccı ya da bir ibadeti enine boyuna ortaya koyan bir tedris kitabı değildir; o bir tezkir kitabıdır, hepimizin malumu. Dolayısıyla, haccın bilinen bir ibadet olduğuna vurgu yapıyor Kur'an-ı Kerim. Yani, hac, bu âyetler indiği sırada biliniyordu, uygulanıyordu, yaşıyordu. Mekke müşrikleri, -konu Cevat Ali'nin "Tarihü'l-Arap" adlı eserinde enine boyuna incelenmiş, irdelenmiş- haccı farklı zamanlarda yapıyor, insanlar hac aylarını değiştirmek istiyorlar. Hac farklı mekânlarda yapılıyor. Mesela, Kâ'be'ye "Beytullah" diyorlar, "Beytüluzza" diyorlar. Yine, Kureyşliler başta olmak üzere kendilerine "humus" ismi verilen Kâbe hizmetlileri olarak seçkinler sınıfından olduğunu söyleyenlerin Arafat vakfesini farklı yerlerde yaptıkları yine kaynaklarımızda yer almış. Kur'an'daki lafızlardan, Kur'an-ı Kerim'in haccı tek merkezde, tek zamanda toplamaya yöneldiğini tespit edebildim.

Mekke'de inen âyetlerde, aslında hac aylarına ya da hac günlerine işaretler var. Mesela, Fecir suresinin ilk âyetinde, *والفجر وليال عشر* (Fecr, 89/2) şeklinde on geceye yer verilmiş. Gerçi o on gecenin hangi geceler olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüş; ama, en sağlıklısı, Razi ve İbnü'l-Cevzi'nin tercih ettiği görüştür. Bu on gecenin hac günlerinin yapıldığı Zilhiccenin ilk on gecesi olduğu da hemen hemen genel bir kanıdır. Mesela, o görüşlerden bir tanesi, Ramazanın son on gecesi. Halbuki, biz Ramazanda Peygamberimiz'in son on gece itikafını çok sonraları görüyoruz. Yani, Mekke'de böyle bir âyetin, Ramazanın son on gecesine işaret etmesi çok uzak bir ihtimal. Diğer görüşler de bu şekilde değerlendirilebilir. Mekke'de inen Fecir suresinde aslında on geceye işaret edilmiş. Daha sonra, yine Buruç suresinde *وشاهد ومشهود* (Buruc, 85/3) "meşhûd" kelimesinin müfessirlerin birçoğu tarafından arefe günü olduğu belirtilmiştir. Yani, Mekke'de inen bu âyetlerde, Kur'an'ın indiği dönemdeki ilk muhataplar tarafından bu âyetler, bu ifadeler -herkes bir şeyler anlıyor- bilindiği için, bilinen ibadete dikkat çekiliyor. Daha sonra, Mekke'de, Peygamberliğin onuncu yılında inen -bu son derece önemlidir- ve Hz. İbrahim'e hitaben hac suresinde yer alan âyet ise -çok ilginçtir, bu hacla ilgili ilk âyet; ama, Mekke'de iniyor- haccın farzîyetini falan bildirmiyor. Zaten böyle bir şey çıkarmamış ulema. Bu âyeti kerimede de, hac kavramı, insan kavramı ve "ezzin" (duyur, bildir) kavramı var. Yine Tevbe suresinde, son olarak, biraz önce Hocamızın söylediği *يوم الحج الأكبر* (Tevbe, 9/3) âyetinde de yine insanlar, yine hac, yine "ezzin" kelimesinin geçmesi bana göre son derece önemli. Çünkü, biraz sonra kendi sistemim içerisinde tezimi bu kavramlar üzerine oturtacağım. Mekke'de, Peygamberliğin onuncu yılında Hac suresinde bu âyet iniyor. Daha sonra, Medine'de ilk inen *يستلونك عن الألهة قال هي مواقيت للناس والحج* "sana ayları soruyorlar" (Bakara, 2/189) âyetinden hareketle, demin söylediğim görüşü, Haricilerden bir grup seslendirmişler. *مواقيت للناس والحج* (Bakara, 2/189) yani hilalle tespit edilen senenin bütün aylarının hac ay-

ları olduğu şeklinde bir kanaat oluşabilmiş. Haricilerden bir grup bunu seslendirmişler; ama, Kur'an-ı Kerim'in yönlendirmesi, açıklamaları bitmiyor, devam ediyor ve bu âyetler de ilk etapta teşri değil, yani haccın farzietini ortaya koymaya yönelik değil. Daha sonra, Hicretin altıncı senesinde, Mekke müşrikleriyle yapılan Hudeybiye Barış Anlaşmasından hemen sonra inen âyet-i kerimede, وَأَتُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ (Bakara, 2/196) âyeti kerimesi geliyor; ki, bir önceki sene yapılamayan umrenin tamamlanması isteniyor; ama, bu arada da hacca bir göndermede bulunuyor. Yani, "hac da böyle başlanırdı da yapılamazsa tamamlayın" şeklinde. Altıncı senede iniyor bu âyeti kerime. Bedir Savaşından sonra, Hicretin ikinci yahut üçüncü yılında inen ve genel olarak haccın farzietini açıklayan âyet. Yine hepimizin malumu وَاللَّهُ عَلَى النَّاسِ حَاجُّ الْبَيْتِ مِنْ اسْتِطَاعِ الْيَسْبِيلَا (Ali İmran, 3/97). Bu âyet-i kerimede herhangi bir farziet... Tabii, hukukçularımız bunu değerlendiriyorlar. Şimdi biz değerlendirebiliyoruz; ama, o dönemde böyle bir şey anlaşılma- mış; ama, âyeti kerimeler haccın hedefini, gayesini belirlemeye yönelik. Son olarak Hicretin dokuzuncu yılında inen âyette, yine mücmel olarak hac ayları zikredilmiştir. Burada da yine ben şuna dikkatinizi çekmek istiyorum: الْحَجَّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٍ (Bakara, 2/197) deniyor الْحَجَّ فِي أَشْهُرٍ مَعْلُومَاتٍ denilmiyor. Buna da hocalarım bir açıklama getirirlerse memnun olurum. Daha sonra, bu âyette mücmel olarak belirlenen işte bu "bilinen aylar" ulema tarafından farklı şekillerde anlaşılma, Şevval, Zilkade ayları ile Zilhiccenin ilk onu şeklinde bir görüş oluşmuş. Şevval, Zilkade ve Zilhicce aylarının tamamı yani üç ayın tamamı şeklinde yine bir görüş oluşmuş. Bunlar hep tartışılmış. Zilkade, Zilhicce ve Muharrem ayları olduğunu, çağdaş müfessirlerden Derveze'nin kitabında bulabildim. Farklı bir görüş var yine. Üç ayın muharrem ayları olduğu şeklinde bir görüş var. Derveze'ye göre Muharremi de ona katmanın sebebi, tamamen insanlığı barışa hazırlamaya yöneliktir; hac ibadetinin rahat bir şekilde yapılabilmesi için. Şöyle tasvir etmişler; işte adam iki aylık mesafeden, bir aylık mesafeden Şevval ayında yola çıkacak, Mekke'ye gelecek, hac günlerinde Mekke'de olacak. Daha sonra tekrar Zilhicce ve Muharrem aylarında memleketine sağ salim dönebilecek. Âyetin nüzul ortamından da biz bunu anlıyoruz. Haram aylarla hac aylarını birlikte değerlendirdiğimiz zaman, yani güvenli bir biçimde uzaktan yakından gelenlerin hac günlerinde haclarını yapabilmelerini sağlamaya yöneliktir. Nüzul ortamında الْحَجَّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٍ (Bakara, 2/197) zaten haram aylarla ilgili âyetlerle iç içe anlatılmasından ben bunu çıkarabiliyorum. Daha sonra, hac aylarını günlere tahsis eden âyet-i kerimeler geliyor. Mekke'de inen surelerden biri olan Hac suresinde فِي أَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ (Hac, 22/28) ifadesi, Mekki bir surede geçiyor; ama, orada Hz. İbrahim'den gelen ve bilinen bir uygulamaya dikkat çekiliyor. Medine'de yine, Bakara suresi âyeti, yani الْحَجَّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٍ tan sonra gelen âyetlerde, فِي أَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ "sayılı günler" (Bakara, 2/203) ifadesi geçiyor ve Hicretin dokuzuncu yılında, hacla ilgili –benim tespitim- inen, Berae ya da Tevbe suresindeki âyette "büyük hac günü" يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ (Tevbe, 9/3) ifadesi kullanılıyor. İşte, Arafatta vakfenin bugün de yapıldığına işaret ediyor. Hatta bazıları da diyorlar ki, "hayır, bu büyük hac günü, Kurban Bayramı günüdür, yani Zilhiccenin 10'udur"...

Komisyon Başkanı – Siz kendi görüşünüzü şöyle söyleyebiliyor musunuz: Oradaki يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ و فِي أَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ, haccımızı yaptığımız gündür şeklinde Kur'an'da mansustur. Bu şekilde bir şey söyleyebiliyor musunuz?

Bir de, siz *في ايام معلومات* ile *ايام معلومات* arasında ne fark görüyorsunuz?

Doç. Dr. Ali Akpınar – Hocam, buradaki açıklamalarda onlar da var; ama, genel olarak ben şunu söylemek istiyorum: Kur'an-ı Kerim, *الحج اشهر معلومات* âyeti ile hac aylarını belirlemiyor. Uygulamada olan hac günleri, hac aylarıyla ilgili genel ilkeler ortaya koyuyor. Ama, biz bu âyetlerin nüzul ortamını ve nüzul sürecini bir bütün olarak, bütüncül bir yaklaşımla göz önüne aldığımız zaman, Kur'an-ı Kerim haccın güvenli bir mevsimde yapılması için haram aylarla dikkat çektiği o *اشهر معلومات* hac aylarına indiriyor, daha sonra da o aylardan da belli günler, sayılı günler, sınırlı günler ve en sonunda da, son gelen âyet-i kerimede de tek güne indirgemiş oluyor. Bu âyetin tefsiri sadedinde Peygamberimize soruyorlar, Peygamberimiz de orada bulunanlara soruyor: “*Bilir misiniz bugün hangi gündür?*” Diyorlar ki, “bugün arefe günüdür, bugün hac günüdür.” Peygamberimiz, “*bugün hacc-ı ekber günüdür*” şeklinde âyet-i kerimede ifadeyi aynen tekrar ediyor.

Yani, eğer biz Kur'an'dan hac aylarını, hac mevsimini tespit edeceksek, Kur'an'ın hacla ilgili âyetlerini bir bütün olarak, nüzul ortamı ve nüzul süreci çerçevesinde değerlendireceksek, haccın bir güne indirildiğini görebiliyoruz. Ama, tabii ki o farklı görüşleri seslendiren hocalarımızın da şu sorulara cevap aramaları -ben bir yere koyamıyorum- gerekiyor: Kimi ikna ederek, diyelim ki Şevvalde hac yapmasını sağlayacağız? Kimleri ikna ederek?..

Komisyon Başkanı – O bizim problemimiz değil. Kimleri ikna...

Tabii, arkadaşımızın görüşünü aldık.

Herkese söz vereceğim, Osman Bey bir cümle söyleyecek.

Prof. Dr. Osman Zümrüt – Arkadaşların konuşmalarını şuraya not aldım, aşağı yukarı Ali Akpınar arkadaşımız, 14.31'den 14.52'ye kadar konuştu. Arkadaşlarımızdan istirhamım şu: Bildiğimiz şeyleri tekrar etmeyelim lütfen. Buradaki arkadaşların hepsi sanıyorum üç aşağı beş yukarı hac konusunu okudular, o âyet ve hadislerle ilgili bilgi sahibidirler. Yeni bir görüş var mı? Bayraktar Bayraklı'nın düşüncesine katılıyorum veya katılmam; ama o, konuya yeni bir boyut getirdi. Diğer arkadaşlarımızdan da farklı fikirler alırsak çok daha yararlı olur. Bunu şunun için -affımıza sığınarak- söylüyorum: Birbirimize saygılı davranmış oluruz.

Komisyon Başkanı – Yine saygılıyız. Kur'an'ın hacca yaklaşımını bir tefsirci arkadaşımızdan detaylı şekilde dinlemiş olduk. Biraz zaman sınırımı aştı; ama, teşekkür ederim. (...)

Prof. Dr. Bayraktar Bayraklı – Bu arkadaşın anlattıkları korkunç bir şey. Sözlere sığacağı sığacağına cevap vermek istiyorum.

Komisyon Başkanı – Hocam şimdi sıra gelecek, cevap vereceksiniz. Zaten, problem sizde düğümleniyor. Siz bunların hepsini derleyip toparlayın, size söz verilecek.

– Sayın Erkal, buyurun.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Sayın Başkanım çok teşekkür ederim. Konuşma üsluplarımız elbette farklı. O bizim kişiliğimizi ortaya koyuyor. Bayraktar Hocamız sert

ve haşın konuşur, ben de öyle yaparım. Yani bunlar bizi kırmazın diyeceğim; ama, arkadaş ona bile sabredemedi.

Komisyon Başkanı – Kimse kırılmıyor.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Suret-i katiyede...

İkincisi, arkadaki değerli arkadaşşıma söylüyorum, herkes hac mevsimini de biliyor, her şeyi biliyor. Burası Diyanet İşleri Başkanlığı ile İlahiyat Fakültelerinin birlikte bulunduğu yer. Elbette bilinmeyen şeyi söyleyeceğiz... Bilinmeyen şey nedir, nasıl bulabiliriz ki?.. Elbette bilinen şeyi söyleyecek. Ama, arkadaşşımdan ben çok istifade ettim. Tefsirci arkadaşşımdan, hac âyetlerini, nüzul sırasına göre şöyle öntümüze sermesinden gerçekten istifade ettim. Bu istifade için buradayız ve sonuca da varacağız. Dört günlük süremiz var. İtiraz ediyorum meslektaşına. Niçin bu acele, niçin bu telaş, saat tutmalar veya bilgisayarla zaman tespiti?.. Ben bunu anlamakta çok zorluk çekiyorum. Bilinmeyen şey var mı ki dünyada?.. Hepimiz, hele bir meslekten insanlar bir araya gelince...

Komisyon Başkanı – Sayın Erkal, şunu söyleyeyim de, bakınız...

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Ben, bu hac ibadetinin ifa edilme zamanının niçin buraya konulduğunu biliyorum.

Komisyon Başkanı – Sayın Erkal, bir şey söyleyeyim izninizle. Bakınız, akademisyen olmanın ilk şartı, zamanı iyi kullanmaktır. Yani, söyleyeceğimiz şeyleri çok uzatmadan, gâyet öz bir şekilde ortaya koyahm.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Saat verin, dakika verin, onu yapalım.

Komisyon Başkanı – 3 dakika.

– Buyurun.

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Usule itiraz ediyorum. Biz buraya sempozyum sunmaya gelmedik. Bir istişare toplantısında konuları tartışmaya geldik. Lütfen, sınırlama yapmayın, herkes ne söyleyebilecekse söylesin. Dört gün bunu tartışalım, bir sonuca ulaştıralım.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Affınıza sığınarak ben konuya giriyorum. (...)

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Üç dakikayla, beş dakikayla olmaz bu iş.

Komisyon Başkanı – O zaman, bir maddeyi bitiremeyiz biz.

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Hocam, ben böyle düşünüyorum, isterseniz bu önerimi...

Komisyon Başkanı – Peki, bu öneriyi oylarınıza sunuyorum: Herkes istediği kadar konuşsun diyenler ellerini kaldırsın...

Yusuf Altaş – Herkes istediği kadar konuşsun, ama diyelim bir kişi üç defa, beş defa konuştu, öbürüne sıra gelmediyse adilane olmaz. Sırayla gidelim, herkes istediği kadar konuşsun.

Komisyon Başkanı – Sayın Erkal, bakın bu sizin üçüncü konuşmanız.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – İsterseniz ben keseyim, değerli arkadaşlarımla vakitimi almayı istemiyorum.

Prof. Dr. Osman Zümrüt – Ben bir şey istirham ediyorum, “arkadaki arkadaşım” dediniz, arkadaki arkadaşımın anlamı var, açıklasın, çok ayıp.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Çok özür dilerim. Ben hayatımda hiç kimseyi kırmak istemem, tek yapabildiğim amel bu, onu da zedelemek istemiyorum. Diğerlerinde hep zayıfım; ama, bunu da zedeledimse çok özür dilerim huzurunuzda. İsminizi tespit edemediğim için söyledim.

Komisyon Başkanı – Sayın Erkal’ın Osman Bey’i sevdiğini gâyet iyi biliyorum.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Ben hata ettimse, huzurunuzda arkadaşta özür diliyorum.

Bana göre, hac ibadetinin ifa edilme zamanının buraya yerleştirilmesinin tek sebebi -arkadaş Haricilerden örnek verdi- belki çok önceleri başlayan, sonra Bayraktar Hocamızın ve diğer bazı hocalarımızın televizyonda veya bazılarının kitapçık halinde dile getirdiği “hacda bugün büyük bir izdiham var, o halde bu 12 ay veya arkadaşın söylediği gibi üç aya dağıtılarak yapılsın” şeklindeki isteğinden çıktı. Onun için konuldu. Yani, burada bir görüş birliğine varılmak isteniyor.

Buna cevap vereceğiz. İlmi toplantıların sonuçları nasıl bitiyorsa, o şekilde yerini alacak. Mesleğim icabı evvela şunu söylüyorum: Elimizde Kur’an-ı Kerim metni var, hadis metni var. Tabii ki, hepimizin malumu. Kitap, sünnet, icma, kıyasın dışında istihsan vesaire ... Muhammed Hamidullah’a göre 36 tane İslâm hukuk kaynağının tamamı Kitap ve sünnete racidir. Bunu biliyoruz. Bugün, dünyadaki metin anlayışlarına, metinlerin yorumlanmasına bakıyoruz, çok güzeldir. Semantik bir yorum, hermenotik bir yorum derken, bugün benim fakültemde Türkiye’de hiçbir fakültede olmayan -öyle zannediyorum- İngiltere’de Narratoloji üzerine ihtisas yaparak doktora tezi verecek gelen yardımcı doçentim var. Yani, anlatım bilim. Yani, kelime bilim, yorum bilim. Bu arkadaş tefsirci, Kur’an kendisini nasıl anlatıyor; özne var, nesne var, ikisi arasında illiyet rabitası var. Bunu da ortaya koyan bir ilim ortaya çıktı. Şimdi durum bu.

İki: Dünyada bütün yazılı metinlerin, kutsal metinlerin ve özellikle kanuni metinlerin yorumlanmasında yanılmıyorsam -hukukçu arkadaşlar beni ikaz etsinler- iki usul var; biri Fransız, biri Alman ekolü. Fransız ekolü gaf yorum yanındadır. Bizim hukukçularımızın da meylettiği Alman ekolü gaf yorumdan çok “kanun kanundur” dedikleri, bununla iktifa ettikleri lafzî yoruma doğru bir meyil içindedirler. Bütün bunlardan şunu demek istiyorum: Biz, bu konuya, Kitap ve sünnetle, onların yorumlamasıyla, -ister orada naslar yorumlanıp üzerinde ittifak edilsin, ister edilmesin- bir sonuca varamayız. Çünkü, kendisinde belli bir ön fikir oluşan bir arkadaşımız şüphesiz ki başka bir âyetle deliller getirecektir. Yani bu eskiden klasik metinlerimizde olduğu gibi, “Kur’an’a Kur’an’la delil getirmeyin” şeklinde Hz. Ali’ye de isnat edilen o sözü tekrarlamakta hiçbir zarar yok.

Benim söylemek istediğim şu: Gerek Kur’an’ın gerek hadisin metnini anlamakta bize en büyük yardımcı -ki bana göre tektir- usulü hadis metodoloji değildir, usulü tefsir metodoloji değildir -bunlar tefsirin ve hadisin bir bölümüdür- usulü fıkahıdır; ki bir metodolojidir. Bu gelişecek elbette. İmam Şafii’den zamanımıza kadar kitaplara baktığımız zaman, hiçbir zaman makasid bulamazsınız, bugün vardır, gelişmeye hazırdır.

Biz, bu ölçüler içinde ele aldığımız zaman, metni yorumluyoruz, diyoruz ki, bütün hükümler iki ana bölüme ayrılır; biri taabbüdi hükümler, yani illeti bilinmeyen hükümler, bir kısmı da illeti bilinebilen hükümler. Biz, illeti bilinebilen hükümlerde istediğimiz gibi düşünür, sonuçlara varabiliriz. Ama, illeti bilinmeyen hükümlerde, suret-i ka-tiyede hiçbir fikir ileri süremeyiz; zira ilmî olmaz, usulî olmaz, gerçekçi olmaz...

Hac taabbudî midir? Bana göre taabbudidir. Bir tarafta الحج أشهر معلومات âyati, öbür tarafta أخذوا عنى مناسككم gibi, الحج عرفات (Ebû Davud, Menasik, 68) gibi çok sahih hadisler vardır. Bu hadisler, bu âyet-i kerimeyi tafsil etmiştir. Malumu bunun erbabıdır. Sün-net, Kur'an'ın mücmelini tafsil, müphemini tefsir, mutlakını takyid için gelmiştir, gön-derilmiştir veya varit olmuştur. Yaşayan sünnet de bunun ilavesidir.

Efendim, büyük bir İslâm toplumunu yok sayamayız. İmam Malik hazretleri, bili-yorsunuz, “amel-i ehl-i Medine” yi haber-i vahidin önünde tutmuştur ve bana göre te-vatür hadistir demiştir. Bakın, burada “amel-i ehli Medine”de sadece hadis değil -ha-disle hiç alakası yok- hadis olmayan Medine ehlinin yaptığı iş. Bunu normal bir habe-r-i vahidin üzerinde tutmuştur, erbabı biliyor. Demek ki, ma’şeri vicdan çok önemli.

Bunun dışında, yine Hz. Peygamberden rivâyet edilen bir hadiste -hadisin sıhha-tini bilmiyorum, hadisçi arkadaşlarım onu izah etsinler- “Kureyş örfü karşı çıkmasa, Beytullahı o Hatim yerine kadar uzatırım” -arkadaşımız “sahih” dedi- ifadesi yer al-ıyor. Hz. Peygamber böyle söylüyor.

O halde, haccın zaman meselesini ele aldığımızda, onun dinî olduğu kadar sosyo-lojik yönünü de ele almak mecburiyetindeyiz.

Sonuç olarak benim kanaatim, hac taabbudi bir hükümdür, hiçbir şey yapılmaz ve buradaki الحج أشهر معلومات âyeti hadislerle tafsil edilmiştir. Salat kelimesi, zekat kelimesi, savm kelimesi, nasıl Peygamber uygulamalarıyla ve hadislerle tafsil edildikten sonra müfesser hükmünü aldıysa bu da artık müfesser hükmünü almıştır. Hiçbir yerde tar-tışmaya açık değildir. Çünkü, müfesser hükmünü almıştır, hadis ve uygulamayla, bir de 1500 senelik bir gelenek bunun üzerine oturmuştur. Buna da Fazlurrahman “yaşa-yan sünnet” demektedir. O Fazlurrahman ki, bugün çok tenkit edilmesine rağmen, bu yaşayan sünneti de gerçekten çok güçlü bir delil olarak ele almıştır.

Efendim, peki, maslahat prensibini ne yapacağız? Sen usulcüsün, benim mesleğim fıkıh. Ben, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesiyim, Sakarya Üni-versitesi İlahiyat Fakültesinde dekanlık yapıyorum şimdilik. Bütün bunlardan sonra tekrar sunuyorum ve bitiriyorum sözümü. Efendimiz belli farzları mücerret farz ol-maktan çekip alarak İslâm binasının üzerine inşa edildiği temel yapmıştır. O بنى الإسلام على خمس hadisinde bunu görüyoruz. Beş temel esastan biridir. Namaz neyse, oruç neyse, zekat neyse hac da budur. Namazın vücup sebebi vakittir. Vaktin tahak-kuk etmediği yerde ne yapılır sorusunun tafsilati, yani İbn Abidin'in Resail'inde bir başlık altında altı sayfada incelenir. Ona meyleden Ulvani ve Bakillani arasındaki mü-cadeleler zikredilir ve nihâyet Ömer Nasuhi Bilmen de, gerçek kulluğun Allah'a kul-luk olduğunu söyler. Ama, vakit olmayan yerde de namazın yine kılınmasını söyler. Hulasa, namaz hakkında neden sabah namazı o vakitte de öğle namazı bu vakitte di-yemiyorsak, neden oruç Ramazan ayında da Sefer ayında diyemiyorsak, hac da neden

buradadır diyemeyiz. Mevcut sıkıntıları ve çözüm yollarını, tefsirle meşgul olan arkadaşım gerçekten çok güzel açıkladı. Yani, teknolojinin gelişmesiyle bu zorluklar aşılacaktır. Teknoloji bunu yenecektir.

Bendeniz, 1979'da Türkiye'de hac organizasyonunun içinde bulunmuş bir arkadaşınızm, yirmüç sene evvel. Ondan evvelkini sordum, tüneller açılmamıştı. Tünel açılmıştı daha doğrusu otobüslerin geçtiği tünelden yaya gidip geliyorduk. Ondan evvelkini sordum, dediler ki, Beni Kubeys dağının dibinden açılan ve Mahbesül'-Cin'de son bulan tünel yokken, insanlar düşe kalka, yuvarlanarak dağın tepesinden yürüyerek geçiyorlardı. Bana Araplar böyle söyledi. Daha sonra gittiğimde -üç kere gittim, onbeş gün evvel de bir konferans münasebetiyle oradaydım- yani tüneller açılmış, istimlakler yapılmıştı... Gönül daha güzel yapılmasını istiyor. Bayraktar Bayraklı'ya iştirak ediyorum; yani, bir böceğin öldürülmesi yasaklanan bir bölgede insan kanını görmek gerçekten insanı çok üzer, dehşete düşürür. Ama, bunlar olmayacaktır, teknoloji bunları halledecektir. Biz bu ibadete dokunamayız, gündeme bile getiremeyiz. Gündeme getirmenin de zihin bulandırmaktan öteye bir işe yaramayacağını düşünüyorum. Hiç kabul görmeyen bir şeyin neden zikredildiğini de anlamakta zorluk çektiğimi söylüyorum.

Teşekkür ederim efendim.

Komisyon Başkanı – “Bu gibi şeyler gündeme gelmez” düşüncesine şahsen katılmıyorum. Her şey tartışılabilir; tartışılmazsa yeni şeyler üretemeyiz. Görüldüğü gibi, yüzlerce sene önce bile İslâm tefsir tarihinde de fıkıh tarihinde de değişik yorumlar getirilmiş. Bu âyet değişik şekillerde anlaşılmış. O insanlar mı daha iyi anlıyorlardı, biz mi daha iyi anlıyoruz? Orasını Allah bilir. Biz de daha iyi anlayabiliriz. Önemli olan düşünmektir.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Çok teşekkür ederim Sayın Başkanım, aynı fikirdeyiz. Yalnız, taabudi hükümler küçük bir halkaysa, onun dışındaki illeti bilinebilen, taabudi olmayan hükümlerin sınırı çok geniştir. Burada illeti bildik mi istediğimiz gibi fikir yürütürüz ve geliştiririz. Bunlarda tamamen hemfikirim. Ama, ben namazın vaktini düşünerek bir neticeye varamayız demek istedim. Namazın rekatlarını da düşünüp bir neticeye varamayız. Neden akşam namazı 3 rekat da 4 rekat değil? Demek istediğim bu.

Komisyon Başkanı – Bir de şu vardı: “Niye hac bugün de, şu gün değil” diye kimse bir şey koymadı ortaya. Burada esas problem şurada düğümleniyor: الصح أشهر معلومات (Bakara, 2/197) âyeti, haccın haram aylar içerisinde sadece Zilhiccenin 9'unda Ararat'ta vakfeye durmak değil de, diğer aylarda da yapılabilir mi, yapılamaz mı yönündedir. Bu hususta iki görüş var. Hocamız diyor ki, bu diğer aylarda da programlanmak suretiyle yapılabilir. Arkadaşlarımın da hemen hemen hepsi, hayır, bu gerek Hz. Peygamberin uygulaması ve gerekse âyetlerin Kur'an'daki kronolojik sıralanmasından elde edilen sonuç bakımından mutlaka gelenekselleşmiş olan şekliyle yapılması lazım geldiğini söylüyorlar. (...)

Doğru söylüyorsunuz, problemi ortaya koyan siz olduğunuza göre, hepsini de biriktirmek mümkün olmadığına göre, şimdi siz peyderpey cevaplarınızı verin.

Prof. Dr. Bayraktar Bayraklı – Sayın Başkanım, bir defa, ön tarafta oturan arkadaşımız, Ali Akpınar arkadaşımız...

Komisyon Başkanı – Şöyle yapalım: Herkesin önünde yazı var, ismi var, çok saygıdeğer arkadaşlarımıza isimleriyle hitap edelim, onları tanımış oluruz ve samimiyet peyda eder.

Prof. Dr. Bayraktar Bayraklı – Ali Akpınar Bey, hacla ilgili aldığı notları lütfen bir daha gözden geçirsin veya beraber oturup bu işi konuşalım. Çok ciddi bir konu. Çünkü, uluslararası karnavallarla hac mukayese edilemez. Bu mümkün değil. Hac ibadetiyle Berlin’de ve Brezilya’da yapılan karnavalı bana anlatıyor. “Batıl makisun aleyh olmaz...” Böyle nasıl konuşur burada bu insanlara... Böyle bir şey olamaz, bunu reddediyorum.

İkincisi farziyetinin devamında farziyet vardır. Bakınız, biz haccın kendisi hakkında konuşmuyoruz, Sayın Başkanım: İbadetin kendisi hakkında bir şey dediğimiz yok. Kaldı ki, hac ibadetiyle namazı mukayese edemezsiniz. Nereye varırsınız o zaman? Hocaların ‘kurban kesmem, infak yaparım onun yerine’ şeklindeki fetvasına varırsınız. Herbir ibadetin kendisi, bağımsız devlettir, her ibadetin bir bayrağı vardır, bağımsızlığı vardır. İbadetler arası mukayese yapamazsınız. O öyleydi, bu böyleydi, orada öyle olduğu için burada böyle olacak diye bir olgu yoktur.

Arkadaşlarımız **واتموا الحج والعمرة لله** (Bakara, 2/196) âyet-i kerimesini tarih olarak mı yorumluyorlar? Bu âyet evrenseldir, kıyamete kadar bakidir. Bugün bir olayı, Peygamberimiz’in o barışı yaptıktan sonraki olayı anlatmıyor. Farziyeti bildiren âyetlerden sadece birisidir.

Sonra, **الحج أشهر معلومات فمن فرض فيهن** (Bakara, 2/197) âyetinde bakınız, orada “fi” vardır. Arkadaşım orada “fi” arıyordu, orada fi’yi görecek. Kime o aylarda farzsa diyor... Bakınız, rica ederim, ben haccın kendisini, ibadetin varlığını, yokluğunu münakaşa etmiyorum. Ben, normal vakfe yapabileceğimiz bir andan sonra vakfenin yapılacağı konusunu konuşuyorum. Bu iyidir, doğrudur, yanlıştır. Ha, bunu Hariciler’in söylediğini anlatarak burada bizi haricilikle itham etmesinin anlamı yok. Yani, Hariciler bunu demiş, Bayraktar Hoca da Harici manası çıkıyor buradan. Bu söz buraya gelir. İtham edilebilir, bu manaya alınabilir. Ben söylesem ne olur?.. Ben o arkadaş için savunduğu fikirlerinden dolayı “şu mezheptendir” desem, burada bu konuşulur mu? Mezhep mi bizi idare edecek? Biz Kur’an’ı konuşuyoruz. Kur’an-ı Kerim’i o anladığı gibi ben de anlarım burada. **هم رجال ونحن رجال** Benim elimde metin. Onlar insansa ben de insanım. Ama, ben bu şartlara göre bunu konuşuyorum.

Arkadaşım “yevmü’l-haccı’l-ekber.” diyor. O ayrı bir konu, ben onu tartışmıyorum. Yine hac ibadeti arefemiz cuma gününe rastlarsa, yine “haccü’l-ekber” olur. Orada bir sakıncamız yok ki, biz onu tartışmıyoruz ki!

Mehmet Erkal arkadaşımın, hadis ve âyet çatışması... **خذوا مناسككم** (Ebu Davut, Menasik, 68) bizim dediğimizin ne alakası var? Menasik ayrı bir konu, haccın mevsi-minde yapılması, başka bir ayda yapılıp yapılmaması ayrı bir konu. Peygamberimizin böyle bir imkanı oldu mu? Bir defa haccetmiştir. Peygamberimiz’in döneminde milyon-

larca insan gidip de böyle şartlara göre Peygamberimiz bir yorum getirdi mi? Böyle şartlar oluştu mu?

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Tamam ama, tahsisi bilmiyorum...

Komisyon Başkanı – Sayın Erkal... Zaten mola zamanı geldi; yalnız, ben bütün arkadaşlarımdan öncelikle mutedil olmasını ve birbirimize karşı saygılı olup ve sözlerimize tahammül edilebilir olmamızı istiyorum.

Prof. Dr. Bayraktar Bayraklı – Ben istirham ediyorum...

Komisyon Başkanı – Arkadaşımız bitirsin ara vereceğim.

Dr. Sadık Eraslan– Sayın Başkan, süreyi adil taksim edelim. Hep aynı arkadaşlar konuşuyor.

Prof. Dr. Bayraktar Bayraklı – O zaman, biz, bu konuyu tartışmayacaksak, bu kadar sivri bir hale gelecekseniz, o zaman, “hac senede bir defa vaktinde yapılır” diyelim ve çekip gidelim. Bu raporu yazalım, böyle verelim. O zaman hiçbir anlamı yok, tahammül edemiyorlar konuşmaya. Allah’ın âyeti ortada *فمن فرض فيه* (Bakara, 2/197) çöğuldür; “ama” diyor, âyete “ama” denir mi, böyle bir şey olur mu? . Efendim, bana deseler ki, “bu âyet-i kerimeyi Kur’an’dan çıkaralım” o zaman sen kendi düşünceni söylersin. Doğru, Allah Teala haccın menasikini sayıyor, o dediğim âyetten aşağı doğru menasiki anlatıyor. Menasik ayrı bir konudur. Benim konuştuğum haccın bu şartlara göre başka aylarda, üç defa veya oniki defa düzenlenip düzenlenmeyeceğini konuşuyoruz. Fırtına gibi boşalıyorlar. O zaman yazalım raporu gidelim, konuşmanın anlamı yok. Tahammül etsinler, saygı gösterebilirler.

Komisyon Başkanı – Ben aynen katılıyorum. Buraya, bu konuları tartışmak için geldik biz. Eğer birbirimize karşı, söylediklerimize karşı dayanamayacaksak, böyle durduğumuz yerde itiraz edeceksek, biz hiçbir şeyi çözemeyiz. Yani, burada, bu kadar mümtaz insan bir araya gelmiş, toplanmış. Eğer biz birbirimize bir şeyler anlatamayacaksak, halkımıza, insanlarımıza hiçbir şey anlatamayız. Bu bakımdan, size göre doğru veya yanlış olabilir, dinleyeceğiz ve sonra da cevap vereceğiz. Cevap vermektense gıcık olmayacağız. Buradaki arkadaşlarımızın hepsi çok muhterem insanlar, kimse kimseyi suçlamaz, suçlamaması da gerekir. Herkes dinlemek durumundadır. Dinleyeceğiz, mademki zamanımız var, bu konuyu halledeceğiz.

Şimdi, ara veriyoruz.

ÜÇÜNCÜ KOMİSYON İKİNCİ OTURUM

“Hac İbadetinin İfa Edilme Zamanı-II”

(15 Mayıs 2002)

Prof. Dr. Nasuhi Ünal Karaarslan (Komisyon Başkanı) – Şimdi hiç konuşmayanlar...

– Mehmet Savaş Bey, buyurun.

Mehmet Savaş – Burada toplanmamızın gayesi, dini bir meselede eğer ihtilâf varsa ihtilâflı noktaları mümkün mertebe teke indirmektir. Bir arkadaş, bir hocafen-di, bir değerli ağabeyimiz bir görüş ileri sürdüğü zaman, ona gelen cevabı kendisine verilen bir cevap olarak algılamamasını rica ediyorum. Mesele burada, ortak bir noktaya varmaktır.

Hac ibadetinin ifası konusunu ilgili hocalarımız, fıkıh ve tefsir açısından ele aldılar. Ben onların söylediklerini tekrar edecek değilim. Ancak, haccın farz oluşu, Hicretin dokuzuncu yılının sonlarında. Ki, o sıralarda Hz. Ebubekir Cenab-ı Peygamber tarafından hacca gönderilmiş. Hz. Ebubekir’in haccının Zilkade ayında mı, Zilhicce ayında mı olduğu konusunda farklı görüşler var. Mezhep imamlarının ve müfessirlerin bazıları Ebubekir’in haccının da o yıl Zilhicce ayna tevafuk ettiğini söylerler. O zaman meselede problem yok. Yani, Zilhiccenin 9’unda vakfe yapılmaz. Efendim, bayram günü tanyeri ağarmasından sonra süreli veya süresiz -ihtilafa göre- farz olan tavaf yapılmazsa, o hac, hac sayılmaz. Bu eskiden beri de devam edegelen bir hac menasiki idi. Ancak, Cenab-ı Peygamber (s.a.v.) onuncu yılda haccettiği zaman, Arafattaki hutbesinin dışında bayramın onuncu günü Mina’da da bir hutbe irat etmiştir. Bu *انما النسح زيادة في الكفر* (Tevbe, 9/37) âyet-i celileden sonra, o değişikliklerin kalktığı *الا وان الزمان قد استدار كهيئة يوم خلق السموات والارض* (Ahmed b. Hanbel, Müsned, 5,73) “*mevsimler aylar haccın yapıldığı günler İbrahimi dindeki gibi aynen uygulanacaktır*” demiş ve âyet-i kerimelerin toplamından elde edilen malumat da hâlâ bir mücmeliyet varsa, mücmeli biz lügat anlamından çıkararak veya kelimenin siyak ve sibakına bakarak tefsir edemeyiz. Mücmel ancak mücmil tarafından tefsir edilir. Ya Kur’an’ı tefsir etmeli, Kur’an âyetleri birbirini tefsir ederken tamamen müfesser vazih bir şekil almamışsa, Cenab-ı Peygamber (s.a.s) *وانزلنا اليك الذكر لنتبين للناس ما نزل اليهم* (Nahl, 16/44) “Eğer Arapça ifadesiyle Kur’an’ın bütün anlamı herkesçe anlaşılabilseydi Hz. Peygambere beyan görevi verilmezdi”, Hz. Peygamber (s.a.s.) da *خذوا عني مناسككم* diyor. Menasik, ibadetin yapılma biçi-

mi. O ibadetin hangi zaman diliminde, nerelerde ve ne zaman yapılacağını anlatan hadis-i şeriftir.

Yine, hocalarımızın da beyan ettiği gibi, bu yorum ve bu tefsir istikametinde 1500 yıldan beri uygulanagelen bir teamül icma haline gelmiştir. Bunun dışındaki fikirler icmaa muhalif ve Kur'an'ı tefsirde hadise başvurmduğumuzda sonuca varamayacağımızın bir sonucudur.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

– Buyurun Hocam, bütün hakkınızı kullanabilirsiniz.

Dr. Sadık Eraslan – O konuda haris değilim, fazla da söz alma arzumu yoktu. Benim en büyük arzularımdan biri, şu anda konuşan hocamızın-hepimizin hocasıdır, Türkiye'deki hemen hemen mevcut bütün müftülerin hocasıdır- bu konuda konuşması idi.

Muhterem Hocamız, meselenin ilmi yönünü çok güzel bir şekilde izah ettiler. Üzerinde söz söylemeyi kendi açımdan abes buluyorum. Ayrıca, Mehmet Erkal Hocamıza özellikle teşekkür etmek istiyorum. Söylediklerini söylemek istiyordum; ama, o şekilde güzel ifade edemeyecektim belki.

İzin verirseniz, bendeniz de daha ziyade, -güncel dinî meseleler diyoruz- günümüzü ilgilendiren yönünü konuşacağım. Zat-ı âlinizle beraber bu sene hacdaydık. Bu konuyu hocamız taabbüdi yönü itibarıyla açıkladı. Ben ona katılıyorum. Bu iş yerini bulmuştur. Telafi edilmesi gereken bir sıkıntı varsa, kanaatimce bunun nedeni, oraya giden Müslüman kardeşlerimizin, dünyanın her tarafından gelen Müslüman kardeşlerimizin biraz mezhep taassubu yanlışlığından ileri geliyor. Hanefi diyor ki, ben mutlaka öğle yapacağım veya şu vakitte yapacağım, Maliki kendine göre, Hambeli kendine göre, Şafii kendine göre... Meselâ, Hanafiler mezhep görüşünde ısrar ettikleri takdirde, işte o zaman ölümler de oluyor, ezilmeler de oluyor, şu da oluyor bu da... Hocalarımızla durumu yakından gördük. Sayın Bayraktar Hocamız da hacdaymış; ama, herhalde şeytan taşlamaya gidemedikleri için olayı görmemişlerdir. Biz şeytan taşlamaya beraber gittik, İstanbul Müftümüz de vardı ve elimizi kolumuzu sallaya sallaya gittik. Niye; çünkü akşam müsait vakitte gittik. Şimdi, fecirden evvel meselesi var, geceyarısı meselesi var, Müzdelife vakfesindeki mebit meselesi var, vakfe meselesi var. Tüm bu konularda değişik fıkıh ekollerinin görüşleri var ve tabiki her bir ekolün görüşü farklıdır.

Biz, Diyanet olarak şunu tercih ettik: Nasıl ki Osmanlı döneminin son zamanlarda bakıldı ki günün Avrupa kanunlaşma hareketleri karşısında bir Mecelle ile iktifa edilemez. Bu sebepten daha sonra bütün mezheplerden istifade cihetine gidildi. Bir müddet sonra bu da kafi gelmeyince herhangi bir müçtehidin görüşü, maslahata uygun görüldüğünde tercih edildi ve uygulandı. Şimdi, Şafii ekolü olur, Hanefi olur, Hambeli olur, Maliki olur, oradaki şartlarda sıkıntıyı telafiye hangisi müsaitse, biz o görüşü ortaya koyduk. Evet, ortalıkta hocaefendiler var, klasik fıkıh ekolünden, müçtehidinin içtihadından, içtihadı nass gibi görüp mutlaka ayrılmak istemeyen mezhep

taassubu düşüncesi etkisinde kalan insanlar var. Biz, oradaki sıkıntıyı telafiye müsa- it Şafî'nin görüşü varsa onu söyledik ve bu söylenen uygulandığı takdirde, bugün için, bu şartlarda, o kalabalıkta bile gerek Müzdelife ve gerek cemerattaki sıkıntının tela- fisi için bence kafidir. Bu sene bu görülmüştür. Yeter ki bu mezhep meselesinde görev- lilerimiz hacıları ikna edebilsinler. Bu tabii sadece başta söylendiği gibi Türkiye'yi il- gilendiren bir mesele değildir, İslâm âlemini ilgilendiren bir meseledir. İnşallah yakın- da bir uluslararası sempozyum düzenlenir, müşterek bir karara varılır. Ben, menasi- kin yeri ve zamanı değiştirmeye zorlayacak herhangi bir sıkıntının olmadığı kanaatin- deyim. Bu iki ayda da olsa, üç ayda da olsa, eğitim meselesidir. Ayrıca mezhep görüş- leri meselesi telafi edilmediği takdirde, üç sefer de yapılırsa, beş sefer de yapılırsa aynı sı- kıntı çekilecektir.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

– Buyurun Hocam.

Yrd. Doç. A. Kerim Ünalan – Bütün hocalarıma saygılarımı arz ediyorum.

Söylemek istediklerimi hocalarımız büyük ölçüde söylediler. Ancak, şunu ilâve edeyim. İbadetlerin uhrevi yönleri yanında dünyevi yönleri de vardır. Sosyolojik yön- leri vardır, ekonomik yönleri vardır, psikolojik yönleri vardır. Mesela, cumanın, he- men bütün mezheplerde, bir şehirde bir yerde kılınması zorunluluğunu getirmişler. -Bugün tabii zorluklar nedeniyle muhtelif yerlerde kılınıyor- Neden? O şehirdeki Müslümanlar bir yerde toplansın. Şimdi teamül haline gelmiş, Hanefilerde “zuhru ahir” denilen bir namaz kılınıyor. Doğudaki arkadaşlar biliyorlar, Şafîler de ikinci defa öğle namazını kılıyorlar. Neden? Çünkü, muhtelif yerlerde cuma namazı kılın- dığı için. Hac da, bir noktada cumanın daha geniş, daha büyük bir versiyonudur ve dünyadaki Müslümanların miting şeklinde bir yerde toplanmaları ve orada beraber- ce bu ibadeti ifa etmeleri söz konusudur. Ayrıca, Kur'an-ı Kerim'de bildiğiniz gibi, *واذن في الناس بالحج يأتوك رجالا... من كل فج عميق* (Hac, 22/27) yani, “*hacçı ilan et, her taraftan, dünyanın her köşesinden gelirler ve burada bir arada toplanır, bu ibadeti ifa ederler.*” buyurul- maktadır. Haccın bir yerde ifa edilmesinin bir sebebi, illeti de anlatılırken, Kur'an-ı Kerim'de *ليشهدوا منافع لهم* (Hac, 22/28) yani “*Müslümanlar orada ortaklaşa birtakım menfa- atleri elde etsinler*” diyor. Çünkü, ticaret alanında olsun, diğer çeşitli şeylerde olsun, insanların birbirlerini görmeleri, bir arada toplanmaları son derece önemlidir. Yani, hacçı sadece “hacca gittim, Kâbe'yi tavaf ettim, geldim” şeklinde değerlendirmemek la- zım, bütün yönleriyle değerlendirmek lazım hac olayını.

Başta Sayın Hocamız Orhan Çeker Bey âyeti kerimeyi dile getirdiler: *انما السنن زيادة في الكفر* (Tevbe, 9/37) Mehmet Savaş Hocamız da aynı şekilde ifade ettiler. Şim- di, bunu basite almamak lazım. Nesiyle bu hac aylarını değiştirme arasında bence faz- la bir fark yoktur. Onlar haram ayları değiştiriyorlardı, bugün de hac aylarının değiş- tirilmesi gündeme geliyor. Belki aynı değilse de, farklılıklar varsa da büyük ölçüde bir- birlerine benziyorlar. Olayın düşünce ve zihniyeti aynı durumdadır diye düşünüyö- rum.

Meselenin bir başka yönü daha var: Sünnet bağlayıcı mıdır değil midir; yani, sün-

neti uygulama gerekiyor mu, gerekmiyor mu? Sadece Kur'an yeterli midir, değil midir? Kur'an tabii yeterlidir, Peygamberimiz'in uygulaması dikkate alındığında sadece Kur'an'la yetinmek mümkün değil. Öyle olsa, bir namazın dahi nasıl kılınacağını tespit etmemiz zordur. Kur'an-ı Kerim'de namaz vakitlerinin isimleri, kılınış şekilleri bile yoktur. Hac ibadeti de öyledir. Yani, teferruat yoktur. Nasıl yapılacağını Peygamberimiz söylüyor: *خذوا مناسككم* (Ebû Dâvut, Menâsik, 68) Cabir b. Abdullah'ın rivâyet ettiği bir hadiste, Peygamberimiz'in, haccı ifa etme şekli bütün detaylarıyla anlatılmaktadır. Neden Peygamberimiz o mevsimde hacca gitmiştir ve o şekilde tarif etmiştir, bunu ciddi bir şekilde düşünmek lazım. Eğer biz, hac zamanı gibi, hac gibi böyle önemli ibadetin yerini değiştirmeye kalkışırsak ve bu kapıyı açarsak, o zaman diğer meseleler de gündeme gelir. Kur'an-ı Kerim'in lafzı değiştirilemez, herhangi bir kelimesinde, bir cümlesinde değiştirme yapılamaz. Kur'an-ı Kerim'in lafzında bir değişiklik yapılamadığı için, anlamlarında bir değişikliğe gidilerek aynı kapıya çıkmış olur. Artık karma karışık bir durum ortaya çıkar. Bütün ibadetlerde her kavram değişik şekilde yorumlanır ve değişik şekilde uygulanmaya başlanır. O zaman, bunun önüne geçmemiz mümkün değildir. Zaten müsteşriklerin uğraştıkları ana noktalardan bir tanesi de budur. Yani, Müslümanların fikriyatını bozmak, onları şüpheye düşürmek. Başta Pakistan'da olmak üzere birçok ülkede bu meseleler gündeme gelmiştir. Hadisin bağlayıcı olmadığı, Peygamberimiz'in hadislerine gerek duyulmadığı gibi konular gündeme gelmiştir. Hocamız Mehmet Erkal Bey de, bunun taabbudi olduğunu söylediler. Şimdi bazı meselelerde, "maslahata binaen" diyoruz. Maslahatı İslâm âlimleri de kabul ediyor; ama, ibadet konusunda maslahatın olamayacağını ifade ediyorlar. Yani, diğer konularda tabii maslahat olabilir. Yani, belli bir noktaya kadar değişiklikler yapılabilir. Gelişigüzel her konuda Kur'an-ı Kerim'in bütün kavramlarında bu kapıyı açtığımızda, bunun hiçbir zaman sonu gelmez ve bu din yozlaşır. Herkes önüne geleni şöyle söyleyelim, böyle söyleyelim der.

Burada bence esas olan Peygamberimiz'in uygulamasıdır. Meseleler kendi bünyesinde çözümlenmesi lazım. Hac Mekke'de ve belli günlerde yapılır. Sayın Bayraktar Hocamız, üç veya oniki aya da yayılabileceğini söylediler. "Malumat" dediğine göre, eğer haccı 12 aya bölecek olursak, o zaman bu "malumat" kelimesinin veya "madudat" kelimesinin ne anlamı var? Mademki bütün aylarda olabilir, o zaman belli günlerin veya belli ayların ne anlamı var? Zaten hepsi hac ayları olmuş olur. Hatta, hac ayları kavramının da bir anlamı kalmaz; çünkü, zaten bütün aylar hac ayları olmuş olacaktır.

Komisyon Başkanı – Hocam, farklı bir şey söyleyecek misiniz?

Yrd. Doç. A. Kerim Ünal – Farklı bir şey söylemek istemiyorum. Şunu demek istiyorum: Ben de bu hac ibadetinin zaman olarak...

Komisyon Başkanı – Size iki şey sorsam. Menasik kelimesini nasıl çevirirsiniz Türkçeye?

Yrd. Doç. A. Kerim Ünal – Menasike, "hac ibadet şekilleri" diyebiliriz. Bazı ilmi hallerde, mesela Diyanetin İslâm İlmihalinde tören, hac törenleri olarak açıklanmaktadır. Bence törenden ziyade, hac ibadet şekilleridir. Kur'an-ı Kerim'de de bazen "meşair" şeklinde geçmektedir.

Komisyon Başkanı – “Hacçı ifa ederken yapılması gereken şeyler.”

Yrd. Doç. A. Kerim Ünal – Hac ibadetini ifa ederken yapılması gereken ibadetlerdir. Nasıl ki namazın bir rükuu, secdesi vesairesi varsa, haccın da periyodik şekilde ifa edilen tavafı, arefesi, müzdelifesi, şeytan taşlaması vesairesi bulunmaktadır.

Komisyon Başkanı – Hocam, haccın menasikine dair hiç kimsenin burada itirazı yok. Yani, Hz. Peygamber, “huzu anni menasikekum” demişse...

Yrd. Doç. A. Kerim Ünal – Vakit de dahildir bunun içine.

Komisyon Başkanı – Vakitle ilgili olarak, bir şey yok tam olarak. Hz. Peygamberin arefe günü vakfede durma konusunda kesin “bugün duracaksınız” şeklinde bir hadisi yok.

Yrd. Doç. A. Kerim Ünal – Sünnet .. ayrılır mı hocam?

Komisyon Başkanı – Ben bir şeyler söyleyeyim. Ben “illa da budur” demiyorum. Bu bir.

İkincisi, Hz. Peygamberin sünneti bertaraf edilmiyor. Hz. Peygamber ömründe bir kere haccetmiş. İkinci bir kez nasıl yaptığına dair herhangi bir bilgimiz de yok, zaten yapılmamış. Hadise riayet edilmiyor diye bir şey de yok. Kimse hadise itiraz etmiyor burada. Burada bir tek şey var; yani, bu “eşhurun malumat”ın, hac mevsiminin bütünü içerisine alan aylar şeklinde anlaşılması var; çünkü, mikattan girildiği zaman, Mekke’ye gelmek -yürüyerek gelindiğini düşünürseniz- eski şartlar içerisinde bazen bir aydan fazla sürebilir. Yani aynı gün değil. “el-haccü eşhurun malumat”, “hac belli aylardır” demek, “belli aylardadır” demektir. Zaten, yapılan hac Zilhiccenin 9’unda bile vakfede durulmuş olsa, tek ayda değil, belli aylara zaten yayılıyor. Âyet-i kerimeyi bir bu şekilde anlamak var. Bir de, “hayır, bu aylarda ayrı ayrı yapılabilir” şeklinde. Bunu biz kendi modern şartlarımız içerisinde düşündüğümüz için bence yanılıya düşüyoruz. Çünkü, uçakla Cidde’ye veya Medine’ye inip, aynı gün, mikat yerlerine geçerek Mekke’ye gitme imkânımız olduğu için, daha önceki aylara ihtiyacımız olmuyor. Belki o yüzden bir yanılı olmuş olabilir diye düşünüyorum. Ama, tabii, yine de Bayraktar Hocamız, kendi fikrini savunabilir. “İlla da bu yapılamaz” diye bir şey demiyorum. Yani, hac yapan Müslümanların sayısı 20 milyona ulaştığı veya daha fazla olduğu zaman ileride neler olabilir? Çünkü, dünyada 1,5 milyara yakın Müslüman var, belki de daha fazla. Allah sayımızı artırsın, daha da olacak, belki artacaktır, ulaşım şartları değişecektir. Müslümanlar dünyada gelir düzeyi en düşük insanlar. Şu anda en gelişmiş bile 2 bin dolar civarında. Eğer bu, ileride Batı ülkelerinde olduğu gibi 25-27 bin dolara falan çıkarsa, insanların hepsi hac yapmak isteyeceklerdir.

Şimdi Hocamız itiraz etti; ama, ben yine öyle bir örnek vereyim. Haccla benzetmek için değil bu, sakın kızmayın bana. Yaz olduğu zaman, her bir ülkeden en az 20 milyon insan ülke dışına çıkarak seyahat ediyor, turizm yapıyor. Müslümanlar da böyle gelir düzeyleri yükseldiği zaman hac yapmak isteyebilirler. Bu şartlar içerisinde ne yapılabilir; acaba, böyle bir yoruma ihtiyaç duyulacak mıdır; yoksa, Mekke’nin etrafındaki bütün o gökdelenleri, otelleri yıkıp, temizleyip o alanın tamamını boşaltarak tavaf alanı mı yapmak gerekecektir veya kat kat tavaf yerleri mi inşa edilecektir? Ama, tabii

hocamızın söylediği de bir görüştür. Eğer biz farklı düşünmezsek bir yere ulaşamayız. Düşüncemiz, kabul edilir veya edilmez. Edildiği takdirde uygulanır, edilmediği takdirde kişinin kendine mahsus kalır. Nasıl şimdi bundan 900 sene evvel “şu âlim böyle bir görüş ileri sürdü” deniliyorsa, işte 21 inci yüzyılda da “falanca hoca da bunu desteklemiştir” denir.

– Celal Bey Hocam, buyurun.

Prof. Dr. Celal Kırca – Bir konuya açıklık getirmek istiyorum. Burada, “nesi” konusu, haram aylar konusu ikide bir gündeme geldi; fakat, temelde yatan sosyolojik ve ekonomik realite göz ardı edildi. Biliyorsunuz, Kur’an-ı Kerim’deki ifadeden anladığımızı göre, Allah haram ayları bizzat kendisi tayin ve tespit etmiş değil. Var olan haram ayların varlığını onaylamıştır. Cahiliye dönemi Arapları ise, haram ayları –hepiniz de biliyorsunuz ki tarihî vakalarda bunlar görülüyor– Arap toplumu, ekonomisini kısmen ticarete dayandırmış ama yağmacılığa ve değişik şeylere girmişler. Sürekli kavgaların, gürültülerin, yağmanın olduğu bir ortamda, hac mevsimini yapabilmek için veya malları gelip panayırlarda satabilmek için demişler ki, ne yapalım da bu mallarımızı satalım da rahat gidelim. Onun için, zannediyorum büyük ölçüde haram aylar, yani savaşılmaması yasak olan aylar anlayışını getirerek hiç olmazsa dört ay savaşılmadan rahat ve huzur içerisinde şu işimizi yapalım, görevim demişler. “Nesi” de buradan çıkmış. Zirai ürünlerin satışa çıkarılacağı sonbahar mevsimi, tabii değiştiği için, her üç ayda bir, altı ayda bir sonbahar mevsimine getirmeye çalışarak “nesi” unsurunu ortaya koymuşlar ve 24 yılda bir zannediyorum Zilhicce ayına getirmeye gayret göstermişlerdir. Tabii burada rahat ve kolay amaçlamışlardır; yani ikide bir tutup da bu haram aylar konusunu, yani değişme konusunu nesi ile bağlantılı kılmak yanlışlığı var, yöntem yanlışlığı var, tarihsel yanlışlık var. Burada şunu ifade edelim: Haram aylarda hac olacak. Tabii, huzur ortamının olmadığı, güvenliğin olmadığı yerde siz hac yapabilir misiniz? Onun için de, haram aylarla irtibatı var onun.

Burada zihinsel bir hata daha yapılıyor. Biz hep korumacı mantıkla hareket ediyoruz. Niye korumacı mantıkla hareket ediyoruz da, açıklayıcı, beyan edici, tebyin edici bir mantık kullanmıyoruz bilmiyorum. Dinimizin bir “dinden” olanı, bir de “dinî” olanı var. Şamil Bey güzel bir şey söyledi, hoşuma gitti onun için burada söylemek istiyorum. Bir dinden olan var, bir din var, bir de dinî olan var. Dinden olanla dinî olanı birbirinden ayırt etmemiz gerekiyor. Dolayısıyla, şimdi bu anlatılan, tartışılan konu dinden midir, dinî olan mıdır? “Dinî” olan derken kastettiğim şudur: Dine uygun olan-olmayan anlamında söylüyorum. Dolayısıyla bunların da kategorik bir ayırımını yapmadan öte, bunları bir analiz etmemiz, tartışmamız lazım gelecek.

Ben bu problemin az çok bu noktaya geleceğini tahmin ettiğim için ilk defa konuştuğumda derdim ki, problemi bir ortaya koyalım, hastalığı bir teşhis edelim, ona göre çözüm önerilerini ortaya koyalım. Ortada bir hastalık yoksa, biz niye tartışacağız? Hastalık varsa da ona niye çözüm bulmalıyız?

Şimdi bizim bu tartışmalarımız aslında zararlı değil, faydalı olan tartışmalardır. Eğer biz tartışmazsak, dinde tartışma imkânlarını, özgürleşme imkânlarını sağlamazsak, emin olun dinden özgürleşmeler başlıyor ve insanlarımız ateist oluyor, deist olu-

yor, satanist oluyor. Biz elimizde mevcut bu kitleyi dağıtmak mı isteyeceğiz yoksa onların işlerini kolaylaştırmak mı?

Bir husus daha var: Biz din için mi varız, din bizim için mi vardır? Bu konuda da durmamız lazım. Kur'an'ın ifadesine bakacaksak, "hüden linnas"tır. Kur'an benim problemlerimi çözecek, benim sıkıntılarımı çözecekse benim işime yarar, eğer benim problemlerimi çözmeyecekse, beni sıkıntıya sokacaksa, o zaman Kur'an dediğin ne işe yarar? Nitekim soranlar da oluyor.

Onun için, tartışmaktan korkmayalım, herkes fikrini rahat söylesin, tartışalım; ama, olayları çok fazla abartmadan çözüm önerilerini ortaya koyarak neticeye varalım.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Buyurun Orhan Bey.

Prof. Dr. Orhan Çeker – Celal Bey Hocamızın ifadesi üzerine bir şeyi açıklama zarureti ortaya çıktı. Haram aylar zaten var. İslâm var olan bir şeyi gündeme getirmiş değil. Yani, Arapların uyguladığı şeyi, yanlış anlamadıysam, onu hükme bağlamış değil. Çünkü, âyet-i kerimeden, ان عدة الشهور عند الله اثنا عشر شهرا في كتاب الله...اربعة حرم (Tevbe, 9/36) aylardan dördünün haram olduğu belli. Bir de orada "zalike din'ül-kayyim" ifadesi var.

Komisyon Başkanı – O aylar daha önce bilinmiyordu mu?

Prof. Dr. Orhan Çeker – Biliniyordu; ama, Cenab-ı Hak Kur'an-ı Kerim'de diyor ki, "Allah'ın kâinatı yarattığı günden itibaren bu böyle." Bir de bu dört ayın hangisi olduğunu, Peygamberimiz Veda Hutbesinde bir bir söylüyor, bundan sonra değiştirmenin laneti mucip olacağını da belirtiyor.

Komisyon Başkanı – Konuyu değiştirdiniz siz. Âyetteki malumat, daha öncekini tasdik mi ediyor, yoksa başka bir manaya mı geliyor?

Prof. Dr. Orhan Çeker – Haram aylar ta eskiden beri gelmektedir, Araplar da eskiden beri geleni uyguluyorlardı, Hz. İbrahim'in koyduğu haccı bazı değişikliklerle sürdürüyorlardı. Peygamberimiz'in yaptığı şey, İbrahimi haccı yeniden tespitittir.

Komisyon Başkanı – Arkadaşlar da onu söylediler zaten.

Prof. Dr. Orhan Çeker – Ama, haram aylar ticarete, şuna buna göre zamamı değişen aylar değil, Peygamberimiz ismen belirtmiş bunu. (...)

Komisyon Başkanı – "Eşhurun malumat", sizin daha önceden de zaten bildiğiniz aylardır, haram olarak bildiğiniz aylardır, o anlamdadır ki değişen bir şey yok?

Prof. Dr. Orhan Çeker – O ayların hangisi olduğu -hac da onun içindedir zaten- dört ay olduğu, birinin tek üçünün art arda geldiği Peygamberimiz tarafından bir bir söylenmiştir.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim Orhan Bey.

Prof. Dr. Orhan Çeker – Birkaç kelime daha söyleyebilir miyim?

Komisyon Başkanı – Arkadaşımız çoktan beri bekliyor. Sonra yine size söz vereceğim.

Doç. Dr. Bünyamin Erul – Mesele daha çok âyetten çıktığı için, ben de âyetler üzerinde tekrar bir hatırlatma yapacağım.

Âyetlerde görülen -kelimelerden hareketle söylüyorum- üç husus var. Bunlardan bir tanesi zaman faktörü, ikincisi mekân faktörü, üçüncüsü gelenektir. Çok uzun uzadıya zikretmek istemiyorum. Sadece 12 aydan 1 güne kadar, âyetlerden hac konusunda ne tür bir zamanlama çıkar, kısaca değineceğim.

Bir tanesi, *يستلونك عن الالهة* (Bakara, 2/189) âyeti kerimesi. Burada özellikle hilalin gözetlenerek oruca başlanması, bayramın yapılması, kurbanın yine hilalle, Zilhiccenin 10 uncu günü gözetlenerek kesilmesi ifade edilmiştir. Arabın, daha doğrusu İslâm'ın geldiği ortamda Hz. Peygamberin ve Müslümanların yegâne takvimi bu. Hatta, hâlâ hicri takvim kullanılıyor. *قل هي مواعيت للناس والحج* (Bakara, 2/189) Yani, hilaller en azından Zilhicce hilali haccımızın vaktini de belirliyor. Ancak, bu âyeti kerime, iki görüş için de delil olmaya elverişli. Yani, buradan hocamın söylediği 12 ayda da hac yapılabilir şeklinde bir netice de belki çıkarılabilir. Oradan *الحج اشهر معلومات* 12 aydan 3 aya iniyoruz. âyeti kerimede *جعل الله الحكمة البيت الحرام تياما للناس والشهر الحرام والهدى والقلادة* (Mâide, 5/97) üç aydan bir aya indi şimdi. “eş-Şehrül-haram”ı tek aya indirdik. Bahsedilen konu nedir? Kâbe'dir, beyt-tir, haramdır, kalaidir; tamamen hem zamana işaret var, hem mekâna işaret var. Bir diğer âyeti kerime, çok zikredildi, *ليشهدوا منافع لهم ويذكروا اسم الله في أيام معلومات على ما رزقهم من بريمة الانعام* (Hac, 22/28) “Eyyamen malumat” geldi. Bir başka âyeti kerime, *واذكروا الله في أيام معدودات فمن تعجل في يومين فلاثم عليه ومن تأخر فلاثم عليه* (Bakara, 2/203). *اياما معلومات* (Bakara, 2/203)tan sonra *اياما معدودات* (Bakara, 2/203). geldi; eyyamen madudat da, iki gün tehir ve takdimle üç gün şeklinde “eyyamı nahr” denilen kurban günleri şeklinde üç güne indirildi. Ki, bugün bildiğimiz hac günleri bu. Bir aşama daha gidiyoruz. *فاذا انقضت من عرفات فاذكروا الله عند المشعر الحرام واذكروه كما عداكم* (Bakara, 2/198) Burada, Arafat isminin verilmesi, “Me’şari’l-haram”ın zikredilmesi, hem güne işaret ediyor, hem zamana, hem mekâna delalet ediyor.

Diğer hac âyetlerini de göz önünde bulundurduğumuzda, aslında bu zaman ve mekân ifadeleri, hatta belki “el-menâsik” ifadesi “mensek”in çoğulu olarak, ism-i zamanı ism-i mekân olarak alındığında, buradan sadece haccın yapıış tarzı değil, belki haccın yapıış yeri ve zamanın çıkarmamız mümkündür.

Şimdi, “kemâ hedâküm” ifadesi üzerinde durmak istiyorum ben. “Kemâ hedâküm” geleneğe işaret ediyor bence. Bu geleneği de üç şekilde izah etmek istiyorum. Bir tanesi İbrahimi gelenek, Hz. İbrahim’in hac menasiki. İkincisi, İbrahimi geleneğin devamı, ama şirkle karıştırılmış cahiliye haccı. Kur’an-ı Kerim’in bu hacla ilgili âyetlerine baktığımız zaman, özellikle bu cahiliye haccına bile atıflar görüyorsunuz. Mesela diyor ki, *فاذا انقضت مناسكتكم فاذكروا الله كذكرتم بائكم او اشد ذكرا* (Bakara, 2/200) yani “İslâm öncesi babalarınız oralarda o zaman ve mekânlarda nasıl zikrediyorlarsa öylece zikredin.” Yani, bu âyeti kerimelerden hareketle, haccın nerede, ne zaman, nasıl yapılacağı aşında bilinen bir şey. “eş-Şehrül-malumat, eyyamen malumat” bunlar bildiğinin ifadesidir. Celal Hocam da zaten haram ayların da bildiğini, dolayısıyla Kur’an’ın ismini vermediğini söylüyor. Yani, bilinen bir şeyi söylemek zaittir belki. Kur’an, o hususta sadece halkın bildiğini, dolayısıyla tekrar ifade etmeye gerek kalmadığını ifade ediyor. “Fe iza gadaytum menasikekum ... eşedde zikra.”

Komisyon Başkanı – “Baba”yı nereden çıkardınız âyette?

Doç. Dr. Bünyamin Erul – Yukarısı Hocam, ثم افوضوا من حيث افاض الناس واستغفروا الله (Bakara, 2/199). Onun bir üstü var, ben vakitten tasarruf diye...

Komisyon Başkanı – “Babalarınızı...”

Doç. Dr. Bünyamin Erul – “Meş’arü’l-Haram” var hocam yukarıda; “Meş’arü’l-Haram var, Arafat var, akışı içerisinde oradan çıkıyor.

İbrahîmî gelenek, cahiliye geleneği ve Hz. Peygamber’in ortaya koyduğu bir başka gelenek... Bizim için belki en yol gösterici bu olacak.

Ben şimdi bir de, bu فمن فرض فيهن الحج فلا رث (Bakara, 2/197) âyeti kerimesindeki “fihinne” meselesine biraz değinmek istiyorum. Burada, ilgili âyeti kerimenin tefsirine baktığımız zaman, yani bir Müslüman ne zaman ihrama girebilir, ne zaman niyet edebilir. Yani, ihramın başlangıcı ne zamandır? Bu konuda bu âyeti kerime kullanılıyor; yani, bu bilinen aylardan evvel bir kimse ihrama girse, hacca niyet etse, acaba bu olur mu, olmaz mı? Ulema bunu tartışmış, “olur” diyenler var, “olmaz” diyenler var. Ama, özellikle hocam da işaret etti, hatta ben ansiklopedilerdeki hac maddelerini okudum. Mesela diyor ki, “bir Mısır kafilesi geliyordu 5-6 bin kişiyle, 37 gün sürüyordu.” Yani, Müslümanlar Şevvalin başında çıksalar, neredeyse ancak yetişiyorlar, yani hayli bir zaman alıyor.

Elimde, İbn Ebi Şeybe’nin (v. 235) Musannaf’ı var, bizim hadis kaynaklarımızın kaynağı. Oradan, bu konuyla ilgili birkaç rivâyete değinmek istiyorum. Oradaki “fihinne”nin nasıl anlaşıldığı ifade açısından. İbn Abbas’tan gelen bir rivâyet diyor ki, من السنة ان لا يهل بالحج الا في اشهر الحج (İbn Ebi Şeybe, Musannaf, III. 323, no: 14617) Yani, “hac ayna sadece hac aylarında niyet etmek sünnettendir.” Bir diğer rivâyet لا يحرم بالحج الا في اشهر الحج (İbn Ebi Şeybe, a.g.e, III. 323, no: 14618) Bir başka rivâyet de Ebû İshaktan كان ابن ابي يهل بالحج في غير اشهر الحج فقال عمرو بن ميمون لو أدرك هذا اصحاب محمد لرجموه (İbn Ebi Şeybe, a.y., no:14624); yani “İbn Übeyy hac ayları dışında niyet edenmiş. Eğer ashab bunu görmüş olsaydı onu mutlaka taşlardı” diyor. Âyetteki فمن فرض فيهن ifadesi, yani bir Müslüman diyelim ki hac ayları içerisinde zengin olsa, yahut hacca güç yetirecek hale gelse, bu aylar içerisinde hacceder. Bu aylar içerisinde ihrama girer, bu aylar içerisinde vazifesini yapar şeklinde anlaşılıyor.

Bir diğer husus da usul açısından. Usulcülerimiz bize, “dar vakitli ibadetler-geniş vakitli ibadetler” şeklinde ikili bir taksim yapmışlar. Hac ibadeti, takdir edersiniz ki dar vakitli bir ibadet olarak anlaşılıyor. Yani, yılda bir defa yapılabilecek bir ibadet. Yıl ikinci bir ibadete elverişli değil; ama, umre, müteaddit defalar yapılabilir.

Bir diğer konu da, hocalarımız 14 asırlık pek konuşulmamış, duyulmamış, tartışılmamış -hocalarımıza saygı duyarız- böyle bir görüşü ortaya atıyorlar. Bizi böyle uğraştırıp, âyetlerden, kelimelerden, harflerden istidlal yapacağımıza, -bu bizim vazifemiz değil aslında- iddia sahiplerinin bunu daha ikna edici şekilde delilleriyle ortaya koymaları gerekiyor. Görünen o ki, sadece “el-haccü eşhurun malumat” şeklindeki çoğul kullanıma işaret ediliyor. Başka fazla bir dayanak yok. Efendim işte kalabalık, kan vesaire bunlar gündeme getiriliyor. Yine bizim hadis kitaplarında mesela, Sahabeden

Hz. Ömer'in oğlu Abdullah, "Hacerül Esved'i öpebilmek için izdihama girer, burnu kanardı" diyor. Pek çok rivâyetler geliyor bu konuda. Yani, o dönemde de izdiham ve burnun kanaması olurmuş.

Şimdi, ortada belli bir problem var; -ben haccetmedim, umre nasip oldu- bu sıkıntıyı giderelim diye hocalarımız şüphesiz samimiyetle, iyi niyetle böyle bir çaba içerisindedir. Yani, bu problemin çözümü, muhkem naslarla, âyetlerle, bu âyetlerde de çok açık delaletler olmadan muhkem naslardan hareketle mi halledilmeli, yoksa bu çözümün başka yollardan halledilme imkânı var mı? Öncelikle o hal yoluna mı gidilmeli? Belki bu ikincisi üzerinde fazlaca durulmalı diye düşünüyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim. Başka söz almak isteyen var mı? Yoksa, kifâyeti müzakere...

– Zeki Bey Hocam, buyurun.

M. Zeki Karakaya – Ben söz istemiştim; ama, söyleyeceklerim söylendi. Kısa bir katkıda bulunabilirim.

Değerli Bünyamin Erul Hocamız, ihrama girmeyi Şevvalden başlatıp onu zamana yayabiliriz diye söyledi. Tavafı da daha sonraya yayabiliriz. İmam-ı Azam'ın içtihadına göre bayramın ilk üç gününde yapılması vaciptir, diğerlerine göre sünnettir. Tavafı da yayabiliriz. Ama, Arafat'ı yerinden oynatamıyoruz. Çünkü, Arafat'ın zamanının ölçüsü belirtilmiş. İmamlar arasında sadece Hanbelî mezhebine göre Arafat vakfesinin zamanı arefe günü, Zilhicce'nin 9 uncu günü güneş doğmasından başlar deniyor, ama bitim zamanında hepsi ittifak halinde, şafak vakti biter deniyor. İmam Hanbelî'nin içtihadına göre güneş doğmasından başlatmalı, bayram sabahı şafak sökünceye kadar o zaman içerisinde Arafat vakfesi yapılmalı. Diğer şeyleri nasıl yayacağız, Müzdelife vakfesinin günü belli, şeytan taşlamanın günleri belli, yayamıyoruz onu. Öbürlerini de yaysak, sıkıntıdan başka bir şeye yaramaz diye düşünüyorum.

Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – O zaman şunu belki söyleyebiliriz: Hac ibadetinin iyi bir şekilde organize edilmesi lazım. Yani, ibadet yönünü bir kenara koyalım, -tabii ki İbadet, ona bir itirazımız yok- aynen bir turistik seyahat şeklinde düşünelim. Oraya giden insanlar belli mekânlara en iyi şekilde nasıl intikal ettirilmelidir, bunların programının yapılması lazım. Bu programı kim yapacak? "Bu programı Araplar yapacaktır" diyemeyiz. Biz, birtakım programlar üretip, bütün İslâm âlemine teklif de edebiliriz. Bu, dilek-temennilerde yapılabilir. Arkadaşımızın bir sözü vardı, ben ona çok katılmıyorum: Hz. Ömer'in oğlu Abdullah, Hacerül Esved'i öpmek için burnunun kanamasını göze almış, fakat kanaması mı gerekir? Kâbe'de kılınan -Mescid-i Nebevide kılınan namaz da öyle; ama, illa Kâbe'de kılınan- namazdaki huşu, insanların o deruni yaşayışları, fevkalade bir haleti ruhiyedir. Tavaf da yine öyle. Ancak, kadın erkek birbirini itekleyerek değil de, daha düzenli bir şekilde olmasını gönlüm arzu ediyor. Hatta kültür düzeyinden de kaynaklanan bir şey var. İnsanlar çok değişik kültürlerden geliyorlar. Karşısındakine eziyet ettiği veya çile çektiği veya özür dilemesi gereken

bir iş yaptığının farkında bile değil. O şekilde itekleyip, ayağına basıp geçiyor, hiç özür bile dilemiyor. Ama, hiç kimse de, kendisinin ayağına bastı yahut eziyet etti diye gücenmiyor, kırılmıyor. Ama, keşke bu insanlar böyle yapmasa da, daha düzgün, daha medeni bir şekilde davransalar diyoruz. Bu şekle getirilmesi için, bunun programının yapılması lazım. Oradaki coğrafi şartlar göz önünde bulundurularak, bunun yapılması lazım; ki, bu hac ibadeti düzgün olsun. Mesela, Mina'daki o manzara -oraya belki gelinecek de biraz sonra- yani insanların oradaki sefaleti üzücü bir durumdur. 21. yüzyılda "hac böyledir" şeklinde der de keser atarsak, bu bence yanlış olur. Orada, mesela, yerlerin üzerinde yatıyorlar, oraya ranza şeklinde, birkaç kat yatak konulamaz mı? Madem orada illa da yatmak istiyorlarsa, orada geceyi yine geçirebilirler; ama, daha düzgün bir şekilde, daha medeni bir şekilde geçirebilirler. Yerlere birtakım şeyler atmadan, çöplerin içerisinde, suların içerisinde gark olmadan, kadın-erkek, çoluk-çocuk o sefil vaziyetin olması gerekmez ki. Müslümanlar illa sefil olmak zorunda mıdır yani? Bu düzelmelerin olması gerekir. Oturup, kafası çalışan insanlarımızın program yapılması gerekir diye düşünüyorum.

– Buyurun.

Prof. Dr. Celal Kırcı – Hac ibadetinde elbette deruni bir aşkla, şevkle Yüce Yaratıcıya yalvarmamız, ibadet etmemiz gerekiyor. Ama, hacda bu hazzı, bu lezzeti ne kadar duyduğumuzu, ne kadar hissettiğimizi burada tartışmak istemiyorum. Hacda olması gereken -demin bir arkadaşım haccın sosyal ve ekonomik boyutundan bahsetti, ben de ona inanıyorum- bir dikey ilişki, bir de yatay ilişkidir. Dikey ilişki dediğimiz, benim Yüce Yaratıcıyla olan münasebetim. Yani, Tanrı ile benim aramdaki hissettiğim duygularım. Ama, haccın bir de sosyal, ekonomik boyutundan söz ediliyor. Gördük ki, haccın ne ekonomik ne de sosyal boyutu var. Yani, orada herkes lokalize olmuş, kabile kabile, bölük bölük, cemaat cemaat herkes kendi dünyasında yaşamaya çalışıyor. Bir de, tabii sünnetin etkin olduğunu hepimiz biliyoruz, burada ona temas edildi; ama, niye Arafat'ta Peygamberimiz tek hutbe okumasına rağmen, Arafat'taki hutbeyi bütün Müslümanlar dinlemiyor? Arafat'taki hutbe konusu mademki sünnetse niye tek hutbe icra edilmiyor da herkes farklı farklı şeyler yapmaya çalışıyor? Niye Arafat'ta farklı namaz kılıyoruz? O zaman öğle namazını da birlikte kılmamız lazım, Resulullah'ın uygulaması zannediyorum bizim yaptığımız uygulama gibi de değildir o zaman. Demek ki, sosyal şartlar, fizikî şartlar, durumlar, birtakım ibadetlerin değişimine, yani uygulanmasında ritüel değişikliklere, yani özde değişikliğe değil, formel değişikliklere işaret etmektedir. Bunu değişik ibadet türlerinde de görebiliyoruz. Yani, zorunluluklar, şartlar, durumlar, bazı yeni çözüm arayışlarını ortaya koyabiliyor. Bunu da dikkate almamız gerektiğine inanıyorum.

Komisyon Başkanı – Buyurun Hocam.

Yrd. Doç. A. Kerim Ünal – Ben demin, Peygamberimizin sünnetinden bahsederken, Peygamberimiz'in "hac şöyle yapılır" demediğini buyurdunuz. Malumunuz, üç çeşit sünnet var; takriri sünnet, kavli sünnet, bir de fiili sünnet. Peygamberimizin hacı icra etme şekli bir fiili sünnettir. Dolayısıyla, bizim o şekilde yapmamızı tarif etmiş oluyor. Çünkü, son derece önemli bir olay. Ömürde bir defa yapılan ibadettir. Dolayı-

sıyla, o da sünnet sayılır ve bu vakit, yer ve mekân gibi şeyler de bu uygulamalı sünnetin içerisindeydi diye düşünüyorum.

Tabii Celal Kırca Bey'in dediği, yeni çözüm yolları getirmek lazım. Zannederseniz, İbrahim Hakki Hazretlerinin sözüdür: Müsademe-i efkardan zübde-i hakikat çıkar. Yani, burada tartışılır, problemler çözülmeye çalışılır, bu hepimizin gayret ettiği bir şeydir, hepimizin istediği bir şeydir. Malumunuz İslâm'ın genişlemesiyle, Peygamberimiz'in zamanında olmayan birçok şeyi sahabe kendi içlerinde çözmüşlerdir ve çözümsüz bir şey de bırakmamışlardır. Bugün de aynı şekilde maslahat neyi gerektiriyorsa çözmek lazım. Ama, bunu çözerken aşırı gitmemek lazım. Bunun, dinin temel ilkelerini zedeleyecek, halkın, Müslümanların fikriyatını karmakarışık edecek, onları ihtilafa düşürecek şekilde yapmamak lazım. Halkın da kabul göreceği şekilde çözümler getirmek lazım. Mesela, Orhan Bey söyledi, sizler de söylediniz, Kâbe giriş-çıkışları belli vakitlere bağlanabilir. Halkın bilinçlendirilmesi gerekir. Sünnet olan, mendup olan bir şeyi yapmak halkın zihninde bazen farz gibi telâkki ediliyor. Bunu kaldırmak lazım, silmek lazım. Bu tür bazı şeyler yapılabilir; ama, bunun, haccın temel ilkelerini değiştirmek şeklinde bence olmaması gerekir.

Komisyon Başkanı – Herkes söyleyeceğini söyledi.

– Buyurun.

Prof. Dr. Bayraktar Bayraklı – Yüce Allah, bizim menasikimizi Kur'an'da koymuş: **فَاذْكُرُوا مَنَاسِكَكُمْ** “Menasikinizi bitirdiğiniz zaman...” (Bakara, 2/200) Nedir o menasik? Yukarıdan aşağı sayfada âyetleri geliyor: Müzdelife'ye ineceğimizi söylüyor, Meş'ar-i haramda ne yapacağımızı söylüyor, Mina'ya ineceğimizi söylüyor, orada ne yapacağımızı söylüyor. Allah Teala, bunları teker teker anlatıyor. Hac suresinde, tavaf yapacağımızı söylüyor, kurbanlarımızı nasıl keseceğimizi söylüyor. Dolayısıyla, Peygamberimizin menasiki, Allah'ın koyduğu menasiklerin dışında bir menasik midir? Arkadaşlarımızın bunları düşünmesi lazım. Allah'ın koyduğu menasikleri dile getirmek lazım, orada Allah Teala bunları anlatıyor. **كذکرکم ابانکم** konusu ayrı bir şeydir. “Babanızı hatırladığınız gibi beni hatırlayın, beni daha fazla hatırlayın” diyor Allah Teala. **يعرفونہ كما يعرفون اباہم** (Bakara 2/146) dediği gibi, “çocuklarınızı tanıdığınız gibi tanıdım.” Şimdi, bu konuların ele alınması lazım; bir.

İkincisi, Allah Teala, biz bugünkü hac yaptığımız mevsimin dışında Allah'a ibadet etsek, Allah bize “yapmayın” mı der? Yani, bir daha düzenlese, en az üç defa yapsak, Allah “niye vakfeye duruyorsunuz benim için, niye tavaf ediyorsunuz benim için, niye Müzdelife'ye gidiyorsunuz, vakfede duruyorsunuz benim için, neden istiğfar ediyorsunuz Müzdelifede benim için?” Böyle bir şey der mi? İbadet yapıyoruz efendim. (...)

Prof. Dr. Orhan Çeker – Böyle bir ibadet yaparsak...

Komisyon Başkanı – Söz vermiyorum, durum tamamen anlaşılacaktır.

Şimdi iki görüş vardı, daha önceden de söylediğimiz gibi, bunları oylayacağım. Şunu da tekrar söylüyorum, hiçbir konu düşünülemez ve tartışılmaz değildir dinimizde. Mutlaka görüşülecektir, şimdiye kadar asırlar boyunca İslâm uleması her konuyu tartışmıştır, farklı farklı görüşler ileri sürmüştür ve en kötüsü tartışmamaktır, yeni bir

şeyler söylememektir. Söylenmediği zaman saplanır kalırız ve işin içerisinde asırlarca çıkamayız da. Nitekim, bizim bazı problemlerimiz de vardır. Belki bu konuda Hocanın dediğine katılmayabilirsiniz; ama, bir başka konu vardır ki, tartışmadığımız için oraya geldiğimizi herkes kabul eder. O bakımdan, bence düşünülür, hoca da düşünmüştür. Bilemiyoruz, ileride belki İslâm ümmeti hac ibadetini yerine getirirken tıkanacağı zaman, belki de son çare olarak onu görecektir. Bunu bilemiyoruz. Ama, şu anda, bana göre de mevcut hacıları iyi bir organizasyonla, sıkışıklığa sebep olmadan, medeni bir şekilde haccettirmek mümkündür. Ama, bunun çarelerini aramak, programını yapmak, oradaki yetkililerle görüşmek gerekir. O insanlar görüşmelere, anlaşmalara kapalı değiller. Hatta orada bulunan arkadaşlarımızdan Muzaffer Şahin Bey'e galiba, "biz Türklerin hac organizasyonunu diğer milletlere de örnek gösteriyoruz" demişler. Eğer biz bu işi kolaylaştırıcı ve düzeltici örnek birtakım programlar yapacak olursak, o insanlar niye kabul etmesinler? Yeter ki teklif götürelim biz. O halde, demek ki şu var: Bu işi de yapacak olan Diyanet İşleri Başkanlığıdır. Başkanlık, üniversitelere veya değişik dinî çevrelere proje teklif edebilir ve mutlaka iyi bir şeyler çıkar ortaya diye düşünüyorum.

Birinci görüş, Hocamızın görüşü, ikinci görüş de diğer görüşler. Oylamaya sunuyorum...

Prof. Dr. Bayraktar Bayraklı – Sayın Başkanım, fikirler oylanmaz, olduğu gibi aktarılır.

Komisyon Başkanı – O zaman, zaten not alınmıştır...

Bir Katılımcı – Hocamın muhalefet şerhi konur...

Komisyon Başkanı – Ben ötür dilerim, usulü bilmediğim için.

Bir Katılımcı – Sayın Başkanım, sizin dediğiniz doğru, oylanacak, burada böyle yazıyor. (...)

Komisyon Başkanı – Bu konuyu kapattık.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Şöyle yazıyor: "Kararlar oy çokluğuyla alınacak, eşitlik durumunda Başkanın bulunduğu taraf çoğunluk sayılacak."

Komisyon Başkanı – Aklımda öyle kalmış.

O zaman, birinci görüş Bayraktar Bayraklı Hocamızın görüşü.

Bir Katılımcı – "Birinci görüş" diye zikretmeyelim, "şu görüş" diyelim.

Komisyon Başkanı – Peki, Bayraktar Bayraklı Hocamızın görüşünü kabul edenler... Şu anda kabul görmedi, diğerleri kabul gördü. O şekilde yazalım. (...)

Beyler, açık bir şey üzerinde tartışmanın da bir anlamı yok. Hoca, bir görüş ileri sürdü, bir iddiası vardı, diğer arkadaşların da kendi iddiaları vardı. O şekilde yazdık. Oy çokluğuyla...

Prof. Dr. Orhan Çeker – Sayın Başkan, bir yoklamaya gerek var mı acaba?

Komisyon Başkanı – Efendim, toplantıya katılanlar çoğunlukta dırlar. 18 kişi var şu anda, 3 de biz 21 kişi. (...)

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Hocam, usul olarak, üniversitede de oylamalarda oy çokluğunda kabul ve ret oylarının sayısı belirtilir.

Komisyon Başkanı – O zaman, 20'ye 1 dedik, tamam.

Prof. Hatemi Hoca toplantıya katılmadı, onu da yazalım.

Şimdi, araya 10 dakika var. Bu zamanı da değerlendirmemiz lazım. Şimdi, “Hac İbadeti Ertelenebilir mi?” Bu konu etrafında görüş belirtmek isteyen arkadaşlarımız işaret buyursunlar.

– Buyurun Orhan Bey.

Prof. Dr. Orhan Çeker – Haccın hemen acilen yapılması mecburiyeti yok, üzerine farz olan kişi erteleyebiliyor da, bu caiz. Ömrü olması da caiz. Gerçi o da tartışılmış, illa farz-haram noktasında değil, tavsiye noktasında tartışılmıştır.

Bu noktada, elbette ki biz, “üzerine hac farz olan kişi hemen gitmeli” diye bir karar almamızın, böyle bir şeyi deklere etmemizin bir manası olmayacak; çünkü, biz ne desek de yine herkesin kendisine göre bir planı vardır, ona göre gidecektir. Bu noktada biz ancak bir tavsiyede bulunabiliriz. Benim uygun gördüğüm tavsiye şu şekilde: Mümkün olduğu kadar erken hacca gitmeli... Niçin? İki sebepten dolayı: Hacca gidenlerimiz bilirler, hac gerçekten yorucu bir ibadet ve ihtiyar işi değil. İhtiyar olarak gidenler, düşkün olarak gidenler başkalarına da yük oluyorlar ayrıca.

Komisyon Başkanı – Biz diyoruz ki, ihtiyarlar da gidebilsin...

Prof. Dr. Orhan Çeker – Hac işi genç işi olduğu için, erken gitmesi tavsiye edilmeli.

İkincisi, halk arasında şöyle bir anlayış var: “Hacca mümkün olduğu kadar geç gideyim; o zamana kadar belki gayrimeşru şeyler yaparım.” Hacca gidip geldikten sonra bunu yapamayacağım düşüncesiyle bunu geciktiriyor. Öyle anlayış da var. Öyle olunca, insanımızın bir an önce helal ve harama riayet eder hale başlaması için, beş vakit namaza bir an önce başlaması için erken hacca gitmesini o yönden de tavsiye etmemiz gerekiyor.

Komisyon Başkanı – Ama, esas konu o değildi. Esas konu, devlet haccı tehir edebilir mi, tehir edemez mi?

Prof. Dr. Orhan Çeker – O husustaki kanaatim şu: Şahsen o konuyu bizim konuşmamızın gereği yoktur. Devlet zaten düşündüğü zaman, size de danışmadan, başkasına da danışmadan yapacağını yapıyor. Öyle olunca, biz o konuyu konuşmayalım. (...)

Mehmet Altunkaya – Bu sene mesela basında çıktı, “ekonomik kriz nedeniyle hac ertelensin...” Burada bunu da düşünmek lazım.

Komisyon Başkanı – İşte o zaman, bunu tartışalım burada: Devletin ekonomik krizi sebebiyle hac ertelenebilir mi?

Prof. Dr. Orhan Çeker – Onu vatandaş ayarlıyor zaten, bizim ona girmemizin manası yok.

Komisyon Başkanı – Buyurun.

Mehmet Kaya Kurt – ... Otoritenin iyi tespit edilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Ben Sayın Mehmet Erkal Bey Hocamın görüşüne iştirak ediyorum. Diyanet İşleri Baş-

kanlığına bu işi tehir etmesi noktasında zaman zaman teklifler geliyor. Hiç değilse otorite olarak...

Komisyon Başkanı – Nereden geliyor efendim?

Mehmet Kaya Kurt – Toplumdan, halktan; “ekonomik kriz içindeyiz, vatandaş fakir fukaradır, hacca gidecek paralar fakir fukaraya tasadduk edilsin” gibi farklı tabirler, farklı görüşler ortaya çıkıyor.

Biz, mademki bunları istişari nitelikte görüşüyoruz, mademki istişari noktada değerlendirmeyi tercih ediyoruz. En azından otorite olarak kimin bu hakka sahip olduğu, hangi şartlar altında tehirin mümkün olabileceği konusunda fikir teatisinde bulunursak iyi olur ve Başkanlığımız da bu konuda biraz rahatlar diye düşünüyorum. Eğer uygun bulunursa bu noktada değerlendirelim. Bu madde konulurken, sadece ömri veya fevri nitelikli bir değerlendirme değil, bu zaten fukaha nezdinde yeterince irdelenmiş, farklı görüşler ortaya konmuştur. Ona bizim karar verme noktasında da zaten bir şeyimiz yok. Ama, bu otoritenin tespiti ve hangi şartlar altında hac tehir edilebilir? Bir ekonomik kriz haccın tehirine vesile olabilir mi? Bu ekonomik krizin şartları nedir, ölçüsü nedir? En azından bilgi nitelikli bir değerlendirme yaparsak, iyi olur diye düşünüyorum.

Komisyon Başkanı – Hac ibadetinde kişinin kendi malını istediği gibi tasarruf hakkı söz konusu değil mi?

Mehmet Kaya Kurt – Fakat kayıtlar yapılmış, o zaman da mal belli... Elbette tasarruf noktasında, İslâmî anlayış noktasında haklısınız; ama, bu noktada bazen otoritede “zafiyet” demeyeceğim belki sorumluluk almak istemeyenler var. Hiç değilse, sorumlular en azından belli olsun. Açık, net bir ifadeyle arz etmem gerekirse, iş Mecliste gündeme gelip değerlendirmeye alındığında, bazı gerekçelerle Mecliste buna karar verilmiyor ve bu sıkıntılar Başkanlığa intikal ediyor. İdarî yönden sıkıntılar var. Hiç değilse biz buradaki değerlendirme sonucunda, en azından bir otorite olarak, arz ettiğim gibi, her ne kadar kişinin kendi malında tasarruf hakkı vardır, bunu devlet otoritesi engelleyemez, istemediği zaman gitmez; ama, gerektiğinde Mecliste bu tip karar alınması halinde...

Komisyon Başkanı – Devlet otoritesi engelleyemez diye bir şey yok.

Mehmet Kaya Kurt – O zaman işte bunu belirleyelim.

Komisyon Başkanı – Mesela, diyelim ki, bu şekilde değil ama, ülkenin durumu çok çok kötü. O zaman, turizmi kısıtlayamaz mı devlet?

Mehmet Kaya Kurt – Ölçüsünü burada koyalım hocam.

Komisyon Başkanı – Sadece hac değil de... O devletin bileceği bir şeydir. Hastalık varsa zaten engeller, zaten şartlar oluşmamıştır.

Bir Katılımcı – Geçerli nedenlerle engelleyebilir diye bir cümleyle...

Komisyon Başkanı – Tamam.

Prof. Dr. Orhan Çeker – ... yasaklanması, gerçekten ekonomik sebebe dayanıyor mu?

Komisyon Başkanı – Ekonomik değil de yol emniyeti.

Prof. Dr. Orhan Çeker – Ekonomiye uygun düşüyor kararı. Buna rağmen sıkıntı var deniliyor, havayolunu mecbur ediyor. (...)

Komisyon Başkanı – İsterseniz, bu biraz karışık bir konu. Bunu...

Mehmet Altunkaya – Karışık diye geçmeyelim. En çok İlahiyat fakülteleri, “hac ertelensin” diye medyada seslerini yükselterek konuştular.

Komisyon Başkanı – “İlahiyat fakülteleri” deyince bu şeyi mecmu yaptınız... Müfret mi, tesniye mi, cemi’ mi şimdi burada? (...)

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Hocam, ara zamanı geldi. Bu yarım saatte neler konuşulabilir?

Komisyon Başkanı – Peki.

Zaten saat 17.00 oldu. 15 dakika ara verelim, bir çay içelim ve ondan sonra devam edelim.

ÜÇÜNCÜ KOMİSYON ÜÇÜNCÜ OTURUM

“Hac İbadetinin Ertelemesi” “Mikat Mahalleri”

(15 Mayıs 2002)

Prof. Dr. Nasuhi Ünal Karaarslan (Komisyon Başkanı) – Benim bir işim çıktığı için ayrılmam gerekiyor. Celal Bey’in bu oturumu yönetmesini teklif ediyorum. Kabul ederseniz, bu oturumu Celal Bey yönetsin.

Teşekkür ederim.

– Buyurun Celal Bey.

Prof. Dr. Celal Kırca (Komisyon Başkanvekili) – Değerli arkadaşlar, Sayın Başkanımın teveccühüne teşekkür ederim, ayrıca hepimize teşekkür ederim.

Kaldığımız yerden devam ediyoruz. Konumuz, “Hac İbadetinin Ertelemesi” konusuydu. Söz almak isteyen arkadaşlarımıza söz vermeye çalışayım.

– Buyurun Zeki Bey.

M. Zeki Karakaya – Ben, haccın ertelenmesi konusunu devletin erteletmesi şeklinde anlıyorum. Çünkü, diğeri şahsa ait bir konudur. O konuda bizim fikir beyan etmemize hiç ihtiyaç yok. Zaten “ömürdür” denilmiş. Fevri diyenler de var. Devletin böyle bir sınırlandırma getirmesi, ibadet hürriyetini ilgilendiren, insan haklarını ilgilendiren bir konudur. Eğer sağlık gerekçesi veyahut da can güvenliği gerekçesiyle devlet bir sınırlandırma getirirse, ona hiç kimsenin bir itiraz hakkı yok bana göre. Ama, bunun dışında, değişik gerekçelerle sınırlandırma getirilmesinin uygun olmayacağı düşüncesindeyim.

Komisyon Başkanvekili – Ali Bey, buyurun.

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Sayın Başkanım, Kaya Kurt Bey meseleyi arz ederken, “böyle bir ertelemenin mercii ne olmalı, otorite kim olmalı, yetkili makam kim olmalı” diye sordu. Ben Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kişilerin herhangi bir ibadetini engellemek için karar verme yetkisine sahip olduğunu düşünmüyorum. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın, hocalar olarak bizlerin böyle bir yetkisi olduğunu düşünmüyorum. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın hac ibadetini organize etme yetkisi olabilir.

Devletin, herhangi bir gerekçe ve sebeple ertelemesi de, seyahat hürriyetini ilgilendiren bir meseledir. Devlet genel seyahat hürriyetini engelleyecekse, bunu yapabilir, bunda bir şey de yok. Devlet engellerse hac ibadeti ne olur, onun fihhi yönünü ho-

calarım açıklarlar. Yalnız, burada, biz bu konuda devletin bir şekilde engelleyebileceğini en küçük şekilde ima bile etsek, bu ileride kullanılacaktır. Biz konuya girmemeliz. Burada ima bile olacak şekilde karar almamalıyız. Engellenemeyeceği düşünülerek şöyle diyebiliriz: Hac ibadetini vaktinde yapıp yapmamak kişinin kendi hürriyeti içindedir, onun dışındaki bütün engellemeler, bu kişi hürriyetine müdahaledir.

Komisyon Başkanvekili – Başka görüş beyan etmek isteyen?

– Buyurun.

Yrd. Doç. Dr. A. Kerim Ünal – Hocam, hac ibadeti de kişisel bir ibadettir. Devlet veya herhangi bir kurum, bu kişisel ibadete müdahale ederse yahut da, “şöyle yapacaksın, böyle yapacaksın” derse tabii ki kişi için bir mazeret doğar; ama, o müdahale eden merci açısından düşüncecek olursak, müdahale yetkisi kimsede olamaz. Eğer şartlar yerine geliyor ve kişi hacca gidebilecek imkanlara sahipse, zamanında gitmesi şarttır. Ama, kurum müdahale edemez. Müdahale ettiği takdirde, o zaman o kişi için bir mani teşkil eder ki, malumunuz haccın farz olabilmesinin bir şartı da, manilerin olmamasıdır. (...) Yetkili mercilerin ibadetin yapılması için imkân sağlamaları ve gerekli zemini oluşturmaları; kolaylık göstermeleri gerekir. Fakat, yapıldığı takdirde, dediğimiz gibi bir kişi için bir mani teşkil eder.

Komisyon Başkanvekili – Teşekkür ederim.

– Son olarak, Kaya Kurt siz ne dersiniz bu konuda?

Mehmet Kaya Kurt – Ben bu konuda pek fazla bir şey demiyorum, hocalarıma iştirak ediyorum. Ancak, biraz daha konunun tebeyyün etmesini istiyordum; tabii, bu benim kendi arzumdur.

Komisyon Başkanvekili – Tebeyyün etmesini istediğiniz nokta konusunda biraz daha ayrıntı verirseniz...

Mehmet Kaya Kurt – Hac ibadetinin ertelenmesi konusunda, edasının şartlarından bir tanesine biz kurum olarak veya birim olarak, bir şahıs olarak karar kalabilir miyiz? Ki, kılınmayacağı noktasında ittifak edildi. Onun için ben fazla bir şey söyleyecek durumda değilim.

Doç. Dr. Bünyamin Erul – Hocamın, “bu ertelemeye otorite kim olacak” şeklinde meselenin karıştırılmasını ben tam anlayabilmiş değilim. Bu konuda, “Türkiye’nin ekonomik problemlerinden dolayı hac farızası düşer, hac yapılmaları gerekmez” şeklindeki bazı açıklamalar tartışılacak falan zannettim. Tabii, suçun şahsiliği, sorumluluğun da şahsiliği gibi bir prensibimiz var. Eğer hacca gücü yetiyorsa herhangi bir Müslümanın, bunun için de gerekli yol ve imkanlara sahipse hacceder. Yani, bunun otoritesi zaten bellidir. Bunu Kur’an-ı Kerim, Hz. Peygamber ortaya koymuştur. Şâyet herhangi bir şer’î mazeret çıkmışsa; savaş durumu, hastalık durumu, fakru zaruret vesaire, bunun fıkhi hükmü belli. “İhsar” başlığı altında zaten fukaha bunu ortaya koymuştur. İhsar durumunda hacılarımızın ne yapacağı zaten bellidir. Dolayısıyla, böyle bir konunun niçin tartışıldığını doğrusu anlayabilmiş değilim.

Ben, sanki burada “fevriyelik” meselesi tartışılacak zannettim. Buna da şaşırmıştım; çünkü, bu da zaten kitaplarımızda ortaya konulmuş; yani, böyle bir problem yok.

Ben, son olarak bu konuyla ilgili... Bir başka yerde belki söylemekte zorluk çekebilirim diye, bir tek rivâyete değineceğim müsaadenizle. Tirmizi naklediyor Kütübü Sitte içerisinde *من ملك زادا وراحلة نبغته الى بيت الله ولم يحج فلا عليه ان يموت يهوديا او نصرانيا* (Tirmizî, Hacc, 3, III. 176-7, no: 812) şeklinde bir rivâyet var. Tirmizi kendisi de zaten bu rivâyetin garip olduğunu söylüyor, sadece bu vecihten bilinmektedir diyor, isnadın da maktu olduğunu söylüyor. Ravilerden Hilal b. Abdullah'ın meçhul, Haris'in ise zayıf olduğunu ifade etmiş. Bu Haris'i bazı hadis otoriteleri tekzip etmişler. Bu doğrultudaki üç rivâyeti İbnü'l-Cevzi Mevzuat adlı eserinde (II. 209-210) zikrediyor. Bu rivâyetin uydurma bir rivâyet olduğu anlaşılıyor. Tirmizi'deki haliyle de çok zayıf. Bunu niçin söylüyorum? Hem vazizlerimiz, hocalarımız tarafından, hem de hac ilmi hali yazan, haccın faziletini, haccın farziyetini işleyen çalışmalarda özellikle bu rivâyet fazlaca kullanılıyor. Şimdi, bir kimse gücü yetti. Ama, hacca da gitmedi, belki ileride gidecek; ama, ömrü yetmedi, öldü. Biz bu rivâyete dayanarak bunun *فلا عليه ان يموت يهوديا او نصرانيا* şeklinde bir hükümle mi izah edeceğiz? Böyle bir rivâyeti bu kitaplarda, bu konuyu işlerken zikretmemize gerek var mı? Ben, hadis sahasında çalışan bir kardeşiniz olarak, doğrusu, yine bizim hadis ulemasının usulünden hareketle, bu tür rivâyetlerle ihticac edilmemesi gerektiğini, bu tür rivâyetlerin hac konusundaki kitaplara, ilmihallere konulmaması gerektiğini hatırlatmak istiyorum. Eğer kalbinde ileride hacca niyet varsa, haccetme gibi bir düşüncesi varsa, Allah zaten onun kalbine göre hükmünü verecektir. âyeti kerime varken, böyle bir rivâyete zaten hiç mi hiç ihtiyaç yok. Dolayısıyla, bu tür rivâyetin konuyla ilgili kitaplara girmemesi daha uygun olacaktır diye düşünüyorum. Aksi takdirde böyle birisinin âdeta Yahudi yahut Hıristiyan gibi öldüğü şeklinde bir sonuca sebebiyet verebilecektir. Çok zayıf olduğu için zikredilmemelidir. Âyet varken ihtiyaç yoktur.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanvekili – Ben de teşekkür ediyorum.

– Sayın Osman Zümrüt.

Prof. Dr. Osman Zümrüt – Arkadaşlar, hepimiz biliyoruz ki hac konusunda devletin aldığı birtakım kararlar vardır. Örneğin şu anda hacca karayolu ile gidilmemesi, hava yoluyla gidilmesi yolunda devlet, Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığı ile birtakım kararlar almıştır. Bu konuda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın oldukça ciddi sıkıntılarla karşılaştığını biliyoruz. Böyle bir maddenin buraya özellikle konulmasının sebebi, bu sıkıntıları paylaşmak ve devlete destek vermektir. Yalnız bu kararın Divan tarafından buraya çok iyi biçimde ifade edilerek yazılması lazım. Başka gruptan, başka meslekten olanlar devletle ilgili hassas davranırlar veya davranmazlar, kendi bilecekleri bir iştir. Ancak bizim bu konuyla ilgili hiçbir tereddüde mahal bırakmayacak şekilde devletten yana tavrımızı ortaya koymalıyız. Bugün yazı işleri müdürü bile tayin etmeyen ve korsan baskılar yapan bazı gazeteler var; bunlar devleti, Diyaneti, milleti hedef alan ve halkı tahrik eden yayımlar yapıyorlar; “insanın ibadet özgürlüğü vardır, buna müdahale ediyorlar” söylemini kullanıyorlar. Kendilerince devleti bir başka açıdan zor duruma düşürmek istiyorlar. Bu bakımdan bu karar gerçekten önemli. Devleti rahatlatacak olan, halkı din konusunda aydınlatmakla görevli bir kurum olan Diyaneti ha-

rişâ götürülecek olan bir anlayışı yansıtan bir karar alınması lazım. Çağdaş devlette yaşayan insanlar, inananlar o devletle veya devletin rejimiyle mücadele halinde değildir. Tabii biz görevliler devlete elbette düşman değiliz. Bu, bizim mesleğimizin bekası açısından da çok önemli. Bu ülkede bir zamanlar 600 imam-hatip okulu, 23 ilahiyat fakültesi vardı. Her ilahiyat fakültesinin 700'ün üzerinde öğrencisi vardı. Sanıyorum bir zamanlar Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin 3 bin civarında öğrencisi vardı. Ne oldu? İşler birden tersine dönüverdi! Bunun sebebini başkalarından ziyade kendimizde aramamız lazım. Bizim, sadece devleti sevdiğimizi söylememiz yetmez. Bizimle devletimizin arasını açmak isteyen harici-dahili düşmanları da hesaba katarak, burada bir karara varmamız lazım.

Bunu hatırlattıktan sonra ben, arkadaşlarımla devlete, milletine bağlılık açısından benden daha iyi olduklarını belirtmek istiyorum. Ancak herkesin söylemlerine dikkat etmesi lazım. Bu kurul, alacağı kararlarla biraz olsun hac dönemi geldiğinde devletin aldığı kararlara ilişkin yapılan veya yapılacak tartışmalara açılım sağlamalıdır diye düşünüyorum.

Söylemek istediğim bir başka husus da -lütfen bunu ukalalık olarak telakki etmeyin- 11. yüzyıldan sonra Kur'an âyetlerine ilişkin çok geniş yorum yapan yorumculara rastlamak mümkün değil. Herkes önceki yoruma dayanarak kendi görüşünü geliştirmiş. Oysa ki, gümrüklerin olmadığı, devletlerin demokratik birtakım ilişkilerinin bulunmadığı, devletler arası hukukun gelişmediği dönemlere aittir. Bu bakımdan yeni toplumsal ve ekonomik duruma uygun olarak yeni görüşlere ve yeni yorumlara ihtiyacımız vardır. Bunu söyleyerek sözlerimi bitiriyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanvekili – Ben de teşekkür ederim.

Sizin teklifiniz ne doğrultuda?

Prof. Dr. Osman Zümrüt – Teklifimi söyledim, haccın ertelenmesi konusunda devletin bu konuyla ilgili yetkili olabileceği görüşüne ağırlık veren anlayıştan yanayım. Ben o görüşü yazacağım, söyleyeceğim. Devlet bu konuda her şeyiyle yetkilidir. Bizim devletimizdir, dinî açıdan da otorite olarak kabul edilir. Ben öyle düşünüyorum.

Komisyon Başkanvekili – Başka bu konuda konuşmak isteyen var mı?

– Buyurun Sayın Savaş Hocam.

Mehmet Savaş – Mehmet Kaya Kurt Bey'in kastını daha net açıklayamaması sebebiyle, meselenin etrafında dolaşıyoruz, tam özüne inemedik gibime geliyor.

Karar mercileri, Diyanet dışında bu konuyla ilgili bir karar almazken, Diyaneti böyle bir karara zorlama durumunda ilim adamlarının bu konudaki görüş ittifakı nedir? Eğer devlet, kendine göre belirli şartlarda böyle bir karar vermişse, zaten bizim ve Diyanet'in yapabileceği hiçbir şey yok demektir. Meselenin buna uygun bir şekilde formüle edilmesi daha uygundur. Mesela, eşkiyaların baskın yapıp Kâbe'de ve Kâbe civarındaki yollarda hacıları öldürdükleri dönemde, bazı bölgelerden hacca gidilmesi yasaklanmıştı. Böyle bir engelin bulunması halinde siyasî merciin vereceği karara Diyanet destek verir. Ama, siyaset gereği alınamayan bazı kararları, "Diyaneti ilgilendiren

bir konudur” deyip geçemeyiz. Benzerleri çok olmuştur, özellikle 1982’de, 1983’te. Bazı konularda, mesela başörtüsü konusunda, Cumhurbaşkanlığına bir yazı gitmiştir. Dolayısıyla “Diyanet’in konusudur” denilmiş, hatırlıyorsunuz o konu Diyanet’e gelmiş, Diyanet’ten verilen fetva halen tartışılmaktadır. Onun için, bu konuda herhalde bunu kastettiniz siz. Yani, devletin din üzerinde baskı yaptığı yok. Türkiye ile ilgili bir mesele nedeniyle seyahat hürriyetinin tamamını kısıtlayacak bir karara bir diyeceğimiz yok; ama, yalnız ekonomik kriz veya ve benzeri sebeplerle hac organizasyonu ertelenme doğrultusunda yetkili mercilerin inancımız açısından karar alma yetkisi yoktur. (...)

Komasyon Başkanvekili – Sadık Hoca, siz ne diyorsunuz?

Dr. Sadık Eraslan – Bu sene biliyorsunuz hacılar kaydolmuş, hatta çoğu elbisesini almış, giyinmiş kuşanmış, yola çıkmak üzereyken, çok yoğun bir şekilde Diyanet İşleri Başkanlığından haccın ertelenmesi konusunda birtakım istekler oldu medyada. Şüphesiz böyle durumlardan biz zor durumda kalıyoruz. Başkanlık olarak biz istiyoruz ki, buradaki ilim erbabı, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın şu veya bu nedenle böyle bir teklif karşısında haccı erteleme yetkisinin olup olmadığını ortaya koysun. Devletin politikası ayrı; ama, kamuoyunun baskısı altında durumu da var. Nitekim, geçen sene çok zor şartlar altında hacca gittik geldik. Sebebine gelince, tam böyle hac kafilelerinin hareketi döneminde, yoğun bir şekilde, gerek yazılı basında gerekse sözlü basında, Başkanlık büyük bir baskı ile karşı karşıya kaldı. Haccı erteleme konusunda bir kaç kişinin ortaya attığı bu düşünceye Ecyad Kalesinin yıkılması da gerekçe gösterilerek az da olsa toplumda taraftar buldu. Diyanet İşleri Başkanlığı bu konuyu ertelesin deyince biz zor durumda kaldık. Özellikle, bu gibi sebeplerle hac ertelenir mi, ertelenmez mi? Erbab-ı ilim bize ışık tutar, bizi rahatlatır diye düşünüyoruz. Yoksa, öbür türlü elbette ki bazı şeyler herkesi bağlar. Ama, bu hareketler, bir Ecyad Kalesi için Suudi Arabistan’a kızmaktan dolayı veyahut da iki kişi iflas etmiş, beş kişi iflas etmiş, bu kamuoyunda haccı bağlayıcı bir sebep olur mu, olmaz mı? Bu konuda hocalarımızdan biraz aydınlatıcı bilgi alırsak biz de rahatlarız.

Komasyon Başkanvekili – Aslında bu uygulamaya yönelik bir şey olduğu için, Din İşleri Yüksek Kurulu da yapabilir. Ama, siz buraya getirmek istiyorsunuz ve burada tartışılın arzu ediyorsunuz. Tartışmaya başladık, epeyce de yol aldık zannediyorum.

– Evet Mehmet Bey.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Teşekkür ederim.

Kanımcı bu madde, usulüne uygun yazılmalı, bunda görüş birliğine de varıldı. Ancak, ondan önce, eğer bu madde yazılacaksa, Din İşleri Yüksek Kurulu, evvela Diyanet İşleri Başkanlığı’nın hukukî yönden amacı, görev ve sorumlulukları ortaya konmalı. Sonuç olarak da, dinî sahada Diyanet İşleri Başkanlığı’nın veya başka kişi veya kuruluşların İslâm’ı temsil edemediğini, bunların -kilise gibi- İslâm adına tek söz, tek yorum sahibi merciler olmadığı da belirtilmeli. Benim şahsi kanaatim budur.

Biliyorsunuz, bütün kararlar da dahil, kanun tüzük ve yönetmelikler, hep kısıtla-

yıcı ve sınırlayıcıdır. Kur'an-ı Kerim'de de Cenabı Allah *ومن كان منكم مريضا أو على سفر فعدة من أيام أخر* (Bakara, 2/184) buyuruyor; ama fıkıhta, “mariz” kim “sefer” ne soruları tartışılmalıdır. Bu her zaman için böyledir, bugünkü hukukta da böyledir. Yani bugün siz “sakatlar yüzde 2 nispetinde devlet kadrosunda yer alacaklardır” diye bir kanun çıkarırsanız, sakat kim sorusu çıkar; tırnağı kesikten kolu bacağı kırığa kadar veya olmaya kadar yorum ortaya çıkacaktır. Bu kaçınılmazdır, gerek hukukta, gerek dini metinlerin yorumlanmasında.

Ben özet olarak, bu maddede, kısıtlayıcı olarak –Mehmet Savaş hocamın da işaret ettiği gibi- savaş hali, hastalık hali gibi durumlarda üst otoritenin elbette milletin menfaatine bir karar verebileceğini ama bunun dışında Diyanet İşleri Başkanlığına da işaret ederek, altını çizerek, kuruluşun böyle bir yetkisinin olmadığı belirtilmelidir.

Komisyon Başkanvekili – Buyurun Orhan Bey.

Prof. Dr. Orhan Çeker – Mehmet Erkal Hocam güzel şeylere temas ettiler. İyi niyetlerle Erkal Hocam söyledi de, bunu uygulayacak olan makam, merci, “savaş kime karşı, savaş ne sorusu” gündeme gelecek. Bir bakarsınız, hiç hacla ilgili olmayan bir savaş olur dünyada, onu bahane ederek “yasaklayalım” denir. Böyle bir noktaya gidebilir. Bu hususta, illa bir şey yazılacaksa, bu istismarı da önleyici, ondan sonra kötüye yorumlanacak şeklini de göz önünde bulundurarak net bir şey söylemeli. Eğer netleştiremiyorsak “bu bizim işimiz değildir” denilmelidir. Benim kanaatim böyle. “Kriz nedeniyle, ekonomik nedenlerle hükümet yasaklayabilir”, denilecek olursa, o zaman hacle beraber bütün seyahatler yasaklanmalı cümlesini ilave edebilecek miyiz? Onu herhalde edemeyiz. Hükümet kendisi de bunu yapmaz. Öyleyse, sırf haccın başına getirip bunun patlatılması da doğru olmaz. Ben buna girilmemesi taraftarıyım.

Komisyon Başkanvekili – Diyanet’in bu konuda bir sıkıntısı var, bu sıkıntıyı aşmamız da lazım. (...)

Mehmet Altunkaya – Devleti hiç karıştırmadan, hükümeti karıştırmadan, kamuoyunda zaten belli mihraklar bu işi gündeme getiriyor, hepiniz biliyorsunuz. Yazdılar, çizdiler, tam da bizim bütün hazırlıkları yapmakta olduğumuz dönemde. Bazı hacılar da tereddüt geçirdi. “Acaba Diyanet bizim paramızı topladı bizi hacca götürmeyecek mi” diye baskılar arttıkça arttı. Böyle bir durumda haccın ertelenmesi söz konusu olmayacağına göre...

Prof. Dr. Orhan Çeker – Sözüñüz ilâve olarak şunu söylemek istiyorum: “Bu işe medya burnunu sokmamalıdır” diye yazabiliriz.

Komisyon Başkanvekili – Orhan Bey, o kadar polemiklere lütfen girmeyelim. (...)

– Buyurun Bünyamin Bey.

Doç. Dr. Bünyamin Erul – Hocalarımın hepsinin iyi niyetlerle bu tür problemleri gündeme getirdiklerine inanıyorum. Ancak, burası bir istişare toplantısı, şûra bile değil. Şûra olsa bile, şûradan çıkan kararların ne kadar bağlayıcı, ne kadar yaptırım gücünün olduğunu hepiniz biliyorsunuz. Burada konuşmaya geldik.

Diyanet İşleri Başkanlığımızın sıkıntıları var, öyle anlaşılıyor ki, hocalarımız bu

sıkıntıları ilahiyatçı hocalarla da paylaşmak istiyorlar. Yani devlet herhangi bir hüküm verecekse, karar verecekse -ki verir- bu noktada ne Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ne ilahiyat hocalarının yapabileceği herhangi bir şey olmaz. Dolayısıyla böyle bir konuyu konuşmakta bir mahzur yok, konuşalım; ama, biz burada oybirliğiyle "karışır" desek ne çıkacak, "karışmaz" desek ne çıkacak? Böyle bir meselede, ben şahsen oylamaya bile katılmak istemem. Din İşleri Yüksek Kurulu var, böyle bir hadise olduğunda karar verecek olan burasıdır. Biraz da faraziyeler üzerinde konuşuyoruz; hocam, gerçi birkaç müşahhas örnek verdi. Kurul oturur, Başkan üyeleri toplar, uzmanlardan da görüş alır, oradan bir karar çıkar. Bu karar devleti yahut 65 milyonu ikna edebiliyorsa, eder; etmiyorsa zaten burada bunları 20 kişi değil 200 kişi icma ile böyle bir karar çıkarsak da zaten hiçbir geçerliliği yok, sadece satırlara girecek. Orhan Çeker Hocam, "medya karışmasın" dedi. Bunlara gerek yok, satırlara bile girmesine gerek yok. Bunu biz nasıl oylamaya sunacağız, ne yazacağız? Doğrusu ben mütereddidim. Yani, hiç olmazsa yazacağımız birkaç satırı, şu andaki konumumuzu belirleyerek, yani bunun bir istişare toplantısı olduğunu ve istismara, suiistimallere meydan vermeyecek şekilde, hocaları da, ilahiyat hocalarını da en azından sorumluluk altında bırakmayacak şekilde eğer -tekliflerinizle uygun cümlelerle- bağlayabilirsek daha iyi olur diye düşünüyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanvekili – Ben de teşekkür ederim.

Aslında benim teklifim de şu olacaktı: Bu nazık bir konu, önemli bir konu. Bunu, daha sonra yazacağımız maddelerde hiç şüphesiz, müzakere edeceğiz. İsterseniz ne yazacağımızı bir olgunlaştıralım, üzerinde tartışılarak oylamayı ondan sonra yapalım. Şu anda ezbere bir oylama yapmayı ben arzu etmiyorum. Cümleleri yazdıktan sonra oylama yapalım diyorum. Bu konuda benim kanaatim bu.

Yrd. Doç. Dr. A. Kerim Ünal – Hocalarımızın ifade ettikleri gibi, hastalık, savaş ve benzeri bir durum olursa, zaten fihki açıdan hacca gitmek vacip bile değildir. Bu konuda ne Diyanet'in ne de devletin herhangi bir suçu gibi herhangi bir müdahalesi de sözkonusu değildir. Dolayısıyla, bu tür esnek ifadelere yer verebiliriz. Zaten hüküm böyledir. Yani, Diyanet'in engellemesine bağlı bir şey değil. Hastalık ve benzeri bir durum olmadığı takdirde, o zaman durduğu yerde devlet veyahut olmadığı Diyanet neden müdahale etsin?

Kanaatimce şöyle yazılabilir: "Hacci engelleyecek hastalık ve benzeri bir durum olmadığı takdirde, dinî ve fihki açıdan hiçbir kimse tarafından hacca gitme engellenmez. Ama, şartlar yerinde değilse o zaman bir mazerettir, hacca gitmek vacip değildir, sonra da gidilebilir."

Komisyon Başkanvekili – Buyurun Zeki Bey.

M. Zeki Karakaya – Efendim, ben sadece bir ilavede bulunmak istiyorum. Konu, sadece seyahat hürriyeti bağlamında tutulmamalı: Seyahat ve ibadet hürriyeti. Çünkü, ibadet hürriyeti de ayrı bir hak. Onu da o cümleye eklemeli.

Komisyon Başkanvekili – Buyurun.

Dr. Muzaffer Şahin – Ben de şunu söylemek istiyorum: Bu konuyu oylayacağımız için, bir iki cümleyle görüşümüzü belirtmemiz lazım.

Komisyen Başkanvekili – Buyurun Abdullah Bey.

Abdullah Ayan – “İbadet etme hürriyeti vardır. Bu hürriyet hiçbir şekilde kısıtlanamaz; ancak can ve mal güvenliği durumlarında ertelenebilir” diyelim. “Hastalık” falan demeyelim. Bilmiyorum arkadaşlarım ne derler?

Komisyen Başkanvekili – Yazalım bunu.

Komisyen Başkanvekili – Buyurun Yusuf Bey.

Yusuf Altaş – “Ancak” diyelim; ama, kim erteleyecek?... (...)

Abdullah Ayan – Can ve mal güvenliği haccın şartlarından...

Mehmet Altunkaya – Şöyle denilse: “Haccın şartları teşekkül ettiği anda erteleme söz konusu olmaz.”

Komisyen Başkanvekili – Osman Bey, buyurun.

Prof. Dr. Osman Zümrüt – Kendi kendimizi zora sokmayalım. Divana bırakırız veya sonra karar verilir. Çünkü, burada ibadet özgürlüğünü söyledik. Ama, bu söylemi başkaları da kullanıyor ve bu söylemi söyleyenler Diyanet İşleri Başkanlığını da kabul etmiyorlar. Tabii biz burada bir tarafa mesajı güzel verirken, hakikaten Diyanet’in onurunu korurken, Diyanet de devletle, bir yandan da başkalarıyla çatışmaktan kaçınmalı. Çünkü, söylem aynı. “İbadet özgürlüğü var, ibadet özgürlüğü olduğu için her şeyi yaparız”, söylemi bir müdahaledir. Bu söylemler Diyanet içerisinde tartışılmalı. Muzaffer Şahin Bey de, Mehmet Altunkaya da, güzel bir metin oluştururlar. Ama, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın burada vatandaşın lehine din hizmeti ihtiyacını karşılamak için çırpındığını gösteren bir ibare olmalı. Onu oluşturalım da aceleye gelmesin.

Komisyen Başkanvekili – Onu oluşturalım.

– Buyurun.

Mehmet Kaya Kurt – Ben söz istememiştım. Ama, söz verildi, o zaman arz ediyim. Biz Kurul olarak bir problem olduğu zaman karar alıyoruz. Şu toplantının temel amaçlarından bir tanesi de çemberi genişletmek, İlahiyattaki hocalarımızın da görüşlerini almak suretiyle en güzel, en doğru ve uygulanabilir olanı tespit etmektir. Biz, o noktada sizlerle istişare ediyoruz, onlara bağlı kalacağız. Bu, alacağımız kararlar bizler için büyük bir destek olacaktır. Zaman zaman basına, -elbette sizleri tenzih ediyoruz- bazen İlahiyat camiasından olsun, bazen kendi camiamızdan olsun, elbette birtakım sesler çıkıyor. Bunlara cevap verme noktasında biz, işte şu tarihte yapmış olduğumuz toplantıda aldığımız kararlar muvacehesinde şu şekliyle ve şu şartlar altında değerlendirme yapılır denilecek. Elbette alacağımız kararlar bağlayıcı değildir.

Şunu da hemen arz edeyim: Birinci Din Şûrasında almış olduğumuz kararları biz burada yeniledik. Mesela, biraz önce de bir karar aldık. Birinci şûramızda da almış olduğumuz bir kararı, hatta oya sunduğumuz bir karar ikinci kez burada oya sunduk. Zaman geçtikten sonra da fikirlerde belki gelişmeler olacak. Zaten şu andaki toplantının hedefi de o diye düşünüyorum. Onun için, mazur görün. Kurul zaten kendisine dü-

şen hukukî yönleri, muhterem hocamın da buyurduğu gibi, kararlarını alıyor. Ama, siz değerli hocalarımızın görüşleriyle de kendisine güç katmak istiyor. Bu noktada bizi mazur görmeyi özellikle rica edeceğim.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanvekili – Bir metin çıksın, ondan sonra yarın bu işi gündeme getirip oynayabiliriz.

Mikat mahalleri konusunu tartışmaya açıyorum. Bu konuda görüş beyan edecek arkadaşlarımız...

– Buyurun Sayın Hocam.

Mehmet Savaş – Malumunuz, mikat mahallerinden dördü sünnet ile belirlenmiştir. Yani, Medine'den ve Medine istikametinden Mekke'ye gideceklerin mikat mahallinin Abari Ali veya Abyan Ali, o günkü adıyla Zülhüleyfe denilen bölgede başladı. Ama, biraz daha Batıya doğru, Türkiye gibi veya Mısır gibi yan bölgelerden sahili takip ederek gelenlerin eski adıyla Cuhfe denilen, -şimdi artık oradan eser kalmamış, sel felaketiyle kaybolmuş- beldenin 8-10 km. gerisindeki Rabiğ bölgesi olduğunda hemen hemen ittifak var. Ehl-i Yemen için, yine Cenab-ı Peygamber tarafından Yelemlem olarak belirlenmiştir. Necid civarından yani Birleşik Arap Emirlikleri vesaire o bölgelerden gelenlere de, Zat-ı Garn veya Garan denilen bölge. Irak'tan o zamanlar gelenler olmadığı için, Irak bölgesinin mikatını Hz. Ömer'in belirlediği ve sahabelerin ittifakıyla bir karar altına alındığı, bazı rivayetlerde de Cenab-ı Peygamber'den o konuda da rivayet olduğu ifade edilmektedir.

Burada, kastedilen sanıyorum Rabiğ bölgesindeki denize uzanan kara içerisinde Cidde'ye kadar uzanan ve Cidde de dahil olmak üzere o bölge tamamen mikatın içinde kalan veya Hanefi fıkah tabiriyle "bustanî bir bölge" olarak mı kabul edilmeli? Yok eğer -bir çizgiyle sahilin bir bölümü mikat dışında kalıyor- Cidde de bu mikadın dışında kabul ediliyorsa, bazı kişilerin mütemeddi hacı olmak isteyenlerin, umreden sonra Cidde'ye gitmeleri, fıkhi tabirle ألم باعله إماما صحيحا babından olduğuna göre, o umrenin hükümü bir müstakil umre olarak kalıyor, ondan sonra yapılan hac "Hacці İfrad" olarak kabul ediliyor.

Mesela, bir tezde, bir arkadaş -bilgimiz dahilindedir- Muhammed Necmeddini Kürdi diye Ezher'de hazırladığı bir tezde, Zülhüleyfe'nin dışında Yelemlem'in Zat-ı Garn'ın ve Zat-ı İrk bölgesinin 80 kilometre ve 600 küsur metre -hepsindeki durumu metre olarak- o günkü izlenen yol. Bugün yollar değişmiştir o bölge içerisinde. Medine'ye 10 kilometre uzaklıkla olan bir yer. Cuhfe denilen yer, 100-120 kilometre civarında. Yani görülüyor ki, Zülhüleyfe'nin dışındaki bu dört bölge, birbirine hatlar çekilerek denize uzanan o boş bölge mikat dışı mıdır, mikat içi midir; oraya gitmek veya oraya dışarıdan gelen kişi ihramsız oraya girebilir mi, giremez mi? Cidde'ye inen, Cidde mikat dışı ise orada ihrama girebilir mi? Bu konu bizden daha çok Mısırlıların, Sudanlıların, Faslıların, yani Kuzey Afrika'daki Müslüman ülkelerin sorunu olmasına rağmen, onlar dahi Cidde'yi mikat içinde kabul ediyorlar.

Zannediyorum, burada mikatın tayin edilmiş bir bölge olmasından sonra, bizim

yeniden bir mikat tespit edecek durumumuz yoktur. Ancak, üçgen veya beşgen olarak bu hatlar içerisine aldığımızda, hatları özellikle sahile uzatılırsa Cidde bunun içinde midir değil midir? Oradan gelecek kişi hacı kıranı yapabilir mi, yoksa hacı ifrat mı yapmalıdır? Büstaniler için bu mikat dışındaki yerlerle ilgili söylenebilecek fazla şey olacağını sanmıyorum. Esas amaç, burada da, mikat mahallerini tayindeki maksatın ortaya çıkmasıdır.

Komisyon Başkanvekili – Hocam, müsaade ederseniz ben biraz daha açayım.

Ankara'dan, İstanbul'dan, Kayseri'den, herhangi bir yerden giderken ne yapıyorsunuz? Bu kışın ihrama Ankara'da girdik. Uçak beklerken, uçağı bindiğiniz zaman da kışı, yazı bunları hep düşüneceksiniz. Uçakta ihrama girilse o hengameyi düşününüz. Burada bir zorunluluk, sıkıntı var. O zorunluluk da nedir? İşte ihrama Türkiye'den gireceksiniz veya uçakta gireceksiniz, başka türlü bir şansınız olmuyor. Cidde mikat mahalli olduğu için oradan girildiği zaman daha kolaylık sağlanmış olacaktır. Sizler fıkıhçısınız, ben fıkıhçı değilim; ama, şunu söylemek istiyorum: Biliyorsunuz, sizin ortaya koyduğunuz bir ilke var: Delaleti kati, subutu kati, subutu kati delaleti zanni. Şimdi, dinî hükümler -din demiyorum ama dinî hükümler- zanni görüşlere bina edilirse problemler çıkmış oluyor. Dolayısıyla, bu mikat konusu, dinden midir, dinden değil midir; yoksa dinî bir problem midir? Önce bunun bir kere açığa kavuşması lazım. Yani, sizce mikat yerinin tayini, namaz gibi, oruç gibi, hac gibi, dinin olmazsa olmaz vahye müstenit bir olgusu mudur, değil midir? Onun tartışılıp bir sonuca ulaşılması lazım.

Mehmet Savaş – Namaz gibi, hac gibi, zekat gibi değil. Dinin zaruriyat, ibadetin mükemmeliyatından olan haciyat ve mükemmeliyata giren konuları içerisindedir. Yani, bir kimse, ihramsız Mekke'ye kadar gitse ve geri dönmese, orada ihrama girerek hac yapsa, “bunun hacı olmaz mı” diyeceğiz? Hayır. Mesele, aşağıdaki ceza unsurlarını da içine alır. Mesela, biraz evvel zat-ı âlinizin ifade ettiği, İstanbul'dan uçağı bindi; İstanbul'u bırakalım, Mekke'den Arafat'a çıktı. Soğuktan hastalanmak üzere, battaniyeye bürünemezsin, öleceksin battaniyeyi sırtına almayacaksın, “bu ihramın mahzurlarındandır” denemez. Şartların zorlamasıyla bazı şeyler de “el-meşakkatu tecli-bu't-teysir...”

Komisyon Başkanvekili – Cidde'de ihrama girme konusunda karar çıkararak, şu Türk hacılarımızı rahatlatmak... Bütün mesele odur. Zaman zaman bu konuda biliyorsunuz tartışmalar oluyor. Biz gittiğimizde tabii devletimizin temsilcisi olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kararına uyduk, açık söyleyeyim. Ama, burada karar alınır da değiştirilirse, Türk insanı için, vatandaşımız için kolaylık sağlanacak.

Dr. Muzaffer Şahin – Cidde'de ihrama girmek, havaalanında ihrama girmekten daha zor. Bir taraftan gümrüğe girerken, bir taraftan ihram hazırlığı, çok zor bir olay.

Komisyon Başkanvekili – Ben teorik konuştum tabii.

– Buyurun.

Necati Tayyar Taş – Hocamızın da ifade ettiği gibi, mikatlar kara parçalarında tespit edilen noktalardır. Tespit edilen üç adet noktaya kimse bir şey demiyor. Irak civarında tespit edilen, Hz. Ömer tarafından gündeme getirilen ve o gün sahabe-i kiram

tarafından da tasvip görülen nokta da, o günden bugüne kadar mikat olarak kullanılıyor. Cuhfe ile, biraz önce de gündeme getirilen sıkıntı hep Cidde'de yoğunlaşıyor. Cidde mikat mahalli mi, değil mi? Cuhfe ile Yelemlem arasında çizgiyi uzattığımızda, elbet sahili takip etme mecburiyeti var. Çünkü, denizden çizgiyi çekmeniz mümkün değil. Mikat mahalleri de, mikat noktaları arasında olacağına göre, denizden çizginin giderek insanların mikat mahalline muhatap olması zaten fiziken mümkün değil. Dolayısıyla, çizgiyi sahilden götürme mecburiyetimiz var. Zaten mikat aralarındaki çizgiye geometrik olarak baktığımızda, “şu şekil çıkar” demeniz de mümkün değil. Mikat mahalleri içerisinde Mekke'ye en yakın mahal zannediyorum Yemen civarındaki Yelemlem, 50-55 km. Cidde de takriben 80-90 km. daha uzatmaktadır. Bizim dışımızda İslâm âleminden gelen pek çok insan, yalnız zannediyorum Türkiye ve Pakistan Cidde'yi mikat mahalli olarak geçmişten gelen gelenekle kullanmıyor. Kitaplarımızda da takriben hep buna benzer ifadeler yer alıyor. Bizim dışımızdaki İslâm ülkelerinden hacca gelen hacılar, Cidde'yi mikat mahalli olarak kullanıyor. Türkiye'de özellikle hacın kış aylarına tesadüf etmesinden mütevellit ciddi sıkıntıları kurumun içerisinde bir arkadaşınız olarak şahsen müşahede ediyorum. Mesela, bir-iki sene önceydi zannediyorum, Erzurum'dan kalkan uçak bir gün tehirlri oldu, hacılar havaalanında ihramlı idiler, fevkalade sıkıntı çektiler, niyet edildi, girildi, uçak geldi gelecek bir gün orada perişan oldular. Uçakta girilmesi zaten sıkıntılı. Dileyen buradan girsin, bir mahzur yoktur. Kaldı ki Cidde, ki en yakın mikat mahalli olan Yelemlem'den 90 km. daha uzaktadır. Cidde'nin mikat mahalli olup olmaması hususunda, taharrilerim nispetinde yapmış olduğum tespitler neticesinde “Cidde mikat mahallidir” anlayışı kalbimde de makes bulmuştur. Paylaşılır, paylaşılmaz, hazırunun takdirlerine saygım olmakla birlikte, kendi kanaatimi söylüyorum. Cidde mikat mahallidir, mikat mahalli olarak kabul edilmesinde dinen de hiçbir mahzur yoktur.

Komisyon Başkanvekili – Teşekkür ederim.

– Orhan Bey, buyurun.

Prof. Dr. Orhan Çeker – Bu problemi şöyle çözssek diye ben teklifte bulunacağım. Müftü Bey hocamın dediği gibi, Cidde'nin mikat olabileceği kanaati şahsen bende de var. Şöyle yapsak, diyelim ki, Ankara'dan, Erzurum'dan, İstanbul'dan nereden binilecekse, erkeklerimiz ihram elbiselerini giyseler ama niyet etmeseler, niyet etmedikleri için üstlerine bir palto, şu bu almaları da caiz olur. Havada giderken, tam mikat yerine denk gelecekleri zaman, ya da daha varmadan niyet ederler, iş biter. Böyle bir çıkar yol tavsiye edilebilir.

Komisyon Başkanvekili – Çok teşekkür ederim.

– Buyurun.

Doç. Dr. Bünyamin Erul – Hocalarım, Hz. Ömer tarafından bu Zat-ı İrk'in belirlendiğini ifade ettiler. Ben “*Sahabenin Sünnet Anlayışı*” adlı doktora tezimde bu konuya biraz girdim. Ebu Davut'taki bir iki rivâyette, Hz. Peygamber tarafından da belirlendiği zikredilmiş ise de, bu rivâyetler biraz tartışılmış, münakaşa edilmiş. Tercih edilen görüş, Zat-ı İrk'in Hz. Ömer tarafından belirlendiği istikametinde. Nasıl belirlenmiş ben kısaca onu ifade edeyim. Peygamberimiz Necit halkı için Karn bölgesini

mikat olarak belirlemişti. Kûfe ve Basra tarafından gelen hacılar, bu Karn bölgesinden geçtikleri takdirde yollarının bir hayli uzadığını görüyorlar. Bu da günlerce yol demek, susuzlukta o çölü aşmak demek. Hz. Ömer'e müracaat ediyorlar. Hz. Ömer de, iki mikat mahallini esas alarak, öyleyse mikatı "siz de Karn ile aynı paralelde bulunan bir yeri esas alın" diyor ve arkasından Zat-ı İrk'ı onlar için mikat mahalli olarak belirliyor. Bunu Buhari'de, İbn-i Şeybe'den naklediyor. Hz. Ömer bunu halife sıfatıyla yapıyor. Ama, aynı zamanda bir fakih, müçtehit bir zat olarak yapıyor.

Burada, elbette sünnet üzerine yeni bir sünnet koyma gibi bir durum söz konusu değil. Allah Resulünün belirlediği iki mikat mahallini esas almak suretiyle, ümmetin müslümanların maslahatını, onların işlerinin kolaylaşmasını düşünerek, iki noktayı esas alıp ortada bir nokta belirlemiş oluyor. Ancak, burada noktalar arasında sıkıntılar var. Az önce hocalarımız söyledi. Yani, haritaya baktığınızda en yakını 55 kilometre; ama, kuzeydeki mikat mahalline baktığınızda epey uzuyor. Tayyar Taş Hocamızın verdiği rakamlar, bu konuda Hz. Ömer efendimizin içtihadına uymamızı daha da kolaylaştırıyor. Mademki 80-90 km.lik bir mesafe var, Hz. Ömer'in bu içtihadına uyararak, ulema, umera her neyse, bunlar rahatlıkla onun benzer bir hükmünü verebilirler. Ben şahsen, bu mesafede, iki mikat mahalli arasında da kaldığı için, Hz. Ömer'in verdiği hükmün esas olacağını, benzer bir hükmün verilmesinde bir beis olmayacağını düşünürüm. Ancak, hocamın yaptığı gibi, yani ihtiyaç hasıl olmayacaksa, yani ihtilaf da giderilecekse, her iki görüşü cem' edecek bir çözüm bulunacaksa, ihramla girip sonra niyet yahut ihtiyaç halinde en azından "böyle kullanılsın" denilecekse, bu elbette daha güzel olur. Bence, fazla bir mahzur yok. Hz. Ömer bu konuda bir örnek ortaya koymuştur.

Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanvekili – Burada okuduğum bir yazıyı size aktaracağım. Nati-onal Geographic'in Şubat sayısında bir yazı çıktı. Orada, Abdülaziz'in Fransa'ya ziyareti konusu anlatılırken, Osmanlı uleması arasında dârü'l-İslâm'da olan bir padişahın, darü'l-harp ülkesine nasıl gideceği ve orada nasıl olması konusunun tartışıldığını, bunun için de palyatif bir çözüm olarak, ayağının altına toprak konulduğunu ve ayağının altında bulunan toprağın, oraya gittiği zaman, bir yabancı ülkeye, darü'l-harbe basamayacağı şeklinde bir şey var. Onu ben tetkik edip araştırıyorum, tarihçiler ve arkadaşlarla görüşüyorum. Eğer bu gerçekten böyleyse, bizim palyatif, yüzeysel çözümlerle bir yere varamayacağımızın da bir göstergesi olarak görülüyor. Bu tür palyatif çözümler yerine, hocamız Hz. Ömer'in uygulamasını söyledi. Hz. Ömer, Peygamberimiz'in ve Hz. Ebu Bekir'in müellefe-i kulûb uygulamasını da biliyorsunuz kaldırmıştı. Ama ondan sonra Emevi Halifesi Ömer b. Abdülaziz'in tekrar onu koyduğunu hepimiz biliyoruz. Yani, bu tür içtihatlar, "dini" olanları "din" gibi algılar da onu ideoloji haline dönüştürürsek, problem orada başlıyor. Din ile dinî olanı birbirinden ayırt edip, dinî olanlarda değişikliklerin olabileceğini, onun da maslahata uygun, problemleri çözücü, zaruret hallerine uygun olabileceğini dikkate alarak bir çözüm önerisi ortaya koymamız gerektiğini düşünüyoruz. Ben şahsen ona inanıyorum. Dolayısıyla, bu toplantıları vesile ederek, bunlar üzerinde duralım. Yani, belli kalıp yargılarımızı, zihinsel ka-

lıplarımızı belli noktalarda düşünme yerine değil de, daha alternatifli, çok yönlü düşünerek, içlerinden tercih ederek bir şey yapmaya çalışalım.

İsmi hatırlayamadığım bir kitapta okumşutum. Sadaka-i fitır, Peygamberimiz döneminde bayram sabahı, sabah namazı ile bayram namazı arasında dağıtılmış. Ondan sonra, yoğunluk artınca, arefe gününe taşınmış. Şimdi biz, sadaka-i fitır rahatlıkla Ramazan ayının 15'inden sonra da verebiliyoruz. Yani, demek ki Peygamberimiz'in uygulamalarının bir kısmı, zaman içinde değişik şekillerde yerine getirilebiliyor. Zaruretten, dolayı ortaya çıkan şeylere de bu mantıkla bakarsak, çözüm mantığıyla bakarsak, olumlu sonuçlar alabileceğimize inanıyorum.

– Mehmet Erkal Bey, buyurun.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Önce birkaç hususu affınıza sığınarak hatırlatmak istiyorum. Meseleye din mi değil mi şeklinde yaklaşmamak lazım. Elbette din ve elbette ibadet... Şöyle yaklaşmalı bu meseleye: Hac, açık nasla sabit mi, yoksa içtihatla mı sabit? Bildiğiniz gibi nasla sabit olan, açık nassı kastediyorum, yoruma açık nassı değil, manaya, delaleti açık nas, onunla sabit olan çok mahdut, küçük bir dairedir. Bunun çok geniş bir dairesi içtihadi hükümdür. İşte o içtihadi hükümler hakkında konuşuyoruz. Yani, içtihadı midir bu mesele, yoksa nassa dayalı mıdır; bunu ortaya koymak lazım gelir diye düşünüyorum.

İki: Bizim örneklerimiz var. Yani, bir mesele içtihadı de olsa veya temeli örfe dayalı olan bir nass da olsa, onun değiştirilmesi veya değiştirilmemesi noktasında güzel ölçülerimiz var elimizde. Malum, bu Hacerü'l-Esved "Vallahi karataş seni selamlıyorum; ama, Peygamber yaptı diye..." Daha ilginç gelen bana, Hervele olayı. Hervele olayında Hz. Ömer, hilafeti zamanında, Ebû Kubeys Dağının eteğinde, Müslümanlar için yapılan menfi propagandayı silmek için bekleyenlere karşı Hz. Peygamber'in o dört şavtta hervele yürüyüşünü yaptırması ile ilgili Hz. Ömer şöyle söylemiştir: "Vallahi ben o olayın içindeydim." Şimdi, ne Ebu Kubeys Dağının arkasında Kureyş var, ne de bu söze kimse inanır. Müslümanlar zayıfladı; ama, yapmaya devam ediyorum. Bu bize bir ölçü veriyor. Yani, biz bunu kaldıracığımız zaman ne menfaat elde ederiz? Eğer menfaat elde edemeyeceksek, dünü dün de bırakalım. Yani, bu durumda dünü bugüne taşıyalım mı, yoksa dünü dün de mi bırakalım? Bu bizim umumi problemimiz.

Bütün bunlardan sonra, yine Hz. Ömer mesela müellefe-i kulubu kaldırmadı; kaldıramaz bir Kur'an nassım. Sadece o anda "müellefe-i kulubu uygulamak için zemin yok" dedi. Yani, içtihatla bulundu. Bunun da altını çizmek istiyorum bir fıkıh hocası olarak acizane.

Gelelim Hz. Peygamber'in sadaka-i fitırla ilgili uygulamasına. Biliyorsunuz, sadaka-i fitırın geriden verilebilmesi, zannımca -Mehmet Savaş Hocam bunu doğrulasın- sadece Hanefi Mezhebine ait. Biz burada ne yapalım? Yani, bir problem var. Bu problemi nasıl paylaşalım, onun mesulleriyle, yani Din İşleri Kurulu üyeleriyle nasıl paylaşalım? Meselemiz bu. Burada bir metot bulmamız lazım. Bana göre, hac baştan başa sembolik bir ibadet. Neden mikat yeri orada, neden öbür tarafta değil? Bunlar zaten ibadet. Yani, öğle namazı neden dört rekat, akşam namazı neden üç rekat gibi. Düşüneceğiz; ama, kesin bir sonuca, bir hükme varamayız, varamamız da doğru olmaz. Di-

nin değişenleri olduğu gibi, değişmeyenleri de var. Şüphesiz ki, “tagayyürü’l-ahkâm” var, doğru, ama değişmeyenleri de var ki devam edecek.

Burada ölçü şöyle olsa güzel mi olur diye huzura takdim etmek istiyorum ben: Mikat yerinde kalsın, bunu Hz. Ömer de tespit etse, hepsi yerinde kalsın. Zaruret, belki Mecelle onu ihtiyaç menzilesine tenzil etmiştir, zaruret veya ihtiyaç olarak Cidde mademki içtihadidir araştırma yapılsın, sayılan zarurettten dolayı “mikat yeri olarak kullanılabilir” şeklinde hüküm verilsin. Bunun benzeri var. Mesela, bizim fıkıh kitaplarımızda, gece şeytan taşlamanın mekruh olduğu söyleniyor; ama, ben gece şeytan taşladım, çokları da taşlamıştı. Bir sahabe de taşlamıştı ve Peygamberimiz buna sesini çıkarmamıştı. Biz orada, onun illetini biraz tespit ediyoruz. Yani, karanlıkta kimsenin olmadığı bir yerde, taşları şeytan yerine birbirine atmaları daha muhtemel. Ama, şimdi artık zaruret var, izdiham var, o halde gece de taşlanabilir. Buna ulaştık. Aydınlık var dedik. Aynı durumda, bu problemi başka türlü çözelim diyorum ben. Yani, o öz olarak kalsın orada, zaruret hükümlerine göre çözelim, ihtiyaç hükümlerine göre çözelim.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanvekili – Önemli olan çözmek, nasıl çözersek çözelim.

Yrd. Doç. Dr. A. Kerim Ünal – ... Peygamberimiz her zaman *يسروا ولا تعسروا* (Buhârî, Meğazi, 60) demiştir. Mecellenin bir maddesi de, “bir şey diyg olduğunda müttesi olur” şeklindedir. Yani, mümkün merteye kolay seçilir. Bir de, zaruret veya ihtiyaç hâsıl olduğunda, o hükmün gerekçesi ortaya çıkar. Bırakın böyle mikat gibi bir olayı, zaruret halinde, mesela malumunuz, domuz eti, murdar et, kan vesaire bunlar dahi mubah oluyor. Dolayısıyla böyle bu tür tali meselelerde Müslümanları fazla zora sokmak doğru değil. Ama, eğer Hocamın dediği gibi bir zaruret yoksa, durduğu yerde dursun. Çünkü madem Peygamberimiz belirlemiş, Mehmet Savaş Bey hocamızın da dediği gibi dört tanesini Peygamberimiz belirlemiş, Irak tarafındaki de Hz. Aişe'nin ifadesine göre Hz. Peygamber belirlemiş -bazı rivâyetlerde Hz. Ömer belirlemiş- mademki Peygamberimiz belirlemiş, bir gerekçesi var. Ama, bir sebep yoksa, o zaman bozmak lazım.

Cidde mikat mahalli olabilir diye düşünüyorum. Birinci oturumda da arz ettim. Meseleleri halka ciddi bir şekilde izah etmek lazım. Bazen ufak bir şey dahi, halkın gözünde büyük bir haram, bir günah olarak telakki ediliyor.

Komisyon Başkanvekili – Teşekkür ederim

– Buyurun.

Doç. Dr. Bünyamin Erul – Az önce ben Ebu Davud'un naklettiği hadislerin tartışılır nitelikte olduğunu söyledim. Hocam tekrar “Hz. Aişe hadisi var” dedi. Bu konuda, bir hadisçi olarak yaklaştığımızda, Hz. Ömer'in o mikat mahallini belirlediği çok daha kuvvetli. Hatta, oğlu Abdullah b. Ömer'e mikat mahallerini soruyorlar, onun verdiği çok veciz bir cevap var: *لم يكن عراق يومئذ*. Yani “o gün Irak yoktu ki Hz. Peygamber Iraklılara mikat mahalli belirlensin.” (Geniş bilgi için bkz. Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, ss. 418-420)

Şimdi, Hz. Ömer'in belirlediği ortada ve Hz. Ömer'i örnek alacaksa, bu konuda

ilim adamlarımız ortak bir karara varırsa, bence bir sıkıntı yok. Burada, Hz. Ömer'in bölgeyi, o mikat mahallerinin noktaların arasını esas aldığı düşünerek rahatlıkla bunu söylüyorum.

Söz almışken, bir diğer hususa daha işaret etmek istiyorum. Hocamın üçüncü kez dini ve gayri dini kullanmasından hareketle ben devreye girecektim, Mehmet Erkal hocamın uyarısına aynen katılıyorum. Mümkün merteye, hiç olmazsa, bilim adamları olarak biz İslâmî ilimlerde kullanılan mütedavel olan ıstılahları kullanmamız daha uygun olacak anlaşmamız bakımından. Aksi takdirde neyin dini, neyin gayri dini olduğunu belirlemede sıkıntı çıkacak. Ortak ıstılahlarımız var, Mehmet Bey zaten söyledi: İctihâdî midir, nassa mı dayanır? Bunlarda da elbette ahkâmın tagayyürü vesaire bunlar zaten ortada.

Bir de, müellefe-i kulubla ilgili bir mesele ortaya atıldı. Bu çokça kullanılmıştı. Hz. Ömer'in müellefe-i kulubu ortadan kaldırdığı şeklinde. Aslında Hz. Ömer henüz halife olmadan önce, Hz. Ebubekir'in hilafeti döneminde vuku bulan bir hadise. Hz. Ebubekir'e geliyorlar, Akra b. Habis ve Uyeyne b. Hısn adlı iki şahıs. Bunlar, Peygamberimiz'in yüzer deve verdiği kimselerden. Geliyorlar Hz. Ebubekir'e diyorlar ki, bize Peygamberimiz'in daha önce verdiği bu hisseleri ver. Neticede Hz. Ebubekir de bunlara bir temlikname yazıyor. Hz. Ömer de onların karşısına geçiyor ve neticede onların elinden alıp yırtıp atıyor. Şimdi bu isimleri geçen şahıslar Uyeyne b. Hısn Fezara Kabilesinin lideri ve her ikisi de irtidat etmiş insanlar. Hz. Peygamber'in vefatından sonra gidip Tulayha'ya teslim olan, dinden çıkan, hatta Uyeyne b. Hısn'ın irtidat halinde öldüğünü bile naklediyor İmam Şafî. Dolayısıyla, Hz. Ömer halife değilken olan bir hadise. Bu önemli bir bilgi. İkincisi, tamamen bu iki şahsın özel durumundan dolayı "artık İslâm'ın size ihtiyacı kalmadı" deyip, yırtıp atıyor. Yani, genel bir durum değil, özel bir durum. Üçüncüsü, hükmü reddetmiyor, neshetmiyor; sekiz seçenekten bir tanesini sadece askıya alıyor. Ben ileride inşallah temettu haccıyla ilgili Hz. Ömer'in, Hz. Osman'ın uygulamaları var, bu da benzer bir durum; ona ayrıca değineceğim. Sadece bunu tavzih edeyim dedim.

Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanvekili – Kaya Kurt Bey, buyurun.

Mehmet Kaya Kurt– Efendim, mikatların tespiti konusunda ben de Mehmet Erkal Bey hocama iştirak ediyorum. Bunlar Peygamberimiz zamanında belirlenmiş. Artık mikat konusu kesin. Hz. Ömer'in mikat yerinin tespitinde içtihadî kararlar verdiği konusunda da farklı görüşler serdedildi. Yalnız, Hocam gayet güzel ifade ettiler: "O zaman Irak yoktu ki orada bir mikat belirlensin". Ama, o zaman Cidde vardı diye biliyorum; çünkü, Cidde'nin küçük bir köy olduğu rivâyetler içerisinde var. Peygamberimiz bunları tespit ederken, teker teker mikatları belirlermiş, eğer Cidde'nin de mikat olması gerekseydi, öyle zannediyoruz ki, orada iskan edildiğine göre, ora halkı için de orayı mikat olarak belirlerdi. Onun için mikatlarda gerçekten bir oynama olmaması gerektiğini, onun muhafaza edilmesi gerektiğini söylüyorum. Hatta, Kızıldeniz'den gelenler için Rabiğ hizasında ihrama girilmesi de önerilmiş vaziyette. Biz meşakkatten söz ediyoruz. Karayoluyla gelip Medine'den çıktığımız zaman biz Abarı Ali'de ihrama

giriyoruz. Ben de bugün itiraz edip diyebilirim ki, Yemen istikametindeki mikat mahalli 50 kilometre iken, öbür tarafta 225 kilometreyi niye tepelim? O zaman, karayoluyla gelenler için de bir mikat daha tespit edelim mademki meşakkat var, ona göre de geçip gidelim diye bir fikir de ortaya gelebilir. Onun için, bizim bu değerleri muhafaza etmemizin daha isabetli olduğu kanaatindeyim. Ama, gerçekten uygulamada doğan belirli sıkıntılar varsa, onları telafi edelim. Ne gibi? Hocam misal veriyor, diyor ki, Erzurum'dan gelenler titredi, bir gün geç kaldı. Erzurum'dan gelenler planlanırken Medine'ye planlanır, rahatlıkla gider Medine'ye, biz o zaman ihramlarını hiçbir zaman Erzurum'da giydirmeyiz. Çok daha sıkıntılı bir durum var idiyse, Cidde'den sonra gerekirse anlaşma yapılmalı, 50 kilometrelik bir yola gidip tekrar, malumu aliniz mikat mahallini ihramsız geçtikten sonra tekrar mikat mahalline gidip ihram giyerse, bu meselede ceza da ortadan kalkar. 50 kilometrelik bir yolu gidip orada ihrama girsinler diye düşünüyorum.

Cidde'yle ilgili farklı görüşler de var, ben ona girmek istemedim. Dün, Cidde deniz idi, bugün toprak denize doğru gitmiştir. Bugünkü Cidde'nin mahalli denizdi. Onun için, yer olarak deniz içerisinde kalmıştır. Bundan dolayı Cidde'nin dışındadır şeklinde ifadeler de var; ama, şahsen ona da pek katılmıyorum.

Komisyon Başkanvekili – Teşekkür ederim.

Yalnız, burada sizin bu düşünceleriniz, fikirleriniz, dinî olan din yerine geçiyor, onu da belirtmek isteyeyim. Olmamalı.

– Buyurun Tayyar Bey.

Necati Tayyar Taş – Cidde'de ihrama girerken, yeni bir mikat mahalli tespit etmiyoruz. Mikat mahalleri belli zaten, onlara herkes saygı duyuyor, değiştirilmesi de söz konusu değil. Ama, “tespit edilen yerlerde ihrama girilecek” diye bir sorumluluk yoktur. Mikat mahalleri hizasında ihrama girmenin bir mahzuru olmadığı tezinden hareketle Cidde'de ihrama girilmesinin mümkün olabileceğini, girmenin hiçbir mahzurunun olmadığını söylüyoruz. Yoksa, “Cidde yeni bir mikat mahalli” diye bir şeyi kimse ortaya koymuyor. Rabiğ ile Yelemlem arasındaki çizgide Cidde. Onun için Cidde'de ihrama girmenin bir mahzuru yoktur diyorum.

Komisyon Başkanvekili – Buyurun Sayın Ünalın.

Yrd. Doç. Dr. A. Kerim Ünalın – Sayın Hocam, ben raporumdan arkadaşımızın sözleriyle ilgili bir iki nokta söyleyecektim. Irak vardı veya yoktu, önemli değil. Önemli olan o yönden gelenler yahut da, o anda olmasa bile ileride onun fethedilip İslâm ülkesine katılması durumunda, o cihetten gelenler şeklinde değerlendirmek gerekiyor.

İkinci bir husus da, Hz. Ömer'in halifelüğünden önce bu olayın meydana geldiğini, sanki halifeliği döneminde bu tür şeylerin olmadığı gibi bir intiba uyandı. Halbuki, Hz. Ömer'in halifeliği döneminde de -en fazla onun döneminde- çok ciddi değişikliklerin yapıldığını görüyoruz. Yani, maslahata binaen birtakım şeylerin yapıldığını biliyoruz. Mesela, Irak topraklarının sahiplerinin elinde bırakılması ve savaşçılara dağıtılması, bu o zamana kadar yapılan uygulamanın tam tersine bir uygulamadır. Hz. Ömer o şekilde uygulamıştır. Ayrıca, bunun birçok örnekleri vardır. Ben ismen hatırlamıyorum, ama, iki kişi Hz. Peygamber döneminde iktâ dedığımız toprakları birine çok faz-

la miktarda vermiş, Hz. Ömer kendisine diyor ki, "bu toprakları sen işletemiyorsun, ona ihtiyacı olan Müslümanlar var, senin işletebileceğin kadar elinde kalsın, geri kalanı verelim, dağıtalım." Adam bunu reddediyor. Hz. Ömer zorla o toprağı onun elinden alıyor ve bir bedel de vermiyor. Adamın söylediğı şey de enteresandır: "Hz. Peygamber (s.a.s.)'in bana verdiği bir toprağı ben vermem." Hz. Ömer de gerekçe olarak, "o zaman Müslümanların ihtiyacı yoktu, sana verdi, şimdi Müslümanların ihtiyacı var, üstelik sen işletemiyorsun bu toprağı." Başka bir şahsı da benzer şekilde Hz. Ömer çağırıyor. Bu şahıs, Hz. Ömer'in tekilfini gâyet olumlu buluyor. Hz. Ömer ondan toprağı alıyor, yeteceği kadar ona veriyor ve hatırladığım kadarıyla 80 dinar para veriyor hal-ka dağıtması karşılığında. Yani "toprak reformu" diyebileceğimiz olaylar... Bu demek oluyor ki, son derece ciddi meselelerde bile maslahat, yorum, illet, sebep değıştiğı zaman, buna benzer, o doğrultuda bir hüküm, bir uygulama yapılabilir. Sadece müellefe-i kulub değıl, hırsızların elinin kesilmemesi meselesi hepimizin malumu. Benzer birçok olay vardır. Dolayısıyla, bu meseleleri de o istikamette değılendirmek lazım diye düşünüyorum.

Komisyon Başkanvekili – Teşekkür ederim.

– Buyurun Sayın Erkal.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Efendim ben çok özür diliyorum, komisyona havale etmemiz ve orada ilmi olarak tartışmamız gereken hususları burada bir-iki cümleyle geçiştiremeyiz. Söylediklerimiz hep askıda kalır. Maslahat, istihsan, Haşr Suresindeki âyetler vasıtasıyla Tevbe Suresi 48. âyetin tefsiri şeklinde çeşitli yorumlar var. Kur'an-ı Kerim'e baktığımızda toprak hukukunu, toprağın statüsünü belirten sadece واعلموا انما غنمتم من شئ فان لله حيمه (Enfal, 8/41) âyetini görürüz. Hadiste de Hayber tatbikatı var. İşte bu olaylar münakaşalara yol açmış.

Hz. Ömer'i çok dile getirdik. Yine, hırsızlıkla ilgili olayda suç teşekkül etmemiştir, bugün de zaten etmez. Cemiyette kıtlık varsa, açlık varsa, yolsuzluk, hırsızlık varsa, o suç tam teşekkül etmez. Suç hukukta da bellidir, suçun kanuniliğı prensibi vardır. Eğer suç tam teşekkül etmezse, ceza veremezsiniz. Hz. Ömer de aynı vaziyette vermemiştir cezayı. Çünkü suçu tam teşekkül etmiş olarak görmüyor. (...)

Arkadaşımızdan Allah razı olsun, güzel bir fikir kafamda belirdi. Bu gibi konularda, hemen bir ilmi araştırma komisyonu kurulmasını teklif ediyorum.

Mikat mahalline gelince, özden hareket ederek söylüyorum: Bir şeyde zaruret var, ihtiyaç varsa ve bu da içtihadî bir fikre dayalıysa elbette ve elbette değıştirilebilir. Ama, siz onu zaruret prensibiyle, ihtiyaç prensibiyle açıklarsınız ancak. Yine aslı kalır. Ama, açık nassla tespit edildiyse, bırakın o öyle kalsın. Akl yürüteceğiz elbette de, ama, belli bir noktaya kadar gider durursunuz. Söz gelimi, nisap konusunun daha çok ibadet olması yanında bir de malî tarafı var. Bugün de tartışılıyor Türkiye'de. Ama kırk koyuna iki koyun da seksen koyuna bir koyun değıl, hemen katları 121'e, ondan sonra 201'e, ondan sonra 301'e atladı. Buyurun. Yani, kırkta bir değıl. Siz burada nasıl mantık yürüteceksiniz ki?.. Bir de güzel tarafı var işin, bırakalım Hz. Peygamber'in o güzel ifadeleriyle insanlar, Peygamberin tespit etmiş olduğı şekliyle zekatını versin. Bir de bu tarafı var işin. Yani, ben maslahatı burada daha uygun görüyorum.

Dediğimiz gibi, ihtiyaç var, zaruret var, yani görülüyor. Muhterem hocamın söylediği Erzurum misali gerçekten bir zaruret. Yani, bir gün hacıyı Erzurum'da, kışın ihramlı bekletirseniz, hiç birini sağlam götüremezsiniz oraya. Böyle bir zaruret varsa, o zaman o zaruret prensipleri içerisinde içtihadî bir hükmü inceleme altına alalım, ondan sonra hükmümüzü verelim diye teklif ediyorum.

Komisyon Başkanvekili – Çok teşekkür ederim.

– Sayın Altaş, buyurun.

Yusuf Altaş – Muhterem Hocalarım, zaruretten bahsediyorlar. Sayın İstanbul Müftümüz, Erzurum'daki hacılarımızın bir gün orada kışta kıyamette kaldıklarını anlattı. Burada dikkat edilirse organize bir sıkıntı var. Yani, organize bir eksikliği, aksaklığı çözeceğiz diye biz fıkıh niye zorluyoruz? Organizasyonu düzeltelim, uçak gelmeden, arıza var ise hacıların ihramlarını niye giydiriyorlar, onu sorgulamak lazım. Bu, bir.

İkinci bir nokta da, Cidde olayı eğer mikat sınırları dışında ise, bugüne kadar kitapların hiçbirisinde ben rastlamadım. Rastlayan hocalarım varsa beni aydınlatılsınlar. Hiçbirisinde “mikât sınırlarının dışındadır” kaydına rastlanmıyor. Üstelik, uygulama da, bu zamana kadar, özellikle Kızıldeniz'den gemiyle hacca gelenlerin gemide ihram giydiklerini, karaya çıkmadan ihram giydiklerini kitaplarda okuyoruz. Yani, uygulama bu şekilde gelmiştir. Bu uygulamanın değiştirilmesi doğru olmaz kanaatindeyim.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanvekili – Teşekkür ederim.

– Sayın Ayan, buyurun.

Abdullah Ayan – Biz kurul üyesiyiz ama kurulun görüşünü değil, kendi görüşlerimi söylüyorum. Bana göre, Cidde'yi mikat kabul ettiğimizde, Sayın Hocamızın, İstanbul Müftüsünün söylemiş olduğu sıkıntıların bin beteri Cidde'de olacaktır. Binlerce hacımızın Cidde'ye indiğini düşünelim. Orada gümrükten çıkacak, ihrama girmeye çalışacaklar. Ben uygulama açısından bunun mümkün olmayacağını düşünüyorum ve bu çok büyük sıkıntılara sebebiyet verecektir. Onun için, biz bunu olduğu yerde bırakalım. Yine gerekli tedbiri alırız. Eğer zaruret varsa, Cidde'ye yaklaştığımız zaman hacılarımız “haydi, getirin bir niyet” deriz, gideriz ileride bir istasyonda ihramlarını giydiririz. Sadaka da veririz, kurtarız biz bunları. Ben Cidde'ye gitsem tek başıma, ihrama kolaylıkla girerim; ama, binlerce hacı, dünyanın dört bir tarafından hacılar geliyor, bunun uygulanması mümkün değildir. Ben onu tartışmıyorum; mikat mı, hill mi? Orası artık, hocamızın dediği gibi komisyon kurulur, tartışılır.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanvekili – Ben de teşekkür ederim. Güzel bir teklif tabii. Yalnız, organizasyonu Şafiler tavaf sırasında nasıl yapacaklar? Ben üç defa tavaf yaptım, üçünde de tesadüf bayan geldi. Ben orada namaz kıldım, haydi diyelim ki benim abdestim bozulmadı; ama, ben Şafii olsaydım, benim namazım ne olacaktı, tavafım ne olacaktı? (...) Neyse, ben organizeye bir atıfta bulunmak için söyledim; yani, fetva açısından...

– Buyurun Osman Bey.

Prof. Dr. Osman Zümrüt – Bir şey dikkatimi çekiyor sabahtan beri. Değerli arkadaşım Bayraktar Bayraklı bir görüş sundu. Değişik bir görüş çıktı. Şimdi de İstanbul Müftümüz bir şey söyledi. Bu görüşlerin hiçbir sakınca doğmayacağını düşünüyorum. Bir görüş birliğine varsak diye bir teklif sunuyorum. Yani, bu durumda din bozulup gitmez. Böyle bir şey olmaz. Ben müftülük yaptım. Bizim o yörede, adam öldükten sonra mezarlıkta para dağıtırlardı. Ben bunu kaldırmak istedim. Doktor dedi ki, “biz medikal psikoloji okuduk; yerine bir şey koymak lazım hocam.” Ben denedim bir sene, olmadı. Yerine bir şey koymak, şeker veya torba bir şey dağıtmak lazımdı. Dağıttık, hakikaten başarılı oldu. Şimdi öyle devam ediyor. Yani, zordur. Teklifi açarsınız, yine insanlar Cidde’ye gidip durmazlar, Cidde’ye gidip orada ihrama girmezler, burada da görevlileri zorlarlar. Ama, bir açılım...

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanvekili – Ben de teşekkür ederim.

– Buyurun.

Doç. Dr. Bünyamin Erul – Keşke burada bir harita olsaydı da, bu mikat mahallerini bir görüp ona göre konuşsaydık.

Az önce hocam, “o gün Cidde vardı” dedi. Bunun araştırılmasında fayda var. Cidde küçük bir köy idiyse, Hz. Peygamber bunu pek nazarı itibara almamış olabilir. Birçok köy var. Her köye ayrı bir mikat mahalli belirlemesi mümkün değil. Orada, İbn Ömer Hazretlerinin söylediği şey, yani “o gün Basra, Kufe, Irak halkı yoktu, böyle bir ihtiyaç olmadı, böyle bir ihtiyaç olmayınca da böyle bir yer belirtilmedi” şeklinde bir husus ortaya çıkıyor. Ama, Cidde var mıydı, ne kadar insan yaşıyordu? Cidde’nin benzeri köyler için zaten bir şey belirlenmemişse, bu fazla bir anlam ifade etmez.

Benim araştırmamda bir paragrafım var, onu okumak istiyorum. “Bu yeni uygulamasıyla Hz. Ömer, Hz. Peygamber’in belirlediği yerleri değil, oraların kuşattığı haram bölgesinin alanını esas almış, adı geçen yerleri sadece bu belgenin beş sınır noktası olarak görmüştür. Dolayısıyla onun için sınır noktaları değil, o noktaların çevirdiği haram bölge önemlidir. Bu sebeptendir ki, Iraklıların müracaatını Hz. Peygamberin gözettiği maksada ve onların maslahatına uygun görmüş, içtihadıyla onlar için Zat-ı İrk’i belirlemiştir.” Yani, ortada bir ihtiyaç varsa... Ben zaruret demiyorum, çünkü zaruret her şeyi mubah kılar. Ortada bir ihtiyaç varsa, maslahat, şâyet Cidde’de fazla bir sıkıntı olmayacak, Cidde bir kolaylık getirecekse ve Cidde bu iki mikat mahallinin içerisine giriyorsa, Hz. Ömer’in bu uygulamasına benzer bir uygulama yapılmasında ne mahzur olabilir ki? Yani, mikat mahalli belirlenmiyor, iki mikat mahallinin hizasından geçiyor. Ben Tayyar Taş Hocamla beraberim bu konuda.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanvekili – Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Orhan Çeker – İki mikat dedikleri hangileri?

Dr. Muzaffer Şahin – Yelemem ile Zuhuleyfe. (...)

Prof. Dr. Orhan Çeker – Bu düz hattı çekmenin dayanağı nedir, niye düz hat?..

Yusuf Altaş – Medine’den Cuhfe’ye çizgi çekerseniz, o zaman denizde biter bu iş. O zaman Cidde Hill bölgesinde kalır.

Dr. Muzaffer Şahin– Zülhuleyfe’den Cidde’ye çizgi çekiliyor... (...)

Komisyon Başkanvekili – Sayın Tayyar Taş Bey, buyurun.

Necati Tayyar Taş – İncelenince görülecektir ki, deniz sahilinde ikamet eden insanlar, denizleri her geçen gün itiyorlar. Deniz kenarında ikamet edilmiyorsa, deniz karaları itiyordur. Dolayısıyla, eski Cidde mahalli, mutlaka denize doğru itilmiştir. Şimdi, haydi haydi Cidde mahallinde ihrama girmek için hiçbir sıkıntı yok. Abdullah Ayan Bey diyor ki, “eğer Cidde’de ihrama girmeye ‘evet’ dersek, her şey toz duman olur.” Her şey toz duman olacak diye -Cidde’de ihrama girmenin mahzuru yoksa- toz dumanla mahzuru nasıl yan yana getireceksiniz?

Bir Katılımcı – Altyapı yok hocam.

Necati Tayyar Taş – Altyapıyı yapın efendim. Kaldı ki, tek başına gidildiğinde Cidde’de ihrama girmek çok kolaysa, bu kolaydan herkes istifade eder. İhrama Türkiye’de girmesinde sıkıntı yok; Türkiye’de girer, uçakta girer, Cidde’de girer. Ama, “Cidde’de ihrama girerseniz cezai müeyyideye tabi tutulursunuz” dayatması hoş değil. Bu, Cidde’nin de ihrama girme mahalli olmasını ortadan kaldırmaz.

Komisyon Başkanvekili – Teşekkür ederim. Şimdi sorunuzu sorabilirsiniz Sayın Ayan.

Abdullah Ayan – Cidde’de ihrama girmeyen Türkiye ve Pakistan. Diğer hangi ülkeler giriyor ihrama Cidde’de?

Necati Tayyar Taş – Herkes giriyor.

Abdullah Ayan – Ben hiç görmedim diğer ülkelerin Cidde’de ihrama girdiklerini. Ben uygulamayı söylüyorum. Altyapısı yok, hacılarımız elbisesini çıkaracak, ihrama girecek, affedersiniz boy abdesti alacak...

Komisyon Başkanvekili – Sayın Ayan, Ankara’da da yok, Kayseri’de de yok..

Necati Tayyar Taş – Bir şey söylemek istiyorum. Aslında Cidde’de ihrama girmek, Türkiye’de bütün havaalanlarında ihrama girmekten daha kolay. Ben İstanbul’u söylüyorum. Cidde’deki imkânlar İstanbul’dan çok daha güzel. Sıcak su var...

Komisyon Başkanvekili – Buyurun Sayın Kaya Kurt.

Mehmet Kaya Kurt – Bir fetva gereği, Cidde bir-iki yıl gerçekten mikat olarak kabul edilmiş, fakat sonradan vazgeçilmiştir. İki yıl uygulanmıştır, akabinde vazgeçilmiştir. Binbaz’ın fetvası üzerine, kendi kitaplarında da buna işaret vardır; ama, Binbaz’ın bundan vazgeçtiği de son zamanlarda ifade edilmiştir.

Komisyon Başkanvekili – Buyurun Sayın Erkal.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Son iki uygulamayı söyleyeceğim. Yani bu “başka taraftan gelenler Cidde’de ihrama giriyorlar” denildi de onun için söylüyorum. Bundan üç hafta evvel Riyad’da bir sempozyuma iştirak ettim. Bütün Müslümanlar -ki gayrimüslimler de vardı, müsteşrikler vardı; Hasan Hanefi dahil bunların içine- hepimiz Riyad havaalanında ihrama girdik. Yani, bu, Fas, Tunus, Cezayir ve Mısır dahil, bütün Arap ülkelerinin temsilcileri orada girdi.

Bir hafta evvel...

Prof. Dr. Orhan Çeker – Nereye indiniz?

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Cidde'ye indik. Riyad'da ihrama girdik. Cidde'ye indik; Cidde mikat mahalli içinde sayıldığı için.

Bir hafta evvel, ODTÜ Rektörü, İTÜ Rektörü, Sakarya Üniversitesi Restörü Suudi Arabistan'ın davetlisi olarak Dammam'a gitti. Orada, onlara da umre teklif etmişler, onlar da orada ihrama girmişler. Yani, demek ki bugünkü uygulama bu vaziyette. Binbaz'ın fetvasından vazgeçilmiş. Ha tekrar aynı fetvaya dönülmez değil, onu kast etmiyorum; ama, uygulamayı söyledim.

Teşekkür ederim.

Komasyon Başkanvekili – Teşekkür ederim.

– Sayın Hocam, buyurun.

Mehmet Savaş – Teşekkür ederim. Sanki meselenin münakaşa noktası, yeni bir mikat mahalli ihdas ediliyormuş gibi bir anlam taşımaya başladı. Yeni bir mikat mahalli ihdas edilmiyor. Mikatların düz çizgilerle birbirine bağlanması durumunda Cidde çizilenin içerisinde mi kalıyor, yoksa çizilecek hatların dışında mı? Kimse de “bu böyledir” demiyor. Ağırhklık görüşü arkadaşlar belirtiyor. Bu, görüş beyanından başka bir şey değil. Yani, nassa dayalı olmadığı için, kesinlikle bir şey söylenmediği için, içinde de kalabilir, dışında da kalabilir. Ama, “kişi olarak sizin kanaatiniz ne” diye sorarsanız, herkes bir kanaat belirtecektir. Bana göre içinde kalıyor. Ben bir-iki defa Suudi Arabistan İslâm Bankasının davetlisi olarak o ülkeye gittim -özür dilerim, özel bir meseleymiş gibi oluyor- dünya Hanefilerinin özellikle birinci bayram günü razah (taş, baş, traş) tertibine uymak suretiyle yüzlerce, binlerce kurbanın heder olduğunu, oysa ki, bu razah tertibi yalnız Ebu Hanifeye göre... Yani, razah dediğimiz remy, zebih, ondan sonra halk. Bu sırayı bozacak olursa, yani adam taşını attı, kurbanını kesmeden traş oldu, iki gün sonra da kurbanını kesti, ne mahzuru var? Diğer mezheplere göre hiçbir mahzuru yok. Ancak, Ebu Hanife'ye göre mahzur teşkil ediyor. Bir an evvel ihramdan çıkayım diyen, kurbanı eline geçiren, herhangi bir taş dibinde veya bir vadide kesip gidiyor, kurbanlar heder oluyor, bunu önlemenin yolu tertibin vacip değil, sünnet kabul edilmesiyle mümkündür, dediler. Bu konuşmada, Mısır'dan ilim adamları vardı, Cezayir'den vardı, Pakistan'dan, Hindistan'dan, Türkiye'den... Oradakilerin bir kısmı, Suud'un yerlileri dediler ki, bu konuya daha ciddi eğilen Türk heyetinin konuşmasını dinledikten sonra kanaate varacağız. Söz bize verildi. Bitince de Pakistanlılar dedi ki, vacip değildir, sünnettir dersek, bizim, bu karara katıldığımızı Pakistan ilim adamları duyarsa bizi Pakistan'a sokmazlar. Sünnet de olsa bu tertibe uymak gerekir... Oysaki, Hz. Peygamber hac konularında malumunuz, zorluğun olduğu yerde Cenab-ı Peygamber kolaylığı göstermiştir “ifal vela haraç”. Burada, illa buradandır, yok mikadın dışındadır diye bir ısrar yok. Arkadaşlar kanaatlerini belirtiyorlar. Ama, Suudi Arabistan yetkilileri mikadın içindeymiş gibi mütalaa ettiler. Abdullah Binbaz'a da karşı çıkıldı. O da o görüşünden rucu etti. Cidde'yi mikat içinde kabul ettiler. Uygulama da bu merkezde. Ama, bu değiştiği takdirde, ne icmaa muhalefet edilmiş olur. Neden nassı hâlâ eskiden beri içtihadî bir nokta olarak kabul ediliyor; ama, ekseriyetin

görüştü, ilk konuşmamda da ifade ettiğim gibi, Kuzey Afrika ülkeleri oraya gelirken Cidde'de ihrama gireni ben görmedim, çok vazife yaptığımız yıllar oldu orada, hiç kimenin orada ihrama girdiğini görmedim. Mısır'lı Hanefiler de, diğer mezhepler de, uçakla gelenler Mısır'dan, Sudan'dan gelenler Sudan'da ihrama girmektedirler. Orada havaalanında ihrama gireni ben görmedim. Yani, orası mikadın içinde mütalaa ediyorlar.

Komisyon Başkanvekili – Teşekkür ederim.

Başka söz almak isteyen yoksa, artık onu oylamaya sunalım da bari neticelendirmiş olalım. Vakit de geldi. Söz isteyen yok.

“Cidde mikat mahalli mi, değil mi, içinde mi, dışında mı?”

Abdullah Ayan – “Cidde mikat mı, değil mi?”

Komisyon Başkanvekili – Veya şöyle değiştirelim. “Mikatlar aynen korunsun, herhangi bir değişiklik yapılmasın” veya “Cidde'yi de mikat mahalli yapalım mı?”

Prof. Dr. Orhan Çeker – Oylamasını yine yarın yapsak olmaz mı?

Komisyon Başkanvekili – Bunu oylamamızda bir mahzur yok.

Yrd. Doç. Dr. A. Kerim Ünalın – Mikat olabilir mi, olamaz mı diye... (...)

Komisyon Başkanvekili – Yine ihtilaf var. “Peki, mikat sınırları içerisinde midir, dışında mıdır?” (...)

Doç. Dr. Bünyamin Erul – Şöyle sorsak: “İhtiyaç halinde iki mikat hizasından herhangi bir yerden ihrama girilebilir mi?” Belki yarı yarıya çıkacak oylamada. (...)

Komisyon Başkanvekili – Bütün konuştuğumuz şeydu: “Cidde'de biz ihrama girebilir miyiz, giremez miyiz?” Şimdi ben bunu oylamaya sunacağım.

Bir Katılımcı – Müsaade eder misiniz; eğer mikadın dışındaysa girersiniz...

Komisyon Başkanvekili – Artık tartışmıyoruz hocam. “Biz Cidde'de ihrama girebilir miyiz, giremez miyiz?”

“Girebiliriz” diyenler... 8 kişi. “Giremeyiz” diyenler... Çoğunlukla giremiyoruz. (...)

Peki efendim, “İhram Yasakları”na gelmiş olduk.

Bugünkü süremiz bitmiş oldu. Çok teşekkür ediyorum.

ÜÇÜNCÜ KOMİSYON
DÖRDÜNCÜ OTURUM

“İhram Yasakları”
“Müzdelife Vakfesi”

(16 Mayıs 2002)

Prof. Dr. Nasuhi Ünal Karaarslan (Komisyon Başkanı) – (...) “İhram Yasakları” ilgili söz almak isteyen var mı?

Bir Katılımcı – Hocam, Diyanet mensubu arkadaşlarımız önce bu konudaki problemleri ortaya koyarlarsa, neyi tartışacağız daha iyi anlaşılır.

Komisyon Başkanı – Muzaffer Bey, siz bu konuda bilgi verir misiniz?

Dr. Muzaffer Şahin – Sayın Başkanım, değerli hocalarım; ihram yasaklarıyla ilgili olarak fıkıh kitaplarında belirgin bir problem yok. Kaynaklarda yer alan ve mezheplere göre de farklı durumlar ortaya çıkan ihram yasakları var. Biz, Diyanet İşleri Başkanlığı olarak, ihram yasaklarıyla ilgili sorulara cevap verirken, mezheplerin ortaya koymuş olduğu görüşlerden müsteftinin haline en uygun olan görüş istikametinde cevaplar vermekteyiz. Yani, burada belli bir mezhebin görüşü istikametinde hareket etmemekteyiz. Örneğin, bir mezhepte ihram söküğü kurban kesmeyi gerektiriyorsa, bir başka mezhepte de, kurban da kesebilir, oruç da tutabilir, tasadduk da edebilir görüşü varsa, biz burada kişiye bu üç şıktan birisini tercih edebilirsin diye kolaylık yolunu göstermekteyiz. Ama, belirgin bir ihram yasağıyla ilgili herhangi bir problem yok.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim. Mesela ben şunu söyleyeyim: İhram yasaklarından birisi de, giyilen ihramın dışında bir şey giymemek. Bu bir mesele oldu bu sene. Giyilir mi giyilmez mi; iç çamaşırı şeklinde giyilirse ne olur veya giyilirse nasıl bir şey giymek lazım? Bu giyilen rida ve izar dediğimiz iki parçadan oluşan ihram, bir başka şekilde olabilir mi? Yani, bu iki parça bezden ibaret değil de, daha farklı bir şekilde giyilebilir mi? İhramın esası nedir, niçin böyle iki parça bezden ibarettir? Zamanın elbisesi bu muydu da bu şekilde bir gelenek devam etti, yoksa o zaman da diğer elbiseler çıkarılıp bu ihram denilen iki parça bez mi giyiliyordu? Bu konuda tarihî bir araştırma yapan var mı mesela?

– Zeki Bey Hocam, buyurun.

M. Zeki Karakaya – Sayın Başkan, muhterem arkadaşlar; “ihram”, kelime olarak bizde, iki bez parçasına bürünmeye karşı kullanılıyor. Halbuki, ihramın manası bildiğiniz gibi o değil; namazdaki iftitah tekbiri gibi kendisine helâl olan bazı şeyleri

haram kılmaktır. İhram esası itibariyle niyettir. Hacca niyet etti mi bir insan, elbise giyemez. İhramlının, yani hacca niyet etmiş olan kimsenin uyması gereken bir usul var. Elbise giydiği takdirde, yarım gün giyerse cezası belli, tam gün giyerse cezası belli. Bunun dışında bazı hacılar, alttan bir kilot giymek istiyor; “ben böyle gezemem” diyor. Kimileri başka türlü düşünüyor. Bunlara, “o zaman elbise yoktu, zaten böyleydi” deniliyor. Bunlar aslında doğru sözler değil. Ama, aksine bir iddia veyahut da bir tespit var ise, tabii ki onu da dinlemek isabetli olur.

Bir ara, eski İstanbul Müftümüz, bir hadis-i şerife istinaden külot giyilebileceğini söylüyor idi. Bu hususta Hz. Aişe validemizin, yük yükleyen kölelerden, avret mahalleri açılmış olanlara, “siz üzerinize bir şey giyin, bir şey bağlayın” diye bir ifadesi bulunmaktadır. Şu anda hadis-i şerifi lafzen hatırlayamıyorum. “İbane” gibi bir şeydi kelime olarak zannediyorum, öyle bir şey vardı. O zaman onu biraz incelemiştim, şâyet Hz. Aişe validemizden öyle bir ifade var ise, oradan şu anlaşılıyor: Bir bez parçası, alttan aynen kemer bağlandığı gibi, o kemerin arasına sıkıştırmak suretiyle elbise olmak kaydıyla avret mahallinin açılmasını önleyici bir tedbir alınabilir. Ayakkabı dahil, tam yüzü kapalı ayakkabı giyilmeyeceği, elbise giyilmeyeceği açıklanmış. Dolayısıyla, bunun dışında farklı bir şeyi ben göremedim.

Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim. Bir şeyi ben arz edeyim. Bu bezin bağlanması, bir sakıncayı önlemek için tabii. İhtiyaç var ise... İhramda her zaman böyle bir sakınca da var, açılma korkusu var. Ben gördüm, oralarda bazen çok biçimsiz oturuyorlar. Bez değil de, mademki maksat dikişsiz olmasıysa, dikişsiz böyle bir dokuma çamaşır olmaz mı yani?

M. Zeki Karakaya – Dikişsiz değil, dikiş önemli değil, isterse bin parça yamadan yapılmış olsun, hiç önemli değil o. Elbise şeklinde olmayacak. İhram dediğimiz dokuma türünden o bezler, alttan eteklik gibi, üstten de aşırılmalı gibi bağlanıyor. Bursa’da bir dokumacı, böyle yapmıştı reklam için. Kendisi de gelmişti hacca. Dedim ki, “bu olmaz, senin de haccın olmaz; çünkü, bu elbisedir.” Dedi ki, “dikiş yok.” Dedim, “dikiş diye bir ifade yok kitaplarda, elbise giyilmeyecek.” Zaten dokumanın tamamı baştan sona dikiştir bana göre, dokumanın kendisi dikiş. O bakımdan, “elbise olmayacak” demektir.

Komisyon Başkanı – Bunun delili nedir?

M. Zeki Karakaya – O konu... Ben bunu arz ettim, ilmi deliline bakmadım, açık söyleyeyim.

Komisyon Başkanı – Orhan Bey, buyurun.

Prof. Dr. Orhan Çeker – Daha önce hocamızın da beyan ettikleri gibi, burada yasa olan elbisedir. Tabii ki elbiseler dikişsiz pek düşünülmediği için, dikiş de sıfat olarak ilave ediliyor. Buyurduğunuz gibi, acaba Resulullah zamanında elbise mi yoktu ki böyle giyildi? Öyle değil; çünkü, bu yasak sadece erkekler için var, kadınlar elbise giyebiliyorlar. Böyle olunca, o zaman kadınlara olan elbise, erkekler için de elbette var olarak düşünülür. Dolayısıyla, var olan bir elbise çıkartılmış ve bu izar ve rida giydi-

rılmıştır. Şimdi, bu da bizzat Peygamberimiz'in hem uygulaması, hem de emriyle sabittir. Bu hususta iki hadis-i şerif mevcut. Bunlardan birincisi, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inden alınarak -ayrıca Buhari, Müslim ve Tirmizi'de yer almaktadır- müttefakun aleyh hadis oluyor. O da şu: Abdullah b. Ömer naklediyor: "İhramlı kimse, gömlek, sarık, don -don da özellikle var burada-...

Komisyon Başkanı – Hangi kelimeyi kullanıyor orada?

Prof. Dr. Orhan Çeker – لا يلبس القميص ولا العمام ولا السراويلات (Buhari, Hac, 21) özellikle öyle geçiyor. "Ve le'l-beraniz, bornoz", onlarda da geçiyor; "ve le'l-lihaf" paltı gibi, bür-gü gibi şeyler. Bunların hepsi sayılıyor hadis-i şerifte. Don, buna pantolon da diyebiliriz. Ayrıca "şarraş, bornoz ve mest giymeyin, terlik bulamayan mest giyebilir, ancak topukların altından mestlerini kessin" diye de Peygamberimiz'in tavsiyesi var. Yani, ayağı örten bir ayakkabı giydiği takdirde de, terliğe benzetecek şekilde üstünü yırtmak zordur. Bu açık. Kadınlarsa başını örter, el ve yüzü dışında bütün bedeni örtecek bir elbise giyerler. Ondan sonra, Peygamberimiz şunu da ilave ediyor: "İhramlı kadın yüzünü örtmesin ve eldiven de giymesin." Bu da, Buhari'de, Ebu Davud'da, Tirmizi'de yer almaktadır. Aynı zamanda Nesai'de yer alıyor.

Bir hadis daha var bu hususta. Elbisenin yanı sıra, bedeni rahatlatıcı koku vesaire de kullanılmıyor. O da hadis-i şerifle sabittir, yine müttefakun aleyhtir ve aynı kaynaklarda geçiyor. "Zaferan ve vers kokusuyla kokulanmış elbise giymeyin" şeklinde geçiyor. Zaten uygulama da böyle oluyor. Bu noktada da bir problem yok.

Sizin dediğiniz "acaip açılmalar" falan, bunlar dikkatsizlikten oluyor. Aynı kıyafeti, aynı rida ve izarı giydikleri halde dikkatli davrananlarda açılma olmuyor. Bu noktada da bir problem yok.

Komisyon Başkanı - Daha ziyade yaşlı insanlarda tabii bu durum oluyor, dikkat edemiyor. Bir de, kendi kültürü itibarıyla zaten pek dikkatli olmayan insanlar da var. Çok değişik ülkelerden gelen insanlar var. Bunlar bazen dikkatsiz davranabiliyorlar.

– Celal Bey Hocam, buyurun.

Prof. Dr. Celal Kırca – Arkadaşlarımdan bir şey öğrenmek istiyorum. Hatırım da kalmış, yanılırsam beni düzeltsinler. Dün de bir arkadaşım ona temas etti. Mekke'li müşrikler, daha doğrusu Kureyşliler Arafat'a çıkmıyorlar, Müzdelife'de kalıyorlar, onlara "Hums" ve "Ahmas" deniliyor. Bir de bunun dışında "Hill"den olan, yani Kureyşli olmayanlar ve ona müttetik olmayanlar Arafat'a çıkıyorlar. O Arafat'tan gelen Hill'den olanlar, Kâbe'yi tavaf ederlerken, elbiselerini değiştirip öyle tavaf etmeleri gerekiyor veyahut olmazsa ödünç alamazlarsa çıplak tavaf etme âdetinin olduğu şeklinde bir bilgi var bende. Çok önceleri okuduğum için zihnimde net değil. Bu konuda bilgisi olan arkadaşlarımız varsa, bizi aydınlatırsa memnun olacağım. O zaman, yani Kureyşliler ihram giyiyorlar mıydı, giymiyorlar mıydı? Orada bir ikilem mi var?

Prof. Dr. Orhan Çeker – Benim hatırladığım o olay şöyle: Kureyşliler şöyle bir âdet geliştirmişlerdi. Kâbe'yi tavaf edenler hiç günaha bulaşmamış bir elbise giyecekler, eğer bunu bulamazlarsa, o zaman çıplak tavaf edeceklerdi. Tabii bunun ekonomik boyutu da var, dün dediğiniz gibi, belki de elbise satmak için de bunu uydurmuş ola-

bilirler. Biz, ihram giyiyorsak, müşrikler benzeri bir âdet geliştirdiği için giyiyor değiliz, orada ciddi bir yanlışlık yapmayalım. Biz Müslümanlar bunu müşriklerden alıyor değiliz, İbrahim Peygamber'den beri gelen bir âdettir bu. Onu tashih etmek gerekiyor.

Komisyon Başkanı – İşte, İbrahim Peygamber'den beri geliyorsa, demek ki İbrahim Peygamber zamanındaki kıyafet buydu ve o gelenek, en azından hacda devam ettirilmiş oldu. Zaten, Roma ve Grek dönemi, eski antik dönem kıyafetlerine baktığımız zaman, aynı şekilde, altta bir bez, bir de üstte devam etmiş onun üzerinden atılan bir bez var. Dönemin kıyafeti zaten bu ve bu gelenek, hac ibadetinde eskiden beri korunmuş ve devam etmiş. Ben tabii bilemiyorum; Hz. Peygamber de bu şekilde bir kıyafet giyerek tavaf ettiği hadiste sabit. Ama, ben şahsen hikmetini anlamıyorum bir türlü. Mesela deniliyor ki, kıyamet giysisidir bu, herkes bu şekildedir. Pek fazla aklım ermiyor. “Kıyamette insanlar iki bezle birlikte kalkacaklar” diye bir şey de yok! Öyle bir şey mi var? Bazen insanlara bu tür şeyler anlatılıyor da, o bakımdan ben burada zikretmek durumundayım. Ama, daha mazbut bir kıyafet giyilememesinin hikmetini anlamıyorum. Belki anlayanlar vardır.

– Buyurun.

Doç. Dr. Ali Akpınar – Muhterem Hocalarımın söylediklerini -ben not almıştım- kısaca tekrar etmek istiyorum.

Cahiliye döneminde, dışarıdan hac için Mekke'ye gelenler, harem için Mekkeliler tarafından üretilen özel elbise satın almak zorunda idiler. Alamayanlar, çırlıçplak tavaf ederlerdi. Utanıp da “ben çırlıçplak tavaf edemem” diyenler kendi elbiseleriyle dolaşırlar, ama bunu da bir statüye bağlamışlar, hac dönüşü memleketlerine giderken, o elbiseleri Mekke'de bırakır giderlerdi. Kalan elbiseler için de iki görüş var. Genel eğitim, o elbiselerin Mekkeliler tarafından ganimet olarak paylaşılması şeklinde. Benim bu rivâyetlerden anlayabildiğim, demek ki, Mekke insanında özel bir elbiseyle tavaf etme geleneği var, fakat bu gelenek insanlara birtakım külfeti beraberinde getiriyor. Hz. Peygamber erkekler üzerindeki uygulamasıyla, bu külfeti büyük ölçüde ortadan kaldırmış; yani, çok iğreti diyebileceğimiz, çok basit, belki çok ekonomik bir kıyafeti belirlemiş. Sizin işaret ettiğiniz gibi biz de hep anlatıyoruz ve bana da uygun geliyor, bir mahşer antremanı, kefenle insanların ahirete hazırlık şeklinde; ama, erkekler bazında (...) Bir mahşer denemesi gibi geliyor, o hikmet bana da uygun geliyor.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

– Buyurun.

Prof. Dr. Bayraktar Bayraklı – Orhan Bey'in burada naklettiği hadis Peygamberimiz'in dönemini naklediyor mu? O dönemde bornoz falan var mıydı, böyle bir hadise var mıydı?

Komisyon Başkanı – “Seravil” meselesi şöyle: En eski kaynaklarda, “sirval” kelimesi var ve İslâm öncesi Arapların pek fazla bunu tanımadıkları şeklinde lügat kitaplarında ve dil kitaplarında bilgiler var. Hatta şöyle bir şey anlatılıyor -dil kitaplarına baktığımız zaman bunu görürsünüz-: Arabın birisi, çölde bir sirval bulmuş, bunu

giymek istemiş, önce bacağından başına sokmak istemiş, bakmış ki olmuyor, giyememiş, ondan sonra iki bacağına birden sokmak istemiş, yine olmamış, ondan sonra çalmış yere. Demiş ki herhalde bu şeytan giysilerinden birisidir, bırakmış olduğu yerde ve yoluna devam etmiş. Sirval, esasında Farsça bir kelime, seravil şeklinde, bazı dilciler ihtilaf ediyorlar, “bu Arapça’dır” diye, ama esasında sirval Arapça değil Farsça bir kelime, seravil şeklinde cem’ edilmiş. Araplarda yok bu, sonradan girmiş bir şey, ama hangi dönemde girmiş onu tam olarak bilemiyorum.

Prof. Dr. Bayraktar Bayraklı – Bence maksat, insanların ihramda haramlı olduğu, kendisine birtakım yasakların olduğuna işaret etmek değil midir? Bu başka şekilde ifade edilemez mi? İlla da, o dediğimiz yukarıdan aşağıdan iki parça elbiseyle mi ifade edilebilir? Bu daha modernize edilemez mi? Bunu kim yasaklar? Mesela ben orada karşılaştım, vatandaşın biri, üzerinde donunu unutmuş, ihramını giymiş, niyetini yapmış, demişler ki ona, “şu cezayı vereceksin.” Bu cezalar nerede konulmuş? Yani, bu ne zaman konulmuş, nasıl oluşmuş? Dolayısıyla biz, meseleyi o kadar yukarı sürüyoruz, vatandaşa o kadar zorlaştırıyoruz ki, çileden çıkıyor vatandaş. O kadar ağır şeyler yüklüyoruz ki! Maksat, bir insanın yasaklı olduğunu, birtakım davranışları yapamayacağını belirleyen bir işaret değil mi bu elbise? Mahşerle falan alakası yok. Bu elbise, aynı tip elbise giyilebilir orada, başka türlü bir elbise de giyilebilir. İhramlı olmanın, yasaklı olmanın ifade edilebileceği başka tarz olamaz mı? Yani, 20. asırda yaşıyoruz, dinin hangi boyutunu veriyor bu? Bunu lütfen bir düşünelim burada. Yoksa, aynı şekilde yaparsak bunu, o zaman konuşmamıza lüzum yok.

Komisyon Başkanı – Sayın Hocam, Hz. Peygamber niçin bu ihramı giydiğini arkadaşlarımız tarihsel olarak zaten ifade ettiler. Yani, birtakım şeyleri önlemek için giymiş olduğu belli. Ben de esasında aynı kanaatteyim. Daha mazbut bir kıyafet olabilir; ama, bütün Müslümanlar tarafından kabul edilir bir kıyafet olması gerekir. Aksi takdirde, “bu bir de üniformdur” demek lazım. Hac ibadetinde bir üniform, tek kıyafettir. Eğer bu temin edilmezse, belki onun şekli bozulur. Ama, eğer bütün insanlar daha mazbut, ona benzer bir kıyafet geliştirebilirlerse, bence olabilir.

Bu iç çamaşır meselesinde de, özellikle alttan bir çamaşırın giyilmesi İslâm’ın hikmetine uygundur diye geliyor bana. Bu benim şahsi kanaatimdir.

– Buyurun Hocam.

Yrd. Doç. Dr. A. Kerim Ünal – Efendim, bence haccın esprilerinden birisi de müslümanlar arasında geçici bir an bile olsa birlik ve beraberliğin sağlanmasıdır. Kıyafet açısından da ihramla bu birlik ve beraberlik sağlanmış...

Haccın bir diğer esprisi de bence, gerek Peygamberimiz zamanındaki olayların gerekse ondan önceki olayların bir hatırlatılması ve canlandırılmasıdır. Hep modern bir düşünceyle bakacak olursak, bazı şeylerin izahını yapmak mümkün değildir. Mesela neden şeytan taşlanıyor veyahut da Safa ile Merve arasında neden gidiliyor, geliniyor, neden belli yerlerde koşuluyor, bunu biz mantıken nasıl izah edebiliriz? Bunu Peygamberimiz yapmış. İkincisi, dinler arasında da bir tevhit vardır. Biraz önce Hz. İbrahim’den bahsedildi. İslâm dini de zaten “ملة ابراهيم” (Hac, 22/78) diyor, onun dini de حنيفا مسلما (Ali-i İmran 3/67) diyor; o da İslâm’dır. İşte Hz. İbrahim’in zamanındaki -demin siz buyur-

dunuz- acaba kıyafet o muydu? O olabilir. Ta o zamanki olayların bir hatırlatılması ve dinler arasındaki -Hz. İbrahim'in diniyle İslâm dini- birliğin canlandırılması şeklinde yorumlanabilir. Yoksa, mantık açısından dikişli elbise de olabilir, askeri elbiseler de olur, başka elbiseler de olur. Fakat, burada Peygamberimiz'in zamanındaki bu olaylar canlandırılıyor, insan fiili olarak o atmosferin içerisine girmiş oluyor. Peygamberimiz de Hz. İbrahim dönemindeki bu elbiseyi seçmiş, böyle de bir çağrışım yapıyor. Bunu da artık taabbudi bir şekilde değerlendirmek mümkün. Bu konuda yeni bir uygulamayı bütün dünya Müslümanlarına benimsetmek lazım. Aksi takdirde her birisi bir çeşit giymiş olacak, orada bir kargaşa çıkacak ve Müslümanlar arasında yeni bir problem meydana getirilmiş olacaktır. Bunun yerine, diğer meseleler gibi bunu kendi bünyesi içinde çözmek lazım. Yani, daha dikkatli olunması, ihramın daha iyi bağlanması şeklinde çözümler getirilebilir.

Komisyon Başkanı – Hocam siz buyurun.

Abdullah Ayan – Hocam, gündeme dikkat edersek, burada biz ihram üzerinde fazla durmayacağız, gündem maddemiz “ihram yasakları”.

Komisyon Başkanı – Hocam, bununla ilgili söz alan olmadı da, onun için buraya girildi. Ama, eğer varsa, bu konuştuğumuz konuyu keselim ve oraya girelim.

– Buyurun.

Prof. Dr. Orhan Çeker – Bizim konuşma usulümüz değil, fıkıh usulü hatasına işaret edeceğim. Mehmet Erkal Hocam üzerinde durdu, hükümlerin bir illeti var...

Komisyon Başkanı – Mikrofonu almayın siz, hocamıza söz verdik. Usul hatası değilse hocam konuşsun.

Abdullah Ayan – Benim şahsen ihramla ilgili herhangi bir sözüm yoktur. Elbette o mukaddes yerlerde tek tip elbise giymekte fayda vardır. Dünyanın dört bir tarafından o mukaddes yerlere gelen Müslümanlar için bu elbise tek tip olmalıdır. Az önce Zeki Bey Hocam söyledi, ben Hac Dairesindeyken bir tanesi ihram getirdi, boğazından geçirdiğin zaman elbise gibi oluyor, herhangi bir yer de gözükmüyor. “Hiçbir yerinde dikiş yoktur, ben bunu dokudum” diyor. Bu elbise olur, ihram olmaz. İzar ve ridadan ibaret olan o iki parça bezi, havluyu, o mukaddes yerde giyeceksiniz. Zaten bizim ihramla ilgili bir problemimiz yoktur. Elbette ki gerekli tedbirler alınır, o nahos hareketler önlenir. Ama, daha çok ihram yasaklarıyla ilgili, “şunu yaptın bir dem, şunu yaptın bir dem” diyebilir miyiz; yoksa âyet-i kerimeye de dikkat ederek, Şafî mezhebinin görüşüne uyabilir miyiz? İşte orada bir muhayyerlik tamıyor: Ya oruç, ya kurban veya sadaka... Yani, böyle bir şey yapabilir miyiz? Yoksa, ihramla ilgili herhangi bir problemin olduğunu şahsen ben düşünmüyorum.

Komisyon Başkanı – Sizin, bu yasaklarla ilgili söylemek istediğiniz bir şey var mı?

Abdullah Ayan – Muzaffer Bey ihram yasaklarını dile getirdi. Şu anda burada yok. Arkadaşlar fikirlerini beyan ederlerse, daha sonra imkân olursa...

Komisyon Başkanı – Buyurun.

Prof. Dr. Orhan Çeker – Dün de benzeri bir hata yapıldığı için Prof. Dr. Mehmet

Erkal Hocam işaret ettiler. Bugün de aynı hataya doğru gittik. Hükümler illete bina edilir, hikmete değil. Biz burada hikmeti konuşuyoruz; hükmü, hikmete bina etmeye kalkışıyoruz. Bu yanlış olur. Dün de söylendi, ibadetlerde genelde aklı bir yön yoktur, taabbudidir, böyle emredilmiştir, böyle yapılacaktır. Biz bunun hikmetlerini düşünürüz. Birisi iki hikmet tespit eder, birisi beş, birisi on... Ama, bunların hiç birisi hükmü ona göre değiştirmemizi gerektirmiyor. O yanlışlığa düşmememiz lazım.

Muzaffer Şahin Hocanın söylediği gibi, ihram yasakları konusunda bütün mezheplerden istifade edilerek, âyet-i kerimeler ve hadis-i şerifler de göz önünde bulundularak, kolaylık imkânı tanınan yerlerde, kolayı seçtirilebilir. Ki, orada kurban var, oruç var, bir de sadaka var. Durumuna göre “şunlardan birisini seç” demek en güzel usuldür.

Komisyon Başkanı – Peki, şimdi iç çamaşır giyildiği zamanda sadaka verilmesini öngören hangi mezhep var?

Prof. Dr. Orhan Çeker – O noktada ben şunu hatırlıyorum: Bir gün giyildiği zaman kurban var.

Komisyon Başkanı – Bütün mezheplerde...

Prof. Dr. Orhan Çeker – Daha eksik, birkaç saat içerisinde giyerse, galiba oruca veya sadakaya dönüşüyor. Ben teferruatına bakmadım, problem olmadığı için. Sadaka, kurban ve oruçtan biri olabilir. Hangisi kolayına gelirse.

Komisyon Başkanı – Buyurun.

Dr. Muzaffer Şahin – Bir tam gün giyildiği zaman kurban gerekir. Bunu söyleyen Hanefi mezhebi. Ama, Şafililer dem gerekir, gerektiği yerde tercih de yapma imkânını veriyor. Yani, diyor ki, isterse oruç da tutabilir, isterse sadaka da verebilir. Hanefiler bu noktada tercihi kabul etmiyorlar. Ama, Şafililer tercih edebilir diyorlar. Biz de şimdi burada, “bir gün boyu elbise giyen kişiye ceza gerekir” dediğimiz zaman, bu üç sık arasında tercih etme imkânını kendisine veriyoruz. Hanefilerin dediği gibi, “mutlaka dem keseceksin” görüşünde ısrar ediyoruz.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

Yani, Müslümanların bu ibadetlerinin icrasında mutlaka bu dört mezhebin birisiyle sınırlı olması gerekiyor. Bunun dışında başka bir şey söyleyemezler mi?

Prof. Dr. Orhan Çeker – Dört mezhep değil, mezhepler var. (...)

Komisyon Başkanı – Peki.

– Osman Bey, buyurun.

Prof. Dr. Osman Zümrüt – Fıkıh usulünün de değişmesi lazım. Yani, 11. yüzyılda, 8., 9. yüzyıldaki fıkıh sistemleriyle -ki, birçoğu anoloji, Aristo’dan gelen metotlardan da yararlanarak kıyas vesaire- (...)

Biz bir şeyler üreteceğiz. Bu üreteceğimiz şeylerle hakikaten bugünün insanına geleneksel temelleri de yıkmadan kolaylıklar getirebilir miyiz, getiremez miyiz? Getirdiğin zaman “sen dinden çıktın” denirse böyle şeyler olmaz, bunları bu düzeyde hiç tartışmamamız lazım. Onun için, -malum bu sene hacda sizinle beraberdik- hacda, mese-

la bazı şeyleri, ben de tercih ettim, uyguladım. Bir bez, apış aralarımı toplayacak geniş bir şekilde belden de bağladığınız zaman rahat dolaşabiliyorsunuz. (...)

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim Osman Bey.

Hacla ilgili şimdiye kadar yüzlerce kitap yazılmış. Yani gerek fihki yönü, gerekse bu ibadetin nasıl icra edildiği, hatta coğrafyası, hac yolları ve bütün mezheplerin görüşleri de zaten belirtilmiş. Birtakım problemler var mı yok mu? Varsa zaten önceden söylenenler söylenmiş. Biz bu var olan konulara yeni bir şey getirecek miyiz, getirmeyecek miyiz? Getirilmeyecekse, o zaman tartışılacak bir şey kalmıyor zaten. Normal olarak bu maddeyi de gündemden çıkarmak lazım.

– Buyurun.

Prof. Dr. Orhan Çeker – Osman Bey gönderme yaparak iki noktaya temas ettiler. Dediler ki, fıkıh usulünü de değiştirmemiz lazım. Osman Bey'in hakikaten “usul kaideleri değişmelidir” diye bir çalışması varsa istifade ederiz. Öyle yuvarlak bir kelime değil de adres vererek. Bu bir.

İkincisi, kıyas için Aristo'nun anolojisine dayanmıştır dediler. Bu bir defa doğru değil. Aristo'nun kitapları, Yunan felsefesi ta Abbasiler zamanında tercüme edildi. Halbuki, kıyası biz Peygamberimiz zamanında, bizzat Peygamberimiz tarafından sahabilere tavsiye ettiklerini biliyoruz. Yani İslâm hukuku kimilerinin iddia ettiği gibi Roma hukukundan alınma, çalınma değildir; “Yunan felsefesinden etkilenmiştir” şeklindeki kanaatleri de yanlıştır. Onu da düzeltelim.

Prof. Dr. Osman Zümrüt – Kıyasın fıkıh usulünde, İslâm hukukunda yer almasının, usul hukuku haline gelmesinin Peygamberden kaynaklandığını söylüyorlar. Peygamber dönemine gönderme yapıyorlar. Bilim haline gelişi farklıdır, yanlış söylemeyelim.

Komisyon Başkanı – Karşılıklı konuşmalar yapmayalım.

Prof. Dr. Orhan Çeker – Kıyas, diyelim ki İmam Azam veya Şaffi ile gündeme geldi; her ikisi de bir defa Yunan felsefesinden önceki döneme aittir. O bile olsa...

Komisyon Başkanı – Bir tartışma oluyor, Yunan felsefesinden önce veya sonra, onun da bir önemi yok. Kültürler, medeniyetler birbirlerinden istifade edebilirler. Önemli değildir bu. Eğer etmişse, “hikmet müminin yitiğidir, nerede bulursa alır.” Almış olsa bile bu bir kabahat değildir, eğer daha güzeli varsa, o da alınır.

– Mehmet Erkal Bey, buyurun.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Sayın Başkanım, çok teşekkür ederim.

İhram yasakları konusunda, dikişli elbise meselesinin kanımca diğerleri kadar fazla bir önemi yok. Dün tartıştıklarımız önemli idi, bundan sonraki tartışacaklarımız da önemli; ama, bu o kadar büyük bir problem olarak karşımıza çıkmıyor. (...)

Eğer biz birinci komisyonda olsaydık çok rahattık; fikir üretecektik, bilim üretecektik. Komisyonumuzun gündemi hac, yani ibadet olması dolayısıyla kanımca oldukça sınırlı bir sahadayız. Bu konuda düşünmeyecek miyiz? Sayın Başkanım işaret edi-

yorsunuz, doğrusunuz, ben size iştirak ediyorum. Orada da düşünceğimiz şüphesiz, ama yapabileceğimiz, ilave edebileceğimiz şeyleri çok rahat ilave edemeyiz.

İkinci mesele, galiba usul noktasında. Ben üzülüyorum şahsen. Çok eski, klasik, hiç de bilimsel olmayan bu eski reddiye geleneğine dönmek, âdeta nefret kelimesiyle ifade edebileceğim bir duygular oluşturur bende. Biz o noktaya gitmeyelim diye düşünüyorum. Mesela, evvela dünü dünde bırakalım mı, dünde mi yaşayalım. Yoksa dünü bugüne taşıyalım, yarınlarımızı ona göre mi inşa edelim? Problemimiz bu. Dün dün olduğu için bırakılmaz ki! Yani, dün de fayda varsa alınır. Bilim de böyle değil midir hocam? Yani, bugünün bilimini yapabiliyor muyuz yapamıyor muyuz? Çünkü, bitmedi ki daha! Bilim bir nevi, konu tamamen dünde olacak veya bir an önce olacak, bitecek ki, o konuyu ele alalım. Şahsi görüşüm, ibadet konusunda değil mezhepleri, kolaysa şaz görüşleri de alabiliriz. Bunun örneği, delili nedir? Delili fukahamızdır, öncekilerdir. Malumu âliniz, Hukuku Aile Kararnamesinde dört mezhebin dışına çıkılmış ve Osman el-Bettî, İbni Şubrime gibi çok şaz görüşler alınmıştır. Örneğin, bir çocuğu, -hani bizimkilerin beşik kertmesi dediği nikah akti, bir akittir- velisi veya vasisi bir yaşında da evlendirebilir. Bütün mezhepler bunda ittifak etmiştir. Ama, Hukuku Aile Kararnamesinde, Osman el-Bettî'nin görüşü alınmış, bütün mezhepler terk edilmiş, 9 yaşından önce kız çocuğunu, 12 yaşından önce erkek çocuğunu velisi de vasisi de evlendiremez hükmü getirilmiştir. Artık mezhep bitti. Yani, biz burada, fukahamızdan günümüzdeki problemi çözecek herhangi bir görüş biliyorsak, buluyorsak, derhal onu almakta bence sakınca olmaz.

Bir teklifle konuşmamı bitiriyorum. İhramda dikişli elbise giyilip giyilmemesi gibi konular önümüze geldiğinde, bundan sonra, erbabından küçük komisyonlar kuralım. Mesela, dikişli elbise giyilir mi, giyilmez mi, bunu araştırarak arkadaşlarımız var burada. Cahiliye dönemini, İslâm'ın doğuş yıllarını, daha sonra hadisleri bir tetkik etsinler bize, burada hemen toplantı esnasında, sonra sonuçları getirsinler, biz de onların üzerinde düşünelim, kabul edelim veya etmeyelim.

Çok teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

Bakıyoruz konumuzla ilgili, fıkıh kitaplarında, işte dem dem, sadaka sadaka, dem falan gidiyor. Bunları nereden çıkarmışlar bu insanlar, neye göre bu müeyyideleri koymuşlar? Bizim, bu konu üzerinde çalışan insanlarımızın bunun üzerine de eğilmesi lazım. Zamanın örfünü de dikkate alması lazım, çünkü onlar delil olarak kullanmışlar bunu. Başka bir zamanda yaşıyoruz. Bu niye böyle denmiş, dem olmasa da sadaka olsa ne olur bize göre? Bunun üzerinde çalışmanın ne zararı var ki bize? ... Biz ne yapacağız o zaman? Onlar kendi dönemlerine göre oturmuş düşünmüşler ve birtakım prensipler koymuşlar. Onlar görevlerini yapmışlar, topluma hizmet etmişler; ama, biz sadece onların dediklerini tekrar etmekle yetiniyoruz o kadar. Şahsen benim düşüncem bu. Bizim insanlarımızın da çalışması lazım. Yani, bizim çalışmamız lazım bu konularda.

– Zeki Bey, buyurun.

M. Zeki Karakaya – Sayın Hocam, işaret ettiğiniz konuları ele almadan önce, iki

soruyu daha dikkate almak lazım. Bu gibi hükümlerin kaynağı doğrudan Peygamberimiz'in uygulaması, hadis-i şerif veya bir âyet-i kerime midir; yoksa, geçmişten gelen birtakım gelenekler mi esas alınmış? İslâm dini eğer geleneklere dayanmış ise, biz de bugün değiştiririz. Falancanın geleneği, filancanın geleneği... Bizim de geleneğimiz var der değiştiririz. Ama, eğer nassa dayanmışsa, Peygamberin uygulamasına dayanmış ise, o zaman Peygamberi sorgulamaya doğru gitmiş oluruz. Ki, bu çok yanlış olur. Onun için, bu konular inceleneceği zaman, bu iki durum dikkate alınmalıdır.

Komisyon Başkanı – Aynen katılıyorum.

– Buyurun.

Doç. Dr. Bünyamin Erul– Cezalar konusu hac konusunda fevkalade önem arz ediyor. Hatta hac ilmiyelerinin, hac ile ilgili kitapların önemli bir bölümünü teşkil ediyor. Doğrusu ben hacla ilgili mevcut kitaplardan hareketle çok karamsar bir tabloya doğru gitmekteydim. Muzaffer Şahin Hocamız ve diğer hocalarımız bu konuda bütün mezheplerin görüşlerinden istifade edilerek kolaylık yolları arandığını ifade ettiler. Ben bunun müftülerimiz ve hocalarımız tarafından ne kadar uygulandığını bilmiyorum. Ama, eğer ilmiyellere bakarsanız, epey bir ceza var. Mezheplere gelmezden önce, Peygamberimiz'in uygulamasını önce bir ortaya koymak isterim. Dün Mehmet Savaş Hocamız kısaca bahsetti *ولا حرج* hadisinden. Hadis, Buhari, Müslim, Ebu Davud gibi pek çok kaynağımızda geçiyor, İbni Abbas ve Abdullah İbni Amr'dan geliyor. Orada bir ifade var. Veda haccında Peygamberimiz vakfedeyken geliyorlar çeşitli insanlar soru soruyorlar. *فما سئل يومئذ عن من قدم ولا اخر إلا قال: افعل ولا حرج* (Buhârî, Hac, 130-131) Takdim-tehir edilen hususlardan kendisine her ne sorulmuşsa, Peygamberimiz “yap, problem değil, sıkıntı yok” buyurmuştur. Bu rivâyeti ben şöyle biraz araştırdım, değişik tariklerini tespit etmeye çalıştım. Acaba neyi takdim-tehir etmişler, neler sormuşlar? Tespit edebildiğim kadarıyla sekiz soru sorulmuş. Bunlar belki ravilerin hata ederek naklettikleri hususlar da olabilir. Ama, sonundaki “daha başka her ne sorulmuşsa” ifadesinden hareketle birçok sorunun sorulduğu anlaşılıyor. Bunları kısaca sıralayayım: Bir tanesi kurbandan önce tıraş hususuyla ilgili; adam önce tıraş olmuş sonra kurban kesmiş. Şeytan taşlamadan önce tıraş, şeytan taşlamadan önce kurban, şeytan taşlamadan önce ifada, kurbandan önce ifada, tavaftan önce sa'y etme, akşamdan sonra şeytan taşlama, tıraştan önce şeytan taşılayıp ifada etme şeklinde. Bunların karşılığında ben mezheplerimizin de neler söylediğini biraz yazmaya çalıştım. Mesela, kurbandan önce tıraş meselesinde, cumhura göre bir şey gerekmez diyor, Ebu Hanife'ye göre dem gerekir, Kıran haccı ise iki dem gerekir, İmamı Zufer'e göre Kıran haccıyla üç dem gerekir diyor. Bunların diğerlerinde de benzer karşılıkları var.

Merak ettim gerçekten “cinayat” dediğimiz cezalar konusunda Hz. Peygamberden merfu olarak gelen acaba ne var? Bunlar bizzat Peygamberimizin ortaya koyduğu uygulamalar mı, cezalar mı, yoksa içtihadî bir durum mu? Elimde en fazla rivâyeti ihtiva eden İbn Ebi Şeybe'nin “Musannef”indeki “Kitabü'l-hac” kısmını taradım, orada neredeyse binlerce rivâyet var. Sadece iki tane merfu hadis görebildim. Bunların sıhhatini de araştırmış değilim. Yani, sahih olduğunu varsayarak söyleyeyim; bu rivâyetlerden bir tanesinde Peygamberimiz, bir deve kuşu yumurtası için, avlanma bahsinde,

bir oruç veya bir yoksulu doyurma şeklinde bir ceza bildiriyor. Bir de sırtlan avına karşılık bir koç cezası. Bundan sonra, İbni Ebi Şeybe'nin Musannef'inde, daha sonra bizim Hanefilerin delillerini veren "Nasbu'r-Râye"ye baktım. Bu Ebi Şeybe'deki diğer rivâyetlerin pek çoğu, ya tabiun kavli, işte "Ata şöyle dedi, İbrahim en-Nehâi şöyle dedi" şeklinde cezaların kaynağını onlar ifade ediyorlar. Bir kısmı da, sahabe kavli. Ama, tabiun kavli daha fazla. Burada, acaba diyorum, mezheplerden önce bu "vela harac" hadisi, özellikle bizim Hanefiler tarafından neden yeterince çahşılmadı? Burada, bakıyorsunuz, hadisin ifadelerinde soruyu soranların bedeviler olduğu falan söyleniyor; ama, bunların hac menasikini çok iyi bilmeden geldikleri ortada. Türkiye'den giden hacılar da, bedevi değilse de, hac uzmanı da değil. Bizim eğittiğimiz hocalarımız bile demi gerektirecek birçok hataları yapıyorlar. Bizzat tanıdığımız arkadaşlarımız var, Diyanet görevli olarak gönderiyor. Tavaftan önce bakmış millet sa'y ediyor, dalmış sa'ye, hacılarla birlikte haydi bakalım şu kadar ceza şeklinde. İşte, "bilemedim" diyor, "şöyle zannediyordum" diyor raviler. Yani, bir cehalet söz konusu, bilmeme söz konusu yahut nisyan söz konusu, karıştırma söz konusu.

İbni Hacer, Fethü'l-Bari'de (III, 668), aynıyle naklediyor bunları da, mesela Taha'vi'den naklediyor, diyor ki "la harac" hadisinin zahiri genişliğe, özellikle takdim ve tehir konusunda genişliğe delalet ediyor. "La harac", "günah yok" anlamına gelebilir. Unutan ve bilmeyenin durumu böyledir, muhalefeti kastedene ise fidye gerekir demiş. Fakat, buna itiraz edilmiş, fidyenin vücubiyeti için delil gerekir, şâyet vacip olsaydı, yani fidye vacip olsaydı, Hz. Peygamber o anda mutlaka beyan ederdi. "Git fidye ver, koyun kes" vesaire derdi. Böyle bir hususta beyan gecikmezdi diyorlar.

Taberi'den bir nakil var burada. Hz. Peygamber'in...

Komisyon Başkanı – Bir konferansa dönüştürmeyelim.

Doç. Dr. Bünyamin Erul – Bence konu önemli. Müsaade ederseniz bitireyim.

Hz. Peygamber haracı düşürdüğüne göre, bu o fiilin kafi olduğunu gösterir diyor Taberi. Aksi takdirde, iade etmesini emrederdi demiş.

Benim burada, herhangi bir iddiam yok. Hocalarıma şunu soruyorum: Biz, diğer mezheplerden önce, Hz. Peygamber'in bu "vela harac" şeklindeki genişliğinden, Hanefiler olarak yeterince yararlandık mı? Bunu öncelikle merak ediyorum. Çünkü, yine kitaplarımızda, özellikle bir-iki hac rehberini, ilmihalleri karıştırdım. Çok ilginç şeyler var. İlmihalden bir nakil yapayım, diyor ki: "Hanefilere göre bilgisizlik, yanılma, unutma, baskı, tehdit gibi semavi olmayan mazeretlerle işlenen yasaklar için muhayyerlik yoktur, koyun veya keçi kurban etmek gerekir. Üç mezhepte ise muhayyerlik vardır." Hac Rehberinde diyor ki İrfan Yücel Hoca, "söz gelimi ihramlı bir kişiyi uyurken -haberi olmadan- başka bir ihramlı tıraş etse, tıraş edene sadaka gerekir, tıraş edilene dem gerekir." Bunu hoca sonradan düzeltti mi bilmiyorum, benim elimde eski bir baskı var.

Bir Katılımcı – Lokal şeyler...

Doç. Dr. Bünyamin Erul – Hocam lokallik değil, ben burada sadece meselelere yaklaşımda kullanılan yöntemi, mantığı vurgulamak istiyorum. Adam uyuyor, yani tı-

raş edene sadaka gerekecek, uykuda adamın hiçbir kabahati yok, buna dem gerekecek! Bunu hangi hadis söylüyor, hangi dayanağa istinad ediyorlar?

Ben burada tabii Osman Zümrüt Hoca gibi “usul değiştirilsin” falan demiyorum. Ortada Hz. Peygamberin uygulamaları var. Önce Hz. Peygamberin uygulamalarını bir çalıştıralım. Artı ihtiyaç varsa içtihat gibi bir müessese var; dört mezhep de demiyorum, bütün mezheplerden, kitaplarımızda bulunan bütün nakillerden istifade edelim. İhtiyaç varsa, bu ihtiyaca yönelik yine ulemamız çözümler üretsin; ama, aklıma yatmıyor. “Yeni bir şey getirelim” falan... Bu yeninin açıklamasını yapmak gerekir. Eğer ortada ihtiyaç varsa, sıkıntı varsa, biz bu sıkıntıyı öncelikle hadislerden, olmadı sahabeden, olmadı tabiundan, bütün mezheplerden, şaz görüşler de dahil olmak üzere, istifade edelim. Bunları yapalım, buralarda bir çözüm üretmiyorsak, ondan sonra fetva kapısı da açık, içtihat kapısı da açık. İki gündür hocam bunu söylüyor, beni mazur görstün, “yeni” ne demek? O bakımdan, bu konuda sizin sadece görüşlerinize başvurmak için bu konuyu açtım. Burada dem cezalarıyla ilgili bir sürü şeyler var. Muzaffer Şahin Hocamızın dediği gibi gerçekten bugün hac tatbikatında Diyanet İşleri Başkanlığı hocalarımızla müftülerimizle, dört mezhebin yahut kitaplarımızın vermiş olduğu bütün fetvalardan hareketle, o “la harac” şeklindeki kolaylığı, genişliği çalıştırıyorsa, ben bundan son derece mutluluk duyacağım. Ama, bunu yaparken, bir an evvel, madem pratikte böyle bir kolaylık varsa, lütfen ilmihal kitaplarını, hac rehberi kitaplarını değiştirmeniz gerekiyor. Çünkü, en son İslâm Ansiklopedisinin verdiği iki ciltlik ilmihalde, İrfan Yücel Hocanın kitabı, çok basit redaksiyonlarla oraya girmiş öylece, hiçbir değişiklik yok.

Onun için, böyle bir çelişkiyi ortadan kaldıralım ve meselelerimizi mümkün mertebe İslâm fikhî ve İslâm fikhının usulleri çerçevesinde günümüzün problemlerini de giderecek şekilde alimlerimizden istifade ederek çözmeye çalışalım.

Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Bünyamin Bey’e teşekkür ederim.

Hac sırasında benim müşahede ettiğim bir şey var. Vatandaşlarımız her an hac bürolara başvurarak, “ben şu işi yaptım, ne gerekir; ben şöyle yaptım, cezası var mıdır” şeklinde soru yöneltiyorlar. Dolayısıyla, bu haccın pratiğinden çözümlenmesi yapılması gereken en önemli işlerden birisi. Normal olarak, bu ihram yasaklarının ve cezalarının Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hınca kurulacak bir bilimsel komisyon tarafından yeni baştan ele alınıp, bir düzene konulması lazım ve hacla ilgili bu kitapların da yeni baştan gözden geçirilmesi lazım. Böyle bir yığın kitap değil de, bir tane düzgün kitap, yani dağınık değil de, elde tek bir kitap, her şey içerisinde olan, arkasında analitik güzel bir endeks olan, hacı istediği şeyi istediği anda hemen pratik olarak bulup açıp kullanabileceği tarzda modern bir kitabın hazırlanması gerekiyor kanaatindeyim.

– Buyurun.

Prof. Dr. Celal Kırca – Teşekkür ederim Sayın Başkan. Ben sizin ihram yasaklarının yeniden ele alınıp yazılması konusundaki teklifinizi kalben destekliyorum. Ayrıca, bu sene hacda bulunduğum sırada, Din İşleri Yüksek Kurulu üyesi arkadaşları-

mızın hac yasaklarıyla ilgili orada gösterdiği toleransı, anlayışı ve kolaylığı bizzat müşahede ettim, huzurlarınızda kendilerine ayrıca teşekkür ederim. Yani, o kolaylık orada gösteriliyor.

Komisyon Başkanı – Ama, yazıya da intikal etmesi lazım.

Prof. Dr. Celal Kırca – Bir o var. Bir de şunu belirtmek istiyorum: Şu anda müzakere edilecek yedi konumuz var ve altı saatlik bir süremiz var. Herbirine 50 dakika düşüyor. Hatırlatmak istiyorum.

Komisyon Başkanı – Çok teşekkür ederim. Ben de farkındayım.

– Mehmet Savaş Bey, buyurun.

Mehmet Savaş – Efendim, konunun bence özeti mezheplerin meydana çıkışındaki teorik bilgiler ile uygulamaların birbirinden farklı olması. Ebu Hanife'ye “sen bu görüşleri nereden alıyorsun”, diye sorduklarında diyor ki “Allah'ın kitabından”, orada yoksa, “Resulullahın sünnetinden” orada da yoksa, “ashabın icma ederek söylediklerini alırım. Orada da yoksa, sahabelerin ihtilaf ettiği noktadan seçim yaparak onlardan birini seçerim. Öyleyse, vatandaşın bir mezhebe bağlı olması gerekir ifadesi usulü fikih açısından kabul edilmiyor: العاصي لا مذهب له مذهبه مذهب مفتى Bu bir. Kur'an-ı Kerim'de de, فسئلوا اهل الذكر ان كنتم لا تعلمون (Nahl, 16/43) Meseleyi, biz, kaynakları elimizde olması hasebiyle dört mezhepten istifade edilerek cinâyetlerin cezasının hafifletilmesine karşı çıkan yok; ama, dört mezhebe inhisar etmesi de, elimizde kaynakların bulunmasına bağlı. Ben o taraflarda olduğum zamanlar imamdım, arkamda sekiz mezhepten cemaat vardı. İbadiyesi var, Zeydiyesi var, bunların da kendilerine göre Kur'an ve sünnetten istidlalleri var. Sahabelerden ve diğer tabiinden, “şaz görüş” demeyelim ama makbul görülmeyen, mezheplerce kabul edilmeyen görüşler فسئلوا اهل الذكر ان كنتم لا تعلمون Cenab-ı Peygamberin de bizzat karşısına çıkan kişinin hatta muayyen cezalarda bile “ben bunu yapamam” ifadesi hepimizin bildiği bir konu. Ramazan'da amden cima ile iftar eden bedeviye, “köle azat edeceksin” demiş. “Yok, neyi azat edeyim ki.” “Peki, o zaman iki ay oruç tut” demiş. “Benim zaten başıma gelen bu oruç yüzünden geldi, ben otuz gün sabredemedim ki; ay orucu nasıl tutayım?” Onun arkasından demiş ki, “öyleyse 60 fakiri doyur.” “Vallahi şu iki dağ arasında benden daha acı yok, bulsam kendim yiyeceğim” demiş. Hz. Peygamber evinden bir şeyler getirtmiş, “götür bunu çocuklarına ikram et” demiş. Yani, kişinin durumuna, meselenin oluş biçimine bakılarak değerlendirilmeli; illa Hanefi mezhebi kitaplarında bu böyle yazılı, Şafii'de böyle yazılı demek doğru değil... Hoca efendilere dört mezhebi de aşan geniş bir ilmihal, en azından bir el kitabı, hacılara yazılacak bir el kitabından farklı olabilir. Bugün, imam arkadaşlarımızın, hatta hocaefendi arkadaşlarımızın mezhep içerisindeki iki üç görüşten birini dahi bilemiyor, tercih yapamıyor. Bu konuda mezheplerde kolaylık varsa, herhangi bir görüş kolaylığı varsa, o görüşle amel etmenin mezhepler açısından hiçbir sakıncası yoktur. Onun dışındaki olaylar mezhep taassubundan başka bir şey değildir.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim. Bu konuyla ilgili şu teklifi yapabiliriz: Demin söylediğim gibi, Başkanlığın kuracağı bilimsel bir komisyon tarafından ele alınıp, kaynaklar tamamen taranarak, kitapların yeni baştan düzenlenmesi. (...)

Prof. Dr. Orhan Çeker – “Herhangi bir mezhep görüşünden istifade edilir” diye karara bağlayalım, iş biter.

Komisyon Başkanı – Osman Bey, buyurun.

Prof. Dr. Osman Zümrüt – İhram yasaklarını içeren bir kitabın, yola çıkmadan önce hacılara çanta içerisinde verilmesinde yarar var; kimlik gibi. Çünkü pratik. Bunu Diyanet İşleri Başkanlığı yapabilir. Bunu eğer bir yere yazarsak, not edersek faydalı olur. Önceden telefon rehberi gibi verilirse, sanıyorum ki bunlar azaltılabilir.

Bu arada yanlış anladıysam hemen düzeltsin. Sayın Bünyamin Bey, “Osman Zümrüt Hoca gibi usul değiştirelim demiyorum” dediler. Bunu saygısızlık olarak niteliyorum. Bir de, “ne demek yeni...” ifadesi. Eğer yeniliğe bir şey eklemeyeceksek, ne yapacağız? Bu fikir yanlış oldu. Şunu ilave edeyim: Ben, 1976’da İslâm hukukundan doktora yaptım. Şimdi İslâm tarihçisiyim; ama. Arkadaşımız yeniliğe karşı mı? Onu bir öğrenmek istiyorum. Kendinden duyarsam sevinirim.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Onun yerine ben isterseniz bir şey söyleyeyim. Osman Bey, Bünyamin Hoca esasında en büyük yeniliği kendisi getirdi şu anda yaptığı konuşmayla. Bu “lâ-harac” hadisinin çok iyi irdelenmesi lazım geldiğini söylemiş olması, yaptığımız bu tartışmanın en önemli noktasını teşkil etti bence. Dolayısıyla, bu bir yeniliktir. Yeniliğe karşı olduğunu sanmıyorum; ama, bence... Ben dün de ifade etmişim, bir-birimize karşı mutlaka daha mülayim, daha nazik davranmak zorundayız.

Biraz evvel uyarıldık, ben üzerime aldım onu. Böyle karşılıklı diyalog şeklinde bu iş olmayacak ve bu işi kapatıyorum. Çünkü, cevap verdikçe gerilim artıyor. O bakımdan bu iş burada tamamlandı. Dışarıda konuşursunuz.

Bu konuyla ilgili olarak ne yapmamızı istiyorsunuz?

Prof. Dr. Orhan Çeker – Hocam, Diyanet diyecek ki, “biz zaten sizi komisyon olarak buraya çağırdık. Geri bize niye havale ediyorsunuz?”

Komisyon Başkanı – Abdullah Bey.

Abdullah Ayan – Bu konuyla ilgili komisyon olarak karar mahiyetinde “Diyanet İşleri Başkanlığı ihram yasaklarıyla ilgili diğer mezheplerde bulunan kolaylaştırıcı hükümlerden faydalanabilir” dersiniz, zaten biz bunu yapıyoruz hocam. Böyle bir teklifle gidersek bunu oylarız ve biz de bunu tatbik ederiz.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

– Bayraktar Bey Hocam, buyurun.

Prof. Dr. Bayraktar Bayraklı – Ben de aynı şeyi söyleyecektim. Eğer komisyon kurulacaksa, Mehmet Savaş Hoca o kitabı yazsın, dediği tarzda, bir el kitabı olarak belirtsin. Şu andaki yaptığı konuşmaya göre, hocaya bunu ısmarlayalım. Bu kitabı kendisi yazsın, versin Diyanet’e. Bu kadar basit. Komisyon kurmaya lüzum yok, Ahmet, Mehmet, Hasan, Hüseyin... Bu kadar hocanın belirttiği savaş bu kadar boğulmaya lüzum yok. Hoca biraz evvel yaptığı konuşmayı lütfen tatbikata koysun.

Komisyon Başkanı – Başkanlık bize bu yetkiyi verdi mi? Peki, o zaman Mehmet Bey Hocamıza bu görevi tevdi etmek üzere oylamaya sunayım mı?

Abdullah Ayan – Bu uygulama yapıyor zaten. Kitap haline gelecek.

Komisyon Başkanı – Hocam buyurun.

Mehmet Yavuz – Bu komisyon iki gündür çalışıyor. En güzel kararı bu olacak diye düşünüyorum. Hakikaten, çok yerinde olur. Ancak, bu işi Diyanet İşleri Başkanlığına havale ederken, bütün mezheplerin görüşlerini, şaz görüşleri vesaireyi ortaya koyarak geniş çapta bir şey hazırlarsa, insanlarımız da biz de bundan müstefit oluruz. Yani, Diyanet İşleri Başkanlığına havale edelim. Kime yaptırırsa yaptırın diye düşünüyorum.

Komisyon Başkanı – Hocanın dediği tarzda olacak zaten.

– Ali Bey, buyurun.

Doç. Dr. Ali Akpınar – Hocam, Konya Müftümüzün söylediği şey, halka yönelik olursa, yine yanlış anlaşılmalarda devam eder. O zaman herkes Hanefi mezhebi diyecek, Şafii mezhebi diyecek ya da ben Zeydi mi olacağım şeklinde yanlış anlaşılmalarda olabilir. Ben, Mehmet Savaş Hocamızın o teklifinin pratiğe dönüşmesi açısından, sizin de söylemiş olduğunuz gibi, teorik bilgiler öyle herkesin anlayabileceği şekilde, pratik, resimli, endeksli, haritalı ve Osman Bey Hocamızın da söylediği gibi el kartları şeklinde olmalı. Cemreler, tavaf, Arafat, her birinin ayrı birer bölümü olmalı ve o kitabın ilavesi de olabilir. Hacımızı o el kartını alsın, o şekilleri görsün, haritaları görsün, mikat yerlerini görsün, ama çok kısa, öz bir biçimde... Belki şu cümleler ilave edilerek yönlendirilebilir: "İhtiyaç şudur; ama, şunlar da yapılabilir." Hacı da dilediğini yapsın.

Komisyon Başkanı – Harita da önemli gerçekten. Mesela, bir harita konulmuş kitaba, ben gözlüklerimi taktım, merceğe de aldım elime, yine de yolların adını göremedim, Medine'nin bir haritası vardı. Çünkü harita çok önemli. Bir ülkeye girdiğiniz zaman elinizde olacak en önemli şey haritadır. Fakat, haritasız olarak gidiliyor oralara. Mutlaka, bu rehberlerin arkasına, detaylı, güzel, Mekke ve Medine'nin haritasının konulması gerekiyor bence.

Mehmet Yavuz – Zannediyorum yanlış anlaşıldı. Ben mezheplerin görüşü olarak demiyorum. Bir kitap ortaya koyalım, bütün görüşleri ortaya konsun.

Komisyon Başkanı – Şöyle diyelim hocam: Kaynakların getirmiş olduğu bütün görüşlerden istifade ederek...

Mehmet Yavuz – Biz de onu söylüyoruz. Hocalarımız ifade ettiler, uygulamada zaten biz bunları senelerdir yapıyoruz; yani, zorlaştırıcı değil de kolaylaştırıcı tarzda bu uygulamanın yapılması gayreti içerisindeyiz. Onun için mezheplerin görüşü olarak demiyorum ben. Bütün güzellikleri, bütün kolaylıkları içerisinde bulundurmaya suretiyle o kitabın hazırlanması gerekir.

Komisyon Başkanı – Biz o şekilde yazacağız. İslâmî kaynakların tamamının kullanılarak, ihram yasaklarına ilişkin sorunların çözümlenmesi için bir komisyonun kurulması şeklinde. Fikrimizi o şekilde yazalım. (...)

– Buyurun.

Dr. Sadık Eraslan – Muhterem Hocam, açılış konuşmasında da hepimizin bildiği gibi, Sayın Başkanımız bir ifade kullandılar. Meselelerin bir de uygulanabilirliği göz

önünde bulundurulmalıdır. Bendeniz yirmi sene kurulda uzman olarak görev yaptım, şu anda da üye olarak çalışıyorum. Mehmet Savaş Hocamız hepimizin hocasıdır, elbette ki, hocamızın görüşleri istikametinde daima bu işin yürütülmesinden yanayız. Biz, şu anda Diyanet İşleri Başkanlığında vatandaşın gelen soruların muhatabı olarak, yıllardır mezhep kavgası veriyoruz. Tabii, son zamanlarda başka bir husus çıktı. Medyadan istifade eden vatandaşı, televizyondan duyduğu en ufak bir sünneti de, “Kur’an’ın neresinde vardır” diye soruyor. Bir kısmı tamamen diyor ki, “bu hangi mezhebin görüşüdür”; öbürü diyor ki, “bu Kur’an’ın neresinde var?” Âdeti, ifrat-tefrit iki sivri uç var. İkisi arasında kalmış durumdayız Diyanet olarak. Biraz evvel, hocamız da ifade ettiler, bu sene hacda fetva heyeti, daha evvel uygulanmamış şekilde, çok değişik, geniş bir daire içerisinde görüşleri ifade ettiler ve elimizdeki eserlere baktık, hacımın kolayına gelen hangisi ise, ceza varsa cezanın en hafifine çarptırmak suretiyle mesele uygulandı. Başkanlıktaki kadro bu işin idraki içerisinde. Yalnız, taşrada bilindiği gibi çok sayıda molla var, çok sayıda kendini alim bilenler var ve mezhep taassubu hastalığı içerisinde olan arkadaşlar var. Mezhebe muhalefette, en ufak bir meselede önemli derecede fitneye vesile olacak tabii bir durum var, bir taşramız var. Bu taşrayı biliyoruz ve müftülerimiz dahi bu sıkıntı içerisinde. Biraz evvel belirtildiği gibi, acizane benim kanaatim de burada bütün mezheplerin ve hatta müctehitlerin şaz görüşü dahi olsa görüşlerinden istifade edilebilir şeklinde bir karar alınmalıdır. Bu zaten Osmanlı’nın son dönemlerinde, biraz evvel Mehmet Erkal Hocamız da ifade ettiler, Aile Hukuku Kararnamesinde, daha evvel İlmîye Salnamesinde... Zaten kafi gelseydi, Mecelle ile iktifa edilecekti, edilemedi. Biz şu anda Osmanlı’nın o günlerinin bile gerisine çekildik, mezhep taassubu içerisindeyiz ve bunun kavgasını biz hacda da görüyoruz. Hoca efendi geliyor bize, kfile başkanı, diyoruz ki, şunu, Şafînin şu görüşü var bu meselede, illa kurban kesmesi gerekmez, sadaka olabilir. Dışarı çıkıyor, hacıya diyor ki, “bakmayın, bu öbür mezhebe göre söylüyor” falan. Hacıyı kıskırtıyor mesele. Bu kararın bu etkisi olacaktır. Bu, bir.

İkinci olarak, denildi ki, hazırlanacak olan eserde herhangi bir mezhebe yol verilemeyebilir, mezhep belirtilmemelidir. Ancak, dışarıdaki fahri hocaefendilerin çıkarmaları muhtemel olan tartışmaların önüne geçebilmek için, kanaatimce, bu eserde hangi görüş belirtiliyorsa, o görüşün sahibi de kaynak olarak verilmelidir. Bu, hem görevlilerimiz açısından, itiraz edildiğinde, şu zata ait -illa fıkhi ekol şart değil- malum olan müctehidin-i izamdan falana aittir “bu görüş” denildi miydi, karşı taraf da susar. Şu anda benzeri ilmihaller var piyasada. Mesela, Saadet-i Ebediyye gibi. Şimdi, görüşler karma olarak verildiği takdirde, korkarım ki, baştan itibaren bunun hükmü halk arasında “efendim bu karma bir kitaptır, bu mezhep tanımaz bir kitaptır” gibi Başkanlığı dahi zor durumda bırakacak eleştiriler yöneltilir. Onun için, hangi görüş belirtiliyorsa şu andaki ilmihallerimizde, hac rehberlerimizde olduğu gibi, altında dipnot olarak da olur. “Bu, falanca müctehide aittir” denildiği zaman, herkes susar kanaatindeyim.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Evet. Şimdi, alacağımız kararın metnini oluşturacak bir şeyler olsun. Onu burada tespit edelim.

Abdullah Ayan – Sadık Bey’in dediği gibi, böyle bir kitap yazıp, altında falan mezhebe aittir, falan imamın görüşü böyledir, şöyledir denilmektedir.

Metin şöyle hocam: “İhram yasaklarıyla ilgili Diyanet İşleri Başkanlığı müsteftinin durumuna göre, mezhep imamlarından, diğer müçtehitlerden faydalanarak, en kolaylaştırıcı fetvayı verecektir.” Böyle bir şey yazabiliriz.

Prof. Dr. Bayraktar Bayraklı – O zaman neyi konuşuyoruz burada, biz buraya niye geldik?

Abdullah Ayan – Böyle bir komisyon kurulursa, bu komisyona havale edilirse şeklinde düşünüyoruz. Zaten bizim küçük küçük kitaplarımız var, rehberlerimiz var. Biz orada fikhî konulara girmiyoruz. Hac nasıl yapılır, onu anlatıyoruz. Hacı bir problemle karşı karşıya gelmiş, ona cevap veriyoruz.

Komisyon Başkanı – “Niye geldik” meselesine gelince; bu Hanefi fikhının dışına çıkılacak mı, çıkmayacak mı şeklinde birtakım tereddütler var. Ama, zorluklar da bir türlü aşılamıyor. Pratik olarak çıkmış. Biz orada gördük, gerçekten pratik olarak çözüm aranıyor. Bunu, bir nevi karara bağlayarak bu işin yapılması. Bu da önemli yani.

Bu istikamette metni biz kaleme alacağız.

Oylarınıza sunuyorum... İttifakla kabul edilmiştir.

Bir Katılımcı – Kitap yazma konusunda bir tavsiye kararı da alabilir miyiz?

Komisyon Başkanı – Bize yetki verdi zaten.

Şimdi, bu konu biraz uzun sürdü; ama...

Mehmet Altunkaya - ... Hacılar kolaylık sağlayacak bir ilmihalin yazdırılması konusunda bir tavsiye kararına ihtiyaç var kanaatindeyim. Buradan karar çıkarsa, biz yapmaya mecbur kalırız.

Komisyon Başkanı – Onu da yazalım hocam. (...)

İhram yasaklarıyla ilgili tartışma biraz uzun sürdü; ama, en fazla konuşacağımız meselelerden birisiydi bu gerçekten. Çünkü, işin pratiğini ilgilendiriyor. Diğerleri çok uzun sürmeyecek.

“Müzdelif Vakfesi” konusu var.

Hocalarımızın tavsiyesiyle Müzdelife’de bizim yaptığımız pratik şöyleydi: Arafat’tan geldik, akşam namazıyla yatsı namazını yatsı vaktinde birleştirdik, kıldık ve yolumuza devam ettik. Yani, vakfemiz buydu. Oradaki manzara, o kadar da çigerimi parçaladı, namaz kıldığımız yerin hemen çitlerin arka tarafında Türkistanlılar yatıyorlardı ve gerçekten toz, duman, egzost dumanlarının içerisinde çok hazin bir manzara vardı, içim parçalandı gerçekten. Yani, keşke orada durmasaydık, başka yerde dursaydık daha iyi olurdu.

Müzdelif vakfesi konusunu açıyorum. Problem nedir, Muzaffer Bey bize açıklasın.

Dr. Muzaffer Şahin – Sayın Başkanım, değerli hocalarım; bana göre bu konuda belirgin hergangi bir problem söz konusu değil. Diyanet İşleri Başkanlığımız önceki yıllarda Müzdelif vakfesinin Hanefi mezhebinin görüşünü dikkate alarak, imsak vak-

tinden sonra başlatıyordu. Tabii imsak vaktinden güneşin doğmasına kadar olan zaman kısa bir zaman. Bu zaman içerisinde vakfe çok zor oluyordu. Bütün hacılar aynı anda yola çıkıyorlardı, yaya gidildiği için birtakım sıkıntılar oluyordu, hastalar vardı. Ama, biz, şimdiki uygulamamızda, Müzdelife vakfesinin zamanını gece yarısından itibaren başlattık. Eğer ihtiyaç olursa, bunu güneş batımından itibaren de başlatabiliriz. Yine, burada, mezheplerin kolaylık sağlayan görüşlerinden yararlanabiliriz, bunu her zaman yapıyoruz. Hac menasikiyle ilgili diğer konularda da, bu esnekliği her zaman gösteriyoruz. Ama, şu andaki uygulama, gece yarısından itibaren Müzdelife’de bulunan hacı vakfesini yapmıştır, direkt şeytan mahalline gider, orada taşlamasını yapabilir. Oradaki menasikteki tertibe uyma zorunluluğu da yok diyoruz. Bu da bir kolaylık getiriyor.

Bence burada bir problem yok. Güneş batımından itibaren de desek, zaten bizim hacımız güneş battıktan hemen hemen gece yarısına doğru Müzdelife’ye intikal ediyor. Yani, şu anda gece yarısından sonra Müzdelife vakfesinin başlatılması bir problem doğurmuyor.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim. Bu çerçevede söz almak isteyen?..

– Celal Bey Hocam, buyurun.

Prof. Dr. Celal Kırcı – Müzdelife vakfesinin bu uygulamasına gerçekten çok mutlulukla şahit olduk, ben teşekkür edeceğim bu arkadaşlarımıza. Sonradan ben bunun dindeki yeri nedir diye geldikten sonra biraz araştırdım. Yani, demin söylediğimiz gibi, Müzdelife vakfesinde Kureyşliler, yani Hums’tan olanlar orada duruyorlar, Hill’den olanlar Arafat’a çıkıyor. Bir de, Usame b. Zeyd hadisi var. “Peygamberimiz’in terkinde Müzdelife’ye geldim” diyor; “orada zaruri ihtiyaçlarını giderdi, sonra bir başka sahabeyle birlikte Mina’ya yolculuk etti.” Yani, şimdi oradaki vakfe, zaruri ihtiyaçların giderilmesi için bir mola verilmesi hadisesi midir, yoksa gerçekten Arafat’taki gibi dini bir nitelik taşımakta mıdır? Ben o konuda gerçekten durmuş da değilim, bu konuda beni aydınlatırsanız, mutluluk duyacağımı belirtmek istiyorum.

Komisyon Başkanı – Yusuf Bey Hocam, bu konuyla ilgili aydınlatıcı bilgi var mı?

Yusuf Altaş – Muhterem Başkanım, değerli hocalarım; Müzdelife vakfesi konusunda malum mezheplerin değişik görüşleri var. Vacip diyenler, sünnet diyenler var; vakfeyi, geceyarısından sonra başlatanlar, fecre başlatanlar var. Ama, Müzdelife vakfesi var, bunu uygulamak durumundayız; bir.

Bir de, Muzaffer Bey, “biz kolaylık getirdik” diyor, “gece yarısından itibaren başlattık” deniliyor da, biraz önce ihramın yasaklarında olduğu gibi, bu Müzdelifede de büyük problemlerimiz var. Şu manada: Özellikle şimdi şirketler de devreye girmişlerdir. Şirketteki hocalar, fahri hocalardır, “efendim Diyanet bu işi yanlış yapıyor, sizin vakfeniz olmuyor” diyorlar ve orada bekliyorlar. Biz gece yarısı da gitsek, gece yarısından önce de geçsek veya daha fazla da beklemiş olsak, fecre kadar bekleyenler ve hem akşam hem yatsı namazını birlikte kılmakla beraber, sabah namazını orada cemaatle kılmak suretiyle “esas vakfe budur” diyen kişiler de var tabii. Onun için, burada hoca-

larımız bir karar alırlarsa, bütün mezheplerin görüşlerinden de istifade edilmek suretiyle, hacılarımız için en kolay olan uygulanabilir diye karar alındığı takdirde, o zaman problemimiz biraz daha hafiflemiş olur; ama, tamamen problem kalkmış demek değildir. Bunu arz etmek istiyorum.

Bir de, Arafat'tan indikten sonra *فاذا انفضت من عرفات فاذكروا الله عند المشعر الحرام* (Bakara, 2/198) buyuruluyor. İşte bu Meşar-i Haramı da göz ardı edemeyiz.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Şimdi, özel şirketlerle yapılan hacla ilgili olarak şunu söylemek istiyorum: Türkiye'nin diyanet işleri, kanunen Diyanet İşleri Başkanlığına verilmiştir. Dolayısıyla hacılarımızı kim götürürse götürsün hacca, mutlaka başlarında ki din adamlarının Diyanet İşleri Başkanlığı'nun kontrolünde olması lazım. O bakımdan, bence hangi şirket hacı götürüyorsa, din görevlisi de, Diyanet İşleri Başkanlığı ile işbirliği halinde olmalıdır, bu koordinasyonun sağlanması gerekir kanaatindeyim.

Bayraktar Hocama veriyorum sözü.

Prof. Dr. Bayraktar Bayraklı – Hocam, onu Diyanet İşleri Başkanlığı yapıyor. Mesela, ben özel şirketle gittim, beş tane Diyanetin din görevlisi vardı. Yani, şirket onu almak mecburiyetinde. Onu yapıyor; fakat, Müzdelife olayı Kur'an-ı Kerim'de mevcuttur, hoca efendi o âyeti benden evvel okudu. Yani, Meşari'l-Haramın yanında Allah'ı zikretmek, orada namaz kılmak -namaz zikirdir- mecburiyetindeyiz, bu bizim tercihimize, mezhebe göre değil, Allah'ın emridir. Bunu yapmak mecburiyetindeyiz. Fakat, hocamın söylediği gibi, geceyarısından sonra da olabilir. Yani, vakfe tabiri kalma olayıdır, bir dakika kalırız, on dakika kalırız, yirmi dakika kalırız. Olay budur. Bu kadar büyümeye gerek yok. Allah'ın emridir, bitti.

Komisyon Başkanı – Biz oradayken, vakfenin helikopterle bile yapıldığını gördük. Adamlar gelip, Arafat'ta havadan dönüp gidiyorlardı. Olmuş veya olmamış, yapıyorlardı. Bu hale bile getirdiler.

– Hocam buyurun.

Mehmet Yavuz – Hocalarımın da ifade ettiği gibi, Müzdelife vakfesi vaciptir. Sünnet diyenler de var. Orada ciddi sıkıntılar çeken birisi olarak -Allah nasip etti birkaç defa gittik- şunu ifade edeyim: Mesela, bulunduğum hacların üç veya beşinde zamanında Müzdelifeye varamadık. Zamanında varamadığımızdan dolayı kurban da kesmedik. Tabii, ihtiyari bir durum değildi, ızdırari bir durum olmasından dolayı kurban kesmedik ve kestirmedik. Ha, şimdi burada belli tarihten sonra ciddi manada rahatlama oldu. Efendim, işte geceyarısından itibaren güneşin doğmasına kadar denildiği zaman, uygulamaya konulduğu zaman ciddi manada rahatlık oldu; bu, bir.

İkincisi, hac konularında daha ziyade organizeye baktığımız zaman, organize ciddi eksiklikler var. Bundan dolayı rahatsızlıklar oluşuyor. Mesela yakın zamana kadar bize bu yol verilmiyordu. Gidiyorsunuz, organize bozuk, arabayı çekmiş Arap veya bilmem ne olmuş, önümüzü kesmiş, mecburen siz geçemiyorsunuz ve vakfeyi de yapamıyorsunuz. Ha, belli tarihten sonra, belli yolun tahsis edilmesi bizi çok rahatlatmıştır. İki üç senedir zannedirim uygulanıyor, zamanında Müzdelifeye varmışsınız, orada

istirahat etmişizdir, vakfemizi yapmışızdır, namazımızı da kılmış ve ondan sonra da devam etmişizdir yolculuğumuza. Yani, burada daha ziyade organizelere bakmamız lazım. Yoksa, hocalarımın da ifade ettiği gibi bu yükü kaldırmamız mümkün değil. (...)

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

Hiç söz almayanlara bakıyorum. Herhalde en az Mehmet Bey söz aldı.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Usul hakkında kabul buyurulursa bir şey söylemek istiyorum, konuyla ilgili değil de. Burada, yer yer ben de dahil, “şaz görüşlere dahi müraacaat edilebilir ve bundan dolayı hiçbir vicdan azabı çekmeyiz...” şeklinde söyledi. Bu sözü ben söyledim. Ancak, bir temelimiz olması gerekir diye düşünüyorum. Onu da, Muhammed Hamdi Yazır’ın Atatürk tarafından bir rivâyette Büyük Millet Meclisinin kendisine tevdi ettiği Kur’an mealini hazırladığı malumunuz, çok tekrarlandı. Onun birinci cildinde, Büyük Millet Meclisinin kendisine verdiği bir şey var, tefsir esasları diyebiliriz bugün. Yani, hangi esaslar içinde tefsir edilecektir? Oradaki maddeyi hatırlatıyorum, hepimiz biliyorsunuz ama hatırlatıyorum: “Ülkemizin kısım-ı âzâmı Ehl-i sünnet mezhebinden ve Ehl-i sünnet mezhebi içinde de Hanefî mezhebinden olduğundan dolayı, ahkâm âyetlerinin tefsirinde Hanefî mezhebinin görüşü esas alınmalıdır.” Yanlış söylüyorsam temsilci arkadaşlar söylesin. Kitabı da getiririz buraya. Burada, devletin üniter yapısı, birliği, beraberliği, dirliği esas alınmıştır. Biz, bir ilmihal, şu bu yaparken de, memleketimizi, ülkemizi ve onun gelenek haline gelen yerleşik mezhebini de göz önüne alacağız. Ama, bu demek değildir ki diğer mezheplerden ve hatta şaz görüşlerden istifade etmeyeceğiz. Ben Müzdelifedeki vakfe için de böyle söylerim, yani Hanefî Mezhebini esas alıp, sonra o sıkıntı çıkarıyorsa, bir sıkıntı meydana getiriyorsa, onun çözümünü başka mezheplerde, hatta şaz görüşlerde varsa onlardan alırız. Bu usulü teklif ediyorum efendim.

Komisyon Başkanı – Zaten o şekilde yapıyoruz. O zaman şöyle yapabilir miyiz: Diyanet İşleri Başkanlığı’nın benimsemiş olduğu bu kararın doğru olduğu, bu şekilde ilmihallere yansıtılması...

Mehmet Savaş – İlmihallere yansıtılması ikinci planda. Önemli olan, müsteftilerin sorusuna cevap verirken, meseleyi tek mesele, tek görüşe bağlayarak cevap vermemesi. Pakistan, Hindistan ve Türkiye dışında Hanefî mezhebi böyle diyor, hangi mezhebtensin sorusu var. Suriye’den, Ürdün’den, Mısır’dan gelenler bir soruyla karşılaştığı zaman cevabını veriyor. Mezhep değil, cevabın Kur’an, sünnet ve İslâm içtihatları içinde olmasıdır; yani, biraz evvel söylediğim gibi, “el-ami lâ-mezhebe lehu.” Öbürü, usulü fetva dediğimiz, fetva verecek imamların eğitilmesi, vatandaşın bilinçlendirilmesi. O ikinci planda. Diyanetin oraya fetva ekibi olarak gönderdiği arkadaşların, belirli görüşe bağlı kalmayıp, daha geniş düşünmelidirler. Dört mezhebi de aşabilir. Yeter ki İslâm dairesi içerisinde ve İslâm fetva usulüne uygun bir görüş olsun. Mesele bundan ibarettir.

Öbür tarafı, bir kitap yazılmasının gereğine işaret edilebilir. Onu Din İşleri Yüksek Kurulu, Diyanet İşleri Başkanlığı takdir eder, nasıl bir kitap hazırlanacağına onlar birlikte karar verirler.

Komisyon Başkanı – Ali Bey Hocam.

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Muzaffer Şahin Bey meseleyi ortaya koyarken, uygulamayı anlatırken, “Hanefinin dışına çıkararak; daha önce geç vakitte başlıyordu, şimdi gece yarısından itibaren başlatıyoruz”, dedi; ama “akşamdan itibaren yapılabileceğine dair bir görüş varsa, o da kolaylık getirir” demişti. Ben meselenin fihki yönünü bilmiyorum; ama, hiç o yönde bir görüş ortaya çıkmadı. Mehmet Savaş Hocamızın veya diğer hocalarımızın acaba o yönde bir görüşleri yok mudur, onu bir ortaya koysalar...

Mehmet Savaş – Tabii ki, bu kaynaklardan tespite bağlı. Yalnız bir nokta vardır: Cenab-ı Peygamberin haccında, yani Veda Haccında, sahabelerden birisi Arafat’tan güneş battıktan sonra çıkıyor, Müzdelife’ye doğru gidiyor. 13-14 kilometrelik bir mesafe var. Sahabe durmuş akşam namazını kılıyor, Cenab-ı Peygamber diyor ki الصلاة امام (Müslim, Hac 277) “Burada akşam namazıyla yatsı namazını Müzdelifede cem’ edeceksin” diyor. Yani, akşamdan, Arafat’tan direkt inerek geçme noktasında bir şey yok, yani orada bir nebze kalabilir. Hocamızın da söylediği gibi, oradaki zikir illaki namazdır, cem’-i salat yapıyor, sabah namazına kalması gerekir veya gerekmez, o konuda görüşler farklıdır. Ancak, hemen akşamdan direkt Arafat’tan Müzdelife’ye uğramak suretiyle geçme noktasında bu görüşü pek savunan yok. Hz. Peygamber’in yaşlıları, kadınları veya inekleri gece yarısından sonra fazla beklemelerine gerek kalmadan gönderdiğine dair rivâyetler var. Ama...

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Gece yarısından önce yok mu?

Mehmet Savaş – Yok. Ancak, zaruret olanlarda. Biraz evvel dedim, mesela, yakın zamana kadar yapıyorlardı. Adam hastanede. Onları ambulanslarla çıkarıyorlar, bir dolaştırıp getiriyorlar. Orada bir zaruret vardır. Onun dışında, Muzaffer Hocaefendinin dediği gibi, eğer böyle bir fikhî görüş varsa, “biz onu kolaylık olsun diye uygulayabiliriz” demek, “onu uyguluyoruz” demek anlamına gelmez.

Komisyon Başkanı – Buyurun.

Prof. Dr. Orhan Çeker – Bu hususta görüşlere şöyle bir baktım. Elimde iki sayfa kadar da hadis rivâyeti var. Zaten âyetlerde sınır belirtmiyor. Yani, Arafat’tan indigimiz gece olduğu kesin de, o gecenin neresine kadar...

Komisyon Başkanı – Çıkış, tam akşam namazından sonra, güneş battıktan sonra.

Prof. Dr. Orhan Çeker – O tamam. Bunun sınırını geçmişte daha çok hadislere bakarak tespit etmeye çalışmış fukahamız. Ben neticeyi veriyorum. Bir defa, ittifakla Müzdelife vakfesi vaciptir, terk edilirse kurban gerekeceği de kesin. Bu hususta sınır şu: Hanefiler, sabah namazı vaktinden, yani fecrden güneş doğuncaya kadar yapılma mecburiyeti var demişler. Elimde delilleri var, uzamasın diye okumuyorum. Bu da yaklaşık zaman olarak, en fazla 1,5 saatlik bir zamandır. Yani, şafaktan güneş doğuşuna kadar bir hesap edersek, 1,20; en fazla 1,5 saattir. Şafii ve Hanbeliler şimdi Diyanetimizin uyguladığını söylüyorlar; yani, gece yarısından fecre kadar. Hanefilerin başlattığı yerde onlar bitiriyorlar. O kolaylık getirilmiş anlaşılın. Bu arada, geceden itibaren, yani akşam namazından itibaren ta fecre kadar yapılabileceğini İmam Malik söylemiş. Yani, ihtiyaca göre bunlardan birisi uygulanabilir. İmam Malik’in görüşüne şu anda ihtiyaç yok. Şafii, Hanbeli idare ediyor anladığımız kadarıyla.

Komisyon Başkanı – Çok tabii bunlar. Çünkü, akşam güneş battıktan sonra Arafat'tan çıkan ya yürüyerek, yahut da binekli olarak çıkacaktır. 14 km.lik bir mesafe olduğuna göre, insanların yürüyüşüne göre, bu mesafe iki saatte de alınabilir, üç, dört, beş saatte de alınabilir. Dolayısıyla, ona göre herkes hükmünü vermiştir. Yani, diyelim ki otomobille çıktık, akşam namazı, güneş battıktan sonra Müzdelifeye geldik, yollar da açık diyelim on dakikada geldik veya yarım saatte geldik. Orada durduk, ama tabii Yatsıyı kılamayacağımıza göre yatsıyı beklememiz lazım. Vakit oldu, namazı kıldık, kıldıktan sonra iş bitmiştir. Durmak durmaktır. Zikir, namaz kıldık, dua ettik, o da bitmiştir. O halde, hareket edilebilir. Yani, zaten Diyanet İşleri Başkanlığı'nın da uygulaması bu şekildedir.

Komisyon Başkanı – Bu yönde söz almak isteyen varsa söz vereyim, yoksa geçelim.

– Osman Bey, buyurun.

Prof. Dr. Osman Zümrüt – Saygıdeğer arkadaşım Mehmet Erkal bizi döndükten sonra da ilgilendiren çok ciddi bir konuya dikkat çekti. Onu vurgulamak istiyorum. Bu NCO'lar vasıtasıyla, vango vasıtasıyla Amerika İslâm ülkeleriyle ilgili yeni bir uygulama başlattı. Bu uygulamada özellikle mümkün mertebe dini homojen olan grupları -zaten birbiriyle çatışma halinde olanlar yetmiyor- daha da dağıtabilmek için ne gerekiyorsa elinden onu yapma çalışmaları var. O nedenle, biraz önce söylediğim gibi, çok hassas olan bir nokta, Hanefi grubu üzerinde belli bir kitle birleşmiş. Doğru veya yanlışları var, olabilir. Dolayısıyla, eğer uygun ve şartları karşılıyorsa, telaffuz etmeden, mümkün mertebe birliğimizi sağlayabilecek noktaları tercih etmemiz, fetvalarda da Diyanet İşleri Başkanlığı'nın da, bu şekilde hareket etmesi, hatta böylesine bir çalışması var ki, ben fazla açmak istemiyorum, özellikle Aleviler-Bektaşiler üzerindeki değişik grupları da dağıtabildiği kadar dağıtmak istiyor. Suriye'de de böyle bir planları var, çalışmaları var. O açıdan fetvalarda buna dikkat çekmemizde, mümkün mertebe yazılı olarak, belge olarak mezhep sözcüğü yerine, çok değerli arkadaşımız, meslektaşımız, Mehmet Savaş'ın dediği gibi, daha uygun ifade kullanalım. O kalbimizde Hanefi olarak kalsın diye düşünüyorum.

Kusura bakmayın, konuyla ilgili değildi; ama her şeyle ilgiliydi.

Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Bu uyarıcı konuşmadan dolayı teşekkür ediyoruz.

– Bünyamin Bey, buyurun.

Doç. Dr. Bünyamin Erul – Ben bir soru tevcih etmek istiyorum, başta Mehmet Savaş Bey olmak üzere diğer hocalarımıza. Hacla ilgili hazırlanacak kitapta yahut hac uygulamalarında işte bütün mezheplerden, hatta gerekirse şaz görüşlerden de yararlanılmalı denildi. Bu kolaylık açısından gerçekten güzel, İslâm'ın genişlik esprisine gâyet uygun. Ben sadece merak ettiğim için soruyorum, test etmek açısından. Mesela, bu affedersiniz, hayız hali gören bir hanımın, diyelim ki dönüşü yakın, tavaf etmesi gerekiyor, o halde, tavaf durumunda siz ne tür bir çözüm buluyorsunuz? Hayız haliyle tavaf etmesine müsaade ediliyor mu? İbn Kayyim'in İ'lamü'l-Muvakkîn adlı eserinde

gösterdiği bir genişlik var. Oysa, mesela Ebu Hanife “dem gerekir” diyor, Ahmed b. Hanbel, “dem de gerekmez, başka bir şey de gerekmez” diyor. Bu konuda mesela genişlik var mı? Böyle bir problemi, bu genişlikten yararlanarak mı çözme cihetine gidiyor, yoksa bugün mesela tıbbın getirdiği bazı şeyler var, hap kullanımı vesaire. Yani, bir iki ay geciktiriyor bu şeyi. Bunu nasıl çözümlüyorsunuz? Sadece bunu sormak istiyorum.

Teşekkür ederim.

Mehmet Savaş – Ben İstanbul Haseki Eğitim Merkezindeyim. Uzun yıllar hac komisyonu içerisinde, usulü fetvada ve organize zaman zaman görev aldık. Başta hanımların o hallerini geciktirici hap alma veya herhangi bir şekilde başvurmasının sakıncası olmadığı ifade ediliyor. Ancak, hayız halindeki hanımlardan malumunuz “ta-vaf-ı sader” dediğimiz veda tavafi sakıt. Mesele, yalnız, haccın farz tavafi olan tavafi-ı ifadada, mezhepler tavafin sıhhati için tahareti şart koşarlar. Hanefi mezhebi diğer mezheplerden daha farklı. Yani, bizde cünüp olarak bir kimse o halinde tavaf etse, tavafi geçerli sayılıyor; ama, ceza olarak bir kurban kesmesi, yani, bedene kesmesi gerekiyor. Cünüp halinde yaptığı tavafi temiz halinde iade edecek olursa, o kurbanın da sakıt olacağı, gerekmeyeceği istikametindedir verilen fetvalar. Yani, İslâm müctehitlerinin İslâm âlimlerinin eski veya yeni görüşleri, İslâm dairesi içerisinde kaldığı sürece, müsteftinin durumuna göre Diyanet İşleri Başkanlığı ekibinin ondan yararlanarak fetva vermesinin sakıncalı olmayacağı söylenebilir. Çünkü, benim başıma geldi, belki Mehmet Erkal Bey Hocam da vardı. Biz, Arafat'ta Başkanlığın talimatıyla konuşma yapıyoruz, hatta bir seferinde Mehmet Beyle beraber konuşmaları paylaşmıştık. Başkan Bey dedi ki, “siz haccın menasikiyle ilgili bu konuşmanın bir bölümünü Arafat'tan sonra yapılacak menasikle ilgili yapın.” Biz de yaptık. On dakika geçti, şarktan gelen vatandaşlar çadırın ağzına doluştular, bunu nasıl söylersin, hangi fetvaya göre -kimi-si koltuğuna kitabı almış gelmiş- bu kitapta böyle demiyor, falan kitapta böyle demiyor şeklinde sorular sormuşlardı. Vatandaşım sorduğu soruya verilecek cevap kolaylık varsa verilebilirdi... Ama, bunu kitaplar halinde her vatandaşın eline verecek olursak, o zaman amelde istikrarı da kaybederiz. Benim söylemek istediğim bu.

Teşekkür ederim.

Dr. Muzaffer Şahin – Hocam, Başkanlık o durumda olan hanımlar için tedbir alıyor, yani problem olmuyor.

Prof. Dr. Orhan Çeker – Bazı şirketler fırsat vermiyor ona, şirketler de uyarılmalı. (...)

Komisyon Başkanı – Şimdi istirahat zamanı geldi; ama, isterseniz bunu bağlayalım, sonra ara verelim.

Uygulanan şekliyle oylanmasına, diyorum. Oybirliğiyle onaylanmıştır. Hayırlı olsun.

Şimdi, 30 dakika çay molası.

ÜÇÜNCÜ KOMİSYON BEŞİNCİ OTURUM

“Şeytan Taşlama” “Zemzem Suyu”

(16 Mayıs 2002)

Prof. Dr. Nasuhi Ünal Karaarslan (Komisyon Başkanı) – “Şeytan Taşlama”yla ilgili konuyu müzakereye açıyorum.

Önce, dinimiz açısından, hac ibadeti açısından şeytan taşlamanın durumu nedir? Bu meselenin aydınlatılması için Muzaffer Bey’e söz veriyorum.

Dr. Muzaffer Şahin – Hocam, müsaade ederseniz Abdullah Bey anlatacak.

Abdullah Ayan – Sayın Başkanım, muhterem hocalarım; malum, şeytan taşlamak vaciptir. Âyet-i kerimelerde işaretler vardır, Peygamberimizin uygulaması vardır. Sayın Bayraktar Bayraklı Hocamız Ceviz Kabuğu programında Hulki Cevizoğlu ile program yaparken şeytan taşlama konusuna değindi. Bu program yapıldıktan sonra Başkanlığımıza “şeytan taşlama var mıdır? Bazı hocalar ‘şeytan taşlama yoktur’ diyorlar, bunun hükmü nedir?” şeklinde hem yazılı, hem de telefonlarla birçok soru geldi. Yani, haccın önemli bir menasiki olan, vacip olan şeytan taşlama neden olmasın? Yani, Peygamber Efendimizden günümüze kadar gelen bu uygulama, bazı şeylere dayanılarak, “işte orada sıkıntı var, insanlar eziliyor, eziyet görüyor, oradaki eziyeti gide-relim” deniyor. Ama, böyle bir vacip orada meydana gelen eziyetten dolayı terk edilebilir mi, edilemez mi? Eğer bana söz gelirse açıklayacağım.

Komisyon Başkanı – Bu şeytan taşlamayı gerektiren âyet hangisidir hocam?

Abdullah Ayan – واذكروا الله في ايام معدودات (Bakara, 2/203) diye düşünüyorum ben, فمن تعجل في يومين فلا اثم عليه (Bakara, 2/203) Burada, “eyyamü madudat” nedir? “Eyyamü malumat” vardır ve şeytan taşlama ile ilgili Peygamber Efendimizin uygulaması da vardır. Hocam, mesela şiar diyoruz. Safa-Merve şiar mıdır? Şiardır; âyet-i kerime vardır. Makam-ı İbrahim şiardır, başka şeyler, bunlar şiardır. Bu şiarlara gerçekten bizim saygılı olmamız lazım.

Komisyon Başkanı – Tabii bu sizin âyet olarak verdiğiniz örnekten ben fazla bir şey anlayamadım, onu açıkça söyleyelim. Fakat, şimdi hocamı bir dinleyelim, sonra tekrar görüşelim.

Prof. Dr. Bayraktar Bayraklı – O konuyla ilgili ben konuşmak istemiyordum; ama, siz istediniz diye konuşmak...

Komisyon Başkanı – Ben de o sizin programınızı izledim. “Ben şeytan taşlamayacağım” dediniz. Ben onu duydum.

Prof. Dr. Bayraktar Bayraklı – Ben onu söyledim, 60 milyona hitap ettim... Yapmayacağım bir şeyi söylemem; ama, anlamı yoktu, arkadaşlar konuşsunlar bu konuyu. Benim hiç konuşmama lüzum yok.

Olay şu: Peygamberimiz (s.a.s.)’in, iki türlü sünneti vardır; birisi, bizi bağlayan sünneti, bir de kendisini bağlayan, Peygamberlik görevi gereği yapmış olduğu, kendisine has sünneti. Örneğin, Peygamberimiz şöyle yedi, böyle giyindi diye biz bunu yapamayız. Çünkü, o sünnet bizi bağlamıyor. Dolayısıyla, Arafat’a nasıl çıktığı da bizi bağlamadığı için biz arabayla çıkıyoruz oraya. Böyle çıktı, Müzdelife’de konakladı, şuraya gitti falan diye yapıyoruz mu? Bu dini bir hüküm değildir, biz oraya arabayla da çıkarız, vakfemizi yapar döneriz.

Şimdi, taşlamayla ilgili Kur’an-ı Kerim’de bir delil yoktur, şiar yoktur. Hocamızın söylemiş olduğu âyet-i kerime, sadece orada kalmayla alakalı bir konudur. Taşlama olarak, cemeratla ilgili bir delil Kur’an’da yoktur.

İkincisi, Peygamberimiz veya deniliyor ki Hazret-i İbrahim’den kalan bir uygulamadır bu. Hangi tariki, hangi rivâyeti alırsak alalım; Peygamberimiz niye taş atmıştır? Şeytanı görmüştür, taş atmıştır. Peygamber görür, Peygamber meleği de görür, melek onunla oturur konuşur, ama benimle konuşmaz, ben şeytanı göremem. Peygamberimizin kendisini bağlayan bir eylemdi, bir ameldi. Kesin olarak yaptığını kabul ediyorum, kesin olarak.

Komisyon Başkanı – Yani, şeytan her zaman orada bekleyecek değil ki biz taş atalım değil mi?..

Prof. Dr. Bayraktar Bayraklı – Peygamberimiz şeytanı görüyor, atıyor. Ben görmüyorum ki atayım. Bunu tutup biz vacip seviyesine çıkarıyoruz. Nereden çıkıyor vacip seviyesi? İnsanlar, değerlendirme yaparak bir uygulamayı bir yere kadar getiriyor ve buna vacip hükmünü veriyoruz. Hem sünnet diyoruz, hem Peygamber uygulaması diyoruz, hem vacip diyoruz. Dolayısıyla, burada bir ikilem içerisindeyiz. Bu bir.

Ben, bunun delilini bulamadım. Bir de oradaki zulüm... İnsanları öldürerek ibadet yapıyoruz. Orayı düzeltelim meselesi falan değil. Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulundan katılan arkadaşım, bana diyor ki, “efendim, bir ibadetin rükünü orada insan ölüyor diye iptal edilebilir mi?” Böyle bir laf söylenebilir mi? Bana binlerce telefon geldi, Diyanet’e geldiği gibi, bana da aynısı geldi, belki de daha fazlası geldi. Ben önemli değil... Önemli olan şu: Benim söylediğim bu sözün gerçekleşmesi, tatbikata konulmasının mümkün olmadığını da biliyorum. Olay şu: Bayraktar Hoca böyle dedi, fetvayı verdi, sihirli deynek gibi bütün İslâm âleminin oraya giden bütün insanların -3 milyon insan oraya taşlamaya gidiyor- Bayraktar Hoca dedi diye benim uygulamama, benim dememe geleceğini ummuyorum, öyle bir iddiam da yok zaten. Ama, ben şunu söylüyorum: Bu cemerat olayı sorgulanmalı, Müslümanlar bunu sorgulamalı. Ben bunu söylüyorum. Ben bunu iddia ediyorum.

Uygulamamız böyledir hocam... “Karışma yahu, sen bu işe karışma, ne karışıyor-

sun bu işe” denilebilir. Bana böyle de sözler geliyor. Diyanet İşleri Başkanlığındaki arkadaşlarım da böyle söylüyorlar. “Yahu, sen bu işe niye karışyorsun? Boşver, uygulama böyle gidiyor, gitsin, bu şekilde olsun.” Ne katıyor dine? Bu nereden kalmadı? Al-lahaşkına bunu bir sorgulayalım! Biz böyle kapıldık, geçmişte böyle yapıldı. Peygamberimiz eliyle yedi diye biz de elimizle mi yiyeceğiz? Yani, kalkıp da bunu vacip seviyesine çıkarıp insanları buraya zorlamanın bir anlamı olmadığına inanıyorum.

Ben bunları konuşmayacaktım, vallahi konuşmayacaktım, bunu konuşmak için gelmedim. Siz madem rica ettiniz... Ben bunu konuşuyorum; ama, bunu konuşmanın bir anlamı olmuyor ki. Dünkünün bir anlamı oldu mu? Olmadı. Bunun da bir anlamı olmayacağını bildiğim için, siz hepiniz çok sevdiğim arkadaşlarımsınız, hepsi sevdiğim insanlar olduğu için, “Bayraktar Hoca konuşmadı” demesinler diye bunu söyledim.

Bana göre, Müslümanların, sadece bizim değil bütün İslâm ülkelerinin din görevlileri ve din âlimleri, en yüksek dini temsilcileri, üniversiteleri, âlimleri bu işi sorgulaması lazım. Sorgulanır da sonuç tersi çıkarsa bir şey dediğimiz yok, biz hata yaptığımızı anlarız, sözümüzü geri alırız. Ben ilim adamıyım, Allah’ın bana vermiş olduğu en büyük mevhibe nedir biliyor musunuz arkadaşlar; benim hafızlığım falan değil -ben çok kuvvetli hafızım, bu başka- Allah’ın bana verdiği kafamda yanlış gördüğüm zamanda tekmeyi vururum o bilgiye. Ben inat değilim, ben onu yaparım. Yalnız, beni incitmeden, beni muhatap almadan konuşun lütfen.

Teşekkür ederim.

Komisyona Başkanı – Hocam şöyle: Asıl itibariyle ben şu kanaatteyim, bu toplantının yapılması faydalı. Bu ilk olarak yapılıyor. Yani, hem üniversiteler, hem Diyanet İşleri Başkanlığı’nın çok değerli mensuplarının bir araya gelmesiyle aktedilen kapsamlı ilk toplantı gibi geliyor bana. Ama, daha henüz bu toplantının yapılacağı altyapının tam oluşmadığı kanaatindeyim. Türkiye’de bu altyapı yavaş yavaş oluşmaya başlıyor. Çünkü her alanda özel tartışmaların olması ve birtakım yayınların çıkması lazım... Altyapının oluşmasından kastım budur. Birtakım şeyler çıkacak, yazılacak, çizilecek, tartışılacak, ondan sonra da böyle bir zirve yapılacak ki, o daha güzel tartışılabilir ve her fikrin bir adamı da olsun. Henüz bu noktaya gelinmiş değil. Ama, bu toplantının yapılması bile, çok güzel bir şey.

Şeytan taşlama olayına gelince, gerçekten, Kur’an’da, demin okunan âyette bunu bulmak biraz zor, benim kanaatim öyle. Ama, Hz. Peygamber taşlamıştır. Niçin taşlamıştır, onu da kendisi bilir. Şeytanı görmüş de mi taşlamıştır; yoksa, Hz. İbrahim zamanında şeytan görünmüş de taşlanmış ve Peygamberimiz onun sünnetini mi uygulamış, ona şimdi hocalarımız açıklık getirecek.

– Buyurun.

Mehmet Yavuz – Sayın Hocam, sünnetin iki kısma ayrıldığını, şeytan taşlamasının da sünnet-i zevait bölümünde mütalaa edilmesi gerektiğini ifade ettiler. Bizim bildiğimiz, ibadetle ilgili Peygamberimizin bütün işleri sünnet-i zevait değil sünnet-i hudadır. Kendisi açıklarsa öğreniriz, zevait bölümünde mi mütalaa edeceğiz, yoksa hüda bölümünde mi? Kaldı ki, burada Resulü Ekrem (s.a.s.)’in sahih hadislerinde belirtildiği gibi şeytanı taşlamıştır. Ama orada, “gördüğünüz zaman taşlayın, görmediğiniz za-

man taşlamayın” diye bir kayıt koymamış. Yaptığı iş, taşlamıştır. Zevait bölümünden neyi kastediyor Hocam, onu bize açıklarsa memnun olurum.

Komisyon Başkanı – Ben önce bir şey sorayım size Hocam. Hz. Peygamber taşladığı zaman, -100 bin kişi olduğu söyleniyor ya Peygamberimizin veda haccında- bu 100 bin kişi de taşlamış mı, yoksa durmuşlar mı?

Mehmet Yavuz – Efendim, o beni ilgilendirmiyor, ben Peygamberime bakıyorum: *خذوا عنى مناسككم*, “bana bakın, ben nasıl yapıyorsam öyle yapın” dediği ve bunu uygulamaya koyduğundan dolayı ben gider onu taşlarım.

Komisyon Başkanı – O bilgi var mı, yok mu, taşlamış mı, taşlamamış mı?

Mehmet Yavuz – O taşladığına göre, diğerleri de taşlamıştır.

Komisyon Başkanı – Abdullah Bey, size sonra söz vereceğim.

Doç. Dr. Ali Akpınar – Saygıdeğer hocalarım, benim hacla ilgili çalışmamda geldiğim nokta şu oldu: Hac uygulamaları, Peygamberimizden önce o bölgede yapılmaktaydı. Tavafından, sa'yinden, Arafat'ta vakfesinden, Müzdelife'de vakfesinden, hatta o zikrullahtan -hocalarım arz ettiler- bütün uygulamalar hemen hemen yapılmaktaydı, bütün bunlar. Cemerat konusunda da birtakım uygulamalar var. Sonuç olarak şöyle bir noktaya geldim: Kur'an âyetleri, Hz. Peygamberin uygulamaları, süregelen İbrahîmî geleneği teyit ediyor, tasdik ediyor, onaylıyor. Yalnız, birtakım hedef saptırmalar var. Biz cemeratın taşlanması konusunda da bunu görüyoruz. O hedef saptırmaları Hz. Peygamber tekrar asliyesine döndürüyor, yerine oturtuyor. İşte, telbiyede olduğu gibi şirk bulaşmış olanlar var, yani telbiye var; ama, Peygamberimiz yeni bir kalıpla, İbrahîmî geleneği yeniden teyit ve tasdik ediyor. Yani, hac uygulamalarında yeni bir şey şahsen bulamadım. Cevat Ali'nin, Tahir Olgun'un *Müslümanlıkta İbadetler Tarihi*'ni, baştan sona taradığım zaman, hep “Cahiliyede şöyle yaparlardı, Peygamberimiz ya aynen yapmıştır, ya da şu ilavelerle, şu şekildeki düzeltmelerle yapmıştır” şeklinde bir sonuç çıkardım. Bu cemerat konusunda da çok dikkatimi çektiği için paylaşmak istiyorum. Hocalarımın malumudur belki, Amr b. Luhay, Mina'nun değişik yerlerine 7 put dikmiş, tazim için her birine üçer olmak üzere toplam 21 tane taş atma geleneğini icat etmiştir. Ki, bu adam ilk defa Mekke'ye putu getiren adam. Yani, putperestliğin banisi olan adam. Çok ilginçtir, tahkir için değil tazim için taşıyor. Hatta yine bir cahiliye geleneği, birtakım ekabir öldüğü zaman, kabirleri tazim için taşlanırmış, yani kabrine gelip iki taş, üç taş, beş taş bırakırmış. Bazıları bunun saçmalığını bildikleri için -onların da isimleri var bu eserde- vasiyet ediyormuş, ben öldükten sonra böyle bir saçmalığı kabrimde yapmayınız, yani tazim için bile olsa benim kabrime taş atmayınız, çakıl taşları atmayınız şeklinde. Çok ilginç, Araplar bu taşları atarken şöyle derlerdi diyor -ben Arapça ibareyi almamışım-: “Ey put, sen, senden önce taşlanan puttan daha büyüksün.” Yani puta taşı tahkir için atmıyor Hocam, tazim için atıyor ve böyle bir dua ile yani cahiliye geleneğinde bunu söylüyor. İşte, İslâm, bu geleneği, bu şekildeki bir sapmayı ortadan kaldırmıştır; ama, sadece şeytanı sembolize eden üç cemreye, tahkir için taş atılmıştır. Ben şunu da yaşadım; onu da paylaşmak istiyorum: Bir kadıncağız, bir Türk hanımefendi, o kalabalığın içerisinde terliğini çıkarmış, öyle bir

atmosfer ve havaya kaptırması ki kendisini, sanki şeytan orada, "Allah senin belanı versin" diye terliğini atıyor. Sembolik ama orada insan öyle bir havaya da geliyor.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

– Orhan Bey, buyurun.

Prof. Dr. Orhan Çeker – Her şeyden önce bir genel usul kaidemizi hatırlamamız gerekiyor. Tartışma usulü değil de fıkıh usulü. Son birkaç yılda şöyle bir fikir meydana geldi; tabii, basında işlenen problemler neticesinde meydana geldi. Şunu soruyorlar: "Bu söylediğinin Kur'an'da delili var mı?" Bizim Kur'an'da delil aramaktan önce söylememiz gereken şu: Bir şeyin İslâm'da var olması için, Kur'an'da olması şart değil. Ortaya çıkan bu hastalığı bir bitirmemiz gerekir. (...) Bu bir.

İkincisi, şeytan taşlama, cemerat dediğimiz olay, Peygamberimizin zamanında, kendisi ve sahabe tarafından bizzat uygulanmıştır. Burada bütün rivâyetler aşağı yukarı elimde var. Kaynaklar içerisinde Ahmed b. Hanbel'in Müsnedi var, Müslim var, Nesai var, Tirmizî var, Ebu Davud var. Üstelik, bakınız Peygamberimiz (s.a.s.) şeytani gerçekten gördü de mi taşladı, görmeyenler taşlar mı falan, ona da açıklık gelsin diye kesinlikle Peygamberimiz şunu söylüyor, hem de şeytan taşlarken söylüyor: خذوا عني مناسككم bunu özellikle şeytana taş atarken söylüyor. Orada şeytanın bizzat görülmesi mecburiyeti nereden çıkıyor? Bu iki.

Şöyle bir kaidemiz daha var: "Naslarda aslolan umumdur, tahsisi yapılabilmesi için ayrıca delil gerekir." Şimdi biz nassı umumu üzere alacağız. Eğer, "bu filan olaya mahsustur" denilecek olursa, onun ispatlanması gerekir. Yani, "şeytani gördü de Peygamberimiz onun için taşladı" ya da "ona mahsustur" diyebilmek için ispat gerekir. Onu ifade eden de bir nass yok elimizde. Öyle olunca, umumu üzere almak mecburiyetindeyiz. Hem sonra, Peygamberimizin "ben gördüğüm için taşıyorum" diye bir ifadesi yok, sahabenin hepsine taşlattırıştır. Böylece de gelmiştir. Eğer, şeytani gördüğü için taşlamak gerekir denirse, o zaman şu sonuç çıkar: Şeytani diyelim ki orada görmedik, görülmeyebilir de, kaçar, şeytani şurada görsek, öyleyse burada taşıyacağız. Öyle bir şey meydana gelir ki, çok yanlış olur. Sembol olarak orada taşlanıyor. Naslarda aslolan da umumdur. Peygamberimiz kendisi taşlamış ve "taşlayın" da demiştir.

Komisyon Başkanı – Taşlayın dediği...

Prof. Dr. Orhan Çeker - خذوا عني مناسككم, diyor ya taş atarken. "Hudu anni menasikukum" derken söylüyor bunu. Tek kaynak da Kur'an değil, onu da kafamızın bir tarafına yazalım.

Komisyon Başkanı – Bazen, bu fukahanın nasıl böyle bazı sözlerden delil çıkarıklarına da benim aklım ermiyor. Hz. Peygamber şeytani taşlarken خذوا عني مناسككم, demişse, bu münasebetle dediğini nereden biliyorsunuz? Tamam, belki konuşma esnasında, Ya Resulullah, biz şu işi nasıl yapacağız, mesela tavafı nasıl yapacağız diye bir soruya muhatap olarak bu cevabın alınmadığını nereden biliyoruz? Yani, ucundan tutuyoruz sözü, ondan sonra getirip öbürünü yapıştırıyoruz.

Şimdi, mesele o değil. Eğer Hz. Peygamber şeytani taşlamışsa taşlamıştır. Yanın-

daki insanlar da taşlamışlarsa, demek ki şeytan taşlanmıştır. Ha, bu nedir? Bana göre bir semboldür, esasinde şeytanı taşlamak... Şeytan insanın kafasının içerisinde. Kafasının içerisindeki şeytanı taşlaması lazım. Ama sembolik olarak bu bir taşlamadır. Namazda da birtakım semboller var. “Allahüekber” dediğimiz zaman, iftitah tek birinde ellerimizi kulaklarımıza kadar kaldırıyoruz. Bunun sembolik bir ifadesi var; deniliyor ki, işleri atmak veya başka bir şey, her neyse... Ama bir sembol. Eğildiğimiz zamanda da bir tazim var. Yani, birtakım semboller var. Bunu da ben şahsen o şekilde alıyorum. Şeytanı görmek meselesi değil, görür gibi o taşı atmak anlamına geliyor. Bu bir temizlik, yani insanın taşları atmak suretiyle bir nevi tövbe, şeytana uymamak şeklinde bir tövbe ifade ettiğini sanıyorum. Bunun yorumu bana da düşmüyor aslında, bu işi yapacak hocalarımız da başka; ama, ben şahsen öyle anlıyorum. Ben de attım taş. Biz çok boş bir zamanda, gece gittik, çok rahat bir şekilde topladığımız taşları attık, kimseyi de incitmedik; ama, kalabalık zamanda gidip de taş atanlardan yaralananlar olduğunu da, hatta taş attığı zaman almına isabet edip, bir küfürle atana mukabele edildiğini de duyduk. Birtakım şeyler de oluyor. Ama, tabii bu organizasyon... İş gelip gelip organizasyona bağlanıyor ve dayanıyor.

– Buyurun.

Prof. Dr. Bayraktar Bayraklı – Ashnda, bu işi bitirelim, buna devam etmenin bir anlamı yok. Olay şu: Biz hâlâ İlahiyat fakülteleri olarak, bu işin çok gerisinde kaldığımızı, 20. asrı takip edemediğimize inanıyorum. Dinin koyucusu Allah'tır, Peygamber bunun tatbikatını yapar. “Din” dediğimiz zaman da İslâm dini ayrıdır, İslâm kültürü ayrıdır. Biz Kur'an'la, dinle, dinî kültürü birbirinden ayırmak mecburiyetindeyiz. Hâlâ bizim İlahiyat fakültelerinde tutuyoruz, içtihadı din haline getiriyoruz, Peygamberin önüne, Allah'ın önüne koyuyoruz. Hucurat suresinde لا تقدموا بين يدي الله ورسوله (Hucurat, 49/1) hükmü eğer olmasaydı, yani insanlar, Peygamberin ve Allah'ın önüne geçip kendi fikirlerini dinleştirmeye olayı olmasaydı, Allah Teala bu âyeti kerimeyi buraya koymazdı. Biz Allah'la yolda yürümüyüz, Peygamberle yolda yürümüyüz da “benim önüne geçmeyin” diyor. “Ey iman edenler” diye söylüyor. Yani, bu Müslümanlar kendi felsefelerini, kendi kültürlerini, vahyin ve Peygamberin sünnetinin önüne geçecekleri ilkesi vardır bu âyette. Olay budur.

Arkadaşımız diyor ki, “bu İslâm'dadır.” Hayır efendim, dinle İslâm kültürünü ayırmak mecburiyetindeyiz. Bunu insanlara getirmedikçe, bu dinden insanları soğutuyoruz. Neden? Adam diyor ki, “mantığıma göre, böyle olmaz, böyle din olmaz Hocam, bana böyle bir fetva vermesinler” diyor. “Bunun delilini bana bul” diyor adam. Bakıyor-sun ki, delili falan yok. Çıkmış kürsüye hoca vaaz ediyor. Konuştuğu sözler, kendi istekleri, kendi düşünceleri, kendi felsefesi. Bu felsefeyi getirip Peygamberin önüne koyuyor, Allah'ın dininin önüne koyuyor. Dolayısıyla, bence, bizim İlahiyat fakültesinde yapılacak en önemli devrim, İslâmî kültürle İslâm dininin çerçevelerini, sınırlarını iyice belirlememiz lazım. Yani, Allah'ı bu dinde oturtacağımız yer vardır, Peygamber'i koyacağımız yer vardır, müçtehitleri koyacağımız yer vardır. Bakınız, sabahtan beri hep bu mezhepler konusunu tartışıyoruz, onları dinleştireyoruz farkında değiliz. Bütün davranışlarımızı onlara göre ayarlamaya çalışıyoruz. Bunun yapılması gerektiğine

inanyorum. 20. asırda bunu yapamazsak, inanın bir adım öteye gitmiş olmayız. Biz, kültürü kültür, beşeri düşünceyi beşeri düşünce, ilahî vahyi ilahî vahyin sınırları içerisinde düşünmek mecburiyetindeyiz. Ben, bunu söylüyorum geçiyorum.

Lütfen, Allah aşkına arkadaşlar, bunu tartışmaya açmaya lüzum yok. Cemeratı herkes kabul ediyor, yine onaylayın, yine geçin gidin.

Teşekkür ederim.

Komasyon Başkanı – Mehmet Bey, lütfen.

Prof. Dr. Mehmet Erkal - Değerli Başkanım, çok kıymetli arkadaşlar; burada yaptığımız toplantılardan ben şahsen çok istifade ettim, bundan sonra da edeceğime inanyorum. Farklı görüşler ortaya çıktı. Bunlardan yararlanıyoruz. Bu hiçbir zaman için bir kavga değil. Fikirlerin çatıştığı bir ortamdayız.

Şeytan taşlamaya gelince, evvela “ef’alü’n-nebi” diye talebelere öğrettiğimiz usul kitaplarında bir bölüm var. Şüphesiz ki usul dediğim zaman da, bu, değiştirilmez demek istemiyorum, geliştirilir. Ama, bütün dünyada bu var. Ef’alü’n-nebi iki değil, yani Hz. Peygamberin bağlayıcı olan hükümleri, bağlayıcı olmayan hükümlerinden ibaret değil. Daha fazlası var. Hani Peygamberin yapıp da, devam edip de “yapmayın” dediği de ef’alü’n-nebi var. Şartlara göre yaptıkları da var. Ama, arkadaşlar isabet ettiler, tabii ki ibadetlerle ilgili Peygamberimizin fiilleri, eğer aksini söylemediyse, yapmayın bunu -gece namazında olduğu gibi- hepimizin malumu, o bağlayıcı olmaz. Peygamber uygulamasıyla hükümler farz vacip olur. Biz yine hükmün ne olduğunu biliyoruz. Ben başlıklar halinde söyleyip geçeceğim. Yani, hüküm sadece Kur’an-ı Kerim’den değil, iki asıl kaynaktan, sünnetten ve Kitaptan çıkar. Hemen bir misalle geçiştireyim, işi uzatmayayım. Fatihâ’yı Kur’an’da okumak nedir? Kur’an-ı Kerim’i açtığımız zaman Fatihâ’nın hükmünü bulamazsınız. Bunu siz, لا صلاة الا بفاتحة الكتاب (Tirmizi, Mevâkit, 69) hadisini alacaksınız, ya buraya bir muzaf ilave edeceksiniz, işte verdiğiniz hüküm. Yani, bu vaciptir veya farzdır. İşte Şafii kardeşlerimiz farz, Hanefi kardeşlerimiz vacip diyor. Ha, hükümler bildiğimiz gibi vücup, nedb, ibaha, kerahat, tahrim diye cumhur tarafından beşe ayrılırken, Hanefiler buna bir de farz-vacip ayırımı, haram-tahrimen mekruh ayırımını ilave etmişlerdir.

Komasyon Başkanı – Fatihanın okunmasına siz ne diyorsunuz?

Prof. Dr. Mehmet Erkal – “Vacip” diyorum. Bunun aksini söyleyenini de görmedim. Ondan daha aşağısını söyleyen bir mezhep varsa, hocam onu ifade buyursunlar; yalnız, Şafilere göre farz.

Komasyon Başkanı – لا صلاة الا بفاتحة الكتاب

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Hocam, şunun için söyledim bunu ben. Peygamberimizin uygulamalarından ve sünnetinden farz hükmü de çıkar, vacip hükmü de çıkar, artık bu müsellemdir.

Arkadaşımız Bayraktar Bayraklı’nın çok güzel bir sözü oldu, hata yaptığını anlayıp dönme hepimiz için düstur olmalıdır ve kendisi öyledir hakikaten. Benim odamın yanında odası var, tanırım. İnat değildir, kendisi de söylediği gibi ikna edildiği zaman döner. Bu hepimize bir ibret olmalıdır diye düşünüyorum.

Hz. Peygamberin şeytan taşıdığı kesin. Arkadaşımızın da ifade ettiği gibi, İslâm hukuku veya genel çerçevede fıkıh cahiliye örfünü ibga, islah ve ilga etmiştir, gayrisi yoktur. Burada hacca gelince, hacda gerçekten büyük çapta var. Bazı sapmalar var, sadece sapmalar düzeltilmiştir. Hz. İbrahim geleneği devam ediyor.

Kaynaklardan hüküm nasıl çıkarılır? Bütün dünyada isterse metinler dinî olsun, isterse lâ-dinî olsun, kanun metni olsun veya iki kişi arasında yapılan bir akit, sözleşme olsun, isterse kutsal metin olsun, bunların yorumlanma metodları vardır. Bu metodların dışına çıkamazsınız, çıkamayız. Evet, bundan evvel Batı'da ifrat-tefrit yaşamış, evvela kutsal metnin yorumu, kilisenin yetkisi altında görülmüş ve başkasına verilmemiş. Bunun üzerine Protestanlık çıkmış, "isteyen dilediği gibi yorumlar" demiş, olmamış; bunu bir kurala bağlayalım demişler, onlara "fundamentalist" dediler. Sonra da o kelimeyi bize yapıştırdılar. Batı'da çıkan fundamentalist kelimesinin kökü budur zaten. Yani, kutsal metinleri yorumlayalım; ama onu usule uygun, usulü fıkıha diyelim, "usule uygun yorumlayalım" diyen görüşü fundamentalist diye isimlendirmişlerdir. Bunsuz yapamayız zaten. Bakın, Avusturya Medeni Kanununun 17. maddesi, yanılmıyorsam, kıyası, kanun yorumlama esaslarından birisi olarak kabul eder. Bugün de yine dünyada bütün hukuk sistemlerinde kıyas, yani bir meselenin benzerini aramak, kanunda benzerini aramak yine aynı vaziyette bir yorum metodudur. Medeni hukuğun 1. maddesi bizde, malumu âliniz, kanun lafzıyla ve ruhuyla mer'îdir. Hakim, karşısına gelen bir meseleyi, kanunun lafzı ve ruhuna uygun çözüme ulaştıracaktır. Orada bulamazsa, örf ve âdete rücu edecektir, örf ve âdetde de bulamazsa, kendisi vazı kanunmuş gibi davranacaktır diye açık olarak bir yorum şekline getirmiş. Bir de, bugün daha güzeli çıktı bunun, daha iyisi çıktı. Sevindirici olaylardır bunlar. Yani, semantik, hermenötik, lafız bilim, yorum bilim derken, bir de nerratoloji, -konuşmamın başında bahsetmiştim- anlatım bilim. Yani, karşımızda bir metin var, bir de biz varız, bir de bizim aramızda, metinle benim aramda bir illiyet rabitası var. Bunları esas olarak biz, tam olarak yerleştiremezsek, bir metodoloji oluşturamazsak, Şari'in -İslâmî istilahlara veya kanun koyucunun veya akit yapıcının maksadına uygun bir yorumu, doğruya uygun bir yoruma varamayız.

Şununla sözümü bitiyorum: Bugün hukukçular arasında tartışılan iki mesele vardır. "Niçin" de buradan çıkıyor. Acaba kanun koyucu bu kanunu koyarken veya metni yazan bu metni koyarken veya akti yaparken neyi kastetmiştir? Bir bu var. Yorumculardan "bunu araştıralım" diyenler var. Bir de, "hayır metin önümdedir, işte bu metin, beni hiç ilgilendirmez, zaten onu aşmıştır, bu metni buraya koymayı aşmıştır o, bu buradadır, ben buradan ne anlarsam ilmin gösterdiği yolda onu anlarım" diyenler vardır; ki, hukuk istikrarı bakımından önemli görülür. Bugünkü durum da bu.

Ben sadece bunları söylüyorum.

Hz. Peygamberin taşıdığı kesin. "Niçin"ine gelince. Keşke içimizde bir de dinler tarihçisi olsaydı diye düşünüyorum. "Niçin"i tabii önemli, araştırırız; ama hükme mesnet değildir. "Peygamber yaptığı içindir" bunun cevabı ibadet kısmında. Ama, diğerlerinde, tamamen bize yol göstericidir.

Bu arada, Muhammed Hamidullah Hoca'nın Mekke ile ilgili çok güzel bir makale-

si vardır, neşredilmiştir de. Ben Erzurum'da talebeyken, Erzurum İslâmî İlimlerde ders verdi. Hamidullah Hoca'nın bu yorumunu okuyunca insan kendinden geçiyor. Belki daha güzeli de çıkacaktır. Yani, Allah'ı zikreden, devamlı surette meleklerinin olduğunu tavaf halinde, onun izdüşümü, sanki taş atılsa düşeceği yerde insanların dönüşünü, şeytanın taşlanması, kafasındaki şeytanı, içindeki şeytanı taşlamanın verdiği bir hınç ve sonra da bir boşalma, bir rahatlama meydana geldiğini söylüyor. Ben de arkadaşım gibi aynen şahit oldum, bir Pakistanlı kadın, ayakkabılarıyla vuruyordu, onun o hareketinden şunu okudum: Bu zamana kadar ömrümü boşa geçiren şeytan, işte seni ele geçirdim gibi bir havası vardı kadının sanki. Yani, bunlar üzerinde çok konuşulur; ama, mühim olan, ibadetlerde mutlaka ve mutlaka itaattir, uymadır.

Sabırla dinlediğiniz için çok teşekkür ederim efendim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

Şimdi, şeytan taşlama vacip midir bu durumda, sünnet midir? Mademki Hz. Peygamber'in icraatıdır, "yapın" da dememiştir, kendisi yapmıştır, insanlar da yapmıştır. Hz. Peygamber farz namazlarını kılmıştır, sünnet de kılmıştır kendi. Biz bu farzı kılıyoruz, Peygamberimizin kıldığı sünneti bazen de kılmıyoruz, hepimiz de yapıyoruz bunu. Sünneti terk ettiğimiz için kurban kesmemiz de gerekmiyor. Bu durum nedir?

– Buyurun Hocam.

Dr. Sadık Eraslan – Teşekkür ederim Hocam.

Sayın Hocam, şeytan taşlamayı bir problem olarak önümüze koyduğumuz zaman, bunun çözüm şekli var. Bir de Hocam, tabii benim de hocam sayılır, kendilerine saygısızlık yapmak istemiyorum, kendilerine matufen de değil. Merak ettiğim için sormak istiyorum. Bu konuda bazı hadisler var; mesela, Peygamberimiz -Ebu Davud'da geçiyor- diyor ki *أرسل النبي ﷺ بأمر سلمة ليلة النحر فرمت الجمره قبل الفجر* (Ebü Davud). Burada, "ersele", o gönderdiğine göre, bunu bir emir olarak kabul etmemiz gerekir diye düşünüyorum. Çobanlara gece taşlasınlar diye ruhsat gösterdiği var. Bütün bunlar gösteriyor ki, Peygamberimiz sadece atmakla yetinmemiş, aile efradını, hanımını dahi gece yarısı bu işe memur etmiştir, şeytan taşlamaya göndermiştir. Acaba bu konuda ne diyeceğiz? Bütün ashab bunları yaptıklarına göre, Peygamberimiz gibi Şeytanı gördüler de yaptılar mı diyeceğiz, yoksa Hulefa-i Raşidin dahil, o kadar fukaha ashab dahil, bütün bunlar, bu işi yanlış mı yaptılar; yani, emredilmediği halde yaptılar? Diyelim ki, Peygamber Efendimiz gördü, onların hepsi de görmediğine göre, onları yanlış yaptılar mı kabul edeceğiz diye, aklımdan geçiyor.

Benim arz etmek istediğim şu: Şeytan taşlama meselesiyle, Müzdelife vakfesi hac menasiki içerisinde hacılarımızın en fazla sıkıntıya düştüğü yerlerdir. Biraz evvelki kararda Müzdelife meselesi inşallah halledildi. Maliki mezhebini de göz önünde bulundurursak, o inşallah tamamen çözülmüş olur. Zaten bu sene verilen fetvalar da hep bu istikamette oldu. Cemerata gelince, Cemerat için de, biraz evvel ifade edildiği gibi eğer "bütün mezheplerin veya bütün müçtehitlerin görüşlerini uygulayabiliriz" diye, bir karar alırsak, konu çözülmüş olur. Zat-ı âliniz Celal Hocamız ve İstanbul Müftümüzle birlikte bu sene hacca gittik, şeytan taşladık. Gittiğimiz saatlerde malumunuz

gâyet rahattı. Diyanet İşleri Başkanlığı olarak bizim sıkıntımız, bu rahatlığı hacılarına değil, hocalarımıza anlatmak ve onları ikna etmektir. Hocalarımız, görevlilerimiz, resmen emredilince maalesef bazen kerhen yapıyorlar da, fakat içlerinde bulunan bazı emekli hocalar var, onlar da yok mutlaka öğle sıcağında göttüreceksiniz, diye o izdihama sokuyorlar ve milleti maalesef çoğu zaman tehlikeye atıp izdihama sebep oluyorlar. Eğer burada inşallah böyle bir karar alınır, ilan edilir ve bu şekilde hazırlanacak olan rehberle geçerse, Peygamber Efendimizin işte Ümmü Seleme Validemizin gece vaktinde cemerata gönderilmesi olayının bulunduğu hadiste buyurdıkları ölçü ve delil alınarak mesele kolaylaşır. Yani, fecirden evvel de olur, gece yarısı da olur. Yukarıda zikri geçen hadisin meali şöyledir: “Resulullah (eşi) Ümmü Seleme’yi Kurban bayramı gecesi fecir doğmadan şeytan taşlamaya gönderdi. O da bunu yerine getirdi ve daha sonra Kâbe’yi tavafa geçti ve onu da yerine getirdi. O günde (eşi) Ümmü Seleme Hz. Peygamber ile birlikte idi.” Nitekim bu hadis Kutubü Sitteden olan Ebu Davudda geçmektedir. Bütün bu kolaylık dört mezhep içerisinde de vardır, dört mezhep de şart değildir. Savaş Hocam da izah ettiler, bir müçtehidin bir görüşü varsa bu konuda bu kolaylık alınır ve burada, bu karar alınırsa, bunu hocalarımıza, görevlilerimize, Diyanet İşleri Başkanlığı tatbik ettirecektir inşallah.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Abdullah Bey, buyurun.

Abdullah Ayan – “Şeytan taşlama, haccin asli vaciplerindendir” diye bir karar alabiliriz. Ama, Sadık Beyin söylediklerini, biz zaten fetvasında da biliyoruz, sabaha kadar gidip taşılatıyoruz. Hacılarımıza “gece gidin” diyoruz. Burada önemli olan şeytan taşlama meselesi. Hocam buna da evet diyor.

Dr. Sadık Eraslan – Vakit önemli...

Abdullah Ayan – Biz vaktini konuşmuyoruz. Şeytan taşlamanın durumu nedir? Meseleyi ortaya koyduğumuz zaman bu iş bitecek.

Dr. Muzaffer Şahin – Şöyle: Müzdelife vakfesi yapıldıktan sonra taşlanabilir.

Abdullah Ayan – Bu şekilde kapatabiliriz. Biz hacılarına “aman gitmeyin, ezilirsiniz. Akşam namazından sonra oralarda trafikte bir azalma oluyor, akşam namazından sonra gidin, gece 12’den sonra gidin” diye söylüyoruz zaten.

Komisyon Başkanı – Esasında komple bir organizasyon lazım. Aslında Suudi Arabistan’da bir Hac Bakanlığı var. Bu Hac Bakanlığı organizasyonu düzgün yapıyor. Oraya gelen 3 milyon hacının ne şekilde bu işi yapacağı bir program dahilinde olması lazım. Yani, 100 bin Türk hacı adayı var diyelim. Bunların hangisi ne zaman nereye gidecek, bunların hepsinin programlanması ve ona göre sevk ve idare edilmesi gerekir. Bu maalesef, şu anda mümkün değil. Bunu Arapların yapması da mümkün değil. Belki şöyle yapabilir: Suudi Arabistan hükümeti, bu işin fikri yönünü, program yönünü ihale edebilir. Bunun sevk ve idaresi nasıl olmalıdır, ona göre bir program uygulanır. Kimse de ezilmez ve gâyet rahat bir şekilde herşey de yürür.

İkincisi, oradaki nakil imkânlarının modernleştirilmesi lazım. En ilkel vasıtalarla insanlar bir yerden bir yere naklediyorlar. Herkes de dile getirmişti orada, artık oto-

mobil değil de toplu taşımacılık şeklinde, yani raylı sistem, yer altından giden elektrikli hızlı metro sisteminin mutlaka en kısa zamanda yapılması gerekir. Bu fazla zor bir şey de değil; yani, 25 kilometrelik bir şeydir bu. 25 kilometre büyük kentlerde bir tek hattır. Büyük metropolleri görmüşseniz biliyorsunuzdur, bir uçtan bir uca 25 kilometre yerin altından giden tek bir hattır. Böyle bir veya iki hat, çok hızlı giden elektrikli trenlerle insanların çok rahat bir şekilde oralarda seyrettilmesi, yürütülmesi, gâyet mümkündür; ama, bu işi oradakilerin yapması mümkün değil. Zaten yapamadıkları için de, Cidde hava meydanının kontrolünü bir Amerikalıya vermişler; yani, oradaki işi Amerikalı şahısın yürüttüğünü söylemişlerdi. Yapamıyorlarsa ihale etmeleri lazımdır. Bunun için de, belki sonunda bir tavsiye kararı daha almamız gerekecektir. Belki, uluslar arası bir hac şurası toplanması ve sırf organizasyon problemlerinin orada görüşülmesi gerekir. Fakat, işin ibadet ve bilimsel yönü, bence daha henüz tam olgunlaşmamıştır; ama, olgunlaşma süreci içerisine girmiştir. Zamanla olgunlaşacaktır ve belki beş on sene içerisinde çok daha sağlıklı bir yere gelinecektir.

– Ali Bey Hocam, buyurun.

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Teşekkür ederim Hocam.

Yapılan konuşmalardan da anlaşılıyor ki, şeytan taşlamanın haccın menasikinden olmadığı şeklinde bir tartışma yok ortada. Ben daha fazla uzatmadan şöyle bir karar alsak diyorum. Bayraktar Hocamız bile bunun konuşmaya gerek olmadığını, kendi görüşü olduğunu söyledi. Mezheplerin görüşlerine göre başlangıcı ile sonu neyse, mesele bayramın birinci günü sabah fecirden ertesi gün fecir vaktine kadar herhangi bir zamanda şeytan taşlama yapılabilir, birinci gün yapılabilir diye bir karar alsak, herhalde işi rahatlatır gibi geliyor. Hocalarımız diyorlar ki, böyle bir karar bizi güçlendirir. Bir kısım hocalar bunu uygulamak istemiyor, bunu uygulamıyor. Öyle değil mi Sadık Hocam? Talebiniz budur zannediyorum. Yani, bütün sıkıntılar, şu vakitte yapmak mecburiyetini hissetmekten kaynaklanıyor. Bir de, organizeden kaynaklanıyor.

Taşlama mahalline giriş belli bir şekilde kontrollü yapılabilir; yani içerişi boşalmadan, içeriye giriş sevk edilmeyebilir. Bunu ileride organizasyonla ilgili teklifler kısımlarında da söyleyecektim. Alt kısımda, üstteki gibi bir taraftan girilip öbür taraftan çıkılacak şekilde getirilmeli bence. Ben, üst tarafın rahatlatığı kanaatindeyim. Bütün mesele, organize ve yayma meselesi. Bu yaymayı kabul ettirebildiğimiz takdirde bir sıkıntı kalmayacağını düşünüyorum.

Komisyon Başkanı – Hocamızın teklifini oya sunmadan önce, farklı bir şey var mı?

– Buyurun.

Prof. Dr. Orhan Çeker – İş yine içtihadı, ne zamandan ne zamana kadar taş atılacak meselesine geldi. Ben şöyle müsaadenizle çok kısa özetleyeceğim. Bir defa taş atma, ittifakla vacip, geçtik onu. Cemre-i akabeyle diğer cemrelerin vakitleri konusu var. Bir de son gün, ne zaman atılacağı meselesi var. İlk gün atılan akabe cemresi için, iki görüş görüyoruz. Hanefi ve Malikiler demişler ki, ilk günün güneş doğuşundan hemen sonra atılabilir. Şafii ve Hanbelilere göre gece yarısından sonra istenildiği bir zaman atılabilir. Zannediyorum Diyanet mensuplarımız da bunu yaptırıyorlar. Diğer günler-

de ise, zevalden sonra, öğleden sonra atılacağı ittifakla söylenmiş, bitiş zamanı hakkında yine bazı görüşler var. Öğleden sonra başlanıyor, eğer geceye kalırsa. Hanefiler diyorlar ki, akşama kaldıktan sonra ertesi günün fecrine kadar atıldığı zaman yine caizdir, yani gece de yapılabilir. Maliki ve Şafiiiler, geceye kalırsa kazaya kalmıştır; ama, yine de yerine getirilecektir demişlerdir. Bunun yanı sıra Malikiiler kurbanın gerekeceğini söylemişlerdir. Biz burada Hanefilerin görüşünden istifade edebiliriz; bu bir genişlik getiriyor. Zaten de istifade ediliyor. Hanbeliler de şöyle bir şey söylemişler: kişi, mesela çobansa, görevli ise, taş atmaya geceye bırakabilir; hiçbir şey de olmaz. Dördüncü gün için Hanefiler İbni Abbas rivâyetine dayanıyorlar. Dördüncü günkü taşlamada, hemen kuşluk vakti atılıp Mekke'ye inilebileceğini söylemişlerdir. Geceye kalmasın şeklindeki uygulamanın illeti, karanlıkta kimsenin başına bir şey gelmesin dindedir. Şimdi aydınlatıldığı için gece rahatlıkla taş atılabilir.

Komisyon Başkanı – Bunlar hep Hanefiye, Şafiiye göre. Orhaniye mezhebine göre nasıldır?

Prof. Dr. Orhan Çeker – Teklif olarak da şunu söylüyorum: Ben orada taş atmadaki izhidamın sebebini, taş atan insanların devam ederek öbür taraftan gitmesi değil de geriye dönmesinde görüyorum. Taşı atıyor dönüyor adam. Teklifim şu: Oraya yürüyen bir bant yapılacak, binen öbür tarafa mecburen gidecek, geri dönmesi engellenecek. Engellendi mi bu iş biter.

Komisyon Başkanı – Şimdi mesele anlaşılımıştır. Fakat, arkadaşlarımızın gördüğüm kadarıyla hepsi mezhepleri bir sınır olarak görüyorlar. Sanki “sidre-i münteha”, oraya gidip tıkanıyorlar, oradan ötede ne olduğu meselesine hiç girmiyorlar. Halbuki, onları da bence aşmak lazım. Oradan öteye biraz geçip, “bunlar niye bu sonuca varmışlardır” diye bunları da biraz irdelemek gerekir. Yani, bu insanların, bu büyüklerimizimizin dediklerinin dışında bir şey söylenemez mi, söylenece ne olur?...

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Efendim bence bugün ilahiyat fakültelerinde mezhebe bağlanıp kalmak dışarıyla bağlantılı olan belli bir zümrenin, bir grubun işi. İlahiyat fakülteleri bunları aştı. Ancak mezhebi de önemsiz görmemek gerekir, çok faydalı olarak görmek gerekir. Neden? Çünkü, bugün bir iktisat kitabını açtığımız zaman, fizyokratları, merkantilistleri görürsünüz; yani, fizyokratları, merkantilistleri okumadan sureti katiyede Freidman'ları anlayamazsınız. Yine aynı vaziyette, hukuk kitaplarında Roma hukuku mecburi derstir. Burada, Justinian'ın Kodifikasyonunu okuyacaksınız. Klassadorları, yani yorumcuları da okuyacaksınız, ondan sonra bugünkü hukuku yorumlamayı öğreneceksiniz. Bizim mezhebe yaptığımız atf bu sadece. Yani, onların fikirlerinden istifade edeceğiz, ama onların zamanına takılıp kalmayacağız, onların konjonktüre göre verdikleri bir görüşü bugüne taşımaya kalkmayacağız. Mezhepleri önemsiz görmemek gerekir, bütün ilimler dindeki yorum şekillerini almışlar, bugüne sığramışlar.

Komisyon Başkanı – Hocam, ben onu kabul ediyorum zaten, karşı da değilim. Mezheplerin sosyal düzende bir istikrar unsuru olduğunu da zaten biliyoruz. Bunda hiç şüphemiz yok. Ama, mezheplerin kendisi durmasın diyorum, mademki biz de o mezheplerin mensubuyuz, onlar kendi içinde gelişversinler. Eğer biz bu sınırların öte-

sine azıcık sçarar da, bunların illetlerini araştırırsak, hikmetlerini araştırırsak, bu mezhepler kendi içinde gelişme gösterebilirler. Kastım budur, başka bir şey değil.

– Osman Bey, buyurun.

Prof. Dr. Osman Zümrüt – Kifâyeti müzakere... Sanıyorum bu konu da belli oldu. Eğer bağlayıcı, ittifakla bir karar alınacaksa ben buna dahil olamam. Sorgulanmaya açık tutulmalı. Yani, yapım bu benim. Ama, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu organizasyonunda, uygulamaya başladığı andan itibaren, bütün uygulama sistemi içinde yeniden bir değişiklik yapılması söz konusu olamayacağı hususu tamamen Din İşleri Yüksek Kurulu ve oradaki yetkililere bırakılmalı. (...)

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Metni ne şekilde kuralım. Bir metin alalım lütfen.

– Buyurun Abdullah Bey.

Abdullah Ayan – “Şeytan taşlamak haccın asli vaciplerindedir. Şeytan taşlama uygulamasında diğer mezheplerin taşlamanın zamanıyla ilgili kolaylaştırıcı ruhsatlarını kullanabiliriz” şeklinde bir kararın çıkmasında fayda var. (...)

Prof. Dr. Osman Zümrüt– Hazırladığımız metni daha uygun hale de getiririz; ama, ana fikir şu olmalı: “Çok değişik zengin İslâm kültürü içerisinde, bu konuyla ilgili değişik görüşler olmakla birlikte, uygulamada birlik sağlanması açısından, şeytan taşlama, haccın şiarı sayılmıştır” denir, metin öyle olur. (...)

Komisyon Başkanı – Sünnet diyen var mı içinizde? Bayraktar Hocam, sizce sünnet midir bu?

Prof. Dr. Bayraktar Bayraklı – Hocam, bence böyle bir olgu yok. Böyle bir şey haccın rüknü, menasiki haline getirilemez. Bakınız, Bakara suresinde Allah Teala buyuruyor ki *فإذا قضيتم مناسككم* (Bakara, 2/200) “siz bu menasiki bitirdiğiniz zaman” diyor. Hangi menasik, var mı orada böyle bir olgu? Allahaşkına, söylüyorum, haccın menasikini Allah koymuş, anlatmış. Müzdelifede ne olacağını, Mina'da ne olacağını söylüyor, “vestağfirullah” diyor, “bana istiğfar edeceksiniz” diyor. Ben, aklımla nefsimi taşladım ben burada, bunun esprisi budur, bunu televizyonda söyledim. Böyle bir olgu yok, böyle bir menasik yok. Ama, ben şuna inanıyorum: Bayraktar Hocanın bu dediği, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hemen kabul edilip tatbik edilecek bir olgu değil. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın zor durumda olduğunu biliyorum, bunu yapamaz. Ben de gelsem, ben de bu arkadaşların göreviyle görevlensem ben de yapamam bunu. Sosyal realiteyi de görüyorum. Bunu Bayraktar Hoca söylüyor bu hemen tatbikata geçirilsin diye böyle bir şeyin olmayacağını söylüyorum. Biz kalkıyoruz, bir sünneti vacip yapıyoruz veya kalkıyoruz, “Allah Teala diyor ki, menasikini bitirdiğiniz zaman” diyoruz. Peygamber hangi menasiki tatbik etmiş? Allah'ın söylediği o menasiki tatbik etmiş. Nedir o menasik? Namaz için nasıl ki abdest farzsa hac için ihram da farzdır. Geri kalan nedir? Arafat'ta vakfe yapmak, tavaf yapmak değil mi? İnsanlara böyle söylemiyor mu, Peygamberimizin hadisi yok mu? *الحج عرفات* (Ebû Davud, Menasik, 68; Darimî, Menasik, 54), değil mi? Bunu söylüyoruz biz insanlara, sonradan kalkıyoruz bir sürü teferruatlarla insanlara bunu yapman lazım, onu yapman lazım deyip durmuyor muyuz?

Arkadaşlar, bakınız, menasiki koyan Allah'tır. Peygamberin tatbik ettiği menasik budur. O menasike bakılsın Kur'an-ı Kerim'de, فاذا قصيتم مناسككم diyor Allah Teala. "Menasikinizi bitirdiğiniz zaman..." Nedir o menasik? Arafat'ta vakfe, Müzdelifede vakfe, Minada vakfe var. Hac Suresine gidersiniz ثم ليقصوا نقتهم... وليطوفوا بالبيت العتيق (Hac, 22/29) var orada. Menasiki Allah Teala koymuş. Dolayısıyla, ben bunu söylüyorum. Bunun tatbik olmayacağını ben biliyorum. Yine dünkü gibi 19'a 1 aynen geçsin. Boşverin beni. İmam Azam'ın dediği gibi, benim fetvamı vurun duvara. Siz devam edin, beni takmayın kafanıza.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Sizin düşüncelerinizi öğrenmek istiyoruz. Bana göre, biraz önce okunan âyetten bunun vücubiyeti pek fazla anlaşılıyor. Benim kanaatime göre de öyle. Ama, Hz. Peygamber tatbik etmiştir ve artık Hz. Peygamberin yaptığı vacip midir, sünnet midir? Onu da çok fazla bilmiyorum. (...)

Metni hazırlayıp oyalayalım. Mehmet Bey Hocam, siz kaleme alın metni.

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Basit bir şey: "Haccın vaciplerinden olduğu kabul edilen şeytan taşlamamın, şu şu vakitler arasında herhangi bir zamanda yapılabileceği anlaşmıştır" veya "yapılabilir" gibi basit bir cümleyle bitirelim.

Komisyon Başkanı – "Katılımcıların çoğunluğunun haccın vaciplerinden kabul ettiği..." Çoğunluk değil, kahir çoğunluk.

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Katılımcıların çoğunluğunu (17'ye 2) şeklinde...

Komisyon Başkanı – O konulmayacak.

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Hocam bana göre çoğunluk deyince, 20 kişi ise mesela, 11 çoğunluktur, ben o çoğunluğun içinde görünmek istemem. Rakam olarak...

Komisyon Başkanı – Bakınız, 17-1, 21-1 falan şeklinde o da pek uygun görülmüyor. Kahir çoğunluk diyelim. (...)

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Eğer ben bu görüşe muhalif olsaydım, ismimin yazılmasını isterdim şahsen. Onun için rakam söylemekte bir sakınca yok.

– **Prof. Dr. Osman Zümrüt** – Sizin söylediğiniz şey, arkadaşın flaş olması. Çok ayıp bir şey bu yahu. Değerli bir arkadaşımız... Çok ayıp şeyler bunlar.

Komisyon Başkanı – Karşılıklı tartışmayalım; bu bir. İkincisi de, birbirimizi sevmesek hiçbir şeyi halledemeyiz. Bazı konularda ihtilafımız olabilir; fakat, birbirimize bu şekilde hitap etmek... O şekilde de konuşmak yanlış... (...)

Prof. Dr. Orhan Çeker - Şöyle yazıyoruz: "Şeytan taşlamamın zengin mezhep görüşleri çerçevesinde, en uygun zamanda yapılabileceği kabul edilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın uygulamasını destekliyoruz. Diyanetin uygulamasının uygun olduğu oybirliğiyle kabul edilmiştir." (...)

Prof. Dr. Osman Zümrüt – Böyle denirse ben de katılıyorum, fakat "vacip" denirse katılamam.

Komisyon Başkanı – Evet, tamamlanmıştır. Bakınız, şeytan bizi ne kadar meşgul etti!

Bir Katılımcı – Sayın Başkan, bir kişinin dikte ettirdiği şeyi lütfen yazmayın. Bir kişi niye dikte ettiriyor size? Bu tavır yanlış...

Komisyon Başkanı – Sayın Hocam, metnin dikte ettirilmesi değil de, sadece öneri aldık. Bunları zaten düzeltereğiz biz, imzaya sunacağız, yani pürüz olmayacak. Akşam oturup konuşacağız ve gerektiği zaman yine sizin bilginize başvuracağız.

Önemli konulardan birisi var şimdi gündemde: **Hedy kurbanı**.

Bir Katılımcı – Bu konu oybirliğiyle bitti, oylandı değil mi?

Komisyon Başkanı – Evet.

Şimdi, kurban meselesi var. Biliyorsunuz, yine hocalarımızdan birisi tarafından “bu kurbanlar Türkiye’de kesilebilir” denildi. Sanıyorum gündem maddesi olmasının sebebi de bu. Hedy kurbanı, Türkiye’de kesilebilir mi? Hatta “elektronik çağda yaşıyoruz, ilk taşlamadan döndükten sonra, ihramdan çıktıktan sonra, telefon ederiz Türkiye’ye hemen kurban kesilir ve olay biter” denildi. Konu bu. Türkiye’de kesilebilir mi, kesilemez mi?

– Buyurun.

Prof. Dr. Orhan Çeker– Hocam, bu mesele zannediyorum 15 dakikalık mesele değil. Bir sonrakini öne alsak olur mu? Bunu öğleden sonra görüşsek?

Komisyon Başkanı – Takdim tehir yapabiliriz. **Zemzem**, çok uzun sürmez gibi geliyor bana. Zemzemi konuşalım.

Zemzemle ilgili durum nedir? Gerçi bir gelenektir, hacdan gelen zemzem getirir, ikram eder. Bu su, nedir? Bu suyun kutsal... Allah’tan başka kutsal bir şey yok benim bildiğim. Kutsal olan Allah’tır. Kâbe kutsal mıdır? Mübarektir. Kutsal ne demektir, mübarek ne demektir? Kudsiyet nedir?

Prof. Dr. Orhan Çeker – O zaman Cenab-ı Hakk’ın mukaddes dediği şeyler de mukaddestir. Kudüs için, Beytülmakdis için Kur’an’da يا قوم ادخلوا الارض المقدسة التي كتب الله لكم (Maide, 5/21) ifadesi yer alıyor.

Komisyon Başkanı – “el-Arde’l-Mukaddes.” Tabii, Allah’ın “mukaddes” dediği şey mukaddestir. Oradaki kudsiyet ayrı bir anlam taşıyor tabii.

Peki, şimdi bu zemzem mukaddes midir? Zemzemle ilgili ne sıkıntı vardı, onu anlamak isterim önce.

Prof. Dr. Orhan Çeker – Hacılarımız, haccını yaptıktan sonra zemzemi oranın bir hatırası olarak getiriyorlar. Peygamberimizin zemzemle ilgili olarak hadis-i şerifi var, “zemzem ne maksatla içilirse o olur” diye. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın bu konuda bir baskısı, bir tavsiyesi de yok. Hacılarımız, kendiliğinden oranın bir hatırası olarak getiriyorlar. Bu su, aynı zamanda bizim örfümüzde değerli bir su, bereketli bir su olarak telâkki ediliyor. Biraz da örfün etkisiyle, hacılarımız zemzem getiriyorlar. Getirmesinin de dinen bir sakıncası yoktur.

Mehmet Savaş – Bu konu üzerinde çok fazla söz söylemeyi gerektiren bir durumu yok. Hz. Peygamber zemzemi içmiştir, içmeye dostlarını teşvik etmiştir; ama, elimizdeki deliller muvacehesinde onun mukaddes bir su olduğunu söylemek hakkına sa-

hip değiliz. Mübarek bir sudur. Hz. Peygamber Medine'den Suheyl İbn Amr'a acilen haber göndermiştir: Eğer haberim sana akşam ulaşırsa sabaha bırakma, sabah ulaşır- sa akşama bırakma, bana tez elden zemzem suyu gönder. Süheyl İbn Amr, evinde sa- baha kadar hanımıyla kırba dikmiş ve Cenab-ı Peygamber'e zemzem göndermiş. Zem- zem'in getirilmesinde ve orada içilmesinde bir sakınca yok. Bunun problem olan bir ta- rafı da yok. Zemzem içilmeli mi, içilmesi şifa mıdır? Hangi maksatla içilirse ona göre- dir... Hadis tenkitçileri, bu konuyla ilgili hadisler üzerinde farklı şekilde yorumlar yapmışlardır. Biz, "içilmesi sünnete uygun bir davranıştır" diyoruz. Hz. Peygamber iç- miştir, biz de içiyoruz. "İlla içeceksin, sünnettir içeceksin, vaciptir, eve getireceksin, vaciptir; hacca şartıdır zemzem, getireceksin" diyen olmadığına göre, bunun üzerinde konuşulacak fazla bir şey yok.

Komisyon Başkanı – Şöyle bir durum var aslında. Mekke'den, Türkiye'ye zem- zem getirmek için, herkes bidonlarına doldurup, kargoyla gönderiyorlar. Fakat, ben bi- risine sorduğumda, "hocam bunları yolda deviriyorlar, izin vermiyorlar, o bakımdan garanti edemem, hatta birtakım şeyler de olabilir; yani, zemzem gitmeyebilir." şeklin- de ifadeye bulundu. Demek ki, bir problem de var. İnsanlar bu işin üzerine de çok dü- şüyorlar, onu mutlaka getirmek lazım geldiğine inanıyorlar. Türkiye'de yakınları olan insanlar da, hacca gidenlerden bunu bekliyor. Hatta, can çekişen insanların ağzına bu suyun döküldüğünü bile biliyoruz. Bu gibi durumlar da var. Demek ki, zemzem aslın- da gündeme getirilmesi lazım gelen bir konudur.

– Buyurun.

Prof. Dr. Celal Kırcı – Zemzemle ilgili iki konu var. Birincisi, onun içerisindeki minarellerin, vitaminlerin diğer sulardan farklı olduğu. Bunun üzerinde bir çalışma yapılmış mıdır, yapılmamış mıdır? Onu buradaki heyet üyelerimiz belki biliyor belki de bilmiyor. Şahsen ben bilmiyorum. Bu, araştırılmalı.

İkincisi de, Mekke ve Medine'de, özellikle Mekke'de kanalizasyon olmadığı, fosseptik çukurlarının bulunduğu, dolayısıyla bu fosseptik çukurlardan sızmalar yaparak bu suya karışabileceği endişe ve kuşkuları var. Zannediyorum bunun için de klorlama ya- pılıyor; yapılmıyorsa gerçekten yapılmalı. Çünkü, bu volkanik kayalar arasında -ben oralarda onun üzerinde de birazcık durdum, baktım, sordum- bazıları afaki olarak "sızma yapmaz" diye söylüyorlar. Nasıl sızma yapmaz, onu da bilmiyorum, bilimsel bir verisi yok onun. Dolayısıyla, zemzem suyunun sağlık açısından bir problem olup olma- dığı gündeme getirilebilir. Tabii, bu komisyonumuzun dışında. O, yetkililer veya bilim adamları tarafından tetkik edilebilir.

Bunun dışında da, nakliyesinde sıkıntılar var. Ama, bizim örfümüz, âdetimiz, ge- lenegimizdir; hacı ziyaretine gelenler hurma ve zemzem istiyor. Zemzem gelmedi, ben Sayın Necmettin Hoca'dan mecburen zemzem istedim, dağıttım. Başka türlü de imkân- ım olmadı. Bunun, başka da bir sorun olacak boyutunu da bilmiyorum.

Komisyon Başkanı – Tabii, Zemzem getirdik. Ben kargoya falan da vermedim, kendi elimle doldurdum, başına bir şey gelmesin diye, bizzat yanımda getirdim. Hat- ta bunu kimya laboratuvarında tahlil ettirmek istedim. Fakat, laboratuvarın başkanı, daha doğrusu bölüm başkanı kimyacı arkadaşımız bu suyu tahlil etmekten biraz çe-

kindi. Kendisine “zemzem tahlil etmiştir” denir diye... Başına bir şey mi gelir diye biraz çekingenlik gösterdi. Ben de üzerine gitmedim. Suyun hem tıbbi hem de kimyasal yönden bizzat üniversite laboratuvarında yapılmış bir tahlilini görmek istedim; ama, bu şansa sahip olamadım. Şimdi evde hâlâ da duruyor, saklıyorum. Gerçekten, suyun içerisinde kireç oranının çok düşük olduğunu söylüyorlar; daha önceden yapılan tahlillere dayanarak. O bakımdan, yaşlılara faydalı. Fakat, çocuklarda çok yararlı olmadığı, çünkü gelişme için kirece ihtiyaç olduğu belirtiliyor.

Mekke, vokanik kayalar üzerinde çukur bir vadi. Bölgeye yağan yağış o çukur bölgede toplanıyor, ondan sonra kuyuyla yukarıya doğru çıkıyor ve zemzem suyunu oluşturuyor. Yağan yağmur sularının bir çıkış noktası orası. İşin enteresan tarafı da, Kâbe'nin yanında çıkmış olması.

Prof. Dr. Orhan Çeker – Mühendislerden ve doktorlardan duyduğum bazı bilgileri nakledebilirim. Mühendislerin söylediği şey şu: Normal suda 1 birim mineral ve besleyici şeyler varsa, zemzemde bunun 2,5 katı bulunuyor. Ayrıca doktorların da söylediği zemzem suyunun böbrekten geçmediği ve ter olarak çıktığıdır. Doktorların naklettiğini söylüyorum.

Komisyon Başkanı – Mekke’de içtiğiniz su nereden çıkar?

Prof. Dr. Orhan Çeker – Bir dakika hocam. Ben hacca ilk defa 1975’te gitmiştim. 1975’teki zemzem suyu, sabah çok içtiğimiz zaman kahvaltı yapmış gibi doyuruyordu, bunu biliyorum. Ama, ikinci gidişim 1992 idi, birtakım süzgeçlerden geçirildiği için, o suyun doyurucu olmadığını, bilakis acıktırıcı olduğunu bizzat gördüm. Bu su mademki iki yaşındaki Hz. İsmail’e hediye edilmiştir -öyle biliyoruz- öyleyse çocuklara da yararlı, besleyici bir tarafı olmalı.

Komisyon Başkanı – Aslında isterdim ki, önümüzde zemzemin bir laboratuvar tahlili bulunsun. Ben teklif olarak getirecektim. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından bunun kimyasal bir tahlili yapılmalı. Bu değişmez bir tahlildir zaten, ama biyolojik, yani bakteri açısından tahlili değişebilir. Tedbirler alınırsa düzelebilir, alınmazsa artabilir. Tabii ki, benim de şahsen şüphelerim var; ama, ben o kuyunun yerini gördüm. Büyük borularla çıkarılıyor. Dinlenme havuzlarına alındığını, orada klorlandığını ve ondan sonra kullanıma sunulduğunu da duydum. Eğer böyle yapıyorsa, Türkiye’deki sular da, ondan daha az bakterili değil aslında.

Prof. Dr. Orhan Çeker – Kuyudaki bizzat tahlil ettirilmeli. Klorlandıktan sonraki zemzem esas zemzemin sonucunu vermez.

Komisyon Başkanı – Tabii ki.

Prof. Dr. Bayraktar Bayraklı – Bana da söylenen, ona normal su katılıyor. Sizin oradan almış olduğunuz suyun, yüzde 50’si veya yüzde 40’i hakiki zemzem olabilir. Dolayısıyla, önce o kuyudaki su, sonradan da bizim aldığımız da ölçülürse farkı anlaşılır. Ben buraya geldikten sonra, adam getirdim baktık, musluk suyundan farkı yok.

Prof. Dr. Osman Zümrüt – Bu konuyla ilgili yanlışlık yapıyor. Su tahlili dediniz mi, Suudi Arabistan’la her türlü ekonomik şeye girer, yazılı açıdan; ama, biz bireysel yapacağız. O zaman olabilir diye düşünüyorum. Onun için, zemzem konusu, şu an-

daki uygulama açısından çok fazla problemi olan bir konu değil. Burada, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Din İşleri Yüksek Kurulunun bizden bilim adamı olarak destek istiyor. Çünkü, Diyanet İşleri Başkanlığı hac organizasyonunu devletimizin bir hizmeti ve başarısı olarak görüyoruz. Ne katkı istiyorlarsa onu verelim ve oylamaya sunalım diye düşünüyorum.

Komisyon Başkanı – Buyurun.

Doç. Dr. Ali Akpınar – Benim, Diyanet İşleri Başkanlığı'na yönelik iki maddelik teklifim olacak. Celal Bey Hocamın söylediklerine aynen katılıyorum. Bu basına da inktikal etti geçtiğimiz hac sezonunda. Getirilen bu kadar suyun kuyudan çıkamayacağına dair birtakım spekülatif haberler de çıktı. Bu konuda bir bilirkişi, teknik bir bilim heyeti oluşturulabilir kanaatindeyim. Diyanetimiz buna önyak olur, üniversitelerimizden bir görevlendirme yapılarak, yerinde bir tahlil edilir. Kamuoyu Diyanet kanalıyla, bilirkişinin raporlarıyla aydınlatılırsa daha iyi olur kanaatindeyim. Çünkü, kullaktan duyma bilgilerle bunlar hep söyleniyor...

Komisyon Başkanı – Arapların, hac mevsiminden önce deriden kurbalar yaparak, büyük sarnıçlar yaparak su getirip bunları depolamış oldukları ve daha sonra da gelen hacıların bunları kullandıkları şeklinde rivâyetler var. Yani, bu zezem kuyusundan çıkan bu eğer böyleyse, yapılan bu kurbalarla mukayese edilmesi mümkün değil. Böyle bir su varsa, neden ona bir ihtiyaç görülmüş? Ve bu, şu şüpheye götürüyor insanı ister istemez. Demek ki bu zezem kuyusundan bu kadar su çıkmıyordu ki, ihtiyacı karşılamıyordu ki, insanlar böyle bir çareye başvurmışlardır. Gördüğüm kadarıyla, şu kalınlıkta, 12-13 santimetre çapında borularla su yukarıya alınıyordu, hem de iki kuyudan bu şekilde su çıkıyordu. Böyle bir su varsa, şehir suyu gibi bir su çıkıyor oradan demektir. Bu adamlar nasıl bir su depoluyorlardı ki kendi kurbalarında, deriden dikilmiş kurbalarda, bu hacıların ihtiyacını karşılıyordu? Ya o rivâyet yanlış, ya su buradan bu kadar çıkmıyor. Bunun birazcık irdelenmesi uygun olabilir.

– Buyurun.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Efendim, konuyu iki başlık altında ele aldık; ama, birincisi o kadar önemli değil. Osman Zümrüt Bey hocamın da işaret ettiği gibi, zaten diğer konular içinde çok fazla meşakkatli bir konu değil, sadece taşıma zorluğu söz konusu. Taşıma için dilek ve temennilerde bulunacaktım, hatta ilk gün hocam, “yazalım” dediği zaman da söylemişim. Bugün galvanizli ve sıhhi şekilde tanker taşımacılığı var. Müftülüklerden de giden hacıların sayısı belli. Bu taşımayı Diyanet teklif etse, doğrudan doğruya su taşımacılığı yapılırsa, en modern, en sıhhi bir şekilde müftülüklerle dağıtılsa, çok daha güzel olur kanaatindeyim. Çünkü, gelirken, her defasında ben de en büyük sıkıntıyı zezem suyunu taşımakta çektim. Çünkü, teknik donanım zarar verir diye uçaklar bagaja almıyor, içeriye alıyor. Bu sefer içeride yürüyecek yer kalıyor. Bu problem öylece halledilmeli.

Zezemin tıbbi yönden tahlili, analizi taraftarı değilim. Nihâyet bu bir su, farz ve ya vacip değil. Ama bugün, tıpta da, -tıpa girmek istemiyordum ama- aspirini dahi şifa niyetiyle içerseniz etkisi başka, çünkü boş haplar veriyorlar, içinde hiçbir şey olma-

yan, onun da etkisi var, yüzde 30 nispetinde etkisi var. Bu millet onu öyle algılamış, üzerinde durmayalım diye düşünürüm.

Komisyon Başkanı – Ben o şekilde tıbbi kabul etmiyorum. Artık her karnı ağrıyana bal yedirirsek o tamamen balı da yer, ayvayı da yer.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Zemzem içerek hiç öleni duymadım ben, bilmiyorum.

Komisyon Başkanı – Kitabı Tıbb-ı Nebevi’de birtakım tedavi usulleri var, zamanın şartlarına göre. Ama şimdi artık iş o kadar çok dallandı, budaklandı ki, yüzlerce laboratuvar tahlili yapıyor, kan ölçümleri yapıyor. Onlar ayrı işler. Onları karıştırmamak bence iyi olur.

Şöyle bir karar alsak: “Zemzem suyunun dinî açıdan herhangi bir hükmü yoktur, haccın menasikinden, haccın hükümlerinden değildir, isteyen içebilir.” (...)

Abdullah Ayan – Bir cümle söylememe müsaade eder misiniz? Zemzem konusu gündeme niçin geldi? Denildi ki basında, “Diyanet İşleri Başkanlığı zemzem ticareti yapıyor.” “Tanker” falan denildi, bu daha tehlikeli bir konu. “Diyanet İşleri Başkanlığı zemzem ticareti yapıyor, bidonlar satıyor.” denecektir. Bizim diyeceğimiz, hocalarımız uygun görürse, “bu, haccın menasikinden değildir, oranın hatırasına isteyen vatandaşlarımız zemzem getirebilirler.”

Komisyon Başkanı – “Hatırası” dersek bir nevi yol gösteriyoruz.

Prof. Dr. Ali Yılmaz – İlave yapmak istiyorum: “Getirebilir, içme, kullanma ve taşımada hijyenik şartlara uymak gerekir.”

Komisyon Başkanı – “Sağlık koşullarına uyulmak şartıyla içilmesinde veya taşınmasında bir sakınca yoktur.”

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Kuyu şartıyla ilgili bir şey söyleyebilir miyim?

Komisyon Başkanı – Zamanımız doldu.

ÜÇÜNCÜ KOMİSYON
ALTINCI OTURUM

“Hedy Kurbanı”
“Mescid-i Nebevî’de 40 Vakit Namaz Kılınmasının Hükümü”
“Umrenin Dinî Hükümü”
“Hac Organizasyonuyla İlgili Değerlendirmeler”

(16 Mayıs 2002)

Prof. Dr. Nasahi Ünal Karaaslan (Komisyon Başkanı) – Buyurun.

Doç. Dr. Bünyamin Erul – Kusura bakmayın, önceki oturuma katılamadım, zemzem konusuna da yetiyeceğimi düşünerek ayrılmıştım. Şimdi, bu elimdeki kitap, Yahya Hamza Köşk diye bir Türk mühendisin kitabı. Belki Mehmet Savaş Hocam kendisini tanıyorlardır. Çocukluğu orada geçmiş, babası da zemzem kuyusu üzerine çalışmış, belediyede görevler yapmış. Mühendis, özellikle yer altı suları üzerine, atık sular üzerine uluslararası projeleri olan bir şahsiyet. Bu kitabı Arapça’dan çevirmişler Türkçe’ye. Yalnız kötü bir tercüme. Ancak, zemzem ve Zemzem Kuyusu hakkında vermiş olduğu bilgiler, hem suyun niteliği hem kuyu üzerindeki gelişmeleri ortaya koyması bakımından önemli. Tabii, zemzemle ilgili rivâyetler, tarihi bilgiler, malumat da aktarılmış. Onlara girmemize gerek yok. Ben sadece kitap hakkında ana başlıklarını özetleyeyim bilgi olması açısından.

Zemzem kuyusunun ortaya çıkışı, bir ara kayboluşu: Özellikle Peygamberimizin dedesi açıyor. Dedesinden önce, yani İslâm öncesi o “sikaye” görevinin olduğu dönemlerde zemzem kaybolmuş. Abdulmuttalip tarafından yeniden bulunması, zemzem kuyusunun sikayesi, isimleri, zemzem kuyusunun faziletleri, özellikleri, Hazret-i Peygamber’in zemzem suyunu içmesi, zemzem suyuyla temizlenmek, zemzem suyunun başka bir yere götürülmesi, İbn Abbas’tan bugüne kadar zemzem kuyusunda yapılan değişiklikler ve düzenlemeler. Buralar çok önemli, ne zaman ilk defa tulumba atılmış, su yukarıya tulumba vasıtasıyla çıkmış, teknik gelişmeler detaylı bir şekilde ortaya konulmuş. Zemzem suyu dağıtım şebekesi üzerinde genişçe duruluyor. Uygulanan projeler, zemzem suyunun dağıtım sistemi, atık suların zemzem suyundan uzaklaştırılması. Bir dönem yağmur suları da atık sular da karışabiliyormuş ve o dönemde nasıl mikropların karıştığı teste tabi tutulmuş.

Komisyon Başkanı – Nasıl uzaklaştırılmış?

Doç. Dr. Bünyamin Erul – İşte bu yazarın kendi projesi var, yer altı kanalları falan yapılmış.

Kitap piyasada var zaten temin edilebilir, şimdi özelliklerini okursam çok zaman alır.

Zemzem suyunu besleyen kaynaklar: Yağmur sularından, değişik kuyulardan zemzem suyuna ne oranda katılma oluyor; bunları tahlil ediyor. Sızmalardan söz ediyor. Hatta, kimyasal olarak zemzem suyunun nitelikleri ile diyelim ki o civarda, Mekk'e'nin çeşitli bölgelerindeki asırların kuyuları arasında testler yapılmış, tuzluluk oranı, kimyasal oramı birbirine yakındır, eşittir falan şeklinde bazı tespitler var. Daha sonra zemzem suyunun dezenfekte edilmesi meselesi gündeme geliyor. Kimyasal ve mikrobiyolojik çalışmalar var. Sular ve taşıdıkları hastalıklardan bahsediliyor. Işınla dezenfekte edilmesi, ki bu yazarın ilk defa ortaya koyduğu bir buluş. Güneş ışınlarıyla herhalde veya ışınla diyeyim daha ihtiyatlı olsun. Işınla dezenfekte ediyorlar zemzem suyunu. Son olarak zemzem kuyusunun temizlenmesi var. Dalgıçlar salmışlar çeşitli tarihlerde, dalgıçlar içeriye atılan paraları, kap kacak parçaları vesaire çok ilginç şeyler çıkmış bu temizlemelerden. Mesela, tarih veriyor, Hicri 1399'da dalgıncın çıkardıklarını sayıyor. Diyor ki, 5 adet otomobil lastiği, paslanmış demir kürek, vesaire. Yani, teknik bilgiler veriyor bu kitap. Bir de internette benzer bir kitap daha gördüm zemzem ismiyle. Bunu şunun için izah ettik: Bu konuda kitap yazılacak olursa, bu tür kitaplardan istifade edilebilir diye düşünüyorum.

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Dalgıçların girebileceği kadar geniş mi?

Doç. Dr. Bünyamin Erul – Sıkıntı varmış dalıp çıkmakta. Düz inilmiyormuş. Aşağı inildikten sonra Kâbe'ye doğru gidiyormuş kuyu, hatta dalgıncın bir tanesi ölüm tehlikesi geçirmiş, zor kurtarmışlar.

Fırsat verdiğiniz için teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim. Arkadaşlarımız geldiyse oturumu açalım.

Yrd. Doç. Dr. A. Kerim Ünalın – Hocam, ben zemzemle ilgili bir iki kelime söylemek istiyordum.

Bir süre önce, Hayrettin Karaman Bey, bir televizyon programında zemzemle ilgili bir şey söylemişti. Zannediyorum Suriyeli bir profesörün oğlu Abdurrahman -Amerikalı bir kadınla evli, hanımı da Müslüman değilmiş- zemzem götürmüş Amerika'ya. Hanımının da dikkatini çekmiş, Amerika'da su mu yok şeklinde. Kadın bunu tahlil ettirmiş, diğer suların çok farklı şekilde, doyurucu bir özelliği olduğunu fark etmiş. Hatta, o suyun bir miktarını başka sularla karıştırdıktan sonra tekrar o suyu tahlil etmiş, yine farklı özellikler tespit etmiş. Hayrettin Bey, "bir belediyede de bunun tahlilini yaptılar; ama, sonucunu henüz alamadım" diye söyledi. Nitekim, İbn Ebi Şeybe'nin Musannefinde de bu doğrultuda hadisler var. İbn Abbas da bu şekilde söylüyor. Yani, doyurucu özelliği olduğundan dolayı, "sanki yiyecekmiş gibi biliyorduk" diyor, İbn Ebi Şeybe'nin Musannafında. Böyle bir çalışma durumunda, o programdan da istifade edilebilir.

Komisyon Başkanı – Mineral oranlarıyla ilgili bir şey var mı kitapta?

Doç. Dr. Bünyamin Erul - Var hocam.

Komisyon Başkanı – Bu hedy meselesi çok uzun. İsterseniz minerallerle ilgili çok kısa bir bilgi verelim, geçelim.

Doç. Dr. Bünyamin Erul – Hocam, zemzemle ilgili rivâyetler var; yani, sekiz on rivâyet var çeşitli kaynaklarımızda. Zemzemin elbette asırlardır böyle devam etmesi onun ilahi bir lütuf olduğu, bir ayrıcalığının olduğu ortada; ancak, buna, âdetâ kutsallaştırırcasına değer atfetmek de yanlış olur. Çöl ortamında zaten her su çok mübarek. Doyuruculuğuyla, şifa oluşuyla ilgili pek çok rivâyet var. Ancak, eğer biz bilime de müraacaat edeceksek, elimdeki bu kitap da, zemzem kuyusunun dibinden ortasından almışlar, üstünden çeşitli mevsimlerde su test etmişler, mikroplar olduğu da tespit edilmiş. Buradan rakamları okumuyorum vakit almasın diye. Ayrıca bazı hastalıklara sebebiyet de vermiş. İşte tuzluluk oranı fazla, çeşitli hastalıklardan dolayı rahatsızlıklar da görülebilmiş ve civardaki kuyularla kimyasal özellikleri çok yakın olarak karşıma çıkıyor. Ama, halkımız tabii çok ayrı bir gözle bakıyor. Bunları ifşa etmeye gerek yok, hatta Türkiye’de bile, biraz zemzemi hatırlattığı için, Aksaray’da, Kastamonu taraflarında, orada çıkan suları bile vatandaşa âdetâ ziyaret yeri, bidonlarla alıp götürme gibi merasime dönüştürüyorlar. Elbette, zemzem suyu mübarektir, Peygamberimiz içmiştir, hatta Mekke’de bulunan Süheyl b. Amr’dan zemzem istemiştir kendisi. Sahabe de içmiştir. O dönemde doyumuştur da. Biz de Ramazan’da gittiğimizde, birkaç hurmayla zemzem bizi doyurdu. Ama, çok ayrı bir gözle bakmamak lazım. Bu bilimsel verilere de itibar etmekte fayda var.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

Dün, üçüncü oturumda, hac ibadetinin ertelenmesiyle ilgili bir karar metni hazırlanmış, fakat oylanmamıştı. Ben bu metni oylarınıza sunacağım.

Şöyle hazırlanmış: “Can ve mal güvenliğinin ciddi bir şekilde tehlikeye düşmesi dışında hac ibadeti engellenemez, ertelenemez.”

Ekleme var mı Hocam? Yok.

İzin verirseniz, şükür kurbanının, hedy kurbanının Harem bölgesi dışında kesilip kesilemeyeceği konusunu tartışmaya açıyorum. Biliyorsunuz bu kurbanla ilgili birtakım şeyler söylendi, biraz evvel ben de zaten ifade ettim.

Zeki Bey Hocama söz veriyorum.

M. Zeki Karakaya – Sayın Başkan, muhterem hocalarım; bilindiği üzere hedy kurbanı mezheplere göre vasıf-nitelik bakımından farklılık arz etse bile, genel olarak kabullenilmiş, hacla ilgili olan, diğer bir ifadeyle yapılan hac vazifesinin bir parçası olan bir ibadet. Adına “hedy” deniliyor. Hedy denilmesinin hikmeti, Beytullah’a bir hediye şeklinde ifade edildiği gibi, oradaki insanlara, fakirlere bir hediye şeklinde de ifade edilebiliyor. Hedy kurbanı, Hanefilere göre vaciptir. Zaten Şafiî mezhebinde bildiğim kadarıyla bizim vacip dediklerimizin birçoğuna sünnet deniliyor. Yalnız, Hanefilerle Şafiîler arasında bir fark var. Hanefilere göre şükür kurbanıdır; iki vazifeyi, yani umreyle farz haccı birlikte yaptığı için -ister temettü, ister kıran şeklinde- olsun şükür kurbanıdır, vaciptir. Şafiî mezhebinde ise bir ceza kurbanıdır. Dolayısıyla, onun

zamanı yok. Daha önce de kesilir, daha sonra da kesilir diye hükümler var. Ancak, Hanefilerde, kurbanın ihramdan çıktıktan sonra veya taş-baş-tıraş şeklindeki sıraya göre de, taş atıp kurbanı kesmek uygun görülmüştür.

Bizim buradaki konumuz, kurbanın nerede kesileceği. Kurbanın Harem bölgesinde kesilmesi gerekli olduğu ifade edilmiş. Buna delil olarak da حتى يبلغ الهدى محله (Bakara, 2/200) (Bakara, 2/196) âyet-i kerimesi gösterilmiştir. “Mahalline kurban ulaşıncaya kadar...” Ki, burası Harem bölgesi olarak değerlendirilmiştir. Ama, günümüzde bazı görüşler ortaya çıktı. “Hedy kurbanı, hac kurbanı” diyorlar; onu da demiyorlar, “kurbanlar orada değil de burada da kesilebilir” şeklinde bir görüş ortaya atıldı. Halbuki, kurban ve hedy’in birbirinden farklı olduğu bilinmektedir. Ancak, Türkçemizde hepsine “kurban” denildiği için, öyle karıştırılıyor bunlar. Konu bundan ibarettir. Benim şahsi kanaatim de aynen o istikamettedir.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

Bu kurban bayramından bir hafta, ya da on gün. İşte bu tartışmalar başladığı zaman gazetelerden birisinden ben de bir telefon aldım. Bana denildi ki, “bu hedy kurbanı, -daha doğrusu onlar hedy demediler de- hac sırasında kesilen kurbanlar Türkiye’de kesilebilir mi? Bu konuda Diyanet İşleri Başkanlığı’nın fetvası var, siz ne dersiniz; Türkiye’de kesilebileceğine dair.” Ben tedbir olsun diye hemen cevap vermedim, hemen Başkanlıktan arkadaşları aradım: “Böyle bir fetva var mı yok mu” dedim. Bir öğrenelim, varsa neye göre var, ondan sonra bu şeye cevap verelim. Arayan bayana dedim ki, “siz bana izin verin, ben böyle bir fetva olduğunu düşünmüyorum; ama, yine de bir sorayım, gerekçelerini de öğreneyim, ben sizi ararım.” Başkanlıktan sordum, onlar arşivlerinden baktılar ve böyle bir fetva olmadığını bana bildirdiler. Sonra benim açmama fırsat kalmadan tekrar kendisi aradı beni. Dedim ki, bu kurbanın Harem’de kesilmesi gerekiyor, sizin dediğiniz şekilde bir fetva da yok. Mahallinde kesilmesi lazım; çünkü, bu Kur’an’ın getirdiği bir hüküm. Bunun dışına çıkılamaz. Baktım ki, aslında onlar da işin farkında, biliyorlar yani, önce araştırma yapıyorlar, kesilebilir mi, kesilemez mi gayet iyi biliyorlar. Fakat, etrafı karıştırmak için veya farklı bir bilgi alıp da, “siz öyle diyorsunuz ama bunlar da böyle diyorlar” şeklinde, böyle bir metot uygulanıyor. Bu çok önemli. Bu toplantının yapılmasında, ben hâsıl olacak sevaplardan bir tanesinin de, işte belki ortak bir davranış biçimi belirlenir ve oradan başka türlü, buradan başka türlü bir fetva çıkmaz diye düşünüyorum.

Aslında, İlahiyat fakülteleri fetva yeri değildir, onu da her zaman söylüyoruz danışan kimselere: Fetvanın yeri, devletin kanunla belirlemiş olduğu yerlerdir, müftülüklerdir ve Diyanet İşleri Başkanlığıdır, Yüksek Din Kuruludur. Fetva almak istiyorsanız oralardan almalısınız. Ama, eğer bizim görüşlerimizi almak istiyorsanız, bunlar fetva değildir. Bizim kendi görüşümüz olarak almak istiyorsanız alabilirsiniz. Bunu da zaman zaman ifade ediyoruz. Ama, bunları yaparken, çelişkiye düşmemek ve insanlarımızın, Müslümanların kafasını karıştırmayacak şekilde konuşmakta yarar var. Bu kurban meselesi de onlardan bir tanesiydi, o bakımdan çok önemli.

Başka söz almak isteyen?..

– Buyurun.

Mehmet Kaya Kurt – Saygıdeğer Başkanım, muhterem hocalarım; hedy kurbanının tarifini hocam yaptılar. Hedy kurbanı, ifade edildiği üzere, Beytullah'a hediye edilmek üzere gönderilen kurbanın ismidir. Yalnız, hedyin çeşitleri var. Sadece vacip olan değil de, tatavvu olan hedy kurbanı var, bununla beraber vacip olan hedy kurbanı var. Tabii adak olarak adanmış kurbanımız var. Bunun yanı sıra, özellikle menasikle ilgili olarak, vaciplerin terkinden doğan cezalardan kaynaklanan ve kesilmesi gereken kurbanlar var. Bunların hepsi Beytullah'a yönelik kurban olduğu için, bizim asıl madde olarak irdelediğimiz konu, tamamen hedy kurbanının kesileceği yer olduğu için, “hedynin her türlü Beytullah'ta kesilir; başka hiçbir yerde kesilmez” hükmünü rahatlıkla söyleyebiliriz. Ancak, Sayın Hocam da bir nebze olsun buna temas ettiler, hedy kurbanı değil de, udhiyeye ilgili, nafil olarak kesmek istedikleri kurbanlar arzu edilirse -ki, zannediyorum asıl sıkıntı veya teklifler de buradan kaynaklanıyor- udhiye seferilik açısından da değerlendirilebilir. Hacca giden kişi, udhiyeyi kendi memleketinde kestirilmesini tavsiye etmek suretiyle kestirebilir. Bunda bir sıkıntı yoktur diye düşünüyorum. Asıl sıkıntımızın udhiye kurbanıyla hedy kurbanının karıştırılmasından kaynaklandığını zannediyorum. Aksi takdirde, âyet-i kerimeyle, nassla zaten bu kurbanların muhakkak Harem bölgesinde kesilmesi öngörülmüş, bizatihi Peygamberimiz de böyle kesmiş. Açıklık kazanması açısından elbette konu üzerinde fikir beyan edeceğiz. Hedy kurbanı tamamen Harem bölgesine mahsustur demek suretiyle kısaca fikrimi arz etmiş oluyorum.

Komisyon Başkanı – Mehmet Bey Hocam, buyurun.

Mehmet Savaş – Teşekkür ederim. Efendim, hocalarım da özetlemeye çalıştılar. Kişinin umreye gelirken tatavvu olarak beraberinde getirdiği kurbanı hedy denildiği gibi, yalnız hacca gelirken oraya hediye kurbanı olarak beraberinde getirdiği kurbanı da hedy denir. Birinci hedy, tatavvu dediğimiz hedydir. İkincisi, hedy tatavvu olduğu takdirde, Hareme girmeden ihramdan çıkma, yani ihsar yoluyla Hareme göndereceği kurbanı da hedy adı verilir. Bir üçüncüsü, hocamın da ifade ettiği gibi, şükür kurbanı olarak kabul edilen veya bazı mezheplere göre “dem-i cubran” denilen hacda bulunan bazı aksaklıkları telafi maksadıyla kesilmesi gereken kurbandır. Ceza kurbanından farklı, ceza kurbanı ayrı bir kurban oluyor. Bir de nezir yoluyla oraya adanan kurban.

Başta hedy, tatavvuun ihsar kurbanı dışında mekân olarak Haram bölgesinde kesilmesi gerekir. Temettu ve kıran için kesilecek kurbanın da, mekân olarak aynı bölgede kesilmesi, zaman olarak da Hanefi mezhebi ve diğer bazı mezheplere göre bayramın birinci, ikinci ve üçüncü günü kesilmesi gerekir. Eğer o günlerde kesecekse, Şafii mezhebinde dördüncü güne kadar da taşabilir. Ancak, bizim “şükür kurbanı” dediğimiz, Şafililerin “cubran kurbanı” dedikleri cebir kurbanı, eğer temettu kurbanı ise, umreye girdikten sonra, yani hac mevsimi, bayram gelmeden de kesilebilir. Kıran için olacak olursa başta kesilebilir; ancak, temettu kurbanı haccın menasikine başladıktan sonra, yani umresini yaptıktan sonra hacca başlarken, üç gün önce, beş gün önce de kesilebilir. Zaman farklılığı buradan. Ama, mekân olarak Harem bölgesinde kesilmesi gerekir.

Adak kurbanının da zamanı yoktur. Haremde kesilme kaydıyla orada kesilmesi gerekir. "Tatavvu kurbanı" dediğimiz hediye olarak götürülen kurbanın kurban bayramı günleri kesilmesi, efdaliyet açısından tercih edilir; ama, daha önce de kesilebilir.

Harem içinde ve dışında kesilebileceği söylenen iki kurban var; birisi normal kurban. Hanefi mezhebine göre Mekke'de Arafat'a çıkmazdan önce 15 gün ve daha fazla mukim olan kişi, hacı da olduğuna göre seferi de olsa mukim sayılır. Bunlar kurban keser mi, kesmez mi? Bir görüşe göre kesmesi gerekir, diğer bir görüşe göre ihramlı olduğu için, menasikten birisi için geldiği için kurban kesmesi gerekmez. Mekkeli de olsa uygulanan görüş bu. "Orada da kesilebilir, burada da kesilebilir" denilen bu udhiye kurbanıdır. Harem bölgesinin dışında kesilebilecek ikinci kurban, ihsar kurbanıdır. Şafilere göre bulunduğu yerde kurbanını kesebilir ve ihramdan çıkabilir. Hanefilere göre bu kurbanın muhakkak ki Harem bölgesinde kesilmesi ve ondan sonra ihramdan çıkması gerektiği beyan edilmiştir. Bu hususun ihtilaf noktası da, Cenab-ı Peygamber'in, Hudeybiye'ye umre için geldiğinde beraberinde getirdiği hediyeleri, kendisini Mekke'ye sokmadıkları zaman, Hudeybiye'de kendisinin Hz. Ali'ye vekâlet vererek kestiği rivâyet edilir. Hanefilere göre Hudeybiye'nin bir ucu Harem içinde, diğer bir bölgesi de, Hill bölgesindedir. Peygamberimizin bu ihsar kurbanını Harem bölgesinde mi, yoksa Hill bölgesinde mi kestiği konusunda ihtilaf edilmiştir. Hanefiler "Harem bölgesi içinde kesti, dolayısıyla ihsar kurbanı da حتى يبلغ الهدى محله (Bakara, 2/196)'nin fehvasınca orada kesilmesi gerekir" diyorlar. Şafî mezhebinde ihsar kurbanı Harem bölgesinin dışında kesilebilir.

Diğer bir husus, ceza kurbanları orada kesilir. Ancak, Şafî mezhebinde farklı bir uygulama var. Bir de fidye var. Fidyeye, kurban, oruç, sadaka şeklinde. Sadakayı orda verme mecburiyeti yoktur. Orucunu da orada tutma mecburiyeti yoktur. Öyleyse o maksatla kesilecek bu kabil dediğimiz veya tahyir dediğimiz üçten biri olan kurbanın da dönüşten sonra kesilebileceğini kıyas yoluyla bazı Şafililer söylemişlerdir. Ama, en önemlisi, temettu kurbanının ve kıran kurbanının kesinlikle yer olarak Harem bölgesinde, zaman olarak da farklı düşüncelerle, bayramın dördüncü gününe kadar kesilebilir. Farklı görüşler de vardır; ama, orada kesilmesi gerekir. Türkiye'de bu kurbanların kesilemeyeceği noktasında mezheplerin görüşlerinden hatırladığım bu kadardır.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

İlla da Haremde kesilmesinin gereği, biraz evvel zikredilen âyet-i kerimeydi değil mi? Tam olarak neydi bu âyetin meali?..

Abdullah Ayan - ... Mutlaka hedyin Harem bölgesinde kesilmesi gerekiyor: هديا بالغ الكعبة (Mâide, 5/95)

Komisyon Başkanı – Zaten Kâbe'de kurban kesme âdeti, yani hedy meselesi, İslâm'dan önceki döneme de iniyor. İbni İshak'ın tarihinde, Tubba, Mute Seferini anlatırken, belli bir yerde kaldığını, hatta Ecyad'da atlarını salıverdiğini, ondan sonra ... silahlarını çattığını ... mutfaklarını kurduğunu, Kâbe'yi yıkmaya geldiği için, belli bir yerde develerinin, bineklerinin yürümediğini ondan sonra da iyilik düşününce, bu kurbanlık develerin kalkıp yürüdüğünü, Kâbe'ye girdikten sonra her gün 90 veya 100 be-

dene kesmek suretiyle hediye ettiğini, Kâbe'ye ilk olarak örtünün Yemen kumaşlarından Tubba tarafından yapıldığını, hatta "Babbah" denilen bir kilit (farz kilidi)nin de ilk olarak onun tarafından yapıp Kâbe'nin kapısının kilitlendiği şeklinde rivâyetler var. Buradan da anladığımız kadarıyla, ziyaret edenler İslâm öncesi dönemde de, oraya geldikleri zamanda, halka, o civarda oturan insanlara kurban keserek etlerini hediye ediyorlardı.

Bu, tabii, güzel bir âdet. Daha sonra aynen devam etmiş. Belki bu hediye Hz. İbrahim döneminden beri var. Din esasında "millele ebikum İbrahim", yani İbrahim Peygamberin dini, bütün gelenekleriyle, her şeyiyle intikal etmiş ve güzel tarafları zaten ibka edilmiş. Belli ki bu, Kâbe'ye, Kâbe civarında oturanlara bir hediye kurbanıdır.

– Hocam buyurun.

Prof. Dr. Celal Kırcı – Ben arkadaşlarımın söylediklerine şunu ilave edeyim: Kur'an'da bir de "büdn" var biliyorsunuz, "kalaid" var. Bütün bunlar, orada bu kurbanın kesilebileceğine işaret eden âyet-i kerimeler. Onun için, bunun tartışılması da çok fazla önemli görünmüyor bana. İmam-Hatip okulundan beri kurbanın vacipliği konusunda sürekli olarak bize Kevser sûresindeki "venhar" emri öğretilmişti. Yani "venhar" kelimesiyle bu âyet-i kerimeler bir bütünlük içinde ele alınıp da bir ayırım yapılmıyor kurban konularında. Hep hac kurbanları gündeme geliyor ya, daha çok bildiğimiz, demin söylediğimiz nafil kurban gündeme getirilmiş oluyor. Onun için de böyle bir ayırım yapılırsa yazımlarda, yani hedy kurbanı ayrıdır, udhiye kurbanı ayrı... Ama, ona güzel de bir isim bulmamız gerekiyor. Bir tavsiyem olacak bu arada, arkadaşlarımızla da görüşmüştük. "Haccın cinâyetleri" kavramı ile belki geçmişte onlar anlaşılıyordu; ama, şimdi "cinâyet" kavram olarak farklı, terim olarak farklı kullanılıyor. Bende çağrışımı farklı oluyor. Tespit edici kavramlar var. Bir de çağrışım yaptırıcı kavramlar var. Dolayısıyla, "cinâyet" kavramı çağrışımı farklı olumsuzluklar meydana getiriyor. Onu daha yumuşak bir ifadeyle isimlendirmemizin de gerekli olduğuna inanıyorum. Böyle ayrımları da yaparsak ayrıntılı bir şekilde, vatandaşlarımız daha iyi anlayabilir diye düşünüyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Hocam buyurun.

Dr. Muzaffer Şahin – Sayın Hocam, yeni hazırladığımız hac kitabında, bu "cinâyet" kavramını kullanmadık. Onun yerine, "yapılan kusurlar, eksiklikler" diye nitelendirdik. Bunu söylemek istedim.

Komisyon Başkanı – Aslında cinâyet de devşirmek demektir, meyveyi dalından devşirmek, cenâ.

– Buyurun hocam.

Abdullah Ayan – Zaten hacca giden vatandaşlarımız illa kurban kesecekler diye bir şey de yok. Hedy kurbanı da kesmeyebilirler. Biz vatandaşlarımıza bunu tavsiye ediyoruz, "hacc-ı ifrat yapın" diyoruz. Burada bir de "hacca giden vatandaşlarımızın hacc-ı ifrat yapmaları tavsiye olunur" şeklinde bir ifadeyle karar alınırsa yerinde olur. (...) Biz tavsiye ediyoruz; ama yapılır, ama yapılmaz.

Komisyon Başkanı – Hocam, o şekilde değil de, bizim şu kararı almamız daha doğru bence: “Temettu ve kıran haccı yapmak isteyenlerin, hedy kurbanlarını Kâbe civarında kesmeleri zorunludur.”

Prof. Dr. Orhan Çeker – O ifade eksik olur... Öyle dediğinizde, hac cinâyetinden dolayı kesilen kurban hariç kalır.

Komisyon Başkanı – Konumuz hedy olduğu için diyorum ben.

Prof. Dr. Orhan Çeker – ... Biz buna şöyle bir isim koyalım: “Hacla ilgili kurbanlar” dersek, temettu da girer, kıran da girer, cinâyetten dolayı kesilen kurban da girer, ihsar da girer, hepsi girer. “Hacla ilgili kurbanlar Haremde kesilir, diğerleri...”

Dr. Muzaffer Şahin – İsmen belirleyelim hocam: “Temettu, kıran, ihsar, cezadan dolayı gereken hedy kurbanlarının...”

Prof. Dr. Orhan Çeker – “Hedy” diyelim (hacla ilgili kurbanlar) ve ondan sonra istenirse maddelenir. “Hacla ilgili kurbanlar” hepsini ifade eder diye düşünüyorum. Bilmeyen hocasına sorsun.

Komisyon Başkanı – Şöyle de diyebiliriz: “Hedy ve hacla ilgili diğer kurbanların Haremde kesilmesi zorunludur.”

Prof. Dr. Orhan Çeker – Bir de hocam, kurbanla ilgili başka meseleler de vardı. Burada keşke Hüseyin Hatemi Hoca olsaydı. “Kavurma şöleni” falan demişti. “Hiçbir dinde kurban kesme yoktur” diye Yaşar Nuri Öztürk Bey’in beyanı var. “Parasını verirseniz kurban kesilir” gibi bir sürü yanlış şeyler vardı. Onlar üzerinde de durmamız gerekiyordu.

Komisyon Başkanı – Eğer bir başka komisyonda bu kurban meselesi görüşülüyorsa, o zaman ortak bir karar almak lazım bu konuda. Bu kurban hacla ilgili olduğu için bizim konumuz oluyor.

Mehmet Kaya Kurt - ... Hac kurbanı değil... Udhiye sembolik olarak Hz. İbrahim’den gelen... Kendine mahsus yorumları var.

Komisyon Başkanı – Ama, bütün kurbanlar anlaşıldı Hüseyin Hatemi’nin sözünden.

Mehmet Kaya Kurt – Maalesef öyle anlaşıldı hocam, ama asıl o ifade ederken de açıklama durumunda kaldı.

Komisyon Başkanı – Buyurun Bünyamin Bey.

Doç. Dr. Bünyamin Erul – “Hacla ilgili kurbanların Türkiye’de kesilmesi gerekir” görüşü dile getirildi bu sene. Tabii, görünüşte güya ekonomik sebepler var, bazen gündeme bazı konular siyasi olarak giriyor. İşte Ecyad kalesi gibi sebepler ortaya çıkıyor falan. Hocalarımız, âyetlere işaret ettiler. Ben işaret edilmeyen iki üç âyet-i kerimeyi hatırlatmak istiyorum. Bu konunun tartışılmayacak kadar açık olduğu ortada. Yani, orada kesileceği... Bunlardan bir tanesi hac suresi 28. ayet *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُضِيَ إِلَيْكَ مِنْ أَهْلِكَ مَالٌ فَذَرُوهُ حَرَامًا وَلَا تَتَّبِعُوا الْاِحْتِيَاجَ فِيمَا كَانَا فِيهَا ذَلِيلًا* Bir tanesi, Maide Suresi 97 *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُضِيَ إِلَيْكَ مِنْ أَهْلِكَ مَالٌ فَذَرُوهُ حَرَامًا وَلَا تَتَّبِعُوا الْاِحْتِيَاجَ فِيمَا كَانَا فِيهَا ذَلِيلًا* yani Harem bölgesi tasvir ediliyor. Hac Suresi 33 ve 34’te yine *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُضِيَ إِلَيْكَ مِنْ أَهْلِكَ مَالٌ فَذَرُوهُ حَرَامًا وَلَا تَتَّبِعُوا الْاِحْتِيَاجَ فِيمَا كَانَا فِيهَا ذَلِيلًا* (Hac, 33) Bir diğer ayet ... *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُضِيَ إِلَيْكَ مِنْ أَهْلِكَ مَالٌ فَذَرُوهُ حَرَامًا وَلَا تَتَّبِعُوا الْاِحْتِيَاجَ فِيمَا كَانَا فِيهَا ذَلِيلًا* (Hac, 34) -orada men sekenden çıkarı-

yorum- “Ekonomik ve siyasi sebepler” dedik; bunun içerisinde bir de böyle magazin boyutu girince, ortaya bir şeyler atılıyor, “efendim kurbanlar orada telef oluyor, Türkiye’de açlık var, sıkıntı var, burada kesilsin” şeklinde. Yani, bunlarla, bir defa dinen, kurbanın Türkiye’de kesilmesi mümkün değil. Yani, bunun çözümü, -ben hacca gitmediğim için bilmiyorum, ama, zaten eskisi kadar telef olmadığını, kurbanların zayi edilmediğini söylüyorlar- orada bulunur. Bu bir.

İkincisi, şâyet gerçekten kurban israfından söz ediliyorsa, haccın üç çeşidinden ifrat haccı tavsiye edilebilir. Sayın Hocam ona işaret etti. Tabii buradan giden vatandaş aynı zamanda umre de yapmak istiyorsa, biraz gecikmeli giderler, yani Zilhiccenin başında gider, orada üç – beş gün ihramlı kalır, umreyi hacdan sonra yapar, yani ifrat hacc artı umre yapar ve bu bana göre *واتموا الحج والعمرة لله* (Bakara, 2/196) âyetinin siyakına da uygundur. Efendimizin *تابعوا بين الحج والعمرة* (Nesei, Hac, 6) hadisindeki siyaka da uygun gelir. Kaldı ki, bu herhalde İmam Şafii’ye göre tercih edilen bir durum zannedersem.” Haccın hangisi efdal, hangisi değil, o konuda çok emin değilim, not almıştım bir yerlere. Burada, şu inisiyatifi kullanabilir Diyanet İşleri Başkanlığı: Ben doktora tezimde çok geniş bir şekilde durdum (Bkz: B. Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 420-436, TDV. Yay. II. baskı. 2000-Ankara) Hz. Ömer kendi döneminde, Hz. Osman kendi döneminde, Hz. Muaviye kendi döneminde temettu haccını yasaklıyor. Diyor ki, “haccı ayırı yapın, hac mevsimi dışında da umreye ayrıca gelin.” Âyetler, hadisler, rivâyetler, sayfalarca çalıştım bu konuya. Benim son ulaştığım nokta, asıl sebep, ekonomiktir. Yani, Mekke ahalisi orada bir hac mevsimi üç beş kuruş elde ediyor. Gerçek sebep bu. Rivâyetlere belki çok fazla yansımıyor; ama, tartışmalar var. Bazıları muhalif kalmışlar, “Allah Resulünün izin verdiği bir şeyi ben yaparım” demiş mesela Hz. Ali; “hiç kimse-nin görüşünden dolayı ben bunu terk edemem” demiş, Hz. Osman’ın bu uygulamasını kaale almayı bilmiş. (...)

Neticede, Hz. Ömer’in bu tasarrufundan, bugün yetkili merciler istifade edebilir. Yani, en azından ağırlıklı bir şekilde tavsiye edilebilir, hacılar buna teşvik edilir, ikna edilir, böyle bir durum söz konusuysa.

Udhiye meselesi, Türkiye’de çok tartışılıyor, bundan sonra da tartışılacağı benziyor. Çünkü, her sene kurban arefesinde bir sürü nahoş şeyler duyuyoruz. Ben şahsen başarılı bir öğrencim çıkarsa, bu konuyu, kurban konusunu, Kur’an, sünnet, sahabe uygulamaları ve mezhepler doğrultusunda bir araştırmak istiyorum, bir master tezi olarak çalıştırmak istiyorum. Bu konuda Diyanet’in de, en azından Din İşleri Yüksek Kurulu’nun da geniş bir çalışma yapıp, bu kurbanın -udhiyeyi kast ediyorum- gerçekten Türkiye’deki Hanefilikte olduğu gibi, vacip midir -ki bu vacip artık farz derecesini de geçmiş uygulamada- bunun boyutları neyse bunun ortaya konulmasında fayda var. Çünkü, medya her sene karşımıza çıkacak. Ben Mısır’da bir yıl kaldım, kurban bayramı olduğunu anlayamadım mesela. Çünkü, sünnet olarak algılıyor, kesen kesmiş ama görmemişiz. Arap âleminde bunu göremiyorsunuz neredeyse. Yani, burada ifrat-tefrit var. Yani o kurban-kavurma vesaire edebiyatı yapanlar da çok yanlış yapıyor. Bazı rivâyetlere sarılıp “hali vakti yerinde olduğu halde kurban kesmeyen bizim mescidimize yaklaşmasın” diye o rivâyetleri her kurban öncesinde kürsülerden anlatan hocala-

rımız da en azından yanlış yapıyor. رانحر dan kurban kes şeklinde kesin bir hüküm çıkaranlar da yanlış yapıyor. Allah Resulü Medine’de kurban kesmiştir, Müslümanlar da ona uyararak kesmişlerdir. Ama, hali vakti yerinde olduğu halde kurban kesmeyen sahabiler vardır. Hatta, sırf onun fariza olmadığını, vacip olmadığını göstermek için, kesilmeyince de kurban bayramı yapabiliyor diye bunu gösterebilmek için kesmeyenler var. Bunu, müdellel bir şekilde ortaya koyalım. Benim 150 hanelik bir köyüm var. Fıkhın ölçülerine göre zekat ve sadaka verecek, kurban kesecek 15 kişi var belki. Ama, iki üç kişi dışında herkes kurban kesiyor; kurban eti verecek kimse kalmıyor. Oysa, çoğuna çocuğuna cep masrafı koyamıyor, fakru zaruret de var. Onun için, işin Kur’anı boyutu nedir, hadis-sünnet boyutu nedir, tarihi-kültürel-geleneksel boyutu nedir, mezhep boyutu nedir? Bunların detaylı bir şekilde ortaya konulması lazım. Diğer komisyon inşallah bunun üzerinde genişçe durmuştur.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

Hacda kesilen kurbanlar değil de, Türkiye’deki kurbanla ilgili bizim bir projemiz oldu fakültede. Bu projeyi bizim fakültede Fıkıh Anabilim Dalı, Mühendislik Fakültesi Gıda Teknolojisi Anabilim Dalı ve Ziraat Fakültesi Zooteknik -hayvan yetiştiriciliği- birlikte hazırladık. Geçen kurban bayramından önce de Diyanet İşleri Başkanlığına bu projemizi göndermiştik. Çünkü, arkadaşımızın da ifade ettiği gibi, her kurban bayramı öncesi bir kıyamet kopuyor Türkiye’de. Bunun sebebi de, daha çok, yollarda kurban kesilmesi, kirlilik, çevre vesaire. Artık bunun altında başka sebepler de var mı yok mu onu bilemiyorum. İşte, daha uygun bir şekilde bu işin yapılabilmesi için biz böyle bir proje hazırladık ve Başkanlığa gönderdik. Onda biz, aynen hac nasıl yapılıyorsa, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın organizasyonunda, kurbanla ilgili de bir müdürlüğün, başkanlığın kurulmasını tavsiye ettik. Hayvanların satın alınmasından büyük kentlere nakline varıncaya kadar, sağlık kontrollerinin yapılması, kesim işlemleri, kasapların eğitilmesi, hatta etlerin fakir ailelere ulaştırılmasına varıncaya değin birtakım görüşlerimiz vardı, bunların hepsini ifade ettik. Proje çalışmalarımız yine de devam ediyor olgunlaştırılması için. Bu eğer kabul görürse, yönetmeliklerini falan da hazırlayacağız. Vilâyetlerde valinin başkanlığında olmak üzere, il müftülükleri tarafından işin yürütülmesini teklif ettik. Bir komisyonun oluşturulması, komisyonda veteriner müdürleri, sağlık müdürleri ve hatta hayvan üreticilerinin bile bulunması, fiyat belirlenmesinden hayvanların toplanması, celbi ve sevkine varıncaya kadar her şey düşünüldü. Hayvanların sevkinde dikkat edilecek sağlık meseleleri, beslenmeleri, hayvanların barmakları, kesim yerlerinin sağlık şartları, belediyelerin bu konudaki görevleri, bunların hepsi düşünüldü ve böyle bir proje hazırlandı. İnşallah hayırlı olur.

Yusuf Altaş – Bu projeniz Başkanlığa iletildi mi? Acaba ne durumda, takip edebildiniz mi?

Komisyon Başkanı – İletildi. Ben bunu Arafat’ta Sayın Diyanet İşleri Başkanımıza sordum. “Şimdilik benim haberim olmadı” dedi. Daha sonra tekrar sordum, “evet, sizin teklifleriniz göz önünde bulundurulacak ve bizim öyle bir çalışmamız vardı” dedi. Nitekim, müftülüklere, bizim projemizin ulaştığı günlerde bir genelge de gelmiş idi

ve hatta bununla ilgili bir de Bakanlar Kurulu kararı çıktı biliyorsunuz. Resmî Gazetede de yayınlandı. Ama, bizim projemiz gitmeden birkaç gün önce böyle bir karar çıktı, o kararın metni bizim projemize göre çok eksiktir, keşke birkaç ay evvel bu bitmiş olsaydı iyi olacaktı. Hatta, bu projenin içerisinde kanun tasarısı falan vardı ve bazı milletvekilleri kanun tasarısı hazırlamışlardı Meclise sunmak üzere. Ben onlarla da temas kurdum. Böyle işin bilimsel temeli olmadan kanunlaşmaya gidilmemesi konusunda da kendilerine bilgi verdim. Onlar da, bize “sizin projeniz ulaşacak olursa, mutlaka değerlendireceğiz” dediler ve kendilerine de bu projeden birer nüsha postalandı. Ancak, postalandıktan sonra, “Diyanet İşleri Başkanlığı ile iletişim halinde olursanız, daha uygun bir metin halinde Meclise sunulması daha yararlı olur” şeklinde de ikazlarımız oldu.

Teşekkür ederim.

Bu konu tavazzuh etti.

– Buyurun.

Prof. Dr. Osman Zümrüt – Bünyamin arkadaşımıza teşekkür ederiz, bu açılımı geçiştirilmesinden dolayı kendisini gerçekten kutluyorum. Bilimde gerçekten açılım noktaları var. Hz. Ömer’in uygulamaları da, başka uygulamaları da bulmak mümkün daha sonraki dönemlerde. (...)

Diğer konularla ilgili bir şey söyleyeceğim bir cümleyle: Kurban kesmeyle ilgili ülkemizde yanlış bir tutum var. Kurban kesmeyi kurban kesmeyenler, hacca gitmeyi de daha çok hacca gitmemekte direnenler veya gitmeyenler tartışıyorlar.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Osman Bey Hocam, teşekkür ederim.

Hacda kurban meselesi kafamızda bir problem idi. “Nasıl kestireceğiz” dedik kurbanlarımızı. Osman Beyle birlikte idik, bir arkadaş bu işi yaptığını söyledi. Bizim o imkânımız olmadığı için parasını verdik arkadaşına ve “sizi vekil ettik kurbanlarımızı kesmek üzere” dedik. Bayramın birinci günü öğleden sonra arkadaş geldi, dedi ki “kurbanlarınız kesildi.” Ondan sonra ihramdan çıktık, o zamana kadar bekledik. Tamamen Allah’a havale ettik biz. Şimdi, İslâm Bankası meselesi de, esasında istismara çok açık. Benim kanaatimce öyle. Gerçekten, bu 100 bin veya daha fazla insanın kurbanı, mesela diyelim ki bunlardan 200 bini kesilmemiş olsun. Kesilmediği zaman da bunu kontrol edecek kim, nasıl olacak bunlar? Bunların kontrolü var mı yok mu; tabii, Başkanlık bunu bilir.

– Başkan Yardımcımız, evet...

Mehmet Altunkaya – Efendim, şimdi hocamızın ifade buyurdıkları ferdi olaydır. İslâm Bankasıyla anlaşma yapılıyor. İslâm Bankasının tespit ettiği rakam üzerinden her kafileden kurban kestirmek isteyen hacılarımızın imza karşılığı paraları toplanıyor. İslâm Bankasına yatırılıyor. İslâm Bankasından da bir adet hacıya verilecek makbuz, bir adet kafilenin tamamının -diyelim ki, A kafilesinden 100 kurban için parası yatırılmıştır- kurbanını ifade eden bir makbuz alıyorlar. Bunlar birikiyor. Ondan sonra Başkanlığımız hacılarımızdan vekâlet alıyor. Bir-iki ekip başkanının kontrolünde,

bunun içerisinde müfettişler var, oradaki tecrübeli arkadaşlar var, bunlar gidiyorlar kesim saatinden itibaren, ilk kurbandan başlıyorlar, son kurban bitinceye kadar başlarında durup kestiriyorlar. Bittikten sonra telefonla haber veriyorlar kafilelere. Kafileler hacıya kurbanlarının kesildiğini haber veriyor ve onlar da ihramdan çıkıyorlar. Bu kesilen etlerden de bir gramı boşa gitmiyor. Aynı anda paketleniyor, soğuk hava deposuna konuluyor, bir kısmı da anında kargo uçaklarıyla gönderilmesi gereken fakir ülkelere gönderiliyor.

Biliyorsunuz bu sene biz Türkiye'ye bile getirmek istedik, onlarla protokol yaptık. Ancak, sağlık gerekçeleriyle Türkiye'ye getirmemiz mümkün olmadı. Ama, diğer İslâm ülkelerinin tamamına o kurbanlar gitti. Hocam tek başına dışarıda bir deve kestirmiş. Bugün, diğerlerinin de iddia ettikleri gibi, araya gitmiş, bilmem ne olmuş, bunu tamamına teşmil edersek, o zaman haksızlık olur.

Komisyön Başkanı – Doğru, ben ikna oldum hocam, teşekkür ederim. Bir şey sorabilir miyim hocam? Bu sene gerçekten 25 bin kurban veya daha fazlasının Türkiye'ye getirileceği söylendi önce, fakat ondan sonra vazgeçildi. Kimi sağlık nedeniyle dedi, kimi de bunların taşımalarının zaten masrafını karşılamayacağı şeklinde...

Mehmet Altunkaya – Yok efendim, tamamen sağlık nedeniyle. Tarım Bakanlığı tarafından sağlık gerekçesiyle bu etlerin Türkiye'ye sokulması engellendi, ondan dolayı kaldı. Yoksa bu sene, daha önce planlar yapıldığı için o kadar kurban getirecektik, bir sonraki sene bizim hacılarımız kaç tane kurban kesmişse tamamını Türkiye'ye getirecektik; ama, burada aslında bu yasağın altında ülke menfaati de yatıyor. Biliyorsunuz, bizde dışarıdan et geldiği zaman yerli üretime büyük bir darbe vuruyor. Halbuki biz yerli hayvancılık üretiminin de artmasından yanayız. Hatta, biz fazla hayvan üretelim, İslâm ülkelerinin kurbanını biz verelim, gidip ta Avustralya'dan kurbanlık getiriyorlar. Yani, bir de milli menfaatler göz önünde bulundurularak, sağlık da gerekçe gösterilerek bu engellendi. Aslında biz, bidâyette de getirilmemesi taraftarıydık Başkanlık olarak; ancak, bir kısım hücumlara karşı, sanki ülkemize bizim harcayacağımız paradan kaçıyormuşuz havası verildi ve biz bundan kaçmadığımızı göstermek için bu protokolü yaptık. Her türlü hazırlığımızı yaptık. Hem havadan, hem de deniz yoluyla getirip, Türkiye içerisinde soğutucu TIR'larla, en ücra ihtiyaç duyulan kasabamıza kadar götürmeyi planlamıştık. Ama, ülkemizin milli menfaatleri söz konusu olunca, biz de bunu memnuniyetle karşıladık ve dolayısıyla da bu olmadı.

Teşekkür ederim.

Komisyön Başkanı – Teşekkür ederim.

Başka söz almak isteyen yoksa, kararımızı oylayalım.

DemİN ifade ettiğimiz gibi, “hedy de dahil olmak üzere, hacıya ilgili olarak kesilen kurbanların Harem bölgesinde kesilmesi gerekir” metnini oylarınıza sunuyorum. Teşekkür ederim.

İki maddemiz kaldı.

Mescidi Nebevi veya *Peygamberimizin Mescidinde kırk vakit namaz kılmanın hükmü* var. Bir hadise dayandırılıyor bu herhalde. “Kim benim mescidimde kırk vakit namaz kılsa, cehennem ateşinden beri olur...”

– Bu hadis nerede var?

Prof. Dr. Orhan Çeker – Ahmed b. Hanbel’de, Taberâni’de var...

Komisyon Başkanı – Diğer sahih kaynaklarda yok yani.

Prof. Dr. Orhan Çeker – Hocam, bu hadisle ilgili şöyle bir değerlendirme var: Bu hadis genelde...

M. Zeki Karakaya – Ben uygulamayı arz edeyim de, kapı açılınsın.

Medine-i Münevverede, Mescid-i Nebide kırk vakit namaz kılmak usulü veya gelenegi, -İlk defa 1980 yılında Allah nasip etti hacca gittim- öteden beri devam edip geliyor. Tabii 80’li yılları niçin söyledim; o zaman buna çok aşırı derecede ihtimam gösteriliyor idi hacılarımız tarafından. Bir vakit eksik olsa, “eyvah, haccımız olmadı” diyorlardı. Tabii anlatıla anlatıla konu belli bir seviyeye geldi, anlaşıldı. Elbette ki, hac yapan bir kimsenin Peygamberimiz (s.a.s.)’in mübarek türbesini ziyaret etmeden, tabir caizse onun kabri karşısında yüz yüze “essalatü vesselamü aleyke ya resulallah” demeden dönüp Türkiye’ye gelmesi hence vicdanen kabul edilecek bir şey değildir. Mutlaka hacımız Peygamberimizin Ravzasını ziyaret etsin. Farz değil bu, Peygamber Efendimizin türbesini ziyaret etmek haccın sünnetlerinde de değil. Bu bir.

Bir de, Peygamberimizin mescidinde namaz kılınması için Peygamberimiz işte, “üç mescit için yolculuk yapılabilir; birisi Mescid-i Haram, birisi Mescid-i Nebi, birisi de Mescid-i Aksa.” buyurmuş. Bu hadise istinaden, hacılarımız, orada namaz kılıyorlar. Zaten son yıllarda artık kırk vakti arayan pek kalmadı gibi. Özellikle bu “kısa süreli hac” dediğimiz uygulamada, sonra “otel tipi” dediğimiz organize ile yapılan uygulamalarda bir gün eksik olabiliyor; iki gün, üç gün eksik olabiliyor; bir itiraz da gelmiyor. Bu bakımdan, orada kırk vakit eda edecek kadar, sekiz gün kalma mecburiyeti yok. Zaten fikhî bir hüküm de değil. Tamamiyle bir gelenektir; ama yumuşatılmıştır.

Ben konuyu böylece arz ettim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim Hocam.

M. Zeki Karakaya – Başkanlığımız bu işi yumuşatma yolundadır. Sayın Hocamızın da biraz önce işaret buyurduğu Müsned’deki, Taberani’deki hadislerde geçen 40 vakit çokluktan kinaye olabilir. Yedi, yetmiş, kırk, yüz rakamları malum kesretten kinayedir Arap dilinde. Konu odur, benim şahsi kanaatim bu.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

– Orhan Bey, buyurun.

Prof. Dr. Orhan Çeker – Az önceki hadisi şerif: “Kim benim mescidimde hiçbir vakti kaçırmaksızın kırk vakit namaz kılsa, cehennem ateşinden beraati, azaptan kurtuluşu takdir edilir ve nifaktan beri olur.”

Komisyon Başkanı – Orijinalini okuyabilir misiniz?

Prof. Dr. Orhan Çeker– من صلى لله أربعين يوماً في جماعة يدرك التكبيرة الأولى كتبت له براءتان: براءة من النار وبراءة من النفاق (Tirmizi, Salat, 64) Şimdi, bu hadisle ilgili değerlendirme özetle şöyle: Bunun ravileri arasında Nubeyd b. Ömer veya Amr var. Bunun ravisi tenkide uğramış; ancak, İbni Hibban, bunun güvenilir bir ravi olduğunu söylemiş. Heysemi, Ahmed b. Hanbel’in

Müsned’inde, Taberani de, el-Mu’cemu’l-Evsat’da bu hadisi naklediyorlar; “ravileri si-kadır” demişler, güvenilir. Hadisin bir kısmını Tirmizi’de de bulabiliyoruz. Ayrıca, Münziri, Heysemî’nin verdiği bu bilgileri aynen söylüyor, ravilerinin de sahih kimseler olduğunu belirtiyor. Şöyle bir şey de var: Zayıf denilse bile, öyle kuvvetli bir zayıf değil yani, hasene yakın bir zayıf denilebilir belki.

Bir de, bizde, -Mehmet Savaş Hocamdan da bunun hakkında teferruatlı bilgi almak isterim- “Talakka el-ummetü bil kabul” diye bir ifade var. Yani, “ümme-i Muham-med bunu kabulle karşılamıştır.” Bir hadis zayıfsa, ama asırlardan beri bütün ümmet uygulayagelmisse, bunun uydurma olacağı söylenemez. Farz da, vacip de olmasa, en azından adaptan olduğu kesinlik kazanır. Kırk vakit orada namaz kılmak da, bildiğim kadarıyla asırlardan beri, dünyanın her tarafından gelen Müslümanlar tarafından uygulanmaktadır. Yani “bu uydurmadır, aslı yoktur” diyemeyiz. Adap olarak aslı vardır. İmkân bulanın burada kırk vakit namazı tamamlaması tavsiye edilir. Ama, imkân bulamayan için de, bunda ısrar etmemesi, durumun bundan ibaret olduğu belirtilebilir. (...)

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim. Esasında Peygamberimizin mescidinin civarında bir hafta veya sekiz gün kalmak büyük bir saadet. Orada kalma imkânı olan insanların kalması tabii iyidir. Ama, bir zorlama zaten yok. O bakımdan, biraz sonra belki kararımızı o şekilde, “haccin rükünlerinden değildir; ama, isteyenler ziyaret edebilir” şeklinde bir karar alabiliriz.

– Buyurun Celal Bey.

Prof. Dr. Celal Kırca – Yine usul tartışması üzerinde bir söz açmak isteyeceğim. Sayın Orhan Çeker kardeşim, sık sık bunlara temas ediyor ama; Kur’an-ı Kerim’in ifadesiyle biz yanlışlar üzerinde, “babamızdan böyle bulduk” diyerek, onlara sahip çıkacak da değiliz. Doğruysa yapalım, yanlışsa yapmayalım. Doğru mu, değil mi? Doğrular varsa doğruları yapalım; ama, yanlışlar üzerinde de ısrar ederek...

Komisyon Başkanı – “Yok” denildi hocam, kimse var demiyor.

Evet, oyluyoruz...

Bünyamin Bey’e de söz verelim.

Doç. Dr. Bünyamin Erul – Ben bu konuya da biraz eğildim; doğrusu, şaşırma-dım desem yalan olur. Bu kırk vakitle ilgili rivâyeti de araştırdım; ama bulamadım. Şu anda elimde fotokopiler var hocam, yani sizden duyunca şaşırdım. Hac menasikine dair kitaplara bakıyorum, Peygamberimizin kabrini ziyaretten bahsediliyor; fakat “kırk vakit kalacak” diye herhangi bir şey olmayınca, “bu kitaplara bile girmemişse herhalde hadis de yoktur” diyerek ayrıca hadis kitaplarımızı da araştırmadım. Şimdi öntümünde tabii Ahmed b. Hanbel’den (III, 155), Taberani’den (el-Mu’cemu’l-Evsat, VI, 211, no: 5440), çeşitli yerlerden gözüktüyor. Ben bu hadis üzerinde de bir şeyler söyleyeceğim. Peygamberimizin kabrini ziyaretle ilgili başka rivâyetler de var ve bunlar, tabii ilmihal kitaplarımıza, hac rehberlerine da girmiş, çok ilginç de neticeler çıkarılmış. Burada, tabii usul bakımından, hem usulü fıkıh hem de usulü hadis açısından söyle-necek çok şeyler var. Tabii hocam söyledi, bir defa biz de seleflik, vahhabilik gibi “Hz.

Peygamberin kabrini ziyaret bidattır, şudur budur” böyle bir takıntımız yok. Allah Resulüne olan sevgimiz tartışılmaz. 70 milyon herkes sever sayar. Hocamın dediği gibi, kırk vakit değil keşke aylarca, yıllarca kalsa, herkes bunu ister. Ancak, Peygamberimize olan sevgiyle, O'nun kabrini ziyaretle, bu konuyu çeşitli zayıf yahut uydurma rivâyetlerle delillendirmeyi birbirinden ayırmak lazım. Yani, hiçbir rivâyet kullanmasanız siz, deseniz ki hazırlanacak kitapta, dönüşte yahut gidişte, imkân elverdiği kadarıyla Hz. Peygamberin, sahabenin kabirleri ziyaret edilir, Mescid-i Nebevî'de mümkün mertebe namaz kılınır denilse iyi olacak. Ancak, bakınız bütün ilmiyelerde görülen rivâyetler, diyor ki bir adam meçhul bir senetle geliyor, Peygamberimiz diyor ki bu rivâyette güya القيامة يوم الامين بعثه الله في أحد الحرمين من مات في أحد الشهداء أو شهيدا، ومن مات في أحد الحرمين من مات في أحد الشهداء أو شهيدا، (Beyhaki, Sünen, V, 245) Meçhul bir isnat. Bir başka rivâyet من حج فزار قبري بعد وفاتي، نكأنما زارني في حياتي (Dârekutnî, Sünen, II, 278) bir başka rivâyet var وصحبتني âdeta sahabilik de veriliyor burada. Halbuki, buradaki bu iki hadiste de raviler metruk, hadisleri yazılmış 'kezzap' diye uydurmacı şahsiyetler bunlar. Dârekutnî Sunen'inde nakletmiş, Elbânî, Mevzuatında zikretmiş. Şimdi, diyor ki bizim rehberlerde, ilmiyelerde “bu sebeple İslâm bilginleri hacceden her Müslümanın hacdan önce veya sonra Resulullahın kabrini ziyaret etmesini vacip derecesinde önemli saymışlar, bir zaruret bulunmadıkça, bunun ihmalini büyük bir gaflet ve duygusuzluk olarak değerlendirmişlerdir.” Gerçekten, hacceden her Müslümanın, hacdan önce veya sonra mutlaka Medine'de Mescid-i Nebevî'yi ve Hz. Peygamberin kabrini ziyaret etmesi, terk edilmeyen bir sünnet olarak devam edegelmiştir diyor.

Bir Katılımcı – Kim diyor?

Doç. Dr. Bünyamin Erul – İrfan Yücel Hoca (Hac Rehberi, s. 140-141).

Bir Katılımcı – Biz demiyoruz, arkadaşlarımız da demiyor.

Doç. Dr. Bünyamin Erul – “Siz dediniz” demiyorum ben. Müsaadenizle ben, ileride herhalde bir kitap çıkacak, o kitaba yönelik...

Komisyon Başkanı – Bünyamin Bey, hadis var mıdır, yok mudur o konuda açıklama yapalım, ondan sonra geçelim.

Doç. Dr. Bünyamin Erul – Bitiriyorum hocam.

(Zehebî, Mizânu'l-İ'tidâl, III, 237) Bu rivâyetleri hep zikrediyorlar. Halbuki, bunlar hep uydurma kitaplarda geçiyor. İ'lâû's Sünen'de (X, 494) “vestedellel gailube bil vucubi bi hadisi men hacce ... fe gad cefani” -yani, Peygamberimizin kabrini ziyaretin vacip olduğuna delil olarak bu hadisi ele alıyorlar- Şimdi uydurma bir hadisten vücubiyet çıkarabilmişiz biz. Bunu bütün kitaplara teşmil etmiyorum. Ama, bu rivâyetler, yine başka kitaplarda söylenmiş; ama, bundan istihbab çıkarılmış. Dolayısıyla, ister bu saydığım rivâyetler olsun, bunlardan vücubiyet çıkmaz. Bu bir.

İkincisi, Medine ziyareti hac kitaplarında “menasik” olarak algılanıyor. Medine'deki ziyaretleri “ziyaret” olarak ifade edelim, “menasik” olarak algılamayalım.

Üçüncüsü, Aliyyü'l-Karî'nin bir çalışmasında gördüm (el-Mesleku'l-Mutekassıd fi'l-menseki'l-mütevassıt, s. 282), diyor ki, ان النظر الى الهجرة الشريفة عبادة “Hücre-i saadete bakmak, ibadettir.” Bu tür şeylerin herhalde söylenmemesi daha uygun olacak diye düşünüyorum ben.

Halbuki, Peygamberimizin uyarıları var. Diyor ki: “Benim kabrimi bayram yerine çevirmeyin. Yahudilerin, Hıristiyanların peygamberlerin kabirlerini tapınaklara çevirdikleri gibi, benim kabrimi buna çevirmeyin.” (Ebû Dâvûd, Menâsik 100, no: 2042, II. 534; Buhârî, Enbiyâ 50, IV. 144) Tabii ki ben böyle bir şey yapıldığını söylemiyorum. Ama, bu sahih hadisler hiç gündeme getirilmiyor bu hac kitaplarında. Uydurma rivâyetler naklediliyor.

Netice olarak, bu kırk vakit namazla ilgili olarak, bu rivâyetler zayıf. Orhan Hocam işte “bu çok da zayıf değil, hasendir” dedi. İ'lâu's-Sünen'de (X, 494-506) onu gördük, uydurma bir rivâyet önce zayıf, arkasından hasen derecesine, arkasından sahih bile sayılabilir, vücbiyete delil getiriliyor. Onun için, hadis usulünde, herhangi bir rivâyetin ceza ve mükafat bakımından bir dengesizliği varsa, yani yapılan bir ibadete karşılık vaat edilen mükafat yahut vaat edilen ceza çok dengesiz ise, bu hadislerin uydurma olabileceği söylenebiliyor. O bakımdan, bu hadislerin bu konuda delil olmaya çağımı, ancak Hz. Peygambere olan sevgimiz neticesinde oraya giden hacılarımızın bunu bir menasik olarak algılamamaksızın, menasik olarak görmeksizin, imkânlar elverdiği kadarıyla üç gün, beş gün, organizasyonu sıkıntıya sokmadan orada kalmaları, ziyaret etmelerinde bir mahzur yoktur. Bu Allah Resulüne olan muhabbeti artırır. Orada ne kadar kalınırsa bu büyük bir saadettir şeklinde bağlanması, kırk vakit ibadetin menasik olarak değerlendirilmemesi, bu konudaki rivâyetlerin de daha titiz çalışılması gerektiğini düşünüyorum. Ben keşke bu hadisleri daha önceden görebilseydim de, bu kırk vakit ibadet rivâyetlerini, daha detaylı bir şekilde inceleyebilseydim.

“Kesretten kinaye” falan dedi Sayın Zeki Karakaya Hocam. Hadis eğer çok zayıf sa, bunları zaten tevile gerek yok, zaten müminler oraları ziyaret ediyor.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Ben Bünyamin Bey'e teşekkür ederim. Ayrıca bir teşekkür daha ederim, çünkü bu toplantıya gelirken en iyi hazırlanan arkadaşlarımızdan birisi olarak görüyorum. Gündemin bütün maddelerini tek tek inceleyip, bunlarla ilgili âyet ve hadisleri çıkararak sıralayıp, onu bir düzene koyup, o şekilde, hazırlıklı bir şekilde toplantıya gelmiş olduğunu görüyorum. Yanımda oturmuş olmasımı da bir şans olarak görüyorum, kendilerini tebrik ediyorum ayrıca, teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Osman Zümrüt – Arkadaşın söylediği çok doğru, fakat Türk toplumunda, psikolojik açıdan kırk vakit kılınması hacın menasiki olarak algılanmış. Karar alırken, öyle “menasikinden değildir” gibi bir şey yine demeyelim... Öyle bir şey söylersek, birisi der ki hac ziyareti iptal edilmiş. Çok güzel bir cümle bulalım. O açıdan söyledim.

Komisyon Başkanı – Diyanet İşleri Başkanlığı'nın çıkarmış olduğu kitapta, Kâbe'nin ziyaretiyle ilgili bir başka husus vardı benim dikkatimi çeken. Kâbe'yi tavafa giderken, Kâbe'yi görünce ağlamaklı olmak tabiri kullanılıyor. Bu bir. İkincisi, Kâbe'nin yanına mümkün olduğu kadar sokulup, Kâbe'nin duvarına el sürmek, yüz sürmek şeklinde birtakım şeyler, Hacerül Esved'e mümkün olduğu kadar dokunmak veya öpmek şeklinde ifadeler vardı o kitaplardan birisinde. Bunlar ileriye de götürülüyor. Ben orada bazı insanlar gördüm, Kâbe'nin duvarına yapışmışlar, sanki 404'le yapıştırılmış gi-

bi yapışmış, dakikalarca belki 15-20 dakika, belki yarım saat hiç kopmadan öyle duruyorlardı. Bazıları, tavafı bile aksatacak şekilde, Kâbe'ye çok yaklaşmış, yere yatmış, secde edip, yüzlerini sürüp orada kalakalıyorlardı. Yani, bu davranışlar uygun mu? Tavaf başka, bunlar başka şeyler. Bunlar tavsiye edilince, yani yüz sürmek, illa da öpmek şeklindeki şeyler, insanlarımızı tehlikeye bile atabilir. (...)

– Buyurun hocam.

Abdullah Ayan – Bünyamin Bey orada bir şeyler okudu, “vaciptir ve bu haccın menasiki sayılıyor” dedi. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bastığı eserlerin hiçbir yerinde yoktur böyle bir şey. Hacca giden bir Müslüman Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'in kabrini ziyaret etmeden dönmek ister mi? Bunun önemi vurgulanıyor burada.

Komisyon Başkanı – İsteyebilir de... Başka zaman ben giderim diye...

Abdullah Ayan – Zaten “menasik” demiyoruz. Buna kim menasik demiş? Öyle birşey yazılmıyor.

Doç. Dr. Bünyamin Erul – Hocam, şu kadar kitap topladım Arapça, hepsinde “...Menasikü Medinetün ...” var.

Abdullah Ayan – Suudi Arabistan'a gidildiği için, o bölümün içerisinde, hac bölümü içerisine o alınmış.

Doç. Dr. Bünyamin Erul – “Menasik” diyor hocam.

Komisyon Başkanı – Menasiki lügat manasında kullanmıştır.

Abdullah Ayan – Nasıl ziyaret yapılır, ziyaret usulü nasıldır, o anlatılıyor... Siz umreye gittiniz, Medine'ye gittiniz, ziyaret ettiniz yani.

Komisyon Başkanı – “Yapılacak işler” anlamında, hac ıstılahı anlamında değil o.

– Buyurun.

Mehmet Yavuz - ... Şurada neticelendiği gibi uyguluyoruz. İsteyen kırk vakit kıyor, isteyen kılmıyor. Onun için fazla tartışmamıza gerek yok. Oylamaya geçilmesini teklifim ediyorum.

Komisyon Başkanı – Tamam hocam... Demin ifade ettiğimiz tarzda, “Ravza-i Mutahharanın ziyareti haccın menasikinden olmayıp, isteğe bağlıdır, isteyenler ziyaret edebilir ve istediği kadar kalabilirler.” (...)

– Ali Bey Hocam buyurun.

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Arkasından, “kırk vakitten az olması, haccın sıhhatine herhangi bir zarar getirmez” gibi bir cümle ilave etsek nasıl olur?

Komisyon Başkanı – Şöyle diyebiliriz: “Hz. Peygamberin camiinde kırk vakitten az namaz kılmak hacca bir zarar vermez.” (...)

Şu da var: Sadece Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hacla ilgili çıkardığı kitaplarda bunların konulması veya Diyanet İşleri Başkanlığı'nın çıkardığı ilmihal kitaplarında bulunmuş olması yetmiyor. Piyasada bulunan ilmihal kitaplarında eğer bir yığın böyle bilgi varsa -halkımızın evlerinde dolaplarında bu kitaplar da var. Arkadaşımızın ifadesine göre, Ömer Nasuhi Bilmen'in ilmihalinde de, böyle bir metin var. O da çok yay-

gın bir ilmihaldir biliyorsunuz, hemen hemen herkesin elinde vardır- sanki dinî bir hükümmüş gibi insanlar bununla hareket edecekler. Bunların da düzeltilmesi için birtakım teşebbüslerin olması lazım. Bu eski ilmihal kitaplarının yeni baskılarında bu bilgilerin düzeltilmesine çalışılması lazım. Bunu da not alalım. (...)

Oyluyoruz bu metni. Teşekkür ederim.

Şimdi, “*Umrenin Dinî Hükümü.*” Umrenin dinî hükmüyle ilgili bir şey mi var ki? Bu nereden çıktı?

– Buyurun.

Mehmet Savaş – Hanefî mezhebinin dışında, özellikle Şafî mezhebinde, üzerine hac farz olan kişilerin ömründe bir kez umre yapması da vaciptir. Şafî mezhebinde bazen hac konusunda vacip, Hanefî mezhebindeki vacibe muadildir. Yani, farzla sünnet arasında bir hüküm, farzdır anlamında değil de, vaciptir. Bu konuda “kişi, eğer hacca ifrat yapar, hacdan sonra umre yapacak olursa telafisi mümkün” diyenler ağırlıktadır. Bu görüşe göre hacca kıranla beraber veya hacca temettu ile beraber yapılan umre ömürde yapılması istenen vacip umre yerine geçer; ama, buna gidemeyen kişi, gitmediği takdirde hem hac farzıyetinden sorumlu, hem de umrenin vücubiyetinden sorumlu olur. Onun dışındaki görüşler müstakilen yapabilirse yapar... Bunun ömürde bir defa olması veyahut da senede bir defa olması... Ancak, bizim hacı efendilerin yaptığı gibi, hac mevsiminde veya umreye gittiğinde, her gün bir-iki umre yapma şeklinde hiçbir teşvik, ne fıkhıta var, ne hadis kitaplarında var. Vatandaş bir günde iki defa, üç defa umre yapmaya gidiyor; bir sabah namazından sonra, bir yatsı namazından sonra... Halbuki, Kâbe’yi tavaf etmesi, yapacağı umreden daha efdal olduğu fıkıh kitaplarımızda belirtiliyor. (...)

Komisyon Başkanı – Evet hocam, hac günlerinde umre yapmak oluyor mu?

M. Zeki Karakaya – Umrenin aslında zamanı yok, yılın bütün günlerinde yapılabilir. Ancak, hac günleri denildiği günler; ki, bunlar farz tavafın yapılacağı günlerdir, o günlerde umre yapılması mekruhtur. Ancak -bu bana ait bir uygulama- ben bayrama bir hafta kala, Mekke kalabalıklaşınca, hacılarımıza “sakın nafilâ tavaf bile yapmayın şimdi” diyordum. Boş bulursanız yapın, onun dışında gitmeyin; çünkü yeni gelenler var, yeni gelenler tavafını yapacak, sıkıntı olmasın. Kanaatime göre, o günlerde de mekruh saymak gerekir. Çünkü, gerekçesi o. Diğer hacılara sıkıntı verir diye mekruh görülmüş. Bayrama bir hafta kala, en azından dört gün kala, bırakınız umreyi de, nafilâ tavaf yapılması bile mekruhtur. Bu benim şahsi kanaatim. (...)

Hacılarımızın bu hac günlerinde umre yapmalarının doğru olmadığı hususunun komisyon kararında belirtilmesini arz ederim.

Komisyon Başkanı – Tavsiye kararı kabilinden. İsteyen umre yapabilir zaten, kitaplarda da var. Böyle bir karara gerek yok. Yine alırız.

– Mehmet Erkal Bey, siz çok sessiz kaldınız.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Bu konunun o kadar önemli olduğunu düşünmüyorum. (...)

Komasyon Başkanı – Umre sünnet-i müekkededir... Yapılmaması durumunda herhangi bir şey gerekmez.

Şimdi, gündem maddelerinden bir maddemiz kaldı.

Maddeyi ben okuyayım: *“Hac Organizasyonuyla İlgili Değerlendirmeler.”* Hac organizasyonu ile ilgili değerlendirmeler konusunda söz almak isteyen hocalarımız var mı?

– Buyurun Yusuf Bey Hocam.

Yusuf Altaş – ... İzdiham durumunda haclarımız büyük sıkıntı yaşıyorlar. Özellikle cuma günlerinde gerek Medine’de gerekse Beytullah’ta çok aşırı izdiham oluyor. Hocalarımızın malumu. Bayanlar da cuma namazına geliyorlar ve onlar çok daha fazla sıkıntı yaşıyorlar. Dolayısıyla ben hacca gittiğim zaman, bayan hacılarımızı cuma günü Beytullah’a götürmüyordum. “Cuma namazı size farz değildir; siz namazınızı evlerinizde kılın” diyordum. Heyetiniz uygun görürse bu duğrultuda tavsiye kararı alınabilir.

Komasyon Başkanı – Hocam, en çok bayanlar gitmek istiyorlar. Bayanların erkeklerden daha dindar olduğunu burada söylemek isterim. Onlar daha çok gitmek istiyorlar.

Prof. Dr. Osman Zümrüt – O gittiğinde hanımıyla mı gitmiş, yalnız mı gitmiş? Hanımıyla gitsin de cuma günü... bakayım nasıl oluyor.

Yusuf Altaş – Hanımı evde bıraktım, yalnız gittim Beytullah’a.

Komasyon Başkanı – Ali Bey, buyurun.

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Değerli hocalarım, ben hac esnasında gördüklerime de dayanarak tavsiye edilebilecek bazı hususları kafamda hep tasarlıyordum. Siz de bahsettiniz, “bir rapor yazsam da göndersem” diye; aynı şeyi ben de düşündüm, yapamadım. Fakat, burada izin verirsiniz o tespitlerimi dile getirmek istiyorum. Başkanlık men-supları da burada. Organizasyonda, aksaklık değil de eksiklik olarak gördüğüm ve acaba giderilebilir mi diye düşündüğüm bazı tespitlerim var.

Önce Diyanet İşleri Başkanlığı’nın organizasyonunun, benim yaşadığım şekliyle, fevkalade bir organizasyon olduğunu belirtmek isterim. Yani, o kadar kalabalık bir hac-cıyı buradan götürmek, oralarda yerleştirmek vesaire -anlatmaya gerek yok- hakika-ten mükemmel bir şey. Mevcut aksaklıkların, orada yaşanan sıkıntıların insanların eğitimsizliğinden kaynaklandığını düşünüyorum veya çeşitli sebeplerden olabilir. Ama, burada bu organizasyon içinde eksik kaldığını düşündüğüm birkaç husus var. Bunlardan birincisi, -belki Başkanlığın tedbiri vardır da, oraya yansımamış olabilir- Müzdelife’den Mina’ya intikal esnasında yürümek zorunda kalınması. Yaşlı ve hasta-lar, bu yürümeden dolayı çok sıkıntı çekiyorlar. Orada, şöyle bir şey dediler görevliler: Yürüyemeyecek olanlar burada kalsın, onları götürecekler sonra. Fakat, o kalabalığın içinde yürüyemeyecek ve hasta durumda olan insanların zaten orada kendiliğinden kalmaya razı olması veya bırakılması doğru bir şey değil. Bilmiyorum sistemde var da orada biz göremedik mi; ama, bu şekilde olanları teslim alacak bir ekip, organizasyon olsa iyi olur. Varsa bu aksıyor, yaşadığım kadarıyla. Yani, yürüyemeyecek durumda

olanları teslim alacak ve onları bir vasıtayla ulaştıracak bir mekanizma kurulmalı orada.

İkincisi, Mina'ya ulaşıldığında, bizim yaşadığımız olay, kalınacak çadırların tespiti, nereye gidileceği hususunda tamamen kafilenin başındaki kişi uğraşmak zorunda. Yani, oraya gidildiği zaman onlara rehberlik edecek bir mekanizmanın kurulması gerektiğini düşünüyorum. Geçen sene gitmişim ben. Oraya gidildiği zaman, “sizin yeriniz şurasıdır” şeklinde bir yer bulamadı bizim görevlimiz. Biz onun elinde bir yazı vardı şurası diye, o yazıya göre epeyce bir aradıktan sonra, yine de doğru mu girdik ona da emin olmadan bir yere girip yerleştik.

Mehmet Savaş – Mina’da kaybolmak haccın menasikinden. (Gülüşmeler)

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Ben biraz dolaşmışım, dolaşırken birkaç kişiye yardımcı olduk. Köylü bir teyze, benden küçük veya benden büyük, “amca biz kaybolduk” diye kocasıyla ağlaya sızlaya koluma yapıştı.

Mina’dan cemrelere intikal esnasında da çeşitli sıkıntılar var. Öncelikle Suud hükümetiyle irtibat kurularak -herhalde kuruluyordur, konuşuluyordur mutlaka- bu yol üzerindeki trafiğin rahatlatılması gerekir. Geçilen yerlerin her tarafına arabalar park edilmiş. Suudlular veya başka yerden gelenlerin araba park hususundaki lakaydlığını görüyoruz ve onlar çok büyük sıkıntı.

Yol üzerinde yatanlardan siz dün biraz bahsettiniz. O yolların çoğu yatakhane şeklinde kullanılıyor ve yine intikalde zorluklara sebep oluyor. Onların giderilmesinin yolları aranmalı.

Taşlama mahalline geçişte, girişte, mutlaka kontrol mekanizması olmalı, içeride izdiham fazlaysa sokulmayacak şekilde önlem alınmalı diye düşünüyorum. Alt kısmında, bir taraftan girilip öbür taraftan çıkılacak şekle getirilmesinin çok rahatlatacağını düşünüyorum ve Orhan Hocam da bahsetmişti, orası, geri dönüş olmayacak şekilde işletilmeli.

Bayram günlerinde servislerin çalışmaması -bilmiyorum neden çalışmıyor? Onun izahı vardır da, ben tespitlerimi söylüyorum- büyük sıkıntılara sebep oluyor. Özellikle ikinci ve üçüncü günlerde, cemrelere gidişte... Gerçi o servisler onunla ilgili değil ama. O günlerde cemrelere gidişler çok sıkıntılı. İkinci gün biz dört saatte ulaşabildik. Trafik probleminden dolayı, çok sıkıntı çekildiğini gördük. Bu park meselesinin, yol üzerine araba park edilmemesinin sağlanmasının çok önemli olduğunu düşünüyorum.

Medine’de birtakım ziyaret yerlerine gidiliyor. O ziyaret yerlerinin faydadan çok zarar getirdiğine, insanları bunalttığına inanıyorum. Gidilmese, hacılarımız razı olmaz; ama, gidilecekse düzenli bir şey yapılabilir mi, emin de değilim. O konuda bir şey diyemeyeceğim.

Bir diğer teklifim, “1800’lük hacı” diyorlardı biz oradayken, yemeğini kendisi temin etmek durumunda olan hacıların kaldığı yerlerdeki mutfakların daha da zenginleştirilmesini tavsiye ediyorum. Bu zenginleştirme, buzdolabı, yemek yapma imkânları... Yemek yapması tavsiye edilmiyor olabilir, istenmiyor olabilir; ama, ben orada hacıların kendilerinin yemek yapmalarının şu bakımdan faydalı olduğunu düşünüyö-

rum: Dışarıda sağlığa zararlı yiyecekler alıp yiyeceklerine -ben piyasadaki yemekleri yiyemedim, biz kendimiz yaptık ve çok memnun kaldım- kendi imkânlarıyla yemek yapmasının daha faydalı olacağını düşünüyorum. Bir de çevre temizliği açısından... Dışarıda yemek yiyip kabını dışarıya atacağına, evde yemek daha güzel.

Bir de eğitim meselesi üzerinde duracağım. Türkiye'de hacıların hac öncesinde Türkiye'de yapılan eğitimde daha çok hac menasiki anlatılıyor. Yani, şöyle yapacaksınız, böyle yapacaksınız diye. Bu da gereklidir belki ama, orada zaten din görevlileriyle birlikte yapacaklar. Fakat, şunlar üzerinde özellikle durulması gerektiğini düşünüyorum: Çöp ve çevre kültürünü yerleştirmesi... Hepimiz aynı şeyi yaşadık, oraya gidenler görüyor. Çöp meselesi, çevre meselesi, çöplerin sağa sola atılma meselesi. Dünyadaki bütün Müslümanların yüz karasıdır bence. Hacılar gitmeden önce bu yönde ciddi bir eğitime tabi tutulmalı; yani, eğitimin bir parçası da bu olmalı diye düşünüyorum. Bu sadece Türkiye'den gidecek hacıların meselesi değil, herhalde diğer İslâm ülkeleriyle birlikte hac meselesiyle ilgili birtakım toplantılar yapılıyor. Bütün dünyadaki Müslüman ülkelerin hacı adaylarının bu yönde eğitilmesinin oralarda da dile getirilmesi gerektiğini düşünüyorum ve çok önemli olduğuna inanıyorum. Gördünüz oradaki manzarayı. Bunu bilmemiz ve düzeltmemiz gerekir.

Hacılarımızı eğitime hususunda bir diğer husus da, sıra kültürünün yerleştirilmesi, sıra kültürünün verilmesi. Hakkına razı olma, başkasının ibadet yapmasının da kendisi kadar hakkı olduğu bilincinin kafasına yerleştirilmesi... Yemek alırlar sıraya riayet etmezler... Bu sadece bizim değil, bütün hacıların da problemidir. Kaldığımız binada dört asansör vardı, her namaz sonrasında asansör sırasında kavgalar olurdu. Hepimiz gideceğiz, bir sıraya girsek... Birisinin başında bekliyor, öbür taraftaki gelince haydi bu tarafa... Bu her yerde, başkasının hakkına riayet ve sıra kültürünü yerleştirmek, eğitimin bir parçası olarak da bunun yerine getirilmesi gerektiğini düşünüyorum.

Temizlik çok önemli bir şey. Maalesef temizlik meselesi yine anlatılmıyor. Hacılarımızın temizlik meselesinde de dikkatli olmalarının kendilerine aşlanması gerekiyor.

Gitmeden önce yapılacak eğitimlerden birisi de, hacılarımızdaki kaybolma korkusunu üzerlerinden atmaya sağlamaktır. Kaybolma korkusu yüzünden tavaf esnasında çok büyük sıkıntılar yaşanıyor. Kaybolmayayım diye birbirine yapıyorlar ve kopmak için, oradan ayrılmamak için başkasını itiyor, kakıyor, eziyor, her türlü eziyeti yapıyor. Halbuki şunu gördük, Diyanet İşleri Başkanlığı organizasyonunda kaybolan hacının kendisinin rahatça ulaşacağı mekanizmayı hakikaten kurmuş. Herhangi bir din görevlisine "ben kayboldum" dediği zaman, kimliğini de gösterdiği zaman görevli kayıp merkezine ulaştırır. Bunun hacılara yerleştirilmesi gerekir. Kaybolmaktan korkmamalılar, kaybolma korkusuyla başkalarına eziyet etmemeliler. Bunların anlatılması gerektiğini düşünüyorum hacılara.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Çok faydalı bilgiler. Tabii, bunlar çoğaltılabilir. Gerçekten, ben gördüklerimi ve anlatmak istediklerimi burada anlatmam mümkün değil. Yine de onu şöyle 5-6 sayfalık, belki on sayfalık bir rapor halinde göndereceğim. Çünkü, yapıl-

ması gereken çok şey var. Bu bizim Diyanet İşleri Başkanlığımızın da boyutlarını aşıyor aslında. Çünkü hac, sadece Türklerin yaptığı bir iş değil, dünyanın her tarafından gelen insanların yaptığı bir ibadet.

Bunların esasında topluca bizim tarafımızdan görüşülmesi lazım gelir. Gönül ister ki, her ülke kendi içerisinde böyle toplantılar yapıp teklifler getirsin, sonra da bunlar Suudi Arabistan hükümeti tarafından göz önüne alınsın ve ortak bir tavır sergilensin. Tek başımıza bizim yapacağımız bir şey yok aslında. Ama, tavsiyelerde bulunmamız mümkün olabilir tabii. Aslında yapılacak çok şey var.

Bizim gönlümüz şunu istiyor: Medeni insanlar gibi hac ibadetinin yerine getirilmesi gerekir ve bunun için neler yapılabilir; mutlaka çözümler aramak lazım.

İnşallah, aradan sonra görüşelim.

ÜÇÜNCÜ KOMİSYON YEDİNCİ OTURUM

“Hac Organizasyonu ile İlgili Değerlendirmeler-II”

(16 Mayıs 2002)

Prof. Dr. Nasuhi Ünal Karaarslan (Komisyon Başkanı) – Şimdi, bu kısma biraz daha zaman ayırdıktan sora, saat 18.30’da bir gezimiz olacağına göre, tekliflerimizi de bu arada almak zorundayız.

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın hac organizasyonu ile ilgili olarak sadece şunu söylemek istiyorum: Bu sene dediğim gibi Sayın Başkanın davetiyle hacca görevli olarak katıldım. Ayrıca huzurlarınızda tekrar teşekkür etmek istiyorum. Adım adım orada, bir gözlemci olarak kendimi gördüm. Çünkü, “mademki oraya görevli olarak gittik; o halde ben her şeyi gözetleyeyim, acaba bir katkım olabilir mi” şeklinde de bir psikolojim vardı doğrusu.

Önce takdirlerimi ifade etmek isterim. 100 bini aşkın insanı, bir ay içerisinde kendi evlerinden alıp havadan oraya indirip, orada evlerini barkını hepsini bulup yerleştirip, çok zor olan bu ibadeti ifa ettirdikten, hatta Medine’ye de intikal ettirdikten sonra, tekrar alıp memleketine getirmek, evlerine teslim etmek, çok zor, müşkül bir iştir. Bir aylık mükemmel bir seferberliktir ve bunu Diyanet İşleri Başkanlığı’nın fevkalade başarıyla yerine getirdiğini ifade etmek istiyorum.

Ama, tabii bazı aksaklıklar vardır. Bunlar her geçen yıl git gide düzelmektedir. Çünkü geçen sene görülen bir aksaklığın bu sene ortadan kaldırıldığını görüyoruz. Bu eğer Başkanlığa bağlı bir aksaklık ise tabii giderilebiliyor, değilse, bir başka ülkeyle ilgiliyse, tabii zor. Mesela, Cidde’de Türkiye hacılarına hava meydanında ayrılan bir yerin iki metre kareden ibaret bir yer olduğunu gördük. İki metre karelik bir büro ve oraya ödenen para da, fevkalade akıl almaz bir paraydı. Bu iki metre karelik yerde, 100 bin hacıyı indirip kaldırma işlemini oradaki görevli arkadaşlarımız büyük bir feragatle yapıyorlardı.

Tabii daha çok Arapların özellikle giriş ve çıkışlarda göstermiş oldukları zorluklar ve imkân temin etmemelerinden kaynaklanan sıkıntılar var. Oraya inişte, saatlerce pasaport işlemlerinin yapılabilmesi için insanları bekletiyorlar. Bir pasaport sekiz işleme tabi tutulduktan sonra ancak hacı Mekke’ye hareket etme hakkını kazanabiliyor. İçeriye girdikten sonra labirent gibi dolaştıra dolaştıra yaşlısı, hanımı, her şeyi, hem de ihram içerisinde -normal bir kıyafet içerisinde bile değil- bu işkenceden sonra fevkalade ilkel vasıtalarla, şu anda bizim köylerimizde bile olmayan ilkel vasıtalarla hem

de çoğu Senegal'dan, Sudan'dan gelmiş, ne kadar yeterli olduğunu bilmediğimiz sürücülerle hacılarımızı alıp hem Mekke'ye götürüyorlar, hem Mekke'den alıp Medine'ye taşıyorlar ve enteresan uygulamalar da var. Mesela, eğer otobüsün istiyabına uygun bir kafile değilse, o sayıyı bulacak bir araç buluncaya kadar saatlerce kafileyi orada bekletiyorlar. Özel teşebbüs yok. Orada şirketler var; ama, o şirketler de özel sayılmaz. Rekabet diye bir şey yok. Bizim ülkemizde olsa, dolmuşlarla, otobüslerle, değişik araçlarla oraya inen insanları hemen anında nakletmek mümkün; ama, orada maalesef bu işler mümkün olmadığından çok büyük sıkıntılar var.

Mekke'ye intikalde de yine bazı aksaklıklar var gördüğüm kadarıyla. Hacıların otele yerleştirilmeleri konusunda bazı aksaklıklar gördük. Bir de hacıların yatırdıkları paraya göre otellere yerleştirilemediği; aynı parayı yatıran insanların çok daha kaliteli otellerde iskan edildikleri, fakat bazılarında bu imkanın tanınmadığı şeklinde çok şikâyetler aldık. Onları da ifade etmek istiyorum. Orada, konut kiralamakla, otel kiralamakla görevlendirilenlerin bunlara biraz daha dikkat etmeleri ve hacıların verdiği paraya uygun yerleştirilmeleri gerekir. Bu Başkanlık açısından çok önemlidir. Ben bunu ayrıca ifade etmiştim. Bu konudaki ihmal, Başkanlığa duyulan güveni ortadan kaldırır ve bu organizasyonda Başkanlığın kan kaybetmesine sebep olabilir. Yani, müşteriler git gide özel şirketlere de kayabilir; çünkü, insanlar en iyi hangisini görürse, o tarafa doğru yönelirler. O bakımdan, Başkanlığın mümkün olduğu kadar bu konularda adaletli ve dikkatli olması gerekir. Konut kiralamasında, bu işle ilgilenen arkadaşlarımızın vaktinden çok çok önce oraya giderek konutları gezip görmeleri, bizzat yatakların, odaların hazır olup olmadığını, temizlik işlemlerinin yapıp yapılmadığını gözden geçirmeleri ve onaylamaları gerekir. Bu işlemlerde birtakım aksaklıkların olduğunu gözlemledim.

Bunları, daha iyi bir organizasyon yapılması doğrultusunda tamamen iyi niyetle ifade ettiğime inanmanızı istiyorum.

Mekke'de bizim hacılarımızın kaldığı yerler, genelde Mesfele ve Mahbesü'l-Cin denilen yerler. Mesfele, ismiyle müsemma bir yer aslında. İsterseniz "aşağı mahalle" deyin, isterseniz "sefillerin yeri" deyin, ne dersiniz deyin. Yerler altyapısı tam anlanmamış bir bölge Mesfele denilen yer. Başkanlığımız mademki bizim hacılarımızı orada iskan ediyor, Mekke'nin belediyesi, her kimse sorumlusu, o yerlerin topraktan kurtulmasını, kaldırımların yapılmasını, tozun kalkmamasını, temizlik işlerinin daha rahat yapılmasını temin etmeleri gerekir. Çünkü, pek temiz değildi o bölge.

Sağlık hizmetleri fevkalade: Bürolar kurulmuş, doktorlar, hemşireler... İlaç da parasız olarak veriliyordu. Fakat, hacıların büyük bir kısmı hastaydı. Çünkü, virüs çok, toz çok, yere tükürenler çok, insanlar bir de değişik iklime girdiklerinden dolayı kendilerini koruyamadıklarından hastalığı hemen kapıyorlardı. Özellikle hacılarımız, Medine'ye geldiği zaman da hastalık iyice yerleşiyordu, Medine Camiinde öksürük koro halindeydi, farkındaysanız. Öksürmeyen, soğuk algınlığı olmayan çok az insan vardı gördüğüm kadarıyla. Dolayısıyla bir sağlık problemi var, her ne kadar sağlık hizmetleri çok iyiye de, yine de bir sağlık probleminin olduğunu kabul etmek lazım. Bu nasıl izale edilebilir? Onun çarelerini tabii ki Başkanlığın düşünmesi gerekir...

Mekke'den Medine'ye intikal sırasında kullanılan araçların çok ilkel olduklarını, şoförlerin de yabancı ve çoğunun ehliyetsiz olduğunu söylemiştim. Bir de ayrıca uykusuzluk meselesi vardı; insanlarımız, uykusuz şoförlere teslim ediliyor. Biz Mekke'den Medine'ye gelirken hem yolda kaldık, saatlerce bekledik, hem de Medine'ye geldiğimiz sırada adamın uykusuzluğu yüzünden az daha büyük bir kaza yapacaktık. İndikten sonra adama sordum, iki günden beri, tam 48 saatten beri uyumadığını ifade etti. Böyle insanlara hacılar teslim ediliyor. Suud'un ihmali var.

Medine hava meydanının uçuşlara uygun hale getirilmesinin teklif edilmesi veya temin edilmesi, bu konuda ısrarlı olunması gerekir; ki, Medine'ye gelen hacılarımız tekrar Cidde'ye dönüp ikinci bir iş yapmasınlar, oradan uçup ülkelerine gidebilsinler.

Bu tedbirlerin alınması uygun olur.

Daha söyleyeceğimiz çok şey var; ama, onları yazacağım.

Önce, Celal Bey Hocama söz vereceğim.

M. Zeki Karakaya – Usul bakımından bir şey arz etmek istiyorum. Hac organizasyonu ile ilgili değerlendirmelerde bulunurken konuyu, yurt içinde ve yurt dışında alınacak tedbirler şeklinde veyahut Türk ve Suud yetkililerinin alması gereken tedbirler şeklinde ayırırsak, daha kolay anlaşılır ve isabetli olur.

Prof. Dr. Celal Kırca – Efendim, ben de bu ayırımı uygun olarak, yurt içiyle ilgili olanlar üzerinde duracağım, yurt dışı üzerinde durmayacağım.

Önce, şunu özellikle belirtmek istiyorum: “Daha iyi, iyinin düşmanıdır.” Şüphesiz, bizim burada yapacağımız eleştiriler veya analizler daha iyiye doğru gitme noktasında olacaktır. Artılarımız var, eksilerimiz var; hep artılarımız yok, ama hep eksilerimiz de yok. Yani ben bardağı tamamen boş, tamamen dolu görmek arzusu içinde de değilim.

Ben, önce, benden önce konuşan değerli arkadaşlarımızın yaptıkları eleştirileri veya katkıları tekrarlamak istemiyorum. Gözlemediğim noktalara baktığımda, burada bir kalite sorunu var. Bildiğimiz gibi kalite sorunu, “toplam kalite” kavramı çağdaş bir kavram. Yönetici, sistem ve bir de uygulanan arasındaki üçlünün kalitesi gerekiyor. Yönetici kalitesi, yani hac organizasyonundaki yöneticilerin kalitesi, sistemin kalitesi ve bir de tabii hacılarımızın kalitesi şeklinde üçe ayırmamız gerekiyor. Yönetici kalitesi konusunda baktığımda, gerçekten Diyanet mensubu arkadaşlarımızın büyük bir çoğunluğunun bu kaliteye sahip olduklarını ve yeterli olduklarını gördüm ve özellikle fetva ekibine, kayıp hacı arama bürosuna ve bu arada tabii denetleyicilerin çok yoğun, iyi çalıştıklarını gözlemledim. Hatta onlara teşekkür ve tekliflerimi de sundum.

Ama, bunun yanında bizim gidişimiz amacından olarak, benim de içinde bulunduğum fetva ve irşat ekibi konusunda birtakım eleştirilerim olacak. Onun içinde ben vardım. Bu konuda irşat ekibinin maalesef yeterli derecede işlevsel olmadığını gördüm. Ben beş yere gittim, ikisinde konuşma yaptım; ama, üçünde maalesef organize hatasıyla karşılaştım. Bu organize hatası tabii hac bürosunun organizesi değil de, oradaki kafil başkanlarının veya bölge sorumlularının işi ciddiye almadıklarından kaynak-

landı. Ben iki defa Mahbes'e gittim. Mahbes'e vardığımda Mahbes'i yöneten arkadaşın bundan haberi olmadığını, tayin edilen yere vardığımızda hacıların bulunmadığını, organize edilmediğini gördük. Aynı şekilde Mesfele'de de bir-iki yere gittiğimde aynı şey olmadı; ama, bir iki yerde de çok güzel temaslarımız oldu. Buna bir çeki düzen verilmesi lazım. Ben orada şunu izledim: Hacılarımız vaaz türü konuşmaları pek arzu etmiyorlar oralarda. "Zaten Türkiye'de dinledik, bir de gelip burada beynimizi patlatıyorsunuz, ne gerek var" diyerek ihtiyaç hissetmediklerini ben duydum. Ama, büyük ölçüde fetvaya, "haccım kabul olmazsa" endişesiyle fetvaya büyük ilgi gösterdiklerini de orada müşahede ettik, diğer arkadaşlarımız da bunun müşahedesi içerisinde oldular. Dolayısıyla, onu organize ne yapılacaksa düşünülmesinde fayda vardır. Çok fonksiyonel olmadığına -hacca götürelim amacı varsa, onu bilemiyorum- dikkatinizi çekmek istedim.

Bir de, yönetici olarak bulunan bazı arkadaşların ehil olmadıklarını, özellikle kafile başkanlıklarında bazı sıkıntılar bulunduğunu müşahade ettiğimi burada belirtiyim.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın dışında olan bir-iki husus var. Orada yaptığım araştırmada, -burada tabii devletimizin Suudi Arabistan'la olan, ticari, ekonomik, siyasi ilişkileri üzerinde konuşmak istemiyorum- söylenenlere araba konusunun, Arafat'taki çadır konusunun, pasaport konusunun bu aşamada çözülemeyeceği kanaatine vardığıma da özellikle belirtmek istiyorum. Çünkü, burada ne söylersek söyleyelim, onları Suud hükümetinin çözmesi gerekiyor. Onların da çözeceğine, o siyasi yapılanmada bunların da çözülebileceğine ihtimal vermiyorum.

Sonuç olarak, hac organizasyonunu yapan Diyanet İşleri Başkanlığına teşekkür ediyorum, çalışanlara da ayrıca teşekkür ediyorum, tebriklerimi sunuyorum.

Hepinize teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

– Buyurun Hocam.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Sayın Başkanım, değerli arkadaşlar; konuyu anlatmak için, affınıza sığınarak kendimden bahsetmek durumuna düşeceğim.

Hac organizasyonu, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından, 1978'de bir deneme olarak başladı. 1979'da esas hac organizasyonunun içinde din görevlisi olarak ben de bulundum. Hacdan döndükten sonra Diyanet'e yaklaşık otuz sayfalık rapor verdim, bugün vardır o rapor. Ondandıktan sonra 1982'de kafile başkanı olarak gittim, 1999'da da, irşat ve fetva heyeti üyesi olarak davet edildim. Bu arada, Suudi Arabistan'a bundan üç hafta önce bir konferans münasebetiyle gidip umremi yaptım. Konuyu 23 seneden beri takip ediyorum. Bu arada, hacla ilgili, 1981'de Londra'da "International Hajj Seminar" adıyla bir seminer tertiplendi. Oraya "Hac Organization in Turkey during the republic period 1978-1981" başlıklı bir tebliğle iştirak ettim (Daha sonra bu tebliği "The Beginning of Hajj Organization In Turkey 1978-1981" başlığı ile Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisinde 2/2000, s. 9-22 neşrettim). Bu tebliğimi hazırlamak için Ankara'ya gitmiştim. Hac organizasyonunun Başkanlığa verilmesini ilgili evraktan ta-

kip ettim. Oradan bir tebliğ hazırladım. Daha sonra 1986'da Marmara üniversitesi ile Melik Abdülaziz Üniversitesi müşterek "el-Hacc ve'l-emakinü'l-mübareke" konulu sempozyumda görev aldım. İşin içindeydim, fiilen görevliydim. Ayrıca bir de "İmaratü'l-Hac ve ba'du'l-Mesailü'l-Fıkhiyye" adlı, bir tebliğle de oraya iştirak ettim. (Bu tebliğimi de "Hac Emirliği (Yönetimi) ve Bununla İlgili Bazı Fıkhi Meseleler" başlığı ile Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 4/2001, s. 145-161'de neşrettim). Şimdi, işin hem uygulamasında, hem de ilmi veya teorik tarafında olduğum için, konu beni çok ilgilendirdi.

Ben de hepiniz gibi Diyanet'e çok müteşekkirim. Gerçekten çok büyük bir organizasyonu başardı ve bugün bu noktalara geldi. Bugün bu noktalara gelişini anlamak için, Diyanet'ten önceki devreyi de bilmek lazım. 1979'da bana söylenen bir söz vardı: "Bundan evvel hacılar burada tavuk gibi yolunuyordu." Bu ifadeyi hiç unutmuyorum. Ama, Diyanet sayesinde bu noktaya geldi. Pakistanlılar şöyle söylediler bana: "Bizim hastamız hasta olduğu yerde, ölümü öldüğü yerde kalır, sizler her şeyi düşünüyorsunuz, hatta kadınların özel hali bile tespit edilerek, onlara araba ayrılıyor." Bu gurur verici noktaya 23 yıllık bir deneyimle gelindi. Bu kazanım bence Diyanet'in en büyük kazanımıdır, bunun üzerinde durmamız lazım. Yani, her mensubunu aşağı yukarı hacca götürdü, o mübarek yerleri ziyaret ettirdi.

Ben, bütün bu deneyim ve teorik çalışmalarım yanında şu sonuçlara vardım: Bir kere, mükemmel bir organizasyona ulaştık. Bu azımsanmamalı, küçümsenmemelidir. Bunu Diyanet İşleri Başkanlığı senelere yayarak elde edebilmiştir. Hiçbir şey yokken, önce Hac Müdürlüğü, sonra Hac Dairesi oluşturmuş, daha sonra bu daire yan kuruluşlarıyla tamamen organize hale gelmiştir.

Ben burada, 23 yıl önce yaptığım teklifi tekrarlamak istiyorum:

1. Beynelmillel çapta hacla ilgili önce bir konferansa ihtiyacımız var. Bu konferansta hem problemler dile getirilmeli, hem de haccın dini, fıkhi, itikadi, sosyal yönleri ele alınmalı. Bu iş için İngiltere örnek olmalı. Orada, Faculte of Education'ın belli bir bölümünü kiralamışlar, orada bir salonda konferans oldu. Başka bir salonda hacla ilgili bir film gösterisi devam etti. Üçüncü bir salonda hacla ilgili bütün dillerde yazılan kitaplar teşhir edildi. Dördüncü bir salonda da mübarek yerlerin resimleri tarih sırası içinde sergilendi. İşte böyle bir konferans... Yani o atmosferi buraya getirecek imkâna sahibiz. Bir konferansın tertip edilmesi bize çok şeyler kazandırır kanaatindeyim.

2. Bilindiği gibi, iki gündür de uğraşıyoruz, hac ibadetlerin en muakkadıdır (karşıyağıdır). Belli zamanda belli yerlerde yapılması gereken bir ibadettir ki, uygulama olmadan öğrenilmesi çok zordur. Dolayısıyla hem din görevlileri, hem de hacılar için kitaplar yazıldı, yazılacak, yazılmalı, yenilenmeli. Ama, bunun yanında uygulamalı hac dediğimiz, işte benim Walt Disney'in serilerinde hatırladığım, maket hac bölgeleri bu sene biraz başladı galiba, daha geniş çapta, belli bölgelerde, mühendisler tarafından, belli ölçekte küçültülmüş; ama, hacıyı orada hem tavaf ettirecek Metaf, hem de sa'y ettirecek Mesa'nın da bulunduğu bir bütünlük içinde uygulayarak hacıyı eğitmek gerekir. Burada, film, bilgisayar vesaire bunlardan da istifade edilmelidir.

3. Efendim, biz bu organizasyonu kolay elde etmedik, 23 senelik bir zaman içinde

elde ettik. Sayın Başkanımın da ifade ettiği gibi, yüzbinleri bir yerden alıp bir yere götürmeyi... Bendeniz depremde yaralandım, depremin altından çıkarıldım, deprem bölgesindeyim, bunu iyi biliyorum. Depremde ilk şok atlatıldıktan sonra, öğleye doğru aklımıza yemek içmek geliyor. O zaman ekmek aramaya gidiyorsunuz. Allah göstermesin, ülkemize de bütün insanlığa da, duam bu. Fakat oluyor işte, biz de Türkiye olarak deprem bölgesindeyiz. Kendi kendime dedim ki, neden kitleleri, yüzbinleri Arafat'tan Müzdelife'ye, Müzdelife'den Mina'ya aktarabilen gücü, AKUT misali, kullanmıyoruz? Malzememiz de var. Diyanet'in hacla ilgili ambulansları da var, diğer araçları da var, bunlar biraz daha takviye edilir. Belli yerleşim bölgelerinden Konya, Ankara, Sakarya gibi bölgelerden, müftülüklerden Hacca giden ve bu organizasyonun içinde bulunan arkadaşların isim ve adresleri ve acilen ulaşabilecekleri bir telefonları bulunur. Ondan sonra bir yer tutulur, bu yerde kazma kürek v.s. bulundurulur. Emin olun, bir kazmanın kurtarabileceği cam gördüm ben, kazma olmadığı zaman da ölenleri gördüm. Bir kazma yoktu vallahi. Her şey müftülükte hazır olur... Biz depremde şuradan kaybettik esasında: Deprem bölgesinde yakınlarını kaybeden, kendileri kaybolanlardan hizmet bekledik, esas panik buradan oldu. Oysa bunu anında yakın vilâyetlerden isteseydik, bu kadar kayıp olmazdı. O zaman, AKUT gibi bur kuruluş, üç ayda bir veya gerekirse altı ayda bir kurslara da tabi tutularak din görevlilerinden meydana gelen kurtarma ekipleri oluşturulmalı ve bundan yararlanılmalı.

Bazı havaalanlarında küçük anketler dağıtılıyor, yurt dışına gittiğimiz zaman, biliyorsunuz. Bunun biraz daha geliştirilmiş Hac Dairesi tarafından yapılarak hacılara dağıtılıp toplanmalı ve bir de hacı gözüyle hac organizasyonunu görmeye çalışmalıyız. Bu, çok zor bir şey değil. Din görevlileri için de bu anketi yapabiliriz.

Üç konuya daha kısaca temas etmek istiyorum.

Yurt dışı tekliflerim var. Birincisi, Suudi yetkililerle görüşüp, -açılış konuşmasında da söylemiştim- Türkçe televizyon programının yarım saat hac esnasında alınmasının çarelerine bakılmalı. Bunu niçin söylüyorum? Üç çeşit hac organizasyonunca kiralanan evler var bir de Diyanet'in kiraladığı otellerin, lobilerinde, enaz üç tane televizyon var. Hacıların Türk televizyonlarını seyretme alışkanlığı var. Bundan istifade ederek hac günleri için hem Türk kanallarından hem de Suudi kanallarından yarım saatlik bir hac yayını istenebilir. Tabii kafile başkanları bunu ikaz edecek. Yarım saatlik... Bunun yapılabilmesi ümidi içindeyim. Çünkü, her tarafa beş dilde yazı yazmışlar, malumu alınız: İngilizce, Farsça, Arapça, Türkçe. Hatta "büyük şeytan", "küçük şeytan" demişler, halkın dilinden almışlar galiba. Bunu böyle yazan bir kuruluş, kendi siyasetine aykırı görmez gibi geliyor bana. Yarım saatlik bir yayınlı haccın önemi, ibadetini, ibadet şekillerini anlattırırsak, televizyonu seyretmeyi hacı aday düşünecektir diye inanıyorum.

Komisyon Başkanı – Hocam, aslında bizim Türk kanallarının hepsi oradan izlenebiliyor. O bakımdan Suud kanalına da gerek yok. Bu yayınlar, o ihtiyacı karşılar. Onları ikna etmemize gerek yok yani.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Mina'da da çok büyük aksaklıklar gördüm, zat-ı âliniz de görmüş onu. Mina'da geceleme olayının önüne geçemeyiz. Mina'da gecelemeye

iltifat edenler, Türkiye'den değil Türkiye'nin dışında. Hiç olmazsa, aynı Müzdelife'de olduğu gibi, geniş bir alan bırakılarak, yani o mahâl bir tel örgüyle serbest bölge ve taşlama bölgesi haline getirilir. Geceleyenler için Mina'nın daha uzaklarında onlar için yer ayrılabilir. Bu yer ayırlamamadan dolayı, sanki şeytanın yanına yatıp orada da geceleyecekler mübarekler. Bu da gündeme gelebilir.

Beni sabırla dinlediğiniz için hepinize teşekkür ederim. İnşallah kayıtlara geçer ve uygulamaya konulur. Tekrar, Diyanet İşleri Başkanlığına, hem bizi bir araya getirip hasret gidermemize de sebep olduğu için, hem de böyle organizasyonları başarıyla yürüttüğü için teşekkür ediyor, tebrik ediyor daha iyiye gitmesini Cenab-ı Allah'tan niyaz ediyorum.

Komisyon Başkanı – Buyurun Hocam.

Yusuf Altaş – Sayın Başkanım, muhterem hocalarım; ben evvela, bu toplantıyı akteden, hazırlayan zevata teşekkür etmek istiyorum. Sizlere de çok teşekkür ediyorum. Hakikaten iki günden beri ufuk açıcı, çok güzel şeyler ortaya konuldu. Gerçekten hocalarımız hazırlıklı olarak gelmişler. Bizlere destek oldular, manen güç ve kuvvet verdiler.

Ben yıllardır Başkanlıkta görevi yapıyorum. Bir hafta kadar önce muhtelif illere gitmiştik, orada hacla ilgili din görevlileriyle toplantı yaptık. Din görevlilerimizin bir arzusu var -gerçi bunu yetkililerimiz biliyorlar- bunu herkes arzu ediyor: “Ben de keşke hacca gidebilsem...” Din görevlilerimizin, böyle samimi bir arzuları var. “Bazı kişiler çokca hacca gidiyorlar; ama, bize sıra gelmiyor” diyorlar. İlgili daire, bu noktayı bundan sonraki dönemlerde daha iyi değerlendirir. Yani, mükerrer gitme, tecrübeli eleman sayısını belki biraz daha azaltma, tecrübesizleri biraz daha çoğaltma ama daha sıkı bir imtihanla, daha kaliteli elemanı hacca götürme, hacın da başarısından olacak. Hacılarımıza en iyi hizmet, iyi elemanlarla verilebilir. Bu, herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir.

Bir de, hacılarımızın eğitimi olayı var. Din görevlilerimizin eğitimi yapılıyor, bunu Hac Dairesi fevkalade güzel yapıyor. Buna benim şahsen bir diyeceğim yok; ama, hacılarımızın eğitiminde yeterli değiliz. Bunu itiraf etmek mecburiyetindeyim. Bu da şuradan kaynaklanıyor: Hacılarımız, mecbur edilemiyor. Buna bir çare aramamız gerekiyor. Çok affedersiniz, adam dağda çoban. Hacca kaydolmuştur, sürüyü birisine emanet bırakıyo, ertesi gün gelip, arabaya binip hacca gidiyor. Yani, bizim camilerimizde veya salonlarda Müftülüklerde yaptığımız eğitime bu kişi katılmıyor. Hiçbir şey duymadan, bilmeden hacca geliyor. Hocalarımız güzel ifade ettiler. Hacılar usul-adap, temizlik, çevre temizliği falan verilsin, bunlar güzel şeyler, hocalarımızın fikirlerine katılıyorum. Ama, bu insanları eğitime katamadıktan sonra, onlara biz ulaşamadıktan sonra bunları nasıl temin edebiliriz? Böyle bir problemimiz var.

Geçmiş yıllarda bir teklifte bulunmuştuk; ama, bugüne kadar revaç görmedi. Diyorduk ki, hacıdan hac parası alınırken, 100 dolar mı, 200 dolar mı fazla meblağ alalım, eğitime katılanlara bu para eğitimden sonra iade edilsin. Bir yaptırım gibi bir şey, katılmayanların da parası Hac Dairesine kalsın. Yani, parasını yakalım. Belki caydırıcı bir şey olur diye. Ama, daha değişik şeyle de düşünülebilir tabii.

Hacılarımızın eğitim konusu çok önem arz ediyor. Bir hacımı söylemişti bana. Kültürlü bir insan. Millî Eğitim Müdürlüğünden emekli, bana dedi ki; "Hocam, bir alafranga tuvalet getirip bu tuvalette nasıl oturulur, nasıl temizlenir, bunu dahi hacılara göstermek gerekir." Bunu, din görevlilerimize de göstermemiz gerekiyor. Belki misali biraz abes karşılırsınız ama, buraya varıncaya kadar hem din görevlilerimizi, hem de hacılarımızı eğitmemiz çok önem arz ediyor.

Biraz önce söylendi; servislere binip inmeler, büyük bir felaket. Beytullah'ın dibinde birbirine hakaret eden, hanımının yanında birbirine söven, sayan, ağza alınmayacak küfürleri yapan hacıları gördük, duyduk. Bunlar üzücü olaylar; ama, ne kadar tedbir alsak da, eğer bunlar önceden eğitilmemişse, orada eğitilemiyorlar, orası eğitimde yeterli olmuyor. Onun için, daha buradayken, uçağa binmeden hacılarımızın eğitimi-ne önem vermemiz gerekiyor. Ben bunları Türkiye için ifade etmek istiyorum.

Tabii, yurt dışındaki olayların bazıları bizi aşıyor. Hocalarımız ifade ettiler, Ceme-ratin etrafında yatan insanlardan benim çok canım yanmıştır. Hacılarımı geçiremiyorum, grup halinde geliyoruz, taş atmaya bir yerden geçmek gerekiyor, ama her taraf kuşatılmış, geçme imkânı olmuyor. Bir-iki defasında o insanların üzerine basarak hacılarımı geçirmek mecburiyetinde kaldım. Değilse taş atamayacağım, hacıları geriye de götüremem. Mutlaka bu taşın atılması icap ediyor; ama, adamlar yol vermiyorlar bize, yollar kapatılmış. Bunlar, Suud tarafından halledilmesi gereken şeyler, bizim yapacağımız şeyler değil; ama, Sayın Erkal Hocam güzel bir teklifte bulundular, bir hac konferansı düzenlenirse, ister Suud'da ister Türkiye'de, bunlar tamamen gündeme gelir, problemler ortaya konur ve bizim yapacağımızı biz yaparız, Suud'un yapacağını da kendileri yaparlar. Ben orada polislerle, oradaki yetkililerle ayak üstü konuştuğumda, "bunlar garip, bunlar fakir; biz bunlara dokunamayız" dediler. Yani, bunların sanki tabii bir hakları var orada. Hacıların yollarını kesecek ve orada kalacaklar. Tabii hak olarak görüyorlar. Böyle bir anlayış! İşte bunların, böyle konferanslarda halinin mümkün olacağı kanaatindeyim.

Tekrar hepimize teşekkür eder, saygılar sunarım.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

Eğer Diyanet İşleri Başkanlığımız tarafından, uluslararası bir hac konferansı başarılamazsa, bu bizim getirmiş olduğumuz teklifler, bir metin haline getirilerek, Suudi Arabistan Krallığının Hac Bakanlığına da iletilebilir. Çünkü, eğer iyi şeyler isteniyorsa, insanlar ne kadar yapmak istemeseler de, yine de onların fikrini biraz açar. Akıllarına getirmek bile güzel bir şey. Yapacaklarını da sanyorum. Kendi lehlerine de olacak şey çünkü, ne kadar düzelirse, onların iyiliğine. Belki beceremiyorlardır, akıllarına gelmiyordur; ama, Başkanlığımız tarafından oraya iletilmesinde bence yarar var. Ta pasaport meselelerinden başlayarak, bütün meseleleri de kapsayacak şekilde gerçekten büyük problemler var. Mesela, Kâbe'den çıkışta, o merdivenlerden aşağıya iniş ve otobüslere binme yerlerini biliyorsunuz, orayı ben bir değirmen oluğuna benzettim. Sanki insanları değirmen taşının altına oluklarla akıtıyormuşsunuz gibi, yüzbinlerce insanı oradan kapalı bir mekâna sevk ediyorsunuz, egzost dumanları, klakson gürültüleri, böyle kulak patlatıcı bir manzara ve garip insanlar kendi yerlerine gitmeleri

için orada saatlerce otobüs bekliyorlar. İbadet yapmışlar ve evlerine ulaşmak için orada saatlerce bekliyorlar. Yürüyecek yer de yok ki, yürüyerek gitsinler; o da mümkün değil. Bu meselelerin mutlaka onlara bildirilmesi lazım. Uygun bir ifadeyle yazılması ve bu isteklerin iletilmesi lazım.

– Sayın Hocam, buyurun.

Mehmet Altunkaya – Efendim, bütün katılımcılara çok teşekkür ederim. Özellikle bu organizasyonla ilgili değerli fikirlerini açıklayan hocalarıma teşekkür ediyorum.

Ben sondan başlamak istiyorum, değerli hocam sizin konferans arzunuz üzerinde biz, konferans değil de daha geniş kapsamlı bir hac şûrası düşünüyoruz. İnşallah bu hac şûrası yapıldığı zaman, o problemlerin birçoğu daha detaylı olarak orada dile getirilir. Bu da şuradan ileri geliyor; Biz, bu sene, altı yedi ay önce, yine bu mekânda Suudlularla beraber, İslâm ülkelerinden gelen temsilcilerle hac semineri, hacıları eğitme konusunda bir haftalık bir çalışma yaptık. O çalışmanın sonunda, bizim bu organizasyonlarımızı anlattığımız zaman çok beğendiler; ancak, bizi şöyle tenkit ettiler: Sizler bunları bize bildirmiyorsunuz, reklam yapmıyorsunuz, bu konuda bize intikal eden dokümanınız yok. Ne kaset var, ne harita var, ne de herhangi bir doküman var. Ama, biz burada gördük ki, hakikaten Türkiye'nin bu konudaki çalışmaları fevkalade üst seviyede. Bizim yapacağımız her türlü projeye müspet katkı yapacaklarını burada söyledikleri gibi, orada da tekrar ettiler. Dolayısıyla, biz bu değerli fikirlerinizden istifade etmek suretiyle, onlara detaylı bir proje sunmak istiyoruz.

Diğer bir konu, zat-ı âlilerinizin evlerin standart olmadığı konusundaki tenkitleriniz dikkate alınacak. Biliyorsunuz her sene, hacılarımız oradan Türkiye'ye dönerken, ekiplerimiz dönmeden evi kiralyor, kısa süre içerisinde dönüyorlardı. Bu sene, sizlerin tespit ettiğiniz eksiklikleri biz de tespit ettik. Bunun hac sonunda arkadaşlarımızın yorgun ve süreleri çok kısa olduğu için detaya inmeden, Arabın dediği veyahut da tarif ettiği üzere evleri tutmuşuz. Bir kata bakmışız, Arap demiş ki, "seva seva", halbuki her katta farklılıklar vardır, oda sayısı eksiktir, bir kısmını tuvaleti çalışıyor, bir kısmının çalışmıyor, elektrik tertibatında, temizlikte farklılıklar vardır. Dolayısıyla, biz bunları bu sene Sayın Başkanımızın da bizzat tespitleriyle, evleri tutmadan geldik. Şu anda Suudi Arabistan'da bir tane tuttuğumuz ev yok. O çalışmaları bir defa kafile başkanlarımız, ekip başkanlarımızla bir değerlendirme yaptık. Bir de burada bir değerlendirme yapıldı. Allah nasip ederse, Haziranın ilk günlerinde ev sahiplerine yazı yazılıp, buradan bir ekip gidecek, bu ekibin süresi geniş olacak. Evlerin odaları tek tek gözden geçirilecek, yatakları vesairesi gözden geçirilecek. Geçen seneki şikâyetlerden mesela ev sahibi tertemiz bir çarşaf sermiş, ama çarşaf şeffaf olduğu için altını gösteriyor, altında birtakım kirliler vardır, kan lekeleri vardır, hacı bunu gördüğü zaman isyan ediyor. Aslında tertemiz bir çarşaf, hiç yatılmamış. İşte bunlar, o kısa süreden dolayı gözden kaçan kısımları. Bunu gözden kaçırmayacak şekilde inşallah ekiplerimiz düzeltecek.

Bir de değerli hocam, bu sene Suudlularla ilgili bir proje gelişmesi var arzumuz istikametinde. Harem'den beş kilometrelik bir tünelle, Arafat yoluna giden bir arazi var,

340 bin metrekairelik bir arazi. Bu arazi üzerine, iki odalı olmak kaydıyla yeni bir konaklama yeri yapılıyor. Aşağı yukarı 60-70 bin kişilik, bizim hacımızı alabilecek kapasitede. Burada, hocalarımızın da çok ısrarla üzerinde durduğu, irşat hizmetinin yapılması için camisi orada olacak, hastanemiz aynı yerde olacak, ayniyatımız aynı yerde olacak ve bütün hacıların orada yemeklerini yiyebilmeleri için lokantalar olacak. Hatta, hacılarımızın buraya getireceği hurmaların satış yerleri, pazar ve panayır gibi yerler olacak. Bu projede, böyle kapsamlı bir düşünce yer almaktadır. Bizden görüş aldılar, başlıyorlar bu projeye. Her yıl 10 bin tanesini teslim edecekler. Bu beş-altı yılda tamamlanacak. Tünelden servis girdiği zaman hiç trafik tıkanmadan anında gidecek, anında gelecek.

Bu sene, Mekke’de biliyorsunuz ranzalı sisteme geçiliyor, bütün evler ranzalı olacak. Ayrıca, Medine’deki ibadet konusunda, bir rahatlama istiyorduk. Bu rahatlama, bizim için şu sonucu getirecek: Medine’de Ravza-i Mutahharada namaz kılmanın fazileti var. Biz hacıya “sekiz gün kalacaksınız, kırk vakit burada namaz kılacaksınız” demişiz; ama, adamın evini Uhut’da tutmuşuz, günde bir vakit cemaate gelir veya gelmez. Bilmem Kurban’ın neresinde tutmuşuz... Biz, süreyi kısaltarak evleri Harem’in yakınındaki otellere çekmek istiyoruz. O zaman, her beş vakit hacı efendi ibadetini Ravza’da yapacak. Ayrıca biz onlara servis tutuyoruz, servis görevlisi veriyoruz. Bütün bunların maliyeti, yakın evlere yansıtıldığında hacımızın istirahatine ve ibadetine elverişle bir bir duruma getirilmiş olacak.

Bir de, arkadaşlarımızın anket yapılması talepleri oldu. Bu anketler yapılıyor; ama, herkese ulaşmıyorsa bunun üzerinde duracağız. Notumu aldım ben. Bunu sayı bakımından daha da çoğaltmak niyetindeyiz.

Ben böylece aldığım notları kısaca açıkladım. Katkılarınızdan dolayı bir kere daha teşekkür ediyorum.

Komisyön Başkanı – Çok teşekkür ederim.

Bu arada ben bir şey daha söylemek istiyorum. Özellikle Mekke’de, bizim Hac İdare Merkezi ve bağlı birimlerin, bence aynı bina içerisinde olması zarureti var. Aynı ayırı yerlerde olunca, zorluklar oluyor. Sağlık merkezi ve kayıp merkezleri hariç. Bunlar farklı yerlerde olabilir. Ama, hacla ilgili birimler tek bir bina içerisinde toplanırsa, bence yararlı olur. İşini görmek isteyen vatandaş, binaya girdiği zaman bütün işlerini aynı yerde görüp çıkma imkânına sahip olur diye düşünüyorum.

– Buyurun Orhan Bey.

Prof. Dr. Orhan Çeker – Benim şurada not aldığım yedi cümle var. Bunların bir-buğu Suud’la ilgili, geri kalanı bizimle ilgili.

Bir defa, gerçekten Diyanet’in hac organizesi teşekküre layık bir düzende gidiyor. Ben dışarıdan öyle görüyorum. Bu organizenin Diyanet’in sadakayı cariyesi durumunda olduğunu söylemek istiyorum.

Komisyön Başkanı – Hep “organize” diyoruz, aslında “organizasyon” dememiz lazım.

Prof. Dr. Orhan Çeker – İkinci söyleyeceğim şey, Türk Hava Yolları (TYH)’nın

iletleri pahalı oluyor. Mesela, THY Güney Afrika Cumhuriyetine olan seferiyle ya da New York seferiyle kıyasladığımız zaman, mesafe haccın dört katı ama fiyatına bakıyoruz, bunlardan daha aşağı. Bu fiyat konusu, Diyanet'in ağırlık koymasıyla makul hale getirilmeli ve TYH, hac programını kendisini kurtaran bir şey olarak görmemeli. "Herkes bizi yoldu" diye bir söz geçmişti. Bu yollar arasında şahsen bunu da götüyoruz. Bunun önlenmesi gerekiyor.

Bir başka husus, kısmen bizi ilgilendiren, kısmen de Suud'u ilgilendiren husus, karayoluyla hac temin edilmeli. Geçen sene malum buna fırsat verildi; ama, son anda birtakım sebeplerden dolayı iptal edildi. Bu sebeplerin önemli ölçüde bahane olduğu kanaatindeyim. Karayoluna bir defa ağırlık verilmeli, o açılmalı, karayolunun da kendine göre bazı güzel tarafları vardır ve daha ucuza malolur. Bunun yanı sıra deniz yolu da düşünülmelidir. Neden düşünülüyor bilmiyorum. Mersin'den, Adana'dan, İstanbul'dan, İzmir'den pekala gemiler kaldırılabilir.

Komisyon Başkanı – Bununla ilgili olarak bir şey söyleyeyim. Bu konuyu ben Sayın Başkanımıza da söyledim. Hatta "nostaljik eski İstanbul hacılarını götüren gemiler gibi bir geminin İstanbul'dan kaldırılması, Kızıldeniz üzerinden Cidde'ye çıkması, bayraklarımızla birlikte ne güzel olur" dediğimde, bunun çok daha pahalı olacağı şeklinde bir cevap almıştım o zaman. Ama, yine de böyle nostaljik bir şey olabilir.

Prof. Dr. Orhan Çeker – Bir başka husus, Suud'u ilgilendiren kısmı bu işte. Demiryolu ne durumda, biraz ilgilenebilir diye düşünüyorum. Demiryolu, bildiğim kadarıyla Suud'a 100 kilometre kalıncaya kadar çalışıyor. Ürdün bile kullanıyor hâlâ, Aman'ın 20-30 kilometre güneyine kadar çalışıyor bildiğim kadarıyla. Öte yanda 900 kilometrelik mesafe kahyor, o da çöldür, rahat yapılabilir. İlgilenilmeli, haccın trenle olmasının gemiye göre daha çok nostaljik tarafı vardır. O da ihya edilmeli diye bir arzum var.

Bir başka husus: İlahiyattan da hocalara acaba hac görevi tanınabilir mi? Biraz da çekinerek söylüyorum bunu...

Komisyon Başkanı – Bundan sonra sanıyorum olur. Çünkü, ilişkilerimiz daha iyi.

Prof. Dr. Orhan Çeker – Eğer böyle bir şey başlarsa, buradakilerin müktesep hakkı olduğunu başta belirtiyorum. İdari açıdan da böyle, çünkü bizim şu toplantıya baktım, 5 dekanımız var, maşallah. Bu yönden önceliğimiz de var.

Bir başka husus, oradan Suud ülkesi içerisinde, hacılara tarihî yerler gezdirilmiştir. Mesela bir Bedr'i, hacılarımızın hiç birisi görmüyor zannediyorum. Eskiden yol Bedr'e uğruyordu, 100 kilometre uzuyordu ama uğruyordu. Hicret yolu yapıldıktan sonra sapa kaldı. Bedir malumunuz Kızıldeniz kenarındadır. Hacılar götürülüp orada savaş yeri, şehitlik vesaire gezdirilmeli. Ben ayrıca özel arabayla gitmişim, orayı çok düzenli hale getirmişler, gezilmeye değer görüyorum. Hayber Kalesi görülmeli. Turistik bir tarafı da vardır bunun. Öte yandan, Hudeybiye neresidir, Cirane neresidir, tarihlerimizde önemli görevler ifa etmişler; ama, hacılarımız bilmemektedir...

Komisyon Başkanı – Orhan Bey, bunlar daha çok, İslâmî ilimlerle spesifik olarak ilgilenen hocalara falan gezdirilse daha iyi olur.

Prof. Dr. Orhan Çeker – Hacılarımız da geldikleri zaman, çok büyük bir hatıra olarak onu yaşayabiliyorlar.

Mesela, eski Bedir yolu -biraz özel olacak ama- oraya saptığım zaman, takip ede ede bir baktım yolum Ebva köyünden geçti. Altı yaşında çocuk vardı, “tam” dedim; “Peygamberimiz de sen yaştayken buradan geçmişti ve annesi burada vefat etmişti.” Güzel oluyor yani, gezilmesi arzu ediliyor. Gerçi kenarına Ebva köyü yazmamışlar, gidip de ziyaret etmesinler maksadıyla samıyorum, çok uzağına koymuşlar levhayı. Bildik içinden geçtiğimizi.

Öte yandan, Yusuf Hocam gündeme getirdiler, imamların tespit edilecek en uygun esaslara göre görevlendirilmesi... İçlerinde öyleleri var ki, defalarca gitmiş, fakat gitmeyenler, gidemeyenler de var. Gittiği zaman belki öbürünün üç beş katı güzel görev ifa edebilecek. Bunlara da dikkat edilmesini özellikle arzu ediyoruz. Bizim mahallesinde bir imam var, Mehmet Yavuz Hocam iyi bilirler, oranın hayranı, emekliliği de yaklaşmış vaziyette. Uğraşa uğraşa bir sefer ancak gidebildi. Kendisi hakkında bir kötü rapor gitmiş, “bunun akli başında değil, hacılar buna teslim edilmez” diye. Halbuki, bizzat hocamın ifadesi... Birinde oto stop gitti geldi, hiçbir şey olmadı. Elinde ne vize var, ne para var, gitti geldi. Ama, bu manevi bir aşk gerçekten. Hatta orada bir yere çekilmiş uyumuş. Yemen otobüsümüş, gözünü bir açmış ki... Yani, bunlar hakikaten bir yerde kul hakkı mıdır bilemiyorum, gözden geçirilmesini arzu ediyoruz.

Bir başka husus, cemrelerin önünde -daha önce söylemiştim- izdiham oluyor ve adam ölümleri, taşıma atanların geriye dönmesinden kaynaklanıyor. Geri döndürmeden, öte yandan geçirilirse önleneceği kanaatindeyim. Çünkü, bunun örneğini tavafta görüyoruz, tavafta aynı yönden döndükleri için kimse ölmüyor.

Komisyon Başkanı – Tavafta da sıklığı yapan istilâm meselesidir. Orada durmadan istilâm eder de geçerlerse problem olmaz. Bu konunun da hacılara eğitim sırasında verilmesinde yarar var.

Prof. Dr. Orhan Çeker – Bizimkiler değil, daha çok öbürleri geri dönüyor.

Komisyon Başkanı – Hatta, tavaf mahallinde namaz kılma olayı da izdiham yapıyor.

Prof. Dr. Orhan Çeker – Dün de söylemiştim, şeytan taşlama yerine yürüyen bir bant yapılırsa, büyük bir hizmet yapılmış olur diye düşünüyorum.

Son söyleyeceğim şu: Bu gibi toplantıların sıklıkla yapılması. İlla bu konuda olması şart değil, daha pek çok konuda. Ancak, maddi bir külfeti olabilir. Biz çok şükür mütevazılıktan yanayız. Bura kadar olmayabilir, bunun çeyreği kadar masrafa biz yine razıyız; fakat bir araya gelelim, konuşalım. Diyalogda hayır vardır, cemaatte hayır vardır, istişarede hayır vardır.

Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Çok teşekkür ederim Orhan Bey.

– Buyurun.

Mehmet Altunkaya – Efendim, uçak biletlerinin pahalı olduğu söylendi. Biz de aynı konuda şikâyetçiyiz. Biz, Suudi Arabistan firmasıyla THY’ni bir toplantıya çağır-

dık, rekabet açısından biraz indirsinler diye. Bir kuruş indirmediler. Sebebine gelince, bizden TYH, Suud'dan da Suud Hava Yolları ikisi anlaştığı zaman rekabet ortadan kalkıyor. Halbuki, bizde özel hava yolları var, bu özel hava yollarına Suudi Arabistan giriş izni verse, rekabet o zaman kendi aralarında başlayacak. Bizimkiler aşağı çektiği zaman, Suud da mecburen çekecek. Diğer yönden onların gerekçeleri, efendim biz hacıyı bir sefer getirip götürmüyoruz, iki sefer götürüp getiriyoruz. Yani, dolu getiriyoruz, boş gidiyoruz; dolu gidiyoruz boş dönüyoruz. Dolayısıyla, bir hacıyı götürüp getirirken dört gidiş geliş yapmış oluyoruz. Biraz da maliyetin artmasının gerekçesini böyle söylüyorlar. Ama, bizim yine gönlümüzde aşağı çekmek var... Bu aşağı çekmek rekabetle olur. Ulaştırma Bakanlığıyla da temas halindeyiz. Ulaştırma Bakanlığı özel hava yollarını ya oraya inmesi için Suud'la mutabakat sağlar veyahut da THY bizdeki özel hava yolları uçağını kiralar, üzerine kendi amblemini yapıştırır gönderirse, o şartlar altında bu fiyatın aşağı çekilmesi belki söz konusu olabilir.

Teşekkür ederim. (...)

Komisyon Başkanı – Belki karayolları açılsa o zaman rekabet olabilir.

Mehmet Altunkaya – Karayolu konusunda da kısa bir açıklama yapayım. Geçen sene, Bakanlıklararası Hac Kurulunun üyeleriyle beraber Kocatepe'nin önünden kalktık, Mekke'ye gittik ve Mekke'den aynı güzergahta geldik. Orada, yolların durumunu; hacılarımızın ibadet için, abdest için, yemek için mola verildiği zaman, konaklayabilecekleri kapasitesinin durumlarını, kilometresine, sandalye sayısına, tuvalet sayısına kadar tespit ettik. Bizimle beraber giden heyetin tamamı, karayolunun açılması yönünde karar izhar ettiler; ancak, tabii, bizim buradan bakışımızla, oradaki yetkililerin bakışı farklı oldu. Suriye ve Ürdün büyükelçilikleri bu olaya sıcak bakmadılar. Bu sene şu var bu var gerekçesiyle, emniyetin olmadığı yönünde ilgili yerlere başvurular ve o gerekçeyle akamete uğradı. Ama, bu gündemde, bu sene için belki itirazları olmayacak. Ben, havayolu olduğu için, 1990'dan itibaren gitmemiştim. Yolların eskiye göre çok daha güzel olduğunu gördük. Eskiden hacıları açık araziye gönderiyorduk, hanımlar bu tarafta, erkekler bu tarafta ihtiyaç gidersen diye. Fakat şimdi modern tuvaletler var, modern restoranlar var. İbadet için mescitler var. Fevkalade olumlu bulduk. Onların da hiç birisi itiraz etmedi; ama, iki kişinin itirazıyla "bu sene olmasın" denildi ve bu sene olmadı. Zannediyorum ileride olur.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim. Aslında havayolu en temizi, en güvenlisi. Ama, birazcık ucuzlatılması gerekir. Ucuz olursa karayolundan iki kat fazla da olsa, havayolunun yine en iyisi olduğu kanaatindeyim ben.

– Buyurun.

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Hocamız, "Suud Havayolları bizim özel hava yollarına iniş izni vermiyor. Suud ile THY arasında, ikisinin elinde kalıyoruz" anlamında bir şey söyledi. Elbette, millî havayolu olarak THY'nın tercih edilmesi istenir de, rekabeti artırmak için, Suud Havayollarının iniş izni verebileceği başka havayollarıyla ihale gibi bir işlem yapılamaz mı; rekabeti artırmak için ve fiyatı düşürmek için?

Mehmet Altunkaya – O artık Suudi Arabistan'ın kendi statüsü. Bir de malum, gayrimüslimin giremeyeceği sınırlar var. Bunları da dikkate aldığımız zaman bir ya-

bancı firmadan, Almanya'dan İtalya'dan veyahut da başka yerden uçak kiralamanın da ayrı bir riski var.

Komisyon Başkanı – Onun bir sakıncası yok hocam, Cidde'ye iniyor...

Mehmet Altunkaya – Cidde'ye iniyor da, Medine'ye de inmesi lazım. Bizim Medine'ye de hacımız iniyor. Biz istiyoruz ki, hacılarımızın çoğu veyahut da yarısı Medine'ye, yarısı da Cidde'yi insin, iniş kalkışta denge sağlansın.

Komisyon Başkanı – THY Medine'ye inmiyor mu?

Mehmet Altunkaya – THY'nı Medine'ye indirmek için uğraşıyoruz, henüz ona dahi izin alamadık. Çünkü, bu karşılıklı havayollarının -onlar bir tabir kullanıyor- iniş kalkış iznine bağlı. Mesela, kendi uçakları Medine'ye iniyor. Daha büyük uçak olması- na rağmen. Bizim uçaklarımıza Medine'ye iniş iznini vermiyor.

Prof. Dr. Osman Zümrüt – Medine'ye inmesine izin verilirse, Suud Havayollarının da Samsun'a veya Erzurum'a inmesine izin verilmesi gibi bir durum var.

Mehmet Altunkaya – Biz onlara iki üç vilâyetten, Ankara, İstanbul ve İzmir'den uçaklarının kalkmasına izin versek... Bu anlaşmaya bağlı. Keşke bizimkiler de Medine'ye inse...

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Suudi Arabistan, Mekke ve Medine'yi uluslar arası anlaşma çerçevesinde mütalaa etmiyor... (...)

Komisyon Başkanı – Efendim, 18.00'de oturma kapanıyor. Şu anda 13 dakikalık bir zamanımız var. Biliyorsunuz 18.30'da bir gezi var. Dolayısıyla, bunu 13-14 dakika içerisinde bitirmek durumundayız. (...) Üçüncü gün saat 8.30-10.30 arasında komisyon raporunun müzakeresi var. O bakımdan, 15 dakika içerisinde bunu bitireceğiz.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Hocam, nostalji dediniz de... Hacla ilgili bir çalışmam vardı onu okumak istiyorum.

“Osmanlılar döneminde müjdecî denilen bir memur, hac emirinin yanında bulunur, o yılın hac yolculuğu hakkında tuttuğu raporu Rebiülevvel ayının 10. gününe kadar hükümet merkezine getirirdi. Böyle bir rapora dayanarak Şam Valisi ve Hac Emiri İsmail Paşa'ya gönderilen ihtarname mahiyetinde bir emirname, hac yolculuğunda disipline verilen önemi gösterme bakımından önemli.”

Bunu İsmail Hakkı Uzunçarşılı söylemiş. Şu vaziyette:

“Huccac-ı müslimin Şam-ı Şeriften Mekke-i Mükerreremeye varıp gelince, kadimden Mekke-i Mükerreme Kadısı ve büyük sekbanbaşı, müjdecibaşı ve çavuşbaşı topların ve mehterlerin ardında ve Medine-i Münevvere Kadısı ve Sürre Emiri ve küçük saka başı orta yerinde, vesair katarlar dahi kadim yerlerinde yürüyegelip huccac-ı müslimin rencide olunmazken, birkaç seneden beri katarların tertibi bozulup yerli yerinde yürütülmeyip, huccac-ı müslimine zahmet ve rencide olduğu ilâm olunmakla, sen ki vezir-i müşarin ileyhsin, kadimden ne vechile yürütülüp gelmekte ise, yine nizam-ı kadimleri üzerine yerli yerinde yürüyüp kadime mugayir hareketle huccac-ı müslimini deveçiler ve akkamlardan vesairden rencide ve remide olunmamaya, be-gayat tagayyüt ve ihtimam eylemen babında.”

Komisyon Başkanı – Devlet teşkilatından mı?

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Sene 1137, Evasıtı Ramaza, mühimme 132, sayfa 293. Surre Alayları.

Komisyon Başkanı – Hocam, teşekkür ederim.

– Buyurun.

Doç. Dr. Ali Akpınar – Saygıdeğer hocalarım; aslında bayağı zihinlerimiz yoruldu, mesele de bir hayli açıklığa kavuştu. Ben de uzun uzadıya yazmıştım; işte “teknik çözümler”, “eğitsel çözümler”, “fikhî çözümler” şeklinde. Bunların birçoğu zikredildi. Ben birkaç konuya hızlıca değinmek istiyorum.

Hocalarım zikrettiler; ama, ben onu bir kere daha vurgulamak istiyorum. Hac görevlilerinin ve hacıların canlı eğitimi konusu son derece önemli. Son yıllarda yapıyor; ama, mesela Sivas’taki uygulamaları ben biliyorum, caminin içerisinde bir Kâbe maketi konuluyor. Bir mabedin içerisinde bir Kâbe tasavvuru... Ben iki hac seyahatimde, her defasında hac rehberini otobüs hacılarına anlatarak gittim. Oraya vardığım zaman Safa ve Merve tepelerinin nerede olduğunu soruyordum. Zannediyordum ki birer tepe, dolayısıyla canlı resimlerle, bu eğitimlerin de illerde mutlaka yapılması, ilçelere de mümkün mertebe taşınması... O malzemelerle, mademki hacılarımız işlerini bırakarak gelemiyorlarsa, yerinde yapılmasını acizane teklif ediyorum.

Türkiye, hac organizasyonu konusunda, diğer ülkelerle gerçekten örneklik sunmuştur şimdiye kadar. (...) Bu örnekliliği bizim Türk Diyanet organizasyonu sunmaya devam etmelidir diye düşünüyorum.

Pratik dövizler konusu: Çantalara, elbiselere, poşetlere, hediye, vesair şeylere, ahlakî âyet, hadis ve öz cümlelerden seçilecek dövizlerle hacılarımıza eğitilebilir. Ben hiç unutmuyorum, bedava bir su aldık bir TIR’dan, onu da rahmetle anmış olalım, “Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın hacılarımıza hediyesidir” yazılıydı. O kadar duygulandım, o kadar etkilendim. Hocamın söylediği çevreyle, temizlikle ilgili dövizleri, ama böyle “çimlere basmak yasaktır” şeklinde, yasağı öne çıkaracak şekilde değil, daha anlamlı, mantıklı bir halde tespit edilerek, çantalara, elbiselere, poşetlere yazılması tavsiye ediyorum.

Ziyaret edilen yerler hakkında, “el kartı” dediğim arkalı önlü, hem o ziyaret yerlerini tanıtıcı çok özlü tarihsel bilgiler, hem de onların resimleriyle ilgili birtakım bilgilerle bu ziyaretler daha canlı ve bilinçli hale getirilebilir diye düşünüyorum.

Son yıllarda yapılmaya başlandı; ama, yine bu krizden dolayı aksamalar oluyor. Yoğunluğa göre hacılar, buldukları şehir havaalanlarından kaldırılmalı. Çünkü, bu havayoluyla gitmek çok kısa bir sürede oluyor; ama, diyelim ki eskiden Ankara’ya gidiyordu hacılarımız, İstanbul’a, Adana’ya gidiyordu. Oraya gitme hacılarımızı gerçekten bezdiriyor ve bıktırıyordu.

Hız Peygamber döneminde hastalar omuzlarda sedyeye taşınyordu. Bugün de öyle. Tavafta gerçekten çok büyük sıkıntılara sebep oluyor. O izbandut gibi adamlar, gezerek getiriyorlar. Onların bir de fiş fişları var böyle. Şöyle bir şey aklıma geliyor: Ben daha önce de söyledim, aslında o karnavalları, olimpiyatları örnek verirken, o insan-

ların tekniklerinden, dünya insanının ulaştığı teknik birikimden yararlanma açısından söyledim. Mesela, bugün o mescitlerin dördüncü katında elektronik bantlar üzerinde yürütür sandalyelerimiz niye olmasın? Yine, o mesada, sa'yde, hastalar Peygamber döneminde de herhalde sırtta taşınıyordu, bugün de çok ilkel bir şekilde arabalarla, o orta bölümde, neden yine bu şekilde elektronik bantlar üzerinde kurulmuş birtakım yürütür sandalyeler oluşturulmasın? Bunlar, en azından Suud'lu yetkililerin akıllarına düşürülürse, belki de bunlar bir gün yapılacaktır diye düşünüyorum.

Hac süresinin kısaltılmasıyla ilgili Diyanet İşleri Başkanlığı'mız yönlendirici çalışmalar yapabilir. Havayoluyla gidildiği için, hac süresi uzun geliyor ve birtakım problemlerin de fazlasıyla yaşanmasına neden oluyor. Ama, bunun cazip hale getirilmesi gerekiyor. Mesela Avrupa'da, haftalık mini tarife biletler vardır. Yani bu ucuzlatılırsa, biraz da hacılarımız bu anlamda yönlendirilirse, daha kısa zamanda, daha güzel bir şekilde organizeler yapılabilir diye düşünüyorum.

Metro sistemini çok önemsiyorum. Bunun ısrarla yetkililerimiz tarafından, devlet büyüklerimiz tarafından gündeme taşınması gerektiğini düşünüyorum.

En büyük problem güneş sicağından etkilenme. Metro sisteminin oluşturulmasıyla, hem Mekke-Medine arasında, hem Arafat güzergahında oluşturulmasıyla, bu problem de kendiliğinden çözülecektir diye düşünüyorum.

Bu kabil toplantıların hac sezonlarının bitiminde, mutlaka tekraren periyodik olarak yapılmasını tavsiye ediyorum, teklif ediyorum.

Son yine görevlilerimizin eğitimiyle alakalı. Eğer mümkünse, hocalarımızın da söylemiş olduğu gibi, giden tecrübeli hocalarımız, gitmeyen hocalarımız, ama liyakati ön plana alınmak kaydıyla, dinamik, dinç kadrolara tercih edilmek kaydıyla, tespit edilen görevli hocalarımızın hac sezonundan önce bir umre yaptırılarak, orada pratiğinin yaptırılmasını acizane teklif ediyorum.

Teşekkür ediyorum, saygılar sunuyorum.

Komisyona Başkanı – Mademki hizmet isteniyorsa, eğitimi de şart.

Doç. Dr. Ali Akpınar – Sağlık görevlileri için de aynı şey geçerli.

Komisyona Başkanı – Onlar da büyük bir feragatle gerçekten iş yapıyorlar.

– Buyurun.

Dr. Sadık Eraslan – Celal Kırca Hocam irşat hizmetindeki aksaklıktan söz ettiler. Aksaklığın en önemli sebebi şuydu: Fetva vermekle görevli olan ekibe, aynı zamanda irşad görevi de verilmişti. Kayda geçsin diye arz ediyorum. Benim teklifim, diğer servisler gibi müstakil bir irşat ekibinin kurulması ve bu işin idarî tarafının da irşat ekip başkanı tarafından idare edilmesi, öyle fetva ekibiyle değil... Özellikle bayanların bu irşada çok ihtiyacı vardır; çünkü, Türkiye'de bayanlara yönelik gereken eğitim yapılamıyor. Erkekler nispeten bir şeyler öğreniyorlar. Bayan din görevlilerimizin hac öncesinde ciddi bir eğitime tabi tutulması çok yararlı olur. Zaman daraldığı için benim teklifim bu kadar.

Komisyona Başkanı – Hocam çok teşekkür ederim.

– Buyurun.

Doç. Dr. Bünyamin Erul – İçinizde hacca gitmemiş tek ben varım herhalde. Allah'tan daha önce kendi imkânlarımla iki defa umreye gitmiştim. Size bu kadar yararlı olabildim, eğer hac imkânım olsaydı şüphesiz daha faydalı olacaktım. Bunun semeresini dekan hocalarımızdan aldık. Sadece gözlemleri, tecrübeleri bile fevkalade faydalı oldu. Ben bu hususta, eğer hac ile ilgili kitap yazılacaksa, bu konuda bize, hocalarımıza herhangi bir iş düşecekse, biz bu konuda göreve hazırız. Sadece şunu ifade etmek istiyorum: Hac kitaplarında sadece -Ali Yılmaz Hocam işaret etti- menasik üzerinde duruluyor. Lütfen, haccın hikmetleri, tarihî boyutu, kültürel boyutu, ahlakî boyutu, içtimai boyutu, eğitim boyutu, bunlar ele alınmalı. Özellikle Diyanet İslâm Ansiklopedisinin hac maddesinde, haccın hikmeti konusunu Tahsin Görgülü kardeşimiz fevkalade başarılı bir şekilde yazmış. Orası aynen alınmalı ve hacılarımız, haccın menasikinden çok arka planını, sembolik yönünü, temsili yönünü öğrenmeliler.

Ben imam olarak dokuz sene Diyanet'te görev yaptım. Daha sonra benim müftüm Hac Dairesi Başkanı da oldu; ama, İlahiyatta master-doktora yapmama rağmen, benim gibi birisini görevlendirmede. Ben istemesem bile emrivaki yapıp görevlendirmesi lazımdı. Kalifiye elemanlardan yeterince istifade edilmiyor, en azından imamlar açısından söylüyorum. Bu konulara dikkat çekilirse iyi olur.

Hikmet konusunda ben tekrar bir vurgu daha yapmak istiyorum. Piyasada Ali Şeriatî'nin bir kitabı var, vatandaş onu okumak durumunda kalıyor. O da İranlı olduğu için tamamen sembolik anlatımlar, biraz daha aşırı yorumlar var. Bu konuda hacıları uyarmak lazım.

Diyanet İşleri Başkan Yardımcımıza bir hatırlatma da bulunmak istiyorum: Suudlular rivâyetleri hep kullanıyorlar. Selefilerin, Mekkeli hacılardan kira almamalarına dair de epey bir rivâyeti var. Mehmet Savaş Hocam mutlaka görmüştür. Bu adamlara bu rivâyetleri biraz hatırlatın da, sizin o projelerin bir kısmını bedavaya çıkarınlara.

Hepinize teşekkür ediyorum. Orhan Çeker Hocamın tekliflerine katılıyorum. İnşallah ileride bu hac imkânı olur, daha faydalı oluruz.

Komisyon Başkanı – Bu oturumumuz da sona erdi. Yarın saat 8.30'da komisyon raporunun müzakeresi var. Daha sonra da komisyon raporun sonuçlandırılacak. Verilen bütün bilgilerden, sabırlı çalışmalarınızdan dolayı teşekkür ediyor ve oturumu kapatıyorum.

ÜÇÜNCÜ KOMİSYON SEKİZİNCİ OTURUM

Komisyon Raporunun Müzakeresi Komisyon Raporunun Sonuçlandırılması

(17 Kasım 2002)

Prof. Dr. Nasuhi Ünal Karaarslan (Komisyon Başkanı) – Değerli arkadaşlarım, tekrar hoşgeldiniz.

Sekizinci oturumu açıyorum.

Komisyon raporunun müzakeresi ve komisyon raporunun sonuçlandırılması var gündemimizde.

Dün yaptığımız çalışmaların düzeltilme ve daktilosu biraz zaman aldı, bu bakımdan istenilen zamanda toplanamadık, bu bakımdan özür dilerim. Gece saat 01.00'e kadar çalıştık, sabah da yine çalışma durumu hasıl oldu. Ancak böylece toparlama imkânı bulduk. O bakımdan tekrar Divanımız adına özür diliyorum.

Şimdi, bu raporu ilk maddesinden itibaren okuyacağım. Düzeltmesine ihtiyaç duyulan bazı noktalar varsa, uyarılarınızı ve düzeltmelerinizi alacağız. Daha sonra, müzakere edilmiş raporu, sonuçlandırmış olacağız.

“1. ‘Hac, bilinen aylardadır’ anlamındaki âyete dayanarak, hac ibadetinin senede birden fazla yapılabileceği şeklinde ileri sürülen görüş değerlendirilmiş, konuyla ilgili âyetlerin bütününden ve Hz. Peygamber’in sünnetinden vakfesi Zilhiccenin 9. gününde olmak üzere Şevval ayından itibaren ihrama girilebileceği, bilinen aylarda yani Şevval, Zilkade ve Zilhicce ayları içerisinde yılda bir defa yapılması gerektiği, bir katılımcı dışında bütün komisyon üyeleri tarafından kabul edilmiştir.”

Komisyon Başkanı – En azından bu âyete de bir tefsir getirilmiş oluyor.

“2. Can ve mal güvenliğinin ciddi bir şekilde tehlikeye düşmesi dışında, hac ibadeti engellenemez, ertelenemez olduğu görüşü benimsenmiştir.”

Abdullah Ayan – “Engellenmesi ve ertelenmesi söz konusu değildir.” şeklindeki ifade daha güzel olmaz mı?

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Hocam, 2. maddede, kişilerin kendilerinin ibadeti istediği bir yılda yapabileceğini ifade etmekte bir mahzur var mı acaba? Başına şöyle bir şey yazsak: “Hac ibadetiyle mükellef olanlar, bu ibadetlerini istedikleri yılda yapabilirler. Can ve mal güvenliğinin ciddi bir şekilde tehlikeye düşmesi dışında hac ibadeti hiçbir

kimse veya kurum tarafından...” Hocamın söylediği cümlenin, son kısım o şekilde yu-
muştatılabilir. (...)

Komisyon Başkanı – Ben de katılıyorum. Aksi takdirde, insanların kendi istek-
leriyle bu ibadeti yapma zamanlarını tayin etme durumu ortadan kalkıyor.

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Onu belirtmezsek, sanki kendisi de erteleyemezmiş gibi
bir durum ortaya çıkıyor.

Komisyon Başkanı – O zaman bu maddeyi değiştiriyoruz, bunu olduğu gibi ya-
zalım buraya.

Prof. Dr. Ali Yılmaz - “2. Hac ibadetiyle mükellef olanlar, bu ibadetlerini istedik-
leri yılda yapabilirler.” Başka şey de denilebilir mi bilmiyorum ama, kişilerin kendile-
rinin bir tercihinin olduğunu ifade etmemizde fayda olduğunu düşünüyorum. “Bir baş-
kası tarafından engellenemez” şeklinde...

Bir Katılımcı – “Zamanda” diyelim oraya.

Prof. Dr. Ali Yılmaz – “Zaman” dersek, birinci şeyle...

Komisyon Başkanı – Ortada kalsın, umumi bir kaide olsun. (...) “Can ve mal gü-
venliğinin ciddi şekilde tehlikeye düşmesi dışında, hac ibadetinin engellenmesi ve er-
telenmesi söz konusu değildir.”

Prof. Dr. Ali Yılmaz – “Ertelemeyi” kullanmasak, erteleme sanki... Birinci cüm-
leyle çelişmez mi acaba?

Komisyon Başkanı – O zaman, “engellenemez, ertelenemez.”

Bir Katılımcı – İlk haliyle kalması daha uygun.

Komisyon Başkanı – Peki. Esasında, birinci cümlenin de biraz sakat tarafı var,
insanın hali vakti yerinde olsa bile, sağlık ve diğer şartlar yerinde olsa bile, insan “git-
meyebilir” şeklinde bir anlam da çıkıyor birinci cümleden. Dolayısıyla, alttaki de biraz
onu telafi ediyor. (...)

3. maddeyi okuyorum:

*“3. Mikad mahalleri konusunda açılan müzakerede, Cidde’de ihrama girilip giri-
lemeyeceği hususu tartışılmış, buranın Hill bölgesi içinde kaldığı ve buraya ihramlı
olarak girilmesi gerektiği oy çokluğuyla kabul edilmiştir.”*

Bir Katılımcı – “Ve”yi kaldırıp “dolayısıyla” diye bağlarsak...

Komisyon Başkanı – Peki, tamam.

– Buyurun Ali Bey.

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Hocam, bu haliyle, “Cidde’ye giren herkesin ihramlı gir-
mesi gerekir” gibi bir anlam çıkıyor. “...kaldığı ve hac niyetiyle doğrudan Mekke’ye gi-
deceklerin...” (...) “Hac ve Umre maksadıyla doğrudan Mekke’ye gideceklerin...” Me-
dine’ye gidecekler ihramlı gitmez.

Komisyon Başkanı – Doğru, onu yazalım. (...) Mikadın anlamı nedir o zaman?
Mikad hacca giden için söz konusudur.

Bir Katılımcı – Aslında problem yok, bu cümle ifade ediyor. (...)

Komisyon Başkanı – O zaman, o cümleyi olduğu gibi kullanalım Ali Bey. “Hac ve umre niyetiyle doğrudan Mekke’ye gideceklerin buraya ihramlı olarak girmesi gerektiği...”

4. maddeyi okuyorum:

“4. İhram yasaklarının ihlali durumunda gereken cezalarla ilgili olarak verilen fetvalarda İslâm âlimlerinin görüşlerinden istifade ederek, kolaylık sağlama yoluna gidilmelidir.”

Bir Katılımcı – “Edilerek” denmesi daha iyi.

Komisyon Başkanı – Evet, “istifade edilerek...”

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Burada, bir teklifimiz vardı, bir kitap yazılmasının teklif edilmesi söz konusuydu.

Komisyon Başkanı – O teklifler babında. (...)

Diğer maddeye geçiyorum.

“5. Müzdelife vakfesinin bayram gecesi gece yarısından itibaren güneşin doğuşuna kadarki süre içerisinde yapılabileceği görüşü benimsenmiştir.”

“6. Hz. Peygamberin uygulanması olan cemerata taş atmanın haccın vaciplerinden olduğu görüşü bir üye dışında katılımcıların hepsi tarafından benimsenmiş, taş atma ve taş atma zamanı konusunda farklı mezheplerin uygulamayı kolaylaştırıcı görüşlerinden istifade edilmesi uygun görülmüştür.”

Bir Katılımcı – “Benimsenmiş” yerine, “tespit edilmiş” demek gerekir... Naslarla açık çünkü. (...)

Komisyon Başkanı – Buyurun Osman Bey.

Prof. Dr. Osman Zümrüt – Dün bu tartışıldı ve ittifakla geçtiği için bir şey söylemek istiyorum. Mehmet Erkal Bey’le de biraz önce konuştuk, hepinize arz ediyorum: Hz. Peygamberin uygulaması olan cemerata taş atmanın haccın gerekli ilkesi olarak uygulanması katılımcıların hepsi tarafından oybirliğiyle çıktı. Bayraktar Bey de “tamam” dedi. Şöyle yazarsak: “Haccın gerekli ilkesi olarak uygulanması...” “Menasikinden” diyelim. (...) Ben söylüyorum: “Hz. Peygamberin uygulaması olan cemerata taş atmanın haccın menasikinden olduğu ittifakla tespit edilmiş...”

“Katılımcıların hepsi tarafından...” tamam. “Benimsenmiş” deniliyor, “kabul edilmiştir” de diyebiliriz.

Komisyon Başkanı – Ali Bey, buyurun.

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Hocam, bu cümlede mezhep kelimesini kullanmasak diyorum. O zaman herkes benim mezhebim nasıl acaba diye... “İslâm âlimlerinin farklı görüşleri doğrultusunda” diye düzeltebiliriz. Ben dün öyle demiştim. Şu vakitten şu vakte kadar herhangi bir şekilde yapılabileceği de...

Komisyon Başkanı – “İslâm âlimlerinin görüşlerinden” diyelim. “İslam âlimlerinin uygulamayı kolaylaştırıcı görüşlerinden yararlanarak...”

Dr. Sadık Eraslan – Hocam, yarın Bayraktar Bey, “ben menasike katılmıyorum” derse...

Komisyon Başkanı – “Ben katılmadığım halde, böyle bir karar aldılar, yazdılar” diye, benim de aklıma geldi o. (...)

Prof. Dr. Orhan Çeker - ... “Menasikten değildir” dedi hocam.

Dr. Muzaffer Şahin – Notlarımızda da o var hocam, ona dayanarak öyle demişti.

Prof. Dr. Orhan Çeker – Bir üye dışında diyelim.

Prof. Dr. Orhan Çeker – Dün burada ittifakla diye geçirdik. (...)

Prof. Dr. Osman Zümrüt – Bizim burada yaptığımız, Diyanet İşleri Başkanlığına destek vermektir. Bu güzel bir görevdir aslında. Onun için, burada, bu taşlamayla ilgili kararın oybirliğiyle alınması hepimiz için çok iyi olacaktır. Katılım katılmayalım. Onu sağlayıcı yumuşak bir ifade olmalı. Sayın Hocamla konuştuk... Burada beraber uygun bir ibareyi bulalım. Oybirliğiyle çıkmasında yarar var diye düşünüyorum.

Komisyon Başkanı – Hocanın durumu şöyleydi, ben dikkat ediyordum. “Yahu, madem öyleyse beni buraya niye çağırdınız, ne yapacaksınız yapın, yazın çizin...” Aslında ben katılmıyorum ama bakıyorum ki, benim görüşlerimi destekleyen başka kimse yok...

Doç. Dr. Bünyamin Erul – Hocam, bizde “istisnalar kaideyi bozmaz” diye kullanıyoruz. Arafta, “el-istisnaü tüekkidü'l-kaide” diye bir ifade var. Burada bir kişilik muhalefet şerhi, çoğunluğun görüşünü güçlendirir. İtiraz var ki, bir muhalefet var ki bu tartışılmış. Yoksa biz malûmu ilâm, hasılı tahsil etmiş gibi oluruz. Zaten bizim burada bir sıkıntımız yoktu. Biz o bir kişilik istisnayı ifade edelim ve bütün katılımcıların görüşüyle bunu kabul etmiş olalım.

Komisyon Başkanı – Biz burada metnimizden sadece şunu değiştireceğiz: “İslâm âlimlerinin görüşleri” diyeceğiz, o kadar.

Prof. Dr. Osman Zümrüt – Hocam, bu konuda izin verirsiniz Mehmet Beye sorayım. (...) Mehmet Bey burada, Din İşleri Yüksek Kurulu ve Diyanet'in uygulaması açısından öğrenmek istiyorum. Bizim burada hakikaten hedefimiz eğer kuvvetlendirmek ve güçlendirmek ise, ne kadar birliği sağlayıcı kararlar alırsak, o kadar daha doğru olur diye düşünüyorum. Eğer, öyle bir karar alırsak, böyle daha yumuşatırsak, daha güzel olur ve “ben de katılıyorum” dedi, yanımdaydı. Tamam, bilimsel olarak olsun, teorik açıdan muhalefet etsin; böyle olması, konuları güçlendirir güzeldir; ama, uygulamaya geldiğiniz zaman, yarın televizyonda programlarda anlatma esnekliğini sağlamış oluruz. Dolayısıyla katılım sağlanmış olur. Ki, onu sağladık. Ben Mehmet Bey'le beraber teklifimi söyledim. Ne dedik hocam? “Cemerata taş atmanın haccın gerekli ilkesi olarak uygulanması katılımcıların hepsi tarafından kabul edilmiş...” Buna itiraz etmiyor.

Bir Katılımcı – Telefonla sorarız...

Komisyon Başkanı – Yok yok, artık telefonu yok bu işin. Kendisi toplantıya katıldı...

Prof. Dr. Osman Zümrüt – “İlke” diyelim...

Komisyon Başkanı – Osman Bey, bu toplantının esas maksadı, buradaki Diyanet İşleri Başkanlığı temsilcileri ve değerli arkadaşlarımızın da sanıyorum katılacağı düşünce şudur: Diyanet İşleri Başkanlığı'nın uygulamasını tenkit etmek değildir aslında. Amaç, güncel meselelerin tartışılmasıdır. Değişik fikirler de ileri sürülebilir. Yani, eğer birtakım yanlışlar varsa düzeltilir de. Onlara da açık olduğunu sanıyorum. Yoksa, bizim yaptığımız uygulama zaten eskiden beri doğruydu, yine de o şekilde gideceğiz şeklinde bir düşünce olduğunu sanmıyorum. Eğer düzeltilebilecek bir şey varsa o da düzeltilir. Niye düzeltilmesin? Onu o şekilde algılamamak lazım bence, arkadaşımız burada “haccın menasikinden değildir” dediyse, o şekilde yazalım, yarın herhangi bir itirazı olmasın, daha fazla zedelenir o zaman.

Abdullah Ayan – Sayın Başkanım, burada, Sayın Hocamız Bayraktar Bayraklı Bey, en sonunda o âyet-i kerimeyi okudu, yanımdaydı. Hocamız sanki menasik olarak da kabul etmiş idi. “Haccın menasikinden” dediğimizde bir sakınca olacağını, hocamızın buna itiraz edeceğini zannetmiyorum. Ederse, zaten bu genel kurulda okunacak, orada hocamız buna itiraz edebilir. (...) Bir üye dışında mı diyelim? Ama, kabul etmişti, niye böyle yazalım?

Komisyon Başkanı – Bir üye dışında... Gelip de toplantıda, ben bunu kabul etmedim falan derse... “Menasik” diyoruz. (...)

Dr. Sadık Eraslan – Affedersiniz, Bayraktar Hocamızın tezini, fikrini bugün değil, aylardır, senelerdir biliyoruz. Hoca efendi bu sene hacca gitti ve taş da atmadı bildiğiniz gibi. Hoca efendi kesinlikle “menasik” ifadesine katılmıyor. (...) Kur'an-ı Kerim'deki menasik içerisinde bu geçmediğinden dolayı katılmıyor. Yarın hoca bu karar çıktıktan sonra, “kardeşim ben katılmadım bu işe, buna rağmen niye ittifakla denildi” diye bütün bu ilmi istişare kararlarına bir leke getirebilir korkusundayım.

Katıldığı nokta şu: Daha sonra Abdullah Hocamızla tekrar konuştuklarında, anlayabildiğim kadarıyla, bir ibadet olarak -menasik olarak değil- hacda uygulanan bir vazife olarak ona katılıyor. “Uygulanabilir, yapılabilir, ben ona katılırım; ama, menasik olarak kabul etmem” diyor.

Teşekkür ederim. (...)

Prof. Dr. Osman Zümrüt – “Menasikinden” ifadesine ben katılmıyorum. İslâm dünyasındaki âlimlerin katılmadığı şeyi yazarsak... Muhalefet şerhi yazarım. Siz de diyorsanız ki “böyle olacak.” Radikal bir karar alınacaksa ona bir şey demem. Biz de ismimizi yazarız altına. Şimdiye kadar eserlerimde yazdığım şudur: “Diyanet İşleri Başkanlığı herhangi bir kişinin kuruluşu değil, devletin kuruluşudur. Alacağı kararları, hizmet açısından, düşünmek zorundadır.” Biz burada İslâm hukukunu savunmuyoruz. İslâm hukukundan alacağımız bilgilerle, din hizmeti yapıyoruz. Onun için de uzlaşma yapacağız. Uzlaşmayı da böyle aramaya çalışıyoruz. (...)

Mehmet Savaş – “Haccın gerekli ilkelerinden olduğu...”

Komisyon Başkanı – “Haccın gereklerinden olduğu” diye de yazabiliriz. (...)

M. Zeki Karakaya – Metni şöyle yazsak: “Cemerata taş atmanın Hz. Peygamberin uyguladığı haccın ilkelerinden olduğu benimsenmiştir.” Peygamberimizin uygulaması... Cümlede biraz değişiklik yapacağız.

Komisyon Başkanı – “Hz. Peygamberin uyguladığı haccın ilkelerindedir” diyelim. Zaten Hz. Peygamberin uygulamadığını da söylemiyor arkadaşımız. O zaman bir birliktelik sağlanmış olur.

Doç. Dr. Bünyamin Erul – “İlke” dediğiniz zaman, külli bir kaide koyarsınız, ona ilke dersiniz. Bu ilkenin altına yüzlerce fer’i mesele zikredebilirsiniz. Yani, ilke, menasikten çok daha ağır, çok daha bağlayıcı. Ondan vücubiyet de çıkarılır, farzıyet de çıkarılabilir. İlke kelimesinin kesinlikle kullanılmaması gerektiğini düşünüyorum.

Komisyon Başkanı – O zaman sadece şöyle kullansak: “Taş atmanın Hz. Peygamberin uygulamasından olduğu...”

Bir Katılımcı – Ümmete taşmadığımız söylüyoruz o zaman. (...)

Prof. Dr. Osman Zümrüt – “Menasik” yazın, iki üye dışında...

Komisyon Başkanı – Osman Bey, şöyle: Bayraktar Bey Hocamızın fikri söyledi, ben de dikkatle dinledim: “Kur’an-ı Kerim’de sıralanıyor ya, taş atma olayı sıralanmadığı için, “bu, menasikten değildir” diyor. “Çünkü menasik, Allah’ın dedikleridir” diyor.

Bir Katılımcı – O sıralama içerisinde kurban da zikredilmiyor. (...)

Komisyon Başkanı – Ben Osman Bey’in Bayraktar Hoca için istediğini kendisinden istiyorum, bir üye dışında bu cümleyi ittifakla kabul edelim diyorum. (...)

Dr. Muzaffer Şahin – Menasik kavramında sünnet de vardır. (...)

Prof. Dr. Osman Zümrüt - ... Mademki, radikal olarak herkesin dediğini yazalım deniliyorsa, ki öyle görüşler de var, o zaman ben görüşümü yazarım. (...)

Komisyon Başkanı – Bu şekilde, bir yere varmamız mümkün değil. Bakınız, biraz evvel yazdığımız şekliyle, taşlamanın Hz. Peygamberin uyguladığı -hatta müekkedenden uyguladığı da diyebiliriz- haccın menasikinden olduğu bir üye dışında bütün üyeler tarafından kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Osman Zümrüt – “Müekkedeni” eklemeyelim.

Komisyon Başkanı – Tamam. (...)

Dr. Muzaffer Şahin – “Hz. Peygamberin uygulaması olan cemerata taş atmanın haccın menasikinden olduğu, bir üye dışında katılımcıların tamamı tarafından kabul edilmiştir.”

Komisyon Başkanı – Şimdi şu var, taş atma ve...

Bir Katılımcı – Bu cümleyi koyalım mı hocam?

Komisyon Başkanı – Zaman konusunda bir şey olsun. (...)

“Taş atmanın zamanı konusunda” diyelim. (...)

Peki, “Taş atmanın günü ve zamanı konusunda İslâm âlimlerinin uygulamayı kolaylaştırıcı görüşlerinden istifade edilmesi uygun görülmüştür.” Tamam.

Doç. Dr. Ali Akpınar – Hocam, biz 4. maddede, “İslâm âlimlerinin görüşlerinden istifade edilerek kolaylık sağlama yoluna gidilmelidir” demiştik. 6. maddede de aynı cümleyi tekrar ediyoruz. Bu maddelerde “İslâm âlimlerinin kolaylaştırıcı fetvaların-

dan istifade edilecek, diğerlerinden istifade edilmeyecek” gibi bir şey anlaşılıyor. Onun için 4. maddeye, “verilen fetvalarda ve hacla ilgili diğer uygulamalarda, İslâm âlimlerinin kolaylaştırıcı fetvalarından istifade edilmesi” denilirse, bütün hacı kapsamış olur. (...)

Komisyon Başkanı – Şöyle yapılabilir: “Konusunda da” dersek, bunu da içine alır.

Teşekkür ederim. 7. maddeyi okuyorum:

“7. Âyetler, hacla ilgili kurbanların (yani hedyin) harem bölgesinde kesilmesi gerektiğini açıkça ifade etmektedir. Dolayısıyla bu kurbanların harem bölgesi dışında kesilmesi caiz değildir.”

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Bu maddenin niçin konulduğunu biliyoruz. Her sene, “neden kurbanları burada kesmiyoruz, burada dağıtmıyoruz” münakaşasının bir sonucu olarak konuldu. Ben şöyle düşündüm: “...ancak, kurban kesme mecburiyeti bulunmayan ifrad hacı yapmanın teşvik edilmesinin uygun olacağı benimsenmiştir” gibi. İfrad Hacı -fikhi meselelere girip vaktinizi işgal etmeyelim- Şafî’de efdaldır, hocam biliyorlar; Hanefî’de kıran, Maliki’de temettu...

Komisyon Başkanı – Buyurun.

Yusuf Altaş – Uygulamada biz hacılarımıza hacı ifrad yapın diyemiyoruz; çünkü, o zaman ihramda kalmaları çok uzun oluyor...

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Zamanı kısaltacağız efendim.

Yusuf Altaş – Bir kurbanı kurtaracağız diye, üç dört ceza kurbanı gelebilir.

Komisyon Başkanı – Teklifler maddesinde, haccın yapılabileceği en kısa süre içerisinde yapılması konusunda bir teklifimiz var. Böyle olduğu takdirde, mesela, arefe gününden iki gün önce Mekke’ye intikal edip, ihramını giyip, ondan sonra ifrat hacı yaparak memleketine dönmesi, aslında çok sağlıklı bir iş. İnsanlar oraya -hatta sağlık yönünden de çok önemli- gider, hemen işini bitirir ve gelir. Bunu aslında teklif ediyoruz.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Bu gerçekten önemli bir konu. Biz zamanı kısaltırsak, birkaç şeyi birden hallederiz. Hedy kurbanıyla, bildiğimiz kurban birbirine karıştırılıyor. Malumu âliniz hiç alakası yok. Bu bir.

İkincisi, hacı, hac eşittir kurban şeklinde anlıyor. Yani hep kıran yaptığı için veya temettu yaptığı için, Şafî muhitlerinin dışında bizim bölgelerimizden gidenler böyle yapıyor. Yani, bir teşvikle burada memleketimizde kesilsin. “Tamam, kurbanını kes burada” denilsin. Ama, hiç kesilmesin, çözüm bizim kendi sistemimiz içerisinde varken, neden ondan istifade etmeyelim?

Komisyon Başkanı – Hocam şöyle yapsak: Bakınız, sevgili arkadaşlarım, hac süresinin kısaltılmasıyla ilgili teklifimiz var ya, ona gerekçe olarak, “ifrad haccının teşvik edilebilmesi için bu sürenin kısaltılması” dersek, hem de bir tavsiye kararı almış oluruz.

– Zeki Bey, buyurun.

M. Zeki Karakaya – Haccın süresinin kısaltılmasını hepimiz istiyoruz da, uygulanması pek kolay değil. O kadar insanın uçak bulup, intizamlı bir şekilde Suudi Arabistan'a intikal ettirilmesi, oradan tekrar alınıp Türkiye'ye getirilmesi zaman alıyor. O bakımdan, bu iş, zaten yapılıyor yani, ifrad haccına niyet edilmesi teşvik ediliyor. Süre uzun olursa yapamıyor. Temettüyü teşvik ediyoruz. Konu bundan ibaret.

Komisyon Başkanı – Hocam, onun da bir çözümü var. Şöyle ki, ifrad haccı yapmak isteyenlerin tercihleri Türkiye'de tespit edilirse, onların intikalinin hac zamanına yakın bir zamanda olması sağlanabilir. Öbürleri daha önce götürülür, yani bu program meselesi olur.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – İki uygulama var: Bir Mekke'ye götürme, bir de Medine'ye götürme. Mekke'ye götürmeyi kaldıralım, hepsini Medine'den intikal ettirelim, süre kısalsın. (...)

Komisyon Başkanı – Onun da yine bir yararı var. Şöyle ki, ifrad haccı yapmak isteyenler bir, bir de Medine'den gitmek isteyenler iki. Bunlar toplandığı zaman, intikalde de yine bir program yapılmış olabilir, kolaylaştırıcı olur. Bütün mesele program meselesidir, iyi düşünüp güzel program yapmak.

Doç. Dr. Bünyamin Erul – “İfrad haccına teşvik edilmeli” cümlesi yerine, “kurbanların telef olması endişesine yönelik olarak, ifrad haccı alternatif olarak düşünülebilir” gibi söyleyebiliriz. (...)

Komisyon Başkanı – Sevgili arkadaşlarımızın yarım saatimiz var.

Mehmet Altunkaya – Sayın Başkan, kurbanların telef olduğu düşüncesini kabul etmemiz mümkün değil. Kurbanlar telef olmuyor. O zaman, birilerinin iddiasını biz burada teyit ediyoruz demektir.

Komisyon Başkanı – Doğru, onu koyamayız. O zaman kendi kendimizi nakzetmiş oluruz. (...)

8. maddeyi okuyorum:

“8. Zemzemin sağlık şartlarına uygun olarak sunulduğu sürece içilip taşınmasında bir sakınca olmadığı görüşü benimsenmiştir.”

Abdullah Ayan – Cümleyi şöyle çevirirsek “sağlık şartlarına uygun olarak sunulduğu sürece zemzemin...” (...)

Komisyon Başkanı – Ali Bey, buyurun.

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Hocam, zemzemin de sanki haccın menasikindenmiş gibi, gereklerindenmiş gibi bir algılama var. Oraya, zemzemin haccın menasikiyle alakasının olmadığı...

Komisyon Başkanı – Koyalım oraya, daha güzel. “Zemzem haccın menasikinden değildir, sağlık şartlarına uygun olarak...”

Prof. Dr. Ali Yılmaz – “Haccın menasikiyle ilgisi olmayan...”

Komisyon Başkanı – “Haccın menasikinden olmamakla beraber...” Bu şekilde alalım notumuzu.

“Haccın menasikinden olmamakla birlikte, sağlık şartlarına uygun olarak sunul-

duğu sürece zeminin içilip taşınmasında bir sakınca olmadığı görüşü benimsenmiştir.”

9. maddeyi okuyorum:

“9. Hacdan önce veya sonra, Medine’de Hz. Peygamber’in kabrini ziyaret etmek ve Mescid-i Nebevî’de 40 vakit namaz kılmak, hacın menasikinden değildir. Ancak, hacca giden bir kişinin, Hz. Peygamber’in kabrini ziyaret edip, imkânlar ölçüsünde Mescid-i Nebevî’de namaz kılması da uygun bir davranıştır.”

Bir Katılımcı – “Ancak”ı da yukarıya birleştirelim.

Komisyon Başkanı – Evet, onu yukarıya alalım. 10. maddeyi okuyorum:

“10. Ömürde bir defa umre yapmanın müekked bir sünnet olduğu görüşü benimsenmiştir.”

“11. Diyanet İşleri Başkanlığınca düzenlenen hac organizasyonunun milletimize yakışır bir şekilde, sağlık ve güvenlik içinde başarıyla yürütüldüğü ifade edilmiştir; ancak, mukaddes topraklarda büyük çoğunluğu organizasyondan kaynaklanmayan bazı aksaklıklar tespit edilmiştir.”

Bir Katılımcı – Büyük kelimesini kaldıralım oradan.

Bir Katılımcı – Genellikle diyelim.

Komisyon Başkanı – 12...

Bir Katılımcı – Hocam bunu yukarıya alalım; 11. maddenin içine.

Komisyon Başkanı – Doğru, 12’yi sileriz.

“Bu bağlamda şu teklifler yapılmıştır:

a) Din görevlilerinin ve hacı adaylarının hac ibadetinin ifası ve hac seyahatiyle ilgili eğitimine daha da ağırlık verilmelidir. Bu arada koruyucu hekimlik, çevre sağlığına ilişkin olarak hacılar bilgilendirilmelidir.”

Prof. Dr. Ali Yılmaz – “... Koruyucu hekimlik, çevre sağlığı ve başkasının hakkına riayet...”

Komisyon Başkanı – Başkasının hakkına riayet değil de, adab-ı muâşerete...

Bir Katılımcı – Beşeri ilişkiler...

Komisyon Başkanı – Adabı muâşeret hepsini ifade ediyor.

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Konuşurken, görüşürken adab-ı muâşeret... Biliyorsunuz, tavaf esnasında tavaf edilen yerde namaz kıyorlar, başkasının hakkına riayet etmemektir bu. Adab-ı muâşeretin dışında bence. Tavaf esnasında öndeki de gidecek aynı yerde tavafını tamamlayacak, ama illa öne geçmeye çalışıyorlar. “Başkasının haklarına riayet” diye, öyle teklif ediyorum.

Komisyon Başkanı – “...ve nezaket kurallarına” desek?..

Prof. Dr. Mehmet Erkal - ... Doğru mu tespit ettim bilemiyorum. “Hiç olmazsa, bu konuda modern teknolojinin verilerinden istifade edilmelidir” diyerek.

Komisyon Başkanı – Bu eğitimde modern teknolojinin verilerinden istifade edilmelidir. Bu altına ilave edilebilir.

Komisyon Başkanı – “Bu arada, koruyucu hekimlik, çevre sağlığı ve nezaket kurallarına... (...) Başkalarının hakkına riayet nezaketin içine girmiyor mu? (...)

“Koruyucu hekimlik, çevre sağlığı ve başkalarının haklarına riayet” diyelim. (...)

Esasında sabır yapıyor, her şey yapıyor; fakat, insanlar alışkanlıklarından iki günde vazgeçemezler ki! Bu mümkün değil.

Taksi bekliyoruz, Harem’in çıkışında bir yerde. Bir taksi geldi durdu ve bindik. Hemen oradan başka bir hacı geldi, “bu taksiye ben binecektim, sen niye bindin” dedi bana. Biz zaten dört kişiydik bindik, takside yer kalmadı, inip de o arkadaşımızı bindirsek, yanımızda bayanlar da var, ben tek başıma olsam veya dört erkek olsak sıkışır onu da alırdık yanımıza; ama... Bu gibi müdahaleler var. İnsanları iki günde eğitmek mümkün değil. (...)

“Bu eğitimde, teknolojinin sağladığı bütün imkânlardan yararlanılmalıdır.” (...)

(b) bendini okuyacağım. Dün bazı şeyleri dile getirmiştik; ama, böyle bir teklif alınmamıştı, biz bunu ekledik, bilginize sunuyorum:

“*b) Ani rahatsızlık ve kaza durumunda, acil kurtarma ve müdahale ekipleri kurulmalıdır.*”

Prof. Dr. Mehmet Erkal – “Bu ekibin, aynı zamanda yurt içinde bir felakette deprem gibi, sel gibi- kullanılma cihetine gidilmelidir.”

Komisyon Başkanı – “Kullanılması mümkündür” diyelim. (...)

Mehmet Bey hocam, yetmişmiş ekipler olursa, o durumlarda devlet kullanır. (...)

Mehmet Altunkaya – Bizim hastanelerimizde bekleyen ambulanslar var, madem “acil vakalar” diye yazılıyor, o zaman hastanelerin dışında sağlık ocaklarının kapısında da tam donanımlı ambulansların hazır bulundurulması diye bir şey yapalım.

Komisyon Başkanı – Ben sadece ambulans teklif etmedim, motorlu ekipler de olmalı. Diyelim ki, vatandaşlarımızdan herhangi biri ansızın hastalandı, oradaki bir Diyanet İşleri Başkanlığı yetkilisine, hacılarla ilgili yetkiliye bu ulaştırıldığı zaman yetkili cep telefonuyla hemen o ekibe ulaşır, motorlu vasıtayı çağırır hemen onu hastaneye yetiştirebilmeli.

Mehmet Altunkaya – Hocam, mevzuat gereği biz Türk hacılarının dışında başka bir hacıya baktığımız zaman, bizim hastaneyi kapatıyorlar.

Komisyon Başkanı – Tamam, bizimkilerle ilgilen sin sadece. Çünkü, ben bir şeye şahit oldum Medine Camii’nde, ikinci namazını kıldık, tam çıkacağımız zaman bir Türk hacı rahatsızlandı ve düştü. Kalp krizi geçirdi. Ben orada hekim yok mu diye sordum camii’nin içerisinde, biri Mısırlı, biri de başka yerden iki hekim koştu ve müdahale ettiler. Fakat, yaptıkları müdahale sadece ağızdan oksijen vermek, “hayat öpücüğü” dediğimiz şey, bir de şok yapmak istediler elleriyle göğsü üzerinde, fakat adam bir kere daha gözlerini açtı, ikinci kez gitti. Yani, caminin içerisinde veya dışarısında hazır acil müdahale ekipleri hemen çağırılmalı ve orada oksijen takılmalı ve hastaneye götürülmeliydi. Bu müdahalelerin mümkün kılınması lazım. Bu eksikliği gördüm. Mekke’de de, Mescid-i Haram’da tavaf esnasında birçok şey olabilir, çok sıkışık çünkü. Orada da mutlaka bu gibi ekiplerin dışarıda bekletilmesi lazım.

– Buyurun.

Yusuf Altaş – Sayın Mehmet Erkal Hocamızın söylediği şey bence çok ciddi. Allah vermesin, geçen depremde, günler sonra, üç gün, beş gün, bir hafta sonra ekipler oluşturuldu, oralara gönderildi, cenazelerin yıkanması kaldırılması, enkaz altından insanların çıkarılması... Bu çok ciddi bir olay. Sayın Hocamızın teklif ettiği gibi, Türkiye’de de ani durumlar için hazır ekiplerin bulunması çok önemli. Yani, bir telefonla bunlar, itfaiye teşkilatı gibi derhal hareket edebilmeli. Mesela Çorum’dan biz ekip oluşturduk, gittik...

Bir Katılımcı - Bu haccın dışında...

Komisyon Başkanı – Hocam, aslında bu babta, bu işin tamamen tersi de düşünülebilir. Türkiye’de biliyorsunuz acil kurtarma ekipleri var. Bu ekiplerin hac dönemi içerisinde orada da görevlendirilmesi mümkün olabilir ve Başkanlık da kendisi ekip oluşturabilir. O ekipler de Türkiye’de acil durumlarda müdahale edebilir, yardımcı olabilir.

Mehmet Altunkaya – Hocam, personel bizim personelimiz değil, sadece hac sezonunda Sağlık Bakanlığının izniyle biz istihdam ediyoruz. Türkiye’de bir depremde bunları bizim sevk ve idare etme yetkimiz yok ki. Biz ancak kendi personelimizle ilgili, irşat, cenaze, tekfin, techiz vesaire bunlarla ilgili düzenleme yapabiliriz. Başkanlık zaten kriz masası oluşturuyor ve tecrübeli elemanlar gidiyor. Ama, sağlık konusunda biz sadece hac seyahati boyunca başka kurumlardan izinle aldığımız personeli istihdam ediyoruz. Onların Türkiye’de sevk ve idare yetkisi bize ait değildir.

Komisyon Başkanı – O zaman, başka kurumlardan yardım istenmesi diye karar alalım.

Bir Katılımcı – Zaten onlar da kendisi yapıyor.

Mehmet Altunkaya – Ben anlatamadım. İl müftüleri, defaatle hacca giden ve böylece kitleleri sevk etme yeteneğini elde edenlerden bu noktada istifade etsin diyorum. Bunun sağlıklı ne alakası var? İşte yanınızda şahidiniz, Başkan Yardımcınız Hüseyin Çınar, Adapazarı’nda duramadı, kızı bunalımdan hâlâ çıkamadı. Adapazarı Müftülüğünün önünde binlerce ölü vardı. Ölüye basarak gittik. Zaten 15 din görevlisi öldü. Diğerlerinin de yakınları öldü. Siz bunlardan hizmet bekleyebilir misiniz? Ama, hacda deneyim kazanan arkadaşlardan üç ayda bir kurs görerek eğilecek. İl müftüleri yapacak, siz değil ki!

Bir Katılımcı – Zaten bizi görevlendirirler. Buraya almayalım. (...)

Komisyon Başkanı – Karşılıklı konuşma olursa yine zamanı değerlendiremeyiz. Şunu söylemek istiyorum ben: Diyanet İşleri Başkanlığı böyle bir ekip oluşturma hakkına sahip mi değil mi? Değilse o zaman diğer kurumlardan edinme durumuna gideceğiz.

– Buyurun.

Mehmet Kaya Kurt – Hocam, bu konu, zaten mevzuatla da belirlenmiş... Bilgi verilmek suretiyle personelin kaza mahalline veya tabii afet mahalline sevkî mümkün. Şu anda bunların özel mevzuatı var. Ama, bizim kendi bünyemizde de sivil savunma-

yı da ilgilendirecek şekilde mevzuat var. Hocam müsterih olsun. Ama, çalışma konusunda tabii ki sıkıntılar var. Avrupa gibi aktivitesi yok. Zaman zaman bu ekipler de, şu hadiseden sonra daha çok güncellik arz etti ve bunların eğitimi konusunda da gerekli değerlendirmeler yapıyor.

Komisyon Başkanı – Çok teşekkür ederim. Bizim de üniversitede, sivil savunmayla ilgili çalışmalar yapıyor ve her kurumdan bir veya iki temsilci bu çalışmalara katılıyor. Öyle tahmin ediyorum ki, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın değişik ünitelerinden de, elemanlar bu tarz çalışmalara katılıyorlardır. Dolayısıyla, bu elemanların en azından bu işte istihdamı mümkün olabilir diyorum. Çünkü, eğitilmiş eleman bunlar ve devlet tarafından doğrudan doğruya eğitiliyor. Mesela, depremle ilgili eğitim kursları yapılıyor şu anda Türkiye'nin her tarafında. Bu eğitilmiş insanlar, pekala hac döneminde istihdam edilebilir. (...)

Buyurun. Bu şekilde biz karar alalım, belki üzerinde düşünülebilir.

Doç. Dr. Ali Akpınar – ... Yani, ekibi kaza durumunda mı oluşturacağız diye sorulabilir. Kaza gibi durumlar için...

Komisyon Başkanı – Ani rahatsızlık ve kaza durumları için...

“c) Konaklamada otel tipi uygulama yaygınlaştırılmalıdır.”

Yani, evden doğrudan doğruya otele... Ev sisteminden uzaklaşıp, böyle sekiz on kişiyi bir odada yatırmak değil de, daha modern şartlarda onları iskan etmek...

Prof. Dr. Orhan Çeker – Hocam, “bir konaklama şehri” kuruluyor dedi.

Komisyon Başkanı – Kuruluncaya kadar.

“d) Mina’da geceleyen hacıların yolları kapatmayacağı şekilde yerleştirilmesi için gerekli girişimler yapılmalıdır”

“Mina’da geceleyen hacıların...” Bu hacılar satıcı değil mi aynı zamanda?

Bir Katılımcı – Olmayabilir.

Komisyon Başkanı – “Hacılar ve satıcılar,..”

“Mina’da geceleyenler” şeklinde, daha umumi bir ifade. (...)

Prof. Dr. Orhan Çeker – “Cemerat mahallinde” diyelim... (...)

Bir Katılımcı – “Hac menasikinin icra edildiği alanlarda...”

Komisyon Başkanı – Tamam.

Buyurun.

Prof. Dr. Ali Yılmaz – “Ulaşım yolları üzerinde araba parklarının engellenmesi...”

Komisyon Başkanı – Onu da buraya ekleyelim.

Şöyle yazalım o zaman: “Menasikin uygulandığı mahallerde geliş geçişi engelleyen her türlü olumsuzluğun giderilmesi için gerekli girişimlerde bulunulmalıdır.”

“e) Koordinasyonun ve hacılara hizmette kolaylığın sağlanabilmesi için Mekke ve Medine’deki hac organizasyon ünitelerinin yeterli aynı bir binada toplanması imkânı araştırılmalıdır.”

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Burada, aynı kelimesine gerek yok, “yeterli bir binada.”

Komisyon Başkanı – Evet.

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Sadece sağlık ve kayıp büroları değil, bir de bölge temsilcilikleri var zannediyorum. Ben şöyle düzeltebilir miyim cümleyi: “Koordinasyonun ve hacılara hizmette kolaylığın sağlanabilmesi için, Mekke ve Medine’deki bölge temsilcilikleri, sağlık ve kayıp büroları dışındaki hac organizasyon ünitelerinin bir araya toplanması imkânının araştırılması.”

“Bölge temsilcilikleri” mi diyorsunuz bilmiyorum ama...

Dr. Muzaffer Şahin – Bölge irtibat büroları var, bölge sorumluları var.

Prof. Dr. Ali Yılmaz – “Bölge irtibat, sağlık ve kayıp büroları dışındaki hac organizasyon ünitelerinin bir araya toplanması.”

Komisyon Başkanı – Geriye ne kaldı?

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Hac idare merkezi, fetva ekibi... Kiralama büroları, tefiş... Bir şey kalmadı diyorsak, bu cümleyi yazmamızın bir anlamı yok hocam.

Komisyon Başkanı – Hocam, şöyle: Büyükçe bir binada bütün organizasyonun toplanmasında yarar var, işlemlerin yürütülmesi bakımından, hacıların oradan oraya gidip gelmemesi için. Pasaportu da gidip oradan alacaksın, paranı şuradan alacaksın... O bakımdan bunu teklif ettik.

– Buyurun hocam.

Mehmet Altunkaya – Bazı birimlerin birleştirilmesi elimizde değil. Mesela, pasaportlarla ilgili hangi şirket, -orada “delil” diye söylenir- hangi delil hangi hacıyı kabullenmişse, onun yazıhanesinde toplanma mecburiyeti var. Dolayısıyla, bazen yedi yazıhane oluyor. Tercümanların her birinin kapısı da vardır. Ama, bu işlere bakan cenaze ekibi veya pasaportla ilgili ekip bir yerde oluyor, fakat tercümanlar dolaşıyor.

Komisyon Başkanı – O da başka bir derttir. Vatandaş oraya gittiği zaman, sanki mahkûm gibi veya esir gibi pasaportu elinden alınıyor. Ondan sonra döneceği zaman pasaportunun peşine düşüyor. Bu iş değil, pasaportu alınmamalı vatandaşın; çünkü, pasaport onun kimliğidir yabancı bir ülkede.

Bir Katılımcı – Bazen faydaları da oluyor, kaybediyorlar.

Komisyon Başkanı – Kaybedecekse, Türkiye Cumhuriyetinin ilgili bürosunun sandığı, kasasında bulunsun. Bunun için de girişimde bulunulması lazım. Bu bir.

İkincisi, cenaze meselesi, affedersiniz bence bir rezalettir. Yani, vatandaş, cenazesini kendi ülkesine, kendi ailesinin yanına getirme imkânına sahip değildir. Böyle şey olur mu? Bunun da mutlaka çözülmesi lazım. Bunlar ne yani, ali kıran baş kesen mi ki insanların cenazesine de el koysunlar! Bu da çözülmelidir.

Bir Katılımcı – Cenaze getirme imkânı var, yasak yok zaten. (...)

Komisyon Başkanı – Bir işe izin vermemekle, onun işlemlerini yapılamayacak kadar zorlaştırmak arasında bir fark yoktur. Dolayısıyla, bu işin de çözümlenmesi lazım. Yani, hacıların canlısı kolay kolay giremiyor, ölüsü kolay kolay çıkamıyor. Öyle bir sistem! (...)

Prof. Dr. Orhan Çeker - ... Vize uygulamasının kaldırılmasını teklif edelim.

Komisyon Başkanı – Ali Bey, buyurun.

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Hocam, Suudi Arabistan'ın devlet yapısı çok farklıdır. O devlet yapısının işleriyle ilgili herhangi bir karar almayalım, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye'yi zor durumda bırakırız. Biz o konulara girmeyelim, pasaport uygulaması, şu bu. Yani, başka zorluklar çıkar diye düşünüyorum. Bilmiyorum hocalarım ne der.

Komisyon Başkanı – Hocam şöyle: Tekliflerimizin en sonunda bir hac şûrasının toplanmasını teklif ediyoruz. Ona hazırlık olması bakımından... Eğer bütün İslâm ülkeleri birlikte hareket ederlerse, o zaman birtakım şeyler çözülebilir diye düşünüyorum. O bakımdan, biz isteyeceklerimizi isteyelim diyorum.

Gerçi saat 12.00'de bitiyor; ama, 10 dakika gecikmemizde bir beis yok sanıyorum.

"f) Havayolu seyahatinin maliyetinin azaltılması için tedbir alınmalıdır."

Prof. Dr. Orhan Çeker – Hocam, karayoluyla ilgili teklifimizi oraya koyalım.

Komisyon Başkanı – Karayoluyla ilgili teklifimizi... Bakınız, şu ifade edildi, karayoluyla hacca gidildiği zamanda, hac mevsiminde Mekke ve Medine'de ölen hacı kadar yollarda ölen hacı varmış. Bu telefati, aslında uygun görmemiz mümkün değil. Havayolu çok temiz bir seyahattir, bunun mali bakımdan kolaylaştırılması halinde, en iyi tercih bence odur. Bence, bundan dönüş yapmamak hacılarımızın menfaatinidir. Ancak bu tabii ki pahalıdır, ben de katılıyorum. Biraz ucuzlatılması lazım. O bakımdan, bence bu havayolundan vazgeçilmemeli, modern insanlara yakışan şey havadan gitmektir aslında.

"g) Hac hizmetlerinde ilahiyat fakültesi öğretim elemanlarından da yararlanılmaktadır."

Başkanlıktan buraya iştirak etmiş olan arkadaşlarımıza şunu söylemek istiyorum: İlahiyat fakültesinde öğretim üyesi olup da, bu mahalleri görmemek affedilmez aslında. Çünkü, İslâm'ın doğduğu, yayıldığı, Hz. Peygamber'in doğduğu büyüdüğü ve İslâm'ı yaydığı, İslâm'ın savaşlarının verildiği, İslâm devletinin kurulduğu, büyüdüğü mahalleri görmek, o coğrafyayı tanımak, o tarihi bizzat gezerek hissetmek mutlaka gereklidir. O bakımdan, Başkanlığımızın bu arkadaşlarımıza bu konuda yardımcı olması bizim şahsen talebimizdir. Çünkü, fakültelerle Diyanet İşleri Başkanlığı arasında ben herhangi bir fark görmüyorum. Biz yetiştiriyoruz, siz istihdam ediyorsunuz. Aynı kurumun iki ayrı ünitesi olarak görmek mümkündür.

Bir Katılımcı – "Yararlanılmaya devam edilmelidir" desek?

Komisyon Başkanı – Sadece dekanlar gidiyor, o bakımdan bu çok büyük bir yararlanma sayılmaz. (...)

O zaman şöyle diyelim: "Yararlanılması çoğaltılmalıdır."

– Buyurun.

Prof. Dr. Osman Zümürüt – ... Şimdi, çok nazik bir konu bu. Şu bakımdan nazik bir konu: Bu sene bizim fetva ekibinde -üç dekanlık sanıyorum- görevli olarak hacca

gitmemiz bir toplantıda mesele haline getirildi. Gelen hocaların şartlara uymadıkları oradaki din görevlileri, hatta müftüler tarafından söylendi. Bu nedenle Diyanet İşleri Başkanlığı, öğretim üyelerini başka bir statüde -araştırma, proje vb.- hacca götürme cihetine gitmesinin daha uygun olacağını belirtmek istiyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyön Başkanı – Ali Bey, buyurun.

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Biz hocalar olarak isterseniz bir düşünelim, kendimiz için buraya bir şey sokmuşuz gibi bir şey... Böyle bir algılama olabilir diye düşünüyorum. İsterseniz bu cümleyi kaldıralım. Ben öyle düşünüyorum.

Komisyön Başkanı – Ben de kendim için istemiyorum, “Allah razı olsun” diyorum. Biz memnunuz, müteşekkirimiz, fakat diğer arkadaşlarımız da...

– Abdullah Bey Hocam, buyurun.

Abdullah Ayan – Bu cümleyi buradan çıkaralım, bu özel olsun. Bunu biz idare olarak not alalım, dikkate alalım.

Komisyön Başkanı – Ama, bir daha Allah nasip eder de toplanırsak ben sorarım! (...)

“h) Cidde, Mekke, Medine ve Meşair intikallerinin daha güvenilir şartlarda gerçekleştirilmesi için girişimlerde bulunulmalıdır.”

Suudi Arabistan’a giriş ve çıkışların çabuklaştırılması için girişimlerde bulunulmalı ve gerekli tedbirler alınmalıdır.

Türk Hava Yolları uçaklarının Medine Havaalanına iniş-kalkışı sağlanmalıdır.

Tavaftaki sıkışıklığın ve dolayısıyla hareme gidiş ve geliştaki izdihamın mümkün olduğu ölçüde giderilmesi için plan ve programlar yapılmalıdır.”

Gerçekten, Araplar bu işi tam olarak idare edemiyorlar, yolları güzel kontrol altında bulunduramıyorlar, insanlar birbirinin sırtına basa basa geçip gidiyor.

“i) Meşair intikallerinde metro sistemi kurulmasının teklif edilmesi”

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Bu metro sistemi, bu kalabalıkta çok sıkıntı yaratır. İniş-ler çıkışlar, yer altında çok kalabalıkların oluşmasına sebep olur. Raylı sistem veya yürüyen bant sisteminin -öyle mi tabir edilir bilmiyorum da- yer üzerinde olmasında fayda var. Yer altı oralarda çok tehlikeler doğurur gibi geliyor bana.

Komisyön Başkanı – “Meşair intikallerinde raylı sistem getirilmesinin teklif edilmesi.”

“j) Hac, yapılabileceği en kısa süreye indirilmelidir.”

Prof. Dr. Ali Yılmaz – “Yapılabileceği, mümkün olan en kısa süreye” desek daha iyi olur. Ben geçen sene normal hacı olarak gittiğim için bir sıkıntı yaşadım. Hac görevlerim bitti, epeyce süre var, benim orada kalmam görevim de olduğu için gereksizdi. Sayın hocamızla da görüşmüştük orada, ben görüştüm, dokuz gün öne aldirdim; ama, şöyle bir şey teklif etsek: “Özellikle kamu görevlileri için kısa süreli kafiler oluşturulmalı. Kamu görevlisi olanlar müracaat ederken onu belirtse, bu süre kısaltıl-

sa... Şöyle bir karar: “Özellikle kamu görevlileri için kısa süreli kafiler oluşturulmalıdır.” (...)

Komisyon Başkanı – Biraz evvel kurban meselesinde tartışırken, bu meselede not edeceğimizi söylemiştik, haccın en kısa süreye indirilmesi, ifrad haccını da kolaylaştıracağından, kurban problemini de bir noktada çözecektir.

Bir Katılımcı – Kurban tabirini hiç kullanmayalım.

Komisyon Başkanı – O zaman, “ifrad haccını da kolaylaştırıcaktır” diyelim, o da onun içerisine giriyor. (...)

“... indirilmesi ifrad haccını da kolaylaştırıcaktır.”

“k) Her hac mevsimi sonrası geniş katılımlı bir değerlendirme toplantısı yapılmalıdır.”

Doç. Dr. Bünyamin Erul – Ben oraya yazılması için de demiyorum ama, biraz önce hocalarım ile görüştük, toplantı yapılmıyormuş. Toplantı için din görevlilerinden, sağlıkçılardan, kasap, basın mensubu, şoförlerden; farklı bölgelerin hacılarından seçme yapılabilir. Yani, herkesin tespitlerini, eleştirilerini, tenkitlerini almak suretiyle bir sonraki hacca hazırlık şeklinde olabilir.

Bir Katılımcı – Dönerken, bu uçakta yapılabilir.

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Hocam, bir teklifim daha olacak. Onun başına şöyle bir ilave yapsak: “Hac esnasında, İslâm ülkeleri ve Müslümanları ilgilendiren konuların ele alındığı sempozyumlar, paneller ve çeşitli toplantıların yapılması yolları aranmalıdır.”

Komisyon Başkanı – “Geniş katılımlı değerlendirme toplantıları” dersek, hepsini içerisine alır. (...) Yani, tek bir toplantı yapıp hepsini çağırarak yerine, ayrı ayrı toplantılarla bu konular tartışılabilir.

Son olarak, bunu siyah yazdık:

“1) Bütün bu aksaklık ve ihtiyaçların giderilmesi için bütün İslâm ülkelerinin katılacağı bir ‘Hac Şûrası’ düzenlenmesine ihtiyaç duyulduğu kanaatine varılmıştır.”

Bir Katılımcı – Birinci “bütün”ü kaldıralım.

Bir Katılımcı – Bir kitap demiştik, yukarıya...

Komisyon Başkanı – O zaman araya şöyle bir madde sıkıştıralım; (1)’den sonra (m)’yi koyalım...

Doç. Dr. Bünyamin Erul – Hocam, bu maddelerin sıralanmasında eksik şeyler var, aceleye geldiği için; bu işin Türkiye ayağı var, Suud ayağı var, böyle bir tertip yapılmalı. Bu, bir. İkincisi, ehemden mühimme doğru gidilmeli. Mesela ilk madde en önemli şey, eğitim dedik; kitap teklifi hemen ikinci madde olmalı. Türkiye’de yapacaklarımız sırayla belirtilmeli, ondan sonra Suudi Arabistan’da yapılması gereken şeyler sıralanmalı.

Ben sadece kitapla ilgili olarak konuşulanları özetlemişim: “İlmi bir komisyon tarafından, teorik ve pratik bilgilerin yer aldığı; kart, resim, harita, kroki vesairelerin kullanıldığı, görsel kaset ve CD gibi çalışmaların da belki beraberinde götürülebilece-

ği, ihtilafların, zait bilgilerin en aza indirildiği, anlaşılır bir Türkçeye, sadece fikhî boyutu değil, haccın hikmetleri, tarihî, kültürel, ahlakî ve manevî temsili boyutlarının da ele alındığı derli toplu bir kitap hazırlanmalıdır” gibi... (...)

Komisyon Başkanı – Zeki Bey Hocam, buyurun.

M. Zeki Karakaya – Son olarak, “bu aksaklık” denildi. “Bu gibi aksaklık ve ihtiyaçların giderilmesi için...” Bir “gibi” kelimesi eklenmeli.

Komisyon Başkanı – Düzeltelim.

– Buyurun Orhan Bey.

Prof. Dr. Orhan Çeker – Dün tekliflerimin arasında şu vardı: “Hacılara oradaki Tarihî yerler gezdirilmelidir.” Bu teklifimin yer almasını istiyorum. Bedir, Hayber...

Komisyon Başkanı – O zaman şöyle diyelim; “imkân ölçüsünde...” (...)

Orhan Bey kardeşim, şimdi Mekke ve Medine’de hacıları daha çok gezdirmek, arzu edilen bir şeydir; ama, nakliye en zor olan şey. Biz, cemerat dediğimiz, yani haccın menasikinin icra edildiği yerlere bile hacılarımızı nasıl götüreceğimizi bilemiyoruz, sıkıntılar var. Bu modern imkânlar daha iyi kullanılır da rahatlama olursa, o zaman modern bir turizm anlayışı içerisinde, hacılarımız orada kaldığı süre içerisinde alınarak otobüslerle değişik yerlere götürülebilir; ama, bence şu şartlar altında bu mümkün değil. Çünkü, yollar mümkün değil, otobüsler yürüyemiyor.

Prof. Dr. Orhan Çeker – Hocam, Bedir aşağı yukarı Mekke ve Medine ortasında. Zaten Medine’ye götürülüyor hacılar... (...)

Komisyon Başkanı – Cuma vakti geliyor.

Ben burada, tekrar, bütün komisyon üyelerine katkılarından ve sabırlarından dolayı teşekkür ediyorum ve oturumu kapatıyorum.

1. The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions. It emphasizes that proper record-keeping is essential for the integrity of the financial system and for the ability to detect and prevent fraud.

2. The second part of the document outlines the specific requirements for record-keeping, including the need to maintain original documents and to keep copies of all supporting documents. It also discusses the importance of ensuring that records are accessible and retrievable.

3. The third part of the document discusses the role of internal controls in ensuring the accuracy and reliability of financial records. It emphasizes that internal controls should be designed to prevent errors and to detect and correct any errors that do occur.

4. The fourth part of the document discusses the importance of regular audits in ensuring the accuracy and reliability of financial records. It emphasizes that audits should be conducted by independent auditors and that the results of the audits should be reported to the appropriate authorities.

5. The fifth part of the document discusses the importance of training and education in ensuring the accuracy and reliability of financial records. It emphasizes that all personnel involved in the financial system should receive appropriate training and education.

6. The sixth part of the document discusses the importance of maintaining the confidentiality of financial records. It emphasizes that financial records should be protected from unauthorized access and disclosure.

7. The seventh part of the document discusses the importance of maintaining the security of financial records. It emphasizes that financial records should be protected from physical damage and theft.

8. The eighth part of the document discusses the importance of maintaining the integrity of financial records. It emphasizes that financial records should be free from tampering and manipulation.

9. The ninth part of the document discusses the importance of maintaining the accuracy and reliability of financial records. It emphasizes that financial records should be based on accurate and reliable data.

10. The tenth part of the document discusses the importance of maintaining the transparency of financial records. It emphasizes that financial records should be accessible and understandable to all stakeholders.

DÖRDÜNCÜ KOMİSYON

İBADETLER İLE İLGİLİ GÜNCEL TARTIŞMALAR

(İbadet Dili: Namazda Kıraatin Ana Dilde Yapılıp Yapılamayacağı, Ezanın Türkçe Okunması / Namaz Vakitleri ve Namazların Cem'i / Kurban: İbadet Oluşu, İfâ Şekli, Bedelinin Tasadduk Edilmesi / Zekat ve Fıtır Sadakasının Nisâbı ve İfâsı)

Komasyon Başkanı

Prof. Dr. Süleyman ULUDAĞ

(Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi)

Raportörler

Doç. Dr. Ahmet YAMAN

(Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi)

Mehmet KESKİN

(Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi)

(15-17 Mayıs 2002)

KATILIMCILAR

Recep AKAKUŞ

Ali AKIN

Fahrettin AŞIK

Prof. Dr. Fahrettin ATAR

Prof. Dr. Süleyman ATEŞ

Dr. Ali Arslan AYDIN

Prof. Dr. Mustafa BAKTIR

Hüseyin ÇINAR

Dr. Lütfi DOĞAN

Doç. Dr. H. Tekin GÖKMENOĞLU

Prof. Dr. Beşir GÖZÜBENLİ

Halil GÖNENÇ

Prof. Dr. Mevlüt GÜNGÖR

Dr. Hüseyin KAYAPINAR

Mehmet KESKİN

Prof. Dr. Ali TOKSARI

Prof. Dr. Şahin UÇAR

Prof. Dr. Süleyman ULUDAĞ

Mustafa VARLI

Doç. Dr. Ahmet YAMAN

Prof. Dr. Davut YAYLALI

Prof. Dr. Celal YENİÇERİ

Din İşleri Yüksek Kurulu Emekli Üyesi

DİB. Danışmanı

Bursa İl Müftüsü

Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

Diyanet İşleri Eski Başkanı-Emk. Öğretim Üyesi

Din İşleri Yüksek Kurulu Emekli Üyesi

Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

Diyanet İşleri Eski Başkanı

Selçuk Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

Haseki Eğitim Merkezi Öğretmeni

Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

Haseki Eğitim Merkezi Müdürü

Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

Erciyes Üniv. Rektör Yardımcısı

TDV. İSAM Başkanı

Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

Hatay İl Müftüsü

Selçuk Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

BİRİNCİ OTURUM

“İbadet Dili: Namazda Kıraatin Ana Dilde Yapılıp Yapılamayacağı”

(15 Mayıs 2002)

Hüseyin Çınar (Komisyon Geçici Başkanı) – Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısına hoşgeldiniz. Ev sahibi olarak hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Muhterem Hocalarım; her biriniz bir yerden, meseleleri tartışmak, güzellikleri ortaya koymak, bereketli bir çalışma yapmak üzere İstanbulumuzun bu güzel yalısında bir araya gelmiş bulunuyoruz. Bizi, bir araya getiren Yüce Mevlaya hamdolsun, O'nun Habib-i Edibi başlarımızın tacı Hz. Muhammed Mustafa Efendimize salat ve selâm olsun.

Muhterem hocalarım; bu çalışmalarını yapmak üzere bir komisyonun teşekkülü gerekmektedir. Bir komisyon başkanı, iki de raportör arkadaşımızı seçmek için oylarınıza başvuracağım.

Bir önerge var; önergeyi arz ediyorum:

“Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı Dördüncü Komisyon Geçici Başkanlığına Komisyon yönetiminin aşağıdaki isimlerden teşekkül etmesini arz ederiz. Saygılarımızla.

Komisyon Başkanı olarak Prof. Dr. Süleyman Uludağ; Raportör olarak, Doç. Dr. Ahmet Yaman ve Mehmet Keskin.

Teklif edenler: Prof. Dr. Süleyman Ateş, Prof. Dr. Davut Yaylalı, Doç. Dr. Hüseyin Tekin Gökmenoğlu, Prof. Dr. Mevlüt Güngör, Mustafa Varlı”

Bu teklifi oylarınıza arz ediyorum: Kabul edenler... İttifakla kabul edilmiştir. Hayırlı uğurlu olsun.

Komisyon Başkanımızı ve raportör arkadaşlarımızı davet ediyor, saygıyla huzurlarınızdan ayrılıyorum.

Prof. Dr. Süleyman Uludağ (Komisyon Başkanı) – Saygıdeğer ilim adamları, çok muhterem meslektaşlarım; Diyanet İşleri Başkanlığı'nın tertip ettiği ve Türkiye'de güncel dini meselelerin müzakere edileceği toplantıya katılmak üzere buraya gelmiş bulunuyoruz.

Komisyonumuzun konu başlığı, “İbadetlerle İlgili Güncel Tartışmalar.”

İbadetlerle ilgili güncel meseleler dediğimiz zaman, Türkiye'de yıl boyunca tartışılan meseleler dizisi akla geliyor. Çeşitli vesilelerle, özellikle İslâm'ın temeli dediğimiz hususlarda, başta namaz ve hac, zekat ve oruç olmak üzere birçok tartışmalar olu-

yor. Biliyorsunuz bunların bazıları mevsimlik. Hac mevsiminde hac meselesi tartışılır, kurban meselesi tartışılır. Ramazan gelir oruç meselesi tartışılır, yanı sıra zekât-fitre meselesi tartışılır. Bu arada başka meseleler de bunların içerisinde giriyor.

Kanaatime göre, mevcut komisyonların her birinin ayrı bir önemi olmakla beraber, ibadetlerle ilgili konuların yer aldığı bu komisyonun daha başka bir önemi var. Çünkü ibadetler, günlük hayatımızda vazgeçemediğimiz bir şeydir. Her gün, her Müslümanın, durumu ne olursa olsun şöyle veya böyle ibadetlerle ilgilenme mecburiyeti var. Mecburi olmayan nafile dediğimiz ibadetler var, dualar var; ama, mecburi ibadetler de var.

Kanaatime göre bu konuda, yıllardan beri yapılan tartışmalar, meselelere bir hayli aydınlık getirmiş ise de, bazı konularda yine tereddütler var. Şöyle bir tereddüt görüyorum ben: Deniliyor ki, dinî bir meselede, “evet doğrusu budur; ama, hocaların bazıları öyle söylemiyor.” Veyahut da “bu konuda ittifak yok; ben ihtiyata uygun olanı tercih ederek, yeni bir görüşle amel etmekten ziyade, ananevi görüşler çerçevesinde kalmak istiyorum” diye insanlarda bir şüphe var. Kanaatime göre, en önemli konu, insanlara tartışılan güncel ibadetlerle ilgili olarak bir güven verebilmektir. Çok orijinal görüşler veya çok abartılı görüşler veyahut yeni görüşlerden ziyade, var olan görüşler - ki, bunların birçoğu âyetlerde var, kısmen hadislerde var, mezhep imamları arasında var- günümüz şartlarına uygun bir şekilde cemaatimizi, Müslüman cemaati tatmin edecek, onlara güven verecek, gönül hoşluğuyla bunları kabul edebilecek bir sonuç sunabilmeliyiz.

Her arkadaşımızın varacağımız sonuçların dışında kendilerine özgü birtakım fikirleri olabilir gayet tabii. Bunların genel görüş haline getirilmesi her zaman mümkün olmayabilir. O arkadaşlarımız, o görüşlerini, o düşüncelerini, doğru olarak bildikleri kanaatlerini mahfuz tutarlar; zaten çeşitli vesilelerle bunları ifade etmişlerdir, yazılı ve sözlü olarak beyan etmişlerdir, ona saygı duyulur, söyleyebileceğimiz bir şey yok; ama, ortak bir noktaya da varmamız gerekiyor. O sebeple, bize verilen bir program var, bu program dahilinde sonuca ulaşmaya çalışacağız.

Dört gün bu meseleleri müzakere edeceğiz. Bu meseleler genişletilmeye, ayrıntıya gidilmeye son derece müsait meseleler. Meselelerin faydalı bir şekilde müzakere edilmesi ve iyi bir neticeye gidilebilmesi için bir müzakere yönteminin tespit edilmesinde fayda görüyorum. Nasıl bir müzakere usulü takip etmeliyiz? Bu konuda düşüncelerinizi müracaat etmek istiyorum.

Benim şöyle bir düşüncem var; onu söyleyeyim: Namaz, kurban, hac, zekât gibi meselelerde fazilet sırasına göre isterseniz namazdan başlayalım. En önemli konulardan biri bu. Bunu nasıl müzakere edelim; ama burada nasıl bir yöntem takip edelim?

– Buyurun Ali Bey.

Dr. Ali Arslan Aydın – Bu mevzular biraz daha geniş vakte ihtiyaç duyulan konular.

Komisyon Başkanı – Ben namazı kastediyorum. Namaz vakitleri, namazın cem'i, tabii namazın Türkçe olup olmayacağı, bir de ezan meselesi...

Bir Katılımcı – Yazıya göre sıra var zaten. (...)

Komisyon Başkanı – Söz alma açısından nasıl bir yöntem takip edelim?

– Buyurun.

Dr. Lütfi Doğan – Efendim, burada gösterilen sıra, en rahat sonuca gidilecek sıradır. İbadet dili ile başlamak en güzeli. Vakitten istifade için programdaki şekli uygulayalım.

Görüşüme göre, ibadet dili meselesi çok önem kazanmaktadır; çünkü, fiil ile ibadette karışmalar var, sanki bir dille konuşmak bir ibadet gibi görülmektedir. Onun için bu sıra daha güzel.

Komisyon Başkanı – Ben onu değil de, daha ziyade müzakereleri nasıl yürütümlüyoruz, nasıl söz vermeliyiz, nasıl söz alınmalı? Bu konuda fikir beyan edecek arkadaşlar önce tespit edilip ona göre mi söz verilmeli, yoksa rastgeleye mi bırakılmalı? İsteyen istediği zaman...

Dr. Lütfi Doğan – Mesela ibadet dili meselesinde söz isteyenlerin hepsini alırsınız, o bittikten sonra...

Komisyon Başkanı – Sırayla turlayalım.

– Buyurun.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Bir sınır koymak lazım, yoksa bu bitmez.

Komisyon Başkanı – 23 katılımcı arkadaşımız olduğuna göre, vakit ne olmalı? 5 dakika mı, 10 dakika mı?

Fahrettin Aşık – Diyanet İşleri Başkanlığının yapmış olduğu sıraya göre madde madde meseleleri görüşmeyi teklif ediyorum. Ondan sonra konuşmaların da 10 dakikayı geçmemesinde fayda var. Çünkü, 23 kişi var, hesap edersek süre yetmez. Ama, bu arada 5 dakikada söyleyeceklerini bitiren de olabilir. Varsa, tebliğ sunmak isteyen arkadaşların tebliğlerinin öncelikle görüşülmesini teklif edelim.

Komisyon Başkanı – Yazılı olarak fikirlerini vermek isteyenler olursa, o ayrıca verilebilir gayet tabii. Siz her madde üzerinde azami 10 dakikayı teklif ediyorsunuz.

– Buyurun.

Prof. Dr. Ali Toksarı – Herkesin, her konuda konuşması gibi bir şey söz konusu değildir. Mümkünse, baştan başlayalım. Belki konuşma sırasında bir kısmı vazgeçecektir. Bana gelinceye kadar benim söyleyeceklerim belki konuşulmuş olacak, ben diyeceğim ki şu anda konuşacağım bir şey yok. O açıdan, başta, o konuyla ilgili kimler söz almak istiyor onları tespit edelim, onlara sırasına göre söz verelim. Ama, konuşma süresi 5 dakikayı geçmemeli, çünkü, 5 dakikayı 20 ile çarparsak, 2 saat falan yapar. Herkes konuştuğunda zaman yetmeyebilir. Sonra ikinci tur olabilir. O açıdan 5 dakikayı geçmemeli.

Komisyon Başkanı – Bir de, ismini yazdırmayan, daha sonra belki ihtiyaç duyarsa söz alabilir. Yalnız, bu önemli konularda 5 dakika yeter mi?

Prof. Dr. Ali Toksarı – Yeter. İnsan fikirlerini özetleyecek; yani, burada makale falan okuyacak değil. Neyse düşüncelerini 5 dakikada söyleyebilir. (...) Yalnız, ikinci tur, üçüncü tur olacak, birer defada bitecek değil.

Komasyon Başkan – Buyurun Celal Bey.

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Bugün, 1 ile 2. maddeler görüşülecek, daha sonra öteki maddeler gündeme gelecek, o tarzda değil mi?

Komasyon Başkan – Evet.

– Buyurun.

Dr. Hüseyin Kayapınar – Bu dört maddeyi günlere bölüştürsek ve mesela desek ki “yarın, ikinci oturumda şu maddeyi görüşeceğiz, cuma gün sabahleyin şu maddeyi görüşeceğiz, bugün bu maddeyi.” Bu dört maddeyi iki güne bölssek ve o zaman içerisinde o maddeyi bitirek. Mesela kurban o kadar uzun sürmeyebilir. Kurbanla beraber zekât nisabını mütalaa edebiliriz. Bugünkü konu daha önemli ve uzun olduğu için, bu konuya iki oturum ayırabiliriz. Böyle bir planlama yapsak nasıl olur?

Komasyon Başkan – Bana göre, namazın vakitleri, namazın cem’i, ibadet dili, ezan gibi konuları bu güne tahsis edelim.

Vakit açısından 5 dakika teklifi uygun mu?

Prof. Dr. Fahrettin Atar – Şu anda vakit tahdidi cihetine gitmeyelim. Katılımcılar şu anda kaç dakika konuşacak, elinde ne kadar malzeme var onu bilmiyoruz. Bir başlayalım, ondan sonra bakarız çok uzun konuşma yapanlar varsa, zaman ayarlamasını ona göre yaparız. Şu anda bir iki saat konuşalım...

Komasyon Başkan – Bazı arkadaşların fikirleri alınmamış olacak. Bir de bu arkadaşlarımız konuların uzmanı olan arkadaşlar, vakit verilirse saatlerce konuşabilirler.

Prof. Dr. Fahrettin Atar – Ne konuşacak saatlerce?

Komasyon Başkan – Başka arkadaşlara vakit kalmayabilir.

Prof. Dr. Fahrettin Atar – Biraz önce Sayın Rektör Yardımcısının dediği gibi, burada herhalde hikaye okumaya gelmedik, şurada fikirlerimizi özetleyeceğiz. 10 dakikada özetleriz, 15 dakikada, âyetlerle hadislerle onları vurgularız. Burada belirli bir yön tespit etmek suretiyle, eğer sınırlama ihtiyacı olacaksa, bir iki saat gidelim bakalım ne oluyor.

Komasyon Başkan – Sınırlamayı biz koyalım. Arkadaşların fikirleri de genelde öyle. Oylamaya da koyacağız bunu. Zamanımız olursa, yine her zaman kullanabiliriz onu.

Prof. Dr. Fahrettin Atar – Herhangi bir karara varılırsa oylama o zaman olur. Biz yönetim kurullarında, fakülte kurullarında çok toplantı yapıyoruz; konuşmalara sınırlama getirmiyoruz ki. Bir konu tartışılacak...

Komasyon Başkan – Sempozyumlarda, panellerde genellikle sınırlamalar olur.

Prof. Dr. Fahrettin Atar – Bu bir istişari toplantıdır. Burada meseleleri bilimsel açıdan ortaya koyacağız. Herkes görüşünü kısaca ortaya koysun bitsin.

Komasyon Başkan – Başka düşüncesi olan?..

– Buyurun.

Prof. Dr. Beşir Gözübenli – Prensip olarak 10 dakika veya 5 dakika şeklinde bir

belirleme yapsak daha iyi olur. Konunun gereği icabı, 10 dakikalık daha ek süre ister, bu durumda...

Komisyon Başkanı – O zaman, 7 dakika diye bir zaman koyalım. 10 dakika ile 5 dakikanın arasında, tolerans olursa bunu kullanma imkanımız olur. Birinci husus vakit itibariyle bu.

Müzakerenin yöntemi konusunda başka teklifi olan arkadaşlar var mı?

– Buyurun.

Prof. Dr. Mustafa Baktır – Belli konularda özel çalışması olan üç-beş kişiyi tespit edelim, o arkadaşlar konuyu ortaya koysunlar. Mesela, “ben şu konuda derinleştim, şu konuda çalışmam var” diyen arkadaşımız konuyu özetlesin, devamında olan şeyler de müzakeresi şeklinde devam eder. Her konuda zaten söylenecek şeyler de birbirine yakın şeyler. Biraz daha zamandan kazanırız gibi geliyor.

Komisyon Başkanı – Evet, bu konularla ilgilenen, özel çalışması olan arkadaşları öncelikle dinleyelim. Zaten isim tespit edeceğimize göre, o isim sırasına göre de kendilerine söz veririz.

Bu kadar herhalde?

O zaman “İbadet Diliyle” başlayalım. Yalnız, arkadaşlardan özel olarak istirham ediyorum, vaktimizi iyi kullanalım, zamanımız artarsa, meselelerimizi daha geniş olarak müzakere edebiliriz.

İlk madde “İbadet Dili.” Bu konuda fikir beyan etmek isteyen, düşüncelerini sunmak isteyen arkadaşların isimlerini tespit edelim.

Sayın Mevlüt Güngör Bey, buyurun.

Prof. Dr. Mevlüt Güngör – Ben bu konuda sekiz sayfalık bir tebliğ yazdım, bu yazılı metni size sunmak istiyorum.

Özellikle şu konuda derinleşmeye çalıştım: “Kur’an tercümesine Kur’an denilebilir mi?” Bir mukaddime yaptım, ondan sonra karşı delilleri ve öteki tarafın delillerini ortaya koymaya çalıştım ve bunları eleştirdim. Bir neticeye vardım. Mukaddimeyi atlayarak, doğrudan doğruya Kur’an tercümelemelerine Kur’an denilebileceğini savunanların delillerini burada önce vermeye çalışacağım.

Birinci olarak, ان هذا لى الصفح الاولى صفح ابراهيم وموسى (Â’la, 87/18-19) âyet-i kerimesi. Bu düşüncede olanlara göre burada işaret edilen bütünüyle Kur’an’dır ve elbette Kur’an evvelkilerin kitaplarında Arapça olarak değil, onların kendi diliyle yer almıştır. Demek ki, aslolan manadır demektedirler. Halbuki burada Kur’an’ın tamamına bir atıf veya işaret söz konusu değildir diyorum ben. Sözün siyak ve sibakı incelendiğinde, burada işaret edilenin daha önceki bir veya birkaç âyet veyahut da olsa olsa bu surenin tamamı olduğu açıkça görülür. Çünkü, her ne kadar aynı mesajı taşıyan başka âyetler olsa da, Kur’an aslında yeni ve orijinal bir kitap olup, orada kendisinin nüzulü sırasında ortaya çıkan yeni olaylarla ilgili pek çok âyet de vardır. Kaldı ki, bu görüşü kabul edip, Yüce Allah’ın vaktiyle onlara İbranice veya Süryanice indirdiğini, şimdi de Hz. Peygambere Arapça olarak indirdiğini kabul etsek bile, burada bu tercüme işini yapan biz-zat Cenab-ı Allah’ın kendisidir. O’nun sözünü ise, hangi dilde olursa olsun, insanların

sözü veya tercümesiyle bir tutmak elbette mümkün değildir. “Tercüme aslının yerini tutamaz” derken, bizim bütün endişemiz, beşer gücünün Allah kelimasını tam olarak tercüme edememesinden kaynaklanmaktadır. Ama, bu tercüme bizzat Allah yaptığı taktirde, zaten böyle bir endişe söz konusu olamaz.

İkinci olarak öne sürülen âyet-i kerime: *وانه لفي زبر الاولين* (Şuarâ 26/196) Burada da aynı şeyleri söylemek mümkündür. Hatta, bu âyetten bir önceki âyette, Yüce Allah’ın Kur’an’ın Arapça olarak indirildiğini belirtmiş olması da dikkat çekicidir. Burada da işaret edilen şey, Kur’an’ın tamamı olmayıp, Kur’an’ın veya Hz. Peygamberin zikri; yani adı veya Kur’an’a ait bir haber veya Kur’an’da geçen her ilahî dinde var olan birtakım genel prensipler veya bazı kıssalardır.

Üçüncü olarak bu konuda ileri sürülen âyet-i kerime: *ولو جملناه فرانا اعجبنا لقالوا لو لا فصلت اياته اعجمى وعربى* (Fussilet 41/44) Burada yürütülen mantık da şudur: Bu âyetten anlaşıldığına göre, Allah bize Kur’an’ı eğer başka bir dilde indirmiş olsaydı, o da Kur’an olacaktı. O halde, onun Arapça olması veya başka bir dilde olması, asli bir unsur değil, fer’î bir unsurdur. Burada da yine yanılınan nokta, Allah’ın tercümesiyle beşer tercümesinin bir tutulmasıdır. Çünkü, bu lisan da olsa, şu lisan da olsa, o bizzat Yüce Allah’ın kelâmı olacaktır. Yani, aynı mananın bizzat Allah tarafından başka bir lisanla ifade edilmiş şeklidir. Kur’an eğer başka bir dilde indirilmiş olsaydı, elbette o dilde de hem lâfzı ve hem de manasıyla mucize olacaktı. Ama, insanların yaptığı tercümelere devreye beşer unsuru girmektedir. Beşer ise hatadan arınmış değildir. Burada dikkati çeken başka bir husus da, âyette geçen “*O’nun âyetleri keşke açıklansa*” ifadesidir. “Tercüme” yerine “açıklanma” ifadesinin kullanılmış olması manidardır. Çünkü, Kur’an’ın motomot tercümesi zaten mümkün değildir; ancak onun dar veya geniş açıklaması söz konusudur. Buna da biz “manevî” veya “tefsiri” tercüme diyoruz. Manevî veya tefsiri tercümenin de, zaten aslının yerini tamamen tutması diye bir iddiası yoktur. Bu iddia, sadece harfi tercüme için geçerli olabilir. Bu tercüme şekli de aşağıda belirteceğimiz sebeplerle mümkün değildir.

Dördüncü olarak ileri sürülen âyet-i kerime: *واوحى الى هذا القران لانذركم به ومن بلغ* (En’âm 6/19). “Yabancılar, Arapça bilmediklerine göre bu uyarının onların diliyle yapılması zorunludur. O halde onun tercümesi de Kur’an’dır” demektedirler. Burada da aslında bu görüşü doğrudan doğruya destekleyen bir ifade söz konusu değildir. Çünkü, Peygamberin bütün açıklamaları aslında Kur’an’ın tefsiri mahiyetinde olmasına rağmen, onun bu kabil sözlerine bile hiçbir zaman Kur’an muamelesi yapılmamıştır. Burada da mecazi bir ifade söz konusudur. Bu gibi zorunlu hallerde mecazın bu kadarına da tahammül edip, onu istismar etmemek gerekir.

Beşinci delil, İbn Mes’ud’dan gelen bir rivayettir. Kendisi *طعام الاثم* ifadesini, bütün zorlamasına rağmen, her defasında dili dönmediği için *طعام اليتيم* diye okuyan bir kimseye, onun yerine *طعام الفاجر* diyebileceğini söylemiş ve Kur’an okurken “alim” yerine “hakim” demenin, rahmet âyetini azap âyetine çevirmedikçe bir zararı olmadığını da ifade etmesini delil olarak ileri sürmüşlerdir. Halbuki, bu tasarruf, kolaylaştırma babında, kişiye ve geçici bir tutum olup, İbn Mes’ud’un bizzat kendisinin Kur’an’ın tercümesini Kur’an sayması diye bir görüşü söz konusu değildir.

Şimdi, tercümeyle Kur'an denilemeyeceği hakkında ileri sürülen delilleri vermeye çalışacağım.

Birincisi, Kur'an hem lâfzı ve hem de manasıyla birlikte Kur'an'dır. Kur'an-ı Kerim'in lâfzının Arapça oluşu, onun ayrılmaz bir vasfıdır. Zira, Kur'an'da altı yerde "kur'ânen arabiyen", bir âyette "hükmen arabiyen" tamlaması kullanılmış, üç âyette de Kur'an'ın "lisanen arabiyen" yani Arap diliyle indirildiği açıkça belirtilmiştir. Bunlar toplam demek ki 10 âyet oluyor, 10 âyette Kur'an bizzat kendisine Arapça sıfatını vermiştir. Yüce Allah, böylece, Kur'an'ın Arapça oluşunu, onun en önemli bir özelliği olarak tespit etmiştir. Bu sebeple, tercümenin de Kur'an olabileceğini savunmak, bu âyetlere açıkça ters düşmek demektir. Arapça olduğu zaten ortada olan bir kitaba, Yüce Allah'ın ısrarla, tekrar tekrar (on defa), "Arapça Kur'an" demesini elbette göz ardı etmek gerekir.

İkinci delil, bilindiği gibi tercüme genel olarak üç türdür: Birincisi harfi tercüme, ikincisi manevî tercüme, üçüncüsü tefsiri tercüme. Bu tercüme çeşitlerinden her yönüyle aslın yerini tıpatıp tutma iddiasında olanı, sadece harfi tercümedir. Çünkü, harfi tercüme, kelime olsun harf olsun asıl metindeki bütün unsurların, hiçbir ekleme ve çıkarma yapılmadan bire bir karşılıklarının aynen tercümeyle de konulması suretiyle yapılır. Böyle bir tercüme, aslında, bir dereceye kadar, sadece hukukî ve teknik metinlerde mümkündür. Edebi değeri haiz metinlerde ise mümkün değildir. Bu bakımdan, değil Kur'an gibi yüksek edebi değere sahip bir kitabı, insanların elinden çıkan ve edebi değeri olan başka eserlerin bile harfi tercümesi mümkün değildir. Halbuki, bir eserin tercümesinin o eserin aynısıdır denilebilmesi için, mantıken bu harfi tercümenin bütün şartlarıyla yerine getirilmiş olması şarttır. Aksi takdirde, tam manasıyla "bu buna eşittir, bu bunun yerini tutar" denilemez.

İkinci tercüme şekli olan manevî tercümede ise, böyle bir iddia zaten söz konusu değildir. Çünkü, bu nevi tercümede mütercim kendisini asıl metindeki kelimelere, terkiye ve nazma bağlı kalmak zorunda hissetmez. O sadece asıl metnin muhtemel manalarından kendisine göre en uygun olanını, bazı tasarruflarla başka bir dile aktarmaya çalışır. Bu arada asıl metinde olmayan bazı kelimeleri kullandığı gibi, asıl metindeki bazı kelime ve harfleri de bırakmak zorunda kalır.

Tefsiri tercüme ise, manevî tercüme çeşidinin biraz daha geniş olup, metnin daha iyi anlaşılması için bazı şerh ve açıklamaları da ihtiva eder. Böylece işin içine şahsi değerlendirmeler ve tespitler daha çok karışmış olur. Bu nevi tercüme çeşidiyle yapılan bir Kur'an tercümesine "Kur'an" denilemeyeceği ortadadır.

Tekrar ifade edecek olursak, bir Kur'an'ın tercümesine de Kur'an diyebilmek için, onun asıldaki lâfz ve mana özelliklerini, bütün incelikleriyle aynen taşıması gereklidir. Bilhassa Kur'an için bunun tam anlamıyla yerine getirilmesi imkânsızdır. İşte, harfi tercüme usulüyle Kur'an'ın tam olarak tercümesine engel olan, Kur'an'a ve onun kullandığı dil olan Arapça'ya has bu özellikleri ise şöylece hulasa etmek mümkündür:

1. Kur'an cümlelerinden ilk anda anlaşılan manadan başka ikinci, üçüncü veya daha fazla anlam çıkarmanın mümkün olması,
2. Yine Kur'an kelimelerinden bazılarının birden fazla mana taşıması,

3. Kur'an kelimelerinden bazılarının başka bir dilde tam bir karşılığının olmaması,
4. Kur'an'ın, Arapça'nın bir özelliği sebebiyle, zengin ve farklı bir edat kullanımına sahip olması,
5. Kur'an cümlelerinin bazılarında birden fazla irad ihtimalinin bulunması ve bunun birkaç mana ihtimalini ortaya çıkarabilmesi,
6. Kur'an metninde birden fazla kıraat vecihlerinin bulunması ve dolayısıyla bunun manaya farklı etkisi,
7. Kur'an'da mecaz ifade eden ibarelerin bulunması ve bunları tercümenin zorluğu,
8. Kur'an ifadelerinin insanı hayrete düşüren bir ses ve mana uyumu taşıması ve bunun tercümeğe yansıtılmasının imkânsızlığı,
9. Kur'an'da müteşabih âyetlerinin manasının tespitinin ve başka bir dile aktarmanın güçlüğü,
10. Kur'an'da kullanılan zamirlerden bazılarının kimlere ait olduğunun farklı anlayışlara açık olması,
11. Arapça'da bütün kelimelerde Türkçe gibi bazı dillerde olmayan erkeklik ve dişiliğin söz konusu olması,
12. Kur'an'ın dili olan Arapça'nın kendisine has, Türkçe gibi bazı dillerden çok farklı bir cümle yapısı ve fiil çekimine sahip olması.

Bir âyetin Kur'an olmasının belli başlı şartlarından birisi de, onun mütevatir derecesine ulaşmış olmasıdır. Bu bakımdan, Kur'an'da lâfız ve manasıyla mevcut olmasına rağmen, kıraat farklılıklarını ihtiva eden fakat mütevatir derecesine ulaşmamış olan okunuşlar bile Kur'an'dan kabul edilmemişlerdir. Halbuki, bu kıraatlerde manada herhangi bir değişiklik olmamaktadır. Bu durumda zorunlu olarak, değil bir okunuşun, bütün lâfızların değiştiği tercümeğe Kur'an denilmesi hiç mümkün değildir.

Kur'an gerek lâfzı ve gerekse manası itibariyle mucizevi bir eserdir ve Hz. Peygamberin en büyük ve devamlı mucizesidir. Bu bakımdan, onun her şeyiyle bir benzerini, değil başka bir dilde, orijinal dili olan Arapça'da bile ortaya koymak mümkün değildir. Kur'an Arap dili ve edebiyatının zirvesini yaşadığı bir dönemde inmiş olup, o devrin edip ve şairleri bile onun bir benzerini getirmekten aciz kalmışlar ve onun fe-sahat ve belagattaki üstünlüğünü itiraf etmekten kendilerini tutamamışlardır. Nitekim, bilindiği gibi Yüce Allah, Kur'an'ın bir insan sözü olduğu iddiasını çürütme sadedinde, inanmayanlara önce onun tamamının bir benzerini, daha sonra bu sayıyı aşağı çekerek on suresinin bir benzerini ve en sonunda daha da indirerek bir tek suresinin bir benzerini getirmelerini teklif etmiş ve onların bütün yardımcılarını ve cinleri de yardıma çağırsalar bile asla yapamayacaklarını belirterek, gelmiş geçmiş bütün insanlığa meydan okumuştur.

Komisyon Başkanı – Bunlar bilinen şeyler, onları lütfen geçelim.

Prof. Dr. Mevlüt Güngör – Ben o zaman son paragrafı okuyup bırakayım:

Şunu da unutmamak gerekir ki: Eğer biz Kur'an tercümelerine de "Kur'an" adını verecek olursak, ortaya birdenbire birçok dilde yüzlerce Kur'an çıkacaktır. Bu da hiç şüphesiz büyük bir kargaşaya sebep olacak ve hiç yoktan ortaya büyük bir problem çıkacaktır. Halbuki Kur'an'ın aslı elimizdedir ve dünyanın neresine gidersek aynı Kur'an kıraatıyla karşılaşmak bir nimettir. Bu durumu, müminlerin birliği ve beraberliği için çok önemli bir katkı sağlamaktadır.

Hepinize teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

Ben, müzakerelerin istikameti açısından bir şey söylemek istiyorum. Kur'an-ı Kerim'in tercüme edilip edilmemesi bir mesele, ibadet dilinin Türkçe veya herhangi bir lisan olması ayrı bir mesele. Kur'an-ı Kerim'in tercümesi baştan beri tartışılan uzun bir mesele, ona fazla girmeyelim. İbadet dili konusu üzerinde duralım. Önce, ibadet nedir?..

Prof. Dr. Mevlüt Güngör – Hemen bir şey söylemek istiyorum. Burada, benim kanaatime göre yanlış bir anlaşılma var. Programımıza bakarsak, "ibadet dili" demiş; ama, ondan kastını parantez içine almış. Yani, bütünüyle ibadet dilini tartışmayacağız biz burada; sadece; namazda Kur'an'ı Türkçe okuyabilir miyiz, okuyamaz mıyız? Bunu bir kere tespit edelim.

Komisyon Başkanı -Ama siz tercümeden bahsettiniz, ben de onu söylüyorum.

Prof. Dr. Mevlüt Güngör – Ben tercümeden neden bahsettim? Eğer Kur'an tercüme edilemezse, yahut da Türkçe Kur'an'a biz eşittir Kur'an diyemezsek, onu namazda okuyamayacağımız açıktır. Onun için...

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim, tamam Mevlüt Bey, orası doğru. Bir zemin oluşturdu müzakerelerimiz için. Leh vealeyhteki delilleri söylediniz. Benim söylemek istediğim şey şu: İbadet nedir, ibadetin tanımını yapmamız gerekir, ibadeti bilmemiz lazım. Çünkü, tamlama, "ibadet dili" diyor. Dilin ne olduğunu hepimiz biliyoruz. Arapçadır, Rusçadır, Türkçedir, İngilizcedir. İbadeti de biliyoruz, İslâm'da ibadet dediğimiz şey, dört temel farz, namaz, oruç, hac, zekât. Bu dört temel ibadetten üçünün dille alakası yok. Oruç tutacaksınız, bedensel bir ibadettir, fiili bir ibadettir. Bunun dille bir alakası yok, ne Kur'an'da, ne hadiste. Zekât vereceksiniz, zekâtın da dille doğrudan bir alakası yok. İstedığınız dilde zekatınızı verebilirsiniz, istediğiniz dilde niyetinizi de yapabilirsiniz. Ondan sonra hac diyoruz, hac da fiili bir ibadettir. Kurban kesme diyoruz, kurban kesme de fiili bir ibadet. Burada bize ibadet dili lazım değil. İbadetlerden sadece namazlarda Kur'an-ı Kerim okuma mecburiyeti var mıdır yok mudur? Varsa niye vardır, yoksa niye yoktur? Siz tercümeden giderek demek istiyorsunuz ki -bir kelimeyle bile temas etmediniz ama namaz kılarken bir insanın Allah'ın kelimelerinden başka bazı hadisler var mesela, Subhaneke gibi bazı dualar, bunlar Kur'an'dan olmadığı halde namazda okunuyor- herhangi bir dille bir zaruret olmadıkça..

Prof. Dr. Mevlüt Güngör – Ben hepsini okuyamadım, bunlar var tebliğde.

Komisyon Başkanı – "Bir zaruret olmadıkça okunamaz, kılınamaz, caiz değildir.." Sonuç bu mu?

Prof. Dr. Mevlüt Güngör – Evet.

Komisyon Başkanı – Bundan sonraki arkadaşların özellikle bu konu üzerinde yoğunlaşmalarını istiyorum. Yani, ibadet dili... Namaz Türkçe olur mu, olmaz mı?

– Buyurun, Sayın Ateş.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Ben Mevlüt Bey’in tebliğini eleştirmedim. O tebliğin yeri burası değil gibi geldi bana. Birinci komisyonda olabiliirdi. Burada ibadetin dili tartışılıyor, onun üzerinde yoğunlaşmak lazım. Zaten vaktimiz 5 dakika. Herkes burada yarım saat tebliğ okursa ve herkesin bildiği şeyleri söylerse, bununla başa çıkılmaz ve program bitirilemez. Sunulan delillerin karşı delilleri de var. Bunlara cevap vermemiz kalkarsak, o zaman...

Komisyon Başkanı – Konu dağıtılmış olur. Yalnız, Mevlüt Bey’in hatırlatması faydasız olmadı. Arkadaşlar bunları tekrardan sakınırlarsa, yani ibadet dilinin ne olması gerektiği konusunu anlatırken, namazla sınırlı kalırlar ve Kur’an’ın tercümesi işini karıştırmazlarsa işin içine, -çünkü Mevlüt Bey bunları anlattı- bir sonuca daha rahat gidebiliriz.

– Buyurun.

Fahrettin Aşık – Hepinize saygılar sunuyorum. Programda ibadet dili, namazın ana dilde yapıp yapılamayacağı, ezanın Türkçe okunması maddesini görüyoruz.

Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanının bir ifadesi oldu. Kur’an-ı Azimüşşan, sahih sünnet, akhşelim yanında, sosyal realiteye de önem veriyoruz. Sosyal realite deyince, hemen bizim aklımıza mezhepler geliyor. Dört ameli mezhep -icabında bu mezheplerin dışında da başka mezhepler olabilir- fıkıh imamları, müçtehitler var. Bu meseleyle ilgili bazı kitapları karıştırdım, Münteka, Mezâhib-i Erba, Fetava-i İslâmiye, Tahtavi gibi kitaplarda, namazda Arapça Kur’an-ı Kerim okumaya muktedir olmayan kişilerin, geçici bir zaman için, hatta Peygamberimizin izniyle, emriyle, başka dillerde okunmasına müsaade ettiği görülüyor. Ezanların da keza aynı vaziyette, bu hususta müsaade edildiği bir vakiadır. Selman-ı Farisi Hazretleri, malum İranlılara Farisi dilde Fatıha okumasına müsaade etmiştir.

Ezan bir ilan demektir, namaz vakitlerini insanlara bildirmek için zikr-i mahsus, yani hususi lâfızlarla, muayyen lâfızlarla insanlara namaz vakitlerini bildirmek demektir. Sünnet olduğu için de, ayrıca bir ibadet yönü vardır. *واذن في الناس بالحج يأتوك رجالا وعلى كل ضامر* “İnsanlara hacca bildir.” (Hac, 22/27). “واذن من الله ورسوله” “Allah’tan ve Resulünden bildiri vardır.” (Tevbe, 9/3)

İslâm Dininde namaz vakitleri özel lâfızlarla aynı zamanda ezanla bildiriliyor.

Yalnız, Peygamberimiz zamanındaki sosyal durumu da dikkate almamız gerekiyor. Resulullah Efendimiz zamanında medya yok, telefon yok, televizyon yok, radyo yok, teyp yok, hiçbir şey yok, ulaşım da yok. Faraza, İtalya’dan veyahut Türkistan’dan bir kişi Medine’ye aylarca yol bulduktan sonra gelip de Peygamberimizden Din-i Mübin-i İslâm’ı öğrense ve ondan öğrendiğini gelip de kendi memleketinde insanlara öğretmek isteyecek olsa, elbette ki Arapçanın dışında bir dil kullanma mecburiyeti vardır. Hatta bu kitaplarda, eğer müezzin Acemi ise veya cemaat Acemi ise, geçici bir zaman için, ezanın o lisanda...

Komisyon Başkanı – Gayr-i Arap ise...

Fahrettin Aşık – Zaten Acemi gayr-i Arap demek...

...Bu kitaplarda onlara ezanı kendi lisanlarıyla beraber öğretmesi caiz görülüyor. Yalnız, zamanımızda tabii ki böyle bir sıkıntı, böyle bir engel yok. Her tarafta evrensel olan dinimizin kitabı olan Kur'an-ı Kerim ve aynı zamanda onun namazlara bir çağrı niteliği taşıyan ezan-ı Muhammedi, kendi orijinal lâfızlarıyla okunması, o bölgenin lisanıyla okunmasından daha fazla halk tarafından anlaşılacaktır. Bugün herhangi bir ülkede ve yerde, Türkçe olsun, Kürtçe olsun, Farsça olsun, başka bir lisanla olsun, ezanın o lisanla okunmasından daha çok, orijinal lisanla okunması, anlaşılma bakımından daha uygun bir yoldur.

Burada, özet olarak şunu söylemek istiyorum: Zamanımızda, gerek ibadet dili olarak Kur'an-ı Azimüşşanın dışında bir sureyi mahalli lisanla okumaya veya ezanı orijinal lâfızlarının dışında başka lâfızlarla okumaya, bazı mezheplere göre caiz olsa bile, ne gerek vardır, ne de ihtiyaç vardır.

Ayrıca, maslahat yönünden de orijinal lâfızları kullanmak daha faydalıdır.

Komisyon Başkanı – Cevaz da yok...

Fahrettin Aşık – Cevaz bazı yerlerde var, yok diyemiyoruz.

Hutbe meselesine gelince, hutbeler özellikle Hanefi mezhebinde, Arap olmayan bir kavme, bir millete, o milletin lisanı üzere okunmasında hiçbir mahzur yoktur. Ayrıca, bu lisanla okunmasında, anlaşılması bakımından da çok fayda vardır. Cemaat Arapçayı anlasa, anlayacak tarzda tahsile sahip olsalar bile, yine onların hutbede Arapça'nın dışında bir lisan kullanmasında bir mahzur yoktur diyor.

Komisyon Başkanı – Zaten Türkçe okunuyor, hutbeler; o problem değil. O Arapça kısımları, size göre olmalı mı, olmamalı mı?

Fahrettin Aşık – Türkçe olmalarında fayda vardır.

Komisyon Başkanı – Yani, hutbede hiç Arapça olmamalı mı?

Fahrettin Aşık – Besmele, hamdele, salvelenin dışındaki ibarelerin Türkçe okunmasında hiçbir mahzur yoktur ve faydalıdır da. Mesela son zamanlarda okunan hutbelerde, Hanefi mezhebinde caiz olmamasına rağmen sık sık "amin" demek, halkın üzerinde etkisini de artırmıştır. Keza hutbe sonundaki âyet-i kerime okunduktan sonra bir de Türkçesinin okunması...

Bir noktaya daha temas etmek istiyorum. Burada diyor ki, bir insan Kur'an'dan hiçbir şey bilmiyorsa, bu adam namaz kılmayacak mı? Fatıha miktarınca Allah Allah demek suretiyle bu şekilde namazını kılmaması mümkün. Eğer onu da söyleyemiyorsa, o vakit, Fatihayı okuyabilecek kadar bir zaman sükuta dalması lazım gelir diyor.

Komisyon Başkanı – Âyet ve hadiste yok, bunlar mezhep görüşü.

Fahrettin Aşık – Sosyal realiteyi de dikkate almak -mezhepleri dikkate almaya caksak mesele yok; onları atalım bir tarafa- gerekiyor denildi.

Kur'an-ı Azimüşşanın meâllerine, tercüme denilmiyor, meâl deniliyor. Yani, herkes bundan ne almışsa, onu yazıya döküyor. "Meâl" denilince, Sayın Hocamızın da bu-

yurdukları gibi, Kur'an'ın aslını tam manasıyla yansıtmıyor, yansıtmadığı için de onun görmüş olduğu işlevi görmüyor.

Burada bir noktaya daha temas etmek isterim -cevaz var mı diye sordunuz da- 40 gün içinde öğrenmesi şartıyla cevaz... Mesela ramazan orucu 30 gündür, niye 40 gün değil; çünkü, 40 gün olsa, o vakit insanlarda bir alışkanlık, bir meleke meydana gelir, insanlara oruç tutmak zor gelmez. Demek ki, bir şeye alışkanlık peyda etmek, ona alışmak 40 günde ancak meydana gelebiliyor. O halde bir adamın, bir kişinin -bu benim şahsi görüşüm- 40 gün içinde bunu öğrenmek şartıyla, o adamın kendi lisanıyla ezan okumasında, fatiha okumasında cevaz vardır.

Saygılar sunarım efendim.

Komisyon Başkanı – Bu da sizin içtihadınız olsun.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Bektaşîye demişler ki, sen namaz kılmıyorsun; kırk gün kıl, bak bakalım bir daha terk eder misin? Hele sen iki gün kılma, bir daha kılar mısın demiş.

Komisyon Başkanı – Buyurun efendim.

Dr. Lütfi Doğan – Arkadaşlarımdan bir kelimesini duymazsam çok üzülüyorum. Ta Ankara'dan geldim, öğrenmek istediklerim var arkadaşlarımdan. Türkiye'de zaten engellilere fazla bir ihtimam yok. Sizin gibi bilgin kişiler ihtimam etsinler. Bizim kuşağımız az duyuyorsa, duymasın mı bazı şeyleri? Onun için rica ediyorum... Çok önemli şeyler bunlar. Onun için lütfen oradan konuşsunlar, herkes duysun.

Komisyon Başkanı – İsterseniz yarım daire şekline çevirelim bunu.

– Buyurun Ali Bey.

Ali Akın – Biliyorsunuz. Fatihanın Arapçasını okuyamayan Acemlerin Fatihanın Farsça tercümesiyle namaz kılmasına Ebû Hanife cevaz vermiştir. İmameyne göre caiz değildir(...)

Ebu Hanife'nin 11 seçkin talebesinden birisi de Ebu Asma'dır. O Ebu Hanife'nin bu içtihadından vazgeçtiğini söylüyor. Ancak, eğer Ebu Hanife bu içtihadından vazgeçmiş olsaydı, bunlardan önce Ebu Muhammed ve Ebu Yusuf'un bunu bilmiş olması gerekirdi. Eğer bu kadar önemli bir şeyi tespit edememişlerse, o zaman bizim bu altı kitema da şüphayle bakmamız icap ediyor.

Şafi de diyor ki, eğer bilmiyorsa, o zaman zikir olarak bildiği ne varsa -artık zikir için dil meselesi söz konusu değil, ister Türkçe olsun, ister şu olsun- o dille zikir yapar... Ama eğer biliyorsa, İmam Ebu Hanife'nin içtihadına katılmamız mümkün değildir. Ebu Hanife ister rücu etmiş olsun ister etmesin, onun bu içtihadı, bana göre, Şafi'ye göre muraccâh kalıyor. İmam Gazali diyor ki, mezhebin üçte ikisinde İmameyn, İmama muhalefet etmişlerdir(...)

Ben burada kaynaklarda yer alan bilgilerden anladığımı arz edeyim. Ebu Hanife bu içtihatta bulunmuştur ve o, bu içtihadından rücu da etmemiştir. Eğer rücu etmiş olsaydı, İmam Muhammed ve Ebu Yusuf mutlaka bu tespiti yaparlardı. Fakat, İslâm fakihleri, bu zayıf içtihadı, Ebu Hanife'ye yakıştıramamışlardır. Yakıştıramadıkları

için de, Ebu Hanife'nin bu içtihadından vazgeçtiğini söylemişlerdir. Benim kanaatim o. Rücu etmiş olsa, mutlaka İmameyn bunu tespit ederdi.

Bu konuda, asgari bir gayret sarf etmeyip, ondan sonra "kendi bildiğim dille ibadet edeceğim" demeyi geçerli bir mazeret olarak görmüyorum. Vaktiyle bir televizyonda bir program olmuştu. Bir işadamı benim yolumu çevirdi, oteline götürdü, dedi ki bu "konuyu yazalım, ben finanse edeceğim." "Ne yazacağız" dedim; "Türkçe Fatıha ve zammı sureleri okumakla namazın caiz olduğunu" dedi. "Sen kendin namaz kılıyor musun" dedim. "Kılmıyorum" cevabını verdi. O zaman ben, "sen kılmak istiyorsan, daha kolayları var, ben sana kolay yolları gösterebilirim. Ama kendin kılmıyorsun, niye buna bu kadar ilgi gösteriyorsun? Kitap haline getirelim, ben finanse edeyim diyor-sun" dedim.

Ben bunu geçerli bir mazeret olarak görmüyorum. Öğrenmek isteyenler öğrenmelidir. Makul bir süre içerisinde bildiği şekilde ibadet eder; ama, ondan sonra öğrenmeye mutlaka gayret etmelidir.

Teşekkür ederim.

– Mustafa Varlı Bey, buyurun.

Mustafa Varlı – Hepinize saygılar sunuyorum efendim.

Mevlüt Güngör Bey, "tercüme, Kur'an sayılır mı" konusunda çok güzel nakli deliller ileri sürdüler. Bütün o görüşlere katıldığımı ifade etmek isterim. Fahrettin Aşık Bey'in pek çok görüşleri doğru, bazılarına itiraz ettim. Ali Akın Bey de, İmam Azam'ın İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşlerini de belirtmek suretiyle bugünkü durumun nasıl olması gerektiğini beyan buyurdular.

Ben, nakli delillerden daha çok, bu nakli deliller ışığında, akli olarak bugün ne yapılması gerektiği üzerinde durmak isterim. Hepimiz bu nakli delilleri zaten biliyoruz. "Kıraat" derken, "ibadette kıraat" derken, elbette ki namaz içindeki kıraatı kastediyoruz. Yoksa, duayı kastetmiyoruz. Sadece namazda neyi, nasıl okumamız gerektiğini anlıyorum.

Kıraat denildiği zaman iki ana konu aklıma geliyor. Birisi namazda kıraatın miktarı ve diğeri de kıraatın dili. Kıraatın dilini daha iyi kavrayabilmek için, izninizle, birkaç cümleyle kıraatın miktarı üzerinde durmak isterim. Kıraat, hepimizin bildiği gibi okumak anlamındadır. Dini kavram olarak ise kıraat, namaz kılarken her rekatta Kur'an-ı Kerim'den belirli bir miktar okumaktır. İslâm'ın ameli mezhepleri göz önünde bulundurulacak olursa, mesela Hanefi Mezhebine göre nafile namazlar ile vitir namazının bütün rekatlarında ve farzların ilk iki rekatında Kur'an okumak farzdır. Bu da, Kur'an'dan en az bir âyet okumaktır. Çünkü, Yüce Allah, "*Kur'an'dan kolayınıza gelen âyetleri okuyunuz*" buyurmuştur. Hz. Peygamber de, "*kıraatsiz namaz olmaz*" hadisiyle, bunu net bir şekilde ifade buyurmuştur.

Komisyona Başkanı – لا صلاة الا بفاتحة الكتاب (Dârimî, salat, 36) diyor ya.

Mustafa Varlı – Ona da geleceğim efendim.

Komisyona Başkanı – Kıraat da var mı ayrıca?

Mustafa Varlı – Var.

Namazdaki farz kıraatin en alt sınırı, her ne kadar Hanefi mezhebinin önemli imamlarından İmam Ebu Yusuf ile İmam Muhammed'e göre her rekatta üç kısa âyet veya onun uzunluğunda bir uzun âyet olarak kabul edilmiş ise de, Hanefi mezhebinin fetvası kabul edilen İmam Azam'a göre, en az altı harfli bir kelimedir. Yani, asgari altı harfli bir Kur'an ifadesini namazda okumak, namaz kıraati için yeterlidir. Şafî ve Malikî Mezheplerine göre ise, namazdaki farz kıraat Fatiha'dan ibarettir. Bu mezheplerin görüşleri, Hz. Peygamberin "*Fatihatsız namaz olmaz*" hadisine dayanarak kabul edilmiştir.

İmam Azam, vacip ile farzın arasını ayırarak, bu hadis ile namazda Fatiha'yı okumanın vacip olduğu ve "*Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyunuz*" âyetiyle de, mutlak olarak namazda Kur'an'ın herhangi bir yerini okumanın farz olduğu görüşünü savunmuştur. Âyet-i kerimede geçen "Kur'an'dan" ifadesi, "Kur'an'dan bir bölüm" anlamında da yorumlanmıştır. Yani, bundan bir sure veya bir ya da birkaç âyet şeklinde birkaç anlam çıkarılabilir.

Bu kısa girişten sonra, yani namazda kıraatin miktarını belirttikten sonra, namazda kıraatin dili üzerinde şu görüşleri ifade etmek isterim: Namazda kıraat, biliyorsunuz Kur'an-ı Kerim okumak suretiyle olur. Kur'an'ın dili de Arapça'dır. O halde namazda kıraat Arapça olmalıdır, başka bir dil ile yapılan kıraat geçerli değildir. Şayet Hz. Peygamberin ashabının ve daha sonraki devirlerde yaşayan bilginlerin uygulaması ve bu uygulamaya ışık tutan "*Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun*" şeklindeki açık Kur'an ifadesi görüşlere kaynak kabul edilirse görülür ki, namazda kıraat Kur'an meâliyle değil, ashyla olmalıdır. Çünkü namaz, ibadetlerin başında gelir. Müslümanların ana dilleri ve vatanları ne olursa olsun, onların kılacakları namazın dili Arapça'dır. Bu, Hz. Peygamber zamanından beri hiç değişmemiştir.

İlk bakışta inanan insanın anladığı bir dilde Allah'a ibadet etmesi daha tabii ve daha uygun gibi görünebilir. Fakat, konu derinlemesine incelendiği zaman, meselenin böyle olmadığı ortaya çıkar. Mesela, öncelikle namaz ile dua arasında bir ayırım yapmak gerekir. Namaz dışındaki bütün dualarda insan ihtiyaçlarını ve dileklerini istediği dilde Allah'a sunabilir. Bu özel bir konudur ve kulun Yaratanı ile olan aracısız münasebetleriyle ilgilidir. Namaz ise, kolektif, genel bir ibadettir. Namaza iştirak eden herkes, diğerlerinin ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurmak durumundadır. Ayrıca, prensip olarak namaz, tercihen cemaatle kılınmalıdır. Her ne kadar fert fert tek başına namaz kılınsa da, cemaatle kılınması daha uygundur. Onun için, hem ortak isteklerin ve ihtiyaçların aynı ahenk içinde Allah'a sunulması ve hem de cemaat düzeninin sağlanması için ibadet dilinin birliği gerekir. O da, meâlsiz Kur'an dilidir.

İkinci bir husus, İslâm dini, şayet herhangi bir bölgenin, ırkın veya milletin dini olsa idi, belki o zaman, o bölgenin, o ırkın veya o milletin dili ibadette kullanılabilirdi. Fakat, İslâm evrenselidir. Bunun için, bütün ırkları kapsayan dünyanın her yerinde oturan ve her biri diğerleri tarafından anlaşılmayan yüzlerce dili konuşan müminlere sahip evrensel bir dinin, elbette ki bazı özellikleri olacaktır, olmalıdır. Mesela, Japonca bilmeyen bir Türk'ün -diğer ülkeleri de misal verebiliriz- Japonya'ya gittiğini ve sokaklarda anlamadığı bazı sesler işittiğini düşünün. Anlamadığı bu sesler, şayet ezandaki "Allahüekber" in tercümesi ise, belki hiçbir şeyin farkına varamayacak, ezan

okunduğunu bilmeyecektir. Türkiye'deki Müslümanlar da, kendi dilleriyle ibadet edecek olsalar, Türkçe'yi bilmeyen yabancıların Türkiye'de buldukları zaman dindaşları ile ortak hiçbir yönleri olmayacaktır. Bu ise, evrensel olan bir dine uymaz. Evrensel dinin, elbette ki ortak bazı temelleri bulunmalıdır. İslâm'daki kıraat, işte bu ortak temellerin başında gelir.

Kıraatin kaynağı olan Kur'an-ı Kerim, Yüce Allah tarafından Hz. Peygambere Allah tarafından indirilmiştir, bunda şüphe yoktur. Zira, "Biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik" ifadesi pek çok âyet-i kerimede geçmektedir. Bu türlü ilahi ifadeler de, bu konuda şüphe edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Hiçbir tercüme veya meâl, orijinalin yerini tutamaz. Çünkü, bütün dillerde her çıkan yeni meâl bir öncekinden daha farklıdır. Bu, Kur'an'ı tercüme eden yeni alimlerin ifade bakımından eskilerin tercümelerini yetersiz bulduklarını gösterir. Bu durum, sadece Kur'an için değil, başka dillere tercüme edilen bütün metinler için söz konusudur. Hal böyle olunca, ibadette kullanılacak dil, elbette ki, hemen her devirde yetersiz görülen bir tercüme dili değil, hatasız ve orijinal bir metin olmalıdır. Şurası da unutulmamalıdır ki, İslâm Dini dışında günümüzde yaşayan hiçbir din, Peygamberine gönderilen vahyin orijinaline sahip değildir. Bunun için, diğer dinlerde orijinal ifadelerle ibadet etmek mümkün değildir. Dolayısıyla diğer dinlerde kullanılan ibadet dili ile İslâm dinindeki kıraat kavramı birbirleriyle karıştırılmamalıdır.

Her Müslümanın bildiği gibi, namazda zorunlu olarak kullanılacak pek az kelime vardır. "Arapça'yı bilmiyorum" iddialarıyla, "Türkçe ya da başka dillerle ibadet etmek istiyorum" diyenlere aslında bunu belirtmekte yarar vardır. Namazda zorunlu olarak kullanılan kelimelerin sayısı çok azdır. Önce ezan ve Kamet, sonra Allahüekber, Sübhanerabbileyazim, Sübhanerabbileyala gibi birkaç ifadeye Fatıha Suresi ve bazı görüşlere göre Fatıha'ya ek olarak iki kısa sure veya iki âyet vardır. Bunların tamamı bir sayfayı bile aşmaz ve bu kelimelerin çoğu bütün Müslümanlarca dil alışkanlığına geçmiştir. Öyle ki, ister çocuk olsun, ister namaza yeni başlayan biri olsun, herkes onların manasını zorlanmadan ve hatta fazla bir çabaya ihtiyaç duymadan öğrenebilir.

Bu konunun bir başka önemli yanı da, bence şudur: Hiçbir Müslüman, Allah tarafından Peygamberine vahyedilmiş olan Kur'an-ı Kerim'in orijinaline gösterdiği saygıyı Kur'an tercümesine göstermemiştir, göstermez. Çünkü, tercüme, yanılabilen bir insanın sözüdür. Kur'an ise, Allah'tan aldığı hiç değiştirmeden insanlara tebliğ eden bir Peygambere gönderilmiş ilahi ifadelerdir. Derece bakımından meâl ile metin arasında bunun için büyük farklar vardır ve yine bunun için, en önemli ibadet olan namazın tercümeden daha saygın olan Kur'anın asıl metniyle kılınması gerekir.

Prof. Dr. Muhammed Hamdullah merhum, ibadette orijinal Kur'an metni yerine meâl kullanımını sağlamak hakkında tecrübelerini konuşarak şu veciz ifadeyi kullanmıştır: "Dini mevzileştirmek isteyenler bizzat onu tatbik etmek istemeyenlerdir." En azından, genellikle böyledir. Bir müminin, ameli olmayan birisinden nasihat alma ya ihtiyacı yoktur.

Hepinize saygılar sunarım.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

Halil Gönenç – Efendim, benden önceki arkadaşlar konuyu fevkalâde izah etmişlerdir. Birçok şey söylemek isterdim; fakat, izah edildiği için tekrar etmek istemiyorum. Ancak bir iki meseleyi izah etmeye çalışacağım.

Bizim konumuz kıraattir. Kıraatın anlamı okumaktır. İstılahta ise namazda Kur'an'dan okunması gereken miktarı okumak manasındadır. Kıraat, namazın bir rükünüdür; kıraatsız kılınan bir namaz namaz sayılamaz. Hz. Peygamber, لا صلاة الا باسم الكتاب buyurmuştur. Ümmül-Kitap olmadan, Fatiha olmadan kılınan bir namaz namaz sayılmıyor ve aynı zamanda Kur'an Arapça'dır: انا جعلناه قرءانا عربيا (Zuhruf, 43/3). Kur'an Arapça olduğu için, mademki Arapça olmadan namaz olmuyor, mutlaka kıraatın Arapça olması gerekir. Şafîî, Malîkî, Hanefî, Hanbelî ve Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre kıraatın tercümesi Kur'an sayılmadığı için, namazda okunursa geçerli değildir. Cumhuru fukahaya göre tercüme Kur'an sayılmıyor, bu nedenle Kur'an'dan okunan bir tercüme kıraat sayılmıyor ve namaz da sahih olmuyor. Hatta, hem Şafîî hem Hanbelî mezhebine göre, Fatihanın bir tek harfî değiştirilirse, o namaz sahih değildir. Ancak, Ebu Yusuf ile Muhammed'e göre -daha önce de arkadaşlarım izah ettiler- Fatiha'yı okuyamayan bir kimse, öğreninceye kadar tercümesini okuyabiliyor. İmam Ebu Hanife'ye göre, Arapça ile Türkçe arasında yahut da Arapça ile Farsça arasında hiçbir fark yoktur. Delili de şudur: وانه لفي زير الالين (Şu'arâ, 26/196). Başka bir ayette de, صحف ابراهيم وموسى (A'lâ, 87/18) buyuruluyor. Halbuki, "انه لفي"deki zamir, başka bir âyet-i kerimeye racidir: والاحرة خير وابقى (A'lâ, 87/17). Zamir oraya işaret ediyor, oraya işaret ettiği için, Kur'an-ı Kerim'e işaret etmiyor.

Kur'an-ı Kerim, elbette ki, daha önceki Tevrat, İncil ve Zebur'da zikredilmemiştir ve Kur'an-ı Kerim sadece Peygamber (S.A.V)'e nazil olmuştur.

İmam Azam'ın başka bir delili vardır. Fars'tan, İran'dan bir cemaat Selman-ı Farişiye bir mektup yazıyorlar, diyorlar ki, "biz Arapça bilmiyoruz, nasıl namaz kılacağız?" Selman-ı Farişi de o zaman Fatihanın tercümesini onlara gönderiyor ve diyor ki, "siz bunu okuyacaksınız." Onlar da okudular ama bir zaman için okudular... Yani, lisansları Arapça'yı öğreninceye kadar okudular, sonra onlar da terk ettiler. Bu itibarla, sadece İmam Azam, tercümenin cevazına kail olmuştur; ne Şafîî, ne Malîkî, ne Hanbelî, ne Ebu Yusuf, ne Muhammed... Hiçbirisi bu fetvayı vermemiştir. İmam Azam'ın görüşü bu hususta zayıf olarak kalıyor.

Ayrıca şunu da arz etmek isterim: Kur'an-ı Kerim'in tercümesi Kur'an sayılmıyor. Zira, birçok âyetin çeşitli ihtimalleri vardır, her ihtimal murad-ı ilahi olamaz. Bunun için tercüme olarak okunacak olursa, o zaman Fatiha sayılamaz. Mesela, فصل الربك والاحر (Kevser, 108/2) âyetinde "sallî", "Rabbin için namaz kıl." demek. "Venhar"ın birkaç manası var, bir manaya göre "venhar" kurban kes manasındadır. Ama hangi kurban? Kurban bayramında kesilmesi gereken kurban mıdır; yoksa, kıran ve temettü için kesilmesi gereken kurban mıdır? İki manaya geliyor. Başka bir mana da vardır: "fe sallîli rabbike venhar" "Göğsünü kableye çevir" "evul nahrake ilel kible" manasına geliyor. Başka bir ihtimal de vardır: "Rabbin için namaz kıl ve ellerini göğsünün üzerine koy." Bütün bu ihtimaller mümkündür. Yine Kur'an-ı Kerim'de "herhangi bir kadın boşanır-sa, onun bekleme süresi üç kuru'dur" (Bakara, 2/228) buyuruluyor. İmam Şafîî "kuru" temizlik manasındadır diyor, İmam Azam ise, "kuru" hac manasındadır. Herhangi bir

mütercim bunlardan birisini alacak olursa, diğerini terk edeceği için, o zaman belki Kur'an okunmamış sayılır. Bu itibarla, Kur'an-ı Kerim'in tercümesi Kur'an sayılmıyor.

Başka bir misal de vardır: *انه لقرءان كريم...لا يمس الا المطهرون* (Vâkı'a, 56/77, 79) "O güzel bir kitaptır, temiz olanlardan kimse ona dokunamaz..." Burada "لا يمس الا المطهرون" bazı alimlere, müfessirlere göre, meleklerden başka kimse ona dokunmamıştır. Yani cinler, şeytanlar, kahinler asla buna dokunmamışlardır. O Cenab-ı Hak tarafından gelmiştir, melekler vasıtasıyla gelmiştir manasına geliyor. Başka bir mana vardır ki, İmam Şafî bunu tercih ediyor, yani temiz olan kimselerden başka kimse bunu ellemesin; cünüp olursa, abdestsiz olursa Kur'an-ı Kerim'i ellemesin diye izah ediyor.

Kur'an-ı Kerim'in tercümesi tam manasıyla mümkün değildir. Kur'an-ı Kerim'in tam manasını ifade etmek mümkün değildir. Bu itibarla, Kur'an-ı Kerim'in tercümesi namazda okunacak olursa, Kur'an okunmamış sayılıyor. Ayrıca da Şafî, Hanbelî, Malikî mezhebine göre Kur'an-ı Kerim'in her âyeti olmuyor, namazda mutlaka Fatiha'nın okunması gerekir. Bu itibarla, Kur'an-ı Kerim'in dışında tercüme eğer okunacak olursa, o, Kur'an değildir ve kılınan namaz da namaz sayılmıyor.

Başka bir ifade de vardır: "Bugün gerçekten İslâm âleminde Kur'an-ı Kerim'i güzel okuyan kimseler vardır; fakat, Türklerin Kur'an okuması gerçekten fevkalade güzel bir şeydir; yani, Türk Milleti tercümeyle muhtaç değil. Belki manasını anlamak için muhtaç olabilirler; fakat onların ihtiyacı yoktur." Bunun için tercümeyle ihtiyacımız yoktur ve bunu münakaşası fuzuli sayılabiliyor.

Müçtehitler zaman zaman hata edebiliyor. Mesela, İmam Azam'a göre satılan mal madde olması gerekir, madde olmayan bir şey satılamaz. Bugün, bir telif hakkı, bir patent meselesi, hatta cereyan, madde olmadığı için elle tutulmadığı için bunlar sayılmıyor ve Hanefî fıkhu'na göre, İmam Azam'a göre bunların satılması caiz değildir. Mesela, İmam Azam'a göre Kur'an-ı Kerim'i harekelemek caiz değildir. İmam Azam'a göre herhangi bir kimsenin, muhterem bir insanın, babanın, dedenin elini öpmek caiz değildir. Her hususta İmam Azam'a göre hareket etmemiz de mümkün değildir. Şafî de aynı şekildedir. Mesela Şafî'ye göre mutlaka her alışverişte icap ve kabul şarttır. Bunun için, "her müçtehidin sözü doğrudur" dememiz mümkün değildir. Hz. Ebubekir de zaman zaman yanılmıştır.

Sonuç olarak, Kur'an-ı Kerim Arapça'dır, başka bir lisanla okunması mümkün değildir.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz teşekkür ederiz.

Şimdiye kadar konuşmacılar Kur'an-ı Kerim'in mukaddes metni dışında herhangi bir dil ile namaz kılınamayacağını söylediler; bunların delillerini ifade ettiler. Bundan sonraki konuşmacılar lütfen bu delilleri tekrar etmesinler, farklı bir delilleri varsa onu söylesinler veyahut bunlara yönelik, tenkide yönelik söyleyecekleri varsa onları söylesinler. Tekrar etmeyelim bu konuları. Başta Ali Toksarı Bey de söyledi; eğer söylemek istedikleri şeyler söylenmişse, konuşma hakkından da vazgeçebilirler.

Programa uyalım, vakit de geldi zaten. 15.30'da devam ederiz.

Teşekkür ederim.

DÖRDÜNCÜ KOMİSYON İKİNCİ OTURUM

“İbadet Dili: Namazda Kıraatin Ana Dilde Yapılıp Yapılamayacağı-II”

(15 Mayıs 2002)

Prof. Dr. Süleyman ULUDAĞ (Komisyon Başkanı) – “...Kur’an’ı orijinal metninden, kutsal metinden okuyan kimselerin başka bir dille Kur’an’ın meâlini okuyarak namaz kıldırımları doğru değildir” kanaati ortaya kondu. Eğer buna ekleyeceğimiz yeni deliller varsa, o eski delilleri tekrarlamadan, tekrar etmeden, onları lütfen dile getirin veya bu görüşlere karşı iseniz düşüncelerinizi ifade edin.

– Buyurun.

Doç. Dr. H. Tekin Gökmenoğlu – Tamamen farklı mahiyette olacak Sayın Başkanım.

Muhterem Divan, çok kıymetli hocalarım; hepinizi saygıyla, selamhıyorum.

Konumuz, ana dilde ibadet. Böyle bir tartışma, böyle bir mesele, şu anda Türkiye’deki insanların problemi olduğu için böyle bir toplantı düzenlenmiş durumda. Eğer bu tartışmayı açanların ileri sürdüğü deliller, iddialar tamamen saçma sapan olsaydı, böyle bir toplantıyı yapmaya gerek kalmazdı.

Özellikle Yusuf suresinin “*Anlayasınız diye biz Kur’an’ı Arapça olarak indirdik*” meâlindeki 2. âyeti gerekçe gösterilerek, Kur’an’ın anlaşılması için gönderildiği, ibadet için bile olsa, anlamadan okunması durumunda bundan Cenab-ı Allah’ın maksadının hasıl olamayacağı iddiası var. Hatta, kendileri sınıf arkadaşım, İzmir’den bir arkadaş, bir televizyon programında “ana dilimde ibadet yapamamam, benim temel insan haklarıma aykırıdır” demişti.

Eğer mesele, bu iddialarıyla bitse, kendilerine büyük ölçüde hak verilebilir; ancak, böyle bir yolu açtığımızda, karşımıza içinden çıkılmaz problemler çıkmaktadır. Söz gelimi, böyle bir durumda cemaat halinde namaz kılmak imkânsız hale gelmektedir. Yani, Türkiye’de Türkler olarak biz farklı bir ülkede, kendi ana dilimizde namaz kılacaksak, onun getirdiği problemler, müşküller çok daha fazla; ama, Türkiye’de bile, eğer bir meâli tercih ederek namaz kılacaksak, yine karşımıza çok büyük problemler çıkacak. Çünkü, her meâl, daha önce temas edildi, Arapça kelimelerin karşılığı olarak bir tercihi de yansıtmaktadır. Bir kelimenin karşılığı olarak bir tercih yapılmaktadır. Farklı tercihler yapılabileceği için, yapılan tercih zanni olmaktadır. Söz gelimi, ben Hanefiyim, Muhterem Halil Bey Hocamız Şafii, kendileri de temas ettiler, *والمطلقات يتربصن بانفسهن ثلاثة قروء* (Bakara, 2/228) âyet-i kerimesinde, Hocam imam olursa, bizim

mezhebimizin tercih etmediği bir anlamla bu âyeti okuyup geçecek; ben imam olursam, kendi mezhebimce okuma durumunda olacağım. Böyle bir durumda birimiz birimize belki galebe çalmış olacağız o sırada; ama, bu durumda, cemaat ruhunun gerçekleştirilmek istediği hususun aksine bir durum hasıl olacaktır. Halbuki, Peygamber Efendimiz cemaati teşvik etmektedir.

Bu durumda, özellikle gayr-i müslim ülkelerde farklı milletlerden Müslümanların bir arada namaz kılması, âdeta imkansızlaşacaktır. Ötekinde büyük müşküller olacaktır. Öyle bir durumda, her milletin ayrı ayrı camileri olacaktır.

Aynı şeyler ezan konusunda da söz konusu. (...)

Onların iddiası neydi?.. “Onlar” demeyeyim, belki tabir yanlış olur. İddia şu idi: “Okuduğumu anlamak durumundayım, okuduğumu anlamalıyım.” Halbuki, Kur’an-ı Kerim’in meâlinin öğrenilerek, ibadet sırasında Türkçe olarak okumasa bile, zihninden o anlamları geçirmesine mani değil. Yani şu oluyor, meseleye celb-i menfaat def-i mefsedet açısından bakarsak, evet okuduğunu anlaması onda bir menfaat hasıl edecek. Ama, az evvel ifade ettiğim şartlar bakımından, birçok mefsedet de ihdas edecek. Yani, az fayda, çok zarar var. Fakat, o faydayı biz başka yolla da elde edebileceğimiz kanaatindeyim.

Bugün farklı anlayışlara neden olan birtakım kelime tercihleri, mezheplerin ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Bu, demin de söylediğim مَسْئَلَةُ تَرْجُمَةِ meselesi, müstekar, yerleşik bir hükümdür. Cemaatte olan birisi, diyelim ki cehri okunan bir namazda, imamın bir şekilde Türkçe bir ifadede bulunması bir âyet-i kerimeye bir şekilde anlam vermesi, cemaatten bazılarının itirazına yol açabilecektir. Bu da yine cemaat ruhunu zedeleyecek bir durumdur. (...)

Hepinize saygılar sunuyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

Hüseyin Bey, bu meselenin pratik zorluklarının olduğunu söyledi. Yani, namazları Türkçe meâllerle kılmanın veya kıldırmanın pratikte meydana getireceği zararlar var. Teorik olarak, âyet ve hadis açısından, mezhepler açısından bu mümkün mü değil mi? Arkadaşlarımız uzun uzadıya anlattı. Buna eklenecek fazla bir şey yok. Pratik zorluklar konusunda ben kısa bir ilavede bulunmak istiyorum. Bugünkü Türkiye Cumhuriyeti hudutları içerisinde 25 veya 26 dil konuşulduğu söyleniyor. İşte Arnavutça var, Pomakça var, Boşnakça var, Lazca var, Çerkezce var, Gürcüce var, Kürtçe var ve saire. Eğer denirse ki, “camilerlerde Türkçe meâliyle namaz kılınabilir, kıldırılabilir”, o zaman bu Türkiye ile sınırla kalmayacak. İşin bu boyutuna da bakmak gerekiyor. İslâm dini evrensel bir dindir diyoruz. Şimdi bir Türk gelince, “Türkçe namaz kılabilirsiniz camilerinizde” dediğimiz zaman, bir Kürt’e de bunu söyleyebilecek misiniz; bir Laz’a da, bir Boşnak’a da bunu söyleyebilecek misiniz? Veyahut Türkiye hudutlarının dışında da bu bahis konusu olabilir. Hindistan’da, Çin’de, hacda bile değişik şeyler çıkabilecektir. Bu da bir karmaşaya sebep olmayacak mıdır? Bu durumda, var olan gelenegi korumak daha faydalı değil mi? Bir de meseleye bu açıdan bakılmasında fayda var diye düşünüyorum. Yani, âyet ve hadis açısından, bu caiz midir değil midir hususu ayrı bir konu.

Şunu da ifade edeyim: “Kılınabilir” demek, akide bakımından tehlikeli bir şey değildir. Bir adam “Türkçesiyle namaz kılınır, caizdir, ben öyle yapıyorum” diyorsa bu adam öylece kılsa kılınır. İnanç itibarıyla, akide itibarıyla tehlikeli bir şey değil. Zaten bunu İmam Azam söylemiştir. Eğer tehlikeli olsa onun için tehlikeli olurdu. Meselelerin zorluğu, caiz olup olmaması bakımından ileri gelmiyor. Daha ziyade bahsettiğimiz pratik meseleler, birliğin temini açısından, Müslümanlar arasında geleneğin sürdürülmesi bakımından önem taşıyor.

– Buyurun Fahrettin Bey.

Fahrettin Aşık – Hiçbir mezhepte cemaatle kılınması caiz değildir...

Komisyon Başkanı – Ebu Hanife de öyle mi diyor? Bir tek o. Zaten onu söylüyoruz, tamam.

– Ali Bey, buyurun.

Ali Akın – Sayın Hocam, cemaat namazında imamın dili tercih edilir. Çünkü imamın, vasıf bakımından cemaatten daha üstün olması gerekir. Cemaatin dili kıraatte imamdan daha üstünse...

Komisyon Başkanı – Ebu Hanife bunu tahsis ediyor mu, yoksa siz mantıken mi çıkarıyorsunuz?

Ali Akın – Hiç kimse cemaat namazını buna dahil etmiyor.

Komisyon Başkanı – Sarıh bir ibare var mıdır, ben onu istiyorum. Siz mantıken çıkarıyorsunuz; öyle geliyor bana.

Ali Akın – İmamın kıraatte cemaatten daha üstün olması şart.

Komisyon Başkanı – Bunu kabul ediyorum da, Ebu Hanife “imam Türkçesiyle okursa, Farsçasıyla okursa bu caiz değildir” diye bir şey söylüyor mu? (...)

Mutlak olarak anlayalım, tahsis etmeyelim.

Ali Akın – Ferdidir bu.

Komisyon Başkanı – Ferdi olduğuna dair sarıh bir ifade yok(...)

Bizim Türkçe’de “ümminin ümmiye imameti caizdir” derler. Farz edelim ki kimse bilmiyor, ümmi acaba ümmiye öyle kıldırabilir mi?

– Ali Toksarı Bey, buyurun.

Prof. Dr. Ali Toksarı – Teşekkür ederim.

Kişi, ana dilde ibadeti acaba biliyor mu bilmiyor mu? Kur’anı, orijinal şekliyle okumaktan aciz mi?.. Aciz olan, okuma bilmeyen kişi kendi ana dilinde ibadet yapar mı? Olayın iki yönü var: Birincisi acizlik yönü. Orijinal şekliyle bilmeyen kişi, ana dilde ibadet yapabilir mi, namaz kılabilir mi, kılamaz mı? Bir de, son dönemde gündeme gelen, mademki biz Arapça bilmiyoruz, ama bizim de Kur’an’ı öğrenmek, ibadet yaparken neler okuyorsak onların anlamını bilmemiz gerekir... Şu anda gerekçe bu. Bu, farklı bir şey.

Bir defa acizlik konusu, farklı bir durum, istisnai bir konu. İstisnai konu kurallaştırılmaz. Bir defa o ayrı, onu farklı düşünmek lazım. Bir de örnekler verilerek efendim işte bilemezse kendi ana diliyle okusun deniyor. Ana dilde okumak kolay mı? Şu

anda Fatiha'nın Arapçasını öğrenmek mi kolay, yoksa ana dilde meâlini ezberlemek mi? Yani, her iki durumda da bir zorluk var, bir güçlük var. Bir de, mesela Selman-ı Farişi'ye atfedilen rivayet... O rivayet fıkıh kitaplarında var; ama, ben hiçbir hadis kitabında göremedim. Böyle bir hadis var mı, yok mu bilemiyorum.

İşin o yönü üzerinde değil, ikinci yönü üzerinde durmamız lazım. Yani, şu anda denilen şey, Hüseyin Tekin Bey'in de ifade ettiği gibi, "ana dilde ibadet yapmak, okuduğunu anlayarak ibadet yapmak bizim hakkımızdır. Bu bir insan hakkıdır; ben bu şekilde ibadet yapmak istiyorum." Yani özü bu. Konunun bu yönünü tartışmamız lazım.

Bir defa, hiç şüphesiz herkesin kendi dininin esaslarını öğrenmesi, kendi diliyle öğrenmesi, hangi dili konuşuyorsa onunla öğrenmesi gerekir. Bunu öğretmek de bu işi bilenlerin üzerine farz-ı kifayedir, yani hepimizin üzerine farz-ı kifaye. İbadet konusuna gelince, tabii olay şu: Son derece belli bir konu. İşte Kur'an-ı Kerim'i okumak namazda şart mı? Şartsa, acaba meâl okunması, başka dilde okunması Kur'an yerine geçer mi? Yani, Kur'an mana olarak mı inmiştir, yoksa hem lâfız hem mana olarak mı inmiştir?

Bir defa, az önce söylediğim gibi, dinin esaslarını öğrenmek -buna tebliğ dili diyelim isterseniz; bu tebliğ dili Türkçe de olur, İngilizce de olur, her dil olur, o konuda zaten bir ihtilaf da söz konusu değil- bunun üzerinde durmak lazım. Geriye ne kalıyor? Okunan Fatiha'nın anlamını bilmek. Yani, olay bu. Arapçasını mı okuyalım yoksa meâlini mi okuyalım. Okursak anlamını bilmemiz gerekir mi? Bir defa, her şeyden önce anlamını öğretme hususunda -ben daha önce de bir vesileyle Diyanet İşleri Başkanına ifade etmiştim- Diyanet'e çok büyük görevler düşüyor. Bugün, namazlarda okuduğumuz duaları, sureleri toplasan, bir-iki sayfayı geçmez. Bunları, Diyanet İşleri Başkanlığı tercüme ettirmeli esaslı şekilde ve bunu herkese ulaştırmalı, bu çok önemli bir olay. Onun dışında, benim kendi inancım tabii, ibadet dili ayrı, tebliğ dili ayrıdır. Arapça'nın dışında tebliğ dili ayrı olur. Öyle de olması lazım. Biz dinimizi öğrenme ve öğretme hususunda "herkes Arapça bilsin, herkes öyle öğrensin" deme durumunda değiliz. Bir defa bu kesinlikle böyle. Geriye ibadet dili kalıyor. İbadet dili farklı bir konu. İbadet, anladığım kadarıyla sadece okumak değil, anlamını bilmek değil. Onun dışında deruni, içsel, ruhi bir yönü var, bir anlamı var. Yani, bir dil yönü var, bir de simgesel anlamı var. Bu simgesel yönünü de ihmal etmemek lazım. O açıdan sadece konuyu "anıyordu-anlamıyordu" şeklinde değil, bir de işin bu deruni yönünü, ruhi yönünü düşünerek değerlendirmek lazım.

Eğer "namazda okunan Fatiha ve diğer sure ve âyetlerin anlamı da öğrenilsin" deniyorsa, mesela Diyanet İşleri Başkanlığı bir tedbir alarak, cehri kılınan namazlarda, namazdan sonra işte imam efendi alsın meâli, "işte biz bu namazda, Fatiha'yı okuduk ve şu âyetleri okuduk" diye meâlını de okusun. Ondandır hiçbir beis yok, tam tersine tercih etmemiz lazım, teşvik etmemiz lazım. Eğer bir kişi, Fatiha'yı öğrenecek, anlamını öğrenecek kadar kabiliyetli değilse, o kişi mükellef değildir, namaz kılmakla mükellef mi böyle bir kişi? O açıdan, işin bu yönünü değerlendirmek lazım diye düşünüyorum.

Bize düşen görevler var, bir de işin gerçek yönünü ortaya koymak, insan haklarıyla ilgili olan yönü var, o yönde de insanlara anlayarak ibadet yapmaları hususunda -

ki, olay budur- yani “ben okuduğumu anlamıyorum, okuduğumu bilmiyorum”, insanların gerekçesi bu. Bizim de, insanlara bir şekilde anlatmak görevimizdir diye düşünüyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

– Buyurun.

Dr. Hüseyin Kayapınar – Sayın hocalarım, benden evvel konuşan hocalarım, söylemeyi düşündüğüm şeylerin birçoğunu söylediler.

Ben bu toplantı için şöyle bir hazırlık yapmıştım. Önce namazda Kur’an okumanın hükmü, Kur’an nedir, tercüme Kur’an mıdır ve Kur’an tercümesiyle Kur’an-ı Kerim okunabilir mi? İlk üç madde burada konuşuldu. Ben, izninizle kısaca ana dilde ibadetin tarihi boyutu üzerinde durmak istiyorum.

İlki, Selman-ı Farisi’ye nispet edilen bir rivayet var. Sonra, Haccac zamanında Horasan’a tayin edilen bir vali bir cami yaptırıyor ve o camide, insanlar bir müddet Kur’an-ı Kerim’in Farsça tercümesiyle namaz kılıyorlar. Bu durum, geçici bir süre devam ediyor. Bu işin araştırmasını yapanlar Selçuklular, Abbasiler ve Osmanlılar döneminde ciddi bir tartışma yok diyorlar. Mesela hicri 800’lü, Miladi 1390’lı yıllarda yaşayan Aksaraylı Yusuf oğlu Abdurrahman isimli bir zat -“İmadu’l-İslâm” adında bir eser yazmış ve Sultan Murat’a takdim etmiş- bir de, Balıkesirli Devletoğlu Yusuf. Bu iki zat, Kur’an’ın Türkçe tercüme edilmesi tezini savunmuşlar. Ama bu zannediyorum tercümeyle ilgilidir, ibadetle ilgili değildir.

Biliyorsunuz, Kur’an-ı Kerim’in Türkçesiyle ibadet edilmesi daha çok 1900’lü yıllardan sonra, Ziya Gökalp’le Türk kamuoyuna girdi. 1926 yılında yanlış hatırlamıyorsa İstanbul Göztepe’de bir imam Türkçe okuyarak namaz kıldırıyor ve o günkü Diyanet İşleri Başkanı Rifat Börekçi’nin emriyle görevden alınıyor. Sonra 1932 yılında ezanın Türkçeleştirildiği dönemlerde yeni çalışmalar yapılıyor. Tabii Ziya Gökalp döneminde bu işi savunanlar da var, özellikle Musa Carullah Bigiyef’in tesiri altında kalan kişilerin çalışmaları var. Sonra da biliyorsunuz, belirli dönemlerde işte ara sıra gündeme geliyor. Şimdi, tarihte bu işin çok fazla problem teşkil etmediğini görüyoruz.

Fetva olarak veya hüküm olarak bildiğiniz gibi İmam Azam’ın görüşü var, bu herkeşçe malum bir şey... Yalnız şunu görüyoruz, İmam Azam’ın bu konudaki görüşünü Kasani, Bedai’ u’s-Sanai adlı eserinde, büyük ölçüde savunuyor ve İmam-ı Azam’ın görüşlerini birkaç maddeye dayandırıyor. Bunlardan birisi üzerinde epey duruldu. Selman-ı Farisi olayı. Sonra bir de şunu söylüyor Kasani: “İmam Azam’a göre Kur’an-ı Kerim’in asli rüknü var, bir de fer’i rüknü var. Asli rüknü Kur’an-ı Kerim’in manasıdır, fer’i rüknü de lâfzıdır. Nasıl ki, mesela kıyama muktedir olamayan kişi oturarak namaz kılar -ki, kıyam asli rüktündür- aynı şekilde, manaya riayet etmek kaydıyla, lâfzına gücü yetmeyen manasıyla kılabilir.” Kasani bunu İmam Azam’ın görüşünün bir delili olarak söylüyor. Bir de şunu söylüyor: “Eğer asli rükün Arapçası olsaydı, o zaman Arapça herhangi bir ifadeyle, lâfızla namaz kılınması gerekirdi. Oysa bu mümkün değil. Demek ki aslolan bir işin manasıdır. Dolayısıyla başka bir dilde manasını kullandığı zaman bir kişi, bundan yararlanır.”

İmam Azam'ın dışında biliyorsunuz buna cevaz veren yok. Hanefi mezhebinde fetva usulünde ibadette öncelik İmam Azam'ın görüşlerine veriliyor, sonra sahabenin görüşlerine. Ama, bu konuda, İmam Azam'ın görüşüyle fetva verilmemiş. Sadece dediğim gibi, Kasani ve benzeri bazı kişiler bunu nakletmişler ve azınlıktadırlar. Çoğunluk karşı görüşte.

Demim hocalarımından biri temas etmişti. Selman-ı Farisi olayı, aslında sıhhati çok belli bir olay değil; çünkü, hadis kitaplarında böyle bir rivayete rastlanmıyor. Yani, Selmanı Farisi, bu mektubu kime yazmış...

Ali Akın – Burada hadis var, okudum...

Dr. Hüseyin Kayapınar – Fıkıh kitaplarında var bu, Mebsut'ta var.

Komisyon Başkanı – Hangi kitapta geçiyor?

Ali Akın – Ahmed b. Hanbel'de var, Ebu Davud'da var.

Komisyon Başkanı – Selman-ı Farisi adı geçiyor mu orada? O değil, onu konuşmuyoruz, o ayrı bir konu. Selman-ı Farisi'nin adının geçtiği bu konuda bir hadis var mı Kütübü Sitte'de?

Ali Akın – Şunu arz etmek istiyorum: Selmanı Farisi olayından daha sarih...

Komisyon Başkanı – Daha sarih olabilir, biz onu konuşmuyoruz, bizim konuştuğumuz Selman-ı Farisi hadisi.

Dr. Hüseyin Kayapınar – Bir de şunu savunuyor Kasani: "Arapça olmayan metne Kur'an denilirse bile, namazda Arapça olanın okunması o metne Kur'an denildiği için değil, Allah'ın zatıyla kaim bir sığata delil olduğu içindir." Yani, "evet" diyor Kasani; "diyelim ki Kur'an-ı Kerim'in tercümesi Kur'an değil Arapça olmadığı için; ama, namazda okunması gereken şey, o metnin Allah'ın o kelam sıfatına delalet eden bir şey olmasından dolayıdır. Bu da her dilde olabilir." Şimdi, bunlara cevap tarzında demim bahsettim. Bu Selman-ı Farisi olayına bazıları pek güvenmiyor. Fıkıh kitaplarında yer alan bir şeydir. Selman-ı Farisinin bu mektubu kime yazdığı, bu mektubu kimin götürdüğü, kimlere götürdüğü, onların bu namazı nerede kıldığı hususlarında herhangi bir açıklık yok.

Komisyon Başkanı – Bu konu üzerinde sanki mütevatir bir âyet üzerinde duruyormuşuz gibi durmamız bana göre çok doğru bir şey değil. Çünkü, hadisenin kendisi bile mevsuk bir hadise, sahih rivayetle bize intikal eden ve ayrıntılarıyla bilinen bir hadise değil. Bu konuda yeteri şeyler söylendi. Sonuç itibariyle siz de okunmayacağı kanaatinde misiniz?

Dr. Hüseyin Kayapınar – Ben sonuç itibariyle, hem fikhi açıdan hem de maslahat açısından bu işin uygun olmadığını düşünüyorum. Çünkü, belli bir uygulama var, bu uygulamalar nassa dayanıyorsa zaten ona diyebileceğimiz bir şey yok. Peygamber Efendimize Kur'an-ı Kerim Arapça inmiş, Arapça okumuş. Tabii, "o Araptı" denilebilir, "onun için ona gelmiş" denilebilir. Ama, 1,5 milyarlık bir İslâm âlemi, Kur'an-ı Kerim'i orijinalinden okuyor ve bu konu bildiğim kadarıyla Türkiye'den başka bir yerde söz konusu edilmiyor.

Komisyon Başkanı – Çok duydum ben, bazı yerlerde de okudum. Deniliyor ki,

Kur'an-ı Kerim Arapça da değil; bugün konuşulan Arapçayla da fazla alakası yok. Bizim Kutadgu Bilig'teki Türkçe nasıl bizim bugünkü Türkçemiz değilse, Kur'an'ın Arapçası da bugünkü Arapçadan çok farklı bir lisan. Yani, tarihî bir lisan haline gelmiş. Onun için bazı Arap ülkelerinde bunu sadeleştirme girişimi var. Biz eski Türkçe metinleri sadeleştiriyoruz ya, Kur'an-ı Kerimi de bugünkü dile çevirme teşebbüsleri olmuş. Mısır'da olmuş... Mevlüt Bey belki daha ayrıntılı olarak biliyor bunları. Ama, onlarda da başarılı olmamış. Bu teşebbüslerden netice alınmamış. Tutmamış bu görüşler ve vazgeçilmiş...

Dr. Hüseyin Kayapınar – Kemal Edip Kürkçüoğlu merhum, “Kur'an-ı Kerim Arapça değil Rabçadır” der. Öyle bir deyim kullanır.

Efendim, bu Kur'an-ı Kerim'in meâlinin -Türkçe veya bir başka dilde- namazda okunması bence hem maslahat ve hem de dinî siyaset açısından uygun değildir. Bir defa, demin mahzurlar bahsedildi...

Komisyon Başkanı – Onları lütfen geçelim.

Dr. Hüseyin Kayapınar – Bir de, biz Kur'an-ı Kerimi namazda da Türkçe okumaya kalkarsak, orijinalinin gittikçe unutulup tümüyle -gerçi Cenab-ı Hak onu koruyacağını zaten vaat ediyor; ama, illa belirli insanların elinde koruyacak diye bir kayıt yok- memleketimizden ileride gidebileceği kaygısı var. Bu göz önünde bulundurulmalı. Sonra Türkiye'de -siz de bahsettiniz- Kürt, Kürtçe; Çerkez, Çerkezce okumaya kalksa, camilerde hangi dille okunacak?.. Münferit olan şöyle okusun, cemaatle olan böyle okusun diye bir ayrı hüküm olmaz. Zaten, anladığım kadarıyla heyetin tümü aşağı yukarı aynı görüşte. Yani, Kur'an-ı Kerim meâliyle namaz kılınması bence uygun değildir.

Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

– Buyurun.

Ali Akın – Bu kitabı acizane ben tercüme etmiştim yirmi sene önce, oradaki delillerin hiç birisi İmam Azam'a ait değil.

Komisyon Başkanı – Hüseyin Bey de söyledi, sonradan atfedilmiş olabilir. (...)

Ali Akın – O kendi yorumudur. İmam Azam içtihat yapmıştır, o içtihadın gerekçesi nedir; kendisi...

Komisyon Başkanı – Hikmetler aranmıştır, deliller aranmıştır; bulunanlar yazılmıştır, mesele odur.

Dr. Hüseyin Kayapınar – Zaten aşağı yukarı tüm fıkıh kitaplarında İmam Azam bizzat bu delilleri kendi söylemiş değil, onun izinde gidenler, “olsa olsa buna dayanır” bu demişlerdir.

Komisyon Başkanı – Celal Bey, lütfen tekrar etmeden, buyurun.

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Ben işin cevaz tarafı üzerinde durmayacağım, zaten yeterince duruldu. Maslahat tarafı üzerinde de söylenmesi gerekenler de hemen hemen söylendi. Ben belki ufak, bir iki şey ilave edeceğim, fazla uzatmayacağım.

Sayın Başkanın da belirttiği gibi, Türkçe'den başka bir dille okunmaya başlandığı zaman mahalli talepler de ortaya çıkacaktır ve onlar da kendi ana dilleriyle okumaya başlayacaklardır. Bakın, bu durumda, şehirler mahallere ayrılır, yani şehirler bölünür. Anadolu köy köy bölünür ve böylece sadece kargaşa çıkmakla kalmaz, milli bütünlük bozulur. "Onun-bunun ezanı" ortaya çıkar; "şu bizim ezan, şu onun ezanı" gibi durumlarla karşı karşıya geliriz. Bu, milli birlik ve bütünlüğü bozucu bir durumdur.

Bu talepler, nereden geliyor? Tabii, bu talepleri ileriye sürenlerin bir kısmı, bunu Cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'e mal ediyorlar ve "ibadet dilini Türkçeleştirmek onun nihai hedefiydi" diyorlar. Ben bu konuyla ilgili bir hadiseyi anlatmak istiyorum. Ali Rıza Sağman Hocamızı bilenler bilir. Biz ondan ders okuduk. Sağman Hocamız'dan dinlemiştim. Mustafa Kemal Atatürk, Topkapı Sarayında Türkçe namaz denemeleri yaptırıyor ve Ali Rıza Sağman da bu denemelerin içerisinde. Meşhur hafızlar, -aklımda kaldığına göre o zamanın meşhur hafızı Hafız Sami de var-defalarca bu denemeleri yapıyorlar. Hafızların güzel sesiyle Türkçe meâlini okutarak teravîh kıldırıyor ve o da izliyor bu teravîhleri; oluyor mu, olmuyor mu diye. Çok uğraşılıyor ve sonunda diyor ki, "olmuyor, bırakın." Diyor ki, "tamam, tekrar Arapça Kur'an-ı Kerim nasılsa öyle okumaya devam edin." O arada da Hafız Sami'ye "yahu şuradan güzel bir Kur'an-ı Kerim oku, bir dinleyelim de içimiz açılsın" diyor. Şimdi, Ali Rıza Sağman'ın verdiği bilgilere göre, Atatürk burada sadece Türkçe anlam üzerinde durmuyor, benim anladığım, hocanın anlattığı, bir de işin musiki tarafına da bakıyor, musiki olarak da acaba güzel oluyor mu, olmuyor mu? Çünkü, Osmanlı eğitimi almış o devrin insanları gerçekten bu işin musiki tarafını da ihmal etmiyorlardı. Bakıyor ki bu musiki burada yok bundan vazgeçiyor ve kendisi bizzat "olmadı, eskisi gibi devam edecek" diyor. Bunu televizyonlarda iki üç seneden beri gündeme getirenlerden bazıları ısrarla Atatürk'ün nihai talebi olarak takdim ediyorlar ve burada da bana kalırsa, onu kullanıyorlar. Yani, aslında böyle bir nihai talebi bulunmamaktadır.

Cevaz yönüyle olmayacağı düşüncesine ben de katılıyorum; ama, maslahat yönü itibarıyla de buna gerek yok ve çok tehlikeli sonuçlar meydana getirebilir. Bakınız, kiliselerin birliği bütünlüğü, ibadet dillerini millileştirdikleri için bozulmuştur ve kiliseler birbirinden ayrılmıştır. Ben Suriye'de kalmıştım, orada Ermenilerin bir kısmı Ermenice bilmiyor Türkçe biliyorlardı ve onlar ibadetlerini başka bir kilisede Türkçe ibadet yapılan kilisede yapıyorlardı ve öteki Ermeniler de Ermenice ibadet yapılan kiliselerinde yapıyorlardı. Müslümanların ümmet boyutunda, namazda tek bir dilleri var. Yani bu büyük bir nimettir. Bu kadar büyük bir nimetin üzerine bir defa gidilmesin, maslahat açısından gerçekten çok tehlikeli sonuçlar meydana getirir. Bunu hassasiyetle belirtmek istiyorum.

Ben bir toplantıya katılmıştım Edirnekapı'da, otele. Orada Batıda yetişmiş bir Pakistanlı bir konuşma yaptı ve şunu söyledi: "Müslümanlar bu tek namaz dilinin kıymetini bilmeleri lazım. Bir de, şu ezanın ve 'Selamün Aleyküm'ün ne kadar birleştirici ve ne kadar Müslümanlar arasında birbirlerini tanıttıcı bir parola olduğunu bilmeleleri gerekiyor. Ben çeşitli yerleri gezdiğimde, bir yerde bir 'selamün aleyküm' diye bir selam verildiğinde, onların Müslüman olduğunu hemen anlıyorum, onlara ısınıyorum.

Renklerinden anlamıyorum; ama o her şeyi belli ediyor.” Kısaca, ezanın dilini, Kur’an’ın dilini ve bir de “Selamün aleyküm”ü, bunun beynelmilel küresel tarafımı değiştirmeyelim diye bir konuşma yapmıştı. Ben de gerçekten o konuşmayı takdir ettim, Bu işin maslahat tarafı.

Bir-iki küçük nokta daha: Mesela sessiz namazları düşünün, öğle namazını kılıyoruz imamla. Burada, aslında, cehri bir kıraat yoktur ve biz cemaat olarak sadece imama bağlanmışız ve onun okuduğu Kur’an’a kalbi bir bağlantı içerisindeyiz. Yani, burada kalbi bir bağlantı var. Burada mana yoktur, burada maneviyat vardır. Burada esas önemli olan bu bağlantı. Manasını bilsek daha mı iyi olur; bu nokta tartışılabilir. Belki o bağlantıyı kuramayız. Firavun anlatılırken benim kafam Mısır’a falan gider, onları düşünmeye başlarım, oradaki arkeologların kazılarını düşünmeye başlarım. Şimdi, burada benim o manevi bağlantım sağlanmış mı olur? O bakımdan, bunları da değerlendirmek gerekir.

Türkçe duaya gelince, bir şey söyleyeyim müsaade ederseniz. Bizler, Kur’an-ı Kerim anlamadan dinlemeye alışmış bir milletiz. Arapça dua yapıldığı zaman da bizim o kadar sıkıntımız yok; ama, bir Arap’ın Türkçe duaya amin demesi çok zor bir şey. Biz alışmışız. Buyurduğunuz gibi, duayı herkes kendi dilinde yapar, orada zaten bir sorun yok; ama, Arap’a zor gelir. Bana bir iki kere “dua yap” dediler. “Ben Arapça dua yapmam. Sizin Arapça duanıza ‘amin’ diye diye bıktık. Türkçe dua yapacağım ve siz şimdi ‘amin’ diyeceksiniz; kabul ederseniz yaparım” dedim. Bir yemek duası yaptım. Daha sonra yine istediler yine ayısını yaptım. Onlar bu işi biraz eğlence halinde, çok güler bir şekilde amin diyorlardı. Ama, bizim gibi ihlasla anlamadıkları duaya onlar şüphesiz ki amin diyemezler. Bu bakımdan, ben işin biraz maslahat tarafına değinmek istedim. Cevaz tarafına tabii ki ben de katılıyorum.

Çok teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

Bir konuya teorik olarak bakılmasının faydalı olduğunu belirtmek istiyorum. Namazın şartları var, hani “rükünleri” diyoruz. Kıyam, kıraat, rüku, sücud, ka’dei ahirede teşehhüd miktarı oturmamak diyoruz. Fakat, bu kıraat meselesi bugünkü konumuz itibarıyla biraz tartışmalıdır. Mesela, İbni Rüşd’ün Bidayetü’l-Müçtehit’inde bir iki istisna görüşe atfen deniyor ki, namazda kıraat şart değildir. Yani, kıraatsiz de namaz olur diyor. Bu, bir.

İkincisi şu: Dilsiz bir adam farz edelim, ahraslar.. Bu ahraslar aczi sebebiyle, Arapça ifadeleri ve Türkçelerini de okuyamadıkları için kıraatle namaz kılıyorlar. Demek ki sakıt oluyor böyle bir zamanda. Böyle bir zamanda hastalar için zaten kıyam da sakıt oluyor, öbür rükünler de sakıt oluyor. Bundan daha önemlisi şu: Ebu Hanife’nin mezhebine göre, cemaat halinde namaz kılınırken cemaatin Kur’an okuması şart değil. İkinci namazını, öğle namazını düşünün, imamı da dinleyemiyorsunuz ki katılma bahis konusu olsun. Sadece susuyorsunuz. Kıraat yok burada; ne Fatiha var ne de zammı sure var. Meselenin bu tarafına da baktığımız zaman, demek ki bunun yorum kaldırır bir tarafı var. Burada, şimdiye kadar beliren görüşlere saygı duyuyorum,

katılıyorum genel ölçüde, ama muhalif görüşler de savunulabilir kanaatindeyim. Buna da bir toleransın tanınması icap eder diye düşünüyorum.

– Sayın Uçar, buyurun.

Prof. Dr. Şahin Uçar – Efendim, ben meslek itibariyle İslâm tarihçisiyim ve meseleyle biraz tarihi perspektiften bakmak istiyorum. Biraz tarih felsefesiyle ve dil felsefesiyle de uğraştım. Binaenaleyh, burada söylenen sözlerden öte, matbuatta tercüme, meâl, kıraat sözlerini çok duyuyoruz. Bunlar bana fazla manidar görünmüyor, sebebini arz edeceğim.

Efendim, Süryani kilisesi ve Ortodoks mezhebinden bazı Hıristiyanlar, Bizans devrinde, kendi dillerinde ibadet etmek meselesi yüzünden epeyce bir zulüm görmüşlerdir. Yani, o zamanki Ortodoks kilisesi, Süryanice ibadeti yasaklıyordu. Tarihte böyle şeyler var. Mesela, reformasyon hadisesi sırasında da, Papanın ve Katolik kilisesinin otoritesini kırmak için -Latince'nin hükümferma olduğu bir devrin sonunda- millî dillere İncillerin tercüme edildiğini görüyoruz. Fakat, bu tercüme sadece tercümeden ibaret kalmıyor, netice olarak kilisenin otoritesine karşı “biz, kitabı kendimiz okuyup kendimiz yorumlarız” gibi bir Protestan zihniyet de var. Belki bunlara benzer düşünce sahipleri Türkiye’de bu meseleleri son zamanlarda gündeme getiriyorlar.

Bir kere, zannedildiği gibi bir dilden öbür dile tercüme yapmak mümkün değildir. Hiç mümkün değildir. Ancak, kısmî bir meâl tercümesi mümkündür. Bu, Kur’an-ı Kerim için de böyledir, herhangi bir metin için de böyledir. Herhangi bir kelimenin anlamını kavrayabileceğimiz de semantik açısından biraz şüphelidir. Çünkü, bütün dili bilmedikçe, herhangi bir kelimeyi de anlamak zor görünüyor. Ben, bir kere Kur’an-ı Kerim’in Türkçe’ye tercüme edilebileceği kanaatinde değilim. Yani, tercüme edilir de meâl olarak. Kur’an-ı Kerim sadece anlamdan ibaret değil. Kur’an-ı Kerim’in asıl etkileyen yönü, anlamından ziyade ahengidir. Kur’an-ı Kerim’de ilahî bir ahenk var ve bunu dinlediğiniz zaman, okuyanın tarzı, tavrı ne olursa olsun etkileniyorsunuz. Ben bir Kıpti kilisesinin İncil’i Mısır’da nasıl icra ettiğini dinledim. Adamlar Arap kültürü içinde oldukları için, İncil’i de bizim şark musikisi usulüne göre biraz Kur’an-ı Kerim’e benzeterek taganni ile okumaya çalışıyorlar. Tamamen komik ve gülünç bir manzara ortaya çıkıyor. Hocalarımdan Celal Yeniçeri Bey demin anlattı; işte böyle bir deneme vaktiyle bizde de olmuş. Yani, Kur’an-ı Kerim dinlendiği vakit insana huşu veren, insana tesir eden şey, onun anlamından ziyade onun ahengidir bir kere. Hatta, müsteşriklerden Arberry, bir Kur’an-ı Kerim tercümesi yapmış; tercümesinin önsözünde diyor ki, şimdiye kadar yapılan tercüme, Kur’an-ı Kerim’in bu ahenk tarafını ihmal ettiler, halbuki Kur’an-ı Kerim fevkalade ahenkli bir dil ile nazil olmuştur. Yani, bu Arapça’nın ahengi değil, Arapça güzel bir dil; ama, Kur’an-ı Kerim’in hususi bir ahengi var ve hatta aruz vezninin bile Kur’an-ı Kerim çalışmalarından mülhem olarak icat edildiği söylenir... Yani, Kur’an-ı Kerim’in bir kere, sadece anlamdan ibaret sayılması saçma bir telakki. Ayrıca, din, her şeyden evvel bir ritüeldir. Yani, geleneği vardır. İbadet dediğimiz, ritüel dediğimiz şey öyle, zannettiğiniz kadar anlamla alakalı olmadığı gibi, bilakis bir ritüelde ne kadar fazla esrar varsa, o kadar etkili olma ihtimali psikolojik olarak galiptir.

Bütün bunlar bir yana, hocalar zaten ifade ettiler, bunun bir de maslahat tarafı var. Türkiye’de tefrikaya sebep olacağı, pratikte imkânsız olduğu gibi hususlar aşikar gerçekler. Yani, bu bence tartışılmaz bile. Böyle bir uygulamanın yapılabilmesi mümkün bile değil. Bu zaten buradaki konuşmalardan da tavazzuh etti.

Bir mesele daha var. Siz Kur’an-ı Kerim’i tercüme ettiniz, ibadette kullandınız, güzel de, bu yaptığınız, işin fıkhi yönü, ulemanın şu veya bu suretle fetva verdiği o kadar önemli değil, burada 14 asırlık bir gelenek var ve siz bu geleneği berhava ediyorsunuz. Gerçi bizde ruhban sınıfı yoktur, bir papalık kilisesi de yok, onun bir otoritesi de yok; ama, gelenekler de yoksa, dinin en sağlam temellerinden biri de berhava edilmiş demektir. Ritüeli olmayan bir din olur mu? Yani, ibadetlerin geleneği vardır o gelenek nasılsa öyle icra edilir. Aksini düşünmek düpedüz saçmalamaktır. Yani, bu arkadaşlar belki birtakım fetvalara, cevaza veya birtakım yorumlara dayanıyorlar; ancak, herhangi bir kutsal metnin tefsirinin bile mümkün olduğunu ben düşünmüyorum, değil tercümesinin. Bu şiir diline benzer bir şeydir, çok daha yüksek bir şeydir vahiy dili elbette. Şimdi siz onu alıyorsunuz, normal bir dile tercüme edebileceğinizi zannediyorsunuz. Bu bahsi fazla uzatmak istemiyorum. Sıradan metinlerin bile çok dikkatli tercüme edildiği halde, asıyla karşılaştırıldığı zaman ne kadar gülünç gördüklerini ben defaatle müşahade ettim, bazı tercümelerim vesilesiyle.

Tercüme bir kere kolay bir şey değil, hatta mümkün değil. O yüzden, “tercüme, müellifine ihanettir” demişlerdir. Burada, Kur’an-ı Kerim’i anlaşılacak maksadıyla veya işin cevaz noktası olarak “haydi bilmeyen yeni öğrenenler, kendi dilinde ibadet etsin” gibi şeyleri söylemek başkadır, bunları istismar edip, “efendim ibadet dilini Türkçeleştirelim” veya “Kur’an-ı Kerim’i meâlinden tetkik edelim, meâlini okuyarak kafamıza göre fetva verelim” gibi tavırlar başka bir şeydir. Bunlar maalesef son zamanlarda Türkiye’de birtakım çevrelerin istismar ettiği ve benim şiddetle muhalif olduğum, kınadığım çirkin davranışlar.

Görüşlerimi böyle arz ediyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

– Sayın Doğan, buyurun.

Dr. Lütfi Doğan – Sayın Başkan, sevgili dostlarım! Gerçekten üzerinde durduğumuz bu konu, bizim meselemizdir. Arapça ve Türkçe sorunu değil, insan sorunudur. Yani, bir hidayet sorunu aynı zamanda. Ben sorunu öyle görüyorum.

Eskiden beri insanlar düşünmüşler bunu. En son konuşan ilim adamı arkadaşım Şahin Bey, çok güzel konuştu. Kur’an bir musiki aynı zamanda. İlim adamı olarak, İslâm’ın hizmetçisi olarak -ben kendime baktım- elli altmış senedir bu yoldayım. Arapların arasına da gittim gördüm. Onlar da aynı tartışmaları yapıyorlar. Bu tartışmalardan çok yararlandım. Gerçekten de Kur’an-ı Kerim’i tercüme ederek tercümesini namazda okumak imkânsız, bu çok açık. Ama, arkadaşlar “bu konuyu biz bitirdik” demek doğru değil. Çünkü, mesele Arapça ve Türkçe meselesinin ötesinde, insanın mutluluğu meselesi, hidayet ve insan meselesi. (...)

Bu bakımdan, namazda kıraatin Arapça’nın dışında okunması imkânsız. Yalnız,

bu konuyu kapatmayalım diyorum. Ama, derinliğine düşünmek gerektiğine inanıyorum. Ancak, arkadaşlarımın anlattığı gibi, İslâm Dininin evrenselliğinden dolayı farz namazlarda, cemaatle kılarken Kur'an'ın tercümesini okumak imkânsız. Fakat Arap dili başka, dini gönüllere ulaştırmak başkadır. Anlamayan, bilmeyen bir insana Arapça söyleyerek onu bir yere götüremezsiniz, cahilliğe götürürsünüz, affedersiniz, anlamadan kabule götürürsünüz, aptallığa götürürsünüz. Kusura bakmayın. O bakımdan, ben ikinci kısma önem veriyorum.

Bir de şunu söyleyeceğim. Diyanet İşleri Başkanlığı bu konuyu bir daha getirsin, bir daha konuşalım; ama, önceden hazırlanarak konuşalım. Bakın, burada, birçok arkadaşımız, tesadüfen de olsa, bazı hazırlıklarından dolayı hakikaten güzel şeyler söylediler.

Dikkat ediyor musunuz, Türk toplumunda en fazla din konusunda yazılan kitaplar Türkçedir. Ben Büyük Millet Meclisinde milletvekili iken bana dediler ki, "sen hocasın, ne olur bu dille konuşma." Ne konuşayım? "Osmanlıca konuş." Ben onlara cevap verdim kendi dilimle: "Burası Türkiye Büyük Millet Meclisi; Türk milletvekillerine ben Türkçe konuşurum." Dil ile dini karıştırıyorsunuz siz. Oysa bizim Peygamberimiz "karşıdaki insanların diliyle konuşun" diyor.

Sevgili dostlarım, biz bir defa, halkın hiç anlamadığı bir dille bir yere varamayız. Benim maksadım, Arapça'yı veya Türkçe'yi konuşmak değil, insanların gönüne Allah sevgisini, Allah imanını aşulamaktır. Onun için, Kur'an-ı Kerim'i Türkçe'ye tercüme edin, başka dile tercüme edin, her dile tercüme edin, Kur'an-ı Kerim'in o güzelliğini bütün düşünen insanlar anlasın.

Biraz uzattım kusura bakmayın. Bunlar üzerinde düşünmemiz, dil ile din arasındaki ilişkiyi iyi görmemiz lazım. Bir insan diliyle düşünür. Araplar şüphesiz kendi dilini savunur. Bakın, Ebu Hanife niçin Farsça hakkında bazı şeyler söylemiş; çünkü, Arap değil Ebu Hanife. O ana dille düşünüyor, Allah ona o şeyi vermiş.

O bakımdan, Diyanet İşleri Başkanlığına halkın konuştuğu dili önermeliyiz. Mesela, bakınız. Bakın, birçok bilgin arkadaşlarım var, muhaddisler var. Elimizdeki Tecrid-i Sarih'i; acaba Türk lise talebesi okusa bir şey anlar mı? Bir şey anlayamaz.

Komisyon Başkanı – Tebliğ dili Türkçe olmalı...

Dr. Lütfi Doğan – Çok güzel Türkçe olmalı. Fransa'da en iyi Fransızca konuşanlar papazlardır. Mısır'da en iyi Arapça konuşanlar Ezherlilerdir. Türkiye'de en kötü dil konuşan cami hocaları! Ben, Diyanet İşleri Başkanlığı'nca bilhassa bunun üzerinde durulmasından yanayım.

Bu konunun üzerinde biraz daha konuşulması lazım geldiğine inanıyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

Ateş Hocamızı dinliyoruz.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Burada güzel fikirler söylendi. Bunların bir kısmına katılıyorum; ama, katılmadığım hususlarda var.

Biz, realiteden biraz uzak kahyورuz. Maalesef, toplumu din konusunda yönlendirenler, eğitenler, biraz toplumun gerçeklerinin gerisinde kahyور. Toplumun bir çoğunluğu var. Biz, 1,5 milyar Müslümandan bahsediyoruz. Güzel ama, bu 1,5 milyar Müslüman acaba aynı görüşte midir? Toplasanız, şu Türkiye'deki Müslümanları, acaba burada beyan edilen fikirleri benimseyenler kaçta kaçtır? Diyelim ki yüzde 20'si veya 30'u böyledir veya 50'si böyledir, ama bir de diğeri 50'si var. O diğeri 50'sinin düşüncesinin hiçbir değeri yok mudur?

Efendim, "Kur'an Arapça inmiştir, tercüme edilemez..." Tercüme edilemezse, başka milletler ve biz dini nasıl öğreneceğiz, bu halk nasıl öğrenecek? Camilerde biz pekâlâ Kur'an'ın muhtevasını anlatıyoruz, tercüme edilemezse nasıl anlatırız?

Osmanlı döneminin son zamanlarında Kur'an tercümesi meselesini Ziya Gökalp vesaire tartışmış. O zaman Feyzullah Efendiye gelmişler, Kur'an'ın Türkçeleşmesini isteyenlerden, savunanlardan... Ama, bir kısmı o zaman, "Kur'an hiç tercüme edilemez, meâli de yapılamaz" diyorlardı. Feyzullah Efendi'nin görüşü şu: Kur'an tercüme edilmelidir. Efendim diyorlar ki, tercüme veya meâl Kur'an'ın yüzde yüz bütün manalarını aktaramaz... Varsın aktarmasın, yüzde 70'i olsa, bütün manalarının yüzde 70'ini de aktarsa yine faydadır. Ama, hiç anlamadan, Kur'an'ın sözlerini tekrar etmenin ne anlamı olacak? Kur'an'a bir kere aykırı. انا انزلناه قرءانا عربيا لعلمك تعقلون (Yûsuf, 12/2). Niye acaba Allah Kur'an'ı Arapça indirdi? Peygamber Araptır onun için. Bunu Kur'an söylüyor: وما ارسلنا من رسول الا بلسان قومه ليبين لهم (İbrahim, 14/4). Acaba Peygamber Türk olsaydı, Türklerin içinden seçilseydi, ona Kur'an Arapça mı indirilecekti? İngilizlerden seçileceğini farz edelim, ona da tabii kendi diliyle indirilecekti. Peygamberlik devri bitmiş, bir daha Peygamber gelmeyeceğine göre, bu dünya milletlerine İslâm nasıl aktarılacak, Kur'an'ın muhtevası nasıl aktarılacak? Elbette meâli yapılarak. Meâl yüzde yüz Kur'an olmasa bile, hiç değilse takribi manasını ifade ediyor ya" aktarıyor ya! Elbette Kur'an'ın tercüme edilmesi gerekir. İbadetin camilerde, cemaat namazlarında Arapça olmasında hiç kimsenin ihtilafı yoktur, kimse de buna bir şey söyleyemez. Ama, burada ferdi olarak adamın birisi kalkıp ibadet etmek istiyor, 60 yaşında İslâm'a yönelmiş, 60 sene hiç öğrenmemiş, Arapça'yı da bilmiyor ve dili de yatmıyor. Şimdi bu adama, "yok illa sen bunu ezberleyeceksin, bunu okuyacaksın" diye dayatamayız, dayatırsak zorluk çıkarmış oluruz...

Biz, dini bir konuda fetva verirken, falan böyle söyledi, filan böyle söyledi... Bunlar insandır, içtihat görüşlerini öne çıkarır. Ama, Kur'an ne söyledi, hadis ne söyledi? Acaba Peygamberimizin bir tek hadisi var mı ibadet başka bir dille yapılamaz diye? İşte sahabelerin sözleri var. Mesela, Habib-i Acemi, Hasan Basri'nin talebesi... Habib-i Acemi ismi üstünde yabancı bir insandır, yani İranchıdır. Arapça'yı iyi bilmediği için Farsça Kur'an okuyarak namaz kılıyor. Bu sözümünden şunu anlamayın; "bu adam, ibadetin Türkçe yapılmasını, camilerde Türkçe okunmasını istiyor"; onu anlamayın. Ama, bir adam hiç yapamıyorsa, "ben bununla namaz kılacağım, bunu öğrendim, bana müsaade edin" derse, "yok senin namazın batıldır" diyecek durumda değiliz. Biz, hâşâ, Allah adına fetva verecek durumda değiliz. Bu konuda Allah'ın bir hükmü yok.

Sizin de dediğiniz gibi, bu mesele tartışılabilir. Burada kesin noktayı koymanın,

aslında dine hizmet olmadığı kanaatindeyim. Çünkü, Kur'an-ı Kerim, dillerin değişmesini Allah'ın bir lütfu olarak görüyor; *ومن آياته خلق السماوات والأرض واختلاف ألسنتكم واللغاتكم* (Rûm, 30/22). Kur'an-ı Kerim'in bu genel prensiplerini düşünerek, işi o kadar zorlaştırmanın İslâm'a uygun olmadığı kanaatindeyim.

Tabii, bu konuda pek çok deliller var. Sözü de uzatmak istemiyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz teşekkür ediyoruz.

– Buyurun Ali Bey.

Dr. Ali Arslan Aydın – Konuşmaları takip ettim, son derece memnun kaldım. Biraz rahatsız olmama rağmen, bir hayli de hazırlık yaptım; ama, gördüm ki genç hocafendiler benim söyleyeceklerimi daha güzel, daha açık ifadelerle ortaya koydular. Konuşmamı tehir ettim, hatta konuşmamayı da düşündüm; ama, sonuçta dostlarım -iki dost- konuşunca gönlümden geldi bir iki söz de ben söyleyeyim diye.

Aslında fazla ihtilaf da yok. Mesela, ... Süleyman Ateş Bey, netice olarak genç arkadaşların, namazda Kur'an-ı Kerim'in okunması meselesinde delilli olarak kaynaklara dayanarak söylediklerinin aynı şekilde olduğunu ortaya koydu. Ama, İslâm'ın tanıtılması meselesinde, her milletin kendi diliyle İslâm'ın öğretilmesi meselesini ele alıyor ki, doğrudur. Yani, İslâm'ın tanıtılması için, illa ibadet dili olarak da, lâfzı da, manası da ilahî olan, vahy-i ilahî olan, Peygamberimize münzel olan Arapçayı öğrenmek gerekmez. Kur'an-ı Kerim'i namazda Arapça okuyagelmışiz şimdye kadar, böyle de olmuştur. Bunun aksine de ciddi bir görüş de yoktur. Üç mezhep zaten kesin olarak bu görüştedir. İmam Azam'ın sözünü arkadaşlar söylediler, gerekçelerini falan da söylediler. Fakat ben şahsen ona katılmıyorum. Acizane, bende belki Türkiye'de bulunmayan bir kitap var. Tercüme edilmesini de temenni ederim; ama, bazı mahzurlu tarafları da var. Ben bunu okuma fırsatı buldum, çok memnunum bu vesileyle. Sözü şuraya bağlayacağım: Bir defa, Kur'an-ı Kerim'in tarifi üzerinde, ulumu'l-Kur'an üstatları, usulü fikhî alimleri, hemen hemen ittifak halinde... Ben sadece ortaya koyup, ufak noktalara temas ederek sözü bağlayacağım.

Kur'an-ı Kerim'in tarifinde genel olarak şöyle diyorlar:

كلام الله المعجز المنزل على النبي محمد المنقول إلينا بالتواتر المتعبد بتلاوته En son kayıt "el-müteabbed bi tilâvetin" şeklinde. Başka tarifler de var, fakat en meşhur tarif budur. Bu tariften anlaşıldığı gibi Kur'an; mucizevi bir kelim. Bunun manası ne?.. Zaten o lâfız olmazsa mana gelmez ki! Lafzı inzal ediyor Allah Teala. O lâfzın manasını Peygamber idrak ediyor ve anlatıyor. En büyük müfessir de Peygamberimizdir. Peygamberimizin hadisleri Kur'an-ı Kerim'i anlatan en geniş Arapça eserlerdir. Ondan sonra da alimler, akaid uleması, Kur'an'ın bildirdiği, Peygamberimizin bildirdiği İslâmî esasları geniş geniş kendi milletlerine yazmışlar ve de başka milletler de tercüme etmişlerdir. Fikhî meseleler yine öyledir, ahlâkî meseleler yine öyledir. Kitaplar anlatıyor. Namazda kıraat şartının yerine gelmesinde ulemanın görüşü var ve burada da Kur'an'dan maksat nedir; lâfzı da manası da ilahî olan, mucizu'l-beyan olan, herhangi bir kimse tarafından misli, emsali gösterilemeyendir. Âyetler okundu, onlara girmeyeceğim. Peygamberimize nazil

olan âyetler nasıl nazil oldu? Vahiy-i ilahi olarak oldu. Nasıl vahiydir? Lafzı da manası da ilahidir. Eğer lâfzı ilahî olmasa, yalnız manası ilahî olsa, hadis-i kudsidir. Hadis-i kudsinin manası ilahidir, lâfzı ilahî değildir; Peygamberimizin sözüdür. Onun için namazda kıraat yerine bir hadis-i kudsi okunmaz. Hadis de zaten okunmaz. Çünkü, hadisin manası ilahidir, lâfzı Peygamberdendir. Ama, öbüründe farklıdır.

Hulasa, bir de tevatür meselesi var. Kur'an-ı Kerim Peygamberimiz devrinde vahiy kâtiplerine yazdırılmış, tespit edilmiş. Zeyd İbni Sabit'in başkanlığında bir komisyon kurulmuş, Hz. Ebubekir zamanında komisyon toplanmıştır. Hz. Osman zamanında hatt-ı Osmani olarak Kur'an'ın harfleri yazılması da ayrı bir meseledir. Kur'an-ı Kerim'in Allah Tealanın indirdiği o lâfzı, Latin harfleriyle hakkını vererek yazmak mümkün değil. Genellikle böyle söyleniyor.

Kur'an-ı Kerim'in Arapça olarak ibadette okunması gerekir. Hocaların, Kur'an-ı Kerim'deki manaları, Peygamberimizin en büyük müfessir olarak hadisleri ışığı altında anlaması ve anlatması lazım. Kendisi anlayacak ki anlatabilsin. Kur'an-ı Kerim'in Türkçe meâlleri yapılmış zaten, yüzlerce meâl var. Her dilde meâller var. Kur'an-ı Kerim'in tercümesi meselesine gelince mesela 30'lu senelerde, cumhuriyetin ilk devirlerinde Türkiye'de bilhassa ele alındı. Mısır'da da -şahsen bendeki kitapta öyle- oradaki birkaç kişi -isim vermeyeyim- onlar âdeta Türkiye'de olanı alkışlayarak, "aman çok güzeldir" falan diye medhü senalar yaparak yazıp çizmişlerdir. Osmanlı ulemasından birkaç zat oradalar, onlara açıkça gereken cevabı vermişlerdir; hem dinî bakımdan hem de Arapça bakımından, çeşitli yönlerden anlatmışlardır ve bu da meydandadır.

1958 senesinde yine böyle bir Kur'an tercümesi meselesi üzerinde bir hayli ileri geri sözler oldu. O zamanki büyük alimler, kendi görüşlerini, anlattılar, gayet derli toplu. Mesela, Ömer Nasuhiler, diğerleri bunları yazdılar ve 10-15 kadar kişinin sözü risale haline getirildi basıldı.

Bütün bunlarda çıkan sonuç şudur ki, kıraat farz olan namazda, farz olarak okunması gereken kıraatın, Kur'an'ın lâfzı da manası da ilahî olduğu için, mucizu'l-beyan olduğu için, münzel olduğu için, mütevatır olduğu için... okunması üzerinde hemen hemen bütün ulemanın ittifakı var. Ama, bazı görüşler var... onları söylemeyeyim. Hepimiz de bu mevzuda çeşitli düşüncelerde de olabiliriz. Ama ben genelde baktım ki, -doğrusu bütün konuşan arkadaşları tebrik etmek istiyorum- benim aklımdan geçen, geçmeyen bütün taraflarını, meselenin en ciddi ilmi taraflarını hakikaten bize bildiklerinin dışında, işin tarihi veçhesini de anlattılar.

Bir de, Kur'an-ı Kerim'in şu üstünlüğü var: Biliyorsunuz diğer ilahî kitapların (Tevrat, İncil, Zebur) aslı yok ortada. Tevrat esas Tevrat değil, hangi dilde olduğu belli değil. İnciller biliyorsunuz...

Komisyon Başkanı – Hocam bunlar umumi şeyler.

Dr. Ali Arslan Aydın – İncil'in aslı kaybolmuştur, Tevratın aslı kaybolmuştur, fakat Kur'an-ı Kerim'in aslı bakidir. O halde, bir de Kur'an'ın bu üstünlüğü var. Hristiyan âlemi biraz İslâm'ın bu üstünlüğünden âdeta rahatsızlar veyahut da bir eziklik duyuyorlar. Ellerinde gençlere verebilecekleri, tavsiye edecekleri doğru dürüst İncil yok. Hepsini değişik, dilleri değişik, mezhepleri değişik, içindekiler değişik. Hepsini böyle.

Ama, Kur'an böyle değil. Böyle üstün bir Kur'an'ı biz ibadetimizde okuyoruz. Ama onun manasını kendi dilimizle, başka dillerde, bütün itikadi meseleleri, diğer meseleleri öğreniyoruz.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz Hocam.

Doç. Dr. Ahmet Yaman – Komisyonumuzu teşrif eden değerli Başkanımızı ve hazırunu saygıyla selâmlıyorum.

Bir usul eksikliğimiz var düşüncesiyle söz alma lüzumu hissettim; bir metodoloji hatası yapıyoruz gibi. Konuştuğumuz konu bir ibadet konusu ve Mabuda yapılacak davranışla ilgili. Ama, biz bunu O'nun iradesinin göstergesi olan Kur'an'ın ve sahih sünnetin çözümlemeleri dışında, tarihten ve bazı müçtehitlerin karizmasına kapılarak hallediyoruz gibi gözüküyor. Oysa, bu bir ibadet meselesi olduğuna göre, acaba Cenab-ı Hak, Hz. Peygamberi aracılığıyla kendisine nasıl ibadet edilmesini gösterirken bu konuda ne demiş? Bizim, fıkıh usulü açısından çok iptidai bilgilerimizi işleterek çözümlememiz gereken bir konu. Beni bağışlasın hocalarım, hakikaten iptidai bir konu. Biz, bu meseleyi, ilk defa kendisine sorulan bir komisyon olarak ele alsaydık nasıl çözümleyecektik? Burada, Ebu Hanife'yi, İmam Şafii'yi falancayı, Cumhuriyet dönemindeki uygulamaları, günümüzde çıkan tartışmaları falan değil, doğrudan, فان تازعتم في شئ فردوه الى الله والرسول ان كنتم تؤمنون بالله واليوم الآخر (Nisâ, 4/59) âyetini hatırlayarak doğrudan dinin kendi kaynaklarından çözümleyecektik. Kendi kaynaklarına baktığımız zaman da فاقروا ما تيسر منه (Müzzemmil, 73/20) gözükecekti. Sonra, Ali Bey'in kaynak vererek okuduğu hadisler, ki onlar da Hz. Peygamber yapamadığı için, dili dönmediği için Kur'an okuyamadığı için orijinal dilinde namaz kılmak isteyen birisine ne yapması gerektiğini söylüyordu ve bu hadisler de, hadis usulü bilgilerimize göre meşhur derecesinde haberler. Dolayısıyla üzerine hüküm rahatça bina edilebilecek ve Kur'an'ı tahsis edebilecek nitelikte; eğer usul bilgilerini işleteceksek. Bu bakımdan, hiç başka şeye gerek kalmadan, Kur'an-ı Kerim'i kendi orijinal dilinde okuyamayan birisinin, Hz. Peygamberin öğrettiği gibi, "Elhamdülillah", "la havla vela kuvvete illa billah", "Allahüekber" gibi kelimelerle, lâfızlarla, dua cümleleriyle namazını kılabilceği örneğini görecektik ve mesele kökünden halledilmiş olacaktı. İşin bu usul cephesi.

Tarihî cephesine geldiğimiz zaman -çok kısa söyleyeceğim- biz, Ebu Hanife'nin bu kanaatte olduğunu gerçekten İmam Muhammed'in iki kaynağından hareketle biliyoruz. Fakat, o kaynaklarda Ebu Hanife'nin hangi argümanlara dayandığını göremiyoruz. Ta ki, Cassas'a -ki, vefatı 371'dir- gelinceye kadar. O zamana kadar zaten elimizde bir literatür yok, sadece Tahavi'nin bir kitabı var. Orada da detayı yok. Cassas'ta kısmen bilgi var. Ondan sonra Serahsi'de biraz daha fazla bilgi var. Serahsi'nin verdiği ilk örnek Selman Hadisi burada anlatıldı; fakat, hangi hadisçiyeye sorarsanız sorun, çok dirayetli ve mukni Hanefi hadisçilerine de sorsanız, onlar bu hadisin herhangi bir kitapta velev ki fıkıh kitabı olsun, bir isnadının olmadığını söyleyecekler. Yani, bırakın sahihliğini, sakinliğini, bir isnadı yok bu haberin. Isnadı olmayan bir haber üzerine, -hadis kaynakları zaten hiç zikretmiyorlar- biz bir hüküm bina ediyoruz. Ebu Hanife'nin kendi usulünü işletecek olsaydık, şu sonuca da çok rahat varacaktık: إذا صح الحديث فهو مذهبي böyle diyor Ebu Hanife. Kendisi, İmam Malik'in dediği gibi, Hz. Pey-

gamber'in kabrini göstermiş ya, "bu kabirde yatanın dışında herkesin sözü alınr da, atılır da!" Yani, Ebu Hanife büyük insan Allah rahmet eylesin. Ama, bakın burada kendi kurduğu kurguya göre değiştirilmesi gereken, terk edilmesi gereken bir görüşüyle karşı karşıyayız biz. O bakımdan, Ebu Hanife'nin zaten kendisi delili söylemiyor; onu muhtelif hocalarımız dile getirdiler. Fakat sonraki Hanefilerin Ebu Hanife adına konuşmalarından çıkan delillerin de sağlam olmadığı anlaşılıyor.

Bir hata daha yapıyoruz gibi geliyor, kaynakları sanki yarım okuyoruz. Serahsi'nin; tamam, Ebu Hanife'nin bu kanaatte olduğunu, Kasani'nin bu kanaatte olduğunu delillendirdiğini söylüyoruz; ama, arkasından aynı Serahsi'nin Ebu Hanife'ye göre namazda Farsça okunmasının mekruh olduğu görüşünü de zikrettiğini söylemiyoruz veya bunu görmüyoruz. Gerçekten, Serahsi'nin birinci cildi 32. sayfasında, Ebu Hanife'nin Arapça dışında bir başka dil ile -ki o Farsçayı söylüyor tabiatıyla- namazda okunmasının mekruh olduğunu ifade ettiğini söylüyor. Sonra bir şey daha söylüyor; ki, bu, Mevlüt Bey'in ta baştan açtığı konuyla da çok yakından irtibatlı, mümkün değil, Arapça'nın dışında bir başka dilde namaz kılmayı, asla caiz görmüyor...

Cehri mi, sırrı mi hangisi olduğunu şu anda hatırlamadığım bir namazda, Hz. Peygamber'in arkasında namaz kılan birisi diyor ki "Tahiyattan sonra selam vermeden önce "Ya Rabbi bana öyle bir şey ver ki, başka hiç kimseye bunu vermemiş ol, ama Muhammed hariç." Hz. Peygamber namazdan sonra. "Yahu sen ne yaptın, Allah'ın geniş rahmetini ve hazinesini daraltmış oldun" diyor. Yani "niye böyle dua ettin, mesnun olmayan duaların dışında dua edilmez" demiyor da, duasının doğru içerikte olmadığını söylüyor. Dolayısıyla namazlarda yapılacak duanın bir başka dilde, o anda mesela imtihana girecektir imtihan için, hanımı doğum yapacaktır onun sağlığı için, başında bir bela vardır, borcu vardır onun defî için Cenab-ı Hak'la en yakın irtibatını kurduğu bir anda, salli-barikten sonra kendi gönlünden gelen bu duayı yapmasına -Buhari hadisidir, müttefakun aleyhtir, aynı zamanda Müslim hadisidir de- bu hadis sanki onay veriyor gibiydi.

Bu konuyu arz etmiş oldum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

Dr. Lütfi Doğan -Diyanet hizmetinden ayrıldıktan sonra halkın arasında çok dolaşıyorum. Gerçekten içi sıkıntı içinde olup da, dünyada hiçbirşey bilmediği halde içinde Allah sevgisinden dolayı gözleri yaşaran bir insanı düşünüyorum. Hayatında hiçbir şey bilmiyor bu adam. Ama, diyor ki ben Allah'a dua edeceğim. Böylelerine namazda bir iki kelime söylediği zaman, buna, mekruhtur, deyip korkutucu bir şeyler söylemeyin. Bunlara bir inkân tanıyalım. Ki, yalnız başına namaz kıldığı zaman veya Allah'a yakın olmak istediği zaman yapsın. Çünkü, hiç birimiz papaz değiliz, rahip değiliz. ایک نعبه و ایک نستعین (Fâtiha, 1/5) diyen Müslümanlarız biz. Bizim kilisemiz yok, bizim Diyanet İşleri Başkanlığımız hizmet yeridir. Onun için, lütfen fıkıh kitaplarının içindeki birtakım bağlayıcı, çok bağlayıcı kelimeleri değil, bir taraftan kullanıştaki zorlukları gösterirken, hidayet yolunu, yapılanları inkâr etmeden birtakım güzellikleri de bu cümlelerin, raporun içinde gösterilmesinden yanayım.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim Hocam.

Yalnız, ben bir şey söyleyeceğim, bizim zaten 17.00’de ara vermemiz gerekiyor. Bundan sonraki oturumda konuya devam ederiz.

Benim eklemek istediğim bir şey var... Dini gelenekler iyi yerleşmiş, taammun etmiş ise, kapsamlı ise, makul ise, hayatta zorluk çıkarmıyorsa, bunları muhafaza etmek gerekiyor. Namazda Kur’an’ın okunması, münzel metnin okunması şeklinde. Ancak, bazı geleneklere bakıyorsunuz öyle sağlam görünüyor; ama, yokladığınız zaman pek o kadar da sağlam değil. O geleneklere karşı çıktığınız zaman, din tahrip ediliyor gibi bir izlenim meydana gelse bile, zamanla bunun öyle olmadığı anlaşılıyor.

Bizim yaşımız ve daha yaşlı olanlar bilirler. Biz, cuma günleri camide hutbe okurken, o zaman hocalar metni Türkçe, nasihat kısmını da Arapça okurlardı. Bunu bilirler, yani öyle yazılan kitaplar var. Dua kısmı değil, nasihat kısmı, üç ayların faziletinden bahsediyor ve bunu bir de makamlı okurlar; sanki Kur’an-ı Kerim imiş gibi... Katip Çelebi bakın, ta 17. asırda bunu tenkit ediyor. Bir gelenektir; ama, Katip Çelebi bunu tenkit ediyor ve diyor ki “hutbeler Türkçe olmadığı için millet anlamıyor ve cuma günü camide uyuyor” diyor. Böyle geleneklerin de olduğunu düşünerek, burada ihtiyatlı ve dikkatli yaklaşmak gerekiyor.

20 dakika sonra tekrar buluşmak üzere ara veriyoruz efendim.

DÖRDÜNCÜ KOMİSYON
ÜÇÜNCÜ OTURUM

“İbadet Dili: Ezanın Türkçe Okunması”

(15 Mayıs 2002)

Prof. Dr. Süleyman Uludağ (Komisyon Başkanı) – Bugünün son oturumunu açıyorum.

İbadet dili konusunda epey şeyler söylendi. Arkadaşımız bir iki cümle daha ilave edecek, ondan sonra ezan meselesine geçeceğiz. Böylece bu iki mesele bugün bitmiş olacak.

– Buyurun.

Mehmet Keskin – Sayın Başkan, değerli katılımcılar; hepinize saygılarımı arz ediyorum.

Konuşmacı arkadaşlardan birisi, Kur'an-ı Kerim öğrenme imkânından yoksun olan ve Kur'an-ı Kerim'i bütün çabalamalarına rağmen öğrenemeyen kimselerin mükellefiyetinin kalkacağını ve dolayısıyla namaz mükellefi olmayacağını ifade etmişlerdi. Oysa bir kişi eğer Kur'an-ı Kerim'i öğrenmekten aciz ise, Peygamber Efendimizin de ifade buyurduğu şekliyle, sadece tehlih, tesbih, tahmid veya tekbir getirerek kırat rüknünü yerine getirme imkânına sahiptir.

Birileri “la ilahe illallahü vallahü ekber Allahü ekber ve lillahil hamd gibi ifadele-ri ezberlemek de Fatihâ'yı ezberlemek kadar zordur, müşküldür” diyecek olurlarsa, cevaben deriz ki, “hayır, ‘elhamdülillah’ demekle de kişi bu tahmid imkânına sahiptir. Vazifesini ifa etmiş olur veya ‘Allahü ekber’ diyerek, ‘sübhânallah’ diyerek bu mükellefiyetin gereğini yerine getirmiş olur.”

Hız. Peygamber (s.a.v.) namaz kılmasını iyi bilmeyen bir sahabiye neler yapması gerektiğini söylerken. *اذا قمت الى الصلاة فكبر ثم اقرأ ما تيسر معك من القرآن ثم اركع حتى تطمئن راكعاً* (Buharî, Ezan, 94 (715) “namaz kılmaya kalktığın zaman, tekbir getir, sonra hafızanda bulunan Kur'an-ı Kerim'den bir kısmını oku, sonra da rükua var” buyurmuştu. Bazıları Müz-zemmil süresi 20. âyette geçen *من القرآن* kısmının namazla ilgili olmadığını, çünkü burada sarahaten *فاقرأوا ما تيسر من القرآن* ayetinde (Müzemmil, 73/20) *في الصلاة* ifadesinin geçmediğini, dolayısıyla bunun namaz dışındaki Kur'an olduğunu söylüyorlar. Oysa işaret ettiğimiz hadis-i şerif burada konuyu vuzuha kavuşturuyor. “Namaza durduğun zaman, tekbirini al, sonra da ezberinde olan Kur'an'dan bir kısmını oku.” (Buharî, Ezan, 94 (715)

İslâm dini evrensel bir dindir. Eğer Kur'an-ı Kerim'in lisânı olan Arapça'dan baş-

ka bir dille kıraati yapmaya kalkışacak olursak, bu çeşitli gruplar arasında ihtilafa ve mahalli taleplerin çoğalmasına yol açar. Değişik dilleri konuşan bütün Müslümanların ibadette ortak bir dil kullanmaları, onun evrensel oluşunun bir gereğidir. Herkesin konuştuğu dil ile ibadet yapmaya kalkışması, Peygamberimizin öğrettiği ve bugüne kadar uygulanagelen namaz şekline ters düşeceği gibi, içinden çıkılmaz birtakım tartışmalara da yol açacaktır.

Konuya ülkemiz açısından baktığımızda ise, böyle bir uygulamanın, cemaatler arasında, ırklar arasında bölünmeye yol açacağı izahtan varestedir. Onun için, yüzleri aşan tercüme ve meâl arasından din ve vicdan hürriyetini zedelemekten üzerinde birlik sağlanacak bir tercümenin esas alınıp namazda o tercümeyle kıraat rüknünü yerine getirmekle bu meselenin halli mümkün olmayacaktır. Şu halde, Türkçe namaz ile Türkçe duayı birbirine karıştırmamalıyız. Kişi duayı dilediği şekilde, dilediği dille yapabilir; ama, ibadetlerde taabbudilik esastır. Hz. Peygamber namazı nasıl kılmışsa, onun yolundan giderek, onun sünnetine uyarak namazları eda etmemiz ve bilumum ibadetlerimizi de ondan öğrenerek, onun yaptığı şekliyle tatbik etmemiz birer Müslüman olarak üzerimize düşen bir görevdir.

Beni dinlediğiniz için hepinize saygılarımı arz ediyorum.

Komisyon Başkanı – Benim bir sorum var bu konuyla ilgili. İmam Şafii'nin görüşü; yani tekbir, tesbih, tahmid diyorsunuz değil mi? Ali Akın Bey de aynı şeyi söyledi, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'de de bu görüş var. “Elhamdülillah” deme yerine, “Allah'a hamdolsun” desek olmaz mı, bu onun yerine geçmez mi? İlla Arapça mı olması gerekiyor? Veyahut da, “Allahüekber” denilmesi gerekir güzel bir şey; ama, Ebû Hanife de diyor ya Farsça “huda bozorkest” oradaki tabir, Arapça kitaplarda da böyle geçer, “Allah büyüktür” desek, bu tesbih ve tahmid yerine geçer mi? Türkçesi açısından söylüyorum. Yoksa İngilizce için de İngilizce söylenebilir, Fransızcası bakımından da Fransızca söylenebilir. Bu konudaki düşünceniz?

Mehmet Keskin – Biz ibadetlerde mantık yürütmenin esas değil, taabbudiliğin esas olduğunu arz etmiştik az önce. Hz. Peygamber'in ifadesi bu. Elhamdülillah ... “fe'l-yüsebbih, fe'l-yükebbir, fe'l-yuhellil” şeklinde ifadeler var, yani tesbih, tehlil, tekbir getirmek. Elhamdülillah demek, Kur'an-ı Kerim'i okumaktan aciz olan kimseler için, elbette ki yapabileceği kadarıyla tekbir, tesbih, tehlil, tahmid'i bence kendi diliyle yapmasında bir sakınca olmaması gerekir.

Komisyon Başkanı – Olabilir diyorsunuz.

– Buyurun.

Prof. Dr. Beşir Gözübenli – Benden önce yaklaşık yirmi kişi konuştu. Doğrusu, çok değerli konuşmacılardan istifade ettiğimi söyleyebilirim. Benim vurgulamak istediğim birkaç husus vardı, özellikle Ali Toksarı Hocamızla, Ali Arslan Aydın Hocamız, Celal Yeniçeri Hocamız başta olmak üzere pek çok hocamız bunları çok güzel bir şekilde dile getirdiler.

Ben, sadece bir-iki hususu dikkate almak gerektiği kanaatindeyim. Bir kere, ibadet, çok boyutlu bir kavram. İşin psikolojik boyutu var, sosyolojik boyutu var, başka

ilim dallarını ilgilendiren boyutları da var. Doğrudan Allah ile kul arasındaki konuda, sonucu ancak Allah bilir. Yani, şöyle yapıldı böyle yapıldı, oldu mu olmadı mı şeklinde biz fikir yürütürüz, onu sadece Allah bilir. Ama, bize sorulsa, benim anladığımız kadarıyla, Kur'an veya sünnetten anladığım kadarıyla "oldu" veya "olmadı" deriz. Buradaki görüşler de bu paraleldeydi zannediyorum. Yoksa, onun kabul edilip edilmeyeceğini ancak Allah bilir. Ama, işin başka bir boyutu da çok güzel bir şekilde dile getirildi. Mesela, sosyolojik boyutu son derece orijinal görüşlerle dile getirildi, orijinal ifadelerle dile getirildi. Türkçe veya başka bir dilde cemaatle namaz kılınmasının mahzurları dile getirildi. Katılıyorum. İşin psikolojik boyutu, din psikolojisini ilgilendiren boyutu da var. Keşke burada işin bir din psikolojisi, özellikle ibadet psikolojisi açısından incelenen birileri olsaydı; ama, ben özellikle birkaç hocamızın -demin ifade ettim- o boyutunu dile getirdiğini gördüm ve onları tekrarlamayacağım. İbadet psikolojisi açısından ritüellerin yerine getirilişinde, oralarda o esnada okunan şeylerin manasını bilip bilmeme, insan üzerinde ne gibi olumlu veya olumsuz etkiler yapıyor, yahut olumlu etkileri ne kadar fazladır; bunun ayrıca değerlendirilmesi lazımdı. Çok fazla olumlu etki etmediği, hatta bazen de olumsuzluklar da olduğu dile getirildi. Hatırladığım kadarıyla, bazı mufassal fıkıh kitaplarında da, namaz kılarken, namazda okunan Kur'an'dan bir parça okunurken, bunun anlamı üzerinde geniş geniş düşünceye dalmak, namaz esnasında mahzurlu görülüyor, ibadet mantığına aykırı görülüyor. Sayın Uludağ Hocamız da konunun bu boyutunu dile getirdiler, ben teşekkür ediyorum. Peygamberimizin, özellikle dua makamı olarak gördüğü -Peygamberimizin ibadet hayatı iyi incelendiğinde hemen fark ediyor -epeyce uzun olan rüku ve secdeleri var. "Ne yapıyorsun, ya Resulellah diye sahabeler sorduğunda, içinden geldiği gibi dua ettiğini söylüyor. Okudukları arasında Kur'an'da geçen meşhur dualar da var, bazıları da Kur'an'da bulunmayan ama içinden geldiği şekilde okuduğu dualardır. Bize örnek teşkil ediyor tabii bu. Ben burada tabii bunu Türkçe namaz konusuyla irtibatlandırmayacağım; ama, bize örnek olması itibarıyla söylüyorum. Dua için en müsait zaman, secde halidir, Allah'a en yakın olduğu o halde, o anda insan, -Peygamberimiz bunu kaydediyor- içinden geldiği gibi dua edebilir. Buna mekruh dememek lazım. "O anda içinden geçirsin demek daha uygun olur. Telaffuz ederse, acaba başka mahzurları olabilir mi" diye, benden önceki konuşmacıların pek çoğu işaret etti. Ben ondan dolayı söylüyorum. Telaffuz edilirse bazı problemler olabilir. Bu hususu netleştirmek lazım. Yani, rükuda Peygamberimiz uzun süre dua ediyorsa, ben de rükuda uzun süre dua edeceğsem ve Arapça bilmiyorsam, pek tabii ki içinden geldiği gibi -belki telaffuz etmeden- Allah'a dua etmemde herhangi bir mahzur yoktur. Konuyla ilgili hadisleri fukaha değerlendirirken, bu konuda mahzur görmüyorlar. Ancak, "telaffuz edilirse bir sıkıntı olabilir" diyorlar. Telaffuz etmemek kaydıyla, insan içinden geldiği şekilde dua edebilir. Bunu ifade etmek istiyorum. Ama, ben ayrıca tekrar vurgulamak istiyorum: Özellikle cemaatle namaz kılarken Arapça'nın dışında meâllerle vesaire kılmanın pek çok mahzuru olduğu konusundaki görüşlere katılıyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz teşekkür ediyoruz.

Şimdiye kadar yapılan müzakerelerde şu kanaat hasıl oldu: Bir adam metn-i münzili, Kur'an'ın metnini biliyorsa, normal olarak okuyorsa, böyle bir adam Kur'an'ın Arapça metnini okuyarak namaz kılmahı. Münferit olarak da, cemaat halinde olarak da. Cemaat halinde olursa zaten problem yok, hiç Kur'an okumayan da imama tabi olarak namazını kılabilir. Bu görüşte olmayan, aksi görüşü savunan bir arkadaşımız var mı? O zaman, ittifakla bu şekilde kabul ediyoruz bunu. Mesele yok, bu problemi bu şekilde hallettik.

– Buyurun Ali Bey.

Prof. Dr. Ali Toksarı – Dedim ki, “adam eğer Fatiha okuyamıyorsa, bundan acizse, bu mükellef değil.” Genel kural şudur: Bir defa Kur'an okumak gerekir mi? Gerekir. “Elhamdülillah” demek, “Allahüekber” demek Kur'an-ı Kerim'den bir parça sayılır.

Komisyon Başkanı – Parça ama Kur'an değil.

Prof. Dr. Ali Toksarı – Bir hadise binaen söylüyorlar: “Eğer bilmiyorsa ‘Allahu-ekber’ desin, ‘elhamdülillah’ desin, o şekilde namaz caizdir” diye Tirmizi’de bulunan bir hadise dayanarak ifade ediliyor. O zaman şunu kabul edeceğiz: Kur'an okumadan namaz kılmak caizdir. Eğer bunu diyebiliyorsak, o şekilde bu hadise itibar ederek elhamdülillah diyerek, Allahüekber diyerek namaz kılınabilir diyebiliriz.

Komisyon Başkanı – O hali bir istisnai hal olarak kabul ediyoruz. Bu, mazereti olmayanlar için ittifakla diyoruz ki... Mazeret ayrı bir konu, mazeretin çeşitli sebepleri olur, dili olmayabilir, dili dönmeyebilir, geri zekalı olabilir, saf birisi... Bunları istisna maddesine koyuyoruz. O konuda da kimsenin itirazı yok zannediyorum. O kadar şeyse, hayatı boyunca “Kulhuvallahü” ile “İnna a'tayna”yı okuyamayacak kadar geri zekalıysa istediği gibi kılsın o adam.

Prof. Dr. Fahrettin Atar – Ben bir noktaya temas edecektim. Süleyman Uludağ Hocamız onu anlattılar. Fıkıh kitaplarına baktığımız zaman, namazın farzları, vacipleri sayılıyor. Farz olan kıyam ve kıraat anlatıldıktan sonra, bu istisnai durumlara değiniliyor. Yoksa, esas olan kıraattır, Kur'an-ı Kerim'den okumaktır. (...)

Bugün, Türkiye’de halkımızdan hiç birisinin böyle istisnai duruma düştüğünü de görmedim, şahit olmadım. Kur'an-ı Kerim’i öğreneyim, ibadet yapayım, namaz kılayım deyip de “ben Fatiha’yı ezberleyemedim” diyen bir kişiye rastlamadım. Köyümüzde kaç arkadaşımız varsa bizim emsal bunu okuduk... Ama, birisi bir hafta sonra, yahut on gün sonra okuyordu. Sene sonu geldiği zaman herkes Fatihayı tamamen ezberleyebiliyordu. Türkiye’de, namaz kılanlarda böyle bir problem yok; “efendim bizim dilimiz dönmüyor, biz aciziz” diye böyle bir talep yok.

Komisyon Başkanı – Sayın Atar, bunlar çok söylendi. Lütfen kısaca söylerseniz.

Prof. Dr. Fahrettin Atar – Bir Türk hacca gidiyor, diyor ki: Ezan okuyorlar, Türkçe; namaz kıyorlar, Türkçe; ama, çarşı pazarda başka dil konuşuyorlar. Bizim vatandaşlarımız da, Fatiha olsun, diğer sureler olsun, Türkçe gibi telakki ediyorlar ve kolayca ezberliyorlar. Şunu demek istiyorum: Türkiye’de halkımızın böyle bir problemi yok ve herkes Arapça’yı namazda kullanacağı kadar öğrenebiliyor ve öğrenme im-

kâni da vardır. Tabii, meâller de olmalı ve onlardan da kişiler dinî kültürlerini artır-
maladırlar.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Zaten bu maddeye; Kur’an-ı Kerim’in okunmasını, mana-
sını; meâl ve tefsirlerden öğrenilmesinin teşvik edilmesini de ekliyoruz, bunlar ittifak-
la üzerinde durulan konular. Ondan sonra, davet dilini, Sayın Lütü Doğan Hocamın
ifade ettiği gibi, tebliğ dilini güzelleştirmeliyiz. Etkili bir tebliğ dili meydana getirme-
ye çalışmalıyız. Bu konularda kimsenin itirazı yok. Onlar yaygınlaştırıldıktan sonra,
Kur’an’ın hem metin olarak, hem meâl ve tefsir olarak okunması teşvik edildikten son-
ra o problem daha da azalır, böyle bir şey kalmaz.

Recep Bey, eklediğiniz bir şey var mıydı?..

Recep Akakuş – Bir katkıda bulunacaktım.

Efendim, Ali Rıza Sağman Hocam, gerek Türkçe Kur’an okunmasını gerekçe
Türkçe ezanı bizzat hazırlayan kişilerden birisidir. O da benim hocamdır. Bu konuyu
kendisine de sorduk, belli bir seviyeye geldikten sonra bize anlatmıştı. Dolmabağçe
Sarayında Türkçe ezanı beş kişi olarak planlamışlar, hazırlayıp okumuşlar bir gece ya-
rısından sonra. Merhum Cumhuriyetimizin banisi Gazi Mustafa Kemal dinlemiş, hat-
ta üçer defa tekrar etmişler; üç defa aslı olanı, üç defa da Türkçe çevirisini okutmuş.
Ondan sonra Türkçe üzerinde işaret etmiş; fakat, sonradan bize anlattığına göre onu
dondurmuş. Çünkü, daha sonra, Topkapı Sarayında ve Ayasofya’da bizzat, cazibesi da-
ha hoş olacak diyerek veyahut da ihtiva ettiği manayı dikkate alarak, Sure-i Yusuf’u
Türkçe’ye çevirmişler ve onu Türkçe olarak okumuş Ali Rıza Sağman Hoca. Gazi Mus-
tafa Kemal de bizzat dinlemiş, tekrar okutmuş, fakat içine sinmemiş ve beğenmemiş.
Bunu, orada dondurduğu gibi, Ali Rıza Sağman Hocamızın ifadesine göre, kendisi de
sağlığında ne Türkçe Kur’an konusunda ikinci bir teşebbüse geçmiş, ne de Türkçe
ezan okunmasını emretmiştir. Biliyorsunuz, Türkçe ezan onun vefatından sonra uygu-
lamaya konulmuştur. Yıllarca, günde iki türlü ezan okuma bahtsızlığına uğrayanlar-
dan biriydim. Sabah ve yatsıları asıl lâfızlarıyla; öğle, ikindi ve akşamları Türkçelerini-
le yıllarca okudum. O bakımdan, bu konuda, yani Türkçe ezan ve Türkçe Kur’an ko-
nusunu Cumhuriyetimizin banisine bağlantı yaparak savunmaya girişmek yerinde ol-
mayan bir gayrettir.

Sayın Ali Toksarı Hocamızın görüşüne şahsen bütünüyle katılıyorum. İbadet dili
mutlaka orijinaliyle muhafaza edilmeli. Ama, şu da var: Bizim özellikle Müslüman ke-
simde Türkçe dil konusunda çok büyük bir yoksunluk var. Biraz da belli çevrelerden
yapılan baskılar var. Bakın, ben yıllardır cami kürsülerinde sohbet yapıyorum, cema-
atimin içinde bugün hâlâ bir “Tanrı” kelimesini kullanmakta büyük sıkıntı çekiyorum,
büyük reaksiyonlar alıyorum. Mesela, bir “Tanrı” kelimesini yerinde kullanmamı af-
fetmiyor, belli yerlerden tahrikler oluyor. Bir “Yüce” kelimesini kullanmaktan bazen
sıkıntı çekiyoruz. Bu taassup da var. Ama, bunlar genelleştirilecek şeyler değildir. Bu
bakımdan, Diyanet İşleri Başkanlığı camiasının bir defa tebliğ dilini mutlaka çok çok
güzel hale getirmesi şarttır. Tebliğ dili ile ibadet dili mutlaka ayrılmalıdır. Bakınız
Eyüp’ün meşhur hatiplerinden Nuri Efendi, ki bütün cemaati büyüleyen bir insandı,

beraber hizmet yaptığımızda ben kendisine sordum. Bu muhterem insan dedi ki, “evladım sakın bizim yolumuzu izlemeyin, ben Eyüp mimberinde hutbeyi tam 12 makam uygulayarak veriyordum ve de büyük çoğunluğunu Kerbela mersiyeleriyle karışık yapıyordum, ağlamalar ondandır.” Şimdi, eski rejimde, biraz cemaati uyutmak için böyle uygulamalar yapılmış. Bizler artık bugünün sorumluları olarak halkımızı irşat için, tebliğ için Türkçeyi en güzel kullanıp onlara gerçekleri anlatmalıyız ve bu konuda hocalarımız sabahtan beri bunun dini dayanaklarını, sünnetteki ve Kur’an’daki yerlerini söylediler. Buralarda, kapalı bir yer yok. Zaruretlar miktarınca değerlendirilerek vatandaşın kulluk arz etmelerine imkân ve fırsat verilmeli.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim. Bir soru sormak istiyorum ben, Rahmetli Ali Rıza Hocayla ilgili bu rivayeti çok dinledim, kendisinin yazdığı kitaplarda bundan bahsettiği oldu mu hiç?

Recep Akakuş – Onlarda bahsetmedi, yalnız tecvitte biliyorsunuz yeni bir anlayış getirmişti. Çevresi çok taassup içerisinde olduğu için, rahmetli gerçekten daha gençliğinde sakallı bir insan, Mushafları İnceleme Kurulu genel sekreteridir ve sakalıdır. Daha sonra biliyorsunuz, aynı zamanda 150’liklerdendir. Kendisi büyük sıkıntılar çekmiş, İzmirli İsmail Hakkı Bey’in yetiştirdiği dört talebeden biridir o ve bu bakımdan kendisi aynı zamanda tarihçi formasyonuna sahip olduğu için, yıllarca hep gayrimüslim okullara verilip, oralarda öğretmenlik yaptırılmıştır. Tabii bunun belki istihbarat tarafı vardır, onu bilmem. Fakat, taassuptan son derece şikayetçiydi. Türkçe ezanla, Türkçe Kur’an konusunda, kendisine dedim: “Hocam, bu konuda biz çok rahatsız oluyoruz, üzülüyoruz, sizden feyz alıyoruz.” Hatta açıkça söyleyeyim, “niye yaptın” dedim, “direnemez miydiniz” dediğimde, “Evladım, olmayacağını göstermek için yaptım” dedi.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

Şimdi, ezan konusu geliyor. Zaten bununla iç içe. Zaten Recep Bey de ezandan bahsetti. Ancak, ben konuyu kısaca şöyle takdim etmek istiyorum: Bir kere, Kur’an’la ezanın bir farkı var. Kur’an Allah’ın vahyi ve bize tevatuiren gelmiştir. Bu konuda burada tartışma yok. Ezan ise -bazılarına göre vahiy onu söyleyelim, vahiyle gelmiştir, rüyada görülmüştür, bazı sahabeler görmüşlerdir, böyle bile olsa- Kur’an manasında bir vahiy değildir. Kur’an’a vahiy dediğimiz zaman kastettiğimiz mana başka, ezana vahiy dediğimiz zaman kastettiğimiz mana başka. Bu farka işaret etmemiz gerekiyor. Çünkü, bu açıdan meseleye baktığımız zaman, ezanın üzerinde daha serbest konuşma, daha geniş yorumlar yapma imkânımız oluyor... Kur’an gibi değil.

Dikkatinize sunmak istediğimiz bir husus da ezan meselesinin son zamanlarda ideolojik bir mesele haline getirilmiş olmasıdır. Bazı çevrelerce dine karşı genel bir tavır ifadesi şekline de sokulmak istenmiştir ve bu Türkiye’de bir ıstırap konusu olmuştur, kanayan yara olmuştur. Dindeki yeri farz değil, vacip değil diyoruz; ama, ezanın bir simge değeri vardır. Simgesel bir mesele olması dolayısıyla da, pek çok farzdan toplum açısından, sosyal psikoloji açısından çok daha önemli görünüyor. Yani, bir farzı yasaklasanız o kadar mesele yapmıyor toplum; ama -dinî açıdan söylemiyorum, sosyal psikoloji açısından söylüyorum- ezanı yasakladığımız zaman, ezanın Arapça şeklini ya-

sakladığınız zaman, kamu vicdanı derin bir yara alıyor ve bu kolay kolay da unutulmuyor. Bu sebeple, bir yasaklama dönemi geçmiştir, ondan sonra serbest bırakılmıştır. Bu serbest bırakılma da çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Ama, toplumun bu konuda geçmişte böyle bir tecrübesi var. Başka toplumlarda da benzeri tecrübeler olmuştur; yani, Türkiye kadar ciddi değil, yasaklama cezalandırma gibi müeyyidelerle değil, ama benzeri şeyler olmuştur. Bu noktalara dikkat ederlerse yani meselenin simgesel tarafına, sosyal tarafına, ideolojik tarafına arkadaşlarımız temas ederlerse, daha iyi olur. Yoksa, hani “bir ilandır, vakti de söylemektir, -o zaman da konuşulmuş ya, çan çalalım, düdük ötürelim, düdük kabul edilseydi gelenek o olurdu, gelenek haline gelirdi- bu o kadar önemli değildir” dememek gerekiyor. Bu gerçekten çok önemli bir konu. Yani “bunun dindeki hükmü sünnettir, o kadar üzerinde durulacak bir şey değildir” dememek gerekiyor. İslâm toplumunda, özellikle Türkiye’de bunun bir ağırlığı var. O ağırlığını, tarihî geçmişini de dikkate alarak, düşüncelerimizi ifade edersek iyi olur.

Birbuçuk saat kadar zamanımız var. Bu konuda fikir beyan etmek isteyen arkadaşların isimlerini tespit edelim, o sıraya göre söz verelim.

– Mustafa Bey, buyurun.

Mustafa Varlı – Efendim, biraz önce görüşlerimi beyan ederken ezan konusunu da kısaca arz etmiştim, oraya tekrar dönmeyeceğim. Sayın Başkanın da beyan buydukları gibi, ezan İslâm’ın bir simgesi durumundadır. Tabiri caizse, bir Müslüman köy uzaktan bakıldığı zaman minaresiyle nasıl tanınırsa, duyulan ezan ses de aynen öyle oranın müslüman bir belde olduğunu çağırıştır. Ezanın ilk dönemlerde olduğu gibi, çan ve benzeri başka seslerle ve görüntülerle ilan edilmesi yerine ya da başka dillerle ifade edilmesi yerine, asıl ve asli dil ile ifade edilmesi bence esastır, bunun başka bir dille ifade edilmesi doğru değildir.

Ezan konusunda bunları özetle söyledikten sonra, izniniz olursa, biraz önceki konulara ek bir maruzatım var. Zannediyorum kayda geçti, kıraat konusunda, “cemaatle kılınan namazlarda kıraatın mutlak Kur’an’la olması” şeklinde ifade edildi. Kur’an’da, “münferiden kılınan namazlarda başka dillerle de namaz kılınabilir” şeklinde bir ifade olduğunu anladım, inşallah yanlış anlamamışımdır. Oysa, âyet-i kerimedeki *فارقوا ماتير من القرآن* (Müzzemmil, 73/20) ifadesi cemaati ifade ettiği gibi, münferit namaz kılan insanı da ifade eder. Âyette hiçbir zaman “cemaatle namaz kıldığınız zaman Kur’an’dan okuyunuz” şeklinde bir ifade tarzı söz konusu değildir. Namaz, münferit de olsa cemaatle de olsa, Kur’an ifadesiyle, Kur’an metniyle kılınmalıdır derim.

Hocalarımın biraz önceki sorusunu da dile getirmek istiyorum. Mesela, “elhamdülillah, sübhanallah gibi ifadeler Kur’an’dan mıdır?” “Değildir” şeklinde bir ifade çıktı. Bana göre “elhamdülillah” ifadesi eğer Kur’an niyetiyle okunursa Kur’an’dandır. Dolayısıyla hiçbir şey bilmeyen, telaffuz edemeyen, bir tek kelimeyi bile ifade edemeyecek derecede bunamış bir insandan bahsetmiyoruz biz, burada aklı başında, konuşabilen bir insandan söz ediyoruz ve bu kadar, “elhamdülillah” bile diyemeyecek kadar normal bir insan tasavvur edemiyorum. Böyle olunca “elhamdülillah” ifadesi de Kur’an-ı Kerim’de geçtiğine göre ve en az altı harften fazla olduğu için, münferiden namaz kılındığı takdirde onu bile okumak kıraat yerine geçer. Dolayısıyla elhamdülillah demek de bir kıraattir ve bu Kur’an’dan sayılır.

Diğer bir husus, Lütfi Doğan Hocam biraz önce beyan buyurdular, diğer arkadaşlarımız da aynı şekilde söylediler. Secdede, rükuda, tahiyatta ve diğer zamanlarda Türkçe ya da Arapça uzun uzadıya dua yapılırsa olmaz mı? Fevkalade olur benim kanaatime göre; ama, onlar kıraat değildir. Biz, namaz kılarken kıraatten bahsediyoruz, namaz kılarken okunması gereken bölümden bahsediyoruz. Bir kunutta yarım saat dua eden hoca efendileri biliriz, yarım saat bile uzatsa, o kıraat sayılmadığı için, kendi öz ifadesi ister Türkçe olsun ister Arapça, bunda bir sakınca görülmemesi gerekir kanaatindeyim. Rükuda üç yerine beş; beş yerine yedi, dokuz ya da yüzlerce defa sübhanerabbileyazim ya da kendisinin ihtiyacı olan herhangi bir duada bulunmasında dinen bir sakınca olmasa gerek; secdeler de öyle, tahiyatın sonunda da öyledir. Ancak, şunu özellikle ifade etmek isterim: İslâm bir sistemdir, namaz da o sistemin içinde sınırlarla çizilmiş bir ibadet tarzıdır. Sınırlarla çizilmiş bu ibadet tarzını keyfilik bahanesiyle bozmaya hiç kimsenin hakkı olmamalı bence. Eğer dua edecekse Türkçe dua etsin; ama, selamdan sonra dua etsin, benim kanaatim o. Namazını Hz. Peygamberin kıldığı şekilde kılsın. Namazdan hemen sonra, yerimizden ayrılmadan Yüce Allah'ın duaları kabul edeceğine inanarak, dilediğimiz kadar, istediğimiz dille dua edelim.

Saygılar sunarım.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

Prof. Dr. Beşir Gözübenli – Bir yanlış anlama olmuş herhalde, kısa bir şey söylemek istiyorum. “Ferdî olarak namaz kılarken Arapça metnin dışında okunursa namaz olur” demedim. Yine sonuçta Allah bilir de, namazda Arapça okumayı bilen Arapça okuyacaktır, bunun başka bir alternatifi yok. Ama, “yine de Allah ile kul arasındaki bir konudur” dedim. Onu ifade edeyim. Yoksa, herhangi bir şekilde Arapça'nın dışında başka bir dille okunmasını söylemedim. “Caiz olur” vesaire demedim.

Bir de, “dua edecekse selamdan sonra etsin” dediler. Peygamberimizin ibadet hayatını incelediğimiz zaman, özellikle gece namazlarında, nafil namazlarda, -çok dikkatimi çekmiştir- secdede ve rükuda çok uzun uzun dualar etmiştir. Bir kısmını Kur'an-ı Kerim metnindeki duaları tekrarlayarak, bir kısmını da içinden geldiği gibi. Yani, illa dua edecekse namazdan sonra etsin demek...

Komisyon Başkanı – Nafil namazlarda, namazın içinde de olur. Şunu da ekleyelim: Bakınız, secde-i şükür diye bir şey vardır. Secde-i şükürde istediğiniz kadar dua edin, bir şey yok yani. Böyle namazlarda olur.

Prof. Dr. Beşir Gözübenli – Hocam, gece namazına kalkmış birisi, insanın Rabbine en yakın olduğu zamandır, içinden geldiği şekilde gözü yaşlı dua ediyor, bırakın da etsin, saatlerce edebilir.

Komisyon Başkanı – Çok yanlış anlaşılan bir şey yok.

Teşekkür ederiz.

– Buyurun Ali Aslan Bey.

Dr. Ali Aslan Aydın -Ezan mevzuunda söz alıyoruz.

İbadet mevzuunda vahiy meselesi, vahyin kesinliği, lâfz-i manevî olduğu meseleleri tamam da, ezan meselesinde, ezan hakkında Peygamberimize re'sen indirilen bir

vahiy yok. Fakat rüya âleminde, ashab-ı kiramdan da çok ileri derecede Peygamberimizden faydalanan, onun ruhaniyetiyle yüksek derecelere ulaşan kimseler, müteaddit kişiler ağzıyla bildiğimiz ezan lâfızları telaffuz edilmiştir. Peygamberimizden takrir görmüşlerdir, takriri sünnet olmuştur. Tabii sünnet olduğu kesin. Ondan sonra bazı yerlerde ufak değişiklikler olmakla beraber, bu ana kadar 14 asırdır âdeta icma hasıl olmuştur... Bir asırdaki müçtehitlerin ittifakına icma diyoruz da, 14 asırdır, yahut şu kadar asırdır yapılan icma denilmez mi? İcma de şer'î delillerdendir. Onun için, buna yalnız sünnettir deyip geçmek yerine, bunun bir de icma tarafını düşünmek lazım. Sonra, Peygamberimizin takriri de bir vahiy ifadesidir. Allah Teala buyuruyor ki: وما ينطق عن الهوى (Necm, 53/3). Allah Teala tarafından kendisine ilham gelmese, Peygamberimiz bunu takrir edip de böyle bir şear-i İslâmiye haline gelmesi olur muydu? Olmazdı. O halde, sünnetten ileri, kuvvetli bir tarafı var.

Bir de şu var: Her Müslümanın bildiği kelimeler, “eşhedü enlailahe illallah”, şahadet kelimesi; “eşhedü enne Muhammeden resulullah”, şahadetin ikinci kelimesi. Orada ne var, “hayyeales salah”, öbüründe de “hayyealel felah”, sonunda yine kelime-i tevhidle bitiyor, “Allahüekber Allahüekber, lailahe illallah.” Hangi ülkede olursa olsunlar insanlar, bu kelime-i şahadetle Müslüman oluyorlar; anlamaması mümkün değil. Anlamadığı birkaç kelime var... Sonra İslâm tevhid dinidir, birlik beraberlik dinidir, Allah Tealanın razı olduğu tek dindir. Kur'an-ı Kerim en mükemmel kitaptır. Diğer dinlerde böyle bir şear yoktur. İslâm'ın güzelliklerinden birisidir bu. Onun için, şear-i İslâmi haline gelen, bütün İslâm ülkelerinde manası bilinen... Zaten açıkça namaz vakti, çıkıyor davet ediyor, hayyeales salah... Bunun üzerinde bir sıkıntı yok. Bunu değiştirmek, Türkler Türkçe okusun, İranlılar Fârisi okusun falan diye, bir zaruret yok, gerek de yok. Amerika'ya gitse namaz vakti ezan okunuyor, Japonya'ya gitse aynısı, Çin'e gitse, Kafkasya'ya gitse aynısı... İnsanlarda, Allah'ın varlık meselesinde bile böyle birlik yok, Peygamberin peygamberliğinde bile böyle bir birlik yok, kitaplarında bile böyle bir birlik yok. İslâm'ın namaza davetinde bile, birlik beraberlik bakımından müthiş bir ittifak var. Sünnet, icma, ümmetle güçlendirilmiştir. O benim şahsi kanaatim...

Komisyon Başkanı – Muhafaza edilmeli, değiştirilmemelidir.

Dr. Ali Aslan Aydın – Gerek de yoktur. Maslahat da yoktur.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz Hocam.

Hocam, bir şey söylemek istiyorum; genel olarak bilinen şeyler ama, biraz farklı bir şey. Zeydilikte ezana ilave var, “hayya alâ hayri'l-amel” diyor ya! Cafârielerde “Eşhedü enne Aliyyen veliyullah” veya “Eşhedü enne Aliyyen emiru'l-mü'minine hakkân” tabiri var, ekleme olarak. Saban ezanında Sünnilikte de bir ekleme var, “essalatü hayrun minennevm.” Bunları da dikkate alarak düşüncelerinizi ifade ederseniz memnun olurum.

– Buyurun Hocam.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Teşekkür ederim.

Herkesin bildiği gibi ezan aslında direkt bir vahye dayanmıyor. Ancak, bunun bir arka planı var. Peygamberimiz, İslâm cemaati çoğalınca, camiye nasıl çağıralım diye

sahabeyle istişare ediyor. Kimisi diyor ki “düdük çalalım”, kimisi diyor ki “çan çalalım.” Kimi “Yahudilerin uygulamasını veya Hıristiyanların uygulamasını alalım.” diyor. Bunlara Peygamberimiz pek razı olmuyor; fakat, bir yol da göstermiyor. İşte o sıralarda bir zat, Abdullah b. Zeyd galiba, bir rüya görüyor, duvarın üzerine çıkmış bir genç, ona diyor ki, “ben sana ondan daha hayırlısını söyleyeyim” ve ezan kelimelerini okuyor duvarın üzerinde. Abdullah b. Zeyd bu lâfızları duyuyor, ezberliyor, uyanıyor. Peygamberimize koşuyor, diyor ki “ben böyle bir rüya gördüm.” Mesele de tartışılıyor ya. O sırada Hz. Ömer de “Ya Resulullah ben aynı rüyayı görmüştüm; ama bu zat benden acele etti.” Yani, ilk defa o sözü söylemek ona nasip oldu. Böyle bir iki kişinin rüyasına dayalı. Bunu Peygamberimiz beğeniyor ve uyguluyor.

Komisyon Başkanı – Yalnız, bir hadis var hocam, hani, “rüya Peygamberliğin 46 cüzünden bir cüzüdür” diyor ya...

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Bu, Peygamberin kendi rüyası değil.

Komisyon Başkanı – Kendi rüyası olmasa da, ehad-i mümininden kim olursa olsun, yani nübüvvetin bir parçası kabul ediliyor.

Prof. Dr. Süleyman Ateş -Doğru, o bir fikirdir, tartışılabilir; yani, başka insanların gördüğü rüya ne derece doğrudur? Ama, peygamberler için aynı değil, peygamberin gördüğü rüya doğrudur.

Böylece kabul ediliyor. Peygamberimiz döneminde uygulanıyor ve Peygamberimizin sünneti oluyor. “Bu, vahiydir” gibi meselelere dokunmak istemiyorum... Hz. Peygamberin her söylediği vahiy olursa, o işin de içinden çıkamayız... Neyse, onun tartışmasına girmek istemiyorum. Âyetleri okursanız siyaktan, sibaktan göreceksiniz...

Sünnet olsun, ne olursa olsun, o devirden bu devre 1400 sene İslâm’ın bir simgesi haline gelmiş. Bu çok daha önemlidir, hatta namazda kıraat olur mu olmaz mı, bence ondan da önemlidir, bu artık bir simgedir. Bu lâfzı muhafaza etmek lazım, bu geleneği muhafaza etmek lazım. Çünkü, bu İslâm’ın birliğini sağlar. Amerika’ya gidiyorsunuz, Allahüekber... Avrupa’ya gidiyorsunuz, Allahüekber... Çok güzel bir şey... O forum muhafaza edilmesi lazım. Bu tarihî süreç içerisinde artık bir farz haline gelmiş. İcmadır... Dinî icma olsun olmasın, o kadar önemli değil; ama, bir simge olmuş. O bakımdan önemlidir.

Şimdi, bir de bunu Türkçeleştirmek isteyen insanlar var. Bunlar ne derece samimi? Eyüp Sabri Hayırlıoğlu zamanında, gazetelerde, Kur’an-ı Kerim Türkçe’ye tercüme edilir mi, edilmez mi tartışması vardır. Birisi “şimdiye kadar hangi dildeydi” diyor. Daha Kur’an’ın hangi dilde olduğunu bilmiyor; ama, Kur’an tercüme edilebilir mi, edilemez mi diye onu soracak. Tabii, Ezan Türkçeleştirildi, sanıyorum 12 sene uygulandı... Bunu halk benimsemedi... Hoca köyde ezanı Arapça okudu, asıyla okudu, ama köye bir polis geldiği zaman, bir devlet görevlisi geldiği zaman hocaya haber veriliyor, hoca ezanı Türkçe okuyor -beceremiyor ya- aynı hadise benim başıma geldi. Bir yerden bir yere yürüyorum; bir yüzbaşının komutasında 5 jandarma girdi. Bizi gördüler, gördükleri her köylüye camiye toplanın diye, onlar bile baskı yaptılar...

Ziya Gökalp’in bir anısını okumuştum, burada hatırlatmak istiyorum... Kur’an’ın

Türkçeleşmesini, ezanın Türkçeleşmesini şiddetle savunan Ziya Gökalp, üniversitede bir hocaya soruyor: “Beyefendi siz ezanın Türkçe okunmasını istemez misiniz?” “Yok, istemem” diyor. “Niye istemezsin?” “Yahu ben camiye gitmem ki, ister Türkçe okunsun, ister Arapça okunsun, beni ilgilendirmesin...” Camiye gidenlerin de böyle bir problemi yok. Ezan Türkçe okunsa onlar istemiyor. Köyde ezan Arapça okunuyor. Şehirde Türkçe okunuyor. İktidar değişti, Menderes Hükümeti geldi ve ezanı aslına çevirdi. Ben şahit oldum, her tarafta kurbanlar kesildi, ağladılar. Demek ki, bütün milletin ruhuna sinmiş, kelimelerin manası önemli değil. Bu artık bizim kutsal mirasımızdır. Bunun korumanın gerekliliğine inanıyorum.

O eklemeler önemli değil, dediğim gibi, vahye dayalı değil, onlar o şekilde alışmışlar, öyle bir gelenek olmuş, varsın devam etsin.

Komisyon Başkanı – Bana öyle geliyor ki, bir ayrımcılığı ifade ediyor, özellikle bu Caferilerde var ya, Hz. Ali'nin emirü'l-müminin olduğunu, veliyullah olduğunu söylerken demek istiyor ki, ilk üç halife meşru halife değil, meşru halife Hz. Ali'dir. Böyle bir ayrımcılık girebiliyor. Bir de, birisi bir şey ilave ederse, öbürü başka bir şey ilave ediyor, bir başkası çıkarıyor. Halbuki, bunların korunması çok daha gerekli değil mi?

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Dediğiniz doğru; ama, biz onu kaldıramayız. Ne kadar zorlarsanız zorlayın, Caferiler öyle okuyacaktır. Onlarda da o artık gelenek haline gelmiş.

Komisyon Başkanı – Saygı göstermemiz gerekir gayet tabii. Bir de, Ziya Gökalp bahis konusu olunca, esas meseleyi kemikleştiren zannediyorum o, hani meşhur bir beyti var;

“Bir ülke ki camiinde Türkçe ezan okunur / Ey Türkoğlu, işte senin orasıdır vatanın.” diyor hani.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – “Bir köy isterim ki, köylü anlar manasını Kur'an'ın” diye bir sözü var... Gerçekten o bu konuda çok ... Ama, samimi bir insan... Saygımız var; ama, bir insan samimi düşüncelerinde yanılabilir, içtihat hatası yapabilir... (...)

Komisyon Başkanı – Peki efendim. (...)

Prof. Dr. Fahrettin Atar – Namazdaki gerekçeler burada da aynen ifade edilebilir. Tabii ki namazın farziyeti Kitapla ve sünnetle sabit. Fakat beş vakit namazlardan önce ezanın okunması ise biraz önce söylediğimiz gibi sünnetle sabit. Bunun delili sünnettir. İster takriri sünnet deyin, ister dolaylı olarak vahye dayanın, ne olursa olsun. Hz. Peygamberin takrirleriyle bir ibadet haline gelmiştir ve beş vakit namazdan önce okunuyor. Bunun hükmü ise sünnet-i müekkededir. Sünnet-i müekkedeleri biz iki kısma ayırıyoruz. Birisi, biraz önce ifade ettiğimiz gibi, simge niteliğinde olan sünnetler. İşte bu simge olarak, şeair-i din olarak da ifade edilen sünnetlere fıkıh usulü eserlerinde misal verilirken, cemaatle namaz kılmak ve bir de bu ezan zikredilir. Simge niteliği taşıyan bu sünnetlerin fert açısından okunup okunmamasının ihtiyarı olduğunu, fakat toplum açısından farz niteliğinde olduğunu ifade ederler. O nedenle fukahâ “bir memlekette muhakkak ezan okunmalıdır, ezan terk edilmemelidir” diyor. Çün-

kü dinin şiarlarındandır. Beldenin Müslüman olduğunu ifade eden, simgeleyen bir davranıştır. Bu bakımdan, kişiler ezanı terk edebilir; ama, toplum olarak terk edemez, o farklı.

Bugüne kadar da, lâfızları itibariyle, bize gelişi itibariyle namazlarda ezanın okunuşu itibariyle bu konuda da icma vuku bulmuştur. Bu şekilde Hz. Peygamber döneminden zamanımıza kadar namazlarda bu lâfızlarla okunduğuna dair -sizin ifade ettiğiniz bazı eklemeler bir tarafa bırakılırsa- her tarafta söylenen ifadeleriyle o şekilde okunmasının, beş vakit okunması konusunda nakli icma vuku bulduğu da ifade edilmektedir. Yani, Hz. Peygamber'den bugüne kadar bu okunmaktadır.

...Biliyorsunuz Mehmet Akif Ersoy, İstiklal Marşında da ezana yer vermiştir: “*Bu ezanlar ki şahadetleri dinin temeli-Ebedi yurdumun üstünde benim inlemeli*” diye söylüyor; o önemine binaen. Çünkü, bir ülkenin istiklalini de bu göstermektedir. Avrupa'da ezan okutmuyorlar orada. Bir önemi var ki ezan okutmuyorlar. Namaza bildiri; ama, bir de İslâm ülkesi olduğunu ifade ediyor, namaza çağrı aynı zamanda oranın bir İslâm beldesi olduğunu göstermesi bakımından önemli. (...) Lafızları da çok yabancı değil yani, herkesin devamlı olarak söylediği lâfızlardır. Bu bakımdan, bu şekilde devam etmeli.

Burada şunu söyleyebiliriz: Bazı ezanlardan şikâyet edilmektedir, müezzinlerden şikâyet edilmektedir. Ezanların da çok güzel okutulması, bu noktada ezan okuyanları iyi eğitmemiz lazım. Musiki bilgisi vererek öğretmemiz lazım. Diyanet İşleri Başkanlığı bu konu üzerinde biraz durur ve müzik eğitimi bunlara verilirse, böyle bir program tatbik edilirse çok güzel olur ve herkes de bundan memnun olur.

Bir diğer husus da, mikrofon meselesi var. Bazen ayarlayamıyorlar, çok fazla gürültü yapıyor. Bazen cihaz bozuk oluyor, cihazın bozukluğu sebebiyle hoş olmayan sesler ortaya çıkıyor. Bazen yankı yapıyor. Diyanet İşleri Başkanlığı, camilerdeki mikrofonların tamiri için, Müftülüklerde teknisyen bulundurması lazım.

Çok teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz teşekkür ederiz.

– Buyurun.

Ali Akın – “İcma” ifadesi kullanıldı... İcma bu gibi şeyler için doğru değil.

Komisyon Başkanı – İcma, bir şeyi sünnet olmaktan farz olma noktasına getirmez tabii.

Ali Akın – “Takriri sünnet” denildi, takriri sünnet de...

Komisyon Başkanı – Fiili sünnettir, doğru.

Prof. Dr. Fahrettin Atar – Affedersiniz, kelimeler Hz. Peygamber'den çıkmış değil; fakat, Hz. Peygamber bu lâfızları okumuş... Okuduktan sonra zaten sünnet olur.

İcma konusunda şunu söylemek istiyorum: Hz. Peygamber döneminden itibaren bugüne kadar bu lâfızlarla okunduğuna dair genel kabul vardır, icma vardır. Aksi kanaat var mı? Kime sorarsanız sorun, ister vatandaşa sorun, ister alimlere sorun, beş vakit namazdan önce ezan okunur der, lâfzı da bu lâfızlardır. Bu konuda icma vardır.

Komisyon Başkanı – İcma var, hatta “tevatüren menkuldür” diyoruz, kimsenin ihtilafı yok. Bir de kamet var. Kamet de ezan gibi, “Kadkametissalah” ilavesiyle yapıyor. Hz. Peygamber, münferit olarak namaz kılarken bunları okuyordu, ezanın bu lâfızlarını. O zaman kavli sünnet de oluyor, fiili sünnet de oluyor, takriri sünnet de oluyor, icma da oluyor, tevatür de oluyor. Onun üzerinde çok tartışılacak bir mesele değil. Fakat, şöyle bir şey var: Acaba diyorum, ezan meselesi İslâm’ın yumuşak karnı mıdır? Çünkü, toplumu galeyana getirmek istedikleri zaman, sansasyonel bir hadise meydana getirmek istedikleri zaman, hemen gündeme bunu sürüyorlar. İşte “ezan Türkçe okunsun, biz Arap mıyız, niye Arapların şeyini tekrar ediyoruz.” Bunun arka planında neler var; yani bu neden bu kadar çok istismar ediliyor, toplum buna bu kadar şiddetli bir reaksiyon gösteriyor? Toplum şiddetle reaksiyon gösterdikçe de, öbürleri orayı kurcalıyorlar. Çok gereksiz münakaşalara sebep olmak için, insanları huzursuz etmek için, rahatsız etmek için yapıyorlar.

Buyurun Hocam.

Halil Gönenç – Ezan-ı Muhammedi, Cuma süresi 9. âyeti ile sabittir. Ayrıca Hz. Peygamberin birçok hadisi de vardır. Bunun için, ezan-ı Muhammedi meselesi hem âyetle sabittir, hem Peygamberin hadisiyle sabittir, hem icma-ı ümmetle sabittir. Peygamberin zamanından itibaren şimdiye kadar bu ezan okunmuş, devam etmiş ve devam edecektir.

Komisyon Başkanı – Biz onun Türkçeliğini tartışıyoruz. O konu çok tartışılacak bir şey değil gayet tabii. O doğru. Cuma süresi 9. âyete dikkat çekmeniz enteresan bir şey, önemli bir şey.

Müezzinlerin eğitimi konusunda Diyanet İşleri Başkanlığının bir programı var. Belli yerlerde bunun uygulaması da yapıldı. Açıklığa kavuşturmamız gereken şöyle bir problemimiz var: Meselâ Üsküdar’da veya camilerin çok olduğu yerde beş on tane minareden aynı anda beş on ezan okunuyor. Yani, kimin ne dediği, hangi sesin güzel, hangi sesin güzel olmadığı anlaşılmıyor. Bunun çözümü ne olabilir; bir düzenleme getirilmeli midir? Ben bunu Bursa’da da görüyorum, camiler yakın olduğu için. Bir köyde bu problem değil. Köyde bir tane cami var, bir ezan okunuyor. Yeni mahallelerde de öyle; ama, camilerin çok olduğu yerlerde böyle bir problem var. Arkadaşlar o konuda da fikirlerini söylerlerse iyi olur.

– Hüseyin Bey, buyurun.

Hüseyin Çınar – Elbette ki ezanın güzel sesle okunması, güzel sesle kıraat edilmesi esastır. Bizim, teşkilat olarak ezan-ı Muhammedinin güzel okunması için bütün müftülüklerimiz, arkadaşlarımız son derece gayret içerisindedir. Devamlı “Ezanı Güzel Okuma Kursları” açarak, müezzinlerimizi bu hususta eğitime tabi tutmaktayız. Buna rağmen, son zamanlarda bilhassa camilerin çoğalması, minarelerin daha yüksek yapılması, bazı minarelere birçok ses cihazının takılması neticesinde, seslerin birbirine karışma durumu meydana gelmiştir. Böylece kulağa hoş gelmeyen karışık sesler zaman zaman insanlarımızı rahatsız etmeye başlamıştır. Biz, Diyanet İşleri Başkanlığı olarak, ezan-ı Muhammediyi daha güzel sesle insanlarımıza götürmek, Allah’ın ismini daha yüceltmek, insanları bu sesle cennet bahçesine davet etmek, bu daveti da-

ha güzel icra etmek konusunda gayret sarf etmekteyiz. Ses cihazlarının düzeltilmesi, müftülöklere birer teknik eleman vererek ses cihazlarının devamlı kontrol edilme hususu, yıllardır dile getirilmektedir. Biz, bunu, müftülöklükler olarak, bu işi yürüten arkadaşlarımız olarak, işin teknik yönünü de devamlı göz önünde tutmaya çalıştık; ama, ne yaptığımız önüne geçme imkânımız olmadı. Son senelerde, Sayın Başkanımızın talimatı üzerine, büyük camilerden, merkezi camilerden güzel ezan okuyan müezzinlerimizi görevlendirerek merkezi ezan okuma konusunu inşallah yakında bütün illerimize teşmil etmiş olacağız. Şu anda 18 il ve 47 ilçe merkezi sistemle ezan okunmaktadır. Bunun bazı eksiklikleri de olabiliyor; ama, bu eksiklikleri de zaman içerisinde gidererek, bütün illerimizde merkezi camilerden merkezi ezan okuma ve güzel sesli müezzinlerimiz tarafından ezan-ı Muhammedi okuma hususundaki gayretimizi arz etmek istiyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Buyurun Hocam.

Lütfi Doğan – Cumhuriyetçilerin, ilk yıllarda, bazı konulara yaklaşımlarında - Sayın Süleyman Bey'in buyurdukları gibi- Ziya Gökalp'in düşüncesinin yeri olduğu kadar, radikal siyasetin, yani göz göre göre Arapların Osmanlı Devletinde Türk askerine, Medine'de, Yemen'de yaptıklarının acılarının etkisi de çok büyüktür. O hemen arkasında İstiklal Savaşının sonucunda yapılan devletin temelinde o gözyaşlarının, o ağrılarının, o sıkıntıların büyük etkisi var. Süleyman Nazif'in o günlerde Hac konusundaki ve diğer konulardaki yazdığı bir yazıyı okudum. Âdeta Medine Valisi Refet Paşa'nın ayrılırken söylediği sözlerin etkilerini görüyoruz. O bakımdan, zaten radikal siyasî görüşler genellikle fikri hayatta hep birtakım duygusal görüntüler yapmışlardır. Bu bakımdan, hiç kuşkusuz, ezan toplumsal bir gerçek olmuş, dinin yanı sıra, asırlardır birçok acılarımızın, tatlarımızın hem ilamı hem ilamıdır; hem bildiri, hem de davettir. Bu bakımdan, ezanın birleştirici yönü de çok önemlidir. Başlangıçtaki, dediğim siyasal formun üzerlerine yüklediği ilk cumhuriyetçilerin dini daha anlaşılır bir hale getirmek için yaptıkları arasında biraz da önceki siyasî etkiler var, düşünceler var. Bu bakımdan, onlar artık millî hükümet, ulusal hükümet kurulunca, onun üzerinde de dinin, ezanın etkisi olmuştur. Ancak, arkadaşlarımızın söylediklerine katılıyorum. Mesele, her yönden birliğin ve tarihin -Peygamberimizin sünneti yanı sıra- Müslümanları yan yana getiren bir varlıktır.

Bugün yapmamız gereken ezanı güzel bir biçimde ilan etmektir, okutmaktır. Bir imkânsızlık var Başkanlığın başında. Birçok cami yapılıyor, her camide ancak bir görevli var. Bir görevli olunca, bazen gayrimesul insanlar ezan okumaktadır. Tabii, lalet-tayin, hiç ezan bilmeyen insanlar ezan okuyor. Bazı ufak camilerde, mesela bazı güzel sesli müezzinlerin okudukları ezanları banttan okutuyorlar. Bir o.

Bir de, yan yana camilerden -Başkanın söylediği gibi- birden, bazen başka başka zamanlarda ezan okunması hususu var. Bu konuda eğitimden önce bazı zecri tedbirleri almak zamanıdır. Onun için, bize göre, ezanın Türkçe yahut Arapça olmasının daha ötesinde, güzel bir ezan okumanın artık gerekli olduğunu ifade etmek istiyorum.

Ezan konusunda bir tek ricam var; ben istiyorum ki, Kur'an-ı Kerim'in yanında,

Kur'an-ı Kerim meâlen tercüme yapılınsın, çok fazla yapılınsın, o kadar yapılınsın ki Türkçemiz bu konuda daha güzel eserler versin. Bilgin kardeşlerimden rica ediyorum; lütfen, "Kur'an-ı Kerim tam tercüme edilir mi edilmez mi" meselesini halkın önünde fazla anlatmaya gerek yok. Mümkün olduğu kadar daha güzel meâl hazırlama yarışı yapalım. Hatta, Diyanet İşleri Başkanlığının mecbur kalıp şimdiye kadar Başkanlıkta yaptığı bu konuyu, bir yarış olarak her yıl bir meâl yaptırın ve çok para da koyun. Meâl yapılarak Türkçe'nin din dilinde daha güzel kullanılmasının sağlanacağını samiyorum. Çok özür dilerim, biz, Türkçesi çok güzel meâller istiyoruz. Onun için, Türk milleti kuruluşunu tamamladıktan sonra, bağımsız bir devlet olunca ilk işi, Kur'an-ı Kerim'i Mehmet Akif'e tercüme ettirmek oldu. Güzel bir Kur'an-ı Kerim meâli istediler; ama, şimdi, bu zamanda, bu meâli yapanların daha güzelini yapmaları için imkân sağlayacak bu yarışta Diyanet İşleri Başkanlığının bunu yarışma ile yaptırmasından yanayım. Çünkü, hiçbir Müslüman alim daha iyi bir meâl yapmak için yarıştan geri durmak istemez. Geçenlerde Diyanet Yaynevine uğramıştım, yaynevinde bir yayıncı vardı sordum, dedi ki, hocam meâller piyasada daha çok satılıyor. Burada aramızda bulunan Sayın Ateş'e teşekkür ediyorum, hazırlandığı tefsir güvenilir. Herkes tarafından tavsiye edilir; ama, ben yazılanları tam görmüyorum, daha çok gelişmesi için...

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Buyurun Hüseyin Bey.

Doç. Dr. Hüseyin Tekin Gökmenoğlu -Ezanın Türkçe okunması meselesinde, birinci seansta görüşlerimi belirtmiştim. Türkiye bu tecrübeyi yaşamış; Türkiye'de Türkçe ezan okunmuş biz dünyada yokken. Fakat, benim bile, şimdiki, Türkiye'de öğrendiğim -altı ay da Mısır'da kalmak suretiyle bir parça tetkik ettiğim Arapça'da- o anlamı vermediğini görüyorum. Mesela, "Allahü Ekber", "Tanrı Uludur" mu demek? "Azam" dese, belki "uludur"a daha yakın, ekber en büyük manası...

Komisyon Başkanı – Onlar teknik tabirler, onlar fazla önemli şeyler değil kanaatime göre.

Doç. Dr. Hüseyin Tekin Gökmenoğlu – Karşılığı olmamış, onu söylemek istiyorum.

Komisyon Başkanı – "Allah büyüktür" deriz mesela Türkçe'de; ekber, en büyüktür tabiri yok, tercüme olarak bana göre yanlış şeyler değil. Meselenin nezaketi oradan kaynaklanmıyor. Farz edelim ki uydu bunlar, tam karşılığını bulduk. O zaman okunur mu? Yine okunmaması gerekir, mesele o.

Doç. Dr. Hüseyin Tekin Gökmenoğlu – Onu da söyleyeceğim. Bu sosyal psikoloji meselesi. Bunu diretenler, böyle olmasını isteyenler dayatma yapıyor demektir. Hele hele böyle bir tecrübe yaşanıp, az evvel ifade edildiği gibi, asli, orijinal haline dönünce kurbanlar kesildiyse, göz yaşları döküldüyse, bunun daha öncesinde de bir dayatma olduğu söylenebilir.

Ellerinizden öperler iki çocuğum var, tekvandoya gidiyorlar, kısa bir süredir. Bayrağa selam, hocaya selam diye Korece iki söz var arka arkaya, hiç kimse demiyor ki, "yahu bu Korece, bunu Türkçe'ye çevirelim!.." Tekvandocu olmanın şiarı olarak kabul

ediyorlar onlar onu. Yıllardır bunu yapan antrenörleri de öyle, çeşitli kuşaklarda bulunan tüm sporcular bunu bu şekilde kabulleniyor.

Bir de Sayın Hocam ezanı, “İslâm’ın yumuşak karnı” diye ifade ettiler. Onunla ilgili Sayın eski Diyanet İşleri Başkanımız duygusallıktan kaynaklandığını söyledi. Yani, burada şöyle bir netice ortaya çıkıyor: Acaba bu Arapa karşı olmak mı, İslâm’a karşı olmak mı? Bu ayrımı yapmamız lazım. Yani, geçen kederli günler nedeniyle Arap’a karşı olmanın belki bir ifratta olan uygulaması gibi. Hocama şöyle hak verilebiliyor: İşte, kendileri merhum “Mehmet Akif...” dedi ama, Mehmet Akif’in şu anda meâli, tefsiri elimizde yok. Bir şekilde kayboldu. Elmalılı Hamdi Yazır’a yaptırıldı. Yine Tecrid-i Sarih Tercemesi, o dönemlerde yaptırıldı. Yani, İslâm’a tamamen cephe alma olmuyor, o dönem insanların bir kaygısı yok. Bugün ise durum biraz daha farklı. Şöyle denebilir belki: “Gerçekten namaz kılacaksanız ve sizi namaz kılmaktan alıkoyan Arapça ezan ise, siz kendi aranızda Türkçe ezan okuyarak namaz kılabilirsiniz.” Biraz da esprituèl olarak söylüyorum bunu.

Komisyon Başkanı – Ben namaz için de söylüyorum da, kimse dinlemiyor.

Doç. Dr. Hüseyin Tekin Gökmenoğlu – Aynı şey burada da geçerli demektir.

Komisyon Başkanı – Buyurun Celal Bey.

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Ezanın bir dinî boyutu, çağrı boyutu var, bir de milliyetlerde bir algılanışı vardır; ezana bir bakış vardır. Dinî boyutu itibariyle, dinî çağrı boyutu itibariyle söyleyeceğimi daha önce söylemiştim. Gerçekten ezan, ümmet bütünlüğünü bozmayacak olan bir dille olması gerekiyor. Maslahat, bilgi âyetteki emri bilmaruf ilkesi ve ümmet bütünlüğü, ezanın gerçekten Arapça okunmasını zaruri hale getiriyor. Bazı şeyler millet bütünlüğünü bile sağlayamaz; bazı şeyler ise ümmet bütünlüğünü sağlar.

Gelelim millî tarafına... Tabii ki millî boyutu itibariyle ezan, bizim İstiklal Marşımıza geçmiştir. Cemal Muhtar Hocam, İslâm ülkelerindeki İstiklal marşlarını toplamış ve bu konuda bir çalışma yapmıştı. Kendisinin de bize anlattığı şeydu: Ülkelerin hiçbirinin İstiklal Marşında, ezan yer almamıştır, bir tek Türkiye Cumhuriyeti İstiklal Marşında, istiklalın bayrak gibi bir simgesi şeklinde yer almıştır. Yani, dinî unsur, İslâm’a çağrı -ki orada dinin temellerine, kelime-i tevhide de çağrı vardır- bu unsurlar sadece bizim İstiklal Marşımızda yer almıştır. Bu bakımdan, burada ezan, dinî çağrı boyutunun ötesinde, ayrıca millî bir boyut daha kazanmış oluyor.

Ezanın bir bölge veya bir topluluk tarafından topluca terk edilmesi halinde onlara karşı güç kullanılacağı yönünde bazı fıkıh kitaplarında bazı bilgiler görmüştüm; ki, bu da Fahrettin Bey’in söylediği gibi, bir sünnetin tümüyle terki o sünneti farz seviyesine yükseltir. Çünkü, sünnetin yaşatılması ümmet üzerinde farz bir görevdir. Herkes terk ederse, burada o farz seviyesine yükselmiş olur. Ezan da öyle.

Minarelerin ve ezanların Türkiye tarafından nasıl kullanıldığına ait bir hatıramı burada anlatmak istiyorum. Suriye tarafından bizim hududa gelirken Caber Kalesini ziyaret ediyorduk. Türkiye tarafındaki köylerde çok yüksek minareler vardı. Bunlar dikkatimizi çaktı bizim. İç kesimlerde, bizim buralarda İstanbul’da görüyoruz da, ora-

da, kırsal kesimde böyle yüksek minareleri görmedik. Niye bu kadar yüksek bu minareler diye dikkatimizi çekti. Elçilikten bir ateşe beni götürmüştü oraya. Bana şunu söyledi: Bunu Kenan Evren zamanında Türkiye aleyhine dışarıdan komşularımızdan “Türkiye Müslüman değil, Müslümanlıktan uzaklaşmış bir ülke” diye propagandalara karşı askeri idarenin hudut bölgelerinde çok yüksek minareler yaptırdığını, buralar-dan okunan ezanlarla da, Türkiye'nin o propagandalarda söylendiği gibi değil, bir İslâm ülkesi olduğunu ihsas ettirmek için, o zamanki hükümet böyle bir yola başvurmuştur. Yani, burada bile o minare ve ezanlar kullanılmıştır. Gerçekten, bizim millî boyutları itibariyle ezan, bizde çok farklı bir yere oturmuştur.

Ezanın birbirine çok yakın camilerde hepsinde birden okunmasıyla, nahoş bir durum meydana geliyor; ama, Diyanet İşleri Başkanlığı mensupları şunu da unutmamalı ki, bazen tek camide, tek başına okunan ezanlar da, hoparlörlerin alabildiğine açılmasıyla çok rahatsız edici hale gelmekte ve artık ezan olmaktan çıkıp tamamen bir gürültü haline dönüşmektedir. Şahsen çok rahatsız olduğum zamanlar vardır. Düşünebiliyor musunuz, bir ezan okunuyor, ben evimin camlarını kapatıyorum. Bir camiye giderken müezzin ezan okuyor, diyorum ki, eyvah yine bu ezana yakalandım. Camiin içerisinde getirilen kametler de, oradaki müezzinler tarafından icra edilen dualar ve saireler de, o hoparlörlerin açılması suretiyle orayı bir zikir, bir huşu ortamı olmaktan tamamen çıkarıyor ve bir gürültü haline dönüştürüyor. Ben kaç kere camii terk etmişimdir.

Bakınız, ben İlahiyat fakültesinde bir hocayım, bundan rahatsız oluyorum. Bir de cami ile pek ilgisi olmayanlar var -içinde şöyle veya böyle bir iman vardır tabii ki; bir de hepten olmayanlar var; onlar tümüne karşı o ayrı- onların durumunu ve konumunu düşünün. Beni rahatsız ediyor, o bakımdan.. Ben Diyanet mensuplarından bunların düzenlenmesini bu vesileyle talep ediyorum.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz teşekkür ederiz.

Fahrettin Aşık – Hepinize saygılara sunarım.

Ezan-ı Muhammedi konusuna birinci konuşmamızda biraz temas etmiştik. Tabii ki, ezan İslâm'ın şiarındandır. Aynı zamanda, bir memleketin darü'l-İslâm olduğunu gösteren delillerin başında yer almaktadır. Hz. Peygamber zamanında her ne kadar bir sahabenin rüya görmesi üzerine meşru kılındıysa da, sonradan âyet-i kerimelerle bu teyit edilmiştir. وإذا ناديتم الى الصلاة اتخذوها هزوا ولعبا (Mâide, 5/58) “Onları siz namaza çağırdığınız zamanda ezanı alaya alırlar...” Tabii ki, ezanın orijinaline ve aslına karşı çıkan kimseleri, Cenab-ı Allah burada fevkalade tevbih ediyor. Bu âyet-i kerime ezan hakkında.

Peygamber (s.a.s.) Efendimiz de “Namaz vakti geldiği zamanda, sizden biriniz ezanı okusun” buyurmuşlardır.

Ezan, bir ilan olmakla birlikte, aynı zamanda en az sünnet-i müekkedde cinsinden önemli bir ibadettir. Türkiyemizde son senelerde ezana fevkalade önem ve ehemmiyet verilmiştir. Geçen Pazar günü, Eskişehir'de Türkiye'de 9 vilayetten seçilip finale ka-

lan talebeler, hem yüzünden Kur'an-ı Kerim yarışmasına katıldılar, aynı zamanda 9'u da ezan-ı Muhammedi yarışmasına katıldı. Tabii ki bunlar buraya rastgele gelmediler. Kendi okullarında yarışarak birincilik aldılar, ilçelerinden aldılar, illerinden aldılar, bölgelerinden aldılar, en sona kalan 9 talebe ezanda yarışmak üzere finalde Eskişehir'e geldi. Bu, ezan-ı Muhammedinin okunmasına verilen önemi gösterir. Kademe kademe ezana fevkalade önem verildiğini gösteren bir işlem.

Önceleri bu, Kur'an kursu talebeleri arasında da yapılıyordu. Fakat, sonradan Kur'an kursu talebeleri arasında değil, sadece İmam-Hatip Lisesi talebeleri arasında yapılıyor.

Tabii ki, ezanın en güzel sesle okunması, vatandaşımızı ve Müslümanları duygulandırma bakımından önem taşır. Öyle olmasaydı, Peygamberimiz, bunca ashabi arasından sadece beşini ezan okumak üzere seçmezdi.

Ezan, illerimizde birkaç çeşit uygulamayla devam etmiştir. En önemlisi, birbirine yakın olan camilerin bir tanesinin hoparlörle ezan okumak üzere seçilmesi, diğerlerinin de ağızdan, yani mikrofonik bir sese dönüşmeden doğrudan doğruya, hem de minareye çıkarak şerefeden okunmasıdır. Biz de bulunduğumuz bölgelerde bunu uyguladık. Sonraları, Sayın Başkan Yardımcımızın da buyurdıkları gibi, birçok vilayette tek merkezden ezan okunması cihetine gidilmiştir. Ama, tabii bu büyük vilayetlerde işleme konulması, takdir edersiniz ki fevkalade zor bir iş. Yani, bütün müezzinlere siz durun, beş altı tanesi nöbete girsinler; merkezi bir camide, sadece onlar ezan okusunlar demek, biraz da tahsilden, çalışmadan ve sesleri terbiye etme cehdinden mahrum bırakır. Bazılarının biraz moral kırıklığına da sebep olabilir, çok büyük şehirlerde uygulanırsa.

Ezanların birbirine karışması ve anlaşılmaz hale gelmesi de Türkiyemizde maalesef büyük bir problem. Bir defa Sivrihisar'a gittim. İlçe müftüsüyle bir camide namaz kılalım dedik. Tam camiden içeriye gireceğimiz zamanda, altı camiden birden ezan okunmaya başlandı. Kimin ne okuduğunu anlamak mümkün değil. Bunları bir sıraya koymak suretiyle, o meseleyi orada çözmeye çalıştık.

Ezan-ı Muhammedinin en güzel şekilde okunması için, Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğünün yapmış olduğu uygulama gibi bir eğitim yaptırmak lazım geliyor. Ezandan duyulanan ve kendi ezanını, mahallesinin ezanını herkesin ezanının üstünde tutan bir anlayış da vardır halkımızda. Mesela, bir fıkrâ olarak anlatılır: Kadın bir ezan dinliyor. "Bu nereden geliyor" diye soruyor. "Falan mahalleden" diyorlar. Bir daha, bir daha ezan dinliyor. Sonra dördüncü ezan için, "bu da sizin camiden" diyorlar. O zaman kadın hemen "azizallah" diyor. Diğerlerini, sanki kendi ezanı kabul etmiyor. Yani, vatandaşımızın ezana olan saygısı, ezana olan sevgisi her şeyin üstündedir. Bunu, hiçbir zaman için istismar etmemek lazım ve bu aşkı, bu şevki, eğitimciler olarak, idareciler olarak kendimizi belli sorumluluğun altında görmek suretiyle, mutlaka çoğaltmamız lazım geliyor.

Efendim, bazı yerlerde çift ezan okunuyor. Halbuki, bu çift ezan okunması, çok ender hallerde, ender zamanlarda yapılmış olan bir iştir. Mesela, iki kişi tekbir alıyor, on-

dan sonra öteki alıyor, böyle yağmur dualarında, hac pilavlarında ve bazı cenazelerde ve bunun gibi büyük törenlerde bu çift ezan okunması yaygın. (...)

Ezanı orijinaliyle en iyi şekilde, zamanında ve ehil olan insanlara okutmaya çalışacak olursak, din-i mübin-i İslâm'a büyük hizmet etmiş oluruz.

Saygılar sunarım efendim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

– Ali Bey, kısaca lütfen.

Prof. Dr. Ali Toksarı – Şimdi, ezanla ilgili bir hususu açıklıyorum. Milli bir devlet kuruldu. Milli bir devlet kurulunca, her alanda bir millileşme söz konusu oldu. -Bu tarafı biraz eksik kaldı, tamamlamak istiyorum - Böyle olunca, dilde millilik, kültürde millilik, birçok yönde millilik oldu. Bu arada da dinde de millileşme nasıl yapılabilir diye düşünüldü. Bu arada Türkçe hutbe, Türkçe ezan, Türkçe namaz konusu o zaman gündeme geldi biliyorsunuz. Tabii, haksız da değillerdi. Düşününüz ki, Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda bir iki tane Kur'an tercümesi yapılmış, çok fazla değil. Buhari dahil hiçbir hadis kitabının tercümesi yok. Mızraklı İlmihal'in dışında ilmihal kitabı yok. Böyle bir dönemde, Cumhuriyeti kuran irade, "acaba bu alanlarda millileştirme olabilir mi" diye arayışlar içerisine giriyor. Bunlardan bir kısmından vazgeçiliyor. Dikkat edilirse, Türkçe ibadetin olmayacağı burada ifade edildi görenler tarafından. İşte, aynı şekilde acaba Türkçe ezan olabilir mi diye de düşünüldü. Ama, görüldü ki, bu da milletin vicdanını rahatsız etti ve çok fazla sürmedi. Cumhuriyeti kuranlar da bundan vazgeçmiş oldular. Yani, işin özünde bu var.

Tabii, ezanın kendisi farz bir ibadet değil. Bir ibadetin bir parçası da değil. Ama, dinin şiarı haline gelmiş, ben o tarafına katılıyorum. Ezan mutlaka orijinal haliyle okunmalı, devam etmeli; ama, az önce hocalarımızın belirtmiş olduğu çarpıklıkların da giderilmesi gerekir diye düşünüyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

– Sayın Baktır, kısaca...

Prof. Dr. Mustafa Baktır – Ziya Gökalp'ten bahsedildi, bu vesileyle ben de Yahya Kemal'den bahsetmek istiyorum. Belki birçok arkadaşımız hatırlarlar. Yahya Kemal'in de "Ezansız Semtler" diye bir meşhur makalesi var. Yahya Kemal o makalesinde, özellikle kendi dönemindeki İstanbul'un bazı semtlerinde ezan duymayan çocukların ileride duyacakları mahrumiyeti dile getiriyor, çok manidardır. O açıdan, tabii ezanın bir de sosyal yönü var. Çocuklarımızın sağ kulağına ezan okuyoruz doğduğu zaman malum...

Diğer taraftan ezan sünnet belki ama, hakikaten şair. "Sünnet olmak" diyoruz, "sünnet olmak" da sünnettir. Ama, neredeyse farzlardan daha öte, namazı, haccı, ibadeti yapmayan insanın ilk önce yapacağı iş sünnet olmaktır. Yurt dışında kalan arkadaşlarımız, uzun süre gerçekten ezan sesi işitmeyen insanlarımızın ne kadar ezan hasreti çektiklerini duyarız. O açıdan da önemli.

Yine, ülkemize gelen turistler genellikle ezan sesini duyuyor ve ondan sonra kalbine bir şeyler takılıyor. Bu seste bir şeyler var...

Hasılı, İslâm ülkeleri içerisinde de herhalde kendi millî dillerine göre ezan okunsun diye bir teklif veya uygulama da bilmiyoruz, namazda olduğu gibi. Ezan, bütün dünyada asli şekliyle okunuyor.

Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Biz teşekkür ederiz.

Mustafa Varlı – Okunan ezanlar konusunda arkadaşlarımız tenkitlerde bulundular. Ben bir il müftüsü olarak bir iki cümleyle cevap vermeyi lüzumlu hissettim.

Komisyon Başkanı – Cevap değil de, düşüncelerinizi söyleyin.

Mustafa Varlı – Ya da tavih niteliğinde. Ezan okuyan kişilere müezzin diyoruz. Tayin edilmiş bir müezzin düşününüz, fakat sesi kötü. Onu görevden atmamız mümkün değil, mutlaka o ezan okuyacaktır. Sesinin kötü olduğundan şikâyet ediyorlar. Fakat, tayin edilmiştir, bir il müftüsü olsalar kendileri ne yaparlar? Makam yeteneği yok, istediğiniz kadar onu kursa tabi tutunuz, becermesi mümkün değil. Ona “ezan okuma” demek de mümkün değil.

Diğer yönden, her camide maalesef müezzinimiz yok. İmamlar ezan okuyor. İmamların da birçoğunun sesi pek müsait değil. İmama yardımcı olan cemaat de pek iyi beceremiyor. Yeni imam hatip atamaları var, o imam hatipler de yine camilerde hem ezan okuyorlar, hem namaz kaldırıyorlar. Yeni atamaların nasıl yapıldığını bilmem arkadaşlarımız biliyorlar mı? Keşke bilseler! Bundan birkaç sene önce yapılan memur sınavında kazanan 15 bin civarında İmam-Hatip mezununun, en üst puanlardan aşağıya inmek suretiyle atamaları yapıldı. Birçoğunun sesleri hiç de müsait değil. Fatiha'yı dahi okuyabilecek durumda değiller; ama, yazılıda fazla puan aldıkları için tayin edildiler. Maalesef böyle bir problemimiz var, sorunlarımız var.

Diğer yönden, tek merkezden ezan okunması elbette güzel şey. Ancak, bazı sorunları var. Mahalli âdetleri birden kaldırmak mümkün değil. Ben şahsen birbirine yakın camilerde bunu uyguladım, çok da faydalı oldu. Ama, başka yerlerden müezzin getirip orada ezan okutmak, bir hayli zordur. Müezzinleri, uzun vadeli eğitime tabi tutmak gerekir. Henüz müezzin olmadan, müezzinliğe almadan, memuriyete başlatmadan uzun vadeli eğitime tabi tuttuktan sonra başarılı olanları müezzin tayin etmek gerekir bence. Bu da kendi kendimizi eleştiri anlamındadır.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz teşekkür ederiz. (...)

Din psikolojisi bakımından ezanın etkisi tartışılmaz, son derece tesirli bir şeydir. Ezan, şairlerin de ilham kaynağıdır. Tevfik Fikret'in de güzel bir şiiri var ezanla ilgili. Hatta ezanla ilgili şiirleri bir araya getirseniz, bir ciltlik kitap tutar. Hele dindar insanlarımız üzerinde ezan-ı Muhammedinin meydana getirdiği etkiyi hesap etmek kolay kolay mümkün değil. Benim şöyle bir düşüncem var: Ezan aslında Türkçe'dir diye düşünüyorum. Çeşitli memleketlere ben de gittim, gezdim gördüm. İran'a giderseniz bir ses duyarsınız, bu ezan sesi midir, simit satan birisinin sesi midir veyahut da herhangi bir kişinin ilanı mıdır bilemezsiniz. Yani, ses o kadar değişik. Bir arkadaş, “Kahire'de bir ezan dinledim, hiç ezan olduğu kanaatinde değildim, herhalde bir şeyin ila-

nını yapıyorlar diye düşündüm” diyor. Bütün bu farklı ezanlara Müslümanlar olarak müsamahalı insanlar olarak saygı duyarız, makbul sayarız. Ama, bu arada biz de özellikle Osmanlı döneminden beri millî bir ses, musiki bakımından, eda bakımından, tarz bakımından bir ezan şekli meydana getirmişiz, makamlarıyla beraber. Sabah namazında ayrı bir makam, öğle ayrı bir makam, ramazanda ayrı bir makam, cenazede ayrı bir makam, cumada ayrı bir makam. Bunlar geniş bir kültürü de beraberinde getirmiştir. Onun için, ben şuna kaniim; son zamanlarda Arap tarzı ezan, Arap tarzı Kur’an okuyanlar da Türkiye’de çoğaldı. On millete ait ezan okunsa, bunun hangisinin Türk ezanı olduğu bellidir. Az çok kulağında musiki sesi olanlar anlar. O sebeple, ben ezanın esasen Türkçe olduğu kanaatindeyim; ses olarak, musiki olarak, eda olarak, tarz olarak. Bunu şöyle bir mukayeseyle de her zaman anlatmak istiyorum. Ezan nerede okunuyor? Minarede okunuyor. Minarenin mimari tarzına bakın; Suriye’de bu mimari tarzı başkadır, İran’da başkadır. Yani, gözle görülür somut bir örnek. Minarenin mimari tarzı, -cami için de öyle ya- nasıl farklıysa, ezanımız da farklıdır. Yani, Anadolu ezanı, Balkanlarda okunan ezan, minare mimarisi gibi, cami mimarisi gibi farklılıklar gösteriyor. O halde yapmamız gereken şey, bu güzel tarzı, milletimize uygun bir şekilde geliştirmek, daha da güzelleştirmek ve devam ettirmek. Aşağı yukarı bu kanaatte olduğumuzu da düşünüyorum. (...)

Bir ara bizim hafızlarımız vardı, o imkân kısıtlandı zannediyorum Hüseyin Bey. Hafız olarak yetişenler müezzin olarak tayin ediliyorlardı, onların sesleri de güzeldi. Dikkat ederseniz bizim kültürümüzde Hafız Burhan gibi bazı meşhur şarkıcılar, müezzinlik geleneğinden gelen insanlardır. O zaman önem verilmiş güzel ezana. Bundan sonra da dileriz Diyanet İşleri Başkanlığı daha güzel bir şekilde, daha metodik bir şekilde, güzel, insanların daha hoşuna giden, insanlar üzerinde etki meydana getiren, dinimizi sevdiren, yabancıların da takdirini kazanan bir tarzda ezan okunmasını temin eder.

Böylece, bu oturumumuz da burada bitmiş bulunuyor. Hepinize saygılar sunuyorum, hayırlı akşamlar diliyorum.

DÖRDÜNCÜ KOMİSYON DÖRDÜNCÜ OTURUM

“Namaz Vakitleri ve Namazların Cem’i”

(16 Mayıs 2002)

Prof. Dr. Süleyman Uludağ (Komisyon Başkanı) – Birinci konuyu dün bitirmiştik. Elimizdeki programa göre, bugün konuşacağımız meseleler, namaz vakitleri ve namazların cem’i ki, bu ikinci madde oluyor. Üçüncü madde kurban: İbadet oluşu, ifa şekli ve bedelinin tasadduk edilmesi meselesi. Son konu da, zekât ve fitır sadakalarının nisabı ve ifası. Bugün dört oturumumuz var; iki öğlene kadar, iki de öğleden sonra. Bu oturumlarda bu meseleleri müzakere etmeye ve dün olduğu gibi bir sonuca varmaya çalışacağız.

Birinci konumuz, namaz vakitleri ve namazların cem’i meselesi oluyor. Bu oturumda onu müzakere edeceğiz. Yine dünkü yöntemi takip ederek, bu konuda fikir beyan etmek isteyen arkadaşlarımızın isimlerini tespit edelim. Onların açıklamaları bittiği zaman söz almak isteyen arkadaşlar da fikirlerini beyan edebilirler.

Namaz vakitleri meselesinin görebildiğim üç boyutu var. Onlar üzerinde konuşmamız gerekecek zannediyorum. Birincisi, Kur’an’da namazların vakitleri; yani, gündüz problem haline getiriliyor ve insanları meşgul ediliyor, tartışma konusu yapılıyor. Bazıları diyor ki, namazların vakitleri Kur’an’da yok. Hani, her şeyi Kur’an’da arayan, hadislerdeki uygulamaya fazla önem vermeyen bir düşünce tarzı var. Onun sebep olduğu tartışmalar var. Onu tartışacağız, yani o meselenin aydınlatılması gerekiyor bu bir. İkincisi, eskiden beri tartışıl gelen bir mesele: Dünyanın her tarafında vakit aynı mıdır? Kutup bölgelerinde bazı namazların vakitleri yok, o zaman ne yapılır?(...) Üçüncü bir mesele de -spekülatif bir mesele bu- fezaya gidilirse ne olur? Ki, Suudi Arabistan’dan birisi gitti. Bu çok nazari bir şey. Ama bu da konuşuluyor, tartışılıyor. Meselenin başka boyutu varsa, gayet tabii onun üzerinde de durulabilir. Ama, benim tespit ettiğim bunlar. Kur’an’da namaz vakitleri, kutup bölgelerinde namaz vakitleri, bir de dünyanın dışına çıktığındaki durum.

Dr. Hüseyin Kayapınar – Tespit ettiğiniz o üç madde doğru da, benim bir ilavem var. Namaz vakitlerini cem’ meselesi kalıyor, bir de cuma meselesi... Ashında, bu bizi aşan bir şey; ama, bu kadar öğrenci, memur, işçi...

Komisyon Başkanı – Devletçe, cuma namazının kılınmasına imkân verecek şekilde mesai ayarlaması yapılması... Bu mu? Bu bizim fikhî bir meselemiz değil, ilmi bir meselemiz değil. O herkesin temenni ettiği bir şey olabilir.

Cuma namazı şöyle de konuşulabilir: Yani, “devlet bu işe mesai ayarlasın” deme yerine, müftülükler ayarlayabilir mi vakitleri? Geciktirilebilir çünkü, ezan okunur okunmaz cumanın kılınması şartı yok, ikindiye kadar süre var. Böyle şeyler de konuşulabilir gayet tabii. Resmî tarafı ayrı, onu ilgililer düşünsün.

Başka eklenmesi gereken bir şey var mı? Yok.

– Buyurun.

Mustafa Varlı – Efendim saygılar sunuyorum, bu oturumumuzun da hayırlara vesile olmasını diliyorum.

Sayın Başkanın beyan buyurduğu gibi bu üç madde, hatta eklenebilen dördüncü madde de çok önemli. Ancak, ben, özellikle birinci maddenin öncelikli bir madde olduğu kanaatindeyim. Çünkü, son zamanlarda gerek televizyonlarımızda, gerek diğer basın organlarında namaz vakitlerinin beş değil üç olduğu konusunda iddialar ve tartışmalar var. “Kur’an’da namazların vakitleri tahdit edilmiş, sınırlanmış değildir, bunun için günde beş vakit namaz kılmak gereksizdir, üç vakitte toplamak mümkündür ya da üç vakit kılmak yeterlidir” gibi görüşler ileri sürülmektedir. Bu düşünce, hence Kur’an’ın beyanına da tamamen zıttır. Çünkü, Kur’an-ı Kerim, aslında hiçbir ibadette olmayan açıklıkla namaz vakitlerini de belirlemiştir. Kur’an’da namaz vakitlerinin sınırlanışı kadar hiçbir ibadet sınırlandırılmamıştır kanaatindeyim. Mesela oruç farz kılınmıştır, fakat gün sayısı belirtilmemiştir, sadece genel bir ifadeyle yetinilmiş ve ay kelimesi kullanılmıştır. *فمن شهد منكم الشهر فليصمه* (Bakara, 2/185). Halbuki, Kur’an-ı Kerim’de 30 gün veya 29 gün denilebilirdi; bu, denilmemiş. Yine, diğer ibadetlerden, Kur’an’da zekâtın farz olduğu açıkça bildirildiği halde zekât oranları belirtilmemiştir. Tuhafıma giden şey, zekâtın oranları için ya da orucun gün sayısı için herhangi bir tartışma yokken, namaz konusunda bu tartışmaların ortaya çıkışı. Mesela, miras konularında 1/3, 1/4, 1/6, 1/8, gibi çok detaylı ve kesirli rakamlar Kur’an’da yer aldığı halde, farz olan zekâtın oranları konusunda bir açıklama getirilmemiştir. Halbuki, zekât konusunda da kırkta bir, onda bir veya yirmide bir denilebilirdi; bu, denilmemiş. Bu arada zekâtlık diğer mallar da belirlenebilir, onların da zekât oranları bildirilebilirdi. Söz gelimi, ticaret malının zekâtı nasıl ve hangi oranlarda verilmelidir? Deve, sığır, koyun gibi hayvanların zekâtı ve oranları nasıl ayarlanmalıdır. Bütün bunlar farz olan zekâtın kapsamı içinde olduğu halde, Kur’an’da bunların rakamsal detayına inilmemiştir.

Gerek oruçta, gerek zekatta bu detaylandırmanın olmayışı, insanların diledikleri rakamlarla bu farzları yerine getirebilecekleri anlamında değildir. Yani, dileyen otuz gün, dileyen de yirmi gün oruç tutar anlamında değildir bu. Yahut, zekât konusunda dileyenin kırkta bir, dileyenin de başka oranlarda zekât verebileceği anlamında değildir. Hemen her konuda, Kur’an’da rakamsal sınırlar aramak beyhudedir. Aksi halde Peygambere gerek kalmazdı.

Kaldı ki, namaz vakitleri konusunda Kur’an’da çok fazla detay vardır kanaatimce. Zira, Kur’an-ı Kerim’de, namaz belirli vakitlerde müminler üzerine farz kılınmıştır. Nisa Suresindeki âyet-i kerimede böylece buyurulduktan sonra, bu konu, diğer âyetlerde şu şekilde detaylandırılmıştır. -Ben sadece meâllerini arz edeyim, bütün arkadaşlarımız metinlerini zaten biliyorlar- Mesela İsrâ Suresindeki “güneşin öğle vakti

zevalinden, gecenin karanlığına kadar namaz kıl, bir de sabah namazını kıl” meâlindeki âyet-i kerime. Buna göre, zevalden gecenin karanlığına kadar öğle ve ikindi; âyetin devamı ise sabah namazını ifade etmektedir. Bir diğer âyet-i kerime Hûd Suresi, âyet 114’te, “gündüzün iki tarafından ve gecenin gündüze yakın saatlerinde namaz kıl” emri vardır. Bu âyete göre de, gündüzün iki tarafı sabah ve ikindi; gecenin gündüze yakın saatleri de akşam ve yatsı namazlarını ifade etmektedir kanaatimce. Bir diğer âyet-i kerimede (Tâhâ, 20/130), “güneş doğmadan önce ve batmadan önce rabbini hamd ile tesbih et, gece saatlerinde ve gündüzün etrafında da onu tesbih et” emri vardır. Bu âyete göre de, güneş doğmadan önce sabah namazı, güneş batmadan önce öğle ve ikindi namazı, gece saatlerinde de akşam ve yatsı namazları, gündüzün etrafı da, çok önemli olduklarına işaretle sabah ve akşam namazları tekrar ifade edilmiştir. Son olarak bir diğer âyet-i kerimede de Yüce Allah şöyle buyurur (Rûm, 30/17, 18): “Öyleyse akşama girdiğinizde, sabaha kavuştuğunuzda, Allah’ı tesbih edin...Gündüzün sonunda ve öyle vaktine girdiğinizde Allah’ı tesbih edin...” Bu âyette, hemen bütün namaz vakitleri zikredilmiştir. Şöyle ki, akşama girerken akşam ve belki akşamla birlikte yatsı namazı; sabaha ererken sabah namazı; gündüzün sonunda ikindi namazı ve öğle vaktine girince de öğle namazı ifade edilmiştir.

Görüldüğü gibi...

Prof. Dr. Süleyman Ateş – “Namaz kıl” demiyor, “tesbih et...”

Mustafa Varlı – Tesbih etmek de tefsirlere nazaran namazı ifade etmektedir.

Görüldüğü gibi, Kur’an’ın ayrı ayrı âyetleriyle ifade edilen namaz vakitleri, oruç ve zekât gibi ihtilafı olmayan farzlardan daha çok detaylandırılmıştır. Nitekim, bütün âyetler dikkate alındığında, öğle, ikindi, akşam, yatsı ve sabah olmak üzere namazın beş vaktinin özel sınırlarıyla sınırlandırıldığı görülür. Benim de kanaatim, kesinlikle, Hz. Peygamberin de Cebrail’den aldığı talimatla kaldığı gibi, günde sınırlandırılmış beş vakitte namaz farzdır. Bunları üç vakte indirmek kesinlikle doğru değildir ve bu Kur’an âyetlerine, Kur’an beyanına tamamen ters düşer.

Saygılar sunuyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ediyoruz Mustafa Bey’e. Yalnız bir şey söylemek istiyorum. Bu namazla ilgili meseleyi biz ikiye ayırdık. Birisi namazların cem’i meselesi, namazların cem’i edilmesi halinde üç vakitte kılıyor, yine beş vakit de. Arkadaşlarımız o konuya temas etmesinler diye buna işaret etmek ihtiyacı duydum.

– Buyurun Hocam.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – İlk defa ben el kaldırdım ve söz istedim. Dün de öyle oldu, bana söz verilmedi.

Komisyon Başkanı – İsim yazılırken bu şekilde yazıldı. Kusura bakmayın, bazen fark edilmiyor.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Efendim, Kur’an-ı Kerim’de açık ve net ifadeyle namazdan iki yerde söz edilir. Kur’an’daki namaz vakitleri incelenirken, Kur’an’ın iniş sırası nazarı itibara alınmalıdır, alınmazsa yanlış manaya gelebilir. Arkadaşımız bu konuda konuşurken, önce çok daha sonra inmiş olan Nisa suresini ele aldı

ان الصلاة كانت على المؤمنين كتابا موقوتا (Nisâ, 4/103) ve namazın vakitli olarak farz kılındığını söyledi. Doğru. Ama, bu vakit nerede? Demek ki, o vakit daha önce zikredilmiş ki, “mevku-ta” diyor. O vakit belirlenmiş. Ondan çok daha önce, ilk defa İsrâ suresinde namaz vakitleri açıklanmakta. Ondan sonra, iki sure sonra inmiş olan Hud suresinde. İsrâ suresi, iniş sırasına göre 50. suredir. Yani, Mekke döneminin ortalarında inmiş İsrâ suresi. Hud suresi ise ondan iki sure sonra inmiştir. O da 52. sure. İsrâ suresinde anlatılanla Hud suresinde anlatılan, hemen hemen -değişik üsluplarla- aynı şey. Şöyle bu-yuruluyor: اقم الصلاة لادلك الشمس الى غسق الليل وقرآن الفجر ان قرآن الفجر كان مشهودا (İsrâ, 17/78) “*Güneşin sark-masından, yahut batmasından itibaren alacakaranlığa kadar namaz kıl.*” “Ve kuranel fecr” “*sabahın fecrin okumasını...*” Namaz bir okuma, bir dua kabul ediliyor, zaten namaz dua demektir. ومن الليل فيجد به نافلة لك (İsrâ, 17/79) “*ayrıca gecenin bir kısmında...*” Burada “nafile”, öyle “fazladan” anlamına değil, “üstelik” demektir; yoksa bu sana farz di-yenlere farz değil, bu da yanlış, ümmetin hepsine farz, yani sadece Peygambere farz değil, ümmetin hepsine yönelik bir şey. Oradaki...

Komisyon Başkanı – Yatsı mı kastediliyor?

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Hayır, gece namazı, teheccüd namazı..

Şimdi, burada, demek ki günün sonunda, günün başında ve gecenin ortasında kı-lınacak namaz vakitleri zikredilmiştir. Öğle ile ikindi namazı yoktur. Bu, “öğle nama-zı, ikindi namazı yok” demek değil; Peygamberimizin uygulamasıyla sabittir onlar; ama, Kur’an’da yok. Gelelim Hud suresinde و اقم الصلاة طرفي النهار وزلفا من الليل (Hud, 11/114) “*Gün-düzün iki tarafında ve gecenin bir kısmında...*” Onu “zülfen” okuyanlar da, “*gecenin bir kısmında namaz kıl*”, aynı şey. Hud suresinde söylenen aynı şeydir. Demek ki, bu âyet-lerde, namazın üç vakti belirlenmiştir. Ama, öğle ile ikindi vakitleri, Peygamberimizin uygulamasıdır. Peygamberimizin uygulaması tevatürle bize gelmiştir, binaenaleyh namazın beş vakit olduğunda kuşku yoktur; ama, Kur’an’da zikredilen namaz vakitleri üçtür. Bundan dolayı Peygamberimiz, kendi uygulamalarıyla sabit olan namazları ba-zen cem’ ederek kılmıştır. Ama, Kur’an’da sabit olan vakitleri tespit edilmiş olan namazları cem’ etmemiştir. Yani, akşam ile sabahı birleştirmemiştir veya gece namazıyla akşam namazını birleştirmemiştir. Çünkü, onların vakitleri Kur’an’da sabittir. Pey-gamberin yetkisi yok ona.

Komisyon Başkanı – “Salat-i vusta” tabiri var hocam. Öğle ve ikindi olduğu söy-leniyor.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Demek ki, zor bir namaz ki, özellikle bu namazı “unutma” diyor, “muhafaza et”. İkinci namazı en serin vakittir, orada bir zorluk yok ki, öğle vakti herkesin uyanık olduğu vakittir, orada da bir zorluk yok. Ama, gece kal-kıp namaz kılmak önemli bir şey. Onun için o ayrıca vurgulanıyor. Kanaatime göre, “es-salatü vusta”, gece kalkıp kılınan namazdır.

Kur’an-ı Kerim’de çeşitli vakitlerde, önemli vakit değişimlerinde Allah’ın zikredil-mesi, tesbih edilmesi vurgulanır. Bu Kaf suresinde var, Rum suresinde var. Arkadaşı-mızın okuduğu ve âyete ilave yaptığı şey فسبحان الله حين تمسون وحين تصبحون (Rûm, 30/17) Yani, “*akşam sabah göklerde ve yerde her şey onu tesbih etmektedir, siz de bu vakitlerde onu*

tesbih edin” buyurulmaktadır. Namaz değil burada zikredilen, namaz tesbihten ibaret değil. Namazda da zikir var; ama, namaz özel bir zikir. Bu tesbih, genel bir tesbih. Namaz, aynı zamanda zikirdir. Peki, diyebilirim ki, mesela *واقم الصلاة لذكرى* “*Beni anmak için namaz kıl.*” (Tâhâ, 20/14) Bütün zikirler namazdan mı ibarettir? Namazın üç vakti zikredilmiş, bu vakitler dışında, yani namazın dışında zikir yok mu? Var:

الذين يذكرون الله قياما وقعودا وعلى جنوبهم (Âl-i İmrân, 3/191). Yatarken namaz kılınmaz; oradaki zikir, -yattığı yerde zikretmek ayrı bir şey- Allah’ı anmak demek. Zaten, namaz da aslında Allah’ın gönülde tutulması. Asıl amaç bu. Yani, onun unutulmaması. Onun için belli rükünler yerine getiriliyor zayı olmasın diye, bir sistem içerisinde yürüsün diye. Yoksa, namazın asıl temeli zikirdir. Zikir sadece namazdan ibaret değildir, tesbih de sadece namazdan ibaret değildir. Namazda tesbih vardır. İşte Kaf suresinde buna, *ومن الليل فسبحه وإدبار السجود* (Kâf, 50/40). Buradaki tesbih namazı anlamına değil. Bunları namaz vakti şeklinde yorumlamak, Kur’an’a terstir.

Sonra, biz bir meseleyi tartışırken, “benim kanaatime göre böyledir, kesinlikle böyledir, bunun dışında bir şey olmaz” diyerek son noktayı koyarsak, o zaman araştırma olmaz. Niye bu istişare toplantısı yapılıyor, niye buraya geldik? Her şey tespit edilmiş, hiçbir şey yoksa, hiçbir yeni fikrimiz yoksa niye buraya geldik?.. Biraz, lütfen yeni düşüncelere de açık olalım. “Yeni düşünce” demek, “Kur’an’ın dışına çıkalım” demek değil. Uygulamalarımızı Kur’an’a götürelim. Şimdi, birçok gelenek var ki, Kur’an’ın anlatımına aykırıdır. Ama, bu gelenek, bunları koruyalım, yok millî bütünlük... Millî bütünlük meselesi değil. Burada bizim davamız millî bütünlük değil. O ayrı bir konu, devlet güvenlik kuruluşunun işi. Din ne söylüyor, Kur’an ne söylüyor? Biz, Kur’an’ın anlattığı biçimdeki dine dönmek zorundayız. Yoksa, bu iş çok yakın zamanda toplum tarafından refüze edilebilir. Kur’an’ın anlattığı din, ayrıntı dini değildir. Kur’an zaten ayrıntıya girmez. Ayrıntıya girdiğiniz zaman işte o fıkıh olur. Fıkıh, din değildir; fıkıh, insanların görüşleridir, içtihatlardır. Biz, maalesef buradaki konuşmalarımızda içtihatlardan başlıyoruz, Kur’an’dan değil, sünnetten değil. *يا ايها الذين امنوا اذكروا الله ذكرا كثيرا* (Ahzâb, 33/41) “*Allah’ı çok zikredin.*” Bu namaz mıdır? Hayır. Her şey zikir, Kur’an okumak da zikir.

Netice itibariyle, Kur’an’da üç vakit namaz, yani üç namaz vakti zikredilmiştir, açık net ve sarıh. Ama, Peygamberimiz beş vakit olarak kılmıştır, uygulamasıdır, öğle ve ikindi. Bunlar da elbette ümmete farzdır. Bunlarda cem’ etmek mümkündür. Peygamberimiz bunları cem’ etmiştir. Ama, Kur’an’ın zikrettiği namazlarda cem’ olmaz.

Komisyon Başkanı – Bir şeyi biraz daha açıklamanız faydalı olacak zannediyorum: Üç vakit namaz farzdır derken, biri sabah namazı, ikincisi akşam namazı, üçüncüsü teheccüt mü oluyor, yatsı mı oluyor?

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Gece namazı.

Komisyon Başkanı – “Teheccüt” diyelim biz buna.. Gece namazı. Yani, yatsının vakti de yok Kur’an’da?

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Yatsının vakti yok. Akşamla yatsı, güneşin batmasından itibaren alacakaranlığa kadar olan vakit, işte namaz vaktidir. Peygamberimiz burada hem akşamı kılmış, hem yatsıyı kılmış. Biraz ara vererek değil. Ama, Kur’an’da

yatsının vakti yok, böyle bir vakit belirtilmemiş. Kur'an'da bu ara namaza tahsis edilmiş.

Komisyon Başkanı – Anladım da, şöyle bir soru var şimdi: Siz, namaz vakitlerinin beş değil, altı olduğunu mu söylemek istiyorsunuz?

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Hayır.

Komisyon Başkanı – Gece namazını ilave ettiğiniz zaman altı oluyor.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Yatsı ile akşam birdir. Gece namazı iki, sabah namazı üç... (...) Asıl namaz gece...

Komisyon Başkanı – Yalnız, gece namazını katarsak, fiilen kılınan namaz altı oluyor; ama vakit olarak üç oluyor diyorsunuz.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Vitiri de katarsanız yedi olur. Aynı namaz olarak eda edenler var. Vitr, Hanefi Mezhebine göre, yine sünnettir ama öyle bir tarif yapılmış ki, vacip diyorlar. Yoksa diğer bütün mezheplere göre vitir biliyorsunuz sünnettir. Yani, ayrı bir namaz değildir.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz. Yani, bu yaygın olan, fıkhıdaki kanaate uygun bir kanaat olmamakla beraber, bir araştırma neticesinde varılmış bir kanaat. Sanıyorum bu kanaatte olan alimler de var.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Aynı şeyi Fahrettin Razi de söylüyor. Bunlar benim kendi orijinal düşüncelerim değil.

Komisyon Başkanı – Bu düşüncede olan Ehl-i sünnet alimleri var. Teşekkür ederiz, sağ olun.

– Buyurun.

Dr. Hüseyin Kayapınar – Hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Hocalarım, namazla ilgili Kur'an-ı Kerim'de geçen ayetlerle ilgili bilgi verdiler. Sayın, Mustafa Varlı'nın söyledikleri ile Sayın Süleyman Ateş Hocamızın söyledikleri biraz farklı oldu. Hocamız tefsir profesörü. Müfessir; görüşlerine elbette saygımız var. Ancak buraya gelmeden önce ben de konu ile ilgili biraz çalışma yaptım. Tefsirlere baktım. İzinle bu çalışmalarımın özetini sunmak istiyorum.

Komisyon Başkanı – Varlı Bey'in söylediklerini tekrar etmeden...

Dr. Hüseyin Kayapınar – Bilindiği gibi namaz, İslam dininin imandan sonraki en önemli ibadetidir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ifadesiyle dinin direği (Süyûtî, el-Câmiu's-sağîr, I, 151), Müslümanın hesapta ilk sorguya çekileceği (Aclûnî, Keşfu'l-hafâ, I, 264), insanı kötülükten alıkoyan (Ankebût, 29/45) bir ibadettir. Hatta kimi rivayetlerde imanla küfür arasındaki sınırın namazı terk etmek olduğu yer almıştır (İbn Rüş, Bidâyetü'l-müctehit ve nihayetü'l-muktesit, I, 90).

İşte bu önemine binaen Allah müslümandan namazı sık sık tekrar etmesini istemiştir. Diğer ibadetler gibi, ömürde bir, senede bir veya senede bir ay ifasını yeterli görmemiş, her gün birkaç kez tekrarlanmasının emretmiştir. Öte yandan müslümanın bu ibadeti rast gele ve canının istediği gibi değil, belirli vakitlerde kılması emredilmiştir. Bir ayette “Şüphesiz namaz, mü'minlere belirli vakitlerde farz kılınmıştır.” (Nisâ,

4/103) buyurulmaktadır. Bu vakitler, günün çeşitli zamanlarındaki beş ayrı zaman dilimidir. Bazı insanlar, İslamda beş vakit namazın bulunmadığı veya namaz vakitlerinin kesin olmadığı yolunda iddialarda bulunmaktadırlar. Bu iddia sahiplerinden birisi de İsmail Habîp'tir. Bu şahıs, "Avrupa Edebiyatı ve Biz" adındaki kitabında şöyle der: "Beş vakit namaz Muhammed İslamlığında kat'iyen yoktur. Bu, islam kelamcıları tarafından sonradan tespit edilmiştir. Hatta Emevîlerin son zamanlarında bile beş vakit namazın vakitleri belli değildi..." Bu şahıs, beş vakit namazın Kur'an'da yer almadığı gibi, Buhârî'de de bulunmadığını söyler. Tâhîru'l-Mevlevî bunları naklettikten sonra, bu şahsın sözlerinin kaynağının İtalyan Kaytano ve Dr. Dozy olduğunu söyler (Tâhîru'l-Mevlevî, Müslümanlıkta İbadet tarihi, sh. 39 (1 nolu dp not). Ayrıca bkz. Akseki, Ahmet Hamdi, İslam Tabii ve Umûmî Bir Dindir, I, 537-542).

İsmail Habîp Bey'in Bu iddiası yanlıştır. Beş vakit namaz Kur'an-ı Kerim'de açık ve net ifadelerle olmamakla birlikte, belirli vakitler anularak namaz kılınması emredilmiştir. Bu vakitlerin, bizim şu anda uyguladığımız vakitler olduğu tüm İslam alimlerinden kabul edilmiştir. Bu âyetlere az sonra işaret edilecektir.

Buhârî'de ve diğer bir çok hadis kitabında, beş vakit namaz kesin bir dille yer almaktadır. Bunlardan bir iki örnek verelim:

Hiz. Peygamber Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken kendisine şöyle buyurmuştur: "*Sen kitap ehli olan bir kavme gidiyorsun. Onlara vardığında kendilerini Allah'tan başka ilâh olmadığına şahitlik etmeye çağır. Eğer bu konuda sana itaat ederlerse, Allah'ın kendilerine her gün ve her gece beş vakit namazı farz kıldığını bildir...*" (Buhârî, Zekat, 1; Müslim, İman 29; Ebû Davud, Zekat, 5; Nesâî, Zekat 46; Tirmizî, Zekat, 6; İbn Mâce, Zekat, 1)

Hiz. Peygamber bir kudsî hadiste Allah'ın şöyle buyurduğunu söylemiştir:

"*Ben senin ümmetine beş vakit namazı farz kıldım. Onları tam vakitlerinde kılarak geleni cenete koyacağıma, katımda ahdettim. Ama kim o namazlara devam etmezse katımda onun için herhangi bir ahit yoktur.*" (Ebû Davud, Salât, 9; İbn Mâce, İkâme, 194).

Ubâde b. Sâbit şöyle der: Şehadet ederim ki ben, Allah Rasûlü'nün şöyle dediğini (kulaklarımla) duydum:

"*Allah beş vakit namazı farz kıldı. Kim güzelce abdest alır ve onları vaktinde kılar, rûkû ve huşûunu eksiksiz yaparsa, onu bağışlayacağına dair Allah (c.c.)'ın vadi vardır. Her kim de bunu yapmazsa Allah'ın ona ahdi yoktur. Dilerse affeder, dilerse azap eder.*" (Ebû Davud, Salât, 9; Nesâî, Salat 6; İbn Mâce, İkâme, 194)

Örnek olarak verdiğimiz bu üç hadisten başka, onlarca belki yüzlerce hadis, günde beş vakit namazın vücûbunu açıkça gösterir.

Namazların belirli vakitlerde farz kılındığını bildiren âyete yukarıda işaret etmiştik. Ancak bu vakitlerin neler olduğunu açıkça bildiren bir âyet yok. Fakat konu ile ilgili hadislerin va asırlardır süren uygulamanın delâleti ile şu âyetlerin beş vakit namaza işaret ettiğinde alimler görüş birliği içindedirler:

“*Gündüzün her iki tarafında ve gecenin saçaklarında* (gündüze yakın olan saatlerinde) *namaz kılınız...*” (Hûd, 11/114)

Kurtubî ve İbnü'l-Arabî'nin dediklerine göre bu ayette, beş vakit namazın kastedildiği konusunda bütün İslâm alimleri görüş birliği içindedirler (Kurtubî, el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'an (Kahire 1967) IX, 109; İbn Arabî, Ahkâmu'l-Kur'an (Beyrut, tarihsiz), III, 28).

Ayetteki “*gündüzün iki taraf*”ından maksadın ne olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Taberî, ayette söz konusu iki taraftan birincisinin sabah namazı olduğunda icmâ bulunduğunu, ikinci tarafın ise, öğle ikindi veya ikindi akşam namazları olduğuna dair rivayetler bulunduğunu, kendi tercihinin ise bundan maksadın akşam namazı olduğunu söyler (Taberî, Tefsir XII, 176). İbn Abbas ve Hasenü'l-Basrî de Taberî ile aynı görüştedir. Bunların dışında, “*gündüzün tarafları*”nın öğlen ve ikindi, sabah ve ikindi ki -Fahri Râzî bu görüştedir- olduğu yolunda görüşler vardır (Râzî, Fahreddin, Mefatihü'l-ğayb, V, 142; İbn Arabî, a.g.e., III, 128).

Öğle ve ikindiye denilmesinin sebebi şudur: Sabah gündüzün kökü, güneşin doğuşundan öğleye kadar geçen vakit ise gövdesidir. Zevalden sonra öğle ile ikindi de (güneş batıncaya kadar olan kısım) taraflarıdır. Gündüz vaktinin sabah, öğle ve ikindi olmak üzere üç tarafı vardır. Nitekim başka bir ayette, “*gündüzün tarafları*” buyurularak gündüzün üç tarafından söz edilmektedir. Ayrıca sabah namazı güneş doğmadan kılındığı için gece namazları kapsamına girmiştir. Bir de bu âyetin ikinci kısmı var. Orada şöyle deniliyor:

Bu kelimeler Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayımlanan mealde “*gecenin saçakları*” diye terceme edilmiş. Bundan maksadın da akşam ve yatsı olduğu söylenmektedir. Sayın Ateş Hocam, “*zülfe*” şeklinde de kıraat olduğunu söylüyorlar. “*Zülef*”, “*zülfe*” kelimesinin çoğuludur. Arapaça'da çoğul en az üç sayıdan oluşur. Bunu da akşam, yatsı ve sabah olarak anlayanlar var. Sabah namazı gündüze yakın olduğu halde, kıraatın cehrî olmasından dolayı gece namazlarına ilhak edilmiştir. Yani kıraatı cehrî olan sabah namazı, yine kıraatı cehrî olan akşam ve sabah namazları ile birlikte anılmıştır.

Çoğunluğun kabul ettiği görüşe göre ayetteki “*gündüzün tarafları*”ndan maksat öğle ve ikindi, “*gecenin saçakları*”ndan maksat da sabah, akşam ve yatsı namazlarıdır. Bu durumda bu âyet beş vakit namaza işaret etmektedir (Râzî, a.y.; İbnü'l Arabî, a.y.; Kurtubî a.g.e., IX, 109-110; Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili V, 19). Konuyla ilgili başka bir ayetin meâli de şu şekildedir:

“(Gündüz) *güneş dönüp, gecenin karanlığı bastırıncaya kadar namaz kıl, birde sabah namazını. Çünkü sabah namazı şahittir.*” (İsra, 17/78)

Müfessirler bu ayetin de farz namazlara işaret olduğunda müttefiktirler.

Ayetteki “*Dülûk*” kelimesinin anlamı konusunda iki görüş ileri sürülmüştür.

1. Güneşin gökyüzünün ortasından batıya dönmesi. Hz. Ömer, oğlu Abdullah, Ebu Hureyre, İbn Abbas ve tâbiundan bazı alimler bu görüştedir.

2. Güneşin batması: Hz. Ali, İbn Mes'ud ve Ubey bin Ka'b da bu görüştedir.

Her iki görüş sahipleri de görüşlerine kelimenin “*ovalamak*” anlamında oluşunu esas almışlardır. Kimisi, öğleyn güneş parlar olduğu için insanın gözünün kamaştığını ve güneşe bakınca ovaladığını, kimisi de akşam batarken ovaladığını söylerler.

İbn Atiyye ise “*Dülük*” kelimesinin sözlükte meyl anlamında olduğunu, âyetteki güneşin dülükünun (meylinin) başlangıcının, zeval vakti sonunun da gurub vakti olduğunu söyler. Ona göre burada güneşin meyli halindeki namazlar söz konusudur ki onlar da öğle, ikinci ve akşam namazlarıdır. Akşam namazının “*Ğasaku'l-Leyl*” (gecenin saçakları) kapsamına girmesi de muhtemeldir (Râzî, a.g.e., V. 628-631; Kurtubî, a.g.e., X, 303-304).

“*Ğasaku'l-Leyl*” konusunda da üç görüş vardır.

1. Karanlığın gelmesi,
2. Karanlığın toplanması
3. Şafağın kaybolması.

İmam Mâlik İbn Abbas'tan “*Düluku's-Şems*”in güneşin meyl etmesi, “*Ğasaku'l-Leyl*”in de gece karanlığının toplanması olduğunu rivayet etmiştir. el-Ezherî ise “*Ğasaku'l-Leyl*”in şafağın kaybolması olduğunu söyler.

“Kur'an ul Fecir”den maksadın sabah namazı olduğu kesindir. Burada niçin Kur'an kelimesinin kullanıldığı konusunda tefsirlerde detaylı bilgiler vardır. İmam Mâlik'in de belirttiği gibi âyetteki “*Düluku's-Şems*”in öğle ve ikinci “*Ğaseku'l-leyl*”in akşam ve yatsı “*Kur'anul-Fecir*”in de sabah olmak üzere beş vakit namaza işaret olduğu kuvvetle muhtemeldir (Râzî, a.g.e., V, 628-631; İbnul-Arabî, a.g.e., III, 209-210; Kurtubî, a.g.e., X, 303-304; Elmalılı, a.g.e., V, 316)

Namaz vakitlerini, şüpheye mahal bırakmayacak şekilde net ve yaygın rivayetlerle hadisler ortaya koymaktadır. Bu hadisler içinde en meşhuru aralarında nüanslar olmakla birlikte aynı sonuca varan ve Kütüb-i Sitte'nin çoğunda yer alan Cebrail'in Hz. Peygamber'e imam olarak namaz kıldırıldığını bildiren hadistir. Bu hadiste Cebrail Hz. Peygamber'e beş vakit namazda iki defa imam olup, biri ilk, diğeri son vakitlerinde olmak üzere iki ayrı vakitte kıldırıldığı, “senin ve senden önceki peygamberlerin namaz vakitleri bunlardır” buyurduğu hadis meşhurdur (Ebu Davud, Mevâkît, 2; Tirmizî, Salât, 1; Ahmed, I, 223, 354. Ayrıca bkz., Buhârî, Mevâkît, 1; Nesâî, Mevâkît, 1)

Hadis kaynaklarında genelde, “*Mevâkît*” adı altındaki bölümlerde, bu gün İslam âleminde uygulanan namaz vakitlerini bildiren onlarca hadis vardır. Bunlardan kimi, vakitleri topluca bildirirken, kim de her namaz vaktini ayrı ayrı bildirmektedir (Bkz. Buhârî, Mevâkît, 9-29; Ebû Davud, Mevâkît, 1-8; Nesâî, Mevâkît, 1-29; İbn Mâce, Salât, 1-8).

Dünyanın dört bir yanına yayılmış, dilleri, ırkları, mezhepleri ve coğrafyaları farklı milyonlarca müslümanın aynı vakitlerde namaz kalmaları, bu vakitlerin doğrudan Hz. Peygamber (s.a.s.)'e dayandığını ve sağlam rivayetlerle sabit olduğunu gösterir.

Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Ben teşekkür ederim.

Beş vakit namazı müfessirler Kur'an-ı Kerim'den nasıl çıkarmışlar; onunla ilgili çeşitli görüşleri dinlemiş olduk. Yani, müfessirlerin Kur'an'dan çıkardıkları, namazın beş vakit olduğudur. Müfessirler veyahut da alimler arasında görüş farklılıkları var; birisinin ögle dediğine öbürü ikinci diyebiliyor; ama, sonuçta ittifak var, beş vakittir namazlar. Hadisler ayrı, zaten hadisler konusunda Sayın Ateş de aynı şeyi söylüyor, bu sünnetle, mütevatır sünnetle sabittir üç vakit dışındaki diğer üç vaktin farziyeti diye ifade ediliyor. Müfessirler böyle diyor.

Yalnız, ben Fazlurrahman'ın *İslâm Dini* adlı kitabında görmüştüm, o da şöyle bir şey söylüyor: Namaz vakitlerinin beşe çıkarılması dört halife döneminde bir dalgalanma neticesinde oldu...

– Buyurun.

Mustafa Varlı – Sayın Süleyman Ateş Hocamın görüşlerine sonsuz saygım var. Sayın Hocamın tefsir konusunda bir mütehassıs olduğunu 35 sene öncesinden bilirim. Ancak, beni mazur görsünler. Son okuduğum *فسحان الله حين تمون وحين تصبون* (Rûm, 30/17) âyet-i kerimesi, sadece üç vakti değil, açık açık dört vakti ifade etmektedir. Eğer bu sınırlamayı yapacak olursak dört vakit var. (...)

Komisyon Başkanı – Fakat, tesbih var, namaz yok orada.

Mustafa Varlı -Tesbih kelimesini namaz olarak...

Komisyon Başkanı – Nereden çıkarıyorsunuz, nasıl oluyor yani bu?

Mustafa Varlı – Arz ettiğim gibi, müfessirler.. Sayın Hocam da müfessirdir, bu kelimeyi kendileri öyle tefsir ediyorlar. Başka müfessirler de “fesebbihu” ifadesini “salu” şeklinde tefsir etmişlerdir. Biz o görüşe bakarak yapıyoruz, yoksa... (Bir müdahale) Olabilir, bir görüştür efendim, ben iddia etmiyorum, sadece bu gibi görüşler olduğunu ifade etmek istedim.

Komisyon Başkanı – Orada problem yok da, yalnız ben Sayın Ateş'e bir şey soracaktım. Demin dediniz ki, “Kur'ane'l-fecri”, orada da namaz yok; ama, kur'an ve fecr kelimelerinden sabah namazının farziyetini çıkardınız. Burada da tesbihten aynı mana çıkmaz mı acaba?

Prof. Dr. Süleyman Ateş – “ve kur'ane'l-fecr” denildiği zaman, “sabahın kur'anı, şafağın kur'anını unutma.” “Şafağın kur'an”ı artık namaz manasına gelir. Çünkü, akimissalate'nin mefulü, onun devamı. O siyakta namaz manasına gelir, siyak bunu gösteriyor. Ama, her yerde o değil.

Mustafa Bey çok iyi yetişmiş bir insandır, severim de kendisini, ta Osmanîye'den tanıyorum. Ama, burada bu tesbihi namaz manasında almak yanlıştır. Benim kanaatime göre yanlıştır, bazı müfessirlerin kanaatine göre... Dediği gibi, bunu namaz olarak tefsir edenler de var. Fakat, bu Kur'an'dan gelmiyor, bu önyargıdan geliyor.

Komisyon Başkanı – Tabii, “bi'l-mağribi” derken, müfessirin ilavesi olduğu açık.

– Buyurun.

Ali Akın – Hadislerde “yusebbihu”, “yusalli” anlamında geçiyor.

Komisyon Başkanı – Kim söylüyor bunu?

Ali Akın – "... rahlehu ve celese ve celeste mahu... iltifatetun .... eyyamen fe kâle ... yüsebbihun." Yani, bu gibi yerlerde, "sebbeha yüsebbihu", "salla yusalli..." demektir.

Komisyon Başkanı – "Kıyam halinde tesbih ediyorlar" manası da çıkar orada.

Ali Akın – Hocam, bu tesbih değil. Diyor ki, eğer isteseydim ben seferi namaz kılmazdım, bunlar iki rekattan sonra namaz kılıyor, ben de o zaman dört rekata tamamlardım. İki rekattan başka namaz yok diyor. "Yusebbihu"yu yusalli anlamında kullanıyor.

Bir de şunu arz edeyim: Biz burada, sünnetle kesinkes sabit olan, tarihen sabit olan şeyleri bir tarafa bırakıp da âyetlere yeni bir yorum, yeni bir değerlendirme, yeni bir tefsir getirmeye kalkıştırsak, öyle bir kapı açılırsa, bütün taşlar yerinden oynar.

Komisyon Başkanı – Öyle bir şey yok Ali Bey, siz yanlış anlıyorsunuz.

Ali Akın – Namazın beş vakit olduğu hususunda, sünnette, siyerde, bunun aksini söyleyen herhangi kimse var mı?

Komisyon Başkanı – Burada da yok.

Ali Akın – O zaman bunun beş vakit olduğu sabittir. Artık onu bir tarafa bırakıp da, acaba bu beş vakti biz âyetten de çıkarabilir miyiz, çıkaramaz mıyız diye bu zorlamanın içine girmenin ne anlamı olur?

Komisyon Başkanı – Normaldir, yani Kur'an-ı Kerim üzerinde düşünenler, en önemli bir ibadet acaba Kur'an'da ne şekilde ifade edilmiş diye düşünmüşler.

Ali Akın – O zaman sünnetin tevatürü ve kesinliği hakkında şüphe var demektir.

Komisyon Başkanı – Orada da şüphe yok, onu zaten kabul ediyoruz da, acaba Kur'an ne diyor? İmali fikirde bulunuyoruz, bu normal bir şeydir yani. İlla da fikhın dışına çıkmayacaksınız, fikh mantalitesiyle Kur'an'ı yorumlayacaksınız diye bir şey empoze etmek de yanlış bir şeydir.

Ali Akın – Hocam, sünnet...

Komisyon Başkanı – Sünnete bir şey dediğimiz yok.

Ali Akın – Sünnetin bu hususta kesin olduğu, hiçbir şeye, yoruma açık olmadığı hususunda şüphe yok.

Komisyon Başkanı – Tevatür sünnete kimse bir şey demiyor, müsterih olun.

Ali Akın – O zaman diyoruz ki, bir an için bunu bir tarafa bırakalım, bir de bunu âyetten de çıkarabilir miyiz?

Komisyon Başkanı – Bunu yapabiliriz, bunda bir mahzur yok ki, düşünce serbesttir, niye sınırlama getiriyoruz? Eğer bulabilirsek oradan da bir delil getirebilirsek, daha tatminkar olur.

Ali Akın – O zaman sabit taş kalmaz hocam. Âyet birçok tefsire müsaittir.

Komisyon Başkanı – Sünneti bir tarafa bırakmadan yapıyoruz biz bunu; yani, sünnetle ilişkisini kurarak yapıyoruz.

– Buyurun Fahrettin Bey.

Fahrettin Aşık – Efendim, malum İslâm'ın ana delilleri dört tane. Kur'an-ı Kerim'de eğer bir konu sarahaten bulunmuşsa, zaten onu başka yerde aramaya gerek yok. Ama, tam manasıyla açıklanmamışsa, o vakit de sünnete, icma ve kıyasa başvuruluyor.

Efendim, bilhassa Sayın Hüseyin Tekin Bey Hocamız, (Hûd, 11/114) âyet-i kerimesine güzel açıklık getirdiler, sağ olsunlar. Ben onu sadece teyit bakımından bir şey söyleyeceğim. Kur'an-ı Kerim'de hem zülfa var *الا ليقرّبونا الى الله زلفى* (Zümer, 39/3) hem de zülfeten de vardır. Bunlar yakınlık anlamına geliyor malumu aliniz. Putlara tapıyorlar. Niçin? Allah'a onu yaklaştırmaları için. Onu gördükleri zaman da, yakinen gördükleri zamanda *فلما رأوه زلفه* (Mülk, 67/27). Bu zülef kelimesi de, hocamızın da beyan buyurdıkları gibi, aslında fazla tefsirlere falan da girmeye lüzum yok, akıl için yol birdir. Zülef cemi; tarafeyin nehar da tesniyedir. “Gündüzün iki tarafında namazı kılın.” Bir de gecenin en az üç yerinde manasını buradan çıkarmak gayet mümkün. Gecenin üç yerinde olunca, aşıkare kıraat okunan akşam, yatsı ve saban namazlarını buradan anlamak için herhangi bir engel yok. Tarafeyn nehar, yani gündüzün iki tarafı, bu da öğle ile ikinci namazı. Zaten, Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde üç olarak zikredilmiştir, çeşitli adlar altında dört olarak namazın kılınması söylenmiştir. Ayrıca, Peygamberimize Kur'an-ı Kerim indirilmiş, *وانزلنا اليك الذكر لتبين للناس ما نزل اليهم* (Nahl, 16/44) yani “insanlara kendilerine indirilene açıklaman için Kur'an-ı Kerim'i sana indirdik” buyuruyor Allah Teala. O zaman, Hz. Peygamber de, kendisine bizim için indirilen bu âyet-i kerimeleri fiilen ve kavlen tatbik etmiştir. Yani, o bakımdan normal şartlarda -yani kutuplarda vesairede değil, onlar anormal şartlardır, hastalık seferilik durumu da değil- Kur'an-ı Kerim'in ifadesinden anladığımızı göre, günde beş vakit namazın kılınması ve farz olması hiç şüphe götürmez bir hakikattir. Ama, anormal şartlar vardır, işte kutuplarda vakit teşekkül etmiyor, vakit teşekkül etmediği zamanda, tabii ki neyi kılacaksın, güneş battığı zaman, bir taraftan da doğuyor. O konuda birtakım görüşler var. Mesela bazıları diyor ki *يجب عليهم صلاة المشاء بعد الفجر*. Yani, sabah namazı kıldıktan sonra yatsı namazı kılınacaktır, kazaen kılınacaktır. Bazıları da diyor ki, onlara ne yatsı namazı, ne de sabah namazı gerekir; çünkü, bunların vakitleri bizzat tahakkuk etmemiştir. Ayağı olmayan bir adamın abdestte ayağını yıkaması nasıl farz değilse, yatsı ve sabah namazlarının vakti teşekkül etmeyen bir yerde, bulunanlara da bu namazların farz olmayacağını söyleyen görüşler vardır. Bu konuda, ayrıca, güneşin bir mızrak boyu yükseldikten sonra -Fetavayı İslâm kitabında bunu okudum- sabah ve yatsı namazlarını kılabilirler deniliyor.

Şimdi efendim, Sayın Süleyman Ateş Hocamıza herkesin gösterdiği saygıdan daha fazlasını ben de gösteriyorum. Bu “nafiletin lek” ifadesine temas ettiler. Zaten kendileri de buyurdular ki, burada fikirler serbestçe söylensin. O konuda ben de kendi fikrimi burada söylüyorum. Hz. Peygambere ziyade olarak gece namazı, teheccüd namazı farzdır, âyet-i kerime bunu o şekilde emrediyor ve Peygamberimiz de gece namazı hakkında *لو لانا ان ائق على امتى لامرهم ان يصلوها مكثا* (Buhârî, Mevakîtu's-Salat, 9) “eğer ümmetimin üzerine çok büyük zorluklar çıkaracağını tahmin etmeseydim, onlara gece namazını emrederdim.” buyurmuştur. Demek ki gece namazının farziyetle ilgisi olmayan bir na-

maz olduğu bu hadis-i şeriften anlaşılıyor. Ayrıca, buna teşvikler var. Bu bakımdan, Peygamberimizin bunun dışında, yani gece namazının dışında yapmış olduğu birtakım işler var ki ona mahsustur. Mesela, fazla evlenmesi, misvak kullanması, gece namazı kılması gibi, bunlar ümmete farz değildir.

Efendim, bazı yerlerde İmam Azam'ın görüşü dikkate alınmak suretiyle öğlen namazı zuhr-i ahırda kınıyor. Bu da gölgelerin ikiye katlandığı zamanda başlıyor. Gölgelerin bir misli olduğu zamanda zuhru evvel, iki misli olduğu zamanda zuhru ahır kınıyor.

Komisyon Başkanı – Asr-ı evvel, asr-ı sani mi, zuhru evvel zuhru sani mi?

Fahrettin Aşık – Pardon efendim, asr-ı evvel, asr-ı sani. Çok yerlerde asr-ı sani de kınıyor ve bunun üzerinde çok duruluyor. Aslında bu da gereksizdir. Çünkü, en uygun olanı, cumhurun üzerinde ittifak ettiği meseledir.

Efendim, namazların vaktinde kılınmaması durumunda, bilhassa sabah namazlarının vaktinde kılınmaması durumunda, güneş doğduktan sonra zeval vaktine kadar bunlar kınıyorlar. Bu aradaki tampon vakit, yani güneşin doğmasıyla öğle namazı vaktine kadar olan zaman, acaba burada kılınan namazlar kaza mı, eda mı? Çoğuna göre eda olarak kınıyor bunlar. Ayrıca, bu konuda şunu da ifade etmek isterim: Fıku's-Sünne kitabı, âyetlerden tamamen istidal edilerek yapılmış bir kitaptır. Son zamanlarda bayağı revaçta, herkes tarafından okunuyor. Ayrıca, Bidayetü'l-Müctehid kitabında da bunlar var. Terk edilen namazların kazaları üzerinde duruluyor. Bir insan, kasten namazı terk ederse -bazıları bu namazın kazası olmaz, ancak istiğfar olur- ne yapacak bu adam? Devamlı nafil kılacak. Bu nafileleri Cenab-ı Allah isterse kaza namazlarının yerine kaim kılabilir. Bazı görüşlere göre de, kazası olan adam, değil nafile, hatta sünneti dahi kılmasına cevaz vermiyorlar; ne revatip sünnetler ne de diğerleri. Hanefi mezhebinde de, namazım vaktinde kılmayan bir kişi, eğer sahib-i tertipse hemen ferdi olarak bunu kılması lazım kendi usulü içerisinde, değilse revatip olan namazlarla birlikte kılınan sünnetleri kılar, diğerlerini kılmaz, onların yerine kaza kılar. Böylece, vaktinde kılınmayan namazlar için birtakım görüşler serdedilmiştir. Ama, usulde, "kim bir namazdan uykuya kalır veyahut da baygın duruma düşerse, onu hatırladığı zamanda veya ayıldığı zamanda o namazı hemen kılsın, zira o onun vaktidir" buyruluyor. Burada, namazı kazaya bırakmanın sadece iki yolun olduğu, ya uykuya dalmak -tabii sürekli olmaz bu- veyahut da bir baygınlık, hastalık geçirmek. Diğer taraftan, kasten namazın hiçbir zaman için vaktinden çıkarılmaması ve kazaya bırakılmaması çok özel bir şekilde emrediliyor. Kur'an-ı Azimüşşan'da vakitleriyle namazların farz kılındığı da çok açıktır.

Efendim, namaz vakitleri, hani ilk vakti, orta vakti, son vakti, bilhassa güneşin batışından sonra, güneşin batmasına yakın olan zamanlarda namazların kılınması gibi birtakım teferruatlar vardır. O konulara burada girmeye gerek yok.

Hepinize saygılar sunarım efendim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim. (Bir müdahale)

Sataşma yok hocam, öyle anlaşılmasın da, arkadaşlar da kendi düşüncelerini ifade ediyorlar. Hoş karşılamak gerekiyor.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Herkesin fikrine saygımız var; ama, dediğim gibi, biz hep Kur'an'ı fıkıh kitaplarından değerlendirmeye kalkıyoruz. Falan müfessir böyle dedi, falan şöyle dedi. Başka müfessir de var, onların sözü nazarı itibara alınmıyor veya zikredilmiyor. Niye; çünkü, konuşanın kendi fikrine uygun değil de onun için. Binaenaleyh; güneşin düluku, meyletmesidir, doğmasıdır... Güneşin düluku ufkun altına düşmesidir görüşü de var ve ağırlık olarak Fahreddin Razi bunun üzerinde duruyor.

Arkadaşımız لامرهم بالسواك (Buhârî, Cuma, 11) dedi; بالصلاة demedi.

Komisyon Başkanı – Ayrı bir hadis var.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Peygamberin emrine gerek yok, zaten Kur'an emrediyor. Kur'an'ın Peygambere verdiği emir, ümmet için de geçerlidir. واقم الصلاة طرفي النهار وزلفا من الليل (Hûd, 11/114), diyor. Ümmet için geçerli değil mi bu? Burada emir Peygambere dir. (...) "Nafilten lek" olsun. Efendim, mahsus değil, Peygamber ümmetin temsilcisi, ona gelen emir, ayrıca senin gece kılacağın namaz da var demektir. Senin gece kılacağın namaz varsa, ona tabi olanların da gece kılacağı namaz vardır.

ياايها المزمل قم الليل الا قليلا نصفه او انقص منه قليلا او زد عليه ورتل القرآن ترتيلا
ان ربك يعلم انك تقوم ادنى من ثلثي الليل ونصفه وثلثه وطائفة من الذين معك،

(Müzemmil, 73/1-4, 7) Burada nafile falan da yok. Bu emir Peygambere; ama ümmete şamil değil midir? Birçok emir var Peygambere... (...) Üstelik, bizim anladığımız manada nafile midir?.. "İbrahim'e İshak'ı verdik, üstelik Yakup'u da verdik"; yani lütfettik. Bunların ne alakası var şöyle?.. İnanmanız şart değil, kabul etmeniz de şart değil; ama, herkes kendi fikrini söyleyecek. Yoksa, ta Avrupa'dan boş yere gelmedik, ilmiyal bilgilerini dinlemeye de gelmedik... Bunları herkes biliyor.... Buraya, namaz vakitleri Kur'an'da nedir? Bunu değerlendirmeye geldik. Bunu değerlendirmiyoruz da, falan böyle dedi, filan şöyle dedi... "Ayağı olmayana ayağımı yıkamak farz değil..." Pekala, o zaman güneşin üç ay hiç batmadığı yerler var, o zaman onlar hiç namaz kılmasın! Bir sabah namazı kılacak üç ay önce, üç ay sonra da akşam namazı kılacak, böyle mi yani? Peygamberin hadisi de var... "O zaman takdir edersiniz" diyor. O gibi yerlerde takdir edilir. Beş vakit namaz aynen o zaman da kılınır; ama, takdiren kılınır.

Elbette, yeni görüşler de olacak. Bunlar yeni görüş de değil. Ama, yeni yeni şartlar içerisinde yeni yeni eserler ortaya çıkıyor, bunların cevabını vermemiz gerekir. Bugünkü toplum elli sene önceki toplum değil. 100 sene sonraki toplum da bugünkü toplum gibi olmayacak. Belki bugün konuştuğumuz bu şeyler, yüz sene sonra gelecek insanlara çok basit gelecek.

Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Kutuplardaki veya fezadaki namazı takdirle mi izah ediyorsunuz?

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Tabii, takdirle..

Komisyon Başkanı – Yani, 24 saat içerisinde nerede olursa olsun beş vakit namaz kılmak farz?

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Farzdır; ama, buraya esas olarak ya Mekke alınır, öğle ile ikinci arasında ne kadar zaman var, diyelim ki üç saat, üç saat sonra ikinci namazını, ikibuçuk saat sonra akşam namazını, bu şekilde takdiren namaz kılınır. (...)

Komisyon Başkanı – Hocam “beş vakit” diyor; “birleştirme” şeklinden çıkıyor, orada problem yok.

– Buyurun.

Prof. Dr. Beşir Gözübenli – Hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Ben sadece çok güzel tartışmalar olduğunu ifade edip, bir hususu vurgulamak istiyorum. Kur’an’da ismen geçen namazlar sabah namazı, yatsı namazı, bu da dolaylı olarak. Nur suresi 58. âyette, henüz daha ergenlik çağına ermemiş çocukların ve evde bulunan kimselerin, aile büyüklerinin yanına girip çıkmalarıyla ilgili adab-ı muâşeret esaslarından bahsederken *من قبل صلاة الفجر* diye geçiyor. Daha sonra da *ومن بعد صلاة العشاء* (Nûr, 24/58) diye geçiyor; yani terim anlamında yatsı namazı ve sabah namazı ifadeleri yer alıyor. Bunu ifade etmek istiyorum.

Bir de, cuma namazı Kur’an-ı Kerim’de ismen geçen bir namaz. Esasen, namazın beş vakit olduğu, yani farz namazların beş vakit olduğu konusunda Kur’an-ı Kerim’de hiçbir âyet olmasa, bu konuyla ilgili mütevatir seviyesindeki birbirini destekleyen hadisler, zaten İslâm’ın beş temel esasından birisi olan namazın farz olarak beş vakit olduğunu ispat etmek için yeterlidir. Bunların subutu artık tevatür derecesinde olduğu için, delaletleri de, subutu da kat’idir. Subutu kat’i olan... Zaten âyetlerin tamamının subutu kat’idir; ama, delaletleri zannidir, konuyla ilgili âyetlerin ise delaletleri zannidir. Sadece delaleti kat’i olan sabah namazı, yatsı namazı, cuma namazı ifadeleri var. Ama, bunlarda da doğrudan doğruya namazın vaktini bildirmek için gelmemiştir. Yani, cuma namazında da öyle; başka bir olaya dikkat çekerken bir vesile anlatılıyor. Burada da, sabah namazı ve yatsı namazından bahsederken de, adab-ı muâşeret esaslarından bahsediliyor. Bu âyetlerin dışında, son derece güzel tartışmalara konu olan diğer âyet-i kerimelerde, esasen mütevatir sünneti destekleyici mahiyettedir. Ama, tabii ki bir “salatü vusta” hangisidir? Bu konuyla ilgili 16 görüş vardır. Dolayısıyla, bunların delaleti zannidir. Ama, bunlar olmasa bile zaten mütevatir sünnette Peygamberimiz bunu Müslümanlara anlatmıştır ve kesindir. Ama, dolaylı olarak da, bu yöndeki kafa yormaları ben son derece verimli çalışmalar olarak görüyorum. Nitekim, herkes bir yönüyle değerlendirirken, hakikaten beş vakit namaz Kur’an’da sabit midir, değil midir konusunda son derece güzel fikirler ortaya çıkıyor. Ben, bunları hatırlatmak istedim.

Çok teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Biz teşekkür ediyoruz.

Yalnız, tevatür sünnetle sabit olduğu konusunda şimdiye kadar hiçbir ihtilaf çıkmadı bu konuda...

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Beş vakit namazı bir hesabi çıkarma var. Dolayısıyla bu hesaptan hareket edildiğinde, bu hesaplar eğer doğruysa hadisin dışında Kur’an-ı Kerim’de beş vakit namaz ifade edilmiş sayılıyor.

Bir de burada “nehar” ve “leyl” kelimeleri geçiyor. Nihar güneşin doğuşu batışı arası; leyl de gece. Burada, tabii tesniye ve cemi kullanıldığı için, gündüz içerisinde iki, gecede (leyl) de gerçekten, gün batımından sonra, üç namaz kılınız ve böylece de, biri tesniye öteki cemi olarak gelmiştir. “Zülef” de “yakınlar” anlamında olduğu için, gerek akşam ve yatsı namazı, gerekse sabah namazı, bunlar gecenin gündüze yakın taraflarında icra edilen namazlardır.

Komisyon Başkanı – Celal Bey, bunlar tekrar tekrar anlatıldı. Farklı bir şey varsa...

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Ben bir şeye daha dikkat çekmek istiyorum. Benim anladığıma göre, tesbih, hamd, zikir ve kur’an kelimeleri, Kur’an-ı Kerim’de belli zamanla beraber kullanıldığında, bunlar namaz anlamında kullanılmıştır. Yani, belli şekli olan ibadet anlamında kullanılmıştır. Bunların dışında da tesbih, hamd zikir ve kur’an vardır. Bu noktayı tespit etmemiz gerekiyor. Fakat, zikir kelimesi, *واذكروا الله في ايام معدودات* (Bakara, 2/203), *ويذكروا اسم الله في ايام معلومات* (Hac, 22/28) gibi böyle günün belli saatleri değil de belli günler verilmiştir. Buralardaki zikir kelimesi haccın belli menasiki anlamında kullanılmıştır. “Eyyamün malumat” dediği zaman, günün belli saatleri olmadığı zaman.. Ayrıca eğer hem zaman unsuru ve hem de mekân unsuru gelmişse bu gibi kelimelerden sonra, o zaman da bu yine haccın belli yer ve zamanlarında yapılacak o menasik anlamında kullanılmıştır.

“Gece namazına” gelince, Süleyman Ateş Hocanın dediği aslında gece namazı ümmete hiç yoktur manasında değil, genel anlayış Peygamberimiz için farz anlamında, ümmet için de bir nafil ibadet olarak yine Müslümanların önlerine konulmuştur. Dolayısıyla, isteyen onu yerine getirebilir; ama, bir Müslümanın gerçekten bir Peygamber gibi, gecenin ortasında kalkıp namaz kılması takdir edersiniz son derece zor olmaktadır. Hocam bunu başka bir namaz olarak anlıyorsa, yani vitir veya yatsı namazı gibi düşünüyorsa, o zaman gecenin gündüze, yani güneşin batış tarafına yakın olacağı için, eğer hocamın anlayışı bu istikamette ise o zaman bir zorluk olmayacaktır.

Ben bunları ilave etmek istedim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

– Buyurun Sayın Baktır.

Prof. Dr. Mustafa Baktır – Peygamber Efendimiz’in beş vakit namazın cemaatle kılınması hususunda çok hassasiyet gösterdiğini görüyoruz. Beşir Bey’in de tespitleriyle, Kur’an’da sarih olarak namaz vakitlerinin geçip geçmediği tartışmalı. Efendim, televizyonlara çıkıp da, “Kur’an’da sadece üç vakit geçiyor, iki vakit geçiyor” deyip vatan-
daşın kafasını karıştırmak da doğru bir şey değil. (...) Biliyorsunuz, Peygamber Efendimiz zaman zaman teravih namazı kılmıştır; ama, belli bir süreden sonra Peygamber Efendimiz mescide teravih için çıkmamış. Niye? Çünkü teravih de bir altıncı vakit olarak kabul edilebilir endişesiyle. Onun için de, beş vakit namazın özellikle cemaatle kılınmasını Peygamber Efendimiz teşvik etmiş, vefatı anına kadar, hatta kendisi bayılacak durumda olduğu halde, bizzat gelip cemaate iştirak etmiştir. Yani, beş vakit namaz, tevâtürün bize kadar intikal etmiştir ve dolayısıyla teravih namazının da buna eklenmeme endişesiyle o zaman kılınmamış sonradan cemaatle kılınmaya başlanmış.

Tabii, Kur'an'ı tefsir edeceğiz; ama, Kur'an'ın birinci müfessiri de Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'dir. Yani, Peygamber Efendimiz nasıl tefsir etmiş, nasıl uygulamış? O, صلوا كما رأيتموني أصلي (İbn Hacer, ed-Diraye 1/147) buyuruyor. Namazın nasıl kılındığı Kur'an'da sarih olarak geçmediğine göre, biz vakitler konusunda da, kılınışı konusunda da Peygamber Efendimiz neye uyuyorsa, neye dikkat ediyorsa ona uymamız gerekir.

Tartışmalı konuları kendi aramızda konuşabiliriz, tartışabiliriz. Nitekim ulema da tartışmış. Hocalarımın dedikleri gibi çok farklı görüşler var; ama, bunu vatandaşa intikal ettirirken, "Kur'an'da üç vakit var" dedik mi, vatandaş bunu tabii yanlış anlıyor ve bir sürü de karmaşaya sebep oluyor... Çok da net bir konu, hiç kimsenin de farklı bir görüşü yok.

Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Ali Bey, buyurun.

Prof. Dr. Ali Toksarı – Benim söyleyeceklerim söylendi. Ben sadece bir-iki şey söyleyeceğim.

Bir defa, namaz vakitleriyle ilgili, belli vakitlerin olduğuna dair Kur'an'da işaretler var deniliyor. Halbuki, dil olarak o günkü dilde "sabah" neye denir, "öğle" neye denir, "ikindi" neye denir, "akşam-yatsı" neye denir; bu ifadeler var. Hadislerde görüyoruz. İşte salat-ı fecr, salat-ı zuhr, salat-ı asr, salat-ı mağrib, salat-ı işaa şeklinde var. O gün bilinen bir dilde kullanılmamış Kur'an-ı Kerim'de. Başka şeyleri biz akşam diye, sabah diye, yatsı diye tefsir ediyoruz, o şekilde anlamaya çalışıyoruz. Bu şekilde anlayış bizi yanlış şeylere götürür. Hem bir taraftan diyoruz ki, bir şeyin farz olması için hem subutu hem de delaleti olması lazım; bir taraftan da böyle kendimizle tenakuza düşecek bir şey söylüyoruz; öyle geliyor bana. Yani, illa bir şeyin beş vakit olması için Kur'an'da olmasını şart yaparsak, o zaman birisi çıkar üç vakit, birisi çıkar dört vakit, birisi çıkar iki vakit var der. Bunları bu şekilde değerlendirmek bana göre yanlış. Ama bu tartışmaların olması çok güzel bir şey. Tartışılın, değişik fikirler söylensin. Bundan da korkmamak lazım, çekinmemek lazım. Hatta, daha da farklı şeyler söylensin. Yani, fikirlerin farklı olmasının zenginlik olduğunu; kırmadan, dökmeden, birbirimizi incitmeden farklı düşüncelere alışmamız gerektiğini düşünüyorum.

Bir de, Süleyman Ateş Hocama bir soru soracağım, gece namazıyla ilgili: Peygamberimiz bu namazı gece cemaatle kılınış mı, cemaat sürekli kılınış mı?

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Peygamberimiz diğer namazları cemaatle kılınmıştır. Ama, gece namazında cemaati toplamak kolay bir şey değildir. لا يكلف الله نفسا الا وسعها (Bakara, 2/286). Fakat, her namazın cemaatle kılınacağına dair de Kur'an-ı Kerim'de bir rahat yoktur. Peygamberimiz, ötekileri kolay olduğu için mescitte toplamış, ama gece namazını herkes evinde kılar. (...) O konuda bir araştırma yapmadım. Cemaatsiz namaz kılınmıştır, işte gece namazını kılınmıştır. O beş vakit içerisinde şey de dahil. Bana göre "es-salatü'l-vusta" olan orta, gece namazı da dahil. Orada Kur'an-ı Kerim...

Komisyon Başkanı – Bu gece namazı kaç rekattır diye soracaktım?

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Abdullah İbn Abbas'ın anlattığına göre, Peygamberi-

miz iki kılma, iki kılma, iki kılma; yani altı defa ikişer kılma. Bu, oniki rekat eder. Ama, çeşitli rivayetler var, illa da sabit değil, bazen iki kılma, bazen dört kılma, bazen altı kılma. Diğer sünnetler de öyledir. Hz. Peygamber her zaman gelip de öğle namazının sünnetini dört rekat kılmamıştır, genellikle iki kılma. Ama, şimdi bizim uygulamamızda, Türkiye’de, dört rekat kılınıyor, Arap memleketlerinde ikişer kılınıyor. Asgarisi iki. Ama, ikişer ikişer kılmak evladdır. Bizim gibi dört rekata birden değil, dört rekat da kılacaksa iki rekatta bir selam vermek evladdır, faziletlidir. Teravih namazı da öyle. Peygamberimiz teravih namazını -arkadaşımız işaret etti- hiçbir zaman cemaatle kıldırmadı, cemaatsiz namaz kılma, evet.

Komisyon Başkanı – Farz namazı diyorum.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Bakın, Kur’an-ı Kerim’de şu farz, şu şey, öyle bir ifade de yok. O da fakihlerin giydirmesi. Yoksa, şu namaz farzdır, şu namaz sünnettir, Peygamberimiz farz kıldı, sünnet kıldı, öyle bir şey de yok. Kur’an ona diyor ki, “sen namaz kıl ve gece kıl”. ان ناشئة الليل هي اشد وطئا واقوم قبلا، ان لك في النهار سبحا طويلا (Müzzemmil, 73/6,7) Çünkü gündüz senin yapacağın işler var, asıl ibaret zamanı gecedir, huzurlu zaman da o zamandır. Onun için, Kur’an bunu çok yerde vurgulamaktadır. “Bu sadece Peygambere mahsustur” demek, kanaatime göre doğru değil.

Doç. Dr. Ahmet Yaman – Hocam, sadece öğrenmek için soruyorum. Bu gece namazında diğer Müslümanlar var mıydı, yok muydu? Bu konuda Müzzemmil Suresindeki بان ربك يعلم انك تقوم ادنى من ثلثي الليل ونصفه وثلاثة اوتانقة من الذين معك (Müzzemmil, 73/20) âyetini nasıl anlıyoruz hocam?

Prof. Dr. Süleyman Ateş – “Seninle beraber bir grup da böyle yapıyordu.”

Doç. Dr. Ahmet Yaman – O zaman bu âyeti okuyan birisi, “evet kıldırma, evet gece namazını” diyebilir.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Öyle diyebilir; fakat, o âyette cemaatle kıldırma manasına değil, yani onlar da kendi evlerinde kılıyorlar demektir; yoksa, “Seninle beraber namaz kılıyorlar” demek değil. Zaten o mümkün de değil.

Doç. Dr. Ahmet Yaman – Burası yorum galiba değil mi?

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Gayet tabii. Sizin de yorum. O âyetten o mana çıkmaz. O âyetten, “Peygamber gece vakti ashabını topladı, namaz kıldı” manası çıkmaz. “Onlar da seninle beraber bu işi yapıyorlar.” Bu demek değil ki, gece vakti gelip senin evinde seninle beraber namaz kılıyorlar. Peygamberimizin evi mescitteydi biliyorsunuz, mescitten ayrı değildi. Hanımlarının odaları mescide açıyordu. Böyle bir şey yok, böyle bir rivayet yoktur. Yalnız, teravihte var, bu da Peygamber döneminde değil, Hz. Ömer zamanında olmuştur. Hz. Ömer bakıyor ki, camiye teravih için gelenler çok, ayrı ayrı kılıyorlar, Hz. Ömer de teravih namazı kıldırma, bir defa bile cemaatle kıldırma. Kadınlara namaz kıldırma için Temimüddari’yi, erkeklere namaz kıldırma için Ebu Musa el-Eşari’yi görevlendirmişti. Teravih namazını kıldırma, çünkü imamdır, kendisi kıldırma farz gibidir.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

Dr. Hüseyin Kayapınar – Teheccüd namazını Peygamber Efendimiz değişik re-

katlarda kılmış. Farz namazlarını da böyle farklı rekatlarda kıldığı yok herhalde değil mi?

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Mekke’de ikişer kılıyordu, Medine döneminde dörde... (Bir müdahale) Miraç meselesi, o mesele biraz tartışılmalı...

Komisyon Başkanı – O konular yeteri kadar vuzuha kavuştu zannediyorum; üzerinde daha fazla durulmaması gerekir. Sayın Hocamızın böyle bir fikrinin olduğu, yani gece namazının farziyetine kail olduğu muhakkak. Hocamız, namaz vakitlerinin beş vakit olduğunu, beş vakitte namaz kılmanın farz olduğunu söylüyor; ama içini farklı şekilde dolduruyor. Sadece aradaki fark bu, başka bir şey yok. Bunun üzerinde çok yoruma gerek yok. Diğer kanaatler öyle. Bir noktada birleşme imkanı yok, gerek de yok buna.

Prof. Dr. Ali Toksarı – Akşam ve yatsının vakti tek oluyor.

Komisyon Başkanı – Birleştirmeyi konuşacağız biraz sonra. (...)

Prof. Dr. Ali Toksarı – İşte bununla ilgili olarak soruyorum hocam, Mescid-i Nebevi’de akşam namazı ayrı, yatsı namazı ayrı kılınmamış mı?

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Rivayetlere...

Prof. Dr. Ali Toksarı – Hocam, bu rivayetle olacak bir şey değil, on sene onbeş sene kılınmış olan bir şey mescitte.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – ... O zaman Caferiler vardı, Peygamberimizin Ehl-i beyti vardı, bu Ehl-i beyt, Zeynel Abidin de öyle kılmış, Peygamber evladı hep öyle kılmış, bugün Caferiler öyle uyguluyorlar. Peygamberin uygulamalarını, kendi Ehl-i beyti mi daha iyi bilir, yoksa başkaları mı?

Prof. Dr. Mevlüt Güngör – Büyük bir boşluk var. Bu kadar aşikar olan bir şey, Mescid-i Nebevide akşam namazı ayrı, yatsı namazı ayrı vaktinde cemaatle kılındığını biliyoruz.

Komisyon Başkanı – 150 milyon kişi bugün hocamızın dediği gibi namaz kılıyor; onların da rivayetleri var, onların da hadisleri var, onların da senetleri var. Bu saygı duyulması gereken bir görüş farklılığıdır.

– Ali Bey, ilave edeceğiniz bir şey varsa. (...) Size de yeterince söz verdik.

Ali Akın – Ben, okuduğum hadislerin tercümesini dahi vermedim, sadece metinlerini okudum.

Komisyon Başkanı – Tercümesine gerek yok; meâlini verseniz, kısaca özünü, yetiyor. Burada cemaate hitap etmiyoruz hocam, hep bilen insanlar bunlar.

Ali Akın – Sayın Hocam, örneğin dün, Ebu Hanife’nin kıraatle ilgili içtihadının mukayyet olduğunu savundum. Benden sonrakiler “mutlak” dedi. Siz bana savunma imkânı vermediniz. Ben okuyayım dedim, söz verilmedi bana.

Komisyon Başkanı – Buyurun, anlatın.

Ali Akın – Arapçasının okuyamayan kişinin Kur’an’ın tercümesiyle namaz kılması münferit namaz kılanlara mahsustur. Bu içtihat Ebu Hanife ve İmam Muhammed’in kavlidir. Ebu Yusuf ayrılıyor bu konuda. Ebu Hanife ile İmam Muhammed di-

yor ki, bir ümmi hiçbir şekilde imam olamaz. Yani, Kur'an'ı güzel okumayan, Arapçasını güzel okumayan bir insan imam olamaz. Ümmilere de imam olamaz. Yani, Ebu Hanife'ye göre, tercümeyle cemaat namazı kılınmaz.

Diğer bir husus, gerçi o bana sorulmadı da, Şia'nın ezanlarının farklı oluşu ifade edildi. (...)

Komisyon Başkanı – Uygulamada, bugün sadece Zeydiyelikte.

Ali Akın – Sadece onlarda var.

Burada, ben Şiileri savunmuyorum; ama, mezhep taassubuna karşıyım. İlim kapısı bu mezhep taassubu yüzünden kapanmıştır. Yani İmam Gazali maalesef bunu başlatmıştır ve örneğin diyor ki, mezarların tasni'i sünnettir, sünnet olan mezarların tasni'idir; ama, Şiiler buna önem veriyor. Onun için, bizim için mezarların tesnimi efdaldır. Sünnet tasni olduğu halde, onlara muhalefet için tesnim efdaldır diyor. Yine Hafız İraki, İmam Gazali'den destek alarak, sarık sünnete göre şöyle bağlanır, ama biz böyle bağlayamayız, çünkü Şiiler böyle bağlıyor. Ama sünnet öyledir, Şiilerin yaptığı gibidir, fakat onlara muhalefet edip sünneti terk etmemiz gerekir. İbnü Teymiye .... diyor ki, bazı sünnetler var ki, Şia o sünnete çok önem veriyor. Bu yerlerde sünnetin terki ifasından evladır. Bu nasıl bir anlayış? Sünnet demek faydalı şey demek, güzel şey demek. Ben birine kızacağım ve diyeceğim ki, “sen bu güzel ve faydalı şeyi yaptığın için, ben yapmıyorum.”

Komisyon Başkanı – Hocam, o biraz konumuzun dışında kalıyor.

Ali Akın – Mezhep taassubu dışında bunları mütalaa etmek için arz ediyorum. Eğer konu oraya gelse ben bizim dört mezhep imamlarından, sayısız misal verebilirim. el-İbanede ve Fikhü'l-Ekberde, Fikhül Ekberin şerhlerinde Eş'ari ile Maturidi birbirlerini nasıl tekfir ettiklerini gösteririm size.

Komisyon Başkanı – Başka bir toplantıda inşallah.

Ali Akın – Maturidi, Şafii için diyor ki, “Şafii'nin fitnesi şeytanın fitnesinden daha büyüktür.” Onun için, bu mezhep taassubunu bir tarafa bırakıp, bunu tarafsız olarak değerlendirmemiz gerekir.

Burada, aslında kesin sünnetle sabit olan bir şeyin üzerinde bu kadar durulması, doğrusu beni hayrete düşürdü.

Komisyon Başkanı – Biz ne yapacağız? Buraya niye geldik? Onun üzerinde durma, bunun üzerinde durma; onu söyleme, bunu söyleme!..

Ali Akın – O zaman, İslâm'da, ahkâm'da sabit bir taş kalmaz.

Komisyon Başkanı – Sabitelere dokunan yok. Beş vakit namaz farzdır; buna aykırı hiç kimse bir şey söylemedi. Sabah, öğle, ikindi, akşam, yatsı namazları farz; ama, Sayın Hocam beş vakit olduğunu, farklı bir yorum yaparak, gece namazının da ümmete farz olduğunu söylüyor, kendi kanaati olarak söylüyor. Bu kanaate daha evvel varmış olan alimlerin isimlerini zikrederek söylüyor. Buna uyarsınız veya uymazsınız; ama bunu söyleme hakkı var. Söylüyor, savunuyor; söylediğini savunma hakkı da var. Mesele bundan ibaret. Hangi sabiteyi yıktık biz? “Sabite kalmıyor” diyorsunuz...

Ali Akın – O zaman işin mantığı şunu gerektirir: “Ben o konuyla ilgili olan sünnetin tevatürünü de kabul etmiyorum, ben namazın üç vakit olduğunu savunuyorum.” İşin mantığı budur.

Komisyon Başkanı – Siz de savunun; onu savunuyorsanız.

Ali Akın – Ben onu savunmam, benim savunduğum namazların cem’idir. Eğer izin verirseniz namazların cem’i ile ilgili kesin delilleri ortaya koyarım. Üç vakitte namazlar cem’ edilir. Bunu, mazeretsiz olarak da Peygamber Efendimizin uygulamasıyla sabit olduğunu ortaya koyabilirim.

Komisyon Başkanı – Bundan sonraki toplantının konusu o.

Şöyle bir konumuz var: Kutuplarda ve uzayda namaz meselesi. Gerçi pratikte bunun fazla bir önemi yok; ama, çok konuşuluyor yani. Burada yapılan konuşmalar, burada beyan edilen fikirler ileride deşifre edilecek, yayınlanacak. Böyle bir toplantıda bu meselenin de konuşulduğunu, bu mesele hakkında da, bu tarihte şöyle fikirler söylendiğini, bundan sonraki insanların veya o yayınları okuyacak insanların o metinlerde görmelerinde, bunu okumalarında fayda var.

Önce kutuplarda namaz ile ilgili fikri olan arkadaşlarımızın görüşlerini, sonra da uzayda namaz meselesini görüşerek bunu bitirelim. Bundan sonraki oturumda da cem’ konusunu konuşalım.

– Buyurun hocam.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Kutuplara gitmezden önce, kutuplardan daha yakın olan bölgeler var. Mesela ben -1979’du zannedersem- dört profesör arkadaşla Leningrad’a gittik. Saat akşam 10; ama, daha bizdeki ikindi vakti. Saat gece 12 oldu orada gündüz. 12’den sonra güneş battı gibi, saat 2’de tekrar gün ışımaya başladı. Şimdi bu adamlar nasıl oruç tutacak? Bu da önemli, namazdan farklı değil. Ben şahsen derim ki, bu adam kendisine en yakın normal bölgede -Türkiye’yi esas alır veya Mekke’yi esas alır- Müslümanlar ne zaman oruca başlıyorlar, ne zaman bitiriyorlarsa o zaman orucuna başlayıp o zaman orucunu açabilir. Avrupa’nın kuzey bölgelerinde, meselâ Danimarka’da vesairede de aynı durum söz konusudur. Siz bunlara “21 saat, 22 saat oruç tutacaksınız” dersiniz bu zor olur. Adam işçidir, çalışacak, o zaman zulüm olur. Bunlara çözüm getirmemiz lazım.

Namaz meselesi de, demin dediğim gibi, takdireน kılınır. Peygamberimizin hadisleri var... Böyle takdireน kılındığı gibi, oruç da takdireน tutulabilir kanaatimce.

Komisyon Başkanı – Feza için ne düşünüyorsunuz?

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Fezaya gidersek düşünürüz. Daha gitmedik.

Bir fıkra var, Suudi Arabistan’da çok söylendi. Biliyorsunuz Riyad Valisi Selman Abdülaziz’in oğlu Sultan İbn Abdülaziz, Amerikalıların aracına binip uzaya gittikten sonra, *يا معشر الجن والناس ان استطعتم ان تغذوا من اقطار السماوات والارض فانظروا لا تغذوا الا بسطان* (Rahman, 55/33) âyeti-ne göndermede bulunarak, “işte âyetin manası buydu, bugün âyet tahakkuk ediyor; sultan gitti” dediler.

Komisyon Başkanı – Kutuplarda namaz deyince, ben beş vaktin bulunmadığı bölgeleri kastediyorum. Kutuplar da, feza da aynı durumda.

– Celal Bey, buyurun.

Prof. Dr. Yeniçeri – Kutuplar meselesinde ben de aynı hadisten yola çıkarak takdiren kılınması gerektiğini söylemek isterim. Muhammed Hamidullah Hoca da kendi kitabında aynı şeyi söylemiş. (...)

Uzaya gelince, daha önce burada geçen *نَسِجَانِ اللَّهِ حِينَ نَسُونَ وَحِينَ تَصْبِحُونَ وَهَلِ الْجَمْدُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَعَشَاءً وَحِينَ تَقُومُونَ* (Rûm, 30/17, 18) âyetinde -bu ikinci âyet oluyor- yine hamd kelimesinden sonra zaman belirtilmiş oluyor; hem yeryüzü ve hem de gökyüzü belirtilmiş oluyor. Bu bakımdan, oralarda da tabii ki namaz vakitleri olduğunda, Allah bizden namaz kılmamızı istiyor. (...)

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

Eski fıkıh kitaplarında “Bulgar ülkesinde olduğu gibi, bir yerde beş vakit namazın yeri yoksa...” diye bir kayıt var. Bulgar ülkesi denildiği zaman, Türkiye'nin komşusu olan Bulgaristan akla geliyor. Orada Kazan Tatarları, o dönemde yaşayan Müslümanlar var ve Moskova ile aşağı yukarı aynı paralelde. Vakıt itibariyle, orada da yatsının vaktinin oluşmadığı zamanlar oluyor. O zamanki alimler de demişler ki, -Fahrettin Bey'in dediği içtihat yabana atılmamalı bana göre; yani bir uzvu olmayan adamın o uzvu yıkaması farz olmadığı içtihadı- “vakıt yoksa, vakte bağlı olan namaz da yok, kılınmaz.” Böyle bir içtihat var. Bunu beğenirsiniz, beğenmezsiniz, uyarınız uymazsınız o ayrı bir konu; ama, bu var ve uyan insanların oluyor. Almanya'da Süleyman Efendi Cemaati bu içtihadı uyguluyor ve yatsıyı kılmıyor. Bu çok gereksiz suçlamalara, Müslümanlar arasında nefrete, kavgaya sebep oluyor. O cemaat mensuplarını suçlayanlar diyorlar ki, “bunlar beş vakit namazı kılmıyorlar.” Hangi namazı kılmıyorlar? Yatsı namazını kılmıyorlar, dörde indirdiler. Hani “üç indirildi” gibi gereksiz ithamlar var. Bana göre, öyle bir uygulama pekala caizdir, ulemanın içtihadı vardır. Siz buna katılmazsınız, takdiri esas alır beş vakit namaz kılarırsınız, daha doğru olur. Bana göre de daha doğru olanı budur. Ama, o da saygıdeğer bir içtihatır ve uyulabilir bir içtihatır. Bunu kısaca hatırlatmak istedim.

– Celal Bey, buyurun.

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – ... Nimet-i İslâm kitabında da bu yer almış; yani buralarda namaz vakitleri oluşmuyor... Orada bir de şu var: Kutup bölgelerinde yatsı namazıyla akşam namazını kılmaya vakit olmadan güneş doğuyor. Daha çok orası da gündeme getirilmiş oluyor orada.

Komisyon Başkanı – Kuzeye doğru gittikçe bu farklılık ortaya çıkıyor.

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Güneş yok fakat ay var, ay olunca tabii ki ona göre ramazan orucu gündeme gelecek. Fakat güneş olmayınca namazlar nasıl olacaktır? Oruç var, namaz yok... Altı ay gece oluyor; bu gibi birtakım şeylere de Mehmet Zihni Efendi kitabında işaret etmiş. Ben buradan sayfasını da verebilirim.

Komisyon Başkanı – Zaten Multeka'da var, oradan aktarılan şeyler.

Dr. Lütfi Doğan – Sayın Başkan, sevgili kardeşlerim, dostlarım; biraz geç kaldım, onun ödülünü aldım. Ben baş taraftaki konuya hemen değinip ikinci kısma geçeceğim.

Konuşulanları dinledim, gerçekten çok mutlu oldum. Toplumumuzda din hayatındaki gelişmeleri bu genç bilim adamları fazla bilmiyorlar. Otuz-kırk sene önce, şu konuşulanları fazla konuşamazdık; ya dayak verdik, ya kavga ederdik. Ama, ben rahatlıkla konuşuyorum. Cumhuriyet devletinde, bütün dünyadaki Müslümanlar arasında kavga etmeden, birbirimizi karalamadan çok rahat konuştuğumuz için Allah'a hamdediyorum.

Sevgili Ali Akın Bey'in söylediği gibi, bir mezhep taassubu içinde değiliz; rahat rahat dinî görüşlerimizi anlattık. Tabii, daha da geliştireceğiz. Kusura bakmayın bu kelimeyi çok konuşuyorum; çünkü ben bu yola çıktığım zaman, hemen şu bembeyaz saçlı arkadaşlarımla çoğu belki bu işe başlamamışlardı. O zamanki taassubu, mezhep taassubunu çok iyi bildiğim için, gizli birtakım tarikatların insanın düşünmesine engel olan hareketlerini çok gördüğüm için, sizleri, şu hayatı, şu kendi ülkemizdeki bilimsel tartışmaları yapmamızı övgüyle bahsetmek, Allah'a hamdetmek istedim izninizle. Allah hepimizi korusun.

Süleyman Ateş Bey'e katılıyorum. Meselelerimizi aklımızla, kendi ilmimizle önce ölçmeye ve Peygamber'den, İslâm ilminden nakledilenleri bilerek konuşmaya gayret etmeliyiz. Filvaki, o günden bugüne kadar yapılan tecrübelerin faydası var; bizim gücümüzü artırır. Ama, sürekli fukahanın sözlerine uymayı değil, Süleyman Bey'in gayet güzel ifade ettiği gibi, Kur'an'a uymayı, Kur'an'a gitmeyi söylemek önemlidir. Bunun en güzel işareti, yavaş yavaş birbirimizi dinlemeye alışmış olmamızdır. Peygamberimizin ashâbı gibi, ondan sonraki dönemde özellikle yüz sene içinde İslâmiyet'i yazan, bablara ayıran ve bize sunan ulemanın yaptığı gibi, birbirimizi dinlemeye alıştık. Bunun daha da gelişeceğini sanıyorum.

Beş vakit namaz meselesinde gayet açık olduk, burada rahat konuştuk. Beş vakit namazda tereddüdümüz yok. Ama, bunları anlamakta, yorumlamakta düşünceler değişik olabilir. Bu yorumlar içinde, anlaştığımız noktalar içinde çeşitli düşünceler olabilir. Bu düşüncelerden dolayı birbirimizi kırmamamız gerekir. Mesela, teravih namazında Peygamberimizin bunu cemaatle kılmadığı açıkken, bunu başka türlü halka ifade etmek doğru değil. Bir gün Diyanet İşleri Başkanlığında önemli birisi çarçabuk namaz kıldı... "Ne yaptın", dedim. Dedi ki "ben, kaza namazı kıldım." Sünnetleri kılmamıştı; bir toplantıya katılacaktı. Dedim ki, "bu kaza namazını niye halka söylemezsin?" Sustu, cevap vermedi.

Sevgili dostlarımla, halkın da bazı meseleleri bilmesi lazım. Çünkü, medyada birtakım menfaatlerden dolayı karartmalar var. Ama, bir müftü, bir ilim adamı, karartmadan doğruyu gayet güzel söyler. Şimdi, Süleyman Bey'in ifadesini halktan birisi kınayacak mı? Biz Hıristiyan değiliz, bizde, bana göre birtakım sınıf yok. Bu bakımdan bizim bildiğimizi, hiç olmazsa otoritelerimizin ifade ettiği konuları halka intikal ettirmekte bir beis görmüyorum.

Sayın Bursa Müftüsü Fahrettin Aşık meseleyi anlattılar. "Namaz niçin kılmiyoruz" gibi anladım. Sevgili kardeşlerim, dostlarımla, bilginlerim; zamanın değiştiğini -bu konuşmalar da onu gösteriyor- toplumun geliştiğini, bazı yeni birtakım imajları sunmak lazım geldiğini bilmek gerekir. Mesela, namazın bu durumlarını, o rivayetler bi-

İndikten sonra, namazı muhakkak ilk vakitte kaldırmak için hayatı durdurmanın anlamını düşünebilir misiniz? Ben Suudi Arabistan'a gittim, arabam bozuldu, Arabayı yaptırmak için bir kaynakçı çağırdık. Kaynakçı tam kaynağı taktı namaz vakti başladı. Namaz polisi geldi, her tarafı kapattı, kaynağı da kapattı. Demek istiyorum ki, toplumun geliştiğini bilerek, toplumun koşullarını da yorumlarımıza katmak mecburiyetindeyiz. Mesela, bir toplantımız var. Toplantıya 13.30'da giriyorsunuz, saat 21.00'de çıkacaksınız, belli bir noktadasınız. O halde, bu toplantıya katılacak bir insanın yüzde yüz namazının geçeceği belli. Bu bakımdan, yapılan tartışmalar içinde Müslümanın bulunduğu toplumun koşullarını, psikolojik ve sosyolojik birtakım gelişmelerini, fukahanın vereceği yorumlara katmasından yanayım ben. Çünkü, Peygamberimiz hayatında müminin, Müslümanın kendi durumuna ve toplumun koşullarına göre bazı kararlar çıkardığını görüyorum. Bu benim düşüncem. Bu bakımdan, zamanımızda, kıyasası bu konudaki bu serinkanlılığı, güzelliği ve Ali Bey'in temas ettiği mezhep taassubundan dolayı, Müslümanların başlarına gelen konulardan dolayı aramızda farklılıkları kabul ederek... Süleyman Bey bazen benim düşünceme ters düşerse, hiç içimden bir şey gelmiyor. Çünkü, o bizim zenginliğimizi ortaya koyuyor. Bunu zenginlik olarak görerek, özellikle üniversitelerdeki ilim adamlarının birbirlerini sabırla karşılamalarını gönlüm arzu ediyor.

Bu Bulgar meselesi eskiden beri konuşuluyor. Avrupa'ya gittiğimde, -sanıyorum Kopenhag'daydı- yatsı namazı çok geç oluyor, arkasından, hemen bir saat geçmeden sabah namazı oluyor. Adam işçi, biz Diyanet İşleri Başkanlığı muvakkitleri olarak oraya emretmişiz, imam yatsıya geliyor, bekliyor, bir saat sonra geliyor sabah namazını kaldırıyor. Sabah namazını kaldıktan sonra işçi işyerine gidecek. Beş vakit namaza devam eden bir insanı düşünettük, çalışan bir insanı, sabah namazını veya yatsı namazını, ikisini birden kılması imkânsız. Bu bakımdan, oranın şartlarını göz önüne alarak, akşam ile yatsıyı beraber kaldırmamanın bir mecburiyet olduğunu -bunu filanca grubun görüşü olarak anlamıyorum- ben orada kendi kendime gördüm, ben orada cemaatin arasında yaşadım. Bakın, ben bu Bulgar meselesinde, Avrupa'nın yüksek kısımları olan İsveç vesairede bu takdir konusuna dikkat etmek, takdir ederken orada yaşayan insanların durumuna göre hareket etmek lazım geldiğine inanıyorum.

Filvaki, Carullah'ın ve uzun günlerde oruç meselesi var, bu takdir. Süleyman Bey ve diğer arkadaşlarım söylediler, belki Mekke alınabilir; ama, Mekke'den daha çok, oraya en yakın yerin alınması daha yerinde olsa gerek.

Şüphesiz, uzaydaki ibadetin keyfiyeti, biçimi, bulunduğu durumdan dolayı Allah'a yönelme olarak aynı şekilde kılınabilir; ama, tabii onların nasıl olacağını, bir de hangi otorite onları çözecek meselesi kalmaktadır. Kısacası, takdire ben de şahsen katılıyorum; fakat, ibadetlerin o bölgelerdeki hayat şartlarına göre ayarlanması gerektiğine inanıyorum.

Şimdi hatırladım. Bir Fransızca öğretmenimiz vardı. Birinci Dünya Savaşı sırasında Ruslara esir olmuş, yukarıda dediğim memleketlerde oruç tutmuş. İnsan esir olunca, dinin gereklerini daha çok yapmak istiyor. O, "23,5 saat oruç tuttuğumuzu çok iyi biliyorum. Hem esirdik, hem 23 saat oruç tutardık..." derdi. Bu bakımdan, şüphe-

siz o meseleler takdirle olacaktır; ama, Ulu Allah'ın gafur ve rahim olduğunu bilmemiz gerekir. Bu meseleleri söylerken özellikle dikkat ettim, müminin, insanın halini, psikolojisini ve toplumun sosyolojisini, toplumun gelişmesini bilmeyen, özellikle sanayi toplumunun ne olduğunu bilmeyen insanlar, bunları dikkate almadan yalnız kitaba bakıp konuşurlarsa, herhalde bana göre, Kur'an'a göre de yanlış iş yapmış olurlar. Bu bakımdan, biraz sözümü uzattım. Bütün meselemiz, Bizans gibi, Fatih geldiği zaman Hıristiyanların uzun uzun tartışmalara girmeleri gibi değil, müminleri daha kolay bir hayat içinde İslâm'a ve ibadete yaklaştırır bir duruma getirmemiz gerektiğine inayorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz efendim.

– Recep Bey... İki dakika, fazla değil.

Recep Akakuş – Sayın Başkanım, sayın hocalarım; daha evvel Diyanet İşleri Başkanlığınca Avrupa'da yapılmış bir toplantı vardı ve bu toplantıda "takdir" kararı verilmişti. Yani, burada yapılacak çalışmalarda bunun da göz önünde bulundurulmasını şahsen hatırlatıyorum. Orada, anormal vakitlerin 48. enlemden itibaren başladığı kesin olarak biliniyor. Güneyde ve kuzeyde, 48. enlemden itibaren anormal vakitler başlıyor ve buradan itibaren takdirin kabul edildiği o toplantıda kesin karara bağlanmıştı. Bu bakımdan, burada yapılacak çalışmalarda, Diyanet İşleri Başkanlığı ile paralellik olması bakımından, bu takdirin Mekke olup olmaması konusu da o günlerde tartışılmıştı; fakat, coğrafi veriye dayanmak daha rasyonel görüldüğü için, 48. enlemden itibaren takdire gidilmesi öngörülmüştü. Onu arz ediyorum. Hem güneyde, hem kuzeyde 48. enleme kadar normal beş vakit namazın vakitleri teşekkür ediyor, ondan sonra sıkıntı başlıyor. Almanya'nın bir bölümü de buraya büyük ölçüde giriyor.

Sayın Hocam açıkladı. Ben şahsen onu orijinal buldum. Bu gibi bölgelerde takdire gidilmenin yanı sıra, akşam ile yatsının cem'i söz konusu da olabilir ki, cem' konusu daha sonra konuşulacağı için, ben onun üzerinde durmayacağım.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz. Güzel bir bilgi. Atlasa bakan arkadaşlarımız, 48. enleme göre bir şey söyleyebilirler.

– Sayın Varlı, buyurun.

Mustafa Varlı – Teşekkür ediyorum. Ben bir iki cümleyle özetlemek istiyorum.

Takdir elbette önemli. Vakit girmediği halde o vakti girmiş kabul etmek de doğru olmaz. Biraz sonra cem' konusunda da belki dile getirilecek. Zorunlu hallerde akşam ile yatsıyı cem' etmek, kısa vakit içinde her iki namazı kılmak mümkündür. Ancak, özellikle oruç konusunda, biraz önce sözü edildi, söz gelimi gündüzü 22 saat olan bir Kuzey Almanya ya da onun üzerindeki diğer ülkelerde oruç tutmak çok zordur; o halde onu da takdir edelim. Ben öyle anladım. Eğer yanlış anlamışsam mazur görün. "Takdire uyarak zulmetmeyelim onlara; yani 22 saat, 23 saat oruç tutun demek, hem çalışacak hem de bu kadar uzun süre oruç tutacak, bu ona zulümdür" şeklinde bir ifadeyi ben pek uygun görmedim. Çünkü, İslâmî ibadetler belli vakitler içinde uygulanır. Orucun vakti bellidir, ne zamandan ne zamana kadar tutulacağı bellidir. Namazların ne zaman kılınacağı da bellidir. O vakitler olduğu takdirde, o vakitlerde o ibadet mutlaka yapılmalıdır. Bir mevsimde 22, 23 saat olan gündüz, bir başka mevsimde 11,

12 saate düşmektedir. 22, 23 saat olduğu zaman oruç tutan insanlara zulmetmiş oluruz da, 11, 12 saat tuttuğu zaman onları taltif mi etmiş oluruz? Bu şekilde bir ayırım bence pek de İslâmî olmasa gerek. Onu arz etmek istedim.

Bir diğer husus, vakitlerin oluşmaması halinde üç ay, altı ay gibi uzun bir süre gece veya gündüz olduğu zamanlarda ibadetlerden istinkaf mı edeceğiz? Kesinlikle değil. Sayın Hocamın da beyan buyurduğu gibi takdir etmek gerekiyor. Zira, namazın beş vakit oluşunu ben şahsen şu şekilde yorumlamak isterim bir cümleyle: Hepimiz nefis sahibi birer varlığız. Şaşabiliriz. Allah'ı kısa süreler içinde anmamız gerekir. Namaz da onun için zaten emredilmiştir. ان الصلاة تنهى عن الفحشاء والمنكر (Ankebü't, 29/45) âyet-i kerimesi bize bunu göstermektedir. Aradan üç beş saat geçmeden tekrar Allah'ın huzuruna geçtiğimiz zaman yaptığımız hataları belki düzeltir, yeniden Yüce Allah'a yöneliriz düşüncesiyle bu kısa vakitler vaz' edilmiş gibi geliyor bana. Üç ay veya altı ay süren gündüzlerde de yine üç-beş saati aşmamak şartıyla takdire uyararak ibadetleri yapmamız gerektiği kanaatindeyim.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz teşekkür ederiz.

Vakit geldi. Bu oturuma burada son veriyoruz. 20 dakika aradan sonra tekrar toplanacağız.

Bir şey söylemek istiyorum bu arada. Eskiden beri Kazan'da ve Finlandiya'da Tatarlar yaşıyorlar. Tatarlar bu hadiseyi bizzat yaşıyorlar, bizim gibi ezber değil. Bilmiyorum Finlandiya'ya giden arkadaşımız oldu mu, oradaki Tatarları tanıyan, camilerinde namaz kılan, yaz günlerinde, ramazanda oralarda olan oldu mu bilmiyorum. Ama, Tatarlar bunu yapıyorlar. Nasıl yapıyorlar, 22 saat, 23 saat oruç tutuyorlar. Bir iki arkadaşım gitmişti oraya. Kendisi de Tatar'dı, ben Finlandiya'ya gitmedim ama o söylüyor. Bunu şöyle düşünmemiz gerekir. Bir adam "22 saat oruç tutacağım" derse gönüllü olarak, bu güzel bir şeydir. Buna caiz değildir denilmez, tasvip edilir, bir fazilettir. Ama, takdir cihetine gidilirse bu da mümkündür Sayın Varlı. Sizin bahsettiğiniz şey, Hicaz şartları içindedir. Yoksa, kutup şartları içerisinde durum farklı olabilir. Gayet tabii bir zulüm, haksızlık meselesi değil de, bir dinî gerçeği araştırma, sosyal gerçeği araştırma, kolaylık temin etme meselesi...

Ben, şunu da gördüm: 22 saat oruç tutan işçimiz var; diyor ki, "ben yerin altında madende çalışıyorum hocam, ne yapacağım?" Biz onlara çoğu zaman dedik ki, kısa günlerde oruç tut, ramazanda oruç tutma, bu caizdir dedik. Ama başka birisi de derse ki, herkes öyle olmayabilir, durumu daha rahat olabilir, takdire git. Her iki takdir de olabilir, yani Mekke takdiri de olabilir, 48. enlem ölçüsü de ölçü olarak alınabilir, ona göre oruç tut dersek, bu da dine uygun bir hükümdür, bu da tavsiye edilebilir. "Buna uyulur" demek, "öbürüne uyulmaz" demek değildir. "Ona uyulur" demek, "buna da uyulmaz" demek değildir. Böyle bir esneklik var. Bu esnekliği dinimiz getirmiştir, kolaylık getiriyor. Mezhepler de getiriyor, mezhepten mezhebe değişen hükümler de zaten bu esnekliği ifade ediyor. Bunun da dikkate alınmasında fayda var diyoruz.

Bu toplantıyı, burada hitama erdiriyoruz. 20 dakika sonra tekrar burada buluşmak üzere.

DÖRDÜNCÜ KOMİSYON
BEŞİNCİ OTURUM

“Namaz Vakitleri ve Namazların Cem’i – II”

(16 Mayıs 2002)

Prof. Dr. Süleyman Uludağ (Komisyon Başkanı) – Ahmet Bey, buyurun.

Doç. Dr. Ahmet Yaman – Namaz vakitleriyle ilgili olarak, Süleyman Ateş Hocamız üç vaktin Kur’an-ı Kerim’de bulunduğunu, ikindi ve öğle vakitlerinin ise yer almadığını, bu vakitlerin sünnetle sabit olduğunu söyledi. Bu konuda, sanıyorum Kur’an-ı Kerim’de de açıklık var.

İkinci bir konu, *فسبحان الله حين تمسون وحين تصبحون* (Rum, 30/17) ifadesiyle *فسبح بحمد ربك* (Nasr, 110/3) ifadelerinde geçen tesbih kelimelerinin namaza delalet etmediği ifade edildi. Oysa, her iki âyette de, gerek Rum Suresi 17, 18’de, Kaf Suresinde bulunan *وسبح بحمد ربك قبل طلوع الشمس وقبل الغروب* (Kâf, 50/39) ifadeleri açıkça namaza delalet ediyor; çünkü, buradaki tesbihler vakte bağlanmış ibadetleri gösteriyor. Birçok yerde olduğu gibi, Kur’an-ı Kerim’de, küll olan yani bütün olan şeyi ifade için onun cüzü de bazen zikredilmiştir. Mesela, *واركعوا مع الرাকعين* (Bakara, 2/43) “rüku edenlerle beraber rüku edin” emri vardır. Burada sadece rüku değil, o rüku bir bütünün parçasıdır, dolayısıyla namazın parçası olması itibarıyla namazın bütünü kastedilmektedir. Tesbih de namazın bir parçası olduğu için bu âyetlerde murat sadece tesbih değil, herhangi bir şekilde Allah’ı anmak değil, özel anlamda namaz kılmaktır. Çünkü vakte bağlanmış gözüküyor bunlar.

İkinci husus, öğle ve ikindinin Kur’an-ı Kerim’de yer almadığı hususu idi. Fakat, çok açık bir tarzda biz, Rum ve Kaf surelerinde, hatta Tâhâ suresinde bu namazların yer aldığını görüyoruz. Şöyle: Rum suresindeki *وله الحمد في السموات والارض وعشيا وحين تظهرون* (Rûm, 30/18) âyetinde, “tuzhirun” ifadesi öğlene delalet ediyor. Aşiyyen kelimesi ise, dilcilerin iki türlü izahına göre, ikindiyi de kapsayabiliyor. Mesela Ragıp el-İsfahani, “aşıyyen” kelimesini izah ederken, *من زوال الشمس الى الصباح* ifadesini kullanıyor. Dolayısıyla güneşin batıya meybinden sabah namazı vaktine kadar kısmı ifade ediyor bu. Aynı âyet-i kerimede öğle namazı geçtiğine göre, bir kere daha Cenab-ı Hakk’ın öğlene vurgu yapmaması veya aynı âyet-i kerimede akşam ve sabah namazı da geçtiğine göre, demek ki, burada kastedilen husus, ikindi namazı olabilir. Bir yoruma göre, yatsı namazı da olabilir. Yatsı namazıyla ilgili diğer âyetlerden de çıkarımda bulunabildiğimize göre, buradaki ifadenin ikindi namazı olarak tasrihi söz konusu olabilir.

İkinci ve öğle namazının söz konusu edildiği âyet ise, Taha suresinde yer alan 130.

âyettir: وسبح بحمد ربك قبل طلوع الشمس وقبل غروبها (Tâhâ, 20/130) Burada da bir kere, “güneşin batmasından önce” ifadesiyle, zaten ikinci namazının hemen hatıra geldiği gözüküyor. “Kable tulûi’ş-şemsi” sabah namazını ifade ediyor. ومن انابت الليل فسيح واطراف النهار لعلك ترضى (Taha, 20/130) Burada benim üzerinde durmak istediğim, vurgu yapmak istediğim ifade, “etrafe’n-nehâr” kısmıdır. Bir kere bu âyet-i kerimede sabah namazı, ikinci namazı ve yatsı namazı açık bir tarzda söylenmiş durumda. Geriye “etrafe’n-nehâr” kalıyor. “Etraf” çoğul bir kelime, dolayısıyla en az üç vakti ifade eder; fecri, zuhru ve mağribi kapsayabilir. Görüldüğü üzere, burada da öğle namazı tasrih edilmiş durumda. Özetle, benim demek istediğim, Kur’an-ı Kerim’in namazla ilgili âyetlerini alt alta sıralayıp da total bir sonuca vardığımız zaman beş vaktin, üstelik ismi konularak, anılarak yer aldığıdır.

Bunu beyan etmek istedim.

Komisyon Başkanı – Evet.

Fahrettin Aşık – Vakitlerin oluşmadığı bir yerde, akşam güneşin battığı bir zamanda hemen sabah oluyorsa, burada vakit olmadığı için namaz kılınamayacağı Hanefî’nin bir görüşüdür. Birkaç görüş daha var; kaza edilir, edilmez vesaire. Fakat namaz kılacakların, en yakın bir memleketteki duruma kendilerini uydurmaları veya Mekke’ye göre vakitleri uydurulmaları, tabii bir görüştür. Ama oruca sıra gelince Allah Teala, “geceye kadar orucu devam ettirin” buyuruyor. Ne zaman gece olacak? Bir hafta sonra mı, üç ay sonra mı? O zaman da takdir etme meselesi kendiliğinden ortaya çıkıyor. İslâm dini evrensel olduğuna göre, orada yaşayanlar mademki oranın riskini çekiyorlar, zahmetine katlanıyorlar, birçok nimetlerden mahrum oluyorlar, onlar da varsınlar iki namazı birleştirsinler -ki Kur’an’ın bazı âyetlerinde üç vakit olarak belirtiliyor- ve vakitten sonra kaza olarak bunu kulsınlar. İlla oradan bir heyet Mekke’ye gönderilecek de, Mekke’den takvim alacaklar da, oradan oraya gelecekle de o takvime göre hareket edecekler demek, biraz onları zora koşmak gibi geliyor bana.

İkinci bir husus şu: Kur’an dünyanın her yerindeki insana hitap eder. Yani, herkes aradığını Kur’an-ı Kerim’de bulma imkanına sahip. انما الصيام الى الليل (Bakara, 2/187) âyetini onlara tatbik edemeyiz. Yani, bu durumda yakın bir memleketi takdir etme yetkisine sahip olmakla birlikte oradakilerin, bence iki namazı birleştirmeleri, ayrıca kaza yapmaları da caiz olur.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

Zaten biz bırakın kutup bölgelerinde cem’i, kutup bölgesi dışında, burada İstanbul’da cem’i konuşacağız. Cem’ meselesi ortaya çıkarsa orada daha rahat tatbik edilir. Onları zora koşmak, nimet-külfet meselesi de değil. Yani meseleleri vuzuha kavuşturmak önemli.

Doç. Dr. Hüseyin Tekin Gökmenoğlu – Efendim, gece ve gündüzün ibadetlerimizin vakitlerinin belirlenmesinde bir unsur olduğu gibi, Cenab-ı Allah Kur’an-ı Kerim’de Furkan suresinin “sizin için geceyi örttü, uykuyu istirahat kılan, gündüzü de dağlıp çalışma zamanı yapan O’dur” meâlindeki 47. âyetinde, gece ve gündüzün bir baş-

ka fonksiyonunu da bize bildirmiş oluyor. (...) Bu âyetten de hareket ederek, namaz vakitleriyle, özellikle de oruçla ilgili bir değerlendirme yapılması gerektiği kanaatindeyim.

Sayın Hocamız -ben ilk defa duydum- 48. enlemden itibaren anormal vakitler başlıyor diyor. Acaba orada mesela gündüzün en uzun olduğu zaman ne kadar süre, hocam bu konuda bilgi verebilir mi? 48. enlemden sonra, yazın diyelim, gündüzün en uzun olduğu zaman kaç saat?

Komisyona Başkanı – Kuzeye doğru gittikçe bu farklılık artar, değişir.

Doç. Dr. Hüseyin Tekin Gökmenoğlu – 48. enlemden ne kadar bu?

Recep Akakuş – 48. enlemden normal beş vakit namazın vakitleri teşekkül ediyor. Ondan sonra teşekkül etmiyor.

Doç. Dr. Hüseyin Tekin Gökmenoğlu – Demin Sayın Celal Yeniçeri Hocam da bahsettiler, bu bir saatse, bir saat için de adam sahur yapacak -gerçi oruç değil burada konumuz ama- teravih kılacak, yatsı kılacak. Sabah namazı girecek, buradaki Müslümanı biz zorlamış olmuyor muyuz?

Recep Akakuş – Gayet tabii... Genelde Mekke'yi -Mekke'deki durum aşağı yukarı hep eşittir biliyorsunuz- aldığımız zaman, 48. enlemlerle Mekke arasında da problem çıkacak demektir. O bakımdan, oradaki asırlardan beri uygulanan alışılmış bir durum var. 48. paralel dairesine kadar beş vakit namaz, ibadet sistemi aşağı yukarı asırlardan beri uygulanmış. Şimdi Mekke'yi esas aldığımız zaman, bizim ülkemizde de aynı problem çıkacaktır, burada da...

Komisyona Başkanı – Sayın Gökmenoğlu'nun söylemek istediği şu: 48. enlemden fark bir saat ise, güneye doğru geldikçe bu fark 1,5 saat, 2 saate iner, onlar daha rahat olur; yani güneye doğru geldikçe... Burada, insan adaleti bu kadar olur. Mutlak adaleti, mutlak çizgiyi bulmak mümkün değil. O Allah'ın adaleti, Allah herkese tuttuğu oruca göre, çektiği zahmete göre sevap verecek. Zaten namaz ve oruç da bir çeşit külfet manası vardır. Bu külfete katlansın, ona göre de oruç tutsunlar. Hatta "savm-i visal" vardır. Daha uzun şeyler... Onlara lütfen girmeyelim. Şimdi, cem' konusuna gelelim.

Doç. Dr. Hüseyin Tekin Gökmenoğlu – Bir de şunu sadece bilgi için soruyorum: Bu 48. enlemin anormal olarak alınması, Türkiye'deki ulemanın kararı mı, yoksa İslâm ülkeleriyle bir araya gelindi mi?

Komisyona Başkanı – Bu astronomik bir şey. Şimdi, cem' meselesine gince...

– Hocam, çok kısa.

Dr. Lütfi Doğan – "Takdir" dedik ya. Şimdi, orada çalışanlar var, iş hayatı var. İş hayatında altı ay hep gündüz olan yerde de iş hayatı var. Orada bir iş günü var. Mesela sekiz saat işçi çalışacak, sekiz saat istirahat edecek. Böyle, orada gündemde olan bir takdir var. Ben diyorum ki, Mekke yahut başka bir yeri yapacağımıza, o altı ay gündüz, altı ay gece olan yerde, oranın günlük iş hayatını takdire alsak, ona göre bir şey yapsak acaba... Bunu da makul görüyorum. Çünkü, oradaki iş hayatı bir türlü olup da, biz Mekke'ye göre takdirimizi yapacak olursak, oradaki çalışma hayatına ters

düşen bir ibadeti sürdürmüş oluruz. Ama, oradaki iş hayatı, belki bizim takdirimizi kolaylaştıracak, yaşayanların hayatına iyilik katacak bir kolaylık olabilir. Belki bu Bulgar meselesini yazdığı zaman fakihler, orada böyle düzenli bir iş hayatı yoktu. (...) Bu konudaki takdir de tezekkür edilebilir. Takdirde, o bölgenin uzun süren gece ve gündüzüne göre yaşanan bir iş hayatına da itibar etme meselesinin dikkate alınması...

Komisyon Başkanı – Bu da güzel bir fikir.

Cem' konusu bildiğim kadarıyla Kur'an-ı Kerim'de yok. Kur'an-ı Kerim'de "namazları cem' ederek kılabilirsiniz..." gibi bir kayıt yok. Bunlar, Kur'an'ın problemi değil. Belki Sayın Süleyman Ateş'in bu konuda biraz farklı düşüncesi var, onu öğrendik zaten. Genel anlamda söylüyorum. Cem' meselesinin kaynağı hadislerdir, hadislerden geliyor. Hz. Peygamber'in uygulamasından geliyor. Bu, birincisi.

İkinci olarak da fıkıhtır. Fıkıh mezheplerinde cem' konusu farklı şekillerde ele alınmıştır. Hanefilerde hac mevsiminde; Şafilere şöyle; Malikilerde böyle... Yani bu mesele birinci derecede hadisin konusudur, ikinci derecede fıkıhın konusudur.

Evvla hadislerle ilgili çalışması olan, hazırlığı olan bir arkadaşımız bu konuda bize ayrıntılı bilgi versin. Sonra kısaca fıkıh üzerinde duralım. Ondan sonra da üzerinde değerlendirmeler yapalım. Hem vakitten tasarruf etmiş oluruz, hem de tekrarları önlemiş oluruz diye düşünüyorum.

Hadis açısından bu konuyu aydınlatmak üzere Beşir Bey'e söz veriyorum.

Prof. Dr. Beşir Gözübenli – Hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Ben, çok fazla vaktinizi almadan, tekrara da düşmeden, bir-iki hususa işaret etmek, konuyu ana hatlarıyla özetlemek istiyorum.

Cem' konusunda, hocamın da ifade ettiği gibi, hac esnasında, Arafat ve Müzdelife'de, birisi cem-i takdim, birisi cem-i tehir şeklindeki cem'in yapılabildiği konusunda herhangi bir tereddüt yok. Cem' konusuyla ilgili -haccın dışındaki cem'ler için söylüyorum- rivayetleri birkaç grupta değerlendirebiliriz. Ben özellikle bunları gruplandırmıştım. Vaktinizi: alacağım kusura bakmayın. Bazılarında belki ayrıntıya girmem gerekecek, baştan onu ifade etmek istiyorum.

Bir kere, Peygamberimizin yolculuk esnasında cem' ederek bir vakitte, bir molada iki vaktin namazını kıldığına dair çok sayıda hadis var. Bu hadislerde, cem'in nasıl yapıldığı konusunda ayrıntıya girilmiyor. Yolculuğa çıktığında Peygamberimiz bir yerde mola veriyor, verdiği bu molada öğle ile ikindiye birlikte kılıyorlar. Öğle namazının son zamanları, ikindinin de ilk zamanlarının tartışmasını, daha sonra birlikte -bu konuda farklı görüşler çıkacak- onu göreceğiz. Ayrıca, yatsı namazıyla akşam namazını da bu şekildeki yolculuklarda cem' ettiği biliniyor. Ama, hangi saatte cem' ediyor, bu konuyla ilgili ayrıntılı bir bilgi gelmiyor.

İkinci grupta ise, sadece Peygamberimizin çok acele etmesini gerektirecek durumlarda cem' yaptığı, yani bir mola vererek iki namaz kıldığı ifade ediliyor. Ötekisinde mutlak anlamdaydı...

Üçüncü gruptaki hadislerde ise, Peygamberimizin, seferi olmadığı halde, yağmur,

korkulu durumlar vesaire olmadığı halde, öğle ile ikindiye, akşam ile yatsıyı birlikte kıldığına dair rivayetler var. Bu rivayetlerin tamamı, ilk hadis metinlerinde, hadis kitaplarında İbn Abbas'tan geliyor. Ama, sonraki/muahhar bazı hadis kitaplarında, başka sa-habelerden de bu anlamda rivayetler var.

Komisyon Başkanı – İkamet halindeki cem'le ilgili rivayetler mi, hepsi mi?

Prof. Dr. Beşir Gözübenli – Herhangi bir yolculuk vesaire olmadan, hazardaki cem'le ilgili meşhur hadis kitaplarındaki rivayetlerin hemen hemen tamamı, İbn Abbas'tan geliyor.

Dördüncü grupta ise, özellikle İbni Mes'ud'un yeminle teyit ettiği bir ifadesi var. Peygamberimiz, hacda, Arafat'taki, Müzdelife'deki durum dışında, her namazı vaktinde kalmıştır, hiçbir şekilde cem' yapmamıştır şeklinde rivayetler var. İbn Mes'ud'dan geliyor bu rivayet. Soruyorlar; “peki ne diyorsun, bazen yolculuklarda böyle yapmıyor muydu” diye. Bunu izah ederken, efendim öğle namazından sonra yolculuğa çıkıyordu yahut da yolculuk esnasında öğle namazını ilk vaktinde kılmıyordu, son zamanlara doğru bir mola veriyordu, o arada -öğle namazının son zamanlarıdır- öğle namazını vaktinde kılıyor, ikindiye de o arada biraz bekliyor veya hemen girmiş oluyor ikindi vakti, ikindiye de kılıyor, bir molada iki namazı cem' ediyor şeklinde.

Hadisler bu şekilde; yani bununla ilgili sözlü sünnet yok. Tekrar ifade etmek istiyorum; fiili sünnetle ilgili farklı rivayetler de var; ama, bunların hepsini bu dört kate-goride toplamak mümkün.

Bu hadislerle ilgili İbn Abbas'tan gelen rivayetler, en çok tartışma konusu. Çünkü, hiçbir mazeret yokken, sefer hali de yokken Peygamberimiz namazları, -öğle ile ikindi-yi, akşam ile yatsıyı ve hiçbir şekilde ikindi ile akşamı- cem' etmiyor. Bununla ilgili ri-vayetleri değerlendirirken İbn Abbas'ın öğrencilerinden bazıları soruyor: “Peygamberi-miz nasıl kıldı peki, biliyor musun” diyorlar. “Çok ayrıntılı bilmiyorum” cevabını veri-yor. Ama, bu da belki daha sonrakilerin ifadesi midir bilmiyorum. O hadisin ravilerin-den Ebu'l-Eşhas böyle bir ifade kaydediyor.

Ben burada bir hususa dikkat çekmek istiyorum. İbn Abbas'tan çok farklı rivayet-ler geliyor biliyorsunuz ve İbn Abbas'tan gelen bu rivayetler bir araya getirilse, özelli-kle farklı konularla ilgili, farklı görüşlerle ilgili rivayetler bir araya getirilse, çok farklı bir İslâm anlayışı da olabilir; onu ifade etmek istiyorum.

İbn Abbas'ın Peygamberimizle görüşme süresi çok kısadır. Çünkü, İbn Abbas, Pey-gamberimiz vefat ettiğinde zaten 10 yaşlarındaydı. Bu olay ne zaman gerçekleşti, onu çok iyi tespit edemiyoruz. Çünkü, yolculuk esnasında olmadığı halde, sohbet ediyorlar, etrafından birisi “namazı” diyor, cevap vermiyor İbn Abbas. Tekrar birkaç defa ikaz edi-yorlar; “ben Resulullahı gördüm, Resulullahın nasıl namaz kıldığını biliyorum. Öğle ile ikindiye hiçbir problem yokken; yağmur yokken, düşman korkusu yokken, yolculuk yok-ken, eziyet yokken birlikte kıları” diyor. Ancak, tekrar vurgulamak istiyorum, İbn Ab-bas muhtemelen Peygamberimizin bu şekilde cem' ederek kıldığını gördüm dediği ola-yı, herhalde 10 yaşlarından önceki bir zamanda görmüştür, çocuk yaşta. Ama, diğer meşhur hadisçiler, yahut da meşhur sahabiler, yani ilimle meşhur olan sahabiler, fakih sahabiler bunu desteklemiyor. Özellikle İbn Mes'ud bu konuda yeminli ifade kullanıyor.

Konuyla ilgili Muaz hadisi var. Bu hadiste, “savaşa giderken Peygamberimiz bir yerde mola verdi, iki namazı kıldı” diyor. Ben hepsini tespit etmeye çalıştım, ayrıntılı anlatırım isteniliyorsa. Hangisinin hangi vaktinde olduğu konusunda çok net bir şey yok. Yalnız, İmam Şafî bir ifade kullanıyor, “öğle vaktinde ikindiye kıldı” diyor. Bir yerde, “akşam vaktinde yatsıyı kıldı” şeklinde de bir ifade vardır. Yani, bir tanesiyle ilgili bir cem’-i takdim ifadesini kullanıyor. Ama, hadis metinlerinde, temel hadis kitaplarında böyle bir ifade yok. Cem’ etti diyor, nasıl cem’ etti? Peygamberimizle uzun süre arkadaşlık etmiş olan fakih sahabiler bunu anlatıyor; Peygamberimizin yolculuk esnasındaki genel tavrı buydu, bir mola verip iki namaz kılıyordu şeklinde.

Bu konuyla ilgili özellikle İmam Malik’in görüşüne delil olarak ileri sürülen hadiste ise, İbn Ömer diyor ki, “ben Peygamberimizin çok ciddi yolculuklarda, yani acele etmesi gereken durumlarda namazı cem’ ettiğini gördüm.” Burada ise, “ciddi” kaydı konulmuş. İbn Ömer de bir defasında -bazı rivayetlerde iki defasında- bir molada iki namaz kılmış. Ama, birisinde hanımının rahatsızlığı, birinde de başka bir sebep varmış. Yani, hanımının ölmek üzere olduğuna dair bir haber ulaştırmışlar, bu durumda yetişebilmek için bir mola vermiş, iki namaz kılmış. Ama, bunların hemen hemen tamamında, sanki tehir var gibi veyahut da öğle namazının geç vakte bırakılıp, ikindi namazının erkene alınması veya ilk vaktinde kılınması gibi. Daha sonra, Hanefilerin özellikle “cem’-i suri” dediği duruma daha uygun gibi geliyor. Ancak, farklı rivayetler de var, onu ifade etmek istiyorum. Bu rivayetlerin bir kısmında raviler tereddüt ediyor, hangi namazı kıldı, nasıl kıldı; çok iyi bilmiyorlar. Bir mola verdiğini biliyorlar; ama, hangi saatte olduğunu çok netleştiremiyorlar, ifade edemiyorlar. Hâkim’in İbn Abbas’ın özel olarak, “sefer hali gibi herhangi bir problemi yokken namazları cem’ ederdi” dediği rivayeti istisna edersek, diğerlerinde normalde öğle ile ikindiye, akşam ile yatsıyı cem’ ettiği anlaşılıyor. Ama, nerede akşam namazının son zamanlarına, yatsı namazının da ilk vaktine doğru geldiği konusunda bir kanaat oluştu bende. Konuyla ilgili hadislerden bunu anladım. Diğerleri, sanki biraz şaz gibi, yahut da yoruma müsait ifadeler... Çünkü sahabilerden “nasıl oldu diye” soranlar da olmuş yahut da talebelerinden soranlara çok ayrıntılı ve net bir cevap verememiş.

Ancak, burada önemli bir konu var: Peygamberimiz, Hendek Savaşında, özellikle birkaç vakit namazı vaktinde kılamamıştı. Öğle, ikindi ve akşamı, yatsı namazının çok geç vaktinde kıldığı kesin. Buhari’de de bunu destekleyen epeyce rivayet var. Burada bir cem’den bahsedilmiyor.

Bir hususa daha işaret etmek istiyorum: İkinci ile akşam cem’ edilmiyor. Cem’ edilen namazların vakitlerinin girişi ve çıkışı konusunda tereddüdü olanlar var. Mesela, sabah namazının çıkış saati kesindir. Akşam namazının da giriş saati kesindir; ama, hangi saatte çıktığı çok net değildir. Bugünkü gibi saat de olmayınca, yani arada mullakta olan yahut da ihtilaf edilen bir vakit var. Akşam namazının geç vaktinde kılınması; ne zaman çıktı, hangi dakikada çıktı bilinmiyor. Öğle namazı için de aynı şey söz konusu. Hatta o asr-ı evvel asr-ı sani de bununla irtibatlı bir olay. “İkinci kılınabilir” denildiği sıralarda öğle namazını da kılanlar var. Öğle ile ikindiye, akşam ile yatsıyı cem’ ederken, bu öğle namazının çıkış vaktinin, akşam namazının giriş vaktinde oldu-

ğu gibi net olmaması, akşam namazının çıkış vaktinin de akşam namazının giriş vaktinde olduğu gibi net olmaması burada önemli bir konu; üzerinde durmamız gereken bir konu.

Cem' konusunda bir hususa işaret etmek istiyorum. Peygamberimiz işte bu savaşlar sırasında, mesela ikindi ile akşamı "cem' edin" demiyor. Ayrıca, burada son derece önemli gördüğüm bir husus daha var: Nisa suresi 101. âyetten sonra, "yolculuğa çıkıldığında namazı kasr etmeniz de bir beis yoktur" şeklindeki âyet-i kerimenin devamında, korku namazının nasıl kılındığı, Peygamberimizin de onlara imam olarak nasıl kıldırması gerektiği ayrıntılı şekilde ifade ediliyor. Bir rekâtı Peygamberimizle bir kısmı kılacak, bir kısmı da daha sonra, onlar ayrıldıktan sonra Peygamberimizin ikinci, kendilerinin ilk rekâtını Peygamberimizle kılacaklar. Buradaki sefer, düşman baskınının muhtemel olduğu seferlerdir. Buna rağmen, "burada namazı cem' edin" demiyor. Düşman baskını, düşmanın baskın yapması muhtemel olma durumunda bile namaz kılınması, hatta cemaatle kılınması Kur'an-ı Kerim'de özellikle vurgulanıyor. Bu hususu dikkate alarak, benim kanaatime göre... Kanaatleri daha sonra belirteceksek, ben daha sonra ayrıca söz alayım.

Komisyon Başkanı – Kesin olan şeyleri tartışmayalım. Kesin olan şey nedir? Arafat'ta ve Müzdelife'de cem'in yapılacağı; bu muttefakun aleyh. İkincisi, Hanefilerin dışında o hadislerle amel eden kişiler kesin olarak diyorlar ki, "seferde cem' edilir." Bu üç mezhebin ve daha pek çok alimin üzerinde ittifak ettiği, Şiilerin de katıldığı bir çoğunluktur. Hanefiler burada bir istisna teşkil ediyor, mezhepler açısından baktığımız zaman.

Üçüncü bir konu, cem'in şekli meselesi... Cem-i takdim cem-i tehir... Bu konuya girilirse içinden çok kolay çıkılmaz. Yani, Peygamber hangi şekilde yaptı? O zaten belli değil. Çünkü, sonraki fıkıh alimlerine aittir bu yorum. Uygulamaya bakarak takdim edilmiştir, tehir edilmiştir. Bunlardan birine hüküm vermek meseleyi kolaylaştırmas da. Yani, öğle namazını kıldıktan sonra güneş batana kadar ikisini cem' ederseniz bu bir kolaylık temin eder herhangi bir vakitte. Ama, dersiniz ki, "ikindiye öğle vaktinde kılacaksınız"; takdim veya öğleyi ikindiye tehir edeceksiniz, bu sıkıntıyı ortadan kaldırmaz. Yatsı ve akşam için de böyle. Onun üzerinde de çok durmayalım ve hadisler konusunda eklemesi olan arkadaşlarımız varsa, onları alalım, ondan sonra fıkhı geçelim.

– Buyurun.

Mustafa Varlı – Beşir Bey'in bilgilerine teşekkür ediyorum. Ancak, bir hususu ya ben yanlış anladım ya da atlanmış oldu. İfadelerine göre hadislerden Hz. Peygamber'in seferde bir molada iken iki namazı cem' ettiği anlaşılıyor. Bu arada da Muaz hadisinden söz ettiler. Oysa, Muaz hadisi açık. Mola söz konusu değil orada. Henüz yola çıkmadan önce, şayet öğle namazı vakti girmişse, öğle ile ikindiye beraber kıldığı rivayet ediliyor. Hadisi şerifin devamında...

Komisyon Başkanı – "Kable en yertahile", seferi mi ifade ediyor, yoksa ikamet halinde mi yapıyor bunu?

Mustafa Varlı – Aslında sefer halinde kendisi...

Komisyon Başkanı – Sefer olunca bu molayı getirir kendiliğinden. Mola verilmiş, ikinci fasla geçmeden evvel mola da oluyor.

Mustafa Varlı – Şunu ifade etmek istiyorum, Tebuk Gazvesinde orada oturuyorlar, bir gün, iki gün, üç gün... O anda sefer süresi içindedirler; ama, mukim durum... Seferde çıkacaklar, daha henüz...

Komisyon Başkanı – Burada “mola” diyelim yine biz Sayın Varlı. İki gün olur, üç gün olur önemli değil. O ayrıntı üzerinde durmayalım.

Mustafa Varlı – Orada “kable en yertahile” ifadesi var, yani henüz yola çıkmadan önce eğer öğle namazı girmişse, öğle namazı vakti, öğle ile ikindiye bir kalmıştır. Medine dışındadırlar, sefer halindedirler, oturdukları yerden kalkmadan önce.

Komisyon Başkanı – Ali Bey, buyurun.

Ali Akın – ... Yani, seferi namaz kılındığı halde, farz namazın bir suçu varmış gibi onu kasır yapıyorlar, iki rekat kılıyor fakat habire yine sünnetlere dayamıyorlar.

Komisyon Başkanı – Onları konuşmuyoruz Ali Bey. Bir de fikhî sokmayalım, sadece hadislerle ilgili.

Ali Akın – İbn Ömer’den gelen bir rivayete göre, Resulullah Efendimiz كان رسول الله ﷺ: إذا ارتحل قبل أن تریغ الشمس آخر الظهر إلى وقت العصر ثم نزل فجمع بينهما (Muvatta, Sefer, 3; Ahmed b. Hanbel, 2, 7, 8, 51, 63). Salim’den gelen bir rivayette إذا جدَّ به السير (Buhârî, Tefsir, 13, Cihâd, 136) şeklinde kelime değişikliği var. Enes b. Malik’ten gelen rivayette كان رسول الله ﷺ: إذا ارتحل قبل أن تریغ الشمس آخر الظهر إلى وقت العصر ثم نزل فجمع بينهما (Neylül’-Evtar, 3/241) ifadesi var. Yani, Enes b. Malik, -sahabelerden en son vefat eden sahabe, 713 yılında vefat etmiştir- cem’in veya takdimin ne olduğunu anlamayacak kadar bilgisiz değil. Efendim Peygamberimiz yok vaktin sonunda onu kıldı da, aradan o günün vakti de, ilk vakti gelince onu kıldı. Bu çok yanlış bir yorum olur.

Yine Enes b. Malik’ten إذا ارتحل بعد المغرب عجل العشاء (Ebu Davud, Sefer, 5, Ahmed b. Hanbel, 5, 241). Müslim, Kitabü’s-salati f’i-sefer bölümünde bütün bunlar var; 42, 43, 44, 45, 46, 47 rakamlarıyla hepsi var bunların.

Komisyon Başkanı – “Cem’-i tehir var” diyorsunuz.

Ali Akın – Var. Orada açık hepsi.

Şimdi, diğer hazar zamanındaki cem’, Said b. Zübeyr’den geliyor. İbni Abbas’ın dışında hiç kimse bunu söylememiş. Said b. Cübeyr kimdir biliyorsunuz? İslâm tarihinde ilk tefsir yazan kişidir. Said b. Cübeyr İbn Abbas’ın talebesi...

Komisyon Başkanı – Tabiindendir o.

Ali Akın – Şunu arz edeyim: Bir dakika müsaade buyurun. Said b. Cübeyr, İbn Abbas’tan rivayet ediyor. Demek istiyorum ki, Said b. Cübeyr, çok önemli bir zattır. Bunun tefsiri İslâm tarihinde ilk tefsir sayılıyor. Üç ravi bu müktesebatı bize aktarıyor. Şimdi, o zat İbn Abbas’tan alıyor ve diyor ki صلى رسول الله ﷺ: الظهر والعصر جميعا والمغرب والعشاء جميعا في غير خوف ولا سفر (Neylül’-Evtar, 3/245) Bu kaydı niye ilave etsin ki, eğer cem’ yoksa ortada veya ortada bir şüphe varsa, niye من غير خوف ولا سفر kaydını ilave etsin Said b. Cübeyr gibi büyük bir tabiin, alim. Hatta, İbn Abbas’a soruyorlar peygamberimiz niçin bunu yaptı diye. “Bu namaz hususunda kim-

seye sıkıntı kalmasin” diye, herkes kolaylıkla bunu kılabilisin diye cevap veriyor. Uygulaması bunu gösteriyor. Müslim bunu almıştır. O da müteselsil hadisin rakamı 49, 50. Nesai almıştır 315. Yine Said b. Cübeyr, Cabir b. Zeyd’ten alıyor, o da İbn Abbas’tan. Cabir b. Zeyd, biliyorsunuz ki çok büyük bir alimdir; sure ve âyetlerin nüzul tarihi Cabir b. Zeyd yoluyla bize geliyor, Hüseyin el-Vakidi’ye intikal ediyor, o da bize aktarıyor... Yani, çok önemli, dakik bir insan bu Cabir b. Zeyd. Sure ve âyetlerin nüzul tarihi, İslâm tarihinde -Sayın Hocam ifade buyurdular- çok büyük yanlışlıklar olmuş. Yani, tefsirler dünya kadar yanlışlarla dolu. Bugün yazılan meâller dünya kadar yanlışlarla dolu. Niçin? Âyet ve surelerin nüzul tarihini göz önüne almamışlar. Sanki Kur’an-ı Kerim’i İslâm’ın ilk yıllarında bir bütün olarak inmiş gibi mütalaa etmişler. Öyle mana vermişler ki, Nur Suresinin 55. âyeti...

Komisyon Başkanı – Genele gitmeyelim de, hadiste ne diyor?

Ali Akın – Konumuz o değil.

Abdullah b. Şakik’ten rivayet ediliyor, diyor ki, İbn Abbas bize bir konuşma yapıyordu...

Komisyon Başkanı – Hepsi İbn Abbas’a dayanıyor. Şimdi, tamam da, hocamız dedi ki, sefer dışında, burada sefer yok, açıktan konuşma yapıyor ve birileri diyor ki “essala essala, namaz vakti.” O da diyor, habire namaz vakti...

Doç. Dr. Ahmet Yaman – Bir başka rivayette olayın Basra’da geçtiği söyleniyor. İbn Abbas seferi imiş. Beraber düşünmemiz lazım.

Ali Akın – Basra’da geçse de, İbni Abbas orada ne malum ki 15 gün ikamet hali geçmemiş, sefer hali geçmemiş? Bunlar çok uzak yorumlar.

Müslim hadisi de aynı şekilde.

Yine, Peygamber Efendimiz Medine’de cem’ yapmıştır. Yalnız burada ravi diyor ki, “Belki yağmurlu bir gecede bu cem’ olmuştur.” O da diyor ki “olabilir, mümkündür.” Beni Kurayze’ye giderken yalnız iki değil üç namazı birleştirmiştir, biliyorsunuz. Bütün siyer kitaplarında vardır. Diyor ki Beni Kureyza seferine çıkarken, “ikinci namazını hiç kimse kılmasın, Beni Kureyze yurduna varmadan hiç kimse kılmasın.” Beni Kureyze yurduna varıldığında da, bütün siyer kitaplarında diyor ki, kabileler peyderpey geldi, gelen kabileler bir kısmı yatsı vaktinin sonuna yaklaştılar ve Peygamber Efendimiz, orada ikindiye de, akşamı da yatsıyı da birlikte kıldılar ve âyet olarak onlara bir muaheze gelmedi. Peygamberimiz de onları muaheze etmedi bundan dolayı...

Ahmed b. Hanbel mezhebine göre, hazarda iken zaten cem’ için asgari meşguliyet yeterlidir. Fabrika işçisidir, kabbazdır, bu yeterlidir diyor.

Komisyon Başkanı – Ali Bey, onlara sonra gelelim lütfen, mezhep farklarıdır, o zaman izah ederiz.

– Ali Bey, buyurun.

Prof. Dr. Ali Toksarı – Arafat ve Müzdelife’de olan cem’ değil, yağmurlu halde, seferi durumlarda da cem’ değil, normal, mukim iken cem’ yapılabilir mi onunla ilgili söyleyeceğim.

İbn Abbas'ın dışında, Abdullah b. Mes'ud'dan, Ebu Hureyre'den ve Abdullah b. Ömer'den de rivayetler olduğu burada belirtilmiş. Teknik bir bilgi söyleyeceğim. Beşir Bey, İbn Abbas Peygamberimiz vefat ettiği sırada 10 yaşında olduğunu söyledi. Doğru, 10-12 yaş civarında idi. Yalnız, şöyle bir şey var, "sahabenin mürseli" diye bir konu var. Sahabenin mürseli, biliyorsunuz mürsel hadis, tabiundan birinin sahabiye atlayarak Peygamberimize nispet etmiş olduğu hadistir. Ebu Hureyre'de daha ziyade bunu görüyoruz. Ebu Hureyre, Peygamberimizle uzun sene kalmış. Çok tenkit edilmiş Ebu Hureyre niye bu kadar çok hadis rivayet etti diye. Şöyle bir şey söyleniyor: Ebu Hureyre'nin, her rivayet etmiş olduğu hadisi veyahut da sahabeden birinin rivayet etmiş olduğu hadisi, mutlaka Peygamberimizden duyması şart değil. Peygamberimizden duymadan da bir başka sahabeden duyarak, doğrudan Peygambere nispet edebilirler. Buna, "sahabenin mürseli" denir ve bu da caiz görülür. Belki biraz da zaruretten böyle düşünmüşler.

Beşir Bey'in sözlerine ilave olarak, bir şey daha söyleyeyim. Seferi olmayan durumlarda, yani mazeretsiz durumlarda cem'le ilgili İbn Abbas'ın vurguladığı bir şey var. "Hz. Peygamber ümmetine zorluk olmasın diye, güçlük olmasın diye cem' etti" diyor. Sürekli bunu vurguluyor. Hatta az önce bir kısmını Ali Bey söyledi; "namaza, namaza" diyorlar, "bırakın namazı" diyor. Konuşmasına devam ediyor... Çünkü Peygamber namazların cem' edilmesine müsaade etti. Bunu da ümmetine zorluk olmasın diye müsaade etti. Bu da önemli bir olay, yani mazeretsizce olur mu, olmaz mı? Bir de şu konu önemli: Cem'-i suri miydi, değil miydi? Cem'-i suri olayı, namazların cemini kolaylaştırır, zorlaştırır. Niye? Birinin vakti çıkarken öbürünün vaktinin girmesini beklemek; ki, işte yolda gidiyorsunuz, o saati beklemek daha zor o yönden. Sanki öyle değil de, normal...

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

Sadece hadisle ilgili..

Ali Akın – Ebu Hureyre için söylenen İbn Abbas için de geçerlidir, yani mürsel hadisin muttasıl hadis sayılması... Fakat fakihler içinde hiç kimse İbn Abbas'ın şahadeti ve rivayeti, ehliyeti hususunda hiçbir ihtilaf yoktur.

Komisyon Başkanı – Yani, "küçük yaşta olması bir kusur değil" diyorsunuz.

– Buyurun.

Doç. Dr. Ahmet Yaman – Hadislerle ilgili bazı ilave bilgiler vereceğim, belki tartışmaya bir seyir katar. Bir de bir usul teklif etmek istiyorum. Hem Divanda görevli olmak, hem usul teklifi tuhaf olabilir ama beni bağışlayın. Seferde ve hazarda diye ikiye ayırarak meseleyi çözümlsek. Çünkü, konuşanlar hem seferde hem hazardaki durumu konuşuyorlar ve bir netice alnamıyor belki. Öncelikle seferle ilgili olarak, yolculukta cem'e dair 200'den fazla ayrı tarikle gelen rivayet var ve bilgisayar teknolojisinden istifadeyle bir kümülatif tespit yapıldığı zaman, bu rivayetlerin, 200 ayrı tarihin yüzde 5.5'i, ben 6 diyeyim, yüzde 6'sı bildiğiniz suri cem'e delalet ediyor. Hanefilerin cemle ilgili bu hadisleri değerlendirirken yaptıkları tevile benziyor; ama, yüzde 94'ü hakiki ve vakti cem'e delalet ediyor. Bu rivayetler, 12 ayrı sahabiden geliyor, bu 200

tarik 12 ayrı sahabeden geliyor, iki ve üçüncü tabaka ravileri de sayı itibariyle 30'dan aşağı düşüyor. Dolayısıyla, karşımıza, hadis tekniği bakımından -hocam beni bağışlasınlar- en kötü ihtimalle meşhur bir hadis ortaya çıkıyor. En düşük seviyeyle meşhur bir haber çıkıyor karşımıza.

Yolculukta cem'in, cem-i tehir şeklinde olup da takdiminin caiz olmadığı yönündeki görüşlere ters düşebilecek, Hz. Peygamber'in takdim-tehir her ikisini de yaptığı çok sayıda rivayet var. Dolayısıyla, cem'in şekliyle ilgili de bir problem yok. Hangi vakitte yapılacağıyla ilgili de bir problem kalmamış oluyor. Bu hadislerin sahih olduğunu da ayrıca ifade etmeliyim.

Seferle ilgili olarak, her iki şekliyle de cem'in yapılabileceği konusunda, bu haberle bize, usuldeki terimiyle söyleyecek olursak "kesine yakın bir bilgi" veriyor... Seferdeki cem' konusuyla ilgili olarak sanıyorum bu konuda sorunumuz yoktur.

İkinci husus, hazardaki cem'. Sadece İbn Abbas'tan değil, Ebu Hureyre'den *جمع بالمدينة من غير خوف* (İbn Huzeme, Sünen, 2/86) ilgisi var. Cabir b. Abdullah'tan "min gayri havfin vela ille" ifadesi var. İbni Ömer'den *جمع مقبعا غير مسافر* ifadesi var. Bunlar, Medine'de Hz. Peygamberin cem' yaptığını gösteriyor. Fakat, acaba bu cem'ler belli bir illete, sebebe bağlı cem'ler midir yoksa mutlak cem'ler midir? Bu konuda bir ihtilaf var. Bu hadisleri, yani "Medine'de korkudan veya yağmurdan veya bir illetten başkaca Hz. Peygamber cem' yapmıştır" tarzındaki rivayetleri, yine bu rivayetlerin yer aldığı aynı hadis kitaplarındaki şu bilgilerle beraber değerlendirmemiz gerektiği kanaatindeyim: İbn Abbas, yine o meşhur kişi diyor ki *ان النبي قال من جمع بين الصلاتين من غير عذر قد اتى بابا من ابواب الكباير* (Tirmizi, Darekutni, Hakim ve Beyhaki). Özürsüz olarak namazların birleştirilmesi yolunu tercih edenin, kebair grubundan bir işleme giriştiğini söylüyor aynı İbn Abbas. Burada metodolojik bir tespit yapmamız lazım. Bunu Tirmizi bildiriyor, Darekutni ve Hakim bildiriyor. Nasıl İbn Abbas'ın diğer kanaatini de aynı kaynaklardan alıyor ve benimsiyorsak, bunu da beraberce değerlendirmemiz gerekiyor. Biraz sonra o "erade en la yuhrica ümmetehu"yu da bu bağlamda bir değerlendirmeye tabi tutacağım. Hz. Ömer'in bir sözü var, Abdurrezzak'ın Musannefinde geçiyor. Kendi kaynaklarında bize haber veriyor. Özürsüz namazları birleştirmek büyük günahtır ifadesi Hz. Ömer'den sadır oluyor. Burada da bir gerekçeye bağlı olarak namazların birleştirilmesi hususu ortaya çıkıyor. Ebû Mûsa el-Eşari'den aynı mahiyette bilgiler var. Şimdi, bu son okuduğum bilgilerle bütün rivayetleri birleştirerek düşündüğümüz zaman, yaptığı cem'in de bir gerekçeye bağlı olduğu anlaşılıyor. O gerekçeyi başka rivayetlerle beraber alt alta koyduğumuz zaman -mesela, dışarıdan gelen bir heyetle süren müzakerelerin uzamasını görüyoruz. Mesela, bir başka rivayette bir hastalığın kendisini meşgul ettiğini görüyoruz- daha sonraki birçok bilginin de söylediği gibi, gerekçesiz cem' mümkün değildir. Hazardayken de gerekçesiz cem' mümkün değildir. Bunlar, bu rivayetlerle yanlışılanabilecek bir husus.

Komisyon Başkanı – Ali Bey de dedi ki, asgari bir meşguliyet bile hazardayken cem'e imkân verir.

Ali Akın – Bakınız Müstedrek'te vardır... İkrime'den rivayet eden Haneş'tir... Bu Haneş'i zayıf saymışlardır...

Komisyon Başkanı – Zaten burada mantıksızlık var. Birinin caiz gördüğü şeyi öbürünün büyük günahlardan sayması gösteriyor ki, bu sağlıklı bir hadis değil. Zaten Darekutni, muahhar hadis kitaplarından değil, aldığı, senedi sağlam hadisler değil, ihtiyatla karşılanması gerekir. Bir de mezhepler arasında tartışma konusu olmuş ya; Hanefiler ile öbür mezhepler arasında... Bu rivayetlerin önemli bir kısmı da o tartışmaları yansıtıcı mahiyettedir ve taraflar bunu görüşlerini teyit ettiği nispette benimsemişler ve savunmuşlar.

Ali Akın – Sefer halinde cem' yapılır. Sefer mesafesi ne kadardır?..

Komisyon Başkanı – Fıkıhta gelecek... Hadiste var mı?

Ali Akın – Var tabii. Sefer mesafesi üç mil veya üç fersah diyor. Mil ne kadar? 1 609 metredir mil. Bununla üçü çarparsak, beş kilometre de yapmaz yani. Fersah olarak...

Komisyon Başkanı – Başka rivayetler de var mı?

Ali Akın – Diyor ki, "Ömerü'l-Faruk"u yazan Maliki mezhebine mensup büyük alim var ya, o diyor ki, seferin iki merhale veya üç merhale olması, iki konak veya üç konak olması hiçbir sağlam delile dayanmaz, hiçbir dayanağı yoktur. Fakihler "asıl olan namazın tam olmasıdır" diyorlar. Tam olmaması istisnai bir şey olduğu için, ihtiyat cihetine gitmişler, onun için seferi o kadar uzun göstermişler, yani 85 kilometre, 90 kilometre. Esas sefer mesafesi budur diyorlar. Hatta, sefer mesafesi olarak 1 mil rivayeti bile vardır. Ama, diğer haller vardır, yağmur hali vardır...

Komisyon Başkanı – Onlar söylendi.

– Buyurun Beşir Bey.

Prof. Dr. Beşir Gözübenli – Hocam, biz bu sefer konularına girersek herhalde bu konuyu bitiremeyiz.

Komisyon Başkanı – Sefere girmeyeceğiz, sadece seferde cem' meselesi...

Prof. Dr. Beşir Gözübenli – Ona girmeyeceğim de, sadece bir hususa işaret etmek istiyorum. "Sadece İbn Abbas'tan gelmiştir" dedim ya, burada en güvenilir senetle gelen İbni Abbas'tandır. Başkalarından da gelmiştir; ama, o şekilde gelen hadislerin en meşhuru yahut da en güvenilir olanıdır. "Bunun senedi sahihtir, herhangi diyeceğimiz bir şey yoktur" diyen ulemanın özellikle o ifadelerini inceledim ve baktım ki, hep İbn Abbas kaynaklı. Ama başkalarından da geliyor. Onun tenakuz olduğunu da biliyorum. Ama, bunları genel esaslarıyla bir kategoriye koyayım diye bu şekilde bir sınıflandırma yaptım. Müçtehitlerin ve sahabenin görüşüyle ilgili daha sonra söz alacağımız için, işin o boyutuna girmedim. Yalnız, bir hususa dikkat çekmek istiyorum. Hz. Ali, Hz. Aişe, Abdullah İbn Mes'üd, Sa'd b. Ebi Vakkas ve Hz. Ömer'in görüşü aşağı yukarı aynı mahiyette. Hendek Savaşındaki durumu anlatırken, Peygamberimiz üç vakit namazı vaktinde kılamamış, ama yatsının son zamanında kılmış olduğunu söyledim. Niçin? Çünkü vakit bulamamış. "Bu eda mıdır, kaza mıdır" tartışmasına da gerek yok. Ama, burada herhangi bir şekilde ikindi ile akşamın cem' edildiği vesaire de söz konusu değil.

Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Buyurun, kısa, sadece seferde ve hazarda cem...

Dr. Hüseyin Kayapınar – İbn Abbas hadisiyle ilgili bir kayda rastladım. Ravile-ri içerisinde İbn Abdül-Kuddüs diye bir zat varmış; bundan dolayı o hadis zayıf kabul ediliyor birçok ilim adamı tarafından. Öbür taraftan, yine İbni Abbas'tan rivayet edilen bir hadis var, orada diyor ki, biz Hz. Peygamber'le öğle ile ikindiye ve akşam ile yatsıyı birlikte kıldık, öğleyi geciktirip ikindiye öne aldı; akşamı geciktirip yatsıyı öne aldı şeklinde. Yani suri cem'e delalet eden bir şey. Bir de, Tirmizi'de bir ifade var. Tirmizi şöyle diyor: “Benim bu kitabımdaki hadislerden iki tanesi hariç geri kalanların hepsi mamülün bihtir. Onlardan birisi İbn Abbas'tan rivayet edilen bu hadis, bir de şarap içen bir kimse, işte, “bir defa içerse ona celde vurun, tekrarlırsa dördüncü seferde öldürün.” Bunların dışındaki hadislerin hepsi mamülün bihtir.” Bu kayıtlarda yer almış.

Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

– Fahrettin Bey, buyurun.

Prof. Dr. Fahrettin Atar – Sözü uzatmayacağım... Özellikle öğle ile ikindi, akşam ile yatsının cem' edilip edilmeyeceği konusuna fukahanın bakış tarzını ben kısaca özetleyeme çalışacağım.

Fıkıh bilginlerinin tamamı, seferde cem'le ilgili hadislerle amel etmişlerdir. Hanefiler olsun, diğerleri olsun, Müzdelife ve Arafat'taki cem'i kabul ediyorlar, onu uyguluyorlar. Diğer zamanlardaki cem'le ilgili görüşleri Hanefiler şeklen cem' kabul ediyorlar. O rivayetleri kabul etmekle birlikte, sureten cem' diyorlar. Hanefilerin dışındaki fakihler ise, sureten cem' olmadığını, normal olarak seferde namazların cem' edileceğini ifade etmişlerdir.

Seferiliğin dışındaki cem'lere gelince, bir hastalık veya bir başka özür sebebiyle cem' edileceğine dair hadislerle hiçbir fıkıh bilginini amel etmiyor.

Komisyon Başkanı – Hanefiliğin dışındakiler de dahil olmak üzere...

Prof. Dr. Fahrettin Atar – Evet.

Komisyon Başkanı – Fıkıh bölümünde ayrıca onu konuşacağız.

Prof. Dr. Fahrettin Atar – Hanefilerin dışındaki fıkıh bilginleri seferiliğin dışındaki özür hallerinde; hastalık, yağmur, kar gibi durumlarda cem' edileceğini kabul ediyorlar, hadislerle dayanarak değil seferiliğe kıyas yapmak suretiyle... Onların burada verdikleri hükmün temelinde kıyas yatmaktadır. Çünkü seferilikte cem' kabul edildiğine göre -seferilikte meşakkat vardır- burada da meşakkat olduğu için, aynı hükme tabidir, seferilikte cem' edildiği gibi burada da cem' edilebilir. Hadislerle amel etmiyorlar; fakat, hadislerle, ayrıca bu kıyasla vardıkları hükmü güçlendiriyorlar. Yoksa, temelinde kıyas vardır.

Komisyon Başkanı – Fıkıhla ilgili pek çok konuya hadisler anlatılırken zaten temas edildi. Aslında fıkhıta çok ihtilaf var. O ayrıntılara girilirse ve her ayrıntı da bir nass gibi görülürse, öyle savunulursa -ki mezhebe bağlılıkta genellikle bu var. Hele biz muhit olarak Hanefi bir muhitte yaşadığımız için, burada şu anda konuştuğumuz şey-

ler Hanefi mezhebine de pek uygun olmadığı için- cem' açısından, uzun tartışmalara sebep olabilir. Ama, arkadaşlarımız bunu tartışabilir... Gerekçe önemli, seferde... Gerekçe ne idi, hikmet ne idi? Zorluğun olmaması, kolaylığın temini... Öbür ibadetlerde de öyle; yani, orucun farz olmayışında, kasr-ı salat dediğimiz konularda, hep kolaylığın temini, zorluğu ortadan kaldırılması... Arkadaşlarımız o çerçevede, fıkıh konusunda fazla ayrıntıya girmeden ve fazla da savunma yapmadan fikirlerini beyan ederlerse memnun oluruz. Fıkıhla ilgili çalışması olan arkadaşlarımız varsa önce onları dinleyelim.

Şöyle de olabilir, önce Hanefi mezhebinin, sonra da daha çok Şafililerin görüşü ifade edilebilir.

– Buyurun Hocam.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Cem'le ilgili hadisleri dinledik, ben de istifade ettim, arkadaşlara teşekkür ederim.

Arkadaşlar, din bir olgudur ve toplum için gelmiştir; toplumla yürür, toplumun değişen şartlarına da uyar. Bu, mezheplerde de bir kuraldır, hatta “ezmanın tebeddülü ile ahkâm tagayyur eder.” Tabii bu naslarla sabit olan ahkâm değil, Kur'an ile sabit olan kesin hükümler değil; ama, yorumlara tabi olan hükümler elbette, geleneklerle meydana çıkmış olan hükümler, kıyaslarla meydana çıkmış olan hükümler değişir. İmam Azam diyor ki, “Peygamberimizden Kur'an veriyse bir şey, Peygamberimiz söylediyse alırım. Sahabiler söylediyse seçerim, tabiler söylediyse onlar da insan biz de insanız...” Bu hadisleri rivayet eden insanlar da tabii çaba harcamışlar, toplamışlar. Ama, bu hadislerin yüzde yüz Peygamberin sözü olduğu konusunda bir garantimiz yoktur. Bunların tek garantisi, bunların Kur'an'a vurulması ve senetlerinin de sağlam olması. Kur'an'a uyuyorsa, senedi sağlamsa, onun Peygamber sözü olduğunda şüphe yoktur. Kur'an'dan sonra dinin ikinci temel kaynağıdır. Ama, Kur'an'a ters ise metni... Ki henüz yeterince yapılmış değildir metin tenkidi; bu bakımdan bunun üzerinde, bu tenakuzlu rivayetler üzerinde durmak lazım. İşte, yeni araştırmacıların görevi budur. Yoksa, bazı kimseler diyor ki, Süleyman Ateş hadis kabul etmiyor. Öyle bir şey yok. O bize iftiradır. Hadis, elbette Kur'an'dan sonra ikinci kaynaktır, ama gerçekten Peygamberin sözü müdür, değil midir; mesele burada. Bunun tespit edilmesi lazım. Bunun için de uzun araştırma gerekiyor. Yani, bu kadar hadis kitabı var, kolay değil bu literatürü yeniden gözden geçirmek. Kur'an'ı iyi bilmek lazım.

Đediğim gibi, “din”, bir olgu. Maksudı, insanları Allah'a yaklaştırmak. İbadetin maksudı ne, namaz nedir? Namaz müminin miracı. Allah ile irtibat kurmak... Asıl temeli bu. Bunun vakitleri, tabii bir sistematik olsun diye konulmuş, yoksa o kadar vakit de çok önemli değil. Önemli olan, insanın Allah'ı unutmaması, günde birkaç kez Allah ile irtibatını sağlamlaştırması. Bunu düşünmek lazım. Ali Zeynel Abidin Hazretleri, biliyorsunuz Ehl-i Bey'ten Hz. Hüseyin'in oğludur, Peygamberin torunu. Gençlere üç vakit namaz kılmalarını emrediyor, diyorlar ki namaz beş değil mi? Cevaben diyor ki, beştir ama, hiç kılmamaktansa üç vakit kılmaları daha iyi. Bu demek değil ki, namaz beş vakit değil. Evet, namaz beş vakit, ama... Fıkıh kitaplarını incelediğimiz zaman, soğukta, yağmurda, rüzgarda kırda kışta kıyamette, pekala namazlar cem' edi-

lebilir eğer cemaatle kılmak istiyorsanız. Canım soğukta, kışta karda namazlar cem' ediliyor da, acaba Avrupa'da çalışan işçiler, fabrikaya gitmek için namazı cem' edemez mi? Öğle vakti belki paydos veriliyor, o yarım saat içerisinde yemeğini de yer, bir beş dakika içerisinde veya on dakika içerisinde namazını kılar. Bu geneldir, ben Avrupa'yı söylüyorum. Belki Türkiye'de müsaade ederler; ama, adam orada müsaade etmez. Yani, bunlara biraz esnek davranıp, yeni kolaylıklar getirmek lazım. Bunları hep gizliyoruz. Bir rivayeti esas alıyoruz, ihtiyat ihtiyat... Bugün, bunu zorlaştırırsam, adam der ki ben istemiyorum...

Sabitelere dayanarak yeni şeyleri söylememiz gerekir. Benim görüşüm bu.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz teşekkür ederiz de, burada söylenmesi gereken şey şu: “Fukaha ne derse desin, biz temel kaynaklara bakarız.” Doğru da, bu toplumda yerleşmiş bir kanaat var. İstiyoruz ki, bunu yumuşatalım. Böyle kesin bir ifadeyle yaparsak yumuşamıyor, bu esneklik temin edilmiyor. Halbuki, bu kanaatin öbür kanaatler muvacehesinde kuvvetli bir kanaat olmadığı, savunulabilir bir tarafı olmadığı, belki başka maksatlarla böyle bir kanaate varılmış olduğu söylenir ve dine, âyet ve hadise daha uygun yolun bu olduğunu uygun, yumuşak, esnek bir dille, tebliğde yer alacak olan şekliyle halkımıza ifade edersek, konunun kabul edilme şansı daha fazla olur diye bu meseleleri burada görüşüyoruz ve konuşuyoruz. Çünkü, Türkiye'de pek çok hoca var. Öyle hocalar var ki, Hanefi mezhebinin kitaplarını Kur'an'dan önce tutuyorlar. Kerhi'de var: “Bir müçtehidin görüşü veya mezhebimizde birinin görüşü âyet ve hadise muhalif olsa, biz mezhebimizin görüşüyle amel ederiz.” Bu anlayışın yaygın olduğu bir toplumda yaşıyoruz. Bu anlayışla ilmihal kitapları yazılmış, fıkah kitapları yazılmış. Bunlarla sert bir çatışmaya girmeden, bu meselenin çözüm yolunu aramalıyız diye onun için bu müzakereleri yapıyoruz.

– Buyurun Hocam.

Dr. Lütfi Doğan – Efendim, gerçekten dünya değişti, toplumlar gelişti. Değişime ait noktalara çok dikkat etmek gerektiğine inanıyorum. Başkanın buyurdukları belki geleneksel yolu halka anlatmak için bilmek gerekir; ama, şu bilgisayar varken, bütün hadisleri istediğimiz gibi rahatlıkla kullanma imkânı varken, hâlâ birtakım Müslümanların teker teker ezberlemeleri, “yüz bin, iki yüz bin hadis ezberledim” deyip de övünmeleri, biraz değişimin farkında olmadıklarını gösteriyor. Gerçekten sevgili dostlarım, bu değişime dikkat etmeliyiz. Süleyman Bey'in dediği Avrupa'daki işçi meselesi, ekonomik hayat, çalışma hayatı yepyeni bir savaş meydanıdır şimdi. Bütün dünyada en fazla üreten ülkeler galip geliyor. Bütün dünyayı esir ediyor. Yeni bir müstemleke zihniyeti oluştu. Grup grup globalleşme içinde. Türkiye'nin durumunu da görüyoruz. Biz din bilginleri olarak, Avrupa'daki, dünyadaki ve Türkiye'deki iş hayatına ve memur hayatına çok dikkat etmek mecburiyetindeyiz. Mesela, bildiğiniz gibi, fabrikalarda sekizer saatlik üçlü yahut ikili vardiya usulu çalışan yerler var. Bir işçi girdiği zaman, o makinenin başından çıkma imkânı yok. Bunlar da yeni birtakım çağdaş mazeretlerdir. Peygamberimizin ahlâkından, onun ilminden, buyurduğu sözlerden ilham alarak, bazı fukahamın gösterdikleri mazeretler, meşakkatler bu çağdaş sorunlar için

bizi dikkatle düşünmeye sevk ediyor. Yerin altında kömür çıkararak bir işçinin, günde üç kilo dört kilo su kaybeden bir işçinin veyahut bir makinenin başında, ateşin karşısında eriyen demirin karşısında oruç tutan bir işçinin durumunu biraz dikkate alarak bazı şeyleri belirtmemiz gerektiğine inanıyorum. Yani, hakikaten değişen dünyayı ve bazı yeni işler olduğunu bilerek, Kur'an'ı asrın idrakine söyletmeliyiz. Yüz sene önce İktbal söyledi bunu, Akif söyledi. Onun için, değişen dünyaya karşı bazı koşullarda yeni cevaplar vermek bir dini değiştirmek değil, Kur'an'a hayat vermektir.

Komisyon Başkanı – Çok doğru hocam. O kadar uzak yerlere gitmeden şunu söyleyelim: Üniversitelerde, ortaokullarda, liselerde benzeri yerlerde toplantılar oluyor, özellikle kış günleri mutlaka ikindi namazı geçiyor. Bu arkadaşımız ya toplantıya girmeden evvel namazını kılacak birleştirerek, veyahut kazaya kalacak. Kaza da tartışmalı bir konudur. Buna her halukarda ihtiyaç var. Biz bunu topluma nasıl sunarsak kabul ettirebiliriz?.. Mesele budur; yoksa burada tek tek hepimiz buna kaniiz. O düşüncedeyim ben. Bize sorulursa münferiden de diyoruz ki cem' caizdir, veasire. Ama, bu toplantıda, toplantıya katılan arkadaşların ağırlığı ve ittifakıyla sunulursa, inandırıcılık, ikna edicilik açısından daha iyi olur. Çünkü, önümüzde bir de baraj var: “Yenilik, değişim” diyoruz; ama, onu aşamıyorsunuz. Siz kendiniz okuyorsunuz, kendiniz dinliyorsunuz. O durumdan kurtulabilmemiz gerekiyor. Onun yollarını konuşalım.

Doç. Dr. Ahmet Yaman – Affedersiniz, burada bir tavzih yapmam lazım...

Ali Akın – Hocam müsaade buyurun, “o hadisi de geçerli sayıyoruz” diyorum...

Komisyon Başkanı – “Günah-ı kebairden” olan hadis.

Ali Akın – Günah-ı kebair olmaz. Günah-ı kebair demesi, hadisin ne olduğunu ortaya koyuyor zaten. Böyle hadis olamaz. Zayıf hadisin bir kriteri de haddinden fazla ifrat veya tefrit derecesinde bir ifadenin kullanılmasıdır. Bu, onun zafiyetinin zaten belirgin bir göstergesidir. Efendim, ikindi namazının sünnetini terk eden bilmem ne oluyor... Ha, şimdi o konu değil.

Biz, o hadisi de nazara alarak, “mazeretsiz cem' olmaz” diyelim. Hanbeli fakihleri, sefer, yağmur, hastalık ve meşguliyet olmak üzere dört halde cem' yapılabilir diyorlar. Hatta, demin bir hadis okumadım. Niçin? Peygamber Efendimiz hazarda cem' yaptı mı soruyorlar sahabeye de, sahabe de diyor ki, herhalde meşguliyetinden dolayı cem' etti. Bu dört halde cem' yapılır.

Bugün, bizim bağnaz olarak vasıflandırdığımız Suudi Arabistan'da ben gördüm, onlar küçük bir kitap hazırlamışlar ve bütün bunları da içine yazmışlar. Kaynaklarıyla birlikte de içinde bunları gösteriyorlar ve diyorlar ki: Fırıncı da, tabbah da bilmem ne bunlar hepsi mazeret sahibidirler. O anda işi bırakmaları, malın, millî servetin he- der olmasına sebebiyet verir.

Komisyon Başkanı – O toleranslarından gelmiyor yalnız, mezhepten geliyor. (...)

Ali Akın – Ben Evkaf Bakanlığının bastıracağı kitabı söylüyorum.

Komisyon Başkanı – Bu mezheplerinde var, mesele değil.

Ali Akın – Mezhep tassubunu başında zikretmemin sebebi -zat-ı âliniz buyurdu-

nuz ki, mezhep taassubu bizim konumuz değil- mezhep taassubunu biz ortadan kaldırmadığımız müddetçe, hiçbir soruna çözüm getiremeyiz.

Komisyon Başkanı – 10 dakikamız var, konuşacak arkadaşlar var, o hakka da riayet edelim.

Doç. Dr. Ahmet Yaman – Aslında gerek kalmadı belki de. İbn Abbas'la ilgili Hakim'in verdiği kayıtla ilgili Ali Bey'in söylediği şeyler gerçekten söylenmiştir; ama, Tirmizi bunu hasen sayıyor, onu yabana atamazsınız. Sonra, Hz. Ömer'in diğer rivayetleri var. Yani, bunlar ان الصلاة كانت على المؤمنين كتابا موقوتا (Nisâ, 4/103) haberiyle her şeyi Kur'an'a arz ediyoruz da, niye bu konuyu Kur'an'ın çerçevesinde değerlendirmiyoruz? İşte bu rivayetler, bu âyetle beraber konulduğu zaman, gerekçe cem'e cevaz verilmeyeceği sonucu ortaya çıkıyor. Hazarda gerekçe nelerdir, onu tartışırız. Acaba, bu gerekçelerin bir kısmı idarî düzenlemelerle aşılabilirler hususlar mıdır? Bir bireyin kendisini Müslüman olarak hissederek kendisini disipline ederek aşabilmesinin mümkün olduğu gerekçeler midir? Mesela, ahçı... Bu ahçı hiç mi tuvalete gitmez -affedersiniz- yani beş saat boyunca kepece mi sallar. Tuvalete gitmeye vakit buluyoruz da, dört rekat namaz kılmaya niye vakit bulamıyoruz? Bunları da düşünerek beraberce değerlendirelim.

Komisyon Başkanı – Ben Bursa'dan geldim, her arkadaş başka bir yerden geldi. Ben iki rekat namaz kılıyorum, on rekat namaz kılacak vaktim var yukarıda. Yani, bu kadar sıkı eleyip ince dokumanın manası yok zannediyorum. Gerekçeyi tespit kolaylıktır ve kolaylığı da daracık kalıplara sokmamak gerekir.

– Fahrettin Bey, çok kısa lütfen.

Fahrettin Aşık – Namazlar malum iki rekat olarak farz kılınmıştır, hazerde bu na iki rekat daha ilave edilmiştir.

Komisyon Başkanı – Bir rivayete göre öyle, öbürü de var.

Fahrettin Aşık – Bu kısaltmanın sebebi, aslında seferilik değildir. Seferilik zordur, sıkıntıdır, ıstıraptır, meşakkattir. Meşakkatin olduğu, sıkıntının olduğu her yerde bu namazları cem' etme meselesi de kendiliğinden gündeme gelir. Bugün şartlar çok değişmiştir. Demin buyurdunuz ki, Kur'an-ı Kerim'i değil de bazıları mezhebinin görüşüne göre amel ediyor. Bence haklıdır adam. Mezhep taassubu içerisinde asla değilim. Çünkü, taklit vardır dinimizde. Bir mezhebe mensup olan kişi, kolayına gelirse başka bir mezhebin görüşüne göre pekala amel edebilir. Sırası geldiğinde, zora düştüğünde onunla amel edebilir ve çoğu zaman da amel etmektedir zaten. Köyde olan vatandaşımız, okur yazar olmayan vatandaşımız bize bir soru sorduğunda, "git Kur'an-ı Kerim'e bak, onda ne derse ona göre amel et" diyecek halimiz yok. Ne yapacağız o zaman; mecburen hadise ve fıkhıta bu konudaki görüşlere de elbette başvuracağız. Ama, bir mezhebin çerçevesi içerisinde bağlı kalmak suretiyle onu aydınlatmak gibi bir mecburiyet de, mükellefiyet de, takdir edersiniz ki yoktur. İmam Azam buradan suri olarak birleşmeyi almıştır. Diğer mezhepler de hakiki cem'i göz önünde tutmuşlardır. Hadis-i şeriflerde beyan edildiğine göre, Peygamberimiz cem'-i tehir yapmış, cem'-i takdim yapmamış. Ama, Cenab-ı Allah bize لعلمكم تعقلون... (Bakara, 2/73) فاعتبروا يا اولي الابصار (Haşr, 59/2) buyurmuşlardır. Tabii ki oradan hareketle, mademki zora düşülmüştür, zaruret

vardır, zaruret halinde Peygamberimiz cem'i tehir yaptığına göre, cem'i takdimi de pekala yapmamız gerekir.

Komisyon Başkanı – Şartlar gerektirirse öbürü de olur.

Fahrettin Aşık – Maliki mezhebinde Arafat'a çıkan her insan -Mekkeli de olsa- seferi sayılıyor. Halbuki, müddet, yol meselesi orada sefer için yeterli değil. Ama oradaki sıkıntı seferdeki sıkıntıdan daha fazla olduğundan dolayı, orada öğle ile ikindinin, akşam ile yatsının cem' edilmesinin uygun olacağını beyan ediyor.

Efendim, Türkiye'de şehirler arası yolculuklarda, mesela buradan Trabzon'a kadar, 20 saat yolculuk yapıyoruz. Otobüs bir yerde yarım saat namaz ve ihtiyaç molası veriyor, ondan sonra da bir daha durmuyor. Bu yolculuklarda çok münakaşalar oluyor. Namaz vakti geçiyor, durmak istemiyor şoför, yolcular da buna müsaade etmiyor. Durduğu takdirde bazen ihtiyar vatandaşlarımızın abdest ve namazı uzun sürüyor. Hatta demin Ali Bey'in buyurdıkları gibi sünnetleri de kılıyorlar, yarım saat sürüyor. Bu sefer kavga başlıyor, feryat başlıyor. İşte bu durumlarda, iki türlü istismar söz konusu. Bu durumlarda mutlak surette cem' yapmak lazım gelir.

Sonra, habba, hamurcu, kaynakçı, terzi için değil, ama bugün sekiz saat bir su deposunda nöbet bekleyen kişiler var. Hudutlarda nöbet bekleyen insanlar vardır. Bu adam abdest alamaz, namaz kılamaz; bunlar, gerektiğinde cem' etmesi lazım. Taharet meselesi, eğer böyle bir ihtiyaç varsa, haliyle beşeri bir ihtiyacı yerine getirecek, onun tedbiri alınıyor. Hatta, bazı yerlerde namaz kılmak için seccade bile yok, değil ki mescidin bulunması. Bu adam icabında namazını birleştirmek suretiyle, hiç kılmamaktan- sa birleştirmek suretiyle kılacaktır.

Muhammed Hamidullah, "İslâm'a Giriş" adlı kitabında -tabii Avrupa'da yaşadığı için oranın şartlarını çok daha iyi biliyor- diyor ki, namazları Peygamberimiz bir günün namazını üç vakitte, bir günün namazını iki vakitte, hatta beş vakit namazı bir vakitte kıldığı da vakidir. Buradan hareketle, belki kaza namazı olmasını göz önünde tutmuştur. Çok sıkıntılı olan bir insan, mütemediyen çalışmakla karşı karşıya olan kişi, namazlarını bir gün içerisinde toptan kılsın gibi bir fetvası mevcut. Ben bunu okudum.

Peygamber Efendimizin Tebuk Seferinde ve Hendek Savaşında, *سَخَلُوا عَنِ الصَّلَاةِ الْوَسْطَى* (ez-Zaife 2/399) buyurmuştur. "Bizi ikindi namazından onlar alıkoydular, Allah onların evlerini ateşle doldursun" diye bedduası da vardır, o hadis-i şerifte. Orada Peygamberimizin, seferiliği yok, Medine ile Hendek arası çok kısa bir müddettir; böyle olmasına rağmen o sıkıntıda namazlarını cem' ederek kılmıştır.

Burada bir mesele daha: Çanakkale Savaşında, insanlar savaş yaparken cephelerde namaz kılabildiler mi? İşte o kitapta da, bu gibi durumlarda Allahüekber Allahüekber şeklinde iki tekbir bile, iki rekat namaz yerine geçer diyen yine Muhammed Hamidullah'tır.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Hastalar için de aynı şey var.

Davut Bey'e hiç söz vermedik, son olarak ona söz vererek oturumu kapatalım.

Prof. Dr. Davut Yaylalı – Ben şimdiye kadar hep dinlemeyi, sabretmeyi düşündüm; yani, hocalarım da benim düşüncelerimi dile getirdikleri için lüzumsuz yere vakit harcamak istemedim. Biraz da çekingenliğim var; herhalde ondan da olabilir. Şimdi de son vakte kaldık, belki fazla konuşamayacağız.

Yolculukta namazın cem'i konusunda, hemen hemen ihtilaf yok. Hanefiler suri cem' mümkünse onun yapılabileceğini söylemekle onlar da dahil oluyorlar. Tabii bir de bugünkü şartları hep konuşuyoruz, "güncel meseleler" diyoruz. Günümüz şartları, yolculuk sırasında namaz kılacak insanın lehine işliyor. Yani, özel vasıtamızla buradan Erzurum'a kadar bile gitsek, normal vaktinde namazımızı kılma imkânımız var. Bir sürü mola yerlerinde Müslümanlar bu ihtiyacı gidermek için yer yapmışlar. Rahatlıkla, hiçbir sıkıntıya kalmadan... Zaten belirli aralıklarla arabayı dinlendirmek, kendimizi de istirahate çekmek ihtiyacı vardır. Umumi vasıtalarda da şoförlerin belli aralıklarla değiştirilmesi gerekiyor. Öyle yirmi saatlik mesafeyi bir mola ile kimse devam ettirmiyor. Çok yerde duruyorlar. Erzurum'a ben çok gidip gelmişim, en az beş altı sefer duruyorlar. Eğer mümkün olursa, Müslüman bir memlekette, şoförler ona göre molalarını ayarlayabilirler, mümkündür. Yani, vaktinde kılma imkânımız varsa, yolculukta bile bu ruhsatı illa kullanmamız şart değil, vaktinde kılabiliriz. Ama o olmadı, suri cem'e imkân varsa, yani şeklen birinin son vakti, birinin ilk vakti mola böyle tesadüf ettiyse onu da yapabiliriz. O da mümkün olmadı, o takdirde elbette ki yolculukta cem' konusunda kimsenin ihtilafı yok.

Günümüz şartları konusunda ben bir de yolculuk dışındaki mazeretlerle ilgili gelişmeyi şöyle değerlendirmek istiyorum: Bugünkü şartlarla, yollar asfalttır; çamur falan yoktur, sonra vasıtamızla gidebiliriz, şemsiyemiz vardır... Kaldı ki, şimdi biz camiye gitmiyoruz zaten, evde kılıyoruz, yağmur yağsa bizi ne ilgilendirir, çamur olsa ne olur, fırtına olsa ne olur? Ha, camiye gitmeyi düşündüğümüzde de, özel arabalarımız yaygın halde, herkesin imkanı var, arabasıyla hiç ıslanmadan, Erzurum'un karında bile, fırtına altında bile rahatlıkla camiye gidip gelme imkânı var. Dolayısıyla, o gibi sebepleri de bugünün şartlarında değerlendirmek lazım.

Bir de demin Ahmet Yaman Bey kısaca işaret etti, ben onu biraz daha açmak istiyorum. Yani, bugün Avrupa'yı örnek verdi Süleyman Uludağ Hocam, "burada rahatız" dedi. Ama, çalışan insanlarla ilgili bugün "işçi hakları" diye öne çıkan bir durum var. İşçi hakları kapsamında, yemek yeme, sigara içme molası, diğer ihtiyaçlarını giderme molası her zaman verildiği, bu hak tanındığı halde, namaz için de, bu baştan belirtilirse, "biz Müslümanız, namazımızı kılarız, bunun için de bir beş dakika, on dakika mola isteriz" denilirse, böyle bir hak talebinde elbette ki gayrimüslimler daha da çok ilgi gösterebilir. "Bu insan dinine bağlı, Allah'a inanıyor, işini daha sağlam yapar" diye de düşünebilir. Yani, günümüzün değişen şartlarını biraz da bu yönde değerlendirmemiz gerekir. Belki geçmişte olan bazı sıkıntılar, cem' etmeyi gerektiren bazı sıkıntılar bugün hiç de yoktur. Ama biz nedense onları hiç düşünmüyoruz, "buralarda da olabilir" diyoruz. Halbuki, bugünün şartlarında bazı mazeretlerin hiç birisinin geçerli olmadığını düşünebiliriz.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz teşekkür ediyoruz. Hepinize ayrı ayrı teşekkür ediyoruz. Bize göre faydalı bir müzakere cereyan etmiştir. Cem’ konusunda aşağı yukarı ortak bir kanaat var. Arkadaşların kendilerine özgü fikirleri de var. Raporda, bunu bu şekilde yansıtmaya çalışacağız. Yarın öğlene kadar bu meseleleri konuşacağız burada. İfadenin ne şekilde olması gerektiğini tartışacağız.

Öğleden sonra saat 14.00’te başlayacak altıncı oturumumuzda, zekât, fitre, kurban konularını konuşacağız ve böylece bugünü bitirmiş olacağız.

Hepinize teşekkür ediyorum.

DÖRDÜNCÜ KOMİSYON
ALTINCI OTURUM

“Kurban: İbadet Olup Olmadığı, İfa Şekli, Bedelinin Tasadduk Edilmesi”

(16 Mayıs 2002)

Prof. Dr. Süleyman Uludağ (Komisyon Başkanı) – Öğleden sonraki iki oturumda iki konumuz var. Birinci oturumdaki konu: Kurban. Kurbanın ibadet olup olmadığı; ibadet ise, dinî hükmü, nasıl yerine getirileceği gibi meseleler. Bedelinin tasadduk edilmesi, kurban yerine geçer mi? Bunlar, zaman zaman ve özellikle kurban bayramı vesilesiyle tartışılıyor. Kurban, hem Türkiye’de hem de Avrupa’da ifa ediliş şekli itibarıyla, çevre temizliği bakımından ele alınıp tartışılıyor. Hakikaten tasvip edemeyeceğimiz hoş olmayan manzaralar meydana geliyor, onu hepimiz biliyoruz. Bu nahış görüntüler nasıl ortadan kaldırılabilir? Bir de, zaman zaman, çok ciddi şeyler değil bunlar ama, bilhassa hayvansevenler dernekleri tarafından gayri insani şeyler olarak görüldüğü oluyor. Kesim esnasında hayvanların getirilişi, götürülüşü, kovalanması, vesaire gibi şeyler de buna etki ediyor. Üçüncü bölümde de kurbanın tasadduk edilmesi ele alınacak. Kurbanı kesmesek parasını sadaka olarak veya başka şekilde et alıp versek diyenler de var. Acaba bu mümkün müdür?

Gayet tabii, bunlardan bahsedilirken, kurbanın çeşitlerine de kısaca temas etmemiz gerekiyor. Nezir kurbanları var, kurban bayramı dolayısıyla kesilen, her memlekette kesilen kurbanlar var, hacda kesilen kurbanlar var.

Kur’an’da sarıh bir emir olmadığı için, bize göre, Hanefi mezhebine göre farz değil; ama, bunun farz olduğunu söyleyen mezhepler de var. Ama, mezheplerin çoğu daha çok sünnet olduğunu söylüyorlar. Meselenin bu tarafına da temas edilirse iyi olur. Fakat, konunun çok uzamaması için, ibadet midir değil midir; bu görev nasıl ifa edilmeli, kurban kesme yerine bedeli tasadduk edilebilir mi?... Bu üç konu etrafında yoğunlaşalım.

Bununla ilgili yine biz isim tespit edelim, sırayla başlayalım. Önce hadis ağırlıklı olarak, ikinci safhada fıkıh yönüyle tartışabiliriz. (...)

Yöntem konusunda fikri olan arkadaşlar varsa söylesinler.

– Buyurun.

Mustafa Varlı – Konu daha çok mezhep görüşleri çerçevesinde ele alınıyor. Ancak, ben şahsen fetva makamında bulunduğum için uzun yıllardan beri, meselenin bu yönüyle karşı karşıya kaldım. Bugün de il müftüsü olarak, hem Şafii, hem Hanefi vatandaşlarımızın bulunduğu bir yerdeyim. Bu konu sorulduğunda, ister istemez karşı-

daki kişinin Hanefî mi, Şafîî mi olduğunu sorma ihtiyacını hissediyoruz ve ona göre cevap veriyoruz. Böylece, sanki Hanefî dini başka Şafîî dini başkaymış gibi cahiller arasında bir yanlış anlama söz konusu olabiliyor. Oysa, hiçbirisi İslâm dininin dışında değildir. Hepsi hadislere dayanmaktadır, hepsi bir dereceye kadar âyetlere dayanmaktadır, Kur'an'a dayanmaktadır. Öyle ayrılıklar var ki... Aslında yok, farzlarda bir ayrılık yok; ama, teferruat dediğimiz konularda ayrılıklar çok. Mesela, çok önemli diye gördüğümüz namazın hiç kılınmayacağı kerahat vakitleri söz konusu. Kerahat vaktinde hatip hutbedeyken Şafîî mezhebi mensubu biri içeri giriyor, tahiyyatül mescit diyerek namaz kılıyor. Hanefî mezhebi mensubu bu zamanda namaz kılınp kılınamayacağını soruyor, ister istemez ikilik oluyor. Söz gelimi, abdestte, gusülde, işte tertip meselesinde ve benzeri birçok konuda, işte kan çıkınca abdest bozulur mu, bozulmaz mı gibi, bir kadına dokununca bozulur mu bozulmaz mı gibi pek çok meselelerde, Hanefî ve Şafîî ayrımı var. Mesela, kaza namazı olan bir insanın sünnet kılması Hanefîde elbette gereklidir, özellikle revatip mutlaka kılınmalıdır; ama, Şafîî mezhebinde sünnet da hi kılamaz, mutlaka kazayı kılmalıdır.

Hepsi de hadislere dayanmaktadır. Şüphesiz, hoca efendilerin müçtehitlerin hepsine saygımız var. En ufak bir tereddüt yok, ben bunu kesinlikle söylüyorum. Ancak, o zamanlarda belki hadislerin tamamı kendilerine ulaşmadığı için, ulaşan hadisler istikametinde fetva vermişler ve o şekilde mezhep teşekkül etmiştir. Ancak bugün, sahih hadisler artık ortada, çok iyi incelenecek durumdadır. Fıkhi konulara ait sahih hadislerin tamamını tespit etmek üzere bir komisyonun oluşturulmasını Diyanet İşleri Başkanlığımıza teklif ediyorum. Hadis uzmanları, tefsir uzmanları, fıkıh, İslâm hukuku uzmanlarından bir ekip oluşturun, sahih hadisleri iyice inceledikten sonra, bunların ışığında bir ilmihal hazırlanmasını öneriyorum. Böylece, biz ikilemden kurtulmuş oluruz. Halkın karşısında, "siz hangi mezhebe göre fetva veriyorsunuz" gibi ithamlardan kurtulmuş oluruz.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz. Güzel bir teklif; ama, bu uzun bir konu. Yalnız, buna ilaveten şunu söyleyeyim: Öyle zamanlar oldu ki -özellikle güneydoğu vilayetlerinde- camilerin ayrı ayrı mihrapları oldu. Aynı camide, Şafîî namazı, Hanefî namazı... Hatta daha ileri giderek, Kâbe dört mezhep arasında paylaşıldı. İşte Şafîîlerin, Hanefîlerin, Hanbelilerin, Malikilerin rûknü denildi. Sonra ondan bir hayli uzaklaşıldı; bu güzel bir şey. İslâm'ın birliğine ve kardeşliğine uygun olmayan uygulamalar kaldırıldı. Hatta bu konuda Caferilerin görüşleri de yumuşadı, onlar da geliyorlar Kâbe'de imamların arkasında namaz kılıyorlar. Ama, bu henüz son merhaleye gelmiş değil. Yani, mezhepler arasında bu tür mezhep bağlılığı, şiddetli bir mezhep bağlılığı halen devam ediyor. Bunu ortadan kaldırmak, epey zamana ihtiyaç gösteren bir şeydir; ama, o istikamette çalışmaların faydalı olacağı kanaatini ben de taşıyorum.

– Buyurun.

Fahrettin Aşık – İmkânı var mı?

Komisyon Başkanı – Ben olmadığı kanaatindeyim.

Fahrettin Aşık – Efendim, mezhepler arasında taklit caiz olduğuna göre, bu, me-

seleyi kökünden zaten hallediyor. Mesela, Hanefi mezhebiyle Şafî mezhebi arasında bazı uygulamalarda taban tabana zıddiyet var. Biri caiz diyor, öteki değil diyor.

Komisyon Başkanı – Fahrettin Bey, o konuyu burada bırakalım; o, uzun bir konu, çok şey söylenir.

– Buyurun.

Prof. Dr. Mustafa Baktır – Aslında mezhep bir disiplin, bir metodoloji işidir. Zaten mezhep hükümlerinin yüzde 80’inde, 90’ında ittifak var. Belki yüzde 10’unda farklı görüşü var. Sonra, İmam Azam, İmam Şafî, İmam Malik farklı görüşleri tercih eden her birinin dayandığı bazı prensipler var. Bence, mezhep belki olmadığı zaman bir kargaşa yaşanır; yani, neye göre, ne yapacağız? Ama, farklı mezheplerin görüşleriyle amel edilebilir. Yani bir noktaya geliriz ki, çok affedersiniz, kızla erkek anlaştı mı nikah olur gibi uyduruk şeyler çıkar karşımıza. Onun için, bence mezhep disiplini, bir terminolojidir, bir metodolojidir. Meseleleri incelerken bundan vazgeçmemiz biraz zor. Tabii farklı görüşler alınabilir; ama, mezhepleri hele bizim bütün fıkıh külliyyatımızın olduğu konuları bir kenara koymak mümkün değildir.

Komisyon Başkanı – Onu kimse teklif etmiyor, kimsenin maksadı o değil. Ama o da uzun bir mesele. Fakat zararlı şekiller aldığı için Hanbeliler ile Şafîler arasında, Şafîler ile Hanefiler arasında kavgalar, gürültüler, tekfirler, mabetlerde ayrılmalar olmuş. Bunlar gerçekten hoş olmayan şeyler, bunları bir tarafa bırakarak, şimdi kurban konusunda konuşalım. (...)

...Yüzde yüz bağlılık diye bir şey değil de, olabildiği kadar kanaatime göre bu konuşmaların da dikkate alınması gerekir. Çünkü, pratikte karşılaştığımız bir ihtiyaca cevap vermek istiyoruz. O ihtiyaç da mezheple sıkı bir şekilde ilgilidir. Onu mezheple ilgi kurmaya gayret etmemiz gerekir diye düşünüyorum. Yine de arkadaşlar istedikleri gibi fikirlerini beyan edebilirler, onları tahdit edecek bir durum yok. Ama, ben önce hadis çerçevesinde bu konuyu bize özetlemek isteyen arkadaşlar varsa, ibadet oluşuyla ilgili, onları dinleyelim diye düşünüyorum.

– Buyurun Hocam.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Kurban konusunda, Kur’an-ı Kerim’de Hac suresinde, “bu kestiğiniz kurbanların etleri Allah’a ulaşmaz, Allah’a ulaşacak olan sizin takvanızdır.” ifadesi var. Kurban, Allah’a bağlılığın bir simgesi. Hacca kurban götürülenler, hacda kurban keserler. Tabii, ayrıntıya girmeye gerek yok. Biliyorsunuz ifrat, kıran, temettu diye üç şekilde hac var. İfrat haccını yapanlar için kurban kesilmesi gereği yok; ama, temettu ve kıran haccı yapanlar için kesilmesi gerekir görüşü var. Fakat, Müslim’de zikredilen bir hadise göre, kıran veya temettu haccı yapanların kurban kesmesi de gerekmiyor. Hadis uzun, Hz. Peygamberin haccını anlatıyor. Peygamberimiz hacca gidiyor, kendisiyle beraber hacca gidenler var, sonra sa’yi yapıyorlar, umreyi yapıyorlar, “yanında kurban getirmiş olanlar ihramdan çıkmasın” diyor; “yanında getirmemiş olanlar çıkabilir.” Beraber kurban getirmiş olanlar ihramdan çıkmıyorlar, onlar kurbanlarını kestikten sonra çıkıyorlar. Peygamberimiz de orada kurban kesmiş oluyor. Ama, o hadiste öyle bir abartı var ki, -Müslim’de bulunuyor hadis- bunu aklın kabul etmesi mümkün değildir. “Hz. Peygamber kendi eliyle 60 kurban kesti” diyor;

Hız. Ali'nin getirdikleriyle beraber 100 kurban.. Düşünün bir kere, kendi eliyle 60 kurban kesiyor. Bu bir devlet başkanı, Peygamber olduğu gibi bir devlet başkanı, kasap da değil. Yani, nasıl kesti? Bir kurbanın kesimi, yarım saat sürer herhalde; 60 tane yarım saati çarpın bakalım, günü aşılıyor. Bunu kabul etmek mümkün mü? Bunlar, sanki Hız. Peygamber'in Allah'a bağlılığını ifade ediyor; ama, bir taraftan da bugün okuyan insan, "yahu ne kadar hayvan düşmanımış" gibi bir kanaate de varabilir. "Bu hadistir, bu gerçekleşmiştir" diye bakmak doğru değil. Vakıalar ışığı altında bakmak lazım.

Hacda ilgili bu âyet var, hacda kurban kesilir, isteyen de ifrat hacı yapar. Ama, normal olarak mukim olan kimseler, evlerinde, zengin iseler, mutlaka kurban kesmelerine dair hadisler var. Ben bu hadislerden kuşku duyuyorum. Çünkü, "kurbanı kesmeyen kimse bizden değildir" şeklinde hadisler var. Ama, Kur'an'da buna dair en ufak bir şey yoktur. Gerçi yorum var: *انا اعطيناك الكثرة، فضل لربك وانحر، ان شاتك هو الاثر* (Kevser, 108/1-3) ... o şekilde yorumlama var... "Bu, namazdan sonra kesilecek kurbanı işaretler" demiştir. Ama, bunu bu şekilde yorumlamayanlar var. Hız. Ali diyor ki, bununla alakası yok. Yani, siyaka bakmak lazım. "Fe sallı li rabbike" rabbin için namaz kıl, "venhar"; yani namaz esnasında kurban mı kesilecek? Namazla ilgili bir şeydir "Venhar", "göğsünü kibleye çevir" anlamındadır. "Ellerini boğaz çukurunun hizasına kaldır, yani iftitah tekbiri al" diyor. Namaz kılan kimsenin tekbir alması gerekir. Bu yoruma göre, âyetin kurbanla bir alakası yoktur.

Binaenaleyh, bunu, mutlaka her insanın kurban kesmesi şeklinde anlamak doğru değil. Tabii kesilir; fakat, âdeta farz gibi bir hale getirmek, bilhassa Kurban Bayramlarında yapılan uygulamalar gerçekten hayvansever cemiyetleri tarafından da istismar edilmektedir. Hele hele sokaklarda o hayvanların kanının akıtılması çirkin bir manzara arz etmektedir. Bu İslâm'ın lehine değildir. 1975'te hacca gitmiştim, orada gördüm. Mina'da, kesilmiş olan kurbanlar kokuşmaya bırakılmış, pek çoğu kokuşmuş. Şimdi modern tesisler yapılmış, buzdolapları vesaireye konuluyor, sonra İslâm âlemindeki fakirlere gönderiyorlar. Aslında önemli olan odur. Sanki âyette kan akıtmak esastır. Böyle bir şey olmaz. Yani, niye hayvanın kanını akıtmak Allah'a ibadet olsun? Önemli olan, fakir fukaraya, et bulamayan insanlara yardımdır. Cenab-ı Hak da söylüyor, onların kanı ve eti, Allah'a ulaşmayacak. Allah'a ulaşacak olan sizin gönlünüzdeki takvadır.

Kurbandan maksat, kesip de sokaklara terk etmek değil, onları fakirlere yedir-mektir. Onun için, kesilen kurbanların fakir yerlere, kimsesizlere ulaştırılması gerekir. Çeşitli hayır kurumları var, çocuk esirgeme kurumları var, dardılicezeler var, bazı okullar var, bunlara verilebilir. Eğer fazla geliyorsa, pekala, hiç et bulamayan insanlar var, ekmek bulamadığı için her dakika Afrika'da ölen insanlar var. Onlara ulaştır-mak gerekir. Bu konuda abartıya gitmenin doğru olmayacağı kanaatindeyim.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Meseleyi vuzuha kavuşturmak için soruyorum: "Hacda kurban olmalıdır, bu bir ibadettir" diyorsunuz. Hac dışında, kurban bayramı dolayısıyla kesilen kurbanlar farz değil, Allah'ın emri değil; ama, ibadet midir; yani İslâm bu-

nu ibadet olarak kabul ediyor mu? “Şüphe ediyorum” diyorsunuz da konuyla ilgili hadislerden, yoksa ibadet değil midir bu?

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Kurban, Allah için kesilince elbette ibadettir; ama, Peygamberimizin böyle bir müekked sünneti olduğuna inanmıyorum. Yani ibadet, ya Kur’an ile sabit olur ya da Peygamberimizin kesin sünnetiyle... Hz. Peygamberin kurban kestğine dair -hacda kesmiş- ikna edici, kesin deliller var mı? Ben o kanaatte...

Komisyon Başkanı – Buyurun Ali Bey.

Prof. Dr. Ali Toksarı – Bir şeyin ibadet olması için Kur’an-ı Kerim’de veyahut da sahih sünnette olması gerekiyor. Kur’an-ı Kerim’de değişik yerlerde, gerek Kevser Suresinde, gerekse Hac Suresindeki 34. âyette yer almaktadır. Ben tabii o kısmını söylemeyeceğim.

Ben hadislerle ilgili bazı şeyler söyleyeceğim. Hadis kitaplarında kurban için hemen hemen ayrı birer bölüm ayrılmış. Bu bölümlerde kurbanla ilgili değişik ifadeler var. Ben sadece kurban kesmenin gerekip gerekmediğiyle ilgili rivayetleri söyleyeceğim. Bir hadiste, “kurban” diye kullanıldığı için, -bu zannedirim hacdaki kurban değil, “hedy” olarak tabir ediliyor”, onun dışındaki kurbanla ilgili söylediklerim- “kurban nedir” diye sorulduğunda, “sünnettir, Hz. İbrahim’in sünnetidir” şeklinde verilmektedir. Ki, herhalde en doğrusu, Hz. İbrahim’den itibaren kurban kesmenin olduğudur. İslâm dinine de, bir yerde bütün dinlerde olduğu gibi, kurban bu şekilde girmiş oluyor.

Bir başka hadis, yine İbni Mace’de... Diyor ki, “Abdullah b. Ömer’e kurban kesmek vacip midir değil midir” diye sordum. Enteresan, ضحى رسول الله ﷺ والمسلمون من بعده وجرى به السنة (İbn Mace, Edahi 2, H. No: 3124) “Peygamber kurban kesmiştir, Müslümanlar kurban kesmiştir, ondan sonra Müslümanlar kurban kesmiştir ve sünnet de böyle devam eder.” Bu enteresan.

Yine, İbni Mace’de olan bir başka hadis, hepimizin de bildiği, “kim hali vakti yerinde olur da kurban kesmeyecek olursa namazgahımıza gelmesin” şeklinde.

Buhari’ye bakıyoruz, Buhari’de bu meâllerde rivayet yok. Yalnız Buhari, biliyorsunuz, kendi şartlarına uygun hadis bulamadığı zaman, bab başlığında genelde kendi görüşlerini ifade eder ve bunların bir kısmı da kendi şartlarına uymadığı için bir hadiste olabiliyor. Bir bab başlığı şöyle: “Babü sünneti’l-udhiye” yani “kurban kesmenin sünnet oluşu.” Yani, hadislerle ilgili, vücubiyetiyle, daha doğrusu kurban kesmenin ibadet oluşuyla ilgili, gerekliliğiyle ilgili bu şekilde rivayetler var.

Kurban kesmek Hanefi mezhebine göre vacip, malum; bildiğim kadarıyla diğer mezhepler bunun sünnet olduğunu ifade ediyorlar. Doğru, kurban Peygamberimizden itibaren bugüne kadar gelmiş, icma haline gelmiş bir ibadet. Ama, bugün bir problem var. Ben onu söylemeyeceğim. Daha sonra belki onu tartışacağız. Problem, işte bu çirkin görüntüler... Ayrıca, bundan da önemlisi, kesilen kurbanların dağıtımıyla ilgili problem var. Bir de, “kurban, kesmesek de onun yerine parasını versek, bedelini versek olur mu, olmaz mı” tartışması var.

Ben daha sonra diğer kısmıyla ilgili görüşlerimi saklı tutmak kaydıyla teşekkür ediyorum.

Komasyon Başkanı – Fahrettin Bey, buyurun.

Fahrettin Aşık – Ashında, Sayın Hocamız bunları tam manasıyla belirtti. Ben de buraya o hadisleri almıştım. Bildiğiniz gibi kurban, udhiye ve hedy diye ikiye ayrılıyor. Birisi hacda kesilen, birisi de mukim olan, kendi memleketinde zengin olan kişilerin kestiği kurban.

Hz. Peygamberin kurban kestiği, hatta iki koç kestiği hadis-i şeriflerde belirtiliyor, siyer kitaplarında da bu var. Müslümanlar da, bunun meşruiyeti üzerine icma sağlamışlardır.

Kur'an'da, udhiyeye delil teşkil edecek özel bir âyet-i kerime yok görünüyor. Ancak, Kevser suresinden, -Sayın Hocamız da belirtti- istidlal ediliyor. Eğer bu açık olsaydı, yani mutlaka kesilecek diye bir emir sarahaten belirtilseydi, o zaman bu ne vacip ne de sünnet olarak kalır, doğrudan doğruya farz olması lazım gelirdi. Halbuki, biz buna farz demiyoruz, demiyorlar. Hanefi mezhebinde sadece İmam Azam vacip diyor, diğerleri farz demiyor, vacip de demiyor; sünnet olarak telakki ediyorlar.

Bu konuda birtakım tevhikar ifadeler de var. Zengin olduğu halde kurban kesmeyen kişilere ait Peygamberin birtakım takbihleri vardır. İbni Mace'de bunlar da yer alıyor. Kesim sırasında birtakım nahoş görüntülerin meydana gelmesi yüzünden, içtimai bakımdan da çok faydası olan bu sünnet ibadetten Müslümanların vazgeçmesi hiçbir zaman söz konusu olamaz. O görüntüyü ortadan kaldırmak varken, kurbanı ortadan kaldırmak gibi bir yola elbette hiçbir zaman için gidilemez. Kaldı ki, hem hacdaki kurbanlar için, hem de Türkiye'deki kurbanlar için, geçmişteki olumsuz yönler idarecilerin gayretleriyle hemen hemen izale edilmiştir. Mesela, 1978 senesinde hacca gittiğim zaman, Sayın Hocamızın da belirttiği gibi, bir kurbanı 18-20 hayvanın üzerine çıkararak kesme ile karşı karşıya kaldık. Fakat, bunların hiçbir tanesi şimdi yok. Hatta öyle ki, bunlar değerlendiriliyor. Oradaki fakir fukara, et istemek için, kurban kesenlerin etrafında dönüp duruyorlar. Etler soğuk hava depolarıyla fakir ülkelere gönderiliyor.

Bu sene de yurt içinde kesilen kurbanlar için bir kararname çıktı, o nahoş manzaraları ortadan kaldırmak bakımından... Müftülüklere, mülki amirlere görev verildi bu konuda ve ilk tatbikat olmasına rağmen başarılı da oldu.

Dolayısıyla, içtimai bakımdan çok fayda sağlayan kurbandan vakti yerinde olan kimselerin vazgeçirilmesi asla mümkün değil. Bir de, hayvanların katli gibi birtakım düşünceler ileri sürülüyor. Halbuki, kesilen kurbanlar kadar hemen hemen her gün hayvan kesiliyor. Ayrıca kurbanda kesilen hayvanlardan hem zenginler, hem de fakirler istifade ediyorlar, ama başka zamanlarda kesilenlerden sadece zenginler istifade ediyor.

Memleketimizde kesilen kurbanların etlerinden, malum, fakir fukara yiyor, sahibi yiyor, misafirlere ikram ediliyor ve ayrıca derisinden, barsağından istifade ediliyor. Böylece fevkalade bir bolluk meydana geliyor. Aynı zamanda hayvan besiciliği piyasasında bir canlanma oluyor.

"Venhar" kelimesinden, tekbir almak, elleri boğaza kadar kaldırmak gibi bir ma-

na çıkaracak olursak -ki mümkündür- o zaman da, namazdan sonra tekbirin alınması gibi bir durum ortaya çıkıyor: “Rabbin için namaz kıl ve ellerini kaldır” denirse, demek ki önce namaza başlayacaksın, ondan sonra el kaldıracaksın veyahut da tekbir getireceksin. Böyle bir manaya da gidilmesi bana göre pek sıhhatli görünmüyor.

Hedy meselesine gelince. Bu da tabii ki bir sorun memleketimizde. Sorun şurada: Bütün mezhepler demişler ki, hedyi kurbanlarının Harem’de kesilmesi lazım. Harem dışında bu kurbanlar kesilmez. Etleri başka taraflara gönderilir, nitelikim gönderiliyor. Ama şimdi burada bir komik durum da ortaya çıkıyor. Mesela, hayvanı orada keseceksin, etini buraya getirip Anadolu’daki fakir fukaraya dağıtacaksın, bu caiz. Pekala, para buradan gidecek, adam orada kesecek, orada kesilen kurban getirilip Anadolu’ya fakir fukaraya dağıtılacak... İslâm’ı iyi anlamayanlar için biraz tenkit konusu olabilir.

Komisyon Başkanı – Sadece para değil, hayvan da gidebilir.

Fahrettin Aşık – Hayvanın da buradan gittiğini kabul edelim. Hayvan buradan gidecek, hacı da buradan gidecek, orada kesilip ondan sonra getirip buradaki fakirlere dağıtılacak! İşte, mesele budur. (...)

Komisyon Başkanı – Kurbanı tartışıyoruz biz, hacı değil. (...)

Fahrettin Aşık – Bir de, mesela, burada kurbanı kesip de etini oraya götürsen, oradaki fakirlere dağıtmak muratsa, tabii o da haliyle tam manasıyla makul bir hareket olmuyor...

Hedy de, udhiye de dinimizde vardır. Hedy vaciptir; udhiyle farz değil, vacip değil, mezheplere göre sünnet olarak kabul edilmiştir.

Bir de Anadolumuzda, bazı yerlerde, bir sene erkek kurban kesiyor, bir sene kadın kurban kesiyor. Biz buna zamanla karşı çıkmıştık, kime vacipse o kesecek diye.. Fakat, bunun sünnet olduğunu bütün mezheplerde kavradıktan sonra, “mümkündür” dedik. Bir sene erkek kessin, bir sene de kadın kessin. Şafii mezhebinde bir aileye bir kurban yeterli. Hanefi mezhesinde her kişiye özel olarak kesilmesi gerekiyor. O bakımdan bir problemin olduğunu sanmıyorum.

Çok teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı -Burada son konu önemli: “Kurbanın sünnet olduğu kabul edilirse, vacip değil de sünnettir denirse...”

Fahrettin Aşık – Sadece İmam Azam’a göre vacip.

Komisyon Başkanı – Bir kişi kesebilir, kesmeyebilir, nisap da önemli değil artık. Çünkü, sünnet olunca, ihtiyari bir şey oluyor bu. Burada nisap da aranmaz. Fakir de kesebilir...

Bir de Türkiye’de daha çok mesele şuradan da kaynaklanıyor: Bir ailede hanımın bir miktar altın var, parası pulu var, kocanın var, belki orada dedenin var, torununun var, ninenin var. Bir sığır alıyor adam, yedi hisse kesiyor bir ailede. İki kurban kesildiği oluyor, üç oluyor. Bu da artırıyor gereksiz yere. Halbuki buna denilse ki, bir koç yeter. O konuda hadisler var, zannediyorum arkadaşlar bunu hatırlarlar: “Bir aile için bir kurban yeter” diyor. Bir kurban kesilirse, bir aileye kifayet ediyor. Bu da bir şey getirebilir zannediyorum; yani, sünnet oluşu...

Fahrettin Aşık – Şafî mezhebinde, bir evde nisaba malik dört kişi varsa bunlardan bir tanesinin kurban kesmesiyle, o sünnet yerine geliyor. Sünnet-i kifaye oluyor aile içinde. Ama, Hanefide şöyle diyor: “Kurban müekked bir sünnettir; onu terk eden adam azap görmez; ama, şefaatten mahrum olur.” Hanefiler “vacip” diyorlar buna. Sadece İmam Azam’a göre vacip oluyor. Fakat, nisap hepsinde var. Öyle havalan-i havl olması şart değil. Zekat vermekle yükümlü olmasa bile, mesela evi, arsası varsa kurban kesmesi gerekir.

Teşekkür ediyorum efendim.

Komisyon Başkanı – Mehmet Bey, buyurun.

Mehmet Keskin – Sayın Başkan, değerli katılımcılar; kurban ibadeti dayanağını Kur’an’dan almıyor. Kevser suresindeki “venhar” kelimesinin tefsirinde bazı müfessirler her ne kadar bunun udhiye kurbanı anlamına geldiğini söylemektelerse de, bir defa Kevser suresi Mekke’de nazil olan bir sure. Kurbanın teşri kılışının Medine’de, Hicretin ikinci senesinde olduğunu hepimiz bilmekteyiz. Ancak, bunun dayanağının Kur’an’da olmaması takdir edersiniz ki bir ibadet olmadığı anlamına da gelmez. Zira, Hz. Peygamber Tirmizi’nin “Edahi” bölümünde ve Ebu Davud’un “Dehaya” kısmında yer alan bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyuruyorlar:

يا ايها الناس ان على كل اهل بيت في كل عام اضحية وعتيرة اندرون ما العتيرة؟ هذه التي يقول الناس الرجبة Demek ki, her sene, her hane halkının kesmesi gereken, yerine getirmesi gereken bir ibadet. Ayrıca, Peygamber Efendimizin Medine’de renkli iki semiz koçu kurban bayramında udhiye kurbanı olarak kestiği de yine Buhari, Müslimin, Ebu Davud, Tirmizi’de yer alan bir hadis-i şerifte ifade edilmektedir. Hanefi mezhebi dışındaki diğer mezheplere göre, udhiye kurbanının hükmü sünnettir. Hanefi mezhebinin dayandığı من وجد سعة ولم يضح فلا يقربن مصلانا (İbn Mâce, Edâhî 1, h.no: 3123) hadisinin senedinde adı geçen ravilerden birinin mevsuk olmadığı ve dolayısıyla bu hadisin zayıf olduğu ifade edilmektedir.

Ancak, bir ibadetin farz olmayışı, onu ibadet olmaktan çıkarmayacağı gibi, şeklinin değiştirilmesini de gerektirmez. İbadetlerin şart ve rükünleri olduğu gibi, hikmetleri, amaçları ve teşri gerekçeleri de vardır. İbadetlerdeki bu özelliklerin birbirinden ayrı düşünülmesi mümkün değildir.

Kurban ibadetinin pek çok hikmeti ve amacı vardır. Sadece et yardımı amaçlı bir ibadet değildir. Hatta, etinin dağıtılması bile, malumunuz zorunlu değildir. Sadece bir sevap kazanmak amacıyla sünnet olarak görülmüştür. Aslında, udhiye kurbanının özü, insanı Allah’a yaklaştıran maddi bir fedakarlık ve onun emrine bir bağlılıktır. Ama, ne yazık ki, günümüzde, bu sünnet ibadet âdetâ farz, hatta farzdan öte bir zorunluluk gibi telakki edilmekte, âdetâ bir yarış vesilesi haline getirilmektedir. Ebû Ey-yub el-Ensari’nin bir ifadesinde, buyuruyorlar ki, Hz. Peygamberin zamanında, her evden sadece bir kurban kesilirdi. Günümüzde ise, her şahıs bir kurban kesmeyi kendisi için âdetâ zorunlu telakki etmektedir. Kaldı ki, Şafî mezhebinde halen de öyledir. Hali vakti yerinde olan her hane halkından sadece birinin kurban kesmesi gerekiyor. Hatta bazı Şafîlere göre de, ömürde bir defa bir kişi kurban kestiği takdirde, bu sünnet olan ibadeti yerine getirmiş sayılır. Çünkü, “emir tekerrürü icap ettirmez” denilmektedir.

Kurbanın bedelinin sadaka olarak verilmesine dair de, İmam Ahmed b. Hanbel'den menkul bir ifade vardır. Yani, kurbanın bedelini sadaka olarak vermek her ne kadar caizse de, kurban kesmek sadaka vermekten daha efdaldir demiştir. Bu da İmam Ahmed b. Hanbel'in içtihadî bir görüşüdür. Fakat, bu görüşünü naklederken Muğni'de İmam Ahmed b. Hanbel'in görüşüne dayanak olarak herhangi bir hadis zikredilmemektedir.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

– Buyurun Şahin Bey.

Prof. Dr. Şahin Uçar – Ben yine meselenin tarihî yönüne işaret ederek başlayacağım. Bana öyle geliyor ki, asıl mühim olan ciheti gözden kaçırıyoruz. Bir teoloji, bir ilahiyat sistemi bizimki kadar geliştiği zaman elbette kolayca bir kenara bırakılmaz, istesenez de bırakamazsınız zaten. Ancak, teolojinin ehemmiyetini de mübalağa etmeyelim. Yani, burada söylenen sözlerin cemiyeti değiştireceğini zannetmeyelim. Bir teolojik standarda, tarihte ancak tedrici ve kısmen ulaşılabilirdiği görülmüştür. Mutlak, yüzde yüz uygulamalar hiçbir dinde mevzubahis olmamıştır. Bir kere bunu hatırlayalım.

Ondan sonra, ibadetin mahiyeti üzerinde, yani farziyeti, vacip olması veya sünnet olması üzerinde çok duruyoruz. Fakat, gözden kaçırdığımız bir mesele var: Kurban ibadeti, diğer ibadetlerden tamamen farklı bir ibadettir. Bir kere bu, Hz. İbrahim'in insan kurban edilmesi âdetini kaldırıp, yerine hayvan kurban edilmesi âdetini ikame etmesi şeklinde büyük bir reformun hatırası olarak kesiliyor. Eskiden, İsraililerin komşuları olan Muabitler gibi bazı kavimlerde, “molog” diye bir tanrı vardı; bizdeki mülk, melik gibi kelimeler de oradan gelir. Bu molog, kendisine insan kurban edilen bir tanrıydı. Tevratı açar okursanız, krallar bölümünde görürsünüz. Tabii, numaralarını hatırlayamayacağım, orada bir kralın surların üzerinde mologa kendi evladını kurban ettiğini tafsilatıyla anlatıyor. Kartacalılarda da vardı bu âdet. Mayalar, düşmanlarını toplu halde tapınaklarında kalplerini sivri taşlarla canlı canlı oyarak kurban ederlerdi. Yani, kurban âdeti eski devirlerde çok daha vahşi bir şekilde tatbik edilirdi. Gerçi bizim zamanımızda dinin tesiri azalmıştır ve cemiyeti yönlendirme, cemiyete müessir olma kabiliyeti de giderek azalmaktadır. Bir bakıma medenileşmenin gereği gibi de görülebilir bazı zümreler tarafından. Fakat bir ritüel, ne kadar vahşi ise o kadar etkilidir. Onu da unutmayalım. Yani, bazen ben duyuyorum, işte kurbanı kesmeden önce uyuştursak mı, eziyet oluyor falan diye. Halbuki, burada aslolan hayat ve memmat arasındaki zıddiyetin bizzat yaşanarak, tecrübe edilerek müşahade edilmesi, kalplerin ihtizaza gelmesi ve Tanrıya kurbiyetin hasıl olmasıdır. Ernest Hemingway'nin bir hikayesini hatırladım şimdi. Boğa güreşlerini anlatıyor. İspanya'daki boğa güreşlerine “bu vahşet, bu İspanyolların derdi nedir diye bakardım” diyor. “Sonra boğa güreşlerinin birkaç tanesini izledim, orada ölümle yüz yüze olmanın insanlar üzerindeki, vicdanlar üzerindeki etkisini gördüğüm zaman, İspanyollar'a hak verdim” diyor. Yani, bazı şeyler ritüel olarak kıymet ifade eder.

Şunu da arz etmek isterim: Zannedilmesin ki ulemamızın vacip demesi, sünnet demesi meseleyi halk beyninde pek fazla halleder. Halk ona itibar etmez efendim. Hal-

kıımızın nezdinde -siz ilahiyatçılar olarak, teologlar olarak, ne dersenez deyin- kurban diğerk bütün ibadetlerden daha ehemmiyetlidir. Bir insan şayet gücü yetiyorsa mutlaka kurban kesmek ister. Dikkat edin, fakirler kurban kesemedikleri zaman üzülyüyorlar; çünkü, kurbanın mahiyeti farklı. Evet, belki de geçmişteki fukahamız -ben onlara çok büyük saygı duyuyorum- belki kendi usulü fıkıhlarına göre haklı yorumlar yapmışlardır, vaciptir, sünnettir falan demişlerdir; ama, bir de “yaşanan din” vardır ve din felsefesi vardır. Bu yaşanan din açısından, pratik açısından baktığımız zaman, görürüz ki, Türk halkı nezdinde, kurban ibadeti namazdan bile daha önemlidir. Pek çok Müslüman sadece cuma namazına gidiyor, ama kurbanı kesmek istiyor. Mesela, ben onlardan biriyim. Yani, kurbanın çoluk çocuk tarafından müşahede edilmesi, bir vahşet olarak değerlendiriliyor bazen, hayvanseverler falan tarafından. Tamam da, zaten asılan o vahşeti görmektir. O ölüm karşısında hayvanın çektiğı ıstırabı görerek, hayatın ne kadar büyük bir ihsan olduğunu anlamak ve Tanrıya yaklaşmaktır. Bütün mesele buyken, biz tutup bazı ilahiyat tefsirleri yahut usule dair meseleler üzerinde duruyoruz. Böyle değil efendim. Kurban önemli bir ibadettir. Ha, tabii ki bir yerde, galiba Akdeniz’in yazarı Fernand Braudel demişti, “her şey her şeyle ilgilidir.” Doğrudur, yani bir yerde “hacdaki kurbanımız ziyan oluyor” diye de düşünmek zorunda kalıyoruz. Sokakları kan götürüyor, hayvanseverler tenkit ediyor, birtakım başka şeyleri de mülahaza etmek zorunda kalıyoruz burada; ama, bırakınız onları da yöneticiler düşünsünler. Bunların düzeltilmesi elbette şayamı arzudur ve takdirdir; ancak, kurban ibadetinin tartışılması bile abesle iştirgaldir.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

– Celal Bey, buyurun.

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Bildiğim kadarıyla Kur’an-ı Kerim’de, oruç tutamayacak olanların, onun yerine fidye vermesi öngörülüyor. Yani bir bedel ibadet olarak burada infak yönünden bir fidye orada ortaya konulmuştur. Hacı veya kurbanı, yahut namazı yerine getiremeyenler, ona bedel olarak infak olarak herhangi bir şeyin ödemesi söz konusu olmamıştır, ne Kur’an-ı Kerim’de ne de hadislerde.

Kan akıtmayla kurban kesilmiş olur; ama, Allah “yiyin için” diyor. Yani, “kurbanı kesin de orada bırakın” demiyor. Ondan faydalanma yönü de âyetlerde ifade ediliyor. Bu, kurban kesildikten sonraki bir durumdur. Müslüman bunu israf edecek değil. Eğer israf ediyorsa, o zaman o israf yasağına takılır. Bir de “yeyin için, etinden faydalanın” tarzındaki emre uymamış olur. Ama, bu kimse, kurban ibadetini yerine getirmiş olur. Bu ikisini birbirinden mutlaka ayırmak lazım geliyor. Sözü edilen uygunsuz görüntüler tedbirlerle giderilir. Burada bizim tartışacağımız konu tabii ki o olmaması gerekiyor. Bir de, hadisçiler acaba hiç gördüler mi, bilemiyorum; Peygamberimiz kendisine kurban aldırıp kestğine dair kayıtlar var. Fakat, Peygamberimizin hanımları acaba hiç kurban kestiler mi? Yani, Peygamberimiz hanımları adına da kurban kesti mi? Ben o konuda bir şey bilmiyorum; eğer bilenler varsa, bunu burada açıklarlarsa iyi olur.

Bir de, kurbanın dinî hükmünden çok, Şahin Bey’in de dediğı gibi, Müslüman ne yapacak, biraz da o konu üzerinde durmak lazım. Müslüman bunu kesmeden yapı-

maz. Hanefilere göre tabii ki kesecektir. Ben kestiğim zaman eşim de diyor ki, “benim de bir kurbanım olsun.” Rahat edemiyor. Fakat, pek çok aile var, bunlar da gerçekten orta halli, erkek aile reisi, onun hanımı veya büyük oğlu kestiği zaman, o aile bir sıkıntı içerisine de düşüyor. Burada bir sıkıntı var gerçekten. İşte, bu gibi durumlarda olanlar, Şafililerin bu hükmünü tavsiye etmekte fayda var. Yani, aile reisi tarafından aileye kesilir; aile reisi için veyahut da aileden baş için farz-ı ayındır, ama diğerleri için farz-ı kifayedir.

Bir Katılımcı – “Farz-ı ayın” dediniz zannedersem.

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Sünnettir. Ötekileri için de kifaye durumundadır. Bu tarafa doğru yönlendirmekte fayda var konuşmalarda, vaazlarda.

Bir de, Malikilerde, bildiğim kadarıyla, böyle yediyle falan da sınırlı değildir. Bir aile içerisinde olmak şartıyla, o ailede genelde usul ve furuu kapsayan bir aile içerisinde ne kadar nüfus varsa, bir kurban, onların hepsi için kesilebilir. (...)

Ben infakla ilgili bir iki şey söylemek istiyorum. Tabii ki, infak çeşitli ibadetlerin içerisine serpiştirilmiştir. Zekattan ve fitreden başlamak üzere, kefaretlere üzerine serpiştirilmiştir. Fakat, her yerde bu asli bir unsur değildir; yani, bazı yerlerde infak boyutu tali bir unsur durumunda bulunmaktadır. Fitreyi, sadakayı öyle verirsiniz de, orucun veya yeminin kefareti için illa öyle değildir. Hatta mesela hacda bir kimse kurbanını kesememiş olsa, o kimse memleketine geldiği zaman, onu sadaka türünden yerine getirmiyor, yani infak türünden yerine getirmiyor. Mesela, Bakara suresi 196’da bunu orada kesemeyene ise, yurduna döndükten sonra yedi gün olmak üzere ceza olarak on gün oruç tutması söyleniyor. Yani, âyet bile bu kurbanın oradaki ihlalini bir infakla değil, oruçla gündeme getirmiştir. Mesela katil kefaretinde infak yoktur. Sadece âyette istenen köle azadı veya oruçtur. Orada hiçbir infak, fakire fukaraya bir şey vermek de söylenmemiştir. Allah Teala infakı çok çeşitli şeylerin içerisine yerleştirmiş, bazılarında bu asli unsurdur; ama, bazılarında tali unsur boyutundadır. Eğer biz bütün bu ibadet çeşitlerini tek bir infak unsurunu öne çıkararak onu esas alırsak, o zaman bu çeşitlerin hepsini ortadan kaldırmış oluruz. Bunları tayin eden Allah’tır. O zaman biz, Allah’ın tayin ettiği bu ibadetleri kaldırıp, onun yerine bir tek infaka dayanan, onu esas alan bir tek ibadet tarzı, bir sadaka tarzını ortaya çıkarmış oluruz; ki, burada bana kalırsa hata yapmış oluruz.

Komisyon Başkanı – Yani, kurbanda infak asli unsur değil...

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Asli unsur değildir. Asli unsur olsa, kişi ondan yiyemez. Siz kesiyorsunuz, hem fukaraya veriyorsunuz, hem de yiyorsunuz. Bu bir bayrama iştiraktır. O bakımdan, asli unsur orada kanı akıtmak, hayvanı kesmektir. Ondan sonra israf yasağı gelir, yeme içme emrine muhalefetler başlar.

Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Ben teşekkür ederim.

Yalnız, Avrupa’da çok konuşulan bir mesele daha var. Bu bizim tarzda, usulde hayvan kesmenin gayri insani olduğu söyleniyor. Hayvanı şoka sokarak kesmenin daha uygun olduğu belirtiliyor. O konuda fikri olan arkadaşlar...

– Buyurun.

Fahrettin Aşık – Şoklayıp da kesme konusunda Din İşleri Yüksek Kurulu'nun herhalde bir fetvası vardır. Kurul üyemiz burada.

Mehmet Keskin – Şoklayarak kesmeyle ilgili olarak Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulunun yayınlamış olduğu kararda “şoklama neticesinde hayvan eğer cam çıkmadan kesilebilirse, bunun etini yemek caizdir, helaldir” deniliyor. Maksud hayvana daha fazla eziyet edilmesini önlemek ise, şoklama cihetine gidilmelidir. Ama, herhangi bir eziyete maruz kalmayacaksa, kolayca kesilebilen türden hayvanlarsa bunlara şoklamaya gitmek kanaatimce doğru değildir. Zaptedilemeyen, ele geçirilmesi mümkün olmayan hayvanlara bu metodu uygulamak daha uygun olur.

Fahrettin Aşık – 300 kilo, 400 kilo et veren hayvanlar vardır. Bunları yıkıp da kesmek çok zor bir iş. Bunları şimdi şokluyorlar, hemen kesilince kanı hiç şoklanmamış gibi akıyor. Böyle olunca bir mahzur yok; ama, kan akmazsa demek ki o zaman murdar oluyor.

Komisyon Başkanı – Şok yeterli değil. Zebh ve tezkiye şart.

Fahrettin Aşık – Bilmediğim bir konu bana intikal etti de, burada açmak istiyorum. Şimdi, sığırlarda iki sene şartı var kitaplarımızda. Fakat, mesela, 1,5 yaşında doğuran montofon cins sığırlar var. Sekiz aylıkken, yedi aylıkken yük alıyor. Bunun da aynı vaziyette iki sene beklenmesi gerekir mi? Bu konuda biraz araştırdım, bir şey bulamadım. 1,5 yaşında doğuran sığırlar... Halbuki, kitaplarda iki yaşını doldurması lazımdır diyor, et israfını önlemek için...

Bir de, devekuşu besiciliği diye bir şey çıktı ortaya. Bir devekuşu 100 kilo kadar et veriyor. Bu kurban olur mu diyorlar. Uçamıyor kendisi, kuştur ama uçan kuş değil. Benim bu hususta bilgim yok.

Bir Katılımcı – Olmaz.

Komisyon Başkanı – Dört ayaklı olması lazım. Anadolu'da türbelere horozu kurban ediyorlar biliyorsunuz. (...)

Hocam, dünyada çok değişik hayvan var. Bir ton gelen balıklar da var. Konuyu dağtırmayalım. Bunlar teferruat, bizi doğrudan ilgilendirmiyor bu.

Mehmet Keskin – Ben kısa bir cevap vereyim. Yaş konusu tevkifidir. Peygamber Efendimize adamın biri sormuş: Ya Resulallah, altı aylık veya bir seneyi doldurmadan bir yaşında gibi gösteren koyunların kurban edilebileceğini söylüyorsunuz; benim de bir keçim var... Böyle bir şey sormuş. “Hayır” demiş; o, “sadece koyunlara mahsustur, bundan başkasına bu hüküm teşmil edilemez.” Yani, ibadetlerde kıyas yürütülemez, tevkifidir bu. (...)

Fahrettin Aşık – Burada iki yaş şartının konulmuş olması, erken kesimden doğacak olan et kaybını önlemek için alınan bir tedbirdir. Sığır yük aldığı zaman, tam kıvamına gelmiş demektir, artık ondan sonra büyümesi, kemik-et bağlaması söz konusu değil. Böyle olunca bunun caiz olması lazım. (...)

Komisyon Başkanı – Bir şey hatırlatayım, ibadetlerde kıyasa sık sık başvurmak gerekiyor. Çünkü, yürümüyor burada kıyas. Kıyas esas almırsa pek çok şey de

söylenbilir. Daha ziyade burada konuşulan, söylenen, yani para yerine geçer mi? Bir adam kurban kesme yerine para verse veyahut bir adam kurban kesecek yerde 20 kilo et alarak ona buna verse, kendisi yese, bunlar kurban yerine geçer mi, geçmez mi? Sünnet olan ibadetini ifa etmiş olur mu, olmaz mı meselesi...

Celal Bey, siz diyorsunuz ki, infak esas değil, bunlara girmez.. Sizin fikriniz belli.

– Buyurun.

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – ... Bir veterinerine, “acaba keskin bir kılıçla hayvanı bir anda kesmekle, şoklamanın hayvana vereceği acı arasında acaba bir fark olabilir mi” diye sordum. Fakat bir cevap alamadım. Daha yetkili veterinerlere sormak lazım. Çünkü, bir anda sinirlerini beyninden ayırdığı anda hayvan o acıyı çekmeyebilir. Yani, bunu veterinerlere danışarak yapmak lazım. “Batı’da böyle yapıyorlar, biz de öyle yapalım” tavrıyla bu olmaz. Bunu danışmak lazım, ona göre karar vermek lazım. Kaç saniyede acaba beyinle sinirlerin irtibatı sürüyor, şoklamada bu durum ne kadardır; bunu bilmemiz lazım. O bakımdan, ben bu konuda kesin bir şey söyleyemiyorum.

Komiyon Başkanı – Beşir Bey, buyurun.

Prof. Dr. Beşir Gözübenli – İki hususa kısaca işaret etmek istiyorum. Kurbanın, Kur’an-ı Kerim’de delilinin olup olmadığı tartışıldı. Her halukârda İslâm’dan önceki dinlerde de kurban olduğu belli. İşin bir boyutunu Şahin Hocam ifade ettiler. Özellikle Yahudilikteki boyutu. İbrahim sünneti olarak Kur’an’da bu özellikle vurgulanıyor, hem hacla ilgili olarak, hem de udhiyeyle ilgili olarak ifade ediliyor.

Konuyla ilgili pek çok hadis var. Peygamberimiz kurban kesmiş. Yani, kurban kesme işi, İslâm’a sonradan giren bir olay değil.

İslâm’da pek çok ibadet var. Her birinin ayrı ayrı fonksiyonları olduğu ifade ediliyor. Esasen bu alandaki araştırmalar sadece ilahiyatla ilgili, ilahiyatla sınırlı değil. Şu anda keşke sosyal antropolog olsaydı veya bir ibadet psikolojisi uzmanı olsaydı veya ruh bilimiyle ilgili uzmanlar olsaydı veya bir sosyolog olsaydı, bir iktisat sosyolojisi uzmanı olsaydı; bunlar, hepimizin bildiği bir hükmü, çok çeşitli açılardan, farklı yönlerden değerlendireceklerdi. Biliyorsunuz, artık bilimlerde uzmanlaşma var. Bu uzmanlık alanlarına saygı duymak lazım. Bizim yok dediğimiz, önemsemediğimiz veya ikinci plana attığımız bir ibadetle ilgili olarak sosyolog fevkalade önem atfederek izahlarda bulunabilir. Dolayısıyla, bu ibadetin önemi yoktur veya bu ibadetin önemi azalmıştır gibi sathi veya bilimsel esaslarla temellendirilmeden karar vermemek lazım. Dün de ifade etmiştim, bir cemaatle namaz konusunda ilahiyatta okuduğumuz bilgilerle bazı şeyler söyleyebiliriz; ama, işi bir sosyolog farklı açılardan değerlendirir, bir sosyal antropolog çok farklı açılardan değerlendirir. Allah bazı ibadetleri malî şekilde emretmiş, bazılarını bedeni, bazılarını hem malî hem bedeni. Hepsini aynı kategoride yapabiliirdi. Pek çok ahlâk kuralının İslâm’ın mesajını tamamlayıcı, bütünleyici yönleri vardır. Ebu Hanife kurban için “vacip” demiş olmasını aslında fazladan bir hüküm gibi sezdim ben. Ebu Hanife’nin “vaciptir” demesi, “Ebu Hanife’nin görüşü doğrudur” diyenleri bağlar. (...)

Komiyon Başkanı – Kısaca başka ilim dallarından da istifade edilmeli diyorsunuz?

Prof. Dr. Beşir Gözübenli – Sonradan eklenmiş birikim değil.

Komisyon Başkanı – “Eklenmiş” demiyorlar; hiç kimse demiyor. Kur’an’da var, sünnette var... Farz mıdır, vacip midir, sünnet midir? Bir aile için bir koyun yeter mi?..

Prof. Dr. Beşir Gözübenli – Bakışlar değişir, hocam. (...) Az sonra zekât konusunda da bu konuyla ilgili açıklama yapacağım için bu konuya girmek istemiyorum. Ama, “bir kimse zenginse kurban kessin” diyorsa Peygamber ve bu Peygamberin emrine veya mesajına itibar ederek insan “ben kurban kesmek istiyorum” dediğinde, bir başkası da “niye bu kadar önemsiyorsun bunu, bunun hiçbir önemi yoktur” derse, o zaman bu, bilimsel olmaz. (...) Hocam, ibadet olarak kabul etmeyenler var. Burada yok.

Bilvesile ifade edeyim: Bir insanın, kurbanın, Allah’ın emri olduğu şeklinde bir anlayışı varsa ve bunu da Allah’ın emrini yerine getirmek için kurban kesmek istiyorsa keser. Ha, bunun, zenginlik ölçüsü... Az sonra zekât konusunda konuşacaktım; ama, burada orijinal olan şey, Allah ile kul arasındaki bir meseledir, ister keser ister kesmez. Kesmediği zaman ayıplamamak önemlidir. Belki de bugün toplumumuzda önemli bir yanlış, kurban kesmeyen, ayıplamasalar bile ayıplanıyor gibi görüyor ya kendisini, o rahatsız edici aslında. Ama adam kendisini varlıklı görüyorsa keser, eşi için de bir tane kesmek istiyorsa kessin. Bunun terbiye edici yönü olduğu muhakkak.

Komisyon Başkanı – Ona kimse bir şey demiyor. Bakınız, bugün, kurban bayramı değil, kurban mevsimi değil, bir arkadaşımız dese ki, ben memlekete gidince kurban keseceğim, eşe dosta bunun etini hediye edeceğim, fakir fukaraya vereceğim.. Bu da kurbandır, bu da ibadettir. Sadece bayramda olması da gerekmiyor. İsteyen, istediği kadar kurban keser, fakir fukaraya verir. Tartıştığımız konu o değil.

Yalnız, şunu söyleyeyim ben: Kurban aslında Hz. İbrahim’den önce de vardı, Âdem aleyhisselamla başlıyor. Kabil, Habil meselesi var. Bu en azından simgesel olarak bize şunu ifade ediyor ki, insan insan olarak yeryüzünde var olalıdan beri böyle bir ibadet vardır. Semavi dinlerde de vardır İslâm’dan çok önce, hak dinlerde de vardır, öbür dinlerde de vardır. Bunun gayesinden saptırılmış şekilleri de vardır; insan kurban etme gibi, insanları katletme gibi veya bir hükümdarla birlikte kişileri mezara gömmeye gibi... Mısır’da, vesairede var. Ama, İslâmî olan şekilleri de vardır. Bu Yahudilikte vardır, Tevrat’ta yazıyor. Sonra Yahudiler bu âdeti geniş ölçüde terk ettiler, kurban kesmiyorlar. Hıristiyanlığın bazı mezheplerinde hâlâ vardır. Ama, geniş ölçüde Hıristiyanlar da bunu terk etti. Yani, kurban kesme âdetini terk etti. Bunu, şunu için söylüyorum: Güncel meselelerde bunlar tartışılırken deniliyor ki, “İslâm’da da terk edilebilir”, haklı olarak o endişeler var. Batı’ya kıyas edilerek de söyleniyor. Bana göre doğuda, özellikle İslâm toplumlarında bunun terk edilmesi mümkün değildir. Şahin Bey’in dediği gibi, dinin öbür görevlerini ifa etmeyenler dahi, kurban kesmekte ısrar ediyorlar. Ben, Kafkaslarda, Orta Asyada epey gezdim, oralarda gördüm. Namaz kılmayan, oruç tutmayan adamlar, komünizm döneminde çok sıkı yasaklar altında dahi kurbanlarını kesmişlerdir. Gizli kesmişlerdir, gece kesmişlerdir; ama, kurbanlarını birçoğu kesmekte ısrar etmişlerdir. Bunların Müslümanlığının devamında da çok etkili oluyor, faydalı oluyor. Bugün için, İslâmiyet’in o dönemden bu döneme geniş ölçüde sağlıklı bir şekilde intikalinde de faydalı oluyor.

Biz, bunu çağımızda birtakım değişimleri, anlayış farklılıklarını da dikkate alarak, daha nasıl insancıl olarak, daha güzel yapabiliriz? Hz. Peygamber'in bir hadisi şerifleri var; diyor ki orada, "Allah her şeyin üzerine ihsanı yazmıştır." Yani, neyi yaparsanız en güzel şekilde yapınız diyor ve bir hayvanı kestığınız zaman da onu en güzel şekilde kesiniz diyor. O halde, bu bizim için bir hareket noktası olabilir. Hem hayvana acı çektirmeyecek şekilde, en uygun, en güzel şekilde kesmeliyiz, hem de çevreyi kirletmemeye, başkalarını rahatsız etmemeye gayret etmeliyiz. Bunun yollarını aramalıyız. Diyanet İşleri Başkanlığı olarak da, kanaatime göre, müftülükler olarak da, ilahiyatçılar olarak da bu konuda tavsiyelerde ve telkinlerde bulunmalıyız. Sonuçta bu belki belediyeyi ilgilendirir, belki şunu bunu ilgilendirir; ama, bizden birtakım mesajların, telkinlerin, tekliflerin gitmesi gerekir; ki, onlar da o istikamette projeler geliştirsinler. Bizim böyle bir görevimizin de olduğu kanaatindeyim.

– Buyurun Recep Bey.

Recep Akakuş – Efendim, Celal Bey'in tespiti çok yerinde, şahsen onun vurgulanmasını, mutlaka raporda yer almasını teklif ediyorum. O tespit, can alıcı bir nokta.

İkincisi, şoklama konusu... Ben görevli iken, bizzat Avrupa'da hem küçükbaş hayvanların, hem büyükbaş hayvanların kesimlerini yerinde özel olarak izledim. Önce Zandam'da yaptığım incelemede, küçükbaş hayvanlarla domuz kesimleri aynı prensipte yapılıyor. Büyükbaş hayvanlar ise iki türlü kesiliyor. Küçükbaş hayvanlar biliyorsunuz tıpkı tavuklarda olduğu gibi elektrikle şoklama yapılıyor. Elektrikle yapılan şoklamada eğer voltaj biraz yüksek olursa o hayvanı öldürüyor. Voltajı ayarlı olmak kaydıyla, o hayvan ölmüyor ve o tarzda yapılan şoklamayla küçükbaş hayvanların kesimi caiz kanaatimce. Çünkü, onu izledim, Hollanda'da, Almanya'da, Danimarka'da üç dört mezbahaya ayrı ayrı gittim. Zaten Başkanlık adına verilen görüş de, bu araştırmalara dayalıdır. Büyükbaş hayvanlar ise, son derece sakıncalı. Çünkü, uygulamada izlediğim kadarıyla hepsi murdardı. Çünkü, çalıştıkları sistem şöyle: Hayvan muhafaza edildiği yerden kesim yerine doğru yaklaşırken -ya çıkmak için, bir yer aramak için geliyor veyahut da yem için- birden karşısına ilgili kişi çıkıyor, beynine tabanca sıkıyor ve o hayvan, o anda birden yere çöküyor. Çöktüğü andan itibaren, o görevli kişi tabancanın çıktığı yere büyük bir demir çubuk sokuyor, beyni parçalıyor içeride. Takriben 1,5-2 dakika. Bu aslında görünürde hiç de hoş bir şey değil. Hani, kimse görmediği için, kimse bunun farkında değil. Bundan sonra hemen hayvanın sağ arka ayağına bir şey takılıp vinçle yukarı kaldırılıyor. O büyük cüsse birdenbire aşağı doğru sallanınca, hayvan iki-üç dakika ancak yaşıyor. O anda bıçak atılırsa, yüzde 80 musmuldur dediğimiz kesim gerçekleşir. Ama, uygulamada, aşağı yukarı dört beş defa gittim, hepsinde cins cins, evvela sığır cinsi, sonra manda cinsi, sonra at eşek cinsini sırayla kesiyorlar böyle her cinsi biriktiriyorlar. Sığırlar 15, 20, 30 tane birikiyor. Kaldırınca zaten 3 dakika sonra hepsi ölüyor. Kesim yapmıyorlar. Daha sonra calaskalla götürüyorlar ilgili yerde kesiyorlar. Bu bakımdan, onu dinen tecviz etmek mümkün değil. Yalnız, Zandam'da yaptığım araştırmada büyükbaş hayvanlarla ilgili kesim sistemi biraz daha değişti. Hayvanı içine alacak tarzda bir makinenin içine alıyorlar, şimdi MR çekmek için insanı sokuyorlar ya bir yere, aynen böyle bir makine, o makinenin içine hay-

van girdikten bir müddet sonra, tersine döndürüyorlar o hayvanı, kafadan kesim yapıyorlar ve o İslâm'a uygun. Burada, açıkça söyleyeyim, şoklama sistemi hayvana ıstırap çektirmez şeklindeki yorum yanlış, zanni, aslında kesene yardımcı olunuyor. Yani, Avrupa'daki sistemde kesilen hayvana zahmet verilmiyor şeklindeki görüş bence zanni; çünkü, delil yok. Ama, burada kesene yardımcı olunuyor. Bu bakımdan, şoklamada hayvan ıstırap çekiyor mu çekmiyor mu, o konu kesin değil. Bir Pakistanlı doktora o konuyu sordum, dedi ki hayvanın en az ıstıraplı kesim tarzı İslâm'ın dediğidir. Yalnız, tabii, bilinçli yapmak kaydıyla. İslâm âleminde yapılanlar bilinçsiz olduğu için kötü manzaralar ortaya çıkıyor.

Bir de, Sayın Uçar Hocamızın teklifini destekler tespitlerim vardı. Zannediyorum 1985 senesiydi, hac organizasyonunda görevliyen kafilime misafir olarak bir Amerikalı profesörü getirdiler. O zat, yabancı bir kişi olduğu için oldukça ikramda ve iltifatta bulunmaya, onun hizmetlerine özellikle itina göstermeye gayret ettik. Bu arada, vekâletini alıp kendim bizzat kurbanını kesmeyi kendisine teklif ettim. Amerikalı profesör bu teklifimi kabul etmedi; "bu, benim görevim" dedi. "Bunu ben bizzat kendim yapacağım. Beraber götüreceksin, ben emaneten, vekâleten yaptırıtamam." Zahmet olmasın, oradaki durumları da görmesin istedim, açık söyleyeyim. Ama, bizzat kendisi kesmekte ısrar etti. Hocamızın ifade ettiği gibi, "ölümle hayat arasındaki farkı benim hissetmem, yaşamam lazım" dedi. Hatta ilgili âyeti okudu, insanın yaratılışında kan dökme **ويصفاك الدماء** (Bakara, 2/30) âyetinde kan dökme ihtiyacı vardır. Adam, benim bu hayvani tarafımdaki duygunun tatmini için ben bunu yapacağım dedi ve kendisi geldi bizzat kurbanını kesti.

Komisyon Başkanı – Bizde de biliyorsunuz gelenektir, kurban sahipleri kesilirken başında bulunmak isterler.

Recep Akakuş – Enteresandır, o zat, "ben **ويصفاك الدماء**'daki olguyu yaşamak istiyorum, o duygunun tatminini istiyorum" dedi ve kendisi kesti.

Sayın Hocam da söyledi, halk nezdinde kurban bir başka türlü ibadet olarak anlaşılıyor. Bu sene biliyorsunuz İstanbul'da kurban darlığı oldu. Komşum akşamdan kurbanını belirledi, kaporasını verdi, kurban çıkmayınca 350 milyona aldığı kurbanı, besici bir başkasına 700 milyona satmış gitmiş. Ertesi gün gidip kurbanını keseceği zaman ortada kaldı. Utandığından evine gelemedi. Çoluğunu çocuğunu terk etti, ta Te-kirdağ'a gitti. Kurbanını orada kesti, ertesi gün kan ter içinde geldi. Kurbanın vatan-daşça algılanması böyledir. O bakımdan, bu ayrıcalığa da dikkat etmek gerekiyor.

Şikâyetler genellikle bize biraz bu aydın zümre dediğimiz yerden, biraz da politik olarak geliyor zannediyorum. Bence vatandaşlara da şartlarına uygun kolaylık yolu gösterilmeli; ama, bir taraftan cehaletten kaynaklanan çevre kirliliği önlenmeli, bir taraftan da vatandaşın öteden beri algıladığı şekilde kurban ibadetine devam edilmelidir.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

Son temas ettiğiniz konu son derece önemli. Yani, kurbanın dindeki yeri ne olursa olsun, meselenin ayrı bir boyutu var. Vatandaş bunun lüzumuna inanıyorsa, bunu bir görev olarak biliyorsa, bunu yerine getirmemesi halinde içinde bir sıkıntı hissediyor-

sa, rahatsızlık hissediyorsa, toplumda bir mahcubiyet duyuyorsa, bu da dindir ve bu dine herkesin saygı göstermesi gerekir. Din ve vicdan hürriyeti dediğimiz şey budur. Dindeki yeri farz olabilir, sünnet olabilir, şu olabilir bu olabilir, ama bu sosyal psikolojî bakımından son derece önemli bir konudur. O bakımdan da insanların kurban kesmeleri geleneğine, âdetine, sünnetine saygı gösterilmesi gerekir gayet tabii.

– Buyurun.

Doç. Dr. Ahmet Yaman – Sayın Başkan, ان الله كتب الاحسان على كل شيء (Riyazü's-Sâlihîn, II, 60) hadisini okumuştur. Doğal kesim tarzı acaba ihšana en uygun tarz değil midir diye bir soru geldi hatırıma. Eğer Cenab-ı Hak, bunun baştan beri böyle kesilmesini tabii şartlar gereği uygun bulmuşsa, demek ki “ihsan” o konuda da kendisini gösterecektir. Bu husus hatırıma geldi.

İkincisi, geçen aylarda basından takip edildiği kadarıyla, Almanya’da bazı Müslümanların dava açmaları üzerine, kendilerine belirlenecek yerlerde, kendi gelenekleri ve bildikleri usulde kurban kesme hakkı tanındı. Avrupa Birliği normlarına göre, herhangi bir Avrupa Birliği ülkesinin bu çapta verdiği idarî bir karar, diğer ülkelerde de uygulanabilir bir hüviyet taşıyor. Dolayısıyla, bu konuda Müslümanların Batı Avrupa’daki problemleri de büyük çapta önümüzdeki yıllarda çözümlenecek gibi gözüküyor.

Yanlış anlamadıysam, genel bir kanaat olarak, burada konuşan hocalarımız kurbanı, bir ibadet olarak tanımakla beraber, bunun temelini Kur’an’da bulunmadığını söylediler. Süleyman Ateş Bey Hocamız da söyledi...

Komisyon Başkanı – “Hedy kurbanı var”, dediler.

Doç. Dr. Ahmet Yaman – Biz şimdi udhiyeyi konuşuyoruz. Hedy değil udhiye kurbanının Kur’an tarafından ele alınmadığını ifade ettiler. (...) Tefsire girmeden önce, bizzat Kur’an-ı Kerim’in kendisinde kurban olayının çözümlendiğini görüyoruz. Tabiatıyla bu âyet Hac suresinde yer aldığı ve sanki hacdaki hedy kurbanıymış gibi değerlendirildiği için biraz sezilmiyor. Oysa, 33. âyete kadar Hac suresi, hac kurbanıyla ilgili hususları hükme bağladıktan sonra, ولكل امة جعلنا منسكا ليدكروا اسم الله على ما رزقهم من بهيمة الانعام (Hac, 22/34) âyetiyle, artık umumi anlamda kurbanla, udhiyeyle ilgili hükümlere geçiyor. “Li külli ümmetin” denilmesi, sonra “min behimetil enam” hemen ardından والبدن جعلناها لكم من شعائر الله لكم فيها خير (Hac, 22/36) denilmesi, hemen bundan sonra savaşla ilgili ilk izni veren âyete geçilmesi, ilginçtir “... bi ennehum zulimun” âyetine geçilmesi, bunlar Hac suresinde yer alıyor diye buradaki savaşı bir başka türlü izah etmemizi gerektirmiyor. Haşr suresinde, adı “Haşr” olmakla beraber, ganimet dağıtımıyla ilgili hususlar vardır; adı “Bakara” olmakla beraber faizle ilgili hususlar vardır. Yani, ikinci okuduğum âyet hedy ile irtibatlandırarak anlaşılırsa, o takdirde udhiyeye yok denebilir; ama, tamamen ayrı bir konu ve münhasıran udhiyeyle ilgili bir husustur. Dolayısıyla Kur’an-ı Kerim’de bunun temeli vardır. Üstelik, Saffat suresinde de وفديناه بذيح عظيم (Sâffât, 37/107) ifadesiyle Hz. İbrahim’den itibaren bu fiilin başladığına dair de bir bilgi bize verilmektedir.

İbrahimî dinlerdeki kurban olayına baktığınızda da, kurbanın kutsal kitaplarda yine yer aldığını görüyorsunuz. Mesela Levililer’de, güvercinin ve domuzun dışında her hayvanın kurban olabileceği bilgisi vardır. Eski Türklerde başta at olmak üzere,

koyun gibi hayvanların kurban edildiğine dair Türkî kaynaklarda bilgi olduğunu ifade ediyorum. Hıristiyanlıkta da I. Petros ve Marcos kitaplarında, ilgili bölümlerinde, Yahudilikte de keza Tevrat'ta bu hususun bulunduğu ortaya çıkıyor.

Özetliyorum. Şu halde, udhiyye kurbanı tamamen menşeyini ve meşruiyetini, hükümü ne olursa olsun, ister vacip diyelim ister sünnet, ama meşruiyetini bizzat Kur'an-ı Kerim'den alan bir ibadettir ve Hz. İbrahim'den itibaren monoteist dinlerde zaten uygulanan bir hükümdür.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

Mehmet Keskin – Müsaade ederseniz bir açıklama yapmak istiyorum. Kurban ibadetinin Peygamberimizin sahih sünnetiyle sabit olduğunu, bir ibadet olduğunu ifade ettim. Hac suresinin 34. âyet-i kerimesinde geçen “mensek” kelimesi, malumunuz, hac ibadetiyle ilgili amelleri ifade eden bir kelimedir... Onun için, bu âyet-i kerime udhiyye kurbanıyla bağlantılı olarak anlaşılmalıdır; hacda karin ve mütemettilerin kesmeleri gereken hedyle ilgili bir âyet olduğu ve bunun bu şekilde anlaşılması gerektiğini düşünüyorum.

Kevser suresinin Mekki olduğunu biliyorum. Onun için ben Kurbanın Kur'an'da dayanağı yoksa da, Hz. Peygamberimizin sahih sünnetiyle sabit olduğunu zaten ifade ettim ve bunun vazgeçilmez dinî bir şiar olduğunu da tekrarlıyorum.

Komisyon Başkanı – Kurbanın İbrahimî dinlerde olduğunu da zaten herkes kabul ediyor.

Fahrettin Aşık – Kurban üzerinde yeteri kadar görüşme yapıldı. Yalnız, bu, ekseri ulema ve fukahanın görüşlerine göre sünnet-i müekkede olarak yerleşmiş bir ibadettir. Bunun terki, hali müsait olan kişilere fevkalade sıkıntı vermektedir. Sizin de buyurduğunuz gibi, komünizm dönemlerinde bile Müslümanlar gizli de olsa kurbanlarını kesmeyi ihmal etmemişler.

Kurbanın gerek sünnet, gerek vacip olması için, bir şart da kişinin mukim olması lazım; seferiye kurban gerekmiyor. Buna rağmen memleketimizin birçok yerlerinde kurban bayramından bir gün, iki gün önce vatandaşlarımız mesela Bodrum'a Marmaris'e şuraya buraya gidiyorlar. Tabii üç-beş gün kalacak, bayramı orada geçirecek, ondan sonra dönüp gelecekler. Dolayısıyla bunlar seferi oluyorlar. Seferi olmalarına rağmen, çeşitli kuruluşlara, vakıflara bazen de müftülüklere başvurarak, “şu kurban parasını alın, benim için kurbanımı kesin” diyorlar. Biz de onlara, bu akideleri sarsılmasın bu dinî gelenek zedelenmesin diye, “siz üç gün kalacaksınız orada, size kurban vacip değil, sünnet değil; vermeseniz de olur” demiyoruz.

Komisyon Başkanı – Deseniz de zaten dinleyen olmaz.

Fahrettin Aşık – Yok, o zaman parasını alabilir geri. Bazısı da almaz. Maliki mezhebinde, bir kişiye kurbanın gerekmesi için, o sene hacca gitmiş olmaması lazım. Bir defa, bizim kabilelerimizin birçokları 15-20 gün evvel Mekke'ye gidiyorlar, dolayısıyla arife gününe kadar orada 15 günden fazla kaldıkları için mukim oluyorlar. Hem hac kurbanını kesiyor, hem de bazıları, biraz da kabile başkanlarının “siz memleketle-

rinize telefon edin, sizin oradaki udhiyelerinizi de orada kessinler” şeklindeki empozelerleriyle birtakım tedirginlikler de meydana geliyor. Ama, Türkiye’de göstermediğimiz toleransı oradaki hacılara gösteriyoruz, diyoruz ki, Maliki mezhebinde böyle bir durum vardır, sizin burada kestiğiniz kurban dışında bir de udhiyye kesmenize gerek yoktur.

Sayın Hocamızın da belirttikleri gibi Kurban, Kur’an-ı Azimüşşana, zorlamayla dayandırılıyor. Fakat, bu açıkça Kur’an-ı Kerim’de olsa, o zaman ya farz, ya vacip olur. Sünnet olduğu da belli. Hadis-i şerifte Peygamberimiz buyuruyor ki, “Kötülük, nefsi-ne sıkıntı veren şeydir.” İnsanların buna muttali olmasından korkan insan günah işliyor demektir. Bir adama da eğer kurban kesmediği takdirde bir sıkıntı geliyorsa, ona kurban kesmesinin yollarını her halukârda açmak lazım. Zedelenmeden, herhangi bir arızaya uğratılmadan bunun devamında hem dinî bakımdan, hem de sosyal bakımdan çok büyük fayda vardır ve ihtiyaç vardır.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

– Buyurun.

Ali Akın – İstatistiklere göre, Türkiye’de, yıllık kişi başına düşen et tüketimi 9 kg.dır. Batı Avrupa ülkelerinde 75, ABD’de 80 kg.dır. Şimdi burada kurbanların kesilmesini bir nevi yavaşlatma gayretleri bana pek gerçekçi gelmiyor. Kurban geleneksel haliyle mutlaka devam etmelidir. Fakat, buna “Kevser sûresi” âyetinin dayanak gösterilmesini de kabul etmemiz mümkün değildir. Surelerin nüzul tertibine baktığımızda, bu 11. suredir, kısa sureler içinde yani ... Ala, Leyl, Duha, İnşirah, Kevser, Tekasür sureleri arasında 11. sırada yer alıyor. İlk yıllarda kurban emredilmemiştir, ondan o manayı çıkarmak bir zorlama olur. Kurbanın, geleneksel haliyle ben de devam etmesini savunuyorum ve Türkiye’de zaten et tüketimi asgari derecededir. Bu da fakir fukaranın hiç olmazsa belli günlerde et yüzü görmelerine vesile olur.

Komisyon Başkanı – Maddemizin içinde, bedelinin tasadduk edilmesi diye bir konu var. O konuda görüş istiyoruz.

Ali Akın – Sayın Hocam, ülkemizde paraya çevrilen bir şeyin devamlı hortumcuların hedefi haline geldiğini görüyoruz; saldıran, kapmak isteyen çok olur. Bunun bu haliyle kalmasında, bu konjonktürde en faydalı şekildir diye düşünüyorum.

Komisyon Başkanı – Bedelinin konuşulmaması gerekir.

Burada bir şey daha var Fahrettin Bey. Deri meselesi, çeşitli dernekler arasında, cemiyetler arasında özellikle de birtakım terörist gruplar arasında istismar meselesi yapılıyor. Yani, memleketin menfaatleri, toplumun huzurunu bozacak şekilde de kullanılıyor deri meselesi.

– Buyurun.

Fahrettin Aşık – Efendim, kurbanını bedelinin tasadduk edilmesi, bence kurban geleneğine aykırı bir davranıştır. Sebebine gelince, sosyal dayanışma vakıfları vardır vilayetlerde, kazalarda. Müftüler de bunun tabii ve kanuni üyesidir. Buraya vatandaşlar geliyor yardım istiyorlar. Vatandaşa yardımın aynını verirken başkadır, parasını verirken başkadır. Parasını verdiğin zaman, o parayı alan kişi, icabında bunu içkiye,

kumara, sigaraya ve başka yerlere verebiliyor. İşte bu şekilde parasını ödemekten mümkün merteye bu kuruluşlarda görev alan arkadaşlarımız kaçınıyorlar, kaçınıyoruz daha doğrusu ve adama yardım paketi veriyoruz. Bunu evine götürecektir mecburen, içinde şeker var, pirinç var, vesaire. Mesela, okul zamanında çocuklara giyim yardımı, kitap yardımı, kışın yakacak yardımı, ramazanda iftarlık sahurluk bu şekilde gıda yardımı yapıyor. Aynı yapıyor bu. Niye parası verilmiyor? Yüzde 10'u olsa bile, bir kısmı aldığı parayı istismar eder, başka yerlere verebilir. Hiç de evine faydası olmaz. Kurbanda da aynı durum söz konusudur. Kurbanda mühim olan proteinin, et gıdasının birtakım fakir ailelerin evine girmesi. Bu, kurbanın faydalarından sadece bir tanesidir. En azından bu faydayı temin etmiş oluruz. Bunun yanında, parayı alan kişinin, hiç de lüzum etmeyen, ihtiyaç olmayan birtakım yerlere sarf etmesi de daima mülahaza edilmesi lazım. Yani, dinî bakımdan bunun bir sakıncası olmasa bile, sosyal bakımdan büyük sakıncalar doğuracağı kanaatini taşıyorum. Kaldı ki, dince de mahzurdur.

Komisyon Başkanı – Buyurun Davut Bey.

Prof. Dr. Davut Yaylalı – Bedelinin tasadduk edilemeyeceği konusu şuradan da belli: Celal Bey onu anlattı, esas olanın hayvanı kesmek olduğunu belirtti. Kitaplarımızda da zaten kurbanın bayram günlerinde kesilmemesi halinde bedelinin tasadduk edileceği söyleniyor. O açıdan da meseleye bakacak olursak, bedeli asıl değil, bedeli ancak asıl imkânsız olduğunda yerine getirilecek, ödenecek bir şey olduğunu görüyoruz. Bu bakımdan da bedelini tasadduk etmek, dinen kurban kesmiş olmak yerine geçmiyor, yani zaruri durum dışında. Hatta, örnek olarak verecek olsak, bir insan kurbanı kesse, hiç dağıtmasa, öylece zayı olsa, kurban vecibesi yerine gelmiş olur; ama, tabii Celal Bey'in belirttiği gibi, onu zayı ettiği için sorumlu olur, dağıtmadığı için sorumlu olur. Halbuki biz kurbanı kesmeyip de, bir ton et dağıtsak sevabı belki fazla olabilir ayrı şey; ama, kurban yerine geçmiyor.

Ben bir farklı hususa buradan bağlantılı olarak geçmek istiyorum. Burada önemli olan Allah'ı tazim ve O'nun için kesmek. Âyet-i kerime de okundu defalarca *لن ينال الله لحومها ولا دماها* (Hac, 22/37) derken peşinden gelen takvanın esas olduğu, yani Allah için, Allah'ı tazim için olduğu belirtiliyor. Mesela, bu manada hayvanın esas itibarıyla insana verilmiş nimetler arasında Kur'an'da sayıldığını görüyoruz. Onun için musahhar kılındığını görüyoruz. Dolayısıyla insan, hayvanı, ne kadar severse sevsin, hele Rabbi emrettiyse, onu kesip yiyebilmesini de düşünebilmeli. Hayvanları sevme adına buna karşı çıkmanın hiçbir anlamı yoktur. Bu biraz İsrailoğullarında olduğu gibi, buzağıya tapan İsrailoğullarının bu buzağıya tapmalarını yıkmak için, Allah onlara -malum, Kur'an-ı Kerim'de geçiyor- "bakara" kesmelerini emrediyor, onlar da kesmemek için bir süre direniyorlar. Yani, hayvana tapma olayının önüne geçme düşüncesi de burada düşünülebilir. Hayvanın kanını akıtmanın, gerektiğinde hayvanı kesebilmenin... İşte bu manada, Allah'ın insanlara bir nimet olarak verdiği etinden, sütünden istifade edebileceğimiz hayvanları kesmeye karşı çıkan hayvan severler, niyetlerinin iyi olmadığını, birçok yerde insanlar sebepsiz yere zulmen öldürüldüğü halde onlara hiç ses çıkarmamakla göstermektedirler. Halbuki, normal olarak insanların ihtiyacı için yara-

tlmış olan hayvanların Allah emrettiği için de kesilmesine karşı çıkmalarının tutarlı bir tarafı da yoktur. Kesilmesidir esas; ama, kesildikten sonra tasadduk edilmesi daha sevaptır.

Dr. Lütfi Doğan – Kurbanın ibadet olduğunu bütün halk biliyor... Benim ilgilediğim iki konu var. Birisi, biraz önce bir arkadaşımız, karşı görüşte olan arkadaşları karaladı. Doğru değil aslında. Ünsiyetle de bir insan başka bir şey düşünebilir. O bakımdan, bazı kentlerde, büyük şehirlerde kurban kesmek zorluğu karşısındayız. Nasıl kesecek kurbanı, kime kestirecek? Onun için diyorum ki ben -önceki meselelere girmek istemiyorum- istediğim tek şey, Diyanet İşleri Başkanlığı, kurban kesiminin sorumluluğunu yükledi. Çünkü, yaşama zorunluluğundan dolayı şehirlerde, kentlerde, kurban kesmek biraz zorlaştı. Ayrıca, hayvandan insana geçen hastalıklar amansız bir hale geldi. Bir veteriner, Türkiye'ye İran sınırından getirilen hayvanlardan, 10 türlü hastalık geçtiğini söyledi. Onun için, sevgili dostum bahsetti, şüphesiz insan kendi kurbanını kendi kesmek ister, fakat toplumsal birtakım zaruretler bizi birtakım tedbirler almaya götürüyor. Ali Aydın bilir, daha önce Mekke'de kesilen kurbanlardan ötürü, bir hayli tartışmalar oldu, bazıları neredeyse kötü kötü kelimelerle itham ettiler. Yeni birtakım yöntemlere karşı geldiler. Fakat, şimdi, Mekke'de özel yerlerde çok çabuk kesiliyor, çünkü bir zaruret var. Yarın bu zaruret Türkiye'de de olacak, haber vereyim. Bu hastalıklar karşısında göz göre göre hiçbir ülke kendi insanının, hayvanlardan geçen hastalıklar sonucu ölmesini istemez. Onun için, Diyanet İşleri Başkanlığı tedbir almak mecburiyetinde. Geçen sene yönetmelik çıktığı zaman söyledim, arkadaşlarıma hatırlattım, tedbir almadılar. Ben açıkça söyleyeyim, ne dersiniz deyin, aynı hacdaki gibi, paranızı vereceksiniz, makbuzu verecekler, kurbanınızı kesecekler. Kurbanı öyle her yerde kestirmeyecekler. Bu manzaralara tahammül etmenin manası yok. Kısacası, Diyanet İşleri Başkanlığı zaten tedbirleri alacak. Eskiden Din İşleri Yüksek Kurulu üyesi olan arkadaşımız, istediği kadar efendim o kesimhanelerde kesilmez desin, buz gibi kesimhanelerde keseceksiniz. (...)

Sevgili dostlarım, gerçekten hayvanın kesimi çok özen gösterilecek bir konudur. Bunu tahmin ediyorum Diyanet İşleri Başkanlığı şu toplantıdan sonra bunun üzerinde duracak, hazırlık yapacak. Çünkü, Başkanlığın halkın önünde kifayetsiz durumda kalmasını hiçbir zaman gönlüm almıyor.

İkinci mesele, kurban yerine para verirsek, o da bir sorun bence. Para verirsek acaba geçer mi geçmez mi meselesi, biz ne dersek diyelim, nasıl konuşursak konuşalım, halkın arasında bizzat kesme kararı var, bunu demek istiyorum.

Komisyon Başkanı – Hocam, zamanımız geçiyor, Hüseyin Bey'e bir söz vereceğiz, Diyanet adına...

– Buyurun Hüseyin Bey.

Hüseyin Çınar – Diğer konularda olduğu gibi, kurban konusunda da hocalarımız bizi en güzel şekilde aydınlatmış oldular. Hepsine teşekkür ediyoruz, hepimize minnettar olduğumu arz etmek istiyorum.

Kurban, mali bir ibadettir, sosyal bir ibadettir. Ülkemizde de yüzde 60'ın üzerinde halk kurban kesmektedir. Halkımızı bu ibadetten mahrum etmek de mümkün değil-

dir. Arkadaşlarımızın dediği gibi, adam sefere çıkıyor; kurban kesme zorunluluğu olmadığı halde parasını veriyor, "benim adıma kurban kesilsin" diyor. Kesilen bu kurbanların usulüne uygun bir şekilde, çevreyi kirletmeden, hocamın da dediği gibi güzel bir şekilde kesilmesi ve insanlara arz edilmesi gerekmektedir. Hepimizin bildiği gibi, bu seneye kadar çeşitli yerlerde ve çeşitli şekillerde kesildi; yani caddelerde, kaldırımlarda şurada burada... Kanları sokaklara falan akıtıldı. Hoş olmayan görüntüler ortaya çıktı. Bu sene, beş bakanlığı da ilgilendiren bir kararnameyle bu görev Diyanet İşleri Başkanlığına verildi. Bu işin idaresi de acizane bize verildi. Biz iki kez beş bakanlığın ileri gelen kişileriyle toplantılar yaptık. Kararlar alındı. İllerde valilerin, ilçelerde kaymakamların başkanlığında, il ve ilçe müftülerimiz birinci planda sorumlu olmak üzere komisyonlar kurulması şeklinde kararlar alındı. Bu seneden itibaren, yani geçen kurbandan itibaren Türkiyemizde kesilen kurbanlar bizim arzu ettiğimiz şekilde, usulüne uygun, hijyenik olarak, kanları sokaklara caddelere akıtılmadan ve gösterilen yerlerde kesildi. Bu sene bu işte yüzde 80 muvaffak olduk, ben bunun istatistiğini aldım. Bu sene bizim almış olduğumuz tedbirlerle, kurban kesim yerleri bir defa daha gözden geçirilmesi lazım. Belediyeler bunları hazırlayacaklar; talimat çıktı, belediyelere gitti, belediyeler ancak yüzde 40 karşılayabildiler. Özel kurban kesim yerleri bu sene yetiştirilemedi ama, bundan sonra özel kurban kesmek isteyen marketler veya benzeri yerler, kurban kesim yerlerini hazırlayacaklar, ondan sonra kurban kesmeye başlayacaklar. Bu nedenle, seneye, önümüzdeki seneye inşallah, artık caddelerde, sokaklarda veya görünümü iyi olmayan yerlerde, çocukların önünde kurbanlar kesilmeyecek. Belediyelerin hazırlamış olduğu, özel şirketlerin hazırlamış olduğu mezbahanelerde kesilecek. Mezbahanelerde de kendi başına kesilmeyecek bunlar. Mezbahanelerde almış olduğumuz kararlara göre bir veteriner bulunacak, bir defa hayvan sağlık yönüyle kontrol edilecek. İkincisi, kurbanı güzel kesebilecek usta bir kasap bulundurulacak. O kasap eliyle kesilecek. Yani vatandaş ben keseceğim, şu kesecek bu kesecek demeyecek. Üçüncüsü, bir din adamı bulunacak, dini vecibesi de yerine gelecek, duası yapılacak, vatandaşın tatmin olması için. Dördüncüsü, dışarıda kesilenlerin çevreyi kirletmemesi hususunda da tedbirler alınmıştır. Belediye de adamını bulunduracak, böylece kirlenmeyi de önlemiş olacağız.

Bu, Arabistan'da oldu. Şimdi Arabistan'daki kurbanlar çok güzel bir şekilde kesiliyor ve değerlendiriliyor. İhtiyacı olan ülkelere, Mekke'de hacılarımızın kestikleri kurbanlar değerlendirilerek gönderiliyor. En adil şekilde gönderiliyor. O nedenle, kurbanın zayıtı meselesi Arabistan'da tamamen ortadan kaldırılmış durumdadır. 1984'ten bu tarafa, İslâm Bankasının el atması ve güzel bir mezbaha kurmasıyla, kurbanlar en güzel şekilde değerlendirilmektedir.

Yukarıda ifade etmeye çalıştığım düzenlemeler, İçişleri Bakanlığı, Çevre Bakanlığı, Tarım Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığının ortak çalışmaları sonunda yapılmıştır. Dini bir yönü olduğu için görev de tamamen Diyanet İşleri Başkanlığına verildi. Bu işi yürütmektedir. Önümüzdeki sene inşallah göreceksiniz, kurbanınızı herhangi bir yerde kesemeyeceksiniz, kestirmeyeceğiz. Ya kapalı bir yerde, çevrili bir yerde, bahçenizde veya benzeri bir yerde veya mezbahada keseceksiniz. Önümüzdeki sene,

kapalı olan bahçenizde de kesemeyeceksiniz, kurbanları götürüp belediyenin hazırlamış olduğu veya Tarım Bakanlığının hazırlamış olduğu veya hayvan satımıyla ilgili olan şahısların hazırlamış olduğu kesim yerlerinde sırasıyla herkesin kurbanı ehil insanlar tarafından kesilecek, ehil insanlar tarafından sağlık kontrolü yapılacak, ehil insanlar tarafından da duası yapılacak. Kurbanlarınız evinize et olarak gelmiş olacak; ama bunun karşılığında bir ücret alınacak sizlerden. Böyle bir durum var. Bir örnek olarak söylemek istiyorum. Bir yakınımız, bir açılış yapıyordu. Biliyorsunuz bizim muhitimizde böyle bir gelenek var, herhangi bir şey yaptığımız zaman, açılış, temel atma şu bu için bir kurban keseriz ki, Cenab-ı Hakk kazalardan, belalardan, musibetlerden muhafaza etsin. Koyun kanı aksın, insan kanı akmasın diye. Herhangi bir kazaya, herhangi bir musibete uğramasın diye işin başlangıcında veya sonunda bir kurban kesilir. Bir açılış yapılacak, kurdela kesilecek, boyalı güzel bir koyun geldi önümüze, dediler ki hocam kurban kesilecek bir dua edilsin. Cadde üzeri bir yer... “Burada kurban kesilmez” dedim; “bu işin başında ben varım, cadde üzerinde, sokaklarda kurban kesilmesini biz yasakladık, kurban kesilmesinin önüne geçmek istemiyorum; ama, kurbanınızın etini nereye göndereceksiniz, işte falan çocuk esirgemeye, bunu böylece sağ olarak gönderin, orada çocuk esirgeme kurumunun kurban kesme yeri vardır, orada kesilsin, orada duası da yapılır” dedim. Ve öyle yapıldı, orada kesildi ve güzel oldu.

Komisyon Başkanı – Süre 10 dakikayı geçti. (...)

Ali Akın – “Sefer halinde vacip değildir” denildi ya. Bu sırada onun gerekçesi kalkmıştır, herkesin cebinde banka kartı vardır, istediği zaman para çeker, istediği zaman kurban keser. Artık öyle bir imkânsızlık yoktur.

Hüseyin Çınar – Kendisi parasını bırakıyor, “benim adıma kurban kesin” diyor. Vekâleten kurban kesme olduğuna göre, vekâleten kurbanının kesilmesini istiyor adam.

Teşekkür ediyorum efendim.

Komisyon Başkanı – 16.30’da tekrar toplanmak üzere, 15 dakika ara veriyorum.

DÖRDÜNCÜ KOMİSYON YEDİNCİ OTURUM

“Zekat ve Fıtır Sadakasının Nisabı ve İfası”

(16 Mayıs 2002)

Prof. Dr. Süleyman Uludağ (Komisyon Başkanı) – Son oturumu açıyorum. Bu oturum da, aşağı yukarı 1,5 saat devam edecek. Bu oturumda zekât ve fıtır sadakası (fitre) meselesi, bunların nisabı ve ifası ele alınacak.

Aslında bunlar fıkıh kitaplarında var olan şeyler, öteden beri söylenmiştir. İşte keçide koyunda şudur, deve de şudur, sığırdaki budur, altında budur, madenlerde şöyledir, zirai ürünlerde böyledir diye fıkıh kitaplarında -hadislerde de- var. Fakat, zamanın ilerlemesiyle birtakım oynamalar oluyor, bunların değerleri arasında...

Bu sene fitre olarak ne kadar verildi bilmiyorum. Her sene üç şeyden veriliyordu: Buğday, hurma, arpa. Değişik seviyede, üç türlü rakam tespit ediliyordu, ama bu sene tek oldu... (...) Bu değer oynamalarında, mesela 86 gr. altın, işte nisap olarak kabul ediyoruz diyelim, 40 koyun; öbür taraftan, bunu nakte çevirecek olursak, bugünkü durum itibarıyla mahı paraya çevirme, parayı mala çevirme hızlı şekilde olan hususlar. Birtakım dengesizlikler de oluyor. Yani, 39 koyuna sahip olan zekât verme durumunda olmuyor; halbuki 86 gr. altını olan veya 90 gr. altını olan daha az servete sahipken zekat vermek durumunda kalıyor. Bu konuda neler söyleyebiliriz âyet ve hadisler muvacehesinde; ki, âyetin genel mantığı açısından, adalet esası, içtimai yardım vesaire gibi şeyler olabilir. Daha çok da hadislerde bunlar ifade ediliyor. Bu hadisler içerisinde -zaman zaman söylüyoruz- mevsuk olanlar, olmayanlar ve mezhep görüşlerinin farklı oluşuna sebep olan görüşler oluyor. Bugünkü ekonomik şartlar içerisinde fıkıh bilgileri, fihi hükümler ihtiyacı karşılamıyor, bunu hepimiz biliyoruz. O sebeple, cemaatimize ne tavsiye edilebilir, hangi şey teklif edilebilir, zannediyorum bunun etrafında konuşmak durumundayız.

Konu çok geniş olduğu için, bir hafta bile buna yetmez, onun için mümkün mertebe somut şeyler söylemeye çalışırsak iyi olur.

Sayın Baktır'dan başlayalım.

Prof. Dr. Mustafa Baktır – Değerli arkadaşlarım; malum, Kur'an-ı Kerim'de zekatın nisabıyla ilgili sarıh bir hükme rastlamıyoruz. Zekât emrediliyor, zekâtın sarf yerleri var; ama, zekât nisabı sünnetle tespit edilmiş. Karşımızda da belli kalemler var. Bunlar gümüş ve altın, hayvanlar, zirai ürünler ve buna benzer birkaç kalem mal. O günün şartlarında tespit edilen bu birimlerin, bugün baktığımızda karşılıklarının

farklı olduğunu görüyoruz. Gerçekten, bugün 85 gr. altın -zaten gümüş tamamen ekonomik değerini kaybetmiş durumda, onun belli bir tutarı var- belki 1 milyar, 1,5 milyar eder mi bilmiyorum, ona yakın. Bakıyoruz 40 koyun, 30 sığır, 5 deve... Zirai ürünlerde Hanefi mezhebinde İmam Azam nisap aramıyor ama yine İmameyn ve diğer mezhep sahipleri bir nisap arıyorlar, orada da yine 1 ton civarında... Bir arkadaşımızla bir çalışma yapmıştık. Asr-ı saadetteki bu malların tekabül ettiği değerler ve bugünkü karşılıkları nedir? Gerçekten bu miktarlar tevkifi midir, yoksa bunlar zamanla ayarlanabilir mi? Bu soruların üzerinde biraz fikir yorduk, tam bir neticeye vardık-aramadık bilmiyorum, ben sadece onları arz etmek istiyorum. Yapmış olduğumuz araştırmalarda, o günün şartlarında, 20 misgal altın, belli bir miktar gümüş, 5 deve ve 40 koyunun miktarlarının birbirlerine yakın olduğunu tespit etmeye çalıştık. Ama, nisap konusunda özellikle sığırın nisabı, diğerleriyle örtüşmüyor. Tabii bunun da çeşitli sebepleri var. Peygamber Efendimiz'den sığırların zekatıyla ilgili gelen birkaç rivayet var. Sığırlarda nisabın 30 olduğu şeklinde bir rivayeti var, Hz. Muaz'ı gönderirken, devenin nisabının 10 olduğunu söylediği şeklinde bir rivayet var; ama, genellikle âlimlerimiz sığırdaki nisabı 30 olarak -50 de var notlarımda- almışlar. Arkadaşlar, tabii bugün 30 sığırın miktarı epeyce yüksek; ama, bugün neredeyse sığır deveyle eşit duruma gelmiş. Hacda bile bir deve 7 hisse oluyor, bir sığır 7 hisse oluyor. Yani, ekonomik şartlar gereği, aradaki bu mesafe çokça açılmış. Tabii bir de şu var, tarım toplumundan şu anda tamamen sanayi toplumuna geçmişiz, şartlar değişmiş. Bir de Suudi Arabistan'da veya o çevrede sığırın ekonomik değeri belki o zaman oldukça düşüktü, çünkü sığırın pek istimal edildiğini de bilmiyoruz, Anadolu'ya has bir mal olduğu için. Ama bugün gerçekten adamın cins 5 sığırı var, belki 5 deveden daha kıymetli, daha büyük değer taşıyabiliyor. Bu bakımdan, bu miktarların günün şartlarına göre yeniden tezekkür edilip, düşünülüp... Tabii, bazı alimler diyorlar ki, bunlar tevkifidir, Peygamberimizden gelen rivayetler var; ama, günümüzde bazı farklı yorumlar da var. Hatta, bugün, 85 gr. altını olan insan bile kurban kesmek, zekât vermek, ona bile ağır geliyor. Mesele bir köylü vatandaş, Erzurum'da çok yaygındır, kadınların kolunda mutlaka iki burması vardır, toplarsın 100 gr. eder; ama, ekmeği de zor buluyor. Borcu da yok. Şimdi bu insan zekât verecek; hocam ben ne yapayım, vereyim mi vermeyeyim mi? Şafii mezhebinde belki ziyet eşyasına zekat yok o ayrı konu.

Bugün, bir ailenin bir yıllık geçimini mi nisap olarak kabul etsek şeklinde, yeni görüşler var. Hatta, zirai ürünlerde de, bir ailenin bir yıllık geçimi nisap kabul edilsin, fazlasına zekât verilsin tarzında. Diğer taraftan, Hz. Ömer'in bu konuda bir ayarlaması var. Diyet için takdir edilen 100 devenin karşılığında Hz. Ömer belli süre sonra yeniden ayarlama yapıyor. Ki, buna biz kur ayarlaması diyebiliriz. Resulullah (s.a.s.) zamanında 100 deveye karşılık şu kadar koyun bu kadar elbiseydi; ama, bugün şartlar değişti, bunlar değer kaybetti, karşılığının şu olması lazım şeklinde, gerçekten Hz. Ömer'in yapmış olduğu bir ayarlama da var.

Diğer taraftan sadakayı fitır, o günün şartlarına göre de arpa, buğday veya hurma gibi bazı sabit şeylere bağlanmış. Ama bugün bunların ekonomik değeri kalmamış gerçekten, şartlar çok değişmiş. Şu kadar buğday, bu kadar arpayı takdir edip versek, bir fakirin gerçekten peynir ekmeğe almasına bile yetmez.

Netice olarak, aşağı yukarı verdiğimiz nisaplar genellikle Asr-ı saadette birbirine yakın; ama 30 sığır, bu nisabla pek örtüşmüyor. Bir de biz sığırla ilgili bir miktara pek rastlayamadık. Mesela 40 koyunu şu fiyata aldı, 1 koyunu şu fiyata sattı şeklinde para birimleri var, ama sığırla ilgili fazla bir rivayet yok. Çünkü, hakikaten sığır çok kullanılan bir hayvan olmadığı için, dolayısıyla fazla da bir ekonomik değer olarak sunulmamış. Dolayısıyla bir tespit yapamadık.

Netice olarak, günün şartlarına göre, nisaplarını daha tutarlı, daha gerçekçi şekilde -geçim indeksine göre mi olur, bu maddelerin birleştirilmesine göre mi olur- yeniden ayarlama...

Komisyon Başkanı – Sizin bir teklifiniz var mı bu konuda?

Prof. Dr. Mustafa Baktır – Hocam, tam ayarlama yapamadık. Bazı alternatifler düşünülüyor; ama, yeniden bir tezekkür edilip, günün şartlarına göre nisabın, Hz. Ömer'in yaptığı gibi yeniden ayarlanması gerekir. Belki de akla şu geliyor: Bir ailenin bir yıllık geçimi. Ama, bunu neye göre tespit edelim, paraya göre mi, gıdaya göre mi veya geçim indeksi dediğimiz...

Komisyon Başkanı – Asgari geçim indeksi...

Prof. Dr. Mustafa Baktır – O da olabilir. Yoksulluk sınırı... Tabii onlar da birbirini tutmuyor. Bakıyorsunuz devlet farklı, sendikalar farklı miktarlar tespit ediyor.

Komisyon Başkanı – Bir de asgari ücret veriliyor mesela.

Prof. Dr. Mustafa Baktır – Olabilir. Böyle bir şey tutturulup, buradan hareketle daha tutarlı bir nisap yapılabilir, teklif edilebilir.

Diğer taraftan, sadakayı fitır konusunda da, bir fakirin bir günlük yiyeceği düşünülüp, herhalde ona göre Başkanlığımız Türkiye genelinde en az demeli ki, 5 milyon, 10 milyon... İki öğün yemeği kaçta yiyorsak, diyelim ki 10 milyon, Fakire de bunu vermen lazım geliyor.

Tabii, zekâtın sarf yerleri var, fisebilillah, müellefe-i kulub, onların da yeniden günün şartlarına göre düşünülmesi lazım. Günün şartlarında herhalde bu alan çok değişik veçheler kazandı. Ona göre yeniden değerlendirilmesi gerekir.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Ben teşekkür ederim. Bu tarihî seyri güzel hulasa ettiniz de, sonuca gitmemiz gerekiyor. Kesin sonuca gitmemiz belki mümkün olmaz; ama, bazı yaklaşımları görmemiz gerekiyor, bazı yaklaşımlarda tekliflerde bulunmamız icap ediyor. Çünkü, Diyanet İşleri Başkanlığı buradaki konuşulanları da dikkate alarak, gelecek sene ramazanda demesi gerekir ki, fitre şu olmalıdır. Diyanetin alacağı kara-ara ışık tutmamız, yardımcı olmamız gerekiyor.

Prof. Dr. Mustafa Baktır – İki öğün yemek.

Komisyon Başkanı – Fitrede böyle, ama zekâta?...

– Buyurun Ali Bey.

Ali Akın – Sayın Hocam, bu konuyu rahat anlatabilir miyim?

Komisyon Başkanı – Diğer arkadaşların söz haklarına riayet etmek şartıyla.

Ali Akın – İlk önce bu sorunu tespit etmemiz gerekir. Ben bu konuda kitap da yazmıştım, çok eskiden.

Şu andaki durum eski fıkıh kitaplarının ortaya koyduğu kriterlere göre, tamamen tersine dönmüştür. Yani, fakir zekât mükellefi oluyor, zengin zekât mükellefi olmuyor. Şöyle ki, fakirin hanımı kolunda birkaç bilezik veya ziynet eşyası bulunduruyor ve onun da eğer ağırlığı nisap miktarına ulaşıyorsa zekât mükellefidir. Öte yandan, bir adamın diyelim ki şu kadar otobüsü vardır. Bir tane de taksitle almıştır. O şimdi borçludur, taksitini ödüyor, bu manada onun nakit parası olmadığı için, o zekât mükellefi değildir. Fabrikatördür ve ikinci bir yatırım yapmıştır. Fabrikanın gelirleriyle o girdiği yatırımın borçlarını ödüyor. Bu manada bu adam zekât mükellefi değildir. Yani, ortada “havelanü'l-havl” olmuş bir hazır birikim yoktur. Zekâta tabi olacak bir şey yoktur. Veyahut da, 10 tane binası vardır, bir tanesini de taksitle almıştır. O, 10 binadan aldığı kiralarla borcunu ödüyor. Yine eski tarife göre bu adam zekât mükellefi değildir. Örnekleri çoğaltabiliriz. Fakat, demin arz ettiğim gibi, “innallahe meassabirin” bir dikili fidam olmayan bir aile, yoksul, ama hanımın ziynet olarak kolunda, boynunda iki altını vardır, o da bu miktarı buluyorsa, eski tariflere göre o zekât mükellefidir. Bu ne demektir? O fakir, o fabrikatöre zekât vermesi gerekir. Yani, eski tarife göre öyledir. O kadar değişmiştir şartlar.

Onun için, öncelikle bu nisap meselesine çözüm getirmek lazım. Dirhem olarak gümüşten ne tutuyor? Ben hesapladım, 140 milyon tutuyor, azami 140 milyon. Altından da, yine azami 100 gr., misgali 5 gr. olarak kabul ettiğimiz takdirde 100 gr. oluyor ve 100 gr. çarpı bugünkü 24 ayar altının değeri, 1 milyar 400 milyon lira oluyor. Bu miktar günümüzde, zenginlik kriteri olamaz, mümkün değil, bahis konusu olamaz. Bir gecekonduunun değeri nedir? Yani, mümkün değil bunun zenginlik kriteri sayılması. Sayılması halinde fakirlerin aleyhine olur, lehine olmaz. Nisapta böyle. “Havelanü'l-havl” sorunu ikinci bir konu. Buna da çözüm getirmek lazım. Yani, üzerinden bir sene geçmesi şartı. Bugün artık ticari şartlar eskisi gibi değil, kimse nakit parasını muallakta tutmuyor, kimsenin nakit parası yoktur, oraya veriyor buraya veriyor, ikinci yatırım yapıyor, üçüncü yatırım yapıyor. Ebu Yusuf'a göre zekattan kurtulmak için hile-i şer'iyye mekruh mu değil mi? Ebu Hanife, İmam Muhammed mekruh, Ebu Yusuf mekruh değil diyor. Maalesef görülüyor ki, ibadette böyle kılı kırk yararcasına titizlik yapılırken, fukaranın hakkına gelince katakulli yollarla da zekattan kaçmak caizdir diyor.

Komisyon Başkanı – Onu Şafîler söylüyor.

Ali Akın – Ona da geleceğim, mezhep taassubu yok. Şafî de diyor ki, zekât daha havelanü'l-havl olmadan, kısa bir süre kalmıca, o dinarla başka bir tür dinar satın alsa veyahut o dinarla dirhem satın alsa zekâttan kurtulmuş oluyor. Ne bunu, ne onu, hiçbirini kabul etmemiz mümkün değil... Ebu Yusuf bunu icat etti maalesef. Abdullah İbn Mübarek naklen çok şey söylüyor onun hakkında. Ondan sonra da, işte sonrakiler Ahmed Hassaf... yetiştirdi, bir kitab yazdı.

Komisyon Başkanı – Şimdi, çözüm ne?..

Ali Akın – Hocam, çözüm öyle kolay mı?

Komisyon Başkanı – Teklifiniz ne?

Ali Akın – Biz, ne yapacağız? Nisabı nasıl tespit edeceğiz? Bu “havelanü'l-havl” şartını ne yapacağız? Bu iki soruna cevap getirmemiz gerek. Yani, bugün nisabı bu şekilde kabul etmemiz mümkün değildir, “havelanü'l-havl” şartını da kabul etmek mümkün değildir. İşte sorun bu.

Asr-ı saadette, biliyorsunuz, dinar Bizans'tan gelirdi; dirhem de İran'dan gelirdi. Orada basılmış bir para yoktu ve bunların ağırlığı da değiştiği için, sayı ile işlem görmüyordu, tartı ile işlem görmüyordu. En son Hz. Ömer döneminde dirhem, sikkenin ıslahından sonra basıldı; dinar da Halife Abdülmelik döneminde sikkenin ıslahından sonra, dinar olarak basıldı... Bugün fitre meselesinde de bir sorun vardır.

Şimdi, müftülüklere her sene tamim geliyor. Hurmadan şu kadar... Hurma, bu ülkenin gelir kaynakları içinde yoktur, hurmadan ne istiyoruz biz, o Arabistan'da kaldı. Gelir kaynakları içinde olmayan bir kalemlle bunu takdir etmek, bu gülünçtür.

Komisyon Başkanı – Hurma yerine üzüm konuyor.

Ali Akın – Üzüm konulabilir, ama hurma yoktur. Hurma, yine bütün listelerde geçiyor... (...)

Komisyon Başkanı – Ali Bey, ne diyorsunuz, nasıl olmalı? Bir problem var ortada, onun için topladık, onu biliyoruz. Ne olmalı, ne teklif ediyorsunuz?

Ali Akın – Bugün zenginlik deyince, insanın aklına ne geliyor? İbni Cerir et-Taberi diyor ki, sığırda nisap 50'dir -Taberi mezhebi, Şafii'nin bir koludur.- Şimdi, bu rakamı 2 milyardan çarparsak -sığırdan sığıra da fark var- 100 milyar eder. 100 milyara malik olan bir insan, tabii binek arabası şu bu meskeni bunların dışında. Meskeni olmayan bir insan, bu paraya sahip olsa bile zengin değil veya arabası olmayan bir adam zengin değildir, günümüz şartlarında Hocam, İstanbul'da bugün yıllık geliri 1 milyon 300 bin dolar olan aile sayısı ne kadar biliyor musun? 30 bin. Öte yandan 9 800 süper zengin, 2 100 mega zengin var. Yalnız bunlar zekâtını verse, memlekette yoksulluk kalmaz. Yoksa gidip da o fakir fukaranın boynundaki altına mı yapışalım?

Teşekkür ederim, şimdilik bu kadar hocam.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

– Sayın Ateş, buyurun.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Sosyal dayanışmanın en güzel örneğidir bu...

Zekât, Hicretin ikinci yılında farz kılındı. Benim kanaatime göre yanlıştır. Zekât aslında İslâm'a mahsus bir şey değil, İbrahimî dinlerin hepsinde vardır. Hz. İsa'da var. Gelelim İslâm'a. Hz. Peygamberin Mekke döneminde inen âyetler var; burada zekât-tan açık açık söz edilir. Bunlardan birisi, nüzul sırasına göre 8. sure, A'lâ suresi... Daha sonra inmiş olan Zariyat suresi - وفى اموالهم حق للسائل والمحروم (51/19)- iniş tarihî bakımından 67. suredir. Mekke'de inmiştir. Daha sonra, yine Mekke'de inen surelerden Mu'minin suresinde - والذين هم للزكاة فاعلون - (23/4)- kaç tane âyet varsa, hepsi zekât-tan söz ediyor. O halde zekât Medine'de farz kılınan bir ibadet değil. İslâm'ın başından beri vardır, İslâm'dan önce de vardır.

Ancak, miktarı nedir? Kur'an-ı Kerim'de açıkça zikredilmemiştir. Çünkü, miktarı belliydi zaten, Arap toplumunda bu uygulanıyordu. Kur'an bu konuda yepyeni şeyler getirmede; ancak mevcutların yanlışlarını düzeltti, yani restore etti; dini, orijinaline, Hz. İbrahim dinine irca etti, en büyük reformu yaptı. Onun için miktardan söz edilmiyor. Eğer bir husus, bir ibadet, bir farz toplumda biliniyorsa, Kur'an-ı Kerim onun hakkında detaya girmez; ama, bilinmiyorsa detaya girer. Mesela, abdest, toplumda bilinen bir şey değildi, onun için abdest detayıyla tarif edilir... Ama, "namaz kılın, rüku edin"; insanlar biliyor, namaz var zaten. İslâm'dan önce de var; İsa'da da var, Musa'da da var. İbrahim'den beri var, ondan önce de vardı. Bu zekât meselesi de böyle; onun için miktarı Kur'an-ı Kerim'de zikredilmemiş. Ama, daha sonra, Hz. Ebubekir devrinde, Hz. Ömer devrinde bazı ayarlamalar yapılıyor. Demek ki fiyatlarda bir oynama olunca ayarlama da yapılıyor. Bu neyi gösteriyor? Şartlar gerektirdiği zaman, yöneticilerin bu konuda, zekât nisabında ayarlamalar yapma hakkı olduğunu gösteriyor.

Ben sözü uzatmak istemiyorum, arkadaşlarım güzel şeyler söylediler, onlara katılıyorum, ilave edeceğim bir şey yok. Ancak, bir teklifim var, Ali Akın Bey de buna işaret etti: Nisap meselesi... Şimdi zavallı kadının altını vardır, bileziği vardır, başka bir şey de yoktur, kocası memur, o maaşıyla geçiniyor. Bunun üzerinden bir sene geçince buna zekât verecek. İbni Hanbel'in görüşüne göre bunun zekât vermesi gerekmez. Şafii'de öyle. O halde bunları esas almak lazım, her zaman bunun zekâtını verirse, o altın artmıyor ki, o belki de düşecek. Kocası zaten yardıma muhtaç. Öbür adama da, Ali Bey'in dediği gibi, evi var, belki ihtiyacından fazla evleri de var, ama borç etmiştir, borçlu olduğu için o zekât vermeyecek veya borç etmese de, ihtiyacından fazla birikmiş bir parası yok, o da zekât vermiyor. Bunlar doğru değil, düzeltilmesi lazım.

Ben diyorum ki, asgari zekât verecek bir kimsenin, kendi ihtiyacını giderecek bir konuta sahip olması lazım bu bir. İkincisi mevcut parasının da ihtiyacından fazla, nisap miktarı parasının olması ve bunun üzerinden bir yılın da geçmesi lazım. Çünkü, bu paraya sahip olabilir; ama...

Komisyon Başkanı – Nisap miktarı dediniz?...

Prof. Dr. Süleyman Ateş – 80 gr. da şey, ben Diyanet İşleri Başkanlığına geldiğim zaman 90 gr.ı uygulanan.

Komisyon Başkanı – 100 gr. bile olsa çok önemli değil.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – 81 gr. hesap ediliyor. Çok bir para değil. O halde bu para doğru, bunu kabul edelim, ama asgari bir evinin olmasını...

Bir Katılımcı – Arabası da olsun.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Bineği de olsun, vasatı bir binek koyalım. Bir binek, bir ev, bunlardan fazla malı var ise o kimse zekatını verir. Benim önerim budur.

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Önce fitreden bahsedip zekâtı ondan sonra ele almak herhalde daha uygun olacak gibi geliyor bana.

Fitre maddeleri belli. Fitrenin ne zaman verileceği de belli. Peygamberimiz bayramda bunun verilmesini istiyor. İbni Mace'de geçen bir hadiste diyor ki من أضحى بعد الصلاة

Demek ki, artık fitre konumunu kaybediyor ve adi bir sadaka haline geliyor. Burada bile, infakın mahiyeti neyse ona fazla bir müdahale edemiyoruz, o anlaşılıyor.

Gelelim fitre maddelerine... Bunlardan buğday Halife Muaviye zamanında fitre maddesi olarak kabul edilmiştir. Arpaya göre daha değerli görülmüştür. Halife Muaviye'nin de görüşü o yöndedir. Müslümanlar Irak topraklarına gidince, daha çok buğdayla karşılaşmışlardı. Peygamberimiz döneminde kıt olduğu için, bu, ölçü olarak esas alınmamıştı. Hanefilerin dışında hiç kimse buğdayı ölçü almamıştır. Diğer üç mezhep, bir sa' olarak ele almışlardır.

Tabii bunlar birer ölçüdür. Bu ölçüye göre fakire zekât verilir. İlla bunları vermek şart değildir. Demin Ali Akın Bey, "burada hurma mı var ki fitrede onu ölçü alalım" derken, aslında bununla fakirlere iyilik yapmış olmuyor; çünkü, hurmadan hesap, ötekilerden daha yüksek çıkıyor, fakirler hesabına konuşursak. Diğer taraftan, bunların Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından teke indirilerek ortalamasının alınması da bana göre son derece mahzurlu olur. Çünkü, insanlarımız kurbanda olduğu gibi ve ondan daha çok, kendilerine fitre vacip olmayanlar bile, bir taraftan fitre alırlar, öteki taraftan fitre verirler. Kendisine vacip değildir. En küçük değeri neyse, ondan vererek "ben de fitremi verdim" diye onun rahatlığı içerisine giriyorlar. O bakımdan, insanların halleri değişik değişik. Ben sordum, arpaya göre bugün buğdayın fiyatı yarı misli, yani o zamankinin tamamen tersidir. Fakat, ben o fakirleri düşünerek, illa vermek isteyenleri düşünerek onun dahi ihmal edilmemesi gerektiği kanaatindeyim. Bu maddelerin ortalamasının alınması ve ona göre bir fitre miktarı ortaya çıkarılmasına karşıyım. Çünkü çok fitre vermek isteyen insanı sıkıntıya düşürecektir. Burada zenginlere şu tavsiye edilebilir: Orucun fidyesinde olduğu gibi, *فمن تطوع خيرا فهو خير له* (Bakara, 2/184) yani en uygunu bunun 10 milyon tutuyorsa, bunu da hatırlatalım. Zenginler de lütfen buna göre 100 milyondan versin, 1 milyardan versin; çok zengin ise bir adam... Bu âyeti de oraya koyup hatırlatalım. Fitre meselesini ben şahsen bu tarzda düşünüyorum.

Gelelim zekât meselesine. Zekâtın tarihi konusunda Süleyman Ateş Hocamla tabii ki ben de hemfikirim. Fakat, ondan sonraki kısımlara belki benim bazı itirazlarım olacak. Âyetlerin gelişlerine baktığımız zaman, önce "it'âmü taam" gibi kelimeler kullanılmıştır; insanın ilk ihtiyacı odur. Peygamberimiz mesela Dahhak b. Kays adındaki zekât memuruna -orada defterdar gibi bir durumda da olabilir- yazdığı yazısında, o bölgede malların uç kısımlarının -"haşiyetü'l-emval" tabirini kullanıyor- alınıp onların fukaraya dağıtılmasını istiyordu. O dönem artık fukaralık dönemidir ve kimin asli ihtiyacı varsa, onun ötesindeki fazlalığın alınması isteniyordu. Hz. Ömer bile kendi zamanında böyle bir "haşiyetü'l-emval"den bahsetmiştir. Daha sonra gelen âyet "hakkun ma'lum" ifadesini, "hak" kelimesini kullanmıştır. Yani bunun bir hak olduğunu, artık hak olunca, burada bir devletin gücü de girer ve onu almaya başlar artık. Yani, Mekke dönemindeki gibi sadece insanların gönüllerine bırakılmış bir durum olmaktan yavaş yavaş çıkarılıyor. Daha sonra gelen âyette ancak "hakkun malum" ifadesi gelmiştir. Yani önce bir hak fikri yerleştirilmiş, sonra "hakkun malum..." Bu âyettir efendim... Daha sonra Peygamberimiz bu "hakkun malum"a dayanarak bunların nisap miktarlarını belirledi, yani matrahları vesaireyi belirledi. Buhari ve pek çok hadis ki-

tabi (...) Peygamberimizin bu emrinden, bu belirlemesinden bahsediyor ve orada diyor ki هذه فريضة الصدقة التي فرض رسول الله ﷺ على المسلمين (Tecriid-i Sarih, V, s. 222). Burada bu nispetleri, matrahları ve verilen miktarları bu hadise göre Allah'ın Peygamberimize emrettiği ifade-si yer alıyor. Burada geçen nisaplar ve miktarlar, bildiğim kadarıyla, Hulefa-i Raşidin döneminde değiştirilmiyor.

Komisyon Başkanı – Celal Bey, vaktimiz daralıyor. Lütfen toparlayın...

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Fidyeye esas olan, diyetlere esas olan konular ayrı şeylerdir. Şimdi, diyet maddeleri tek tek, onlardan bir tanesi ölçü alınarak verilir; yani onların hepsi işleme sokulan şey değildir, biri ölçü alınır. Oysa buradaki zekât maddeleri öyle değildir; bunların hepsi ayrı ayrı zekata tabi şeylerdir. Günümüzde bu konuları, biraz iktisat boyutu, biraz da maliye boyutu içerisinde ele almamız gerekiyor. Bugün her bir cins malın bugün dahi vergileri eşit değildir. Biz KDV'yi verirken bile bunların farklı olduklarını görüyoruz. Burada, ayrı ayrı, tek tek hepsi vergiye tabi şeylerdir, zekâtı da ona kıyaslayamayız.

İkinci olarak da Peygamberimiz zamanında, bizzat Peygamberimizin kendisi bu diyet maddelerinde hurmayı esas alarak değişiklikler yapmıştır. Yani 400'den 800'e çıkarmıştır altını, onun karşılığında da gümüşü 8 bine çıkarmıştır ve bazı haberlerde de Peygamberimiz 12 dirheme çıkarmıştır. Dirhemi Hz. Ömer esas almıştır. Hz. Ömer'in yaptığı bu son düzenlemenin -bazı mezhepler onu esas alıyorlar- Resulullah döneminde yapıldığı söyleniyor. Buradaki durum farklı bir şeydir. Burada bir taneyi ölçü alıyoruz; ama, burada bunlar tamamen kendileri zekata tabidirler. Bunların ilk nisapları o zamanlar eşitti, sonradan dengeler bozuldu denilebilir. Gerçekten biraz eşitlik var gibi görünüyor, ama bunların iç basamaklarına doğru gittiğimizde, burada hepsinde bir eşitlikten bahsetmemiz söz konusu olamıyor.

Komisyon Başkanı – Celal Bey, lütfen şuna dikkat edelim; bugün kimsenin devesi yok, bugün insanların çoğunun sığırı yok, koyunu yok. İstanbul'da yaşayan 12 milyon insan var; bunları nasıl zengin sayıp da hangi nisap üzerinden, hangi standart üzerinden diyeceğiz ki, "şu kadar..." Buraya gelmemiz gerekiyor.

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – "Bunlar yok" derken, "Anadolu'da sürülerimiz yok" manasında değil. Sığırlarımız var. Bunların nisabı o zaman nasıl belirlenmişse, bugün de bunların zekâtlarının aynı tarzda verilmesi gerekecektir. Burada esas sorun, bakın Peygamberimiz zamanında diyelim ki, 40 koyuna bir koyun veriyor, 5 deveye de bir koyun veriliyor. 40'tan 121'e kadar 1 koyun veriliyor, 121'de 2 koyun verilirken, 5 deveden 10 deveye çıkıyor ve bu sefer 2 koyun veriliyor. Ara basamaklara gittiğimizde de, Resulullah zamanındaki eşitlikler tamamen bozuluyor, ilkten eşit saysak bile. Nasıl burada eşitliklerin yukarıya doğru olduğunu söyleyeceğiz? Bugünkü vergi matrahlarında da zaten yukarıya gidişler öyle eşit olmaz.

Komisyon Başkanı – Benim bir süpermarketim var. İçinde bin çeşit malım var. Her maldan ayrı ayrı zekât mı vereceğim, yoksa bunları paraya çevirip de mi zekât vereceğim?

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Burada esas dengenin bozulduğu şey gümüştür. Zaten daha önceki kitaplarda, hayvanlar üzerinde falan durulmamıştır. Altın ile gümüş ara-

sındaki denge bozulmuştur ve onun üzerinde durulmuştur. Bunlar Nimetü'l-İslâm ve benzeri kitaplarda yer almıştır. Bugün, bana göre altın yine nisap olarak korunmalıdır. Fakat, gümüş, zengin ülkeler için, hatta orta halli ülkeler için, fitre için de diğer şeyler için de bir ölçü olmaktan çıkarılması gerekecektir. Zaten kendi kendine çıkmış durumdadır. Ama, altın öyle değildir, hâlâ değerini koruyor.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Bir dakika...

Efendim, buradaki nisap ve nispetler hadislerde sadece hayvanlar için değildir. Mahsuller üzerinde de var, 5 veski aşağı yukarı 300 kiloya kadar götürülen oluyor. Burada da vardır, üstelik de sadece sulama düzeyi esas alınarak...

Komisyon Başkanı – Onlar söylendi zaten.

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Söylendi ama şurası söylenmedi: O zaman sadece su esastı mahsulün oluşması için, ama bugün gübre masrafları var, ilaç masrafları var. Eğer biz sadece sulama düzenini esas alarak çiftçiye “sen ona göre öşür vereceksin” dediğimiz zaman, bu çiftçi sıkıntı içerisine girer. Bugün artık bütün bu masrafları düştükten sonra, bana göre; geriye kalan üzerinden ancak sulama düzenine bakmak uygun olacaktır. Hadisi de bir taraftan ihmal etmeyelim diyorum ben. Oradaki o hadis de korunsun, ama bir iki masrafı mümkün olduğu kadar düşerek çiftçiye rahatlatalım. Çünkü, sanayi karşısında çiftçi bugün çok zor durumdadır.

Mehmet Keskin – Din İşleri Yüksek Kurulu'nun bu konuda almış olduğu bir kararı ben hazırunun görüşlerine arz etmek istiyorum. Din İşleri Yüksek Kurulu, öşürle ilgili bir karar aldı geçen ağustos ayında. Bütün masraflar çıkarıldıktan sonra, ürünün sulama türüne göre, eğer susuz araziden elde ediliyorsa yüzde 10, sulu araziden elde ediliyorsa yüzde 20 öşre tabi tutulması, yani zekatının verilmesi gerekir şeklinde bir karar verdi. Yani, bütün masraflar çıkarıldıktan sonra... Burada da şu hadise istinad edildi. دعوا الثلث أو الربع (Ebu Davud, Zekat 15 (1367). Zirai mahsullerin, bütün masraflar çıkarıldıktan sonra zekata tabi tutulması gerekiyor. Kurulun böyle bir kararı var.

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Bakınız, “kişinin asli ihtiyaçları çıkarılacak” derken, kaynaklarda, ilmihal bölümlerinde bir aylık veya bir yıllık asli ihtiyacı, yiyeceği içeceğini de hariç tutarak ondan sonra kendisi bir zekât mükellefi oluyor mu, olmuyor mu deniliyor. Bu tabii Hanefilerin dışındaki mezheplerde; Şafilere fitre için sadece bir gün bir gece yetecek ihtiyacı varsa, geri kalan tarafını bayramda verecektir deniliyor. Burada her yerde zekât konusunda da ben insanların gelirlerine göre, asli ihtiyaçlarını o gelir dilimlerine göre hesap ederek çıkarmalarından sonra bu hesapların yapılmasının uygun olacağını düşünüyorum. Yani, bir memur eğer aydan aya maaş alıyorsa, o bir aylığını bir defa çıkarıp, ondan sonra nisaba tabi oluyor muyum olmuyor muyum düşünsün. Üç aylık alan da üç aylığa göre düşünsün. Bazen esnaf veya çiftçi, altı aydan altı aya, bir yıldan bir yıla eline para, ürün geçiyor, o da ona göre, o bir yıllık ihtiyaçları çıkardıktan sonra bu nisapları hesapladığımız zaman, bu insanlar, rahatlamış olacaktır.

Altın meselesine gelince, Türkiye’de, evlerde, 50 veyahut da 60 milyar dolar değe-

rinde altın olduğundan bahsediliyor. Yani, hanımlar bu kadar milyarların gerçekten sahibi midirler, yoksa onlar hanenin servetinin hamalı veya muhafızı mıdır, onu da düşünelim. Bunlar böyle maliyeden, iktisattan ayrı düşünülemez. Burada çok büyük bir “kenz” olayı var. Bir taraftan bunlar gerçekten onların zinet ihtiyacı mı? 1 milyar dolarla Anadolu’daki kadınların zinet ihtiyacını rahat rahat karşılırsınız. Geriye 50 milyar dolar kalıyor. Burada büyük bir kenz yok mudur? Parayı kullanmayı bilemiyorsak o ayrı bir konudur. Anadolu parayı kullanmayı bilemiyor, işte böyle kenz yapıyor.

Şimdi, siz diyorsunuz ki, bunlar nasıl zekata tabi olacak? Adamın Mercedesi var derken, burayı da düşünmemiz gerekiyor. Bir yerde israf olabilir. İsraf ayrı bir yasaktır, o ayrı bir şey; ama, ona rağmen o şey zekata tabi olmayabilir. Sizin evinizde birtakım lüks şeyler varsa, bir dolap yerine iki dolap varsa burada israf vardır; ama, bunlar sonuç itibarıyla nami şeyler değildir, senin eşyandır. Ama, senin burada israfın vardır. Bunları birbirinden ayırmak lazım. Hükümleri karıştırmamak gerekiyor.

Komisyon Başkanı – Celal Bey, bu cümleyle bitirmiş olalım.

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – İki cümleyle bitireceğim.

İsterdim ki, bir zekât dairesi olsun da, burada onun sorunlarını tartışalım. İsterdim ki Diyanet veya başka bir kuruluş, şu zekât dairesini, Resulullah zamanında olduğu gibi ortaya çıkarsın. Biz de Bilal Habeşi’nin başkanlığına getirildiği o daireyi kurmaya çalışalım da, onu nasıl işleteceğiz, nasıl koruyacağız, onun hangi bölümleri olacak, nasıl teşkilatlandıracağız burada ben onun görüşülmesini isterdim.

Komisyon Başkanı – Bu da güzel bir teklif.

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Bir şey daha söyleyeceğim. Bakınız, bütün ilmihal kitaplarında, bir kişiye ne kadar zekât verilebilir diye bir başlık açılmamıştır. Bu en büyük eksikliktir. Geçmişlerde de satır aralarında. Esas zekatın ne olduğunu kavramak istiyorsak, geçmişte bir kişiye mezheplere göre ne kadar zekât verilebilir hususunda neler söylediklerine bakmamız gerekir. Kişiye asli ihtiyaçlarını temin için yeterliliği mi esas aldılar, yoksa asli ihtiyaçlarını temin ölçüsünde iş kurabileceği bir üretim yardımı olmasını mı? Bunları keşke burada tartışsaydık.

Teşekkür ediyorum.

Komisyon Başkanı – Başka zaman... Konu nisap meselesi ve fitre, zekât meselesinin ifa şeklidir.

Prof. Dr. Beşir Gözübenli – Hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Fitre konusuyla ilgili temel prensip olarak fıkıh kitaplarında geçen “Bayram günü şu fakirleri dilenmekten koruyun” anlamında bir hadis var. Ayrıca kişinin hangi şartlarda dilenmesinin helâl olup olmadığıyla ilgili ayrıntılı hadisler var. Ben onlara girmeyeceğim. Hadislerde, kişinin dilenmesi helâl olmayacak kadar, hiç değilse bir günlük ihtiyacı karşılansın deniliyor. Onun dışında başka bir şey demeyeceğim.

Zekâtla ilgili olarak konuşulanları dikkatlice dinledim, istifade edilecek şeyler var. Hakikaten orijinal, çok değerli görüşler ortaya çıktı. İşin doğrusu, bu konu çözülmüş değil, bu toplantı da bunu çözemez. Daha önce de Diyanet İşleri Başkanlığının bir istişare toplantısında bunu dile getirmiştik. Zekât konusuna çözüm bulabilmek için,

yani zekatta zenginlik ölçüsünü vesaireyi tespit edebilmek için, zekatla ilgili hükümlerin meşruiyet gayesine uygun olarak anlaşılabilmesi için, ilahiyat tahsili yeterli değildir. Bu konu, ilahiyat tahsilini tabii ki ilgilendiriyor, ama ağırlıklı olarak bakınız, fıkıhçılar da onu çoğu kere ifade ederler “maunetun maliye” vesaire diye ifade ederler, İmam Şafii'nin görüşüdür. Bir yönüyle Ebu Hanife ve benzerleri de aynı şekilde izah ederler. Vergi mahiyetinde bir tarifleri vardır zekatla ilgili olarak. Bu konu, sadece bizim konumuz değil, Amerika'nın da konusudur. Amerika'da da bugün zekât mahiyetinde bir vergi modeli geliştiriliyor. Peki ne yapalım, muhtaç olanları nasıl bulalım, muhtaç insanlara yapacağımız gelir transferini nasıl sağlayalım diye teoriler geliştiriyorlar. Bu anlamda yoksulluk teşhisiyle ilgili teoriler var: Mutlak yoksulluk, nispi yoksulluk, doğrudan saptama vesaire gibi pek çok yöntemler ve bunların kendi alt branşları var. Esasen orada geliştirilen, şu anda hâlâ teori bazında tartışılan ve uygulamaya henüz geçmemiş ama, epeyce olgunlaştırılmış bir anlayış var. Bakıyoruz, buradaki anlayış zenginden al, fakire ver şeklinde. Peygamberimizin zekatla ilgili tarifine baktığımız zaman, zenginden alınıp fakire verilme şeklinde olduğunu görürüz. Temel ilke budur. Zengin kimdir, fakir kimdir? Zengini ve fakiri kim tespit eder? Tekrarlıyorum bunu tek başına ilahiyatçılar tespit edemez. Bu konunun ayrı branşları var. Sadece maliye, sadece iktisat da yetmez. İşin sosyal siyaset yönü vardır; iktisatçıları, maliyecileri ilgilendiren yönü vardır. Dolayısıyla, bunu tespit ederken, hangi teklifleri yaparsak yapalım eksik olur.

Bir şekilde, gümüş artık gösterge olmaktan çıkmıştır deniyor. Altın da çıkmıştır. İsviçre'de veya benzeri zengin bir ülkede -inşallah biz de zengin olduğumuzda- fert başına düşen millî hâsıla diyelim ki 10 bin doların üzerinde olduğu zaman, herhalde 85 gr. altın, bugünkü şartlarda bir kişinin birkaç günlük ihtiyacını karşılar. Mesela deniliyor ki, sığırla ilgili böyledir... deveyle ilgili böyledir, hurmayla ilgili böyledir. Bunların hepsi geçicidir, esas çözüm, zengin kimdir, fakir kimdir sorusunun cevabındadır. Zekât hangi mallardan ve malların gelirinden mi yoksa sermayesinden mi alınır? Bunun tespit edilmesi lazım. Bu da ilahiyatçıların işi değildir. İlahiyatçıların işi değildir” derken, “ilahiyatçıların da bulunduğu komisyonun işidir” demek istiyorum. Ben bunu daha önce de çeşitli vesilelerle ifade ettim.

Esasen zekât konusu, bugün İslâm dünyasında çözülmesi gereken son derece önemli konulardan bir tanesidir. Belki müteaddit defalar, her biri, zekatın sadece bazı konularıyla ilgili sempozyumlar yapılması gerekir.

Teklif ne sunuyorsunuz dersenez; bu konuyla ilgili yapılacak, ileri sürülecek tekliflerin hepsinin eksik olacağı kanaatindeyim. Konunun uzmanlarının görüşüne başvurarak, özellikle Amerika'daki menfi gelir vergisi veya negatif gelir vergisi şeklinde ki vergiyle zekatı karşılaştırdığımızda mantık tamamen aynı olur. Sırf bu anlamda yapılmış çalışmalar var. Turan Yazgan Hocanın ve benzeri araştırmacıların yazılarında bunu net olarak görebiliyoruz. Peki o zaman zengini ve fakiri nasıl tespit edeceğiz? Onların geliştirdikleri metotlardan istifade edebiliriz. Bu arada İslâm kültüründeki birikimlerden de istifade edebiliriz. Ama, net olarak “hangisi ölçüdür” dersenez; biniti olacaktır, evi olacaktır. Ev vardır 200 milyar liradır, ev vardır 30 milyar liradır; araba var-

dır 200 milyar lira, araba vardır 5 milyar lira... Objektif ölçü olabilmesi için, benim kanaatim nispi yoksulluk veya mutlak yoksulluk vesaire gibi yoksulluk teşhis metotlarından istifade etmek gerekir.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Biz teşekkür ederiz.

– Buyurun Hocam.

Dr. Hüseyin Kayapınar – Sayın hocalarım, aslında benden önce konuşan hocalarım meseleyi oldukça iyi anlattılar; ama, ben bir iki noktaya dikkat çekmek isterim.

Sayın Mustafa Baktır Bey işaret ettiler, Peygamberimiz zamanındaki nisaplar birbirleri arasında dengeli idi, ki Mebcut'ta da aynı ifadeler var. Ama, öyle olmadığına, özellikle hayvanlarla paralar arasında dengesizlikler olduğuna dair epey rivayetler var. Sığırdı da var, deve de var. Mesela, Cabir b. Abdillah'ın devesini Peygamber Efendimiz, 40 dirheme satın almış. Ama, öbür tarafta zekât vermesi gereken kişi ceza yoksa, 40 dirhem verir ve üzerine 20 dirhem veya iki koyun verir. Yani, burada, bir koyun 5 dirhem olursa, o zaman 40 koyunla 200 dirhem arasında bir denge oluyor. Halbuki, burada bir koyun 10 dirheme mukabil tutuluyor ki, 400'e balığ oluyor, yani 40 koyunun karşılığı o zaman 400 dirhem oluyor. Yine biliyorsunuz, Peygamber Efendimiz birisine iki dinar veriyor, bir koyun almak için gönderiyor. O sahabi bir dinara alıyor, 2 dinara satıyor. Demek ki, 2 dinara da koyun alınabiliyor. Yani, 20 dinara 40 koyun değil, daha eksik koyun alınabiliyor. Yani bir dengesizlik o zaman da var aralarında, ama şimdiki kadar değil; bu, ayrı konu.

İkincisi, nisap olarak asgari geçim standardı esas alınabilir, bu şekilde tespit edenler var. Zaten Şah Veliyullah Dehlevi de buna benzer bir şey yapıyor, nisapları anlatan o hadis-i şerifi alıyor ve diyor ki, bu aşağı yukarı, eşler ve bir çocuklu bir ailenin, yani üç kişilik bir ailenin bir senelik yiyeceği ve biraz da artan miktarıdır. Ancak, bizim bu havaic-i asliye diye bildiğimiz bir şey var. Havaic-i asliye zaten bir ailenin yıllık ihtiyacını kenara koyuyor. Yani, bir ailenin asgari geçim standardı için kendisine gereken şey bittikten sonra nisap geliyor. Bir de usulü fıkhıta biliyorsunuz “miktarlar tevkifidir” diye bir kaidemiz var; bunu da göz önünde tutmalıyız. Hocalarımızın da işaret ettiği gibi, artık gümüş, paranın ve ticaret malının nisabını tayinde ölçü olmaktan çıkmıştır. Ama, altın hâlâ bu ölçüyü az çok koruyor. 1 milyar civarında bir paradır, doğru. Ama, bu 1 milyar civarında para asli ihtiyaçlar çıktıktan sonra insanın sahip olduğu paradır. Dolayısıyla bence, nisap yine hadis-i şeriflerde varit olduğu şekilde ama gümüşten değil de altından esas alınarak muhafaza edilmelidir.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Çok kısa, buyurun.

Ali Akın – Nisap izafidir; hiçbir zaman sabit olamaz. Düşünün ki Birleşik Arap Emirliklerinde kişi başına düşen millî gelir 20 bin dolar, orada zaten fakirlik yok. Orada İslâm'ın şartı dörde mi incek? Orada en üsttekiler, en alttakilere yine zekât verecektir. Zekât dünyadan tamamen kalkmaz. Diyelim ki, bir refah ülkesi olduk; zengin bir ülke olduk ve sosyal fonlar da oluşturuldu, fakirlik de kalmadı memlekette. O zaman İslâm'ın şartı dörde mi incek? Yine zekât olmalıdır.

Bir Katılımcı – Ömer b. Abdülaziz döneminde indi mi dörde?

Ali Akın – Ömer b. Abdülaziz öyle mi oldu? Millet acından nefesleri kokuyordu, neredeydi bolluk? (...)

Diyelim ki bir memlekette hiç fakir kalmadı, işsizlik sigostası uygulanarak herkes maşa bağlandı, bu durumda o ülkede zekât tamamen kalkacak mı?

Bir Katılımcı – Başka ülkelere gönderirler.

Ali Akın – Başka ülkeye göndermez millî servetini kimse? (...) Onun için, bunları izafi olarak kabul etmek lazım sayın hocam. Bir yerde, diyelim ki, işsizlik sigortası uygulandı, şu oldu, bu oldu, sorunlar halledildi ve mutlak manada bir fakirlik kalmadı... Orada yine zekât olmalıdır. En üsttekiler, daha alttakilere yine yardım etmeli.

Komisyon Başkanı – Servet, belli ellerde dönüp dolaşan bir varlık olmasın diyor ya Kur'an-ı Kerim; serveti dengeleme ihtiyacı her toplumda var. Adil bir dağılımın olması, siviliklerin olmaması her zaman arzu edilen bir şeydir.

Türkiye'de bile -Kuveyt'e falan gitmeye gerek yok- Van'daki fakirlik sınırı ile İstanbul'daki fakirlik sınırı bir değildir. Van'da zengin olan bir adam, o varlığıyla İstanbul'da yaşasa, fakir olabilir. Orada zekât vermesi gerekirken, burada yaşaması halinde zekât alır duruma düşebilir. Bunlar izafi şeylerdir. Hem bölgeden bölgeye değişir, hem de çağdan çağa değişir. Hele Hz. Peygamberle aramıza 14 asır girmişse, daha çok değişir. Onun için de maliyecilerde gelmeli, bu kararlaştırılmalıdır. Bir şeye dikkat etmemiz gerekiyor: Biz laik bir devlet içerisinde yaşıyoruz; anayasasında laiklik yazan bir devlet içinde. Devlet diyor ki, "ben dinî normlara göre milleti idare etmem." Onun dışında zekâtı isteyen veriyor, isteyen vermiyor. Zekatı verilecek 60 milyar dolar tutarında altın var. Bunlar "zekât verse" diyoruz ama vermiyor adam. Bunun bir müeyyidesi yok. Bunun müeyyidesi sadece manevidir. Adam Allah'a, Peygambere inanıyorsa; günaha, sevaba, ahirete inanıyorsa veriyor; inanmıyorsa vermiyor veya inandığı halde vermiyor. Mecbur edemiyorsunuz. Fiilen verilen zekât miktarı Türkiye'de o kadar çok değildir.

Bir de, biz öyle komisyonlar kurup neticelere gidemeyiz. Bunlar ideal şeyler, güzel şeyler; ama, bize vatandaş geliyor diyor ki, şu kadar param var, üzerinden bir sene geçti, ne yapmam gerekiyor? Acil bir durum var, hemen cevap verilmesi gereken bir şey var. Müftülerimiz, hocalarımız, ilahiyatçılarımız her zaman bu durumla karşı karşıyadır, bir şey söylememiz gerekiyor. Uzun vadeli çözümler için doğru söylüyor Beşir Bey, ona bir şey demiyorum.

Şuna dikkat etmemiz gerekiyor, Türkiye laik bir devlettir, devlet olarak böyle bir müessese kurulamaz kesinlikle, kurulması mümkün de değil; ama, diyelim ki, Suudi Arabistan "şeriat devletiyim" diyor, orada ne oluyor? Orada böyle bir müessese var mıdır, orada nisaplar nasıl tespit ediliyor? Veyahut İran bir İslâm cumhuriyeti olduğunu söylüyor, orada zekât veya humus -bir de humus var işin içerisinde- nasıl işlem görüyor? Diğer şeriatla idare edildiğini söyleyen devletler bunu nasıl çözmüşler? Gayet tabii onlara da bakmak gerekir.

– Beşir Bey, buyurun.

Prof. Dr. Beşir Gözübenli – Herhalde bir yanlış anlaşılma oldu. Diyelim ki, toplum zenginleşirse o zaman zenginle fakir arasındaki mesafeler ayarlanıp yukarıya çekilir; bu, 3 bin dolar değil 5 bin dolar olur. İşin bu boyutuyla ilgili bir şey demiyorum.

Peygamberimizin zamanını ve bugünü karşılaştırdığımız zaman, bugünkü vergiyle zekât içi içe şeylerdir. Hatta Nimetü'l-İslâm'a kadar bütün fıkıh kitaplarında da var; adam mal almış, "gümrüğünü verdim" diyor. "Ben niyet ettim bunu verirken, o günkü şartlarda zekât olur" diyor. Dolayısıyla, zekatla vergiyi ayırdığımız zaman başka problem oluyor. Şu anda ben ona girmedim. Adam yüzde 40 oranında vergi ödüyor; "artı bir de zekât vermek zorunda mıyım" diyor. Bu çözülmesi gereken son derece önemli bir konudur.

Komisyon Başkanı – Laik devlette bunun çözümü zor.

Fahrettin Aşık – Vaktin sonuna doğru geliyoruz. Benden evvel söz alan arkadaşlarımızdan fevkalade istifade ettim. Temas edilmeyen birkaç konuyu burada dile getirmek istiyorum. Efendim, yemin kefareti hakkında Kur'an-ı Kerim'de اطعام عشرة مساكين من اوسط ما تطعمون اهليكم او كسوتهم او تحرير رقبة (Maide, 5/89) buyuruyor Cenab-ı Allah. Yani, ehlinizin yediğinin ve giydiğinin ortalaması... Buraya kıyasla, akşam-sabah yemek miktarı fitre verilebilir. Bu da aşağı yukarı 3 milyon lira ediyor. Üzüm, hurma, arpa ve buğday bu dördünün ortalaması da yaklaşık bu kadar tutuyor. Buğday ithal malı olduğu için, ondan yarım sa' kabul edilmiş, diğerlerinden bir sa' kabul edilmiştir, Asrı saadette. Yemek miktarından verdiğimiz takdirde, fitre için bir problem kalmaz ortada.

Düşünebiliyor musunuz, bugün yarım sa' buğday, 1667 gr. buğday yapıyor, bunun da fiyatı 225 bin lira -bir bardak çayın fiyatı 250 bin liradır-; bu kadar parayı bir insana fitre verdim demek, hiçbir zaman doğru bir hareket değildir. O bakımdan, şu andaki fiyatlara göre zamanımızda fitrelerin 3 milyondan aşağı olmaması gerekir. Zaten Kur'an-ı Kerim'de de buna işaret vardır.

Nisap miktarına gelince, bir insanın elinde eğer gümüş varsa, gümüşün zekatını gümüşten versin. Altın varsa, altından versin. Sığır varsa sığırdan, koyun varsa koyundan, deve varsa deveden.. Ama, bunların dışında nakit parası varsa, ticaret malı varsa, bunların da ölçü olarak, bu saymış olduğumuz kalemlerden en üstününü veyahut da ortalamasını ölçü almak lazım. Ortalamasını aldığımız takdirde 4 milyar gibi bir para yapıyor. Geçen sene ramazanda bunun hesabını yaptık. Yani bir insanın senelik ihtiyacından fazla, eğer elinde 4 milyar para varsa veyahut da bunun kıymetinde bir mal bulunuyorsa, bu adam zekât verecektir. Ama aşağı olursa zekât düşmez.

Komisyon Başkanı – Altınla mukayese ettiğimiz zaman, altın 1,5 milyar tutuyor.

Fahrettin Aşık – Eskiden deniliyordu ki, "bu kalemlerden fakirin lehine davranmak için en ucuzunu alalım." En ucuzu da gümüştü o zamanlar; fakat, gümüşle bugün bir kurban kesilmiyor. Eğer gümüşü olan bir adamı zengin kabul edersek ve adama "kurban keseceksin" dersek, adamın elindeki bu para bir kurban almaya yetmez.

Komisyon Başkanı – Ben şunu sormak istiyorum: 1,5 milyar liraya tekabül eden altını varsa zekât veriyor, halbuki siz 4 milyar diyorsunuz.

Fahrettin Aşık – Şimdi, hangi kalemden elinde mal varsa, artık onu başka şeyle mukayese etmenin yerine ondan versin; ama, parayı ve ticaret malını ötekilere ölçü olarak vuracaksın ya, ona vurduğun zaman da ya bunların ortalamasına vuracaksın veyahut da bugünkü şartlarda en yüksek fiyatlı hangisiyse ona uymak lazım ki bu adama zengin diyelim. Çünkü İslâm, Müslümanları zengin görmek istiyor, muafiyet sınırı İslâm'da aşağı değildir... Bir dakika, ben bitireyim.

Demin söylendi; mesela adamın altı tane dairesi var, kiraya vermiş. O adam zekât vermeyecek; çünkü, kiralari belki de zekât miktarını tutmuyor. Ama diğer taraftan elinde 10 tane bilezik olan adam zekât verecek... Doğrudur bu aslında; çünkü, Peygamberimiz paranın atıl tutulmamasını, çalıştırılmasını emrediyor. Yatırıma İslâm'da çok önem verilmiştir. Belli bir seviyeye kadar insan malını çalıştırmazsa, zekât onu o seviyeye düşürür ve tükenir mal. Bu adam, mesela sermayesini ne yapmış, inşaata dökmüştür, fabrikaya dökmüştür; 40, 50, 100 kişi, belki daha da fazla insan o adamın yatırımından istifade etmiştir. Dolayısıyla, bu adamın o sekiz tane dairesinin zekatı, bir yerde ana parası olarak verilmiştir, bunu böyle kabul etmek lazım. Paran çoksa sen de fabrika kur, millet para kazansın, zekattan kurtul. Ama sen gidip bankaya paramı koyarsan, cebinde saklarsan, yastığın altına koyarsan, tabii ki bunun zekatını vereceksin. Bunda şüphe yok.

Komisyon Başkanı – Çobanın ücretini de zekata mahsup edebilirsin.

Fahrettin Aşık – Şafiî mezhebinde zengin de fitre veriyor, fakir de veriyor. Ama, almaya sıra gelince fakir alır, zengin alamaz. Dolayısıyla sonunda fakirde toplanır bunlar. Hanefide ise fitreyi zenginler verir, fakirler alır. “Bir elde iki şey toplanmaz” deniliyor.

Efendim, Hz. Osman dönemine kadar zekât ve fitre devlet tarafından idare ediliyordu. Ondan sonra zenginlikler çoğaldı, memleketin idaresi genişledi, topraklar genişledi. Hocam dedi ki, o zaman zekât kalkacak mı? İşte zekat toplayan memurlar ve müellefe-i kulub gibi birtakım meseleler uygulanmıyor. İnsanların vicdanlarına bırakıldı bu, herkes kendi istediğine zekâtını verme durumuyla karşı karşıya kaldı.

Kur'an-ı Kerim'de, malum, sekiz yere zekât verileceği ifade ediliyor. Bir problemi-miz de burada. Ayetteki “ve fi sebillillah” ifadesini bazı müfessirler sadece gaziler olarak yorumluyor, bazıları da bu kavramın içine cami, köprü, su, hastane gibi sosyal kurumları dahil ediyor. Zekât alacak adam bulunmazsa, bazı müfessirlerin tercüme ettikleri gibi o vakit de her yere -devlete de- zekât vermek mümkün olur. (...)

Ancak vergiyi zekata saymak doğru değil, çünkü zekât ve fitrenin ivazsız ve garratsız olması lazım. Halbuki bunun bizzat karşılığını görüyor kendisi. O bakımdan vergiyi zekata saymamak gerekir.

Komisyon Başkanı – Zekatın da öyle bir sosyal faydası var.

Fahrettin Aşık – Kaldı ki, bu konuda birtakım hileler var; icabında bazıları yapıyor. Mesela çocuğuna bağışlıyor malını noter senediyle, devir yapıyor, zekattan kurtuluyor. Bunlar İslâm için bir lekedir, bunlara asla ve kat'a tevessül etmemek gerekir.

Birkaç notum daha vardı, vakit dolduğu için onlara temas etmiyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz hocam.

– Buyurun.

Ali Akın – Şunu arz edeyim, Hüseyin Bey, beni asgari 1850 dolara hacca götürüyorsunuz. Biz inanmadığımız bir konuda milleti inandırmaya ne diye davet ediyoruz ki, kendi uygulamamız böyle. Biz eğer bu kriterleri kabul ediyorsak, hac da zenginlik mükellefiyetidir; niye benden 1850 dolar alıyorsunuz? Ben servetimin tamamını veriyim size, 1 milyar 400 milyonun tamamını vereyim götürün bakalım beni haca! Götürmüyorsunuz. Demek ki, biz kendimiz de buna inanmıyoruz.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

– Buyurun.

Doç. Dr. Hüseyin Tekin Gökmenoğlu – Altın fiyatlarının dünyada standart olduğunu düşünürsek; yani, 100 dolara Türkiye’de aldığımız altını Japonya’da da 100 dolara alabildiğimizi düşünürsek, altın üzerinden nisabın geçerli olmayacağı aşikar ve altının bugün değer kaybetmediği sözü de yanlış bana göre. Metodolojinin gelişmesiyle, altın rezervlerinin bulunmasıyla, altın fiyatları değer kaybediyor; 30 sene evvele göre bugün böyledir. Bu durumda ne yapılmalı? Her İslâm ülkesi için ayrı ayrı nisap tespit edilmeli. Bunun da en pratik çözümü -Sayın Hocamın söylediklerine katılmıyorum- her ülke için ayrı ayrı nisap tespit edilirken de ele alınması gereken kriter, yoksulluk sınırıdır. Askerde bir arkadaşım vardı, Japonya’dan gelmişti askerliğini yapmak üzere, “ayda 7 bin dolar alıyorum” dedi. “Türkiye’ye ne yatırım yapıyorsun” dedim; “Hocam, yetiyor mu diye sorsana” dedi. “7 bin dolar yahu” dedim. “Burada karpuzu kaç liraya alıyorsun” dedi, kilosu 15 bin liraydı, orada o günün parasıyla kilosu 250 bin liraymış. Yani, şimdi demin Beşir Bey’in de söylediği gibi, 96 gram altınla ancak bir-iki gün idare edilebilir, o kişiye de “zekât mükellefisin” diyemeyiz. Her ülke için yoksulluk sınırı neyse o tespit edilmelidir. O zaman Kuveyt’teki mesele de hallolur, Birleşik Arap Emirliklerindeki mesele de hallolur. Her ülkenin bir yoksulluk standardı ortaya çıkmış olur.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

Süremiz doldu. Hepinize çok teşekkür ederiz. Herkesin söyleyeceği çok güzel şeyler var; ama, bunu bitirmek durumundayız.

DÖRDÜNCÜ KOMİSYON SEKİZİNCİ OTURUM

Komisyon Raporunun Müzakeresi Komisyon Raporunun Sonuçlandırılması

(17 Mayıs 2002)

Prof. Dr. Süleyman Uludağ (Komisyon Başkanı) – Kanaatime göre karar almak çok büyük problem teşkil etmeyecek. Çünkü, temel konularda aşağı yukarı ortak bir noktaya gelinebildi, müşterek bir kanaat hasıl oldu. Şimdi buradaki mesele, bunun nasıl yazılacağı meselesi, ifade meselesi, üslup meselesidir. Arkadaşların ekleyecekleri veya çıkarılmasını istedikleri hususları karar haline getirdikten sonra da, diğer komisyonlarla ortak karar haline getirilecek. Sekreter arkadaşlarımız not tuttular, bu notları bir müsvedde haline getirdik. Ahmet Yaman Bey -sağ olsun- akşam çalıştı ve bunu şu anda sekreteryaya verdik, daktilo ediliyor. Birer nüshası önünüzde olacak müsveddelerin. Bu müsveddeleri okuyarak, alınan veya alınacak kararların yeni şeklinin nasıl olacağını tespit etmeye çalışacağız. Şu anda o yazıların gelmesini bekliyoruz; ama, bu arada kararlarla ilgili, söylenmesi gereken bir şey varsa, o hususları da beş on dakika müzakere edebiliriz.

– Buyurun Mustafa Bey.

Prof. Dr. Mustafa Baktır – Tartışılacak konulardan şahsen bizim bir hafta, on gün önce haberimiz oldu; paldır küldür çıktık geldik. Keşke altı ay önce, bir sene önce konular dağıtılsaydı! Gerçi arkadaşlarımızdan hazırlığı olanlar çalışmalarını takdim ettiler. (...) Bu kadar çok meselenin zaten bir-iki toplantıda halledilmesi mümkün değil. Hatta bir nisap meselesi diyelim, bunun bile bir müstakil toplantısı olabilir. Önceden iyi bir program yapıp, konular dağıtılıp, ondan sonra ilgili arkadaşlara bu yapılan hazırlıklar gönderilse ve herkes hazırlıklı gelse; ondan sonra burada tartışılrsa faydalı olur. Belki çoğu meselede yeterli bilgileri takdim edemedik. Bunları burada tartışsak daha verimli olur kanaatindeyim. Bu bir.

İkincisi de, ben Mehmet Keskin Bey'e de söyledim; Din İşleri Yüksek Kurulumuzun kararlarından hiç haberimiz olmuyor. Alınan kararlardan birer nüsha İlahiyat fakültelerine -İslâm Hukuku Anabilim dallarına olabilir- gönderilmelidir. Yani, hangi konular tartışılmış, hangi kararlar alınmış tarafımızdan da bilinir. Çünkü, bizim fakültelerde de, "Günümüz Fıkıh Problemleri" diye bir dersimiz var, bu konuları öğrenici arkadaşlarla da işlemeye çalışıyoruz. Keşke koordinasyon biraz daha iyi olabilse, ne çalışıyoruz, ne yapıyoruz öğrenebilirsek.

Bir de, bu çalıştığımız konularla ilgili fakültelerde, master, doktora, bazında belki müstakil çalışma yapan arkadaşlar var. Bir emektir, gayrettir, bunların da ne olduğundan haberdar olursa, istifade edilse, sanki daha verimli olur kanaatindeyim.

Komisyon Başkanı – Teklif edelim onu.

Prof. Dr. Mustafa Baktır – Bu ikisini özellikle teklif edelim. Çünkü, İlahiyat fakültelerinde yapılan bu araştırmalardan, emeklerden de Başkanlığımız istifade etsin; biz de onların çalışmalarından istifade edelim. Bazen birbirimizden haberimiz olmuyor, herkes kendi fildişi kulesinde bir şeyler yapıyor, koordinasyon olmuyor. Belki bazen yanlış anlamalar oluyor, uzaktan uzağa birbirimize bir şeyler söylüyoruz, aynı şeyleri söylüyoruz belki. Onun için, bu koordinasyonun daha sık, daha verimli şekilde yapılması iyi olur, faydalı olur. Emekler boşa gitmemiş olur. Bu işler zor işler, kolay işler değil; emek ve zaman isteyen işler. Acizane teklifim bu.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim. Bu teklifinizin son kısmı çok önemli bana göre. Çünkü, 20 kadar İlahiyat fakültesinde tezler yapılıyor, özellikle fıkıh alanında, İslâm hukuku alanında yapılan bazı tezler var; zekâtla ilgili, kurbanla ilgili, fitreyle ilgili. Yapılan tezlerin derlenip yayınlanan kısımları da var. İstanbulda, İslâm Araştırmaları Merkezinde (İSAM) var. Master tezi olarak, doktora tezi olarak hangi arkadaşın, hangi konu üzerinde çalıştığı belli orada. O arkadaşların bu toplantılara iştirakinin temin edilmesinde büyük fayda var. Hazır çalışmalar, mevcut çalışmalar var.

Bir de, dediğiniz gibi, Diyanet İşleri Başkanlığı temsilcileri tartışılacak konular hakkında önceden bizi bilgilendirse, Din İşleri Yüksek Kurulunun şu şu kararları var diye, o da bizim için gayet tabii faydalı olur.

Bunlar karar değil de, bizim sunacağımız tekliflerdir.

– Buyurun.

Prof. Dr. Ali Toksarı – Gerçekten verimli bir toplantı oldu. İnşallah bütün gruplarla birleştirildiğinde güzel kararlar çıkacak. En azından, bir defa, böyle bir toplantının olması, her şeyden önce güzel bir şey. Belki bundan onbeş yirmi sene önce böyle toplanamazdık; toplansak bile bu şekilde rahat tartışamazdık. Çünkü, o zaman bazı konularda çok daha fazla katı bir tutum -mezhep taassubu denilebilir veya başka şeyler söylenebilir- sergilenirdi. Ama gerçekten burada dün, önceki gün, çok rahatlıkla her konu tartışılabilir, konuşulabilir. Bir ara ifade etmiştim, bu tartışmalardan çekinmemek lazım, korkmamak lazım. Çünkü, bilimin gelişmesi böyle olur. Bizim İslâm hukukunun, bana göre en zor tarafı, maalesef içtihadı zorlaştırarak insanların ihtiyaçlarını, güncel ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak hale getirmiş olmamızdır. Halbuki, aslında mezhepler gerekli, lüzumlu, olması da lazım; çünkü mezheplerde bir uygulama birliği var. Uygulama birliğinin olması lazım. Mesela dün konuştuk, işte namazların cem’ edilmesi. Münferit namazlarda tamam; ama, cemaatle kılınan namazlarda olmaz. Mesela yine teravihle ilgili, yalnız kıldığımız zaman sekiz kılınır, 36 kılınır... Ama, cemaatle kılındığı zaman bir birlik olması lazım. Bu gayet doğal. Bugünkü hukukta da var, biliyorsunuz, bir yargı içtihadı dediğimiz içtihat var, mahkemelerin içtihadı ve burada bu yargı içtihadına uymak mecburiyeti vardır. Ama, öbür tarafta, hukukçuların, hakimlerin, kendi görüşleri, düşünceleri ayrıdır o alanda; onları ayrıca ifade ederler,

yazarlar çizerler; ama, uygulamada birliğini de hiçbir zaman göz ardı etmezler. Bu önemli.

Uygulamada birlik açısından da bu toplantıların faydası olacak. Ama, öbür şekilde, herkes rahatlıkla düşüncesini -çok zıt da olabilir, bize aykırı da olabilir- ifade edebilmeli ve bundan dolayı da kişiler suçlanmamalı; tekfir gibi şeylerle itham edilmemelidir. Gerçekten bu konuda çok mesafe alındı, çok güzel gelişmeler oldu. Bu son derece sevindirici bir şey. Ben şahsen burada bulunmanın en çok bu yönüne sevindim, onu söyleyeyim. Medenice, herkes fikirlerini söyledi, düşüncelerini söyledi. Belki birbirimizin bazı fikirlerine katılmadık; ama, en azından dinledik, dinlemesini biliyoruz. Bu büyük bir aşama, bunun devam etmesi lazım, geliştirilmesi lazım.

Üzerinde durmak istediğim bir başka husus, burada konular tartışılırken, belki hazırlıksız olduğumuz için biraz zayıf kaldık. Burada olağan olan şeyleri, herkesin bildiği, kimsenin itiraz etmediği meseleleri değil de, biraz problem arz eden, meselenin o yönünü irdeleyecek şekilde bir hazırlık yapmak, hatta "bu konunun şu şu problemleri var" diye hazırlık yapmak önemlidir. Mesela, benim dün konuşmak isteyip de konuşmadığım, ama gerçekten problem olarak gördüğüm şey, kurbanla ilgilidir. Ben de aynı kanaatteyim: Gerçekten kurbanın bedelinin verilmesi kurban yerine geçmez. Tamam, ama, öyle şey var ki, mesela bana Kayseri'de üst düzey insanlar soruyor: Benim kurban etine ihtiyacım yok, çünkü biz devamlı yiyoruz, hatta evden kaçıyoruz. Çevremizde kimse de yok. Ben götürdüm kurbanın yerine parasını verdim. Bu, kabul olur mu? Aslında bu kişiler parasını verip kestirebilir ama, güvenemiyor çeşitli sebeplerle, götürüp bir yere veremiyor. Yani, bunlara bir çözüm bulabilmek çok önemli.

Bir de, kurban konusunda gerçekten hepimiz bir hassasiyet içindeyiz. Mesela bu sene kurban ortaklarımızla, kurban kesmek için bir yere gittik. Namaz vakti geldi. "Beraber cumaya gidelim" dediler. İkisi "biz gelemeyeceğiz" dediler. Çok enteresan, kurban kesiyor; ama, öbür taraftan cumaya gitmiyor. Bir de bunları bir şekilde anlatmak... Şu açıdan söylüyorum bunu: Tabii kurbanın kesilmesi, etlerinin dağıtılması vesaire güzel bir şey; ama, öyle de insanlar var ki, adamın hali vakti yerinde değil, -dün de söyledim- borç para alıyor veyahut da bir şeyden fedakârlık yapıyor. Kesemiyorsa, milletin içerisine çıkamıyor. "Bu sene kesemedim" diyor evine kapanıyor. Bunlara ne yapılabilir, bunlarla ilgili neler düşünülebilir?.. Kurbanı namazdan önemli görüyor bir yerde, sosyal statü gibi kabul ediyor. Cumaya gitmezse ne kaybeder, kurban kesmezse toplum içerisinde ne gibi pozisyon kaybeder? Farklı görüyor. Mesela, bunlara ne yapılabilir?.. Bunlar aslında bizim toplumumuzun meseleleri, ne yaparsa yapsın, keserse keser, kesmezse kesmez... Belki de bir yönüyle baktığımız zaman bizi çok fazla alakadar etmez gibi gözükür; ama, bu toplumun içerisinde yaşıyoruz... Bunlar biraz daha konuşulmalıydı diye düşünüyorum.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

Bu konuda bir gelişme var, onu siz de biliyorsunuz. Diyanet İşleri Başkanlığı belli bir miktar tespit edip ilân ederek kurban paralarını alıyor ve bu kurbanları kesiyor. Bazen Çeçenistan gibi, Kırım gibi, Kazakistan gibi fakir fukaranın daha çok olduğu yerler için kurban parası topluyor. Bazı dernekler yapıyor, mesela Aziz Mahmut Hü-

dayı derneği, İSAV dediğimiz dernek... Gönü yoksa yapılabilecek bir şey yok. Münferit hadiseler olur, öyle insanlar her zaman vardır. Burada, İlahiyat fakültesinde aynı şey yapılıyor. Götürüyorsunuz diyorsunuz ki, "ben kurban keseceğim; ama, benim vaktim yoktur, ete de ihtiyacım yok, şu parayı alın, kurbanı burada kesin." Bazıları geliyor kurbanın başında da bulunuyor. Düzenli olarak İlahiyat fakültesinde bu iş senelerden beri yapılıyor. Dediğiniz insan buna da razı olmayacaksa, bunlar münferit, vesveseli kişiler, evham sahibi insanlar demek gerekir. Onlara tedbir almamaz Ali Bey; ama, genelde, bu bahsettiğim şey yeterli midir? Bana göre geliştirilmesi gerekir. Bilgisizlikler varsa bu konuda güven açısından... İşte cumayı kılmıyor da kurbanı kesiyor. O gelenektir. Artistleri görüyorsunuz, göbek atan artistler, ibadet bilmeyen artistler gidip Eyüp'ta kurban kesiyorlar. Bunlar yerleşik kanaatlerdir, bu konuda doğru olan söylenir; ama, ortadan kalkmaz bunlar. Bunlar var olmaya devam eder. Biz de bu insanların inançlarına saygı duyarız, doğru veya yanlış; çünkü, o işi yapmadan bu insanlar rahat edemiyorlar.

Diyanet İşleri Başkanlığı, İlahiyat fakülteleri, vakıflar veya dernekler bu ihtiyacı karşılarılarsa, yani kurbanların daha muntazam kesimini temin etmek için belediyelerle de işbirliği yapılırsa, inşallah bu işler kolaylaşır kanaatindeyim. Bu süreci teşvik etmemiz gerekiyor gayet tabii.

– Buyurun.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Gerçekten bu toplantı faydalı oldu. Derler ya "barika-i hakikat müsademe-i efkardan doğar." Hakikat ışığı, fikirlerin tartışmasından çıkar. İnsanlar fikirlerini açıkça, korkmadan, çekinmeden söyleyecekler ki, fikirlerde bir gelişme olsun, İslâm düşüncesinde bir gelişme olsun. Herkes çekinirse, o birikim, insanların elde ettiği birikim, düşünce yayılamaz. Yayılamayınca da şahsa münhasır kalır. İnsan birikimini başkalarına da aktarmalı.

Bu toplantı, Diyanet İşleri Başkanlığı tarihinde belki ilk. Belki küçük çapta toplantılar olmuştur daha önce, ama böyle komisyonlar halinde, geniş çapta bilim adamlarının katılımıyla yapılan toplantı ilk defa oluyor. Çok güzel, inşallah devam eder.

Ali Toksarı Bey'in söylediği gibi, bütün meseleleri burada tartışamadık. Zaten vakit de yok. Beş dakika, on dakika içerisinde insan fikrini açıklayamaz. Açıklayamayacağı fikrini de söylemek istemez, çünkü yanlış anlaşılır. Tabii burası bir tebliğ sunma yeri değil, zamanı da değil.

Ben bir hatıramı anlatmak istiyorum. Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nde yedi sene çalıştım. Bir iftar münasebetiyle bizi davet ettiler, orada konuştuk. Çeşitli meseleler tartışıldı. Soruyorlar, cevap veriyorum. Bir münasebetle dedim ki, minare, Peygamberimiz zamanında yapılmış bir şey değildir, bir minare uygulaması yoktur. Bu bid'attir, daha sonra konulmuştur; ama, bidat-i hasenedir, güzeldir. Fakat minarenin de bir estetiği olması lazım, yani camiyle tenasüp sağlaması lazım. Minare yapılıyor iki şerefeli, caminin kubbesi aşağıda kalıyor, yani görünürde çirkinlik var. Sonra, şerefelin görevi nedir? Ezanı etrafa yaymak... Çıkıyor oraya insanlar, aşağıdan mikrofonla okuyorlar. O halde şerefe devre dışı kalmıştır. Milyarlarca lira verip iki şerefeli, üç şerefeli minareler yaptırmanın anlamı nedir? Bu güzel, ama bidat, o geleneği devam ettire-

lim. Selatin camilerindeki gibi dört tane minare, altı şerefe olsun; zararı yok. Fakat mahalle camii... “Benim camiimin minaresi daha güzel olsun” diye bir yarış var. Bunlar doğru değil. Minareye harcayacağınız parayı gelin çocuklarımıza burs olarak verelim, İslâmî ilimleri öğretecek kurumları destekleyelim bununla, daha faydalı olur. Peygamberimiz (s.a.s.)’in mescidi, üç tarafı kerpiç duvarla örülü, üstü hurma dalıyla örtülü, bir tarafı açık, böyle bir mescit idi. Yağmur yağdığı zaman akardı. Peygamberimiz bazen secdeye gittiği zaman burnu çamura batardı. Ama, o mescitte namaz kılmak, şu çinilerle süslü mescitte namaz kılmaktan binlerce kat efdaldır. Önemli olan bu. İmam Gazali diyor ki, fakir fukaraya para vermez de mescidin çinileri için dünya kadar parayı verir, çünkü oraya ismi yazılıyor. Eğer ismi yazılmasa bu parayı vermeyecek. Şimdi, bu aslında sevap değil, tam tersine böyle mescidi fazla ziynetle süslemek, insanların ibadet sırasında gözünün takılmasına, kalbinin meşgul olmasına sebep olur. Yani bu, mekruh bir şeydir diyor Gazali. Burada demek istiyorum ki, önemli olan ruhtur, şekil değil. Binaenaleyh, şekle harcayacağımız şeyi ruha, temele, asıl İslâmî ilimlerin gelişmesine harcasak daha iyi olur.

Ali Toksarı Bey dedi ki, “birlik olması lazım.” Tabii, ibadette birlik olması lazım. Tartışma için de söylemiyorum: Öğle namazı dört rekat, imam iki kıldırarak değil; akşam üç rekat, beş kıldırarak değil. Ama, bu teravih namazı, nafîle ibadettir; iki de kılarsın, dört de kılarsın, altı da kılarsın, 49’a kadar çıkaranlar da var. Peygamberimizin bir uygulaması değil. Suudi Arabistan’da uygulama böyledir. Büyük camilerde uygulama 20 rekattır. Mahalle camiine giderseniz 10 rekat. 10 rekat kılıyor; ama, 45 dakikada, Diyarbakır’daki imam gibi 7 dakikada kıldırıyor. Geçen sene televizyonda izledik, 7 dakikada 20 rekat teravihi bitirdi. Önemli olan yatmak kalkmak mı, yoksa huzurla Allah’a yalvarmak mı? Bu bakımdan, o büyük camilerde öyle kılınabilir; ama, icap ederse 10 rekat da, 8 rekat da kılınabilir. Peygamberimiz böyle kalmıştır. Bu da birliğe aykırı değildir.

Teşekkür ederim.

Komisyona Başkanı – Biz teşekkür ediyoruz.

– Buyurun Recep Bey.

Recep Akakuş – Sayın Başkan, saygıdeğer hocalarım; kurbanla alakalı olarak tarihi bir durumu hatırlatmak istiyorum. Mutlaka vatandaş kendi algılamasına göre, önemine binaen kurban kesiyor. Tabii bunu kolaylaştırmak, ona yardımcı olmak evvela din bilginlerinin ve bu konuda uygulamada önderlik yapanların görevi. Fatih Sultan Mehmet Hazretleri, İstanbul’un fethinden sonra (1453-1458) vakfiyesini tesis ettiği zaman, Eyüp külliyesinde imaret koymuştu. İmaret kurbanın organizasyonu demektir. Kendi adına tesis ettiği vakfiyede imaret olduğu gibi, bir de çok sevdiği Yusuf Sinanüddin Paşa adına da bir vakfiye düzenlemiş, hatta gelirlerini Fatih bizzat koymuştur. Yani, Eyüp Sultan yöresi, daha fetihden önce, cuma namazı için kullanılmış, o mekân ziyaret mahalli olacağı için, gelen misafirlere yapılacak ikramda değerlendirilmek üzere vakfiyesine iki tane imaret koymuş, bir tane yetmemiş, kendi vakfiyesine yerleştirmiş, ayrıca bir de Yusuf Sinanüddin Paşa adına tesis ettiği vakfiyeye. Vakfiye, “Yusuf Sinanüddin Paşa” adını taşıyor; ama, gelir kaynaklarını Fatih Sultan biz-

zat koymuştur. Bu Arapça vakfiyeler, 1934 senesinde Darulfünun kapandıktan sonra Üniversiteye gelen Alman profesörlerin kurduğu arkeoloji müzesine bağlı Bizans Enstitüsünce yayınlanmıştır. Bakınız, kurban konusunda öyle halkın yaptığını devamlı tenkit eden veyahut da buna karşı olan yetkili sorumlu kişiler, bu konuda vatandaşa, Müslümanlara yardımcı olmuşlar ve bunun organizesini yapmışlar. Başkanlığın son aldığı kararı ben şahsen sevinçle karşılıyorum. Bu bakımdan, kurban konusunda illa temeli kaydırıp bunu sadakaya dönüştürme yerine, kurbanın, hem İslâm'a, hem de medeni ölçülere uygun, kimseyi rahatsız etmeyecek, çevreyi kirletmeyecek tarzda kes-tirilmesi bizim görevimizdir. Bu konuda Fatih'in vakfiyeleri bence ilk basamak olarak uygulamada değerlendirilmiştir. Bunun devamını teklif ediyorum. Başkanlığın bu konudaki görevini inşallah başarıyla yerine getireceğine inanıyorum.

Minarenden söz edildi. Ben aşağı yukarı 37 seneden beri bu teşkilatın içindeyim ve şu anda da iki cami in yapılmasında fiilen çalışıyorum. Şimdi, burada hep dışarıdan tenkitler yapıyor, fakat bu gibi işlerin içine kimse girmiyor. Sorumsuz kişiler. Hatta belli mezheplere, meşreplere hatta siyasî gruplara mensup olan kişiler... Bugün İstanbul'da, şahsen ilgilendiğim için biliyorum; camilerin planı, programı yoktur. Arsası da problemdir, binası da problemdir; ama, burada gerek Diyanet, gerekse ilahiyat menşeli, yani dinle ilgili olan kişiler bu konulardan kaçıyorlar, uzaklaşıyorlar. Bakınız, çevrenizde gördüğünüz camilerin hiç birinin projesi yoktur. Devlete rağmen yapılmıştır, belediyeye rağmen yapılmıştır. Şahsen Bakırköy Müftülüğü yaparken, Sayın Başkan Yardımcımız Mehmet Altunkaya'nın bölgesinde -açıkça söyleyeyim- Halk Partisine mensup kökten gelen Kotil ailesi, Bakırköy'de Kocatepe gibi bir cami yaptırmıştır; bu camiye o aile yaptırmamak için çalıştı; aileden biri de yapılacak dedi. Aynı partiye mensup, kökten Halk Partili olanlar birbirine girdi. Babası en sonunda çağırdı, "evladım buna engel olursan sana hakkımı helal etmem" dedi. Ahmet İsvan zamanında, devlete rağmen koca cami yapılmıştır. Ruhsatsız, hem de devlet araya girdiği, yaptırmayacağım dediği halde, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Ahmet İsvan engel olamadı.

Burada, gelişigüzel tenkitler yerine... Ben de şahsen minarelerin gelişigüzel çıkmasına karşıyım. Ama, ilgilendirmediği için, minareciler metresine göre para alıyor. Bugün minarenin metresi 200 milyon liradır. Ne kadar çıkarsa o kadar para alacaktır. Bu konuda ilgilenen kişiler gerçekten çoğu cahil insanlardır. Ama, şimdi nasıl Ali Toksarı Bey Hocam üst seviyede bir vatandaşın kurbandan mahrum kalmaması için ne kadar çaba gösteriyorsa, bu vatandaşlara da fazla yüklenmeyelim.

Minare konusunda, camiler konusunda bence böyle diyani sorumluluk taşıyan hocalarımız, meslektaşlarımız halka inip önderlik yapmalı, arada bulunmalı. Ama, bu halkla uğraşmak, halkı karşıdan sevmek kadar kolay değil, çok zor oluyor. Ben şahsen içindeyim; hem köyde, hem burada. Çok zor bir iştir.

Bakınız, eski tarihî camilerden hiç birinde, valide sultanlar hariç, padişahlar hariç; birden fazla minaresi olanı yoktur. Sokollu Mehmet Paşa, padişah yetkisini kullanmış, üç padişaha sadrazamlık yapmış bir adam dahi minaresini tek şerefeli yapmış ve ikinci bir minare yaptıramamıştır veya iki şerefeli yaptıramamıştır. Bugün İstan-

bul'da bütün iki şerefeli minareler veya birden fazla minaresi olan bütün camiler, ya valide sultanlara veya devlet reisi olan sultanlara aittir. Niye? İsrâfı önlemek için...

Ben de biliyorum ki bugün -İnegöllüyüm aslen, orada halen bir camide meşgulüm- öyle minareler var, hakikaten ölçüleri çok aşmış; ama, Mimar Sinan ölçüyü getirmiş. Bir minare olursa camiın sağ arka köşesine olacak; iki olursa sol arka köşesine; dört olursa dört köşeye olacak. Bunların mimari unsuru da var. Ayasofya'da olduğu gibi anlamı var. Efendim, şerefe kubbeyi geçmeyecek, bunların ölçüleri var. Nasıl ki eski yazıda harflerin uzunlukları noktalara göre ayarlanmışsa, camiın ve minarenin, o külliyeinin birbiriyle olan bağlantısına ait ölçüler vardır. Mimar Sinan'ın torunları, herhalde cami ve mescit yaparken bunları da artık dikkate almalılardır.

Saygılarımla.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederim.

Cami ve minare konusunda benim bildiğim Diyanet İşleri Başkanlığının tip projeleri var. Başkanlık, isteyenlere bu projelerden veriyor. Ayrıca, Köy Hizmetlerinin de tip projeleri var, Vakıfların da var. Para pul istemiyor bu projeler, onu alıyorsunuz, herhangi bir yerde uyguluyorsunuz. Camiye mütenasip minareler var. Bu mimari bir konu aslında, ilahiyatçıların sahası değil; ama, estetik bakımdan hakikaten Sayın Ateş'in dediği gibi, küçük bir cami, uzun bir minare... Yaptırmanın hassasiyetine, ihtiyacına belki cevap veriyor; ama çevreyi rahatsız ediyor, insanları rahatsız ediyor ve nahş bir manzara meydana geliyor. Kimse kimseyi suçlamıyor da, daha iyisi nasıl olabilir, üslup ne olmalı, nasıl yaklaşılmalı, insanlarımızı buna nasıl ikna etmeliyiz, mesele budur. Bakıyorsunuz; yüksek, iki minareli camiler; fakat estetik değil, Osmanlı geleneğine de uymuyor işaret ettiğiniz gibi. Tek minareli olması gerekirken, böyle bir âdet ortaya çıkmış. Bu hoş değil hakikaten; ama, bunu nasıl ifade etmeliyiz, nasıl anlatmalıyız, o ayrı bir konu.

Recep Akakuş – İknâ edilecek ve önderlik yapılacak, çaresi bu.

Komisyon Başkanı – Tabii, minberde söylenecek, mihrapta söylenecek, özel sohbetlerde anlatılacak... Bunu mimarlar da söylemeli, sadece hocalar değil...

– Buyurun Mustafa Bey.

Mustafa Varlı – Konuşma yapan arkadaşlarımızın hemen hemen bütün görüşlerine -tenkit edilenler hariç- iştirak ediyorum. Ali Toksarı Bey'in son söylediğine arkadaşlarımız gereken cevabı verdiler. Bazı şaz durumda olanlar için genel bir kaide koymak mümkün değil. Onları irşat etmekte yarar var bence.

Süleyman Ateş Hocamın ifade buyurduğu durum çok önemli bir konu aslında. Sadece minare meselesi değil, camilerin yapılışı ve iç süslemeleri de dahil, bugün israf denecek dereceye gelmiş durumda. Fakat, "çok güze yakışıyor, çok da güzel olmuş" gibi ifadelerle geçiştirip duruyoruz. Yüce heyetin üyeleri Tarsus'a Ashabül'Kehf'he gitmişler mi bilemiyorum. Dağın dibinde yapılmış, etrafında hiç ev, mahalle olmayan bir cami var. Yanı başına, üç şerefeli, her bir şerefe arasındaki mesafe sanki bir minare boyu, yüksek ve incecik bir minare yapılmış. İsrâf olması bir yana, göze de hoş görünmüyor. Minare niye yükseltilir? Ezan sesinin etrafa ulaşması için, etrafta bulunan insan-

ların ezanın okunduğunu fark edebilmeleri ve namaza gelmeleri için. Etrafta oturan yok ki bu kadar yüksek minare yapılsın; bu, sadece gösteriştir. Kaldı ki, bir de deprem bölgesi, deprem hattı. Her yönünü düşünmek gerekir. Camilerin içindeki o süslemeler, cami in yapımındaki masraftan çok daha fazla. Maalesef, artık son zamanlarda camilerin süsleriyle uğraşılır hale gelindi. Önemli olan, arkadaşlarımızın da beyan buydukları gibi hidayeti sağlamlaştırmak ve kuvvetlendirmektir. Geniş kapsamlı bir hidayet çemberi oluşturabilmektir. Onun da yolları var.

Bu girişten sonra ben izninizle, dün zekât ve fitre meselesi konuşulurken vakit yetmediği için temas edemediğim bir iki hususu arz etmek istiyorum. Bilmem kararlara girebilir mi?

Ya ben yanlış anladım yahut da bir hata yapıldığı kanaatindeyim. Zekât nisabı tespit edilirken, bazı hocalarımız binek ya da araba ve evin nisabın dışında kabul edilmesi teklifinde bulundular. Hoş, değeri ne olursa olsun, insanın almış olduğu araba, içinde oturduğu ev elbette ki bu nisap kapsamında değildir, zaruri ihtiyaçtır. Ama, evi olmayan bir insan, ben ev almak için para biriktiriyorum -bu tip sorular çok geliyor- şu anda birikmiş 20 milyarım var ama, benim oturabileceğim tipte bir ev 40 milyar lira. 40 milyar oluncaya kadar ben bunu biriktireceğim. Ev almak için biriktirdiğim bu paranın zekatını vermem gerekir mi, gerekmez mi, gibi sorular soruluyor. Biz, elbette ki zekatın verilmesi gerekir diyoruz. Çünkü teklife göre, eğer evi yoksa kişinin, ev almak için para biriktiriyorsa, o halde ev alıncaya kadar o paranın zekatının verilmemesi gerekir; çünkü, bu nisabın dışında kabul edilmelidir. Ben öyle anladım. Bir de araba meselesi... Bu bir zaruri ihtiyaçtır. Diyelim ki 4-5 milyarlık bir araba almayı hedeflemektedir. Bugün 1,5 milyar lirası olan kişi nisabı bulmuştur. Bir sene elinde kaldığı takdirde zekât vermesi gerekirken, 5 milyara da henüz ulaşmadığı için onun zekatının verilmemesi gerekir gibi bir fetva verebilecek miyiz?

Konunun bir diğer yönü de şu: Ev alma niyetiyle belli bir miktar para biriktiren kişi, herhangi bir ihtiyaç dolayısıyla o parayı başka yere harcayabilir. Çocuğunu evlendirebilir, hacca gider vs. O para eksildikçe eksilir; ama, bir türlü ev alacak kadar parayı bulamayabilir. Bu durumda buna zekât vermeyecek mi?

Soru sormaktan öte ben kendi görüşümü arz edeyim. Ev alınmışsa şayet, o zekata tabi değil; ama, ev alıncaya kadar para hangi niyetle biriktirilirse biriktirilsin, zaruri ihtiyaçların dışında olduğu takdirde nisabı aşan paranın mutlaka zekatının verilmesi gerekir. Yüce heyet ne der, bilmiyorum.

İkinci bir husus daha var. Dün uzun uzadıya birkaç arkadaşımız dile getirdi; ama, tekliflerini bir türlü sunmadılar. Benim arzum o ki, problemleri bir taraftan ortaya koyarken diğer taraftan da çözüm yollarını teklif etmemiz lazım. Yüce heyetimiz kabul eder veya etmez; ama, teklifimizi mutlaka ortaya koymamız gerekir. Bu toplantıların gayesi de o olmalı bence. Söz gelimi, birden fazla apartmanı, birden fazla otobüsü, birden fazla TIR'ı ya da büyük şehirlerde birden fazla dolmuşu bulunan insanlar. 10. dolmuşunun borcunu bitirdikten sonra 11.sini almak için devreye girmiş ve kazandığı paraları borca ödemektedir. Bu kişinin elinde hiç para yok, ama devamlı borcu vardır. Ya da fabrikaları olan bir insan, bugün isim söylemeye gerek yok, hepimiz biliyoruz, Tür-

kiye çapında fabrikaları olan pek çok zengin insanımız var. Onların hiç birisinin ceplerinde para yoktur, hepsi daima borçludur. Çünkü, bir fabrikadan elde edilen para, bir başka fabrikanın kurulması için harcanmaktadır. Bir TIR'dan, bir otobüsten ya da 10 otobüsten elde edilen gelir, hemen 11.sine yatırılmaktadır. Devamlı borç halindedir. Bu durumda bunların hiç mi zekât vermemesi gerekir? Dün ifade buyurdular: İşte o otobüslerde, o TIR'larda ya da o fabrikalarda çalışan insanların ücretleri de bir nevi zekât hükmündedir, dolayısıyla bunların zekât vermesine gerek yoktur gibi... Ben şahsen, böyle bir anlayışı pek de İslâmî bulmuyorum. Eğer bunu kabul edecek olursak, 500 dönüm tarlası olan bir pamuk ekicisinin -Çukurova'dan bahsediyorum- o pamuğu elde etmek için yüzlerce ırgat ya da amele çalıştırması gerekiyor. Bu adam yüzlerce amele çalıştırdı ve onlara ücret verdi diye, onların geçimini temin etti diye o tarladan elde ettiği ürünün zekatını ya da öşrünü vermemesi mi gerekir? Öyle bir fetva vermemiz mümkün değil. Elbette ki o fabrikada çalışan işçilere ücret verilecek, elbette o otobüsler birileri tarafından çalıştırılacak ve onlar ücret alacaklardır. Ama, bu masrafların dışında bir gelir elde ediliyorsa, o gelirin mutlaka fakirlerin hakkı olan bölümünün çıkarılması ve onlara verilmesi gerekir kanaatindeyim.

Peki, bu durumda nasıl verilir? Elinde havelan-ı havl dediğimiz ifadeye uygun, bir sene süreyle para bulunmayan bir insan neyi verecek? Benim şahsen teklifim şu: Biraz da kıyas yapma durumundayız; bu, devamlı gelir getiren bir arazi hükmündedir. Nasıl bir araziden senede bazen bir, bazen iki, bazen üç mahsul alınıyorsa ve arazi ürünlerinden belirli bir miktar zekât veriliyorsa -buna öşür diyebiliyoruz, yarım öşür diyebiliyoruz- tıpkı bunun gibi, senede bir defa, iki defa, üç defa geliri olan, fabrika olsun, apartman olsun ya da diğerleri olsun, bu gelirler, gelir elde edildiği zaman, bütün masraflar çıkarıldıktan sonra ya onda bir, ya da amortisman çıkarıldığı takdirde yirmide bir şeklinde bir zekatının verilmesi benim mantığıma daha uygun. Aksi halde, bugün Sabancı'ya da zekât düşüremeyiz, diğer büyük zenginlerimize de zekât düşüremeyiz. Hatta, 500 dönümlük arazisi bulunan fakat şu anda borçlu olan nice çiftçilerimize öşür düşürmemiş gibi oluruz.

Teşekkür ederim.

Komisyon Başkanı – Teşekkür ederiz.

Bunları burada keseceğiz, raporlar geldi, vaktimiz yok, cuma geliyor. Ne şekilde karar alacağımızı, sonuca bağlamamız çok daha önemli. Herkesin söyleyeceği bir şeyler var. Bu arada kararlar alınırken, ifadeler düzenlenirken de söyleyecekleriniz olacak gayet tabii.

Kararla ilgili olmak kaydıyla, buyurun.

Prof. Dr. Beşir Gözübenli – Gerçekten bu toplantı çok seviyeli geçti, çok güzel tartışmalar oldu, çok güzel değerlendirmeler çıktı, inşallah çok verimli bir rapor da hazırlanacak.

Dün de ifade ettim; ama, teklif sunmadığım için de biraz farklı değerlendirildi herhalde. Bizim üzerinde durduğumuz dinî konularla ilgili sıkıntılar, hemen hemen hep aynı şekilde ve sistematize meselesi. İşin esasına bakarsak, kavramlar değişmiş, şart-

lar değişmiş... Diyelim ki tarım toplumu şartlarına göre belirlenen hükümler, sanayi toplumunun şartlarına uymuyor. Problem burada. Nasıl bir teklif getirirseniz getirin, ne yaparsanız yapın, sonuçta bir yönüyle tutmuyor. Servet mi vergilendirilecek, kazanç mı vergilendirilecek? Sonuçta tam bir sistematik bir yaklaşımla bir şablon, objektif bir kriter ortaya konulmayınca, bu defa "fabrikalarla tarla aynı şartlara sahiptir" deniliyor veyahut da daha başka sıkıntılar oluyor. Dün devamlı vurgulandı; efendim İslâm'a göre, İslâm'ın zekât anlayışına göre elde para bulundurulmayacak, yatırıma sevk edilecek; yatırım olursa zekât ana parayı bitirmez. Bugün herkes küçük tasarruflarıyla fabrika kuracak halde değil, borsaya götürdüğünü düşünün, borsadan kazancı mı vergilendirilecek, yoksa borsaya yatırdığı parası mı değerlendirilecek? Bugün yatırım kavramı da değişti, şartlar değişti. Bu yüzden, tamamen konu sistematik açıdan yeniden değerlendirilecektir. Tarım toplumu şartlarına göre belirlenen hükümlerin -fer'i hükümler için söylüyorum, temel kriterler için söylemiyorum- sanayi toplumunun şartlarına uymayacağı kesindir. Bunu artık tartışmamak lazım. Bu yüzden de, benim şahsen kanaatim, arkadaşlarımızın da ifade ettiği gibi, önceden konular belirlenerek, daha geniş zamanda tartışılacak şekilde sempozyumlar veya bu şekilde toplantılar yapılması lazım. Ama, bu toplantı da bence çok verimli oldu.

Teşekkür ediyor, saygılar sunuyorum.

Komisyona Başkanı – Biz teşekkür ediyoruz.

Aslında bunlar daktilo edilmiş olarak gelecekti, ama, elektrikler kesilmiş, onun için bu elyazısıyla geldi, öbürü de gelmek üzere. Eğer bu raporu erken bitirirsek, cumaya kadar yine konuşma imkânımız olacak. Onun için hızlı gidelim.

Şimdi, birinci konu; ibadet dili, namazda kıraatin ana dilde yapılıp yapılamayacağı, ezanın Türkçe okunması şeklinde iki konumuz vardı ilk oturumda. Onunla ilgili tuttuğumuz notlar var, bir müsvedde var elimizde. Ahmet Bey'den rica ediyorum, onu okusun, arkadaşlar onun üzerinde fikirlerini beyan etsinler, önlerinde müsveddeler var. Ekleme istediklerini veya çıkarmak istediklerini söylesinler.

– Buyurun Ahmet Bey.

Doç. Dr. Ahmet Yaman (Okuyan) – "Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı Dördüncü Komisyonu 15.05.2002 tarihinde saat 13.30'da Divan teşkiliyle çalışmalarına başlamış, verilen önerge doğrultusunda Prof. Dr. Süleyman Uludağ Divan Başkanlığına, Mehmet Keskin ve Doç. Dr. Ahmet Yaman raporörlüklere seçilmişlerdir.

Komisyona, gündeminde bulunan İbadet Dili; Namazda Kıraatin Ana Dilde Yapılıp Yapılamayacağı ve Ezanın Türkçe Okunması konusunda şu kararları benimsemiştir:

Kur'an-ı Kerim bütün insanlara hakkı ve gerçeği öğretmek, hidayet ve mutluluk yolunu göstermek için indirilmiştir. Bunun gerçekleştirilmesi için de, onun bildirdiği ilahî hakikat ve öğütlerin bütün insanlığa duyurulması, herkes tarafından anlaşılması ve kavranması gerekir. Buna bağlı olarak, Kur'an-ı Kerim'in millî ve gerekirse mahalli dillere çevrilmesi ve anlaşılır tefsirlerinin yapılmasına büyük ihtiyaç vardır; fakat, şu da unutulmamalıdır ki, hiçbir tercüme aslının yerini tutamaz ve her bakımdan aslına tam bir uygunluk arz etmez. Kaldı ki, Kur'an-ı Kerim gibi ilahî belagat ve icaza sahip

bir kitabın kendisi ile çevirisi arasındaki fark, Yaratan ile yaratılan arasındaki fark kadar büyüktür.

Bilindiği üzere Kur'an, Yüce Allah'ın Hz. Muhammed'e indirdiği manâya delalet eden lâfızların ismidir. Sadece manâ ve içerik olarak değil, lâfızıyla beraber indirilmiştir. Dolayısıyla bu lâfızlardan anlaşılan ama başka lâfızlarla ifade edilen manâ Kur'an değildir; çünkü, indirildiği lâfız dizgesi dışında, hatta Arapça bile olsa, başka lâfızlarla ifade edilen manâ Yüce Allah'ın kelâmı değil, mütercimnin ondan anladığı yorumdur. Oysa Kur'an kavramının içeriğinde, sadece manâ değil, ayrılmaz bir özellik olarak onun lâfızları da vardır. Nitekim, Kur'an-ı Kerim'de on ayrı yerde indirilen mesajın Arapça olduğunu ifade eden âyetlerden sadece manânın değil, lâfızlarının da Kur'an kavramının içeriğine dahil olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Bu sebeptendir ki, çevirisine Kur'an denilemeyeceği ve o çevirinin Kur'an hükmünde olmadığı konusunda İslâm bilginleri görüş birliği içerisinde.

Şu halde, hem Kur'an'ın belirlemeleri hem de Hz. Peygamberin açıklama ve örneklemeleriyle kesin ve sabit farz olduğu bilinen namazda kıraat, onun kendi özgün dilinde okunmasıyla yerine getirilebilecek bir rükündür. Herkesin konuştuğu veya dilediği dilde kıraat farzını yerine getirmeye kalkışması halinde, birçok kargaşanın, çekişmenin ve bölünmenin ortaya çıkacağı açıktır. Böyle bir uygulama, beraberliği zedeleyeceği, millî bütünlüğü bozacağı, ibadetlerden beklenen asıl amacı ortadan kaldıracığı için de mahzurludur. Kuşku yok ki, bir Müslümanın en azından namazda okuduğu Kur'an metinlerinin anlamını bilmesi ve namaz esnasında bunları anlayarak ve hissederek okuması son derece önemlidir. Ancak, manasını anlamak, onun hidayetinden faydalanmak ve Yüce Allah'ın emir, yasak ve öğütlerinin neler olduğunu öğrenmek için Kur'an-ı Kerim'i tercüme etmek ve bu maksatla meâl ve tefsirlerini okumanın hükmü başka, bu meâlleri Kur'an yerine koyup Kur'an hükmünde tutmanın hükmü başkadır." (...)

Prof. Dr. Ali Toksarı – ...Raporun bu kadar uzun olmasına...

Komisyon Başkanı – Raporun okunması bitsin Ali Bey, onu konuşacağız.

Doç. Dr. Ahmet Yaman (Okuyan) – “Burada dikkat edilmelidir ki, ana dilde kıraat ile ana dilde dua birbirine karıştırılmamalıdır. Dua, kulun doğrudan yaratıcısından istekte bulunması demek olduğundan, bunun herkesin kendi diliyle yapılmasından daha tabii bir şey olamaz.”

Komisyon Başkanı – Bu birinci madde. Uzun mudur kısa mıdır; burada konuşulanlar buraya yansımış mıdır, yansımamış mıdır; ortak bir görüş müdür değil midir, eklenmesi veya çıkarılması gereken şeyler var mıdır yok mudur, onu müzakere edeceğiz.

– Buyurun. Evvela sizin dediğinizi müzakere edelim; uzun mu, değil mi?

Prof. Dr. Ali Toksarı – Karar için uzun. Belki de bizim alacağımız kararların gerekçesi olabilir; ama, karar için uzun. Daha netleştirerek, madde madde kısa cümleler kurmak suretiyle yapılabilir.

Bir şey ilave etmek istiyorum. Namazın Kur'an'ın orijinaliyle kılınması; tamam, doğru... O konuda ihtilafımız yok. Ama, hiç olmazsa çok okunan dua ve surelerin

Türkçelerinin, meâllerinin öğretilmesiyle ilgili Diyanet İşleri Başkanlığı gereken gayreti sarf etmeli. Bu konunun vurgulanmasını istiyorum.

Komisyon Başkanı – Ben de o kanaatteyim. Yalnız, bir şey söylemek istiyorum. Bu gerekçe ve kararlarda “millî” kelimesinin geçmesini uygun bulmuyorum; çünkü biz “millî” bir meseleyi konuşmuyoruz, dinî bir meseleyi konuşuyoruz ve dinî mesele de evrensel bir meseledir. Eğer uygun görürseniz millî kelimesini çıkaralım. Bu bir.

İkincisi, bir de, “zaruret olması halinde Arapça’dan başka dil ile...” ifadesi. Hani söylüyoruz ya yeni Müslüman olmuş, dili dönmüyor, öğrenene kadar, o konuda da ittifak hasıl oldu. Onu yansıtalım diyorum. Onu not alalım, yansıtalım. Kişisel bazda olmak kaydıyla, cemaat halinde değil. (...) Burada görüş birliği hasıl oldu.

Mehmet Keskin – Bu namaz surelerinin öğretilmesiyle ilgili olarak Başkanlığımızın web sitesinde var; namaz surelerinin orijinal metinleri var, tercümeleri de var altında.

Komisyon Başkanı – Akseki rahmetli bile ta ne zaman buna ihtiyaç hissetmiş, “*Namaz Surelerinin Türkçe Terceme ve Tefsiri*” diye çok güzel bir eseri var. Bunu vurgulayalım, buna ihtiyaç var.

Prof. Dr. Ali Toksarı – “Millî” kelimesinin geçmesi... Aslında doğru, “millî” değil evrensel de, bizim Türkiye açısından, gerçekten bu ana dilde ibadetin mahzurlu olduğu, millî yönden de ülkemizin, ülkesiyle milletiyle bölünmez bütünlüğünü zedeleyecek.

Komisyon Başkanı – Herkes için mahzurlu, İran için de mahzurlu, niye Türkiye’ye tahsis ediyoruz? Bu eleştiriye uğrayabilir onu söyleyeyim.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Sayın Başkan, “millî” tabirinin konulması doğru değil... (...)

Komisyon Başkanı – “Millî” kelimesini çıkaralım, mı çıkarmayalım mı?

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Cemaatleri parçalayıcı olacak, bir de ümmet boyutunda bütünlüğü de bozucu olacaktır. Bu bakımdan “millî” yerine, “bütünlüğü bozucu...”

Komisyon Başkanı – “Mahalli” ifadesi var orada.

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – O da sakıncalı. Eğer “bütünlüğü bozucu” dersek...

Komisyon Başkanı – “Mahalli” kelimesi bir devlete, bir millete işaret etmiyor, bir devlet içinde de olabilir...

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Birliği bozucu asıl şey budur. Devlet nezdinde gerçekten kuşklar uyandırır.

Komisyon Başkanı – “Mahalli” de çıkarılsın diyorsunuz... (...) Birlik ve beraberliği.... Bu ifadeyi kullanalım.

– Ali Bey, buyurun.

Dr. Ali Arslan Aydın – Bu toplantılar istişari toplantılar. Komisyonların ulaştığı görüş, netice olarak bir tavsiyedir, karar değildir. “Komisyon kararları” tabiri yerine, “tavsiye” tabirinin kullanılması.

Komisyon Başkanı – Bize verilen metinde “karar” olarak geçiyor. Zaten bu nihai karar da değil.

Dr. Ali Arslan Aydın – Bu bir tavsiyedir, fikirlerin serdidir. Bu yazılanlar, tamamen komisyondaki konuşmaların konuşma zaptı mahiyetindedir. Bu gerekçe olarak olacaksın, yine bir, iki, üç, beş, deyin, netice olarak, net olarak, “ana dilde ibadetlerin yapılmasında şu neticeye varılmıştır, şu mevzuda bu neticeye varılmıştır” diye genel bir ifade kullanılsın. Yoksa, buradaki fikirlerin hepsi hepimizin fikri değil ki! Bazı zevat öyle söyledi... Netice olarak, “bu fikirler, şu gerekçelerle şu neticeye varılmıştır” diyelim. Öyle yazılması daha uygun düşer.

Komisyon Başkanı – Çok doğru bir şey de. Buradaki şeyler ortak kanaat zaten. Ortak olmayan kanaatleri buraya koymuyoruz. Hepimiz buna katılıyoruz... (...)

“Komisyonumuzun ulaştığı kanaat” diye bir üst komisyona bunu sunacağız. Genel Kurulda da değişiklik olacak.

Musafa Varlı – Ellerin sağlığı, çok güzel ifadeler; ancak, çok uzun geliyor, hocamın beyan buyurduğu gibi. Bu gerekçe çok güzel; ama, bu gerekçenin sonunda da, iki üç satırlık bir-iki madde konulmasında fayda var... “Şu halde, namazlarda kıraat Kur’an’ın aslıyla okunmalıdır, ezan aslıyla okunmalıdır ya da hiç dili dönmeyen bir insanın, münferit olarak, yalnız başına namaz kılarırken öğreninceye kadar kendi diliyle okumasında bir sakınca yoktur” gibi...

Komisyon Başkanı – Bunu maddeleştirelim.

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – “Namazın ihmal edilemezliği açısından, öğreninceye kadar...” diye, namaza vurgu yapılarak belirtilmesi gerekir.

Komisyon Başkanı – “İbadet dili” yerine -bütün ibadetlerde dil mecburiyeti yok, İslâm böyle bir mecburiyet getirmiyor- sadece “namazlarda...” dersek, vereceğimiz mesaj bakımından belli çevrelere daha faydalı olur. (...) Çünkü, millet, “ibadet dili” deyince, hutbeden tutun da her yerde bunu anlıyor. Halbuki biz tek bir konuda ısrar ediyoruz: Namazda... O bir istisnadır; neden istisnayı genel hale getiren bir ifade kullanıyoruz? Bu şekilde ifade etmekte ittifakımız var mı? (“Var” sesleri)

Fahrettin Aşık – Bu istişari kararlar zaten tavsiye kararıdır. Önceden hazırlanan broşürde de belirtiliyor; komisyonlar bazı maddeleri oylarlar, hepsinin görüşlerinin burada yansımaları mümkün değildir. Kararlar, çoğunlukla kabul edilir; eğer müsaavi olursa Başkanın tuttuğu taraf geçerli olur.

Komisyon Başkanı – Biz ittifakla karar almak durumundayız. O gerekçelerde olur; ama, genel kararda olmaz.

Mustafa Varlı – Son söylediğiniz hususu tavih etmekte bence yarar var. “Hiç dili dönmeyen, Kur’an okumaya dili dönmeyen bir insanın, münferit olarak, yalnız başına namaz kılarırken kendi diliyle öğreninceye kadar namaz kılmasında bir sakınca yoktur” derken, bir de “namazın caiz olabilmesi için altı harflik tek bir kelime, hatta bir elhamdülillah demesi bile kıraat yerine geçerlidir, ama bunu bile söyleyemeyen olursa o takdirde münferiden ana diliyle namaz kılabılır” demekte bence yarar var. Bunu vurgulamak gerekir. “Elhamdülillah” ifadesi bile aslında kıraat yerine geçerlidir.

Komisyon Başkanı – O tam âyet değil, âyetten bir parça. Değil mi hocam, siz ne dersiniz?

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Bu kadar ayrıntıya gerek var mı?

Komisyon Başkanı – O zaman koymayalım.

Mustafa Varlı – “Dili dönmeyen” ifadesini yuvarlak söylediğimiz zaman, “Fatiha’nın tamamını ben okuyamıyorum, dilim dönmüyor” diyor. Fatihamı’nın tamamını okumasının şart olmadığını söyleyelim, onu belirtelim.

Komisyon Başkanı – Şöyle yapalım hocam: “Mazereti sebebiyle Arapçasını okumakta güçlük çekenlerin, namazın ihmal edilemezliği dikkate alınarak, en kısa zamanda öğrenmesi şartıyla cevaz vardır.” (...)

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Şunu ilave etmek istiyorum: “Diğer ibadetleri; oruç, zekât, hac ve hutbe gibi, hatta dualar gibi diğer ibadetlerin ise Kur’an diline ihtiyaçları yoktur.” (...)

Komisyon Başkanı – Namazı istisna ederek genel bir ifade kullanırsak, hepsi girer bunun içine.

Mustafa Varlı – Namaz konusunda sorulara maruz kalan arkadaşlarımız çok iyi bilirler; halkımız, kıraat deyince, namazda okunacak dualar deyince, mutlaka Fatiha ve arkasından da bir küçük sureyi anlar. Hatta bize soruyorlar, “birinci rekatta hangi dua, ikinci rekatta hangi dua ...” Yani Fatiha ile birlikte belirli bir surenin mutlak okunması kanaatindeler. Bu kanaati ortadan kaldırmak gerekir, onu ifade etmek istiyorum. (...)

Komisyon Başkanı – O biraz ayrıntı olur.

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – “... kendisiyle çevirisi arasındaki fark, yaratan ile yaratılan arasındaki fark kadar büyüktür” ifadesi bence sakıncalı bir ifadedir. Bu kadar büyük bir fark olamaz. Allah’a nispet edilmemeli, onunla onun farkı. (...)

Komisyon Başkanı – Onu çıkarıyoruz.

Prof. Dr. Ali Toksarı – Hocam, bu şekilde bitiremeyiz biz. Şöyle yapalım: Birkaç kişi bir kenara çekilelim. Mesela konuşulan şu kısmı biz maddeleştirelim; diğer arkadaşlarımız konuşsun... Bu şekilde bitiremeyiz.

Komisyon Başkanı – Ali Bey’in bu teklifine ne diyorsunuz?..

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Ayrıntıya girmeye gerek yok, söylediğiniz şekilde yazalım, tekrar başa geçmeyelim. (...)

Komisyon Başkanı – Arkadaşlardan rica ediyorum, çok ayrıntıya girmeyelim, mutlaka yer almasını istediğiniz şeyler varsa... Burada unutulmuş olabilir, ihmal edilmiş olabilir... Ali Toksarı Bey’in dediği, üç dört kişi bunu bir bitirelim...

Prof. Dr. Ali Toksarı – Böyle bitmez hocam.

Komisyon Başkanı – Biter biter. Ezan konusunda da söyleyeceğimiz fazla şey yok. (...)

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Ezan konusunda müzakereye gerek yok.

Komisyon Başkanı – Tamam, yalnız buradaki ifadeyi okuyalım.

Doç. Dr. Ahmet Yaman (Okuyan) – “Komisyon, ezanın Türkçe okunması konusunda da şu kanaati benimsemiştir:

*Bilinen sözleri ve okunuşuyla ezan, İslâm'ın değişmez bir simgesidir. Dünyanın ne-
resinde olunursa olunsun Müslüman varlığının ve kimliğinin bir göstergesidir. Bu şek-
liyle kendi özgün dilinde okunması konusunda 15 asırlık bir gelenek ve dolayısıyla di-
nî anlamda bir icma da söz konusudur.”*

Bir Katılımcı – Burada “icma” ifadesine gerek yok. (...)

Komisyon Başkanı – “Müslümanların ittifakıyla” diyelim.

Prof. Dr. Mustafa Baktır – Hocam, biz, “namaz; kitap, sünnet, icma-ı ümmet ve kıyas-ı fukaha ile sabittir” derken, burada namaz konusunda nass yok anlamına değil, bu nassın... namaza delalet ettiği hususunda icma var.

Komisyon Başkanı – İcmanın ne demek olduğunu herkes biliyor. “İttifakla” ifade-sini kullanıyoruz.

Doç. Dr. Ahmet Yaman (Okuyan) – “...dolayısıyla dinî anlamda bir ittifak da söz konusudur. Ezanın asıl amacı, vaktin girdiğini bildirip namaza davet olduğundan, de-ğişik dilleri konuşan Müslümanların hepsine bu davetin ulaştırılması, ancak yine hep-sinin ortak bilincine hitap etmekle olur; ki, bunun teminin yolu da, bilinen asli lâfızla-ryla okunmasından geçer. Yalnız, bu noktada, ezanın asli fonksiyonunu ifa edebilme-si için, onun güzel okunması, eda ve sadasına dikkat edilmesi, ahenginin korunması ve teknolojinin imkânlarının en verimli biçimde kullanılması da gereklidir.” (...)

Komisyon Başkanı – Ezan konusunda başka fikri olan var mı? Yok.

Geçiyoruz bu maddeyi.

Dr. Ali Arslan Aydın – “Ezanın işlevinin ifa edebilmesi” denilse...

Komisyon Başkanı – “İşlev” daha uygun. Geçiyoruz.

Doç. Dr. Ahmet Yaman (Okuyan) – “Namaz vakitleri ve namazların cem’ini ele alan komisyon şu neticelere ulaşmıştır:

Şartlarını taşıyan Müslümanlara günde beş vakit namazın farz oluşu, Kur’an, sünnet ve icma ile belirlenmiştir. 20. Taha Suresinin 130. âyetinde, güneşin doğmasın-dan önce ve batmasından önce Rabbini övgüyle tesbih et, gecenin bazı saatlerinde...” (...)

Dr. Hüseyin Karapınar – Başa sadece “komisyonumuz” desek... “Komisyonu-muz” kelimesini başa alalım

Doç. Dr. Ahmet Yaman (Okuyan) – “...ve gündüzün etrafında da tesbih et ki Rab-binin rızasına eresin, buyurulmuş, böylece beş ayrı vakitte Yüce Allah’ı tesbih etmek, yani namaz kılmak emredilmiştir. Bunlardan başka, her biri değişik vakitlere işaret et-se de, Bakara 238, Nisa 103, Hûd 114, İsrâ 78 âyet-i kerimelerinde alt alta sıralandı-ğında, beş vakit namaza mücmel olarak yer verildiği görülmektedir. Bu mücmel ifade-ler, Hz. Peygamber’in söz ve uygulamalarıyla açıklık kazanmış, onun açıkladığı ve uy-guladığı şekilde bütün Müslümanlar tarafından ameli olarak günümüze kadar devam ettirilmiştir. Hz. Peygamber döneminden itibaren her asırda Müslümanlar beş vakit namaz kılmış, hiç kimse bunun aksini söylememiştir. Namazların kılınışında genel il-ke, ‘kuşku yok ki namaz müminlere belli vakitlerde farz kılınmıştır’ âyetinden ve müte-

vatir rivayetlerden anlaşılacağı üzere, vaktine riayettir. Bir başka ifadeyle, her namaz, kendisi için belirlenen vakitlerde kılınmalıdır. Bununla birlikte, Hz. Peygamber'in bazı uygulamaları, sefer halinde öğle ile ikindinin ve akşam ile yatsının hem takdim hem de tehir biçiminde cem' edilerek bir arada kılınabileceğini göstermektedir. Hz. Peygamber'in mukim iken de cem' yaptığına dair rivayetler ve sahabe yorumları bütün halinde bir arada değerlendirildiğinde, bunun sebepsiz olmadığı, alışkanlık haline getirilmemek kaydıyla dinen geçerli bir mazerete dayandığı anlaşılmaktadır."

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Tesbihi emreden âyetleri namaz vakti olarak anlayan arkadaşlarımız var; o kendi görüşleridir. Ama, açıkça Kur'an'da bu şekilde namaz emredilmiştir. "Namaz vakti emredilmiştir" demek, Kur'an'a uygun değil ve buranın da ortak görüşü değil. Bu konuda ısrar edilecekse...

Komisyon Başkanı – Hocam, sizi ittifakın dışında düşünmüyoruz. Şöyle ifade edebiliriz: "Namaz vakitleri, beş vakit namaz, Kur'an ve hadiste yer almaktadır" dersek, sizin görüşünüze aykırı bir şey olmuyor, siz "sünnetle sabit" diyorsunuz.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Kur'an'la sabit dersek...

Komisyon Başkanı – Her ikisiyle sabittir şeklinde, buna itirazınızın olmaması gerekir, çünkü siz bunu böyle yorumlama imkanına her zaman sahipsiniz. Onu öyle yapalım lütfen; "Kur'an ve hadisle sabittir şeklinde" ve siz de buna katılın... Görüşünüzden fedakârlık istemiyorum. İfade böyle olsun.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – O âyetleri zikretmeyin o zaman.

Komisyon Başkanı – Sadece şu şu numaralı âyetler namaz vakitleriyle ilgilidir...

Prof. Dr. Süleyman Ateş – O âyeti çıkarmanız lazım... Taha suresindeki o âyet namazla ilgili değil.

Komisyon Başkanı – Zaten bütün âyetler geçmiyor burda.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – İki yerde namaz vakitlerinden söz ediliyor: İsrâ Suresi ve Hud Suresi... (...)

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Burada âyetlerin numarası değil de, kendinin verilmesi uygun...

Komisyon Başkanı – Yalnız, bu cem' konusu...

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Burada cem' tarafı o kadar fazla açıklık kazanmadı... Suri cem' burada dile getirilmemiş. Vatandaş bunu yanlış anlar, ben öğle namazının vaktinin sonunda kılıyorum; ama, o arada ikinci oluyor ve onu da kılıyorum. Bir böyle bir cem' var; ama, buraya bu yansımamış. (...)

Takdim ve tehir ayrı şeylerdir.

Komisyon Başkanı – Cevazı bakımından aynıdır.

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Suri cem' ayrı bir şeydir.

Komisyon Başkanı – Suri cem'e zaten itibar etmiyoruz, hiç konuşmuyoruz onu, çünkü o yanlış bir şey.

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Niye konuşmuyoruz efendim; bu ülkenin insanların yüzde 80'i Hanefî mezhebinden.

Komisyon Başkanı – Kimse suri cem’ yapmıyor Celal Bey. Bunun yapılması da mümkün değil, arkadaşlar söylediler, zorluk çıkarır bu.

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Bizim hayatımızda var. Ben en son zamana kadar öğle namazını terk etmişim ve son anda öğle namazına duruyorum, ondan sonra da ezan okunuyor.

Komisyon Başkanı – Vakit içinde namaz kılınabiliyor. Vakit içindeyse mesele değil. Bu cem’ değildir, vakit içinde namaz kılmaktır.

Şöyle bir şey var, “ikamet halinde, meşakkat ve mazereti dikkate alınarak” gibi, “ikamet halinde de cem’ caizdir” ifadesi nasıl olur?

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Mazeretin ölçüsü ne? Herkes kendine göre bir mazeret bulur.

Komisyon Başkanı – Böyle şeyler neye benzer biliyor musunuz; “amel-i kalil namazı bozamaz, ameli kesir bozar.” Mazeretini herkes kendisi takdir etsin. Biz kişilerin takdir hakkına karışmayalım burada. Bu ifadeyi burada kullanırsak iyidir.

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Zaruri durumlar olması lazım.

Komisyon Başkanı – “Zaruri” çok aşırı bir kelime...

Prof. Dr. Beşir Gözübenli – Ameliyatlar vesaire desek mesela...

Komisyon Başkanı – Hepsi konulmaz ki buraya. (...) Bunlar olmaz efendim. “Zaruri” de ağır bir ifadedir. “Mazeret” başkadır...

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Kur’an-ı Kerim’deki “muztar” kelimesine binaen “zaruret” kelimesi kullanılmıştır.

Komisyon Başkanı – O, domuz etini helal kılan bir zarurettir.

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Bir helal mubah hale geliyor.

Komisyon Başkanı – Bu o kadar acil bir şey değil.

Bunu burada kesiyoruz, mazeret halini koyuyoruz. (...)

Prof. Dr. Mustafa Baktır – Dün de konuştuk, sefer halinde zaten bu meselede ittifak var. Benim kanaatim, ikamet halinde şeye sebep olur, bunu çıkarsak...

Komisyon Başkanı – Seferden çok buna ihtiyaç var.

Prof. Dr. Mustafa Baktır – O zaman vaktinde kılınma meselesinin hiçbir anlamı kalmıyor ki!..

Komisyon Başkanı – Şöyle ifade edelim, “bütün namazların vaktinde kılınması esas olmakla beraber...”

Prof. Dr. Mustafa Baktır – Onu vurgulamak lazım... Aksi halde “mazeretine göre” dedik mi...

Dr. Ali Arslan Aydın – Bu mazeret kelimesi mutlak olarak kalırsa, her vatandaş kendine göre bir mazeret uydurur. Oraya bir kayıt koyalım.

Komisyon Başkanı – “Geçerli mazeret” diyelim... “Beş vakit namazın kendi özel vakitlerinde kılınması esas olmakla beraber, geçerli mazereti bulunanların ikamet halinde de cem’ yapabileceklerine...” (...)

Mustafa Varlı – “Dinen geçerli bir mazeret...” 100 bin insan, bir futbol maçını izlemek için gidiyor, ikinci namazı geçiyor, ona göre mazeret...

Komisyon Başkanı – “Geçerli”nin başına, “dinen geçerli” diyoruz.

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Bazı yerlerde, “itiat haline getirmemek” gibi ifadeler kullanılmış, “sürekli itiat haline getirilmemek kaydıyla...” Bu ifadeler kullanılıyor...

Komisyon Başkanı – Tamam Celal Bey.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Benim söylediğim kısım nasıl yazıldı?

Komisyon Başkanı – Bu maddeyi bitirelim de, onu ayrıca ele alalım.

Cem’ meselesini de böyle bitiriyoruz. Bu konuda da ittifak var. Yalnız, Sayın Süleyman Ateş’in teklifini bir okuyalım, redakte edildiyse...

Doç. Dr. Ahmet Yaman – Şu anda redakte tam yapılamadı.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Takribi ifadesi nasıl?

Doç. Dr. Ahmet Yaman – “Şartlarını taşıyan Müslümanlara günde beş vakit namazın farz oluşu, Kur’an, sünnet ve icma ile belirlenmiştir.”

Komisyon Başkanı – İcma yerine ittifak diyoruz.

Doç. Dr. Ahmet Yaman – Hocam dini tabirdir bu, usuli tabirdir. (...)

Prof. Dr. Süleyman Ateş – İcmaa gerek yok... (...)

Komisyon Başkanı – Şöyle bir şekle soktuk: “Şartlarını taşıyan Müslümanlara günde beş vakit namazın farz oluşu, Kur’an, sünnet ve Müslümanların ittifakıyla belirlenmiştir.” (...)

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Bir kişi de icmaa itiraz etse, o icma bozulur.

Komisyon Başkanı – “İcma”yı çıkardık, “ittifak” dedik.

Dr. Ali Arslan Aydın – “İcma” kelimesi çıkmasın...

Komisyon Başkanı – İttifakla icma ikisi aynı şey. Biri teknik terim, tartışmalara sebep oluyor. İcma dediğiniz şeyin beşyüz tarifi var, birinin icma dediği şeyi, öbürü kesinlikle icma kabul etmiyor. Çok tartışmalı şeylerdir. (...)

Tamam mı hocam, bu maddenin özü korunarak ifadesi daha güzel yapılabilir.

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Asli durum, hiçbir zaman istisnai bir hale getirilmeli...

Komisyon Başkanı – Söyledik ya; alışkanlık haline gelmesin diye. O ifadeyi koyduk.

“Birini diğerinin vaktinde kılmak, birleştirerek kılmak...” (...)

Şimdi 3. maddeye geçiyoruz... (...)

Doç. Dr. Ahmet Yaman – Bu kısmı bir kere daha okuyayım: “...bununla birlikte Peygamber uygulamaları sefer halinde öğle ve ikindinin ve akşam ile yatsının hem takdim hem de tehir biçiminde (birini diğerinin vaktinde) cem’ edilerek, bir arada...”

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Bu cem’ meselesi sadece sefer değil, yağmur, çamur başka mazeretlerde olmalı.

Komisyon Başkanı – Hazarda dedik ya... (...)

Prof. Dr. Ali Toksarı – “ve benzeri sebepler” deyip birleştiresek...

Komisyon Başkanı – İkamet halinden bahsederken, yağmur, korku... Yoğun meşguliyet olabilir mi? (...)

“Dinen geçerli olan mazeretler...”

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Buraya bir kelime ilave etmek istiyorum: “Peygamberimizin uygulamaları” derken, “her zaman böyle yapıyordu” manasına gelebilir. “Peygamberimizin bazı uygulamaları...” tarzında olması...

Komisyon Başkanı – “Peygamberimizde örneği görüldüğü gibi...”

Dr. Hüseyin Karapınar – Hz. Peygamberin mukim iken de cem’ yaptığına dair rivayetler var ya, oraya mazereti ekleyelim...

Komisyon Başkanı – “Dinen geçerli mazeret” diye koyduk.

Dr. Hüseyin Karapınar – Onu bizim kanaatimiz olarak koyduk, Peygamberin uygulamasına ekleyelim.

Komisyon Başkanı – O zaman, yukarıdaki ifade... Hz. Peygamberin seferde ve hazarda uygulamaları şeklinde... Başta onu koymak gerekir o zaman. Seferde Peygamberimize atıf yapıyoruz da, hazarda öyle bir referansımız yok. O referansı da kullanalım.

Dr. Ali Arslan Aydın – Oraya “bazen” kelimesini ekleyelim... (...)

Prof. Dr. Beşir Gözübenli – “Bazı rivayetler” diyelim hence...

Komisyon Başkanı – Örneği olduğu gibi deyince tamam; örneği, delili var demektir. (...)

Bu maddeyi de geçiyoruz, kurban maddesine geliyoruz.

Doç. Dr. Ahmet Yaman (Okuyan) “*Kurban, meşruiyetini, Kur’an, sünnet ve icmardan alan bir ibadettir. Her ümmet için Allah’ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanların üzerine onun adını anarak kurban kesmeyi meşru kıldık*’ âyeti ile ‘*Biz büyükbaş hayvanları da sizin için Allah’ın işaretlerinden kıldık, sizin için onlarda hayır vardır, onlar ayakları üzerine sıralanmış halde dururken üzerlerine Allah’ın ismini anınız*’ âyeti, udhiye kurbanına işaret etmektedir. Hz. İbrahim ve İsmail’le ilgili olarak, ‘*Ona fide olarak büyük bir kurbanlık verdik*’ âyeti de, bu ibadetin tarihî gelenegine işaret etmektedir. Kaldı ki, kurban, İbrahimî dinlerin hepsinde mevcut bir ritüeldir. Müçtehitlerin ve mezheplerin çoğuna göre ise kurban (udhiye) sünnettir. Ebû Hanife’nin içtihadına bağlı olarak Hanefî mezhebinin görüşü ise, kurbanın vacip olduğu yönündedir. Deliller gözden geçirildiğinde, çoğunluğun kanaatinin daha isabetli olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, bir ibadetin farz olmayışı, onu ibadet olmaktan çıkaramayacağı gibi, ifa şeklinin değiştirilmesini de gerektirmez. İbadetlerin şekil, şart ve rükünleri olduğu gibi, hikmetleri, amaçları ve teşri gerekçeleri de vardır. İbadetlerdeki bu özelliklerin birbirinden ayrı düşünülmesi mümkün değildir. Bu itibarla, İbrahimî gelenekte var olan bu ibadetin, bizzat belirli hayvanları keserek değil de, bedelinin infak ve tasadduku ile ifası mümkün değildir.”

Prof. Dr. Süleyman Ateş – “Caiz değildir.”

Doç. Dr. Ahmet Yaman (Okuyan) – “Kurbanların, İslâm’ın öngördüğü temel şartlara uyularak genel temizlik ve çevre temizliğine gereken duyarlılığı göstererek kesilmesi esastır. Kesim esnasında canlı olarak kesilmek kaydıyla, kurbanlık hayvanın şoklanarak bayıltılmasında bir sakınca yoktur.”

Komisyon Başkanı – Üsluba veya içeriğe takılan arkadaşlarımız...

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Takılmadım, gayet yerinde bir ifadedir; çünkü, şoklanmadan o hayvanların kesilmesi hayvana eziyetten başka bir şey değildir.

Komisyon Başkanı – Baştan sona katılıyor musunuz bu ifadeye?

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Evet.

Komisyon Başkanı – Bir şey söyleyeceğim, kurbanla ilgili âyetlere sure numarası vererek söylenmesi yeterlidir, meâle gerek yok. (...)

Prof. Dr. Beşir Gözübenli – “...müctehitlerin çoğunluğuna göre sünnettir, Ebû Hanife’ye göre vaciptir” dedikten sonra şu “...daha isabetli olduğu...” kaydını kaldır sak...

Komisyon Başkanı – Görüşümüzü söyleyelim, Hanefî mezhebinde vacip olan kurban, diğer bütün müctehitlere göre sünnet olduğu için, komisyonumuz bu görüşü benimsemiştir... Çünkü, benimsiyoruz biz bunu. Onun daha isabetli olduğunu söylüyoruz... Amelî bakımdan bu farzdır Hanefilerde. (...)

Dr. Hüseyin Karapınar – İmam Azam’a göre vacip, onun dışındaki müctehitlere göre sünnet olduğu göz önünde bulundurularak, farz ayarında uygulanması şart olan bir ibadet olmadığı...

Komisyon Başkanı – ...Bunun toplum katında kabul şansı olabilmesi için, İmam Azam’a göre vacip olan kurbanın, İmam Ebû Yusuf, İmam Muhammed de dahil olmak üzere, diğer üç mezhebe göre, diğer müctehitlere göre sünnet olduğu görüşü benimsenmiştir. Hem Hanefiliğin içinde kalıyoruz, hem de bunu yapıyoruz yani.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Sayın Başkanım, “İmam Azam’a göre”, “Ebû Yusuf’a göre” deme yerine... Hanefilikte sünnet mi vacip mi olduğu ihtilafı, ama diğer mezheplerde ittifak var... (...) Bu ayrıntı oluyor.

Komisyon Başkanı – Topluma şöyle bir mesaj veriyoruz: Biz Hanefî mezhebinin tamamını terk etmiş değiliz... (...)

Prof. Dr. Beşir Gözübenli – ... Şöyle bir ifade nasıl olur: “Ebu Hanife’ye göre vacip olmakla birlikte, müctehitlerin ve mezheplerin çoğuna göre udhiye kurbanı sünnettir.”

Komisyon Başkanı – Beşir Bey, herkes biliyor bunu; “siz ne düşünüyorsunuz” diye soruyorlar bize.

Prof. Dr. Beşir Gözübenli – Vatandaşa nasıl aksedeceğini de düşüneceksiniz, bunun farklı boyutları var...

Komisyon Başkanı – Bir görüş bildireceğiz biz. Bir daha okuyorum: “Ebû Hanife’ye göre kurban vacip olmakla beraber, İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed de da-

hil olmak üzere diğer mezhep imamlarına göre kurbanın sünnet olduğu görüşü benimsemiştir.”

Prof. Dr. Beşir Gözübenli – Ortada bir ifade, güzel. Ben de Ebû Hanife'nin görüşü doğru derim, o anlamda, birisi de ötekini der. “İsabet”i çıkaralım... Tercih yapmalıyım.

Komasyon Başkanı – “İsabet”i çıkardık.

Dr. Ali Aslan Aydın – Sizin ifadenizle Sayın Başkan, Ebû Hanife “vacip” diyor; ama “sünnet” diyen diğer mezheplerin görüşü benimsemiştir. Bence komisyon diğer mezheplere göre sünnet olduğunu ve sünnet olarak benimsendiğini, vatandaşlara da buna göre hareket edeceğinin telkini manası çıkar...

Komasyon Başkanı – Telkin ediyoruz zaten.

Bir Katılımcı – Böyle bir telkini... (...)

Komasyon Başkanı – Arkadaşlar, lütfen sırayla konuşalım, kimin ne dediği belli olsun.

Fahrettin Aşık – İmam Azam'ın kurbanı “vacip” demesi, bizim buradaki komisyonunda reddedilmiyor. Sadece burada diğerlerinin görüşleri benimsemek suretiyle bütün cemaate bu aksettirilmiş oluyor. İmam Azam'ın görüşünü tutup da, bunu vacip olarak kabul eden kişilere engel bir halimiz yok ki. Gayet güzel bana göre.

Prof. Dr. Davut Yaylalı – Hocam, “sünnettir” diye bizim komisyonumuzun kararı çıkarsa, halk arasında çok hafife alınacak, “vacipliği” bir kere ortadan kaldırmış oluruz.

Komasyon Başkanı – Sünnet hafife alınmaz... Sizin teklifiniz ne?

Prof. Dr. Davut Yaylalı – Beşir Bey'in söylediğine katılıyorum. (...)

Bir Katılımcı – Tespiti ifade edelim, kalsın.

Komasyon Başkanı – Tespit olsun, görüş bildirmeyelim. Ben, görüş bildirilmesi kanaatindeyim; ama, çoğunluk öyleyse tespitten ibaret kalabilir.

Mustafa Varlı – Tespit normaldir, bütün kitaplarda tespit edilmiştir, bunu hepimiz biliyoruz. Buraya toplanmamızın bir sebebi var. Halkımızın arasında neredeyse farz diyecek kadar aşırı bağlananlar var. Bunun farz olmadığını ya da farz kadar önemli olmadığını izah etmek gerekir. Zaten “vaciptir” diyoruz. Ali Toksarı Bey bir misal verdi, birileri cuma namazı kılmadığı halde, cuma namazından çok daha önemli sayarak kurbanını kesiyor. (...) Ben şahsen bir görüş beyan etme taraftarıyım.

Komasyon Başkanı – Siz Hüseyin Bey?

Hüseyin Çınar – Görüş belirtmeye belki de gerek yok. Sünnet olması daha uygundur anlamı çıkar. Vatandaş der ki, “topllanmışlar bunlar, vacibi sünnete indirmişler...”

Komasyon Başkanı – Söylüyoruz: “Ebû Hanife'ye göre vacip olmakla beraber...” diyoruz. (...)

Prof. Dr. Mevlüt Güngör – “Benimsenmiştir” kelimesinin yerine, “sünnettir” dersek...

Komisyon Başkanı – Siz tespitten yanasınız. O zaman bunu oylamaya koyalım. Tespit mi olsun, görüş bildirme mi olsun?

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Tespit ama, şöyle: “Ebû Hanife'ye göre bu vacip, Ebû Yusuf, Ebû Muhammed ve diğer bütün mezheplere göre sünnet olduğu benimsenmiştir...” (...)

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Bazı ifadeler kullanılıyor, “halk şöyle der, halk böyle der...” Biz halkın ne diyeceğine göre mi, yoksa Allah'ın emrine göre mi konuşacağız? (...)

Komisyon Başkanı – Böyle şeyleri zaten halk yanlış anlamışsa hocalara soruyor, ne demek istiyor bu diye. Herkesin anlaması da gerekmez bunu.

Fahrettin Aşık – Şimdi, eimme-i salase bir tarafta var, İmam Azam'ın dışındaki Hanefi müctehitlerinden İmam Yusuf ve İmam Muhammed de o tarafta var, beri tarafta sadece İmamı Azam vardır buna vacip diyen... Biz burada kitapta ağırlık hangi taraftaysa onu esas alacağız. Kaldı ki İmam Azam'ın kuvvetiyle imameynin kuvveti de aşağı yukarı birbirine eşittir. Biz burada yanlış bir tespit yapmış olmuyoruz, yanlış bir benimseme de olmuyor. Sonra biz burada tabii ki bir görüş belirteceğiz, belirtmeden zaten tespit edilmiş bunlar, kitaplarda var...

Komisyon Başkanı – Oya koyacağız.

Görüş bildirelim diyen arkadaşlarımız işaret etsinler... Tespit olsun diyenler... O zaman tespit oluyor. “Tespit edilmiştir”, o şekilde geçiyor.

Prof. Dr. Mevlüt Güngör – “Sünnettir” dersek olur.

Komisyon Başkanı – Tamam. (...)

Prof. Dr. Süleyman Ateş – İfade nasıl oldu efendim?

Doç. Dr. Ahmet Yaman (Okuyan) – “Müctehitlerin ve mezheplerin çoğuna göre *udhiye kurbanı sünnettir. Ebû Hanifenin içtihadına bağlı olarak Hanefî mezhebinin görüşü ise kurbanın vacip olduğu yönündedir. Delilleri gözden geçiren komisyon, oy çokluğu ile çoğunluğun kanaatini benimsemiştir.*”

Komisyon Başkanı – Onu çıkarıyoruz, sünnettir...

Bir Katılımcı – İlk okuduğunuz cümle güzeldi.

Komisyon Başkanı – Cümlede, Ebû Hanife'yi başa alalım, “sünnettir.” diye bit-sin.

“*Udhiye kurbanı, Ebû Hanife'nin içtihadına bağlı olarak Hanefî mezhebinin görüşüne göre vaciptir, müctehitlere ve mezheplerin çoğunluğuna göre ise sünnettir.*”

Tamam, bunu da geçtik.

Prof. Dr. Mevlüt Güngör – Bu fıkrada bir şey dikkatlerden kaçtı. Kurbanı Hz. İbrahim'e dayandırdık, halbuki zat-ı âliniz Hz. Adem'den... (...)

Doç. Dr. Ahmet Yaman – Habil'in takdim ettiği kurbanın hayvan kurbanı olduğu konusunda kesin bir kanaat var mı? Tevrata bağlı olarak... (...)

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Bu şoklama meselesine geldik herhalde. Benim oraya bir itirazım var. Çok değişik tarzlarda şoklamalarla ve hayvana işkence olan şoklama-

larla, kesilene değil, kesen kişiyi rahat ettirme tarzında şoklamalarla... Biz burada şoklama derken genel bir şey söylemiş oluyoruz ve bunu sanki...

Komisyon Başkanı – Şoklamadan sonra boğazlanacak, kan akacak.

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Hayır, sadece kan akması önemli değil, şoklarken yapılanlar var. Bu meselenin aslında İslâm'ın hükümlerini bilen bir veterinerce araştırılması gerekir.

Komisyon Başkanı – O ayrı bir konu Celal Bey. Şimdi, bu maddeyi nasıl yazacağımız sözkonusu...

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Efendim, ileride araştırılmasını öngörmüştüm... Biz, bir anda keskin bıçakla ve usulüne uygun şekilde saniyede sinirlerini beyinden ayırıyoruz, o hayvan acı çekiyor mu, çekmiyor mu? Onu bilmiyoruz. Ama, şoklamada hayvanların çok acı çektiği söyleniyor. (...)

Komisyon Başkanı – Hüseyin Bey.

Hüseyin Çınar – Fetva verildi efendim, şoklama yapılabilir. Ancak, her halükârda değil, ihtiyaç duyulursa yapılacak... (...)

Komisyon Başkanı – Diyanetin bu kararına atıf yapalım mı? “Din İşleri Yüksek Kurulunun falan sayılı tarihli kararında da ifade edildiği gibi” demek suretiyle, ihtiyaç duyulduğunda şoklama yapılabilir. Ayrıntı orada var. (...)

Mustafa Varlı – Şoklama konusunda önemli olan ve bizim burada düşüneceğimiz şey, bunun dinen caiz olup olmadığı konusudur. Hayvanın daha çok eziyet çekip çekmediğini şu anda değerlendirebilecek durumda değiliz. Şu anda bilmiyoruz, şoklama esnasında daha mı çok acı çeker? Bizim şu anda düşüncemiz şoklama sonucu hayvan ölmeden kesildiği takdirde bunun dinen bir sakıncası olmadığı şeklinde...

Komisyon Başkanı – Biz caiz görüyoruz bunu... (...)

Hüseyin Çınar – Ahmet Bey, orayı bir daha okur musunuz.

Doç. Dr. Ahmet Yaman (Okuyan) – “Kurbanların, İslâm'ın öngördüğü temel şartlara uyularak, genel temizlik ve çevre temizliğine gereken duyarlılığı göstererek kesilmesi esastır. Kesim esnasında canlı olarak kesilmek haydiyle, kurbanlık hayvanın şoklanarak bayıltilmasında bir sakınca yoktur.”

Dr. Hüseyin Kayapınar – Bir zaruret koyalım oraya. Esasa aykırı olmuş oluyor.

Komisyon Başkanı – Bunda da mahzur yoktur... (...) “İhtiyaç halinde diyelim.”

Bunu da geçiyoruz. Zekât ve fitr nisabına geliyoruz.

Doç. Dr. Ahmet Yaman (Okuyan) – “Komisyonumuz, fitr sadakasının nisabı olarak ortalama bir kişinin bir günlük normal gıda ihtiyacını karşılayacak miktarın ölçül alınmasını oy birliğiyle kabul etmiştir. Bunu kabul ederken, zekat nisabının belirlenmesinde çoğunluk, Hz. Peygamber'in belirlediği miktarların aynen korunmasını, zekatın zaten temel ihtiyaçların giderilmesi halinde söz konusu olacağından, bunu herkes açısından daha ihtiyatlı olduğunu savunmuştur. Bunun yanında bazı üyeler, nisabın belirlenmesinde asgari geçim indekslerinin dikkate alınmasını savunmuşlar ve her ülkede bu bağlamda ayrı nisabın söz konusu olacağını ileri sürmüşlerdir.”

Komisyon Başkanı – İfade şöyle olmalı bana göre: Komisyonumuz, bu kararı çoğunlukla alıyor; ikiye ayrılmış ifadesi doğru değil, çoğunlukla alınmıştır bu karar. (...)

Bir Katılımcı – Görüşler ortaya atıldı da o zaman bir oylama yapılmadı... (...)

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Bana göre, bu konu son saatlere rastladığı için, bunun biraz daha müzakere edilmesi gereken tarafları kaldı.

Komisyon Başkanı – Bakın, hızlı gittik, Ali Bey “bitiremeyiz” diyordu; biz bitirdik bu işi. Saat 11’e çeyrek var, ondan sonra bu meseleleri konuşuruz. Ancak, burada şimdilik bir karar alalım da, ondan sonra onu değiştirebiliriz, zamanımız var.

Prof. Dr. Davut Yaylalı – Peygamberimizin belirlediği nisapların geçerli olduğunu söyleyen arkadaşlar da, mesela gümüşü istisna tutuyor... O zaman gümüşe göre de alınabilir gibi bir anlam çıkar, halbuki altında görüş birliği oldu. Para ve ticaret için... (...)

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Bakın hâlâ dünyanın çok fakir bölgeleri var... O bakımdan ben konuşurken, demiştim ki, dünyanın çok fakir bölgeleri istisna edilirse, diğer yerlerde gümüş, ne diyetlerde ne de zekatta artık bir ölçü olamaz. Ama, dünyada öyle fakir yerler var ki, gümüş oralarda hâlâ ölçüdür. (...)

Bakın, bizim burada alacağımız kararları, icabında başka ülkeler de görecek... (...)

Komisyon Başkanı – Celal Bey, şimdi bu meseleyi müzakereye açmıyoruz. Çay arası geldi oraya gidiyoruz. Bunu oylamaya ihtiyaç var mı; iki görüş var, siz dersiniz ki, yani Hz. Peygamber zamanındaki miktarların, nisabın esas alınması, bu görüşü muhafaza ediyoruz; ama, buradaki ifadeyi doğru bulmuyoruz, şöyle ifade edilsin: Ona açtık. O dikkate alınarak... İsterseniz oylayalım. Çoğunluğun kararı buysa, Peygamberimiz zamanındaki ifade size ait olabilir, bu ifadeyi sizin görüşünüzü yansıtacak şekilde değiştirebiliriz. O şekle koyabiliriz. Bunun üzerinde çok konuşmayalım; ama, değişik de olsa ben o görüşe katılmıyorum.... O ayrı bir konu, azınlıkta kalırsa, çoğunluğun görüşü olarak çıkar. Oylamaya koyalım mı, yoksa çoğunluk böyle düşünüyor mu diyelim. Çoğunluk böyle düşünüyor. Tamam, çayımızı içelim, yarım saat sonra son toplantımızı yapmış olacağız inşallah.

(Oturma Arası)

Prof. Dr. Süleyman Uludağ (Komisyon Başkanı) – İlaveleri metne koyduk, bilgisayardan da çıktı aldık. Üzerinde tashihler yapıldı, bilgisayarda tekrar düzeltmeler yapılacak. Oraya gitmeden evvel, son şeklini bir daha okuyalım. Arkadaşlardan ricam, sonuna gelinceye kadar dinlesinler, bitirdikten sonra fikirleri varsa...

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Zekât ve fitre kısmı hariç değil mi efendim?

Komisyon Başkanı – Onu da görüştük, karara bağladık.

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Görüş beyan edilecekti de, ondan sonra...

Komisyon Başkanı – Zekât bahsinde dedik ki, Hz. Peygamber zamanındaki ni-

saplar esas alınacak. “Bunun ifade şeklini siz yazabilirsiniz” demiştik. Ama, ben hiçbir şekilde onun esas alınması gerektiği kanaatinde değilim.

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Benim itirazım oraya değil. Mesela, fitre konusundaki ifadeye itirazım var; yani “bir günlük gıda ihtiyacı” gibi bir ifadeye... Ayrıca, Peygamberimiz, belli ölçüler koymuş. Bizden halk ölçü isteyecek, öyle bir şey istemeyecek ki! O ifade âyette zaten var.

Komisyon Başkanı – Siz ne diyorsunuz Celal Bey?

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Fitre maddeleri üç veya dört madde; bunların ortak değerinden bir fitre mi çıkarılsın, yoksa bunlar ayrı ayrı Diyanet tarafından ele alın- sın ve herkes kendi hali vaktine uyana göre mi fitresini versin? Çünkü, fidyeyi de bu- na göre ödeyecek. Yani bunların ortak değeri mi olsun, ayrı ayrı mı olsun? Bu konu...

Komisyon Başkanı – Onun üzerinde durulmadı bildiğim kadarıyla. Arkadaşlar düşüncelerini söylesinler. Denildi ki, o âyete de atıf yapılarak, bir gün bir fakire yete- cek kadar bir gıda...

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Ölçü vereceğiz halkımıza biz.

Komisyon Başkanı – Ölçü bir günlük şey... Fiyatların yükselişine göre, paranın değerine göre bunlar değişiyor. Diyanet tespit ediyor. “Her sene üç sınıf üzerinden ra- kam veriliyordu, bundan sonra tek rakam olacak” denildi.

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – O tek rakam herkesin haline uygun düşmeyeceği için şahsen karşıyım.

Komisyon Başkanı – Başka karşı olan var mı?

O zaman bu ekseriyetle kabul edildi. (...)

Teklifleri not aldık.

Mustafa Varlı – Bir de o konuda şöyle bir görüşümüz olabilir mi? Ali Akın Bey de ısrarla üzerinde durmuş, Mustafa Baktır Bey de belirtmişti: Mesela, 10 TIR’ı ya da otobüsü bulunan bir insanın, çalıştırdığı insanlara ücret vermesinin zekat olarak ka- bul edilmemesi... Ayrıca, masraflarını çıkardıktan sonra elde ettiği o paradan, aldığı 11. TIR’ın borcuna da vermiş olsa, zekatının verilmesi gerektiği...

Komisyon Başkanı – Mustafa Bey, o tamam da, orada şöyle bir çelişki meydana geliyor: Birisinin 10 dairesi var. Dairelerden aldığı kiranın zekatını veriyor. Öbürü bir daire alacak para biriktiriyor. Siz diyorsunuz ki, para biriktiren adam zekatını versin, 10 dairesi olan sadece aldığı kiranın zekatını versin. O epey tartışmalı bir şey.

Mustafa Varlı – Ben o şekilde ifade etmedim.

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Mustafa Bey’in söylediği noktanın biraz müzakere edilmesi...

Komisyon Başkanı – Siz ne diyorsunuz Mustafa Bey?

Mustafa Varlı – Şunu ifade ediyorum: Bir daire almak için 10 milyar, 20 milyar biriktiren insan “ben buna zekât verecek miyim” diye soruyor. Eğer buna “zekât ver- men gerekmez, sen daire almak için biriktiriyorsun” dersek, ertesi gün bir başka şeye o parayı harcadığı takdirde, o para zekâti verilmeden harcanmış olur. İçinde oturmak

üzere eğer daire almışsa, isterse 10 milyarlık olsun, ona zekât düşmez. Ama, biriktirilmiş bir para, bir sene elinde kalmışsa, mutlaka onun zekatının verilmesi gerekir. Hangi niyetle biriktirirse biriktirsin, ihtiyaç fazlasıysa zekatının verilmesi gerekir. Bu, bir.

Diğer yönden, ihtiyaç fazlası birden fazla dairesi olan insanları, bir başka daireye borç öderken, kendilerini borçlu sayıp onların zekattan muaf tutulması, İslâm'ın ortaya koyduğu maslahata uygun olmaz gibi geliyor bana. Burada da, tıpkı tarla bölümleri gibi, öşür gibi ya da amortisman ortadan çıkarılmak suretiyle yirmide bir, yarım öşür gibi, o mahsul ele alındığında zekatını vermek şeklinde değerlendirmemiz de mümkün. Diyelim adamın 10 dairesi var. 200'er milyondan kira alıyor her ay. Veya yıllık peşin aldığı takdirde 10 milyar kira alıyor. Ne kadar vermesi gerekir? Havalanı havli beklemeye gerek yok, çünkü 11. daire veya üçüncü, beşinci apartmanı almak için borç ödemeye çalışıyor. Bu adam kendisi zekât almak durumundadır eğer borçluyorsa. Halbuki, senede birkaç milyar para geliyor o kiralardan veya otobüslerden veya TIR'lardan. Borçlu da olsa, o aldığı paranın masraflar çıktıktan sonra, kiralar ödenikten sonra, arabaların ya da dairelerin amortismanı da ortadan kalktıktan sonra, gerekirse yarım öşür şeklinde, para ele geçer geçmez, havalan-ı havl beklenmeden, tarla ürünlerine benzetilmek suretiyle zekatının verilmesi, İslâm'ın, fakirlere faydalı olma hükmüne daha yakın olacağı kanaatindeyim. (...)

Komisyon Başkanı – Cevap da yok, müzakere de yok. Müzakereler bitmiştir. Düşünceleriniz güzel, geliştirilmesi gerekir. Herkes bir şey söylüyor. Ahmet Bey bir okusun. Son olarak bir de imza gerekiyor. (...)

Doç. Dr. Ahmet Yaman (Okuyan) – “Komisyonumuz, gündeminde bulunan *İbadet Dili, Namazda Kıraatin Ana Dilde Yapılıp Yapılamayacağı ve Ezanın Türkçe Okunması* konusunda şu kararı benimsemiştir:

Kur'an-ı Kerim bütün insanlara hakkı ve gerçeği öğretmek, hidayet ve mutluluk yolunu göstermek için indirilmiştir. Bunun gerçekleşebilmesi için de, onun bildirdiği ilahî hakikat ve öğütlerin bütün insanlığa duyurulması, herkes tarafından anlaşılması ve kavranması gerekir. Buna bağlı olarak, Kur'an-ı Kerim'in değişik dillere çevrilmesi ve anlaşılır tefsirlerinin yapılmasına büyük ihtiyaç vardır; fakat, şu da unutulmamalıdır ki, hiçbir tercüme aslının yerini tutamaz ve her bakımdan aslına tam bir uygunluk arz etmez.

Bilindiği üzere Kur'an, Yüce Allah'ın Hz. Muhammed'e indirdiği manaya delalet eden lâfızların ismidir. Sadece mana ve içerik olarak değil, lâfızıyla beraber indirilmiştir. Dolayısıyla bu lâfızlardan anlaşılan ama başka lâfızlarla ifade edilen mana Kur'an değildir; çünkü, indirildiği lâfız dizgesi dışında, hatta Arapça bile olsa, başka lâfızlarla ifade edilen mana Yüce Allah'ın kelâmı değil, mütercimmin ondan anladığı yordumdur.”

Bir Katılımcı – Burada, meâl diyelim.

Komisyon Başkanı – Peki.

Doç. Dr. Ahmet Yaman (Okuyan) – “Oysa Kur'an kavramının içeriğinde, sadece

mana değil ayrılmaz bir özellik olarak onun lâfızları da vardır. Nitekim, Kur'an-ı Kerim'de on ayrı yerde indirilen mesajın Arapça olduğunu ifade eden âyetlerden sadece mananın değil, lâfızlarının da Kur'an kavramının içeriğine dahil olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Bu sebeptendir ki, çevirisine Kur'an denilemeyeceği ve o çevirinin Kur'an hükmünde olmadığı konusunda İslâm bilginleri görüş birliği içerisinde.

Şu halde, hem Kur'an'ın belirlemeleri hem de Hz. Peygamberin açıklama ve örnekleriyle kesin ve sabit bir farz olduğu bilinen namazda kıraat, onun kendi özgün dilinde okunmasıyla yerine getirilebilecek bir rükündür. Herkesin konuştuğu veya dilediği dilde kıraat farzını yerine getirmesi halinde, birçok kargaşanın, çekişmenin ve bölünmenin ortaya çıkacağı açıktır. Böyle bir uygulama, beraberliği zedeleyeceği, toplumsal bütünlüğü bozacağı, ibadetlerden beklenen asıl amacı ortadan kaldıracığı için de mahzurludur; fakat, Kur'an'ın orijinal lâfzına dili dönmeyenlerin, namazın ihmal ve tehir edilemeyeceğini dikkate alarak, öğreninceye kadar tek başına namaz kılarken meâllerden istifadesi mümkündür. (...)

Prof. Dr. Süleyman Ateş – “... öğreninceye kadar ana diliyle namazını kılabilir.” Meâliyle namaz kılması...

Bir Katılımcı – Veya Peygamber Efendimiz öğretiyor ya şu şu dualarla...

Komisyon Başkanı – O da olabilir. (...)

Onu geçiyoruz. (...) “Meâliyle namaz kılabilir” şekline getirdik, “ana dilinde meâliyle...”

Bir Katılımcı – “Öğreninceye kadar” kaydını koyalım oraya... “Fakat” kelimesinden aşağısını bir okur musunuz? “Kur'an'ın özgün lâfzıyla...”

Mehmet Keskin – “...Asli...”

Doç. Dr. Ahmet Yaman (Okuyan) – “Kur'an'ın asli lâfzına dili dönmeyenlerin...”

Prof. Dr. Mevlüt Güngör – “Dili dönmeyenlerin” ifadesi... “Okuyamayanların” desek...

Dr. Hüseyin Kayapınar – Sayın Hocam, bunu yarın medya alacak, “Diyabet Türkçe ibadete cevaz verdi” gibi bir manşet atacak. Buraya “yeni Müslüman...” olan gibi kayıt konulsa nasıl olur?

Komisyon Başkanı – “Yeni Müslüman...” değil de, bakın, arkadaşlara da söyledim, birisi hayatında namaz kılmamış; 60 yaşında, içinden gelmiş namaz kılmaya başlıyor. Yeni Müslümandan farkı yok bunun, böyle durumlar var. Bu genel ifadeye hepsi giriyor.

Medyanın istismarına gelince, medya zaten içinden seçtiklerini alacak, manşet yapacak, öbürlerini göz ardı edecek. Ne yaparsanız yapın...

Doç. Dr. Ahmet Yaman (Okuyan) – “Fakat, Kur'an'ın asli lâfzını okuyamayanların, namazın ihmal ve tehir edilemeyeceğini dikkate alarak, öğreninceye kadar tek başına namaz kılarken meâliyle kılması mümkündür.

Kuşku yok ki, Müslümanın en azından namazda okuduğu Kur'an metinlerinin an-

lamlarını bilmesi ve namaz esnasında bunları anlayarak ve hissederek okuması son derece önemlidir; ancak, manasını anlamak, onun hidayetinden faydalanmak ve Yüce Allah'ın emir, yasak ve öğütlerinin neler olduğunu öğrenmek için Kur'an-ı Kerim'i tercüme etmenin ve bu maksatla meâl ve tefsirlerini okumanın hükmü başka, bu meâller-i Kur'an yerine koyup Kur'an hükmünde tutmanın hükmü başkadır."

Doç. Dr. Celal Yeniçeri – Oraya, “belli bir süre için öğreninceye kadar...” (...)

Komisyon Başkanı – Gerek yok ona, belli bir süre nedir, bir gün müdür, beş gün müdür? Onu geçelim. (...)

Doç. Dr. Ahmet Yaman (Okuyan) – “Komisyonumuz, ezanın Türkçe okunması konusunda da şu kanaati benimsemiştir:

Bilinen sözleri ve okunuşuyla ezan, İslâm'ın değişmez bir simgesidir. Dünyanın neresinde olursa olsun Müslüman varlığının ve kimliğinin bir göstergesidir. Bu şekliyle kendi özgün dilinde okunması konusunda 15 asırlık bir gelenek ve dolayısıyla dinî anlamda bir ittifak da söz konusudur. Ezanın asıl amacı, vaktin girdiğini bildirip namaza davet olduğundan, değişik dilleri konuşan Müslümanların hepsine bu davetin ulaştırılması, ancak yine hepsinin ortak bilincine hitap etmekle olur; ki, bunu teminin yolu da bilinen asli lâfızlarıyla okunmasından geçer. Yalnız bu noktada, ezanın asli işlevini ifa edebilmesi için, onun güzel okunması, eda-sadasına dikkat edilmesi, ahenginin korunması ve teknolojinin imkânlarının en verimli biçimde kullanılması da gereklidir."

Bir Katılımcı – “...bu noktada” ifadesi fazla değil mi?

Komisyon Başkanı – Onu çıkarırsak nasıl oluyor?

Doç. Dr. Ahmet Yaman – “Yalnız, ezanın asli işlevini ifa edebilmesi için...”

Komisyon Başkanı – Onu çıkaralım o zaman. (...)

Bunu da geçiyoruz.

Doç. Dr. Ahmet Yaman (Okuyan) – “Komisyonumuz namaz vakitleri ve namazların cem'ini ele alarak şu neticelere ulaşmıştır:

Şartlarını taşıyan Müslümanlara günde beş vakit namazın farz oluşu, Kur'an, sünnet ve Müslümanların ittifakıyla belirlenmiştir."

Bir Katılımcı – “Sabittir” diyelim.

Doç. Dr. Ahmet Yaman (Okuyan) – “Her biri değişik vakitlere işaret etse de, Bakara 238, Nisa 103, Hud 114, İsrâ 78, Rum 14, 17, Nur 36, Kaf 3, Dehr (İnsan) 25, 26 âyet-i kerimelerinde alt alta sıralandığında beş vakit namaza mücmel olarak işaret edilmiştir."

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Bu âyetleri oraya koymayalım.

Komisyon Başkanı – Bunları çıkaralım. Bundan önceki görüşmede, “tesbihle ilgili âyetleri çıkaralım” demiştik. Hangi âyetleri diyorsunuz?

Prof. Dr. Süleyman Ateş – İsrâ 78, Hud 114, Nisa 103... (...)

Komisyon Başkanı – Benim söyleyeceğim şu: Eğer bu âyetler çıkarılırsa, bizim vermek istediğiniz mesaj veriliyor. Nedir mesaj? Beş vakit namazın Kur'an ve hadiste

-ikisini bir araya getirerek- mevcut olduğudur. Buradan âyetlerin bir kısmının çıkarılmış olması, bir zarar teşkil etmiyor. Ama, o âyetlerin oraya konulması, hocamızı ittifakın dışında tutacağı için mahzurlu görüyoruz ve bu böyle geçsin diyoruz.

- Buna itirazı olan?

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Bu ihtilaf şöyle de çözülebilir: Çoğunluğun görüşü olarak gibi...

Komisyon Başkanı – İttifak olsun diyoruz. Bu konu önemli bir konu, bize bir zararı yok, aksi görüşte olanların görüşleri tam olarak yansıyor buraya. (...)

Bu böyle yeterli.

Prof. Dr. Beşir Gözübenli – Bütün usulü fıkıh kitaplarında, “namazın farzıyeti kitap sünnet ve icma ile sabittir denir.” (...) Ya “icma” diyelim, yahut da “kitap ve sünnet” diyelim sadece...

Komisyon Başkanı – Böyle olsa ne zararı var? Mesele yok.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Biz, bundan önceki toplantıda bu kararı almıştık...

Komisyon Başkanı – Arkadaşlar yanlış anladı veya unuttu...

Dr. Ali Arslan Aydın – Sayın Başkan, icma kelimesinin konulmasındaki mahzur nedir?

Komisyon Başkanı – Karara bağladık... (...)

Dr. Ali Arslan Aydın – Süleyman Hocam, siz söylemiyorsunuz diye biz hepimiz “hayır” mı diyelim yani?

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Tamam, buyurun, ben çekiliyorum... Komisyonda hiç yoğum. (...)

Dr. Ali Arslan Aydın – Kalkmak marifetse biz de kalkarız.

Komisyon Başkanı – Ali Bey, şunu anlayamıyorum ben, mana olarak bir şey yok, lâfız üzerinde duruyoruz.

Dr. Ali Arslan Aydın – “İcma” kelimesini kullanmamamızın sebebi ne?

Komisyon Başkanı – Kullanmasak ne lazım gelir?

Dr. Ali Arslan Aydın – Kullanırsak ne mahzuru var?

Komisyon Başkanı – Bir mahzur yok... Ama biz birliği sağlamak için... Bir kişi bile muhalefet etse icma olmuyor.

Dr. Ali Arslan Aydın – “İcma” kelimesine bu kadar karşı olmanın manasını anlamıyorum.

Komisyon Başkanı – Kimse karşı değil... (...)

Bunu da geçiyoruz.

- Buyurun.

Doç. Dr. Ahmet Yaman (Okuyan) – “Bu mücmel ifadeler, Hz. Peygamber’in söz ve uygulamalarıyla açıklık kazanmış, O’nun açıkladığı ve uyguladığı şekilde bütün Müslümanlar tarafından amelî olarak günümüze kadar devam ettirilmiştir. Hz. Peygamber döneminden itibaren her asırda Müslümanlar beş vakit namaz kılmış, hiç kimse

bunun aksini söylememiştir. Namazların kılınışında genel ilke, 'kuşku yok ki namaz müminlere belli vakitlerde farz kılınmıştır' âyetinden ve mütevatir rivayetlerden anlaşılacağı üzere, vaktine riayettir. Bir başka ifadeyle, her namaz, kendisi için belirlenen vakitlerde kılınmalıdır. Bununla birlikte, Hz. Peygamber'in bazı uygulamaları, sefer halinde öğle ile ikindinin ve akşam ile yatsının hem takdim hem de tehir biçiminde, birini diğerinin vaktinde cem' edilerek bir arada kılınabileceğini göstermektedir. Hz. Peygamber'in mukim iken de bazen cem' yaptığına dair rivayetler ve sahabe yorumları bir bütün halinde bir arada değerlendirildiğinde, bunun sebepsiz olmadığı, alışkanlık haline getirilmemek kaydıyla dinen geçerli bir mazerete dayandığı anlaşılmaktadır."

Komisyon Başkanı – Öze ilişkin değil, ifadeyle ilgili...

– Buyurun.

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – “Vaktinde kılınması asıl olan bir durumdur” ifadesi herhalde ötekinden güzel olur.

Komisyon Başkanı – Burada nasıl?

Doç. Dr. Ahmet Yaman – “Namazların kılınışında genel ilke kendileri için belirlenen vakitlere riayettir.”

Komisyon Başkanı – Aynı şey. (...)

Bunu da geçiyoruz.

Doç. Dr. Ahmet Yaman (Okuyan) – “Kurban, meşruiyetini, Kur'an, sünnet ve icmadan alan bir ibadettir. Hz. İbrahim ve İsmail'le ilgili olarak, 'ona fidye olarak büyük bir kurban verdik' âyeti de bu ibadetin tarihî geleneğine işaret etmektedir. Kaldı ki kurban, ilahî dinlerin hepsinde mevcut bir ibadettir. Ebû Hanîfe'nin içtihadına bağlı olarak Hanefî mezhebinin görüşü, kurbanın vacip olduğu yönündedir. Müçtehitlerin ve mezheplerin çoğuna göre ise udhiye kurbanı sünnettir.”

Komisyon Başkanı – “Hedy” değil, hac kurbanı değil.

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – “Kurban bayramı kurbanı” demek lazım, parantez içinde udhiye... (...)

Prof. Dr. Beşir Gözübenli – Kurban (udhiye) diyelim. (...)

Komisyon Başkanı – Tamam.

Devam ediyoruz.

Doç. Dr. Ahmet Yaman (Okuyan) – “... Müçtehitlerin ve mezheplerin çoğuna göre kurban (udhiye) sünnettir. Ancak, bir ibadetin farz olmayışı, onu ibadet olmaktan çıkarmayacağı gibi, ifa şeklinin değiştirilmesini de gerektirmez. İbadetlerin şekil, şart ve rükünleri olduğu gibi, hikmetleri, amaçları ve teşri gerekçeleri de vardır. İbadetlerdeki bu özelliklerin birbirinden ayrı düşünülmesi mümkün değildir.”

Komisyon Başkanı – Ben burada bir şey söylemek istiyorum. “Sadaka” tabiri geçiyor ya bize verilen programda; “kurban ve sadaka her ikisi de önemli ibadetler olmakla beraber, biri diğerinin yerine kaim olmaz” diyelim.

Doç. Dr. Ahmet Yaman (Okuyan) – “Bu itibarla, ilahi dinlerde var olan bu iba-

detin, bizzat belirli hayvanları keserek değil de, bedelinin infak ve tasadduku ile ifası caiz değildir.”

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Onu söylemişiz; ama, burada “tasadduk” da ayrı bir ibadet... (...)

Komisyon Başkanı – Devam ediyoruz.

Doç. Dr. Ahmet Yaman (Okuyan) – “*Kurbanların, İslâm’ın öngördüğü temel şartlara uyularak genel temizlik ve çevre temizliğine gereken duyarlılığı göstererek kesilmesi esastır. İhtiyaç halinde, kesim esnasında canlı olarak kesmek kaydıyla, kurbanlık hayvanın şoklanarak bayıtılmasında bir sakınca yoktur.*

Komisyonumuz, fitır sadakasının nisabı olarak ortalama bir kişinin bir günlük normal gıda ihtiyacını karşılayacak miktarın ölçü alınmasını çoğunlukla kabul ederken...”

Prof. Dr. Mevlüt Güngör – ... Herkes kendi durumuna göre takdir edecek onu. Ortalama ölçüyü almayacak... (...)

Komisyon Başkanı – Ailesinin ortalaması olacak.

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Ama bu ailesinin ortalaması manasına gelmiyor, kendi yaşadığı seviyenin ortalaması anlamına gelmiyor.

Komisyon Başkanı – Âyet de öyle söylemiyor mu; “ailenize yedirdiğinizin ortalaması” demiyor mu?

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Öyle, yani kendi seviyesine göre bir ortalama... Verecek olan kişinin kendi ortalaması... Yoksa, ortalama hayat seviyesine göre değil, o manaya geliyor bu.

Cümleyi bir daha okuyun.

Doç. Dr. Ahmet Yaman (Okuyan) – “*...fitır sadakasının nisabı olarak ortalama bir kişinin bir günlük normal gıda ihtiyacını karşılayacak miktarın ölçü alınmasını...”*

Prof. Dr. Mevlüt Güngör – Genel olmuş. “Sadaka veren kişinin...”

Komisyon Başkanı – Mevlüt Bey, şöyle bir şey çıkar buradan: Türkiye’de 10 çeşit, 20 çeşit, 30 çeşit fitre veriliyor... (...)

Fahrettin Aşık – Yemin kefaretindeki âyet-i kerimede bildirilen fidye, “ehlinize yedirdiğiniz” şeklinde... Kişi çocuğuna bir günde akşam sabah ne yedirmişse, o miktarda ifade eder. Ben mesela 3 milyonluk yemek yediriyorum çocuğuma, onu veririm.

Komisyon Başkanı – Hocam, buradaki ifade nasıl olmalı sizce?

Fahrettin Aşık – “Veren kişinin, çocuk çocuğuna bir günde vermiş olduğu ortalama gıda miktarı...” (...)

Prof. Dr. Beşir Gözübenli – “Veren kişinin hayat standardına göre bir kişilik gıda miktarı” dersek daha...

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Gerçekte bu ortalama meselesi sadakayı fitrıyla ilgili değil, yeminle ilgili...

Komisyon Başkanı – Kıyas yapıyoruz... (...)

Prof. Dr. Mevlüt Güngör – “Veren kişiyi” ifadesini ekleyelim.

Komisyon Başkanı – Mevlüt Bey, 100 çeşit zenginlik seviyesi var. 100 çeşit farklı yemek yediyor adam, miskine kıyas edelim, “ortalama” diyelim.

Geçiyoruz.

Doç. Dr. Ahmet Yaman (Okuyan) – “...gıda ihtiyacını karşılayacak miktarın ölçü alınmasını çoğunlukla kabul ederken, zekat nisabının belirlenmesinde de ikiye ayrılmıştır...”

Komisyon Başkanı – Çoğunluğun görüşü belirtilirse, zaten ikiye ayrıldığı anlaşılır. Ayrılık kelimesini sevmiyoruz biz.

Fahrettin Aşık – Zamanımız vardır, bu konuyu hemen geçmeyelim isterseniz.

Komisyon Başkanı – Zamanımız yok hocam, saat 12.00’de bitiyor. 12.45’te otelin önünden cumaya gitmek üzere otobüsler kalkıyor. Öğlenden sonraki genel oturum 14.30’da başlıyor. Yani, vaktimiz yok.

Doç. Dr. Ahmet Yaman – Düzeltilmiş şekliyle okuyorum: “...miktarın ölçü alınmasını oy çokluğuyla kabul etmiştir. Zekât nisabının belirlenmesinde çoğunluk, Hz. Peygamber’in belirlediği miktarların aynen korunmasını, zekatın zaten temel ihtiyaçların giderilmesi halinde söz konusu olacağından bunu herkes açısından daha ihtiyatlı olduğunu savunmuştur. Bunun yanında bazı üyeler, nisabın tespitinde asgari geçim indeksinin...”

Prof. Dr. Beşir Gözübenli – “ve benzeri indeksler diyelim... (...)

Doç. Dr. Ahmet Yaman (Okuyan) – “...asgari geçim ve benzeri indekslerin dikkate alınmasını savunmuşlar ve her ülkede bu bağlamda ayrı nisabın söz konusu olabileceğini kabul etmişlerdir.”

Komisyon Başkanı – Hepinize ayrı ayrı teşekkür ediyorum. Sağ olun, var olun.

... the ... of the ...

... the ... of the ...

... the ... of the ...

... the ... of the ...

... the ... of the ...

... the ... of the ...

... the ... of the ...

... the ... of the ...

... the ... of the ...

... the ... of the ...

GENEL OTURUM

KOMİSYON RAPORLARININ GENEL KURULA SUNULMASI VE MÜZAKERESİ

Divan Başkanı

Mehmet Nuri YILMAZ

(Diyanet İşleri Başkanı)

Divan Başkan Yardımcıları

Prof. Dr. Ali TOKSARI

(Erciyes Üniversitesi Rektör Yardımcısı)

Doç. Dr. Şamil DAĞCI

(Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı)

Divan Sekreterleri

Prof. Dr. Hamza AKTAN

(Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi)

Prof. Dr. Mehmet AYDIN

(Selçuk Üniv. İlahiyat Fak. Dekanı)

Prof. Dr. Mehmet ERKAL

(Sakarya Üniv. İlahiyat Fak. Dekanı)

Prof. Dr. Celal KIRCA

(Erciyes Üniv. İlahiyat Fak. Dekanı)

(17-18 Mayıs 2002)

THE HISTORY OF THE

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

KOMİSYON RAPORLARININ GENEL KURULA SUNULMASI VE MÜZAKERESİ

(17 Mayıs 2002)

Takdim (Harun Özdemirci) – Muhterem hocalarım; komisyonların hazırlamış olduğu raporların müzakere edileceği genel oturumu yönetmek üzere, birinci genel oturumda divan olarak oylarınızla tespit edilmiş olan divanı arz ediyorum:

Sayın Mehmet Nuri Yılmaz, Divan Başkanı, Diyanet İşleri Başkanımız.

Prof. Dr. Ali Toksarı, Divan Başkan Yardımcısı,

Doç. Dr. Şamil Dağcı, Divan Başkan Yardımcısı,

Prof. Dr. Hamza Aktan, Divan Sekreteri,

Prof. Dr. Mehmet Aydın, Divan Sekreteri,

Prof. Dr. Mehmet Erkal, Divan Sekreteri,

Prof. Dr. Celal Kırca, Divan Sekreteri.

Programımıza göre, birinci ve ikinci komisyonların raporlarının müzakeresi ön sırada idi; ancak, hazırlık çalışmaları açısından, şu anda hazır olan İkinci ve Üçüncü komisyon raporlarıyla Genel Kurulun müzakereye başlamasını arz ederim efendim.

Komisyonlar, raporlarını Divana takdim etsinler.

* * *

Mehmet Nuri Yılmaz (Divan Başkanı) – Efendim, ikinci ve üçüncü komisyonların raporları hazır. Bu komisyon raporlarını madde madde mi görüşelim, yoksa tümünü mü görüşelim? Bu konuda bir karara varalım.

– Buyurun.

Bir Katılımcı – Tümünün görüşülmesi daha uygun olur.

Divan Başkanı – Tümünü görüştükten sonra, madde madde okuyup oylayalım veya tümünü oylayalım. Buna genel kurul karar versin.

Şimdi, tamamını okutalım, ondan sonra oylayalım diyorsunuz, sizin teklifiniz o. Başka bir teklif var mı?

– Buyurun.

Bir Katılımcı – ... hemen oylamaya geçilirse, bilemiyorum nasıl olur?..

Divan Başkanı – Buyurun.

Dr. İbrahim Paçacı – Sayın Başkan, bir komisyonun raporunun tamamı okunsun, ondan sonra madde madde oylansın...

Prof. Dr. Sadık Kılıç – Sayın Başkanım, her komisyonun raporu madde madde okunsun, madde madde tashih edilsin veya eklemeler yapılsın, ondan sonra oylansın. Çünkü, her kelime, her cümle komisyonlarda gerektiğinde tartışıldı. Böyle toptan bir oylama ve okunma çok yararlı olmaz sanıyorum.

Divan Başkanı – Peki, o zaman bunu oylarınıza sunalım. Raporların tamamı okunsun, tamamı üzerinde oylama yapılsın diyenler... Tamamı okunsun, maddeler gelsin diyenler... Evet, çoğunluk böyle karar verdi.

İKİNCİ KOMİSYON RAPORUNUN MÜZAKERESİ

Divan Başkanı – İkinci komisyon adına rapor okuyacak zat teşrif etsin.

Doç. Dr. Mehmet Görmez – Efendim, ikinci komisyonun raporunu okuyorum:

“Başkanlık Divanına

15-17. 5. 2002 tarihleri arasında toplanan ve Çağdaş Dünyada Kadın problemleriyle ilgili dini tartışmaları ilmi bir platformda ele alan komisyonumuz, ortaya konulan düşünceler ışığında, aşağıdaki görüşlerin Genel Kurula sunulmasına karar vermiştir.

1. Kadın problemi, sadece günümüzün değil, insanlık tarihinin temel bir sorunudur. Özü itibarıyla dinler, bu sorunu, hak ve adalet ölçüleri çerçevesinde çözmek için önemli düzenlemeler getirmişlerdir. İslâm dininin getirdiği esaslar, bu açıdan özel bir öneme sahiptir. Ancak, erkek egemen toplum yapıları, dinlerin getirdiği bu iyileştirmeyi kabullenmekte zorlanmış, zaman içerisinde bunu tersine çevirecek bir arayış içine girmiştir. Hatta, kadın aleyhtarı düşünceler, zaman zaman dinî bir kisve kazanmıştır.

2. İslâm'ın temel kaynaklarına (Kitap ve Sünnet) göre, kadın ve erkek eşit ve birbirini tamamlayan varlıklardır. Gerek ontolojik olarak, gerekse dinî sorumluluk, hukukî ehliyet, temel hak ve hürriyetler bakımından ilkesel bazda kadın erkek ayrımı söz konusu değildir. Ancak, kadının konumunun belirlenmesinde bu ilkesel esasların yanı sıra, İslâm'ın doğup geliştiği toplumlardaki sosyal ve kültürel çevre, özellikle ataerkil aile yapısı etkin olmuştur. Bu durum, İslâm toplumlarında farklı kadın anlayışlarının ortaya çıkmasının da sebebidir.

3. Kadın ile ilgili Kur'an ayetlerini anlama ve yorumlamada, ayetlerin sosyokültürel nüzul süreci ve literal (lafzî) anlamının yanı sıra, hangi gayelerin esas alındığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca, kadının sosyal ve hukukî statüsü konusunda daha ileri adımlar atılması, Kur'an'ın ruhuna aykırı değildir. Bunun yanı sıra, Kur'an-ı Kerim'in ana ilkeleri ve Hz. Peygamber'in kadın ile ilgili genel tavır ve prensipleri ışığında, cinsiyetçiliği çağrıştıran, kadını kadın olduğu için aşağılayan ve temel hak ve hürriyetlerden mahrum bırakan bütün haber ve rivayetlerin ya özünden saptırılmış ya da uydurma olduğu dikkate alınmalıdır. Söz konusu uydurma haber ve rivayetlerden dolayı, İslâm dinini ve Peygamberini suçlamak ilmî ve ahlâkî değildir.

4. Yukarıda ifade edilen kadın ile ilgili bütün yanlış düşünce ve telâkkilerin ortadan kaldırılması, sağlıklı bir eğitime bağlıdır. Nitekim, Cumhuriyetin ve çağdaşlaşma konseptinin temel hedeflerinden biri, kadının aile ve toplum içindeki statüsünün yükseltilmesidir. Bu hedefe ulaşabilmek, kız çocukların ve kadınların eğitim ve çalışma haklarının güvence altına alınmasına; fırsat ve imkân eşitliğinden tam olarak yararlandırılmalarına; olumlu ayırmacılık yöntemleriyle teşvik edilmelerine bağlıdır. Bu sebeple, kız çocukları ve kadınların eğitim ve çalışma olanaklarını kısıtlayan, engelleyen

ya da engelleme ve kısıtlama ihtimali taşıyan anlayış ve uygulamalar yeniden gözden geçirilmeli ve gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.

5. Evlenme, İslâm kültüründe tarafların hür iradeleriyle oluşan bir sözleşme olarak düzenlenmiştir. Şahitler huzurunda yapılması gibi aleniyeti sağlayan şekil şartları dışında, özel bir merasimi gerektirmez. Dinî nikah, Türkiye'ye özgü tarihî, dinî ve hukukî şartların ürünüdür. Ancak, eşlerin evlilikten doğan haklarının zayı olmaması açısından dinî nikahın resmî evlenmeden sonra yapılması tavsiyeye değer bulunmuştur.

6. Evlilik birliğinin devamı asıl gaye olmakla birlikte, İslâm dini, eşlerin birbirleriyle uyuşmadığı ve ayrılmanın zaruret haline geldiği durumlarda Kur'an ve Hz. Peygamberin gözettiği amaçlar ve hukukî süreç dikkate alınarak bu birliği sona erdirmeye haklarının bulunduğunu kabul eder.

7. Farklı dinlerdeki kimselerin evlenmeleri, hem din ve vicdan hürriyeti, hem millî ve dinî kimliğin korunması açısından ele alınmalıdır. Bu bağlamda, gayr-i müslimlerle (Ehl-i kitap) evlenme, Müslüman eşin ve doğacak çocukların dinî yaşayışını menfi olarak etkileyeceği durumlarda kabul edilemez. Evlilik devam ederken din değiştirmelerde ise, aile birliğini koruma düşüncesiyle din farklılığı hoşgörüsüyle karşılanabilir.

8. Şahitlik konusunda, borçlanma ayetinde belirtilen ve dönemin şartları ışığında kadınların ticari faaliyetlerdeki pasif rolünden kaynaklanan farklılık, genel düzenleme içermez. İlgili diğer ayetler, bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Binaenaleyh, borçlanma ayetindeki farklılığın, kadınların zihinsel eksikliğinin sonucu olarak gösterilmesi kabul edilemez.

9. Miras paylaşımında kadınların payının erkeklere nispetle genel olarak farklı düzenlenmesi, erkeğin çeşitli alanlardaki malî sorumluluğunun kadına nispetle daha ağır olmasıyla yakından ilişkilidir. Öte yandan, kadının ihtiyacının daha fazla olduğu veya erkeğin malî sorumluluğunun daha az bulunduğu durumlarda karşılıklı rıza ile bu paylaşım daha farklı bir şekilde yapılabilir.

10. Kadınların özel hallerde namaz kılama ve oruç tutma gibi dinî yükümlülüklerden muaf tutulmaları, onların manen temiz olmamaları sebebiyle değil, psikolojik ve fizyolojik yüklerini hafifletme düşüncesiyledir. Ancak, bu gibi durumlarda, Kur'an okunmasının, mescide girilmesinin ve çoğunluk bilginlerce aksi görüş belirtilmekle birlikte bazı bilginlerce tavaf yapılmasının mümkün olduğu ifade edilmiştir.

11. Kadınlar, günlük namazlara, bayram, cuma ve cenaze namazlarına iştirak edebilirler. Komisyonumuz, Hz. Peygamber dönemindeki uygulamayı dikkate alarak, bayram namazının, kadın ve çocuklar için özendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

12. Nisâ 34. ayetinde geçen "kavvâm" ifadesi, erkeklere hak ve sorumluluk yüklemektedir. Ayetin literal (lafzî) anlamı konusunda farklı görüşler olmakla birlikte, söz konusu ayetin, bugün de yaygın olarak görülen aile içi şiddete dayanak yapılamayacağı, aksine kadınlara yönelik davranış biçiminin belirlenmesinde Hz. Peygamberin uygulamasının örnek alınması gerektiği özenle vurgulanmıştır."

Arz ederim efendim.

Divan Başkanı – Teşekkür ederim.

– Buyurun.

Prof. Dr. Salih Akdemir – Sayın Başkan, çok mükemmel bir metinle karşı karşıyayız. Tamamının oylanmasını öneriyorum, zaman kazanmak için. Gerçekten, çok mükemmel bir şekilde hazırlanmış. Dikkatlerinize arz ediyorum.

Teşekkür ederim.

Divan Başkanı – 10. maddede ne diyordu: “...Mescidlere girilmez...”

– Peki, buyurun Hayri Bey.

Prof. Dr. M. Hayri Kırbasoğlu – Hocam, mademki sadece cemaat namazlarına özendirmeyle yetiniliyor, cuma namazını da eğer uygun görürse hazırun, eklenmesini...

Divan Başkanı – Ben de onu söyleyecektim. Cuma namazının da özendirilmesi... Cuma namazını da ilâve edelim.

Prof. Dr. M. Hayri Kırbasoğlu – Son cümlede...

Divan Başkanı – Cuma kadınlara farz mı değil mi; o, herhalde hiç tartışılmadı değil mi? Neye karar verildi?

Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal – Çoğunlukla, farz olmadığına...

Divan Başkanı – Müstedrek’e falan bakarak herhalde “farz değildir” dediniz.

Başka görüş?

– Buyurun.

Prof. Dr. Ömer Dumlu – Sayın Başkan, usul konusunda bir şey söylemek istiyorum. Bir karar aldık; “tümü okunsun, sonra madde madde okunarak oylansın” diye. Buna uymamız gerekiyor; çünkü, bazen bazı şeyler gözden kaçmış oluyor. Belki katkılar olabilir.

Divan Başkanı – Peki, o zaman 1. maddeyi okuyalım:

Harun Özdemirci (Okuyan) – “1. Kadın problemi, sadece günümüzün değil, insanlık tarihinin temel bir sorunudur. Özü itibarıyla dinler ...”

Prof. Dr. Osman Zümrüt – Sayın Başkanım, Salih Bey bir teklif getirdi ve mükemmel metin olduğunu söyledi. Bütün metin öylece oylansın dediniz değil mi?.. Ben yanlış mı anladım?.. “Tamamı oylansın” denildi. Eğer arkadaşların takıldığı maddeler varsa onlar söylenir, diğeri konusunda ben de tamamının oylanmasını istiyorum.

Arz ederim.

Divan Başkanı – Baştan öyle karar verildi; ama, bir hocamız...

Peki, madde madde okuyalım.

Harun Özdemirci (Okuyan) – “1. Kadın problemi, sadece günümüzün değil, insanlık tarihinin temel bir sorunudur. Özü itibarıyla dinler, bu sorunu, hak ve adalet ölçüleri çerçevesinde çözmek için önemli düzenlemeler getirmişlerdir. İslâm dininin getirdiği esaslar, bu açıdan özel bir öneme sahiptir. Ancak, erkek egemen toplum yapıları, dinlerin getirdiği bu iyileştirmeleri kabullenmekte zorlanmış, zaman içerisinde bunu

tersine çevirecek bir arayış içine girmiştir. Hatta, kadın aleyhtarı düşünce, zaman zaman dinî bir kisve kazanmıştır.”

Divan Başkanı – Bu maddeye itiraz eden var mı?

– Buyurun.

Prof. Dr. Ali Toksarı – “Kadın problemi” değil de, “kadınlarla ilgili meseleler” mi desek?..

Divan Başkanı – Evet, buyurun.

Prof. Dr. Sadık Kılıç – “Dinler” denildi, çok genel bir kavram. Daha sonra İslâm zikredilmek suretiyle semavi dinlerin kastedildiği anlaşılıyor. Binaenaleyh, semavi dinler denilmesi ya da kitaplı dinler denilmesi daha açık seçik olur kanaatindeyim.

Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal – O tartışıldı, semavi dinler özü itibarıyla ağırlık kazanıyor; ama, diğer dinlerde de olumlu şeyler olacağı düşüncesiyle, onları da saf dışı bırakmamak düşüncesi hakim oldu. Onu da konuştuk komisyonda.

Divan Başkanı – Peki, fazla zaman almamak için bu maddeyi oyalayalım. “Sema-vi dinler” diyenler var, “dinler” diyenler var; aslında pek fark etmez; ama...

Bu metni oylarınıza sunuyoruz: Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

2. maddeyi okutuyorum:

Harun Özdemirci (Okuyan) – “2. İslâm’ın temel kaynaklarına (Kitap ve Sünnet) göre, kadın ve erkek eşit ve birbirini tamamlayan varlıklardır. Gerek ontolojik olarak gerekse dinî sorumluluk, hukukî ehliyet, temel hak ve hürriyetler bakımından ilkesel bazda kadın erkek ayrımı söz konusu değildir. Ancak, kadının konumunun belirlenmesinde bu ilkesel esasların yanı sıra, İslâm’ın doğup geliştiği toplumlardaki sosyal ve kültürel çevre, özellikle ataerkil aile yapısı etkin olmuştur. Bu durum, İslâm toplumlarında farklı kadın anlayışlarının ortaya çıkmasının da sebebidir.”

Divan Başkanı – Bu maddeyi de oylarınıza sunuyorum: Kabul edenler... “...Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Hocam, bu maddedeki “...kadın anlayışlarının ortaya çıkması” ifadesi yerine, “...İslâm toplumlarında kadınların farklı algılanmasının...” desek... Fark etmezse, peki efendim.

Divan Başkanı – 3. maddeyi okutuyorum:

Harun Özdemirci – Komisyonca bir öneri geldi, 3. maddede Divana teslim edilmiş olan metindeki ilk kelime “binaenaleyh” çıkarılıyor, o şekliyle okuyorum:

“3. Kadın ile ilgili Kur’an ayetlerini anlama ve yorumlamada, ayetlerin sosyokültürel nüzul süreci ve literal (lafzî) anlamının yanı sıra, hangi gayelerin esas alındığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca, kadının sosyal ve hukukî statüsü konusunda daha ileri adımlar atılması, Kur’an’ın ruhuna aykırı değildir. Bunun yanı sıra, Kur’an-ı Kerim’in ana ilkeleri ve Hz. Peygamber’in kadın ile ilgili genel tavır ve prensipleri ışığında, cinsiyetçiliği çağrıştıran, kadını kadın olduğu için aşağılayan ve temel hak ve hürriyetlerden mahrum bırakan bütün haber ve rivayetlerin ya özünden saptı-

rilmiş ya da uydurma olduğu dikkate alınmalıdır. Söz konusu uydurma haber ve rivayetlerden dolayı, İslâm dinini ve Peygamberini suçlamak ilmi ve ahlâkî değildir.”

Divan Başkanı – Bu konuda söz almak isteyen var mı?

– Buyurun.

Prof. Dr. Yunus Apaydın – Efendim, 2. maddeyle bu madde arasında sanki gizli bir çelişki varmış gibi geldi bana. 2. maddede, Kur’an’da kadın erkek arasında hukukî eşitlikten söz edildi. Bu 3. maddede, Kur’an’ın ruhunun bu eşitliğe müsait olduğu ifade edildi. Dolayısıyla ontolojik anlamda bir eşitlikten söz edilebilir; ama, Kur’an’da hukukî statü bakımından kadın erkek arasında bir eşitliğin bulunduğunu söylemek vakıaya çok fazla uygun değil gibi görünüyor. Çünkü, hukukî velayet konusunda kadınlara yönelik kısıtlamalar, hem Kur’an-ı Kerim’de mevcuttur, hem de sünnette. Dolayısıyla, en azından, “statü bakımından bazı kısıtlamalar, sınırlamalar vardır” diyebiliriz yahut da “temel haklar, statü hakları diye bir ayırım vardır” diye düzeltebiliriz.

Teşekkür ederim.

Divan Başkanı – Komisyondan cevap vermek isteyen var mı?

– Buyurun.

Doç. Dr. Mualla Kavuncu – Komisyon raporlarını, komisyondan bir kişinin okuyup, cevap vermesi uygun olur.

Divan Başkanı – İsmail Hakkı Bey, buyurun.

Doç. Dr. Mehmet Görmez – Affedersiniz hocam, aslında Komisyon Başkanımız Prof. Dr. Mehmet Akif Aydın ayrılmak durumunda kaldı. Raportör olarak ben şu anda onu temsil ediyorum.

Yunus Hocamızın ifade ettiği şeyi komisyon detaylı olarak ele aldı. Samyorum...

Divan Başkanı – Evet, buyurun.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Bu cinsiyetçiliği, cinselliği üzerinde...

Doç. Dr. Mehmet Görmez – Hayır Hocam, cinsellik ayrı, cinsiyetçilik ayrı. Cinsiyetçilik derken, kadın erkek ayırımı...

Divan Başkanı – Bu madde de kabul edilmiştir.

4. maddeyi okutuyorum:

Doç. Dr. Mehmet Görmez (Okuyan) – “4. Yukarıda ifade edilen kadın ile ilgili bütün yanlış düşünce ve telâkkilerin ortadan kaldırılması, sağlıklı bir eğitime bağlıdır. Nitekim, Cumhuriyetin ve çağdaşlaşma konseptinin temel hedeflerinden biri, kadının aile ve toplum içindeki statüsünün yükseltilmesidir. Bu hedefe ulaşabilmek, kız çocuklarının ve kadınların eğitim ve çalışma haklarının güvence altına alınmasına; fırsat ve imkân eşitliğinden tam olarak yararlandırılmalarına; olumlu ayırımcılık yöntemleriyle teşvik edilmelerine bağlıdır. Bu sebeple, kız çocukları ve kadınların eğitim ve çalışma olanaklarını kısıtlayan, engelleyen ya da engelleme ve kısıtlama ihtimali taşıyan anlayış ve uygulamalar yeniden gözden geçirilmeli ve gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.”

Divan Başkanı – Buyurun.

Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk – Bu “olumlu ayrımcılık” ifadesini...

Doç. Dr. Mehmet Görmez – Açamım biraz. Birleşmiş Milletler metinlerinde de geçen bir kavram. Bilhassa adaleti sağlamak için...

Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk – Tercüme ederken o hale getiriyorlar, orijinalinde öyle değil.

Doç. Dr. Mehmet Görmez – “Pozitif ayrımcılık” da deniliyor buna, “olumlu ayrımcılık” da deniliyor. Hocam, bu ifade, deyim olarak, adaleti sağlamak için, zayıf tarafta fazla ilgi göstermek anlamında kullanılıyor. Bu komisyonda çok tartışıldı; ama, tabii takdir Divanıdır.

Divan Başkanı – Bunu değiştirebiliriz de.

– Buyurun.

Prof. Dr. Ekrem Sarıkçı – “Konsept” kelimesinin yerine, Türkçe bir kelime kolsa daha isabetli olur.

Divan Başkanı – O da Türkçeleşmiş ama...

– Buyurun.

Prof. Dr. Sadık Kılıç – Ben de aynı kelime yerine, daha sivil ve daha toplumcu bir kelime konulmasını istiyorum. “Konsept” kelimesi yerine, “kavram” olabilir.

Divan Başkanı – Buyurun.

Recep Akakuş – Efendim, bu başörtüsüyle alakalı veyahut da ima yollu bir şey katılmasını şahsen teklif ediyorum.

Divan Başkanı – Onu da başka bir toplantıda ele alırız.

– Buyurun.

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Sayın Hocam, bu “olumlu ayrımcılığın”, bir terim de olsa, farklı yönlere çekilebileceğini düşünüyorum ben de. “Olumlu yönde teşvik edilmelerine” desek...

Divan Başkanı – Olmaz o zaman.

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Fakat bu ayrımcılık farklı yönlere çekilebilir.

Divan Başkanı – Buyurun.

Prof. Dr. M. Hayri Kırbasoğlu – Arkadaşlara hak veriyorum. Çünkü, bu literatüre geçmiş bir kullanım, dolayısıyla bunu bozduğunuz zaman bütün anlam berhava olur. Aynen muhafaza edilmesi gerekir. Çok yaygın kullanımı olan bir ifadedir.

Divan Başkanı – Buyurun.

Prof. Dr. Salih Akdemir – ... Başka bir sözcük kullanırsak, asıl kavram kaybolmuş olur. Korunmasında yarar vardır.

Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk – Efendim, bu korunabilir; yalnız, onun orijinalinde verilmek istenen şudur: Tarafların haklarını zedeleyici ayrımcılık değil de, tarafların haklarını geliştirmeye yönelik ayrımcılık. Bunu ya böyle Türkçe açarsınız, yahut da öyle kelime tercümesiyle olmaz o. Yarın basında yayınlandı mı, bakan arkasından

dedikodu çıkar. O şekle getirmek lazım. Tarafların haklarını geliştirici ayrımcılık olabilir diyor, ayrımcılığı kullanmasak daha iyi olur.

Divan Başkanı – Cümleyi de kaldırsak olabilir herhalde.

Dr. Hidayet Şefkatli Tuksal – Saygıdeğer hocalarım, biz, kadınla ilgili uluslar arası toplantılara, Türkiye içindeki çeşitli toplantılara katılıyoruz. Bu toplantılarda ve kadın literatüründe en çok kullanılan deyimlerden bir tanesi “olumlu ayrımcılık”, yani “pozitif ayrımcılık” deyimidir ve bunun kendi bağlamı vardır ve bu bağlam içinde kazandığı anlam vardır... Ben sorun çıkacağını sanmıyorum ve bu deyimın korunmasını teklif ediyorum.

Divan Başkanı – İnşallah yanlış yorumlamazlar.

Prof. Dr. Mehmet Aydın – Arkadaşlarımızla biz çok tartıştık bu konu üzerinde. Fakat, arkadaşlarımda da haklı olduğuna şahsen kanaat getirdim. Cümleyi şu hale getirebiliriz izin verirseniz: “fırsat ve imkân eşitliğinden tam olarak yararlandırılmalarını teşvik edilmelidirler” veya “edilmelidir”. Artık oradaki cümleyi kaldıralım, olumlu ayrımcılık yöntemlerini kaldıralım. (...)

Divan Başkanı – Peki, “konsept” yerine “kavram” diyenler vardı. Peki, onu muhafaza ediyoruz. Bunun da muhafaza edilmesini isteyenler var, istemeyenler var. İsteyenler el kaldırsın... İstemeyenler... Yarı yarıya oldu. Bir daha sayalım.

Olumlu ayrımcılık kalsın diyenler... 27 kişi. Kaldırılınsın diyenler... 30'a 27, ibare kahyor.

Doç. Dr. Şamil Dağcı – Şu ilave yapılabilir: “Tarafların haklarının zedelememek, ancak...”

Divan Başkanı – Peki.

5. maddeyi okutuyorum:

Doç. Dr. Mehmet Görmez (Okuyan) – “5. Evlenme, İslâm kültüründe tarafların hür iradeleriyle oluşan bir sözleşme olarak düzenlenmiştir. Şahitler huzurunda yapılması gibi aleniyeti sağlayan şekil şartları dışında, özel bir merasimi gerektirmez. Dinî nikah, Türkiye’ye özgü tarihî, dinî ve hukukî şartların ürünüdür. Ancak, eşlerin evlilikten doğan haklarının zayı olmaması açısından dinî nikahın resmî evlenmeden sonra yapılması tavsiyeye değer bulunmuştur.”

Divan Başkanı – Zaten, bizim de o konuda müftülüklere gönderdiğimiz bir genelgemiz var.

– Buyurun Yunus Bey.

Prof. Dr. Yunus Apaydın – “İslâm kültüründe” denildi; ama, orada bir hukukî tanımlama var. Dolayısıyla, “İslâm hukukunda” diye değiştirilmesini öneriyorum.

İkincisi de, “dinî nikah” tabirinin “imam nikahı” şeklinde değiştirilmesini talep ediyorum. Çünkü, İslâm kültüründe “dinî nikah” diye bir kavram hiçbir zaman olmamıştır.

Divan Başkanı – Doğru, “İslâm kültüründe” yerine “İslâm hukukunda”; “dinî nikah” yerine “imam nikahı...” (...)

Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal – Sayın Başkanım, “İslâm dininde” ifadesini biz kendi aramızda tartıştık. “İslâm dininde” olabilir; ama “İslâm hukukunda” ifadesi, özel bir tabir olarak pek uygun düşmez. “İslâm kültürü” terkihi hepsini içine alıyor, İslâm hukukunu da içine alıyor belki.

Divan Başkanı – “İslâm hukukunda” mı diyelim diyorsunuz?..

Prof. Dr. Osman Zümrüt – “İslâm hukukunda” dersek sakıncalı olur...

Divan Başkanı – Buyurun.

Fahrettin Aşık – “İmam nikahı” demekte mahzur vardır; çünkü, bütün imamları o zaman töhmet altında bırakırız. İmamlar sanki nikahla devamlı uğraşıyorlar gibi bir intiba meydana gelir. Kaldı ki, dinî nikahları kıyanlar cami imamları değildir; mahallede hiçbir görevi olmayan, imamlıkla da ilgisi bulunmayan kişilerdir. O bakımdan, biz buraya “dinî nikah” dersek daha isabetli olur.

Divan Başkanı – Nikah dinî, la-dinî olur mu, nikah tescildir.

– Buyurun.

Doç. Dr. Talip Özdeş – Acaba, “İslâmî geleneğe” diyebilir miyiz? “Müslüman geleneginde” olabilir.

Divan Başkanı – “İslâm kültürü” yerine, “İslâm geleneginde” mi, diyorsunuz?..

– Buyurun.

Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk – “İslâm hukukunda” dersek, o zaman sıkıntı çıkar. Hiç “hukuk” demeye lüzum yok. Arkadaşlara katılıyorum. Ya “gelenek” diyelim, ya “kültür” diyelim. Hukuk dersek, çelişme çıkar, sıkıntı olur. Gelenek veya kültür.

Divan Başkanı – Bir de, “imam nikahı” mı diyelim, “dinî nikah” mı diyelim?

– Buyurun.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Efendim, “dinî nikah” tabirini kullanmamız mümkün değil, fıkıh bakımından. Çünkü, nikah, bildiğiniz gibi, hususi nikah, resmî nikah, dinî nikah diye bugün çeşitli şekillere ayrılmıştır. Ama nikaha siz “dinî” dersanız, o zaman Hristiyanlıktaki nikah çerçevesi akla gelir. Yunus Bey bu konuda haklıdır...

Doç. Dr. Mehmet Görmez – Sayın Başkanım, bir şey ifade edebilir miyim? Komisyonunda, “dinî nikah” kavramı Türkiye’ye özgü olduğu ifade edildiği için, vatandaşın algulama biçimi göz önünde bulunduruldu... Yani, “imam nikahı” diyor ama, neden ona rağbet duyuyor? Çünkü dinî bir mahiyet arz ettiğini kabul ediyor. Biz de bunun sadece Türkiye’ye özgü bir şey olduğunu ifade ediyoruz.

Divan Başkanı – Buyurun.

Celal Yıldırım – Ben de aynı şeyi söyleyecektim. Halk arasında tabir edildiği şekliyle ne İslâm’da ne de İslâm hukukunda “dinî nikah” diye bir tabir vardır. Arkadaşımızın dediği gibi, halk arasında “dinî nikah” diye tabir edilen nikah şeklinde bir ifade olabilir.

Divan Başkanı – Ashında halk arasında “imam nikahı” daha ziyade...

Celal Yıldırım – Hayır efendim, “imam nikahı” diye bir nikah da yoktur. O zaman, imamlar, dediğimiz gibi sadece bu için içindeymiş gibi bir durum ortaya çıkar.

Oysa, imam olmayanlar da... Mesela ben imam değilim; ama, bana gelip dinî nikah kıydırıyorlar.

Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal – Şimdi yaygın olarak kullanıyoruz bunu...

Celal Yıldırım – Ama halk arasında bu “dinî nikah” diye tabir ediliyor, yoksa hukukta veya dinde böyle bir tabir yok. (...)

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Resmi nikah var, bunun karşısında bir nikah daha var. Bu kıydığımız nikah nedir? İmam nikahı. Bu imamın nikahı değil tabii. İmam, din adına bir nikah kıyıyor onun için biz buna “imam nikahı” diyoruz. Zaten halk da bunu böyle biliyor. Bu tabirin korunmasını istiyorum. Teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Ali Toksarı – Burada bir tabir var “resmî evlenme” diye... Resmî evlenme diye bir şey yok, “resmî nikah” diyelim ona. Bir de, “Ancak eşlerin evlilikten doğan haklarının zayı olmaması açısından, dinî nikahın resmî evlenmeden sonra yapılması tavsiyeye değer bulunmuştur” derken, yani “olmasa da olabilir” gibi bir anlam çıkar. Halbuki, resmî nikahı yapmak mecbur, kanunen de mecbur. Bu, yanlış anlamalara vesile olabilir.

Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal – Hocam orada resmî nikahtan bahsetmiyoruz; dinî nikahın resmî nikahtan sonra yapılması tavsiye ediliyor; resmî nikah yapmazsa hakların zayı olacağı düşüncesiyle... Orada özne resmî nikah değil, dinî nikah...

Prof. Dr. Ali Toksarı – O zaman, “resmî evlenme” değil de, “resmî nikah” diyelim.

Divan Başkanı – Peki, “resmî nikahtan sonra...” Bu maddeyi de bu değişikliklerle birlikte oylarınıza sunuyorum: Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

6. maddeyi okutuyorum:

Doç. Dr. Mehmet Görmez (Okuyan) – “6. Evlilik birliğinin devamı asıl gaye olmakla birlikte, İslâm dini, eşlerin birbirleriyle uyuşmadığı ve ayrılmanın zaruret haline geldiği durumlarda Kur’an ve Hz. Peygamberin gözettiği amaçlar ve hukukî süreç dikkate alınarak bu birliği sona erdirmeye haklarının bulunduğunu kabul eder.”

Divan Başkanı – Bu konuda görüş bildirmek isteyen?.. Yok.

Oylarınıza sunuyorum: Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Salih Akdemir – Öznede sanki bir yanlışlık var gibi...

Doç. Dr. Mehmet Görmez – Tekrar okuyayım hocam: “Evlilik birliğinin devamı asıl gaye olmakla birlikte, İslâm dini, eşlerin birbirleriyle uyuşmadığı ve ayrılmanın zaruret haline geldiği durumlarda Kur’an ve Hz. Peygamberin gözettiği amaçlar ve hukukî süreç dikkate alınarak bu birliği sona erdirmeye haklarının bulunduğunu kabul eder.”

Divan Başkanı – Evet, İslâm diyor.

7. maddeyi okutuyorum:

Doç. Dr. Mehmet Görmez (Okuyan) – “7. Farklı dinlerdeki kimselerin evlenmeleri, hem din ve vicdan hürriyeti, hem millî ve dinî kimliğin korunması açısından ele alınmalıdır. Bu bağlamda, gayr-i müslimlerle (Ehl-i kitap) evlenme, Müslüman eşin ve

doğacak çocukların dinî yaşayışını menfi olarak etkileyeceği durumlarda kabul edilemez. Evlik devam ederken din değiştirmelerde ise, aile birliğini koruma düşüncesiyle din farklılığı hoşgörülle karşılanabilir.”

Divan Başkanı – Buyurun.

Prof. Dr. Mehmet Maksudoğlu – Orada bir muğlaklık var gibi. Sanki Müslüman bir kadın, gayr-i müslim bir erkekle de evlenebilir gibi bir mana da çıkıyor öylece bırakıldığında. Halbuki, orada, “kitabiyeye” sözünü getirirsek, yani Müslüman erkeğin kitabiyeye ile evlendiği meydana çıkacak, cümlenin devamında eş şeyi var. Orasını kitabiyeye diye değiştirirsek mesele halloluyor.

Prof. Dr. Salih Akdemir – Zaten Ehl-i kitap var parantez içerisinde.

Prof. Dr. Mehmet Maksudoğlu – Salih bey, her şeye müdahale edemezsiniz; hele benim sözüme etmeyin lütfen. O ifade öylece bırakılırsa, Müslüman hanım da kitap ehli erkekle evlenebilir cevazı çıkıyor, o anlaşılıyor. Halbuki, devamında evlilik devam etmeyecek ise, orada kitabiyeye sözünü getirirsek, yani evlenen hanımın kitabiyeye olduğu belirtilirse mesele kalmıyor, ben bunu teklif ediyorum.

Divan Başkanı – “... Evlilik devam ederken din değişmelerde ise, aile birliğini koruma düşüncesiyle din farklılığı hoşgörülle karşılanabilir.”

– Buyurun.

Prof. Dr. Orhan Çeker – “Evlilik devam ederken” ifadesinden iki Müslüman evliyken anlıyorum ben; evliyken birisi din değiştirirse... Evliyken din değiştirmelerde, isterse kitabi dine girsin, o artık müşrik sınıfına dahil olur, evlilik hiç mümkün olmaz.

Divan Başkanı – Evet, sizin komisyon olarak söyleyeceğiniz...

– Buyurun.

Prof. Dr. Sadık Kılıç – Efendim, “hoş karşılanabilir” ifadesi bana biraz abartılı geldi. Onun yerine daha nötr bir kelime “kabul edilebilir” veya “benimsenebilir”, “yürütülebilir” gibi, kelimeler konursa daha doğru olur düşüncesindeyim.

Divan Başkanı – Doğru.

– Buyurun.

Celal Yıldırım – Efendim, Ehl-i kitapla, yabancıyla evlenme veyahut da evlilik sırasında eşlerden birisinin Müslüman olması durumu, burada açıklık kazanmamış. Mehmet Maksudoğlu Bey’in de dediği gibi, heyetin maksadı şu mudur: Bir Müslüman kadın, bir gayr-i müslimle evlenebilir?

İkinci olarak da, evli gayr-i müslim eşlerden biri, diyelim ki hanım Müslüman olduğu zaman, bu durumda da farklı ikinci biri durum ortaya çıkıyor. Bu evlilik, acaba devam ettirilebilir mi veya ailede çocukların durumu göz önünde bulundurularak bunun devamı hoşgörülle karşılanabilir mi? Veyahut da belli bir süre için mi bu hoşgörülebilir? Ola ki, kocasını Müslüman eder. Her iki durum da, konu tam açıklığa kavuşturulamamıştır. Çocukların dinî hayatı... Hikmet sadece o mudur, yoksa başka türlü hikmetler de var mı? Sadece tek bir hikmete yönelerek o maddenin tanzimi de, bana göre pek uygun düşmemiştir. Bunların burada düzeltilmesinde herhalde yarar vardır.

Divan Başkanı – Yani, Müslüman eşlerden, Müslüman koca din değiştirirse, o evlilik devam ettirilebilir. Burada söylenmek istenen budur aslında.

Celal Yıldırım – Bir de, Hıristiyan eşler var, fakat bunlardan bir tanesi Müslüman oluyor. İkinci olarak da, Müslüman bir kadın, doğrudan gayr-i müslim birisiyle evlenebilecek mi? Burada, üç durum var. Bu madde ise, bunların hiçbirisini tam açıklığa kavuşturamamıştır.

Divan Başkanı – Zaten şu vardı maddede: Gayr-i müslim erkekle Müslüman kadın evlenebilir mi?

Doç. Dr. Mehmet Görmez – “Ehl-i kitap” parantez içerisinde ifade edilmiş hocam.

Divan Başkanı – Buyurun.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Hocam, müsaade buyurursanız, bu 7. maddeyi, bundan sonraki toplantılarda olgunlaşmaya bıraksak da, onu sonuç bildirisine almasak diye teklif ederim. Çünkü, üzerinde çalışılması gerekir.

Prof. Dr. Osman Zümrüt – Hocam, gerçekten bu madde, baştan beri sıraladığımız kadın-erkek eşitliği açısından da sorundur. ... Hakikaten probleme temelden biz çözüm arayıp, bulacaksak efradını cami ağyarını mani gerçekten güzel bir biçimde metin yazılmalıdır ya da eğer yazılmayacaksa hiç alınmamalıdır diye düşünüyorum.

Divan Başkanı – Peki, onu bir dahaki toplantıya bırakalım o zaman. Üzerinde çalışılsın.

Doç. Dr. Mehmet Görmez – Hocam, doğrusu komisyon, bu hükmün doğrudan nass ile değil, icma ile sabit olduğunu tartıştı, konuştu. Ancak, gai yorum göz önünde bulundurularak, bu konuda ortak bir karar -muhalif karar var mıydı bilmiyorum- çıktı. Mesele çokça tartışıldı. Ancak, dinî kimliği ve millî varlığı gözeterek, eğer bu konuda bir tehlike yoksa, sadece icmaa dayandığı için, icmam da gai yorumunu yaparak komisyonumuz böyle bir kanaate vardı.

Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal – Sayın Başkanım, burada bir husus var onu arz edeyim: Bu madde tartışılırken, dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan gayr-i müslim çiftlerden, hanımı bilahere müslüman olan veya baştan gayr-i müslim bir erkekle evlenen birçok aile bulunduğundan bahsedildi. Bu durumdaki aileler ayrılacak mı yoksa aile birliği devam mı edecek? Orada, kadınların aile içindeki pozisyonları, çocukların terbiyesi üzerindeki etkileri dikkate alınarak, şayet evliliğin sona ermesini gerektirecek başka bir problem yoksa, herhangi bir şekilde baştan böyle evlenmiş veya daha sonra kadının müslüman olmasıyla aralarında din farkı doğmuş ailelerin devamında bir sakınca olmadığı dile getirildi. Ancak, baştan bir gayr-i müslimle evlenmek isteyen kadının talebi, ileride herhangi bir olumsuz gelişme olabilir veya dini yönden çocuklar üzerinde olumsuz bir etki doğabilir düşüncesiyle uygun görülmedi. Madde bir daha okunursa daha iyi anlaşılacağını zannediyorum.

Divan Başkanı – Zaten bu metinden de o anlaşılıyor, evet.

Doç. Dr. Mehmet Görmez (Okuyan) – “Farklı dinlerdeki kimşelerin evlenmeleri, hem din ve vicdan hürriyeti, hem millî ve dinî kimliğin korunması açısından ele alın-

malıdır. Bu bağlamda, gayr-i müslimlerle (Ehl-i kitapla) evlenme, Müslüman eşin ve doğacak çocukların dinî yaşayışını menfi olarak etkileyeceği durumlarda kabul edilemez...”

Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal – Burada “kadın” denilmesi lazımdı, o eksiklik var; yani, “Müslüman kadının gayr-i müslimlerle evlenmesi...”

Doç. Dr. Mehmet Görmez – Öbüründe ittifak olduğu için, o zaten buraya girmedi hiç. Son cümle; *“Evlilik devam ederken din değiştirmelerde ise, aile birliğini koruma düşüncesiyle din farklılığı devam ettirilebilir.”*

Divan Başkanı – Buyurun.

Prof. Dr. Salih Akdemir – Sayın Başkan, bu maddenin ben çok önemli, hayati bir madde olduğunu düşünüyorum. Türkiye’nin geleceğini de doğrudan ilgilendiren bir madde. Ben yetkilileri yürekte kutluyorum. Bu maddenin, mutlaka, din açısından, ülke açısından gerekli olduğuna inanıyorum.

Divan Başkanı – Buyurun.

Doç. Dr. Şamil Dağcı – Ben, bir noktayı tavzih etmek istiyorum. Burada, birden fazla husus gündeme getiriliyor. Bunlardan birisi, Müslüman bir erkeğin Ehl-i kitap bir bayanla evlenip evlenemeyeceği meselesi. Zaten bu tartışma konusu değil. İkincisi, Müslüman bir bayanın, gayr-i müslim bir erkekle evlenip evlenemeyeceği meselesi. O, tartışma konusu. Üçüncüsü de, ikisi de Müslüman iken, eşlerden birisinin, özellikle bayanın Müslüman kalıp, erkeğin din değiştirmesi durumunda, Müslüman bir bayan ibtidaen bir gayr-i müslimle evlenemeyeceğinden dolayı, yani klasik kültürde böyle bir gelenek olduğundan dolayı, sıkıntılı bir durum ortaya çıkıyor. Bildiğim kadarıyla bu konu, özellikle Hayri Kırbasoğlu Hocamı ilgilendiriyor. Bu konudaki rivayetlerin tahlil edilip bunların sıhhati ortaya konulmadıkça, bunun toplumda bir çözüm olma yerine, yeni ihtilafların, yeni sıkıntılarının kaynağı olacağını düşünüyorum ve bundan dolayı da usulen karşı çıkıyorum. Herhangi bir görüş serdetmiyorum. Bu konuyu çalıştığımından dolayı biliyorum. Usulen bu konunun gerekli altyapıyı hazırlamak üzere, bir sonraki istişari toplantımıza tehirinin fevkalade isabetli olacağı kanaatimi ifade etmek istiyorum.

Teşekkür ediyorum.

Divan Başkanı – Buyurun Sayın Kırbasoğlu.

Prof. Dr. M. Hayri Kırbasoğlu – Sayın raportör, bu konuda daha yetkili, konuşabilir. Bu konunun zaten icmaa dayandığını söylediler. İsterseniz bunu açıklasın. Bu konuda benim kapsamlı bir araştırmam yok. Yalnız, önce kendileri açıklamada bulunsun. Benim esas vurgulamak istediğim, bu evlilik meselesinin, özellikle Türkiye dışındaki Müslümanların evlilikleri için önem arz ettiğidir. Gerektiğinde bu inceleme de yapılabilir. Ben ona itiraz etmiyorum; ama, önce bu raportörden bunun nasıl icmaa dayandığı konusunda bilgi alalım.

Divan Başkanı – Buyurun.

Prof. Dr. Mustafa Baktır – Hocam, mesele hukukî bir mesele. Dinî veya millî değerlerin korunup korunamayacağını biz nereden anlayacağız? Belli kayda bağlamamız

lazım. Aksi halde, bu istismar konusu olur. Onun için ben de metinden çıkarılmasını teklif ediyorum.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Bu konuda, cumhur, İslâm ulemasının çoğunluğu bir Müslüman kadının gayr-i müslim, yani kitabî bir erkekle evlenemeyeceği kanaatini ileri sürmüştür; ama, azınlıkta da olsa bir-iki kişi, buna bir engel olmadığını da ileri sürmüştür, böyle bir görüş de vardır. Ayette de çok açık bir hüküm yok: *والمحصنات من الذين اتوا الكتاب من قبلكم* (Maide, 5/5) diye devam ediyor. Burada, “onların kadınları size helaldir” deniliyor; ama, “sizin kadınlarınız da onlara helaldir” denilmiyor. Burada, cumhur, demek ki, bir Müslüman kadın yabancıyla evlenemez hükmünü koymuştur; fakat, başkaları da, bu konuda bir engel yok. Onu söylemesine gerek yok, mademki onların erkekleri sizin kadınlarınıza haramdır ifadesi yok, o halde bu da olabilir...

Ben, çoğunluğun görüşüne katılıyorum, saygım var, o kanaatteyim, “evlenmesin” diyorum; ama, burada bir de vakıa var. Bu vakıa, bu oluşum, din ulemasından bir fetva bekliyor, vermezseniz bu devam ediyor zaten. Şimdi bakın, Avrupa’da çok kimse biliyorum ki, bizim kızlarımız, yani Türk kızları, yabancı erkeklerle Alman’la, Hollanda’yla, Fransızla, İngilizle evlenmiştir, bunların çocukları da olmuştur. Bu evliliklerin hepsini siz geçersiz mi sayacaksınız? Bu çocukların hepsini gayrimeşru mu sayacaksınız? Türkiye’de de duydum ki, birçok Müslüman kız, burada yaşayan yabancı erkekle, dini farklı olan kitabî ile evlenmiştir, bunların da çocukları olmuştur ve bunlar, bu çocuklarını gayr-i müslim okullarına gönderiyorlar. Anne ise istiyor ki, kendi kültürüyle yetişsin, bunlar Türk okullarına yerleşsin. İki arasında sürtüşme oluyor, çocuk üzerinde annenin etkisi babanın etkisinden fazladır, çocuğu anne yetiştirir. Bir Müslüman kız, yabancı erkekle evleniyor, babaerkil, babanın tesiri olur. Yok yahu! O çocuğu anne yetiştiriyor. Ashında onu Hıristiyan yapacaksa, o anne daha çok etki yapar, daha etkilidir.

Binaenaleyh, bu konuda ben, biraz daha esnek davranmayı öneriyorum. Bu metnin korunmasını istiyorum.

Doç. Dr. Mehmet Görmez – Sayın Başkanım, komisyonun göz önünde bulundurduğu hususu tekrar edebilir miyim?

Şamil Hocamızın da ifade ettiği gibi, komisyonumuzda konuşulurken, doğrudan bir nassa dayanmadığı ifade edildi; icmaa dayandığı, icman da asıl sebebi, Müslüman bir bireyin gayr-i müslim bir kültür içerisinde asimilasyonunu engellemek olduğu, o engellemeyi ortadan kaldıracaksak, o şarta bağlı olarak bunun söylenebileceği ifade edildi.

Divan Başkanı – Buyurun.

Bir Katılımcı – Elif Kohl’un düğünü münasebetiyle bu konu gündeme geldiğinde, Şamil Bey’in benden bir talebi olmuştu. Ben, konuyla ilgili rivayetlere biraz bakma imkânı buldum. Re’sen evlenebileceğine dair herhangi bir rivayete rastlamadım. Hz. Ömer döneminde birkaç hadise var. Hanım Müslüman olmuş, gayet güzel geçim devam ediyor; hanım kocasından, kocası hanımından memnun, dini yaşantıda herhangi bir sıkıntı yok. Ayrılmaları halinde böyle mutlu bir yuva yıkılacak. Bu maslahatı gözeterek, Hz. Ömer döneminde, Müslüman olan eşlerin, gayr-i müslim kitabî kocayla

evliliklerinin devamına ruhsat verilmiş. Burada, çocukların ve eşin mağduriyeti göz önünde bulundurulmuş, ayrılmaları halinde. Maslahat çerçevesinde birkaç hadise var.

Arz ederim.

Divan Başkanı – Teşekkürler. Evet, o, kaynaklarda var. Peki, şimdi komisyon üyesi olarak Hamza Bey'i dinliyoruz.

Prof. Dr. Hamza Aktan – Efendim, bu konu komisyonda detaylı olarak tartışıldı, uzun uzun münakaşa edildi. Burada ifade edilen görüşlerin hepsi orada da söylendi. Benim, tartışılan bütün detayları burada tekrarlamam mümkün değil. Bakara sûresinin 221. ayeti, Maide sûresinin 5. ayeti, Nur sûresinin 2. ayeti ve Mümtahine sûresinin 10. ayeti bunlarla ilgili. Bunlar tartışıldı. İcma vaki olmuş; doğru, aksini iddia eden yok gibi. Ama, karar şu şekilde oldu; yani şöyle bir ittifak oldu: Bu ayetlerde, bir Müslüman hanımın gayr-i müslim bir erkekle evlenmesi tasvip edilmiyor. Ancak, diyelim ki, bir evlilik vaki oldu, böyle bir evlilik vaki olur ise, biz bunu tasvip etmemekle beraber, hoş karşılamamakla birlikte, acaba bunları fiilen birbirinden ayırma yetkisini kendimizde buluyor muyuz? Bunu hangi nassa dayandıracamız? Bu konu gündeme geldi. Tabii, ortada bir vakıa var; onu da gözden uzak tutmamak lazım. Hz. Peygamber zamanında bu tür evlilerden bir kısmı Müslüman oluyorlar, bir kısmı olmuyor. Bunlara karşı da vakıa dikkate alınarak müsamaha ile bakılıyor. Mesela, Mümtahine sûresindeki o “sığınan kadın”la ilgili konu tartışılırken, ya sığınmasaydı ne olacaktı; yani, evlilikte mutlu olsaydı, gelip Müslümanlara sığınmasaydı nasıl bir yaklaşımımız olacaktı? O zaman biz bunu mesele mi edecektik? Zaten uluslararası ilişkilerde, uluslararası hususi hukukta da, mütekabiliyet esastır. Siz bütün dünyaya diyebilir misiniz, “biz sizin kadınlarımızla evleniriz, siz bizim kadınlarımızla evlenemezsiniz”; yani, bu nasıl denir? Meseleyi biraz da global boyutta düşününce, bunu bireysel boyutta tavsiye edilmez bir olay olarak görelim; ama, “biz buna her halükârda müdahale ederiz, müdahale etme yetkimiz vardır” dememeliyiz. Ben ilave etmişim bir konuyu, burada yine tekrar edeyim. Bu nasıl bir zeminden buraya geldi? Bizde kefaet denilen bir müessesese var fıkhıta. Bırakın Müslüman bir hanımın gayr-i müslim bir erkekle evlenmesini, Arap olmayan Müslüman bir erkeğin, Müslüman bir Arap kadınıyla evlenemeyeceği konusunda neredeyse ittifak var. Yani, bu konuda ittifak sağlayan bir görüş, bir kültür, bir muhit var. Gayr-i müslim bir erkekle bir Müslüman kadının evlenmesi konusunda elbette olmayacağı yönünde bir icma çıkacaktır bunlardan. Bu şekilde değerlendirmek lazım.

Öyleyse, tartışılmaz bir konu değildir, en azından burada ittifak sağlandı. Tartışılabilir bir konudur. Bu noktadan, işte böyle bir metin çıktı.

Divan Başkanı – Başka söz almak isteyen?

Celal Yıldırım – Hamza Bey, “biz ona müdahale edebilecek miyiz” diyor. Biz burada kendi müeyyidemizi ortaya koymuyoruz, biz burada sadece bir hükmü ortaya koyuyoruz. Yürürlükteki kanunlar zaten bir engel teşkil etmiyor. Onlar evlenirler veya evlenmezler; biz onları zaten ayırma müeyyidesine resmen sahip değiliz. Bizim burada ortaya koyacağımız o değildir. Bizim burada ortaya koyacağımız, bir hükmü tespit

etmektedir. Onlar bundan sonra evlenirler veya evlenmezler, o onların kendi tavrıdır, onların kendi bilecekleri bir şeydir.

İkinci olarak da, “ya Medineye hicret etmeseydi, sığınmasaydı da kalsaydı...” gibi, geriye doğru bir ihtimal yürüterek buradan bir hüküm çıkarmak da yanlış olur. Eğer eşler gayr-i müslimken bunlardan birisi Müslüman olursa, zaten İslâm hukukçuları hemen ayrılığa gitmiyorlar. “Bir mühlet verilir” diyenler var ve ola ki bu mühlet içerisinde -bu mühlet ne kadar olur, o ayrı bir konudur, belki uzun bir mühlet olabilir- kadın, eşini, ikna etmiş olabilir. Hemen böyle bir din değiştirmede bu yuvayı yıkmak gibi bir yola da zaten fıkıhçılar dahi, pek çok müftü dahi ilk zamanlarda gitmemiştir. O bakımdan, ben, ya bunların düzeltilmesi veyahut da bu maddenin daha sonraki bir oturuma talikinin teklif edilmesini şahsen sizlere arz ediyorum.

Prof. Dr. Hamza Aktan – Hocam, kurul ne karar verir bilmiyorum, ben Celal Be-y’e cevap olarak şunu söyleyeyim: Bakara 221. ayette, evlenme konusunda tasvip edilmeyen bir hüküm konulduktan sonra, “*bunlar sizi ateşe çağırırlar, Allah ise mağfirete, bağışlamaya sizi çağırır*” diyor. Biz de burada diyoruz ki, eğer evlenmelerinde bir sakınca olmadığı kanaati oluşmuşsa, yani diyelim ki dini konuda baskı yapmayacağı, bu konuda oldukça serbest davranacağı anlaşılıyorsa, bununla bir evlilik vaki olacak. Hatta belki bunlar çok liberal de davranıyorlar, çok bireysel davranıyorlar bu konuda, baskıcı davranmıyorlarsa, o zaman âyet-i kerimenin beyan buyurduğu o tehlike, yani ateşe çağırma durumu -ki illet oysa- bunlar da tartışıldı. Biraz da şartlar zorluyor tabii, artık iletişimin, ulaşımın oldukça kolaylaştığı ve insanların birbirleriyle çok fazla yakınlaştığı bir dönemdeyiz. Milyonlarca insan gitmiş bugün Türkiye’den başka ülkelere... Pek çok durumlar ortaya çıkabilecektir. Çok yasakçı bir davranış, zaten çok da dikkate alınmayacaktır.

Bütün bunları bir araya getirdikten sonra, eğer bu ayetlerin tümünden kesin bir hüküm çıkmıyorsa, yani bir tereddüt, bir soru işareti, yani içtihadı açıklık, farklı bir yoruma müsaitlik görülüyorsa, biz buradan hareket ederek, vakıyı da dikkate alarak böyle bir yorum çıkarabiliriz diye bir neticeye geldik.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Yani siz, acaba kitap ehlini müşrik statüsüne mi koyuyorsunuz? Bu yanlış bir hüküm. Kitap ehlinin hükmü ayrıdır; Kur’an-ı Kerim onları müşrikler statüsüne koymamıştır ve İslâm tarihinde de uygulama böyledir. İslâm hukukunda onların yeri ayrıdır. Müşriklerle evlenme zaten kesinlikle yasaktır. Ama, kitap ehliyle... Gayr-i müslim bir kadınla, yani müşrik bir kadınla evlenmek, bir Müslümanın evlenmesi caiz midir? Değildir. Ama, Ehl-i kitab bir kadınla pekala evlenilebilir. Yani, bu kavramları, Kur’an-ı Kerim ayetlerini saptırmak yanlış bir şeydir.

Divan Başkanı – Buyurun Salih Hoca.

Prof. Dr. Salih Akdemir – Çok yapıcı bir madde, bu maddeden vazgeçilmesinin tarihi bir hata olacağını düşünüyorum. Bu yüzden bunun oylanmasını ve diğer maddelere geçilmesini öneriyorum.

Divan Başkanı – Buyurun.

Prof. Dr. İsmet Ersöz – Hollanda’da, bir konuşmam esnasında bilvesile bu mev-

zua temas ettik. Yani, Müslüman bir erkeğin kitabiye olan bir hanımla evlenebileceğini; ama aksinin sakıncalı olabileceğini söyledim. Bu, büyük bir tepki meydana getirdi. Sebebi şu: Orada bulunan ailelerden birçoğu, çocuklarının bu şekildeki evlenmelerinden muztarıplermiş.

Müslüman bir erkek, kitabiye ile evlenebilir. Gerekçe olarak bazıları şunu ileri sürüyor: Müslüman bir erkekle kitabiyeenin evlenmesinde sakınca olmaz; çünkü, Müslüman erkek, kitabiyeenin dinini, Peygamberini kabul ediyor. Dolayısıyla bunların mutluluklarına gölge düşürecek herhangi bir problem olmaz. Ama, aksi bir evlilik, yani Müslüman olan bir kadının kitabî olan bir erkekle evlenmesi durumunda, erkek, Müslümanın kitabını kabul etmiyor, Peygamberini kabul etmiyor. Belki de zaman zaman hakaret edebilir, mutluluklarına gölge düşebilir. Bu tür gerekçeler ileri sürenler var.

Bunun ötesinde, bu maddede şöyle bir şey düşünülse bence daha iyi olur. Yani, evlenmişler, bir emrivaki olmuş. Bunların ayrılmaları durumunda çocuklar perişan olacak. O zaman bu madde belki düşünülebilir. Yani, o azınlıkta kalan görüşler vesaire devreye sokulabilir. Fakat, durup dururken böyle bir şey söylememiz, oradaki Müslümanların problemlerine çözüm getirme yerine, aksine onları üzer diye düşünüyorum. Kendim de fiilen bu durumu yaşadım. Yani, orada bana bunu söylediler. “Böyle bile olsa, aman bizim buralarda bundan bahsetmeyin, çünkü çocuklarımız zaten fırsat kollayıp duruyorlar, bu fırsatı mutlaka kendi lehlerine değerlendirirler” dediler. Yani, ben bunu fiilen yaşamış biri olarak arz ediyorum.

Divan Başkanı – Teşekkür ederim.

– Buyurun.

Prof. Dr. Sadık Kılıç – Efendim, ben de Salih Bey gibi bu maddenin son derece önemli olduğu kanaatindeyim. Ancak, birtakım tedirginlikler var. Bunu aşabilmek için, bir yan cümlecikle, bu tedirginliğe işaret edildikten sonra -teşvik edici mahiyette olmayan, sadece betimleme, tasviri bir kelimeyle- biz bunu bir sonuca bağlayabiliriz.

Divan Başkanı – Buyurun.

Prof. Dr. M. Hayri Kırbasoğlu – Sadık Bey’e tamamen katılıyorum. Bunun bir ruhsat olduğunu vurgularsak, yani azimet değil, sıkışık durumlarda, karşılaşılan durumlar için bir esas değil ruhsat olduğunu vurgularsak, belki endişeleri ve tedirginlikleri hafifletebiliriz.

Divan Başkanı – Buyurun.

Prof. Dr. Mehmet Aydın – Komisyonda hakikaten çok tartıştık bu konuyu. Şunu düşünmemiz gerekiyor: Bugün Diyanet İşleri Teşkilatının Japonya’dan Amerika’ya, İngiltere’ye kadar birçok yerde müşavirlikleri var, din görevlileri var. Avrup’da, Hıristiyanlarla birlikte yaşayan Müslümanlar var. Şimdi, hocalarımızın belirttiği gibi, birtakım vakıaları da iyi tespit etmemiz gerekiyor. Yani, bu şuna benzemesin: Biz faize haram dedik -helal demiyoruz- ama; millet bildiğini okumaya devam etti. Şimdi, böyle olmayalım. Yani, Diyanet İşleri teşkilatı bir problemle karşılaşılıyor, biz bir problemle karşılaşılıyor. Geçenlerde Belçika’dan bir gençle 45 dakika konuştuk. Bir Yehova Şahidi kızla nişanlanmış, hamile kalmış, çocuğu olacak. Bu arada birisi demiş ki,

“sen zina ediyorsun, çünkü bu Allahsız, bu ateist, bu bilmem ne.” Bu genç, Hacettepe Fransızca bölümü mezunu, ilahiyatçı falan değil. Bizim insanımız şöyledir: Cici bir arkadaşlık döneminden sonra, bir izdivaç yaptıktan sonra, bir müddet sonra aklı başına geliyor. Böyle evlililere, “siz zina ediyorsunuz” şeklinde telkinde bulunduğumuz zaman, biz bu insanları Hıristiyanların kucağına atmış oluruz. İslâm’dan soğuturuz. Yani, burada bir vakta var ve biz bu kararı çok esnek aldık... Millî ve dinî kimlik çok önemli. Onun için, bizim Avrupa’daki kızlarımız da, -caminin etrafındaki Türkler arasındaki insanların dini gayretleri Türklerden çok fazla bazı yerlerde, onu söyleyeyim-böyle bir evlilik yaparlarsa, aslında bu bizim için son derece büyük bir kazanç da olabilir. Onun için, bu konuyu, mutlaka, şu heyetin bir çözüme ulaştırması gerekir bana göre ve bu bir zarurettir. Biz vermesek de, bu işler yürümeye devam ediyor.

Evet bana göre, bu cemaat, mutlaka bir fetva vermek zorundadır. Bu, Türkiye’nin, Avrupa Birliği süreci içerisinde ve bundan sonraki gelişmeler için en büyük problemidir. Bakın, Hıristiyanlıktan bir örnek vereceğim size, İncil’de geçiyor bu cümle: Eğer kocası putperest veya karısı putperestse, ayrılmasınlar, devam etsinler diyor. Bugün, Katolik kilisesi, yabancılarla kızlarının evlenmesini teşvik ediyor, Hıristiyanlığın yayılması için teşvik ediyor. Biz, elimizde, açık dinî bir nas yok. Eğer ayette böyle bir şey olsa, böyle bir konuşmayı kesinlikle yapamayız. Miras ayetinde bu kadar rahat konuşmadık; çünkü, ayette gerçekten bir kesinlik var; ama, burada yok. Dolayısıyla, hocamın dediği gibi, sağa sola çekerek meseleyi tıkamaya doğru gitmeyelim. Biz komisyon olarak bunun çok önemli olduğuna karar verdik. Lütfen bu doğrultuda meseleye bir çözüm getirelim.

Bir Katılımcı – Hocam teşekkür ederim. Yalnız, burada, eğer komisyonun aldığı karar benimsenecekse, müzakere etmeye gerek yok, hocam beni bağışlasın. Arkasında çok ciddi -icma demiyorum- iddia bulunan bir meseleyi konuşuyoruz. Dolayısıyla bu yarım günlük bir müzakere sonucunda halledilecek bir mesele değildir ve burada karar ne çıkarsa çıksın, kimsenin mutmain olmayacağı da ortaya çıktı. En iyisi, bunun bir sonraki aşamada tekrar ele alınmasını teklif ediyorum. Sanıyorum bu herkesi mutlu edecektir. Çok çabuk hüküm vermemek gerekiyor bu konuda.

Teşekkür ederim.

Divan Başkanı – Oylayalım o zaman... Mualla Hanım da konuşsun, başka söz vermiyorum.

Doç. Dr. Mualla Kavuncu – ... O zaman, asimilasyon endişesi kadın için geçerli olduğu kadar erkek için de geçerli. Hele bugünün şartlarında çok daha fazla geçerli. Bir ailede etkin olan, çocuklar üzerinde etkin olan daha çok annedir, bunu hepimiz biliyoruz. Çocuk ana dilini konuşur, anneden öğrenir, kültürünü, dinini. Onun için, bu gayeye hizmet etmekte amacımız tam tersi bir karara varılması gerekir. Ama, tabii öbür konuda Kur’an’da açık hüküm olduğu için öyle bir engelleme getirilemiyor. Onun için, işin kadın tarafının da bence serbeset bırakılması gerekiyor ve buradaki yazılı metin, hiçbir değiştirmeye gerek duymadan kabul edilmesi gereken bir metin.

Divan Başkanı – Bu metni böylece kabul edenler...

Dr. İbrahim Paçacı – Bir teklifte bulunabilir miyim?

“Farklı dinlerdeki kimselerin evlenmeleri, hem din ve vicdan hürriyeti, hem millî ve dinî kimliğin korunması açısından, ayrıca Müslüman eşin ve doğacak çocukların dinî yaşayışını menfi olarak etkileyeceğinden, Müslüman bir bayanın gayr-i müslimle evliliğinin uygun olmadığı benimsenmiştir.”

Divan Başkanı – “Etkileyeceği ihtimalinden” demek lazım. Kesin olarak etkileyeceğini nereden biliyorsun?

Dr. İbrahim Paçacı – Devam ediyorum: “Evlilik devam ederken din değiştirmelerde ise, aile birliğini koruma düşüncesiyle evliliğin sürdürülmesi kişilerin tercihine bırakılmalıdır.”

Divan Başkanı – O da olmaz... Zaten şimdi de isteyen evleniyor, kimseye müdahale yetkimiz yok.

Bu metni, bu şekliyle kabul edenler...

Bir Katılımcı – Bir okunsun efendim.

Divan Başkanı – Peki, tekrar okutuyorum:

Doç. Dr. Mehmet Görmez (Okuyan) – “7. Farklı dinlerdeki kimselerin evlenmeleri, hem din ve vicdan hürriyeti, hem millî ve dinî kimliğin korunması açısından ele alınmalıdır. Bu bağlamda, gayr-i müslimlerle (Ehl-i kitapla) evlenme, Müslüman eşin ve doğacak çocukların dinî yaşayışını menfi olarak etkileyeceği durumlarda kabul edilemez. Evlilik devam ederken din değiştirmelerde ise, aile birliğini koruma düşüncesiyle evlilik devam ettirilir.”

Divan Başkanı – Oraya “düşüncesiyle, bu evlilikteki din farklılığı kabul edilebilir” diyeceğiz.

Doç. Dr. Mehmet Görmez – “... Evlilik devam ederken din değiştirmelerde ise, aile birliğini koruma düşüncesiyle evlilik devam ettirilebilir.”

Prof. Dr. Ali Toksarı – Müsaade eder misiniz, şu şekilde: “Evlilik devam ederken din değiştirmelerde ise, aile birliğini koruma düşüncesiyle bu evlilikte din farklılığı kabul edilebilir.”

Divan Başkanı – Aynı şey, peki.

Değişik şekliyle kabul edenler... Başka bir zamana talik edilsin diyenler... Peki, erteliyoruz.

Prof. Dr. Salih Akdemir – Bu oylamanın biçiminde bir hata var; ya madde kabul edilir, ya reddedilir. Yoksa, o ayrı bir konudur.

Divan Başkanı – Diyorlar ki, ince rivayetler var, o rivayetler incelensin, bir başka toplantıda görüşülsün.

Prof. Dr. Salih Akdemir – O ayrı bir şık, madde ya kabul edilir, ya kabul edilmez.

Doç. Dr. Şamil Dağcı – Hocam, bu konuda gerçekten Din İşleri Yüksek Kurulu'na sıklıkla sorular da geliyor; ama, takdir edersiniz ki, 100 kişilik bir platformda tartışmalara sebep olan bir hüküm, ileride genelleştirildiği, genelleme yapıp kamuoyuna açıklandığı takdirde daha fazla sıkıntılara sebep olur. Kişisel kanaatim, aile birli-

ğini hiçbir gerekçenin yıkamaması yönündedir. Hiçbir sebeple aile yuvası yıkılmamalıdır; ama, daha tatmin edebilir gerekçelere dayanalım. Tarihi irdeleyelim, bu işin sosyolojik boyutunu, kültürel boyutunu -biraz önce hocam ifade ettiler- milli kimlik ve kişiliğe getireceklerini ve götüreceklerini daha detaylı olarak başka platformda inşallah müzakere edelim. Belki sizin dediğiniz şekilde kabul edilecek, ona bir şey demiyorum...

Divan Başkanı – Bu reddedilmedi. Reddedilmiş sayılmadı aslında. “İcma var” dendi. Şamil Bey de “başka rivayetler de var” dedi. Bu tekrar incelensin, bir dahaki toplantıda gündeme gelsin.

Böyle kabul edenler bir el kaldırırsınlar...

Prof. Dr. Osman Zümrüt – Hocam, oylandı bitti o.

Ben bir şey istirham ediyorum, arz ediyorum. Sayın Salih Akdemir ve birkaç kişi, komisyon halinde hemen bir çalışma yapsınlar, bize hazır metin getirsinler, daha güzel olur.

Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal – Hocam, devam eden evlilikler kısmı esas problem, orayı düzeltsek diyorum.

Divan Başkanı – Devam eden evlilik kısmına ne diyelim?

Bir Katılımcı – O şekilde ailelerin tercihine bırakılmalı veya...

Divan Başkanı – Bu hakikaten sosyal bir yara. Adam evlenmiş, kocası tanassur etmiş. Boşayacak mısınız, aile yuvasını dağıtacak mısınız? Bu konuda çalışsın o zaman.

Bir Katılımcı – “Bunu kaldıralım” diyen arkadaşlarımızın kahir ekseriyeti oluşturacağı, diğer görüşteki arkadaşlarımızın da yer alacağı bir komisyon, bir çözüm almamız açısından, bunun üzerinde yarına kadar çalışsınlar. Bir sonuç alalım. Başka bir zaman, bunu belirsizliğe terk etmektir. Bunun doğru olmayacağı düşüncesindeyim.

Divan Başkanı – Peki, bir komisyon teşkil ettirelim o zaman.

– Buyurun.

Prof. Dr. Mehmet Maksudoğlu – Bir komisyon teşekkül ettirilsin ve o komisyon meseleyi bir neticeye bağlasın. Yalnız, o komisyon, şuradaki heyet-i umumiyenin çoğunluğunun temayülünü temsil edecek şekilde olsun. Birkaç kişinin dayatmasını görüyorum burada, buna kimsenin hakkı yok. Salih Akdemir’in en arkada oturandan bir santim daha fazla oy hakkı yok. En çok onun sesi çıkıyor. Öyle gizli bir imtiyaz falan varsa onu da bilelim. Lütfen demokratik teamüllere uyulsun, komisyon da buradaki çoğunluğa göre teşekkül etsin.

Divan Başkanı – İmtiyaz diye bir şey söz konusu değil hocam; siz iki defa söz istediniz, konuştunuz. Üç defa isteyenler de...

O zaman burada isimler belirleyelim, yarına kadar çalışsınlar... (...)

Peki, devam ediyoruz.

8. maddeyi okutuyorum:

Doç. Dr. Mehmet Görmez (Okuyan) – “8. *Şahitlik konusunda, borçlanma ayetin-*

de belirtilen ve dönemin şartları ışığında kadınların ticari faaliyetlerdeki pasif rolünden kaynaklanan farklılık, genel düzenleme içermez. İlgili diğer ayetler, bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Binaenaleyh, borçlanma ayetindeki farklılığın, kadınların zihinsel eksikliğinin sonucu olarak gösterilmesi kabul edilemez.”

Divan Başkanı – Peki, oylarınıza sunuyoruz...

Bir Katılımcı – “Binaenaleyh” yerine, “bu yüzden” diyebiliriz.

Divan Başkanı – Peki, 9. maddeyi okutuyorum:

Doç. Dr. Mehmet Görmez (Okuyan) – “9. Miras paylaşımında kadınların payının erkeklere nispetle genel olarak farklı düzenlenmesi, erkeğin çeşitli alanlardaki malî sorumluluğunun kadına nispetle daha ağır olmasıyla yakından ilişkilidir. Öte yandan, kadının ihtiyacının daha fazla olduğu veya erkeğin malî sorumluluğunun daha az bulunduğu durumlarda karşılıklı rıza ile bu paylaşım daha farklı bir şekilde yapılabilir.”

Divan Başkanı – Bu konuda konuşmak isteyen var mı? Bu maddeyi oylarınıza sunuyorum: Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

10. maddeyi okutuyorum:

Doç. Dr. Mehmet Görmez (Okuyan) – “10. Kadınların özel hallerde namaz kılma ve oruç tutma gibi dinî yükümlülüklerden muaf tutulmaları, onların manen temiz olmamaları sebebiyle değil, psikolojik ve fizyolojik yüklerini hafifletme düşüncesiyledir. Ancak, bu gibi durumlarda, Kur’an okumasının, mescidlere girilmesinin ve çoğunluk bilginlerce aksi görüş belirtilmekle birlikte bazı bilginlerce tavaf yapılmasının mümkün olduğu da ifade edilmiştir.”

Divan Başkanı – İfadede sanki biraz bozukluk var...

Prof. Dr. Salih Akdemir – Burada, madden de temizdir. Bunun ötesinde, “manen” kelimesi ile sanki diğer taraftan temiz değilmiş gibi bir anlam çıkıyor.

Divan Başkanı – O zaman “manen” kelimesini kaldıralım. (...)

– Buyurun.

Prof. Dr. Orhan Çeker – Bazı bilginlere göre tavaf yapmaları caizdir, ancak şunu ilave etmek zorundayız: Bazı bilginlere göre tavaf yapar; ama kurbanla bunu telafi eder.

Divan Başkanı – Yok... Bu maddeyi oylarınıza sunuyoruz: Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Kur’an-ı Kerim’de kirlilikle ilgili bir ifade yok, onu biz kendimiz koyuyoruz. O zaman biz niye o halde bulunan kadının kirliliğini söylüyoruz?

Divan Başkanı – “Manen” kelimesini kaldırıyoruz.

11. maddeyi okutuyorum:

Doç. Dr. Mehmet Görmez (Okuyan) – “11. Kadınlar, günlük namazlara, bayram, cuma ve cenaze namazlarına iştirak edebilirler. Komisyonumuz, Hz. Peygamber

dönemindeki uygulamayı dikkate alarak, bayram namazının, kadın ve çocuklar için özendirilmesi gerektiği kanaatinde dir."

Divan Başkanı – Bir de cuma... Bu maddeyi oylarınıza sunuyorum: Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

– Buyurun.

Prof. Dr. Mustafa Baktır – Burada, farz namazlarının vurgulanması lazım. Cuma namazına, bayram namazına iştirak edebilir; ama, farz namazı isterse kılmayabilir gibi bir anlam çıkmıyor mu? (...)

Divan Başkanı – Peki, 12. maddeyi okutuyorum:

Doç. Dr. Mehmet Görmez (Okuyan) – "12. Nisa 34. ayetinde geçen "kavvam" ifadesi, erkeklere hak ve sorumluluk yüklemektedir. Ayetin literal (lafzi) anlamı konusunda farklı görüşler olmakla birlikte, söz konusu ayetin, bugün de yaygın olarak görülen aile içi şiddete dayanak yapılamayacağı, aksine kadınlara yönelik davranış biçiminin belirlenmesinde Hz. Peygamberin uygulamasının örnek alınması gerektiği özenle vurgulanmıştır."

Divan Başkanı – Bu maddeyi de oylarınıza arz ediyoruz: Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

BİRİNCİ KOMİSYON RAPORUNUN MÜZAKERESİ

Divan Başkanı – Şimdi, Birinci Komisyon Raporunun müzakeresine geçiyoruz.

Komisyon Raporunu okutuyorum:

Prof. Dr. Yunus Apaydın (Okuyan) – "Komisyonumuz 15-16 Mayıs tarihlerinde, yedi oturum halinde yapılan toplantılarda, gündemindeki konuları müzakere etmiş, Diyanet İşleri Başkanlığının güncel dini meseleleri istişare etmek üzere, üniversitelerimizin ve Diyanet İşleri Başkanlığının din bilimleri alanındaki uzmanlarını bir araya getirerek kapsamlı bir toplantı tertip etmesinin çok yerinde olduğunu görmüş, bundan sonra da bu işbirliğinin sürdürülmesinin ve benzeri toplantıların belli periyotlarla düzenlenmesinin yararlı olacağı kanaatine ulaşmıştır.

Komisyonumuzca yapılan müzakereler sonunda ulaşılan sonuçlar aşağıda belirtilmiştir.

1. Dini metinlerin (Kur'an ve hadisler) anlaşılması ve yorumlanmasında izlenen yöntemleri, "gelenekçi" ve "modernist" şeklinde ikili bir tasnif içinde ele almak, yönlendirici ve yanıltıcı olabilir. Anlama ve yorumlama konusunda İslâm bilginlerince ilk dönemlerden itibaren geliştirilen klasik yöntemlerin yanı sıra çağdaş yöntemlerden de yararlanılması gerekir."

Divan Başkanı – Peki, bu maddeyi oylarınıza sunuyorum: Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

2. maddeyi okutuyorum:

Prof. Dr. Yunus Apaydın (Okuyan) – "2. Dinî metinlerin anlaşılması ve yorum-

lanmasının çok yönlü faaliyetler olduğu göz önünde bulundurularak, bu konunun özel bir proje olarak ele alınıp, farklı bakış açılarının tartışılacağı ihtisas toplantılarının yapılması ve ikinci istişare toplantısının da bundan sonra gerçekleştirilmesi yararlı olacaktır.

Söz konusu ihtisas toplantılarında, özellikle aşağıdaki konuların tebliğ ve müzakerelere hazırlığı yapılarak ele alınması uygun bulunmuştur.

- a) Anlama ve yorumlama,
- b) Tarihsellik,
- c) Dil,
- d) Klasik yöntemin sorunları,
- e) Talil-taabbüd ayrımı ve sınırları.
- f) Hz. Peygamber'in dindeki konumu,
- g) Akıl-vahiy ilişkisi,
- h) Din-toplum ilişkisi,
- i) Din-bilim ilişkisi,

Divan Başkan – Bu maddeyi de oylarınıza sunuyoruz: Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

3. maddeyi okutuyorum:

Prof. Dr. Yunus Apaydın (Okuyan) – “3. Dinî metinlerin anlaşılmasında ve yorumlanmasında öznellik belli ölçüde kaçınılmaz ise de, metinlerin lâfzî delaleti, İslâm toplumlarının tarihsel tecrübesi ve bu tecrübenin ana gövdesini oluşturan icmâ anlayışı, bu özneliği en aza indiren unsurlar olarak görülmelidir.”

Divan Başkan – Bu konuda görüş bildirmek isteyen?.. Yok. Maddeyi oylarınıza sunuyoruz: Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

4. maddeyi okutuyorum:

Prof. Dr. Yunus Apaydın (Okuyan) – “4. Dinî konularda yapılan açıklamalarda ve özellikle kamuoyu önünde cereyan eden tartışmalarda şu noktaların göz önünde bulundurulması yararlı olacaktır:

a) Kur'an ve hadislere anlam verirken, 'metne sadakat' ilkesine riayet edilmesi,

b) Dile getirilen görüş ve çözüm önerilerinin birer kişisel yorum olduğu ve başka görüşlerin de teorik olarak doğruluk imkânına sahip bulunduğu belirtilmek suretiyle, herhangi bir yorumun mutlak hakikat olarak algılanmasına yol açacak üslüplardan kaçınılması ve muhataba tercih imkânı ve hareket alanı bırakılması,

c) İslâm'ın temel kaynağının sadece Kur'an olduğu, sünnetin kaynak değeri taşımadığı izlenimine yol açacak üslup ve söylemlerden kaçınılması,”

Divan Başkan – Bu konuda söz almak isteyen var mı?

– Buyurun.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Acaba, birincide Kur'an ve hadislere anlam verirken, metne sadakati biraz açık da, metnin lafzına ve ruhuna sadakat ilkesi...

Divan Başkanı – Aynı şey. Bu maddeyi de oylarınıza sunuyoruz: Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

5. maddeyi okutuyorum:

Prof. Dr. Yunus Apaydın (Okuyan) – “5. Klasik dinî kaynaklar, Müslümanların tarihsel süreçte dinî metin ve meseleler etrafında geliştirdikleri zengin bir birikimi yansıtır. Bunlar, gerek müelliflerin bakış açılarını, gerekse yazıldıkları döneme kadarki ilmi mirası yansıtmaları, ayrıca İslâm’ın tarihsel tecrübesinin bir kesitini teşkil etmeleri yönüyle kayda değer bir önem taşırlar. Bununla birlikte, bu klasik kaynakların günümüz dinî problemlerinin çözümünde tek belirleyici kaynak olarak görülmesi yanlıtı olacağı gibi, bunlar göz ardı edilerek, doğrudan Kur’an’dan ve hadislerden çözüm üretilmesi de, teorik ve pratik açıdan bazı olumsuzluklar taşımaktadır.”

Divan Başkanı – Bu konuda görüş bildirmek isteyen var mı?

– Buyurun.

Prof. Dr. Sadık Kılıç – “Yanlıtı” kelimesinin yerine “yetersiz” kelimesinin daha uygun olacağını düşünüyorum.

Prof. Dr. Salih Akdemir – Burada, “kayda değer” sözcüğünün kaldırılması, “önemlidir” denilmesi... “Kayda değer”, biraz önemini azaltıyor, o açıdan...

Prof. Dr. İsmet Ersöz – Hocam, orada “olacağı” diye bir tabir var, “olabileceği” şeklinde biraz yumuşatılmasında fayda var.

Divan Başkanı – Başka var mı? Yok.

Peki, bu şekilde bir okuyalım.

Prof. Dr. Yunus Apaydın (Okuyan) – “5. Klasik dinî kaynaklar, Müslümanların tarihsel süreçte dinî metin ve meseleler etrafında geliştirdikleri zengin bir birikimi yansıtır. Bunlar, gerek müelliflerinin bakış açılarını, gerekse yazıldıkları döneme kadarki ilmi mirası yansıtmaları, ayrıca İslâm’ın tarihsel tecrübesinin bir kesitini teşkil etmeleri yönüyle büyük bir önem taşırlar. Bununla birlikte, bu klasik kaynakların günümüz dinî problemlerinin çözümünde tek belirleyici kaynak olarak görülmesi yetersiz olabileceği gibi, bunlar göz ardı edilerek, doğrudan Kur’an’dan ve hadislerden çözüm üretilmesi de, teorik ve pratik açıdan bazı olumsuzluklar taşımaktadır.”

Divan Başkanı – Taşınabilir... Evet, bu değişik şekliyle oylarınıza sunuyoruz: Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

6. maddeyi okutuyorum:

Prof. Dr. Yunus Apaydın (Okuyan) – “6. Klasik kaynaklarda dinî hükümlerin örneklendirilmesi ve günlük hayata uyarlanması tarzında yer alan olay ve yargılar, büyük ölçüde bunların telif edildiği dönemin ilmi ve kültürel birikiminin ürünüdür, bu örnek olay ve yargıları, İslâm öğretisinin bir parçası olarak algılamak da, bunlardan seçilen olumsuz örnekleri günümüz anlayış ve bilgi düzeyiyle karşı karşıya getirerek onları peşinen mahkûm etmek de isabetli değildir.”

Divan Başkanı – Söz almak isteyen var mı?

– Buyurun.

Doç. Dr. Bünyamin Erul – “Dönemin” yerine “geçmişin” ilavesinde bulunabiliriz. Yani, o dönemin ve geçmişin birikimini...

Divan Başkanı – Evet. Peki, bu maddeyi de oylarınıza sunuyoruz: Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

7. maddeyi okutuyorum:

Prof. Dr. Yunus Apaydın (Okuyan) – “7. Dinî hükümlerin zaman ve mekân bağlamında değişmesi, temel itikat ve ahlâk esaslarında ve ibadetlere ilişkin metinlerin açık hükümlerinde söz konusu olmayıp, genelde ibadetlerin ifasının içtihadı açık ayrintı ve şartlarında ve formel hukukî hükümlerde gündeme gelmekte ve gerek izlenen yönleme ve gerekse çağın bu alandaki mevcut telâkki ve uygulamasının etkisine bağlı olarak farklı eğilimler ortaya çıkmaktadır.”

Divan Başkanı – Bu maddeyi de oylarınıza sunuyorum: Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

8. maddeyi okutuyorum:

Prof. Dr. Yunus Apaydın (Okuyan) – “8. Din ve değişme konusu bazı münferit örneklere indirgenerek, bu örneklerden hareketle genellemelere gidilmesi, din ile çağdaş değerler arasında çatışma olduğu izlenimini yaratmakta, Kur’an ve sünnetin sağlıklı anlaşılmasını önlemekte ve bunların aslı işlevi olan hidayet kaynağı olma vasfını önemli ölçüde gölgelemektedir.”

Divan Başkanı – Konuşmak isteyen var mı? Yok. Oylarınıza sunuyorum: Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

9. maddeyi okutuyorum:

Prof. Dr. Yunus Apaydın (Okuyan) – “9. Dinî hükümlerde amaç-araç (makâsıd-vesâil) ayrımı bunlarla gözetilen maslahatlar, kamu yararı düşüncesi, içtihat yöntemleri, hükümlerin konuluş gerekçesinin bilinip bilinemeyeceğine ilişkin ölçütler, tarihsel ve metinsel bağlam gibi hususların dikkatle incelenmesi, günümüzde dinî hükümlerin ne ölçüde ve ne yönde değişebileceği tartışmasına ciddi boyutta katkılar sağlayacaktır.”

Divan Başkanı – Söz almak isteyen var mı?

– Buyur Zeki Hoca.

M. Zeki Karakaya – Oradaki ifade genel oluyor. “Dinî hükümlerin” yerine, ibadeti, itikadı istisna ettiğimize göre, “güncel konular” şeklinde bir ifadeyle ayırmak lazım.

Divan Başkanı – Bir daha ifade edebilir misiniz?

M. Zeki Karakaya – Burada genel ifade edilmiş; halbuki daha önceki maddede de, itikat ve ibadetlerle ilgili hükümlerde bir değişiklik yapılamayacağı esasını benimsenmişti. Dolayısıyla ayırıcı bir nitelik koymak lazım diye düşünüyorum.

Prof. Dr. Yunus Apaydın – Pardon, bu madde daha genel olarak düzenlendi hocam, buradaki hüküm, bütün dinî hükümler için geçerli, tamamında makasid... Yani bütünü için geçerli bir madde bu.

M. Zeki Karakaya – O zaman iki madde arasında çelişki var.

Divan Başkanı – Başka görüş var mı?

Prof. Dr. Yunus Apaydın – “Dini hükümlerde amaç-araç ayrımı -bütün dini hükümler- bunlarda gözetilen maslahatlar, kamu yararı düşüncesi, içtihat yöntemleri, hükümlerin konuluş gerekçesinin bilinip bilinmeyeceğine ilişkin ölçütler, tarihsel ve metinsel bağlam gibi hususların dikkatle incelenmesi, günümüzde dini hükümlerin ne ölçüde ve ne yönde değişebileceği tartışmasına ciddi boyutta katkılar sağlayacaktır.” Yani, değişip değişmeyecekleri belli olacaktır. (...)

Efendim, taabbüd-talil ayrımı yapıyoruz, makâsîd-vesâil ayrımı da yapıyoruz. Bunlara göre değişip değişmeyeceğine karar vereceğiz.

Divan Başkanı – Buyurun.

Bir Katılımcı – Genel oluyor; yani itikadî hükümler de, ibadetle ilgili hükümler de, hepsi giriyor. Halbuki, itikadî hükümler kesinlik ifade ettiği için, bu tavsiyede... Bunlara uyulunca, dinî hükümlerden itikadî hükümler üzerinde de bir değiştirme yahut geliştirme olabileceği gibi bir hava veriyor.

Prof. Dr. Yunus Apaydın – Öyle bir hava yoktur efendim; çünkü, burada, “dinî hükümlerin ne ölçüde değişebileceği” diyoruz. Değişmeyeceğine karar verilebilir yani.

Bir Katılımcı – Dinî fer’î hükümler dersiniz...

Prof. Dr. Yunus Apaydın – Dersek madde bozulur.

Prof. Dr. İsmet Ersöz – ... Burada da, “içtihadı açık olan dinî hükümler” diye eklersek...

Prof. Dr. Yunus Apaydın – Efendim, öyle dediğimiz takdirde zaten değişmesini tartışmak anlamsız olur, o konunun değişeceği zaten malumlarımız.

Prof. Dr. İsmet Ersöz – İhtilafî önlemek için diyorum. Diyolar ya, yukarıda sınırlandırılıyor, aşağıda genelleme yapıyor diye, o bakımdan...

Divan Başkanı – Peki, bu metni böylece oylarınıza sunuyoruz: Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

10. maddeyi okutuyorum:

Prof. Dr. Yunus Apaydın (Okuyan) – “10. Toplumun dinî nitelikli sorunlarını tespit etmek ve çağdaş ihtiyaçlara cevap verecek yeni yorumlara dayanak oluşturmak üzere, Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde veri tabanları oluşturacak ve gerekli istatistik çalışmaları yapacak bir araştırma merkezinin kurulması yararlı olacaktır.”

Divan Başkanı – Böyle bir merkezi kurduk zaten, önümüzdeki günlerde sizleri de davet edeceğiz, açılışını yapacağız.

Bu maddeyi de oylarınıza sunuyoruz: Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

Şimdi, yarım saat ara veriyoruz, ondan sonra Üçüncü Komisyonun raporunun müzakeresine geçeceğiz.

ÜÇÜNCÜ KOMİSYON RAPORUNUN MÜZAKERESİ

Divan Başkanı – Üçüncü Komisyonun raporunu okutuyorum:

Doç. Dr. Bünyamin Erul (Okuyan) – “Komisyonumuz 15.05.2002 tarihinde saat 13.30’da Komisyon Üyesi Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Mehmet Altunkaya Başkanlığında toplandı. Mehmet Kaya Kurt, Dr. Sadık Eraslan, Abdullah Ayan ve Mehmet Zeki Karakaya’nın yazılı teklifleri üzerine, Prof. Dr. Nasuhi Ünal Karaarslan Divan Başkanı, Doç. Dr. Bünyamin Erul ve Dr. Muzaffer Şahin raportör olarak seçildi. Prof. Dr. Nasuhi Ünal Karaarslan’ın başkanlığında gündemindeki konuları müzakere eden komisyonumuz, aşağıdaki kararları almıştır:

1. ‘Hac, bilinen aylardadır’ anlamındaki Bakara süresi 197’deki ayete dayanarak, hac ibadetinin senede birden fazla yapılabileceği şeklinde ileri sürülen görüş değerlendirilmiş, konuyla ilgili ayetlerin bütününden ve Hz. Peygamber’in sünnetinden vakfesi Zilhiccenin 9. gününde olmak üzere Şevval ayından itibaren ihrama girilebileceği, bilinen aylarda yani Şevval, Zilkade ve Zilhicce ayları içerisinde yılda bir defa yapılması gerektiği, bir katılımcı dışında bütün komisyon üyeleri tarafından kabul edilmiştir.”

Divan Başkanı – Bu konuda görüş bildirmek isteyen? Yok.

Bu maddeyi oylarınıza sunuyorum: Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

2. maddeyi okutuyorum:

Doç. Dr. Bünyamin Erul (Okuyan) – “2. Hac ibadetiyle mükellef olanlar, bu ibadeti istedikleri yılda yapabilirler. Can ve mal güvenliğinin ciddi bir şekilde tehlikeye düşmesi dışında, hac ibadeti engellenemez, ertelenemez.”

Divan Başkanı – Buyurun.

Prof. Dr. Ömer Dumlu – “Engellenemez, ertelenemez” diyor; ondan önce, “istediği vakitte yapabilir” diye geçti. Orayla biraz çelişki arz ediyor. O bakımdan, ilk cümleye uygun olarak, sonundaki “ertelenemez” ifadesinin çıkarılması veya oraya yeni bir şey eklenmesi...

Doç. Dr. Bünyamin Erul – Hocam, birinci cümlede, haccın fevri olup olmaması meselesi düşünülerek bu cümle konuldu; yani, Hanefilere göre özellikle haccın fevri olmadığı, vatandaşların istediği sene hac yapabileceklerini ifade ediyor. İkinci cümlede, kişinin kendi isteği dışında, kurumlar yahut başka bir sebepten dolayı engellenmesi yahut haccının ertelenmesi geciktirilmesi söz konusu.

Prof. Dr. Ömer Dumlu – Anladım da, 2. maddeyi bir bütünlük içerisinde yeniden bir daha okuyuverin siz.

Doç. Dr. Bünyamin Erul (Okuyan) – “2. Hac ibadetiyle mükellef olanlar, bu ibadeti istedikleri yılda yapabilirler. Can ve mal güvenliğinin ciddi bir şekilde tehlikeye düşmesi dışında, hac ibadeti engellenemez, ertelenemez.”

Prof. Dr. Ömer Dumlu – Birbiriyle çelişkili gibi.

Prof. Dr. Sadık Kılıç – İkinci cümleyi başa alarak bu cümleyi kursak; yani, tehdit edilmesi dışında deyip birinci cümleyi sürdürsek. (...)

Prof. Dr. İsmet Ersöz – “Başkası tarafından engellenemez” dersek ne olur?

Prof. Dr. Salih Akdemir – Bir de, “durumunda” değil de, “durumlarında...” Birçok durum olabilir.

Doç. Dr. Bünyamin Erul – “Tehlikeye düşmesi dışında” diyoruz hocam, “durum” kelimesi yok zaten.

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Sondaki “ertelenemez” kelimesi biraz kafa karıştırıyor. “Engellenemez” kelimesiyle yetinsek. Bir de o şekilde okur musunuz?

Doç. Dr. Bünyamin Erul (Okuyan) – “*Hac ibadetiyle mükellef olanlar, bu ibadeti istedikleri yılda yapabilirler. Can ve mal güvenliğinin ciddi bir şekilde tehlikeye düşmesi dışında, hac ibadeti engellenemez.*” (...)

Divan Başkanı – Bunu hiç koymasak da olur.

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Hocam, Başkanlık mensubu hocalarımız, olması yönünde irade belirttiler. Biz de ona göre öyle yaptık...

Divan Başkanı – Buyurun.

Prof. Dr. Mevlüt Güngör – Memleketimizde genel bir âdet var, haccı yaşlılığa bırakıyor vatandaşlarımız. Gençken gitmelerini teşvik etmeliyiz. Bir teşvik cümlesi koymak yerinde olur diye düşünüyorum.

Divan Başkanı – Buyurun Nasuhi Bey.

Prof. Dr. Nasuhi Ünal Karaarslan – Hac ibadetiyle mükellef olanlar, bu ibadeti istedikleri yılda yapabilirler. Bunun anlamı, hac kendilerine farz olduğu zaman, bu ibadeti yapma hürriyeti kendilerine aittir. Can ve mal güvenliğinin ciddi şekilde tehlikeye düşmesi dışında, hac ibadeti engellenemez. Biliyorsunuz, bu sene söz konusu oldu. Ülkede ekonomik sıkıntılar vardı, “devlet bu ibadeti bu sene ertelesin, gidilmesin” şeklinde birtakım tartışmalar oldu. Devlet, bu şekilde bir ibadeti erteler mi, ertelememi konusunu isterseniz burada tartışalım.

Divan Başkanı – Devleti hiç katmayalım.

– Buyurun.

Bir Katılımcı – Efendim, hac ibadeti, demokratik bir ülkede yaşayan vatandaşın tabii seyahat haklarından birisidir. Anayasanın 18. maddesi, seyahat hürriyetini, yani vatandaşın dilediği zamanda, dilediği vasıta ile gitmesi hürriyetini öngörüyor. Bu hürriyet, ancak harp hali, yani fevkalade haller, bir de sâri hastalık sebebiyle engellenbilir diyor. Anayasa böyle söylüyor bu hürriyeti. Bu iki şartta olur. Diğeri de kendisinin tabii hakkıdır.

Divan Başkanı – Ama, şimdi ekonomik kriz nedeniyle devlet engelleyemez mi? Engellerse ne yapacağız?

Bir Katılımcı – Anayasanın hükmü böyle. Anayasada ekonomik kriz lafi yok.

Divan Başkanı – Şöyle desek o zaman: “Ciddi bir şekilde tehlikeye düşmesi dışında hac ibadeti engellenmemeli”. (...)

Prof. Dr. Nasuhi Ünal Karaarslan – Hocam, isterseniz bunu çıkaralım. Bu maddenin birinci kısmı kalsın, ikinci kısmını çıkaralım.

Divan Başkanı – İkinci kısmı çıkarılmış haliyle oylarınıza sunuyorum: Kabul edenler... (...)

Bir daha okuyun o zaman:

“Hac ibadetiyle mükellef olanlar, bu ibadeti istedikleri yılda yapabilirler.”

Divan Başkanı – Çıkmamış haliyle bir daha okuyun:

Doç. Dr. Bünyamin Erul (Okuyan) – *“Hac ibadetiyle mükellef olanlar, bu ibadeti istedikleri yılda yapabilirler. Can ve mal güvenliğinin ciddi bir şekilde tehlikeye düşmesi dışında, hac ibadeti engellenemez.”*

Divan Başkanı – Buyurun.

Doç. Dr. Ömer Özsoy – “Engellenemez” ifadesinin “engellenmemelidir” şekline dönüştürülmesini öneriyorum.

Prof. Dr. Hayri Kırbasoğlu – Hocam, siz “ekonomik kriz” diyorsunuz da, şu şart da olabilir: Hac ibadetine göz dikiliyor, harıl harıl Amerika, Avrupa’ya gidiyor herkes. Bu defa da, tutarlı olmak gerekir. “Hiç kimse bu hudutlardan çıkmayacak” denirse belki tutarlı olur; ama, haccı engelleyip de, hükümet dahi karar alsın, Avrupa’ya gitmeyi engellemiyorsa, o zaman bu adaletsizlik olur, toplumsal huzursuzluğa yol açar. Onun için, “engellenmemeli” temennisinin yer alması yararlı olur. Engellenmesi düşünülmesinin anlamında.

Doç. Dr. Bünyamin Erul – Hocam, bir hocamızın teklifi vardı, “farz olan” şeklinde; onun yerine “mükellef olanların hac ibadeti engellenmemelidir” şeklinde düzeltebiliriz.

Divan Başkanı – Peki, şöyle bir şey yapsak: “Hac ibadetiyle mükellef olanlar, can ve mal güvenliği ciddi bir şekilde tehlikeye düşmesi dışında bu ibadeti istedikleri yılda yapabilirler.” Böyle desek...

– Buyurun.

Dr. Lütfi Doğan – Geçen yıllar, Suudi hükümeti, Arabistan sınırları içinde siyasi açıklamaları yasakladı. Ona rağmen, İranlılar bir yürüyüş yaptılar, bir hayli olaylar çıktı. İran hükümeti ertesi yıl için hacca gitmeme kararı aldı. Hac farz olduğu halde İranlılar o yıl gitmediler. Ne yol güvensizliği vardı, ne bir şey. Ne vardı? İki devlet arasında siyaset vardı. Yani, söyleyeceğimiz sözler biraz hikmetli olmalıdır. Seyahat özgürlüğü var bütün memleketlerde. Fakat bütün dünyada, Türkiye’de de, demokrasi-lerde, icra kuvveti var. İcra kuvveti, her türlü sorumluluğu üzerine almıştır. Kaza kuvvetini de üzerine almıştır. Mahkeme karar verir, başka şeye karışmaz. Onu icra uygular. Onun için, yapacağımız şey hikmetli olmalı. Yani, “yapılamaz” kelimesiyle emreder gibi değil. Türkiye’de bizzat kendimizin seçtiği insanların oluşturduğu bir hükümet var. Hükümet, her halukârda gidişleri engelleyebilir. Kişileri bile engelleyebilir. Özgürlük hakkı var; ama, ufak tefek bazı sebeplerden dolayı göndermeyebilir.

Onun için, ikinci cümle daha munis geliyor, daha hikmetli geliyor. Biz burada icra kuvveti değiliz. Biz, ulemayız. Ulema hikmetli konuşur. Mesela Diyanet İşleri Başkanlığı, geçen sene, hac sezonun başında kara yoluyla hacca gidilmesini önerdi. Daha altı ay olmadan, karadan gidilmesini kaldırdı. Karadan gitmesini kaldırdığı halde, bir-

takım gruplar yine gittiler, geçen sene de gittiler; ama, perişan oldular. Onun için, cümleyi biraz hikmetli kullansak. Emredici olmamal; çünkü, emreden Türkiye’de devlettir. Onun birçok hikmetleri olabilir. Siyaset özgürlüğünden bahsedin; ama, özgürlüğü kullandıran biz değiliz, biz kullanınız. O hikmet önemli oluyor.

Teşekkür ederim.

Divan Başkanı – Buyurun.

Prof. Dr. Hayri Kırbasoğlu – Sayın Hocamıza hürmetim sonsuz; ama, bir kere Türkiye İran gibi bir ülke değil. İran’da yapılan bir şeyin meşruiyeti, daha doğrusu İran’da yapılan bir şeyin Türkiye’de de meşru olmasını gerektirmez. Türkiye demokratik bir ülke; hiçbir hükümet kişinin anayasal haklarını çiğneyemez. Hocam devlet ile hükümeti karıştırıyor. Devlet değil, hükümet bu kararı alır. Alırsa Anayasaya aykırı olur. Ama, şunu demek lazım: Bu ülkede dayatmayla iş yapmaktan vazgeçelim, hükümet halkımıza rica eder, ikna eder, gitmemesi için. Halkımız kabul ederse gitmez; ama, hiç kimse -hükümetler dahil- kişinin temel anayasal haklarını çiğnemeye hakkı yoktur. Biz, çiğneyenlerden değil, hakkının çiğnenmesine karşı çıkanlardan yana olmamız lazım.

Prof. Dr. Nasuhi Ünal Karaarslan – Hocam, iş başka mecralara çekiliyor. Aslında, kimsenin haccı engellediği yok bu ülkede. Sanki hac engellenmiş gibi bir hava içerisine girilmeye başlandı. Ben, şahsen, bu cümlelerin ikinci bölümünü, daha doğrusu ikinci cümlelerin metinden çıkarılmasını istiyorum.

Divan Başkanı – Buyurun.

Prof. Dr. Ali Yılmaz – Sayın Başkanım, geçtiğimiz hac mevsiminde de oldu. Hükümetin, devletin engellemesinden geçelim, medya bile bu sene haccın ertelenmesi için sizlere baskı uyguladı. “Uygulamadı” diyebilir misiniz? Biz, bu durumlarda sizi güçlendirmek amacıyla bu cümlelerin yer almasının uygun olacağını düşünüyoruz. Fakat, sonu “engellenmemelidir” diye yumuşatılabilir.

Doç. Dr. Şamil Dağcı – Efendim, benim şöyle bir teklifim var: “Hac ibadetiyle mükellef olanlar, can ve mal güvenliğinin ciddi bir şekilde tehlikeye düşmesi gibi durumlar dışında, bu ibadeti istedikleri yılda yapabilirler.”

Divan Başkanı – Şimdi ikisini de oyalayalım: *“Hac ibadetiyle mükellef olanlar, bu ibadetleri istedikleri yılda yapabilirler. Can ve mal güvenliğinin ciddi bir şekilde tehlikeye düşmesi dışında hac ibadeti engellenmemeli.”*

– Buyurun.

Mehmet Savaş – Birinci paragrafta, mükellef olan kişilerin istediği zaman hacca gidebileceği zaten madde içerisinde yazılı. Haccın şartlarından biri, sıhhat ve yol emniyetidir. O, onun içinde vardır. Burada, “hiçbir kuvvet bunu engellememeli” ifadesiyle mesele kapatılır.

Harun Özdemirci – Hocam, gözden kaçan bir konu var; onu hatırlatmak istiyorum. Maddenin bu şekilde geçmesi, Diyanet İşleri Başkanlığına bir başka talebi de getirecek. Yani, biz Türkiye içinde meseleyi düşünüyoruz. Bugün biliyoruz ki Suudi Arabistan kota uyguluyor. Diyelim ki, “engellenemez” diye bu maddeyi koyduk. Pekalâ,

vatandaş kotadan dolayı gidemediğinde, Diyanet İşleri Başkanlığındaki talebi nasıl karşılanacak. Bu kota, bir engelleme değil mi?

Divan Başkanı – O Suudi Arabistan’ı ilgilendiren bir konu. Bunu, bu şekliyle oylarınıza sunuyoruz. Engellenmemeli...

Doç. Dr. Bünyamin Erul – Hocam, ikinci cümleye “farz olan” ifadesini katıyor muyuz?

Divan Başkanı – Herhalde çoğunluk el kaldırdığına göre kabul edilmiştir. 3. maddeyi okutuyorum:

Doç. Dr. Bünyamin Erul (Okuyan) – “3. Mikat mahalleri konusunda açılan müzakerede, Cidde’de ihrama girilip girilmeyeceği hususu tartışılmış, buranın ‘Hill’ bölgesi içinde kaldığı, dolayısıyla hac ve umre niyetiyle doğrudan Mekke’ye gidilmesi halinde Cidde’de ihrama girilemeyeceği oy çokluğuyla kabul edilmiştir.”

Divan Başkanı – Komisyon bu konuda biraz bilgi verse...

Prof. Dr. Nasuhi Ünal Karaarslan – Aslında bu şöyle olmalıydı: Mekke’ye gidilmesi halinde, Cidde’ye ihramlı olarak girilmesi...

Divan Başkanı – Onu, o şekilde bir okuyun.

Dr. Lütfi Doğan – ... Cidde’de ihrama giriyorlar. Bir defa değil, çok defa şahit olduk. Onun için, bu cümleyi koyup koymamamız fazla bir şey değişmez... Çünkü bu olan bir şey. Ev sahibi olarak Suudiler Cidde’de ihram yaptırıyorlar.

Divan Başkanı – Suudi Arabistan’a gittiğimizde, Suudi Arabistan Cidde’de ihram veriyor, terlik veriyor vesaire. Medine’de vermiyor. Resmî heyetlerle gittim ben, Medine’ye gittik, mesela orada vermediler, Cidde’de ihram verdiler. Belki diğer mezheplerde orası da mikat noktası olarak kabul edilmiştir. Hanefide biliyorsunuz Medine’den hava üzeri de gitse, mikat yeri “Abârı Ali” diye geçiyor. Ama, burada biraz kolaylık gösteremez miyiz?

Mehmet Savaş – Sayın Hocam, malumunuz Medine’den sonra “Cuhfe” denilen bölgede, Şam’dan gelenler için bir sınır belirlenmiş Hz. Peygamber tarafından. Bu bölge, Rabiğ bölgesi bir 10 kilometre daha geriye çekilmiş. Rabiğ bölgesi ile Yelemlem arasında çekilen çizgi, Medine’deki Abârı Ali’den düz hatlarla inildiği takdirde, bu hatların birleştikleri nokta Cidde oluyor. Cidde’nin bir kısmı, mikat mahallinin dışında kalıyor, bir kısmı içinde kalıyor diyenler var. Biz burada, bu görüşleri tartıştıktan sonra... Bir de, malumunuz mütemeddi hacılar, umreyi yaptıktan sonra eğer Cidde mikad mahallinin dışında ise, oraya gittiği takdirde yaptığı umre normal umre olur, haccı temettü olmaz, kurban kesmesi de gerekmez. Malumunuz fıkıh tabiriyle “elemme bi-ehlihi ilmamen.” Bu noktada Suudi Arabistan da iki sene uyguladılar, onlar da vazgeçti. Mısır’dan gelen, Kuzey Afrika ülkelerinden gelenlerin Rabiğ hizasında, gemide ve uçakta ihrama girmeleri, aynen bizde olduğu gibi, tavsiye edildi. Orada da girilebilir diyen fetva ehlinin verdiği, bir fetva değildir.

Teşekkür ederim.

Divan Başkanı – Başka görüş bildirmek isteyen var mı? Deniz yoluyla gelenlerin mikadı Cidde değil mi?

Bir Katılımcı – 1960-61 senesinde nasip oldu, vapurda ihrama girdik.

Divan Başkanı – Peki.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Efendim, 15 gün evvel ben de Riyad'da bulundum. Riyad'da havaalanında biz ihrama girdik. Yani, Riyad'da verdiler ihramı ve Cidde'ye ihramlı olarak gittik... Bu için bir yönü.

Bir de öbür yönü var. Biz, bunu da komisyonumuzda tartıştık. Eğer biz Cidde'yi mikat mahalli olarak kabul edersek, problemi hafifletmiyoruz. Belki de, bazı, daha tecrübeli hocalarımızın ifadesiyle, çok daha fazlalaştırıyoruz. Yani, yüzbinlerce veya onbinlerce hacının aniden Cidde'de, havaalanında ihrama girmek için yarıştıklarını düşünmemiz lazım. Zaten hac bir meşakkat. Onun için, yine, İstanbul'dan, Ankara'dan gidenlerin, havaalanlarında -zaten yerler yapılmış vaziyette, onlar daha geliştirilebilir- girmeleri ve klasik usulün devamına karar verdik.

Divan Başkanı – Buyurun hocam.

Prof. Dr. Nasuhi Ünal Karaarslan – Ben de aynı şeyi söyleyecektim. Cidde'de hacılarımızın hizmetine ayrılan yer, Cidde Havaalanında üç metrekairelik yerdir. Üç metrekairelik yerde 100 bin hacıya hizmet veriliyor. Bu hacılar, burada nerede ihrama girecekler? Bu mümkün değil. O bakımdan, bu şekilde oylanmasını teklif ediyorum.

Divan Başkanı – Bunu da oylarınıza arz ediyorum: Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

4. maddeyi okutuyorum:

Doç. Dr. Bünyamin Erul (Okuyan) – *“4. İhram yasaklarının ihlali durumunda gereken cezalarla ilgili olarak verilen fetvalarda İslâm âlimlerinin görüşlerinden istifade edilerek, kolaylık sağlama yoluna gidilmelidir.”*

Prof. Dr. Hayri Kırbaçoğlu – “-den de...”

Doç. Dr. Bünyamin Erul – Bilinçli olarak “de” koymadık hocam.

Prof. Dr. Hayri Kırbaçoğlu – Yani, İslâm âlimleri görüş beyan etmediği konularda görüş beyan etme imkânı yok mu?

Doç. Dr. Bünyamin Erul – Biz, onu değil de hocam, özellikle bu cezalar konusunda, sadece bir mezheple değil, ister yaşayan ister yaşamayan bütün mezheplerdeki genişliklerden yararlanılmasını vurgulamak istiyoruz burada.

Prof. Dr. Hayri Kırbaçoğlu – Hiç birinde genişlik yoksa?..

Doç. Dr. Bünyamin Erul – Yoksa, iş sizlere kalıyor.

Prof. Dr. Hayri Kırbaçoğlu – Biz içtihat yaparak... Yani, bir “de” konularak, bir imkân olarak önünü kapamamak lazım. Bir “de” kelimesi konularak, bunun önünün açılması... İlla yapılsın değil; ama, yapılmak istendiğinde imkân tanır. Dolayısıyla, “de” konulması zarar getirmez bize.

Divan Başkanı – “İhram yasaklarının ihlali durumunda gereken” yerine, “öngörülen cezalarla ilgili...”

– Buyurun.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Hocam, bu “ihram yasaklarının ihlali durumunda ön-

gözülen cezalarla ilgili olarak verilen fetvalarda İslâm âlimlerinin görüşlerinden istifade edilerek kolaylık sağlama yoluna gidilmelidir” cümlesi, önümüzü kapamak anlamına gelmiyor, onu kastetmiyor. Sadece, gün be gün problemlerin arttığı, izdihamın çoğaldığı, kara ve havayolu taşımacılığında modernliğe gidildiği bir noktada, daha fazla meşakkat olacağından dolayı -meşakkat tesiri celbedeceğine göre- doğrudan doğruya en kolay görüş, en uygun görüş kiminse onu söyleyelim dedik. Hiç yoksa elbette içtihat yapılacaktır. (...)

Prof. Dr. Orhan Çeker – Komisyonda beraberdik; orada hiçbir ceza yoksa, illa ceza ihdas edeceğiz ve zorlaştıracamız diye bir şeyimiz olmaz. Ceza yoksa “mubahtır” denilir geçilir, daha da kolay olur. Biz şu maksatla söyledik: Kurban, sadaka bir de oruç. Hanefiler diyorlar ki, birinciyi illa yapacaksın, yapamıyorsan ikinciyi gelesin. Biz bunu aştık, bunlar arasında muhayyelliği getirdik, onu tavsiye ediyoruz.

Divan Başkanı – Buyurun.

Mehmet Savaş – İslâm âlimlerinin görüşlerinden esnek bir şekilde istifade edilebilir sözü yanında, eğer orada bir görüş beyan edilmemiş ise, zaten kıyas yoluyla ona yakın bir cezayı müftü müsteftiye verecektir, bundan da tabii bir şey olmaz.

Divan Başkanı – Müftüye bırakırsan, kokulu sabun kullanmış adam için diyor ki “ceza kurbanı kes.” Yani, illa hacışakir mi kullanacak, orada da hacışakir yok.

– Buyurun.

Fahrettin Aşık – Efendim, bu ihram yasaklarından dolayı cezaya çarptırılan çok hacımız var. Bu bakımdan, bütün mezheplerin görüşleri dikkate alınmak suretiyle en kolayımı tercih etmek lazım gelir. Orada “kolay yoluna gidilmelidir” yerine “kolaylık sağlanmalıdır” desek, daha kestirici bir ifade olur.

Divan Başkanı – Şimdi, “ihram yasaklarının ihlali durumunda öngörülen cezalarla ilgili olarak verilen fetvalarda İslâm âlimlerinin görüşlerinden istifade edilerek kolaylık sağlama yoluna gidilmelidir.”

Bunu oylarınıza sunuyorum...

İkinciyi de sunalım isterseniz: “İslâm âlimlerinin görüşlerinden de istifade edilerek...” Bunu oylarınıza sunuyoruz... Peki.

5. maddeyi okutuyorum:

Doç. Dr. Bünyamin Erul (Okuyan) – “5. Müzdelife vakfesinin, bayram gecesi gece yarısından itibaren güneşin doğuşuna kadarki süre içerisinde yapılabileceği görüşü benimsenmiştir.”

Divan Başkanı – Zaten biz bunu öyle uyguluyoruz. Hacı oradan geçti mi tamam. Sabaha kadar bekletmiyoruz. Bunu da oylarınıza sunuyorum: Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

6. maddeyi okutuyorum:

Doç. Dr. Bünyamin Erul (Okuyan) – “6. Hz. Peygamberin uygulaması olan Cemaat’a taş atmanın haccin menasikinden olduğu, bir üye dışında katılımcıların tamamı tarafından kabul edilmiştir. Taş atmanın günü ve taş atma zamanı konusunda da,

İslâm âlimlerinin uygulamayı kolaylaştırıcı görüşlerinden istifade edilmesi uygun görülmüştür.”

Divan Başkanı – Görüş bildirmek isteyen var mı?

– Buyurun.

Prof. Dr. Sadık Kılıç – “Cemerat” yerine daha belirgin bir kelime...

Divan Başkanı – Taşlama üzerine konuşmak isteyen var mı? Taş atılmasa ne olur?

Fahrettin Aşık – Cemerat yerleşmemiştir halkın diline, “şeytan taşlama” desek daha iyi olur.

Divan Başkanı – Aynı şey.

Doç. Dr. Bünyamin Erul – Sayın Başkanım, biz konuyu komisyonda tartıştık; yani, “hac taşlanmasa da olur” diyen bir üyemiz vardı. Bu tartışma neticesinde biz böyle bir sonuca vardık.

Divan Başkanı – Yalnız, şu da incelenseydi bari: Mesela, birinci gün atamadı, ikinci gün yahut üçüncü gün attı. Birinci gün atmadığı için, bir...

Doç. Dr. Bünyamin Erul – İkinci cümlede var efendim, taş atmanın günü ve taş atma zamanı...

Divan Başkanı – Mesela, bazı mezheplerde üçünü, hepsini birden de atabilir son günü.

Doç. Dr. Bünyamin Erul – Taş atmanın günü ve taş atma zamanı konusunda da İslâm âlimlerinin uygulamayı kolaylaştırıcı görüşlerinden istifade edilmesi uygun görülmüştür.

Divan Başkanı – Peki, bu maddeyi de oylarımıza sunuyorum: Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

– Buyurun.

Dr. Lütfi Doğan – Sayın Başkan, bunu kabul ettik; ama, bence biz şeytana taş atıyoruz, şeytanı öldüremiyoruz; fakat, kendimizi çok öldürüyoruz. Önümüzde cereyan eden birçok olay var. Düşünsek de, buraya biraz açıklama koysak. Çünkü, aynı zamanda hacıların da bir eğitimidir bu. Hacca gideceklerin de bir eğitimidir. Kabul ettik; ama, işin biraz irşad edici durumunu dikkate alarak, kararlar içine küçük mücmel, elle tutulmayacak bir cümle koymalıyız...

Teşekkür ederim.

Divan Başkanı – Peki, 7. maddeyi okutuyorum:

Doç. Dr. Bünyamin Erul (Okuyan) – “7. Ayetler, hacla ilgili kurbanların (hedy) Harem bölgesinde kesilmesi gerektiğini açıkça ifade etmektedir. Dolayısıyla bu kurbanların Harem bölgesi dışında kesilmesi caiz değildir.”

Divan Başkanı – Komisyon izah etsin bize.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Sayın Hocam, şunu söyleyeyim: Bu konuyla yakından alakası olan bir maddemiz var. O gelecek.

Divan Başkanı – Buyurun.

Mehmet Savaş – Sayın Hocam, malumunuz, Haremde kesilmesi gereken kurbanları fukaha “hedy” olarak değerlendiriyor. Hediye, temettu sebebiyle cebir kurbanı veya şükür kurbanı -mezhepler arasında farklı görüş var- kıran kurbanı denmesi, o da bir hedidir. Yalnız umre için giden kişilerin beraberinde nafile olarak götürdükleri kurbanlık da, nafile (tatavvu) hedidir. Nezir maksadıyla orada kesilmesi istenilen hayvanın oraya götürülerek orada kesilmesi, o da hedidir. Bütün bu hedyelerin o bölgede, Harem bölgesinde kesilmesi gerekir. Bazılarına göre zaman şartı da vardır. Ebû Hanife’ye göre şükür kurbanı dediğimiz temettu veya hac kurbanının bayramın birinci, ikinci ve üçüncü günlerde kesilmesi gerekir. Diğer mezheplerde ise dördüncü günde de kesilebilir. Hatta Şafî mezhebinde haccı kırana niyet eden kişi, ihrama girdikten sonra o şükür kurbanı dediğimiz onlara göre cebir kurbanı denilen kurbanın bayram gününden önce kesilebileceği, eğer haccı temettua niyet etmişse, umreden sonra, haccın ihramına girdikten sonra temettu kurbanının o bölgede olmak şartıyla kesilmesi mümkündür. İhtilaf edilen bir başka nokta var; muhsar olan, yani Harem dışından engellenmiş Mekke’ye gidemeyen kişinin göndereceği veya beraberinde götürdüğü kurbanın Harem dışında kesilebileceğine dair Şafî görüşü. Hanefî’ye göre onun da Harem bölgesinde kesilmesi gerekir. Bu da, Hudeybiye’de Hz. Peygamber’in kesmiş olduğu kurbanların Harem içinde veya Harem dışı Hill bölgesinde olduğu ihtilafından kaynaklanmaktadır. Bunun dışındaki bütün hedyelerin, mezheplere göre orada kesilmesi gerekmektedir.

Divan Başkanı – İhsarla ilgili var değil mi؟ فان احصرتم فما استيسر من الهدى (Bakara, 2/196)

Mehmet Savaş – حتى يبلغ الهدى محله Yani orada mahil olarak yeri ve zamanının belirlenmesi ... هدیا بالغ الكعبة... bu delilleri de göz önünde bulundurarak bu karara varılmıştır. Eğer tartışacaksa arkadaşlarımız...

Divan Başkanı – فمن تمتع بالعمرة الى الحج فما استيسر من الهدى Haremde... Sadece muhsar için değil mi Harem bölgesi?... فمن لم يجد فصيام ثلاثة ايام في الحج (Bakara, 2/196).

Mehmet Savaş – O, kurban kesmeye gücü yetmeyenler için... Eğer oruç tutması gerekiyorsa, ona da gücü yetmiyorsa, yani orada tutamıyorsa, döndüğü zaman memleketinde tutup tutamayacağıdır. Orucun son gününün arefe olması, Hanefî mezhebi kayıdır. Diğerlerine göre arefe gününden önce, tutamıyorsa bayramdan sonra da tutabilir, memleketine döndüğü zaman da tutabilir. Orada bir esneklik olduğu için, buraya bir izah getirilmiştir.

Divan Başkanı – Evet, bu konuda başka görüş bildirmek isteyen? Harem dışında, mesela Türkiye’de kesilemez mi?

– Buyurun.

Prof. Dr. Orhan Çeker – Hocam, özellikle biz, hedy kurbanlarıyla diğerlerini ayırdık, hedy kurbanı hac ve umreyle ilgili kurbanlardır, bunların da Kur’an-ı Kerim’de tam yedi ayetle Harem dışında kesilemeyeceği çok açıktır. Böyle olunca, tartışılacak tarafı da yoktur. Ama, bunu hedy kurbanları için söylüyoruz.

Dr. Lütfi Doğan – Ekonomik durumu, insanların maişet durumunu dikkate al-

mak gerekiyor. Eskiden Araplar, o kadar çok yokluk ve açlık içindeydiler ki, bazı etleri taşın üzerinde kurutarak yiyorlardı. (...) Nüfus artışı, çok şükür Müslümanların sayısını da artırıyor; ama, Mekke, Medine yerinde duruyor, büyümüyor. Söz söylerken, söz tutulmalı. Özellikle bu kadar bilginin söylediği sözler yürümelidir. Bundan yıllarca önce, insan hayatındaki birtakım ekonomik durumları dikkate alıp, bugünden dikkat etmeliyiz. Ben, belki yirmi defa, yirmibeş defa umre yaptım. Çok hac yaptım. İlk gittiğim hacda, özel surette şu kurbanı yerinde keseyim dedim, emin olun, dizime kadar pisliğin içine girdim, çıkmadım. Şimdi birtakım tedbirler alındı; fakat sevgili kardeşlerim, Müslümanlar hakikaten fazla eğitilmiş değiller. Müslümanlığı her çağda geçerli bir din olarak yaşatmak bizim üzerimize düşüyor. Küçük bir yerde, şurada 100 bin insanın kurbanı nasıl kesilir? Niçin sınırlayalım, yok mu bizim aklımız? Ben arkadaşlarıma herhangi bir şey söylemiyorum, karar verdinizse ben de el kaldıracam, Benim demek istediğim, akla uygun olsun. 100 metrelik bir yerde yahut bir şehrin bir köşesinde, illa burada kesilecek dersek, dışarıda kesilirse mecburiyetten, sonra biz küçük düşmez miyiz?

Buna müdahale etmemin sebebi bu. Bu mesele, daha önce de Diyanet'te tartışıldı, lehte-aleyhte çok sözler söylendi. O zaman herkes ağzını açamıyordu, insana daha çok hücum ediyorlardı. Savaş Bey'in dediği gibi, oradaki kurbanların kesilmesi, her ne kadar kurala uygunsa da, sonunda topluma getireceği masiyet daha büyük diye kesmeyelim, burada keselim, oruç tutalım dedi. Ben de şahsen oruç tutma taraftarıyım. Yani, bir Müslümana orada kurban kesmeden, hacının oruç tutması, cezalı olması herhalde daha iyi.

Ben şunu demek istiyorum: Buna bir çare bulalım. Küçük bir yerde kurban kesmek yerine, bunu Başkanın ifade etmek istediği -belki şaka olarak ortaya attı- Türkiye'de keselim veyahut bir çaresini düşünelim. Biz buraya çare için geldik. Herkesin inancına saygı var Türkiye'de. Fakat, bu saygıyı ortaya koyarken, kendimizi, İslamiyet'i küçük düşürmemek de görevimiz. Onun için, ben bu konuda biraz düşünülmesini istiyorum. Kendi düşüncemde ısrar etmiyorum. Ben İslâm'ı düşünüyorum. İslâm akıl dini, mantık dini.

Onun için, bu meselede, ben biraz daha çare düşünülmesini, yoksa bunun buraya yazılmaması taraftarıyım. Çünkü, söylediğimiz sözler, zaten fıkıh kitaplarında yazılı. Burası çare yeri. Fıkıh kitaplarının tekrarı bir şey ifade etmez. Onun için tekrar düşünelim.

Prof. Dr. Salih Akdemir – Sayın Başkan, Hz. Ömer'in uygulamalarından hiç söz edilmedi. Burada, kurban kesiminin olmadığı hac biçimleri de var ve Hz. Ömer'in diğer hac şekillerini yasakladığını da biz biliyoruz. Bünyamin Hoca, bu konuya işaret ettiler...

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Muhterem hocalarım, bu metnin bu hale gelebilmesi için, malumu alınız, diğer komisyonlarda olduğu gibi, komisyonumuz da tam iki gün aralıksız çalıştı. Şurada söylenen her şey dikkate alındı. Biz, ülkemizin durumunu, kurbanın ülkemizde kesilmesi meselesi değil, doğrudan doğruya hac müddetinin kısaltılarak ifrat haccına, yani hiç kurban kesmemeye teşvik edilmesini madde olarak aldık buraya zaten. Biraz sabrederseniz o madde gelecek.

Divan Başkanı – Hacı, illa ben kurban keseceğim diyor.

Şimdi, şöyle bir görüş de var: Maliki Mezhebinin bir görüşü. Çoğunluğun değil, belki bir zait görüş de olabilir; ama, var. Umreyi diyelim kendi adına niyet eder, hacı başkasının adına veya umreyi babasının yerine, bir başkasının adına, hacı kendi adına yaparsa, kurban kesmek gerekmez. Böyle bir görüş de var. (...)

– Buyurun.

Prof. Dr. M. Hayri Kırbasoğlu – Değerli hocalarım, tabii hangi tür hac yapacağına kişinin kendisi karar vermeli. Biz tavsiye ederiz; ama, tavsiye her şeyi çözmeyecektir. Yalnız, burada benim üzüldüğüm bir nokta, burada dayatmaya karşı, mutlaklığa karşı özellikle birinci komisyon raporunda bazı şeyler söyledik; ama, farkında olmadan bazı dayatmacı eğilimlere giriyoruz. Aydınlatmaya, tebliğe tamam; orada etlerin kesilmesi, Mekke'nin nüfusunun azlığıyla fazla bir alakası yok. Çünkü, orada kesilen etler, İslâm dünyasının bizden daha fakir bölgelerine devamlı surette gönderiliyor, İslâm Kalkınma Bankasının kombinası var. Bunu gidenler biliyor. Hocam yirmi defa gittim diyor, ama yakında gitti mi bilmiyorum. Daha önce dediği doğrudu, ben de et denizinde gezdim; ama, şu anda etler kesinlikle zayi edilmiyor. Üstelik, burada çalışanlar içinde bizim ülkemizden de birçok kasap bulunuyor. Olayın ekonomik boyutu da var. Bunu da görmek lazım.

Dolayısıyla, bu konularda çok fazla kısıtlayıcı olmak yerine, sadece tavsiye edilir; ama, onun dışında bence dinî hayata çok fazla müdahale de doğru değil. Ben bu konularda sadece tavsiye niteliğinde görüşlerimizi iletelim; ama, öte yanda, kişi istediğini yapsın.

Bir de bu hacın şearir isimlendirilmesinin sembolik bir anlamı var. Orada, gerek Hz. İbrahim'in gerek Hz. Peygamber'in hatıralarını canlandırmak gibi bir anlamı da var. Bütün bu şearire oynayacak olursak, bu defa bunun şearir olma anlamı kalmaz. O zaman Kâbe'yi de Ankara'ya taşıyız, “gelin burada tavaf edelim” deriz. Bu rasyonalite bir yerde durmaz. Onun için, biraz daha temkinli ve şeariri koruyarak hareket etmekte, mutedil davranmakta yarar var.

Divan Başkanı – Buyurun.

Doç. Dr. Bünyamin Erul – Mehmet Altunkaya Hocamızın verdiği bilgilerden, kurban kesmede bazı organizasyon hatalarının olabildiğini, fakat son yıllarda etlerin değişik ülkelere gönderilmesinde son derece gelişmeler kaydedildiğini, hatta geçtiğimiz sene içerisinde Türkiye'ye de bu etlerden getirilmesi karara bağlandığını, ancak son anda, Sağlık Bakanlığımızın, sağlık açısından belki riskli olabilir şeklindeki müdahalesiyle son anda vazgeçildiğini öğrendik. Biz bunları tartıştık, neticede böyle bir karara vardık.

Divan Başkanı – Peki, bunu da oylarınıza sunuyorum: Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

8. maddeyi okutuyorum:

Doç. Dr. Bünyamin Erul (Okuyan) – “8. Haccın menasikinden olmamakla birlikte, sağlık şartlarına uygun olarak sunulduğu sürece zemzemin içilip taşınmasında bir sakınca olmadığı görüşü benimsenmiştir.”

Divan Başkanı – Bu maddeye gerek var mı? Bu maddeyi çıkaralım. (...) Zemzeme birtakım kudsiyet atfetme noktasında herhalde o tartışılacaktır...

Celal Yıldırım – İçilmesi değil de, getirilmesi için bir şey söylenebilir. Getirilmesinde bir sakınca olmadığı tarzında düzenlenmesi lazım, oradaki içilmesi kelimesinin kaldırılması lazım.

Divan Başkanı – Buyurun.

Dr. Lütfi Doğan – Gerçekten Türkler bütün ibadetlerde çok saygılı olmuşlardır. Belki bazı arkadaşlarımız kızacaklar ama, hakikaten Türk'ün edebi, eskiden beri böyle. Halkımız arasında zemzem özelliği olan bir sudur. Biliyorsunuz biraz yaşlanınca, büyüklerimiz, sandıklarının dibine, öldüklerinde lazım olacak şeyleri, bu arada kefenini de koyarlardı. Kefeni zemzemle yıkamak büyük bir bahtiyarlıktı. Zemzemle yıkadıkları kefeni Türkiye'ye getirilip sandıklarına koyarlardı. Ama dikkat ederseniz son senelerde hiçbir hacının böyle yaptığını görmüyoruz. Bu, biraz da o Arapların anlayışından mı oldu bilmiyorum. Genellikle Araplar bizi biraz gülere karşılıyorlar. Zemzem suyuna karşı saygımızı, hatta şeaire karşı büyük saygımızı bir garip görüyorlar. O bakımdan, biz, hakikaten çok saygılıyız. Yaptığımız hayırlarda önce Mekke, Medine'yi düşünürüz. Ancak burada zemzemi bu metne koymamak yerinde olur. Gerçekten her Türk'ün zaten zemzeme saygısı vardır, zemzemi kullanır.

Divan Başkanı – Bana göre de bunu metinden çıkarsak iyi olur. Yani, bu zemzeme kutsal su sayanlar var da, biz o konu görüşülsün diye düşünüyorum. Gerçi öyle bir şey yok. (...)

Prof. Dr. Nuhu Ünal Karaarslan – Hocam, biz bu maddeyi görüştük; çünkü, gündemde vardı. Komisyonunda, zemzemin diğer sulardan herhangi bir farkı olmadığı da ifade edildi. Zemzem de diğer sular gibi H₂O. Ancak, bizim hacılarımız, bu suyu bidon bidon doldurup getiriyorlar. Birtakım dedikodular da var, su acaba kirli midir, mikroplu mudur, getirilmesi doğru mudur, değil midir şeklinde, içilebilir mi, içilemez mi? Hatta biz oradayken bu konuda birtakım gözlemlerimiz de oldu; nasıl çıkarılıyor, nasıl dağıtılıyor şeklinde. Bu suyun önce dinlendirme havuzlarına alındığı, sonra klorlanarak halka sunulduğu şeklinde bilgiler verildi. Hacılarımız da bu sudan alıp getiriyorlar binbir türlü zorluklarla. Bazıları elinde getiriyor, bazıları kargoyla gönderiyor. "Getirmeyin" de desek, zaten getirecekler bunu. O bakımdan, biz de "eğer sağlık şartlarına uygun getirirlerse, getirsinler ve içsinler" diye bir madde koyduk buraya. Başka bir şey yok. İstenirse kaldırırız.

Divan Başkanı – Bunu kaldırahım diyoruz. Kaldırılınsın diyenler... Madde kalsın diyenler... Çıkarılınsın diyenler daha çok galiba, çıkarıyoruz.

Bir Katılımcı – Yazılan cümleyi çıkarttınız. Bu gündeme alındığı için biz tartıştık. Bizden ne yazmamız isteniyordu ki, şimdi yazdığımız cümle böyle istihza ile okunuyor?

Divan Başkanı – İstihza değil de... Zaten hocamın dediği gibi, bu bir taslak. Zemzeme birtakım sıfatlar, kudsiyetler atfediliyor da, o açıdan... Esasen öyle Hıristiyanlıktaki gibi kutsal su bizde yok.

9. maddeyi okutuyorum:

Doç. Dr. Bünyamin Erul (Okuyan) – “9. Hacdan önce veya sonra, Medine’de Hz. Peygamber’in kabrini ziyaret etmek ve Mescid-i Nebevi’de 40 vakit namaz kılmak, hac-cın menasikinden değildir. Ancak, hacca giden bir kişinin, Hz. Peygamber’in kabrini ziyaret edip, imkânlar ölçüsünde Mescid-i Nebevi’de namaz kılması da uygun bir davranıştır.”

Divan Başkanı – Bunu da oylarımıza sunuyorum: Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

10. maddeyi okutuyorum:

Doç. Dr. Bünyamin Erul (Okuyan) – “10. Ömürde bir defa umre yapmanın...”

Divan Başkanı – Bu maddeyi de oylarımıza sunuyorum: Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

11. maddeyi okutuyorum:

Doç. Dr. Bünyamin Erul (Okuyan) – “11. Diyanet İşleri Başkanlığınca düzenlenen hac organizasyonunun milletimize yakışır bir şekilde, sağlık ve güvenlik içinde başarıyla yürütüldüğü ifade edilmiştir. Ancak, mukaddes topraklarda genellikle organizasyondan kaynaklanmayan bazı aksaklıklar tespit edilmiştir. Bu bağlamda şu teklifler yapılmıştır:

a) Din görevlilerinin ve hacı adaylarının hac ibadetinin ifası ve hac seyahatiyle ilgili eğitimine daha da ağırlık verilmelidir. Ayrıca, koruyucu hekimlik, çevre sağlığı ve başkasının haklarına riayete ilişkin olarak hacılar bilgilendirilmelidir. Eğitimde modern teknolojinin sunduğu bütün imkânlardan yararlanılmalıdır.

b) İlmi bir komisyon tarafından, biri görevlilere diğeri de hacılara yönelik olmak üzere, anlaşılır bir Türkçe’yle, ihtilafların en aza indirildiği; fotoğraf, harita ve kroki gibi görsel unsurlarla desteklenen, fıkhi boyutunun yanı sıra hacın tarihi, ahlâki, kültürel boyutlarının da ele alındığı teorik ve pratik bilgileri içeren iki ayrı kitap hazırlanmalıdır. Ayrıca, benzer bir çalışmanın video kaseti ve CD şeklinde de hazırlanması cihetine gidilmelidir.

c) Ani rahatsızlık ve kaza durumları için acil kurtarma ve müdahale ekipleri kurulmalıdır.

d) Havayolu seyahatinin maliyetinin azaltılması için tedbir alınmalıdır.

e) Türk Hava Yolları uçaklarının Medine havaalanına iniş kalkışı sağlanmalıdır.

f) Suudi Arabistan’a giriş ve çıkışların çabuklaştırılması için girişimlerde bulunulmalı ve gerekli tedbirler alınmalıdır.

g) Haccın yapılabileceği en kısa süreye indirilmesi, ifrat haccını da kolaylaştıracaktır.

h) Konaklamada otel tipi uygulama yaygınlaştırılmalıdır.

i) Koordinasyonun ve hacılara hizmette kolaylığın sağlanabilmesi için Mekke ve Medine’deki bölge irtibat, sağlık ve kayıt büroları hariç, hac organizasyon ünitelerinin yeterli tek bir binada toplanması imkânı araştırılmalıdır.

j) Tavaftaki sıkışıklığın ve dolayısıyla Hareme gidiş ve gelişteki izdihamın mümkün olduğu ölçüde giderilmesi için plan ve programlar yapılmalıdır.

k) Menasikin uygulandığı yerlerde geliş ve geçişi engelleyen her türlü olumsuzluğun giderilmesi için gerekli girişimlerde bulunulmalıdır.

l) Cidde, Mekke, Medine ve Meşair intikallerinin daha güvenilir şartlarda gerçekleştirilmesi için girişimlerde bulunulmalıdır.

m) Meşair intikallerinde raylı sistem getirilmesi teklif edilmelidir.

n) Her hac mevsimi sonrası geniş katılımlı değerlendirme toplantıları yapılmalıdır.

o) Bu gibi aksaklık ve ihtiyaçların giderilmesi için bütün İslâm ülkelerinin katılacağı bir Hac Şûrası düzenlenmesine ihtiyaç duyulduğu kanaatine varılmıştır.”

Divan Başkanı – Buyurun.

Ayşe Sucu – Ravza’da kadınlara ayrılan bölümün çok küçük olması nedeniyle orada kadınların namaz kılmaları ve dua etmeleri yüzünden çok ciddi izdihamlar yaşanmakta. Haccin ruhuna, esprisine sığmayan davranışları da kadınlar arasında görmek mümkün. Başkanlığımız, bu konuda bir düzenlemeye gidemez mi acaba? Ya, kadınlara ayrılan belli saatlerde hiç değilse oranın kadınlar için boşaltılması, ya da başka türlü bir girişimde bulunulamaz mı? Orada hakikaten çok büyük izdihamlar oluyor, hatta kadınlar arasında kavgalar, namaz kılmak için birbirlerine hakaretler oluyor. Ayrılan yer küçücük bir yer. Ya o bölme şeklini kaldırmak lazım, ya da başka türlü girişimlerde bulunup, buna bir çözüm bulmak lazım diye düşünüyorum.

Divan Başkanı – Onu iletiriz.

– Buyurun.

Prof. Dr. Selahattin Polat – Son okuduğumuz madde ve altındaki şıklar, Diyanet’in hac idaresi kısmının kendi içinde yapacağı kararlar niteliğinde, bir kısmı da Suudi hükümetiyle ilgili şeyler. Böyle bir ilmi komisyonun, bu işlerle ilgili maddeler yazmasını uygun görmüyorum. Tamamının çıkarılmasını öneriyorum.

Divan Başkanı – Doğru. Bunlar niye alındı ben de bilmiyorum. Böyle bir şey var mıydı? Uygulama derken, biz dini alandaki uygulamayı kastetmiştik. Mesela, Arafat’a çıkıyoruz, kimi seferi kılıyor namazı, kimi kılmıyor, mesela bunlara temas edilmemiş.

Peki, bu organizasyonla ilgili kısmın metinden çıkarılmasını teklif edenler var. Bunu oylarınıza sunuyorum.... (...)

Prof. Dr. Nasuhi Ünal Karaarslan – Sayın Hocam, bizim komisyonumuz, hac organizasyonu ile ilgili...

Dr. Lütfi Doğan – ... Buradan çıkarılabilir; ama, yazdıktan sonra, Diyanet İşleri Başkanlığının yapacağı organizasyonun içine katılabilir. Başkanlık yapsın bunları.

Prof. Dr. Nasuhi Ünal Karaarslan – Hocam, gündemimizde vardı ve son maddeydi, hac organizasyonu ile ilgili düşünceler... Dolayısıyla, komisyonumuz, bu organizasyonla ilgili düşüncelerini sıralamıştır. Bunlar birer tekliftir. Raporda bulunmasının herhangi bir sakıncası yoktur. Bence kalması doğrudur ve ileride eğer bir Hac Şû-

rası düzenlenecek olursa, bu kararların böylesi bir komisyonda alındığı kendilerine hatırlatılır, tedbirler alınır diye düşünüyorum.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Efendim, ben de son dilek ve temennileri de hatırlatan bu maddelerin raporda yer alması taraftarıyım. Malum olduğu üzere, İmam Maverdi ve Ebu Ya'le el-Ferra, bu konuları hep velayet kısmında ele alır -Maverdi ve Ferrera namazın, haccın ve zekatın farzlarından, vaciplerinden, sünnetlerinden bahsetmez-onların yönetiminden söz eder. Dolayısıyla, velayetü'l-hac, fıkıh kitabı olan Maverdi'in *el-Ahkâmü's-Sultaniye* adlı eserinde, aynı adlı Ferrera'nın eserinde de yer almakta ve bütün detaylarıyla zamanın şartları içinde incelenmektedir.

Artı, biz bir nevi yüksek sesle düşündük. Burada, daha belki çok yadırgayacağımız, “bu da nereden çıktı” diyeceğiniz tekliflerim vardı. Orada kabul ettiremedim; ama, Sayın Başkanım müsaade ederse burada söyleyeyim. Buradan da hareketle, 23 sene-den beri haccı adım adım takip ediyorum, hem teorik bakımdan, hem de uygulama bakımından işin içindeyim. Diyanetimiz bu konuda çok muazzam bir birikim elde etti. Ben bu sevk etme, oradan oraya nakletme kabiliyetini, kazanımını elde edenlerden, her vilayette Müftünün başkanlığında ekipler oluşturulmasını, bunların üç aylık kursa tabi tutulmalarını, bütün tehzizatıyla beraber, deprem gibi sıkıntılı anlarda kurtarmaya gelmelerini teklif ettim.

Bunun ötesinde, hac, çok muvakkat bir ibadet olduğu herkes tarafından biliniyor. Hacımıza kitaplarla ve el broşürleriyle öğretmemiz mümkün değil. Walt Disney'in serilerinde olduğu gibi, “Medinetü'l-Hac”lar inşa edilmeli bazı yerlerde ve orada uygulamalı olarak hac öğretilmelidir. Bunu da söyledik.

Efendim, çünkü çilesini çektik, orada bu olayları gördük. Görünce, bunları dile getirmek, bizim aynı zamanda bilim adamı, akademisyen olarak da görevimiz.

Teşekkür ederim.

Divan Başkanı – Buyurun.

Doç. Dr. Bünyamin Erul – Ashında, hac, ibadetlerle ilgili komisyona alınabilirdi; fakat, hac büyük bir organizasyon olduğu için, işin hem Türkiye boyutu hem Suudi Arabistan boyutu olduğu için, bizim hac komisyonunda hem geçen sene hac tecrübesini yenilemiş dekan hocalarımız vardı, hem de Diyanet İşleri Başkanlığından... Biz burada tabii haccı, özellikle organizasyon olarak da ele almak durumundaydık. Aksi takdirde ibadetler komisyonunda, namaz gibi, oruç gibi, zekat gibi orada da tartışılırdı. Dolayısıyla bizim, organizasyona yönelik, iyileştirmelere yönelik değerli hocalarımızın bu tekliflerinin raporda kalması organizasyonun daha da verimli hale gelmesi açısından yararlı olacaktır.

Divan Başkanı – Peki. Bu maddeyi de...

Bir Katılımcı – Gençlerin hacca teşvik edilmesi yönünde bir talebim olmuştu. Arkadaşlar “yer aldı” dediler, almamış. Onu teklif ediyorum tekrar.

Divan Başkanı – Onu da oylayalım. 1. maddeye gençlerin hacca gitmelerini veya gençken hacca gidilmesini teşvik etmek... Böyle bir teklif var. Kabul edenler... Kabul etmeyenler... Kabul edilmiştir.

Son maddeyi oylarınıza sunuyorum: Kabul edenler... Kabul etmeyenler... Kabul edilmiştir.

– Buyurun.

Şükrü Özbuğday – Gerçi kabul edildi; ama, (g) şıkkının değiştirilmesinin uygun olacağı kanaatindeyim. İfadenin düzgünlüğü ve uyumu açısından: “Hac, yapılabileceği en kısa süreye indirilmeli, ifrat hacı teşvik edilmelidir.” Biraz önce de böyle bir arzu vardı. (g) şıkkını böyle düzenlersek, daha uygun olur.

Divan Başkanı – Olabilir.

Peki teşekkür ediyoruz.

DÖRDÜNCÜ KOMİSYON RAPORUNUN MÜZAKERESİ

Divan Başkanı – Komisyon raporunu okutuyorum:

Doç. Dr. Ahmet Yaman (Okuyan) – “*Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı Dördüncü Komisyonu, gündeminde bulunan konuları müzakere etmiş ve benimsediği şu görüşlerin Genel Kurula sunulmasına karar vermiştir:*

1. *Kur'an-ı Kerim, bütün insanlara hakkı ve gerçeği öğretmek, hidayet ve mutluluk yolunu göstermek için indirilmiştir. Bunun gerçekleşebilmesi için de, onun bildirdiği ilahî hakikat ve öğütlerin bütün insanlığa duyurulması, herkes tarafından anlaşılması ve kavranması gerekir. Buna bağlı olarak, Kur'an-ı Kerim'in değişik dillere çevrilmesi ve anlaşılır tefsirlerinin yapılmasına büyük ihtiyaç vardır; fakat, şu da unutulmalıdır ki, hiçbir tercüme aslının yerini tutamaz ve her bakımdan aslına tam bir uygunluk arz etmez.*

Bilindiği üzere Kur'an, Yüce Allah'ın Hz. Muhammed'e indirdiği manaya delalet eden lâfızların ismidir. Sadece mana ve içerik olarak değil, lafızıyla beraber indirilmiştir. Dolayısıyla bu lâfızlardan anlaşılan, ama başka lâfızlarla ifade edilen mana Kur'an değildir; çünkü, indirildiği lûfız dizgesi dışında, hatta Arapça bile olsa, başka lafızlarla ifade edilen mana Yüce Allah'ın kelamı değil, mütercimim ondan anladığı mealdir. Oysa Kur'an kavramının içeriğinde, sadece mana değil ayrılmaz bir özellik olarak onun lafızları da vardır. Nitekim, Kur'an-ı Kerim'de on ayrı yerde indirilen mesajın Arapça olduğunu ifade eden ayetlerden sadece mananın değil, lâfızlarının da Kur'an kavramının içeriğine dahil olduğu açık bir şekilde anlaşılmalıdır.

Bu sebeple, çevirisine Kur'an denilemeyeceği ve o çevirinin Kur'an hükmünde olmadığı konusunda İslâm bilginleri görüş birliği içerisinde.

Şu halde, hem Kur'an'ın belirlemeleri hem de Hz. Peygamberin açıklama ve örnekleriyle kesin ve sabit farz olduğu bilinen namazda kıraat, onun kendi özgün dilinde okunmasıyla yerine getirilebilecek bir rükündür. Herkesin konuştuğu veya dilediği dilde kıraat farzını yerine getirmesi halinde, birçok kargaşanın, çekişmenin ve bölünmenin ortaya çıkacağı açıktır. Böyle bir uygulama, beraberliği zedeleyeceği, toplumsal bütünlüğü bozacağı, ibadetlerden beklenen asıl amacı ortadan kaldıracığı için de mah-

zurludur. Fakat, namazın ihmal ve tehir edilemeyeceği dikkate alınarak, Kur'an'ın aslı lâfzını okuyamayanların öğreninceye kadar tek başına namaz kılarken mealıyla kilmaları mümkündür. Kuşku yok ki, Müslümanın en azından namazda okuduğu Kur'an metinlerinin anlamlarını bilmesi ve namaz esnasında bunları anlayarak ve hissederek okuması son derece önemlidir; ancak, manasını anlamak, onun hidayetinden faydalanmak ve Yüce Allah'ın emir, yasak ve öğütlerinin neler olduğunu öğrenmek için Kur'an-ı Kerim'i tercüme etmenin ve bu maksatla meal ve tefsirlerini okumanın hükmü başka, bu mealleri Kur'an yerine koyup Kur'an hükmünde tutmanın hükmü başkadır."

Doç. Dr. Ahmet Yaman – Affedersiniz hocam, komisyonumuzun imzaladığı ve zapta aldığı ilk metinde, taslak metinde iki cümlemiz vardı; yazım esnasında onlar düşmüş. Eğer müsaade buyrulursa, buraya eklenmesi bakımından okuyabilirim.

"Burada dikkat edilmelidir ki, ana dilde kıraat ile ana dilde dua birbirine karıştırılmamalıdır. Dua, kulun doğrudan Yaratıcısından istekte bulunması demek olduğundan, bunun herkesin kendi diliyle yapılmasından daha tabii bir şey olamaz."

Divan Başkanı – Görüş bildirmek isteyen var mı?

– Buyurun.

Prof. Dr. Salih Akdemir – Orada, "meal" yerine "yorum" denmeli. "Yorumdur ve dolayısıyla hiçbir bağlayıcılığı yoktur" şeklinde bir ifade yer alsa daha doğru olur...

Yeniden okuyabilir misiniz?

Doç. Dr. Ahmet Yaman – "... indirildiği lâfız dizgesi dışında, hatta Arapça bile olsa, başka lâfızlarla ifade edilen mana Yüce Allah'ın kelamı değil, mütercimim ondan anladığı mealdir."

Prof. Dr. Salih Akdemir – "Yorumdur" deseniz daha iyi olur.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Zaten başta "yorum" denilmişti. "Yorum" demek yanlış; yorum, mütercimim kendi kafasındaki düşüncüyü açıklaması demektir. Meal ise, motamot tercümesidir, yani yaklaşık tercümesidir. Şimdi, "Fe salli" cümlesini "namaz kıl" diye tercüme ediyorum, bu meal midir, yorum mudur?

Prof. Dr. Salih Akdemir – Hocam, çok güzel bir soru. Son gelişmeler gösteriyor ki, her meal bir yorumdur. Dolayısıyla, sizi desteklemek için söylüyorum, bağlayıcılığı da yok. Bu bakımdan, yorum sözcüğü sizin o manayı daha iyi ifade eder diye söylüyorum.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Teşekkür ederim; ama, bu meallerin de bir bağlayıcılığı yoksa, dinin hiçbir bağlayıcılığı yoktur.

Prof. Dr. Salih Akdemir – Olamaz zaten!

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Ne demek; o zaman "din" diye bir şey kalmaz!

Prof. Dr. Salih Akdemir – Hocam, çelişkiye düşüyorsunuz. O zaman meal de Kur'an olur. Bir taraftan "aynı değildir" diyorsunuz...

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Takribi manasıdır...

Prof. Dr. Salih Akdemir – Bize göre takribi, yoksa o açıdan "yorum" denilmesi daha iyidir.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – O cümlenin yerinde kalmasını, ısrarla vurguluyorum.

Prof. Dr. Ömer Dumlu – Anlaşıyor ki, bu birbuçuk sayfaya varan maddeyle kastedilen, kısaca, çeviri ile namazın kılınmayacağı yönünde bir karar. Ben kişisel olarak bu karara katılıyorum; ama, bu karara katılmam, birinci komisyonda müzakereler esnasında üzerinde uzlaşılması mümkün görülmediği için, madde haline bile dönüştürülemeyen birtakım şeyleri de kabullenmeye cezbediyor bizi. Bunu doğru bulmuyorum. Mesela, Kur'an-ı Kerim'in hem lâfız hem mana olarak indiği konusu ihtilafı bir mesele olduğu gerekçesiyle, birinci komisyonda, müzakereler neticesinde metne bir karar şeklinde yansımadı. Bilmem arz edebildim mi? Çeviri ile namaz kılmanın veya mana ve lâfız bütünlüğü bozulduğu takdirde Kur'an denilemeyeceğini söylemek yeterlidir; ama, bunu söylemek için sadece bir örnek verdim. Pek çok argümana başvuruluyor. Hem metni gereğinden fazla uzattığı kanaatindeyim, hem de kabul edilemeyecek, yani diğer komisyonların müzakere dışı tutmak zorunda kaldığı konuları tekrar müzakere ortamına çekme gibi bir durumla karşı karşıya kalıyoruz.

Divan Başkanı – Buyurun.

Prof. Dr. İsmet Ersöz – Ben, “meal” olarak kalmasının isabetli olacağı kanaatindeyim. Tercümede, tıpatıp aynılık ihsası vardır. Nitekim, “tercüme” denildiği ve tercüme yapması için Mehmet Akif'e teklif götürüldüğü zaman, “bu imkânsız” demiştir ve kabul etmemiştir. Ancak, Elmalılı Hamdi Yazır, kendisine demiştir ki, “Hocam mümkün olanı yapacağız”. O zaman akli yatmış ve meal hazırlamayı o şekilde kabul etmiştir. Zaten meal o demektir. İnsan, takatı nispetinde Kur'an'ı anlamaya ve anladığını ifade etmeye çalışır. “İnsanın gücünün en son yapabileceği budur” anlamında. Dolayısıyla mealde bir tevazu vardır. Aynı zamanda, meal denildiği zaman, bunun Kur'an yerine ikamesi mümkün değildir. Çünkü “acziyet içinde bunu yaptım, ancak bunu yapabildim” demektir. Ama tercümede iddia ihsası vardır; yani, tercüme, aslının tıpkısı gibidir. Dolayısıyla, bu Kur'an'ın yerine ikame edilebilir gibi bir ihsas meydana getirir. Yani, “bu o manayadır” demiyorum, ama bu ihsası verir. O yüzden, mealin tercüme yerine kullanılması daha uygundur kanaatime göre.

Divan Başkanı – Yorum yerine meal mi kullanılsın, yorum mu? Konu bu.

Prof. Dr. İsmet Ersöz – “Yorum” denildiğinde “tefsir” şeklinde anlaşılır.

Divan Başkanı – Buyurun.

Bir Katılımcı – Metnin uzatılması ve çeşitli argümanların kullanılması itirazı söz konusu oldu. Ana dilde ibadet için çok çeşitli gerekçeler gösteriliyor. Bu gerekçelere teker teker cevap verilmek için bu argümanlar kullanılmış ve metin bu kadar uzamıştır. Bu şekilde kalmasını teklif ediyorum.

Divan Başkanı – Süleyman Ateş Hocanın dediği gibi....

– Buyurun.

Dr. Lütfi Doğan – Kur'an'ı başka bir dile çevirmeye “tercüme” demiyorlar, “meal” deniyor. Hata yapmaktan korktuklarından, çeviri ve tercüme kelimesi yerine meal kelimesini kullanıyorlar. Bu bakımdan, biz meali kullanıyoruz.

Böyle bir karar alırken biz belki haklıyız; ama, yapılan tartışmalar son bulmaya-

cak. Çünkü, dünyada bütün dillerden tercümele, şimdi de yapılıyor. Kelime kelime yapılan tercümele var. Adam konuşuyor, konuşurken tercüme ediliyor. Bu aynen yapılan tercümele, hukukî alanda, anlaşmalarda ittifak oluyor. Hatta, Peygamberimiz (s.a.s.) başka dinden olanlara mektup yollamış. Bizans'a yolladığı kişiye doğrudan doğruya tercüme ederek ona vermiştir. O mektubun tercümesinin de dini bakımdan hukukî bir geçerliliği vardır. Bunun ötesinde, yani "tercüme, esas manayı yansıtmıyor" demek, bizi kurtarmıyor. Mehmet Akif'in kalbini korkutan bütün mesele, bütün Müslüman bilginlerinin kalbini korkuttuğu için, böyle bir yola giriyoruz. Kur'an'ın yerini başka bir şey tutamaz; ama, bu, yine Müslümanlar arasındaki bir baskı grubunun olmasından dolayı, her Müslüman Allah'a daha yakın olmak için, bazı bilginler bu yolu konuşabilirler. Biz bunu yapacağız; ama, sevgili âlim kardeşlerim, Kur'an-ı Kerim'in tercümesi, meali konusunda Türkiye'de şimdiye kadar ne türlü gelişmeler olduğunu görüyorum. Ben, Diyanet İşleri Başkanlığında, kelime-i tevhidin Türkçe söylenmesinin caiz olmayacağını diyenleri gördüm. Şükrediyorum Allah'a ki, bu milletin İslamiyet'i daha iyi anlayabilmesi için hüsnüniyetle adımlar atılmıştır. Bizde kilise yok, hiçbirimiz insanın kafasındaki düşünceyi inhisar altına alamayız. (...) Ben burada alınan kararı kabul ediyorum; ama, bazı sözler söylerken, biz bunların hepsini Kur'an'a bağlılığımızdan, Allah'a bağlılığımızdan söylüyoruz. Ama, tercüme hukuken geçerli. Çünkü, milletler arası hukukta, devletler arası hukukta, hatta Resulü Ekrem'in hayatında yazdığı mektuplarda... Mektubu veriyor, "oku" diyor. Peki, okuyan okuyor anlatıyor. Arapça söylüyor, Arapçasını tercüme ediyor, bilen adam Rumca söylüyor...

Dr. Hidayet Şefkatli Tuksal – Hocam, konudan çok uzaklaştık, maddeyi unuttuk.

Dr. Lütfi Doğan – Komisyonda çok titiz davrandık. Her bilgine, Başkanımız rahatlıkla söz verdi. Ben onu da takdirle anmak istiyorum.

Sevgili Başkanım, biz insanız... Biz onu kabul ettik, ama, sakın kınamayın karşı düşünceleri, onun için söz aldım...

Divan Başkanı – Teşekkür ederiz Hocam.

– Buyurun Hidayet Hanım.

Dr. Hidayet Şefkatli Tuksal – Hocam sağ olsun da, biz maddeyi unuttuk. Ayrıca, Ömer Bey'in mülâhazasına katılıyorum... Maddenin tekrar okunması ve biraz daha netleştirilmesi... Çünkü, elimizde metin yok. Metin olmadığı için zihnimizde kayboluyor manalar. Bizim de mülâhazalarımız var madde üzerinde ve bu kadar uzun maddelerin aslında raporu okunmaz hale getireceğini düşünüyorum. Arkadaşlarımızın son hac organizasyonu ile ilgili maddeye el kaldırdık; ama, komisyona olan saygımızdan el kaldırdık. Yoksa, o öneriler de bence raporu fazla ağırlaştırdı. Ben bunu dikkatinize sunuyorum.

Divan Başkanı – Bu raporlar tevhit edilirken, herhalde dikkate alınır, kısaltılır.

Prof. Dr. Salih Akdemir – Ben "meal" sözcüğünü kabul ediyorum, bu sözcüğe itirazım yok. Yalnız, şunu söylüyorum: Bu gerçek değişmez. Biz, yıllarca "alak" kelimesine "kan pıhtısı" dedik. Şimdi çevirilerden kan pıhtısı kalktı. Nedir? Bu bir yorumdu.

Dolayısıyla, sonuçta, biz meal dediğimiz zaman, aslında o bir yorumdur, yorum dediğimiz zaman da bağlayıcı değildir, dolayısıyla özgürlük artıyor. O bakımdan söyledim. Meal de yorumdur, yorum da yorumdur. Hangisini istiyorsanız onu koruyun.

Divan Başkanı – Buyurun Mehmet Bey.

Prof. Dr. Mehmet Maksudoğlu – Teşekkür ederim.

Arkadaşlar, biz bu Türkçe ibadet meselesini, ibadet dilini niye tartışıyoruz? Bizim dışımızda, medya vasıtasıyla, kendilerine aydın denen okumuşlarımız vasıtasıyla bir dayatma var. Zannetmiyorum ki, beş vakit namazını kılan bir Müslümanın, “Türkçe namaz kılsam” diye bir şey aklına gelsin. Yani, ibadeti yapanların bir problemi yok. Problem bizim dışımızdan bize dayatılıyor.

Ben şuna da varım: Namaz kılmayan, ama namaza başlamak isteyen birisi, Türkçe mi ibadet edecek, Rusça mı, Çince mi? İsteddiği dille ibadetini yapsın. Hatta öyle yapmak isteyenler için bir cami de tahsis edilsin, kendilerine imam da seçsinler. Buna hiç kimsenin bir diyeceği yok. Ama, caminin dışındakiler, caminin içindekilere karışıyor Türkiye’de ve biz bu dayatmaya boyun eğip birtakım formüller bulma telaşındayız. Dayatmaya boyun eğmemeliyiz.

Teşekkür ederim.

Divan Başkanı – Peki. (...)

Prof. Dr. M. Hayri Kırbaoğlu – Sayın Başkanım, şu ana kadar metinler üslup itibariyle birbirine yakındı; bunlar gayet, teknik, kısa ve veciz idi. Bu bütünlüğü korumak için -bu dibace çok uzun, vaaz üslubuyla- bunu bir arkadaş veya komisyondan iki üç kişi, bize çok kısa paragraf halinde özetleyip getirsin. Teknik hale gelsin. Çünkü bunlar kamuoyuna açıklanacağı için, kısa ve öz olmalı.

Divan Başkanı – Tamam, yarın sabaha getirilsin.

Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk – Efendim, ben dışarı çıktım. Bu maddenin ne olduğunu da bilmiyorum. Dinlediğim kadarıyla yalnız Maksudoğlu Hocanın söylediği ise bu madde, bu maddede o varsa, orada ciddi tartışmalar olması lazım. Ben bunun tamamına itiraz ediyorum. Ana dilde ibadet, bugün gündeme gelmiş, öyle dayatma filan değildir... (...) Siyaset yaparsanız öyledir. Ben, yüzlerce binlerce insanın bu talebini dinliyorum. Sen dinlememişsen, onu içinde sakla. Burada aforoz yapacaksak çıkıp gidelim. Aforoz yaptınız mı? Yani, burada ilim mi yapıyoruz biz, iman mı yargılıyoruz? İman yargılıyorsanız, o zaman biz de sizi yargılarız, çıkar gideriz. Nasıl konuşacağız, ben ağzımı açtığım zaman yargılırsanız, neye göre konuşacağım ben?

Divan Başkanı – Lütfen müdahale etmeyelim.

– Buyurun.

Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk – Ben seni de bilmiyorum, ses nereden çıktıysa... (...) Ben Maksudoğlu’nun sözleri üzerine konuşuyorum. “Kendini aydın sayanların dayatmasıdır” demek, tamamen budur...

Divan Başkanı – Lütfen dinleyelim.

Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk – Efendim, İslâm mirasının içinde bu konu bugü-

ne kadar hiç gündeme gelmemiş de, bugün gündeme geliyorsa, bu söylenenlerin gerçek payı vardır. Bizatihi gerçektir diyemem, gerçek payı vardır. Çünkü, dün gündeme gelmemiş, bugün gündeme geliyorsa, bunun insan hayatında yeri yoktur demek akla uyar mı? Dün gündeme gelmedi, ihtiyaç değildi; bugün gündeme geldi, ihtiyaç... 80 yaşında, beli bükük bir insanın Allah'a secde etmesinde problemi var; bunu gündeme getiriyorsak, bu yüzlerce değil bir tek kişi olsa, hangi vicdanla bunu siz ihtiyaç dışı gösterip dayatma sayacaksınız? Yatak odasında kadın namaz kılacak, problemi var, bu bir kişi dahi olsa, bizim mümin vicdanımız buna, "seni dikkate almıyorum, defol git" diyebilir mi?

Bu, gündeme bugün mü geliyor? Hepinizin ıttılay içinde bir keyfiyettir, bir bilgidir. Hz. Peygamber'e -bütün fıkıh müdevvenatında bu var- bizzat sahabisi -sahabi, Arap oğlu Arap, ana dili, ana sütü gibi Arapça- geliyor, diyor ki, "ben Kur'an'dan bir şeyler ezberleyerek namaz kılamam, bana başka bir yol göster." "Kardeşim, Fatiha'yı da mı ezberleyemezsin, bu kâfidir" diyor. "Ben onu da ezberleyemem, bana başka bir yol göster." Şimdi burada size bilgi vermenin bir manası yok, bunu abes görüyorum ve yol göstermiştir.

Bizim bugün bazı meslektaşlarımızın söylediği gibi, espri de olsa, "geri zekalı mı, üç satırlık Fatiha'yı ezberleyemiyor mu" dememiştir. Dilin dönmüyor mu? Bir tanesi öyle diyor, eğer dili dönmüyorsa Fatiha'nın yerine Türkçe okuyabilir. Kardeşim, dili dönmeyen adam Türkçe nasıl okusun? Hz. Peygamber bunu yapmamış. Hz. Peygamber'in yapmadığı şeyi biz yaparak nasıl bilim adamlığı yapacağız, aydınlık yapacağız? Bunu gündeme getirmek aydınlık olmuyor, bunu reddetmek, görmezlikten gelmek mi aydınlık oluyor? Bu bir.

İkinci... Fıkıh müdevvenatı -ben tasavvufçuyum, resmî sıfatım bu; ama, benim medresede yirmi senem fıkıhla geçti- Serahsi'nin kitabının içine girmiş, Fatiha'nın Selman-ı Fârisi tarafından yapılan tercümesi. Şimdi, Müslümanların, birkaç bin kişi, belki birkaç yüzbin kişi olduğu bir dönemde ve Müslümanların hayatına sadece ikinci dilin katıldığı -üçüncüsü yok- bir dönemde, Fatiha'yı, o Müslümanlar ibadet etsin diye tercüme etme ihtiyacını en büyük sahabilerden biri bulmuşsa ve Hamidullah Hoca'nın belgelerini tespit ettiği şekliyle, bunun için de Resulü Ekrem'den icazet almışsa, siz bugün Müslümanların 150 bayrak, 1,5 milyar nüfus ve 150 küsur dille temsil edildiği bir dünyada, "böyle bir ihtiyaç yok" demek yetkisini nasıl buluyorsunuz kendinizde?

Serahsi gibi bir kaynak bize haber veriyor ki, Selman-ı Farisi'nin yaptığı tercüme ile bizim bugün söylediğimiz gibi, münferit kişilerin kendi evlerinde, odalarında ihtiyaç hissediyorlarsa, Türkçesini okumayı bırakan, Buhara gibi bir yerde camide seksen yıla yakın süreyle Farsça Fatiha tercümesiyle namaz kılınmış. Bu kaynakları yok sayıyorsak sayalım.

Üçüncüsü: Fıkıh müdevvenatına bakalım. Efendim, bu bir reform mudur, bu bir içtihat mıdır? İchtihat falan bile değildir, bırakın reformu! Fıkıh kaynakları içinde bu var. Dün komisyonda başka bir vesileyle söyledik, ben şahsen burada itiraf edeyim, hiçbir müdahale olmadan, klasik mirasın yöntemleri işletilerek, bugünün bütün mese-

leleri çözülür. Bunun en tipik örneği, işte bu meseledir. Ne reforma, ne içtihadı, hiçbir şeye lüzum yok. Hanefî fıkhnın içinde çözüm var, Şafîî içinde var, Hanbelî içinde var, Malîkî içinde var, İmamiye'nin içinde var. Onun için... (...)

Divan Başkanı – Burada, metinde var. Bir saniye... Buyurun, bitirin.

Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk – Efendim, “dayatma” tabirinin geri alınmasını istiyorum... (...) Dayatmayı medya yapmıyor.

Prof. Dr. M. Hayri Kırbasoğlu – Medya yapıyor.

Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk – Ben, İslâm âlimi bir babanın çocuğu, dokuz yaşında Kur'an'ı ezberlemiş bir mümin sıfatıyla böyle bir ihtiyacın varlığını tespit ettim ve bunu gündeme getiriyorum. Medya filan değil. (...)

Divan Başkanı – Komisyon Başkanına söz veriyoruz.

Prof. Dr. Süleyman Uludağ – ...Bu birinci husus.

Dr. Hidayet Şefkatli Tuksal – Ben, bir ara verelim diyordum.

Prof. Dr. Süleyman Uludağ – Bu husus, bizim komisyonumuzda genişçe müzakere edildi. Konuyla ilgili rivayetler, Hanefî fıkhındaki durum, İmam Ebû Hanife'nin görüşü, İmameynin onunla ilişkisi, Selman-ı Farisi'nin mektupları, bunların sıhhat dereceleri, buna tekabül eden birtakım hadisler geniş geniş araştırıldı, düşünüldü, tartışıldı; ama, bunların hepsi tabiatıyla rapora geçmedi. Neyin üzerinde duruldu; bu maddenin özeti nedir; kısaca onu söylemek istiyorum.

Birincisi, Kur'an, mümkün olduğu kadar bütün dillere tercüme edilmeli. Meâl adı altında veya başka isimlerle. Manasının anlaşılması bakımından bu teşvik edilmeli, yaygınlaştırılmalı.

İkinci husus: Kur'an'ın tefsiri de yapılmalı, yorumu da yapılmalı. Bu da teşvik edilmeli.

Üçüncü husus: Kur'an-ı Kerim'in özgün metninin okunması teşvik edilmeli. Herkes belki baştan sona kadar okuyamaz; ama, en azından namaz surelerini okuyabilecek kadar bir alışkanlık herkese kazandırılmalı.

Bu maddede anlatılmak istenen husus bu ve bunun özü de şu: Bir mazeret, geçerli bir mazereti yok iken, mealle namaz kılmak caiz değildir. Özü bulunan kimseler için, dili dönmeyen kimseler için, yeni Müslüman olan kişiler için izin vardır, ruhsat vardır. Bunlar, en kısa zamanda Arapça özgün metni öğreninceye kadar bir-iki sûre mealle namaz kılabilirler veyahut da “Allahü Ekber” diyerek, “Sübhanallah” diyerek, “Elhümdülillah” diyerek tesbih suretiyle namazlarını kılabilirler. Maddenin özü bu. Mazeret sahipleri için bu ifade ediliyor.

Ben, Yaşar Bey'in temas ettiği bir konuda açıklama yapmak istiyorum. Dayatma var mıdır, yok mudur; onu hepimiz biliyoruz. Ama, böyle bir heyetin altına imza koyacağı bir metinde “dayatma” kelimesinin çıkarılmasının nezaket açısından, ilim haysiyeti bakımından uygun olacağı görüşündeyim.

Divan Başkanı – Sağ olun.

“Dayatma” diye bir kelime var mı ki burada?

Prof. Dr. Süleyman Uludağ – Dayatma kelimesi, bizim komisyonumuzda da hiç konuşulmadı, onu da özellikle ifade etmek istiyorum. Böyle bir dayatmadan bahis yok.

Divan Başkanı – Buyurun.

Prof. Dr. Mehmet Maksudoğlu – Ben şuna samimiyetle varım: Namaz kılmaya yeni başlayacak adam yahut hanımefendi, “ben Türkçe ibadet etmek istiyorum” derse Türkçe ibadet etsin. Ama şuna kaniim ki, bir müddet sonra “bu iş böyle olmuyor” diye Arapçasına dönecektir, orijinaline dönecektir. Katolikler hâlâ Latinceyi muhafaza ediyorlar, Protestan milli dillerini kullanıyorlar.

Dayatma var mı yok mu? Ben lafi uzatmam, uzun uzun da konuşmam. Anlayana sivri sinek saz. Bir şey nakledeceğim sadece; 1960 askeri müdahalesinden sonra, Ankara Dil ve Tarih Coğrafya fakültesindeki bir tarih profesörü -Adnan Bey olacak- pek dindar da olmadığı halde, babası İstanbul büyük camilerinden birinde imam olduğu için, Diyanete Bakan Devlet Bakanı yapıldı. O zatın, Hocam Hüseyin Gazi Yurdaydın’a anlattığı şeyi ben bu iki kulağımla dinledim. Anlattığı şu: 1960 askeri müdahalesinden sonra, başta Cumhuriyet Gazetesi olmak üzere -o zaman televizyon yok- medya “Türkçe ibadet olmalı, Türkçe ezan olmalı” meselesini bir daha ortaya attı. Yaşı biraz ileri olanlar bunu hatırlayacaklardır. Aydın denilen bir zümre Adnan Bey’e gitmiş -“Aydın” demiyorum, “aydın denilen bir zümre.” Kırbaoğlu ne dediğimi anlıyor, gülüyor, haklı- Türkçe ibadet, Türkçe ezan... “Peki” demiş siz “bir cami tahsis edin, orada Türkçe ezan okutayım, Türkçe ibadet ettireyim.” Gidiş o gidiş...

Teşekkür ederim.

Divan Başkanı – Buyurun.

Celal Yıldırım – Sayın Başkan, ben bir şey öğrenmek istiyorum. Yaşar Bey arkadaşım diyor ki, “bana yüzbinlerce kişi bu konuda müracaat ediyor, büyük bir ihtiyaç var gerçekten”. Ben, Başkanlığımızdan -polemik değil- şunu öğrenmek istiyorum: Sizin Başkanlığımıza da gerçekten bu şekilde talepler oluyor mu? Ben sadece onu öğrenmek istiyorum; yani, siz de bu durumda gerçekten bu kadar yoğun bir taleple, Türkçe namaz talepleriyle karşılaşılıyor musunuz? Benim öğrenmek istediğim sadece bu.

Divan Başkanı – Kurula öyle bir şey geldi mi bilmiyorum. Neyse, şimdi bunlara girmeyelim. Bu metin üzerinde duralım da, kısaltalım metni.

– Buyurun.

Bir Katılımcı – Efendim, herkesin kendi dilinde ibadet etmesi, Türkiye şartlarında, Türkiye’nin milli bütünlüğü açısından ciddi sıkıntılar yaratacağı da göz önünde bulundurulmalı ve bu tartışma bitirilmeli.

Divan Başkanı – Şimdi, raporun son kısmını tekrar okutuyorum:

Doç. Dr. Ahmet Yaman (Okuyan) – “*Şu halde, hem Kur’an’ın belirlemeleri hem de Hz. Peygamberin açıklama ve örnekleriyle kesin ve sabit farz olduğu bilinen namazda kıraat, onun kendi özgün dilinde okunmasıyla yerine getirilebilecek bir rükündür. Herkesin konuştuğu veya dilediği dilde kıraat farzını yerine getirmesi halinde, birçok kargaşanın, çekişmenin ve bölünmenin ortaya çıkacağı açıktır. Böyle bir uygulama, be-*

raberliği zedeleyeceği, toplumsal bütünlüğü bozacağı, ibadetlerden beklenen asıl amacı ortadan kaldıracığı için de mahzurludur...”

Divan Başkanı – Bu tek başına kılan için mi, cemaatle...

Doç. Dr. Ahmet Yaman – Cemaatle... Hemen geliyor arkasından hocam: “... fakat, namazın ihmal ve tehir edilemeyeceği dikkate alınarak, Kur’an’ın aslı lafzını okuyamayanların öğreninceye kadar tek başına namaz kılarken mealıyla kılmaları mümkündür.”

Divan Başkanı – Bunu oylarınıza sunuyoruz: Kabul edenler... Kabul etmeyenler... Herhalde ittifakla kabul edilmiştir. Metnin dibace kısmını kısaltacağız; kısaltılmış şekilde yarın sabah tekrar görüşürüz.

2. maddeyi okutuyorum:

Doç. Dr. Ahmet Yaman (Okuyan) – “2. Bilinen sözleri ve okunuşuyla ezan, İslâm’ın değişmez bir simgesidir. Dünyanın neresinde olursa olsun, Müslüman varlığının ve kimliğinin bir göstergesidir. Bu şekliyle kendi özgün dilinde okunması konusunda 15 asırlık bir gelenek ve dolayısıyla dini anlamda bir ittifak da söz konusudur. Ezanın asıl amacı, vaktin girdiğini bildirip namaza davet olduğundan, değişik dilleri konuşan Müslümanların hepsine bu davetin ulaştırılması, ancak yine hepsinin ortak bilincine hitap etmekle olur ki, bunu teminin yolu da, bilinen aslı lâfızlarıyla okunmasından geçer. Yalnız, ezanın aslı işlevini ifa edebilmesi için, onun güzel okunması, eda sadasına dikkat edilmesi, ahenginin korunması ve teknolojinin imkânlarının en verimli biçimde kullanılması da gereklidir.”

Divan Başkanı – Biz, merkezi ezan sistemine geçtik zaten, tek bir camide okunuyor, bütün şehir dinliyor; yani, güzel sesli hafızlar sırayla okuyorlar.

Bu maddeyi de oylarınıza sunuyorum: Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

3. maddeyi okutuyorum:

Doç. Dr. Ahmet Yaman (Okuyan) – “3. Şartlarını taşıyan Müslümanlara günde beş vakit namazın farz oluşu, Kur’an, Sünnet ve Müslümanların ittifakıyla sabittir. Her biri değişik vakitlere işaret etse de, Nisa 103, Hüd 114, İsrâ 78. âyet-i kerimelerde beş vakit namaza mücmel olarak işaret edilmiştir. Bu mücmel ifadeler, Hz. Peygamber’in söz ve uygulamalarıyla açıklık kazanmış, o’nun açıkladığı ve uyguladığı şekilde bütün Müslümanlar tarafından amelî olarak günümüze kadar devam ettirilmiştir. Hz. Peygamber döneminden itibaren her asırda Müslümanlar beş vakit namaz kılmuş, hiç kimse bunun aksini söylememiştir. Namazların kılınışında genel ilke, ‘kuşku yok ki namaz müminlere belli vakitlerde farz kılınmıştır’ ayetinden ve mütevatir rivayetlerden anlaşılacağı üzere, vaktine riayetlidir. Bir başka ifadeyle, her namaz, kendisi için belirlenen vakitlerde kılınmalıdır. Bununla birlikte, Hz. Peygamber’in bazı uygulamaları, sefer halinde öğle ile ikindinin ve akşam ile yatsının hem takdim hem de tehir biçiminde, birini diğerinin vaktinde cem’ edilerek bir arada kılınabileceğini göstermektedir. Hz. Peygamber’in mukim iken de bazen cem’ yaptığına dair rivayetler ve sahabe yorumları bir bütün halinde bir arada değerlendirildiğinde, bunun sebepsiz olmadığı, alış-

kanlık haline getirilmemek kaydıyla dinen geçerli bir mazerete dayandığı anlaşılmaktadır.”

Divan Başkanı – Görüş bildirmek isteyen var mı?

– Buyurun.

Bir Katılımcı – Özellikle bu komisyonun raporu, sanki “gerekçeli karar” gibi bir izlenim veriyor, dolayısıyla çok yüklü. Bunları standardize etmeden, formüle etmeden oylamak, yarın için de sorun çıkarabilir.

Divan Başkanı – Bunu da kısaltalım.

– Buyurun.

Prof. Dr. M. Hayri Kırbasoğlu – Hocam, bazı şeyleri tekrar söylemek durumunda kalıyoruz. Çok detaylara giriliyor... Yani, mesela bu ayetlerin delaleti çok tartışılabilir burada, maksada delaletleri... Bunlara girmeksizin, bence komisyon bize meramı net ifade etmeli. Öbür raporla mukayese edildiğinde, birtakım tedahüller de söz konusu. Dolayısıyla, basın bildirisi veya kamuoyuna açıklama bakımından hiç elverişli bir metin değil. Çok detaya girilmiş. Bütün maddelerde geçerli bu. Bunun nazarı dikkate alınmasını rica ediyorum.

Divan Başkanı – Komisyon Başkanını bir dinleyelim.

Prof. Dr. Ömer Dumlu – İsterseniz, arkadaşımız bize, bu maddeleri hiç oylatmaksızın okusun, belli ki hepsi uzun, onun üzerinde akşam çalışsın komisyon, yarın sabahtan bize erkenden getirsin.

Divan Başkanı – Zaten bitmek üzere, bir madde kaldı.

– Buyurun.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – ... Bir konsensüs vuku bulmamıştır. Sanki, bu ayetler, beş vakit namaza delalet ediyor şeklinde bir mana verildi. Ben buna katılmıyorum. Onun için, bu maddenin yeniden yazılması gerekir.

Doç. Dr. Ahmet Yaman – Bu şekilde Sayın Hocam onaylamıştı ve altını da imzalamıştı.

Divan Başkanı – Buyurun.

Doç. Dr. Ömer Özsoy – Hocam, lütfen nezaketsizlik olarak değerlendirilmesin; ama, birinci komisyonun tartıştığı sorunları tamamen yok addetmek suretiyle hazırlanmış bir metinle karşı karşıyayız. Dolayısıyla, bu metinlerin kısaltılması aşamasında da, mademki şu anda Genel Kurulun imzalayacağı metnin hazırlanması aşamasındayız, bütün komisyonlardan eşit sayıda, yani dört komisyondan eşit sayıda üyeden oluşan bir komisyon tarafından düzenlenmesi gerekir. Çünkü, aynı komisyona iade edilirse, yine aynı gelecektir.

Divan Başkanı – Öyle yapacağız.

Doç. Dr. Ahmet Yaman – Her komisyon kendi içerisinde bağımsız çalışıp da bağımsız kararlar aldığına ve bu kararlar burada genelin onayından geçeceğine göre, sanıyorum diğer komisyonların müdahalesi sık olmayabilir.

Divan Başkanı – Komisyon Başkanını bir dinleyelim.

Prof. Dr. Süleyman Uludağ – Bu maddeler üzerinde müzakere açarken, bir sonuca bağlarken, birinci komisyonda ne konuşuluyor, hangi kararlara varılıyor; onu bilmiyoruz. Komisyonumuz, müstakil olarak çalışıyor, isteyen istediğini söylüyor, sonra bir sonuca bağlanıyor.

Bu ayetlere atıf yapılması konusuna gelince, şöyle bir şey var güncel mesele olarak toplumdaki: Beş vakit namaz, kitap ve sünnette var mıdır, yok mudur? Kimi diyor ki, “Kur’an’da üç vakit var”; kimi diyor ki, “beş vakit var”; kimi “altı vakit var” diyor. Çeşitli görüşler var. Burada, topluma bu konuda bir mesaj verilmeli diye düşünmüştük. Yalnız, ayetler bana göre de çıkarılabilir; fakat, yerine şöyle bir ifade kullanılabilir: “Kur’an ve hadiste...” Ayetlere atıf yapılmasına Sayın Ateş itiraz ediyor. Bu çıkarılabilir; ama, her ikisi, Kur’an ve sahih hadis bir araya getirildiği zaman, beş vakit namazın olduğu konusunda Sayın Ateş de dahil olmak üzere, komisyonumuzda görüş birliği olmuştur. Sünnetin tevatür olması kaydıyla, ittifakla geçmiştir. Ama, o ayetler çıkarılabilir. “Kitap” denilmesi veya “Kur’an-ı Kerim” denilmesi ayetlerin yerini tutabilir diye düşünüyoruz.

Bunu söyledikten sonra geriye iki mesele kalıyor. Biri, seferde veya hazarda cem’ yapılır mı; ikamet halinde mukim olan kişiler cem’ yapabilir mi? Bu konuda biz cem’ yapılabileceğini tercih ettik. Hanefilerin bir görüşü var, Müzdelife ve Arafat’ta yapılır diye. Öbür görüşleri, İmam Muhammed, İmam Ebû Yusuf da dahil olmak üzere, ulemanın çoğunu seferde çeşitli mazeretlerle -o mazeretleri de teker teker sıralamadık; çamur olur, korku olur, meşguliyet olur, hastalık olur- sefer halinde cem’ edilebilir dedik. Bunun ilerisine de geçerek, “ikamet halinde de cem’ caizdir” dedik. Ama, ikamet halinde hangi ölçüleri getirelim diye düşündük ve dedik ki, böyle bir ölçü getirmek herkesi sıkıntıya sokar, birisine göre geçerli olan öbürüne göre geçerli olmaz. Serbest bırakalım. “Dinen geçerli olacak” mazeretin bulunması halinde, hazarda iken, ikamet halinde de cem’ caizdir dedik. Bizim bu maddede vermek istediğimiz husus şu: Beş vakit namaz Kitap ve sünnette vardır, seferde cem’ vardır, hazarda cem’ vardır; ama, hazardaki cem’in alışkanlık haline getirilmemesi gerekir. Beş vakit namazın her birinin vaktinde kılınmasına özen gösterilmesi gerekir. Buna evet diyenler parmak kaldıracak. Madde bu şekilde düzenlenebilir, bu öz muhafaza edilmek suretiyle. Mesele budur.

Divan Başkanı – Peki, Buhari’de işte, Peygamberimiz cem’ yaptı, ne çamur vardı, ne karanlık vardı, ne... O da tartışıldı değil mi? Peki.

Sayın Komisyon Başkanımızın ifade ettiği şekilde oylarınıza sunuyoruz: Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

4. maddeyi okutuyorum:

Doç. Dr. Ahmet Yaman (Okuyan) – “4. Kurban, meşruiyetini, Kur’an, sünnet ve icmadan alan bir ibadettir. Hz. İbrahim ve İsmail’le ilgili, “ona fidye olarak büyük bir kurbanlık verdik” ayeti de, bu ibadetin tarihî geleneğine işaret etmektedir. Kaldı ki, kurban, ilahî dinlerin hepsinde mevcut bir ibadettir. Ebu Hanife’nin içtihadına bağlı olarak Hanefî mezhebinin görüşü, kurbanın vacip olduğu yönündedir. Müçtehitlerin ve mezheplerin çoğuna göre ise kurban (udhiyye) sünnettir. Ancak, bir ibadetin farz olma-

yışı, onu ibadet olmaktan çıkarmayacağı gibi, ifa şeklinin değiştirilmesini de gerektirmez. İbadetlerin şekil, şart ve rükünleri olduğu gibi, hikmetleri, amaçları ve teşri gerekçeleri de vardır. İbadetlerdeki bu özelliklerin birbirinden ayrı düşünülmesi mümkün değildir. Bu itibarla, ilahî dinlerde var olan bu ibadetin, bizzat belirli hayvanları keserek değil de, bedelinin infak ve tasadduku ile ifası caiz değildir.

Kurbanların, İslâm'ın öngördüğü temel şartlara uyularak genel temizlik ve çevre temizliğine gereken duyarlılığı göstererek kesilmesi esastır. İhtiyaç halinde kesim esnasında canlı olarak kesmek kaydıyla kurbanlık hayvanın şoklanarak bayıltılmasında bir sakınca yoktur."

Divan Başkanı – Bu konuda görüş bildirmek isteyen? Yani, infak ayrı, kurban ayrı...

– Buyurun.

Prof. Dr. M. Hayri Kırbasoğlu – O değil Hocam. Bir kere, maddelerde, bermutat, olağanüstü detaya gidiliyor. Bu şekliyle çok problemlidir.

Şoklama meselesinde, ben bu işin uzmanlarımın, veterinerlerin görüşünün alınması kanaatindeyim. Öğrenebildiğim kadarıyla, hayvanlar kesilirken, kesimin verimini yükseltmek için belirli bir elektrik akımına tutuluyor; fakat, çok fazla şoka tabi tutulduğu zaman, hayvanın bütün sistemi felç olduğu için karnın akmama riski var. Eğer, akıtma imkanı varsa, bunun şer'an caiz olup olmadığının iyice tartışılması gerek. Bu konuda çok acele edilmemeli. Gerçi tartışılmıştır komisyonda, ama, şok, farklı bir şey. Kombinaları gören var mı? 70 bin volta tabi tutan da var... Hele büyükbaş hayvanlarda da bu öngörülüyor mu? Bunu veterinerlere sormak lazım...

Prof. Dr. Süleyman Uludağ – Bunlar detaylı olarak müzakere edildi.

Prof. Dr. M. Hayri Kırbasoğlu – Şok yapıldığında, bu detayları göz önünde bulundurmadığımız takdirde birtakım mahzurlar doğabilir. Buna ilaveten...

Prof. Dr. Süleyman Uludağ – Bunun buraya girmesinin bir sebebi de, vatandaşlarımızın da yaşadığı Avrupa'da şoklamanın yapılmasıdır, onlara ışık tutmak için söylenmiştir. Türkiye'de pek ihtiyaç olmayabilir.

Prof. Dr. M. Hayri Kırbasoğlu – Peki, tamam. Yalnız, metnin çok detaylı ve uzun olduğunu bir daha söyleyelim.

Divan Başkanı – Buyurun.

Prof. Dr. Salih Akdemir – Biz birinci komisyonda, birçok konunun yorum konusunu olduğunu, dolayısıyla bağlayıcı olamayacağını ifade ettik. Burada, boğazlama dışında infakın kurban yerine geçemeyeceği ve bunun caiz olmayacağı şeklinde çok kesin normatif bir ifade var. Dolayısıyla, bu bizim ilk komisyonda vardığımız görüşlerle çelişki arz ediyor. Ben, şahsen....

Doç. Dr. Ahmet Yaman – Komisyonların ittifak halinde olması mecburiyeti var mı hocam?

Prof. Dr. Salih Akdemir – O manada demiyorum. "Caiz değildir" dediğiniz zaman -ben aslında bu görüşlerin tutarlı olduğu kanaatinde değilim- bunun, Kur'an'ın

ruhuna aykırı olduğunu içtenlikle düşünüyorum. Bunun ötesinde... Herkes sizin gibi düşünmeye mecbur değil ki! Yumuşak bir ifade bulun, çelişki olmasın.

Divan Başkanı – Komisyon başkanını dinleyelim.

Celal Yıldırım – Bizim heyetimiz, “ihtiyaç halinde” ifadesiyle, aslında, hayvana hakimiyet kurulamadığı gibi ihtiyacı düşünmüştü. Tabii ki hayvanı İslâmî usule göre kesmek esastır. Hatta şu da gündeme getirildi: Bugün şoklamadan bahsediliyor; ama, çok keskin bıçak ve usta kişilerce kesilen hayvan ne kadar acı duyuyor? Yani, sinirleri bir saniyede keserse, beyinle irtibatını ortadan kaldırırsa, bir saniyede hayvanın acısı denebilir. Şoklamada belki hayvan daha çok acı çekiyor. Bunlar da tartışıldı ve hatta bir uzman veterinerin bu hususu aydınlatabileceği ifade edildi. Ama, hayvana hakimiyet kurulamaması, “ihtiyaç hali” olarak ifade edildi.

Arkadaşlar, maddelerin çok uzun ve gerekçeli olduğunu söylüyorlar. Fakat, burada ele alınan konular, ibadet boyutu ağır basan konulardır. Bu bakımdan bunların biraz gerekçeli olma zarureti olduğu da orada benimsenmişti. Yani, bu tavır izlenmiştir.

Divan Başkanı – Buyurun.

Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk – Bu, sünnet bir ibadet. Hanefilikte vacip, ama hepimiz biliriz ki, Hanefilikte vacip tabiri sünnet-i müekkelede manasında kullanılır, yani o Hanefiliğe has terminolojik bir tabirdir. Yani, bu sünnettir, farz değilse zaten sünnettir.

Sünnet, bir yapı mı, bir uygulama mı? Hz. Peygamber uyguluyor, sünnet bu. Bu, infakın bir uygulamasıdır. Hz. Ebubekir gibi, Hz. Ömer gibi infakta çok öne geçmiş sahabilerin hiç kurban kesmedikleri yolunda kayıtlar var. O halde, acaba bunun maksadını dikkate alarak -Salih Bey’in dediği gibi ve Hayrettin Hoca’nın da bir yazısıyla bu yönde kanaat izhar ettiğini biliyorum; ama, o komisyonda yoktu, dolayısıyla orada fikrini beyan etmiş olamaz- eğer yoksulun ihtiyacı ona kurban kesip vermek yerine, et iletmek yerine, daha acil başka bir şeyi, bir ameliyat parasını veya ona benzer bir ihtiyacı karşılayacak bir parayı onun yerine ikame etmeyi gerektiriyorsa ve bu aynıyle de farz olmadığına göre, bunun “böyle caiz değildir” diye sert bir ifadeyle gündeme getirilmesi bence doğru değil. (...) Oraya tasrih edilsin. Yani, eğer zaruret varsa ve fakirin ihtiyacı bunu çok daha mücbir hale getiriyorsa, “yerine parası verilebilir” diye bir şey konabilir.

Divan Başkanı – Buyurun.

Prof. Dr. Süleyman Uludağ – Ebû Hanife’ye göre vacip deniliyor; ama, komisyonumuz sünnet olma cihetini tercih etti. Vacip olma cihetini tercih etmedi. Zaten bu görüşte olan Hanefî âlimleri de var. Bu görüşüyle Hanefî mezhebinin dışına da çıkmış olmuyor. Sünnet olunca -nafile ibadet dediğimiz şey- bir mecburiyet yok. Eğer ameliyat parası verecekse versin, kurbanını kesmesin. Ama kurban yerine geçmez. Çok sevaptır, belki kurbandan daha sevaptır. Elmalarla armutları birbirine karıştırmayalım. Daha çok sevap olduğuna inanarak, ameliyat parası versin, ilaç parası versin, talebeye burs versin, her şey yapsın. Kurban kesmemesi halinde ahirette de bundan dolayı sorumlu değildir.

Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk – Buna hiçbir itiraz olamaz, benim de itirazım yok; ama buradan bakınca öyle. Halk arasında, maalesef, birçok camide -ben onbeş sene de cami hizmeti yaptım- onu İslâm'ın bir numaralı farzı durumuna getirenler var. Her fert bir tane kurban kesecek diyen var. Anadolu insanı borç edip kurban kesiyor.

Prof. Dr. Süleyman Uludağ – Bunlar yanlış, bunları düzeltiriz.

Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk – Benim teklifim bu. O ifadeyi koysarsak, bunlar büyük ölçüde hallolur.

Divan Başkanı – O zaman, “caiz değildir” yerine... Yunus Bey'i de bir dinleyelim.

Prof. Dr. Y. Vehbi Yavuz – Ben bu komisyonda yoktum; ama, bir-iki cümle söylemek isterim. Bu ibadette makasıdan bahsediliyor. Bence ibadetlerde makasıda girersek, usul bakımından dinin iskeletini bozmuş oluruz. Yani, “ibadetlerde amaç şudur, öyleyse bu amaç burada gerçekleştirilmek için başka bir ibadet yapalım” dersek, bir ibadetin başka bir ibadet yerine ikame edilmesi söz konusu olur. İster bir ibadet vacip olsun, ister sünnet olsun, ister nafile olsun, Peygamberimiz bunu yapmışsa ve biz de onu sünnet veya nafile olarak kabul ediyorsak, o ibadeti yapmış olmak için onu aynen ifa etmemiz gerekir. İnfak ayrı bir sadakadır, Allah'ın ayrı bir tavsiyesidir. Bir mümin eğer Allah yolunda infak yapmak isterse, ameliyat parası vermek isterse, onu ayrıca verir. Zaten kurban vacip kabul edilmediği takdirde, bir Müslüman, ben nafile kurban kesmek istemiyorum der ve bir hayır yapar; ama, kurban kesmiş olmaz. Bir ibadetin başka bir ibadet yerine ikamesi bana göre mümkün değildir.

Divan Başkanı – Buyurun.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Kurban meselesi bizde şu yüzden problem oluyor: Bilindiği gibi -çok özür dilerim herkesin bildiği şeyi tekrarlayacağım- nisap iki kısma ayrılıyor: Nisab-ı gına, nisabı istigna. Nisab-ı gına, kişiyi zekatla mükellef tutuyor; ancak, nisab-ı istignaya gelince, o Hanefi mezhebine göre üç şey yüklüyor insana: Bir, kurban kesmeyi; iki, zekat almamayı; üç, sadakayı fitır vermeyi. Hanefi mezhebinin, İmam Azam'ın görüşünün dışında, İmameyn de dahil -Tahavî'nin böyle bir zikri vardır- sünnet demektedir. Şafîilerde aile reisine sünnettir. Onun için, siz Şafîi muhitlerinde, Türkiye'de -Arap ülkelerine gitmeye lüzum yok- Siirt'e gidin veya İstanbul'da Topkane'ye gidin, kurban keseni zor bulursunuz.

Ben şu prensibin yanındayım: Türkiye'de problem var. Nedir o problem? İnsanlar borç parayla kurban alıp kesiliyor. Eğer böyle bir problem varsa, bunun halli, kendi sistemi içinde, din içinde çözümü varken, neden yapmayalım ki? Hanefi mezhebinin ağırlıklı ve iki imama göre de kurban sünnet. Diğer mezheplerin tamamında da sünnet. Sıkıntımız varsa kesmeyiveririz. Ama, Türk milleti bunu gelenek haline getirmiş. Bunu kesmesinin sebebi sadece dinî değil. Çoluğum çocuğum başkasının eline bakmasın, komşu keserken ben mahrum etmeyeyim gibi çeşitli sebeplerden dolayı halkımız onu farz gibi -Yaşar Bey burada haklı- telakki etmiş. Ama, bizim görevimiz, “efendim, bu sünnettir; borçlanarak kurban kesmenize gerek yoktur, İmam Azam'a göre vaciptir, imkanın varsa kes, yoksa kesme” demektir. Yoksa, bunun yerine başka bir ibadeti ikame etmek değildir.

Yine malumunuz, Kur'an-ı Kerim'de 200 yerde infak ayeti geçmektedir. İhsan, sadaka kelimeleri geçmektedir. 27 yerde namazla beraber olmak 30 yerde zekat zikredilmektedir. Yani, her ibadet için kapı açıktır İslâm'da; dileyen, istediği ibadeti yapsın; ama, biri diğeri yerine ikame edilmesin.

Teşekkür ederim.

Celal Yıldırım – Sayın Başkanım, “infak” genel bir kavramdır ve İslâm dininde infak, çeşitli ibadetlerin içerisinde kendini gösterir. Bazılarında asli rükündür infak, fakat bazılarında asli rükün olarak değil tali rükün olarak ortaya çıkar. Kurban meselesinde infak asli rükün değildir, tali rükün olarak çıkar. Ama, bir zekat, bir vakıf yapma, bir fakire sadaka vermekle infak, bizatihi infakın kendisi asli rükündür. Ama, yeminini bozmak veyahut da kefaretlere gelince, orada birtakım seçimler konulmuştur ve o seçimlerden sadece biri olarak yer alır; yoksa temel unsur olarak yer almaz. Oruç veya fukaraya yedirmek gibi. Hatta katl keffaretinde, infak hiç yer almamıştır. Yani, sadece oruç tutmak yeterlidir. Tabii köle azadı bugün söz konusu değildir. Oraya bile ayette infak yerleştirilmemiştir. İnfak önu açık bir ibadettir. Eğer, bütün bunların temel unsurunu infak haline getirirsek, “infak et bunlara gerek yok” dediğimiz zaman, Allah'ın tayin ve tespit ettiği bütün bu tür ibadetleri ortadan kaldırmak manasına gelir. Bizim buna hakkımız yoktur. Bu bakımdan, Yaşar Bey kardeşim, insanları o genel anlamda, önu daima açık olan o anlamda infaka teşvik etsin. Teşvik eden de biliyorsunuz aynı yapan gibi sevap kazanır. Ben kendisine o yolu da burada gösteriyorum.

Divan Başkanı – Buyurun.

Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk – Ben teşekkür ediyorum Celal Bey'e. İnfakın yerine muayyen hale getirilmiş herhangi bir ibadeti koyamayız; bunu bir fakih söylemeli bence, kusura bakmasın. İnfakı genişletip de, hangi ibadeti onun yerine, onu eriteceğiz?.. Farz olsa zaten biz bunları burada konuşmayız. Neyse... Ben bir pratik noktaya dikkat çekmek istiyorum. Siz söylediniz, Tophane'de, Taksim'de, şurada burada insanlar kurban kesmiyor.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Şafî muhittir de onun için dedim.

Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk – Şafî olmayanlarda da kesmiyor. Neden kesmiyor? Hayvana acıyor vesaire. Şimdi, bu makasid esas alınırsa, büyük bir patlamayla bu insanlar, sevinç içinde kurbanın tutarını fakirlere akıtacaktır. Yani, onlara bunu da açmak lazım. Kesen zaten kesecek. Ben bunları söylüyorum. Ben bir tane kesiyorum, iki tane parasını veriyorum veya tersini yapıyorum. Ama hiç kesmeyen, “bunun yerine bir çare yok mu...” diyen adam var. Ona da bu parayı verdiği zaman ibadet ettiği şuurunu versek, bir engel var mı? Ben bunu diyorum. Yoksa, bana birisi “kurban kesme” dese ben buna karşı çıkarım. Ama, 10 tane kurban kesebilecek adam var, diyor ki, “ben bu hayvanlara kıyamıyorum, para vereyim mi yerine?” Yani, buna, biz, şu heyetiniz, bu imkânı versek...

Divan Başkanı – O olabilir, mümkün tabii o.

Bir Katılımcı – Yaşar Bey'in izahından sonra şöyle bir kelime ilave edilebilir: “Nafile kurban kesme yerine, infak yapılmalıdır.” (...)

Divan Başkanı – Mehmet Aydın Bey'i dinleyelim.

Prof. Dr. Mehmet Aydın – Değerli arkadaşlarım, burada ilahî dinler kavramı falan kullanılmış. Bugün, Yahudilikte, Hıristiyanlıkta kurban falan kalmadı. ... Mabet yıkıldıktan sonra Yahudiler kurbanı terk ettiler; çünkü, önceden kesiyorlardı ve yakıyorlardı kurbanı. Bana göre, bu cümle burada fazla. Yaşar Bey haklı olabilir. Kurbanla infakı birbirine katmamak gerekiyor. Zaten, Kur'an-ı Kerim'de malumlarınız namazdan çok infaktan bahsediliyor. Hayatının her anında infak etmesi gerekiyor Müslümanın. Onun için, bu cümleyi çıkarmayı teklif ediyorum, kabul ederseniz.

Dr. İbrahim Paçacı – Hocam, kurbanın farz olmayışı, onun ibadet olmayacağını göstermez. Bu itibarla, kurban kesmek yerine bedelinin tasadduk edilmesi bu ibadetin yerine geçmez. Ben tekrar okuyayım: “İslâm bilginlerinin çoğunluğuna göre kurban (udhiyye) sünnettir.”

Divan Başkanı – Sünnettir derken, ibadet demektir.

Dr. İbrahim Paçacı – Onu da çıkarabiliriz: “Bu itibarla, kurban kesmek yerine, bedelinin tasadduku bu ibadetin yerine geçmez” ve devamında da son paragrafı ilave edersek, zannedersen problem kalkar.

Divan Başkanı – Buyurun.

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Efendim, 1925'te Muhammed Hamdi Yazır'a tefsir yazma görevi verilmişti. O tefsirin hangi şartlar içinde yapılacağı yine Büyük Millet Meclisi tarafından veya komisyon tarafından kendisine belirtilmiş. Bu şartlar Tefsirin birinci cildinde sıralanmıştır, bütün baskılarda vardır. Orada şöyle bir ifade var: “Memleketimizin kısım-ı âzâmı Ehl-i sünnet ve Ehl-i sünnet içinde de Hanefî mezhebî olduğundan, ahkâm ayetlerinin tefsirinde Hanefî mezhebî esas alınmalıdır.” Yani, memleketimizin, ülkemizin üniter yapısı dikkate alınarak, Şafîî, Hanefî, İmam Azam'ın görüşü de makes bulduğundan dolayı, orada işaret etmemiz gerekmez mi? (...)

Divan Başkanı – Buyurun.

Prof. Dr. Salih Akdemir – İslâm bir bütündür, biz hepsini İslâm başlığı altında bir araya getirmeye çalışıyoruz. Siz Hanefîlik diye bir mezhebî “çoğunluk budur” diye dayatmaya kalkıyorsunuz.

Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk – Sayın Başkanım, bu gerekçe son derece sakıncalı, hepimizi sıkıntı altına sokar. Şundan: Zaten Diyanet senelerdir Müslümanların değil Hanefîlerin Diyaneti diye eleştiriliyor. Böyle şeyleri yapmayın... Orada söylenmiş olması Allah'ın emri değil, Elmalılı da söylese yanlış, Millet Meclisi de söylese yanlıştır. 1925'ten beri belki 10 bin tane kanun değişti. Her söylediği değişmez değil ki!

Prof. Dr. Mehmet Erkal – Ben ulusal iradeye saygı bakımından söyledim. “Bunu alalım, aynısını geçelim” demedim, efendim.

Divan Başkanı – Buyurun.

Celal Yıldırım – Burada, Şafîîler hakkında bana göre “Şafîîler kurban kesmiyor” gibi yanlış bir şey ortaya konulmuş oldu. Şafîîler de kurban kesiyor, böyle bir şey yok. Burada Şafîî olanlar da vardır herhalde. Ancak, Şafîîlerde aile reisinin kesmesi, aile

için yeterlidir, ailede ikinci bir şahsın kesmesine gerek yoktur. Sadece Hanefiler için- miş gibi bir anlayış ortaya çıktı.

Divan Başkanı – Bunu biraz kısaltalım. İsterseniz, “infak” ifadesini kaldıralım oradan. (...)

– Son olarak buyurun.

Prof. Dr. İsmet Ersöz – Oradaki durum, şu hatırımda kaldığına göre. (...)

Divan Başkanı – Mezhep işini katmayalım buraya.

Prof. Dr. İsmet Ersöz – Hatırımda kaldığına göre, diğer mezheplerin görüşleri de açıklanmakla birlikte, çoğunluk Hanefi mezhebini benimsedikleri için, onun men- subu oldukları için oraya ağırlık verilmeli diye sadece bir tavsiye var. Yoksa, dayatma, empoze diye bir şey yok bildiğim kadarıyla.

Divan Başkanı – Peki, burada kurban ile infakın ayrı şeyler olduğunu mu vur- gulayalım diyorsunuz veya infakı tamamen kaldıralım. (...)

Prof. Dr. Süleyman Uludağ – Bu vurgulanırsa, geri kalan teferruattır, ayrıntı- dır.

Divan Başkanı – Ama, “kurban kesmek istemeyen de bedelini versin” diyelim. (...) Bu “caiz değil” ifadesini kaldırıyoruz, “ayrı ayrı ibadetlerdir” şeklinde veya “kur- ban ibadeti vardır” şeklinde bir ifade koyalım.

– Buyurun.

Prof. Dr. Süleyman Uludağ – Efendim, bu raporun uzun olduğundan bahsedili- yor. Aslında, diğer raporlardan pek fazla farkı yok. Burada 4 madde vardır. Bu çok da- ha uzundu, biz bunu kısalttık, özetledik aynı zamanda...

Divan Başkanı – Peki, bunu bir daha okuyalım da, ona göre kısaltınsınlar.

Doç. Dr. Ahmet Yaman (Okuyan) – “4. Kurban, meşruiyetini, Kur’an, sünnet ve icmadan alan bir ibadettir. Hz. İbrahim ve İsmail’le ilgili, ‘ona fidye olarak büyük bir kurbanlık verdik’ ayeti de, bu ibadetin tarihi geleneğine işaret etmektedir. Kaldı ki, kur- ban, ilahi dinlerin hepsinde mevcut bir ibadettir. Ebu Hanife’nin içtihadına bağlı ola- rak Hanefi Mezhebinin görüşü, kurbanın vacip olduğu yönündedir. Müçtehitlerin ve mezheplerin çoğuna göre ise kurban (udhiyye) sünnettir. Ancak, bir ibadetin farz olma- yıışı, onu ibadet olmaktan çıkarmayacağı gibi, ifa şeklinin değiştirilmesini de gerektir- mez. İbadetlerin şekil, şart ve rükünleri olduğu gibi, hikmetleri, amaçları ve teşri ge- rekçeleri de vardır. İbadetlerdeki bu özelliklerin birbirinden ayrı düşünülmesi müm- kün değildir. Bu itibarla, ilahî dinlerde var olan bu ibadetin, bizzat belirli hayvanları keserek değil de, bedelinin infak ve tasadduku ile ifası caiz değildir.”

Divan Başkanı – Düzeltilmiş şekliyle de bir okuyalım.

Doç. Dr. Ahmet Yaman (Okuyan) – “... bu ibadetin, bizzat belirli hayvanları ke- serek değil de, bedelinin infak ve tasadduku ile ifası kurban yerine geçmez.”

Divan Başkanı – Peki, oylarınıza sunuyorum: Kabul edenler... Etmeyenler...

Fakat, bunu yine de bir düzenleyelim, kısaltalım. Son maddeyi okutuyorum:

Doç. Dr. Ahmet Yaman (Okuyan) – “5. Komisyonumuz, fitır sadakasının nisabı

olarak ortalama bir kişinin bir günlük normal gıda ihtiyacını karşılayacak miktarın ölçü alınmasını oy çokluğuyla kabul etmiştir. Zekat nisabının belirlenmesinde çoğunluk, Hz. Peygamber'in belirlediği miktarların aynen korunmasını, zekatın zaten temel ihtiyaçların giderilmesi halinde söz konusu olacağından hareketle, bunu herkes açısından daha ihtiyatlı olduğunu savunmuştur. Bunun yanında bazı üyeler, nisabın belirlenmesinde asgari geçim ve benzeri indekslerin dikkate alınmasını savunmuşlar ve her ülkede bu bağlamda ayrı nisabın söz konusu olabileceğini kabul etmişlerdir."

Divan Başkanı – Bu, daha sonraki toplantılarda ele alınmalı. Yani, adam bir bileziği var, vere vere neredeyse artık kaybediyor her şeyi. Ona zekat veriliyor, apartmanları var, arabaları var, gelir getirmiyor diye zekattan muaf tutuluyor. Buna bir çare bulunması... (...)

Mesela, Şafii'ye göre zinet eşyasının zekatı yok. Bu konuya değinildi mi acaba?

Bir Katılımcı – Ayrıntılı olarak her konu incelendi, değerlendirildi, fakat raporda yer almadı. İleride ayrı bir bilimsel toplantı yapılması teklif edildi; ancak, bu teklif de raporda yer almamıştır. Raporda yer alabilir.

Divan Başkanı – Buraya yazmamışsınız onu. Bunu ekleyelim. Bu hakikaten çok önemli. Sonra, şimdi gümüşün değeri de kalmadı.

Celal Yıldırım – Efendim, sadece bir günlük yiyecek ihtiyacı gibi belirsiz bir ifade kullanılmıştı. Ben oraya itiraz etmiştim. Tabii ki -fitre için söylüyorum- bunun belli maddeleri var. Bu üç veya dört maddenin ortalaması alınarak bir fitre tespiti yapılabilir demiştim. Fakat, bu da kişilerin hal ve vaziyetlerine uygun düşmez. Tek tek, yani asgarisi ve azamisi belirlenirse, o zaman kişilerin hallerine daha uygun düşebileceğini, ama ortalamasının da alınabileceğini söylemişim. Çünkü, halkımız, kendisine fitre vacip olmadığı halde, fitre vermeden rahat edemiyor; yani, bir taraftan fitre alıyor, bir taraftan da fitre veriyor. Ne yazık ki, bunu vermediği zaman çok üzülüyor. Ama, bütün bunların ötesinde *فمن تطوع خيرا فهو خير له* (Bakara, 2/184) ayetine göre de bir yönlendirmeye daha fazlanın verilmesi gerektiğini söylemişim.

Gümüşe gelince efendim, aslında gümüş tabii ki kalkınmış ülkeler için bir ölçü olamaz. Ancak, dünyanın o kadar geri kalmış bölgeleri vardır ki bugün, fert başına gelir yılda 300 dolar civarında kalıyor. Buralarda gümüş hâlâ hükmünü sürdürüyor. Biz, burada hüküm verdiğimiz zaman, yani Diyanet'in şu anda aldığı kararlar, inanamıyorum ki, diğer ülkelerde bilimsel çevrelere de intikal edecek ve onlar da bunları değerlendirecektir. Bu bakımdan, bu gümüşü biz tümüyle devreden çıkaramadık. Afrika'da vesairede, şimdi diyetlerde de gümüş esas alınıyor. Oradaki adam altına göre nasıl bir diyet ödeyebilir? Bu bakımdan, gümüşün de çıkarılmadan aynen Peygamberimiz zamandaki ölçünün korunması benimsendi.

Divan Başkanı – Peki, o zaman bitiriyoruz.

Prof. Dr. Salih Akdemir – "Nisap miktarı, zamanın şartları dikkate alınarak yeniden belirlenmelidir" diye bir ifade olabilir.

Doç. Dr. Ahmet Yaman – O var zaten Sayın Hocam.

Prof. Dr. Salih Akdemir – Diğerlerini kaldırmak lazım, o açıdan diyorum.

Doç. Dr. Ahmet Yaman – O zaten yer aldı kararda.

Divan Başkanı – “Bunun yanında bazı üyeler, nisabın belirlenmesinde asgari gecim ve benzeri indekslerin dikkate alınmasını savunmuşlar ve her ülkede bu bağlamda ayrı nisabın söz konusu olabileceğini kabul etmişlerdir.” Buraya ilave ediyoruz: “Bir dahaki toplantıda ayrıntılı şekilde konunun ele alınması...”

Bunu da oylarınıza sunuyoruz, o yapacağımız ilaveyle birlikte: Kabul edenler... Kabul etmeyenler... Kabul edilmiştir.

Şimdi, bunlar tevhit edilecek...

– Buyurun.

Prof. Dr. M. Hayri Kırbaşoğlu – Hocam hassasiyetim şurada: Bu kamuoyuna da açıklanacağı için, çelişkili durumlar ortaya çıkıyor. Sadaka-i fitrda gâî yorumu esas alıyor; “arpa, buğday, kuru üzüm, hurma” demiyor; bu güzel; ama zekata gelince orada Peygamber dönemi ölçekleri alınıyor. Bir çelişki doğuyor. Ya ikisinde de Peygamber dönemi ölçekler esas alınsın, ya ikisinde de gâî yoruma gidilsin.

Divan Başkanı – Nisap yeniden ele alınacak.

Prof. Dr. M. Hayri Kırbaşoğlu – Ben sadece düşünmek için...

Divan Başkanı – Peki, bu akşam çalışılacak raporlar tevhit edilecek. Yalnız, bir komisyon oluşturalım...

Prof. Dr. M. Hayri Kırbaşoğlu – Her komisyondan birer kişi olsun Sayın Başkanım. (...)

Divan Başkanı – Tabii. Yalnız; arpa, buğday, hurma... Bunlar ölçü alınıyor, öbüründe altın ve gümüş...

Şimdi, her komisyondan bir kişi, metinleri okuyanlar; Mehmet Görmez, Bünyamin Erul, Ahmet Yaman ve Yunus Apaydın Beyler. Bu komisyon yeter mi? Peki.

Yarın saat 10.00’da toplanalım.

İyi akşamlar diliyorum.

KOMİSYON RAPORLARININ MÜZAKERESİ - II*

(18 Mayıs 2002)

Mehmet Nuri Yılmaz (Divan Başkanı) – Komisyon raporlarını madde madde okuyup müzakere etmiştik. Şimdi geneli üzerinde konuşmak isteyenlere söz vereceğim.

– Buyurun.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Sayın Başkan, bu metin dün okundu, oya sunuldu, kabul edildi, ondan sonra bir daha madde madde oya sunmaya gerek yok.

Divan Başkanı – Görüş bildirmek isteyenleri dinleyelim.

– Buyurun.

Prof. Dr. Orhan Çeker – Kadınların özel hallerinde namaz ve oruçtan muaf tutulmalarıyla ilgili bir ifade var. Oruçtan muaf tutulma yok hocam, sadece namazdan muaf tutulma var. Orayı düzeltmemiz gerekiyor. Muafiyet o anlama gelmiyor.

Divan Başkanı – Buyurun.

Bir Katılımcı – Aksi bir görüş varsa onu alalım, onun dışında tümünden oylanmasını istiyorum.

Divan Başkanı – Buyurun Sayın Kırbasoğlu.

Prof. Dr. M. Hayri Kırbasoğlu – Dil ve ifade açısından düzeltmeler gerekiyor. Ben görebildiklerimi aktarayım:

4. madde, (a) şıkında, “Kur’an ve hadislere anlam verirken...” diye başlayan cümle, diğer şıklarda olduğu gibi, “...edilmesi” diye tamamlanmalı.

15. maddede, cümle başındaki “Evllenme” kelimesi yerine “evlilik” kelimesinin yazılması sanki daha uygun gibi geldi bana. “Evlilik, İslâm kültüründe...” Evlenme, çünkü bir şey bildirir, kavram değil fiili bildirir.

20. maddede, “Kadınların özel hallerde” deniliyor. Bu ifade ile kadından bağımsız onun dışında birtakım özel haller anlaşılabilir. “Kadınlara mahsus özel haller” denilerek, kadınlık durumuyla ilgili olduğu daha iyi vurgulanması uygun olur.

“Görüşülen ve kabul edilen kararlar şunlardır” diye bir cümle vardı, yerini bulamadım. “Görüşülen kararlar” biraz tuhaf geldi bana. “Görüşülen konular ve kabul edilen kararlar” daha uygun gibi. “Görüşülerek kabul edilen” de olabilir.

* Genel oturumun ikinci gününde, önce, “Sonuç Bildirgesi”ne de esas teşkil eden komisyon raporları tevhit edilerek yeniden okunmuştur. Kitabın sonunda “*Sonuç Bildirgesi*” tam metin olarak yer alacağından buraya tekrar yazılmamıştır. Buraya sadece, maddelerin geneli üzerine cereyan eden müzakereler alınmıştır. (Editör)

Yine, ezanla ilgili 36 maddede, “bunu teminin...” yazılmış. “Bunu temin etmenin yolu” şeklinde yazılmalı.

Bir de, namazları cem’ etmekle ilgili, “alışkanlık haline getirmemek kaydıyla” ifadesi var. Bu kayıt çok isabetli olmayabilir, çünkü belli ruhsata bağlı. Dolayısıyla ruhsat varken cem’ etme hakkına sahiptir, bunun alışkanlık haline getirilip getirilmemesi bana biraz uygunsuz geldi. Hazırınun takdirine bırakıyorum ama...

Divan Başkanı – Doğru...

Prof. Dr. M. Hayri Kırbaoğlu – Her zaman ruhsatı kullanma hakkına sahipse, bunun bir alışkanlık olup olmadığını nitelemek, pek şey değil gibi. Yine de kurulun takdirine bırakıyorum.

Teşekkürler.

Doç. Dr. Bünyamin Erul – Hacla ilgili 28. maddede, “İslâm alimlerinin...” deniyor. Hem bu komisyonun maddelerinde, hem de daha önceki komisyonlarda “İslâm bilginlerinin” diye kullanılmış. Ya hepsinde “İslâm alimleri” denilsin yada hepsi “İslâm bilginleri” şeklinde olsun.

Divan Başkanı – Buyurun Sayın Kafi Dönmez.

Prof. Dr. İbrahim Kafi Dönmez – Teşekkür ederim Sayın Başkan.

Ben küçük bir ayrıntıya temas edeceğim efendim. Bu sonuç bildirgesi, Genel Kurul adına hazırlanan bir metin olduğu dikkate alınırsa -ki zaten “Genel Kurulumuz bu sonuçlara ulaşmıştır” şeklinde aşağıda bir cümle başlıyor- giriş kısmında, “Başkanlığımız” diye başlayan kısmı, “Diyabet İşleri Başkanlığı” şeklinde çevirirsek, yani Başkanlığın bir açıklaması şeklinde değil de, Genel Kurulun hazırladığı bir metin haline gelir. Birinci sayfanın ortalarında, “Başkanlığımız” var; onu “Diyabet İşleri Başkanlığı” diye mutlak koyarsak, bu Genel Kurulun hazırladığı bir metin olur, aşağıda zaten “Genel Kurulumuz şu sonuçlara ulaşmıştır” deniliyor. Bu aynı zamanda, yine Genel Kurulun kamuoyuna bir seslenişi olduğu için, sonunda, “saygılar sunuyorum” şeklinde zat-ı âliniz adına bir beyan konulmuş oluyor. O sizin kendi beyanımızda yer alacak. Sonuç bildirgesi bireysel olmamalı.

Teşekkür ederim.

Divan Başkanı – Sağ olun.

Buyurun Hasan Bey.

Doç. Dr. Hasan Elik – 14. maddede, “Cumhuriyetin” diye bir ifade var. Bunu “Cumhuriyetimizin” şekline dönüştürmenin yararlı olacağı kanaatindeyim...

Divan Başkanı – Buyurun.

Prof. Dr. Süleyman Uludağ – Dün okunan metinde de, komisyonun metninde de “narkoz” kelimesi geçmiyor, o kelimenin çıkarılması...

Divan Başkanı – Tamam, çıkardık.

– Buyurun.

Bir Katılımcı – Hocam, 11. maddede, -dün de temas etmiştik- kadınlar günlük namazlara, bayram, cuma ve cenaze namazına iştirak edebilirler deniyor. Buradan,

“kılma mecburiyeti yoktur; ama, edebilirler” diye bir anlam çıkıyor genelde. “Cemaate iştirak edebilirler” diye bir kayıt koymamız lazım; aksi halde, normal şartlarda, kadına da erkeğe de normal namazlar farz. “Edebilirler” ifadesi yanlış bir anlamaya meydan verebilir. Oraya “cemaat” kelimesini ekleyelim.

Divan Başkanı – Celal Bey, buyurun.

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Ben hacla ilgili bir-iki kelime üzerinde durmak istiyorum.

30. maddenin sonunda, “... imkânlar ölçüsünde Mescid-i Nebevi’de namaz kılınması da uygun bir davranıştır” denilmiş. Aslında bu ifadede biraz önemsememe gibi bir durum var. “Uygun” yerine “makbul bir davranıştır” denilirse, herhalde daha yerinde olur... Veya “sevap” diyor arkadaşımız. “Makbul bir davranıştır” ifadesi bana daha uygun geldi.

Bir diğer husus, haccın birtakım durumlarda mükellefiyetinin ortadan kalkacağı şeklide ifade edilmiş. Mükellefiyetin edasının tehir edilebileceği şeklinde olması lazım; yani, burada mükellefiyet kalkmıyor aslında, edası tehir oluyor. Oradaki cümle de, o tarzda değiştirilmesi uygun olacaktır; çünkü, mükellefiyet kalkmıyor ama edası tehir oluyor.

Divan Başkanı – Buyurun Hocam.

Bir Katılımcı – Ben sadece bir kelime üzerinde duracağım. 18. maddede cümle, “bu nedenle borçlanma ayetindeki...” diye devam ediyor. Bu “neden” kelimesi, Türkçemizde yaygın olarak kullanılmakta. Türkçe’nin dilbilgisi yazıldığı zaman sekiz çeşit kelime kabul edilmiş. “Neden” soru edatıdır. Halbuki, yerine geçmesi öngörülen kelime “sebep”, isim cinsinden kelimedir. Bu, ikisi de “kemiktir” diye kafatası yerine dizkapağını koymaya benzer. Bu olmaz. Yani, “sebep” kelimesinin bir şeyi yok, “neden” ancak soru sormak için kullanılır. “Bu nedenle” olmaz, “bu sebeple” olur.

Teşekkür ederim.

Divan Başkanı – Lafızlar güzel de, muhteva üzerinde konuşacak yok mu?

– Buyurun.

Prof. Dr. Orhan Çeker – Hocam, o kadar önemli olmamakla birlikte düzeltilme yapılırsa iyi olur: 29. madde “Hacla ilgili kurbanların” yerine, “Hac ve umreyle ilgili kurbanların” denilmesi gerekir. Çünkü hedy, ceza kurbanıdır ve umrede de vardır.

Doç. Dr. Bünyamin Erul – Affedersiniz, Celal Yeniçeri Hocam “uygun bir davranıştır” ifadesine itiraz etti. Biz bunu bir hayli tartıştık, konuyla ilgili rivayetlerin çok zayıf olması hasebiyle, halkın da bunu haccın menasiki gibi algılaması nedeniyle böyle düşündük. Çünkü biz, Medine’de kalış süresini aygariye çekmeyi hedefledik.

İkinci maddedeki, “can ve mal tehlikesi halinde bu mükellefiyetin sona ermesi” ifadesi, bizim orijinal metnimizde yoktu. Ya bu cümlelerin çıkarılmasını, yahut “kaldı ki can ve mal tehlikesi halinde, bu mükellefiyet o yıl için tehir edilir” şeklinde düzeltilmesini teklif ediyorum.

Prof. Dr. İ. Hakkı Ünal – 36. maddede, “...ezan, ...bu şekliyle özgün dilinde...” şeklinde bir ifade var. Bu cümlede “... bu şekliyle...” ifadesi biraz zait gibi.

38. maddede “narkoz” kelimesi çıkarılacaksa, “şoklanarak veya uygun tekniklerle bayıltılması...” şeklinde bir ifade eklenerek başka tekniklere yolu kapamamak gerekir. Veyahut da, “uygun tekniklerle” denilmeli.

Divan Başkanı – Evet.

– Buyurun.

Bir Katılımcı – Ben komisyon üyelerinin dikkatini özellikle 20. maddeye çekmek istiyorum. Kadınların özel hallerde namaz kılma ve oruç tutma gibi dinî yükümlülüklerden muaf tutulmaları ifadesi, acaba şöyle bir anlamaya yol açabilir mi? Özel durumda olan bir bayan, abdest alarak namazını kılabilir?

Bir de, oruçtan muaf tutulması, orucun kazasını gerektirir mi? Bu iki noktada yoğunlaşılmasını istiyorum.

Teşekkür ederim.

Divan Başkanı – Buyurun.

Prof. Dr. Süleyman Uludağ – Kurbanla ilgili maddeden “şok” kelimesi çıkarılabilir, “uygun teknikler” ifadesi konulabilir; ama, “dinen uygun” ibaresinin eklenmesi faydalı olur. Çünkü o zaman narkoz da girer, başka şeyler de girer.

Divan Başkanı – “Uygun yöntemlerle” desek yeter herhalde.

– Buyurun.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – ... Ben tamamının oylanmasını istiyorum.

Dr. Hüseyin Kayapınar – Sayın Hocam, 20. madde hanımların özel hallerinde Kur’an okumaları, mescitlere girmeleri yer alıyor; ancak bu durumda Kur’an’a dokunmaları hususuna temas edilmemiş. Komisyon bunu okumayla aynı mı değerlendiriyor, yoksa buna gerek mi görmüyor? Ben bu konunun da buraya alınmasının uygun olacağını zannediyorum.

Divan Başkanı – Buyurun.

Prof. Dr. Mehmet Aydın – Değerli arkadaşlarım, bir usul hatası yapıyoruz. Kelime ilavesi teklifinde bulunan her arkadaşım zannediyor ki, teklif ettiği kelime buraya giriyor. Böyle bir oylama yapmıyoruz. Önce bir defa hocamız haklı, bunu hakikaten konuşacaksak oylamaya sunmamız gerekir; çünkü, biz burada sıkıntı çekiyoruz. Arkadaşımızın birisi ilavede bulunuyor, arkadan başka birisi başka bir şey söylüyor, dolayısıyla kabul edilip edilmediği belli değil.

Prof. Dr. Celal Yeniçeri – Aynı maddeyle ilgili bir şey ilave edeceğim. Mesela burada deniliyor, “bu gibi durumlarda Kur’an okunmasının, mescitlere girilmesinin ve çoğunluk bilginlerce aksi görüş belirtilmekle birlikte tavaf yapılması...” Aslında, geçmişte vakıaya uygun olan çoğunluğun görüşü bu cümlenin baş tarafına alınması gerekiyor. Yani, sadece çoğunluğun görüşü tavafla ilgili değildir. Diğer durumlarla da ilgilidir. Buradaki vakıaya uygun değil bu. Geçmişteki vakıaya uygun değil.

Divan Başkanı – Komisyon nasıl hazırlamıştı bunu. Siz hazırladınız mı?

Doç. Dr. Mehmet Görmez – Özellikle komisyon ruhsatı öne çıkarmak...

Divan Başkanı – Buyurun.

Prof. Dr. Süleyman Ateş – Arkadaşlarımızın her biri bir öneri, bir teklif getiriyor, siz bunu dinliyorsunuz, fakat netice ne? Bazıları yeni yeni şeyler gündeme getiriyor... Bu uzar gider. Onun için bunun oylamaya sunulmasını istiyorum.

Divan Başkanı – Burada not alıyolar, sonunda oylamaya sunacağız.

– Buyurun.

Prof. Dr. Ali Bardakoğlu – Dördüncü komisyon üyesi arkadaşların hoşgörüsüne sığınarak arz edeyim: 35, 36, 37 ve 38. maddelerde hem hüküm hem ifade yönüyle bazı zaafılar var. Biz bir grup arkadaş bir çalışma yaparak bunlarla ilgili bir değişiklik önergesi arz ettik. Okunmasını arz ediyorum.

Divan Başkanı – Onu okuyacağız.

– Buyurun hocam.

Lütfi Doğan – Çok rica ediyorum, müzakere ettiğimiz bir konuya tekrar dönmek anlamsızdır. Süleyman Bey'in dediği gibi, üç-dört gün devam ederiz. Çünkü, herkesin kafasında, düşüncesinde çok yeni şeyler de olabilir. Onun için, dün müzakere edip kabul ettiğimiz maddeler üzerinde tekrar durmak, usule uygun olmaz. Onun için, bunu oylumuza sunmanızı istirham ediyorum.

Teşekkür ederim.

Divan Başkanı – Peki, şimdi bir önerge var; okutuyorum:

Doç. Dr. Şamil Dağcı (Okuyan) – 35. maddede bir değişiklik talebi var,

“Namazda Kur’an okumak (kıraat) hem Kur’an’ın açık ifadesi hem de Hz. Peygamber’in uygulana gelen sünneti gereği farzdır. Kur’an çevirisinin Kur’an hükmünde olmadığı konusunda İslâm alimleri görüş birliği içindedir. Bu nedenle namazda Kur’an’ın özgün metniyle (Arapça) okunulması esastır. Ancak, namazın ihmal ve tehirlenemeyeceği dikkate alınarak, Kur’an’ın özgün metnini okuyamayanlar, öğreninceye kadar tek başlarına namaz kılarak Kur’an mealiyle namaz kılmaları dinen mümkündür.

Dualarda herkesin kendi diliyle yaratıcısına sığınması ve ondan istekte bulunması tabii bir durumdur.”

Madde 36’nın aynen muhafazası. 37. maddeye alternatif bir teklif: *“Namaz belirli vakitlerde (beş vakit) ifa edilmesi gereken bir ibadettir. Bununla birlikte, Hz. Peygamber’in bazı uygulamaları, yolculuk halinde öğle ile ikindi, akşam ile yatsı namazlarının birleştirilerek kılınabileceğini göstermektedir. Hz. Peygamber’in mukim iken de bazen cem’ yaptığına dair rivayetler ve sahabe yorumları, meşru mazeretler dahilinde cem’ yapılmasına imkân vermektedir.”*

38. maddede alternatif bir teklif: *“Kurban müstakil bir ibadettir ve İslâm alimlerinin çoğuna göre sünnettir. Bu itibarla, kurbanın bedelinin tasadduk edilmesi bu ibadetin yerine geçmez. Kurbanların hijyenik şartlara ve temizliğe riayet edilerek kesilmesi esastır. Canlı olarak kesilmesi kaydıyla, kurbanlık hayvanların şoklanarak bayıltılmalarında bir sakınca yoktur.”*

39. maddeye alternatif: *“Fıtır sadakasının belirlenmesinde, kişinin ortalama bir*

günlük gıda ihtiyacını karşılayacak miktar ölçü olarak alınmalıdır. Zekât nisabının belirlenmesinde ise, Hz. Peygamber'in belirlediği miktarların aynen korunması veya nisabın belirlenmesinde asgari geçim ve benzeri endekslerin dikkate alınması şeklinde görüşler bulunmakla birlikte, bu konu geniş ve çok boyutlu olduğundan, daha sonra düzenlenecek istişare toplantılarında etraflıca müzakere edilmesi benimsenmiştir."

Prof. Dr. Mehmet Aydın - Özde bir fark yok hocam.

Divan Başkanı – Buyurun Süleyman Bey.

Prof. Dr. Süleyman Uludağ – Komisyonumuzla ilgili maddelerdir bunlar. Biz bu önergeye katılmıyoruz. Eski şeklinin muhafaza edilmesini ve oylanmasını talep ediyoruz.

Doç. Dr. Abdülaziz Bayındır – Şoklama kelimesini de...

Divan Başkanı – Kaldırıyoruz.

– Şahin Bey, çok kısa...

Prof. Dr. Şahin Uçar – Efendim, kısa arz etmek istiyorum; ama, meselenin ehemmiyetinden dolayı birkaç hususu belirtmem gerekecek. Kurban, vicdanlar üzerinde son derece etkili bir ritüeldir. Binaenaleyh, şoklanarak kesilirse bana göre kurban olmaktan çıkar. Et kesmek olur. Bazı şeyleri lafızcılıkla, Ortaçağ skolastiğiyle geçiriyoruz ve dinin ruhuna nüfuz etmiyoruz gibi geliyor bana. Kusura bakılmasın, ben Satanizmin yaygınlaşmasında bile bunun bir rolü olduğuna inanıyorum. Çünkü insanlar kedi kurban ediyorlar, hatta insan kurban ediyorlar. Böyle vicdan üzerinde son derece müessir bir ritüelin, bütün dinlerde mevcut olan bir ritüelin, dinin ruhuna aykırı bir şekilde değiştirilmesi bence doğru değildir. Bu husustaki tenkitlerimi teferruatıyla ifade etmiştim komisyon toplantısında. Bu tasvip de gördü ve "ihtiyaç halinde şoklanması" şeklinde karar verildi.

Divan Başkanı – "Şoklanma" kelimesini kaldırdık zaten.

Evet, bazı değişikliklerle -değişiklik derken, redaktelerle, tashihlerle- oylarınıza sunuyoruz: Kabul edenler... Kabul etmeyenler... Oybirliğiyle kabul edilmiştir.

Sağ olun. (Alkışlar)

Teşekkür ediyoruz.

Bu konuda gerekli düzeltmeler yapılsın.

Önümüzdeki toplantının da burada takvimini tespit edelim. Yapılacak istişare toplantısında ele alınacak konuları da bir komisyona havale edelim. Bunu sonra da yapabiliriz, yalnız, bir takvim belirlersen burada, bana göre daha isabetli olur; iki ay sonra mı, üç ay sonra mı?..

Bir Katılımcı – Bir yıl sonra...

Divan Başkanı – Bir yıl olmaz.

Doç. Dr. İsmail Karagöz – Eylül, ekimde...

Divan Başkanı – Dekanlıklarla temas kurulur, konular sonra tespit edilir...

Şimdi, 12.00'ye kadar ara vereceğiz. Buyurun hocam, sizi dinleyelim, ayrılalım.

Dr. Lütü Doğan – Teşekkür ederim.

Eleştiri, yalnız eksiği söylemekle değil, yapılanı da övmektedir. Burada iki-üç gün içinde komisyonlarda yaptığımız çalışmalarla yorulduk hepimiz. Ama, biz dinlenirken bazı arkadaşlarımız bizim adımıza bu metni redakte ettiler, yani tekrar güzelleştirdiler. Metin, gerçekten efradını cami ağyarını mani olmuş.

Ben, bir hayli zamandır bu işlerle meşgulüm malumunuz üzere. Türkiye’de İlahiyat fakülteleri, yetiştirdiği bilim adamları yönüyle de gelişme kaydetti. Cumhuriyetin en güzel nimeti, Türkiye’de İslâm Dinini çeşitli yönlerden ele alarak bilimsel verileri ortaya koyması olmuştur. Cumhuriyetin devlet olarak kurulmasından sonra, kendi imkânlarıyla kurduğu, İslâm aleminde başka yerlerde fazla örneği olmayan İlahiyat fakültelerinin gelişmesini bugün tespit etmek mecburiyetindeyiz. Mustafa Kemal ve milli kuvvetlerin din hayatını geliştirmek, Türk Milletini bilgilendirmek için kurduğu ilahiyat fakültelerinin mensuplarını, ortaya koydukları bu metin dolayısıyla kutlamak istiyorum. Allah onlardan razı olsun. Çok güzel, bize yakışacak bir metin hazırladılar. Bu bakımdan, redaksiyon heyetini tebrik ediyorum. Ama, hemencecik bitecek değil ki, gelecek toplantılarda bunu konuşacağız, konumuzu geliştireceğiz.

Buraya katılanlar gerçekten çok tarihî bir gün yaşamışlardır.

Daha önce sevgili dostlarım aramızda bazı tartışmalar oldu. Yaşar Bey ve diğer arkadaşlarımı kastediyorum; ama bugün, birlik ve hoşgörü örneğini gösterdik. Hepinizin ellerinizden öperim. Çünkü, ellerinizden öpülecek bir güzellik yaptınız beraberce... Bu vesile ile Mustafa Kemal Paşa’yı rahmetle anıyorum, onun kahramanlarına selam duruyorum...

Divan Başkanı – ... Sizin emeklerinizi boşa çıkarmayacağız. Burada alınan kararlar en ücra köşedeki imamımıza kadar ulaştırılacaktır.

Birlik sağlanmış oldu. Bu da çok sevindirici. “Hocalar bir mesele üzerinde anlaşamıyorlar. 14 asırdır anlaşamadılar, şimdi de anlaşmaları mümkün değildir” diyenlere de bir cevap vermiş olduk.

Elbette farklı görüşler olacaktır, bunlar tabiidir. Ama, halkımızın ihtiyaç duyduğu bu konular üzerinde de bir birlik sağlanması, halkımızı da rahatlatacaktır.

Sizlere çok teşekkür ediyoruz. İlahiyat fakültelerimiz ile Diyanet İşleri Başkanlığımız birbirinden ayrılmaz, birbirinin lazım ve melzumdur; etle turnak mesabesindedir. Bundan sonra ilişkilerimizin daha artırılarak devam edeceğini burada taahhüt ediyorum.

Önümüzdeki toplantıda daha önemli konular ele alınacaktır. Sizlerle birlikte bunları tespit edeceğiz. İşte, zaman olarak eylül sonu, ekim başı diye tespit edildi. Sayın Denktaş, bu tür toplantıların Kıbrıs’ta yapılması için devamh ısrarda bulunuyor. Bilmiyorum, heyetiniz uygun görürse Kıbrıs’ta da yapabiliriz.

Ben tekrar tekrar şükranlarımı arz ediyorum. Bugün ayrılacak olanlara hayırlı yolculuklar diliyorum. Allah hepimizi iyilikte, güzellikle birleştirsün, güzel şeylere muvaffak etsin.

Saygılar sunuyorum. (Alkışlar)

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

GÜNCEL DİNÎ MESELELER İSTİŞARE TOPLANTISI – I

SONUÇ BİLDİRGESİ

18 Mayıs 2002 - İstanbul

— 111 —

LEZIONE QUINTA

SONUÇ BİLDİRGESİ

Temel görevi *toplumu din konusunda aydınlatmak* olan Diyanet İşleri Başkanlığı, kurulduğu günden beri bu görevini en iyi şekilde yerine getirme çabası içinde olmuştur.

Bilim ve teknoloji alanındaki gelişmelerin hızlandığı sosyal değişim, geleneksel din anlayışlarını derinden etkilemiş, bir çok meselenin yeniden ele alınmasını zorunlu kılmış ve acil çözüm bekleyen yeni problemler ortaya çıkarmıştır.

Bilimsel yöntemlerle çözümlenmesi gereken bu problemlerin, kamuoyu önünde tartışmaya açılması, sağlıklı çözümlere ulaşmayı engellediği gibi, toplumda zihinsel bir karmaşaya yol açmakta ve halkımızın dinî duygularını rencide etmektedir.

Buna bağlı olarak, dinî meselelerin gereksiz bir gerilim konusu olmaktan çıkarılması ve önerilen çözümlerin dinine bağlı halkımızı ikna ve tatmin edebilmesi için, spekülatif beyanlar yerine, hem geleneksel tecrübeyi hem de çağdaş gelişmeleri dikkate alan yöntemlerden hareket edilmesinin bir zorunluluk olduğu açıktır.

Dinî meselelerde görüş açıklanırken bilimsel bir yöntemle dayanılması, dinî kaynakların keyfi bir şekilde, "*meşrulaştırma aracı*" olarak kullanılmasını önlemesinin yanı sıra, halkın genelini tatmin eden çözümlere ulaşmayı mümkün kılacak ve din konusunda marjinal eğilimleri etkisizleştirecektir.

Dinin doğasını, Müslümanların tarihsel tecrübesini ve çağdaş dinî meseleleri akademik disiplinler çerçevesinde inceleyen ilahiyat fakültelerimizin bilgi ve tecrübe birikimi, bu problemlerin üstesinden gelebilecek, hatta diğer İslâm ülkelerine örneklik edebilecek bir potansiyele sahiptir.

Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul Büyük Tarabya Oteli'nde 15-18 Mayıs 2002 tarihlerinde *Güncel Dinî Meselelerin Çözümü* konusunda bu birikimden yararlanmak amacıyla, Din İşleri Yüksek Kurulu Üyelerini akademisyenlerle bilimsel bir zeminde buluşturan bir istişare toplantısı düzenlemeyi gerekli görmüş ve gerçekleştirmiştir.

Bu toplantıda, farklı konuları tartışmak üzere;

1- *Dinî metinlerin doğru anlaşılıp yorumlanmasında gelenekçi ve modernist yaklaşımlar ve toplumsal yansımaları,*

2- *Çağdaş dünyada kadın problemleri ile ilgili dinî tartışmalar,*

3- *Hac ibadeti ile ilgili tartışmalar,*

4- *İbadetler ile ilgili güncel tartışmalar,*

adlarıyla oluşturulan 4 ayrı komisyonun yürüttüğü çalışmalar sonucunda, halen yaşanmakta olan bazı problemler pratik çözüme kavuşturulurken, bazılarının çözümü için önemli adımlar atılmıştır. Genel Kurul'da görüşülerek kabul edilen bu kararlar, din ile evrensel değerler arasında özde bir çatışmanın bulunmadığını ve sosyal değişimin

ortaya çıkardığı problemlerin sağlıklı bir perspektifle çözümlenmesinin mümkün olduğunu göstermektedir.

Bu kararların dinî konularda yaşanan zihin karışıklığını gidermesini, toplumsal uzlaşma ve barışın sürdürülmesine katkıda bulunmasını temenni ediyoruz.

Komisyonlarca hazırlanan ve Genel Kurulumuzda görüşülerek kabul edilen kararlar şunlardır:

1- Dinî metinlerin (*Kur'an ve hadisler*) anlaşılması ve yorumlanmasında izlenen yöntemleri “*gelenekçi*” ve “*modernist*” şeklinde ikili bir tasnif içinde ele almak, yönlendirici ve yanlıcı olabilir. Anlama ve yorumlama konusunda İslâm bilginlerince ilk dönemlerden itibaren geliştirilen klasik yöntemlerin yanı sıra, çağdaş yöntemlerden de yararlanılması gerekir.

2- Dinî metinlerin anlaşılması ve yorumlanmasının çok yönlü faaliyetler olduğu göz önünde bulundurularak, bu konunun özel bir proje olarak ele alınıp, farklı bakış açılarının tartışılacağı ihtisas toplantılarının yapılması ve ikinci istişare toplantısının bundan sonra gerçekleştirilmesi yararlı olacaktır.

Söz konusu ihtisas toplantılarında özellikle aşağıdaki konuların tebliğ ve müzakere hazırlığı yapılarak ele alınması uygun bulunmuştur:

- a) Anlama ve yorumlama,
- b) Tarihsellik,
- c) Dil,
- d) Klasik yöntemin sorunları,
- e) Talil-taabbüd ayırımı ve sınırları,
- f) Hz. Peygamber'in dindeki konumu,
- g) Akıl-vahiy ilişkisi,
- h) Din-toplum ilişkisi,
- ı) Din-bilim ilişkisi.

3- Dinî metinlerin anlaşılmasında ve yorumlanmasında öznellik belli ölçüde kaçınılmaz ise de, metinlerin lâfzî delaleti, İslâm toplumlarının tarihsel tecrübesi ve bu tecrübenin ana gövdesini oluşturan icmâ anlayışı, bu özneliği en aza indiren unsurlar olarak görülmelidir.

4- Dinî konularda yapılan açıklamalarda ve özellikle kamuoyu önünde cereyan eden tartışmalarda şu noktaların gözönünde bulundurulması yararlı olacaktır:

- a) Kur'an ve hadislere anlam verirken “**metne sadakat**” ilkesine riayet edilmesi,
- b) Dile getirilen görüş ve çözüm önerilerinin birer kişisel yorum olduğu ve başka görüşlerin de teorik olarak doğruluk imkânına sahip bulunduğu belirtilmek suretiyle, herhangi bir yorumun mutlak hakikat olarak algılanmasına yol açacak üslûplardan kaçınılması ve muhataba tercih imkânı ve hareket alanı bırakılması,

c) İslâm'ın temel kaynağının sadece *Kur'an* olduğu, *Sünnet*'in kaynak değeri taşımadığı izlenimine yol açacak üslûp ve söylemlerden kaçınılması.

5- Klasik dinî kaynaklar Müslümanların tarihsel süreçte dinî metin ve meseleler

etrafında geliştirdikleri zengin bir birikimi yansıtır. Bunlar gerek müelliflerinin bakış açılarını gerekse yazıldıkları döneme kadarki ilmi mirası yansıtmaları, ayrıca İslâm'ın tarihsel tecrübesinin bir kesitini teşkil etmeleri yönüyle büyük bir önem taşırlar. Bununla birlikte, bu klasik kaynakların günümüz dinî problemlerinin çözümünde tek belirleyici kaynak olarak görülmesinin yetersiz olabileceği gibi, bunlar göz ardı edilerek doğrudan Kur'an'dan ve hadislerden çözüm üretilmesi de teorik ve pratik açıdan bazı olumsuzluklar taşıyacaktır.

6- Klasik kaynaklarda dinî hükümlerin örneklendirilmesi ve günlük hayata uyarlanması tarzında yer alan olay ve yargılar, büyük ölçüde bunların telif edildiği dönemin ilmi ve kültürel birikiminin ürünüdür. Bu örnek olay ve yargıları, İslâm'ın temel öğretisinin bir parçası olarak algılamak da, bunlardan seçilen olumsuz örnekleri günümüz anlayış ve bilgi düzeyi ile karşı karşıya getirerek onları peşinen mahkum etmek de isabetli değildir.

7- Dinî hükümlerin zaman ve mekân bağlamında değişmesi, temel itikat ve ahlâk esaslarında ve ibadetlere ilişkin dinî metinlerin açık hükümlerinde söz konusu olmayıp, genelde ibadetlerin ifasının içtihada açık ayrıntı ve şartlarında ve formel hukuki hükümlerde gündeme gelmekte ve gerek izlenen yöntem gerektirse çağın bu alandaki mevcut telâkki ve uygulamasının etkisine bağlı olarak farklı eğilimler ortaya çıkmaktadır.

8- Din ve değişme konusu bazı münferit örneklere indirgenerek bu örneklerden hareketle genellemelere gidilmesi, din ile çağdaş değerler arasında çatışma olduğu izlenimi yaratmakta, *Kur'an* ve *Sünnet*'in sağlıklı anlaşılmasını önlemekte ve bunların asli işlevi olan hidayet kaynağı olma vasfını önemli ölçüde gölgelemektedir.

9- Dinî hükümlerde amaç-araç (*makâsîd-vesâil*) ayrımı, bunlarla gözetilen maslahatlar, kamu yararı düşüncesi, icthad yöntemleri, hükümlerin konuluş gerekçesinin bilinip bilinemeyeceğine ilişkin ölçütler, tarihsel ve metinsel bağlam gibi hususların dikkatle incelenmesi, günümüzde dinî hükümlerin ne ölçüde ve ne yönde değişebileceği tartışmasına ciddi boyutta katkılar sağlayacaktır.

10- Toplumun dinî nitelikli sorunlarını tespit etmek ve çağdaş ihtiyaçlara cevap verecek yeni yorumlara dayanak oluşturmak üzere, Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde, veri tabanları oluşturacak ve gerekli istatistik çalışmaları yapacak bir araştırma merkezinin kurulması yararlı olacaktır.

11- "*Kadın problemi*", sadece günümüzün değil, insanlık tarihinin temel bir sorunudur. Özü itibariyle dinler bu sorunu hak ve adalet ölçüleri çerçevesinde çözmek için önemli düzenlemeler getirmişlerdir. İslâm dininin getirdiği esaslar bu açıdan özel bir öneme sahiptir. Ancak erkek egemen toplum yapıları, dinlerin getirdiği bu iyileştirmeleri kabullenmekte zorlanmış, zaman içerisinde bunu tersine çevirecek bir arayış içine girmiştir. Hatta, kadın aleyhtarı düşünce zaman zaman dinî bir kisveye bürünmüştür.

12- İslâm'ın temel kaynaklarına (*Kitap ve Sünnet*) göre, kadın ve erkek eşit ve birbirini tamamlayan varlıklardır. Gerek ontolojik olarak, gerekse dinî sorumluluk, hukukî ehliyet, temel hak ve hürriyetler bakımından ilkesel bazda kadın erkek ayrımı söz konusu değildir. Ancak kadının konumunun belirlenmesinde, bu ilkesel esasların yanı

sıra, İslâm'ın doğup geliştiği toplumlardaki sosyal ve kültürel çevre, özellikle ata erkil aile yapısı etkili olmuştur. Bu durum, İslâm toplumlarında farklı kadın anlayışlarının ortaya çıkmasının da sebebidir.

13- Kadın ile ilgili Kur'an ayetlerini anlamada ve yorumlamada, ayetlerin sosyo-kültürel nüzul süreci ve literal (*lafzi*) anlamının yanı sıra hangi gayelerin esas alındığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca, kadının sosyal ve hukuki statüsü konusunda daha ileri adımlar atılması Kur'an'ın ruhuna aykırı değildir. Bunun yanı sıra Kur'an-ı Kerim'in ana ilkeleri ve Hz. Peygamber'in kadın ile ilgili genel tavır ve prensipleri ışığında, cinsiyet ayrımını çağırıştıran, kadını kadın olduğu için aşağılayan ve temel hak ve hürriyetlerden mahrum bırakan bütün haber ve rivayetlerin ya özünden saptırılmış ya da uydurma olduğu dikkate alınmalıdır. Söz konusu uydurma haber ve rivayetlerden dolayı, İslâm dinini ve Peygamberini suçlama ilmî ve ahlâkî değildir.

14- Yukarıda ifade edilen kadın ile ilgili bütün yanlış düşünce ve telâkkilerin ortadan kaldırılması sağlıklı bir eğitime bağlıdır. Nitekim Cumhuriyetimizin ve çağdaşlaşma konseptinin temel hedeflerinden biri, kadının aile ve toplum içindeki statüsünün yükseltilmesidir. Bu hedefe ulaşabilmek, kız çocukların ve kadınların eğitim ve çalışma haklarının güvence altına alınmasına; fırsat ve imkân eşitliğinden tam olarak yararlandırılmalarına; olumlu ayrımcılık yöntemleriyle teşvik edilmelerine bağlıdır. Bu sebeple kız çocukları ve kadınların, eğitim ve çalışma olanaklarını kısıtlayan, engelleyen ya da engelleme ve kısıtlama ihtimali taşıyan anlayış ve uygulamalar yeniden gözden geçirilmeli ve gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.

15- Evlenme İslâm kültüründe tarafların hür iradeleriyle oluşan bir sözleşme olarak düzenlenmiştir. Şahitler huzurunda yapılması gibi aleniyeti sağlayan şekil şartları dışında özel bir merasimi gerektirmez. Halk arasında dinî nikâh olarak bilinen uygulama, Türkiye'ye özgü; tarihî, dinî ve hukukî şartların ürünüdür. Ancak, eşlerin evlilikten doğan haklarının zayı olmaması açısından, bu uygulamanın resmî nikâhtan sonra yapılması tavsiyeye değer bulunmuştur.

16- Evlilik birliğinin devamı asıl gaye olmakla birlikte İslâm dini, eşlerin, birbirleri ile uyuşmadığı ve ayrılmanın zaruret haline geldiği durumlarda, Kur'an ve Hz. Peygamber'in gözettiği amaçlar ve hukukî süreç dikkate alınarak bu birliği sona erdirmeye haklarının bulunduğunu kabul eder.

17- Müslüman hanımların gayr-i müslim erkeklerle evliliği konusunun daha detaylı incelenerek bir sonraki istişare toplantısında görüşülmesi uygun olacaktır.

18- Şahitlik konusunda, borçlanma ayetinde belirtilen ve dönemin şartları ışığında, kadınların ticarî faaliyetlerdeki pasif rolünden kaynaklanan farklılık, genel düzenleme içermez; ilgili diğer ayetler bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Bu sebeple, borçlanma ayetindeki farklılığın, kadınların zihinsel eksikliğinin sonucu olarak gösterilmesi kabul edilemez.

19- Miras paylaşımında kadınların payının erkeklere nispetle genel olarak farklı düzenlenmesi, erkeğin çeşitli alanlardaki malî sorumluluğunun kadına nispetle daha ağır olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Öte yandan, kadının ihtiyacının daha fazla olduğu

veya erkeğin malî sorumluluğunun daha az bulunduğu durumlarda, karşılıklı rıza ile bu paylaşım daha farklı bir şekilde yapılabilir.

20- Kadınların özel hallerinde, namaz yükümlülüğünden muaf tutulmaları, onların temiz olmamaları sebebiyle değil, psikolojik ve fizyolojik yüklerini hafifletme düşüncesiyedir. Ancak kadınlar, bu gibi durumlarda, Kur'an okuyabilecekleri gibi mescitlere de girebilirler. Çoğunluk bilginler karşı olmakla birlikte, bazı bilginlerce tavaf yapabilecekleri de ifade edilmiştir.

21- Kadınlar, günlük namazlara, bayram, cuma ve cenaze namazlarında cemaate iştirak edebilirler. Hz. Peygamber dönemindeki uygulama dikkate alarak, cuma ve bayram namazlarının kadın ve çocuklar için özendirilmesi gerekir.

22- Nisâ 34. ayetinde geçen "*kavvâm*" ifadesi erkeklere hak ve sorumluluk yüklemektedir. Ayetin literal (*lafzi*) anlamı konusunda farklı görüşler olmakla birlikte, söz konusu ayetin, bugün de yaygın olarak görülen aile içi şiddete dayanak yapılamayacağı, aksine kadınlara yönelik davranış biçiminin belirlenmesinde Hz. Peygamber'in uygulamasının örnek alınması gerektiği özenle vurgulanmıştır.

23- Konu ile ilgili ayetlerin bütünlüğü ve Hz. Peygamberin sünneti gözönünde bulundurulduğunda hac: "*Bilinen aylarda*" yani *Şevval, Zilkade ve Zilhicce* ayları içerisinde vakfesi *Zilhiccenin 9. gününde* olmak üzere yılda bir defa yapılabilen bir ibadettir.

24- Hac ibadeti ile mükellef olanlar bu ibadeti istedikleri yılda yapabilirler. Can ve mal güvenliğinin ciddi bir şekilde tehlikeye düşmesi dışında hac ibadeti engellenmemelidir. Kaldı ki, can ve mal tehlikesi halinde bu mükellefiyet, tehlike devam ettiği sürece ertelenir.

25- Hac ve umre niyetiyle doğrudan Mekke'ye gidildiği takdirde, "*Hill*" bölgesi içinde kalan Cidde'de ihrama girilemez.

26- İhram yasaklarının ihlali durumunda öngörülen cezalarda, İslâm bilginlerinin farklı görüşleri göz önünde bulundurularak, kolaylık ilkesine riayet edilmelidir.

27- Müzdelife vakfesinin, bayram gecesi gece yarısından itibaren güneşin doğuşuna kadarki süre içerisinde yapılabileceği görüşü benimsenmiştir.

28- Hz. Peygamberin uygulaması ile sabit olan *Cemerat'a* taş atmanın haccın menasikinden olduğu bilinmeli ve taş atmanın günü ve zamanı konusunda da İslâm bilginlerinin uygulamayı kolaylaştırıcı görüşlerinden istifade edilmelidir.

29- Ayetler, hac ve umre ile ilgili kurbanların (*hedy*) Harem bölgesinde kesilmesi gerektiğini açıkça ifade etmektedir. Dolayısıyla niyet edilen haccın çeşidi kurban kesmeyi gerektiriyorsa bu kurbanlar sadece Harem bölgesinde kesilir.

30- Hac'dan önce veya sonra Medine'de Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmek ve Mescid-i Nebevi'de 40 vakit namaz kılmak haccın menasikinden değildir. Ancak hacca giden bir kişinin Hz. Peygamberin kabrini ziyaret edip imkânlar ölçüsünde Mescid-i Nebevi'de namaz kılması da uygun bir davranıştır.

31- Haccın yanında ömürde bir kez umre yapmanın da farz olduğunu söyleyen görüş kabul edilmemiş, bunun müekked bir sünnet olduğu görüşü benimsenmiştir.

32- Hac menasiki, mümkün olan en kısa süreye indirilmelidir. Bu durum, maliyetleri düşüreceği gibi kurban kesmeyi gerektirmeyen İfrad Haccı'na da özendirici olacaktır.

33- İlmî bir komisyon tarafından biri görevlilere, diğeri hacılara yönelik olmak üzere anlaşılır bir Türkçe ile ihtilafların en aza indirildiği fotoğraf, harita ve kroki gibi görsel unsurlarla desteklenen fikhî boyutunun yanısıra haccın tarihi, ahlakî kültürel boyutlarının da ele alındığı teorik ve pratik bilgileri içeren iki ayrı kitap hazırlanmalıdır. Benzer bir çalışmanın video kaseti ve CD şeklinde de hazırlanması cihetine gidilmelidir.

34- Hac menasiki esnasında ortaya çıkan çeşitli aksaklık ve ihtiyaçların giderilmesi için İslâm ülkelerinin katılacağı bir *Hac Şûrası* düzenlenmesinin faydalı olacağı kanaatine varılmıştır.

35- Kur'an-ı Kerim'in değişik dillere çevrilmesi ve anlaşılır tefsirlerinin yapılmasına büyük ihtiyaç vardır. Fakat şu da unutulmamalıdır ki, hiçbir tercüme, aslının yerini tutamaz ve her bakımdan aslına tam bir uygunluk arz etmez. Çevirisine Kur'an denilemeyeceği ve o çevirinin Kur'an hükmünde olmadığı konusunda İslâm bilginleri görüş birliği içerisinde.

Namazda kıraat, hem Kur'an'ın belirlemeleri hem de Hz. Peygamberin açıklama ve örnekleriyle kesin ve sabit bir farz olup, kendi özgün dilinde okunmasıyla yerine getirilebilecek bir rükündür. Herkesin konuştuğu veya dilediği dilde kıraat farzını yerine getirmesi halinde, bir çok kargaşanın, çekişmenin ve bölünmenin ortaya çıkacağı açıktır. Böyle bir uygulama, beraberliği zedeleyeceği, toplumsal bütünlüğü bozacağı, ibadetlerden beklenen asıl amacı ortadan kaldıracığı için de mahzurludur. Fakat namazın ihmal ve tehir edilemeyeceği dikkate alınarak, Kur'an'ın asli lafzını okuyamayanların, öğreninceye kadar tek başına namaz kılarak mealıyla kılması mümkündür.

Dua ise, kulun doğrudan Yaratıcısına sığınıp O'ndan istekte bulunması demek olduğundan, bunun herkesin kendi diliyle yapılmasından daha tabii bir şey olamaz.

36- *Ezan* İslâm'ın değişmez bir simgesidir. Dünyanın neresinde olursa olsun, Müslüman varlığının ve kimliğinin bir göstergesidir. Özgün dilinde okunması konusunda 15 asırlık bir gelenek ve bir ittifak söz konusudur. Ezanın asıl amacı, vaktin girdiğini bildirip namaza davet olduğundan değişik dilleri konuşan Müslümanların hepsine bu davetin ulaştırılması, ancak yine hepsinin ortak bilincine hitap etmekle olur ki, bunun yolu da bilinen asli lafızlarıyla okunmasından geçer.

37- Namazın günde 5 vakit oluşu Kur'an, Sünnet ve Müslümanların ittifakı ile sabittir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in bazı uygulamaları sefer halinde öğle ile ikindinin ve akşam ile yatsının hem takdim hem de tehir biçiminde (birini diğerinin vaktinde) cem edilerek bir arada kılınabileceğini göstermektedir. Hz. Peygamberin mukim iken de bazen cem yaptığına dair rivayetler ve sahabe yorumları bir bütün halinde değerlendirildiğinde bunun sebepsiz olmadığı, alışkanlık haline getirilmemek kaydıyla dinen geçerli bir mazerete dayandığı anlaşılmaktadır.

38- Meşruiyetini Kur'an ve sünnetten alan *kurban ibadeti*, Ebu Hanife'ye göre vacip; İslâm bilginlerinin çoğunluğuna göre ise sünnettir.

Ancak bir ibadetin farz olmayışı, onu ibadet olmaktan çıkarmayacağı gibi, ifa şeklinin değiştirilmesini de gerektirmez. Bu itibarla, kurban kesmek yerine bedelinin tassadduk edilmesi, bu ibadetin yerine geçmez.

Kurbanların İslâm'ın öngördüğü temel şartlara uyularak, çevre temizliğine gereken duyarlılığı göstererek kesilmesi esastır. İhtiyaç halinde kesim esnasında, canlı olarak kesmek kaydıyla, kurbanlık hayvanın uygun tekniklerle bayıltılmasında bir sakınca yoktur.

39- *Fıtır sadakasının* belirlenmesinde, bir kişinin ortalama bir günlük normal gıda ihtiyacını karşılayacak miktarı ölçü olarak alınmalıdır.

Zekât nisabının belirlenmesinde ise, Hz. Peygamberin belirlediği miktarların aynen korunması veya asgarî geçim ve benzeri endekslerin dikkate alınması şeklinde görüşler bulunmakla birlikte, geniş ve çok boyutlu olduğundan, konunun daha sonra düzenlenecek istişare toplantısında etraflıca müzakere edilmesi benimsenmiştir.

Kamuoyuna saygıyla duyurulur.

1. The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions. It emphasizes that proper record-keeping is essential for the integrity of the financial system and for the ability to detect and prevent fraud.

2. The second part of the document outlines the specific requirements for record-keeping. It states that all transactions must be recorded in a timely and accurate manner, and that the records must be maintained for a minimum of five years.

3. The third part of the document discusses the consequences of failing to comply with these requirements. It notes that individuals who fail to maintain accurate records may be subject to civil penalties and criminal sanctions.

4. The fourth part of the document provides guidance on how to properly maintain records. It suggests that individuals should use a secure and reliable method of record-keeping, such as a computerized accounting system, and that they should regularly review their records to ensure their accuracy.

5. The fifth part of the document concludes by reiterating the importance of record-keeping and encouraging individuals to take the necessary steps to ensure compliance with the requirements.